

ERCIYES AKADEMİ

e-ISSN: 2757-7031

yıl / year: 2022

cilt / volume: 36

sayı / issue: 4

Uluslararası hakemli bilimsel dergi
An international peer-reviewed scientific journal

İletişim Adresi / Communication Address

Erciyes Üniversitesi

Nuri-Zekiye Has Enstitüler Binası

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Melikgazi / KAYSERİ

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi>

erciyesakademi@erciyes.edu.tr

Dergi Sahibi / Owner

Prof. Dr. Fatih ALTUN (Erciyes Üniversitesi Rektörü)

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN (Erciyes Üniversitesi)

Editör Yardımcısı / Co-Editor

Arş. Gör. Mustafa YILMAZ (Erciyes Üniversitesi)

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Xavier RICHET (Sorbonne Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahir NAKİP (Çankaya Üniversitesi)
Prof. Dr. Asım YAPICI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KAVAS (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin ÖZCAN (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Josef PABLONSKY (Prag Ekonomi Üniversitesi)
Prof. Dr. Zakir AVŞAR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Maktagül ORAZBEK (Avrasya Milli Üniversitesi)
Prof. Dr. Zorona NIKITOVİĆ (İşletme ve Girişimcilik Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaban NAZLIOĞLU (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Ergenekon SAVRUN (Ufuk Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. İfakat Banu AKÇEŞME (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Remzi AYDIN (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Nilay AKGÜN AKAN (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Galip ÖNER (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Yakup ZİYAALP (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Onur TOK (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Cavidan YEMEZ (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Ayşegül AKŞEHİRLİOĞLU (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Deniz AY (Erciyes Üniversitesi)

Mizanpaj Editörleri / Layout Editors

Arş. Gör. Pembe ÜLKER (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Erdal Kaan TOPRAKKALE (Erciyes Üniversitesi)

Yabancı Dil Editörleri / Language Editors

Fransızca-Doç. Dr. İlhan GÜLLÜ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Almanca- Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS (Abdullah Gül Üniversitesi)
Rusça- Öğr. Gör. Tamara TANASHEVA (Erciyes Üniversitesi)
İngilizce- Öğr. Gör. Göktuğ YÜCEL (Erciyes Üniversitesi)

Danışma Kurulu /Advisory Board

Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Meltem Seba ÖZTURAN
Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. M. Xavier RICHEL
Sorbonne Üniversitesi -Fransa
Prof. Dr. Alper ASLAN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Josef JABLONSKY
Prag Ekonomi Üniversitesi -Çekya
Prof. Dr. Feyzan GÖHER VURAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Recep ÖZKAN
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Arzu MEMMODOVA
Bakü Devlet Üniversitesi -Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS
Abdullah Gül Üniversitesi
Dr. Elvira BOLAT
Bournemouth Üniversitesi -İngiltere

Prof. Dr. Şükrü AKDOĞAN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Eyyup YARAŞ
Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hava SELÇUK
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar PİRTİNİ
Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Efzeleddin ESGER
Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan
Doç. Dr. Leman SÜLEYMANOVA
Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan
Doç. Dr. Burak GÖKBULUT
Yakındoğu Üniversitesi -KKTC
Doç. Dr. Filiz SÖNMEZ
Erciyes Üniversitesi
Dr. Muhammed Ali NASIR
Leeds Business School- İngiltere

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan AYDIN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nurekenova GULNARA
Milli Kızlar Pedagoji Üniversitesi -Kazakistan
Prof. Dr. Timur VURAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Maktagül ORAZBEK
Avrasya Milli Üniversitesi -Kazakistan
Doç. Dr. Zorona NIKITOVİĆ
İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan
Doç. Dr. Vladimir RİSTANOVİĆ
İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan
Dr. Öğr. Üyesi Cihat KÖKSAL
İstanbul Ticaret Üniversitesi
Dr. Ganna KHARLAMOVA
Kiev Üniversitesi -Ukrayna
Dr. Eduard Alexandru STOICA
Lucian Blaga Üniversitesi -Romanya
Dr. Öğr. Üyesi Tank DOĞRU
Florida State Üniversitesi -ABD

EDİTÖR'DEN

Saygıdeğer okuyucularımız,

1987 yılından beri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanan Erciyes Akademi Dergisi olarak 2022 yılının dördüncü sayısı olan Aralık sayımızla tekrardan sizlerle buluşuyoruz. Tarandığı dizinler bakımından önemli bir konuma sahip olan ve TR Dizin değerlendirme süreci devam eden Dergimizin bu sayısında, diğer sayılarımızda olduğu gibi sosyal bilimlerin farklı alanları ile ilgili bilimsel makaleler yer almıştır. Hakem değerlendirme süreçlerinden geçerek Dergimizin bu sayısında yayımlanmaya hak kazanan turizmden psikolojiye iletişime kadar birçok farklı alanda bilimsel makale yer almaktadır. Bu noktada hem Dergimizin hem de bilimsel makalelerin niteliği bakımından önem taşıyan kıymetli değerlendirmelerini bizlerle paylaşan hakemlerimiz başta olmak üzere yazarlara, yardımcı editörümüze, alan editörlerimize ve mizanpaj editörlerimize teşekkür ediyorum. Ayrıca Dergimizi okuyarak değer katan siz kıymetli okuyucularımıza teşekkür ediyorum.

Yeni sayılarımızda buluşabilmek ümidiyle...

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN

Editör

Amaç ve Kapsam

Erciyes Akademi, sosyal bilimler alanında çalışma yapan bilim insanlarının bilgi, deneyim, değerlendirme, görüş ve önerilerini paylaştıkları bilimsel bir platform oluşturmayı ve bilimsel etik çerçevesinde sosyal bilimlerin her alanında literatüre özgün katkılar yapan makale, kitap kritiği, çeviri, derleme gibi bilimsel çalışmalarını yayımlayarak sosyal bilimlerde bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Erciyes Akademi sosyal bilimlerin her alanında (eğitim bilimleri, ilahiyat, iletişim bilimleri, coğrafya, tarih, dilbilim, psikoloji, antropoloji, felsefe, filoloji, müzikoloji, güzel sanatlar, sosyoloji, arkeoloji, ekonomi, uluslararası ilişkiler, sosyal hizmet, siyaset bilimi, uluslararası çalışmalar, iş yönetimi, uygulamalı ekonometri, uygulamalı istatistik, hukuk, kamu yönetimi, işletme, maliye, Türk dili ve edebiyatı, Türkçe öğretimi) bilimsel çalışmalara Türkçe, İngilizce, Almanca, Rusça ve Fransızca dillerinde yer veren uluslararası hakemli bir dergidir.

Erciyes Akademi 1987 yılından beri düzenli olarak yayımlanan, uluslararası alan indekslerinde taranan, hakemli, açık erişimli, elektronik bir dergidir. Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere üç ayda bir yayınlanır. Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Aim and Scope

Erciyes Akademi aims to comprise a scientific platform for academics who desire to share their knowledge, notions, findings and researches with colleagues while contributing to the accumulation of knowledge in Social Sciences by publishing scientific studies such as articles, book critics, translations and reviews that make original contributions to the literature within the framework of scientific ethics.

The journal welcomes articles from all the fields of social sciences (Economics, Sociology, Political Science, Business, History, Turkish Language and Literature, Turkish Language Teaching, Philosophy, Geography, Educational Sciences, Law, Art History, Archeology, Communication Sciences, Linguistics, Music, Fine Arts, Tourism, International Relations, Finance, International Trade and Finance, Public Administration, Labor Economics, Theology, and other related fields) in Turkish, English, German, Russian and French.

Erciyes Akademi, first published in 1987, is an open-access, biannual (June and December) published and peer-reviewed scientific journal. All responsibility of the studies published belongs to the author(s)

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER / INDEXED BY

Başlangıç tarihi / Since

1. <i>DOAJ (Directory of Open Access Journals)</i>	14.05.2020
2. <i>Ebsco (Humanities International Index)</i>	30.01.2018
3. <i>Sobiad</i>	01.01.2017
4. <i>DRJI (Directory of Research Journals Indexing)</i>	04.08.2016
5. <i>Index Copernicus</i>	30.05.2016
6. <i>Index Islamicus</i>	16.05.2015

DERGİNİN TARİHÇESİ

Derginin Önceki Adı	ISSN	eISSN	Yıl
Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1300-1582	2148-8657	1987 - 2020

Yazım Kuralları

1.Dergimizde Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusça dillerinden herhangi birinde yazılmış makaleler yayımlanır. Makalelerde hem Türkçe hem İngilizce başlık bulunmalıdır. Başlıklar sonrasında en az 150, en çok 250 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet; en az 3 en fazla 5 adet "anahtar kavramlar" (keywords) bulunmalıdır. **Makale başlıkları 20 kelimeyi, ve makalelerin tamamı ise tablo, şekil ve kaynakça dâhil olmak üzere toplam 30 sayfayı aşmamalıdır.**

2.Dergi'ye gönderilen **makalelerin içerisinde hiçbir yerde yazar(lar)ın kimlik bilgileri doğrudan veya dolaylı olarak geçmemelidir.** Çalışmanın tezden üretilmesi, proje destekli olması, kongrede sunulması gibi bilgiler -makale kabul edildiği takdirde- hakem süreci tamamlandıktan sonra editörlük tarafından eklenecektir. Makale başvurusu esnasında "Teşekkür" kısmında veya "Editöre Not" kısmında bu bilgilere yer verilebilir.

3.Değerlendirmek üzere gönderilen makaleler ön kontrol sürecinde yazım kurallarına uygunluk ve benzerlik kontrolünün ardından değerlendirilmek üzere 3 hakeme gönderilecektir. Makalelerin yayına kabul edilebilmeleri için en az 2 hakemin olumlu görüşü gereklidir.

4.İmla ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu olduğu durumlar dışında Türk Dil Kurumu imla kılavuzu esas alınmalıdır.

5. Kaynaklara yapılan atıflar, metnin içinde parantez içerisinde APA 7 referans sistemine göre yapılmalıdır. Metin içerisinde açıklanmak istenen kimi hususlarla ilgili açıklamalar sayfa altı dipnotu şeklinde belirtilebilir ve bu türden dipnotların sayısal olarak birbirini izlemesi gerekmektedir. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

6. Makalelerdeki tablo, şekil ve denklemlere sıra numarası verilmeli, tablo ve şekillere ait kaynaklar tablonun hemen altına yazılmalıdır.

7.Yararlanılan kaynaklar sonucun devamında sola hizalanmış "**Kaynakça**" başlığı altında verilmelidir. Kaynakça biçim kurallarına ve metin içi atıf yöntemlerine dair örnekler en altta sıralanmıştır.

8.Gönderilen makaleler Microsoft WORD 2010 veya daha üst bir versiyonda yazılmalı ve aşağıdaki kurallara göre düzenlenmelidir:

Kenar Boşlukları	Üst ve Alt: 3 cm Sol ve Sağ: 2 cm
Yazıtipi	Palatino Linotype
Yazıtipi Boyutu	Özet: 10 Metin: 10,5
Satır Aralığı	1,08 cm
Paragraf Aralığı	Önce 0 sonra 8 nk
İlk satır girintisi	1 cm
Metin hizalaması	İki yana yaslı
Kaynakça	Asılı 1 cm girintili, tek satır aralığında, önce 3 sonra 3 nk

9. 2020 yılı itibariyle Dergimizde **APA (American Psychological Association) 7. Sürüm** referans sistemine geçilmiştir. Gönderilecek olan makalelerin APA 7. Sürüm temel kaynak gösterme kuralları dikkate alınarak düzenlenmiş olması gerekmektedir. APA haricinde referans sistemi kullanılan veya tam olarak APA sistemine göre düzenlenmemiş makaleler değerlendirme sürecine alınmadan yazara iade edilecektir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- 1693-1710 | TÜRKiYE'DE BAĞLAMA İLE İLGİLİ YAPILAN LİSANSÜSTÜ
ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ
EXAMINATION OF GRADUATE STUDIES ON BAĞLAMA IN TURKEY
Emirhan GÜLER & Barış TOPTAŞ
- 1711-1723 | NİZÂMÎ GENCEVÎ'NİN "HAMSE" SİNDE TANRI İNANCI VE PEYGAMBER
SEVGİSİ
BELIEF IN GOD AND LOVE OF THE PROPHET IN NIZAMI GANJAVI'S
"KHAMSA"
Murad AGHAYEV
- 1724-1738 | DANŞCILARDA RİTİM EĞİTİMİ
RHYTHM EDUCATION IN DANCERS
Zeynel TURAN
- 1739-1765 | AVRUPA BİRLİĞİNE KATILIM SÜRECİNDE TÜRKİYEDEKİ
DEZAVANTAJLI ÇALIŞAN GRUPLARININ İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ
FAKTÖRLERİNİN İNCELENMESİ
ANALYZING OF OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY FACTORS OF
VULNERABLE EMPLOYEE GROUPS IN TURKEY IN THE PROCESS OF
ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION
Cengiz AKYILDIZ
- 1766-1791 | DESTİNASYON VE ÜLKE TANITIM FİMLERİNİN ORYANTALİZM
AÇISINDAN İNCELENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ
ANALYSIS OF DESTINATION AND COUNTRY PROMOTIONAL FILMS IN
TERMS OF ORIENTALISM: THE CASE OF TURKEY
Hidayet İLHAN & Emel TANYERİ YAZICI
- 1792-1812 | METAVERSE TOPLUMU: KİMLİK, MEKÂN VE YENİ TOPLULUK BİLİNCİ
METAVERSE SOCIETY: IDENTITY, SPACE AND NEW COMMUNITY
AWARENESS
Filiz GÜVEN ;& İlkin GÜVEN

1813-1840

MEDYADA YER ALAN KADINA YÖNELİK ŞİDDET VE KADIN CİNAYETİ HABERLERİNE TOPLUMUN TEPKİSİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA
A QUALITATIVE RESEARCH ON THE SOCIETY'S REACTION TO THE NEWS ON VIOLENCE AGAINST WOMEN AND MURDERERS IN THE MEDIA

Yasemin CINGI & Mustafa CINGI

1841-1860

POSTMODERN STRATEJİLER IŞIĞINDA ÇAĞDAŞ TÜRK SANATÇILARIN PRATİKLERİNDE FEMİNİST EĞİMLER
FEMINIST TRENDS IN THE PRACTICES OF CONTEMPORARY TURKISH ARTISTS IN THE LIGHT OF POSTMODERN STRATEGIES

Sibel PALA & Aygöl AYKUT

1861-1881

ŞEYH SABAH EL-AHMED EL-CABİR ES-SABAH DÖNEMİ KÜÇÜK ÜLKE KUVEYT'İN DIŞ POLİTİKASI
THE FOREIGN POLICY OF SMALL STATE KUWAIT DURING THE PERIOD OF SHEIKH SABAH AL-AHMAD AL-JABER AL-SABAH

Derya SÜRMEİİOĞLU PARLAR

1882-1901

TINI ANALİZLERİNDE ANALOJİK ÖLÇÜTLER
ANALOGICAL MEASUREMENTS USED IN TIMBRE ANALYZES

Kadir Yılmaz ERDAL

1902-1925

DİN ADINA DÜNYADAN VAZGEÇMEK: ORTA ÇAĞ FRANSA'SINDA RECLUS(E) OLGUSU
AVOIDING THE WORLD IN BEHALF OF RELIGION: THE CASE OF RECLUS(E) IN MEDIEVAL FRANCE

Ramazan ADIBELLİ

1926-1939

GURBET KUŞLARI FİLM AFİŞİNİN GÖÇ OLGUSU BAĞLAMINDA GÖSTERGEBİLİMSEL ÇÖZÜMLENMESİ
SEMIOTIC ANALYSIS OF GURBET KUŞLARI MOVIE POSTER WITHIN THE CONTEXT OF MIGRATION PHENOMENON

Ayşegül ÇİLİNGİR

1940-1956

MURAT GÜLSOY'UN *TANRI BENİ GÖRÜYOR MU?* ADLI KİTABINDA FOTOĞRAF-ÖYKÜ İLİŞKİSİ
THE RELATIONSHIP BETWEEN PHOTOGRAPHY AND STORY IN MURAT GÜLSOY'S BOOK CALLED *TANRI BENİ GÖRÜYOR MU?*

Saniye KÖKER

- 1957-1972 MESLEK YÜKSEKOKULU SAĞLIK PROGRAMLARI ÖĞRENCİLERİNİN HASTANE YÖNETİMİ VE ORGANİZASYONU DERSİNE İLİŞKİN TUTUM VE ALGILARI
ATTITUDES AND PERCEPTIONS OF VOCATIONAL SCHOOL HEALTH PROGRAMS STUDENTS REGARDING THE HOSPITAL MANAGEMENT AND ORGANIZATION COURSE
Gülşah GENÇER ÇELİK & Özden ALTINDAĞ
- 1973-2005 TARİHSEL ÇERÇEVDE TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ VE DIŞ POLİTİKAYA YANSIMASI
TURKEY-SAUDI ARABIA RELATIONS IN HISTORICAL FRAMEWORK AND ITS REFLECTION ON FOREIGN POLICY
Ruveyda GÖRCÜER & Hakkı BÜYÜKBAŞ
- 2006-2031 KAMU SAĞLIK HİZMETİ ALTYAPI VE İNSAN KAYNAĞI GÖSTERGELERİ AÇISINDAN TÜRKİYE İSTATİSTİKİ BÖLGE BİRİMLERİ SINIFLANDIRMASINA GÖRE DÜZEY 1 BÖLGELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI
COMPARISON OF LEVEL 1 REGIONS ACCORDING TO THE STATISTICAL REGIONAL UNIT CLASSIFICATION OF TURKEY IN TERMS OF PUBLIC HEALTH SERVICE INFRASTRUCTURE AND HUMAN RESOURCES
Cemre Eda ERKİLİÇ
- 2032-2053 بعض أمثلة التشبيه والاستعارة الواردة في سورة البقرة
BAKARA SURESİNDEKİ GEÇEN BAZI TEŞBİH VE İSTİÂRE ÖRNEKLERİ
SOME EXAMPLES OF TASHBIH AND ISTIARA IN SURAT AL-BAQARAH
Raid DURDU KARA MUSTAFA & Yüksel ÇELİK
- 2054-2064 BOŞANMA SONRASI YAŞANANLAR: ÜSKÜDAR ÖRNEĞİ
EXPERIENCES AFTER THE DIVORCE: THE CASE OF ÜSKÜDAR
Seher YÜCETÜRK
- 2065-2085 HAFIZLIK EĞİTİMİNDE BİLİŞSEL HAZIRBULUNUŞLUK
COGNITIVE READINESS IN HIFZ TRAINING
Cemil OSMANOĞLU
- 2086-2104 YENİ SONDAJLAR IŞIĞINDA ÇİNE TEPECİK HÖYÜĞÜ'NÜN PALEOCOĞRAFYA VE JEOARKEOLOJİSİ (ÇİNE - AYDIN)
PALEOGEOGRAPHY AND GEOARCHEOLOGY OF ÇİNE TEPECİK MOUND IN THE LIGHT OF NEW DRILLINGS (ÇİNE - AYDIN)
Rifat İLHAN, Aylın KARADAŞ, Serdar VARDAR & Ertuğ ÖNER

- 2105-2118 KÜRESEL RİSKLER VE FIRSATLAR BAĞLAMINDA ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER ÜZERİNE BİR ANALİZ
AN ANALYSIS OF MULTI-NATIONAL COMPANIES IN THE CONTEXT OF GLOBAL RISKS AND OPPORTUNITIES
İlhan GÜLLÜ
- 2119-2139 ÖĞRETMEN ADAYLARININ SOSYAL BECERİ ÖĞRETİMİNDE KIBRIS TÜRK MASALLARININ KULLANIMINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ
OPINIONS OF PRE-SERVICE TEACHERS ON THE USE OF CYPRUS TALES IN SOCIAL SKILL TEACHING
Olga PİLLİ & Ramazan ÇAKIR
- 2140-2159 BİLİNÇLİ FARKINDALIK, MOTİVASYON VE AKADEMİK PERFORMANS ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN MINDFULNESS, MOTIVATION AND ACADEMIC PERFORMANCE
Melike CEYLAN & Meryem KOCABAL
- 2160-2175 İBRAHİM KALIN'IN MODERN BATI MEDENİYETİ TASAVVURU
İBRAHİM KALIN'S IMAGINE OF MODERN WESTERN CIVILIZATION
Gizem AVCI & Hakkı BÜYÜKBAŞ
- 2176-2202 M. S. VORONTSOV'UN KAFKASYA'YA NAMESTNİK OLARAK ATANMASI
APPOINTMENT OF M. S. VORONTSOV AS NAMESTNIC TO THE CAUCASIA
Tekin Aycan TAŞCI
- 2203-2225 İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI'NDA MC_YZ_K0069 ARŞİV NUMARASI İLE KAYITLI MÜNŞE'ÂT MECMÛ'ASI HAKKINDA NOTLAR
NOTES ABOUT THE MECMUA OF MUNŞEAT REGISTERED IN IMM ATATÜRK LIBRARY WITH ARCHIVE NUMBER MC_YZ_K0069
Atabey KILIÇ, Abdülkadir DAĞLAR & Mustafa AKSOY
- 2226-2243 KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN ÇİN ÜZERİNE ETKİLERİ: EKONOMİK GÖSTERGELERLE BİR PERSPEKTİF
THE EFFECTS OF THE GLOBALIZATION PROCESS ON CHINA: A PERSPECTIVE BY ECONOMIC INDICATORS
Ali KÜÇÜKLER, Didem YILMAZ & Kenan GÜLLÜ

HAKEM LİSTESİ / LIST OF REVIEWERS

Yıl/Year: 2022 Cilt/Volume: 36 Sayı/Issue: 4

Erciyes Akademi Dergisi Editörlüğü, Dergimizin bu sayısına katkıda bulunan ve aşağıda isimleri yer alan hakemlere teşekkürü bir borç bilir.

We gratefully acknowledge the contribution of the following reviewers who reviewed papers for this issue of our Journal.

Abdulali ALİEV	Bozok Üniversitesi
Abdullah KUŞÇUOĞLU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Abdurrahman KURT	Uludağ Üniversitesi
Ahmet ÇAKMAK	Atatürk Üniversitesi
Ali Oğuz DİRİÖZ	TOBB ETÜ Üniversitesi
Ali ÜNAL	Hiti Üniversitesi
Alper BÖREKÇİ	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Alper Tunga ÖZCAN	Mersin Üniversitesi
Ayşe BİLGİNER KUCUR	Atatürk Üniversitesi
Ayşin KONAK	Kocaeli Üniversitesi
Burak GÖKBULUT	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Demet AKARÇAY ULUTAŞ	Konya Ticaret Odası Karatay Üniversitesi
Ebubekir KARAKOCA	Bilecik Üniversitesi
Emel HİSARCIKLILAR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Eray BAYRAMOL	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Ersin DOĞANTEKİN	Kafkas Üniversitesi
Filiz GÜRER YÜCEL	Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi
Fırat ÇAKIR	Ardahan Üniversitesi
Gülşah KARYAGDİ	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Gürsoy ŞAHİN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Hatice Nilüfer SÜZEN	Pamukkale Üniversitesi
Hatice KERİMOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Hilal AKÇA	Erciyes Üniversitesi
Hüseyin ALGUR	Giresun Üniversitesi
İbrahim Onur BAKIRCIOĞLU	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
İlhan GÜLLÜ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
İsmail Emre KAVUT	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Kayhan ATİK	Kırıkkale Üniversitesi
Kıvılcım ERKAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Mehmet Akif KAPLAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Mehmet Erhan YİĞİTER	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Mehmet Korkut ÇEÇEN	İnönü Üniversitesi
Mehmet KURTULUŞ	İnönü Üniversitesi
Mehmet ÖZCAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Mehmet YILMAZ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Melek ASTAR	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Merve Suna ÖZEL ÖZCAN	Kırıkkale Üniversitesi
Musa ULUDAĞ	Trakya Üniversitesi
Mustafa BOSTANCI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Mustafa KIRANATLIOĞLU	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Mustafa ŞAHİN	Dicle Üniversitesi
Mustafa YENİASIR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Naciye Güliz UĞUR	Sakarya Üniversitesi
Nazife Özge KILIÇ	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Nazlı Gülüm MUTLU	Bingöl Üniversitesi
Nur Kuban TORUN	Bilecik Üniversitesi
N. Oya LEVENDOĞLU	Erciyes Üniversitesi
Nuran ÖZTÜRK	Çukurova Üniversitesi
Nurperihan Tosun	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Onur DOĞAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Osman ŞENOL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Parvana BAYRAM	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Pelin ELCİK YORGANCIOĞLU	Uludağ Üniversitesi
Semih ZEKA	Erciyes Üniversitesi
Serpil GERDAN	Kocaeli Üniversitesi
Sonay ÖDEMİŞ	Dicle Üniversitesi
Veysel Karani ŞÜKÜROĞLU	Kastamonu Üniversitesi
Yaprak KALAFATOĞLU	Marmara Üniversitesi

Yeliz Yeşil

Trakya Üniversitesi

Yunus AYATA

Erciyes Üniversitesi

Yunus Emre TANSÜ

Gaziantep Üniversitesi

Yusuf TEMEL

Adıyaman Üniversitesi

Zehra DURSUN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Zekeriya BATUR

Uşak Üniversitesi

Zeynep BİRİCİK

Atatürk Üniversitesi

Zuhal ÇALIK TOPUZ

Ardahan Üniversitesi

journal of

e-ISSN 2757-7031

Erciyes Akademi

dergisi

Cilt/Issue 36

Sayı/Number 4

Aralık/December 2022

TÜRKİYE'DE BAĞLAMA İLE İLGİLİ YAPILAN LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ

 Emirhan GÜLER^a

 Barış TOPTAŞ^b

Özet

Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de bağlama ile ilgili 1992-2022 yılları arasında yayımlanmış indirme iznli lisansüstü çalışmaları “tür, cinsiyet, yıl, üniversite, enstitü, anabilim dalı, danışman, yöntem ve konu” larına göre analiz ederek incelemektir. Ayrıca bağlamayla ilgili 1992-2022 yılları arasında yapılan lisansüstü çalışmaların ortaya konulması bakımından başka çalışmalarda bir kaynak olarak kullanılacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın evrenini; Türkiye’de bağlama ile ilgili 1992-2022 yılları arasında yayımlanmış ve YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanına kaydedilmiş indirme iznli lisansüstü çalışmalar oluştururken örneklemini ise; 77 yüksek lisans, 25 doktora ve 3 sanatta yeterlilik tezi oluşturmaktadır. Bu çalışma tarama modelinde betimsel bir özellik taşımaktadır. İncelenen tezler yayımlanma yılı, cinsiyet, tür, üniversite, enstitü, anabilim dalı, danışman, konu ve yöntem gibi boyutlarda analiz edilerek sınıflandırılmıştır. Araştırma verileri betimsel istatistik yöntemleri (yüzde, frekans, crosstab) ile analiz edilerek yorumlanmıştır. Tüm bu veriler sonucunda incelenen tezlerin ağırlıklı olarak yüksek lisans tezi olduğu, tez çalışmalarının büyük bir bölümünün Gazi Üniversitesi’nde yayımlandığı, tez çalışmalarının büyük bir bölümünde bağlama icrası ve bağlama eğitimi konularının çalışıldığı ve araştırmalarda çoğunlukla nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı sonuçlarına ulaşılmıştır. **Anahtar Kelimeler:** Bağlama, Bağlama eğitimi, Lisansüstü çalışmalar.

EXAMINATION OF GRADUATE STUDIES ON BAGLAMA IN TURKEY

Abstract

The aim of this study is to examine by analyzing the without download permission graduate studies published between 1992-2022 on baglama in Turkey according to “genre, gender, year, university, institute, department, consultant, methods and subject”. In addition, it is thought that made between the 1992-2022 graduate studies related to the baglama will be used as a resource in other studies in terms of being revealed. In this study, purposeful sampling method was used. The universe of the study consists of postgraduate studies with permission to download, published between 1992-2022 it's about the baglama in Turkey and registered in the database of the YÖK National Dissertation Center, while sampling consists of 77 master's, 25 doctoral and 3 art qualification dissertations. This study has a descriptive feature in the screening model. The theses

^a Arş. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Müzikoloji Bölümü, eguler@adiyaman.edu.tr

^b Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Müzikoloji Bölümü, btoptas@adiyaman.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 19.07.2022, Makale Kabul Tarihi: 22.09.2022

examined were classified by dividing them into sections such as year of publication, gender, type, university, institute, department, consultant, subject and method. The research data by analyzing using descriptive statistical methods (percentage, frequency, crosstab) it has been commented. As a result of all these data, the theses examined are mainly master's theses, a large part of his dissertation work was published at Gazi University, in most of the thesis studies, bağlama performance and bağlama education topics are studied and it has been concluded that mostly qualitative research methods were used in the researches.

Keywords: Bağlama, Bağlama education, Postgraduate studies.

Giriş

İçerisinde barındırdığı zengin icra karakteriyle Anadolu müzik geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan bağlama, geçmişten günümüze duyguların müzikle aktarılmasında en önemli çalgılardan biri olmuştur. Orta Asya'dan Kafkaslara, Anadolu'dan Balkanlara ve Arap yarımadasının kuzey kısımları da dâhil olmak üzere geniş bir coğrafi alana yayılan bağlama, derin tarihi ve kültürel köklerle bulunduğu coğrafyalardaki birçok farklı medeniyetin müzik kültürüyle etkileşim içerisinde bulunmuş bir halk çalgısıdır (Kurubaş, 2021, s. 19).

Bağlamanın halk çalgısı olma, halkın duygu ve düşüncelerini yansıtması açısından temel bir çalgı olmasının yanında, mesleki müzik eğitiminde de önemli bir yeri vardır. YÖK 2018 yılı öncesinde "Okul Çalgıları Dersi" kapsamında bağlama eğitimine seçmeli çalgılar içerisinde yer verirken, 2018 yılı itibariyle Öğretmen Yetiştirme Lisans Programlarının güncellemesiyle birlikte bağlama eğitimine alan eğitimi kapsamında tek başına bir ders olarak yer vermiştir.¹

Bağlama öğretimi, geçmişten günümüze ülkemizde halk çalgıları eğitimi içerisinde en fazla ilgi gören çalgı olarak öne çıkmaktadır. Zengin bir icra alanına sahip olan bağlamanın öğretimi geçmişte meşk yöntemiyle sürdürülürken günümüzde mesleki müzik eğitim veren kurumların artması neticesinde meşk eğitiminin yanında metodolojik olarak da sürdürülmektedir. Meşk yöntemi ve usta çırak ilişkisi, bağlamanın zengin icra karakterinin öğretilmesi hususunda önde gelen yöntemlerdendir. Kaygusuz, meşk kavramını şu şekilde tanımlamaktadır: "Meşk, bir müzik eserinin hoca tarafından talebeye kısım kısım veya bütünüyle defalarca tekrar ettirilerek öğretilmesi demektir" (Kaygusuz, 2014, s. 1464).

Uzun bir süre geleneksel bir yöntem olan usta-çırak ilişkisiyle eğitimi ve öğretimi yapılan bağlamanın, zamanla mesleki müzik eğitimi veren kurumlara girmesiyle daha bilimsel/ akademik ve metodolojik bir eğitim-öğretim sürecine, girdiği görülmektedir. Bugün gelinen noktada mesleki müzik eğitimi veren kurumların tamamında bağlama eğitimi ve öğretimi yapılmaktadır. Bu doğrultuda bağlama eğitim ve öğretimine yönelik günümüzde birçok çalışma yapılmış, programlar geliştirilmiş farklı yöntem ve teknikler denenmiş ve metot kitapları yazılmıştır (Kaptan, 2016, s. 25).

¹ <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari> (Erişim Tarihi: 10.09.2022).

Metodolojik yöntemlerle sürdürülen bağlama öğretimini, çeşitli görsel, yazılı vb. kaynaklardan faydalanarak ve daha bilimsel temele dayalı sürdürülen öğretim yöntemi olarak tanımlayabiliriz. Bağlamanın sistemli ve kurumsal anlamda ilk eğitim çalışmasının 1960’ yıllarda Nida Tüfekçi’nin dersleriyle başladığını ifade eden ve ayrıca İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuvarının kurulmasıyla akademik anlamda bir eğitim modelinin oluştuğunu söyleyen Kurt şu ifadelerde bulunmaktadır: “1975 yılında İstanbul Türk Müziği Devlet Konservatuvarının kurulmasıyla birlikte bağlama eğitimi/öğretimi daha akademik bir ortamda devam ettirilmiştir.” (Kurt’tan aktaran Kaptan, 2007, s. 69).

Mesleki müzik eğitim veren kurumların sayısının artmasıyla birlikte, bağlamaya yönelik çalışmaların daha bilimsel ve sistemli bir çerçevede geliştiği görülmektedir. Gerek lisans gerekse lisansüstü eğitim düzeyinde bağlamanın öğretiminde daha bilimsel temelli bir eğitim yaklaşımının geliştirildiğini söylemek mümkündür. Lisansüstü eğitimin ne olduğu ve yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlilik programının amaçları hususunda YÖK Lisansüstü Eğitim Yönetmeliği’nde şu ifadeler geçmektedir:

“Lisansüstü eğitim, Yüksek Lisans, Doktora ve sanat dallarında yapılan Sanatta Yeterlilik programlarından oluşmaktadır. Yüksek Lisans programını amacı; öğrenciye mesleki konularda derin bilgi kazandırmak, öğrencinin bilimsel araştırma yaparak bilgiye erişme, bilgiyi değerlendirme ve yorumlama yeteneğini kazanmasını sağlamaktır. Doktora programında amaç, öğrenciye bilimsel olayları geniş ve derin bir bakış açısı ile irdeleyerek yorum yapma ve yeni sentezlere ulaşmak için gerekli adımları belirleme yeteneği kazandırmaktır. Sanatta Yeterlilik programı ise özgün bir sanat eserinin ortaya koyulmasını, müzik ve sahne sanatlarında üstün bir uygulama ve yaratıcılığı amaçlamaktadır. Bu programın sonunda öğrenciden tez, sergi ya da konser, resital gibi bir proje hazırlaması beklenir.”²

Alan yazını incelendiğinde müzik alanının farklı konularında birçok antoloji çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar müzik disiplinindeki ilgili alana yönelik yapılan bilimsel çalışmaların bir çatı altında toplanıp alan özelinde yapılan değerlendirmeler ile özellikle çalışma eğilimlerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Yapılan çalışmalara örnek verilecek olunursa; piyano alanında (Gürler, 2020; Kaptanoğlu & Çanakçı, 2015; Özer & Eğilmez, 2021; Toptaş, 2013), yaylı çalgılar alanında (Arıca, 2017; Çeşit, 2015; Demirbatır, 2001; Kurtaslan, 2018; Orhan, 2012; Özay, 2020; Sonsel, 2018; Tebiş & Okay, 2013; Varış, 2012), gitar alanında (Alyörük, 2016; Ertekin, 2013; Öztutgan, 2016), flüt alanında (Ataman, 2009; Soyacan, 2021; Yapalı, 2015), bağlama alanında (Gerekten, 2020; Önal, 2018) şeklinde sıralayabiliriz. Birçok araştırmacı bağlamayla ilgili bilimsel çalışma yaparken lisansüstü çalışmalardan faydalanmaktadır. Bu çalışma ise, Türkiye’de bağlama ile ilgili çalışma yapan araştırmacıların güncel lisansüstü çalışmaları, kaynakları ve bilgiye ulaşımı kolaylaştırması açısından önem arz etmektedir. Çalışma kapsamında bağlamayla ilgili yapılan lisansüstü çalışmalar çeşitli değişkenler açısından istatistiksel veriler çerçevesinde incelenmiştir.

² <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=21510&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

(Erişim tarihi: 10.08.2022)

A. YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve analizi, problem ve alt problemlere ilişkin bilgiler ele alınmıştır.

1. Araştırma Modeli

Bağlama alanında yapılan lisansüstü çalışmaları detaylı bir şekilde inceleyen bu çalışma tarama modeli betimsel bir çalışmadır. "Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu varolduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır." (Karasar, 2009, s. 77).

2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evrenini; Türkiye’de, bağlama alanında yapılan lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Örneklemi ise; 105 (77 adet yüksek lisans, 25 adet doktora ve 3 adet ise sanatta yeterlik) lisansüstü tez oluşturmaktadır. Örneklem yöntemi olarak amaçsal örneklem yöntemi kullanılmıştır. "Literatürde monografik veya teorik örnekleme olarak da adlandırılın amaçsal örnekleme de araştırmacı çalışmanın amacına uygun olarak evreni temsil ettiğini düşündüğü örnekleme seçer" (Coyne’den aktaran Şahin, Karakuş, 2019, s. 191).

3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmada verilerin toplanması amacıyla Ocak 2022 tarihinde Yök Ulusal Tez Merkezi arama kısmına "bağlama/saz" anahtar kelimeleriyle arama yapılarak 1991-2022 yılları arasında Yök veri tabanına kayıtlı 120 tezin ismine ulaşılmıştır. Ulaşılan bu tezlerden izinli durumda olanları analiz edilmiştir. İzinli olmayanlar çıkarıldıktan sonra 105 lisansüstü tez toplanmış ve analiz edilerek yorumlanmıştır. Araştırmanın verileri IBM SPSS Statistics 26 paket programı (yüzde, frekans, crosstab) ile analiz edilerek yorumlanmıştır. Tezler, tür, cinsiyet, yayımlanma yılı, üniversiteler, enstitüler, anabilim dalları, danışman, yöntem ve konuları gibi kategoriler oluşturularak analiz edilmiştir.

B. BULGULAR VE YORUM

Çalışmanın bu aşamasında 1992-2022 yılları arasında yayımlanan lisansüstü çalışmaların bulguları tablolar halinde sunularak yorumlanmıştır.

Tablo 1. Tezlerin Türlerine Göre Dağılımları

Tür	f	%
Yüksek Lisans	77	73,3
Doktora	25	23,8
Sanatta Yeterlik	3	2,9
Toplam	105	100,0

Tablo 1’de lisansüstü tezlerin türlerine göre dağılımı görülmektedir. Tezlerin 77’si (%73,3) yüksek lisans, 25’i (%23,8) doktora ve 3’ü (%2,9) ise sanatta yeterlik olarak görülmektedir.

Tablo 2. Tezlerin Cinsiyete Göre Dağılımları

Cinsiyet	Yüksek Lisans		Doktora		Sanatta Yeterlik		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Kadın	8	10,4	1	4,0	0	0,0	9	8,6
Erkek	69	89,6	24	96,0	3	100,0	96	91,4
Toplam	77	100,0	25	100,0	3	100,0	105	100,0

Tablo 2 incelendiğinde lisansüstü çalışmaları hazırlayanların %8,6’sının (9) kadın olduğu, %91,4’ünün (96) ise erkek olduğu görülmektedir. Yüksek lisans tezlerinden 8’ini (%10,4) kadın 69’unu (%89,6) erkekler hazırlarken, doktora tezlerinin 1’ini (%4,0) kadın 24’ünü ise erkeklerin hazırladığı görülmektedir. Ayrıca sanatta yeterlik çalışmalarının tamamını (%100,0) erkekler hazırlamaktadır.

Tablo 3. Tezlerin Yayınlanma Yılına Göre Dağılımları

Yayımlanma Yılı	Yüksek Lisans		Doktora		Sanatta Yeterlik		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
1992	1	1,3	-	-	-	-	1	1,0
1995	1	1,3	-	-	-	-	1	1,0
1996	1	1,3	-	-	-	-	1	1,0
1999	1	1,3	-	-	-	-	1	1,0
2002	3	3,9	-	-	-	-	3	2,9
2004	1	1,3	-	-	-	-	1	1,0
2005	1	1,3	-	-	-	-	1	1,0
2006	3	3,9	-	-	-	-	3	2,9
2007	1	1,3	1	4,0	-	-	2	1,9
2008	3	3,9	-	-	-	-	3	2,9
2009	1	1,3	-	-	-	-	1	1,0
2010	2	2,6	2	8,0	-	-	4	3,8
2011	3	3,9	-	-	2	66,7	5	4,8
2012	3	3,9	1	4,0	-	-	4	3,8
2013	6	7,8	1	4,0	-	-	7	6,7
2014	3	3,9	-	-	-	-	3	2,9
2015	4	5,2	-	-	-	-	4	3,8
2016	4	5,2	-	-	1	33,3	5	4,8
2017	8	10,4	3	12,0	-	-	11	10,5
2018	7	9,1	2	8,0	-	-	9	8,6
2019	10	13,0	4	16,0	-	-	14	13,3
2020	2	2,6	7	28,0	-	-	9	8,6
2021	7	9,1	3	12,0	-	-	10	9,5
2022	1	1,3	1	4,0	-	-	2	1,9
Toplam	77	100,0	25	100,0	3	100,0	105	100,0

Tablo 3 incelendiğinde 1992-2022 arasındaki bağlamayla ilgili YÖK veri tabanına kayıtlı ve indirme izniyle lisansüstü çalışmaların yıl bazlı görünümü verilmektedir. Buna göre yıl bazlı bağlamayla ilgili lisansüstü çalışmalar incelendiğinde en çok 2017 (11), 2019 (14) ve 2021 (10) yılları arasında yayımlandığı, en az ise 1 çalışmayla 1992, 1995, 1996, 1999, 2004, 2005, ve 2009 yılları arasında yayımlandığı görülmektedir. Tablo 3’e bakıldığında izinli olmaları göz önünde bulundurularak bağlamayla ilgili ilk doktora çalışmasının 2007 yılı itibariyle, ilk sanatta yeterlik çalışmasının ise 2011 yılında yayımlandığı görülmektedir. Yüksek lisans çalışmalarının özellikle 2004 yılından itibaren her yıl en az bir tane yayımlandığı görülmektedir. En çok yüksek lisans çalışması 2017 (8), 2018 (7), 2019 (10) ve 2021 (7) yıllarında yayımlanırken, doktora çalışmalarının dikkat çeken durumu ise 2020 yılında yayımlanan 7

doktora çalışması olarak karşımıza çıkmaktadır. Yayımlanan 3 sanatta yeterlik çalışmasının ise 2011(2) ve 2016 (1) yıllarında olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımları

Üniversite	Yüksek Lisans		Doktora		Sanatta Yeterlik		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
İnönü Üni.	3	3,9	3	12,0	3	3,9	3	12,0
Yüzüncü Yıl Üni	3	3,9	-	-	3	3,9	-	-
Müzik ve Güzel Sanatlar Üni.	2	2,6	-	-	2	2,6	-	-
Yıldız Teknik Üni.	-	-	1	4,0	-	-	1	4,0
Necmettin Erbakan Üni.	7	9,1	6	24,0	7	9,1	6	24,0
Gazi Üni.	12	15,6	4	16,0	12	15,6	4	16,0
İstanbul Teknik Üni.	2	2,6	5	20,0	2	2,6	5	20,0
Erciyes Üni.	-	-	1	4,0	-	-	1	4,0
Mehmet Akif Ersoy Üni.	1	1,3	1	4,0	1	1,3	1	4,0
Kocatepe Üni.	1	1,3	-	-	1	1,3	-	-
Uludağ Üni.	2	2,6	-	-	2	2,6	-	-
Abant İzzet Baysal Üni.	1	1,3	3	12,0	1	1,3	3	12,0
Haliç Üni.	13	16,9	-	-	13	16,9	-	-
Cumhuriyet Üni.	5	6,5	-	-	5	6,5	-	-
Bahçeşehir Üni.	1	1,3	-	-	1	1,3	-	-
Hacettepe Üni.	1	1,3	-	-	1	1,3	-	-
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üni.	1	1,3	-	-	1	1,3	-	-
Atatürk Üni.	7	9,1	-	-	7	9,1	-	-
Ömer Halis Demir Üni.	3	3,9	-	-	3	3,9	-	-
Ege Üni	4	5,2	-	-	4	5,2	-	-
Pamukkale Üni.	1	1,3	-	-	1	1,3	-	-
19 Mayıs Üni.	1	1,3	-	-	1	1,3	-	-
Kırıkkale Üni.	1	1,3	-	-	1	1,3	-	-
Selçuk Üni.	2	2,6	1	4,0	2	2,6	1	4,0
Başkent Üni.	1	1,3	-	-	1	1,3	-	-
Karadeniz Teknik Üni.	1	1,3	-	-	1	1,3	-	-
Marmara Üni.	1	1,3	-	-	1	1,3	-	-
Toplam	77	100,0	25	100,0	77	100,0	25	100,0

Tablo 4'e bakıldığında bağlamıyla ilgili yayımlanan indirme izinli lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımı görülmektedir. Tablo 4 incelendiğinde bağlamıyla ilgili indirme izni olan lisansüstü çalışmalar arasında en çok yayım yapan üniversitelerin Gazi Üniversitesi (12), Haliç Üniversitesi (15) ve Necmettin Erbakan Üniversitesi (13) olduğu, en az yayım yapanların ise 1 çalışmayla Yıldız Teknik Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Bahçeşehir Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi, 19 Mayıs Üniversitesi, Kırıkkale Üniversitesi, Başkent Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi olduğu görülmektedir. Bağlama alanında indirme izinleri göz önünde bulundurularak en çok yüksek lisans çalışmasını yayımlayan üniversiteler Gazi Üniversitesi (12) ve Haliç Üniversitesi'ye (13), en çok doktora çalışmasını yayımlayan Necmettin Erbakan Üniversitesi (6) ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nin (5) olduğu görülmektedir. 3 sanatta yeterlik çalışmasını ise Haliç Üniversitesi (2) ve Kocatepe Üniversitesi (1) yayımladığı görülmektedir.

Tablo 5. Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımları

Enstitü	Yüksek Lisans		Doktora		Sanatta Yeterlik		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Sosyal Bilimler Enstitüsü	36	46,8	7	28,0	3	100,0	46	43,8
Fen Bilimleri Enstitüsü	4	5,2	-	-	-	-	4	3,8
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	30	39,0	15	60,0	-	-	45	42,9
Müzik ve Güzel Sanatlar Enstitüsü	2	2,6	1	4,0	-	-	3	2,9
Güzel Sanatlar Enstitüsü	5	6,5	2	8,0	-	-	7	6,7
Toplam	77	100,0	25	100,0	3	100,0	105	100,0

Tablo 5 incelendiğinde bağlamayla ilgili indirme izni olan lisansüstü tezlerin enstitülere göre dağılımları görülmektedir. Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde tamamlanan çalışmalar 46 (%43,8), Eğitim Bilimleri Enstitüsü’nde tamamlanan çalışmalar 45 (%42,9), Güzel Sanatlar Enstitüsü’nde tamamlanan çalışmalar 7 (%6,7), Fen Bilimleri Enstitüsü’nde tamamlanan çalışmalar 4 (%3,8) ve Müzik ve Güzel Sanatlar Enstitüsü’nde ise 3 (%2,9) lisansüstü çalışmasının olduğu görülmektedir. Yüksek lisans çalışmalarının en çok sosyal bilimler enstitüsünde (36) yayımlanırken, doktora çalışmalarının ise en çok eğitim bilimleri enstitüsünde (15) yayımlandığı görülmektedir. Ayrıca sanatta yeterlik çalışmalarının tamamının (3) sosyal bilimler enstitüsünde yayımlandığı görülmektedir.

Tablo 6. Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımları

Anabilim Dalı	Yüksek Lisans		Doktora		Sanatta Yeterlik		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Güzel Sanatlar Eğitimi	32	41,6	15	60,0	-	-	47	44,8
Temel Bilimler	2	2,6	-	-	-	-	2	1,9
Müzik	10	13,0	2	8,0	1	33,3	13	12,4
Türk Müziği/Musikisi	15	19,5	1	4,0	2	66,7	18	17,1
Müzik Bilimleri	11	14,3	2	8,0	-	-	13	12,4
Sanat ve Tasarım	-	-	1	4,0	-	-	1	1,0
Çalgı Eğitimi	1	1,3	-	-	-	-	1	1,0
Müzikoloji ve Müzik Teorisi	1	1,3	3	12,0	-	-	4	3,8
Geleneksel Türk Müzikleri	1	1,3	-	-	-	-	1	1,0
Ses Teknolojileri	1	1,3	-	-	-	-	1	1,0
Güzel Sanatlar	1	1,3	1	4,0	-	-	2	1,9
Müzik Eğitimi	2	2,6	-	-	-	-	2	1,9
Toplam	77	100,0	25	100,0	3	100,0	105	100,0

Tablo 6’da bağlamayla ilgili indirme izni olan lisansüstü tezlerin anabilim dallarına göre dağılımı görülmektedir. Tablo 6 incelendiğinde en çok tezin tamamlandığı anabilim dalları; Güzel Sanatlar Eğitimi (47), Türk Müziği/Musikisi (18) ve Müzik ve Müzik Bilimleri (3) olarak sıralandığı görülmektedir. Bağlamayla ilgili en çok yüksek lisans (32) ve doktora (15) çalışması Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı’nda, sanatta yeterlik çalışmasının ise Müzik (1) ve Türk Müziği/Musikisi (2) anabilim dallarında yayımlandığı görülmektedir.

Tablo 7. Tezlerin Danışmanlara Göre Dağılımları

Anabilim Dalı	Yüksek Lisans		Doktora		Sanatta Yeterlik		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Prof. Dr.	13	16,9	11	44,0	-	-	24	22,9
Prof.	5	6,5	5	20,0	1	33,3	11	10,5
Doç. Dr.	22	28,6	4	16,0	-	-	26	24,8
Doç.	6	7,8	-	-	1	33,3	7	6,7
Yrd. Doç. Dr.	15	19,5	3	12,0	-	-	18	17,1
Yrd. Doç.	3	3,9	1	4,0	1	33,3	5	4,8
Dr. Öğr. Üyesi	5	6,5	-	-	-	-	5	4,8
Dr.	1	1,3	-	-	-	-	1	1,0
Öğr. Gör. Dr.	2	2,6	-	-	-	-	2	1,9
Öğr. Gör. – Yrd. Doç.	2	2,6	-	-	-	-	2	1,9
Prof. Dr. – Dr.	-	-	1	4,0	-	-	1	1,0
Öğr. Gör. – Yrd. Doç. Dr.	1	1,3	-	-	-	-	1	1,0
Toplam	77	100,0	25	100,0	3	100,0	105	100,0

Tablo 7'ye bakıldığında lisansüstü tezlerin danışmanlara göre dağılımı görülmektedir. 26 Doç. Dr.' un (%24,8), 24 Prof. Dr. 'un (%22,9) ve 18 Yrd. Doç. Dr. ' un (%17,1) çoğunlukla lisansüstü çalışmalara danışmanlık yaptığı görülmektedir. Ayrıca 2018 yılından itibaren değişen yasayla Yrd.Doç. Dr. unvanının Dr. Öğr. Üyesi unvanını dönüştürmesi sebebiyle bu iki unvanı aynı olarak kabul etmek gerekmektedir. Dolayısıyla bu iki unvanın toplam sayısının 23 (%21,9) olarak hesaplanması gerektiği düşünülmektedir. Yüksek lisans çalışmalarına (22) en çok Doç. Dr. unvanındaki akademisyenler danışmanlık yaparken, doktora çalışmalarına (11) en çok Prof. Dr. unvanındaki akademisyenlerin danışmanlık yaptığı görülmektedir. Sanatta yeterlik çalışmalarına ise üç ayrı unvanda (Prof-Doç-Yrd.Doç.) akademisyenin danışmanlık yaptığı görülmektedir.

Tablo 8. Tezlerin Yöntemlerine Göre Dağılımları

Yöntem	Yüksek Lisans		Doktora		Sanatta Yeterlik		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Nitel	54	70,1	13	52,0	2	66,7	69	65,7
Nicel	16	20,8	4	16,0	-	-	20	19,0
Karma	7	9,1	8	32,0	1	33,3	16	15,2
Toplam	77	100,0	25	100,0	3	100,0	105	100,0

Tablo 8 incelendiğinde lisansüstü çalışmalarda uygulanan araştırma yöntemlerine göre dağılımları görülmektedir. Buna göre tezlerin 69'una(%65,7) nitel araştırma yöntemi, 20'sine (%19,0) nicel araştırma yöntemi ve 16'sına (%15,2) ise karma araştırma yöntemi uygulanarak çalışılmıştır.

Tablo 9. Tezlerin Konularına Göre Dağılımları

Konu	Yüksek Lisans		Doktora		Sanatta Yeterlik		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Uzman Görüşü	6	7,8	-	-	-	-	6	5,7
Model Önerisi	3	3,9	5	20,0	-	-	8	7,6
Tıbbi Yaklaşımlar (Psikolojik)	-	-	1	4,0	-	-	1	1,0
Bağlama Eğitimi	7	9,1	2	8,0	-	-	9	8,6
Durum Tespiti ve Değerlendirme	13	16,9	4	16,0	1	33,3	18	17,1
Öğrenci Görüşleri	1	1,3	-	-	-	-	1	1,0
Çözüm Önerileri	4	5,2	-	-	-	-	4	3,8
Metot-Kitap İnceleme	6	7,8	1	4,0	-	-	7	6,7
Bağlama İcrası	16	20,8	4	16,0	2	66,7	22	21,0
Müzikal Analiz ve İnceleme	7	9,1	-	-	-	-	7	6,7
Karşılaştırma	2	2,6	1	4,0	-	-	3	2,9
Organoloji ve İcra	2	2,6	-	-	-	-	2	1,9
DeneySEL Çalışma	-	-	4	16,0	-	-	4	3,8
Organoloji	5	6,5	1	4,0	-	-	6	5,7
Uyarılma	2	2,6	1	4,0	-	-	3	2,9
Teknoloji	2	2,6	1	4,0	-	-	3	2,9
Bağlamanın Tarihi	1	1,3	-	-	-	-	1	1,0
Toplam	77	100,0	25	100,0	3	100,0	105	100,0

Tablo 9 incelendiğinde lisansüstü çalışmaların hangi konu üzerinden yoğunlaştığına dair veriler görülmektedir. Bağlama ile ilgili çalışmaların en çok bağlama icrası (%21,0), durum tespiti ve değerlendirme (%17,1) ve bağlama eğitimi üzerine yapıldığı görülmektedir. Ayrıca en az çalışmalar ise 1 çalışmayla tıbbi yaklaşımlar (psikolojik), öğrenci görüşleri ve bağlamanın tarihi konularına yapıldığı görülmektedir. Yüksek lisans (16) ve sanatta yeterlik (2) çalışmaları çoğunlukla bağlama icrasına yönelik olurken, doktora çalışmalarının (5) çoğunlukla model önerisi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Konulara yönelik örnek çalışma isimleri aşağıda belirtilmiştir:

- *Uzman Görüşü*

“Müzik Eğitimi Anabilim Dallarında Bireysel Çalgı Bağlama Derslerinde Konya Tavrının Öğretilme Durumu” (Demirkaya, 2015).

“Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dallarındaki Okul Çalgıları “Bağlama” Dersi Öğretim Elemanlarının Derse Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi” (Karayas, 2016).

- *Model Önerisi*

“Bozuk Düzeni Bağlama Öğretiminde Başlangıç Düzeyine Yönelik Bir Model Önerisi” (Alan, 2012).

“Bağlamada/Sazda Misket Düzeni İçin Egzersiz ve Etütlere Dayalı Öğretim Modeli Önerisi ve Öğrenci Başarısına Etkisi” (Gerekten, 2020).

- *Tıbbi Yaklaşımlar (Psikolojik)*

“Müzik Öğretmeni Adaylarının Bağlama Çalmaya İlişkin Tutum ve Öz-Yeterlik Algılarının Performans Sınav Kaygıları Üzerindeki Etkisi” (Demir, 2020).

- *Bağlama Eğitimi*

“Harmanlanmış Öğrenmenin Bağlama Enstrümanı Eğitimindeki Etkilerinin İncelenmesi” (Ünver, 2013).

“Güzel Sanatlarda Bağlama Eğitiminin İncelenmesi” (Açıkalın, 2017).

- *Durum Tespiti ve Değerlendirme*

“Lisans Düzeyi Eğitim Veren Devlet Konservatuvarlarında Bireysel Bağlama Çalgısı Tercih Sebebini Etkileyen Faktörler” (Kara, 2022).

“Diyarbakır Kent Müziğinde Elektro Bağlama” (Gündüz, 2021).

- *Öğrenci Görüşleri*

“Ortaokul 6, 7 ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Müzik Derslerinde Bağlama Çalgısının Kullanımına İlişkin Görüşler” (Demir, 2014).

- *Çözüm Önerileri*

“Türk Halk Müziği Eserlerinin Bağlama ile Çalışılmasında Karşılaşılan Teknik Güçlükler Ve Çözüm Önerileri” (Satar, 2012).

“Amatör Müzik Eğitimi Veren Kurumlarda Temel Bağlama Eğitiminde Karşılaşılan Problemler Ve Çözüm Önerileri (Polatlı Belediyesi Örneği)” (İnce, 2021).

- *Metot-Kitap İnceleme*

“Bağlama Metotlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi” (Akçalı, 2012).

“Bağlama Metotlarında/Kitaplarında Görülen Farklı Terim ve Simgelerin Bağlama Eğitiminde Kullanılma Durumları” (Başbuğ, 2020).

- *Bağlama İcrası*

“Bağlamada Geleneksel Tavrılar ve Eşritimlilik” (Yener, 2013).

“Geçmişten Günümüze Bağlama İcracılığı ve Bağlama İcrasının Değişim Süreci” (Kurubaş, 2020).

“Bağlama Resitali: Bağlama’da İleri İcra Niteliğinin, Alevi Müziği Ve Kültürünün Yaygınlaşmasına Etkisi” (Benli, 2016).

- *Müzikal Analiz ve İnceleme*

“Zeki Atagür’ün Bağlama Sazı İçin Bestelediği Eserlerin Müzikal Açından İncelenmesi” (Gülbitti, 2020).

“Türk Halk Müziğinde Uyarlama Kavramı ve Bağlamaya Uyarlanan Dört Zeybek Ezgisi Üzerinde Müzikal Analiz” (Erzincan, 2006).

- *Karşılaştırma*

“Ülkemizde Bağlama ve Klasik Gitarın Sanatsal ve Öğretsel Süreçler Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi” (Kaptan, 2007).

“Kırgızistan Müzik Eğitiminde Kullanılan Komuz Çalgısının Türkiye Müzik Eğitiminde Kullanılan Benzer Çalgılar İle Karşılaştırılması (Bağlama Ailesi Çalgıları Örneği)” (Kasymkulova, 2017).

- *Organoloji ve İcra*

“Türk Halk Müziğinde Bas Bağlamanın Tarihi, Yapısı ve İcrası” (Sancak, 2019).

“Uzun Sap Bağlama ve Tanburun Organolojik ve İcra Özellikleri Açısından Karşılaştırılması” (Güler, 2017).

- *Deneysel Çalışma*

“Başlangıç Düzeyi Bağlama Eğitiminde ‘Programlı Öğretim Modelinin Çalma Performansına Etkisi: Halk Eğitim Merkezi Örneği” (Özata, 2019).

“Bağlama Eğitiminde Kullanılan Notasyonların Öğrencilerin Deşifre Başarısına Etkisi” (Açar, 2019).

- *Organoloji*

“Bağlama Yapımı” (Gültaş, 2005).

“Kemençe, Tanbur, Ud, Kanun Ve Bağlama Çalgılarının 20. Yüzyılda Geçirdiği Fiziksel Değişimler” (Yıldırım, 2019).

- *Uyarlama*

“Hanon Metodundaki 1 Numaralı Egzersizin Bağlamaya Uyarlanması” (İnanıcı, 2013).

“Bağlama Tekniklerinin Klasik Gitar İcrasına Uyarlanması” (Çoğulu, 2010).

- *Teknoloji*

“Bağlama Mikrofonlama Teknikleri ve Kompresör Kullanımının Müzik Teknolojileri Eğitimine Katkıları” (Delen, 2017).

“Geleneksel Çalgılarımızdan Bağlamanın Dijital Kayıt Ortamlarına Aktarılmasına İlişkin Yaklaşımlar” (Taydaş, 2011).

- *Bağlamanın Tarihi*

“Bağlamanın Tarihsel Gelişimi” (Ekim, 2002).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, 1992-2022 yılları arasında bağlama çalgısı alanından yayımlanmış indirme iznli lisansüstü çalışmaları çok boyutlu bir şekilde incelenmiştir. Araştırma verileri incelenirken tür, cinsiyet, yıl, üniversite, enstitü, anabilim dalı, danışman, yöntem ve konu kriterleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda araştırmaya ilişkin sonuçlar şunlardır:

Bağlama alanında çalışmalar incelendiğinde YÖK veri tabanına kayıtlı indirme izni olan 105 teze ulaşılmıştır. Tezlerin 77'sinin (%73,3) yüksek lisans, 25'inin (%23,8) doktora ve 3'ünün (%2,9) ise sanatta yeterlik olduğu tespit edilmiştir. Önal (2018) "Bağlama" Konulu Tezlerin Bibliyometrik Analizi (1995-2017)" adlı çalışmasında 1995-2017 yılları arasında bağlama alanında yapılmış lisansüstü çalışmaları incelemiş ve erişim izni olan 50 tezdən 40 yüksek lisans 7 doktora ve 3 sanatta yeterlik çalışmasına ulaşmıştır. İki çalışma göz önünde bulundurulduğunda fazla zaman geçmemesine rağmen lisansüstü çalışmalarda kayda değer bir artışın olduğu görülmektedir. Özellikle bu artışa yüksek lisans ve doktora çalışmalarında rastlanılmaktadır.

Bağlama alanında lisansüstü çalışmaları hazırlayanların %8,6'sının (9) kadın olduğu, %91,4'ünün (96) ise erkek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yüksek lisans tezlerinden 8'ini (%10,4) kadın 69'unu (%89,6) erkekler hazırlarken, doktora tezlerinin 1'ini (%4,0) kadın 24'ünü erkekler, sanatta yeterlik çalışmalarının tamamını (%100,0) ise erkeklerin hazırladığı saptanmıştır. Benzer çalışmalarda da erkek araştırmacıların kadın araştırmacılardan oransal olarak fazla olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bunlar klasik Türk müziği bestecileri alanında (Geboloğlu, 2020), flüt ve flüt eğitimi alanında (Yapalı, 2015) çalışmalarıdır.

Bağlamayla ilgili lisansüstü çalışmalar incelendiğinde en çok çalışmaların 2017 (11), 2019 (14) ve 2021 (10) yılları arasında yayımlandığı, en az çalışmaların ise 1 çalışmayla 1992, 1995, 1996, 1999, 2004, 2005, ve 2009 yılları arasında yayımlandığı tespit edilmiştir. Bağlamayla ilgili ilk doktora çalışmasının 2007 yılı itibarıyla, ilk sanatta yeterlik çalışmasının ise 2011 yılında yayımlandığı tespit edilmiştir. Yüksek lisans çalışmalarının özellikle 2004 yılından itibaren her yıl en az bir kere yayımlandığı, en çok yüksek lisans çalışmasının ise 2017 (8), 2018 (7), 2019 (10) ve 2021 (7) yıllarında yayımlandığı saptanmıştır. Doktora çalışmalarının dikkat çeken durumu 2020 yılında yayımlanan 7 doktora çalışması olarak karşımıza çıkmaktadır. Yayımlanan 3 sanatta yeterlik çalışmasının ise 2011(2) ve 2016 (1) yıllarında olduğu tespit edilmiştir. 2019 yılında lisansüstü çalışmaların en fazla tamamlandığını tespit eden bir diğer araştırma ise Soycan 'ın (2021) "Türkiye' de 2010-2020 Yılları Arasında Yapılan Flüt Konulu Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi: İçerik Analizi" başlıklı çalışmasıdır.

Bağlamayla ilgili indirme izni olan lisansüstü çalışmalar arasında en çok yayım yapan üniversitelerin Gazi Üniversitesi (12), Haliç Üniversitesi (15) ve Necmettin Erbakan Üniversitesi (13) olduğu, en az yayım yapanların ise 1 çalışmayla Yıldız Teknik Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Bahçeşehir Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi, 19 Mayıs Üniversitesi, Kırıkkale Üniversitesi, Başkent Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi olduğu tespit edilmiştir. Bağlama alanında indirme izinleri göz önünde bulundurularak en çok yüksek lisans çalışmasını yayımlayan üniversiteler Gazi Üniversitesi (12) ve Haliç Üniversitesi'yken (13), en çok doktora çalışmasını yayımlayan Necmettin Erbakan Üniversitesi

(6) ve İstanbul Teknik Üniversitesi’nin (5) olduğu ve 3 sanatta yeterlik çalışmasını ise Haliç Üniversitesi (2) ve Kocatepe Üniversitesi (1) yayımladığı saptanmıştır. Farklı çalışmalarda da gazi üniversitesinin tamamlanan lisansüstü tezler bakımından önde olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalar; flüt alanında (Soycan, 2021), armoni alanında (Belge, 2021), ses eğitimi alanında (Kösreli, 2020) şeklinde sıralanabilir.

Bağlama ile ilgili tezlerin enstitü bazlı dağılımları göz önünde bulundurulduğunda Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde tamamlanan çalışmaların 46 (%43,8), Eğitim Bilimleri Enstitüsü’nde 45 (%42,9), Güzel Sanatlar Enstitüsü’nde 7 (%6,7), Fen Bilimleri Enstitüsü’nde 4 (%3,8) ve Müzik ve Güzel Sanatlar Enstitüsü’nde ise 3 (%2,9) lisansüstü çalışmasının tamamlandığı tespit edilmiştir. Ayrıca yüksek lisans çalışmalarının en çok sosyal bilimler enstitüsünde (36) yayımlanırken, doktora çalışmalarının ise en çok eğitim bilimleri enstitüsünde (15) yayımlandığı ve sanatta yeterlik çalışmalarının tamamının (3) ise sosyal bilimler enstitüsünde yayımlandığı saptanmıştır. yayımlandığı ve sanatta yeterlik çalışmalarının tamamının (3) ise sosyal bilimler enstitüsünde yayımlandığı saptanmıştır. Farklı çalışmalarda da Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde tamamlanan çalışmaların oransal olarak önde olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalar; vokal müzikte piyano eşliği alanında (Kaptanoğlu & Çanakçı, 2015), viyola alanında (Özay, 2020) ve viyolonsel alanında (Orhan, 2012) şeklinde sıralanabilir.

Bağlamayla ilgili indirme izni olan lisansüstü çalışmalar arasında en çok tezin tamamlandığı anabilim dalları; Güzel Sanatlar Eğitimi (47), Türk Müziği/Musikisi (18) ve Müzik ve Müzik Bilimleri (3) olarak tespit edilmiştir. Ayrıca bağlamayla ilgili en çok yüksek lisans (32) ve doktora (15) çalışması Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı’nda, sanatta yeterlik çalışmasının ise Müzik (1) ve Türk Müziği/Musikisi (2) anabilim dallarında yayımlandığı saptanmıştır.

Bağlama ile ilgili tezlerin danışman bazlı dağılımları göz önünde bulundurulduğunda 26 Doç. Dr.’ un (%24,8), 24 Prof. Dr. ’un (%22,9) ve 18 Yrd. Doç. Dr.’ un (%17,1) çoğunlukla lisansüstü çalışmalara danışmanlık yaptığı görülmektedir. Ayrıca 2018 yılından itibaren değişen yasayla Yrd.Doç. Dr. unvanının Dr. Öğr. Üyesi unvanını dönüşmesi sebebiyle bu iki unvanı aynı olarak kabul etmek gerekmektedir. Dolayısıyla bu iki unvanın toplam sayısının 23 (%21,9) olarak hesaplanması gerektiği düşünülmektedir. Yüksek lisans çalışmalarına (22) en çok Doç. Dr. unvanındaki akademisyenler danışmanlık yaparken, doktora çalışmalarına (11) en çok Prof. Dr. unvanındaki akademisyenlerin danışmanlık yaptığı ve sanatta yeterlik çalışmalarına ise üç ayrı unvanda (Prof-Doç-Yrd.Doç.) akademisyenin danışmanlık yaptığı tespit edilmiştir.

Bağlamayla ilgili indirme izni olan lisansüstü çalışmalar arasında 69’unun (%65,7) nitel araştırma yöntemi, 20’sinin (%19,0) nicel araştırma yöntemi ve 16’sinin (%15,2) ise karma araştırma yöntemi uyguladığı tespit edilmiştir.

Bağlama ile ilgili tezlerin konu bazlı dağılımları göz önünde bulundurulduğunda konuların çoğunluğunun bağlama icrası (%21,0), durum tespiti ve değerlendirme (%17,1) ve bağlama eğitimi üzerine yoğunlaştığı saptanmıştır. Ayrıca en az çalışmaların ise 1 çalışmayla tıbbi yaklaşımlar (psikolojik), öğrenci görüşleri ve bağlamanın tarihi konularında yapıldığı görülmektedir. Yüksek lisans (16) ve sanatta yeterlik (2) çalışmaları çoğunlukla bağlama icrasına yönelik olduğu, doktora çalışmalarının (5) ise çoğunlukla model önerisi üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

Yapılan bu araştırma kapsamında erişilen tezlerin genel dağılımlarına bakıldığında bağlama ile ilgili birçok farklı konuda çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların genel değerlendirilmesi bakımından bu tür antoloji çalışmalarının önemi büyüktür. Bu çalışmaların derinliği bağlama alanında ülkemizde şu ana kadar yapılan çalışmaların içeriğinin ve alana katkılarının daha iyi anlaşılması ve gelecekte yapılacak çalışmalara kaynak ve ışık tutması açısından önemlidir. Ayrıca bağlama üzerine yapılmış lisansüstü çalışmaların içeriklerinin alana katkı düzeyi açısından incelenmesi, derleme ve antoloji çalışmalarının yapılması, alana yönelik eksikliklerin ortaya çıkarılması ve çözüm önerileri bulma açısından önemlidir. Bağlama alanında yapılan lisansüstü çalışmalar incelendiğinde ileriki dönemlerde bağlama üzerine yapılan çalışmalarda yöntem olarak nicel ve karma yöntemlerin daha fazla kullanılması ve bu yöntemlerin avantajlarından faydalanılarak daha ayrıntılı, derin ve geniş çalışmaların yapılması gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca yapılacak olan çalışmaların konuları göz önünde bulundurulduğunda yeni, yapılmamış veya daha az çalışma yapılmış alanlara odaklanılarak bu alanlardaki eksiklerin giderilmesi önerilmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Açar, Y. (2019). *Bağlama eğitiminde kullanılan notasyonların öğrencilerin deşifre başarısına etkisi* (Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Açıklan, G. (2017). *Güzel sanatlarda bağlama eğitiminin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akçalı, C. (2012). *Bağlama metotlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alan, M. (2012). *Bozuk düzeni bağlama öğretiminde başlangıç düzeyine yönelik bir model önerisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alyörük, G. (2016). Türkiye’de gitar alanında yapılan lisansüstü tezler: Bir bibliyografya çalışması. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(35), 55–79. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.645333>
- Arıca, E. (2017). Türkiye’de keman pedagojisi alanında hazırlanan lisansüstü tezler üzerine bir inceleme. *Hacettepe University Journal of Education*, 32(2), 327–342. <https://doi.org/10.16986/huje.2016018529>
- Ataman, Ö. G. (2009). Ülkemizde flüt ve flüt eğitimi alanlarında yapılan lisansüstü tezlerinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(1), 341–352.
- Başbuğ, Ç. (2020). *Bağlama metotlarında/kitaplarında görülen farklı terim ve simgelerin bağlama eğitiminde kullanılma durumları* (Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Belge, O. (2021). Türkiye’de armoni üzerine yazılmış lisansüstü tezlerin analizi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(87), 209–219.
- Benli, Y. (2016). *Bağlama resitali: Bağlama’da ileri icra niteliğinin, alevi müziği ve kültürünün yaygınlaşmasına etkisi* (Sanatta Yeterlik Tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çeşit, C. (2015). Türkiye’de viyola üzerine yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *International Journal of Social Science*, 445–462.
- Çoğulu, T. (2010). *Bağlama tekniklerinin klasik gitar icrasına uyarlanması* (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Delen, H. (2017). *Bağlama mikrofonlama teknikleri ve kompresör kullanımının müzik teknolojileri eğitimine katkılar* (Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Demir, M. (2014). *Ortaokul 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin müzik derslerinde bağlama çalgısının kullanımına ilişkin görüşler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Demir, M. (2020). *Müzik öğretmeni adaylarının bağlama çalmaya ilişkin tutum ve öz-yeterlik algılarının performans sınav kaygıları üzerindeki etkisi* (Doktora Tezi). Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Demirbatır, R. E. (2001). Yaylı çalgılar yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik tez bibliyografyası. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XIV(1), 143–150.

- Demirkaya, E. (2015). *Müzik eğitimi anabilim dallarında bireysel çalgı bağlama derslerinde Konya tavrının öğretilme durumu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Ekim, G. (2002). *Bağlamanın tarihsel gelişimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ertekin, M. N. (2013). Türkiye’de klasik gitar alanı ile ilgili yayımlanan makalelerin içerik analizi ve sınıflandırılması. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 352–360.
- Erzincan, M. (2006). *Türk halk müziğinde uyarlama kavramı ve bağlamaya uyarlanan dört zeybek ezgisi üzerinde müzikal analiz* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Geboloğlu, B. (2020). Türkiye’de klasik Türk müziği bestecileri ile ilgili yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 65(Ocak), 19–30. <https://doi.org/10.7816/idil-09-65-03>.
- Gereken, S. E. (2020). Bağlama/saz çalgısı ile ilgili yapılan çalışmalar üzerine bir bibliyografya Denemesi. *EJMD*, 20(17), 391–411.
- Gereken, S.E. (2020). *Bağlamada/sazda misket düzeni için egzersiz ve etütlere dayalı öğretim modeli önerisi ve öğrenci başarısına etkisi* (Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Gülbitti M. (2020). *Zeki Atagür’ün bağlama sazı için bestelediği eserlerin müzikal açıdan incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gültaş, M. (2005). *Bağlama yapımı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güler, E. (2017). *Uzun sap bağlama ve tanburun organolojik ve icra özellikleri açısından karşılaştırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Gündüz, A. (2021). *Diyarbakır kent müziğinde elektro bağlama* (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Gürler, D. A. (2020). Grup piyano eğitimi alanındaki lisansüstü tezlere yönelik bir inceleme. *Ekev Akademi Dergisi*, 83(Yaz).
- İnanıcı, M.K. (2013). *Hanon metodundaki 1 numaralı egzersizin bağlamaya uyarlanması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- İnce, R. (2021). *Amatör müzik eğitimi veren kurumlarda temel bağlama eğitiminde karşılaşılan problemler ve çözüm önerileri (Polatlı belediyesi örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kaptan, Z. (2007). *Ülkemizde bağlama ve klasik gitarın sanatsal ve öğretsel süreçler açısından karşılaştırmalı olarak incelenmesi* (Doktora Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Kaptan, Z. (2016). *Çocuklar için bağlama metodu*. Esform Yayıncılık.
- Kaptanoğlu, E., & Çanakçı, P. (2015). Türkiye’de vokal müzikte piyano eşlik alanında yapılmış yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlilik tezleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), 198–206. <https://doi.org/10.17755/esosder.20305>

- Kara, N. (2022). *Lisans düzeyi eğitim veren devlet konservatuvarlarında bireysel bağlama çalgısı tercih sebebini etkileyen faktörler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayıncılık.
- Karayas, O. (2016). *Eğitim fakültesi güzel sanatlar eğitimi bölümü müzik eğitimi anabilim dallarındaki okul çalgıları “bağlama” dersi öğretim elemanlarının derse yönelik görüşlerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kasymkulova, G. (2017). *Kırgızistan müzik eğitiminde kullanılan komuz çalgısının Türkiye müzik eğitiminde kullanılan benzer çalgılar ile karşılaştırılması (bağlama ailesi çalgıları örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kaygusuz, N. (2014). 19. yüzyıldan 21. yüzyıla Türk müziğinin kısa bir hikâyesi. *Yeni Türkiye*, 2(57), 464-1482.
- Kösreli, S. (2020). Türkiye’de ses eğitimi alanında yazılmış lisansüstü tezlerle yönelik bir inceleme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(5), 3651–3668. <https://doi.org/10.15869/itobiad.708104>.
- Kurt, İ. (1989). *Bağlamada düzen ve pozisyon*. Pan Yayıncılık.
- Kurtaslan, Z. (2018). Türkiye’de yaylı çalgılarda yay teknikleri üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarının incelenmesi. *NWSA-Fine Arts*, 2(2), 2016. <https://doi.org/10.12739/NWSA.2018.13.4.D 0215>
- Kurubaş, B. (2020). *Geçmişten günümüze bağlama icracılığı ve bağlama icrasının değişim süreci* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Kurubaş, B. (2021). *Üstadlar harmanında bağlamanın icra serüveni*. Efe Yayıncılık.
- Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği, Resmî Gazete Tarihi: 20.04.2016 Resmî Gazete Sayısı: 29690.
- Orhan, Ş. Y. (2012). Türkiye’de viyolonsel alanında yapılmış yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlilik tezleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(2), 701–716.
- Önal, H. (2018). Bağlama konulu tezlerin bibliyometrik analizi (1995-2017). *Social Sciences Studies Journal*, 4(19), 2111–2120. <http://dx.doi.org/10.26449/sss.605>
- Özata, C. (2019). *Başlangıç düzeyi bağlama eğitiminde ‘programlı öğretim modelinin çalma performansına etkisi: Halk eğitim merkezi örneği* (Doktora Tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özay, S. (2020). Türkiye’de viyola alanında yazılmış lisansüstü tezler. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(Eğitim ve Toplum Özel sayısı), 6344–6361. <https://doi.org/10.26466/opus.784467>
- Özer, Z., & Eğilmez, H. O. (2021). Türkiye’de piyano eğitimi alanında yapılan lisansüstü tezlerin eğilimlerinin belirlenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(1), 291–316. <https://doi.org/10.7822/omuefd.867774>
- Öztutgan, Z. (2016). Türkiye’de gitar alanında yapılan lisansüstü tezlerin analizi ve değerlendirilmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 684–708.

- Sancak, E. (2019). *Türk halk müziğinde bas bağlamanın tarihi, yapısı ve icrası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Satar, Ö. (2012). *Türk halk müziği eserlerinin bağlama ile çalışılmasında karşılaşılan teknik güçlükler ve çözüm önerileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Sonsel, Ö. B. (2018). Türkiye’de viyola alanında yazılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 340–359. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.403244>
- Soycan, M. (2021). Türkiye’ de 2010-2020 yılları arasında yapılan flüt konulu lisansüstü tezlerin incelenmesi: içerik analizi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(3), 2153–2187.
- Şahin, Ç., & Karkuş, G. (2019). Katılımcıları seçme: Evren ve örneklem. İçinde G. Ocak (Ed.), *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (ss.179-216). Pegem Akademi.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi (2016, Nisan 20). *Lisansüstü eğitim ve öğretim yönetmeliği*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=21510&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>.
- Taydaş, K. (2011). *Geleneksel çalgılarımızdan bağlamanın dijital kayıt ortamlarına aktarılmasına ilişkin yaklaşımlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tebiş, C., & Okay, H. H. (2013). Türkiye’de müzik sanatı ve eğitiminde keman ve viyola konulu lisansüstü tezlerin konu ve yöntem olarak incelenmesi. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education*, 2(2), 11–20.
- Toptaş, B. (2013). Türkiye’de piyano üzerine yapılmış lisansüstü çalışmalar. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(3), 715–728.
- Ünver, M.G. (2013). *Harmanlanmış öğrenmenin bağlama enstrümanı eğitimindeki etkilerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Varış, Y. A. (2012). Türkiye’de viyola üzerine yazılmış lisansüstü tezlerin analizi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(8), 1247–1260.
- Yapalı, Y. (2015). *Ülkemizde flüt ve flüt eğitimi alanlarında yapılan lisansüstü tezlerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yener, A.S. (2013). *Bağlamada geleneksel tavırlar ve eşritimlilik* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yıldırım, Z. (2019). *Kemençe, tanbur, ud, kanun ve bağlama çalgılarının 20. yüzyılda geçirdiği fiziksel değişimler* (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YÖK (2018, Mayıs 30). *Yeni öğretmen yetiştirme lisans programları*. <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari>

NİZÂMÎ GENCEVÎ'NİN "HAMSE" SİNDE TANRI İNANCI VE PEYGAMBER SEVGİSİ

 Murad AGHAYEV^a

Özet

Klasik dönem şiir yapıtlarının kendisine has özellikleri vardır. Belli üslup üzere kaleme alınan bu yapıtlar sahip oldukları iç ve dış bütünsellikleri ile önceki ve sonraki dönem şiir yapıtlarından ayrılmaktadır. Klasik dönem edebiyat örnekleri Allah'ın ve Hz. Peygamber'in övgüsü ile başlamakta ve eserin ithaf edildiği padişahın methi ile devam etmektedir. Klasik eserlerde özellikle Allah inancı büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda Peygamber sevgisi de klasik edebiyat örneklerinin vaz geçilmezidir. "Hz. Peygamber'in Miracı", "Hz. Muhammed İçin Güzelleme" gibi başlıklar klasik Azerbaycan şiirinde çokça rastlanan Peygamber sevgisinin işlendiği bölümlerdendir. Bu bölümlerde şairler kendi düşünce dünyalarını ortaya koymuşlardır. Onlar, naklî, felsefî ve mantikî delillere dayanarak Allah inancının diğer inançlardan üstün olduğunu ve Hz. Muhammed'in son peygamber olduğu üzerinde durmuşlardır. Klasik Azerbaycan edebiyatının en büyük temsilcilerinden biri hiç kuşkusuz Nizâmî Gencevî'dir. O, sadece Azerbaycan edebiyatının değil, aynı zamanda dünya edebiyatının büyük klasiklerindedir. Nizâmî Gencevî'yi diğer Türk şairlerinden farklı kılan özelliklerinden biri de ilk defa Azerbaycan-Türk edebiyatında "Hamse" (beşlik anlamına gelmektedir) yazmış olmasıdır. Aynı zamanda "Hamse", Allah inancı ve Peygamber sevgisi açısından büyük önem kesb etmektedir. Bu çalışmada Nizâmî Gencevî'nin "Hamse"si pek çok açıdan değerlendirilecek, onun Tanrı ve peygamber sevgisini beyan eden orijinal fikirleri tespit edilerek araştırmaya tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nizâmî Gencevî, Hamse, Tanrı inancı, Hz. Muhammed.

* * *

BELIEF IN GOD AND LOVE OF THE PROPHET IN NIZAMI GANJAVI'S "KHAMSA"

Abstract

Poetry works of the classical period have their own characteristics. These works, which were written in a certain style, differ from the previous and later period poetry works with their internal and external integrity. Classical period literature examples of Allah and at begins with the praise of the Prophet and continues with the praise of the sultan to whom the work is dedicated. In classical works, especially belief in Allah is of great importance. At the same time, the love of the Prophet is an indispensable part of classical literature. "Miraj of the Prophet", the Prophet titles such as "Glamor for Muhammad" are parts of the love of the Prophet, which is very common in classical Azerbaijani poetry. In these sections, the poets revealed their worlds of thought. They believe that belief in Allah is superior to other beliefs based on narrative, philosophical and logical evidence and that they emphasized that Mohammad was the last prophet. One of the greatest representatives

^aDr. Öğr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, muradaghaoglu@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 06.09.2022, Makale Kabul Tarihi: 11.10.2022

of classical Azerbaijani literature is undoubtedly Nizami Ganjavi. He is one of the great classics of not only Azerbaijani literature, but also world literature. One of the features that distinguishes Nizami Ganjavi from other Turkish poets is that he wrote “*Hamse*” (meaning quintet) in Azerbaijani-Turkish literature for the first time. At the same time, “*Hamsa*” is of great importance in terms of belief in Allah and the love of the Prophet. In this study, Nizami Ganjavi's “*Hamsa*” will be evaluated in many ways, his original ideas declaring his love for God and the prophet will be determined and subjected to research.

Keywords: Nizami Ganjavi, Khamsa, Belief in god, Mohammed.

Giriş

Azerbaycan edebiyatı Doğu edebiyatının bir bölümünü oluşturmaktadır. Genel hatları itibariyle Azerbaycan edebiyatını üç kısma ayırabiliriz: Eski Çağ Azerbaycan Edebiyatı, Orta Çağ (Klasik Dönem) Azerbaycan Edebiyatı ve Yeni Çağ Azerbaycan Edebiyatı. Eski Çağ Azerbaycan Edebiyatı m.ö. başlar ve m.s. XII. yüzyıla kadar olan dönemi kapsar. Bu dönemin tipik özelliklerinden biri sözlü kültürün ön planda olmasıdır. “*Dede Korkud*” gibi baş yapıtlar bu dönemlerde oluşmuştur. Orta Çağ Azerbaycan Edebiyatı XII.-XVII. (1101-1601) yüzyılları ihtiva etmektedir. Bu dönemde Azerbaycan edebiyatı şiir ağırlıklıdır. Yeni Çağ Azerbaycan Edebiyatı ise XVII. yüzyılda başlar ve günümüze kadar olan dönemi kapsar. Artık bu dönemde edebi eserlerin pek çok türü ortaya çıkmış ve edebiyat daha da gelişmiştir (Hebibbeyli, 2019, s. 114).

Orta çağ Azerbaycan edebiyatı Fars ve Arap edebiyatlarının tesiriyle gelişmiştir. Gelişen ve güçlenen Azerbaycan edebiyatı ise bir sonraki aşamada pek çok halkın edebiyatının gelişmesine olanak tanımıştır. Şöyle ki, Anadolu'nun klasik şiirle tanışması Azerbaycan edebiyatı sayesinde olmuştur. Halil İnalçık'ın “*Şair ve Patron*” isimli eserinde belirttiği üzere Anadolu ilk defa klasik şiirle Azerbaycan aracılığıyla tanışmıştır. Hatta Anadolu'da ilk “*Leylâ vü Mecnûn*”, “*İskendernâme*” adıyla telif edilen eserler Nizâmî Gencevî'nin tesiriyle kaleme alınmıştır. Halil İnalçık'ın belirttiği bu husus Azerbaycan edebiyatının ne kadar güçlü olduğunu gözler önüne sermektedir (İnalçık, 2016, s. 27).

Orta çağ Azerbaycan edebiyatının en ünlü temsilcilerinden biri Nizâmî Gencevî'dir (1141-1209). Büyük şair Nizâmî Gencevî 1141 senesinde Gence şehrinde doğmuştur. Asıl adı İlyâs b. Yûsuf'tur. İlk eğitimini babasının gözetiminde aldıktan sonra medrese düzeyinde sıkı bir eğitim-öğretim görmüştür (Mustafayev, 1967, s. 42). Nizâmî Gencevî, medrese eğitiminin yanı sıra kişisel okumaları sayesinde pek çok bilim dalında kendisini geliştirmiştir (Ahundov, 1909, s. 40-52; Refili, 1939, s. 56). O, İslam'ın temel ilkelerine, Yakın Doğu halklarının sözlü ve yazılı edebiyatlarına, Arapça, Farsça ve Yunanca'ya, antik Yunan tarihi ve felsefesine, Hint felsefesine, astronomi, tıp ve geometriye aşina olmuştur. Ayrıca onun dinî ilimler alanında büyük ün sahibi olduğu bilinmektedir. Bu bilgi çalışmamız açısından çok önemlidir (Ahmedov, 2006, s. 47).

İlyâs b. Yûsuf şair kariyerine Nizâmî Gencevî mahlasıyla lirik şiirler yazarak başlamıştır. Onun ilk eseri 20 000 beyitten oluşan divanıdır. Ancak bu divanın küçük bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır (Eloğlu, 2006, s. 5-7; Ahmedov, 2006, s. 47). Aynı zamanda, Nizâmî Gencevî, Azerbaycan edebiyatında ilk defa “*Hamse*” ismiyle tanınan eserler toplusu yazmıştır (Arslan, 2007, s. 305-306; Yazıcı & Kurnaz,

1997, s. 499-500; Memmedova, 2021, s. 7). Hamse, Arapça bir kelime olup "beşlik" anlamına gelmektedir (Ayan, 1981, s. 89-90; Yazıcı & Kurnaz, 1997, s. 499-500) "Hamse"ye dâhil olan mesnevilerin ilki "Sırlar Hazinesi"dir. Nizâmî Gencevî, "Sırlar Hazinesi"ni 1177'de tamamlamıştır. Bu eser Ortadoğu'daki didaktik-felsefî şiirin en güzel örneklerinden biridir. Eserde insanları adalete, hakkaniyete, cesarete, tevazuya ve dostluğa çağırın şair, baskıcı yöneticileri sert bir dille eleştirmiştir. Adil hükümdar fikrini ilk kez "Sırlar Hazinesi"nde ortaya koyan şair, sonraki eserlerinde bu düşüncesini daha da genişletmiştir (Ahmedov, 2006, s. 48).

"Hamse"nin ikinci eseri "Hüsrev ü Şîrîn"dir. Nizâmî Gencevî, 1180 yılında tamamladığı "Hüsrev ü Şîrîn"i Azerbaycan Atabeyler Devleti'nin (Bünyadov, 2007, s. 48-152; Kayhan, 2018, s. 45-65) hükümdarı Muhammed Cihan Pehlivan'ın (Necef, 2010, s. 30-35) isteği doğrultusunda yazmıştır. Nizâmî, yazdığı aşk konulu bu lirik-destansı eserle Ortadoğu edebiyatında manzum roman türünün ve yeni bir edebî ekolün temellerini atmıştır (Ahmedov, 2006, s. 48).

Nizâmî Gencevî, 1188 yılında Şirvanşâh I. Ahsitan'ın (Aşurbeyli, 2006, s. 160-170) isteği doğrultusunda, Arap masalına dayanarak "Leylâ vü Mecnûn" isimli üçüncü eserini kaleme almıştır. Nizâmî Gencevî, "Leylâ vü Mecnûn"da aşk kavramını felsefî açıdan yorumlamış, onula insan ve vicdan özgürlüğü arasında bağ kurmuştur (Ahmedov, 2006, s. 48).

Marağa hakimi Alâeddîn Körpe Arslan'ın isteği doğrultusunda Nizâmî Gencevî 1196'da "Yedi Güzel" mesnevisini telif etmiştir. Yarı fantastik bir eser olan "Yedi Güzel", yapısı itibarıyla "Hamse"ye dâhil olan diğer mesnevilerden ayrılmaktadır (Memmedova, 2021, s. 8-9).

Nizâmî Gencevî'nin 1203 yılında tamamladığı "İskendernâme" iki bölümden oluşmaktadır. "Şerefname" adlı birinci bölümde, Büyük İskender'in savaşları anlatılmaktadır (Nizami, 2004 (5), s. 4-12). "İğbálnâme" isimli ikinci bölümünde ise daha çok sosyo-politik ve felsefî meseleler ele alınmaktadır. Şair, eserinde bir devlet yapısı, millî ve dinî farklılıklar gözetmeyen ve insanlığa mutluluk getirecek adil bir hükümdar imajı çizmeye çalışmıştır. Eserde ilk kez ütopyik bir toplumdan bahsedilmekte ve bu hayali ülkede insanlar müreffeh bir hayat sürmektedir. Ayrıca Nizâmî Gencevî, ünlü filozofların (Aristoteles, Platon, Sokrates vb.) katıldığı felsefî toplantılardan bahsederken (İbrahimova & Misirova, 2012, s. 17-18), aslında dünya, yaşam ve evren hakkındaki görüşlerini şerh etmiştir (Nizami, 2004 (6), s. 4-14; Ahmedov, 2006, s. 48).

Nizâmî Gencevî her bir mesnevisinin başına tevhd, münâcât ve naatlar yazmıştır. Bu makalede, Nizâmî Gencevî'nin "Hamse"sindeki mesnevileri incelenecek ve orijinal fikirleri değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bunu yaparken mesnevilerdeki beyitlerden örneklere yer verdik. Orijinalliğin bozulmaması için beyitlerin önce Azerbaycan Türkçesi'nde, daha sonra Türkçe çevirilerine yer verdik. Bu sayede şairin şiirsel üslubunu göstermeyi amaçladık.

A. ALLAH'IN ADLARI

Allah'ın adları ve sıfatları Nizâmî Gencevî'nin "Hamse"sinde yer verdiği önemli konulardan biridir. Şair "Hamse"ye dâhil olan her bir eserin başında bu konuya temas etmiştir. Gencevî, özellikle Allah'ın aşağıdaki adlarını vurgulamıştır:

a. *El-Evvel*- O, İlk Var Olan'dır ve O'ndan önce hiçbir varlığın mevcudiyeti söz konusu değildir. Allah Teâlâ'nın İlk Var Olan olması onu, eksiksiz kılmaktadır. İlk Var Olan dışında bütün varlıklarda öyle ya da böyle bir veya bir kaç tane eksiklik olması vaciptir. Aynı zamanda İlk Var Olan'ın kendisinden veya kendisi dışında bir varlık nedeniyle var olması mümkün değildir. Yani, O, ne maddedir, ne de maddede kaim olandır. Allah Teâlâ maddeden uzak olduğu gibi suretten de uzaktır. Çünkü madde hali sureti de gerektirir. Ancak biz, İlk Var Olan'ın madde ve suretten bağımsız olduğunu kabul etmekteyiz (Nizami, 2004 (1), s. 23-24).

b. *El-Âhir*- Yaratılmış tüm canlıların bir eceli, yani, bir sonu vardır. Ancak Allah Teâlâ ebedidir. Onun için bir son, ihtimal dahilinde değildir (Nizami, 2004 (3), s. 15).

c. *El-Hâlık*- Allah Teâlâ aynı zamanda yaratıcıdır. Kainatta mevcut olan canlı ve cansız tüm varlıkların yaratıcısı O'dur. Allah gökleri katbekat yaratmış, oranı güneş, ay ve yıldızlarla süslemiş, yeryüzünü çeşitli bitkilerle ve hayvanlarla donatmıştır (Nizami 2004 (1), s. 23-26). Başlangıç noktası olan her bir varlık "*mahlûk*" (yaratılmış) derecesindedir. Ancak Allah Teâlâ ise "*hâlık*"tır (Yaratıcıdır/Yaratandır).

d. *El-Mâlik*- Nizâmî Gencevî, ilk eseri "*Sırlar Hazinesi*"nde "*el-Mâlik*"in poetik açıklamasını yapmıştır. Şair "*el-Mâlik*" adını şu dizelerle açıklamıştır: "*Var mı ondan başka 'bu mülk benimdir!' söyleyen?*" (Nizami, 2004 (1), s. 24). Nizâmî Gencevî'nin yazdığı bu dizeler aslında mülkün tek sahibinin Allah olduğunu bildirmektedir. Şairin beyan ettiği bu gerçeği kendisinden birkaç asır önce yaşamış Taberî (ö. 310/923) ve çağdaşı sayılan Zemahşerî (ö. 538/1144) Fâtiha sûresinin tefsirinde nakletmişlerdir. Müfessirlere göre insan her zaman bir mülke sahip olduğunu düşünür. Ölüm onu yakalayınca elindeki her şeyi kaybeder. Böylece insanın hiç bir mülke sahip olmadığı anlaşılır. Ancak Allah Teâlâ için böyle bir şey söz konusu değildir. O, mülkün tek sahibidir (Taberî, 2001; 1/120; Zemahşerî, 1998, 1/25). Nizâmî Gencevî, müfessirlerin söylediklerine temas ederek poetik bir dille hakikati beyan etmiştir.

e. *El-Âlim*- Nizâmî Gencevî'ye göre Allah Teâlâ her şeyi bilen ve bundan haberdar olandır. Tüm varlıkların yaptığı ve yapacağı hareketlerden ve düşüncelerinden haberdar olan sadece Allah'tır. Çünkü Allah bilmek ve bilinmek için bilgisi dışında başka bir zâta (öze/töze) ihtiyaç duymaz. O halde Allah'ın bilmesi ve bilinmesi zâtından ayrı değildir. Bilmek Cenâb-ı Hakk'ın zâtı ile kaimdir (Nizami, 2004 (5), 17-18).

B. TEVHÎD İLKESİ

Nizâmî Gencevî "*Hamse*"sinde tevhîd ilkesini ispatlamak için naklî ve aklî deliller kullanmıştır. Şair tevhîd inancını anlatmak için yıldızlar (Nizami, 2004 (1), s. 27), ay ve güneşin yaratılışı (Nizami, 2004 (6), s. 20), gece ve gündüzün önemini vurgulayan âyetleri şiirsel bir üslupla naklî delil sadedinde sunmuştur:

a. Yıldızlardan bahseden beyit örnekleri:

Göydə ulduzlara şamildir əmri,

Sənət incisiylə bəzər təbləri (Nizami, 2004 (2), s. 24).

(O'nun emri gökteki yıldızlar içindir,

Sanatsal bir şekilde tablaları süsler).

b. Ay ve güneşten bahseden beyit örnekleri:

Neçin batıb-çixır Ay? Vur, dağulsın Ay bürcü,

Aç pərdəni yormasın bizi xəyalın gücü (Nizami, 2004 (1), s. 29)

(Niçin ay doğup batıyor? Vur, dağulsın Ay burcu,

Aç perdeni yormasın, bizi hayalin gücü.).

Günəşli və aylı bir aləm verən,

Bu ayı, bu yeri odur saxlayan (Nizami, 2004 (2), s. 24).

(Günəşli ve aylı bir alem bahşeden,

Ayı ve dünyayı O'dur koruyan).

c. Gece ve gündüze işaret eden beyit örnekleri:

Aç, dağıt gecələrin boynundan mirvarini,

Gecə-gündüz quşunun sındır qanadlarını (Nizami, 2004 (1), s. 28).

(Aç, dağıt gecelerin boynundan mirvarini,

Gece ve gündüz kuşunun kanatlarını kır).

Dahi şair yukarıda zikredilen beyitlerde Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini bir nevi şiirsel ve tasavvufî üslupla okuyucuya sunmuştur. Nizâmî Gencevî, yıldızlarla ilgili beyitte Allah'ın yaratıcı kudretini vurgulamıştır. Ona göre, Allah yıldızları ilahi emriyle süslemiştir. Bu nedenle yıldızları seyreden her kes bu güzelliğe hayran kalır ve Allah'ın yaratıcı kudretine tanıklık eder. Aynı zamanda yıldızlarla ilgili beyit insanda en-Nahl sûresi 16/12. âyeti çağrıştırmaktadır. Âyette yıldızların Allah'ın emrinde olduğu ve düşünce sahipleri için ibretlerle dolu olduğu anlatılmaktadır (en-Nahl 16/12). İnsanoğlu yıldızları seyrederek Allah'ın birliğine (İlk Var Olan'ın birliğine) kanaat getirebilir (el-En'âm, 6/76; el-A'râf, 7/54). Aynı zamanda yıldızlar en karanlık gecelerde denizde yüzen gemilere yol göstermekte (el-En'âm, 6/97; en-Nahl, 16/16), kibleyi bulmak ve ibadetlerini kibleye dönerek yapmaları için Müslümanlara yardımcı olmaktadır. Bu nedenle yıldızlar, açık ve sarih bir şekilde Allah'ın yaratıcı sıfatına işaret etmektedir. Aynı

şekilde güneş ve aydan, gece ve gündüzden bahseden beyitler de Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin izlerini taşımaktadır (el-Bakara, 2/164; el-En'âm, 6/96; Yunus, 10/67; Yâsîn, 36/39). İster Müslümanların ibadetlerini eda etmesi ister günlük rızıklarını kazanması, isterse de bir yerden başka bir yere seyahat etmesi açısından gece ve gündüzün önemi büyüktür. Aynı şekilde güneş ve ay da Allah tarafından insanlara bahşedilmiş nimettir (Yâsîn, 36/40; En'âm, 6/96; Yunus, 10/5; en-Nahl, 16/12).

Yıldızlar, ay ve güneş, gece ve gündüz bizi kapsayan kâinatın birer incisidir. İnsanoğlu, içerisinde yaşadığı kâinatı tanımakla mükelleftir. İnsanoğlu, kâinatı şu iki sebebe göre tanımalıdır:

- Kâinat Allah'ın yaratıcı sıfatını kanıtlayan bir delildir-** Söyle ki, insanoğlu, kâinatı öğrendiği zaman Allah'ın yaratıcı kudretinin büyüklüğüne tanıklık edecektir. Bu kadar nizamlı ve kusursuz bir evrenin var oluşu sadece kusursuz bir Yaratıcı sayesinde olabilir (el-En'âm, 6/73).
- İnsanoğlu onu kâinatta yaşamaktadır-** Allah kâinatı yaratmış ve insanoğlunun hizmetine sunmuştur. İnsanoğlu da hayatını idame ettirmesi, azığını kazanması, dünyayı yaşanabilecek bir yer haline dönüştürmesi için evreni tanımalıdır. Buna karşılık Allah, insanoğlundan sadece O'na kulluk edilmesini istemektedir (ez-Zâriyât 51/56).

Nizâmî Gencevî'nin yukarıda zikredilen beyitlerde söylediğimiz hususlara temas etmesi çok manidardır. Şaire göre, insan, Allah'ın birliğine inanmak için gördüklerini düşünmelidir. Bütün canlı ve cansız varlıklar zamana tabi olarak yaşamakta, gelişmekte ve bir süre sonra yok olup gitmektedir. Allah ise zamana tabi değildir. Çünkü o, zamanın yaratıcısıdır (Nizami, 2004 (1), s. 27-30; Nizami, 2004 (2), s. 23-26; Nizami, 2004 (3), s. 15-20). Aynı zamanda şair düşünme bağlamında aklın önemini vurgulamıştır. Söyle ki, akıl, kıymetli bir şey bulunca ne kadar aciz olduğunu anlar ve Allah'ın yaratıcı gücüne sıkı sıkıya bağlanır. Buna karşılık Allah Teâlâ, aklını kullanan her bir kulunu kutsar. Aklını kullanamayanlar için ise her defasında kurtuluş yolu sunar (Nizami, 2004 (6), s. 17). Aslında Nizâmî Gencevî aklın önemini vurgulayarak kendi dönemindeki insanların ne kadar ilimden ve düşünmeden yoksun olduklarına dikkat çekmek istemiştir (Nizami, 2004 (5), s. 15). Her ne kadar bu asırlar İslam dünyasının en parlak dönemleri olsa dahi, halkın büyük kesimi ileri düzeyde eğitim seviyesine sahip değillerdi. Nizâmî Gencevî, halkın arasında yaşadığı için artı ve eksileriyle birlikte toplumun durumunu biliyordu. O, halkın gerilemesini düşünce yoksunluğunda görmüş ve bu nedenle aklın önemini vurgulamış olabilir. Kanaatimizce, şairin böyle bir yol izlemesinin bir diğer nedeni eserlerinde pek çok ibretlik hikâyeler anlatarak veya akılla ilgili konulardan bahsederek hükümdarlara ders niteliğinde bilgi sunmak istemesidir.

Nizâmî Gencevî, her ne kadar aklın önemini vurgulasa da tevhîd ilkesini bulma çabasında aklın yalnız başına bir şey yapamayacağını açıklamıştır. Şairin akılla ilgili zikrettiği beyitlere örnek olarak aşağıdakileri gösterebiliriz:

Çox vurnuxdu düşüncə, anlamadı sirrini,

Göz axtarıb tapmadı Tanrının bənzərini.

Ağıl dedi: - Aradım, ədəbsiz addım atdım,

Ədəb onun özüyümüş, yənə ona qayıtdım (Nizami, 2004 (1), s. 26).

(Çok aradı düşünce, anlamadı sırrını,

Göz arayıp bulmadı Tanrı'dan başkasını.

Akil dedi: - "Aradım, edepsiz adım attım",

Edep onun kendisiymiş, yine ona yöneldim.")

Şaire göre insan aklı kısıtlıdır. Ancak insan, aklın sınırının olmadığını zann etmektedir. Nizâmî Gencevî, bu düşüncenin doğru olmadığını açıklamıştır. Şaire göre, aklın bir sınırı vardır ve Allah'ın ilmi karşısında acizdir. İnsanın bilimde ulaştığı veya ulaşacağı en son nokta Allah'ın belirlediği sınırdır (Nizami, 2004 (1), s. 26; Nizami 2004 (4), s. 20; Nizami, 2004 (5), s. 21; Nizami, 2004 (6), s. 17). Yani, insanın aklı gibi bilgisinin de bir sınırı vardır ve insanın bilgisi tecrübeye dayanmaktadır. İnsan, özel anlamda etrafını kapsayan tabiatla, genel anlamda ise evrenle ilgili araştırmalar yürütmektedir. Bunun sonucunda o, tecrübeye dayanan bilgiye ulaşmış olur. İstese dahi insanoğlunun bunun ötesine geçmesi mümkün değildir. Ancak Allah'ın ilmi için böyle bir şey söz konusu değildir. Allah'ın ilmi insanoğlunun yardımına ulaşmakta ve onun cevaplayamadığı soruları cevaplamaktadır. (Lennox, 2013, s. 52-54). Mesela: İnsan, asla ruhun mahiyetini, kıyamet hallerini, ahiret hayatını, cennet ve cehennem mahiyetini bilemez. Sadece Allah'ın öğretmesi sonucunda bu konularda bilgi sahibi olabilir. Bu da insanın ne kadar aciz olduğunu gözler önüne sermektedir. İnsan sadece aciz varlık değil, aynı zamanda aciziyetini itiraf etmekten çekinen varlıktır.

C. "HAMSE"DE HZ. MUHAMMED (S.A.V.) SEVGİSİ

Klasik şiir örnekleri bazı özellikleri itibariyle hece ve serbest şiir örneklerinden ayrılmaktadır. Şöyle ki, klasik şiirde Tanrı sevgisi ve peygamber sevgisinden bahseden bölümler yer almaktadır. Şairler bu bölümler altında Tanrı inancı ve Hz. Peygamber sevgisini kendilerine özgü üsluplarıyla nakşetmişlerdir (Edilli, 2014, s. 40-46). Bu bölümleri okuyarak konu bağlamında şairlerin düşünce dünyalarının dinî, aklî ve felsefi arka planı öğrenilebilir. Nizâmî Gencevî de klasik Doğu şiir geleneğine bağlı kalarak "Hamse"ye dâhil olan beş eserin her birinin başına Hz. Muhammed'e duyduğu sevgisinden bahseden bölümler yazmış ve burada peygamber sevgisini şiirsel bir dille anlatmıştır. Şair, eserlerinde "Hz. Muhammed'e Güzelleme (Naat)", "Hz. Muhammed'in Miracı" gibi başlıklar altında önemli bilgilere yer vermiştir. Nizâmî Gencevî, "Sırlar Hazinesi"nin başına naatlar yazarak Hz. Muhammed'in özelliklerine temas etmiştir. Her ne kadar diğer mesnevilerin başında naatlar bulunsa dahi, şairin Hz. Peygamber'le ilgili görüşleri ağırlıklı olarak "Sırlar Hazinesi"nde bulunmaktadır. Diğer mesnevilerdeki naatlar ise bir nevi özet niteliğindedir. Konuyu daha iyi anlamak için "Sırlar Hazinesi"ndeki naatların özelliklerini şöyle özetleyebiliriz:

Nizâmî Gencevî birinci naatta Hz. Peygamber'in yaratılışını, peygamberliğinin özelliklerini, diğer peygamberlerden farklılıklarını, yaşayış biçimini, nübüvvetini özetlemiş, aile reisi, devlet reisi, yenilmez komutan, en yakın dost oluşunu şifreli kelimeler ve kavramlarla takdim etmiştir (Nizami, 2004 (1), s. 32-34). Ayrıca Hz. Muhammed'le ilgili birinci naatta geçen başlıca kavramlar şunlardır: "Ahmed", "elif", "hâ", "mîm", "dal", "saadet memleketi", "kubbe", "turunç", "peygamber", "peygamberliye on vermek",

“Muhammed”, “Muhammed’in mührü”, “iki dünya”, “Mesîh”, “müjde”, “ümme”, “fesahatli dil”, “vefa”, “adap”, “ismet”, “masum”, “dostluk” ve diğerleri (Nizami, 2004 (1), s. 32-34; Hacı, 2008, 2/77).

İkinci naat, Hz. Muhammed’i tanıtmak ve Müslümanlara sevdirmek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu naatta övgü ön plandadır. Şair şiirsel bir üslupla Hz. Muhammed’i tanıtmaktadır (Nizami, 2004 (1), s. 39-41). Üçüncü naatta ise Hz. Peygamber’in insânî nitelikleri ve peygamber olarak insanlığa bahşettiği örnek hayatı şerh edilmiştir. Nizâmî Gencevî, Hz. Peygamber’i anlatırken gök cisimleri, güzel kokular (itr) ve ışık/nur gibi kavramlardan yararlanmıştır. Üçüncü naatta dikkat çeken bir diğer özellik peygamberlik anlayışının açıklanması ve peygamberlerin gönderilmesindeki hikmetin şerh edilmesidir. Şaire göre peygamberlerin gönderilmesindeki hikmetler şunlardır:

- Cenâb-ı Hak peygamberler göndererek tevhid ilkesini tanıtmayı, cehaleti yok etmeyi, insanların dünya ve ahiret saadetine kavuşmalarını amaçlamıştır.
- Peygamberler şariat getirerek insanların Allah’ın ölçülerine ve kurallarına uygun yaşamalarını sağlamışlardır (Hacı, 2008, 2/78-79).

Nizâmî Gencevî, “Sırlar Hazinesi”ndeki birinci naatta Hz. Muhammed’in ismini oluşturan her bir harfe farklı anlam yükleyerek açıklamıştır. Şair, Hz. Muhammed’in ismini “Ahmed” olarak belirtmiş ve açıklamıştır. Ahmed (احمد) isminin ilk harfi olan elif (ا) “okumak”, “bilmek” anlamlarına gelmektedir. Nizâmî Gencevî, burada Hz. Peygamber’in nuru ile varlık anlayışı arasında bağlantı kurarak onu şerh etmeye çalışmıştır (Hacı, 2006, s. 65). Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed’den gayb perdelerini kaldırmış, böylece peygamber insanların bilmediği pek çok konuya vakıf olmuştur. Allah Hz. Muhammed’i eğitmiş, o da insanoğlunu eğitmeye çalışmıştır. Hatta “elif” (ا) harfi Hz. Muhammed’in, ilmi Hz. Âdem’den, “mîm” harfi (م) ise Mesîh’ten (Hz. İsa’dan) aldığına işarettir (Nizami, 2004 (1), s. 32; Nizami, 2004 (5), s. 23-24). “Hâ” (ح) harfi Hz. Muhammed’in sahip olduğu ahlaka işaret etmektedir. Yani, Hz. Muhammed diğer peygamberlerden ve insanlardan pek çok özelliğine göre ayrılmaktadır (Nizami, 2004 (1), s. 33). Allah, Hz. Muhammed hakkında Ahzâb sûresi 33/21. âyette şöyle buyurmaktadır: “İçinizden Allah’ın lütfunu ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah’ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah’tan güzel bir örneklik yoktur.” (el-Ahzâb, 33/21). Meali zikredilen âyette geçen “Üsve-i hasene” kavramı çok önemlidir. Şöyle ki, Allah, açık bir şekilde Hz. Muhammed’in insanlar için uyulacak en güzel örnek olduğunu beyan etmektedir. İster dünyevî ister manevî, isterse de ahlakî konularda kendisinden sonra güzel bir yol çizen Hz. Muhammed’in öğretileri bugün bile insanlara yol göstermektedir (Şevkânî, 1998, 4/311). Hz. Muhammed’in örnek şahsiyeti ve insanlara örnek oluşuyla ilgili hadis külliyatında da örnekler bulunmaktadır. Bu örnekler genelde Hz. Peygamber’in uygulamalı sünnetini içermektedir. Hişâm b. Âmir’in naklettiği şu hadis konuyu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır: “Hz. Ayşe annemizin yanına gittim ve ona; ‘Ey müminlerin annesi! Bana Hz. Peygamber’in ahlakının nasıl olduğunu haber verir misin?’ dedim. Hz. Ayşe; ‘Sen hiç Kur’ân-ı Kerîm okumuyor musun? Onun ahlakı Kur’ân ahlakı idi.’ dedi. Ben; ‘Her şeyi terk edip Allah’a yönelmeyi düşünüyorum’ dedim. Hz. Ayşe; ‘Bunu asla yapma. ‘Şüphe yok ki, Resûlullah’tan güzel bir örneklik yoktur.’ âyetini okumuyor musun?’ dedi. Ardından; Hz. Peygamber, kadınlarla evlendi ve çocuk sahibi oldu’ diye buyurdu” (Hanbel, 1995, 4/91; 6/112). Aslında Nizâmî Gencevî de bu hususa poetik bir şekilde temas etmiştir. O, âyet veya hadis nakletmeden bir harfe yüklediği kısa ve öz anlam ile “Üsve-i hasene”yi özetlemiştir. “Mîm” (م) harfi Hz. Muhammed’in davet mesajına ve

peygamberliğine işaret etmektedir. Hz. Muhammed'in getirdiği ilahi kelama inanan bütün insan iki dünya saadetine kavuşacaktır. Bu yolda Mesih (Hz. İsa) ve diğer peygamberler ona yardımcı tayin edilmiştir (Nizami, 2004 (1), s. 33). Ayrıca, divan edebiyatında "mîm" harfi maddi dünya veya mâsiva (Allah'tan başkaları) olarak açıklanmaktadır. "Mîm" harfi Hz. Muhammed'in son peygamber olduğuna işaret ettiği gibi Hz. Peygamber'in kalbinden Allah sevgisi dışında diğer tüm sevgi ve istekleri çıkardığına da işaret etmektedir. Bir dizi divan şairleri ise Hz. Peygamber'in mübarek ağzını "mîm" harfine benzetmişlerdir (Hacı, 2006, s. 81). Kanaatimizce, Nizâmî Gencevî bu ifadelerle yer vermekle şunu söylemeyi amaçlamıştır: Tevhîd ilkesi birdir ve bütün semâvî dinlerin ortak değeridir. Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar geçen süre zarfında gönderilen her bir peygamber tevhîd ilkesini tebliğ etmişlerdir. Hz. Muhammed peygamberlik müessesesinin son halkasıdır. Bu yolda kendisinden önce gönderilen peygamberler onun için zemin hazırlamışlardır. Hz. Muhammed önceki nebilerden aldığı ilahi mirası tüm dünyaya duyurmuştur. Bu nedenle Hz. Muhammed diğer tüm makamlardan ayrılmaktadır. "Del" (د) harfi ise en güzel özelliklerin Hz. Muhammed'de toplandığını bildirmektedir. En üstün ahlak sahibi, tüm güzelliklerin toplandığı tek insan Hz. Muhammed'dir (Nizami, 2004 (1), 33-34).

Nizâmî Gencevî, Hz. Peygamber için yazdığı ikinci naatında Uhud savaşından bahsetmiştir (Nizami, 2004 (1), s. 39-41). Şair, Uhud savaşı esnasında Hz. Muhammed'in kırılan dişinden sanatsal üslupla bahsetmiştir. Bu bağlamda Nizâmî Gencevî'nin eserinde yer verdiği şu beyit çok önemlidir:

Zafer onun dişinin qan bahasıydı yaqîn,

Bütün canı-cövhəri zaferindi, zaferin (Nizami, 2004 (1), s. 40).

(Belki de zafer onun dişinin kan bahası idi,

Tüm cân-ı cevheri zaferindir, zaferin).

Kanaatimizce, Nizâmî Gencevî, beyitteki kırılan dişle Uhud savaşını, zaferle ise Mekke'nin fethini ve İslam'ın zaferini kastetmektedir. Malum olduğu üzere Uhud savaşı Müslümanların yenilgisiyle sonuçlanmıştır (Hamîdullah & Avcı, 2012, 42/54-57). Aynı zamanda bu savaş Müslümanlara her halükârda Hz. Muhammed'e uymaları gerektiğini göstermiş, yanlışlarını görmelerine imkân sağlamış ve onların daha sistematik hareket etmelerine olanak tanımıştır. Müslümanlar Uhud yenilgisinin üzerinden çok geçmeden Mekke'yi fethetmişlerdir (Heysemî, 1412, 4/260). Nizâmî Gencevî, şiirde, bu olayla Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kişiliği arasında ilişki kurarak onun, her anlamda üstün meziyete sahip biri olduğuna dikkat çekmiştir. Çünkü sıradan bir insanın bu kadar önemli işler başarması imkânsızdır. Bunlar sadece Allah'ın seçkin kullarının yapabileceği işlerdir.

Nizâmî Gencevî'ye göre Hz. Muhammed vefat etse dahi öğretileri her dönemin insanına ışık tutmaktadır. Her çağın insanı bu öğretiler üzerinde düşünürse O'nun ne kadar yüce şahsiyete sahip olduğuna kanaat getirebilir. Aynı zamanda Hz. Muhammed'in öğretileri sıradan veya değersiz değildir (Nizami, 2004 (5), s. 24-28):

El baxır, heyran qalır kərəminin sirrına,

Təkə tamaşa etmək olmaz təklik pirinə (Nizami, 2004 (5), s. 26).

(Halk izledikçe kereminin sırrına hayran kalıyor,

“Teklik piri”ni sadece izlemekle olmaz).

Nizâmî Gencevî'nin belirttiği bu ve buna benzer pek çok özellik şairin Hz. Peygamber'e duyduğu sevginin yüceliğini gözler önüne sermektedir. Her ne kadar Nizâmî Gencevî'nin bu konudaki düşüncelerinin büyük çoğunluğu diğer şairlerin düşünceleriyle örtüşse de onu diğer kalem ustalarından ayıran özellikler vardır. Yukarıda üzerinde durulan hususlar Nizâmî Gencevî'nin kendisine özgü düşünceleridir.

Sonuç

Makalede üç başlık altında Nizâmî Gencevî'nin eserlerinde yer alan tevhîd ilkesi ve Peygamber sevgisiyle ilgili düşünceleri incelenmiştir. İlk olarak Nizâmî Gencevî'nin Allah'ın adlarını nasıl açıkladığı üzerinde durulmuştur. Burada vardığımız sonuç şudur: Nizâmî Gencevî, Allah'ın isimlerini açıklarken Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî'nin (ö. 324/935-936), Fârâbî'nin (ö. 339/950), Taberî'nin (ö. 310/923) ve Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) düşüncelerinden etkilenmiştir. Çünkü şairin Allah'ın adlarıyla ilgili getirdiği açıklamalarda isimleri zikredilen âlimlerin izleri açıkça görülmektedir. Ayrıca burada cevaplandırılması gereken bir diğer soru, Nizâmî Gencevî'nin neden isimleri zikredilen âlimlerin düşüncelerini Allah'ın isimlerini açıklarken kullanması yönünde olacaktır. Kanaatimizce, ünlü şair üç sebepten dolayı böyle bir yol izlemiş olabilir: Öncelikle, Nizâmî Gencevî Büyük Selçuklu Devleti'nin (1038-1157) hüküm sürdüğü yıllarda yaşamıştır. Bu dönemlerde Azerbaycan medreselerinde Büyük Selçuklu eğitim sisteminin hakim olduğu görülmektedir. Nizâmî Gencevî de dönemin şartları doğrultusunda tefsir, hadis, fıkıh, matematik, geometri, astronomi, tıp, felsefe, belagat, sarf, nahiv, tarih, coğrafya gibi bilim dallarında eğitim almıştır (Necf, 2018, s. 115). Bu nedenle Nizâmî Gencevî'nin dinî ilimlere ve Fârâbî felsefesine de vâkıf olması ihtimal dahilindedir. İkincisi, Nizâmî Gencevî “*Hamse*”de yer alan eserlerini döneminin hükümdarları için yazmıştır. Hükümdar olacak şahzadeler saraylarda tanınmış âlimlerin gözetiminde ciddi eğitim sürecine tabi tutuluyordu. Onlar, dinî ilimlerin yanı sıra dünyevî ilimlerde de ruhsat sahibi oluyorlardı. Yani, hükümdarların eğitim düzeyi yüksek seviyede idi. Hal böyle olunca Nizâmî Gencevî'nin yazdığı eserler hükümdarlar tarafından kolayca anlaşılabilmiştir. Üçüncüsü, Nizâmî Gencevî böyle bir yol izlemekle hükümdarları Allah'ın isimleri konusunda düşünmeye, fikir beyan etmeğe sevk etmek istemiş olabilir. Nizâmî Gencevî'nin çağdaşı sayılan Asîreddîn Ahsîketî (Asîreddîn Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ebî Tâhir d. 1126-1127, Fergana - ö. 1212, Halhal) şairin Allah'ın isimlerini açıklama şekline, “*Hamse*”de izlediği felsefî sisteme hayran kalmış ve onu öven şiirler kaleme almıştır (Köçerli, 1978, 1/141; Hebibbeyli & İbrahimov, 2018, s. 274; Bağirov, 2022, s. 108-114).

Tevhîd ilkesi konusunda da şair aynı yolu takip etmiştir. O, tevhîd ilkesini açıklamak için naklî ve aklî delillere başvurmuştur. Bu konuda söylediği fikirlerden, Nizâmî Gencevî'nin taklitten kaçındığı görülmektedir. Şairin ister naklî delil sadedinde işaret ettiği âyetler, ister aklın bir nimet oluşunu

vurgulaması, isterse de Fârâbî felsefesine başvurması bu konudaki görüşümüzü güçlendirmektedir. Nizâmî Gencevî, "Hamse"de Fârâbî'nin "İdeal Devlet" isimli kitabından çokça alıntılar yapmıştır. Özellikle Allah'ın adlarının kelâmî yönlerini açıkladıktan sonra Fârâbî'nin düşüncelerine başvurarak zikredilen adların bir de felsefî izahlarını yapmıştır (Fârâbî, 2001, s. 36-46). Hatta şairin medrese eğitimi sürecinde pek çok felsefî eser okuduğunu ve "İskendernâme"de filozofların katıldığı toplantılardan bahsettiğini göz önünde bulundurduğumuzda görüşümüz daha da kuvvetlenecektir. Her ne kadar Nizâmî Gencevî aklın önemine dikkat çekse de son durumda onun da bir sınırının olduğunu kabul etmektedir. Aslında şair bu konuda orta bir yol izlemiştir: Aklını doğru kullananlar hakikate ulaşır. Böylece akıl sahipleri doğru ve yanlış birbirinden seçebilirler. Akıl sahipleri taklitten kaçınır ve onları kapsayan âlem hakkında fikir yürüterek tevâhidin güzelliklerine vakıf olurlar. Bu da Nizâmî Gencevî'nin geniş çaplı okumalar yaptığını, derin bilgi ve birikime sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Şair bir insanın bu kadar derin bilgilere sahip oluşu günümüz açısından hayret doğurmaktadır. Nizâmî Gencevî'nin "Şeyh", "Hekim", "Hâce" olarak tanınması onun âlim kişiliğinin de kanıtıdır.

Nizâmî Gencevî düşünmek, tefekkür etmek, akıl yürütmek üzerine kıymetli ifadeler söylemekle birlikte, onun tasavvufla ilgili önemli görüşleri de vardır. Kanaatimizce, şair, döneminin önemli mutasavvıfları arasında yerini almıştır. Pek çok yazar da Nizâmî Gencevî'nin mutasavvıf olduğunu iddia etmiştir (Guliyev, 2012, s. 3-5). Nizâmî Gencevî'nin sufizmle ilişkisinin olduğunu aşağıdaki deliller sadedinde kanıtlayabiliriz:

- a. Nizâmî Gencevî'nin "Şeyh" unvanına sahip olması,
- b. Dönemin sosyal, ekonomik, kültürel problemlerini tasavvufî bir üslupla anlatması,
- c. Konuları rumuzlardan hareketle veya rumuzlar eşliğinde anlatması.

Yukarıda belirtilen görüşleri "Hamse"de görmemiz mümkündür. Özellikle, "Hamse"nin ilk eseri olan "Sırlar Hazinesi" bu bakımdan çok önemlidir. Nizâmî Gencevî "Sırlar Hazinesi"nde pek çok sorunu tasavvufî bir üslupla anlatmıştır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ismini açıklarken her bir harfe farklı bir anlam yüklemesi görüşümüzü güçlendirmektedir. Nizâmî Gencevî, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ismine anlamlar yüklemekle ister kendi döneminin, isterse de sonraki dönemlerin ihtiyaç duyduğu ideal insan örneği sunmuştur. Konuyu özetlemek gerekirse: Döneminin sorunlarından memnun olmayan şair, büyük idealler uğruna Allah'a ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) başvurmuş, doğruluk ve hakikatin İslam'ın ilk yıllarında olduğunu söyleyerek o dönemlerdeki uygulamalara geri dönmenin önemini vurgulamıştır.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Ahmedov, S. (2006). *Azerbaycan tarihinde yüz şahsiyet*. Ayna Matbu Evi.
- Ahundov, M. M. (1909). *Şeyh Nizami*. Hesenzade Matbaası.
- Arslan, M. (2007). Türk Edebiyatı'nda hamse. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(9), 305-322.
- Aşurbeyli, S. (2006). *Şirvanşahlar devleti (VI.-XVI. asırlar)*. Avrasiya Press.
- Ayan, H. (1981). "Hamse" Türk dili ve edebiyatı. *Dergah Yayınları* 4, 89-90.
- Bağirov, E. (2022). Nizami muasırlarından Asîreddîn Ahsîketî. *Hikmet İlmi Araştırmalar Toplusu* (20), 108-114.
- Bünyadov, Z. (2007). *Azerbaycan Atabeyleri Devleti (1136-1225-ci yıllar)*. Şark-Garb Neşriyatı.
- Edilli, Ş. (2014). *Azerbaycan şiirinde forma meseleleri*. İlim ve Tahsil.
- Eloğlu-Soytürk, H. Ş. (2006). *Divan-i Nizami (Genceli) Türkçe (Azerbaycanca) [kasideler-gazeller]*. Nurlar.
- Fârâbî, M. M. (2001). *El-Medînetü'l-Fâdila li'l-Fârâbî*. Nushatu Mısır.
- Gencevi, N. (2004(1)). *Sırlar hazinesi*. Lider Neşriyatı.
- Gencevi, N. (2004(2)). *Hüsrev ü Şîrîn*. Lider Neşriyatı.
- Gencevi, N. (2004(3)). *Leylâ vü Mecnûn*. Lider Neşriyatı.
- Gencevi, N. (2004(4)). *Yedi güzel*. Lider Neşriyatı.
- Gencevi, N. (2004(5)). *İsgendername (Şerefname)*. Lider Neşriyatı.
- Gencevi, N. (2004(6)). *İsgendername (İğbalname)*. Lider Neşriyatı.
- Guliyev, İ. (2012). *Nizami ve Zerdüştlük*. İlim ve Tahsil.
- Hacı, S. (2006). *Hazret-i Nizami Gencevi'nin yaratıcılığında peygamberlik anlayışı ve Hazret-i Muhammed (s.a.s)* I. Grifli Neşr.
- Hacı, S. (2008). *Hazret-i Nizami Gencevi'nin yaratıcılığında peygamberlik anlayışı ve Hazret-i Muhammed (s.a.s)* II. Grifli Neşr.
- Hamîdullah, M., & Avcı, C. (2012). Uhud. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42, 54-57.
- Hanbel, A. (1995). *Müsned*. Nşr. Şuayb el-Arnaût v. dğr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Hebibbeyli, İ. (2019). *Azerbaycan edebiyatı: Dönemselleştirme konsepsiyası ve inkişaf merhaleleri*. İlim.
- Hebibbeyli, İ., & İbrahimov, S. (2018). *Orta asırlar Vahid şark edebi prosesi*. Leman Neşriyat Poligrafiya Merkezi.
- Heysemî, N. (1412). *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*. el-Mektebetu'ş-Şâmile.

- İbrahimova, M. & Misirova, G. (2012). *Nizami Gencevi bibliyografisi*. Zerdab LTD.
- İnalçık, H. (2016), *Şair ve patron*. Doğu-Batı Yayınları.
- Kayhan, H. (2018). Azerbaycan Atabeyliği'nin kuruluşu ve Atabey İldeniz". *Türkiyat Mecmuası*. 28(1), 45-65.
- Köçerli, F. (1978). *Azerbaycan edebiyatı*. Elm Neşriyatı.
- Lennox, J. J. (2013). *Aramızda kalsın Tanrı var*. Çağaloğlu.
- Memmedova, A. (2021). *Nizami Gencevi - 880*. Azerbaycan Milli Kütüphanesi.
- Memmedova, Ü. (2021). *Azerbaycan edebiyatı*. Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı.
- Necef, E. (2010). *Selçuklu devletleri ve Atabeyleri tarihi (Oğuzların ortaya çıkışından XIV. asıra kadar)*. Kanun Neşriyatı.
- Necef, E. (2018), Orta asırlar Azerbaycanında tahsil anlayışı, structuru, metodolojisi ve tedris vasıtaları (X.-XVI. asırlar). *Azerbaycan Mektebi*, 2(683), 107-123.
- Refili, M. (1939). *Nizami: hayat ve yaratıcılığı*. Azerbaycan Sovyet Yazarlar Birliği Neşriyatı.
- Şevkânî, M. A. (1998). *Fethu'l-kadîr el-câmî' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. Dâri İbn Kesîr.
- Taberî, E. C. (2001). *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî. Dâru'l-hicr.
- Yazıcı, T. & Kurnaz, C. (1997). *Hamse*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. TDV Yayınları.
- Zemahşerî, E. K. (1998). *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. Thk. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvaz. Mektebetü'l-'abidkân.
- Mustafayev, D. (1967). *Mir İdey Nizami i Sovretennost (Tekst)*. İzd. A.N. Azerb. S.S.R.

DANSÇILARDA RİTİM EĞİTİMİ

 Zeynel TURAN^a

Özet

Dansçılar çoğunlukla ritmi daha önceden yazılmış bir nota veya bir metin üzerinden okumak yerine müzik eserini dinleyerek veya bir koreograf eşliğinde dans icrası yoluyla esere ait olan ritmi öğrenirler. Dansçıların bir arada senkronize bir şekilde dans edebilmesi yalnızca hareketlerin doğru ve istendik türden yapılmasına bağlı olmamakla birlikte, estetik duygu, ritim ve müziğin dansçılar tarafından içselleştirilerek tüm elementleri ile bilinmesine bağlıdır. Dans sanatı, yalnızca teknik bilgi, iyi bir beden kontrolü ve motorik diğer beceriler ile değil aynı zamanda düşünceleri iyi ifade edebilme gibi bütünsel bir yaklaşımla da elde edilmektedir. Müzik eşliğinde dans ederken sanatçının yaptığı sanatı ve ifadesini izleyiciye ulaştırabilmek için, bir hareket serisinin ritimsel açıdan başlangıç ve bitiş sayılarını bilmesi, bir hareketten diğerine geçişte kendinden emin olması ve dans ettiğinin farkında olması son derece önemlidir. Bu düşünceyle, dansçının hareketi oluşturan diğer tüm unsurları bilip uygulayabilmesi, sanatına ilişkin tempo terimlerini ve müzik formuna ait bilgileri kendisine eşlik edecek müzisyene aktarabilecek bir müzikal bilgiye sahip olması, koreografiyi teknik bakımdan üst düzey sergileyebilmesi ve kendisini daha net bir şekilde ifade edebilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu önemle, çalışmada literatür taraması ve yazarın deneyimleri üzerinden dansçılarda ritim eğitiminin önemi ve dans sanatına olan katkıları betimleyici bir yolla açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dans, Ritim eğitimi, Dans eğitimi, Halk dansları, Halk oyunları.

RHYTHM EDUCATION IN DANCERS

Abstract

Dancers often learn the rhythm of a piece of music by listening to it or performing the dance with a choreographer, rather than reading the rhythm from a pre-written score or text. The ability of dancers to dance together in synchronization depends not only on the correct and desired movements, but also on the internalization of aesthetic feeling, rhythm and music by the dancers and their knowledge of all its elements. The art of dance is achieved not only through technical knowledge, good body control and other motor skills, but also through a holistic approach such as the ability to express thoughts well. When dancing to music, it is extremely important for the dancer to know the rhythmic beginning and ending numbers of a series of movements, to be confident in the transition from one movement to another, and to be aware that they are dancing in order to convey their art and expression to the audience. With this in mind, it is very important for the dancer to be able to know and apply all the other elements that make up the movement, to have a musical knowledge that can convey the tempo terms related to her art and the information about the musical form to

^a Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Müziği Devlet Konservatuarı, Türk Halk Oyunları Bölümü, zeynelturan@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 26.07.2022, Makale Kabul Tarihi: 21.10.2022

the musician who will accompany her, to be able to display the choreography at a high technical level and to express herself more clearly. With this importance, this study tries to explain the importance of rhythm training in dancers and its contributions to the art of dance in a descriptive way through a literature review and the author's experiences.

Keywords: Dance, Rhythm education, Dance education, Folk dances, Folk dances.

Giriş

Dansın birbirinden ayrılmaz en önemli yapıtaşları hiç şüphesiz ki insan bedeni ve ritimdir. Ritim, Yunanca "Rhythμός, Rheo" yani akış sözcüğünden türetilmiş ve sanattan, sağlığa, ekonomiden, siyasete kadar tüm yaşamın içinde birçok alanda kullanılmaktadır. Ritmin yaşamsal önemi algılandıkça sanatçılara ve sanatsal yaratılarına ciddi bir ivme kazandırarak yeni sanatsal formların oluşumuna büyük bir ilham kaynağı olmuştur.

Özellikle son 100 yılda müzik teknolojileri ve ritimsel icra üsluplarında son derece önemli gelişmeler olmuş ve sahne sanatları gibi birçok sanat alanında da hissedilir derecede önemli bir rol oynamıştır. Sanatsal ifade biçimlerinde benzetme veya metaforlar için müzik bir araç olarak kullanılmış, sanatçıların sanat yapma isteklerine yeni teknikler ve yaklaşımlar kazandırmıştır.

Ritim denildiğinde genellikle ilk akla gelen olgu müziksel ritimdir.

Ritim belli bir düzen içerisinde birbiri ardınca işitilen vuruşlar dizisi veya belirli ve düzenli hareketlerin, birbirini izleyen gruplar halinde yapılması, görülmesi, duyulması ya da hissedilmesi olarak tanımlanabilir (Gerek & Katkat, 2006).

Ritim, müziğin en temel ögesidir ve müzikteki ölçü ve ritim kavramlarının tümünü kapsamaktadır. Güçlü ve zayıf vuruşların düzenli bir şekilde tekrarlanmasından oluşmaktadır. Aynı zamanda, hareketlerin akış sırası ve setlerin sayılarla anlatıldığı bir sayı dilidir.

Müzikal anlamda ritim hem dansçılar hem de müzisyenler için bilinmesi gereken çok önemli bir unsurdur. Bu düzenin en üstünde müziğin temel yapıtaşı olan düzenli vuruşlar vardır. Hiyerarşinin içinde bu noktada önemli olan vurgular değil, bu vurguların düzenli aralıklarla meydana gelmesidir. Bir sonraki seviye, düzenli olarak tekrarlanan kalıplar halindeki atım gruplarıdır.

Özkul'a (2011) göre, müzik ve ritim, dans eğitimi ve icrasının çok önemli bir parçasıdır. Kökeni eski Yunanca da mousike olan müzik, edebiyatı, şiiri ve dansı da nitелеmektedir. Dolayısıyla müzik, özellikle ritim ögesi nedeniyle hareket kavramıyla doğrudan ilişkilidir. Müzik-hareket ilişkisinin iki boyutu vardır: İlki, dinlenen bir müziğin neden olduğu hareket ya da hareket isteği, ikincisi ise müzikle beraber yapılan hareketlerin müziği anlamaya ve öğrenmeye etkisidir (s. 30).

Çok yönlü bir eğitim gerektiren ritim eğitimi sadece nota ve ritim araçlarıyla olabildiği gibi aynı zamanda müzik aracılığıyla yapılan bir eğitimidir. Bu yüzden ritim eğitimi sadece nota yazma ve okumadan ibaret olmaktan ziyade bireyde var olan ritim duygusunu geliştirilerek önceden belirlenmiş amaçlara ulaştırıcı bir araç olmalıdır. Bu amaçlar doğrultusunda ritim eğitimi, bireylerde hafıza ve dikkat

gelişimi, kesin-doğru bir zaman algısı, yaratıcı güçlerin açığa çıkarılması aynı zamanda fiziksel ve zihinsel farkındalığın artırılmasına yardımcı olmaktadır.

Müzik genel itibariyle hem eğitsel hem duygu aktarım aracı olarak hem de eğlenceye dönük birçok niteliğe sahiptir. Bu nitelikleri sayesinde herkes müzikle kurduğu ilişki biçimine göre edinimler ve kazanımlar elde edebilmektedir. Konuya ilişkin Özevin (2006) çalışmasında “bu kazanımlara, dansın müzikal birikim kazandırma özelliğini de ekleyebiliriz. Ayrıca dans eğitimi yoluyla müziksel form bilgisi ve işitme eğitimi gibi müziğin yapı taşlarının da öğretilebileceği ve pekiştirilebileceği unutulmamalıdır” şeklinde yorumda bulunmuştur.

Dalcroze (1967) dansçılarda müzik ve ritim eğitiminin ne denli önemli olduğunu vurgulayarak, tüm sanat ile ilgilenen bireyler için önemi üzerinde çalışmalar yürütmüş ve yarattığı ritim eğitim yöntemiyle literatüre önemli bilgiler kazandırmıştır. Dansçının duygularını ifade edebilmesi için müziği ve vücudunu iyi derecede kullanması gerektiğini, bunun için tüm vücudunu eğitmesi gerektiğini önemle vurgulamıştır (s. 138).

Müzik, dansa eşlik açısından önem arz eden ve duygulanım açısından da oldukça önemli bir unsurdur. Dansçının kendini ifade etmek amacıyla zihninde oluşturduğu hareketleri ve duygu durumunu direkt olarak etkileyecek bir büyüye sahiptir. Bu açıdan, dansçada müziksel duyarlılığın artması için ritimsel ve müziksel zekânın yeterince geliştirilmesi gerekmektedir.

Dansçılar, ritme ve müziğe göre sanatlarını icra ederler. Dans eğitiminde ritim ve müzik kullanmak, öğrencilerin dikkatini uyarır ve ne yaptıklarına ilişkin bir farkındalık oluşturur. Bir dans öğretmeni ölçü-ritim-ezgi cümlelerini sayma, yazma ve okuma yeteneğine, icra ettiği sanata ait müzik yapısı hakkında temel müzikal bilgi ve terminolojisine aynı zamanda öğrettiği dans formuna özgü müziği ve tüm bunları birbirine bağlayıcı koreografik beceri, kinestetik bilgiye sahip olmalıdır. Bu sayede eğitim alan dansçılar da dans sanatında yaşamsal bir öneme sahip olan ritim ve müzik hakkında bilgi sahibi olabileceklerdir.

Bir öğretmen, öğrencilerde müzikal farkındalık yaratmak ve ayrıca bir veya birden çok dans formlarının öğretimini desteklemek için müzik bilgisini genişletmesi gerekir. Müzik ve dans arasındaki iş birliğini çözümlmek, dans öğretmenin birincil görevidir. Uygun, ilham verici müzik, başarılı bir dans sınıfının anahtarındır ve öğrenciler için anlamlı bir öğrenme sürecini desteklemektedir (Kassing & Jay, 2003, s. 65).

Dans açısından, müzik ve beden arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Dans, bale, tiyatro gibi sahne sanatları alanında temel malzeme olarak kullanılan insan bedeni ile müzik arasındaki “estetik” ortaklık, bedensel hareketler yoluyla kurulmaktadır. Bedensel hareket içerikli müzik öğretim yaklaşım ve yöntemlerinin de çıkış noktasında insan bedeni bulunmaktadır (Özmentaş, 2007).

Etkili bir ritim-müzik eğitimi, dansçının yaratıcı gücünü uyandırabileceği gibi, onun bu yöndeki yeteneklerinin gelişmesini de sağlayabilir. Bu açıdan bakıldığında, çağdaş eğitimin önemli unsurlarından biri olan ritim ve müzik eğitiminin, dans eğitimi derslerinde ne derece gerekli olduğu şüphesiz ortadadır.

A. RİTİM VE HAREKET İLİŞKİSİ

Tüm sanat dallarının tanımları içinde kendilerine özgü bir ritim ögesi vardır. Bu durum dans sanatında oldukça açık bir şekilde belirgindir. Dans icrasında en önemli unsur, hareket ve ritmin birbirleriyle olan uyumudur ve dans eğitiminin en önemli parçalarından biridir.

Ritim ve ezgi müziğin temel yapıtaşlarıdır ve müzikal anlamda hareketin ifadesi ritimdir. Ancak söz konusu dans olunca insan bedeni ve ritim arasındaki uyumun sonucunda zihinde canlanan duyguların bedende somutlaştırılması ve karşı tarafa aktarılmak istenen ifadenin ritim aracılığıyla görünür kılınması ruh, beden ve ritmin uyumu sonucunda oluşmaktadır.

Bedensel hareket yeteneklerinin ve müziğin en temel ögesi olarak kabul edilen ritmin karşılıklı etkileşimle geliştirilebileceği düşüncesi daha 19. yy. sonlarında kendini göstermeye başlamıştır (Yaprak 2005).

Ritmeye göre hareket etme içgüdüleri yüzyıllardan beri süregelen bir durumdur. Araştırmacılar, insanların ritme göre hareket etme içgüdüleri konusunda çok farklı fikirler, görüşler ve kuramlar öne sürmüş ve her görüş birbirini etkileyerek zenginleşmiştir. Bu görüşler başlangıçta farklı açılardan konuyu ele alıyor gibi görünmüş olsa da sonraları bazı noktalarda birleşerek yeni yeni dans eğitim yöntem ve yaklaşımları doğurmuşlardır.

Ritmeye fiziksel tepki verme düşüncesini bir sisteme dönüştüren kişi Emile Jaques – Dalcroze'dir (1865- 1950). Dalcroze sisteminin temel hedefi, ritim aracılığıyla beyin ve vücut arasında hızlı ve düzenli iletişim yaratmak ve ritmin hissedilmesini fiziksel bir anlayış biçimi haline getirmektir. Bu nedenle ritim eğitiminin hedefi, beyin, vücut ve duygular arasında denge ve uyumun oluşturulmasıdır (Dündar, 2003).

Dalcroze yaklaşımı, çocuklar ve yetişkinler için geliştirilen özel ritim eğitimi ile müziğin ritmini, insan bedeninde tamamlama ve ritim duygusunun geliştirilmesi yönünde uygulama çalışmalarıdır. Dansçının yalnızca ritim duygusunun değil genel anlamda müzikalitesinin de geliştirilme çalışmasıdır. Dansçılarda ritim eğitimi sinir ve kas sistemi arasındaki iletişimi geliştirmek ve bunun sonucu olarak da dansçının bedensel farkındalığını geliştirmek amacını taşımaktadır.

Ritim eğitiminde kullanılan teknikler arasında hareketler, sözcükler, nota kullanımı veya vuruşlar olabilir ancak söz konusu ritmik becerilerin geliştirilmesi ise bu durumda dansçının bedeninin eğitim sürecine bizzat dahil olması yaşamsaldır. Hem zihinsel hem de motorik becerilerin geliştirilmesi amacıyla uygulanacak tüm eğitim-öğretim uygulamalarının temelinde ritim vardır. Hareket içerisindeki dinamiklerin ve mükemmelliğin ortaya çıkarılabilmesi için gerekli olan önemli özelliklerden biri ritimdir. Nasıl ki dans hareketten ibaret ise ritim de başlı başına bir harekettir ve insan bedeni de hareket etmek için gerekli olan tüm donanıma sahiptir.

Egzersiz-hareket-dans-spor gibi sözcükler özelde farklı anlamlar içerse de temelde bu kavramlar bütüncül bir yaklaşımla insan bedeninin gerçekleştirdiği hareketlerin farklı boyutlarını açıklamaktadır. Temelinde estetik ve sanatsal uygulamaların olduğu dans, bütüncül bakışla fiziksel bir aktivitedir.

Dalcroze ve Carl Orff gibi çağdaş müzik eğitimcileri müzik, ritim ve hareketin birbirinden ayrılmaması gereken bir bütün olduğunu savunmaktadırlar. Beden dilini doğru kullanma ve doğru iletişim kurma yetilerinin kazanılmasında ve geliştirilmesinde ritim ve dans önemli bir yer tutmaktadır (Özevin, 2008).

Dans derslerinde öğrencilerine davulla eşlik eden Orff'a göre müzik, ritim ve dans birbiriyle iç içedir. Dansçıların ritim eğitiminde bedensel hareketlerden yararlanan Orff, Günther jimnastik, dans ve müzik okulunda özellikle ritme göre bedensel doğaçlamaya yer vermiştir. Doğaçlama ve yaratıcılık Orff sisteminde önemli bir yere sahiptir. Hareketleri ritmik heceler ile tekrar etmenin, ritmik şekilde söylenen kelimelerin motor becerilerin ve beden farkındalığının gelişiminde son derece önemli olduğunu savunmuştur.

Hareketin ritmini öğrenmek sadece mükemmel beden kontrolünü, kasılmaları ve gevşemeleri sağlamak amacıyla değil aynı zamanda hareketi bütüncül bir yaklaşımla ele alarak, gerektiğinde zihinsel yaratı becerileri sayesinde konu hakkında yeni bakış açılarına da sahip olmaktır. Ritim, müzik ve sinir-kas sisteminin hareketleri arasındaki ilişki hakkında farkındalık yaratmak dansçıda kendine güven ve dışa dönük bir sanat icrasını da beraberinde getirecektir.

Herhangi bir hareketi ritmik uygulamak ile estetik bir anlayışla uygulamak arasında çok önemli farklar vardır. Bağımsız bir hareketi diğer hareket türlerinden ayırmanın en iyi yollarından birisi vücudun tüm uzuvları ile zihin ve duygu arasında koordinatif bir şekilde hareketin yapılmasını sağlamaktır. Bu, bireyin daha önceki deneyimleri, kültürel alt yapısı ve öğrenmeleri arasındaki bilgi transferiyle mümkündür.

B. RİTİM EĞİTİMİ

Dansçılar çoğunlukla ritmi daha önceden yazılmış bir nota veya bir metin üzerinden okumazlar bunun yerine müzik eserini dinleyerek veya bir koreograf eşliğinde dans icrası yoluyla esere ait olan ritmi öğrenirler. Bu durumda dans eğitmeni esere ait koreografinin en temel temposundan, ritmin içindeki senkop ve entonasyona, hareket yönleri ve aksanlarına aynı zamanda koreografi ve hikâye arasındaki değişken tüm kinestetik bilgileri bilebilmeli ve öğretebilmelidir. Çünkü dansın unsurları arasında yer alan tüm farkındalık alanları itibarıyla hareket kombinasyonlarının akıcı ve senkronize bir şekilde yürümesi, dansçıların birbirleriyle ritmik bir uyum içinde dans edebilmesine bağlıdır.

Dansçıların bir arada senkronize bir şekilde dans edebilmesi, yalnızca hareketlerin doğru, senkronize ve istedik türden yapılmasıyla elde edilemez. Estetik duygu, ritim ve müziğin dansçılar tarafından içselleştirilerek tüm elementleri ile bilinmesine de bağlıdır.

Bu ritmik düzende eser ritmini saymak, temelde öğrenme için yeterli olsa da dansçılar ve müzisyenler müziksel bağlantılar kurmak istediklerinde zaman zaman kavramsal karmaşalar ve anlaşmazlıklar yaşamaktadırlar. Müzisyenlerin eğitimi genellikle müzikal inceleme ve analiz gerektirmektedir. Ayrıca ritim konusunda sık sık çalışmalarını da gerektirmektedir. Ancak ritim eğitimi almamış dansçılarda ritim söz konusu olduğunda, müzikal zamanı (tempo, metronom vb.), ritmik sayı

biçimlerini (doğru sayma), müziksel zaman tanımlamalarını (2/4, 5/8, 7/8, 9/8 vb.) çoğunlukla bilememekte ve konuya sezgisel açıdan yaklaşmaktadırlar.

Ritim eğitimi, Muammer Sun ve Hilmi Seyrek (1988, s. 57) tarafından;

Müzik yapıtlarının iskeletini oluşturan ritim, müziğin en önemli öğelerinden biridir. Bir ritim kalıbını elleriyle, ayaklarıyla, bedeniyle, araçlarla ya da sözlerle tekrarlanabilecek şekilde öğretmeye, ritim eğitimi denir, şeklinde açıklanmıştır.

Kaplan'ın (2002) çalışmasında da belirttiği gibi ritim eğitimi de tıpkı diğer öğrenmeler gibi mutlaka geri bildirim ihtiyacı duymaktadırlar. Öğrencileri sürekli ve düzenli geri bildirimlerle doğruya doğru yönlendirmek gerekmektedir. Ritmik uygulama ve pratik yapmak, atım ve ritim arasındaki ilişkinin kişide ritmik bir anlayış gelişmesine yardımcı olabilir. Ritim eğitimi uygulamalarında kısa sürede uzun mesafeler kat etmeye çalışılmamalıdır. Her adımda ne yapıldığına ilişkin dikkatli olunmalıdır. Başlangıçta hızı ayarlanabilen bir metronom aracılığıyla tempoyu kontrol altına almak hem atım hem de tartımın algılanmasına yardımcı olacaktır.

Her insanın içinde doğuştan gelen, müziğe ve ritme göre hareket etme dürtüsü bulunmaktadır. Dans olarak adlandırılan estetik hareketler de insanın içinde olan hareket etme eğilimi ve müziğin ritmine göre uygun hareket etme dürtüsü sonucunda ortaya çıkmıştır.

Ritim eğitiminin nasıl olması gerektiğine şu şekilde bir örnek verilebilir; Ritim eğitiminde öğrenciler kendilerine güven eksikliğinden veya başka sebeplerden dolayı arkadaşlarının önünde birtakım beceriler sergilemeye utanıp çekinebilirler. Bu durum yetişkinler içinde aynı sebeplerle geçerli bir durumdur. Ritmik eğitim sırasında öğrencilerin kendilerini rahat hissedebilecekleri bir yöntem ile bu durumu aşmak mümkün olabilir. Öğretmen ritmik beceriyi gösterdikten sonra, öğrenciler oturdukları yerden alkış ile ritmik ölçüyü tekrar ederler. Sonraki adımda parmak şıklatma ile aynı ölçünün tekrarı gelir. Öğrenciler bu başlangıç hareketine katıldıktan sonra, onların güvenlerini kazanmak daha kolay olacaktır. El ve parmak egzersizlerinden sonra öğrencilerden aynı ritmik ölçüyü ayakları ile yapmaları istenmelidir. Öğrencilerin oturma düzenlerini bozmadan bunu istemek gerekir ki, kendilerini rahat ve güvende hissedebilsinler. Ritmik ölçü hem sağ el-ayak hem de sol el-ayak ile tekrar edilmelidir. Öğrenciler kendilerini rahat hissedene kadar bu ritmik ölçüyü eller, parmaklar, ayaklar ile tekrar etmeli, mümkün ise müziğe eşlik etmelidirler. Bu aşamalar başarılı geçerse öğrenciler bir sonraki aşamaya katılmak için istekli olacaktır. Sonraki aşamada öğrencilerden ayağa kalkmalarını isteyip aynı egzersizi ayakta ve yürür vaziyette yapmaları istenmelidir.

Ritim eğitimi ile ilgili çalışmasında Dünder (2003), ritim eğitiminin nasıl olması gerektiği ile ilgili şöyle bir yorumda bulunmuştur:

Ritim eğitimi, ritimsel notalamanın öncesinde yer almalı, önce ritim eğitimi, daha sonra ritimsel notalama gelmelidir. Ritimsel notalamayı (ritmin sembollerini) öğrenmek, ritmi öğrenmekten oldukça farklıdır. Çoğumuz ritmi öğretebilmek için matematiksel yaklaşımı kullanmış ve etkisiz olduğunu fark etmişizdir. Ritmik semboller arasındaki matematiksel ilişkileri öğreterek, ritmi de öğrettiğimize inanırız. Oysa bireyler hissetmeden, bedensel bir tepkiye dönüştürmeden ritmi

anlayamazlar. Ritmi önce bedende yaşatıp, daha sonra ritimsel notalamaya dökmek gerekir. Bir başka deyişle, matematik yerine, ritim öğretme düşüncesinden yola çıkılmalıdır.

Avusturyalı bir perküsyoncu Reinhard Flatischler, tarafından 1992 yılında geliştirilen ve Taketina olarak adlandırılan ritim eğitim süreci, kendi bilincini geliştirmek isteyenler ve ritim bilgisi edinmek isteyenler için ideal bir yöntem gibi görünmektedir. Bu eğitim sürecinde 3 temel farklı ritmik katmanları öğrenme olanağı bulunmaktadır. Ritim eğitiminde, melodik seslendirme kullanılarak, alkışlar ve adımlamalar ile temel ritim kalıplarını ve dolayısıyla hareket kalıplarını öğrenme kolaylığı sağlanabilir.

Take-tina modelinin en önemli özelliği iki zıt heceyi veya zıt tınıyı beraber kullanmaktır. İki veya üç hecenin kullanılması ise vokal monotonluğu önlemeye yardımcı olmak içindir.

Bir vuruş için = TA

İki vuruş için = TA - Tİ

Üç vuruş için = TA - KE - NA veya GA - MA - LA

Dörtlü vuruş için = TA - KE - Tİ - NA

Kaplan (2002) çalışmasında Flatischler'in ritim eğitim yöntemini aşağıdaki gibi özetlemektedir: Heceler, ritmik sesler çıkarmak için bir başlangıç noktası olarak kullanılmaktadır. Flatischler'in tekniğinde, her hece bir vuruşa karşılık gelir. Ve hece notanın süresi kadar uzun seslendirilir. Vuruş temposu ayarlandıktan sonra, vuruş zamanını ve ikili bölümleri uygulamaya başlanmalıdır. Geçiş rahat ve doğru olana kadar ikili zaman ve tek vuruş arasında geri dönüp, tekrar gelmek gerekir. Üçlü zamana geçmeden önce, ikili ve dörtlü zamanları birbirine eklemek doğru olacaktır. Daha sonra üçlü zamanı ekleyip bu diziler arasında farklı ritim kombinasyonları oluşturulabilir.

Ritim eğitimi konusunda farklı bir bakış açısı ise; Türkiye'de ilk defa Halil Bedii Yönetken (1952) tarafından ele alınmış olan, Galin-Paris-Chevé ritim öğretim yöntemidir. Yönetken, kitabında el işaretlerinin bulunduğu bir tabloya yer vermiş ve el işaretleri, elin öğretmen tarafından görünüşüne göre çizilmiştir.

Kaynak: Yönetken, 1952, s. 32.

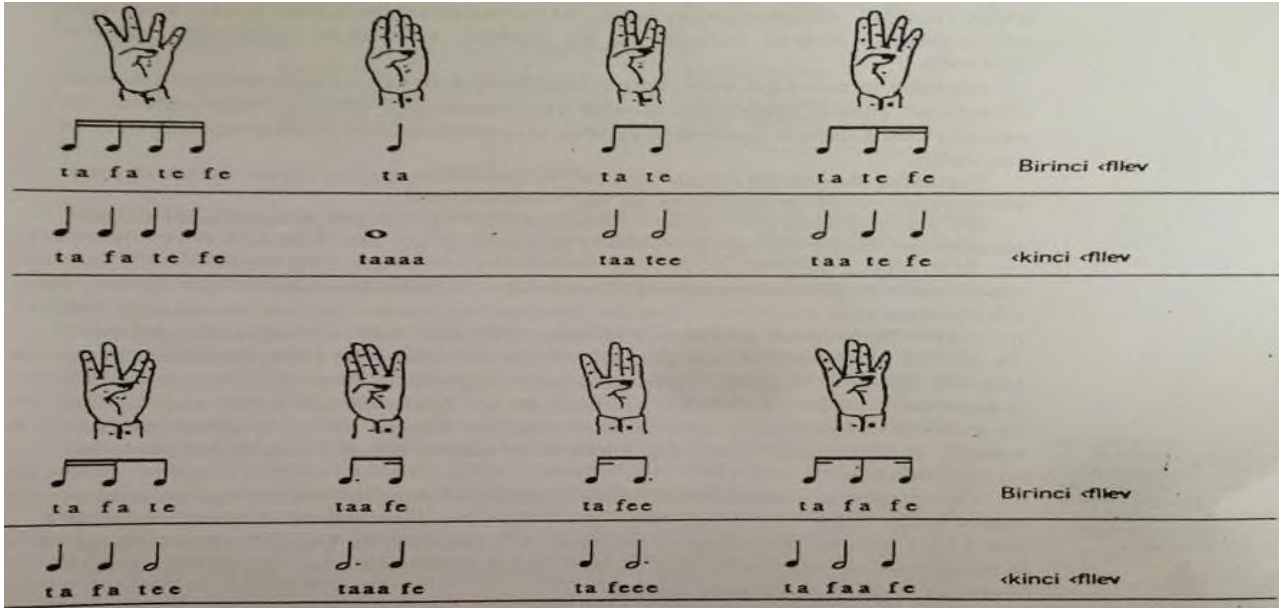
Şekil 1. Parmaklarla Ritim İşaretleri.

Bu yöntemde, ritim eğitiminde kullanılan temel ritim kalıplarının bedensel işaretler yoluyla öğrencilere aktarımı amaç edinilmiştir. Önceden belirlenmiş olan ritim kalıplarının, tıpkı nota kümelerinde olduğu gibi parmak işaretleriyle görsel olarak öğrenciye aktarımını sağlamaktadır. Özellikle öğretmen ve öğrencinin birbirini duyamayacakları gürültülü ortamlarda veya mesafelerde bu öğretim yöntemi oldukça etkili olmaktadır.

Parmaklar yan yana gelerek vuruşları hecelere bölmekte ve ritimsel süreleri ifade etmektedir. Her parmak bir vuruşu ifade ederken yan yana gelen parmaklar uzun vuruşları, birbirinden ayrılmış parmaklar ise kısa vuruşları ifade etmektedir. Görsel olarak aktarılan ritim kalıplarının okunmasında meydana gelebilecek yanlışların düzeltilmesi amacıyla ritim kalıpları, *ta* ve *te* heceleriyle sesli olarak tekrar edilmektedir. Bu sayede ritim kalıpları öğrencinin zihninde daha da pekişmekte ve öğrencinin ritim duygusunu geliştirmektedir.

Ritim eğitiminin başlangıcında çoğu eğitimci ritim kalıplarını notalar üzerinden anlatma yolunu tercih etmekte ve çoğunlukla da ritim kalıplarını şehir isimleriyle öğrencilere aktarmaktadır. Başlangıçta oldukça etkili olan bu yöntemde ritim kalıpları heceler yoluyla öğrenciye öğretilmektedir. Ancak ilerleyen zamanlarda ritim kümelerinde üçlemeler, uzatmalı notalar gibi daha karmaşık yapılarla ve tempodaki artış gibi durumlarla karşılaşıldığında bu hecelerin tekrarı oldukça zorluk yaratmakta ve ritim okumalarındaki zamansal akışı olumsuz etkilemektedir. Bu gibi durumlarda heceli okumak (*ta-te*) oldukça verimli bir çalışma ortamı yaratmaktadır.

Kaynak: Öztürk, 2001, s. 103.

Şekil 2. Açıköğretim Fakültesi Okulöncesi Öğretmenliği Lisans Programı Müzik Öğretimi Kitabında Ritim El İşaretleri.

Ritim eğitiminde dinletilen müziğin ve zihinsel etkilerinin bedensel devinimlere dönüşmesi için müziğin öğeleri dansçıya kazandırılmalı, eller, kollar ve ayaklar kullanılarak, ezginin ritmik yapısı başta olmak üzere, müzikteki şiddet, gürlük ve nüanslar mutlaka belirlenmelidir. Bu sayede beden ve zihin

arasında güçlü bir bağ oluşturarak, koreografideki duygu ve düşüncelerin izleyiciye aktarımı etkili ve güçlü olacaktır.

İnsanın içindeki ritim duygusu, dışarıdan, tempo veya müzikle desteklenebilir. Sportif etkinliklerin çoğunda bir ritim vardır. Potaya gidiş, top sürme, koşma, turnike, dripling, engel koşusu gibi hareketler belirli bir dinamizm içerirler. Müzik, el çırpma, tempo gibi dışarıdan yapılan eşlik, hareketlerdeki ritim özelliğini geliştirir (Sayın, 2011, s. 21).

Yukarıdaki örneklerden yola çıkarak denilebilir ki, hareket ritmiyle müziksel ritim arasında yakın bir bağ vardır. Ritmik hareket becerilerinin geliştirilmesinde ritim eğitimi başlı başına önemli bir araçtır.

C. RİTMİK HAREKET VE DANS KALIPLARI OLUŞTURMA

Dansçıların kendini ifade etme aracı bedeni olduğu düşüncesinden hareketle onu en verimli şekilde kullanmak ve geliştirmek ancak düzenli ve doğru bir eğitimle mümkündür. Çok önemli bir çalışma konusu olan dans, öğrencinin kendisi, toplumsal ve sosyal değerleri, farklı türden dans çeşitlerini bünyesinde barındıran pratik ve teorik birçok konuyu içeren öğrenme ve öğretme sistematiğini kapsamaktadır. İyi bir dansçının kendisi hakkındaki genel yargıları ile ilgili inanç ve tutumlarını tartışmak ve kendini değerlendirme süreçlerini doğru ele almak gereklidir. Dans sadece bedenin değil tüm kişiliğin üzerine odaklanması gereken estetik ve değerler üzerine kurulu bir sanat dalıdır.

Dans eğitiminde hareketleri öğrenmeyi kolaylaştırıp, kalıcılığını artırmak amacıyla çeşitli teknikler kullanılmaktadır bunlar; sayı sayma, ses ile yönlendirme, melodi seslendirmesi ve alkış ile tempo tutmadır.

Deleon (1997) çalışmasında; müziğin ve içindeki ritmik unsurların dansçılar için ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır:

Dansçılar kulaklarıyla algıladıkları seslere genelde bir tepki ya da yanıt verme gereksinimi duyarlar. Sesin türüne göre gösterilen tepki de mutlaka değişiklik gösterir. Müziği algılama ve ona göre bir tepki verme dansçının içinde yaşadığı kültüre, müziksel ve ritmik algılama becerisine, hatta yaşadığı ülkeye bağlıdır. Bu gibi nitelikler, dansçının hareketlerini ve yorumunu etkileyecektir (s. 556).

Dansın karmaşık ve iç içe geçmiş hareket yapısı nedeniyle, dansçıların konsantrasyon ve hareket senkronizasyonunu eşgüdümlemeleri ve aynı zamanda ilgili her hareket için ipucu oluşturan müziği ve melodik değişiklikleri dikkatlice dinlemeleri gerekmektedir.

Müziğin içinde barındırdığı unsurları birbirlerinden ayırt edebilmek özel bir beceri gerektirmektedir. Müziğin içindeki ritim sayısı, ritim cümleleri ve ezgi bölümlerinin sayılması yoluyla hareket bölümleri hafızaya çok daha kolay yazılabilecektir. Ritmin kalıbı kavrandığı zaman hareket sıralaması ve ritmik akış bakımından sıradaki hareketin ne olacağı hatırlanabilir. İşitsel olarak algılanan ritim ve müzik devinişsel olarak motor aktiviteye dönüşecektir.

Müzik olmadan dans edilebilir ancak ritimsiz dans etmek pek de mümkün görünmemektedir. Dansçı için ritmin vurguları çok önemlidir. Dansının ritimle uyumlu olabilmesi açısından mutlaka ritmi

duyma ihtiyacı hisseder (Alp, 2010). Çünkü hareketlerin akışındaki düzeni sağlayan ritimdir ve belli hareketler, aynı müzikte olduğu gibi, değişen zaman, hız ve ritim uzunlukları ile icra edilirler (Gerek & Katkat, 2006). Bir dans öğretmeni orkestra şefi gibidir. Öğretmen, doğru tempo ile kombinasyonu başlatır, hareketin kalitesi ve cümlelerini göstermek için çeşitli sesler ve heceler kullanır, düzeltmeler yapar ve mümkün olan en iyi performansı ortaya çıkarmak için dansçıya yapıcı eleştiriler sunar (Kaplan, 2002, s. 53).

Dansçılar hareket kombinasyonlarını genellikle 8 sayılı hareket veya pozlardan oluştururlar. Her hareket kümesi ritmik zaman içerisinde farklı sürelerde ve sayılardaki hareketten veya pozdan oluşabilmekte ve birleştirildiğinde bir hareket cümlesi ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda, kombinasyonları, kelimelere benzetmek mümkündür. Kelimelerin bir araya gelmesi ile anlamlı bir cümle oluşturmak mümkündür.

Bir dans cümlesi, 4 ayrı hareket kombinasyonundan oluşmuş olabilir. Fakat her dans kombinasyonunun kendine has ayrı birer ifade ve duygusu vardır. Dansa eşlik eden müzisyenler aynı kombinasyonları her defasında aynı duygu ile çalsalar bile dansçı her kombinasyon ve hareket cümlesi için ayrı duygu ve ifade yaşamakta ve yansıtmaktadır. Hareket cümlelerinin ifadesi için dans ve müzikte yaygın ve ortak kullanılan uzunluk, genellikle 4 ayrı 8'liğin bir araya gelmiş halleridir.

Dansçılar genellikle 8 sayılı hareket gruplarını şu şekilde saymaktadırlar;

1 2 3 4 5 6 7 8 -- 2 2 3 4 5 6 7 8 -- 3 2 3 4 5 6 7 8 -- 4 2 3 4 5 6 7 8

Her sayının bir vuruşu temsil ettiğini düşünürsek, 1,2,3,4,5,6,7,8 toplamda 8 vuruş olurdu. Birçok dans öğretmeni hareketleri kendi sesiyle ritimlendirir, tempo tutar ve ritim sayar. Bu durumda, farklı sayım şekilleri, müzikte tutarsız ölçü sayıları oluşmaktadır. Bilinçsizce ve içgüdüsel sayım neticesinde, dansçıların ve müzisyenlerin kafasını karıştırabilir. (Kaplan, 2002, s. 9).

Müziksel ritim, günümüz müzik dünyasında bir dakika içinde kaç vuruş yapıldığı ile belirlenmektedir. Herhangi bir nota değerinin bir dakikada kaç kere vurulması gerektiğini gösteren farklı işaretler kullanılmaktadır. Bu işaretler çoğunlukla; "♩ = 120" veya sadece vuruş sayısını belirten "80 bpm" şeklinde görülmektedir.

Müzikteki vuruşlar mezürleri, mezürler ise müzik cümlelerini oluşturur. Bunun gibi, hareketler de hareket cümleleri oluşturacak şekilde bir araya gelirler. Hız ve ritim nasıl müziğin ifade niteliğini etkiliyorsa, aynı şekilde hareketin de ifade niteliğini etkiler (Gerek & Katkat, 2006). Her hareket kombinasyonu, hareketin arzu edilen karakteristik özelliklerini seyirciye aktarabilmek için belirli bir tempo ve bir ölçüde gerçekleşir (Kaplan, 2002, s. 53).

Dansta değişik sayma biçimleri vardır. Genellikle bire bir vuruş sayma (her harekete bir sayı verme, örn: 1.2.3.4.5.6.7.8) veya ikiye bir vuruş sayma (iki harekete bir sayı verme örn: 1-2-3-4) şeklinde görülmektedir. Genellikle bire bir vuruş saymanın yanında, ikiye bir sayma biçimi tempo açısından yavaş danslarda yaygınca kullanılmaktadır. Bu sayma biçimiyle her bir vuruş arasında gerçekleşen uzun pozlamalar veya hareketler daha net bir şekilde ifade edilmektedir.

Sadece ana vurguları belirten sayıların sayılması, hangi hareketin, hangi vuruş içinde meydana gelmesi gerektiği hakkında yeterli bilgiyi vermemektedir. Bu sayım şekli düz, mekanik ve müzikal olmayan bir sayım şeklidir. Yani sayılar arasındaki boşlukta ne olduğunu belirten bir ifade bulunmamaktadır. Bölümler arasındaki vurgu ve heceleri belirtmek için her sayı arasında alkış veya kelimeler gibi değişik sayma modelleri kullanılabilir. Sayılar arasındaki boşluğu ifade eden sayma biçimine göre sayma şekli; 1& 2& 3& 4& gibi olabilmektedir. 4'lük veya 9'luk bir süre içinde gerçekleşen ve temposu düşük olan danslarda kullanılan bir sayma biçimidir. 1ve 2ve 3ve 4ve her sayının bölünmesiyle vuruşların ve hareketlerin iki bölümlü sayılacağını ve her bir vuruş arasında bir hareket olacağını ifade etmektedir.

Bir hareketin temposu, aynı zamanda hareketin karakterini de belirler. Örneğin, 4 zamanlı yavaş bir tempoda gerçekleştirilen bir hareket (8'lik sürede) rahatlatıcı ve yumuşak bir etki yaratırken, aynı vuruş zamanına sahip hızlı tempoda (16'lık sürede) gerçekleşen bir hareketin, izleyenlerde tam tersi bir etki yarattığı gözlemlenmektedir. Bu tamamen hareketin kendi iç ritmi ile ilgili bir durumdur. Müzikal ritim sabit kalsa bile dansçı kendi başına ritmin iç dinamiklerini ve kinetik karşıtlıklarını kullanabilmektedir. Tüm bunlar birleşince ritim, müzik ve hareket, birbirlerine bütünleşmiş bir yapı oluşturmuş olur.

Dans dersinde öğrencilerin ritim bilgisini genişlemek için öğretmenin temelde bilmesi gereken bilgiler;

- Ritmi işitme ve nota değerlerini ayırt edebilme,
- Ritmik modelleri bilme,
- Zamanı tanıyabilme ve etkili müzik sayabilme
- Müzik yapısını ve ifadesini sezebilme'dir (Kassing & Jay, 2003, s. 65).

Bu bilgiler sayesinde dans eğitmeni öğretmek istediği dans türüne yönelik kullanacağı tüm temel hareket becerilerinin eğitiminde tempoyu sabit tutarak *ritimde koşma* olarak nitelendirilen olumsuz durumları engelleyebilecektir. Bu sayede dansçı sabit bir metronomda hareketleri doğru ve akıcı bir şekilde yapabilecektir. Yönlendirmelerin doğru yapılması sonucunda dansçı sahne üzerinde olması gereken yerde tam zamanında olabilecek ve olası bir aksaklığı veya sakatlanmaları engelleyecektir. Doğru sayı sayma yoluyla dansçı hareket serisi içindeki ritmik yapıyı daha net algılayarak ritim -hareket zamanlarının birbiriyle koordinasyonunu sağlayabilecektir.

Dans öğretmenleri hareket kombinasyonlarını sınıfta gösterirken hareket isimlerini melodikleştirebilir veya sayılarını melodik sayabilir. Her yeni hareket kombinasyonu için, yeni bir numara atama şeklinde de sayabilir. Bu sayma şekliyle dansçılar, hareket cümlesinin niteliklerini, cümlelerin neresinde ve kaçınıcı sette olduklarını ayrıca hareket yönünü ve setler arasındaki senkopları ve hareket kombinasyonları arasındaki bağlantıları ve geçiş noktaları hakkında bilgi sahibi olurlar.

Monica Dale (1998)'nin örneğine göre; eurhythmics derslerinde melodikleştirilmiş bir söz öbeği üzerine doğaçlama hareketler geliştirmek mümkündür. Melodik seslendirme, hareket dinamiklerini

açığa kavuşturmak için uygun bir tekniktir. Bu teknik ile dansçılar, hareketlerin bir arada nasıl aktığını daha iyi kavrayıp, hareket ile müziğin uyumunu hissedebilirler. Ayrıca, melodik seslendirme sayesinde, hareket ve müziğin iç içe girift olması, hareket kombinasyonunun öğrencinin müzikal belleğine de yerleşmesini sağlar. Bu şekilde hem hareketler görsel hafızaya hem de müziksel hafızaya kodlanmış olur. Bu şekilde hareketin içindeki ritmik özelliklere bağlı dinamikleri, örneğin, senkop ve güçlü vurguları öğretme esnasında öğrencinin zihnine kodlanabilir (Kaplan, 2002).

Bu durumda, melodik biçimde hareket isimlerini öğrenen öğrenciler, dans provasının yapılmadığı anlarda ve alanlarda bile bu melodiyi seslendirerek, iç görüleri ile uygulamalı prova niteliğinde zihinsel prova yapabileceklerdir. Başarma duygusu onlarda özgüven yaratacak ve çalışmaya daha motive olmuş vaziyette yeni öğrenmelere kendilerini açacaklardır. Bu durumda öğrenciler artık temel ritmik dans adımlarını öğrenmeye hazırdırlar. Anahtar sözcükleri kullanarak, (melodik seslendirme) öğrencileri dans adımlarına doğru yöneltebiliriz. Cha cha öğretirken örneğin “yavaş, yavaş, hızlı çabuk” veya Tango için “yavaş, yavaş, hızlı, hızlı, yavaş” gösterilebilir.

Müzik ve Hareket Eğitiminin özellikleri, "müziksel zaman içinde tekdüzelik, uyum ve sürenin" yanı sıra, yaratıcılığı, kolektifliği, doğaçlamayı ve sürekli dönüşümü de içeren "Anadolu geleneksel danslarının" doğasına çok uygundur. Türk Halk Danslarına örnek olarak yaygınca bilinen 3 ayak halay'ı örnek verecek olursak “öne adım, adım, adım, nokta; geriye adım, adım, adım, nokta” şeklinde örneklendirebiliriz veya Karadeniz horonu için “bas, at, bas, nokta, yürü, yürü, sağa nokta, sola nokta” şeklinde sözcükler kullanabiliriz. Burada çalışmaya başlamadan önce başlangıç adımlarının hangi yönde olması gerektiğini hatırlatma gerekir. Sağ ayak ile başlanacak veya sol ayak ile başlanacak şekilde yönlendirmeler yapılmalıdır.

Yukarıda örnekleri sunulan ritim kalıpları ve temel hareketlerin birleşimi sonucunda sistematik hareket örüntüleri oluşturulabilir. Bu hareket örüntüleri sanatsal, sportif veya rekreatif faaliyetlerin temelinde yer alabilirler. Örneğin;

Zıpla Koş Koş Bas Ga lop- Bas Ga lop

Erdal (2005) çalışmasında; müzikteki ritim ve insan hareketi arasındaki eş zamanlılıktan yararlanılarak, müzik ve egzersiz arasındaki uyumun öneminden bahsetmiş ve “Öğrenciler fiziksel hareketleri uygularken, her becerinin bir ritmi olduğunun farkına varmalıdırlar” şeklinde bir yorumda bulunmuştur.

Motor öğrenme aşamalarında, hareket becerilerini öğrenmede geribildirim etkisi bir süredir üzerinde durulan bir konu olmuştur. Çalışmalardan sonra yapıcı geri bildirim sağlanması önemlidir. Geribildirim ve yansıtma yapılmadan bir konuyu defalarca tekrar etme, aynı hataları tekrarlamayla sonuçlanabilir ve kendine saygıyı azaltır. Koreografin düzeltmeleri ve geribildirimleri nasıl yaptığı

özellikle dansçıların risk alma isteksizliğini gidermede ve hataların doğasını anlamaları açısından çok önemlidir çünkü hataların öğrenme sürecinin bir parçası olduğu unutulmalıdır.

Sonuç

Dans sanatı yalnızca teknik bilgi, iyi bir beden kontrolü ve motorik diğer beceriler ile değil aynı zamanda düşünceleri iyi ifade edebilme gibi bütünsel bir yaklaşımla elde edilmektedir. Müzik eşliğinde dans ederken sanatçının yaptığı sanatı ve ifadesini izleyiciye ulaştırabilmesi için, bir hareket serisinin ritimsel açıdan başlangıç ve bitiş sayılarını bilmesi, bir hareketten diğerine geçişte kendinden emin olması ve dans ettiğinin farkında olması son derece önemlidir.

Bir bireyin bedenini iyi derecede kullanabilmesi doğuştan gelen fiziksel, zihinsel ve duygusal bir yeterlilik olabilir. Ancak profesyonel dansçılarda bu durum farklılık gösterecektir. Dans sanatında, bireyde var olan bazı motorik beceri ve yetenekler motivasyon açısından yeterli gibi görünse de başarı açısından tek başına yeterli olmayabilir.

Dansçılara uygulanacak ritim eğitim programları sayesinde motor beceriler, beden farkındalığı, hareket kavram bilgileri ve dansdaki diğer farkındalık boyutları gelişerek aktarılmak istenen duyguların bedende can bularak izleyici tarafından anlaşılabilmesi daha da kolaylaşacaktır.

Bu düşünceyle, dansçının hareketi oluşturan diğer tüm unsurları bilip uygulayabilmesi, sanatına ilişkin tempo terimlerini ve müzik formuna ait bilgileri kendisine eşlik edecek müzisyene aktarabilecek bir müzikal donanıma sahip olması, onun, sanatını teknik bakımdan üst düzey sergileyebilmesi ve kendisini daha net bir şekilde ifade edebilmesi açısından oldukça önemlidir.

Dans ve ritim eğitiminde öğretim süreci dinamik ve sürekli olmalıdır bu yüzden öğretim için öncelikle bir model tanımlamak ve hedefleri baştan belirlemek gerekmektedir. Dans eğitiminde bir model geliştirmeden önce öğretim süreçlerinin de tanımlanması gerekmektedir. Bir hareket serisinin dans olabilmesi için mutlaka ritmik, estetik ve koordine edilmiş olmaları gerekmektedir. Dans sanatını diğer hareket türlerinden ayıran en önemli özellik estetik ve ritmik olmasıdır.

Dansçının duygu ve düşüncelerini ifade edebilmesi açısından beden ve ruh sağlığı oldukça önemlidir. Bu kapsamda dansçının bedenini iyi derecede kullanabilmesi ve geliştirebilmesi mutlaka planlı ve programlı bir eğitimle mümkün olacaktır. Bu bütüncül eğitim yaklaşımlarının dikkatlice izlenmesi, eğitim programlarının ve kazanımlarının önceden planlanması, dansçılara performansları hakkında geri bildirimler vererek optimal performans seviyelerine ulaşabilmeleri amacıyla motive edilmesi öğretim programının etkili bir şekilde kalıcılığını sağlayacaktır.

Yukarıda anlatılan dans eğitimindeki gibi bütüncül yaklaşımlar izlendiğinde istenilen türde ve istenilen kalitede dans becerilerinin sergilendiği bir öğrenme ortamı oluşturulacaktır. Tabi ki, bahsi geçen konudaki eğitim süreci, geleneksel eğitime nazaran uzun bir zamanı kapsayacaktır, kısa zamanda müzik ve hareket eğitimi gözetilerek, hareket temelli bir çalışma ürün bazlı bir sonuç için ideal görünse de kişinin zihinsel, fiziksel eğitimi ve yaratıcılığı açısından zayıf bir eğitimidir. Bu ürün bazlı modelin amacı, performansa odaklı dansçılar yaratmaktır. Bu şekildeki performansa dayalı dans eğitimi formu, yukarıda anlatıldığı gibi çok yönlü eğitsel model için uygun değildir.

Geleneksel dans eğitiminde bireyin vücudu bir enstrüman olarak görülmekte, eğitmenin kendi görüşüyle dans dersi alan kişinin vücut ifadesi, estetik tatmin duygusu gibi öznel kazanımlar göz ardı edilerek tamamen icraya dönük bir yaklaşım sergilenmektedir. Bu tür çalışmalara katılan öğrencilerin, eğitim sürecinde zihinsel süreçleri göz ardı edilmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada ritmin ve ritim eğitiminin dansçılar üzerindeki bütüncül etkisinin ne denli önemli olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Her öğrenmenin bir kazanımı ve çıktısı olduğu gibi dansçılarda ritim eğitiminin kazanım ve çıktıları genel anlamda bedensel ifade yoluyla ritim ve hareket uyumu sayesinde ortaya konan icranın kalitesiyle ve izleyici üzerinde bıraktığı etki ile ölçülmektedir. Esnek bir beden ve mekanikleşmiş hareket serileri ile anlatılacak bir eser izleyici üzerinde pek de olumlu etkiler oluşturmayacak ve konudan uzaklaştıracaktır. İzleyicisi olmayan bir performansın da varlığından ve kalitesinden bahsetmek mümkün olamayacaktır.

Hareket etmek dans değildir, ancak tüm danslar hareket içerir bu açıdan bakıldığında icra edilen hareketlerin sanatsal bir yapıt-eser olabilmesi için estetik, ritmik, kinestetik ve bir duygu veya düşünceyi izleyicisine iletmek amacı doğrultusunda uygulanıyor olması gereklidir. Bu sayede her bir hareket farklı anlamlar kazanır, birlikte akar ve birbirine yaşamsal bir boyutta bağlanıp sanatçının bedeninde hayat bulur ve dansa dönüşür.

Dans yaratımındaki temel amaç hareketler aracılığıyla kitlesel veya kişisel iletişim sağlamaktır. Bu aşamada dansçının bedeninde vücut bulan hareketler ve kullanılan müzikler, yaratıya ait duyguların dışı vurumu ve mesajın aktarımı noktasında önemli bir araçtır. Bu bağlamda denilebilir ki, mesajın aktarımında kullanılan her unsur kesinlikle dansçının hareket becerisi ve anlatım ustalığına bağlıdır.

Bu amaçla, aktarılacak istenen duygunun izleyiciye tam olarak aktarılabilmesi için müziği iyi dinlemek, müzik içindeki sayıları ve ezgi cümlelerini iyi derecede ayırt edebilmek, ritmik değişkenleri (güçlü-zayıf, hızlı-yavaş) algılayabilmek ve dans hareketlerini tam zamanında ve yerinde istedik türde uygulayabilmek, dansçının performansında son derece önemlidir. Bu türden bir eğitim de dansçı için yaşamsal bir öneme sahiptir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Alp, M.Z. (2010). *Halk oyunlarının ritim duygusu, vücut kompozisyonu ve reaksiyon zamanının gelişimi üzerine etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dalcroze, E. J. (1967). *Rhythm music and education*. (Çev. Harold F. Rubenstein). Riverside Press.
- Deleon, J. (1997). *200 Bale ve dans*. Yapı Kredi Kültür Yayınları. 38.
- Dündar, M. (2003). Anaokulu ve ilköğretimin birinci sınıfında ritim eğitimi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 171-180.
- Erdal, G. (2005). Müzik öğretim yöntemlerinden dalcroze metodu ve kullanımı. *Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Sempozyumu, 14-16 Nisan 2005*. Kayseri.
- Gerek, Z., & Katkat, D. (2006). Elit sporcuların ve sedanterlerin ritm duyguları bakımından karşılaştırılması. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 8(1), 36-42.
- Kaplan, R. (2002). *Rhythmic training for dancers*. Arizona State University. Human Kinetics.
- Kassing, G., & Jay, D. M. (2003). *Dance teaching methods and curriculum design*. Northern Illinois University. Human Kinetics.
- Özevin, B. (2006). Oyun dans ve müzik dersine ilişkin motivasyon ölçeği. *Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu, 26- 28 Nisan 2006*. Denizli.
- Özevin, T. (2008). *Yaratıcı dans etkinliklerinin motivasyon, özgüven, özyeterlik ve dans performansı üzerindeki etkileri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özkul, M. K. (2011). *Müziksel kavrama sürecinde bedenin rolü*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Özmenteş, G. (2007). Müzikte beden zihin ilişkisi. 38. *uluslararası Asya ve kuzey Afrika Çalışmaları, 10- 15 Eylül 2007* (ss. 627-647). Ankara.
- Sarıkaya, R. (2013). *Lisans düzeyinde mesleki müzik eğitimi veren kurumlarda ritim öğretim yöntemlerinin kullanılma durumları (Ankara ili örneği)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Sayın, M. (2011). *Hareket ve beceri öğretimi*. Spor Yayınevi.
- Sun, M., & Seyrek, H. (1983). *Okul öncesi eğitimde müzik*. Müzik Eserleri Yayınları.
- Yaprak, E. (2005). Geleneksel müzik eğitimi metotlarına alternatifler. *Orff İnfö Dergisi*, 7. http://www.orffmerkezi.org/orf_01orffne

AVRUPA BİRLİĞİNE KATILIM SÜRECİNDE TÜRKİYEDEKİ DEZAVANTAJLI ÇALIŞAN GRUPLARININ İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ FAKTÖRLERİNİN İNCELENMESİ

 Cengiz AKYILDIZ^a

Özet

Sanayi devrimi sonrasında bugünkü Avrupa Birliği'nin başat gücünü oluşturan ülkelerde, çalışanların sağlık ve güvenlikleriyle ilgili ciddi kaygılar ortaya çıkmıştır. Bu kaygılar, çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) ile ilgili önlemler alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Avrupa'daki bu erken dönem uygulamaları ve yasal literatürdeki gelişmeler, günümüzde AB'ni İSG konusunda tüm dünyada örnek ve yararlanılan kaynak haline getirmiştir. Çalışma literatür taraması tekniğiyle yapılmıştır. AB ve Türkiye'deki İSG yasaları, yönetmelikleri, resmi ve özel kurum istatistik çalışmaları ve makale çalışmalarından yararlanılmıştır. Türkiye'de AB katılım süreci çerçevesinde açılan dosyalardan biri olan İSG yasası ve uygulamaları, 10 yıldır kapsamlı olarak ele alınmaktadır. İlerlemeler kaydedilmişse de hedeflerin oldukça gerisinde kalınmıştır. Dezavantajlı çalışan gruplarının İSG faktörleri üzerinde yeterince durulmamıştır. Kabul ve kavramlar konusunda farklılıklar ve eksiklikler vardır. Bununla birlikte mevcut yasa ve yönetmeliklerin sahada uygulanması ve bunların denetlenme mekanizmaları oldukça yetersizdir. Kanun koyucu ve uygulayıcıların çalışanların tümü üzerindeki uygulamalarında olduğu gibi dezavantajlı grupların İSG sorunları da yeterince ele alınmamakta, ilgiyle üzerinde durulmamaktadır. Bu çalışmada AB ve Türkiye'deki dezavantajlı çalışan gruplarına yönelik İSG yasa ve normları ile uygulamalar karşılaştırılmıştır. Yasalar ve uygulamalardaki eksikler saptanmış, yedi dezavantajlı çalışan grubunun her birinin mesleki riskleri, sağlık sonuçları ile politika bağlamı analiz edilmiş ve çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti yasaları, Dezavantajlı çalışan grupları, AB yasa ve normları, İSG.

ANALYZING OF OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY FACTORS OF VULNERABLE EMPLOYEE GROUPS IN TURKEY IN THE PROCESS OF ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION

Abstract

After the industrial revolution, serious concerns have emerged about the health and safety of workers in the countries that constitute the dominant power of today's European Union. These concerns revealed that

^a Öğr. Gör., Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Çizgi Film ve Animasyon Bölümü, cengiz9299@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 12.08.2022, Makale Kabul Tarihi: 25.10.2022

measures should be taken regarding the Occupational Health and Safety (OHS) of the employees. These early practices and developments in the legal literature have made the EU an example and a useful resource all over the world, with its laws and practices, on the OHS factors of employees. The study was carried out using the literature review technique, using the laws, regulations, official and private institution statistical studies and article studies in the EU and Turkey. OHS law and its practices, which is one of the files opened within the framework of the EU accession process in Turkey, have been comprehensively addressed for 10 years. Although progress has been made, it has fallen far behind the targets. The OHS factors of disadvantaged employee groups have not been sufficiently emphasized. There are differences and deficiencies in terms of acceptance and concepts. However, the implementation of existing laws and regulations in the field and their monitoring mechanisms are quite inadequate. OHS problems of disadvantaged groups, as well as the practices of legislators and practitioners on all employees, are not adequately addressed and are not focused on with interest. In this study, the OHS practices of the disadvantaged employee groups were compared with the EU laws and norms and the practices in Turkey, the deficiencies at the point we reached were determined, the occupational risks, health outcomes and policy context of each of the seven disadvantaged employee groups were analyzed and solution suggestions were presented.

Keywords: Turkish laws, Disadvantaged employee groups, EU laws and norms, OHS.

A. Giriş

İş sağlığı ve güvenliği kavramı son yıllarda üzerinde önemle durulan konulardan birisidir. İş sağlığı ve iş güvenliği olmak üzere iki tanımdan oluşmaktadır. Sağlık tanımından yola çıkarak iş sağlığı kavramına bakıldığında, işçinin çalıştığı işinde fiziksel, ruhsal ve sosyal olarak iyilik hali içinde olması anlaşılır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) karma komisyonuna göre; “İş sağlığı her meslekteki işçilerin fiziksel, ruhsal ve sosyal iyiliklerini en üst düzeyde koruma ve geliştirmeyi; işçilerin çalışma koşullarından ötürü sağlıklarını kaybetmelerinin önlenmesini; işçilerin işyerindeki sağlığa zararlı faktörlerden kaynaklanan risklerden korunmasını; işçinin fiziksel ve psikolojik donanımına uygun işte çalışmasının sağlanmasını ve özetle işin insana uyarlanmasını ve her bir insanın işine adapte edilmesini amaçlar” (WHO, 2005). İş güvenliği ise; bir işin yapılması anında çalışan bireylerin karşılaştığı tehlikelerin ortadan kaldırılmasını veya en aza indirilmesi hususunda teknik önlemleri içeren bir kavramdır (Başbuğ, 2013, s. 16). İş güvenliği kavramı, çalışma ortamına ilişkin önlemleri içerir. İş sağlığı ve güvenliği kavramının özünde çalışanların işten ve iş ortamından ve çalışma dolayısı ile karşı karşıya kaldıkları risklere karşı korunması yer alır (Arıcı, 1999, s. 5).

Çalışanların İSG faktörlerinin iyileştirilmesi, özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir meseledir ve aynı zamanda kalkınmışlığın ölçüsüdür. Dezavantajlı çalışanların özel durumları söz konusu olduğunda durum daha kritik hale gelir. Bu nedenle dezavantajlı çalışanların çalışma alanlarının çalışanın yetersizliğine göre daha özenle organize edilmesi gerekir.

Toplumsal süreçlerin tümüne katılımları diğer bireylere göre daha düşük olan kişilerin oluşturduğu gruplar “dezavantajlı grup” olarak tanımlanmaktadır (Apalı, 2019, s. 89). Daha geniş manada dezavantajlı grup; sosyal, ekonomik, psikolojik, politik, etnik, cinsiyet, dinsel vb. nedenlerle

sosyal yaşam içerisinde diğer insanlardan farklı bir şekilde tüm yaşamsal kaynaklardan yoksun olan ya da yoksun bırakılan kişi ya da grupları ifade etmektedir (Gül & Gümüsoğlu, 2017, s. 1).

Bu çalışma, Avrupa Parlamentosu İstihdam ve Sosyal İşler Komitesi (EMPL) tarafından geliştirilen, AB'de dezavantajlı çalışan grupları için iş sağlığı ve güvenliği risklerinin ve bu risklerin etkileri ve etkileşimlerini anlatmak ve Türkiye'deki dezavantajlı çalışan gruplarının durumlarını AB ülkeleri ile karşılaştırmak üzere gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma, Avrupa Parlamentosu İstihdam ve Sosyal İşler Komitesi tarafından 2011 yılında gerçekleştirilen ve dezavantajlı çalışan grupları ele alan, En Korunmasız Çalışanlar İçin İş Sağlığı ve Güvenliği Riskleri (*Occupational Health And Safety Risks For The Most Vulnerable Workers*) başlıklı rapordaki veriler esas alınarak yapılmıştır. Rapor, AB'de dezavantajlı çalışan gruplarına ilişkin yapılmış en ayrıntılı çalışmadır ve literatürde bu kapsamda daha yeni bir çalışmaya erişilememiştir (Belin vd., 2011).

Türkiye'de dezavantajlı çalışan gruplarının İSG faktörleri ile ilgili çalışmalar yapılmışsa da bu konuda daha ileri konumda olan AB ülkeleri ile karşılaştırma ve oradaki uygulamaların Türkiye'de de uygulanabileceği ile ilgili önerileri içeren bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma Türkiye'deki 2020-2022 yılları arasındaki istatistik verileri üzerinden karşılaştırmalar ve öneriler sunmaktadır. Resmi kaynaklardan edinilemeyen verilere, akademik çalışmalar ve sendika kaynaklarından erişilmiştir.

Çalışmanın temel amaçları şunlardır:

- İSG risklerine maruziyet açısından dezavantajlı çalışan gruplarının tanımlanması ve özel durumları nedeniyle daha fazla maruz kaldıkları risklerin analiz edilmesi,
- Çalışma ortamı, ekonomik profil, sosyal ve demografik farklılıklarla ilgili risklere odaklanarak, dezavantajlı işçiler üzerinde daha yüksek insidansa neden olabilecek risk maruziyeti nedenlerinin analiz edilmesi,
- Dezavantajlı çalışan grupların özelliklerini göz önünde bulundurarak, risk maruziyetlerini önlemek veya azaltmak için önerilen strateji ve önlemlerin analiz edilmesi,
- Dezavantajlı işçi gruplarının İSG ihtiyaçlarını karşılamak üzere, mevcut AB ve Türkiye yaklaşımını ve mevzuatını geliştirme fırsatlarının değerlendirilmesi ve uygulanması.

Çalışmada ele alınan dezavantajlı çalışan grupları: Kadın çalışanlar, Yaşlı çalışanlar, Engelli çalışanlar, Genç çalışanlar (AB'de 15- 24, Türkiye'de 15-18 yaş arası), Göçmen çalışanlar, Geçici çalışanlar ve Düşük vasıflı çalışanlardır. Genç işçi tanımı AB ülkelerinde 15-24 yaş aralığını kapsamakta ancak Türkiye'de bu yaş aralığı 15-18'dir. Gelişen teknoloji, zorunlu eğitimin 12 yıla çıkarılmış olması, işe erişim ve çalışma koşullarındaki değişimler hesaba katıldığında bu yaş aralığının Türkiye'de de 15-24 olarak uygulanması gereklidir.

Eurostat (Avrupa İstatistik Ofisi) verilerine göre, 2007'de AB-27'de, işçilerin 3,2%'si önceki 12 ay içinde en az bir iş kazası bildirmiştir. Bu, 222,2 milyonluk toplam AB işgücünden toplam 7,1 milyon çalışana tekabül etmektedir (Belin vd., 2011, s. 25).

Bu kazaların %73'ünden biraz fazlası, bir günden fazla kaza kaynaklı iş günü kaybına neden olurken, %22'si bir aydan fazla devamsızlığa neden olmuştur. Toplamda, işle ilgili kazaların 2007'de en az 83 milyon iş günü kaybına yol açtığı tahmin edilmektedir. Ayrıca, AB-27'de ek olarak 25.000 kişi iş göremez duruma gelmiştir. Eurostat'a göre, her yıl 350.000 çalışan bir kaza sonrasında işini değiştirmek zorunda kalmış ve 300.000 işçi (değişen derecelerde) kalıcı sakatlık yaşamıştır (Belin vd., 2007, s. 26).

Tablo 1. AB-27'deki 2007 Yılı İş Kazaları (İşgücünün Yüzdesi)

	İşyeri kazaları %	İş kazalarından kaynaklanan gün kaybı > 1 gün %	İş kazalarından kaynaklanan gün kaybı > 1 ay %
AB-27 Toplam	3,2	73,4	22,0
Kadın çalışan	4,0	77,1	23,4
Erkek çalışan	2,1	64,7	18,5

Tablo 1'de görüldüğü üzere AB-27'de 2007 yılında tüm çalışanların 3,2%'si iş kazası geçirmiş, bu kazaların 73,4%'ü bir günden fazla iş günü kaybıyla, 22%'si ise bir aydan fazla iş günü kaybıyla sonuçlanmıştır. Kadın çalışanlarda iş kazası oranı 4,0%, bir günden fazla iş günü kaybı olan kaza oranı 77,1% ve bir aydan fazla iş günü kaybı olan iş kazası oranı 23,4% olarak erkek çalışanlara oranla daha fazla gerçekleşmiştir. Erkek çalışanlarda iş kazası oranı 2,1%, bir günden fazla iş günü kaybı olan kaza oranı 64,7%, bir aydan fazla iş günü kaybı olan kaza oranı 18,5 olarak gerçekleşmiştir.

Buna ek olarak, 2007 yılında AB-27'de 15 ila 64 yaş arası çalışanların 8,6%'sini oluşturan yaklaşık 23 milyon çalışanın, son 12 ayda işyerinden kaynaklanan veya işyeri koşullarının daha da kötüleştiği bir veya daha fazla sağlık sorunu tespit edilmiştir (Belin vd., 2011, s. 26).

1990'larda sağlık sorunları ve iş kazaları maliyetleri, seçilen AB-15 üye devletleri için GSYİH'nin 1,2%-5,1%'ine kadar değişen yüzdelerde oluşmuştur. Eurostat verileri, bu maliyetlerin 2000 yılında AB GSYİH'nin 0,6 %'si civarında olduğunu göstermektedir (Belin vd., 2011, s. 28).

Türkiye'de iş kazaları ve meslek hastalıkları verileri Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) yıllık istatistiklerinden elde edilir ve sağlıklı değildir. Verilerin sağlıklı olmamasının temel nedeni kayıt dışı çalışanlar ve eksik kayıt tutulmasıdır. Örneğin, SGK'nın kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanların iş kazası ve meslek hastalıkları ile ilgili istatistik çalışması yoktur. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve SGK'nın istihdam, iş kazası ve meslek hastalıkları verileri üzerinden hareket edersek SGK'nın en son istatistik verilerine göre Türkiye'de 2020 yılı itibarıyla çalışan sayısı 23,4 milyon, bildirilen toplam iş kazası sayısı 384.262 (kayıt dışı çalışanlar, kamu çalışanları, sığınmacı çalışanlar bu sayıya dahil değildir), iş kazası sayısının toplam çalışanlara oranı 1,64%'tür. 2020 yılında 384.262 çalışan en az bir iş kazası geçirmiştir.

Tablo 2. Türkiye'deki 2020 Yılı İş Kazaları (İşgücünün Yüzdesi)

	İşyeri kazaları %	İş kazalarından kaynaklanan gün kaybı > 1 gün %	İş kazalarından kaynaklanan gün kaybı > 5 gün* %
Türkiye Toplam	1,64	43	30
Kadın	0,3	6,0	4,0
Erkek	1,4	37,4	26

Bu kazaların 43%'ünden biraz fazlası, bir günden fazla kaza kaynaklı iş günü kaybına neden olurken, 30%'u beş günden fazla devamsızlığa neden olmuştur. Toplamda, işle ilgili kazaların 2020'de en az 3,5 milyon iş günü kaybına yol açtığı tahmin edilmektedir. Bu veriler gerçek rakamları yansıtmaktan oldukça uzaktır ve veri toplanamadığından resmi istatistik kayıtları sağlıklı değildir (SGK, 2020).

B. METODOLOJİ

Bu çalışmada, Avrupa Birliği'ne yönelik verilerde özellikle Eurostat ve Eurofound'un istatistiksel verilerinden; Türkiye'ye yönelik verilerde ise SGK ve TÜİK'in istatistiksel verileri ve akademik çalışmalardan yararlanılmıştır. Çalışmanın yararlandığı istatistik verilerinde eksik ve/veya yanlış bildirimden kaynaklı hatalar olabilir. Bu tür hatalar çalışmada kısıt sorunu oluşturur.

C. BULGULAR VE TARTIŞMA

1. Kadın Çalışanlar

Dezavantajlı çalışan grupları içinde kadınlar işlerinin dışında ev hizmetleri, çocuk bakımı, düşük ücret ve taciz unsurları nedeniyle en önemli risk grubudur (Belin vd., 2011). Bu bölümde bu unsurlara ait bulgular yer almaktadır.

1.1. Genel Bulgular

- Kadınlar için birçok iş sağlığı ve güvenliği riski üreme işlevleriyle bağlantılıdır,
- Kadın çalışanların karşılaştığı diğer risk faktörleri genellikle cinsiyet ayrımıyla ilgilidir,
- Kadınların yüksek bir oranı, belirli risklerle karşı karşıya kaldıkları eğitim, sağlık ve sosyal hizmet gibi piyasa dışı hizmet sektörlerinde çalışmaktadır,
- Kadınlar daha az yönetici pozisyonuna sahip; birçoğunun yarı zamanlı pozisyonları vardır ve işçi sağlığı ve güvenliği de dahil olmak üzere eğitim alma olasılıkları daha düşüktür,
- Kadınların çoğu, ev işleri ve çocuk bakımının sorumluluğunu taşımaktadır, bu ücretsiz işten kaynaklanan sağlık riskleri, ücretli işlerinden kaynaklanan risklere eklenir, ancak genel olarak bu çifte yük, kadınların karşılaştığı iş sağlığı sorunları ele alınırken dikkate alınmaz,
- Anketlerde, AB'de 30 yaşın altındaki kadınların yaklaşık 6%'sı işyerinde cinsel taciz bildirmiştir (ancak bu, eksik bir tahmin olabilir),
- Genel olarak, kadınlar erkeklere göre daha az işle ilgili kaza bildirmekte, ancak stres dahil olmak üzere işle ilgili sağlık sorunlarının daha yüksek düzeyde olduğu bildirilmekte (Belin vd., 2011, s. 33).

1.2. Mevcut Sosyo-Ekonomik Durum

2010 Eurostat verilerine göre, kadınlar işgücünde yetersiz temsil edilmektedir. Kadın çalışanlar 15 yaş ve üzeri AB nüfusunun 51,6%'sını, ancak çalışanların sadece 45,4%'ünü oluşturmaktadırlar. AB-27'de

erkek çalışanların istihdam oranı 70,1%, kadınların istihdam oranı 58,2%'dir (Wozowcyk & Massarelli, 2011). Ayrıca, kadınlar yüksek oranda yarı zamanlı çalışmaktadırlar. 2009'da 34,5 milyon yarı zamanlı çalışanın 79,2%'si kadinken, 147,2 milyon tam zamanlı çalışanın yalnızca 40,1%'i kadındır (Wozowcyk & Massarelli, 2010).

Türkiye'de Ocak 2022 itibarıyla 15 yaş ve üzeri toplam istihdam edilenlerin sayısı 30.006.000 kişidir, bunların sadece 9.629.000 kişisi kadındır, bu da toplam çalışanların 32%'sini oluşturur. Çalışan kadınların toplam kadın nüfusuna oranı 23%'tür. Özellikle imalat sektöründe kısmi zamanlı çalışan kadınların yüzde 80'i kayıt dışı çalışmaktadır (TÜİK, 2022).

1.3. Risk Faktörleri

Tablo 3.'te görüldüğü üzere; Kadın çalışanların fizyolojik yapıları, dış risk faktörlerinin yanı sıra önemli ilave riskler eklemektedir (Belin vd., 2011).

Tablo 3. Kadın Çalışanların Genel Risk Faktörleri

İçsel Risk Faktörleri	⊗ Hamilelik; Emzirme
	⊗ Adet bozuklukları; Menopoz
	⊗ Fiziksel olarak daha az güçlü olmak
Dış Risk Faktörleri	⊗ Çocuk bakımı; Ev işleri
	⊗ Yarı zamanlı işler; Güvencesiz sözleşmeler
	⊗ Ayrımcılık: Daha düşük ücret; Daha az sorumluluk
	⊗ Hasta veya yaşlıların bakım işlerinde yaygınlık

1.4. Üye Devletlerdeki Girişimler

AB 2007-2012 sağlık ve güvenlik stratejilerinin gözden geçirilmesi, kadınların iş sağlığı ve güvenliğine genel bir bakış sağlar. Bazı ulusal girişimler, ev işçileri (Fransa, Almanya ve Belçika dahil), bakıcılar (Avusturya), seramik işçileri (Portekiz) ve kuaförler (Danimarka ve İsveç) gibi kadınların önemli bir rol oynadığı bilinen sektörler odaklanmaktadır. Diğer ülkelerde, yaralanmaların (örneğin Hollanda ve İspanya) ve kimyasal risklerin (İspanya, Fransa ve İtalya) önlenmesine ilişkin kılavuzlar oluşturulmuş ve işyerinde kadınlara yönelik ulusal eğitim kursları da uygulanmıştır (Hollanda ve Fransa dahil) (Belin vd., 2011, s. 47).

1.5. Türkiye'deki Girişimler

International Labour Organization (ILO, 2019) Türkiye Ofisi, İsveç Uluslararası Kalkınma İş Birliği Ajansı aracılığıyla cinsiyet eşitliğini hedef alan ve İsveç tarafından finanse edilen "Kadınlar için Daha Çok ve Daha İyi İşler-II" (2019-2022) adlı kapsamlı bir program yürütmektedir. Program hem iş arayan kadınların güvenli iş fırsatlarına erişimlerini desteklemeyi hem de çalışan kadınlar için insana yakışır çalışma koşullarının iyileştirilmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Program Ankara, Bursa, İstanbul, Konya, Kocaeli, İzmir olmak üzere 6 pilot ilde yürütülmektedir.

2. Yaşlı Çalışanlar

Yaşlı çalışanlar, yaşlanan toplum nedeniyle işgücü kaybı yaşayan AB üyesi ülkelerde en çok üzerinde çalışılan dezavantajlı gruptur. İş deneyimleri ve daha az ölümcül risklere maruziyetleri göz önüne alındığında bu grubun önemi öne çıkmaktadır.

2.1. Genel Bulgular

- Yaşlanma, fiziksel ve zihinsel kapasitelerin doğal olarak bozulmasıyla ilişkilidir,
- Yaşlanan işçilerin karşılaştığı riskler, bu doğal sürecin üzerine eklenecektir,
- Yaşlanan işçiler, belirli tehlikelere daha uzun süre maruz kaldıkları için genç işçilere göre iş sağlığı sorunları açısından daha fazla risk altındadır,
- Yaşlı işçiler, genç işçilere göre işle ilgili daha fazla sağlık sorunu bildirirler, 55 yaş ve üzerindeki çalışanların 70 %'inden fazlasında sırt ağrısı ve kas ağrısı görülür,
- Yaşlı işçiler deneyimli olduklarından daha az ölümcül olmayan kaza riski taşırlar, ancak ölümcül kazalar genç işçilere göre daha sıktır,
- Yaşlı işçilerin sağlığı ve güvenliği, yaşlanan nüfus ve emeklilik yaşının artması nedeniyle artan bir öneme sahip olacaktır (Belin vd., 2011, s. 49).

2.2. Mevcut Sosyo-Ekonomik Durum

Daha uzun yaşam beklentisi ve düşük doğum oranları, AB nüfusunun yaşlandığı ve artan göç oranlarına bakılmaksızın yaşlanmaya devam edeceği anlamına gelir. Eurostat'a göre, 2010 yılında AB nüfusunun medyan yaşı 40,7 idi ve 2060 yılına kadar 47,9'a yükselmesi beklenmektedir (European Commission, 2011, s. 61-63). Tablo 4'te görüldüğü gibi, tahminler 2010'daki 17,4%'e kıyasla, 2060'ta AB nüfusunun neredeyse 30%'unun 65 yaşın üzerinde olacağını göstermektedir. Sonuç olarak, AB'nin çalışan nüfusu daha da yaşlanacaktır. Bir başka karşılaştırma ile, 2010 yılında AB-27'de çalışan nüfusun 13,1%'i 55 yaşın üzerinde ve 9,2%'si 25 yaşın altındaydı. Bugün, çalışma çağındaki nüfusun yaklaşık 15%'i 55-64 yaşları arasındadır. Ayrıca, bu yaş grubunun yarısından azı istihdam edilmektedir, yaklaşık oran erkeklerde 61%, kadınlarda 40 % ve toplamda 46%'dır (Wozowcyk & Massarelli, 2011).

Tablo 4. AB'de Yaşlanan Nüfus Tablosu

Nüfus	2010	2060 (tahmini)
65 yaş üstü nüfus yüzdesi	17.4%	29.9%
Çalışma yaşındakilerin nüfusun 65 yaş ve üzeri nüfusa oranı	3.5:1	1.7:1

Türkiye'de yaşlı nüfus olarak kabul edilen 65 ve daha yukarı yaştaki nüfus, 2016 yılında 6 milyon 651 bin 503 kişi iken son beş yılda 24,0% artarak 2021 yılında 8 milyon 245 bin 124 kişi olmuştur. Yaşlı

nüfusun toplam nüfus içindeki oranı ise 2016 yılında 8,3% iken, 2021 yılında 9,7 %'ye yükselmiştir. Yaşlı nüfusun 2021 yılında 44,3%'ünü erkek nüfus, 55,7%'sini kadın nüfus oluşturmuştur. Nüfus projeksiyonlarına göre yaşlı nüfus oranının 2025 yılında 11,0%, 2030 yılında 12,9%, 2040 yılında 16,3%, 2060 yılında 22,6% ve 2080 yılında 25,6 % olacağı öngörülmektedir (TÜİK, 2018). SGK (2020) kayıtlarına göre Türkiye'de kamu ve özel sektörde 55 yaşın üzerinde 484.940 erkek ve 203.420 kadın çalışan vardır.

Tablo 5. Türkiye'de Yaşlanan Nüfus Tablosu

Nüfus	2021	2060 (tahmini)
65 yaş üstü nüfus (toplamın %'si)	9,70%	22,60%
Çalışma yaşındakilerin nüfusun 65 yaş ve üzeri nüfusa oranı	7,0:1	2,67:1

2018 TÜİK projeksiyonlarında 2060 Türkiye'nin nüfusu 107,1 milyon olarak tahmin edilmektedir. Projeksiyonda 15-64 çalışan yaş aralığı nüfusun 64,7 milyon, 65 ve üzeri yaşlardaki nüfusun 24,2 milyon olacağı öngörülmektedir. Tablo 5'te görüldüğü üzere yaşlı nüfusta iki kattan fazla artış 9,7(%'den, 22,6%'ya çıkacağı öngörülmektedir) olacaktır. Çalışma yaşı nüfusunun, 65 üzeri yaş grubuna oranı: $\frac{7,01}{2,67} = 2,61$ kat düşecektir (TÜİK, 2018).

2.3. Risk faktörleri

Tablo 6.'da görüldüğü üzere; yaşlanmaya bağlı içsel risklerin dışında deneyimli olmaları, uzun yıllar çalışmış olmanın getirdiği ekonomik refah ve işte saygınlık nedeniyle dış risk faktörlerinden söz edilmemektedir.

Tablo 6. Yaşlı Çalışanların Genel Risk Faktörleri

İçsel Risk Faktörleri	• Fiziksel ve zihinsel kapasitelerinin doğal nedenlerle bozulması,
	• Daha uzun iyileşme süresi; Ölümcül olmayan kaza risklerine maruziyetin artması,
	• Uzun süreli veya kronik hastalık veya sakatlık riski daha yüksektir.
Dış Risk Faktörleri	• Dış risk faktörü tanımlanmadı.

2.4. Üye Devletlerdeki Girişimler

Birçok üye devlet, ulusal sağlık ve güvenlik stratejilerinde, erken emeklilik oranlarını azaltmak amacıyla, yaşlanan işçiler için çalışma koşullarını iyileştirme ve onların istihdamda daha uzun süre kalmalarını sağlama hedefini belirlemiştir. Birkaç üye devlet, eğitim programları (Macaristan ve Romanya) ve uygun yönetim stratejileri (Avusturya, Fransa, Almanya ve diğer Üye Devletler) dahil olmak üzere eylemler yoluyla yaşlı vatandaşların işgücüne katılımını artırmaya çalışmıştır. Polonya'da işyerlerinin yaşlı işçilerin ihtiyaçlarına göre ayarlanmasının maliyetlerini karşılamak için sağlanan hibeler buna bir örnektir. Yenilikçi özel girişimler arasında, yaşlı işçileri elde tutmak için iş organizasyonuna odaklanan devletler başarılı olmuştur. Bazı şirketler, yaşa göre ayarlanmış vardiya programları (örneğin gece vardiyalarının azaltılması, daha uzun vardiya molaları) ve çalışma süresinin azaltılması dahil olmak üzere iş organizasyonlarında değişiklikler yapmıştır (Belin vd., 2011, s. 58-59).

2.5. Türkiye'deki Girişimler

Yaşlıların yasal yollarla çalışmaya devam etmelerini teşvik etmek amacıyla, emekli maaşı kesilmeden çalışabilmeleri için düzenleme yapılmıştır. Yaşlı çalışanlara çokça ihtiyaç duyulmadığından ayrıca bir gayret gösterilmemektedir.

Yaşlı bireylerin özerklik ve bağımsızlığının korunması, sağlıklı ve yaşam kalitesi yüksek bir yaşlanma süreci yaşanması aktif yaşlanma için temel hedeftir. Yaşlı bireylerin çalışmaya devam edebilmeleri, istihdama katılımları, bağımsız, özerk ve sağlıklı bir yaşamı sürdürebilmeleri ve topluma katkıda bulunmaya devam etmelerine olanak sağlayan fırsatların sunulması hedeflenmektedir. Türkiye, uluslararası yaşlılık politikalarında öne çıkan "aktif yaşlanma" doğrultusunda politikalarını ve izleme mekanizmalarını oluşturmaktadır. Yaşlıların işgücüne katılmasının sağlanması; bu bağlamda, meslek sahibi olup hizmetinden yararlanılabilecek bireylere olanak sağlanması; yeni beceriler geliştirmek isteyenlere hayat boyu öğrenme imkânlarının sunumu gereklidir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018).

3. Engelli Çalışanlar

10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan İnsan Haklarının Evrensel Beyannamesi engelli olsun veyahut olmasın, herhangi bir ayrımcılık gözetmeksizin her bireyin toplum içerisinde var olmaya, tanınmaya, sosyal ilişkiler kurup sürdürmeye, çalışma yaşamına katılıp üretimde bulunmaya ve onun günlük yaşamsal aktivitelerinin devamlılığını sağlayacak ya da yaşam kalitesini arttıracak çeşitli imkan, olanak veya hizmetten yararlanmaya hakkı bulunduğunun bir göstergesi niteliğindedir (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1949).

Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO) engelli bireyleri fiziksel veya zihinsel zayıflıklar sonucunda uygun bir işi güvenceye alma, koruma ve ilerleme ihtimali önemli ölçüde azalmış bir kişi olarak tanımlamaktadır (İLO, 2008). İLO'nun 1983'te kabul edilen ve Türkiye tarafından 1999'da onaylanan "159 sayılı Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında Sözleşmesinde, 1. Bölümün 2. maddesinde sözleşmenin amaçlarından birinin engelli bireyler için mesleki rehabilitasyonu gerçekleştirilerek istihdamın sağlanması olduğu net bir şekilde belirtilmiştir. Sözleşme tam katılım ve eşitlik koşullarında engelliler için uygun bir istihdam ve sosyal bütünleşme ortamının gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Bu amaç gerçekleştirilirken, engelli işçilerle engelli olmayan işçiler arasında fırsat ve muamele eşitliği göz önünde tutulur (Manav, 2006, s.140).

Türkiye ve AB'de engelli çalışanlar, dezavantajlı gruplar içinde üzerinde en az çalışılan ve değerlendirilen gruptur. Ergonomik gereklilikler nedeniyle işverenler tarafından çok tercih edilmezler. Son yıllardaki hızlı teknolojik gelişmeler fiziksel güce çok ihtiyaç gerektirmediğinden, engelli çalışanların lehine bir tablo oluşturmuştur.

3.1. Genel Bulgular

- Engelli işçiler engelleri açısından çeşitli bir gruptur ve bu nedenle karşılaştıkları sağlık ve güvenlik riskleri büyük farklılıklar gösterir. Başlıca engel türleri; zihinsel, işitme, görme, ortopedik, dil ve konuşma, ruhsal ve duygusal hastalıklar, süregen hastalıklar, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu gibi engellerdir,

- Çoğu AB ülkesinde, çalışma çağındaki engelli kişilerin yalnızca küçük bir bölümünün istihdam edildiği görülmektedir,
- Engelli pek çok işçi düşük vasıflı işlere sahiptir ve birçoğunun da yarı zamanlı sözleşmeleri vardır, her iki çalışma biçimi de daha yüksek sağlık ve güvenlik riskleri getirir,
- Bu tür işçiler ayrıca işyerinde daha düşük maaşlar da dahil olmak üzere ayrımcılığa maruz kalmaktadır,
- Engelli işçilerin karşılaştığı belirli iş sağlığı ve güvenliği sorunlarına ilişkin yeterli veriler mevcut olmasa da çalışmalar işverenlerin engellilerin istihdamına ilişkin yükümlülüklerine odaklanma eğiliminde olmuştur (Belin vd., 2011, s. 60).

3.2. Mevcut Sosyo-Ekonomik Durum

Genel olarak, engelli insanlar arasındaki işsizlik çok yüksektir. Engellilerin karşılaştığı ilk zorluk, iş piyasasına fiilen erişim sağlamaktır. Avrupa Engellilik Forumu'na göre, engelli bir kişinin işsiz kalma olasılığı engelli olmayan bir kişiye göre üç kat daha fazladır. Durum üye devletler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Örneğin, Bulgaristan'da 2005 yılında yapılan bir anket, çalışma yaşındaki engelli kişilerin yaklaşık 13%'ünün bir işte çalıştığını, Estonya'da ise 2002'deki engelli çalışma seviyesinin yaklaşık 25% olduğunu ortaya koymuştur (International Disability Rights Monitor, 2007).

İstihdamda yetersiz temsil edilmelerine ek olarak, engelli işçiler için bir başka sorun da düşük ücretli işlere sahip olmalarıdır ve daha genel olarak araştırmalar, engelli işçilerin engelli olmayan işçilerden daha az kazandığını göstermiştir. OECD'de, 2003 yılında engelli çalışanların kazandığı ile diğer çalışanların kazandığı arasındaki fark 5% ile 15% arasında değişmektedir (Belin vd., 2011, s. 64). İspanya'da, 2006 yılında engelli istihdamının çoğunluğu büro memuru (37,7%) veya düşük vasıflı işçi (31,8%) olarak gerçekleşmiştir (López, 2009).

Türkiye'de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından 2021 yılı ağustos ayında yayınlanan Engelli ve Yaşlı İstatistikleri Bülteni'nde yer alan engelli sayısı 2,51 milyondur. Bu bireylerin yaklaşık 1,4 milyonu erkek ve 1,1 milyonu kadındır. Ağır engelli sayısı ise 775 bin olarak belirtilmiştir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021, s.15).

3.3. Risk faktörleri

Tablo 7. incelendiğinde engelli çalışanların yaşadığı eksiklik duygusu ve özgüven kaybının ayrımcılıkla birleştiğinde içsel risk faktörlerini oldukça etkilediği görülür, yetersizlik duygusu ayrımcılıkla birleştiğinde riskler de artacaktır.

Tablo 7. Engelli Çalışanların Risk Faktörleri Tablosu

İçsel Risk Faktörleri	<ul style="list-style-type: none"> • Engelli vücut parçasının işlevinin azalması nedeniyle diğer vücut bölümlerinin işlev yükünün artmasıyla ilgili riskler. • Engellilikten kaynaklanan ilave risk faktörleri
Dışsal Risk Faktörleri	<ul style="list-style-type: none"> • Düşük vasıflı işlerde çalışma zorunluluğu • Ayrımcılık (istihdam, ücret, meslekler vb.)

3.4. Üye Devletlerdeki Girişimler

Üye devletlerin OSHA web siteleri ve ulusal stratejileri gözden geçirilerek engelli işçilere yönelik sağlık ve güvenlik risklerini hedefleyen birkaç girişim örneği belirlenmiştir. Üye devletlerdeki girişimler arasında genç engelli işçileri (Almanya) hedefleyen İSG eğitimi, işyerinde İSG uyarlaması (Danimarka, Hollanda ve Birleşik Krallık dahil olmak üzere birkaç üye devlet) ve engelli işçiler için işe uyum konusunda rehberlik (İspanya ve Birleşik Krallık) hizmetleri bulunmaktadır (Belin vd., 2011, s. 68).

3.5. Türkiye'deki Girişimler

2013 yılında yenilenen yönetmelikle 15 yaşını bitirmiş, en az 40% engellilik oranına sahip ve İŞKUR'a kayıtlı engelliler korumalı işyerlerine kabul edileceklerdir. İş Kanunu'na göre 50'den fazla çalışana sahip özel sektör işletmelerinin çalışanlarının en az 3%'ünün engelli bir birey olması zorunlu kılınmıştır. Kamu sektöründe bu oran en az 4% olarak tespit edilmiştir (Türkiye İş Kurumu, 2022).

En az 40% engelli raporu olan ve İŞKUR Girişimcilik Eğitim Programından sertifika almış veya iş kuracağı alanda mesleki eğitim sertifikasına sahip engellilerin hazırlayacağı projeler kapsamında, kendi işini kurmak isteyen engellilere İŞKUR tarafından kuruluş işlemleri, işletme gideri ve kuruluş destekleri sağlanmaktadır.

4. Genç Çalışanlar

Çalışma yaşamında genç işçilerin karşılaştıkları en önemli riskler deneyimsizlikten kaynaklanır. Genç işçiler genellikle kas güçleri ile çalışarak deneyimsizliklerini örtmeye gayret gösterirler. Genellikle yüksek riskli işlerde çalışırlar, risk farkındalıkları oldukça düşüktür. Genç çalışanlar, AB ülkelerinin üzerinde en çok çalıştığı dezavantajlı çalışan gruplarıdır.

4.1. Genel Bulgular

- Genel olarak genç işçiler, yaşlı işçilere göre 40% daha yüksek ölümcül olmayan yaralanma oranına sahiptir,
- Otel ve restoran ile toptan ve perakende ticaret sektörleri gibi bazı sektörlerde genç işçiler aşırı yoğunlaşmıştır. Kuaförlük ve çağrı merkezi çalışanları gibi belirli İSG riskleriyle ilişkili belirli mesleklere hakimdirler,
- Genç işçilerin, yarı zamanlı veya geçici sözleşmeler gibi standart olmayan sözleşme düzenlemeleri kapsamında istihdam edilmeleri daha çok görülmektedir,
- Daha genç işçiler işlerinde daha az deneyime ve olgunluğa sahiptir, bu da onları fiziksel kapasitelerini abartma veya görevleriyle ilgili güvenlik ve sağlık risklerini hafife alma riskine sokar,
- Diğer bir endişe, gençken işyerinin olumsuz şartlarında uzun süre çalışmaktan kaynaklanan bağışıklık sorunlarının, daha sonra başka hastalıklara katkıda bulunabileceğidir, ancak bu faktör, işçi sağlığı ve güvenliği gözetimi tarafından ele alınmamaktadır (Belin vd., 2011, s. 70).

4.2. Mevcut Sosyo-Ekonomik Durum

Gençler, Avrupa ülkelerindeki düşük doğum oranlarının ve gençlerin daha uzun süre eğitim görmelerinin bir yansıması olarak, AB'deki işgücünde yetersiz temsil edilmektedir. 2011 yılında Eurostat, 25-54 yaşındakilerin 78,2%'sine kıyasla 15-24 yaşındakilerin 35,2%'sinin istihdam edildiğini bildirmektedir. Bununla birlikte, AB'de genç işsizliği, AB işgücünün geri kalanından 9,6 % daha yüksektir ve örneğin İspanya (41,6%), Litvanya (35,1%) ve Letonya (34,5%) gibi bazı üye devletlerde özellikle yüksektir (Belin vd., 2011, s. 70-71). AB ülkelerinde genç işçi tanımı 16-24 yaş aralığındaki çalışanları kapsarken, Türkiye'de 15-18 yaş aralığını kapsar. Ancak Türkiye'de eğitim süresinin uzaması ve teknolojik gelişmeler ışığında genç işçi tanımının Avrupa normlarına uyarlanması gereklidir

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) verilerine göre 2020 yılı itibariyle genç işsizlik oranı 25,3%, genç işgücüne katılma oranı 39,1%, ne eğitimde ne de istihdamda olanların oranı 28,3% olarak gerçekleşmiştir. 2003-2017 yılları arasında iş kazası geçiren 2.038.803 kişinin yüzde 2'sini genç işçiler oluşturmuştur. Sosyal Güvenlik Kurumu kayıtlarına göre bu süre zarfında 18 yaşından küçük 37.445 çocuk iş kazasında yaralanırken, iş kazası geçiren çocuk işçi sayısında 2747% artış yaşanmıştır. 119 genç işçi iş kazalarında hayatını kaybetmiştir. Hayatını kaybeden 3 çalışan 14 yaşından küçüktür. Hayatını kaybeden çocuk işçilerin 116'sı ise 15-17 yaş grubuna mensuptur. SGK (2020) verilerine göre 154.294 erkek genç çalışanların 9.154'ü (6%), 49.949 kadın çalışanların 1.937'si (4%) iş kazası geçirmiştir, 13 genç erkek çalışan iş kazalarında hayatını kaybetmiştir.

4.3. Risk Faktörleri

Gençler, hem deneyim eksikliklerini yansıtan içsel risk faktörleriyle hem de sıklıkla çalıştıkları sektörlerle ilgili dışsal risk faktörleriyle karşı karşıyadır. Tablo 8. incelendiğinde yaşamın henüz başında olan bu dezavantajlı grubun en önemli eksikliğinin deneyim olduğu görülür.

Tablo 8. Genç Çalışanların Risk Faktörleri Tablosu

İçsel Risk Faktörleri	• Risklerin daha az farkında olmak
	• Daha az deneyim ve nitelik sahibi olmak
Dış Risk Faktörleri	• Meslek hastalıklarının zaman içinde gelişmesi nedeniyle korunma tecrübesi eksikliği
	• Yüksek riskli sektörlerde çalışmak (genellikle erkekler)
	• Cinsiyete bağlı olanlar dahil psikososyal riskler
	• İş sözleşmeleri (geçici, yarı zamanlı, sözleşmesiz çalışma vb.)

4.4. Üye Devletlerdeki Girişimler

Belçika, Fransa ve Birleşik Krallık da dahil olmak üzere bir dizi ülke genç işçilerin güvenliğine ilişkin özel girişimler uygulamıştır. Bu girişimler asgari ücret, eğitim ve çalışma saatlerini hedeflemiştir. Ancak, Çek Cumhuriyeti'nde genç çalışanlar fazla mesai yapamaz veya gece vardiyasında çalışamaz (Belin vd., 2011, s. 77-78).

4.5. Türkiye'deki Girişimler

Türkiye'de ÇSGB (2021, s. 17) 2021-2023 strateji belgesinde 2023 yılına kadar genç işsizliğinin %17,8'e düşürülmesi hedefi kapsamında, gençlerin işgücüne katılımının ve istihdamının artırılması hedefi belirlenmiştir. Genç işçilerin çalışma koşulları ile ilgili olarak ağır işlerde, gece vardiyaları, uzun çalışma sürelerinde çalışmalarını engelleyen yasal düzenlemeler yapılmıştır.

5. Göçmen İşçiler

Kadın çalışanlardan sonra en önemli dezavantajlı gruptur. Yapısı oldukça karmaşıktır. Göçmen çalışanların yönü az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere doğrudur. Son yıllarda Türkiye'ye çok yoğun göç olmuştur, göçmenler sığınmacı olarak gelmiş ancak kayıt dışı çalışmaktadırlar, bu durum onların risk seviyelerini oldukça artırmıştır. AB ülkeleri kontrollü göçmen aldıklarından bu ülkelerde durum daha kontrol altındadır.

5.1. Genel Bulgular

- Göçmen işçilerin küçük bir kısmı yüksek vasıflı işlerde çalışırken, birçoğu "kirli, tehlikeli ve zahmetli" işlerde çalışmaktadır. Sonuç olarak işle ilgili yüksek kaza ve hastalık riskleriyle karşı karşıyadır,
- Dil ve kültürel engeller göçmen işçilerin risk faktörlerini artırır,
- AB çapında istatistikler mevcut olmasa da ülke çalışmaları göçmen işçilerin daha yüksek düzeyde işle ilgili kaza ve hastalığa maruz kaldığını doğrulamaktadır,
- Birçok üye devlet genellikle ana dillerde olmak üzere, bilinçlendirme ve eğitim yoluyla göçmen işçiler için güvenlik ve sağlık konularını ele almaya çalışmıştır,
- AB düzeyindeki politika seçenekleri, yüksek riskli işlerde çok sayıda göçmen işçi çalıştıran tarım ve inşaat gibi sektörleri hedefleyen eylemleri içermektedir (Belin vd., 2011, s. 80).

5.2. Mevcut Sosyo-Ekonomik Durum

AB'de iki grup göçmen işçi tanımlanabilir: Başka bir AB üye devletinde çalışan AB vatandaşları ve AB dışından gelen göçmenler: Yerleşik nüfus açısından, 1 Ocak 2009'da yabancılar toplam AB nüfusunun 6,4%'ünü oluşturmaktadır (31,9 milyon): 2,3%'ü diğer AB üye Devletleri'nden ve 4,1%'i üçüncü ülkelerden göçmüştür. Kökenlerine göre, Romanya ve Polonya vatandaşları AB içinde en çok göçerken, AB dışından gelen Fas ve Türkiye vatandaşları AB üye devletleri dışından en fazla sayıda göçmenlerdir (Belin vd., 2011, s. 80).

5.2.1. Belgesiz Göçmenler

İstatistiklere sadece geçerli oturma ve çalışma izinleri olan göçmenler dahil edildiğinden, düzensiz göçmenlerin durumunu analiz etmek oldukça güçtür. AB tarafından finanse edilen 'Clandestino' projesi, 2008'de AB'de 1,9 ila 3,8 milyon üçüncü ülke vatandaşının yasal statüye sahip olmadığını tahmin etmektedir (European Commission, 2009, s. 12). Araştırmalar son on yılın başında, her yıl 400.000 ila

500.000 yasadışı göçmenin AB'ye esas olarak inşaat, çiftçilik, otel ve restoran sektörlerinin yanı sıra temizlik ve ev işleri sektörlerinde çalışmak üzere girdiğini tahmin etmektedir (Jandl, 2004, s. 9-10).

5.2.2. Sosyo-Ekonomik Eğilimler

2008'de AB üye devletlerine gelen göçmenler ortalama olarak gittikleri ülkenin nüfusundan daha gençtir. 1 Ocak 2009'da toplam AB nüfusunun ortanca yaşı 40,6 idi. Buna karşılık, 2008 yılında göçmenlerin medyan yaşı 28.4 idi (European Commission, 2011, s. 46). Göçmenlerin 84%'ü 15 ile 64 arasında çalışma yaşındadır. Bu durum, muhtemelen ekonomik zorunluluktan kaynaklanan göçü yansıtmaktadır

Göçmen işçiler oldukça farklı iki sektörde çalışma eğilimindedir; yüksek vasıflı bilgi teknolojisi ve profesyonel işler veya "üç D-iş" (kirli, tehlikeli ve zorlu). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün "Küresel Ekonomide Göçmen İşçiler İçin Adil bir Anlaşmaya Doğru" raporunda belirttiği gibi, göçmen işçilerin çoğu bir ülkeye işgücü piyasasının yerli işçiler tarafından boşaltılan kesimlerinde vasıfsız işleri doldurmak için gelir, bir zaman sonra daha nitelikli işlere geçer (ILO, 2004, s. 4).

Ev işçilerinin çoğu kadın göçmenlerdir, çoğunluğunun çalışma izni yoktur. Bu sektördeki işlerin 70-80%'inin kayıt dışı olduğu tahmin edilmektedir, örneğin, Avusturya'daki hanelerde kayıt dışı çalışan sayısının 300.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir, oysa resmî kurumlara sadece 5.000 işçi kayıtlıdır (Mather, 2005, s.11).

Türkiye'de göçmen işçiler konusu oldukça karmaşıktır. 2011 yılında Suriye'deki iç savaştan kaçan ve Göç İdaresi tarafından güncel sayısı yaklaşık 3,8 milyon olarak açıklanan sığınmacı ve çoğunluğunu Taliban yönetiminden kaçarak ülkemize gelen Afganlıların oluşturduğu 30 bin uluslararası koruma altındaki yabancı Türkiye'de yaşamaktadır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2022). Bunların dışında sayıları aylık değişen Türk Cumhuriyetleri, Ortadoğu ve Afrika'dan düzenli ve düzensiz göçmenler Türkiye'de ikamet etmekte ve çalışmaktadır.

2020 yılında yabancılara verilen toplam çalışma izni sayısı 123.574 olmakla beraber sayısı saptanamayan diğerleri de yasadışı çalışma hayatının içinde yer almaktadır (ÇSGB, 2022). Bunun dışında, düzensiz göçmenlerle beraber Türkiye'deki toplam yabancının yedi milyondan fazla olduğu tahmin edilmektedir.

Çalışma izni olmayan sığınmacılar kayıt dışı çalıştıkları için İSG eğitimlerine erişememekte çok kötü koşullarda kalabalık koşullarda yaşamaktadırlar. Bu işçiler, yerel işçilerin çalışmadığı zor ve kirli işlerde çalıştıkları için yüksek risk altındadır. Kayıt dışı yabancı işçiler devlet tarafından görmezden gelinmektedir. Zira geçici sığınmacılara verilecek çalışma izinleri, uluslararası sözleşmelerde onların statülerinin değişmesine neden olacak ve göçmen tanımına gireceklerdir. Diğer yandan devletin imkanlarının yetersiz kalması nedeniyle bu insanların yaşamak için çalışmaları gerekir. Sığınmacılar kayıt dışı çalışarak Türkiye ekonomisine değer katmaktadır.

5.3. Risk Faktörleri

Tablo 8.'deki risk faktörleri incelendiğinde göçmenlerin dil sorunu ve nitelikli oldukları halde 3D işlerde çalışmak zorunda kalmalarının belirleyici riskleri oluşturduğu söylenebilir. Bu risklerin üzerine özellikle Türkiye'deki kayıt dışılık eklendiğinde ülkemizdeki göçmen işçilerin zorlukları daha iyi anlaşılır.

Tablo 8. Göçmen Çalışanların Risk Faktörleri Tablosu

İçsel Risk Faktörleri	⊗ Dil engelleri
	⊗ Yaptığı işin üzerinde yeterlilik sahi olmak
	⊗ İSG sorunlarını eksik bildirilmesine/bildirmemesine neden olan yetkililer ve işsizlik korkusu
	⊗ Zorbalık, aşışılama, şiddet eylemlerine maruziyet
Dışsal Risk Faktörleri	⊗ Yüksek riskli ve 3D (kirli, tehlikeli ve zorlu) işlerde çalışma zorunluluğu

Tablo 8'de görüldüğü gibi; yabancı çalışanların Türkçeyi hiç bilmemeleri veya az bilmeleri onları risklere karşı daha savunmasız hale getirir. Özellikle Türkçeyi az bilmeleri, verilen talimatları yanlış anlamalarına ve daha fazla hata yapmalarına neden olmaktadır. Yabancı çalışanları bir bölümü yüksek profilli olmalarına rağmen, çalışma izinleri olmadığından düşük nitelikli işlerde çalışmaktadırlar. Bu çalışanlar yasa dışı çalıştıklarından İSG hizmetlerine erişemezler, eğitim alamazlar, bu faktör de ayrı bir risk konusudur. Çalışma yaşamındaki konumları nedeniyle yabancı çalışanlar, şiddet, zorbalık, ücret ödenmemesi gibi davranışlara maruz kalmakta ve yerli işçilerin çalışmadığı en zor ve kirli işlerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar.

5.4. Üye Devletlerdeki Girişimler

Avusturya'da, yerli ve göçmen işçileri bir araya getiren başarılı bir rehberlik programı, göçmenlerin çalışma ve yaşama entegrasyonunu artırma fırsatı sunmuştur. Devlet birimleri, işçi kategorilerini (İrlanda'daki mevsimlik işçiler gibi) veya belirli sektörleri (İspanya'daki inşaat sektörü veya Birleşik Krallık'taki gıda endüstrisi gibi) hedefleyerek, iş sağlığı ve güvenliği konularını ele alan eğitim kursları geliştirmiştir (Belin vd., 2011, s.90).

5.5. Türkiye'deki Girişimler

6331 sayılı yasa ve yönetmelikler kapsamında oturma ve çalışma izinli göçmen işçilere İSG eğitimleri verilmektedir. ILO faaliyetleri çerçevesinde göçmen statüsündeki çalışanlar için yabancı fon destekli entegrasyon programları uygulanmaktadır. Türkiye'deki tüm sığınmacılara devlet tarafından sağlık hizmeti verilmektedir.

6. Geçici İşçiler

AB ülkelerinde geçici işçilik uygulamaları oldukça azaltılmıştır, mevsimlik tarım işleri dışında geçici işçiliğe izin verilmez. Türkiye'de durum farklıdır, taşeron sistemi kaldırılmadığından bu dezavantajlı gruplar sosyal güvencesiz, İSG eğitimi almadan, kayıt dışı çalışırlar. Bu durum mevsimlik tarım işçileri için de aynıdır.

6.1. Önemli Bulgular

- Geçici işçiler, sürekli işçilere göre ortalama olarak daha zor çalışma koşullarıyla (örneğin vardiyalı çalışma ve tehlikeli görevler) karşı karşıyadır. Ayrıca, kalıcı işçilere göre daha kötü ergonomik koşullardan etkilenirler ve kas-iskelet maruziyet riski daha yüksektir,
- Bu işçiler daha az eğitime erişime şansına sahiptir ve sendikalaşma olasılıkları daha düşüktür; bu, sürekli çalışanların aldığından daha düşük bir sosyal ve İSG koruması düzeyine yol açmaktadır,
- AB eylemi için olası seçenekler arasında, veri toplamada bu kategoriye daha fazla dikkat gösterilmesi, geçici işçilerin çalışma koşullarına ilişkin daha güçlü denetim faaliyetlerinin desteklenmesi ve geçici işçiler için sağlık ve güvenliğin sağlanmasında daha uzun vadeli bir yaklaşımın uygulanmasına yönelik eylemlerin teşvik edilmesi yer almaktadır (Belin vd., 2011, s. 92).

6.2. Mevcut Sosyo-Ekonomik Durum

2008'den 2010'a kadar, AB'de sayıları artan geçici işçilerde daha da artış görüldü. Belirli bir süre sınırlı görevi yerine getiren serbest meslek sahipleri veya taşeronlar ve kursiyerler bu kategoriye dahil edilebilir. Avrupa Sendikalar Enstitüsü'ne göre, AB'deki geçici işçiler arasında 25 yaşın altındaki işçilerin oranı 30% ile 50% arasında değişmektedir ve en yüksek düzeyi İspanya'da 51% ve Hollanda'da 52%'dir (Vogel, 2006, s. 15).

Değişen küresel istihdam eğilimleri, geçici çalışanların sayısını ve sözleşme koşullarını değiştirmiştir. Geçici sözleşmeler, atipik olarak nitelendirilebilecek daha büyük bir sözleşme düzenlemeleri kategorisinin bir parçasıdır. Toplam AB-27 ülkesinin işgücünün 78%'ine kıyasla vasıflı tarım işçilerinin sadece 58%'i ve vasıfsız işçilerin 65%'i belirsiz süreli sözleşmelere sahiptir (Parent-Thirion 2007, s. 8).

AB 91/383/EC sayılı ve 1991 tarihli Direktif ve bu Direktif esas alınarak çıkartılmış 2012 tarihli Geçici ve Belirli Süreli İşlerde İş Sağlığı ve Güvenliği Hakkında Yönetmelik geçici işçilerin İSG uygulamalarını belirli bir esasa bağlamakla beraber uygulanması açısından oldukça yetersiz kalmıştır. Geçici veya Belirli Süreli İşlerde İş Sağlığı ve Güvenliği Hakkındaki Yönetmeliğin amacı, geçici iş ilişkisine veya belirli süreli iş sözleşmesine göre çalışanların iş kazasına ve meslek hastalıklarına karşı korunmaları ve çalıştıkları veya ödünç verildikleri işletmedeki diğer çalışanlarla aynı düzeyde bir korumadan yararlanmalarını sağlamaktır (Madde 1) (Mevzuat Bilgi Sistemleri, 2022).

6.3. Risk Faktörleri

Tablo 9.'da görüldüğü gibi, geçici çalışanların en önemli problemi güvende hissetmemek ve gelecek kaygısıdır. Sürekli yeni iş aramak, sosyal güvenlik kaynaklarına ulaşamamak bu grubun en önemli içsel risk faktörleridir.

Tablo 9. Geçici Çalışanların Risk Faktörleri Tablosu

İçsel Risk Faktörleri	• İş güvensizliği, işsizlik korkusu
	• Sektörel ve mesleki ayırım
Dış Risk Faktörleri	• İSG eğitimlerinin olmaması

6.4. Üye Devletlerdeki Girişimler

Belirlenen girişimlerin çoğu, göçmen işçiler ve genç işçiler de dahil olmak üzere diğer kategorilerle örtüşmektedir. Atipik istihdama ilişkin Eurofound ulusal raporlarının gözden geçirilmesi, bazı üye devletlerin geçici işçiler için, bazen belirli yaş gruplarına, sektörlere veya cinsiyete yönelik eğitim programları uyguladığını göstermektedir. İspanya'da inşaat sektöründeki genç işçileri hedefleyen bir program oluşturulurken, İtalya, Fransa ve Birleşik Krallıkta atipik işçilere yönelik programlar esas olarak kadınlara odaklanmaktadır. Birkaç üye devlet, geçici taşeron işçileri için özel İSG eğitimleri oluşturmuştur. Ayrıntılar programdan programa farklılık gösterse de amaçları aynıdır (Belin vd., 2011, s. 99).

6.5. Türkiye'deki Girişimler

Geçici süreli çalışanların çalışma sözleşmelerinin kadrolu ve sözleşmeli çalışan statüsüne çevirmek için uzunca bir süredir çalışmalar yapılacağı söylenmekle beraber bu sorun bakanlıkça henüz çözülememiştir.

7. Düşük Vasıflı Çalışanlar

AB ülkelerinde düşük vasıflı çalışanların neredeyse tamamı AB dışı ülkelerden gelen göçmenlerdir ve gettolarla yaşarlar. Son on yıldır, Suriye iç savaşının başlamasıyla Türkiye'de de böyle olmuştur. Ancak göçmenler olmasa da Türkiye'de AB'deki kadar düşük vasıflı çalışan sorunu yoktur. Zira Türkiye'de yaş ortalaması oldukça düşüktür, nüfus dinamiklidir ve çalışanların ekonomik durumu Avrupa'da olduğu kadar yüksek değildir. Ancak son yıllardaki nüfus artışının azalması faktörünü göz ardı etmemeliyiz. Dezavantajlı çalışan grupların en altında yer alırlar diyebiliriz. Kamu dışında çalışan düşük vasıflı çalışanların neredeyse tamamı geçici işlerde çalışırlar, sürekli iş sözleşmesi olanların sayısı çok azdır.

7.1. Önemli Bulgular

- Düşük vasıflı işçiler, esas olarak imalat, tarım, inşaat, toptan ve perakende ticaret dahil olmak üzere geleneksel sektörlerde çalışır,
- Çoğu zaman bu işçiler, onları daha yüksek oranda yaralanmalara ve sağlıkla ilgili sorunlara maruz bırakan yüksek riskli veya basit mesleklerde çalışır,
- Düşük nitelikli işçiler, daha yüksek niteliklere sahip işçilere göre daha az özerkliğe, daha az sorumluluğa ve genel olarak daha az iş tatminine sahiptir. Düşük vasıflı işçilerin çoğu düşük ücretli işlere sahiptir ve birçoğunun geçici sözleşmeleri vardır. Tüm bu faktörler stres ve kaygının temel kaynağıdır,

- AB, Avrupa Sosyal Fonu aracılığıyla düşük nitelikli işçiler için mesleki eğitim sağlanmasını desteklemektedir; İSG eğitiminin bu programlara entegrasyonu daha fazla teşvik edilebilir (Belin vd., 2011, s. 101).

7.2. Mevcut Sosyo-Ekonomik Durum

Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı (Eurofound), düşük nitelikli işçileri, zorunlu eğitimi bitirdikten sonra üç yıllık eğitim veya mesleki eğitimi tamamlamamış kişiler olarak tanımlamaktadır. Düşük vasıflı işçiler grubu, farklı çalışanları ve durumları içerir. AB'de düşük nitelikli çalışanların sayısı azalmaktadır.

Eurofound, düşük vasıflı işçiler ile düşük vasıf gerektiren işlerde çalışanlar arasında ayrım yapar. AB genelinde, düşük vasıflı işlerde çalışan insan sayısı, düşük vasıflı işçi sayısından önemli ölçüde daha yüksektir; AB-27 ülkelerinde erkek işçilerin 58%'i ve kadın işçilerin 44%'ü düşük vasıflı mesleklerde bulunurken, erkeklerin 27%'si ve kadınların 24%'ü düşük nitelikli gruba aittir (Lyly-Yrjänäinen, 2008, s. 8).

Düşük vasıflı işçiler imalat sektöründe (2005'te 20%), toptan ve perakende ticarete (16%), tarımda (12%) ve inşaat sektöründe (11%) bulunmaktadır. İstihdam açısından, düşük vasıflı işçiler çoğunlukla zanaat ve ilgili mesleklerdeki temel mesleklerde bulunur.

Düşük vasıflı işçilerin, daha vasıflı işçilere göre belirli süreli sözleşmelere sahip olma olasılıkları daha yüksektir (düşük nitelikli işçilerin 73%'ü kalıcı sözleşmelere sahiptir). Düşük niteliklerin ve geçici sözleşmelerin birleşimi bu işçiler için sağlık ve güvenlik sorunları olasılığını artırır. Düşük vasıflı işçilerin yüksek vasıflı işçilere göre daha yüksek bir oranı kendi hesabına çalışmaktadır. 2007'de, 25-49 yaş aralığındaki düşük nitelikli çalışanların 17%'si serbest meslek sahibiyken, 25-49 yaş aralığındaki yüksek vasıflıların yalnızca 13,5%'i serbest meslek sahibidir (Lyly-Yrjänäinen, 2008, s. 11).

Türkiye'de düşük vasıflı işçiler, mesleki eğitim almamış, genellikle güce dayalı veya niteliksiz ve yetenek gerektirmeyen işler yapan çalışan grubunu tanımlamaktadır. Bunun yanında nitelikli çalışanların iş bulma sorunu nedeniyle vasıfsız işlerde çalıştıkları bilinen vakadır. Son yıllarda özellikle Orta Doğu'da olmak üzere gelişen krizlerin yarattığı göçler nedeniyle göçenler, vasıflı olsalar dahi niteliksiz işlerde çokça çalışmaktadırlar. Bu açıdan bakınca Türkiye'de niteliksiz işler göçenler tarafından yapılmaktadır. Sığınmacıları niteliksiz işlerde çalışmaya iten neden her ne kadar iş bulma sorunu olsa da asıl neden çalışma izinlerinin olmamasıdır. Bu grup çalışanlar içinde buldukları konum nedeniyle İSG eğitimi almamaktadırlar ve ilgili bakanlık bunun için bir çalışma yapmamaktadır.

7.3. Risk faktörleri

Tablo 10.'da görüldüğü gibi düşük vasıflı çalışanların en önemli içsel risk faktörleri sorumluluk verilmemesi gereken çalışan ve dışlanmışlıktır. Dış risk faktörlerine baktığımızda sosyal güvenlik ve İSG hizmetlerine erişememektir.

Tablo 10. Düşük Vasıflı Çalışanların Risk Faktörleri Tablosu

İçsel Risk Faktörleri	⊗	Düşük ücret , düşük sorumluluk, düşük iş özerklik
	⊗	Yüksek riskli işlerde çalışmak, yüksek riskli meslekler
Dış Risk Faktörleri	⊗	Eğitime daha az erişim
	⊗	Psikososyal risklere maruz kalma

7.4. Üye Devletlerdeki Girişim

Birçok AB ülkesinde, düşük nitelikli işçiler için eğitim fırsatları, eğitim seviyelerini yükseltmeye odaklanır. Bu sorunları ele alan birkaç eğitim programı örneği belirlenmiştir: Birleşik Krallık ve Letonya'da yetişkinlere yönelik öğrenme fırsatları oluşturulurken, Almanya'da bir eğitim programı düşük nitelikli genç çalışanları hedef almaktadır. Almanya Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı tarafından finanse edilen bir diğer Alman girişimi, düşük nitelikli işçiler arasında mesleki stresi azaltmayı ve iş yaşam dengesini iyileştirmeyi amaçlayan ReSuM projesidir. (Belin vd., 2011)

7.5. Türkiye'deki Girişimler

Düşük vasıflı çalışanların dezavantajlı çalışan gruplarının içinde yar alması gerektiği İSG literatüründe tanımlanmamıştır. Düşük vasıflı çalışanların eğitim, kültür, algı, iş deneyimi, kavrama yeteneği, ekonomik ve sosyal konumları, onları diğer çalışan gruplarına karşı daha dezavantajlı duruma düşürür. Bu nedenle daha fazla destek almalı, korunmalı, çalışma alanında sürekli İSG uzmanlarının görüş alanında olmalıdırlar. Düşük vasıflı çalışanların İSG eğitimleri uzmanların kişisel gayretleri oranında verimli olmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye ve AB Ülkelerindeki özel politika gerektiren kırılğan, savunmasız yedi işçi grubunun iş sağlığı ve güvenliği risklerini karşılaştırmalı olarak gözden geçirmiştir. Bu grupların iş sağlığı ve güvenliği risklerine maruziyetleri, risklerden kaynaklanan sağlık sonuçlarını analiz ederek sorunları ele almak için mevcut AB ve Üye Devletleri ve Türkiye'deki eylemleri, sayısal ve nitel verileri kullanarak gözden geçirmiştir.

AB çapındaki veriler bazı alanlarda ilerleme, bazı alanlarda gerileme yaşandığını göstermektedir. Son yıllarda erkek çalışanların kaza maruziyetlerinde azalma, işle ilgili diğer sağlık sorunlarının oranında erkek ve kadın çalışanlarda artış gözlenmiştir. Özellikle kas-iskelet sistemi hastalıklarının oranı dramatik bir şekilde artmıştır. Genel olarak, iş kazaları ve meslek hastalıkları AB ekonomisi üzerinde bir yük olmaya devam etmektedir ve her yıl yaklaşık 367 milyon iş günü kayba neden olmaktadır.

Özel politika gerektiren dezavantajlı çalışan gruplarına özen göstermek, AB mevzuatının ve İSG politikasının vazgeçilmez temel unsuru olmuştur. AB'yi oluşturan ülkeler münferiden kendi ülkelerinde özel politika gerektiren çalışanlarla ilgili tedbirler almayı zorunlu görmüşler ve hızlı bir şekilde konuya müdahale etmişlerdir.

Fransa, Almanya ve Belçika'da ev işçileri; Avusturya'da bakıcılar, Portekiz'de seramik işçileri; Danimarka ve İsveç'te kuaförler gibi kadınların önemli bir rol oynadığı bilinen sektörlerle

odaklanmışlardır. Diğer ülkelerde, örneğin Hollanda ve İspanya yaralanmaların, İspanya, Fransa ve İtalya'da kimyasal risklerin önlenmesine ilişkin kılavuzlar oluşturulmuş ve Hollanda ve Fransa'nın da dahil olduğu ülkelerde işyerinde kadınlara yönelik ulusal eğitim kursları da uygulanmıştır.

Birçok üye devlet, yaşlanan işçilerin işten kopmalarını önlemek için çalışma koşullarını iyileştirme ve onların istihdamda daha uzun süre kalmalarını sağlama hedefini belirlemiştir.

Üye devletler OSHA ulusal stratejilerini gözden geçirerek engelli işçilere yönelik sağlık ve güvenlik risklerini hedefleyen girişimlerde bulunmuşlardır. Bunlar arasında Almanya'da genç engelli işçileri hedefleyen İSG eğitimi; Danimarka, Hollanda ve Birleşik Krallık dahil olmak üzere işyerinde İSG uyarlaması; İspanya ve Birleşik Krallık'ta engelli işçiler için işe uyum konusunda rehberlik hizmetleri bulunmaktadır.

Belçika, Fransa ve Birleşik Krallık da dahil olmak üzere bir dizi ülke **genç işçilerin** asgari ücret, eğitim ve çalışma saatlerini hedeflemiştir. Çek Cumhuriyeti'nde genç çalışanlar fazla mesai yapması ve gece vardiyasında çalışması yasaklanmıştır.

İrlanda, İspanya, Birleşik Krallık gibi devletler, **göçmen işçilere** yönelik farklı işçi kategorilerini (mevsimlik işçiler, inşaat sektörü, gıda endüstrisi) hedef alan iş sağlığı ve güvenliği konularını ele alan eğitim kursları geliştirmiştir.

Eurofound ulusal raporlarında görüldüğü üzere geçici ve **mevsimlik işçiler** için İspanya'da inşaat sektöründeki genç işçileri hedefleyen bir program oluşturulurken, İtalya, Fransa ve Birleşik Krallıkta atipik işçilere yönelik programlar esas olarak kadınlara odaklanmaktadır. Birkaç üye devlet, geçici taşeron işçileri için özel İSG eğitimleri oluşturmuştur.

Birleşik Krallık ve Letonya ve Almanya'da **düşük nitelikli** genç çalışanların eğitimini hedef alan programlar düzenlenmiştir. Almanya Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı tarafından finanse edilen bir diğer Alman girişimi, düşük nitelikli işçiler arasında mesleki stresi azaltmayı ve iş yaşam dengesini iyileştirmeyi amaçlayan ReSuM projesidir.

1989 Çerçeve Direktifi, özellikle dezavantajlı çalışan gruplarına dikkat çekmek için çağrıda bulunmuş ve müteakiben oluşturulan mevzuat ile, çeşitli gruplara ilişkin (hamile veya yakın zamanda doğum yapmış kadınların yanı sıra geçici işçiler ve genç işçiler de dahil) önemli ayrıntıları ele almıştır. 2007-2012 AB İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin Topluluk Stratejisi, özel politika gerektiren çalışan gruplarına önemle atıfta bulunmaktadır. Temel strateji:

- Genç ve geçici işçiler dahil olmak üzere belirli kategorilere ilişkin eksikliklere dikkat çekerek AB mevzuatının doğru şekilde uygulanması çağrısında bulunur;
- Üye Devletlerdeki kadın, yaşlı ve göçmen çalışanların işgücünde artan rolü ile oluşan sosyal ve demografik değişiklikleri ele almaya çağırır;
- Orta öğretim ve üniversite düzeyinde, sağlık ve güvenlik eğitimi ile proaktif önleme kültürü teşvik eder, böylece işgücüne giren genç insanlara hitap eder;

- Psikososyal sorunlar ve zararlı madde kullanımı dahil olmak üzere önemli risklere dikkat çeker, zihinsel sağlık sorunlarının önlenmesine ve zihinsel engelli çalışanların sorunsuz katılımına dikkat eder;
- Dezavantajlı çalışan gruplarının özellikleri ile ilgili ilerlemelerin daha iyi değerlendirilmesi için üye ülkelere çağrıda bulunur;

Ancak, ücretli çalışma ile ev işleri ve çocuk bakımını beraber yürütmek zorunda olan kadın çalışanların sorunlarına yeterince eğilinmediği söylenebilir. Zira kadın çalışanların maruz kaldığı psikososyal risk etmenleri erkek çalışanlardan daha farklıdır. AB’de kadın çalışanlar için cinsel tacizlere karşı yeterince tedbir alınmamaktadır, bunun en önemli nedeni kadınların uğradığı taciz olaylarını rapor etme konusunda çekingen davranmalarındır. AB’deki 30 yaşın altındaki kadınların bildirdiği %6’lık cinsel taciz vakaları bu nedenle gerçeği yansıtmamaktadır, ancak gerçek rakam konusunda da bir fikir yürütmek zordur. Bu durum Türkiye’de çok daha sıkıntılıdır, zira değer yargılarımız daha farklıdır ve böyle bir durumun bilinmesi kadın çalışanın sosyal statüsünü dramatik olarak olumsuz etkiler.

Avrupa’da sürmekte olan büyük sosyal ve ekonomik değişiklikler ışığında, korunmasız işçilere dikkat edilmesi özellikle önemlidir. Demografik değişiklikler, Avrupa’da yaşanan işgücünü ve artan sayıda göçmen işçiyi ifade etmektedir. İşgücündeki kadınların sayısı artmış ve hizmet sektörünün sanayi ve tarıma kıyasla Avrupa ekonomisindeki artan rolü, işçi sağlığı ve güvenliği sorunlarının türlerinde bir değişime yol açmıştır. Bu konulardaki çalışmalarda İSG’ye ilişkin son Avrupa politika inisiyatifleri daha büyük bir ivme ile seyretmektedir. AB2020 Stratejisi, özellikle kadınlar ve yaşanan işçilerle ilgili olarak, bu on yılda işgücü katılımında bir artış çağrısında bulunmaktadır.

Türkiye’de durum biraz daha farklıdır. Türkiye AB üyeliği çalışmaları çerçevesinde 2012 yılında, İSG koşullarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi kapsamında ağırlıklı olarak AB normları olmak üzere, uluslararası normları kapsayan 6331 İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve bu kanunun yönetmeliklerini uygulamaya koymuştur. Ancak uygulamalar konusunda hedeflenen seviyenin oldukça gerisinde kalmıştır. Dezavantajlı çalışan gruplarına yönelik kabul ve kavramlarda eksiklikler olduğu gibi, uygulamalarda bunun da gerisine düşülmüştür. Genel itibarıyla durumu özetlemek gerekirse:

ILO Türkiye Ofisi ve İsveç Uluslararası Kalkınma İş Birliği Ajansı aracılığıyla İsveç tarafından finanse edilen 2019 yılında başlatılan cinsiyet eşitliğine yönelik “Kadınlar için Daha Çok ve Daha İyi İşler-II” (2019-2022) adlı kapsamlı bir program yürütmektedir.

Yaşlıların yasal yollarla çalışmaya devam etmelerini teşvik etmek amacıyla, emekli maaşı kesilmeden çalışabilmeleri için düzenleme yapılmıştır. T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018 yılında yaşlıların çalışma hayatından kopmaması ve yeni beceriler geliştirmesi amacıyla isteyenlere, hayat boyu öğrenme imkânlarının sunumu sağlayacak bir proje önerisinde bulunmuştur .

15 yaşını bitirmiş, en az 40% engellilik oranına sahip ve İŞKUR’a kayıtlı engelliler korumalı işyerlerine kabul edileceklerdir. En az 40% engellilik oranı olan çalışanlara iş kurabilmek için İŞKUR tarafından kuruluş işlemleri, işletme gideri ve kuruluş destekleri sağlanmaktadır.

Türkiye’de ÇSGB (2021, s. 17) 2021-2023 strateji belgesinde 2023 yılına kadar genç işsizliğinin 17,8%'e düşürülmesi hedefi kapsamında, gençlerin işgücüne katılımının ve istihdamının artırılması hedefi belirlenmiştir. Genç işçilerin çalışma saatleri ve gece vardiyalarında çalışma yasakları önemle takip edilmektedir.

ILO faaliyetleri çerçevesinde göçmen statüsündeki çalışanlar için yabancı fon destekli entegrasyon programları uygulanmaktadır. Türkiye'deki tüm sığınmacılara devlet tarafından sağlık hizmeti verilmekte ancak kayıt dışı çalışan göçmen işçilere İSG eğitimi verilmemektedir. Özel politika gerektiren çalışanlar grubunda net tanımı yoktur.

Geçici süreli çalışanların çalışma sözleşmelerinin kadrolu ve sözleşmeli çalışan statüsüne çevirmek için uzunca bir süredir çalışmalar yapılacağı söylenmekle beraber bu sorun bakanlıkça henüz çözülememiştir. Özel politika gerektiren çalışanlar grubunda net tanımı yoktur.

Düşük vasıflı çalışanların eğitim, kültür, algı, iş deneyimi, kavrama yeteneği, ekonomik ve sosyal konumları, onları diğer çalışan gruplarına karşı daha dezavantajlı duruma düşürür. Düşük vasıflı çalışanların İSG eğitimleri uzmanların kişisel gayretleri oranında verimli olmaktadır.

AB-27 ve Türkiye'nin dezavantajlı çalışan grupları ile ilgili temel uygulama karşılaştırmaları Tablo 11'de yapılmıştır. Karşılaştırma faktörleri çoğaltılabilir.

Tablo 11. AB ve Türkiye'deki Dezavantajlı Çalışanların İSG Uygulamaları Karşılaştırma Tablosu

AB Ülkeleri	Türkiye
Dünyanın her yerinden gelen kişilere göçmenlik statüsü verilebilir. Bu da yasal çalışan olmasını sağlar.	Kişilere göçmenlik statüsü verilmesi için, başvuru yapanların Avrupa'da yaşaması ve Türkiye Cumhuriyeti ile iliyyedi ve kan bağı olması gerekir.
Genç işçi tanımı 15-24 yaş aralığını kapsar.	Genç işçi yaş aralığı 15-18 olarak tanımlanmıştır.
Kayıt dışılık çok düşük olduğundan, istatistik çalışmalarından elde edilen veriler sağlıklıdır.	TÜİK verilerine göre kayıt dışılık oranı %30 dolayındadır. Bu nedenle istatistik çalışmalarından elde edilen verilerde de aynı oranda hata söz konusudur.
Eurostat' kurumunda, AB'de kamu çalışanları dahil tüm çalışanlar ile ilgili İSG istatistik çalışmaları yapılmaktadır.	Türkiye'de Haziran 2022 itibarıyla 5 milyona yakın kamu çalışanı mevcuttur. Kamu çalışanlarının İSG faktörleri ile ilgili (iş kazası çalışmaları, meslek hastalığı çalışmaları, yaralanmalı ve ölümlü iş kazaları, meslek hastalığı sonucu ölümler)SGK ve TÜİK tarafından yapılmış herhangi bir çalışma yoktur. Bu çalışan grubunun İSG verileri hakkında elimizde resmi bilgi yoktur.
AB'de kadın çalışanların iş kazalarının önlenmesine ilişkin kılavuzlar oluşturulmuş ve kadınlara yönelik ulusal eğitim kursları projeksi uygulanmıştır.	Türkiye'de böyle bir proje yapılmamıştır. ILO ve İsviçre Kalkınma Ajansı iş birliğiyle Türkiye'de kadınlara uygun iş bulma projeksi (2019-2022) yürürlüğe konmuştur.
Erken emeklilik oranlarını azaltmak amacıyla, yaşlanan işçiler için çalışma koşullarını iyileştirme ve onların istihdamda daha uzun süre kalmalarını sağlama hedefini belirlemiştir.	Bu konuda Türkiye'de yapılmış çalışma yoktur. Aktif Yaşlanma Stratejik Belgesi çerçevesinde yaşlı çalışanlarla ilgili uygulamalar da beklenmektedir.
AB ülkelerinde kayıt dışı çalışan göçmen, mülteci veya sığınmacı yoktur, ikamet bölgeleri bellidir.	Türkiye'de sığınmacıların ikamet bölgeleri belli olmakla birlikte buna uyulmamaktadır. Sığınmacılar sanayi bölgelerine yerleşmişlerdir ve tamamı kayıt dışı çalışmaktadır, bu da onların İSG eğitimi almalarını engellemektedir.
Dezavantajlı çalışan grupları Kadın çalışanlar, Yaşlı çalışanlar, Engelli çalışanlar, Genç çalışanlar , Göçmen çalışanlar, Geçici çalışanlar ve Düşük vasıflı çalışanları kapsar.	Dezavantajlı çalışan grupları Kadın çalışanlar, Yaşlı çalışanlar, Engelli çalışanlar, Genç çalışanları kapsar.

Özellikle dezavantajlı çalışan grupları olmak üzere, çalışanların İSG faktörlerini takip eden etkili denetim sistemi kurulmalı ve işverenlere "İSG önlemleri almanın maliyetinin, iş kazası ve meslek hastalığı maliyetinin çok daha altında olduğu" anlatılmalıdır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nda görevli iş müfettişlerinin sayısı yüzbinleri aşan işyerleri göz önüne alındığında dramatik şekilde azdır, bu nedenle daha başka denetim mekanizmaları oluşturulmalı, işverenin değil, çalışanın birincil faktör olduğu bir denetim sistemi kurulmalıdır.

ILO sanayileşmiş ülkelerde 10 bin çalışan, sanayileşmekte olan ülkelerde 15 bin çalışan, geçiş ekonomilerinde 20 bin çalışan ve az gelişmiş ülkelerde ise 40 bin çalışan başına en az bir iş müfettişi önermektedir. Bu kıstaslar zorunlu olmamakla birlikte uluslararası alanda kabul görmektedir. Bir iş müfettişine düşen ücretli çalışan sayısına bakıldığında bu sayı; örneğin Almanya'da 10 bin, İspanya'da ise 12 bindir. Türkiye'de, bir iş müfettişine yaklaşık 31 bin çalışan düşmektedir ki bu durum İSG denetimi açısından Türkiye'nin ILO verilerine göre gelişmiş değil, az gelişmiş ülke seviyesine yakın bir konumda olduğunu göstermektedir. 2012 yılında İSG Kanunu çıkmış olsa da teftiş edilen işyeri sayısı %1'i geçmemektedir. Eurostat istatistiklerine göre, iş kazaları sonucu Avrupa ülkelerinde ortalama her 100

bin işçide 2 işçi hayatını kaybederken, bu değer Türkiye’de 100 bin işçide 8,2 olarak gerçekleşmiştir (Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, 2020).

AB fonları ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’nün destekleri sürmekte, dezavantajlı çalışan gruplarına ilişkin projeler desteklenmektedir. Kadın çalışanların işe erişimi ve İSG sorunlarının çözümüne ilişkin ILO projeleri önem taşımaktadır. Bunun yanında ILO’nun, göçmen ve sığınmacı çalışanlar, işyerinde cinsiyet eşitliği, çocuk işçiliği ile mücadele, genel İSG yol haritası, mevsimlik tarımda çocuk işçiliğinin önlenmesi, Türkiye’de geçici koruma altındaki Suriyeliler ve ev sahibi topluluklar için iş yaratma ve girişimcilik fırsatları projeleri sayılabilir.

Dezavantajlı çalışan gruplarına ilişkin tümünü kapsayacak tek bir yönetmelik çıkarılmalıdır. Özellikle geçici çalışanlar, iç ve uluslararası göçmenler ve sığınmacı çalışanlar, düşük profilli çalışanlara ilişkin uygulamalar mercek altına alınmalı, denetimler sıklaştırılmalıdır.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Apalı, Y. (2019) "İnanç Bağlamında Dezavantajlı Gruplar". İçinde A.D. Ergun, M.K. Namal, M. Koçancı (Eds.), Türkiye'de Sosyal Politika ve Dezavantajlı Gruplar, Kırmızı Yayınevi
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni Temmuz-2021*. https://www.aile.gov.tr/media/88684/eyhgm_istatistik_bulteni_temmuz2021.pdf.
- Arıcı, K. (1999) İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Dersleri, Ankara, Tes-İş Eğitim Yayınları.
- Başbuğ, A. (2013) İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği, Aydoğdu Ofset.
- Belin, A., Zamparutti, T., Tull, K., Hernandez, G., & Graveling, R. (2011). *Occupational health and safety risks for the most vulnerable workers*. [https://eige.europa.eu/docs/2024_IPOL-EMPL_ET\(2011\)464436_EN.pdf](https://eige.europa.eu/docs/2024_IPOL-EMPL_ET(2011)464436_EN.pdf)
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2021). *Ulusal genç istihdam stratejisi ve eylem planı (2021-2023) yayınlandı*. <https://www.csgb.gov.tr/cgm/haberler/ulusal-genc-istihdam-stratejisi-ve-eylem-plani-2021-2023-yayinlandi/>
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2022). *Yabancı çalışma izinleri istatistikleri – 2020*. <https://www.csgb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri/>
- European Commission (2009). *Clandestino project final report*. <https://emnbelgium.be/sites/default/files/publications/clandestino-final-report.pdf>
- European Commission (2011, Mart 31). *Demography report 2010 older, more numerous and diverse Europeans*. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5740869/KE-ET-10-001-EN.PDF.pdf/b804a9ff-5113-40f4-8f2b-bd263d9828a0?t=1414776784000>
- Göç İdaresi Başkanlığı (2022). *İstatistikler, uluslararası koruma*. <https://www.goc.gov.tr/>
- Gül, S.S. & Gümüšoğlu, F. (2017) Sunuş-Türkiye'de Dezavantajlı Gruplar Üzerine Yazmak, Konuşmak.... Toplum ve Demokrasi Dergisi, 11(24), i-vii.
- International Disability Rights Monitor. (2007). *Regional report of Europe 2007*. Center for International Rehabilitation. https://sid-inico.usal.es/idocs/F8/FDO20894/IDRM_Europe_2007.pdf
- International Labour Organization (2004). *Toward a fair deal for migrant workers in the global economy, Report VI, Sixth item on the agenda*. International Labour Conference, 92nd Session, 2004, Cenevre, İsviçre. https://labordoc.ilo.org/discovery/fulldisplay?vid=41ILO_INST:41ILO_V1&search_scope=ALL_ILO&tab=Everything&docid=alma993682303402676&lang=en&context=L&virtualBrowse=true
- International Labour Organization (2008). *ILO Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons) Convention (No. 159) and Recommendation (No. 168)*

https://www.ilo.org/skills/pubs/WCMS_103529/lang--en/index.htm

International Labour Organization (2019). *ILO ve İŞKUR kadın istihdamı için güç birliğine devam ediyor.* https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_720771/lang--tr/index.htm.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1949). 9119 Sayılı Resmî Gazete, 203-208.

Jandl, M. (2004). The estimation of illegal migration in Europe, International Centre for Migration Policy Development. *Migration Studies*, XLI (153), 141-155. <http://www.net4you.com/jandlftp/Estimation-2004.pdf>

López, J. D. (2009). *Barriers to labour market for people with disabilities.* <https://www.eurofound.europa.eu/publications/article/2009/barriers-to-labour-market-for-people-with-disabilities>

Lyly-Yrjänäinen, M. (2008). *Who needs up-skilling? Low-skilled and low-qualified workers in the European Union.* <https://www.eurofound.europa.eu/tr/publications/report/2008/working-conditions/who-needs-up-skilling-low-skilled-and-low-qualified-workers-in-the-european-union>

Manav, A. E. (2006). İşverenin Özürlü, Eski Hükümlü ve Terör Mağduru Çalıştırma Zorunluluğu, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi c. X,s.1,2, 137-169.

Mather, C. (2005). *Out of the shadow – Organising and protecting domestic workers in Europe: the role of trade unions.* European Trade Union Confederation (ETUC), Brüksel, Belçika. https://www.etuc.org/sites/default/files/Rapport_dosmestic_workers-3_1.pdf

Mevzuat Bilgi Sistemleri (2022). *Geçici veya belirli süreli işlerde iş sağlığı ve güvenliği hakkında yönetmelik.* <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=18763&mevzuatTur=KurumVeKurulurYonetmeligi&mevzuatTertip=5>

Parent-Thirion, A., Macías, E. F., Hurley, J., & Vermeulen, G. (2007). *Fourth European working conditions survey.* https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef0698en.pdf

Sosyal Güvenlik Kurumu (2020). *Kurumsal istatistikler.* <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4/>

Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı (2018). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Özel İhtisas Komisyonu Yaşlanma Raporu.* <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/YaslanmaOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf>

Türkiye İstatistik Kurumu (2018). *Nüfus projeksiyonları, 2018-2020.* <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-Projeksiyonlari-2018-2080-30567>

Türkiye İstatistik Kurumu (2022). *İş gücü istatistikleri, Ocak 2022.* <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ocak-2022-45644>

- Türkiye İş Kurumu (2022). *Engelli ve eski hükümlü projeleri*. <https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/aktif-iscucu-programlari/engelli-ve-eski-hukumli-projeleri/>
- Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, (2020). *Basın açıklaması*. <http://www.tmmob.org.tr/icerik/mufettislerini-evden-calistirilmesi-kabul-edilemez-bakanlik-denetim-gorevinden-kacamaz>
- Vogel, L. (2006). *HESA Newsletter, no 30-31, Special report: young workers: Health at risk!* https://www.researchgate.net/publication/323166989_Hesa_Newsletter_n_30-31_Special_report_Young_workers_Health_at_risk_October_2006
- World Health Organisation. (2005) *Regional Strategy on Occupational Health and Safety in SEAR Country*, WHO Publications.
- Wozowcyk, M., & Massarelli, N. (2010, Ağustos 04). *European Union labour force survey - annual results 2009 - Issue number 35/2010*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-data-in-focus/-/ks-qa-10-035>
- Wozowcyk, M., & Massarelli, N. (2011, Haziran 29). *European Union labour force survey - annual results 2010 - Issue number 30/2011*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistics-in-focus/-/ks-sf-11-030>

DESTİNASYON VE ÜLKE TANITIM FİLMLERİNİN ORYANTALİZM AÇISINDAN İNCELENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ*

 Hidayet İLHAN^a

 Emel TANYERİ MAZICI^b

Özet

Ülkeler turizm temelli tanıtım faaliyetlerini birtakım yollarla gerçekleştirirler. Tanıtım filmleri ise bunlardan biri olup hedef kitleye mesajların doğru bir şekilde iletilmesi yönünden önem arz etmektedir. Ülkeler, tanıtım filmleri yoluyla turistik tüketicileri destinasyon bölgelerine çekmeye aracılık etmektedir. Böylelikle tanıtım filmleri, ülke imajının olumlu yönde yansıtılmasında ve turistik tüketicileri destinasyon seçimine ikna etmede önemli bir rol üstlenmektedir. Bu çalışmada, Türkiye özelinde ele alınmış olan tanıtım filmlerinde bulunan oryantalist unsurların göstergebilim ile analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından çekilmiş olan “*Treasures of İstanbul*” ile “*2020 Türkiye Tanıtım Filmi*” ve yabancıların gözünden aktarılan İtalyan yönetmen Leonardo Dalessandri’ nin “*Watchtower of Turkey*” ile Amerikan film yapımcısı Brandon Li’ nin “*Turkish Fantasia*” adlı tanıtım filmleri karşılaştırmalı olarak analize tabi tutulmuştur. *Treasures of İstanbul* tanıtım filmi kapsamında “50”, 2020 Türkiye Tanıtım Filminde “72”, “*Watchtower of Turkey*” de “158” ve *Turkish Fantasia* adlı filmde ise “98” kare ile analiz gerçekleştirilmiştir. Analizler neticesinde yabancı yönetmenlerin çekmiş oldukları tanıtım filmlerinde kültürel ve oryantalist unsurların ön planda olduğu, Türk halkının gündelik yaşamına odaklanıldığı; Bakanlık tarafından çekilen filmlerde ise yabancı turistlerin Türkiye’de geçirmiş oldukları vakitlere odaklanıldığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ülke tanıtım filmleri, Ülke imajı, Oryantalizm, Göstergebilim, Destinasyon.

ANALYSIS OF DESTINATION AND COUNTRY PROMOTIONAL FILMS IN TERMS OF ORIENTALISM: THE CASE OF TURKEY

Abstract

Countries carry out tourism-based promotional activities in various ways. Promotional films are one of them, and they are important in terms of conveying the messages to the target audience correctly. Countries mediate to attract touristic consumers to their destination regions through promotional films. Thus, promotional films play a key role in reflecting the country's image positively and convincing touristic consumers in their

* Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı’nda kabul edilen yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

^a Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, hilhan3850@gmail.com

^b Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, etanyeri@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 30.08.2022, Makale Kabul Tarihi: 04.11.2022

destination selection. In this study, it is aimed to analyze the orientalist elements in the promotional films, which are handled specifically for Turkey, with the semiotic method. In this direction, "Treasures of Istanbul" and "2020 Turkey Promotional Film" shot by the Ministry of Culture and Tourism, Italian director Leonardo Dalessandri's "Watchtower of Turkey" and American filmmaker Brandon Li's "Turkish Fantasia" films were analyzed comparatively by semiotic method. Within the scope of the Treasures of Istanbul promotional film, analysis was carried out with "50", in the 2020 Turkey Promotional Film "72", in the "Watchtower of Turkey" "158" and in the film "Turkish Fantasia", "98". As a result of the analysis, cultural and orientalist elements are at the forefront in the promotional films shot by foreign directors, and the daily life of the Turkish people is focused on; It was concluded that the films shot by the Ministry focused on the time spent by foreign tourists in Turkey.

Keywords: Country promotional films, Country image, Orientalism, Semiotics, Destination.

Giriş

Tanıtım, işletme veya kurumların hedef kitleye ulaşırken verilmek istenen iletileri istenen şekilde aktarabilme, kendilerini kolaylıkla ifade edebilme ve tanıtılan şeyin sürümünü sağlama yönünden önem arz eden çalışmaları kapsamaktadır. Benzer şekilde ülkeler de mevcut imajlarını geliştirmek, onarmak ve destinasyonlarını pazarlayabilmek adına tanıtımdan yararlanmaktadır.

Doğu toplumu ve coğrafyasında yüzyıllardır süren "öteki" söylemi altındaki oryantalist yaklaşımlar, şüphesiz Türkiye'nin de ülke/destinasyon imajını negatif yönde etkilemektedir. Bu negatif imajı onarmak, iyileştirmek ve baştan bir imaj yaratmak uzun soluklu çaba isteyen girişimleri de beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda ülkelerin pozitif bir imaj yaratıp, yaratılan imajı yansıtmak adına birtakım tanıtım faaliyetlerine ve araçlarına başvurduklarını söylemek mümkündür. Bu araçlardan biri de tanıtım filmleridir. Ülkeler, tanıtım filmleri aracılığıyla dış ülkelere karşı imajını onarmada ve destinasyon pazarlama faaliyetlerinde daha etkili hale gelmektedir.

Bu noktada oryantalizm uzun yıllardan beri Orta Doğu ülkelerini yakından ilgilendirmiş ve ülke imajı oluşmasında etkili olan konulardan biri olmuştur. Özellikle Orta Doğu ülkelerini ilgilendiren oryantalizm konusu ve oryantalist kişilerin Doğu hakkındaki tasvirleri içerisinde Arap ülkeleri, İran ve Türkiye gibi ülkeler bulunmaktadır.

Oryantalizm genel itibariyle Doğu bilimi anlamına karşılık gelen, 19. yüzyıl içerisinde akademik bir disiplin olarak gelişen ve Batılılar tarafından Doğu'nun Avrupa gözüyle tasvirini ifade etmektedir. Doğu bilimi ile taalluk eden arkeologlar, ressamalar, filologlar, bilim insanları ve seyyahlar ise oryantalist olarak isimlendirilmektedir (Said, 2013).

Orta Doğu'da başlangıçta Hristiyanlık/İncil hâkim iken sonrasında ise Marco Polo, Pietro della Valle ve Lodovico dia Varthema gibi isimler ticari yol haritasını belirlemeleri ve alışveriş usulünü bir sisteme oturtmaları ile ön plana çıkmışlardır. Bununla birlikte edebiyat arşivi tarih-gezi şeklinde bölümlere ayrılmış ve Batı, Doğu'yu daha iyi keşfetme ortamı bulmuştur (Said, 1998, ss. 90-91).

Böylelikle Batılı sanatçılar Doğu'yu kendilerine özgü bir çalışma alanı olarak yaratmışlardır. Doğu, Batılılar tarafından daha fazla incelenip yorumlanma imkânı bulmuş ve münakaşalı bir konu halini alarak Batı ile kendisi arasındaki çekişmelerin kaynağı olmuştur.

Bu doğrultuda çalışmanın konusu ülkelerin imajlarını belirleyen tanıtım filmleri ve tanıtım filmlerinde yer alan oryantalist sahneler ile ilgilidir. Çalışmanın uygulama bölümünde ülke tanıtımında etkili olan tanıtım filmleri incelenmiştir. Türkiye tanıtım filmleri, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın çekmiş olduğu tanıtım filmleri ve yabancı yönetmenlerin gözünden çekilen tanıtım filmleri şeklinde kıyaslamalı olarak ele alınmıştır. Çalışmanın temel amacı, tanıtım filmlerinin içeriklerinde kullanılan oryantalist unsurların kullanımını ve amaçlarını göstergebilim tekniğiyle analiz ederek turistik tüketiciye verilmek istenen mesajların çözümlenmesidir. Çalışmada nitel bir yöntem olan göstergebilim analizi kullanılmıştır. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın arşivlerinde bulunan, Türkiye'nin en eski tanıtım filmi özelliği taşıyan "*Treasures of İstanbul*" ve Bakanlığın resmi web sitesinde yayınlanmış güncel film olan "*2020 Türkiye Tanıtım Film*" ile ikisi de 2014 senesinde çekilmiş, Youtube izlenme oranlarının dikkate alındığı biri İtalyan yönetmen Leonardo Dalessandri' nin "*Watchtower of Turkey*" ve diğeri Amerikan film yapımcısı Brandon Li' nin "*Turkish Fantasia*" adlı filmleri amaçlı örneklem yöntemiyle seçilmiştir. Tanıtım filmlerinde kullanılan oryantalist unsurlar ele alınarak birtakım analiz ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Elde edilen sonuçların, çalışmanın konu bağlamında ilk olarak ele alınmış olması, Türkiye bazlı destinasyon/ülke tanıtım filmlerinde yer alan oryantalist unsurların tespiti, bu unsurların filmlerde nasıl uygulandığının gösterilmesi, verilmek istenen mesajların nasıl kanalize edildiğinin belirlenmesi ve kurumlar açısından fikir sağlaması noktasında önem taşıdığı düşünülmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Oryantalizm Tanımı, Konusu ve Gelişimi

Oryantalizm kavramı kelime anlamıyla "Doğu Bilimi" ne karşılık gelmekte (TDK, 2019a) olup Latince "Oriens", Batı dillerinde "Orient" (güneşin doğuşu) teriminden türemektedir. Oryantalizm Uzak ve Yakın Doğu sınırlarını içerisinde barındıran ve bu coğrafyalarda yaşamını devam ettiren insanların dillerinin, dinlerinin, tarihlerinin ve kültürlerinin Batı perspektifi tarafından analiz edildiği bir alanı kapsamaktadır (Uluç & Soydan, 2007, s. 37).

Oryantalizm, Şark'ı (Doğu'yu) üreten bununla birlikte Batılı kurumları ve Batılı tarzları inşa eden bir yorum şeklini (Carrier, 2003) ve tahakküm eden Batı'nın, Doğunun değerleri ile Doğu'yu ötekileştirerek bir alan yaratıp o alana kendi değer yargılarını istiflemeye çalıştığı süreci ifade etmektedir (Hakkioğlu & Doğan, 2018, s. 43).

Kahraman'a (2002, s. 156) göre, oryantalizm jeopolitik bir hassasiyetin tarihi, estetik, bilimsel, toplumsal, filolojik ve iktisadi metinlere dağıtılmasıdır. Temel ayrımı yalnızca coğrafi bir ayrım şeklinde değil; psikolojik tahliller, bilimsel keşifler ve yeniden filolojik inşalar kanalıyla oluşturulan ve sürdürülen bir "menfaatler" dizisi üzerindedir çalışmaktır.

Oryantalizm kavramı üzerine yapılan tanımlar çeşitlilik gösterirken oryantalizmin dünyadaki gelişimi ise bu çeşitlilik veya farklılığın açıklayıcı niteliğini oluşturmaktadır.

Oryantalizmin gelişimine bakıldığında oryantalistlere göre tarihsel olarak Doğu-Batı ayrımının amaçları ve kavramsal bir forma dönüşümü Eski Yunanlara kadar uzanmaktadır (Said, 1995, ss. 87-90).

Oryantalizmin resmi olarak ortaya çıkışı ise, 1312 yılında Viyana Konsülü' nün toplanmasıyla birlikte Batı üniversitelerinin birkaçında Arap Dili kürsüsünün kurulmasına yönelik bir kararın alınmasıyla başladığına işaret etmektedir. Ancak oryantalizmin başlangıç tarihini net bir biçimde söylemenin mümkün olmadığı görülmektedir. Burada önemli olan kilise oryantalizmine dikkat çekilmesi, daha öncesinden de oryantalizmin varlığına ilişkin göstergeleri sunmaktadır (Köse & Küçük, 2015, s. 112).

18. ve 19. yüzyıllarda arkeolojide kaydedilen gelişmeler ile birlikte mitolojik, dinsel ve alegorik temalı konuların çekiciliğini yitirmesi, Batı'nın gözünü tamamıyla Doğu'ya çevirmiştir. Doğu; sanatı, kültürü, yaşam biçimi, mistik atmosferi, coğrafyası ve farklı zenginlikleri ile romantik Batılı resamlara geniş bir konu alanı oluşturmuştur (Said, 1995).

Böylelikle Batılı sanatçılar, Doğu sayesinde kendilerine özgür bir çalışma alanı yaratma imkânı yakalamışlardır. Doğu, Batılılar tarafından daha fazla analiz edilebilme ve yorumlanma olanağına kavuşup ihtilafli bir konu halini alarak Batı ile kendisi arasındaki rekabetin kaynağı olmuştur.

1.2. Destinasyon, Ülke İmajı ve Tanıtımı

Destinasyon kavramı İngilizce destination (varış yeri) kelimesini karşılamakla (TDK, 2019b) birlikte anlamsal düzeyde de varış yerini ifade etmektedir (Bozkurt & Şahin, 2015, s. 164).

Destinasyon kavramının kapsamı ise siyasi sınırların çizmiş olduğu bir alandan öte, turizm kaynaklarının gruplandığı coğrafi bir alan olarak tanımlanabilmektedir (Pike, 2008, s. 20; Yüksek, 2014, s.1). Bir destinasyonun tanıtımı, destinasyon imajı oluşturmak ve destinasyona yeni ziyaretçiler çekmek açısından turistik ürün arzının önemli araçlarından birisidir (Güllü, 2018, s. 39).

Destinasyon ile yakından ilişkili olan imaj konusu da destinasyon tanıtımı ve tercihi konusunda önem arz etmektedir.

İmaj; Türk Dil Kurumu'nda imge ve görüntü olarak (TDK, 2019c) tanımlanan, kültürel iklimden mevcut önyargılara, çeşitli kanal ve reklamlardan doğal ilişki türlerine kadar elde edilen bilgi ve verilerin yorumu şeklinde tanımlanmaktadır (Tolungüç, 2000, s. 23). Bu doğrultuda imaj tanımını durum, olgu ya da şeylerin zihinlerde genel manada yorumlanma şekli olarak yapmak mümkündür.

Destinasyon/ülke imajı ise; insanların bir yer hakkında sahip olduğu duygu ve düşüncelerin özeti olmakla birlikte o yer ile ilişkili birçok şeyi temsil etmektedir (Kotler vd.,1993).

Bir ülkenin imajını sahip olunan itibar, uluslararası arenada çizdiği genel intiba, uluslararası konularda oluşturduğu sempati ve dış ülkeler tarafından algılanma şekli oluşturmaktadır (Gültekin, 2005, s. 128).

Ülkelerin imajlarının oluşmasında ve yansıtılmasında kayda değer bir yeri bulunan yöntem ise tanıtım konusudur.

Tanıtım; bir kişi, kuruluş veya grup tarafından uygun olan teknik, yöntem ve iletişim araçları yoluyla bir durum ya da olgu hakkında kitleleri aydınlatmayı ve davranış oluşturmayı hedefleyen faaliyetler bütünüdür (Kaya, 1992, s. 4).

Hacıoğlu'na (2013, s. 71) göre tanıtım, işletmelerin veya ülkelerin çıkarları doğrultusunda saygınlığını artırmak ve pozitif bir imaj inşa edebilmek gayesiyle plan ve politikalar ışığında sistemli, istikrarlı ve net olarak yürüttükleri faaliyetleri kapsamaktadır.

Destinasyon ve ülke tanıtımında çok sayıda tanıtım yöntemi, kitle iletişim aracı, kurum ve kuruluş yer almaktadır. Tanıtım yöntemlerinden halkla ilişkiler, etkinlikler, lobicilik, kamu diplomasisi ve akademik faaliyetler tercih edilirken; araç olarak radyo, internet, televizyon, gazete, broşür, billboard, kitapçık, dergi ve internet tabanlı kitle iletişim araçları tercih edilmektedir. Teknoloji ve internetin gelişimi ile birlikte web siteleri, bloglar, sosyal medya platformları ülke tanıtımında önemli rolleri üstlenmeye başlamıştır. Türkiye özelinde tanıtımda görevli ilgili kurumlar arasında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve TRT gibi birçok kurum bulunmaktadır.

Bununla birlikte son yıllarda destinasyon ve ülke tanıtımı üzerinde dizi ve filmlerin etkisi önemli ölçüde dikkat çekmektedir. Çünkü dizi ve filmler, izleyicilerin ideolojik veya duygusal kaynaklı endişelerini, estetik tercihlerini tatmin edebilecek uzun süreli bir etkiye ve yaklaşıma sahiptir. Bu bakımdan izleyici bu deneyimi veya hissiyatı bir daha yaşamak için film ya da dizileri yeniden izleme ya da satın alma eğilimine girmektedir. Bu süreç ise destinasyon bölgesinin turistik açıdan gelişimine özel bir değer katmaktadır (Vagionis & Loumiotis, 2011).

Hudson & Ritchie (2006), çalışmalarında Avustralya'nın tarih konulu filmlerinde geleneksel ve modern kültürü sentezleyip yansıtarak filmleri, uluslararası ilgiyi teşvik maksatlı kullandıklarını ifade etmişlerdir. Destinasyonun otantik bir görüntüsünü yansıtan ve bir yerin özünü yakalayabilen filmlerin turistleri çekmede daha başarılı olma eğilimi gösterdiği sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte izleyicilere konum ile bağ kurdurulup, mekânlarla, insanlarla ve fantezilerle duygusal bir deneyim yaşatıldığı ölçüde turist davranışının ziyaret etme şeklinde sonuçlanacağını açıklamışlardır.

Dizi ve filmler turistlerin kültüre, tarihe, insanlara ve ülkelere olan bakış açılarını şekillendirebilmektedir. Gerçekte ancak kitaplar veya internet ortamı yoluyla tahayyül edilebilen kültürlerin, şehirlerin ve ülkelerin dizi ve filmlerin katkısıyla çıplak bir gözle neye benzedikleri görülebilmekte ve seyahatin karar alma sürecinde etkili oldukları bilinmektedir (Şahbaz & Kılıçlar, 2009).

Bu çerçevede ülkelerin dizi ve filmler aracılığıyla tanıtımlarını gerçekleştirirken dikkatli olmaları gerekmektedir. Çünkü negatif algı yaratabilecek bir sahne ülkenin imajının bozulmasına sebep olabilir, düzeltilmesi güç bir hal olarak daha büyük aksaklıklara yol açabilir.

Çalışma kapsamında konu değerlendirildiğinde Barthes'e (1993) göre tanıtım sürecinde kullanılan bütün araçlar birer bildiri kaynağı olarak belirtilmektedir. Tanıtım araçlarını piyasaya sürüp tanıtımı gerçekleştiren kurum (Kültür ve Turizm Bakanlığı), bu tanıtımı gerçekleştiren kurumun tanıtım

faaliyetlerini seyreden (yerli ve yabancı turistler) ve tanıtımın aktarıldığı bir kanal (web sayfaları, sosyal medya ve tanıtım filmleri) yer almaktadır. Bu noktada tanıtım filmleri için de anlatıların oluşturduğu bildiriler denilebilmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Tanıtım filmlerinin içeriğinde yer alan oryantalist unsurların kullanım şekli ve amacı, göstergebilim tekniği ile analiz edilerek turistik tüketicilere verilmek istenen mesajların çözümlenmesi çalışmanın başlıca amacını oluşturmaktadır.

Tanıtım filmleri destinasyon/ülke imajlarını direkt olarak etkilemekte ve turistik tüketicilerin ülkeler hakkındaki algılarını şekillendirmektedir. Çalışma, turistik tüketicilere tanıtım filmleri yoluyla gönderilen mesajların hangi oryantalist unsurları içerdiğini belirlemek ve bu unsurların ülkenin turizm açısından nasıl bir imaj yarattığını anlamak için önem arz etmektedir.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan göstergebilim analizi kullanılmıştır. Böylelikle olguların nitel boyutları incelenerek doğal ve bütüncül bir bakış geliştirilmiştir.

Göstergebilimsel araştırmalarda, nitel alandaki diğer araştırmalara göre farklılıklar bulunmaktadır. Göstergebilim analizlerinde bir iç aktarım söz konusudur. Bütün sembol, şema ve işaretler kendi içerisinde bir düzen ve iç akım ile dizilerek bir kavram ya da anlama doğru zihinsel bir olgu oluşturup bütünü anlatırlar (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2014, s. 163).

Göstergebilim, dilsel ve dilsel olmayan göstergeleri inceleyen, bazı koşullarda ise çarpık yaklaşımlara kucak açan, aktif ve farklı bir durum içerisinde geniş bir alan (Barthes, 1979, s. 1) olup anlamın nasıl üretildiğini bulmak için de sistematik bir araç takımı ile analiz sağlamaktadır (Penn, 2000, s. 227).

2.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve yabancı yönetmenler tarafından çekilen Türkiye tanıtım filmleri araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır. Çalışma, Bakanlığın arşivlerinde yer alan biri en eski, diğeri en güncel olan Türkiye tanıtım filmleri ve yabancıların gözünden aktarılan YouTube izlenme oranları en yüksek olan iki tanıtım filmi ile sınırlandırılmıştır.

2.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi

Araştırmada belirlenen evren Türkiye ülke tanıtım filmlerini kapsamaktadır. Örneklem olarak ise amaçlı örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Bakanlığa ait olan tanıtım filmlerinde ilk olarak Türkiye'nin en eski tanıtım filmi özelliği taşıyan "*Treasures of İstanbul*" ile en güncel tanıtım filmi olan "*2020 Türkiye Tanıtım Filmi*" örneklem olarak seçilmiştir. Yabancıların gözünden aktarılan tanıtım filmlerinde ise her ikisi de 2014 senesinde çekilmiş olan ilki İtalyan yönetmen Leonardo Dalessandri' nin "*Watchtower of*

Turkey” ile ikincisi ise film yapımcısı olan Brandon Li’ nin “*Turkish Fantasia*” isimli filmleri örneklem olarak seçilmiştir.

2.5. Araştırma Soruları

Çalışma dâhilinde cevap aranan temel sorular şunlardır:

- 1) Tanıtım filmlerinde vurgulanan esas nitelikler nelerdir?
- 2) Tanıtım filmlerinde değinilen turizm türleri hangileridir?
- 3) Tanıtım filmlerinde yer alan destinasyonlar hangileridir?
- 4) Tanıtım filmlerinde oryantalist ve kültürel unsurlardan hangilerine yer verilmiştir?
- 5) Türkiye tanıtım filmlerinde ülke imajı nasıl çizilmiştir?

2.6. Çalışmaya İlişkin Bulgular

2.6.1. Treasures of İstanbul ve 2020 Türkiye Tanıtım Filmi

* Kültür ve Turizm Bakanlığının Treasures of İstanbul adlı tanıtım filmi deniz, tarih, kültür ve gastronomi odaklı iken; 2020 Türkiye tanıtım filminde deniz, tarih, kültür, gastronominin yanı sıra macera, inanç ve eğlence odaklı turizm türleri yer almaktadır.

* Treasures of İstanbul’da İstanbul destinasyon yeri olarak seçilmişken; 2020 tanıtım filminde İstanbul, Nevşehir, Denizli, Muğla ve Antalya illeri bulunmaktadır.

* Treasures of İstanbul’da Haliç Köprüsü, Galata Kulesi, Taksim Meydanı, Sultanahmet Hipodramı, Kapalı Çarşı, Ayasofya Camii, Sultanahmet Camii, Valens Su Kemerli, Theodosius Dikilitaşı, Rumeli Hisarı ve Harem binası fiziksel mekânlar olarak yer almaktadır. 2020 Türkiye tanıtım filminde ise yamaç paraşüt alanı, Galata Kulesi, Yassıca Takım Adaları, Kapadokya sıcak hava balonları ve kiliseler, İstanbul Boğazı ile boğaz manzaralı diskolar fiziksel mekânlar arasında bulunmaktadır.

* Treasures of İstanbul’da çalışma hayatına ilişkin kareye geleneksel giyim tarzıyla tezgâh açmış kadın satıcı ile yer verilirken; 2020 yılındaki tanıtım filminde kadının çalışma hayatında aktif rol aldığı kareler bulunmamaktadır.

* Treasures of İstanbul’da hayvan unsurlarını içeren herhangi bir görsel yok iken; 2020 yılına ait filmde denizyıldızı ve martı dikkat çekmektedir.

* Treasures of İstanbul’da herhangi bir benzerlik, zıtlık, metonim veya metaforlara yer verilmemiştir. 2020 yılına ait olan filmde çeşitli zıtlıklara ve metaforlara pek çok sahnede değinilmiştir. Sahnelerin birinde kadın turistin plajda uzandığı sahne yer almaktadır. Kadının ellerini yukarıya doğru açması ve paraşütün ardı sıra havalanması sıralı olarak verilmiş ve bir benzeşim oluşturulmuştur. Oluşturulan benzeşim üzerinden özgürlük temasıyla bir metafor yaratılmıştır. Ailesi ile denizde eğlenen kadının üzerinde yer alan su damlacıkları karesinden hemen sonra ateş sahnesi verilmiş böylece su ve ateş arasında bir zıtlık yaratılmıştır. Denizyıldızı üzerine zoom yapılması ardından diskodaki helyum

balonların gösterildiği sahne yer almaktadır. Balonların şekilsel olarak denizyıldızı olduğu ancak beş ayrı parçaya ayrılmış halde renkli ve canlı olduğu göze çarpmaktadır. Denizyıldızının da parçalara bölünse dahi ölmeyişi gerçekliğinden gece hayatının canlılığı ve devamlılığına gönderme yapılmaktadır.

* Treasures of İstanbul'da geleneksel kıyafetler ile harem kültürü kültürel unsur olarak bulunmaktadır. 2020 tanıtım filminde ise sadece hamam kültürüne değinilmektedir.

* Treasures of İstanbul adlı filmde camii görselleri mekânla sınırlı kalırken; 2020 tanıtım filminde de benzer şekilde dini unsurlar mekânsal olarak sınırlı kalmış camii görsellerinin beraberinde kilise kareleri de yer almıştır.

* Treasures of İstanbul'da Türk bayrağı karesi ile Taksim Cumhuriyet Meydanı'nda bulunan Atatürk anıtı sahnesi; 2020 tanıtım filminde ise vapurda asılı olan Türk bayrağı kareleriyle milli unsurlara değinilmektedir.

* Treasures of İstanbul tanıtım filminde harem kapısından içeri girmekte olan kadınlar ile Türklerle özdeşleşmiş harem kültürü, değerli taşlar ve antika eserlerden oluşan mücevherler ile şatafat ve gösteriş üzerinden oryantalist unsurlara yer verildiği görülmektedir. 2020 tanıtım filminde ise hamamda yıkanan kadınlar ile Türklere özgü hamam kültürü oryantalist unsur olarak dikkat çekmektedir.

* Treasures of İstanbul tanıtım filminde modern bireyler, modern hayat, modern mimari ve sosyal yaşam özellikleri vurgulanmıştır. 2020 tanıtım filminde de benzer olarak modern hayat, sosyal yaşam, gece hayatında insanların diskoda dans ederken görüntülerine yer verilen kareler ile eğlence hayatının aktifliğine dikkat çekilerek çağdaş hayata vurgu yapılmıştır.

* Treasures of İstanbul'da Türk mutfağı içkilerinden şaraba yer verilirken; 2020 tanıtım filminde deniz mahsullerinin olduğu restoran yemekleri ve çay-simit ikilisi ile Türk mutfağına ilişkin sahneler eşlik etmiştir.

* Her iki tanıtım filminde de insanların genel olarak eğlenceli, mutlu, sportif olduğu aktif sosyal hayat içerisinden kareler gösterilmiştir.

* Her iki tanıtım filminde de Türkiye'ye nezaketli ve saygılı erkek imajının verildiği, sosyal yaşamda kadınların ön planda olduğu çağdaş bir ülke olarak vurgu yapılmıştır.

2.6.2. Watchtower of Turkey ve Turkish Fantasia

* Yabancıların gözünden aktarılan her iki filmde de macera, kültür, tarih, doğa ve inanç konulu turizm çeşitlerine yer verilmekle beraber Watchtower of Turkey' de diğerinden farklı olarak eğlence ve gastronomi turizmlerine de değinilmiştir.

* Yabancı yönetmenlerin gözünden aktarılan iki tanıtım filmindeki göstergebilim çözümlerine ilişkin bulgular değerlendirildiğinde; Watchtower of Turkey ve Turkish Fantasia adlı tanıtım filmlerinin başlangıç sahnelerinde doğaya karakterize olmuş yağmur ve rüzgâr seslerinin varlığına dikkat çekilmiştir. Watchtower of Turkey' de çiseleyen yağmur ve rüzgâr sesiyle beraber nemli toprak görüntüsü bulunurken; Turkish Fantasia adlı filmde de kuş sesleri, gök gürültüsü ve rüzgâr uğultusu

duyulmaktadır. Her iki tanıtım filminin bitiş sahnelerinde de tekrarlayan bazı kareleri görmek mümkündür.

* Watchtower of Turkey tanıtım filmine konu olan destinasyonlar; İstanbul, Kapadokya, Pamukkale, Konya ve Efes iken Turkish Fantasia isimli Ankara, İstanbul ve Kapadokya ile sınırlı kalmıştır.

* Watchtower of Turkey tanıtım filminde fiziksel mekânlar olarak; Taksim, Kapalı Çarşı, Efes Antik Kent, Galata Kulesi, Kızılırmak Köprü, Kapadokya'da yer alan mağaralar, kiliseler ve peribacaları, yamaç paraşüt alanları, restoran, çocuk parkı, camiiler, pide fırını, eğlence mekânları ve sokaklar gösterilmiştir. Turkish Fantasia' da ise yer alan fiziksel mekânlar; Ortahisar Kalesi, Kapadokya tarım alanları, peribacaları, kaya evler, sıcak hava balonu, İstanbul Boğazı, Ankara sokakları, camii, dondurmacı ve kunduracı dükkânları, sahil kenarı ve düğün salonu olarak gösterilmiştir.

* Her iki tanıtım filminde de çalışma hayatına ilişkin kareler dikkat çekmektedir. Turkish Fantasia' da sadece erkeklerin çalışma hayatındaki aktif karelerine yer verilirken; Watchtower of Turkey' de ise erkek, kadın ve çocukların da çalışma hayatı içerisinde yer aldığı kareler bulunmaktadır.

* Her iki tanıtım filminde de hayvan unsurları dikkat çekmektedir. Watchtower of Turkey' de köpek, kedi, kuş ve deve kareleri bulunurken; Turkish Fantasia' da da horoz, tavuk, at, kuş, köpek ve kertenkele yer almaktadır.

* Her iki tanıtım filminde de benzeşim, zıtlık, metafor ve metonimlere yer verilmiştir. Watchtower of Turkey' de çarpık kentleşmeye ilişkin sahne gösterildikten hemen sonra deniz köpüğü metaforu dikkat çekmektedir. Mitolojide köpük ahiret hayatının varlığına dair gönderme yapan bir kavram olarak anlatılırken, akabinde Kur'an-ı Kerim karesi ile de bu metafor güçlendirilmiştir. Evlerin dış cephelerindeki sıvaların eskimişliği ise yaşam standartlarının zayıf olduğu ile ilişkilendirilmiş, bu durum sahnede yer verilen bir babanın mutsuz bakışları ile de desteklenmiştir. Somut mekânlar ile soyut bir durum olan insan duygu ve halleri ilişkilendirilerek metonimi yapılmıştır. Çiftlerin eğlendikleri ve yalnız bir kadının Kur'an-ı Kerim okuduğu sahne arasında dünyevilik-uhrevilik boyutunda bir zıtlık yaratılmıştır. Bir başka sahnede sokakta iplere asılmış çamaşırlar ve bu çamaşırların üstünden geçen uçak karesi görülmektedir. Dağınık çamaşırlar ve köhne binalar ile düşük gelirli ailelere metonim yapılırken; uçak sahnesi ile teknolojik gelişmelere ve modernizme gönderme yapılmaktadır. Uçak sahnesinde güvercinin havalanıp uçması ile özgürlük teması zemininden düz değişmece yaratılmaktadır. Turkish Fantasia' da sabah saatlerinde horozun ötmesi ile sabah vaktine dair metafor oluşturulmuştur. Sokakta birbiri ile dövüşen köpekler, yağlı güreş yapan pehlivanlar ve kavga eden iki erkek çocuklarının olduğu kareler art arda verilerek aralarında bir benzeşim yaratılmıştır. Fiziksel anlamda birbirlerine zarar veren çocukların ve sert spor türlerinden biri olan yağlı güreş yapan pehlivanların yer aldığı sahneler arasında bir benzeşim kurularak ıllıklığe gönderme yapılmıştır. Çarpık kentleşme ile sosyo-ekonomik durumları olumsuz olan ailelerden çıkarım yapılarak metonim yaratılmıştır. İnsan sahnelerinin olduğu karelerde yaşlı kimselerin yalnızlığı ve sıhhatlerinin bozuk olmaları ile gençlerin kalabalık ve sıhhatlerinin iyi görünmesi arasında bir zıtlık yaratılmıştır.

* Watchtower of Turkey' de kültürel unsurlara daha çok ve sıkça rastlanılmaktadır. Nazar boncuğu, hamam kültürü, kınalı eller, el işlemleri, tespih, dokuma kilimler ve geleneksel kıyafetler içinde fesli dondurmacılar bulunmaktadır. Turkish Fantasia' da ise ip-te asılı duran hayvan motifli örtü yer almaktadır.

* Watchtower of Turkey adlı tanıtım filminde Kur'an-ı Kerim, başörtülü kadın, kilise, camii, tespih görselleri, namaz ibadeti, semazen gösterimi, Kur'an-ı Kerim okumak ve cemaatle beraber Cuma namazı kılmak gibi eylemleri içeren kareler film süresince dini unsur olarak gösterilmiştir. Turkish Fantasia' da başörtülü ve siyah çarşafli kadınlar, sünnet kıyafeti giymiş erkek çocuğu, semazen gösterimi ve camii karelerine rastlanmıştır. Watchtower of Turkey' de din faktörü hoşgörü zemininden detaylı şekilde verilirken; Turkish Fantasia' da dini unsurlar mekânlarla sınırlı kalmıştır. Watchtower of Turkey tanıtım filminde camii ve kilise görselleri, mum yakma ve semazen gösterimi gibi farklı dinlerin sembolleri ardışık sahnelerle gösterilerek hoşgörü ortamının varlığına dikkat çekilmek istenmiştir.

* Her iki tanıtım filminde de ibadethanede gösterilen hoşgörü dikkat çekmektedir. Watchtower of Turkey' de camii avlusunda çocukların koşuşturmaları, Turkish Fantasia' da ise çocuğun yerlerde sürüdüğü sahnelerde çocuklara yetişkinler tarafından herhangi bir müdahalenin olmayışı ile çocuklara olan sevgi ve hoşgörüye vurgu yapılmıştır.

* Watchtower of Turkey' de Türk bayrağı ve Türk bayrağı baskılı anahtarlıkların olduğu kareler yer almaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün "*Ne Mutlu Türk'üm Diyene!*" sözünün ardından Atatürk görseline ve Türk bayrağına vurgu yapıldığı, sonrasında güvercinin kanatlanması dikkat çekmektedir. Böylelikle Atatürk'ün Türk toplumu için yaptığı yenilikler ile Türkiye'nin bağımsız/özgür bir ülke olduğuna ilişkin göndermede bulunulmuştur. Turkish Fantasia' da ise milli unsurlara dair karelerin yer almadığı görülmektedir.

* Her iki tanıtım filminde de oryantalist unsurları içeren karelere sıkça yer verildiği görülmektedir. Watchtower of Turkey adlı filmde nargile kültürü, rakı-balık kültürü, hamam kültürü, nazar boncuğu, camii, başörtülü kadınlar, tespih çekmekte olan kınalı bir kadın eli, semazen, fesli ve pala bıyıklı kimseler, silah ve deve görsellerine yer verilmiştir. Turkish Fantasia' da ise sünnet kıyafetiyle poz veren erkek çocuğu, çarşafli kadınlar, semazen, yağlı güreş oynayan erkekler, camii ve kavga etmekte olan erkek çocuklarının kareleri bulunmaktadır.

* Watchtower of Turkey adlı tanıtım filminde; elindeki armudu gülümseyerek kameramana uzatan satıcı ile Türklerin karakteristik özelliklerinden olan misafirperverlik temasına dikkat çekilmiştir. Turkish Fantasia adlı tanıtım filminde ise bir dükkânın üzerindeki tentede mahsur kalan güvercin, onu kurtarmaya seferber olan kimseler ve o anı heyecanla izleyen kalabalığın güvercin kurtarıldıktan sonra alkış tutması ile hayvanseverlik ve yardımseverlik temalarına vurgu yapılmaktadır.

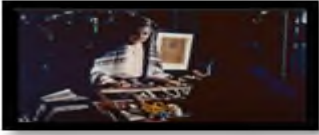

* Her iki filmde de kültürel geri kalmışlık, ilkelik ve aykırılığa dair kareler yer almaktadır. Watchtower of Turkey tanıtım filminde dergi sayfalarında bulunan koyun sürüsü ve deve görselleri ile taşralı hayata vurgu yapılmıştır. Sokakta oyun oynayan çocukların yaptıkları el hareketi küfüre karşılık gelmiş ve kültürel geri kalmışlığın göstergesi olmuştur. İstanbul'da hareket halinde olan tramvayın üzerinde asılı duran çocuklar ile kurallara uymama ve başkaldırı durumu açıklanmaktadır. Çocukların

oyun oynadığı bir sokakta silahla ateş açan bir el ve çocukların silah sesi ile beraber birden irkilip koşuşturmaya başladıkları sahneler, çatışma ortamını ve güvenlik kaygısı yaratan bir durumu açıklar nitelik taşımaktadır. Turkish Fantasia' da ise sokakta kavga eden çocuklar ile dövüşen köpeklerin olduğu sahneler art arda verilerek kavga etmenin ilkelliğine dikkat çekilmiştir.

* Her iki tanıtım filminde de Türk düğünlerinden çekilmiş olan sahneler vardır. Sahneler arasında gelin ile damadın düzenlenen eğlencede kalabalıkla beraber eğlendikleri görülmektedir. Böylece Türkler için eğlencenin kültürel bir formda sunulduğu, eş, dost ve akrabaların birlikteliğine vurgu yapıldığı çıkarımını yapmak mümkündür.

2.7. Tanıtım Filmlerinde Oryantalist Unsurları İçeren Kesitlerin Göstergebilim Çözümlemesi

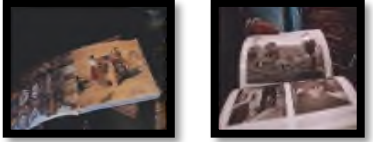
2.7.1. Treasures of İstanbul Tanıtım Filminde Bulunan Oryantalist Unsurların Göstergebilim Çözümlemesi

Gösterge	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Gösterge Türü
	Başörtülü Kadın	Çalışma Hayatındaki Başörtülü Kadın	Geleneksellik, İslami Olgu ve Çalışma Hayatı	Görüntüsel Gösterge
	Yazılı Unsur	Harem	Harem Kültürü, Merak, Mistik Hava, Fanteziler, Kadın	Görüntüsel Gösterge
 	Obje	Süs Eşyaları	İhtişam/Şatafat/Gösteriş	Görüntüsel Gösterge

2.7.2. 2020 TR'de Bulunan Oryantalist Unsurların Göstergebilim Çözümlemesi

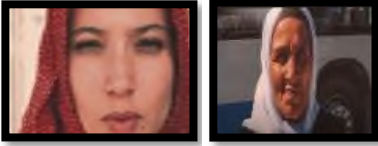
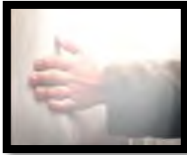
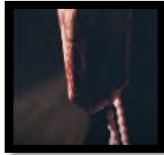
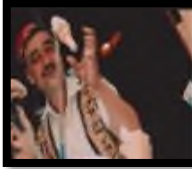

Gösterge	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Gösterge Türü
	Kadınlar	Hamamda Bulunan Kadınlar	Türk Hamam Geleneği, Mistik Hava, Merak	Görüntüsel Gösterge

2.7.3. Watchtower of Turkey' de Bulunan Oryantalist Unsurların Göstergebilim Çözümlemesi

Gösterge	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Gösterge Türü
	Objekt	Tespih	Tespih Çekmek, Geleneksellik ve İslami Olgu	Görüntüsel Gösterge
	Objekt	Tablo	Nazar Boncuğu ve Nazar İnanışı, Kültürel Unsur	Görüntüsel Gösterge
	Objekt	Tablo	Türk Hamamı Geleneği	Görüntüsel Gösterge
	Objekt	Avize	İhtişam Şatafat Gösteriş	Görüntüsel Gösterge
	Objekt	Silah	Çatışma Terör Karmaşa	Görüntüsel Gösterge
	Objekt	Nargile	Nargile Kültürü	Görüntüsel Gösterge
	Objekt	Dergi Sayfaları	Deve İptidai/Taşralı Yaşam	Görüntüsel Gösterge

2.7.3. Devamı

Gösterge	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Gösterge Türü
	İnsan	Pala Bıyıklı Erkek	Türk Saç/Sakal Kültürü	Görüntüsel Gösterge
	İnsan	Erkek Semazen	Semazenlik-Geleneksellik ve İslami Olgu	Görüntüsel Gösterge
	Eylem	Davul Çalan Erkek	Kültürel Olgu	Görüntüsel Gösterge
	İnsan	Başörtülü Kadın	Geleneksellik ve İslami Olgu	Görüntüsel Gösterge
 	İnsan	Kımalı Kadın Eli	Geleneksellik ve İslami Olgu	Görüntüsel Gösterge
 	İnsan	Fesli Erkek	Geleneksellik	Görüntüsel Gösterge
	Durum	Tramvaya Asılan Çocuk	Kurallara Başkaldırı, Aykırı Olma	Görüntüsel Gösterge
	Muhit	Yapılar	Çarpık Kentleşme	Görüntüsel Gösterge

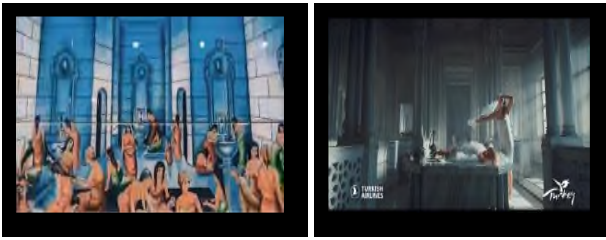
2.7.4. Turkish Fantasia' da Bulunan Oryantalist Unsurların Göstergebilim Çözümlemesi

Gösterge	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Gösterge Türü
	İnsan	Erkek Semazen	Semazenlik-Geleneksellik ve İslami Olgu	Görüntüsel Gösterge
	İnsan	Çarşafı Kadın	Geleneksellik ve İslami Olgu	Görüntüsel Gösterge
	İnsan	Erkek Çocuğu	Sünnet Olmak, Geleneksellik ve İslami Olgu	Görüntüsel Gösterge
	Obje	Avize	İhtişam/Şatafat/Gösteriş	Görüntüsel Gösterge
	Eylem	İki Erkek Çocuğu	Kavga Etmek, İlkellik/Yabani Olma	Görüntüsel Gösterge
	Eylem	İki Pehlivan	Yağlı Güreş, Sert Spor	Görüntüsel Gösterge
	Muhit	Yapılar	Çarpık Kentleşme	Görüntüsel Gösterge

2.8. Oryantalist Unsurlar

Oryantalist Unsurlar	Watchtower of Turkey	Turkish Fantasia	Treasures of İstanbul	2020 Türkiye Tanıtım Filmi
Hamam Kültürü	✓	✗	✗	✓
Harem Kültürü	✗	✗	✓	✗
Rakı Kültürü	✓	✗	✗	✗
Nargile	✓	✗	✗	✗
Yağlı Güreş	✗	✓	✗	✗
Nazar Boncuğu	✓	✗	✗	✗
Davul	✓	✗	✗	✗
Camii	✓	✓	✓	✓
Baş Örtüsü	✓	✓	✓	✗
Kur'an-ı Kerim	✓	✗	✗	✗
Deve	✓	✗	✗	✗
İhtişam	✓	✓	✓	✗
Tespah	✓	✗	✗	✗
Kına	✓	✗	✗	✗
Sünnet Olmak	✗	✓	✗	✗
Semazen	✓	✓	✗	✗
Silah	✓	✗	✗	✗
Fes	✓	✗	✗	✗
Pala Bıyık	✓	✗	✗	✗
Başkaldırı/Aykırılık	✓	✗	✗	✗
Kavgâ/Şiddet	✗	✓	✗	✗
Bulunan Oryantalist Unsurlar	✓ 17	✓ 7	✓ 4	✓ 2

2.9. Hamam Kültürü

Hamamlar, içe dönük olarak yaşayan Osmanlı toplumunun sosyalleştiği alanlardan olup tarihe geçmiştir. Hamamlar, eskiden beri insanların temizlenme, yıkanma ve tedavi amaçlı aynı zamanda kadınların oğulları için eş adayı beğendiği, gelin ve damat hamamı gibi bazı etkinliklerin gerçekleştirildiği eğlence mekânları olmuştur. Hamam tamamen Türklerle özdeşleşen bir kültür olup;

hamam denildiğinde akla ilk gelen Türkler, Türkiye denilince ise akla ilk gelen Türk hamamları olmuştur. Hamamdaki en önemli unsurlar musluk, göbek taşı ve kurnadır. Hamamda kullanılan en önemli aksesuarlar ise kese, havlu, hamam taşı, peştamal, sabun ve sabunluklar, lif, ponza taşı, nalın, takunya, şerbetlikler, hamam otu, buhurdanlar ve gülabdanlardır (Başa, 2009, ss. 209-210).

“Watchtower of Turkey” ve “2020 TR Tanıtım Filmi” görüntülerinde hamamda yıkanan kadınlar ve hamam temalı bir tablo yer almaktadır.

2.10. Pala Bıyık

Pala bıyık “gür, uzun yanaklara doğru kıvrık bıyık” şeklindedir (TDK, 2019d). Türk halkında ceza uygulama şekillerinde dahi bir yiğide verilebilecek cezanın en ağırı, onun bıyıklarını ya da atının perçemlerini kesmek olmuştur. “At” ve “er”, ruh ve beden gibi birbirinden bağımsız olarak değil birlikte kabul edilmiştir. Türklere göre at ve er arasında bulunan bu yakınlık, erin bıyığı ile atın perçemi/yelesi arasında da bulunmalıdır. Türk erkek tipi devirlerce pala bıyıkları ile popüler olmuş, en güçlü ahitler “bıyık kesme” üzerine yapılmıştır (Aydemir, 2012, s. 338).

Türkler arasında bıyık, yıllar boyunca erkekliğin bir simgesini temsil etme şekliyle kullanılmış ve bıyıklar kesilmemiştir. Genç erkekler, sosyal konumlarına göre bıyıklarına gereken önemi ve biçimi vermişlerdir (Tezcan, 1983, ss. 261-262).

“Watchtower of Turkey” isimli tanıtım filminde objektife bakmakta olan pala bıyıklı yaşlı bir erkek görseli yer almaktadır.

2.11. Rakı Kültürü

Rakı; “üzüm, incir, erik vb. meyvelerin alkole mayalanarak damıtılmasıyla elde edilen içki, aslan sütü, imam suyu” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2019e).

Rakı sözcüğünün “araki” veya “ariki” sözcüğünden türediği düşünülmektedir. Bazı iddialar dâhilinde “arak” kelimesinin Arapça’ da ter, arakinin ise terleten anlamına geldiğinden kaynaklı rakıyı çok tüketen kimselerin rakıyı içtikten sonra terlemesi sonucunda bu içki türüne “rakı” ismi verildiği düşünülmektedir. Bir başka görüşe göre ise rakı sözcüğü uzun taneli, büyükçe ve kalın kabuklu olan “razaki” üzümünden üretilen anasonlu rakıya denilmektedir. Razaki ve rakı kelimelerinin söyleyiş yönünden benzer olması ve rakının “Türk İçkisi” olarak tanımlanması, rakı kelimesinin razaki üzüm cinsinden gelmiş olabileceği ihtimalini göstermektedir. Osmanlı döneminde akla gelen ilk içki şarap iken zamanla şarabın yerini rakı almıştır (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2014).

“*Watchtower of Turkey*” isimli tanıtım filminde bir eğlence ortamında darbuka çalmakta olan sanatçıların bulunduğu mekânın arkasında “*rakı-balık*” restoranı dikkat çekmektedir.

2.12. Kına

Kınanın, Arapça “*hına*” kelimesinden dilimize geçmiş olduğu ve (Yardımcı, 2008, s. 81) 2 ila 6 metre uzunluğundaki kınagiller familyasından çiçekli bir bitki olup eskiden beri pek çok hastalığı tedavi etmede kullanıldığı bilinmektedir. Kınanın tarihi ise Antik dönemlere kadar uzanmaktadır. Kınanın anavatanı Kuzeydoğu Afrika olarak kabul edilmekle birlikte günümüzde ise Pakistan, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da çoğu ritüellerde kına tercih edilmektedir. Aynı zamanda kına, uzun dönemlerden beri kadınlar arasında kullanılan bir süsleme aracıdır. Türk halk kültüründe ise kına kadınların saç renklerini değiştirmek, el ve ayakları süslemek gibi kozmetik amaçlarla da kullanılmıştır. Öte yandan Türk tıp tarihinde kına baş ve göz ağrılarında, ülser, mantar, egzama ve yanık tedavilerinde kullanılmıştır. Bu doğrultuda kınanın Türk halk kültüründe mühim bir yeri vardır (Taşkiran ve Şar, 2016, s. 30).

Kınanın insanlara mutluluk ve şans getirdiği, kötülükleri kovduğu bilinmektedir. İslamiyet’te de kınanın zihinlerde koruyucu bir maddi kültür ögesi ve onunla girilen işlerin güzel sonuçlanması şeklinde bir misyonu vardır (Tanrıbuyurdu, 2016, s. 102).

“*Watchtower of Turkey*” isimli tanıtım filminde bir kadının tespih çekerken ellerinin kınalı olduğu görülmektedir.

2.13. Tespih

Tespih, ilk insanlar tarafından avladıkları av üzerindeki diş veya kemik gibi parçaları iplere dizerek onların kendilerine şans getirdiklerine inandıkları ve nazarlık amacıyla da kullandıkları bir eşyaydı. Sonrasında bu dini bir vaziyet olarak Budizm, Hinduizm, Hristiyanlık ve İslamiyet’te ibadet aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Elaltuntaş, 2014, ss. 166-167). Aynı zamanda tespihin meditasyon aracı olarak da bilimde bir yeri bulunmaktadır. Türklerin başka kültürlerden bu noktada farkı, tespihi bir el sanatı biçiminde görmeleridir. Tespih, başka kültüre bağlı olan kimseler için ancak din adamları tarafından tercih edilen bir obje konumundayken, Türklerde ise bir meslek halini almıştır. Bilhassa

Osmanlı devrinde padişah ve eşlerinin hediyeleşmede tespihi çokça tercih etmeleri ve saray koleksiyonlarında müzelik tespihlerin yer alması bu durumu desteklemektedir (Elaltuntaş, 2014, ss. 166-167).

“*Watchtower of Turkey*” isim tanıtım filminde bir kadının tespih çektiği kareyi görmek mümkündür.

2.14. Nazar Boncuğu

Nazar boncuğu, nazara karşı bir savunma oluşturmak için orta kısmında göz biçiminde bir motif olan, odun ateşi sıcaklığında eritilen ve camdan imal edilen el sanatı ve kültürel nesnedir (Akçora, 2013, s. 14). Geleneksel olarak sözlü kültür ürünleriyle doğrudan ilişkili olarak kullanılan nazar boncuğu, takı sektöründe de süs maksatlı kullanılmaktadır. Nazar boncuğu, Türkiye'nin sembollerinden birisidir ve somut olmayan kültürel miras unsuru olarak kuşaklara aktarılmaktadır (Ekici ve Fedakâr, 2014, ss. 40-49).

“*Watchtower of Turkey*” adlı tanıtım filminde nazar boncuğu temalı bir tablonun varlığı dikkat çekmektedir.

2.15. Sünnet Olmak

İslami kurallar arasında sünnet olma durumu bulunmamakla beraber tarihi süreç içerisinde İslamiyet öncesi Sami bölgesinde gelişmiştir. İnsanlar yerel gelenekler içerisinde giderek sünneti kendi kültürlerine göre uyarlamışlardır (Chylinski, 1995, s. 70). Tarih kitaplarında sünnet, Hz. İbrahim ve eski Mısırlılardan beri aktarılan bir işlemdir. Sünnet etme işlemi İslamiyet'in yaygın olduğu bölgelerde çocuğun doğduktan sonraki ilk yıllarında gerçekleştirilirken; Türkiye'de ise 6 ila 7 yaş döneminde yapılmaktadır. Türkiye'de sünnetin çocuğun daha geç yaşlarında yapılması, bu işlemin toplum tarafından “*erkek çocuğunun başarı ile geçmesi beklenen bir cesaret sınavı*” olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır (Büyükcünel, 2015, s. 104).

Erkeğin hükümran olduğu toplumlarda penis, bir güç simgesi olarak erkekliği temsil etmektedir. Sünnet işlemi uygulanmış çocuğun, çocukluk evresini bitirip erkekliğe adım attığı şeklindeki baskın görüş ile bu durum erkeklerde saygınlık kaynağı olarak karşılık bulmaktadır. Bu yönden Türkiye'de

sünnetli olmak, erkeklığın ön şartlarından biri olarak görölmektedir (Barutçu, 2015, s.153; Büyükünâl, 2015, s.134).

Türkiye’de sünnet edilmiş erkek çocuğuna pek çok aile tarafından hâlâ geleneksel sünnet kıyafeti giydirilmekte, onun erkeklığe adım atmasının şerefine maaile bir yemek programı düzenlenerek kutlama gerçekleştirilmektedir. Cerrahi bir işlemin erkeklığe evre şeklinde görölmese, düzenlenen bu tür düğünler ve kutlamalarla desteklenmektedir. Bu kategoride olan geleneklerin süregelmesi insanlarda olumsuz bir niyet ihtiva ettiğie anlamına gelmese de erkek egemen toplumun uzantılarının olduğu fikrini pekiştirir bir nitelik göstermektedir.

“*Turkish Fantasia*” adlı tanıtım filminde çocuk parkı içerisinde bulunan bir havuzun kenarında sünnet kıyafeti giymiş erkek çocuğu dikkat çekmektedir.

2.16. İlkel ve Geri Kalmış Muhit/Sokaklar

İstanbul’un bazı semt ve sokaklarının film veya metinlerde düzensiz, pespaye, çarpık kentleşmenin olduğu ve silahların patladığı bir ortamda gösterilmesi oryantalist bir yaklaşımı yansıtmaktadır (Çetin, 2020, ss. 55-56).

“*Watchtower of Turkey*” ile “*Turkish Fantasia*” tanıtım filmlerinde yer alan köhne binalar ve çarpık kentleşmenin gösterildiğie kareler dikkat çekmektedir.

2.17. Mimari

Mimaride camii ve sarayların önemli bir yeri bulunmaktadır. İstanbul’da bulunan saraylar ekseriyetle lüksün, zevkin, eğlencenin, ihtişamın, hedonizmin, israfın ve tüketimin simgesi olan yerlerdir. Oryantalist kimselerin sanatta ve edebiyatta çokça yer verdikleri, zevk içinde yaşam süren padişah imgesi bu karelerle pekiştirilmiştir. Bu durumda anlatılmak istenen Türk ve Osmanlı yöneticilerin tebaasının yaşam şartlarının üzerinde bir hayat sürdürdüklerini gösterme niyetini ortaya serme olabilmektedir (Çetin, 2020, s. 56).

“*Treasures of İstanbul*” isimli tanıtım filminde Topkapı Sarayı içerisinde yer alan kareler dikkat çekmektedir.

2.18. Nargile

Nargile; “tömbedeki denilen bir cins tütünün dumanının sudan geçirilerek içilmesini sağlayan araç” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2019f).

Hindistan, nargilenin keşfedildiği yer olmakla beraber nargile Araplar ve İranlılar arasında yayılmış, ilk olarak yaklaşık 400 sene önce Afrika ve Asya yerlileri tarafından içilmiş, daha çok Asya topraklarında tercih edilen geleneksel bir tütün içme aracıdır. Kaybolma eşiğinde olan nargile kullanım oranı son yıllarda ise önemli ölçüde artmıştır (Sarılı, 2019, s. 106).

Tütün ve kahve içmek, Osmanlı toplumunda şehirlerden köylere yayılan toplumsal bir alışkanlık olup gezginlerin Batı’da tütün hakkında aktardıkları da Batılıların gözünde Türk imajının oluşmasında etkili olmuştur. Bununla beraber, tütün “öteki” kimlikleri tanımlamak için bir araç olarak kullanılmaktadır (Fındık, 2016, s. 388).

Gülaçtı’nın (2018, s. 108) gerçekleştirdiği bir çalışmada, 19. yüzyıl fotoğrafçıları tarafından çekilen, Osmanlı Devleti’nin “Öteki” kimliği başlığı altındaki kareler dikkat çekmektedir. Oryentalist tutum içinde değerlendirilme yapıldığında; görseller arasında kahvehanede tavla oynayan, nargile ve tütün içen fesli ve sarıklı erkek tipleri Osmanlı erkeği ile bağdaştırılan “tembellik” kavramına çağrışım yaptığı düşünülmektedir.

“Watchtower of Turkey” tanıtım filminde nargile ve nargile közü dikkat çekmektedir.

2.19. Yağlı Güreş

Milli kültür unsurları içerisinde bulunan sporun törensel uygulama biçimleri, o spor çeşidini geleneksel kılmaktadır. Bu noktada Kırkpınar geleneği, yağ, yağlı güreş, dua, müzik, selamlama gibi kavramlar ve güreşçilerin, davulcuların geleneksel kıyafetleri kültürel bir donanımına sahip olup yağlı güreş milli bir karakter taşımaktadır (Yıldırım, 2000, s. 56).

Çoban (2016, s. 30) tarafından “Midnight Express” isimli film oryantalizm bağlamında değerlendirilirken filmde konusu geçen “Sağmalcılar Cezaevi” avlusunu “Prison Break” dizisindeki

“Panama Hapishanesi”ne benzetilmiştir. Dizide kafes içerisinde gardiyanlar tarafından bakımı sağlanan köpekler ve yağlı güreş yapan mahkûmlar Türk olarak gösterilmiştir.

“Turkish Fantasia” isimli tanıtım filminde iki pehlivanın güreştiği sahneleri görmek mümkündür.

2.20. Davul

Davul, rahat kullanımından dolayı çağlar boyunca dünyanın çeşitli yerlerinde farklı biçimlerde kullanılmaktadır. Orta Asya’da davul, kötü şeyleri defetme maksadıyla çalınmakta ve nedeninin ise Şamanizm inancından kaynaklı olduğu bilinmekteydi. Geçmişten günümüze davul; dini törenler/ayinlerde kötü ruhları uzaklaştırmak, düşmana korku salmak, sahur vaktinde Müslümanları uyandırmak ve iletişim kurmak gibi çok yönlü amaçlarda kullanılmaktadır. İlk çağlardan itibaren sosyal ortamlarda kullanıldığı bilinen davul, Türk vurmali çalgılarında bir sembol olarak yerini almıştır (Çelik, 2017, ss. 12-17).

“Watchtower of Turkey” tanıtım filminde kültürel olgular içerisinde davul çalmakta olan bir erkeği görmek mümkündür.

Sonuç ve Öneriler

Ülkeler tanıtım filmleri yoluyla mevcut imajlarını olumluya dönüştürebilmekte veya baştan bir imaj inşa edebilmektedir. Böylelikle tanıtım filmlerine konu olan destinasyon bölgesi hakkında bir özdeşim kurularak, çağrışımlar yaratılarak olumsuz imajın onarılması sağlanmaktadır. Çağrışımlar sayesinde ise turistik tüketicilerin kalıp yargıları destinasyon bölgesine karşı yıkılabilmekte yerine merak ve ilgi uyandırmak mümkün kılınabilmektedir.

Uzun yıllardan beri dünyada Arap ve İslam dünyasının olumsuz bir imajı söz konusuyken; Türkler de bu olumsuz imaj algısından dini ve coğrafi konularda etkilenmiştir. Bu kanı ve düşünceler ise Batılı bilim insanları, yazarlar ve seyyahlar tarafından güçlü bir söylem yoluyla “öteki” yaftası altında dile getirilmektedir.

Çalışmada oryantalizm çerçevesinde Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın hazırladığı “Treasures of İstanbul” ile “2020 Türkiye Tanıtım Filmi” ve yabancıların gözünden aktarılan “Watchtower of Turkey” ile “Turkish Fantasia” adlı Türkiye ülke tanıtım filmleri birlikte analiz edilerek göstergebilim çözümleme ile değerlendirilmiştir. Analiz edilen bulgular ışığında; Bakanlığın tanıtım filmlerinde yer alan destinasyon yerleri İstanbul, Muğla, Denizli, Antalya ve Nevşehir iken; yabancı yönetmenlerin objektifinden yansıyan filmlerde yer alan destinasyonlar ise İstanbul, Nevşehir, Denizli, İzmir, Konya ve Ankara olarak yer almıştır. Ortak destinasyon bölgesi olarak Kapadokya ve İstanbul görülmektedir. Turizm çeşitleri

olarak tanıtım filmlerinde gastronomi, kültür, tarih, macera, inanç, deniz, doğa, dinlenme ve eğlence turizmi görülmüştür.

Türkiye, Bakanlığın bünyesinde olan tanıtım filmlerinde yabancı turistlerin destinasyon bölgelerinde belirli bir zaman diliminde geçirdiği anlar ile ele alınmış ve Türk halkının günlük/sıradan yaşantısına yer verilmemiştir. Bakanlığın tanıtım filmlerinde Türkiye imajı; kültürel, dini ve oryantalist unsurlardan daha uzak, çağdaş insanların ve modern mimari yapılarının bulunduğu, yabancı turistlerin eğlenceli vakitler geçirdiği, kaygı düzeyi düşük, mutlu insan kareleriyle çizilmiştir.

Türkiye, yabancı yönetmenlerin gözünden aktarılan filmlerde ise yabancı turistlerin ülkede vakit geçirdiği anlardan ziyade, Türk halkının günlük/sıradan yaşantısının ön planda tutulduğu kareler ile tanıtılmıştır. Türk toplumunun geleneksellik ve çağdaşlık arasında bir çizgide, kentli yaşamın beraberinde taşralı bir hayatın da hâkim olduğu coğrafyada yaşadığı gerçekliği ile aktarılmıştır. Filmlerde kültürel, dini ve oryantalist unsurların pek çok sahnede bulunduğu, çarpık kentleşmenin yaygın olduğu, çalışma hayatının zorluklarına dikkat çekildiği görülmüştür. Bunun beraberinde insanlar üzerindeki bazı ilkel davranışlara, kültürel açıdan geri kalınmışlığa ve bazı insanların kurallara başkaldırabilen bir yapıda olduklarına yer verilmiştir. Halkın sosyo-ekonomik durumuna göre duygu durum hallerinin de her kesim düzleminde farklılaştığına dikkat çekilmiştir. Bununla beraber analize tabi tutulan dört filmin tamamında Türklerin hoşgörülü bir toplum olduğu camii ve kilise temalarıyla anlatılmak istenmiştir.

Bakanlığın çekmiş olduğu filmlerde Türk toplumunun günlük hayat akışında rutin hayatlarına şahitlik edilmemiş, yabancı turistlerin belli bir süre zarfında geçirdiği deneyimlere odaklanılmıştır. Yabancıların filmlerine göre Bakanlığın tanıtım filmlerinde kültürel ve oryantalist unsurlar, nicelik olarak daha az sunulmuştur. Bu bulgular ışığında Bakanlığın çekmiş olduğu filmlerde, oryantalist düşüncesini çağrıştıracak söylemlerden uzak bilakis Türkiye ve Türklerin modern bir düzlemde aktarılmasının nedeninin imaj onarma girişiminin bir göstergesi olabileceği düşünülmektedir.

Bununla beraber Bakanlığın çektiği tanıtım filmlerinde yabancıların gözünden çekilen filmlere nispeten Müslüman ve Türklerle özdeşleşen unsurlara daha az yer verilmesi, yabancı turistler açısından güvensizlik ve ikilem durumu teşkil edebilir. Bu bağlamda yabancı turistlere karşı tarafsız bir tanıtım algısı verebilmek önemlidir. Yabancıların gözünden çekilen Türkiye ülke tanıtım filmleri Bakanlığın çekmiş olduğu filmlere kıyasla Youtube izlenme oranları daha yüksektir. Bu açıdan Türklerin yaşantısı üzerinden verilen sahnelerin turistik tüketicilerin dikkatini daha çok çektiği, realist ve merak uyandırabilen bir gizemde olduğu söylenebilir. Buradan hareketle T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, ülke tanıtım filmlerini hazırlarken Türk halkının günlük yaşam içerisinde yaşadığının ve kültürünün daha ön planda olduğu sahneleri tercih edebilir.

Echtner & Prasad (2003) çalışmalarında Batılı turistlerin büyük bir çoğunluğunun Batılı olmayan ülkelerden olan Tayland, Çin, Hindistan, Türkiye ve Mısır'ın mistik, otantik ve egzotik kültürlerinin dikkatlerini çektiklerini belirtmektedirler. Şimdi ile geçmiş arasındaki tema kaçınılmaz olarak modern ve gelenekselliğin buluşma noktası şeklinde tanımlanır. Betimlenen geçmiş ise tuhaflık, mistisizm ve atmosferik zenginlik temalarıyla çevrilidir. Bu şöhretli yerlerde inşa edilmiş harabeler ve kalıntılar,

turizm bakışlarının göz bebeği olan odak noktasıdır. Turistler sözlü ve görsel temsiller yoluyla mistik gizemleri ortaya çıkarmayı, egzotik insanları şaşkınlıkla izlemeyi tahayyül eder. Bu noktada Orta Doğu ülkelerinde bulunan destinasyonların değişmeden kalması turistler açısından önemlidir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, ülke tanıtım filmlerinde bilinen turizm çeşitleri ve destinasyonları işlemekle birlikte farklı destinasyonlarda farklı turizm türlerini de konu edinerek tek tip olan turizm çeşitliliğini artırmalıdır. Böylece Türkiye ve Türk toplumu yabancıların gözünden aktarılan tanıtım filmleri ile daha fazla örtüşecek ve hedef kitle deniz-kum-güneş üçgeninden sıyrılarak farklı turizm çeşitleriyle buluşabilecektir.

Bu çalışma, amaçlı örneklem oluşturularak toplam dört ülke tanıtım filmine ve bu filmlere konu olan oryantalizm ile ilgili etraflıca bilgilere ulaşabilmek için nitel bir yöntem türü olan göstergebilim analizin tercih edilmesiyle sınırlandırılmıştır. Yapılan çalışma, gelecekte yapılacak olan çalışmalara ve araştırmacılara rehberlik etmesi bakımından değerlendirildiğinde; gerçekleştirilecek olan çalışmalarda araştırmacılar, nicel bir yöntemi de birlikte kullanarak Türkiye destinasyon/ülke imajının yabancı turistik tüketiciler nezdindeki algılarının ne yönde olduğunu tespit ederek oryantalizm konusunun yabancı turistler tarafından nasıl algılandığı konusunda teferruatlı bilgilere ulaşarak literatüre katkı sağlamasında yardımcı olabilir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akçora, E. (2013). Görece' de nazar boncuğu. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 6(11), 11-22.
- Aydemir, A. (2012). Kutadgu bilig ve divan-ü lügati-Türk'e göre "saç-sakal" kültürü üzerine. *Turkish Studies*, 7 (3), 329-350. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3421>.
- Barthes, R. (1979). Göstergebilim ilkeleri. (1. Baskı). (Çev. B. Vardar ve M. Rifat). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Barthes, R. (1993). Göstergebilimsel serüven. (1. Baskı). (Çev. M. Rifat ve S. Rifat). Yapı Kredi Yayınları.
- Barutçu, A. (2015). Ucundan azıcık'la atılan sağlam temel: Türkiye'de sünnet ritüeli ve erkeklik ilişkisi. *Masculinities: A Journal of Identity and Culture*, 3, 129-155.
- Başa, B. A. (2009). Türk hamam kültürünün spa & wellness mekânlarının tasarımına etkileri. *Journal of World of Turks*, 1(1), 207-220.
- Bozkurt, M., & Şahin, B. (2015). *Turizm pazarlaması* (1. Basım). Paradigma Akademi Yayıncılık.
- Büyükcinal, C. (2015). Toplumumuzda sünnet uygulamaları ve tarihi gelişimine bir bakış. *Çocuk Cerrahisi Dergisi*, 29(3), 104-120.
- Carrier, J. G. (Ed.). (2003). *Occidentalism: images of the West*. Clarendon Press.
- Chylinski, E. A. (1995). Sovyet Orta Asya'sında aile hayatının bir ritüeli: sünnet. (Çev. E. Çelik ve R. Gürses). *Milli Folklor*, 7.
- Çelik, S. (2017). Türk kültüründe geçmişten günümüze "davul". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(8), 11-18.
- Çetin, N. (2020). *Oryantalist kuşatma*. (1. Baskı). İlbilge Yayıncılık.
- Çoban, M. (2016). Amerikan sinemasında "Türk Hapishanesi" olgusu ve Türkiye/Türk imajları: "Geceyarısı Ekspresi", "Dehşete Yolculuk" ve "Hapishane Ateşi" filmleri üzerine bir inceleme". *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat Dergisi*, 1(1), 20-35.
- Echtner, C. M., & Prasad, P. (2003). The context of third world tourism marketing. *Annals of Tourism Research*, 30(3), 660-682.
- Ekici, M., & Fedakâr, P. (2014). Gelenek, aktarma, dönüşüm ve kültür endüstrisi bağlamında nazar ve nazar boncuğu. *Milli Folklor*, 13(101), 40-50.
- Elaltuntaş, Ö. F. (2014). Parmak uçlarındaki kültürel hazine: tespah. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 145-170.
- Fındık, E. F. (2016). Ay ışığında tütün seremonisi – Osmanlı kırsalında tütün kullanımının kanıtları: Aziz Nikolaos Kilisesi kazıları lüle ve nargile buluntuları. *Cedrus Dergisi*, (4), 373-392. <https://doi.org/10.13113/CEDRUS/201622>.
- Gülaçtı, G.E. (2018). Oryantalizm'in ellerindeki fotoğraf: Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl fotoğrafçılığında öteki'nin mikrokozmosu olarak yansımaları. *Art-Sanat Dergisi*, 10, 81-120.
- Güllü, K. (2018). Destinasyon tanıtımında yerel yönetimlerin rolü: belediyelerin web siteleri üzerine bir araştırma. *Reforma*, 3(79), 38-51.
- Gültekin, B. (2005). Türkiye'nin uluslararası imajında yükselen değerler ve eğilimler. *Selçuk İletişim*, 16(1), 126-140. <https://doi.org/10.18094/si.97762>.
- Hacıoğlu, N. (2013). *Turizm pazarlaması* (8. Basım). Nobel Yayıncılık.

- Hakkıoğlu, M., & Doğan, Ç. (2018). Mim Kara' nın Doğu'ya hüznün turları adlı yapıtında Doğunun ve Batının koordinatları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 35(1), 42-51. <https://doi.org/10.32600/huefd.438500>.
- Türk Patent ve Marka Kurumu (2021, Aralık 15). Resmi coğrafi işaret ve geleneksel ürün adı bülteni. <https://webim.turkpatent.gov.tr/file/2ed8b41f-a225-45a8-a40a-f83e571da1a6?name=115&download>.
- Youtube (2021, Mart 2). Brandon Li'den "Turkish Fantasia" adlı müthiş Türkiye tanıtım filmi. <https://www.youtube.com/watch?v=eyo-tDD-LnA>.
- Youtube (2021, Mart 2). Watchtower of Turkey. <https://www.youtube.com/watch?v=z7yqtW4Isec>.
- Hudson, S., & Ritchie, J. R. B. (2006). Film tourism and destination marketing: the case of captain Corelli's mandolin. *Journal of Vacation Marketing*, 12(3), 256-268. <https://doi.org/10.1177%2F1356766706064619>.
- Kahraman, H. B. (2002). Oryantalizm ve kemalizm. *Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 5(20), 153-181.
- Kaya, B. (1992). Tanıtmanın tanımları, boyutları ve amaçları. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 4-10.
- Kotler, P., Haider, D., & Rein, I. (1993). There's no place like our place! the marketing of cities, regions, and nations. *The Futurist*, 27(6), 14.
- Köse, M., & Küçük, M. (2015). Oryantalizm ve "öteki" algısı. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 107-127.
- Penn, G. (2000). Semiotic analysis of still images. *Qualitative Researching with Text, image and Sound*, 227-245. <https://dx.doi.org/10.4135/9781849209731.n13>.
- Pike, S. (2008). *Destination marketing: an integrated marketing communication approach*. Butterworth-Heinemann.
- Said, W. E. (1995). Oryantalizm/sömürgeciliğin keşif kolu. (Çev. N. Uzel). İrfan Yayınevi.
- Said, W. E. (1998). Kültür ve emperyalizm. (Çev. N. Alpay). Hil Yayınları.
- Said, W. E. (2013). Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark anlayışları. (Çev. B. Ülner). Metis Yayıncılık.
- Sarılı, S. Ö. (2019). Nargile kullanımında riskler, tehditler ve önleyici yaklaşımlar. *Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 105-114. <https://doi.org/10.26650/IARHS2019-597841>.
- Şahbaz, R. P., & Kılıçlar, A. (2009). Filmlerin ve televizyon dizilerinin destinasyon imajına etkileri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 31-52. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=87152>.
- Tanrıbuyurdu, G. (2016). Klasik Türk şiirinde bir sembol olarak "kına". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 102-115.
- Taşkıran, E. G., & Şar, S. (2016). Geçmişten günümüze kına. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 6(2), 30-37.
- Tezcan, M. (1983). Giyim olgusuna sosyo-kültürel bakış ve Türklerde giyim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16(1), 255-276. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000932.
- Tolungüç, A. (2000). *Turizmde tanıtım ve reklam*. (2. Basım). MediaCat Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu (2019, Mart 14). Türk dil kurumu sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr/>.

- Uluç, G., & Soydan, M. (2007). Said, oryantalizm, resim ve sinemanın kesişme noktasındaki harem suare. *Bilgi / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 35-53. <http://bilgi.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2838-published.pdf>.
- Vagionis, N., & Loumioti, M. (2011). Movies as a tool of modern tourist marketing. *Tourismos: An International Multidisciplinary Journal of Tourism*, 6(2), 353-362.
- Yardımcı, M. (2008). Geleneksel kültürümüzde ve âşıkların dilinde kına. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 14(54), 81-95.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2014). *Spss uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. (2. Baskı). Detay Yayıncılık.
- Yıldıran, G. (2000). Geleneksel yağlı güreşin, kültürel, yapısal ve bilimsel açıdan modern minder güreşiyle farklılıklarının değerlendirilmesi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 5(1), 53-62.
- Yüksek, G. (2014). *Turizm destinasyonları*. (1. Basım). Detay Yayıncılık.

METVERSE TOPLUMU: KİMLİK, MEKÂN VE YENİ TOPLULUK BİLİNCİ

 Filiz GÜVEN^a

 İlkin GÜVEN^b

Özet

İlk olarak 1992 yılında kurgusal bir biçimde tanımlanmış olan “Metaverse”, günümüz teknolojisi ile bir arada düşünüldüğünde bireylerin kendilerini zihinsel olarak içinde hissettikleri yeni bir evren modelidir. İlk örnekleri dijital oyun teknolojisi üzerine kurulu siber deneyimlerden başlayarak gündelik yaşama dâhil edilen bu evren, büyük teknoloji şirketlerinin ilgisinin bu alana kayması ile birçok uzman ve kurum tarafından “internetin geleceği” olarak kabul edilmiştir. Siber gerçeklik ile insanoğlunun yaşamına girmeye başlayan çevrimiçi yaşam, “Metaverse” ile bir boyut daha atlayarak gerçek dünya ile siber dünyanın kesiştiği ancak ikisinin de ötesinde bulunan bir noktaya yerleşmiş, fiziksel gerçekliği dahi ele geçirmiştir. Özellikle Yeni Koronavirüs Pandemisiyle birlikte yaşamın tüm alanlarına dâhil edilen çevrimiçi sürecin devamı olarak kabul edilen Metaverse; fiziksel bilgi, beceri ve tecrübelerin bilişsel bir aktarımıdır. Kullanıcılarına tıptan sanata birçok alanda işlevsel deneyim alanları açan Metaverse, merkeziyetsiz olması nedeniyle geleneksel toplum düzenine alternatif yeni bir toplum yaratabilir. Bu yönüyle kimlik, mekân gibi toplumsallığı belirleyen unsurları da merkeziyetsiz kılmaktadır. Belirtilenler ekseninde çalışma, Metaverse teknolojisini ve getirdiği yenilikleri, toplumsal oluşturan öğeler çerçevesinde bireyden topluma; mekân, kimlik ve toplum eksenli bir çerçevede literatür taraması ile sorgulamıştır. Literatür taraması için kullanılan veri tabanları Ebscohost, Scopus, Web of Science ve ProQuest’tir. Bu veri tabanlarında yer alan 82 adet yayın ele alınmış ve Metaverse’te kimlik ve mekân çalışmaları ile ilgili olarak belirlenmiştir. Bu çalışmalardan hareketle Metaverse’ün kültürlerarası etkileşimi artırma potansiyeli dikkate sunulmuş ve yeni topluluk bilincinin eskisinden çok daha farklı bir alanda ve tamamıyla farklı değerler etrafında oluşacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Literatür taraması, Mekân, Metaverse, Toplum, Topluluk bilinci.

METVERSE SOCIETY: IDENTITY, SPACE AND NEW COMMUNITY AWARENESS

Abstract

^aDr. Öğr. Üyesi. Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, filiz__guven@hotmail.com.

^bArş. Gör., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık, ilkim.guven@ozal.edu.tr.

Makale Geliş Tarihi: 08.08.2022, Makale Kabul Tarihi: 09.11.2022

First defined fictionally in 1992, "Metaverse" is a new universe model in which individuals feel themselves mentally when considered together with today's technology. This universe, which has been included in daily life starting from cyber experiences, the first examples of which are based on digital game technology, has been accepted as the "future of the internet" by many experts and institutions as the attention of big technology companies has shifted to this field. Online life, which started to enter the life of human beings with cyber reality, has taken another dimension with the "Metaverse" and settled at a point where the real world and the cyber world intersect, but beyond both, even taking over the physical reality. Metaverse, which is considered as the continuation of the online process included in all areas of life, especially with the New Coronavirus Pandemic, can be defined as a cognitive transfer of physical knowledge, skills, and experiences. Metaverse, which opens functional areas of experience to its users in many fields from medicine to art, can create a new society that is an alternative to the traditional social order due to its decentralization. In this respect, it also decentralizes the elements that determine sociality such as identity and space. In line with what has been stated, the study has questioned the Metaverse technology and the innovations it brings, with a literature review within the framework of the elements that make up the social, from the individual to the society, in the axis of space, identity, and society. Databases used for literature search are Ebscohost, Scopus, Web of Science and ProQuest. 82 publications in these databases were discussed and identified in relation to identity and space studies in Metaverse. Based on these studies, considering the potential of Metaverse to increase intercultural interaction, it has been concluded that the new community consciousness will be formed in a very different area and around completely different values than before.

Keywords: Identity, Literature review, Space, Metaverse, Society, Community awareness.

Giriş

İsteyen herkesin üç boyutlu modeller oluşturabileceği ve bunları kontrol etmek üzere komut dosyaları yazarak yeni nesnelere ekleyebileceği bir alan olan Metaverse (Terrace vd., 2012), İnternet teknolojisinin yakın geleceği olarak bugünlerde adından sıkça söz ettirmektedir. "Meta" sözcüğü ve "verse" eklentisinden oluşurken "meta", "öte" anlamına gelir; "verse" ise İngilizce'de "evren" anlamı taşıyan "universe" sözcüğünden gelir. Bu manada sözcük, fiziki dünyanın ötesindeki bir evrene referans verir. Ancak bir başka evrenle kastedilen ruhani bir evren değildir. Onu, metafizik ya da diğer ruhani evrenlerden ayıran yönü ise bilgisayarlar tarafından oluşturulan bir dünyaya atıfta bulunmasıdır (Dionisio vd., 2013). Genel olarak "kolektif siber paylaşımlı alan" olarak adlandırılan meta veri tabanı, tüm siber dünyaları içerecek olan İnternet'in bir sonraki sürümünün (Web 3.0) temeli olarak kabul edilmektedir (Moneta, 2020).

"Metaverse" ilk olarak 1992'de yayınlanan bilim kurgu romanı Snow Crash'te bahsedilmiş ve uzun dönemler siber gerçeklik öncülerini etkilemiştir. 1999 yılında "eXistenZ" (Varoluş) filmiyle beyaz perdede yer edinen kavram, başlangıçta çeşitli eleştirilere maruz kalsa da süreç içerisinde teknolojik gerçekliğe dönüşmüştür. Etkileşimin bu boyutu "bilgi" denen nesne birimlerinin bir yerden başka bir yere aktarımı olarak gerçekleştiğini ve birimlerin yeniden yaratım üzerindeki gücünü gösterse de bir tek kullanıcı arabirimi aracılığıyla erişilebilen ve çok sayıda birbirine bağlı siber dünyalardan oluşan bir sistem (Frey vd., 2008) Metaverse'ün deneyim alanının genişliğini göstermektedir. Onun fiziksel zaman

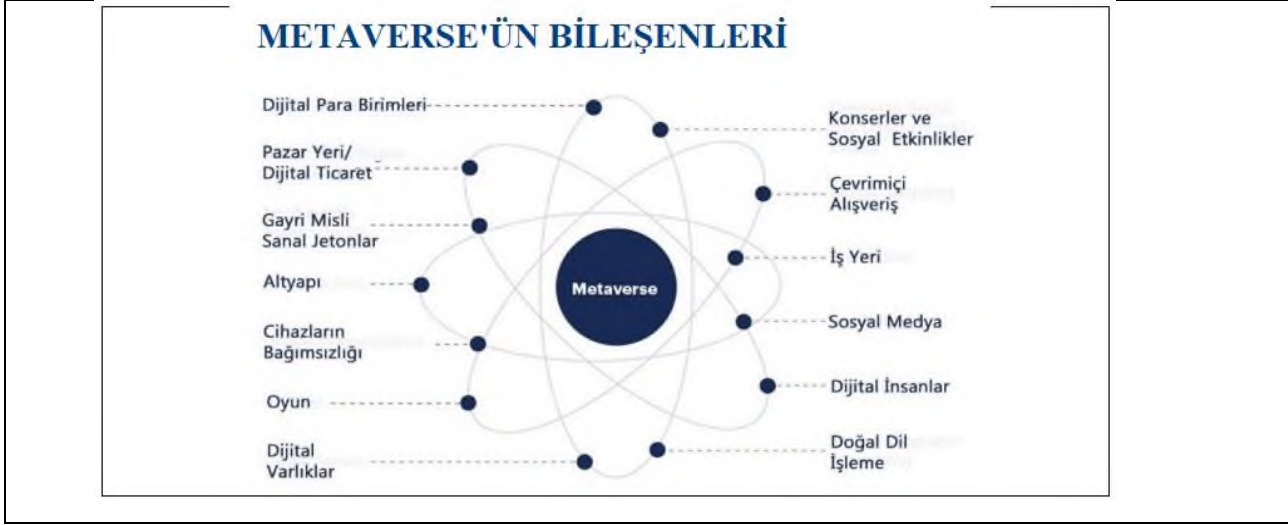
ve mekânın dayattığı kısıtlamalardan kurtulmayı (yani merkeziyetsizliği) vadeden bir içerik olması ve anlamsal ağ (semantik web) olarak bilinen Web 3.0'a geçiş için önemli aşamalardan biri olarak görülmesi, onu büyük şirketler ve medya devlerinin son yatırım alanlarından biri haline getirmiştir.

Çevrimiçi sosyal deneyimlerin en yeni karışımı olarak değerlendirilebilecek Metaverse, başlangıçta VR tasarımlar aracılığıyla oyun endüstrisinin önemli bir parçasıdır. İlerleyen süreçte geliştirilen avatar modellemesiyle birbirinden farklı birçok sektör tarafından yakın gelecekte aktif bir biçimde kullanılabilecek bir teknolojiyi içerisinde barındırmaktadır. Gerçek dünya ile siber mekânın sınırlarına dahil olmayan, her ikisinin de ilerisinde fiziksel zaman/mekânın dayattığı her türlü kısıtlamalardan kurtulma potansiyeli olan (Choi & Kim, 2017) bu öneri; kullanıcılarına Decentraland (MANA), Enjin (ENJ), Sandbox (SAND) gibi platformlarda siber para birimleri aracılığıyla ticaret, alışveriş, eğlence gibi birçok sektörde hizmet vermeyi planlamaktadır. Siber para birimlerini kullanması yönüyle de birçok araştırmacı tarafından geleneksel yatırım araçlarına ve geleneksel davranışlara güçlü bir alternatif olarak kabul edilen Metaverse; fiziksel yaşamı bilişsel bir ortama taşımayı hedeflerken iş dünyası, ekonomi, tıp, sosyokültürel hayat gibi birçok alanda potansiyel barındırmaktadır (Narin, 2021).

Satoshi Nakamoto (2008) tarafından programlanan Bitcoin (Coinmarketcap, 2021)'in yer aldığı blok zinciri teknolojisi, Metaverse'ün vadettiği merkeziyetsizlik fikrinin altyapısını oluşturmuştur. Ancak alt yapısı doksanlı yıllarda duyulmaya başlanan Metaverse teknolojisinin yaşamın içine hızlı bir biçimde dâhil edilmesi Bitcoin ile eş zamanlı olarak yaşanmamıştır. Bunun nedeni olarak, Yeni Koronavirüs (Covid-19) Pandemisiyle başlayan zorunlu sosyal izolasyon ve buna bağlı gelişen çevrimiçi süreç gösterilebilir. Yeni Koronavirüsün yayılmasıyla yüz yüze iletişimin zorlaşması, yalnızca iş ve ekonomide değil sosyal, kültürel hatta dini yaşamda dahi temassız bir toplum kurulabileceği fikrini ortaya çıkarmış (Jun, 2020; Torun ve Torun, 2022), sadece çevrimdışı olarak yapılabileceği düşünülen faaliyetler çevrimiçi ortamlara aktarılabilir olarak sanallaştırılmıştır (Kye vd., 2021). Belirtilen ihtiyaçlar ekseninde Metaverse, zorunlu sosyal izolasyonun ortaya çıkardığı farklı sosyal gereksinimlere hizmet etmek amacı ile bir erişilebilirlik imkânı yaratacak (Duan vd., 2021) ve pandemi sonrasında da yüzbinlerce insanın bir festival ya da kültürel bir faaliyet için bir araya gelmesine olanak tanıyacaktır. Örneğin, Roblox ve Zepeto gibi siber gerçeklik evrenleri, Yeni Koronavirüs Pandemisi sebebiyle dışarı çıkamayan insanlara toplantı ve dinlenme sağlayan yeni bir sosyal alan olmuştur (Kye vd., 2021). Bu noktada Bitcoin ile başlayan merkeziyetsizlik algısı, yaşamın tüm alanlarına yayılmaya başlamıştır.

Tarihte ilk Metaverse kullanımı CitySpace'tir ve 1993 ile 1996 yılları arasında kullanılmıştır. Sonrasında Active Worlds ve There gibi birçok Metaverse ortaya çıkmıştır. En popülerleri ise 2003 yılında geliştirilen Second Life adlı evrendir (Narin, 2021). Metaverse, tamamıyla dijital bir tasarım olması ve İnternet'in fişine bağlı kalıcılık sağlayıp sağlamaması yönüyle bir "kurgusal evren" olarak da tanımlanabilir. Bazı araştırmacılara göre bu yeni sistem, binlerce ve milyonlarca insanın aynı anda hareket edebildiği ve farklı platformlar arası geçiş yapabildiği kalıcı ve dijital bir dünyayı destekleyecek şekilde gelişmektedir (Narin, 2021). Gartner adlı saygın piyasa araştırmaları enstitüsünün öngörülerine göre 2026 yılına kadar insanların %25'inin iş, alışveriş, eğitim, sosyal medya ya da eğlence için Metaverse'te günde en az bir saat geçirmeleri beklenmektedir (Gartner, 2022).

Görsel 1. Metaverse'ün bileşenleri (Gartner, 2022).

Görsel 1'de ifade edildiği üzere Metaverse; konserler ve sosyal etkinliklerin gerçekleştirildiği, çevrimiçi alışveriş yapılan, sosyal medya kullanılan, doğal dil işleme özelliği bulunan, dijital para birimleri aracılığı ile dijital ticaret yapılan, oyun oynanan hatta dijital varlıkların depolandığı bir alandır. Gartner'ın araştırmasında görüldüğü gibi Metaverse fiziksel yaşamın her alanında hizmet sağlayabilecek bir potansiyele sahiptir. Ball (Ball, 2020)'ın da belirttiği gibi Metaverse'ün içinde insanlar yaşar; Metaverse her zaman açık olan, her zaman insan varlığının hissedildiği ve her zaman iş yapmaya, oyun oynamaya, arkadaşlarla buluşmaya hazır bir ortamdır. Bu siber dünya; yepyeni dijital yapıya çevre, gerçek dünyanın sadece fiziksel bir görünümü değil; aynı zamanda kültürel ve sosyal etkileşimi, estetik takdiri ve felsefi katılımını içeren bir uzantısı olarak düşünülebilir (Moneta, 2020). Bu uzantı, fiziksel yaşamın yapılandırılmış bir taklidi olması nedeniyle gerçek yaşamla sadece zamansal bir koşutluk ilişkisi kurmamakta, aynı zamanda fiziksel dünyada değerli kabul edilen ve benimsenen her türlü şeyin de aynı derecede değerli bulunduğu bir alandır. Özellikle bu niteliği nedeniyle Metaverse, ekonomik kazanç aracı olarak da kullanılmaktadır. Metaverse'te tarihi, kültürel ya da siyasi değeri olan bir mekânın alınıp satılması ya da arsa alımları oldukça yaygındır. OVRland (Görsel 2) isimli platformun verilerine göre satın alınan arsaların %95'i Türklere aittir. Ayrıca İstanbul Boğazı, Kadıköy Moda sahili gibi bölgelerin tamamının satın alındığı belirtilmektedir (Uyan, 2022).

Görsel 2. OVRLand Platformu Galata Köprüsü Civarındaki Arazi Satışları (Marketplace, 2022).

Bir gazete haberinde Cumhurbaşkanlığı Külliyesinin Metaverse evreninde satıldığı, duruma ivedilikle müdahale edilerek arsanın tekrar yetkili birimlerce alınması gerektiği, aksi durumda ise bunun olumsuz etkilerinin olacağı üzerinde durulmuştur (Medyatava, 2022). Bu içerikteki en önemli detay, Metaverse aracılığıyla alınan arsanın fiziksel dünyada sosyopolitik bir değeri olmasıdır. Arsanın farklı bir devlet veya farklı bir siyasal yapı tarafından alınması, siyasal bir polemige kaynak oluşturabileceği için önemlidir. Siyasal platformda ulusal ve siyasal kimlik ile değerlendirilecek bu alım, alıcısına maddi değerinden ziyade manevi değeri nedeniyle ekonomik katkı sağlayacaktır. Alıcısı bu yatırımı yaparken muhtemelen sosyopolitik değerinden daha ziyade bu anlam etrafında gelişen ekonomik getirisine odaklanmış ve yatırım aracı olarak arsayı almıştır. Ancak kullanıcının Cumhurbaşkanlığı Külliyesini alma nedeni ne olursa olsun Metaverse'ün merkezizsiz finansla olan ilgisi alıcı/kullanıcıyı anonimleştirirken Metaverse alanında yapılacak/geliştirilecek davranışların günlük yaşamdaki davranışların "taklidi" olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda çalışmanın çıkış noktası, Yeni Koronavirüs Pandemisi ile hızlanan çevrimiçi etkileşim sürecinin, Metaverse teknolojisi ile daha ileri taşınacağı ve bu teknolojinin bugüne kadar benimsenmiş; bilgisayar, cep telefonu gibi yaygın dijital aygıtları birer "nostaljik iletişim teknolojisi" olarak kabul ettirebileceği düşüncesidir. Ancak çalışma, geleneksel medya ya da teknolojik aygıtlardan daha ziyade Metaverse teknolojisinin merkezizsizlik özelliğinin getirilerine odaklanmakta ve bu etkileri bireyden topluma; mekân, kimlik ve toplum eksenli sorgulamayı amaçlamaktadır. Literatür taramasından elde edilen veriler, meta-sentez yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Literatürdeki çalışmaların bulgu ve sonuçlarının incelenmesi sonrasında çalışmanın, 5 başlık altında ele alınması uygun görülmüştür. Bu başlıklar: mekân ve bellek, kimlik oluşumu, bireyin temsili, toplum: çevrimiçi topluluklar ve "yeni" topluluk bilinci ve Metaverse'ün kültürlerarası etkileşimi artırmadaki potansiyeli olarak belirlenmiştir. Mekân, bellek, kimlik ve bireyin ayrı başlıklar altında sorgulanma nedeni, herhangi bir topluluğun bir araya gelebilmesi ve üretime geçebilmesi (kimlik oluşturmak) için bireye, mekâna ve ortak bir geçmişe yani belleğe olan ihtiyaçtır.

A. YÖNTEM

Meta-analizi, ele alınan çalışmalardaki özet bulguların birleştirilmesi ve bu bulgular ile özetlenmiş bir ortak yargıya varılması ile gerçekleştirilir. Aynı çalışmalar bir araya getirilerek yeniden gözden geçirilir (Akgöz vd., 2004). Bu yöntemin açıklanmasında tek bir doğru tanım yoktur. Bu sebeple çalışmanın adımlara ayrılması, yöntemin açıklanmasını kolaylaştıracaktır. Bu adımlar ise: problemin kavramsallaştırılması, verilerin toplanması ve işlenmesi, verilerin analizi ve raporlamadır (Shelby vd., 2008).

Bu çalışmada kullanılan meta analizinin temel amaçları:

- Literatürde yeni yer alan bir teknoloji olan Metaverse ile ilgili güncel kaynakları araştırmak,
- Metaverse’te mekân, bellek ve kimlik kavramlarını incelerken bireyin temsilini irdelemek,
- Metaverse aracılığıyla değişen toplum bilincini anlamak ve bu yeni toplum bilincini tanımlamak,
- Metaverse ortamlarının kültürlerarası etkileşime etkilerini belirlemektir.

Çalışmada Ebscohost, Scopus, Web of Science ve ProQuest veri tabanlarından çeşitli çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmaların bulunmasındaki anahtar kelimeler: (“Metaverse”) ve (“Kültür” veya “Toplum” veya “Bellek” veya “Kimlik”) olarak belirlenmiştir. Ele alınan 82 adet çalışmanın bulguları, Metaverse platformu örnekleri ile güçlendirilerek meta-analizi ile belirlenen başlıklar altında sunulmuştur.

B. METAVERSE’TE MEKÂN VE BELLEK

Mekân, sosyal ilişkilerin cereyan ettiği; insanların buluştukları/toplaştıkları, ortak yaşamışlıklar ve hatıralar bıraktıkları yerdir. Günlük hayattaki müze, sanat galerileri, tiyatro, sinema, konser salonu, alışveriş merkezi, üniversite, kafe, bar, restoran gibi mekânlar aracılığıyla birey ve kent kimliği gelişir (Aytaç, 2013). Bahsi geçen mekân ve paylaşımlar ne sadece fiziksel ne de sadece sanal bir mekân olarak tanımlanabilen Metaverse’te mevcuttur. Dolayısıyla orada gerçekleştirilecek olan benzer aktivitelerin birey ve kimliğe dair geliştirici özellikte olup olmayacağı sorgulanabilir.

Bellek, ortak bir geçmişi paylaşmakla şekillenir ve ortak bir geçmişin paylaşımı; bir topluluğa ait kültür, kimlik, gelenek ve inanışları özümseyerek o toplumun bir üyesi olmayı kabul etmeyi gerektirir. Çünkü bir toplumun üyesi olduğunda onunla ortak olarak paylaşılan değerler de paylaşılmaktadır (Doğu ve Deligöz, 2017). Latince memoria sözcüğü, “bellek” ve “hatıra” anlamlarına gelmektedir. Aynı kökten gelen memorial sözcüğü ise “hatıra” anlamının yanında “yazılı kayıt” anlamına da gelmektedir (Draaisma, 2007). Assmann (2018)’a göre mekânın toplumsal ve kültürel belleği pekiştirmede önemli bir yeri bulunur. Yani eski zamanlardan bugüne bellek, hatıralarımızın bir şekilde kayıt altına alınması ile ilişkilendirilebilir. Ancak eskinin kayıt altına alma biçimi ile şimdinin kayıt altına alma biçimi birbirinden oldukça farklıdır. Bu durum kültür çağları ve onların iç dinamikleriyle ayrıca değerlendirilebilir. Metaverse’ün bir mimari tasarım/üretim olduğu düşünüldüğünde; kolektif belleğin kayıt altına alınması için büyük bir faydası olabileceği öne sürülebilir. Ayrıca Metaverse’ün yüksek kayıt kapasitesi, unutulmaya yüz tutmuş kolektif bellek verilerini depolama ya da yeniden kullanıma sunmaya yardımcı

olabilir. Örneğin bireylerin belleklerinde yer etmiş ancak mekânsal karşılığı bulunmayan tarihi olaylar, mimari destekle siber ortamda canlandırılabilir. Fiziksel dünyanın kötü hava koşulları, kültürel kalıntıları hasara uğratabilir. Maddî kültür yapıları, olumsuz çevre şartlarına karşı oldukça dirençsizdir. Bu sebeple Metaverse, bazı araştırmacılar (Duan vd. 2021) tarafından kültürlerin mekân aracılığı ile korunmasında mükemmel bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bu yaklaşımlar bugüne kadar sözel, simgesel ya da yazılı kayıt araçlarıyla korunan bellek unsurlarını bilişsel bir ortama taşımak olarak yorumlanabilir.

Mimari mekânların tasarlanmasında çeşitli tasarım yaklaşımları arttıkça kurgusal mekânlar ile gerçek hayattaki fiziksel üretimler arasındaki sınır muğlaklaşacaktır (Bulu ve Kavut, 2021). İnsan eliyle oluşturulmuş her şey, toplum için önemli deneyim ve anıları biçimlendirip canlı tutarak ilerleme halindeki şimdiki zamanın ufkuna, bir başka zamanın görüntülerini ve öykülerini katarak dünle bugünü birleştirmektedir (Assmann, 2018). Bu sebeple Metaverse’te şekillenecek olan bellek, içinde bulunulan bağlamdan ayrı düşünülemez. Belleğin doğrudan mekân ile ilişkisi olmalıdır. Mekân üretimleri çerçevesinde yeni bir bellek inşası sağlanacaktır. Çünkü toplumsal ya da bireysel kimlik inşasının tamamlanması, mekândan bağımsız düşünülemez. Bu kimliğin oluşumu mekâna dair bir aidiyet hissinin varlığına ya da tam tersi şekilde mekâna olan aidiyeti reddetme duygusuna bağlıdır. Ancak kimlik inşası için her zaman fiziksel dünyadaki mekânın varlığı gerekmemektedir. Bu dünya siber bir üretim olsa dahi kimliğin inşası için yeterlidir. Öte yandan Metaverse pratiklerine geçiş aşamasında bu evren, toplumdaki bireylerin alışkanlıklarına hizmet ettiğinden ilhamını fiziksel evrenden alacaktır. Moneta (2020)’ya göre siber dünya; kitaplardan, filmlerden, televizyondan ve dinden hayali bir düzeyde etkilenebilir. Bu tür hayaller siber dünyalardaki karakterlerin, anlatıların ve mekânların tasarımı için güçlü bir arka plan sağlayabilir. Bunca bilgisayar oyununun eski mitlerle, ünlü romanlarla ve fantastik kitaplarla ilişkili olması ve mimarilerinin bir tür peri masalını yansıtmalarının sebebi budur. Tasarlanan ve şekillendirilen mekân ve mimariler; mitler, romanlar, kitaplar gibi kolektif belleğe ait atıflar da taşıyacaktır. Her bellek tekniğinin ilk aracı mekânlaştırmadır, böylece mekânsal kimlikler ve aidiyet çerçeveleri yaratılır (Assmann, 2018). Nitekim tarihte birçok toplum, yukarıda da örneği verildiği üzere, mekânı bellek inşasının bir parçası yapmıştır. Toplumsal bellek inşasının pek de doğal olmayan bu yanı, toplumsal olanın inşasına mekân aracılığıyla hizmet eder. Ancak mekân, sadece sosyokültürel bir gösterge ya da toplumsal bellek alanı değil aynı zamanda farklı gruplar ya da aidiyet kümelerinden gelen bireylerin sosyal karşılaşmalarını düzenleyen bir araçtır. Bu yönüyle sosyal ilişki, alışveriş ve paylaşım alanıdır (Aytaç, 2013).

Bir mekânın müdavimi olduğunda, sembolik bile olsa o mekânın taşıdığı kültürel ve psikolojik eğilimlere de yakınlık olacaktır. Mekânın sahip olduğu ortak algı ve kimlik üretme gücü, mekân müdavimlerinin bu mekân üzerinden aidiyetlik ve sosyal çevre edinmelerini sağlayacaktır (Aytaç, 2013). Bu durumda Metaverse, içerisinde zaman geçirildikçe bireylerin hayatlarının bir parçası haline gelirken onlarda bir aidiyet hissi üretecektir. Metaverse’teki mekân ve aktiviteler aracılığı ile üretilen yeni kimlik ile bireyler için yeni bir bellek oluşumu tetiklenecektir. Bu anlamda Metaverse’te oluşacak “yapay” ve “kısmi zamanlı” (Öztürk, 2019) kimlikler, “başına buyruk” bir üretim alanı oluşturacağı için kullanıcıların toplumsal ve ulusal kimlikleri anlamında tehlike oluşturacak ve bugünkü değerler yitime uğrayabilecektir.

Günümüzde mimari üretimlerin bellek ve kimlik inşasına olan olumlu etkisine karşıt görüşler de mevcuttur. Özellikle toplumun çoğunluğu için “yeni” bir teknoloji olan ve fiziksel ya da sanal olarak tanımlanamayan bir evrende, inşa edilmiş bir kimlikten bahsetmek oldukça risklidir. Henüz bu gelişmeler yaşanmadan önce dahi Ibelings (1998); otomasyon, bilgi teknolojisi ve dördüncü sanayi devriminin ortaya çıkışındaki büyük ilerlemeler, mimarlığın küreselleşmesini ilerleterek mevcut mekân niteliklerini ve kültürel kimliği ortadan kaldırdığını ifade etmiştir. Sennett ise kent içerisinde inşa edilen mekânların sosyal ilişkiden arınmış olduğunu, metalaştığını ve bu şekilde mekânın kişisizleştirildiğini ifade eder. Ona göre mekân yalnızca tüketimi teşvik etmekle meşguldür (Sennett, 1999). Geleneksel dönemlerde mekân kimlik –burada bahsedilen kimlik daha çok toplumsal veya ulus kimlik- inşasının önemli bir argümanıyken bilişsel bir ortamda mekân bireysel bir yaratım etrafında tasarlanabilir. Bu durum her ne kadar birey yaratımının da kolektif bellekle ilgili yanı olabileceğini düşündürse de dördüncü sanayi devrimi insanı için aynı ölçüde geçerli olmayabilir. Bu noktada Metaverse’te mekân ve bellek aracılığıyla inşa edilmiş arı bir kimlikten bahsetmek mümkün olmayabilir. Ancak toplumsal kimliğin ya da ulus kimliğinin ön plana çıkmaması onu tamamıyla kimliksiz bir konuma taşır mı, bu kimlik oluşumu süreciyle birlikte sorgulanabilir.

C. METAVERSE VE KİMLİK OLUŞUMU

Kimlik (identity), Latince aynılığı ve sürekliliği içeren “idem” kökünden gelmektedir (Marshall, 2005). Sözcük, Türkçede "toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü" (Sozluk, 2022) olarak tanımlanmıştır. Uzun bir tarihi olduğu halde, yirminci yüzyıla kadar popüler bir terim olarak kullanılmaya başlanmayan sözcük (Marshall, 2005), 1980’lerin başında sosyolojinin ve sosyal antropolojinin yorumsal ve teknik sözcüğüne girmiş, kısa süre içinde sosyal bilimlerin birçok alanında terim olarak tartışılmıştır (Kaypakoğlu, 2000). Kimlik tartışmaları vurguyu genel olarak onun yaratılmış ve kurulmuş karakterine yapmışlardır (Marshall, 2005). İlk çalışmalarda kimlik daha çok ulus kavramıyla birlikte ele alınırken özellikle yirminci yüzyıl sonrasında etnik, cinsel ve alt kimliklerden bahsedilmeye başlanmıştır. Tartışmalara paralel bir biçimde kimliğin sonradan yaratılmış bir olgu olduğu düşünülürse; bu durum onun her türlü değişkenden bağımsız bir biçimde gelişmediğini ve bunlara bağlı olarak yeniden biçimlendiğini gösterirken dijital medya ya da yeni oluşturulacak herhangi bir siber platformda da yeni ve eskisinden daha farklı değerler etrafında kimliğin yeniden yaratılabileceğini düşündürür.

Modernite sonrası sanayileşme ve kitle iletişim araçlarının yeni bir boyut kazanması, insan davranışlarında dış müdahaleleri artırmıştır. Soğuk Savaş’ın hız kazandığı 1970’lerde nükleer saldırı halinde haberleşmenin ve iletişimin devam etmesi için ABD’de ortaya çıkan İnternet sonrasında, bilgisayar ve mobil teknolojiler hızla gelişmiş ve sanayi toplumunun üçüncü aşaması olan bilgi toplumunu meydana getirmiştir. Bu devrimsel dönüşüm kültürel hayatın dokusunu değiştirmekle kalmamış, bireylerin kimlik katmanlarını da daha karmaşık ve birbirine benzer hale getirmiştir (Öztürk vd. 2018). Tarihsel süreçte hayatlarının çoğunu yerel kültür ağlarında ve bu ağlar tarafından belirlenen etkileşimlerde geçiren insanlık, İnternet ve siber uzam sayesinde küresel kitle kültürüne geçiş yapmış ve kimlik farklı bir uzamda yeniden şekillenmiştir. Geleneksel toplum üyeliğinden küresel topluluğun kurulması yolundaki bu muhtemel geçişin toplumsal kimlik/sosyal kimlik üzerindeki etkisi farklı

araştırmacılarca irdelenmiştir. Bu bağlamda ilk bakışta birçok avantajı olan Metaverse'ün sosyokültürel soru işaretlerinden biri, kimlik oluşumu ve toplum üzerinde yaratabileceği olası değişimdir. Metaverse'te kimliğin oluşma süreci, bireyin gerçek kimliğini sosyal kimliğine kısmen ya da tamamen aktarması ile başlar. Bireyler kendilerini bu evren içerisinde "konumlandırır" (Parmentier & Rolland, 2009). Calogne vd. (2013)'ye göre Metaverse; toplulukların fikirlerini paylaşmak, sosyalleşmek, içerik oluşturmak ve grup içindeki davranışlarını tanımlayan sosyal kimlik geliştirmek için bir araya geldikleri çevrimiçi bir alandır. Bireyler Metaverse'teki ortamlara katıldıkça, bir topluluk ve/veya sosyal kimlik fikrini kabul edecek, keşfettikçe ve öğrendikçe güçlenen bir sosyal kimlik geliştireceklerdir (Calogne vd., 2013). Calogne, Metaverse'ü sosyalleşmenin yeni aracı olarak görmüş ve daha çok sosyal kimlik üzerinde durmuştur. Augé (1995) ise Metaverse'ün ilişkisel, tarihsel ya da kimlikle ilgili herhangi bir tanım taşımadığını düşünmektedir. Augé'yi destekleyen diğer bir görüş Ayiter'e aittir. Ayiter (2019)'e göre ise Metaverse kişisiz ve kimlisizdir, aidiyet duygusundan yoksundur. Bu sebeple ilk aşamalarda işlevinden başka hiçbir sıfatı olmayan ve yalnızlık, anonimlik, tüketim gibi yapıların bir araya geldiği bir dünya olarak algılanması mümkündür. Ayrıca yaratımında geçiciliği ya da büyük anlamlar taşıması amaçlanmamıştır (Ayiter, 2019). Augé ve Ayiter de Calogne gibi Metaverse'ü yeterince gelişmiş bir teknoloji olarak görmemektedir, onlara göre Metaverse daha çok günlük yaşam içinde sosyalleşmenin yeni aracıdır. Metaverse, doğrudan ve fiziksel etkileşimlere sahip gerçekçi bir toplum yaratmalıdır. Irk, cinsiyet ve hatta fiziksel engeller ortadan kalkmalı/zayıflatılmalıdır, aksi takdirde toplum için bir fayda üretmemiş olacaktır (Duan vd. 2021). Bu görüşle Duan ve diğerleri, Metaverse'ü mevcut durumu itibarıyla gerçekçi bulmamakta ve güçlenmesi, faydalı hale gelebilmesi için birtakım değişiklikler yapılması gerektiği görüşünü paylaşmaktadır.

Yukarıda bahsedildiği gibi fiziksel dünyada kapsamlı bir benlik duygusunun oluşumu ve devamlılığı noktasında hem birey hem de bağlı bulunduğu toplumsal yapı için benzerlik duygusu yaratan bağlayıcı unsurlara ihtiyaç duyulur. Metaverse'ün fiziksel dünyanın yapılandırılmış bir örneği olması benzer yaratım sürecinin bu alanda olacağı düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. İnsan eliyle oluşturulmuş her tasarımın temsil özelliği olduğu da hatırlanmalıdır. Bellek ve mekân bölümünde de değinildiği gibi fiziksel veya kurgusal herhangi bir alandaki maddi veya manevi tasarım ürünleri, üreticisinin sosyokültürel değerlerinden bağımsız bir biçimde şekillenmez. Dolayısıyla fiziksel sınırların kalkmış olması ya da birbirinden bağımsız karma bir toplum oluşturulmaya çalışılması Metaverse'ü kişisiz/kimlisiz yapmaz. Ayrıca belli bir mekânda -bu mekân sanal olsa bile- iki ya da daha fazla kişinin bir araya gelmesi, ortak bir mekân aracılığıyla kurulan iletişim birlikteliği sağlayacaktır. Dil ve mekân birlikteliği ile bilinen ve bilen arasında, yakın duygudaş ve ortaklaşa bir özdeşleşmenin sağlanması (Ong, 2018) ise topluluk gelişimine zemin hazırlayacak ve bu süreç topluluk üyeleri arasında sosyal kimlik gelişimiyle sonuçlanacaktır. Ong tarafından sözlü kültür ortamı için yapılmış bu çıkarım çevrimiçi topluluklar için aynı oranda geçerli olmasa da kullanıcıların siber dünyalarda deneyimledikleri pek çok manzaranın arkasında genellikle yakın tarihin yattığı bilinmektedir. Bu nedenle bireyler sanal dünyada, geçmişe ait kolektif hafızaya dayalı ortak bir kültüre bağlanarak kimlik duygusunu sürdürebilirler (Moneta, 2020). Kültürel unsurların bu yanı onların kendilerini sadece eski metinlerde ya da bir geleneksel mimaride göstermediğini, eskisinden tamamen farklı yeni bir teknolojik yaratımda da ortaya çıkabileceklerini göstermektedir. Bu hatırlatma, kimlik ve kültürel süreklilik ile ilgili olsa da tüm

bunların herhangi bir dönemde herhangi bir tasarım içine yerleştirilmesi insanın kendini bulma ve kimliğini koruma güdüsüyle birlikte değerlendirilebilir. Ancak çevrimiçi alanda kimlik oluşumu hususunda dikkate sunulması gereken bir diğer unsur, çevrimiçi ortamda bireylerin kendilerini daha özgür, daha sınırsız hissedebilmeleri ve kendilerini açıkça ifade edebilmeleridir (Öztürk, 2019). Anonim bir kimlik etrafında kullanıcılar istedikleri şekilde davranabilecekler ve gündelik hayatta karşılaştıkları sosyal normlardan bağımsız bir kimlik yaratabileceklerdir. Dolayısıyla siber bir alanda kimlik üretimi geleneksel ve fiziksel dünya kurallarıyla koşut bir biçimde ilerlemeyebilir. Belirtilen noktalarda dikkate sunulması gereken bir diğer şey, bugün için emekleme aşamasında olan bu tasarımın bir sonraki aşamasının içine doğacaklar üzerindeki etkilerinin neler olacağı noktasındadır. Fiziksel dünyayı yeterince deneyimlemeyen çevrimiçi sürecin içine doğan bireyler, Metaverse evreninin işlevsel yanından faydalanma konusunda şu anki kuşaktan daha iyi olacakken çevrimiçi toplulukla elde edilen siber ya da sosyal kimlik dışında kimlik gelişimleri zayıf kalacaktır.

D. BİREYİN TEMSİLİ

İnternet kullanımının yaygınlaşması ve Metaverse'ün günlük yaşantıda daha çok yer etmesi ile bugün yeni medya olarak bilinen ortam belki de geleceğin geleneksel medyası haline gelecektir (Erkal, 2021). Bu yeni medya ortamında, geleneksel medyada rastlanmayan temsil biçimleri yer almaktadır. Sosyal ağlarda bulunan kullanıcılar, kimliklerini kendi istekleri doğrultusunda oluşturabilirler (Demir, 2019). Avatarlar ise bu dünyada, kullanıcılar ve onları siber dünyada temsil eden aktörler arasındaki bağlantının ifadesidir.

Kullanıcılar kendilerini temsil edebilmek için avatar görünümünü değiştirebilirler. Giyimin yalnızca bireylerin algılanma biçimlerini değil nasıl hareket ettiklerini dahi etkilediği çeşitli çalışmalarla ortaya konmuştur (Frank & Gilovich, 1988; Johnson & Downing, 1979). Avatar kullanan kullanıcıların da "sanal kostümleri" giymeleri, bireyselleşmelerini ve toplum ile etkileşim kurmalarını sağlayacaktır (Merola & Pena, 1970). Avatar (seçimi ve değişimi) bütün özellikleriyle gerçek bir bireyle benzer biçimde oluşturulmuş olabileceği gibi gerçeklikten tamamen uzak, hayalî veya geleneksel bir kahramanın özelliklerini de taşıyabilir. Üç boyutlu siber dünyalarda insanları temsil edecek olan avatarlar için önemli olan; biçimsel olarak mevcut olmak, başkalarıyla iletişim ve uyum halinde olmak ve etkileşim kurabilme hakkı tanıyan bir ortamda bulunma duygusuna sahip olmaktır (Slater vd., 2000). Metaverse teknolojisi sayesinde avatar; tepeden tırnağa tüm iletişim kanallarını kullanmakta ve iletişimlerini görsel-işitsel unsurlarla ve beden dili, jest-mimikler olmak üzere benzersiz iletişim kanallarıyla desteklenmektedir (Davis vd., 2009). Siber dünya uygulamaları arttıkça kullanıcıların seçtikleri/oluşturdukları avatarlarından nasıl etkilendiklerini anlamak üzere çalışmalar devam edecektir (Merola & Pena, 1970).

Yüz yüze iletişim kurulurken bireyler genellikle sergiledikleri sözel olmayan ipuçları hakkında düşünmedikleri için sözel ipuçlarını takip etmekte zorlanırlar. Metaverse'te, insanlar tarafından kontrol edilen avatarların davranışsal etkileşimleri aracılığıyla kişilere sözlü olmayan ipuçlarını kontrol etme fırsatı sunulur. Böylece yüz yüze bir ortamda mümkün olmayacak kadar bilinçli olarak etkileşimde bulunabilir ve iletişim kurabilirler. Bu kontrol; güven oluşturmak için kullanılabilir, ancak sözel olmayan ipuçları yoluyla ifade edilecek gerçek duygular başkalarını aldatmak için gizlenebileceğinden, güvenmeme davranışına da yol açabilir (Davis vd., 2009). Avatarlar aracılığı ile işlenen ve sunulan kişisel

özellikler, kültürel özelliklerin bir uzantısı olarak ele alınabilir. Kullanıcılar hem kendi kültürlerini tanıtmak için hem de kendileri gibi olan diğer kullanıcıların dikkatlerini çekebilmek için bu kültürel özellikleri göstermeyi seçebilirler. Bu bilinçli ya da bilinç dışı bir tercih olabilir. Öte yandan literatürde de belirtildiği gibi avatarların kullanıcıların dilediği özellikleri ekleyip çıkarmasına olanak sağlaması, kullanıcıların kendilerine uygun gördükleri sahte kimlikleri yaratma imkânı sağlar. Bu kimlikler bireylerin gerçek hallerinden uzak yeni karakterlere bürünmelerine, kültürlerini değiştirebilmelerine ortam sağlarken herhangi bir tutarsızlık yaşanması durumunda hem Metaverse içerisinde hem de kullanıcılar arası iletişimde bir güvensizliğe yol açacaktır.

E. TOPLUM: ÇEVİRİMİÇİ TOPLULUKLAR VE “YENİ” TOPLULUK BİLİNCİ

Çevrimiçi topluluklar, ortak ilgi alanlarına sahip insanları bir araya getiren ve bu insanların bilgisayar aracılı mekanizmalar aracılığıyla birbirleriyle iletişim kurmasını sağlayan sanal bir alanı temsil eder (Kim vd., 2008). Topluluğa ait olmak ya da kendini o topluluğa ait hissetmek, yaşamın diğer özellikleriyle çelişmemelidir. İnsanlar arasında farklılıklar olması beklenebilir. Bu durumda topluluklar, üyeleri arasındaki farklılıkları pozitif olarak korumalı ve değer vermelidir. Bu gibi farklılıklar, topluluğa geniş bir beceri ve kaynak yelpazesi sağlarken aynı zamanda toplumda bazı zorluklar ve potansiyeller yaratır. Ancak tüm bunlar topluluk yaşamının ve deneyiminin birer parçasıdır (Wiesenfeld, 1996).

İnsanların bilgiye erişme ve iletişim kurma ihtiyaçlarına cevap olarak günümüze kadar birçok çevrimiçi topluluk ortaya çıkmıştır. Bu topluluklar amaçlarına, niteliklerine ya da sınırlılıklarına göre sınıflandırılabilir; belli bir ilgi alanı, bir demografik grup, bir coğrafi bölge tarafından organize edilebilir. Ayrıca bir endüstri, belirli iş kategorileri ya da işletme türleri etrafında tanımlanabilir. Her durumda toplulukların amacı, benzer endişe ve gereksinime sahip kullanıcıları bir araya getirmek amacıyla ortak bir odak oluşturmaktır (Hagel, 1999). Örneğin topluluk üyelerinin merak ettikleri sorulara yanıt aradıkları Google Answers, Yahoo Answers, Askville, gibi bazı platformlar bulunmaktadır. Tripadvisor, Trivago gibi platformlar tüketicilerin ürün ve hizmetler ile olan ilişkisini temel alarak kullanıcı incelemelerini içerir. 2019'da Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi tarafından erişimi engellenen ve sonrasında 15 Ocak 2020'de fiilen erişime açılan (Kılınç, 2021) Wikipedia gibi bazı çevrimiçi topluluklarda ise site içeriği, topluluğu oluşturan üyeler aracılığı ile oluşturulur.

Hagel'in faks makinesi üzerinden anlattığı örneğe bakılacak olursa; dünyada yalnızca bir faks makinesi varsa onun negatif değeri vardır. Cihazı alırsınız ancak sonra onunla hiçbir şey yapamazsınız. Eğer iki adet faks makinesi varsa o zaman bir diğer kişiye faks gönderilebilir. Yüzlercesi olduğunda son derece kıymetli hale gelecektir. Bu durum siber topluluklardaki profili de açıklamaktadır. Çünkü siber toplulukların değeri, katılan insan sayısı ile doğru orantılıdır. Belirli bir alanda uzmanlık sahibi yüzlerce insan olduğunda o yer daha kıymetli ve çekici hale gelir (Hagel, 1999). Bu sebeple Metaverse'ün yeni bir topluluk oluşturma ve topluluklar arasındaki bağları güçlendirme konusundaki başarısı, toplum tarafından benimsenmesi ve kullanımının artması ile doğru orantılı olacaktır.

İletişim için çevrimiçi bir araç kullanıldığında üyeler arası bağlantının kurulması ve topluluk faaliyetlerinin katılımları gibi konular, topluluk dinamiklerinin gelişimine katkıda bulunurken sosyal bağları güçlendirir ve daha sürekli ilişkilerin kurulmasına yardımcı olur (Damsio vd., 2012). Çevrimiçi

topluluklar, sahip oldukları üyeler ile etkileşim kurmak için yeni değerler yaratırlar (Liu & Bakici, 2019). Zheng ve Boh, çevrimiçi topluluklara katılmada kritik olan iki temel sosyal faktörün aidiyet ve güven duygusu olduğunu ifade eder (Zheng & Boh, 2021). Üyelerin katılım ve katkılarının teşvik edilmesi, mevcut platforma olan güvenin inşası ve üyelerinin aidiyet hissini sağlanması ile mümkündür. Kullanıcıları tarafından güven kazanamamış platformlar ve o platformlarda oluşturulan içerik güvenilir olmayacaktır.

Metaverse’te topluluk oluşturmanın bir yolu; kullanıcıları belirli bir ürün, eser, temsil ya da koleksiyon etrafında toplamaktır. Metaverse’teki bu kaynaklar, NFT’ler aracılığı ile sahiplerine eriştirilir. İngilizcede Non Fungible Token (NFT), Türkçe’de “değiştirilemeyen token” (CNNTurk, 2022) ve “değişmesi mümkün olmayan para” (Akı, 2022) gibi çevirilerle kullanılmaktayken TDK tarafından NFT için Türkçe karşılık "Nitelikli Fikri Tapu" olarak belirlenmiştir (Birgün, 2022). Nitelikli Fikri Tapular; dijital koleksiyon ve sanat eserleri, resimler, ses dosyaları, videolar satmak için kullanılmaktadır (Das vd., 2021). Nitelikli Fikri Tapular, dijital ürünlerin kime ait olduğunu kanıtlayabilen ve biricik bir tanımlayıcıyı ifade eder. Bu konsept ile kullanıcılar, bir eserin haklarına sahip olurlar. Bu aşamalar oldukça karmaşık süreçler içerir, ancak makalede ele alınacak olan kısımda, NFT aracılığı ile satın alınan koleksiyonların ve o koleksiyonlar etrafında oluşturulan çevrimiçi toplulukların etkileşimleridir.

Birçok topluluk; yasadışı ticaret, sosyal hareketleri desteklemek gibi sebeplerle kimliklerini gizlemeyi seçmiştir. Bu gizleme işlemi, çevrimiçi aktivitelerin gerçekleştirilmesini kolaylaştırırken onu kullanan topluluklar ise kriptografinin önemi etrafında bir ideoloji inşa etmişler ve bu ideoloji ile birlikte “kripto toplulukları” oluşmuştur (Goanta, 2020). Nitelikli Fikri Tapular aracılığı ile el değiştiren eserler ve koleksiyonlar da bu toplulukların oluşumunu sağlamaktadır. Koleksiyonlar, benzer ya da ortak temaya dayanan eserlerin bir arada olduğu ailelerdir. Ve bu koleksiyonlardan ürünler satın alındığında, kullanıcıları için birer övgü kaynağı haline gelirler (Das vd. 2021). Koleksiyonlardan ürün satın alarak onların bir parçası olmak, kullanıcıların siber dünyadaki yalnızlık hislerini engelleyecektir. Bu sebeple toplulukların oluşması kaçınılmazdır. Bugün popüler olan CryptoPunks, Bored Ape Yacht Club, Clone X - X Takashi Murakami, Doodles gibi koleksiyonlar bulunmaktadır. Ayrıca Cryptokitties ve Decentraland gibi merkezi olmayan uygulamalar, topluluk bilinci üretmekte etkili sistemlerdir (Ducuing, 2019). Bu koleksiyonların özelliklerinden biri, kullanıcılarının bir topluluk oluşturmasıdır ve vaatleri arasında bu topluluklara sağlayacakları ayrıcalıklar bulunmaktadır.

Örneğin Bored Ape Yacht Club adlı topluluk, ürettikleri koleksiyondan herhangi bir ürüne sahip kullanıcılarına çeşitli olanaklar sağlamaktadır. Bu topluluğun üyelerine bir üye kartı tanımlanır ve grafiti panosu olarak kullanılan ünlü bir İnternet sayfasına erişimi olan üyelere özel avantajlar sağlar. Ayrıca topluluğun sağlayacağı yeni avantajlar da yol haritasında zamanla aktif edilecek ibaresiyle eklenmiştir (Wikipedia, 2021). Bu durumun üyelerin koleksiyon parçaları satın almaları üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca topluluk üyelerinin anonim hesapları için kullandıkları görsellere bakıldığında genel olarak satın alınmış olan koleksiyon ürününü kullandıkları görülmektedir. Bir Bored Ape satın alındığında yalnızca bir avatar ya da nadir bir sanat eseri satın alınmaz, avantajları ve teklifleri zamanla artacak bir kulübe üyelik erişim hakkı da kazanılır. Bored Ape, dijital kimliği dijital kapılar açabilir (Boredapeyachtclub, 2022). Doodles adlı koleksiyonda ise kullanıcılara kendi tasarladıkları yeni

deneyimler sunulmaktadır. Topluluk üyeleri en son ürünlere ve etkinliklere özel erişim imkânı kazanırlar. Bir Doodle sahibi olduğunda topluluk odaklı özelliklere, ürünlere, etkinliklere oy verme hakkı doğar. Ayrıca bu ekibin bir de Doodlebank adlı proje ile iş birliği vardır ve çeşitli finansal ayrıcalıklar sağlamaktadır (Doodles, 2022). LinksDAO adlı projede ise "golfta yeni bir çağ" sloganı ile Metaverse'te bir golf kulübü kurulur. Üyelerine yönetim, oyun ve başka avantajlar sağlar. Projenin yol haritasına göre 2022 yılının ortalarında LinksDAO topluluğu dünyanın en büyük golf sahalarından birinin alınmasını destekleyecektir. Bu durum bu evrenin fiziksel dünyadaki etkilerini de doğrular niteliktedir. Topluluk üyeleri fiziksel hayatta da ayrıcalık sahibi olurlar. EventDAO ise üyelerine dünyanın en büyük etkinliklerini ve konserlerini düzenleme vaadi verir. Üye kartları arasında bir hiyerarşi bulunmaktadır. Örneğin Pass Card sahibi olanlar oy kullanabilecek, etkinliklerden kâr payı alabilecek, çekilişlerle bilet kazanabilecek ya da indirim haklarına sahip olabileceklerdir. Ayrıca yol haritalarında reklam ve organizasyon firmalarıyla anlaşmalar yapılacağı, potansiyel bir ortaklık duyurusunun olacağı ve çeşitli hediyeler dağıtılacağı gibi avantajlardan söz edilmiştir (Eventdao, 2022). Bu gibi toplulukların üyeleri Twitter, Discord gibi iletişim kanallarından güncel bir şekilde toplantılar, yarışmalar, çekilişler düzenleyerek kullanıcıları ile iletişim haline geçmekte ve kullanıcılarının ilgisini aktif tutmaktadır.

Metaverse'teki topluluklara ait bir etiket altında yaşamaya devam etmek, fiziksel hayattaki topluluk fikri ile benzer özellikler taşımaktadır. Ancak bu kez toplulukların özellikleri değişecektir. Coğrafi sınırlamaların ortadan kalkması ile fiziksel hayatta yan yana gelmesi mümkün olmayan kullanıcılar sanal ortam aracılığı ile bir araya gelecek ve üye oldukları topluluğun kuralları gereğince iletişim kurarak birbirlerine destek olacaklardır. Kullanıcılar anonimliklerini korumaktan vazgeçtiklerinde bu durum, fiziksel hayatta da iletişim kurmaya evrilebilir. Metaverse'teki topluluklar fiziksel dünyada da bir araya gelerek çeşitli etkinlikler düzenleyebilirler. Öte yandan anonimlik adı altında gerçek kimliğini gizleyen ya da değiştiren kullanıcılar ile de etkileşim kurulması kaçınılmazdır. Anonimliğin getirdiği özgürlükler ile bu kişiler yanıltıcı davranışlarda bulunabilirler. Bu gibi durumların yasal yaptırımları henüz tam olarak kararlaştırılmadığından güven kırıcı bir atmosfer oluşacaktır. Ayrıca bu durum çeşitli dolandırıcılık/hırsızlık ve taklit gibi problemlerin de önünü açmaktadır.

F. METAVERSE'ÜN KÜLTÜRLERARASI ETKİLEŞİMİ ARTIRMADAKİ POTANSİYELİ

Siber dünyanın kişisel ve kolektif alanların daha geniş bir ifadesi haline geldiği ve kullanıcıları onu şekillendirirken aynı zamanda onun da kullanıcılarını şekillendirdiği etkileşimli bir uzamsal boyuta dönüştüğü kabul edilmelidir (Moneta, 2020). Web 3.0 teknolojisi insanlar ve kültürlerarası iletişim potansiyelinin gün geçtikçe arttığının bir göstergesidir. Bu teknolojiler ile her ne kadar coğrafi mesafeler ortadan kaldırılmış, yeni endüstriler yaratılmış, hizmetlerin dağıtımı kolaylaştırılmış ve bireysel istihdam güçlendirilmiş olsa da neyin gerçek neyin sahte olduğu, eğer birisi sahte yorumlar gönderirse ne yapılacağı, yalan haberlerden kim sorumlu tutulacağı yeni bir emek sömürsü dalgasının nasıl önleneceği gibi yeni sorular türemeye başlamıştır (Goanta, 2020).

Ülkeler ve toplumlar arasındaki iletişim, küreselleşme ile birlikte artmış olsa da coğrafi uzaklıklar bu süreçteki maliyeti artırıcı nesnel bir engel oluşturmaktadır. Bu manada Metaverse sanal ekip üyelerine, iş birliğinin önündeki coğrafi ve diğer engelleri yönetmenin ve aşmanın yeni yollarını sağlar.

Bu ortamlar, zengin ve ilgi çekici iş birliği potansiyeline sahiptir, ancak yetenekleri henüz derinlemesine incelenmemiştir (Davis vd. 2009). Sağlıkta turizme kadar birbirinden farklı alanları ilgilendiren ve birçok alanda kolaylık sağlayacak Metaverse, yukarıda bahsedildiği gibi sosyal bağlantı biçimlerine etkisi bakımından tartışmaya açıktır. İlk Metaverse denemelerinden biri olan Second Life üzerine yapılan bir çalışmada Second Life'a katılımın çoklu dil kullanımına, kültürlerarası karşılaşma ve arkadaşlıklara ve yeni kültürel bakış açıları kazanmak konusunda teşvik edici olduğu ve birçok yönden katılımcıların kültürlerarası okuryazarlığının geliştiği ortaya konmuştur (Diehl & Prins, 2008). Örnek bir Metaverse olarak Second Life'ta kullanıcılar, belirli hareket veya sesleri kullanarak beden dilleri aracılığıyla iletişim kurar. Evet ya da hayır anlamında başını sallama, omuz silkme ya da gülümseme gibi yazılı jestlerin tümü kültürlerarası iletişim yetkinliğinde rol oynayan görsel ipuçları içerir (Molinsky vd., 2005).

İletişimin öznel arası bir olgudur ve insanların mesajlarıyla karşısındaki insanların zihnine ulaşması, zihninde bir yer bulunması gerekmektedir. Bu manada Metaverse, kullanıcılar arasında bir "sosyal bağlantıyı" mümkün kılar. Ancak bu sosyal bağlantılar gerçek dünyadaki etkileşimlerden daha zayıftır. Çünkü "olan kişi" yerine olunmak istenilen kişi profilinde gerçek bilgilerin silindiği bir "gösterilen kişi" oluşturulur (Kye vd., 2021). Ayrıca meta verilerin temel özelliği olan "anonimlik" sebebi ile insanların suçlarla ilgili suçluluk duygusu azalacağından (Kye vd., 2021) mevcut kanunların tasarlanması, yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Metaverse, gelişen bir küresel bakış açısını şekillendirmek için farklı kültürleri ve cinsiyetleri harmanlayan fikirlerin eridiği bir pota sunar (Calogne vd., 2013). Sosyal iletişim biçimlerinin karma gerçeklik üzerine şekillendirmeyi hedefleyen bu yeni evren, tarihin tüm dönemlerinde kişiyi saran toplumsal yapının yeniden inşa edilmesi olarak da okunabilir. Ancak Owens ve diğerlerinin yaptığı çalışmada, üç boyutlu sanal dünyalardaki iş birliğinin geleneksel teknolojilerden farklı olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca katılımcıların üç boyutlu görsel eserler üretirken kurdukları iletişimin geleneksel metinsel veya sözlü iletişime olan güveni azalttığı ifade edilmiştir (Owens vd., 2011).

Metaverse'ün maddi kültürel varlıkların korunmasındaki potansiyeli önemlidir. Fiziksel dünyadaki kültürel kalıntılar kırılındı, bu sebeple Metaverse'te modellenecek olan mimari eserler, kültürleri korumada önemlidir (Duan vd., 2021). Kültürel her türlü unsur Metaverse aracılığı ile modellenecek ve bir bulut ortamına kaydedilecek veriler ile de kültürel miras korunabilecektir. Ayrıca Metaverse'te farklı avatar görünümlerinin kültürel farklılıkların bu ortama yansması ve kültürlerin tanınırlığı için bir fırsat bulunmaktadır. Avatarlar sadece farklı etnik kültürleri temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda kıyafet veya görünüm yoluyla farklı toplumsal alt kültürleri de temsil edebilirler (Davis vd., 2009).

Ancak İnternet teknolojisinin geleceği olarak görülen yapılandırılmış Metaverse, özellikle bu dünyanın içine doğacaklar için gerçekliğin kurgusal karşısında bulanıklaşmasına neden olabilir. Kye vd. (2021)'ne göre sanal ve gerçek dünya arasındaki ayrım bulanıklaştıkça kullanıcılar kendi kimlikleriyle ilgili kafa karışıklığı yaşarlar. Metaverse, yeni kültürler tanıma ve bu kültürlerin bilgi alışverişinde bulunması açısından verimli görünse de Metaverse aracılığıyla farklı kültürler ait özelliklerin mekânlar ya da belleğe dair aktarımlarla fiziksel ve sanal dünyanın ötesinde birlikteliğini sağlamak, bireylerin sosyal ve kültürel birlikteliklerini sağlayabilmekle eşdeğer değildir. Öte yandan,

Damsio ve arkadaşlarının yaptığı araştırmada, çevrimiçi faaliyetlerin çevrimdışı eylemlere vesile olduğu sonucuna ulaşılmış, çevrimiçi etkileşimlerin bireylerin yüz yüze ilişkilerini güçlendirdiği ve onları topluluk içi faaliyetlere katılmaya teşvik ettiği görülmüştür (Damsio vd., 2012). Bu durumda yüz yüze ya da sanal olarak kurulmuş toplulukların birbirlerini etkileme konusunda doğrusal bir sonucu olmadığı çıkarımı yapılabilir. Ancak sanal gerçeklikteki ilişkilere fazla odaklanıldığında ve o ilişkilerden memnun olduğunda kişinin gerçek dünyadaki ilişkilerini ihmal etme ya da hiç ilişki kurmamayı seçme ihtimali de bulunmaktadır (Kye vd., 2021).

Değerlendirme ve Sonuç

Bitcoin'e ait teknik raporun ilan edilmesi ve blok zinciri teknolojisinin tanıtılması ile başlayan merkeziyetsizlik fikri Metaverse'ün vadettiği teknolojik altyapıyı oluştururken 2019 yılında başlayan Yeni Koronavirüs Pandemisiyle birlikte hükümetler ve karar sahipleri, bireylerin toplumdan izole bir şekilde yaşamalarını kapsayan çeşitli kısıtlamalar getirmiş ve bireyler, kendi sağlıkları için toplum içerisinde bedenen yer almayı tercih etmemişlerdir. Bu sürecinin getirmiş olduğu sosyal sınırlara çözüm bulma baskısı, beraberinde merkeziyetsiz bir yapıya duyulan ihtiyacın artmasına ve metin merkezli yazılımın görsel-işitsel unsurlarla geliştirilmesine katkı sağlamıştır.

Metaverse teknolojisinin birey ve toplum üzerindeki etkileri, öncelikle kimlik üzerinden şekillenecektir. Metaverse'te kimlik, fiziksel dünyadaki kimlikten farklıdır. Literatürde sosyal kimliğin Metaverse içerisinde gelişimine dair bazı çalışmalar bulunmaktadır. Fiziksel dünyada sosyal kimliğin inşası, ulus kimliğin etkisi ile gerçekleşmektedir ancak Metaverse'te ulus kimliğe bağlı olarak gelişen sosyal kimlik konusunun pratikte henüz bir karşılığı olmadığından, Metaverse, dünyanın dört bir yanından katılımcıların aynı alan içerisinde yer alabileceği bilişsel bir alandır. Gordon'a göre Metaverse'te birey, kendi kimliğinin kontrolünü kendi elinde tutmaktadır. Kim olmayı seçeceğine kendisi karar verir (Gordon, 2021). Katılımcıların her birinin farklı kültürel temsillerden olmaları Metaverse'ü çokkültürlü bir alan haline getirmektedir. Bu özelliği ile Metaverse, katılımcıların fiziksel evrende sahip oldukları kültürel kodları; avatar tasarımı, mekân tasarımı, simge gibi araçlarla belli bir orana kadar taşıyabilecekleri ve kendilerini yansıtabilecekleri bir ortamdır. Metaverse platformları hayatımızın bir parçası haline geldikçe, kabul edilmiş normlar değişecek ve uyumsuz parçaların bir arada bulunabildiği mekânlar yaratarak günümüzde absürt kabul edilen fikirleri gelecek yaşamımızın bir parçası haline getirecektir (Turan ve Kavut, 2022). Ancak Metaverse evreni "merkeziyetsiz" bir yapıya sahip olduğundan, bir araya gelen yeni kimliklerin oluşturacağı yeni topluluklar, "eski" bağamlarından kopup kendi sosyokültürel değerleri etrafında "yeni" topluluklar üretecektir. Ayrıca Metaverse'teki giriş-çıkışlarda, fiziksel dünyada olduğu gibi bürokratik izinlere gerek olmaması; birbirinden farklı kitleler tarafından kullanılmasına, yeni bir alanda yeni topluluk ve kimlik bilincinin oluşmasına katkı sağlar.

Kimlik katmanları arasında keskin ayırım unsurlarının olmaması, karmaşık görünse de birbirine benzer davranışların görülmesi, kişiyi eskisinden daha barışçıl bir dünyanın olabileceği ümidiyle karşı karşıya bıraksa da kolektif korunma araçlarının kaybı bireysel/toplumsal krizlere neden olabileceği için önemlidir. Eğer literatürdeki görüşlerde vurgulandığı gibi (Calogne vd., 2013; Ayiter, 2019; Duan vd. 2021) Metaverse kimliksiz ise bunca zamandır kimliğe dair yapılan söylemler bugün için geçerli

olmayacak, ırksal ve ulusal gruplara dayalı toplumsal kimlikler yitim yaşayacak ve kimlik tanımı özellikle bireysel ve toplumsal mânâda yeniden tasarlanacaktır. Bunun aksine eğer Metaverse her bireyin ya da grubun kendi özgünlüğü üzerine inşa edilecekse bu kez de birden fazla Metaverse kurulması riski doğacaktır. Aynı ya da benzer evrenlerden birden fazla üretilebileceği için kullanıcılar, dahil olacakları topluluk konusunda yanılığa düşebilecek hatta kullanıcı davranışları kötü niyetli kişi veya gruplarca manipüle edilebilecek duruma gelecektir ve bu durum Metaverse’te yapılacak kimlik için bir kriz işaretidir.

Belirtilen unsurlar etrafında merkeziyetsizlik vadederek insan iletişimini şu an için en üst seviyeye taşıyan bu teknolojinin geleneksel toplum yapısının üzerine itina ile durduğu kimi zaman tabulaştırdığı kimlik üzerindeki etkisi tartışılmıştır. Öte yandan toplum/topluluk bilincini oluşturan bir diğer unsur dil olmasına rağmen çalışmada dile vurgu yapılmamıştır. Bunun nedeni tarihin erken dönemlerinde insanın başka dili konuşan bir başka milletten insanla iletişim kurabilmek için dili etrafından oluşturduğu tabuyu belli oranda yıkması ve çok dilli olmasıdır. Dolayısıyla bu çalışmada Metaverse’ün dil üzerinde yaratabileceği etki üzerinde durulmamıştır.

İnternetin bulunmasıyla beraber bilişsel bilgi birçok alanda kapsamlı transformasyona imkân sağlamıştır. Tarihin diğer dönemlerinde yaşanan tüm karmaşık geçişlerde olduğu gibi Metaverse’ün de genişleme ve dışarıya aktarımının diyalektiği, gelecekte keskin bir biçimde ortaya çıkacaktır. Teknolojik gelişmelerin hızlanmasıyla birlikte her kuşağın fiziksel dünya deneyimi bir önceki kuşağa kıyasla azalmaktadır. Bugün için geçerli olan fiziksel dünya deneyimi, gelecek için öngörülen deneyimlerle aynı olmayacağı için Metaverse aracılığı ile yaşanacak sanal üretimler ve bu üretimlerin fiziksel dünya ile kurdukları iletişim değişecektir. Bir diğer ifadeyle, Metaverse teknolojisine doğan bireylerin gerçeklik algıları, bugün bu teknolojiyi büyük bir yenilik olarak gören bireylerle aynı olmayacaktır. Dahası, bugün modern teknoloji olarak kabul edilen araçlar (bilgisayar, televizyon, cep telefonu vd.) nostaljik iletişim yöntemleri olarak kabul görecektir sonuçları ortaya konmuştur.

Sonuç olarak günlük yaşamın birçok alanında bireylere sınırsız erişilebilirlik sağlayacak Metaverse, merkeziyetsiz olması ile özgün; kullanıcılarına özgürlük sağlaması özelliği ile de geleceğin teknolojisi olma potansiyelini üzerinde taşımaktadır. Bu teknoloji, başta insanlar arası iletişim olmak üzere toplulukları ve kültürleri de bir araya getirerek kullanıcılarının etkileşime girebilecekleri bir ortam sağlayacaktır. Bu ortamda inşa edilen yeni davranışlar, bugün aşına olunmayan mekânların, davranışların ve geleneklerin oluşmasına yol açma durumları incelenerek yeni bilimsel çalışmalar üretilmelidir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akgöz, S., Ercan, İ., & Kan, İ. (2004). Meta-analizi. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(2), 107–112.
- Akı, V. (2022, Ocak 12). NFT dünyası yeni başlıyor. <https://www.dunya.com/kose-yazisi/nft-dunyasi-yeni-basliyor/645611>
- Assmann, J. (2018). *Kültürel bellek*, (Çev. Ayşe Tekin). Ayrıntı Yayınları.
- Aşkın, M. (2010). Kimlik ve giydirilmiş kimlikler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 213-220. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisosbil/issue/2820/38014>
- Augé, M. (1995). *Non-places, s. Introduction to an Anthropology of Supermodernity* (trans. J. Howe). Verso Publishers.
- Aydoğdu, H. (2004). Modern kimlikte öznenin ölümü. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (10), 115-147.
- Ayiter, E. (2019). Non-place and storyworlds, Intimate spaces for metaverse avatars. *Technoetic Arts: a Journal of Speculative Research*, 17, 155–169. <https://doi.org/10.1386/tear>
- Aytaç, Ö. (2013). Kent mekânları ve kimlik/farklılık sorunu. *Ideal Kent- Journal of Urban Studies*, 4(9), 138–169.
- Ball, M. (2020). *The Metaverse: what it is, where to find it, who will build it*. www.matthewball.vc/all/themetaverse
- Bauman, Z. (2017). *Kimlik*, (Çev. Mesut Hazır). Heretik Yayınları.
- Birgün, (2022, Nisan 22). NFT'ye Türkçe karşılık belirlendi. <http://www.birgun.net/haber/nft-ye-turkce-karsilik-belirlendi-385270>
- Bored ape yacht club, (2022, Ocak 09). *Roadmap Activations*. <http://boredapeyachtclub.com/#/home#roadmap>
- Bulu, A. & Kavut, E. 2021. Kurgusal Mekanlarda Morfogenez Etkisinin İncelenmesi. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi Journal of Architecture and Life* 6(3), 2021, (831-844).
- Calongne, C., Sheehy, P., & Stricker, A. (2013). Gemeinschaft identity in a gesellschaft Metaverse. İçinde R. Teigland & D. Power (Eds.). *The Immersive Internet: Reflections on the Entangling of the Virtual with Society, Politics and the Economy* (ss. 180-191). Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137283023>
- Choi, H. S., & Kim, S. (2017). A research on metaverse content for history education. *Global Culture Contents*, 26(7), 209-226.
- CNNTurk, (2022, Ocak 09). *NFT nedir, ne demek, nasıl yapılır? NFT token nasıl oluşturulur?* <https://www.cnnurk.com/ekonomi/nft-nedir-ne-demek-nasil-yapilir-nft-token-nasil-olusturulur/>
- Coinmarketcap (2021, Aralık 30). <https://coinmarketcap.com/>
- Damáσιο, M., Henriques, S., & Costa, C. (2012). Belonging to a community: Forms of technological mediated belonging. *Observatorio*, 127–146. <https://doi.org/10.15847/obsOBS000604>
- Das, D., Bose, P., Ruaro, N., Kruegel, C., & Vigna, G. (2021). Understanding security issues in the NFT ecosystem. In *Proceedings of Association for Computing Machinery*. <http://arxiv.org/abs/2111.08893>
- Davis, A., Murphy, J., Owens, D., Khazanchi, D., & Ziguers, I. (2009). Avatars, people, and virtual worlds, s. Foundations for research in metaverses. *Journal of the Association for Information Systems*, 10(2), 1-29.

- Demir, M. C. (2019). *Sinemada sanal gerçeklik ve gerçekliğin dönüşümü*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Diehl, WC., Prins, E. (2008). Unintended outcomes in second life: Intercultural literacy and cultural identity in a virtual world. *Language and Intercultural Communication*, 8(2), 101-118.
- Dionisio, J. D. N., Burns, W. G., & Gilbert, R. (2013). 3D virtual worlds and the metaverse: Current status and future possibilities. *ACM Computing Surveys*, 45(3), 1-38.
- Doğu, T., & Deligöz, M. V. (2017). Memory Box: an experiment on urban collective memory. *MEGARON/Yıldız Technical University, Faculty of Architecture E-Journal*, 12(4), 545-552. <http://doi.org/10.5505/megaron.2017.09226>
- Doodles, (2022, Ocak 09). <https://doodles.app/>
- Duan, H., Li, J., Fan, S., Lin, Z., Wu, X., & Cai, W. (2021). Metaverse for social good: A university campus prototype. *MM 2021 - Proceedings of the 29th ACM International Conference on Multimedia*, 153-161. <http://doi.org/10.1145/3474085.3479238>
- Ducuing, C. (2019). How to make sure my cryptokitties are here forever? The complementary roles of blockchain and the law to bring trust. *European Journal of Risk Regulation*, 10(2), 315-329. <http://doi.org/10.1017/err.2019.39>
- Erkal, A. (2021). Avrupa insan hakları mahkemesinin yeni medyada ifade özgürlüğü içtihadı. *Asya Studies*, 18, 307-316. <https://doi.org/10.31455/asya.654343>
- Eventdao, (2022, Ocak 09). *What's EventDAO?*. <http://eventdao.medium.com/whats-eventdao-44f9247cf5c9>
- Frank, M. G., & Gilovich, T. (1988). The dark side of self- and social perception: Black uniforms and aggression in professional sports. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 74-85.
- Gartner, (2022, Ocak 09). *What is a metaverse?* <http://www.gartner.com/en/articles/what-is-a-metaverse/>
- Goanta, C. (2020). Selling LAND in Decentraland: The regime of non-fungible tokens on the ethereum blockchain under the digital content directive. İçinde A. Lehavi, R. Levine-Schnur (Eds.), *Disruptive technology, legal innovation, and the future of real estate* (ss. 139-154). Springer. http://doi.org/10.1007/978-3-030-52387-9_8
- Gordon, P. (2021). *Regulators are coming for crypto: is digital identity the answer?* <http://cointelegraph.com/news/regulators-are-coming-for-crypto-is-digital-identity-the-answer>
- Hagel, J. (1999). Net gain : Expanding markets. *Journal of Interactive Marketing*, 13(1), 55-65.
- Ibelings, H. (1998). *Supermodernism: Architecture in the age of globalization*. NAi Publishers.
- Frey, D., Royan, J., Piegay, R., Kermarrec, A. M., Anceaume, E., & Le Fessant, F. (2008). Solipsis: A decentralized architecture for virtual environments. *1st international workshop on massively multiuser virtual environments, Mart 2008, (ss. 29-33). Reno, NV, United States*. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.163.2404&rep=rep1&type=pdf>
- Johnson, R. D., & Downing, L. L. (1979). Deindividuation and valence of cues: Effects on prosocial and antisocial behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1532-1538.
- Kaypakoğlu, S. (2000). *Kimlik sorunları ve iletişim*. Der Yayıncılık.
- Kılınç, Ş. (2021, Aralık 30). *Özlemiştik: Wikipedia, Türkiye'de tekrar erişime açıldı*. <http://web.archive.org/web/20200116104037/https://www.webtekno.com/wikipedia-wikipedia-erisim-acildi-h83732.html>

- Kim, J. W., Choi, J., Qualls, W., & Han, K., (2008). It takes a marketplace community to raise brand commitment: The role of online communities. *Journal of Marketing Management*, 24(3-4), 409–431.
- Kye, B., Han, N., Kim, E., Park, Y., & Jo, S. (2021). Educational applications of metaverse: Possibilities and limitations. *Journal of Educational Evaluation for Health Professions*, 18, 1–13.
- Liu, Y., & Bakici, T., (2019). Enterprise social media usage: The motives and the moderating role of public social media experience. *Computers in Human Behavior*, 101, 163–172.
- Medyatava, (2022, Şubat 02). *Hande Firat duyurdu! Cumhurbaşkanlığı Külliyesi Metaverse’de satıldı. Alan kişi bilinmiyor.* http://www.medyatava.com/haber/hande-firat-duyurdu-cumhurbaskanligi-kulliyesi-metaversede-satildi-alan-kisi-bilinmiyor_244983/
- Marketplace, (2022, Ocak 09). *Lands.* <http://marketplace.ovr.ai/map/lands/>
- Merola, N., & Peña, J. (1970). The effects of avatar appearance in virtual worlds. *Journal For Virtual Worlds Research*, 2(5), 3-12. <http://doi.org/10.4101/jvwr.v2i5.843>
- Molinsky, A., Krabbenhoft, M., Ambady, N., & Choi, Y. (2005) Cracking the nonverbal code: Intercultural competence and gesture recognition across cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(3), 380-395.
- Moneta, A. (2020). Architecture, heritage and metaverse: New approaches and methods for the digital built environment. *Traditional Dwellings and Settlements Review*, 32(2), 37–49.
- Nakamoto, S. (2021, Ekim 25). *Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system.* https://www.uscc.gov/sites/default/files/pdf/training/annual-national-training-seminar/2018/Emerging_Tech_Bitcoin_Crypto.pdf
- Narin, N. G. (2021). A content analysis of the metaverse articles. *Journal of Metaverse*, 1(1), 17–24. <http://lens.org/132-852-388-772-732>
- Ong, W. J. (2018). *Sözlü ve yazılı kültür, sözlü ve yazılı kültür: Sözüün teknolojileşmesi*, (Çev. Sema Postacıoğlu Banon). Metis Yayınları.
- Owens, D., Mitchell, A., Khazanchi, D., & Zigungs, İ. (2011). An empirical investigation of virtual world projects and metaverse technology capabilities. *The DATA BASE for Advances in Information Systems*, 42(1), 74–101.
- Öztürk, E., & Çalıcı, C. (2018). Modern toplumda kimlik, “siber dissosiyasyon” ve “siber alter”: Teorik ve klinik bir yaklaşım. İçinde E. Öztürk (Ed.), *Ruhsal travma ve dissosiyasyon* (ss. 39-47). Türkiye Klinikleri.
- Öztürk, E. (2019). Dijital iletişim, siber kimlik, siber alter kişilik ve siber dissosiyasyon. 2. *Türk Adli Bilimler Kongresi ve 10. Adli Tıp Çalıştayı*, 11 Nisan, 2019. Kaş/Antalya.
- Parmentier, G., & Rolland, S. (2009). Consumers in virtual worlds: identity building and consuming experience in Second Life. *Recherche et Applications en Marketing*, 24(3), 43-55.
- Sennett, R. (1999). *Gözün vicdanı: kent tasarımı ve toplumsal yaşam*. (Çev. S. Sertabiboğlu & C. Kurultay). Ayrıntı Yayınları.
- Shelby, L. B., Vaske, J. J., Shelby, L. B., & Vaske, J. J. 2008. Understanding Meta-Analysis : A Review of the Methodological Literature. *Leisure Sciences: An Interdisciplinary Journal*, Kasım 2014, 37–41. <http://doi.org/10.1080/01490400701881366>
- Slater, M., Sadagic, A., Usoh, M., & Schroeder, R. (2000). Small-group behavior in a virtual and real environment: A comparative study. *Presence*, 9(1), 37-51.

- Sozluk, (2022, Şubat 02). <https://sozluk.gov.tr/kimlik>
- Terrace, J., Cheslack-postava, E., Levis, P., & Freedman, M. J. (2012). Unsupervised conversion of 3D models for interactive Metaverses. *IEEE International Conference on Multimedia and Expo*. <http://doi.org/10.1109/ICME.2012.186>
- Torun, N. K. & Torun, T. (2022). Metaverse ve Din Kavramlarının Sosyal Medya Madenciliği Yolu ile İncelenmesi. *Alanya Akademik Bakış Dergisi* Yıl: 2022, C:6, S:2, ss.2511-2526.
- Turan, T. & Kavut, İ. E. (2022). An investigation of the surrealist art movement's contribution to fictional spaces and the concept of the metaverse in the context of the norm. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 7 (1), 346-363.
- Uyan, G. (2022). *Türkiye en çok Metaverse arsası satın alan ülke oldu: iyi de neden?* <https://www.webtekno.com/turkiye-en-cok-metaverse-arsasi-satin-alan-ulke-h119684.html>
- Wiesenfeld, E. (1996). The concept of “we”: A community social psychology myth? *Journal of Community Psychology*, 24(4), 337–346. [http://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6629\(199610\)24:4](http://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6629(199610)24:4)
- Wikipedia, (2021, Kasım 15). *Sosyal kimlik teorisi*. http://tr.wikipedia.org/wiki/Sosyal_kimlik_teorisi/
- Yıldız, S. (2007). Kimlik ve ulusal kimlik kavramlarının toplumsal niteliği. *Milli Folklor*, 19(74), 9-16.
- Zheng, Y., & Boh, W. F. (2021). Value drivers of blockchain technology: A case study of blockchain-enabled online community. *Telematics and Informatics*, 58 (December 2020), 101563. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2021.101563>

MEDYADA YER ALAN KADINA YÖNELİK ŞİDDET VE KADIN CİNAYETİ HABERLERİNE TOPLUMUN TEPKİSİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

 Yasemin CINGİ^a

 Mustafa CINGİ^b

Özet

Kadına yönelik şiddet ve kadın cinayetleri haberleri günlük yaşantımızda sıkça karşılaşılan haberler arasında yer almaktadır. Bu tarz haberlerin ayrıntılarıyla birlikte sürekli verilmesi olayı normalleştirerek bazı vakaları magazinleştirmekte ve olaya duyulan ciddiyeti zedelemektedir. Son yıllarda kadına yönelik şiddet araştırmaları sayıca artsa da çözüm noktasında kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Bu araştırmanın temel çıkış noktası haberlerin içerik olarak incelenmesi yerine haberi izleyen kitlenin tepkisini anlamaktır. Çalışma, medyada ve haber bültenlerinde yer alan kadına yönelik şiddet ve kadın cinayeti haberlerine toplumun bakış açısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada kadına yönelik şiddet ve kadın cinayeti haberlerine toplumun tepkisi araştırılmış, farklı yaş, cinsiyet ve medeni duruma sahip 20 katılımcı ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde, şiddetin en küçük yaşlarda aile içinde verilecek eğitimlerle engellenebileceği, haberlerde yer alan detayların insanların şiddet dürtülerini uyandırarak olumsuz davranışlara potansiyel oluşturduğu, yaptırımların yetersizliği ve haberlerin gerek sosyal medyada gerekse ana haber bültenlerinde sıkça yer almasının konuyu sıradanlaştırdığı ve kadınlara yönelik uygulanan pozitif ayrımcılığın bazı durumlarda suistimal edilerek kadınlara daha fazla zarar verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadına yönelik şiddet, Kadın cinayetleri, Şiddet haberleri.

A QUALITATIVE RESEARCH ON THE SOCIETY'S REACTION TO THE NEWS ON VIOLENCE AGAINST WOMEN AND MURDERERS IN THE MEDIA

Abstract

In our daily life, we frequently come across news of violence against women and femicide. The frequent and detailed coverage of such news normalizes the event and even damages the seriousness of the event by making it a tabloid. Although the number of studies on violence against women has increased in recent years, a definite

---

^aDr. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yasminandac@gmail.com

^bDr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, mstfcng@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 29.07.2022, Makale Kabul Tarihi: 09.11.2022

solution has not been reached. The main starting point of this research is to try to understand the reaction of the audience watching the news rather than examining the news as content. The study aims to reveal the perspective of the society on the news of violence against women and femicide in the media and news bulletins. Within the scope of the study, in-depth interviews were conducted with 20 participants of different ages, genders and marital status. In these interviews, it was concluded that violence can be prevented by education given in the family at the youngest ages, the details in the news arouse people's violent impulses and create the potential for negative behaviors, the inadequacy of sanctions and the frequent coverage of the news both in the social media and in the main news bulletins make the issue ordinary. In addition, it has been stated that positive discrimination against women is abused in some cases and causes more harm to women.

Keywords: Violence against women, Femicides, Violence news.

Giriş

Kadınlara yönelik şiddet toplumumuzda kesin olarak çözüm bulunamayan bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada, yapılan haberlerin ve haberlerin veriliş şekillerin de payı göz ardı edilmemdir. Gerek ulusal gerekse uluslararası alanlarda şiddeti önlemeye yönelik birçok çalışma yürütülüyor olsa da bu çalışmaların mevcut şiddeti sonlandırmadığı görülmektedir. Bunun en büyük kanıtı olarak ise medyada kadına yönelik şiddet haberlerinin hemen hemen her gün medyada yer alması gösterilebilmektedir.

Kadınları kimlerin öldürdüğü incelenirken en çok dikkat çeken ayrıntının kurban konumundaki kadının daha çok eşleri veya partnerleri tarafından öldürülüyor olmasıdır. Yapılan çalışmalar kadınların yüksek oranda şimdiki veya eski eşleri/partnerleri tarafından öldürüldüğünü göstermektedir. Kadınların %35'i ise eşi, birlikte yaşadığı partneri veya üçüncü bir şahıs tarafından fiziksel/cinsel şiddete maruz kalmaktadır (Koçoğlu, 2019, s. 64). Polis Akademisi verilerine göre, kadın cinayetlerinde failerin %96,2'si erkek yalnızca %3,8'i kadındır. Bu cinayetlerin %63,5'i ise eş veya partnerler tarafından gerçekleştirilmektedir. Öldürülen kadınlar en güvenli hissetmeleri gereken evlerinde ve en yakından tanıdıkları kişiler tarafından öldürülmektedir. Yapılan çalışmalar kadın cinayetlerinin neredeyse %73'ünün evde gerçekleştiğini göstermektedir (Taştan & Küçükler Yıldız, 2019, s. 5-20). Sonucunda cinayet olan bu olayların başlangıç noktasını genel olarak kadınların eşlerinden ayrılmak veya boşanmak istemesi oluşturmaktadır. Bağımsız İletişim Ağı ve Objective Araştırmacı Gazetecilik Programı ile yürütülen bir proje dahilinde yayınlanmaya başlayan "kadincinayetleri.org" internet sitesi 2010 yılından günümüze dek medyada yer alan kadın cinayetlerini haritalandırmaktadır. Yalnızca medyada yer alan haberlerden hareketle bu haritalandırmaların yapıldığı sitede, tüm şehirlerde yaşanan kadın cinayetlerine dair bilgiler bulunmakta ve cinayetlere ilişkin sebepler de önemli ölçüde yer almaktadır (Ural & Çabuk Kaya, 2018, s. 364). Bu doğrultuda site verileri incelendiğinde, 2010 yılından günümüze kadar medyaya yansıyan kadın cinayetlerinde 2534 kadının öldürüldüğü görülmektedir. Söz konusu cinayetlerin, %40,4'ü 26-40 yaş aralığında iken, %20,9'u 41-55 yaş aralığında, %19,4'ü 19-25 yaş aralığındadır. Kadınların katillerine bakıldığında ilk sırada kocaları, ikinci sırada akrabaları ve üçüncü sırada da erkek arkadaşlarının yer aldığı anlaşılmaktadır. En yaygın gerekçe olarak ise, kavga veya tartışma, aldatılma şüphesi, boşanma veya ayrılma isteği, maddi sebepler, namus-töre, kıskançlık gibi

sebepler gösterilmektedir (Kadın Cinayetleri, 2022). Kadınlar içinde buldukları duruma karşı tepki göstermek ve erkek baskısına engel olmak istediklerinde sistematik bir şiddete maruz kalmakta, ölüm tehdidi almakta ve sonunda cinayete kurban gitmektedir. Haber bültenlerinde de bu tarz haberler, “koca cinneti”, “gözü dönmüş koca”, “namus cinayeti” şeklinde sözde hafifletici nedenleriyle birlikte izleyiciye sunulmaktadır. Erkek duruma katlanamayan erkeklik gururu zedelene insan olarak tüm haklara sahipmiş gibi lanse edilirken kadın da yıllardır süregelen bir söylem olan “erkektir yapar” söylemi altında duruma katlanan kişi olarak toplumda konumlandırılmaktadır.

Literatürde kadına yönelik şiddet ve kadın cinayetlerini konu alan birçok nicel ve nitel çalışma bulunmaktadır. Çalışmaların çoğu toplumsal cinsiyet söylemleri ve kadın temsilleri gibi önemli konular üzerinde durmakta fakat televizyon ve sosyal medyada haberlere maruz kalan izleyici kitlesinin görüşleri göz ardı edilmektedir. Bu çalışmanın amacı medyada ve haber bültenlerinde yer alan kadına yönelik şiddet ve kadın cinayeti haberlerine toplumun bakış açısını ortaya koymaktır. Gerek televizyon haberlerinde gerekse yazılı basın ve sosyal medyada sık sık karşımıza çıkan bu haberlere toplumun çeşitli tepkileri bulunmaktadır. Bu çerçevede farklı yaş, cinsiyet ve medeni durumları olan 20 kişi ile derinlemesine mülakat yapılarak verilen ifadeler doğrultusunda bulgulara ulaşılmıştır. Mülakatlar aracılığı ile nedenleri çözümleri ve verilen tepkiler açık bir şekilde ortaya konmaya çalışılmış böylelikle, sayısı gittikçe artan kadına yönelik şiddet ve kadın cinayeti haberlerinin televizyonlarda, yazılı basında ve sosyal medyada sunumuna odaklanılmış, toplumun bu tarz haberlere olan tepkisi analiz edilmiş ve çözüm önerileri araştırılmıştır.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Kadına Yönelik Şiddet Tanımları

Şiddetin genel anlamına bakıldığında; kaba davranış, sertlik, bir olgunun yoğunluğu ve aşırı duygu durumunu ifade ettiği görülmektedir. (Akkaş & Uyanık, 2016, s. 32-42). Ayrıca, insan doğasında varolan saldırgan eğilimin bireysel ve toplumsal boyutlara varabilecek, başkasına zarar verebilecek şekilde insanın iradesini hiçe sayan en uç nokta olarak tanımlanmaktadır (Budak, 2000, s. 716). Bir başka tanıma göre ise şiddet; karşı tarafın varlığını tehdit olarak algılayarak otorite sağlamak amacıyla uygulanan zarar verme niyeti olan davranışlardır (Tekin, 2011, s. 13). Tanımlardan da anlaşılacağı gibi şiddet, fiziksel olsun veya olmasın olumsuz bir davranışı nitelemekte, düşmanlık ve kin beslenen bireylere veya nesnelere yönelik fiili, zor kullanma yoluyla ortaya koyarak bedensel ve duygusal açıdan zarar vermeyi kapsamaktadır. Günümüzde şiddet toplumların başlıca sorunlarından birini oluşturmaktadır. Kadına yönelik şiddeti Birleşmiş Milletler, acı ve hasar veren, aile veya toplumda görülen fiziksel, cinsel, ekonomik olarak her türlü şiddet, zorlama, keyfi olarak özgürlüğü kısıtlama gibi davranışlar, iş yeri veya eğitim kurumlarında göz korkutma, cinsel saldırı ve bu tür saldırılara göz yumulması şeklinde tanımlamaktadır (Page & İnce, 2008, s. 81). Dünya Sağlık Örgütü de benzer bir tanımlama yaparak kadına yönelik şiddeti cinsiyete dayandırmakta ve bireyi inciten, zarar veren cinsel, fiziksel, ruhsal tahribatla sonuçlanma ihtimali barındıran kişinin toplum içinde veya özel yaşantısında keyfi olarak özgürlüklerinin kısıtlanmasına sebebiyet veren davranışlar olarak açıklamaktadır (Efe, 2012, s. 49-54).

Kadına yönelik şiddet toplumsal bir sorun olarak baş göstermektedir. Yapılan araştırmalara bakıldığında kadınların toplumsal ve özel hayatlarında şiddetin farklı türlerine maruz kaldıkları görülmektedir. Bunlar; fiziksel, psikolojik, cinsel ve ekonomik şiddet olarak sınıflandırılmaktadır. Söz konusu şiddet türleri birlikte gözlenmektedir ve birbirinden net olarak ayırt edilmesi de kolay değildir.

Fiziksel şiddet; kasten güç uygulayarak yaralamaya ve hatta ölüme sebebiyet verecek şekilde karşı tarafı denetimi altına alma eylemini içermektedir. Genellikle sindirme, korkutma gibi bir yaptırım aracı olarak kullanılmaktadır. Diğer türlere kıyasla, adli mercilere ve sağlık kuruluşlarına en çok yansıyan ve en belirgin şiddet türüdür. Son derece kolay ve sık belgelenebilen bir tür olmasına rağmen, mağdurlar içinde buldukları korku, aşağılanma ve suçluluk duygularından ötürü saklama eğiliminde olmaktadır (Büyükgök, 2007, s. 2).

Psikolojik şiddet; kadının onurunu zedelemeye yönelik davranışları içermekte ve neticesinde kadının psikolojik durumuna zarar vermek istenmektedir. Kadının kendini değersiz görmesine baskı, hakaret, korkutma gibi yöntemler kullanılarak hür iradesini kullanamamasına neden olmaktadır (Öztürk, 2008, s. 55). Bu tür şiddet duygusal ve sözel istismarı içermektedir.

Cinsel şiddet; en ağır ve onur kırıcı şiddet türüdür. Mağdur tüm şiddet türlerinin olumsuz etkilerini birarada yaşamaktadır ve mağdurun cinselliğini baskı yoluyla kullanması olarak ifade edilmektedir. Aile mahrimyeti ve mağdurun kendisini küçük düşürülmüş hissetmesinden dolayı diğer insanlarla en az paylaşılan şiddet türüdür (Büyükgök, 2007, s. 3).

Ekonomik şiddet; maddi olanakların kadın üzerinde tahakküm, kontrol ve tehdit aracı olarak kullanılmasıdır. Kadının kazancının elinden alınması, çalıştırılmaması, mülkiyet sahibi olmasının engellenmesi suretiyle uygulanmakta ve erkeğe maddi açıdan bağımlı olması hedeflenmektedir. Şiddete maruz kalan kadınlar ekonomik sıkıntılarından dolayı yaşadıkları şiddete rağmen eşlerinden boşanma konusunda çıkmaza girmektedir (Şahiner, 2007, s. 23). Ev içinde kadının emeği ücret karşılığı olmayan doğal bir emek olarak algılanmakta ve değersiz kabul edilmektedir (Makal & Toksöz, 2015, s. 255).

2. Kadına Yönelik Şiddetin Nedenleri

Kadına yönelik şiddetin nedenleri farklı kuramlarla açıklanmaktadır. Bu kuramlar arasında en başta feminist teoriler, aile sistemi teorisi ve sosyo-kültürel teoriler yer almaktadır. Sosyo-kültürel, feminist ve aile sistemi teorileri daha çok ataerkil toplum yapısı üzerinde durmaktadır. Şiddet davranışının nedenlerinin sağlıklı bir şekilde belirlenmesi davranışın önlenmesi adına önemli adımların atılmasına yardımcı olması umulmaktadır.

Feminist teoriler, erkek ile kadının fiziksel güç farklılığının kadına yönelik şiddetin kaynağı olduğunu savunmaktadır. Yapılan çalışmalar söz konusu fiziksel farkın erkeğin kadını yaşamın her alanında baskı altına aldığı iddia etmektedir. Erkeğin kadın üzerinde tahakküm kurması ve her alanda söz sahibi olması ataerkil aile yapısını oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu tarz aile yapısında erkek karar alıcı ve evin geçimini sağlama rolünü üstlenirken kadın ise ittat eden, ev işleriyle ilgilenen ve çocuk bakımını üstlenen kişidir. Böylelikle kadın erkek arasında bahsi geçen eşitsizlik ve ataerkil söylemin

kadına yönelik şiddete sebebiyet verdiği savunulmaktadır. Yapılan çalışmalar, ataerkil aile yapısının var olduğu toplumlarda kadına yönelik şiddet daha fazla olduğunu göstermektedir (Gül, 2013, s. 13).

Aile sistemi teorisi, aile içi bireyler arasındaki farklılıkların kadına yönelik şiddete sebep olduğunu savunmaktadır. Çocukluk döneminde şiddete maruz kalınması bu davranışın öğrenilmesinde ve şiddetin ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Alkol ve uyuşturucu bağımlılığı da bu davranışın ortaya çıkmasını tetiklemektedir. Aile içinde şiddet gören birey durumunu içselleştirerek, şiddeti meşrulaştırarak onu bir çözüm yolu olarak kullanmaktadır (Gül, 2013, s. 20).

Sosyo-kültürel teoriler özellikle toplumsal yapıları ve bu yapılar arasında görülen kültürel farklılıkları ön plana çıkarmaktadır. Kadına yönelik şiddetin nedenlerini söz konusu farklılıklarla ilişkilendirmekte, bireyler içinde yaşadığı toplumdaki etkilenmekte ve davranışları da kültürel yapı içinde şekillenmektedir. Şiddetin görülme sıklığı toplumdaki farklılık göstermekte, kadına yönelik şiddet de kültürden kültüre değişmektedir. Burada toplumsal cinsiyet konusuna değinmekte fayda vardır. Kadın veya erkek, günümüzde genel kullanımları bakımından gerek bireylerin biyolojik açıdan dişi veya er, gerekse toplumun kişiye atfettiği roller sistemi içinde de yer alan, kadın veya erkek olmasını açıklamak için kullanılan ifadelerdir. Fakat her ne kadar biyolojik açıdan kadın ve erkek olarak adlandırılrsa da toplumsal anlamda bireyler, dünyaya geldikleri andan itibaren biyolojik cinsiyeti doğrutusunda gelişerek anlam kazanan bir yapının parçası haline getirilmemektedir. Toplum, bireylerden değişmez bir biçim olarak kabul ettiği cinsiyetine göre davranışlar sergilemesini beklemektedir. Hazırladığı davranışlar bütününe kabullenmesi ve yapması için de bireyleri mecbur kılmakta ve cinsiyet çerçevesinde farklılık gösteren özelliklerin hiçbir şekilde karıştırılmasına izin vermeyerek çoğu zaman da karşı çıkmaktadır. Toplumun geleneksel kültürü gereği, kadından dişi davranış, düşünce, görünüm ve algılarıyla kadınca hareket etmesi beklenirken, erkeklerden de erkekçe davranmasını bekler ve bunu da bu şekilde dikte eder (Vatandaş, 2007). Kadın ve erkek toplumsal yaşamda farklı roller üstlenmektedir. Açıklanan teorilerde de değinildiği gibi kadının ikinci planda kalması, erkeğin kadına göre daha üstün rol ve sorumluluk üstlenmesi kadına yönelik şiddet davranışının görülme sıklığını arttırmada etkili olmaktadır (Şenol & Yıldız, 2013, s. 7). Kişilerin çevreleri ile olan ilişkileri de davranışlarına yön vermektedir. Çevre; aile, arkadaşlar ve kitle iletişim araçlarını kapsamaktadır. Televizyon, internet gibi ortamlarda maruz kalınan şiddet içerikli görüntüler davranışın öğrenilmesinde etkin rol oynamaktadır. Son yıllarda yayınlanan televizyon dizilerinde kadına yönelik şiddetin görünürlüğünün ve yoğunluğunun arttığı görülmektedir (Çam, 2009, s. 80). Bahsi geçen teoriler kadına yönelik şiddet davranışının nedenlerini açıklamaktadır, kadın cinayetleri de fiziksel şiddetin neticesinde ortaya çıkmakta ve ortak sebepleri barındırmaktadır.

3. Kadına Şiddet Haberlerinin Medya Ve Televizyonda Gösterimi

Kadın cinayetleri ve kadına şiddet haberleri medyanın vermekle sorumlu olduğu mühim konulardandır. Kadın cinayetleri medya nezdinde insan hakkı ihlali olarak sunulmaktadır. Ancak medyada kadın cinayeti veya kadına şiddet haberlerine “yine kadın”, “yine cinayet”, “yine kadın cinayeti” şeklinde yer verilmesi olayın sıklığına işaret ederek böylesine vahim bir durumu meşrulaştırmaya çalışması ve insanlara kötü örnek olması bakımından da eleştirilmektedir (Yegen, 2014, s. 19-20). Medyada kadına şiddetin erkek egemen bir bakış açısıyla kadınları suçlayarak şiddeti haklı hale

getirilmeye çalışılması bu konuda yapılan birçok çalışmanın ortak vurgusudur. Burada merak edilen bu tür haberlerin kim tarafından ve hangi anlayışla üretildiğidir ve nasıl temsil edildiğidir (Altun ve ark., 2007, s. 11). Söz konusu şiddetin medyada temsili ile ilgili çalışmalar gerçeklik-temsil ilişkisinin basit bir yansıtmasının çok ötesinde sorunlu bir ilişki olduğunu kabul etmektedir. Medya bu durumu kadın ile erkek arasındaki farkı bir zıtlık olarak görmekte ve insani ilişkileri de güç ilişkisi ile temellendirmektedir. Bu durum alışıla gelmiş toplumsal cinsiyet rollerini tekrar inşa etmekte ve onaylamakta, tutucu eğilimleri de desteklemektedir (Dorer, 2006, s. 206-207). Medya kadına yönelik şiddeti gerek kullandığı dil gerekse şiddeti haberleştirerek kadınlara yönelik ayrımcılığı yeniden üretmektedir (Toker & Altun, 2015, s. 131).

Şiddet yalnızca fiziksel acı olarak değil ruhsal açıdan da sıkıntı veren hareketleri de kapsayacak şekilde tanımlanmaktadır. Ancak medya genel olarak kadına şiddeti fiziksel yönüyle ele almaktadır. Yapılan çalışmalar da genel itibarıyla fiziksel şiddete yöneliktir, ancak daha geniş bir perspektiften ele alınan araştırmalarda şiddetin temsili çok daha vahim durumdadır (Dursun, 2010, s. 20-21). Haberin kitleye ulaşabilmesindeki en büyük etkenlerden biri ilgi çekicilik veya ses getiriciliktir. Kadına şiddet haberlerinde bu özellik kullanılan dilde ve görsellerde öne çıkmaktadır (Tokgöz, 2010, s. 228). Ölümle sonuçlanan olayların haberleştirilmesi, şiddet haberlerinin magazinleştirilmesi, uygulanan şiddetin kadının toplumdaki konumunu yeniden inşa edecek şekilde namus kavramıyla bağlantılandırılması Aziz ve arkadaşlarının (1994), yapılan bir araştırmanın bulgularını desteklemektedir. Haber medyası kadına şiddet haberlerine çok izlenecek çok satacak bir olay olarak yaklaşmakta ve burada ticari bir mantıkla hareket etmektedir. Televizyonda kadına yönelik şiddet, haber etiğinin önüne geçerek kâr hırsı barındırmaktadır. Haberin değerini suçun şiddeti, sıklık derecesi yada niteliği yerine kadınların sosyal sınıflarına dair kriterler belirlemektedir (Rao, 2014, s. 159-160).

Genel çerçeveden bakıldığında kadınlara yönelik haberlerin az olduğu yada olumsuz anlamlar yüklenerek yer verildiği görülmektedir. Ya geleneksel roller içinde fedakar veya anaç, ya cinsel obje olarak ideal ölçülere sahip olma, ya bir kurban olarak zavallı, ya yalancı bir eşitlik içinde başarısız bir erkeğe eklenmiş olarak ya da kadının simgesel olarak yok edilmesi şeklinde bir uzmandan görüş alınacaksa erkeğin tercih edilmesi şeklinde haberlerde yer bulmaktadır, burada dikkat çeken medyanın kullandığı dildir, bu dil ile de temsil ettiği değerleri, ilkeleri en etkili şekilde kullanarak kendisini var ettiği söylenebilmektedir (Tanrıöver, 2012, s. 159-160). Şiddetin haber olma biçimleri dikkate alındığında izleyici veya okur suçun veya şiddetin sebepleri üzerine düşünerek bu tarz olayların gerçekleşmesinde toplumun rolünü eleştirecek ya da düzeltmek adına okur veya izleyiciyi harekete geçirecek bilgiler medyada yer almamaktadır. Aksine kadına şiddeti içeren her türlü saldırı biçimi medyada sıklıkla yer almakta, kadına toplum nezdinde bu davranışı hakettiğini kabul ettirecek şekilde sunulmaktadır. Eylemi gerçekleştiren erkek ise odak noktasında yer almamakta ve sorun kişiselmiş gibi lanse edilmektedir. İnal'a göre; *"medya suçu kişiselleştirdiğinde suça karşı kullanılacak şiddeti de meşrulaştırmış olur, böylelikle suçun toplumsal nedenleri görmezden gelir"* (İnal, 2005, s. 75).

Medyanın konumu ve haberin tanımı düşünüldüğünde medya esasında olmuş olayları yansıtır. Bu sebeple şiddet olayları da gerçekleştirildikten sonra haberleştirilmektedir. Burada esas olan, haberin tiraj değerinden ziyade bireylerin maruz kaldıkları eylemler ve bunları gerçekleştirenler üzerine atfedilmesi gerektiridir. Hosta'ya göre medya, şiddet eylemlerinin temel sebebi değildir ancak bu eylemlerin etkisini

arttıran, insanların şiddet olgusunu içselleştirmesini sağlayan etkili bir araçtır. Bu nedenle şiddetin sebebi ile birlikte şiddetin yansıtılış biçimi de şiddetle mücadelede önemli bir rol üstlenmektedir (Hosta, 2013, s. 1831). Medyanın şiddeti artırma hususunda niceliksel katkılarının yanısıra niteliksel katkıları da bulunmaktadır, cinayetlerin ve yapılan işkencelerin detaylı olarak aktararak bireylerin bilinçaltlarına yerleşmesinin sağlanması, medyadan öğrenilmiş olarak potansiyel suçlular tarafından hak arayışında temel başvuru kaynağı gibi algılanabilmektedir. Tüm bu süreçler incelendiğinde şiddete maruz kalarak travmatik durumlar yaşayan kadın medya tarafından magazin unsuru olarak kullanılmakta ve toplum tarafından da hedef konumuna getirilmektedir, bir kez daha irdelenerek sorgulanan insan olurken, şiddetn faili neredeyse mağdur konumuna getirilmektedir. Bu sebeple şiddet haberlerine gösterilen asıl tepki haberin sunuş şeklidir. Medya hali hazırda kimseye şiddet uygulayın demez fakat konumlanış ve sunuş biçimi vesilesiyle haberi şekillendirerek meşrulaştırılmasına katkı sağlar. Medyanın her koşulda mağdur olana eğilme görevi bulunmamaktadır ancak haberi şiddeti uygulayanların bakış açısıyla değil mağdur olanın yaşadıkları haliyle yapması medyanın üzerine düşen en önemli vazifelerden biri olmaktadır (Özer & Üçer, 2010, s. 91-95).

Bu hususlara dikkat etmek sağlıklı toplumun oluşmasında da önemli rol oynamaktadır. Haberlerde verilen şiddetin tekniği öğrenilebilir, işlenen suç ilgi çekebilir ve bazı kesimlerce suç işlemek yararlı bir hareket olarak algılanabilir. Medya suçluyu cana yakın ve sempatik olarak lanse edebilir, ancak bu durumların en zararlı sonuçlarından biri suç işleyen insanın adaletten kolayca kurtulacağını düşünerek suç işlemeye yönelmesidir, belki de kadına şiddet konusunda medyada yüksek cezalı haberlere daha fazla yer verilmesi suç konusunda potansiyel teşkil eden bireyler açısından caydırıcı olması düşünülmektedir.

4. Şiddetle Mücadeleye Yönelik Düzenlemeler

Devletlerin başlıca görevlerinden biri de insan haklarının korunmasıdır. “Kadınların insan hakkı” teriminin literatüre girmesi de toplumsal cinsiyet kaynaklı insan hakları ihlallerinin önüne geçmek için hukuki bir zemin sağlamaktadır. Bu hukuki gelişmeler sayesinde kadın haklarına ihlalde bulunan taraf ülkeler, tutumlarını değiştirmeye zorlanmaktadır (Uygur & Gürgey, 2014, s. 34). Kadına yönelik şiddetin engellenmesi hususundaki gelişmeler kendi içinde bazı çelişkileri barındırır da baskı sistemlerinin ve yaptırımın dönüştürülebilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Bu durumun sürekli olabilmesi için siyasi kararlılık ve devletlerin bu amaçtaki uluslararası sorumluluklarını yerine getirmeleri gerekmektedir (Ertürk, 2015, s. 407). İnsan haklarının evrensel bir değer olarak kabul edilmesi ve geliştirilmesiyle birlikte aile ve toplumda kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığın kaldırılması çalışmaları devam etmektedir. Birleşmiş Milletler bünyesinde 1946’da kurulan “Kadın Statüsü Komisyonu” kadının insan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik önemli adımlar atmıştır. 1980 yılında gerçekleşen İkinci Dünya Kadın Konferansı’nda kadına yönelik şiddetin bir sağlık sorunu olduğu üzerinde durulmuştur. 1981 yılında ise Birleşmiş Milletler’in “Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi” (CEDAW)’ı imzalayarak en önemli adımlardan birini atmıştır. CEDAW 1986 yılında ülkemizde imzalanarak yürürlüğe konmuştur. Pekin’de 1995 yılında Dördüncü Kadın Konferansı’nda kadına şiddetin hem kadınların insan haklarından yararlanabilmelerinde bir engel olduğu hem de bunun bir insan hakları ihlali olduğu benimsenmiştir. CEDAW kapsamında, kadın hakları ihlalinin ve en çok

ihlalin gerçekleştiği alanlar kesin bir şekilde belirlenerek bu bağlamda hakların ne olduğu konusu netlik kazanmıştır. Kadın veya erkekte herhangi birinin aşağılığı veya üstünlüğü fikri ve kalıplaşmış rollere dayalı tüm uygulamaların ortadan kaldırılmasının sağlanması bu sözleşme çerçevesinde amaçlanmıştır (Karınca, 2008, s. 38-41). Kadınlar ve erkeklerin sosyal ve kültürel davranışlarında köklü değişiklik oluşturmak için gerek kültürel gerekse yasal tüm önlemlerin alınması, kadınlara hayatlarının tüm alanlarında eşitliğe dayanan insan hakları ve temel hürriyetlerin tanınması ve kadınların bu haklardan faydalanabilmelerinin sağlanmasının gerektiği kararı alınmıştır. Bu kararların uygulanması yükümlülüğü ise devlete atfedilmiştir. Kadınların insan hakları, devletleri tarafından ihlal edilmesi durumunda ve bütün iç hukuk yolları tükendiğinde CEDAW komitesine kişisel başvuru hakkı tanınmıştır. Söz konusu protokol, komiteye ihlalde bulunana devletlere inceleme yapma yetkisi vermektedir ve komite yapılan incelemeler sonucunda ihlalde bulunan ülkelere uyarıda bulunabilmektedir (Karınca, 2008, s. 41).

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1.Yöntem

Bu çalışmada, toplumun kadına yönelik şiddet ve kadın cinayeti haberlerine verdiği tepkiyi, olayların nedeni, çözüm önerileri ve bu tarz haberlere yönelik tutumlarını farklı bakış açılarıyla ortaya koyabilmek amaçlanmış ve nitel araştırma yöntemi desenlerinden fenomenoloji araştırması yürütülmüştür. Bu bağlamda, bireylerin medyada yer alan şiddet haberlerine yönelik tutumlarını genellemeler şeklinde değil, derinlemesine anlamayabilmek için nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir.

Nitel araştırma, araştırılan gerçekliği olduğu gibi ifade etmeyi ve mevcut durumu derinlemesine anlamayı amaçlamaktadır. Bu sebeple bu yöntemde ne ve nasıl sorularına odaklanılmaktadır. Genellemeler yapmaktan ziyade tümünden gelimsel bir yaklaşımla durumun detaylarının anlaşılması amaçlanmaktadır (Kümbetoğlu, 2015, s. 23). Nitel araştırma, farklı varsayımlardan hareket ederek kişilerin veya grupların kişisel yada toplumsal bir konu üzerindeki düşüncelerini ve o konuya hangi anlamları yüklediklerini ortaya çıkarmayı amaçlamakta ve genellemeler yapmak yerine mevcut durumu anlamaya gayret gösteren bir araştırma desendir (Punch, 2016, s. 142). Bu sebeple ulaşılan veriler doğrultusunda ihtiyaç duyulduğunda yeni soruların eklenebileceği yarı yapılandırılmış bir form ile araştırma deseni meydana getirilmiştir. Form oluşturulmadan önce bir akademisyenden soruların ve metodolojinin uygunluğu ile alakalı uzman görüşü alınmış ve belirtilen eklemeler yapılarak araştırma formu son haline getirilmiştir. Ardından bu form üzerinden 4 katılımcıyla mülakat yapılarak pilot bir araştırma yapılmıştır. Anlaşılmayan veya kafa karışıklığına yol açacak bir sorunun bulunmadığı anlaşılabilir, halihazırdaki form ile ana araştırmaya başlanmıştır. Katılımcılar belirlenirken ilk olarak kolayda örnekleme ardından kartopu örnekleme yöntemleri benimsenmiştir. Kolayda örnekleme araştırma verilerine en kolay ve rahat ulaşılabilecek örneklemin seçilmesini ifade etmektedir. Kartopu örnekleme ise bir katılımcının daha önce aynı olguyu tecrübe etmiş diğer katılımcıyı önermesi ile genişleyen bir örnekleme yöntemini içermektedir (Berg & Lune, 2015, s. 71). Bu örnek türünün tercih edilmesindeki amaç, kadına şiddet haberlerine yönelik fikirler kapsamında çevresinde bu husularda herhangi bir mağduriyet yaşayan bireylerin olup olmadığı varsa ilk elden bu bilgileri en net haliyle ortaya koyabilmektir. Katılımcılar belirlenirken olabildiğince katılımcı çeşitliliği sağlanmaya çalışılmıştır

(Glesne, 2012, s. 59). Derinlemesine görüşmeler çalışmanın kapsayıcı olması amacıyla, evli, bekar veya boşanmış, çeşitli yaş ve cinsiyet gruplarından bireylerle gerçekleştirilmiştir. İlk dört katılımcıya kolayda örnekleme yöntemiyle ulaşılmıştır. Bu katılımcılar yazarların sosyal çevresinde olan ve ikisi yakın zamanda boşanma süreci yaşamış ve bu süreçte çeşitli zorluklar yaşadığına tanık olunan kişilerdir. Diğer iki katılımcı ise medyada yer alan kadına yönelik şiddet haberlerinin sıklığından ve haber bültenlerinde bu şiddete dair detayların verilmesinden rahatsızlık duyduklarını ifade eden kişilerdir. Bu bağlamda onların fikirlerinin alınmasının çalışmaya ayrı bir bakış açısı kazandıracağı düşünülecek rızaları alınmış ve çalışmaya dahil edilmiştir. Ardından kartopu örneklem belirleme yöntemi kullanılarak mülakat yapılan katılımcıların tavsiyeleri üzerinden diğer katılımcılara ulaşılmış, ulaşılan katılımcıların da tavsiyeleri alınarak yeni katılımcılara ulaşılmış ve veri doygunluğu sağlanana dek katılımcıların belirlenmesi bu şekilde devam etmiştir.

Çalışmanın çeşitli sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle medyada birçok şiddet haberi yer almasına rağmen yalnızca kadına yönelik şiddet ve kadın cinayeti haberlerinin incelenmesi çalışmanın sınırlılıklarından biridir. 20 kişi ile görüşülmüş olması da çalışmanın diğer sınırlılığıdır, cevaplar örtüşmeye başladığında yeterli görüşme sayısına ulaşılmıştır.

Görüşmeler, katılımcılardan izin alınarak ses kayıt cihazına kaydedilmiş, çeşitli notlar tutulmuş ve kayıt altına alınan görüşmeler Office Word programında yazıya aktırılarak NVivo tematik analiz programında analiz edilerek kodlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular kodlanmış ve temalar oluşturulmuştur. Oluşturulan bulgular 4 tema halinde anlamlandırılmıştır.

Bu çalışmada,

- Medyada yer alan kadına yönelik şiddet veya kadın cinayeti haberlerinden rahatsız olunup olunmadığı,
- Haber yapılmadığında bu tarz olayların sayılarında düşüş olduğunu düşünüp düşünmedikleri,
- Bu tarz haberlerin sonuna kadar izlenip izlenmediği,
- Bu haberlerin bireylerin psikolojilerini hangi yönde etkilediği,
- Olayların sebep ve çözümlerinin ne olabileceği,
- Yetkili mercilerin kadına şiddete yönelik ilgileri hakkında ne düşünüldüğü ve çözüm için neler yapılabileceği katılımcılar nezdinde araştırılmıştır.

Aşağıda yer alan Tablo 1’de katılımcıların yaş cinsiyet ve medeni hallerine yönelik bilgiler yer almaktadır. Tabloda katılımcıların isimleri gizli tutulmuş ve 1’den 20’ye kadar numaralandırılmıştır. “K” katılımcıyı sağ alt köşedeki sayı da kaçınıcı katılımcı olduğunu göstermektedir. Bulgular kısmında katılımcılara dair söylemler, katılımcı numarası, cinsiyeti ve medeni hali ile birlikte “(K1, kadın, evli)” şeklinde verilmiştir. Tablo 1’de gösterildiği gibi yapılan çalışmada farklı cinsiyet, yaş ve medeni durumlardan katılımcılara yer verilerek konunun farklı durumlardaki bireyler tarafından nasıl algılandığı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Tablo 1. Katılımcılar Cinsiyet Yaş ve Medeni Hallerine Ait Özellikler

Katılımcı No	Cinsiyet	Yaş	Medeni Hal
K ₁	Kadın	55	Evli
K ₂	Erkek	63	Evli
K ₃	Kadın	42	Evli
K ₄	Erkek	49	Evli
K ₅	Kadın	39	Evli
K ₆	Kadın	37	Evli
K ₇	Erkek	52	Evli
K ₈	Kadın	47	Evli
K ₉	Erkek	28	Boşanmış
K ₁₀	Erkek	29	Evli
K ₁₁	Kadın	26	Evli
K ₁₂	Kadın	35	Evli
K ₁₃	Erkek	39	Boşanmış
K ₁₄	Kadın	48	Evli
K ₁₅	Erkek	29	Bekar
K ₁₆	Kadın	35	Evli
K ₁₇	Kadın	34	Evli
K ₁₈	Erkek	27	Bekar
K ₁₉	Erkek	36	Evli
K ₂₀	Kadın	37	Evli

Bu çalışma kapsamında yürütülen görüşmelerin katılımcıların izni doğrultusunda ses kayıt cihazına kaydedilmesi ve ifadelerin aynen metne aktarılması çalışmanın güvenilirliğini artırmak için benimsenmiş bir yöntemdir. Katılımcıların ifadeleri değiştirilmeden, italik formatta sağ sol girintili olarak ve tırnak içinde verilerek yazarın görüşlerinden ayırt edilmesi sağlanmış ve katılımcıların ifadeleri okuyucuya aynen aktarılmıştır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Son yıllarda kadına yönelik şiddet ve kadın cinayetlerini konu alan araştırmaların sayısı artsa da bu durumun çözümüne yönelik kesin bir sonuca ulaşılamamıştır. Buradan hareketle araştırma, haberlerin içerik olarak incelenmesinden, haberi izleyen kitlenin tepkisini anlamaya çalışmakta ve böylelikle gerek sosyal medyada gerekse haber bültenlerinde yer alan kadına yönelik şiddet ve kadın cinayeti haberlerine toplumun bakış açısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Günümüzde haber bültenleri veya dijital haber sitelerinde yer alan haberlere bakıldığında neredeyse hergün bir kadın cinayeti veya şiddet haberine rastlanmaktadır. Bu tarz haberler izleyici kitlenin tepkilerine sebep olsa da haberlerin sıkça verilmesi konunun önemini zedelemekte hatta magazinleşmesine olanak sağlamaktadır. Neredeyse günlük hayatımızın bir parçası haline gelen bu durum toplumda tepkilere ve hassasiyete yol açmaktadır. Bu çalışmada evli, bekar, eşinden boşanmış, genç, yaşlı, kadın ve erkek 20 bireyle derinlemesine görüşmeler yapılarak haberlere bakış açıları ortaya konmaya çalışılmış ve bu anlamda alana katkı sağlanması amaçlanmıştır.

C. BULGULAR ve YORUMLAR

Katılımcılar ile yapılan birebir görüşmeler neticesinde, çalışma için anlamlılık ifade eden cümleler analiz edilerek sık olarak tekrar edilen söz öbekleri ve söylemlerden hareket ederek 4 tema oluşturulmuştur, temalar başlıklar halinde oluşturulmuş şekliyle aşağıda yer almaktadır. Yirmi katılımcı ile gerçekleştirilen mülakatlarda sıklıkla tekrarlanan ifadelerden hareketle toplamda 273 ifade analiz edilerek, 24 kod altında kodlanmıştır. Kodlamalar 4 kategori altında birleştirilerek “Haberlerin Sıklığı ve Ayrıntılar Rahatsız Ediyor”; “Şiddet Uygulamaya İten Sebepler”; “Yetkililer Yeterince İlgilenmiyor ve Cezalar Tatmin Edici Değil”; “Katılımcıların Sunduğu Çözüm Yolları” başlıklarıyla bulgular kısmında değerlendirilmiştir. Tablo 2’de kodlamada analizi yapılan katılımcı sayısı, Tablo 3’te ise analizi yapılan toplam kod sayısına dair bilgiler yer almaktadır. Tablo 2’de yer alan katılımcı analizlerinde, haberlerin sıklığının psikolojilerini etkilediği, şiddet uygulamaya iten sebeplerde ekonomik sebepler, yetkililerin ilgisi konusunda yetkililerin ilgisiz oldukları ve katılımcıların sunduğu çözüm yollarında ise kuvvetli yaptırımların uygulanması en sık kullanılan ifadeler olmuştur. Tablo 3’te katılımcılar en çok, haberlerin sıklığından rahatsız olduklarını belirtmiş ve bu kategoride en sık kullanılan ifade bu duruma duyulan rahatsızlık olmuştur. Temalara göre bakıldığında ise en çok ifadenin Tema 1 ve Tema 4’de yer aldığı görülmektedir. Katılımcılar haberlerin medyada sık yer alması ve şiddete karşı çözüm yolları konusunda diğer temalara göre daha çeşitli fikir beyanında bulunmuştur.

Tablo 2. Kodlamada analizi yapılan katılımcı sayısı

Tema 1. Haber Sıklığı ve Rahatsızlık	Katılımcı sayısı	Tema 2. Şiddet Uygulamaya İten Sebepler	Katılımcı sayısı	Tema 3. Yetkililer Yeterince İlgilenmiyor ve Ceza	Katılımcı sayısı	Tema 4. Katılımcıların Sunduğu Çözüm Yolları	Katılımcı sayısı
Psikolojik etkilenme	19	Ekonomik	6	Yetkililer ilgisiz	15	Kuvvetli yaptırımlar	12
Rahatsızlık	16	Kadınlara pozitif ayrımcılık	4	Adaletle olan güven yetersiz	13	Erken müdahale	8
Haberler şiddeti körükliyor	13	Aldatma	3	Cezalar caydırıcı değil	12	Eğitim verilmeli	8
Haber yoksa da şiddet var	12	Kodlanmış Katılımcı	11	Kodlanmış Katılımcı	17	Medya duyarlı olmalı	8
İzleyiciye muhakeme hakkı tanınmalı	11	Kodlanmamış Katılımcı	9	Kodlanmamış Katılımcı	3	Aile desteği gerekli	5
Haberlerdeki şiddet detayları	10	ANALİZ EDİLEN KATILIMCI	20	ANALİZ EDİLEN KATILIMCI	20	Hak mahrumiyeti olmalı	4
Medyanın yönlendirmesi	9					Kodlanmış Katılımcı	19
Şiddet olayının sonucu merak ediliyor	8					Kodlanmamış Katılımcı	1
Haberler toplumu şiddet konusunda haberdar ediyor	8					ANALİZ EDİLEN KATILIMCI	20
Normal hale gelme/kanıksama	7						
Sebebin bilinmemesi	7						
Önemli ayrıntıların verilmemesi	4						

Kodlanmış Katılımcı	19
Kodlanmamış Katılımcı	1
ANALİZ EDİLEN KATILIMCI	20

Tablo 3. Analizi yapılan toplam kod sayısı

Haberin Sıklığı ve Rahatsızlık	Kodlama sayısı	Şiddet Uygulamaya İten Sebepler	Kodlama sayısı	Yetkililer Yeterince İlgilenmiyor ve Ceza	Kodlama sayısı	Katılımcıların Çözümleri	Kodlama sayısı
Rahatsızlık	24	Ekonomik	6	Adaletle olan güven yetersiz	17	Kuvvetli yaptırımlar	14
Psikolojik etkilenme	23	Kadınlara pozitif ayrımcılık	4	Cezalar caydırıcı değil	15	Medya duyarlı olmalı	12
Medyanın yönlendirmesi	20	Aldatma	3	Yetkililer ilgisiz	15	Eğitim verilmeli	11
Haberler şiddeti körükliyor	16	TOPLAM KODLAMA SAYISI	13	TOPLAM KODLAMA SAYISI	47	Erken müdahale	8
İzleyiciye muhakeme hakkı tanınmalı	12					Aile desteği gerekli	5
Haber yoksa da şiddet var	12					Hak mahrumiyeti olmalı	4
Haberlerdeki şiddet detayları	12					TOPLAM KODLAMA SAYISI	54
Normal hale gelme/kanıksama	10						
Sebebin bilinmemesi	9						
Şiddet olayının sonucu merak ediliyor	8						
Haberler toplumu şiddet konusunda haberdar ediyor	8						
Önemli ayrıntıların verilmemesi	5						
TOPLAM KODLAMA SAYISI	159						
YAPILAN TOPLAM KODLAMA SAYISI: 273							

1. Haberlerin Sıklığı ve Ayrıntılar Rahatsız Ediyor

Kadına yönelik şiddet ve kadın cinayeti haberleri gerek televizyon haberlerinde gerekse yazılı ve sosyal medyada uzun yıllardır yer almaktadır. Katılımcılara bu tarz haberlerden rahatsız olup olmadıkları sorusu yöneltilmiş, rahatsız olan katılımcılar gereksiz detayların fazla yer aldığından dolayı, rahatsız olmayan katılımcıların da bu haberler vasıtasıyla toplumda bir farkındalığın oluşturulması açısından önemli olduğu ifade edilmiştir. Katılımcılardan K₆, rahatsızlığını şu ifadelerle dile getirmiştir;

“Psikolojim olumsuz yönde etkileniyor, bu kadar ayrıntılı haberin şiddetin cinayetin kimseye bir katkısı yok aksine bu tarz haberler toplumun da psikolojisini olumsuz etkiliyor, yapılması gereksiz”.
(K₆, kadın, evli).

K₄ bu tarz haberlerin haber bültenleri dışında ayrı bir programda iki tarafa da söz hakkı verilerek yayınlamasını böylelikle insanların şiddet haberlerine direkt olarak o tür programlar vasıtasıyla ulaşmaları gerektiğini ifade etmiş ve konuyu bir erkek olarak hem cinslerini eleştirerek şu şekilde yorumlamıştır;

“Bu tarz haberleri sonuna kadar izlemiyorum. Hatta bu tarz haberlerin haber bültenlerinde değil öncesi gelişmesi ve sonucu şeklinde her iki tarafın da dahline yer verilecek şekilde ayrı bir programda verilmesi taraftarıyım. Haberlerde ayrıntılı şiddete maruz kalmak istemiyorum ama her haber bülteninde yer alıyor maalesef. Ayrıca bu haberlere bir erkek olarak üzülüyorum ülkemde hem cinslerimin neden bu şekilde davrandıklarını merak ediyorum. Bize küçük yaşlardan beri kadına asla el kalkmaz diye öğretildi şimdi geldiğimiz noktada neden öğrendiklerimizle çeliştirmizi üzümlere izliyorum”. (K₄, erkek, evli).

Erkek katılımcılar genellikle küçük yaşta ailelerinden “kadına el kalkmaz”, “kadınlar başımızın tacıdır” şeklinde terbiye aldıklarını belirtmişlerdir. Yaşanan tezat durumda diğer ailelerde olan çocukluktan itibaren şiddete alışık olarak yetişme faktörünün etkisi de bulunmaktadır. K₁₈ ‘in bu durumdaki yorumu şu şekildedir;

“Şiddet veya cinayetin en büyük sebebi bence ebeveynlerin örnek alınması, çocukken şahit oldukları veya maruz kaldıkları şiddet zamanla hayatlarının bir parçası olarak yer ediyor ve kendileri de rol model aldıkları anne babalarının uygulamalarını sürdürüyorlar, böylelikle şiddet nesilden nesle aktarılmış oluyor, küçükken şahit olmaya başladığı için de bunu normal bir durum olarak algılıyor maalesef, böylelikle şiddete alışkanlık kazanılıyor”. (K₁₈, erkek, bekar).

Kadına yönelik şiddet haberlerinin gereken ayrıntıları içermediği de katılımcıların ifadelerinde yer almaktadır. Bazı katılımcılar haberlerin detayına olay öncesi yaşananlar çerçevesinde hâkim olamadıkları için bu konudaki haberleri yalnızca medyanın yansıttığı kadarıyla bildiklerini ifade etmişler ve bunun da haberlerin bir eksiği olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuda K₂, ve K₇, K₈ şu ifadeleri kullanmışlardır;

“Yalnız burada şunu da belirtmek isterim ki, olayların yalnızca sonucunu duyuyoruz nasıl geliştiğinde veya o raddeye gelene kadar yaşananlardan haberdar olamıyoruz bu yüzden haber daha detaylı iki tarafın da objektif olarak değerlendirmesini yapabileceğimiz şekilde verilse bence bu durumu yargılama durumumuz daha kolay olur”. (K₂, erkek, evli).

“Haberlerin yeterli detayları verdiğini düşünmüyorum, olayın nedeni tam olarak açıklanmıyor tarafların dinlenmesini ve olayın neden gerçekleştiğinin iyi aktarılmasını isterdim”. (K₇, erkek, evli).

“Haberin içeriğini etraflıca öğrenmek istiyorum o raddeye gelene kadar ki süreçte neler yaşandığını bilmek önemli, şiddet noktasına gelene kadarki süreçte yaşananları merak ediyorum ama o aşamadan bahsedilmiyor, olayın nedenlerinin eksik verildiğini haberlerin tek yönlü yapıldığını düşünüyorum”. (K₈, kadın, evli).

Yukarıdaki ifadelerde de yer aldığı gibi haberlerin sonuç veya sebep odaklı olması toplumu tatmin etmediği görülmektedir, bir olayı tümüyle ele almak için başından itibaren ve objektif bir şekilde izleyici

veya okura sunulması toplum nezdinde de muhakeme ve yargılayabilme şansı sunmaktadır. Haberin tam verilmemesi de olaya duyulan ilgiyi azaltmaktadır.

Katılımcılar bu tarz haberlerin medyada sıklıkla yer almasının böylesine ciddi toplumsal bir sorunu normalleştirdiğini hatta magazinleştirdiğini savunmaktadır,

“Çok sıkıldım, bu kanayan bir yara haline geldi ve medyanın bu haberlerle çok prim yaptığını düşünüyorum, medya tarafından parlatıldığını düşünüyorum kabak tadı verdi artık, ağızlara sakız oldu sürekli kadına şiddet kadına şiddet, artık çok normalleşti maalesef”. Katılımcı, haberlerin sıklıkla verilmesinden dolayı olayların ciddiyetinin zarar gördüğünü devam eden sözleriyle açıklamıştır; “Burada RTÜK’e de büyük bir pay düşüyor, bu haberler yayınlanırken belirli kıstaslar getirilmeli, detaylı yöntemlerin ve ceza almadan kurtulanların haberlerinin yapılmaması gerekir, bir de medya mensupları da kâr amacı gütmeyen, ne kadar sansasyonel yaparsam o kadar iyi iş çıkarırım düşüncesine kapılmadan haber yapmaları gerektiğini düşünüyorum. Maalesef bu şekilde kadına şiddet haberleri magazinleşiyor”. (K19, erkek, evli).

Burada en dikkat çekici ifadelerden biri K9 ve K20’nin belirttiği, olayın ne kadar uç noktada olursa o kadar ilgi çekeceği düşüncesi;

“İnsanların da bu duruma alıştığını artık haber değeri taşımadığını düşünüyorum, bu tarz haberlerin sık yapılması durumu normalleştiriyor maalesef, çok uç örneklerin haber değeri oluyormuş gibi bir algı yerleşiyor”. (K9, erkek, boşanmış).

“Artık normalleştiği için izlemiyorum, böylesine ciddi bir konu magazinleşti o yüzden sık sık verilmesi olayın ciddiyetini zedeliyor. Olaylar sadece bir taraf haklıymış gibi ve tek taraflı veriliyor, etraflıca kamu vicdanını yaralamadan insanlara da muhakeme hakkı tanınarak haber yapılmalı”. (K20, kadın, evli).

Katılımcıların ifadelerinden, kadına yönelik şiddet ve kadın cinayeti haberlerinin medyada sık yer alması, durumu normalleştirmesinin yanı sıra süreklilik arz ettiği için kamuoyunda itibar görmemesi ve haber değeri taşımaması gibi çekinceler meydana getirmektedir.

Bu haberlerin sık yapılmasının ve ayrıntılarıyla birlikte verilmesinin bir diğer sonucunun da olması muhtemel olayları da körükleyici nitelikte olmasıdır. Bu durum da toplumda ciddi zararlara sebebiyet vermektedir. Yalnızca olayın şekli değil alınan cezaların da haberin sonunda belirtilmesi potansiyel suçluları cesaretlendirmektedir. K1 ve K19, sık yapılan haberlerin yeni olayları da körüklediğine dair ifadeleri şu şekildedir;

“Bence körükleyiyor çünkü bak o yapmış ben de yaparım diyor insanlar hele de aldığı cezayı veya serbest bırakıldığını duyunca daha da cesaretlendiğine inanıyorum. Emsal teşkil ediyor ve kötü örnek oluyor”. (K1, kadın, evli).

“Haberler o kadar detaylı veriliyor ki, kaç yerinde bıçaklandığı yüzüne hangi yanıcı maddenin atıldığı, böylece yol yöntem gösteriyor diğer insanlara, bu tüm suç haberleri için geçerli ve serbest bırakılıyor haberleri, uzaklaştırma haberleri insanların aklına hangi yöntemle şiddeti uygulayacağı ve sonucunda

da ceza almadan çıkabileceği düşüncesi empoze ediliyor. Cezalar caydırmaktan ziyade cesaret veriyor, yol yöntem gösteriyor". (K19, erkek, evli).

Cezaların haberle birlikte verilmesi, şiddetin veya cinayetin ayrıntılarının medyada yer alması yeni olaylara da kapı aralamaktadır. Bu noktada haberlerin daha öz, magazinden uzak ve kamu vicdanını rahatsız etmeyecek şekilde ve sıklıkta yer alması toplumun da yararına olacağına inanılmaktadır.

Kadına yönelik şiddet ve cinayet haberlerinin yapılmasından rahatsız olmayan katılımcılar bunun sebebini toplumda bu tarz olaylara karşı bilinç oluşturması olarak belirtmişlerdir. Bu sayede insanlar toplumda yaşanan olaydan haberdar olabilecek ve bu sayede tepkilerini gösterebileceklerdir. Aşağıda yer alan katılımcı ifadeleri yukarıda yer alan katılımcı ifadelerinin aksine haberlerin verilmesi gerektiğini ancak yine dengeli bir sıklıkta verilmesi gerektiğini savunmaktadır, dengeli bir şekilde verilmesinden kasıt her gün haberlerde yer alacak sıklıkta olmaması ve daha az cinayet detayı içermesidir. Katılımcılardan K1, K5, K13 ve K10, kadına yönelik şiddet haberleri sayesinde toplumun olaylardan haberdar olduğunu belirtirken, K15 sosyal medyanın gücüne dikkat çekmiştir,

"Rahatsız olmuyorum yayınlanması taraftarıyım çünkü toplumda farkındalık oluşturmak için bu olayların yaşandığının bilinmesi toplumun bir gerçeği olarak kabul edilmesi için yayınlanması gerekir". (K1, kadın, evli)

"Yayınlanmasından rahatsız olmuyorum aksine yayınlanması taraftarıyım bu şekilde çözüm için gerekenler yapılır ve tepkiler artar". (K5, kadın, evli).

Yayınlanmasından rahatsız olmuyorum aksine yayınlansın ki insanlar şiddetin farkında olsun ama dengeli bir şekilde verilsin. (K13, erkek, boşanmış).

Rahatsız olmuyorum, haber yapılmasından memnunum ama hergün yayınlanmasından rahatsızım. (K10, erkek, evli).

"Sosyal medyanın yargılayıcı rolü dolayısıyla memnunum, bazı serbest kalanlar da sosyal medyadaki tepkilerin gücüyle tekrar tutuklanıyor, sosyal medya çok ciddi bir güce sahip". (K15, erkek, bekar).

Katılımcılara şiddet veya cinayet haberlerinin yapılmadığında bu tarz olayların sayısında düşüş olup olmadığı sorulmuş bu yönde de farklı cevaplara ulaşılmıştır ancak katılımcıların çoğu haberlerde yer alsa da almasa da şiddete kendi çevrelerinde şahit olduğunu sonuçta her olayın da basına yansımadığını belirtmiştir, bu konuda K8 ve K18, şu ifadelere yer vermiştir;

"Haberlerde yer almasa da şiddetin hala birçok evde var olduğunu biliyorum. Biz hala şahit oluyoruz yakın çevremizde. Bu tarz olayların kadına verilen haklardan sonra daha da arttığını düşünüyorum". (K8, kadın, evli).

"Kesinlikle şiddet devam ediyordur, çevremizde şahit oluyoruz sonuçta bu tarz olayların tek kaynağı haberler değil haberlerde yer almayan nice şiddet türlerine günlük yaşantımızda rastlıyoruz". (K18, erkek, bekar).

Katılımcılar yapılan haberlerin psikolojilerini olumsuz yönde etkilediğini günlük yaşamlarında da etkisinde kaldıklarını ifade etmişlerdir, ayrıca çocukların da olay anında orada bulunmaları gözleri önünde gerçekleşmesi ve bu ifadelerin de haberlerde yer alması katılımcıları olumsuz yönde etkilemektedir, K₂₀, bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır;

“Psikolojik olarak çok fazla etkileniyorum, kazara habere ya da haberin görüntüsüne denk geldiysem keyfim o kadar kaçıyor ki etkisinden kurtulamıyorum, çocukları düşünüyorum kadın ölmediyse ölene kadar o adamın onunla uğraşacağını düşünüyorum, böylesine haberlere de görüntülere de maruz kalmak istemiyorum, kalbim kaldırmıyor, sonuna kadar izleyemiyorum hele hele çocuklarının yanında ifadesi kullanıldıysa kahroluyorum kanalı hemen değiştiriyorum.”. (K₂₀, kadın, evli).

Buraya kadar olan ifadeler incelendiğinde, haberlerin yapılmasının toplumsal farkındalığı artırmak açısından önemli olduğu ancak sürekli yapıldığında ciddiyetini kaybettiği, ayrıntılara gereğinden fazla yer verildiğinde hem haberin ciddiyetine zarar verdiği hem de potansiyel suçlulara olumsuz örnek teşkil edeceği, haber yapılmaya da şiddetin bir şekilde devam ettiği sonuçlarına ulaşılmaktadır. Ayrıca olayın şekline dair ayrıntılar toplumun psikolojisini olumsuz yönde etkilemektedir.

2. Şiddet Uygulamaya İten Sebepler

Katılımcılara medyada oldukça sık yer alan kadına yönelik şiddet ve kadın cinayetlerinin sebebi ne olabilir sorusu yöneltilmiştir. Bu konuda aldatma, alkol veya madde kullanımı, bir anlık öfke, çocukken şiddete maruz kalma, eğitimsizlik, ekonomik koşullar, kadının erkeği kıskırtması, pozitif ayrımcılık, tahrik, psikolojik şiddet ve uzayan boşanma süreçleri gibi yanıtlar alınmıştır. Ayrıca kadınların karşı taraftan talepleri, uzaklaştırma cezaları ve kadın hakları bazı katılımcılar tarafından şiddete sebep olarak gösterilmiştir. K₁₉ ve K₉ kadınlara verilen hakların ve pozitif ayrımcılığı kendi yaşantılarındaki olaylarla örneklendirerek şu şekilde ifade etmişlerdir;

“Bir yakınımдан biliyorum boşanma aşamasında olan bir çiftti ortada hiçbir sebep yokken sorup soruşturmadan erkeğe uzaklaştırma cezası verildi. Kadın bir intikam vesile olarak ortada hiçbir şiddet yokken uzaklaştırma talep ediyor ve emniyet müdürlüğü de doğrudan ifadeye çağırıp uzaklaştırma cezası veriyor. Erkek birdenbire uzaklaştırılıyor, psikolojik olarak çökmüş durumda bir de sebepsiz yaptırım cezası uygulanıyor sırf kadının intikam alma hırsından dolayı. Burada ciddi bir sıkıntı var bence kadına pozitif ayrımcılık yapılması bir ihlaldir”. (K₁₉, erkek, evli).

“Bazen kadınlara aşırı tolerans verildiğini ve bu durumun da suistimal edildiğini düşünüyorum, erkeği kıskırtan kadınlarda da mutlaka pay arıyorum, bazı haklar kadını koruma kapsamındayken erkeği de mağdur edebiliyor, bilhassa boşanma sürecinde kadınların beklentileri erkeği çok daha zor duruma sokarak şiddete zemin hazırlıyor, tahammüllerin zorlanmadan durumun çok yönlü ele alınması gerektiğini düşünüyorum. Benim boşanma davamda hakim ikimizi de içeri aldı, eşime buyur kızım anlat deyip son derece babacan bir tavırla yaklaştı bana hatırımı bile sormadı, karar öncesinde de kızım istediğin başka bir şey var mı diye sordu bana sormadı, bu durumda kadınlar sürekli talep eden erkekler de talep karşılayan konumunda oluyor bu durum beni çok rahatsız etti”. (K₉, erkek, boşanmış).

Kadınların uzaklaştırma taleplerinin hızlı çözümü, gerçek mağdurlar dışındaki kadınların ortada herhangi bir fiziksel veya psikolojik şiddet yokken kolluk kuvvetlerinden ya da kanunların tanıdığı haklardan yararlanmaları bir yerde erkekleri mağdur duruma düşürmektedir. Düzenli bir işi olan erkek uzaklaştırma cezasından dolayı evine girememekte ve kişisel eşyalarına ulaşamamaktadır, ancak sebep ne olursa olsun her iki taraf için de şiddet asla çözüm olmamalıdır, bu tarz olaylarda gerçekten mağdur olan kadınlar devletin sağladığı imkanlardan tam vaktinde ve yeterince yararlanmalıdır, her iki taraf için de eşit uygulanacak bir adalet yaşanan sürecin daha sağlıklı ilerlemesine yardımcı olacaktır. K19 kadınların psikolojik erkeklerin ise fiziksel olarak güçlü olduğunu öne sürerek duruma farklı bir açıdan şu ifadelerle yaklaşmıştır;

“Şiddetin mutlaka bir taraftan kaynaklandığını düşünüyorum ama diğer taraftan da sabır denen bir şey var insanın kendine hakim olması gerekiyor şiddet duygu herkesin içinde var ama buna hakim olması gerekiyor, caydırıcılık olmadığı için de erkek asıp kesiyor, erkek fiziksel olarak daha güçlü olduğu için bunu yapabiliyor ama kadın da psikolojik olarak ve aklın daha güçlü olduğu için erkek onun karşısında aciz duruma düşüyor bu yüzden de erkek şiddete meylediyor, ancak tüm bunların sonucu asla şiddet olmamalı”. (K19, erkek, evli).

Katılımcılardan K14 ve K5, şiddetin sebebinin ekonomik olduğunu vurgulamış maddi durumun şiddette önemli bir rol oynadığına dikkat çekmiştir;

“Şiddetin sebebi genel olarak maddiyattır. Maddiyat iyi olduğu zaman insanlar kendilerini oyalayacak işlere yönelebiliyor ama maddi sıkıntı geçim derdi olunca erkek hırsını bir yerden çıkarmaya başlıyor maalesef kadın veya çocuklar mağdur oluyor, ben özellikle korona virüs sürecinde bu tarz vakaların arttığını düşünüyorum bu süreçte maaşlarını alamayan aileler var onlar için durum daha da tetikleyici oldu bence”. (K14, kadın, evli).

“Kadın sürekli eşinin sahip olduğu imkanlardan fazlasını istiyorsa huzur vermiyorsa gelinen noktada kadının da rolü vardır, hayat müşterek ve eşlerin birbirlerine destek olması imkanları iyi idrak etmesi gerekir, eşinin isteklerini karşılayamayan erkek agresifleşir ve maalesef bu durum beraberinde şiddeti doğurur, sınırları zorlamamk gerekir bana kalırsa”. (K5, kadın, evli).

Verilen cevaplarda kadının da erkeğin de yaşanan olayda farklı oranlarda pay sahibi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak sebepsiz yere eşine ve çocuklarına zarar veren erkeklerin başvurduğu şiddette kadında herhangi bir pay aramak doğru olmayacaktır.

Katılımcılara şiddetin veya cinayetin sebebi aldatma olsaydı habere olan tepkiniz değişir miydi ve kadın da hak etmiş gibi bir düşünceye kapılır mıydınız sorusu yöneltilmiş, katılımcıların oldukça büyük bir kısmı asla düşüncem değişmez demiş tamamı ise sebebi her ne olursa olsun hiçbir olay şiddet veya cinayetle sonuçlanmamalı, aldatma dahi olsa şiddeti veya cinayeti meşrulaştırmaz cevabını vermiştir.

3. Yetkililer Yeterince İlgilenmiyor ve Cezalar Tatmin Edici Değil

Katılımcılarla yapılan derinlemesine görüşmeler esnasında yöneltilen sorulardan biri de “yetkililerin kadına yönelik şiddet veya kadın cinayeti” konularıyla yeterince ilgilendiğini düşünüp düşünmemeleri idi. Yine bu konuda da katılımcıların neredeyse tamamı yetkililerin konuyla yeterince

ilgilenmediklerini, ilgileniyormuş gibi yaptıklarını belirtmişlerdir. İlgilenmemelerinin en büyük kanıtının ise bu tarz olaylara yönelik haberlerin hala medyada sık sık yer alıyor olması öne sürülmüştür. Cezaların tatmin etmemesi konusunda da yine katılımcıların tamamına yakını hem fikirdir. Katılımcılardan K2, yetkililerin ilgisiz kalmasını ve onlardan beklentisini şu şekilde ifade etmiştir;

“Yetkililer yeterince ilgilenseydi bu kadar haber yapılmazdı ve geçen bunca zamanda mutlaka bir çözüm bulunurdu, ben açıkçası Cumhurbaşkanının ve ilgili bakanların artık yumruğunu masaya vurarak son derece sert ve kararlı bir üslupla yeter artık şiddeti uygulayanlara ve kadınların çocukların hayvanların canına kast edenlere bu ülkede huzur vermeyeceğiz deyip çok ciddi yaptırımlar uygulamalarını bekliyorum, yetkililerden yeterli ses çıkmaması beni daha da tepkili hale getiriyor maalesef”. (K2, erkek, evli).

K20 ise konuya farklı bir açıdan yaklaşarak şu ifadeleri kullanmıştır;

“Yetkililerin asla yeteri kadar ilgilendiğini düşünmüyorum sembolik toplantıların düzenlendiğini ve bunların da hiçbir işe yaramadığını düşünüyorum, hayatında hiçbir şekilde şiddete maruz kalmamış maddi durumu son derece iyi olan kadınlar yalılarda toplantılar yaparak şiddete uğrayan kadınların haklarını konuşuyor ortamda bir tane mağdur kadın yok, samimi gelmiyor maalesef, işe yaramadığı hala bunları konuşuyor olmamızdan belli”. (K20, kadın, evli).

K9 ve K15 aşağıda yer alan ifadelerinde, yetkililerin ilgilenmesi için sosyal medyada ve medyada geniş yankı uyandırması gerektiğini ileri sürmüşlerdir;

“Ben medya baskısından dolayı ilgilenmek zorunda kaldıklarını düşünüyorum aslında tam olarak ilgilendiklerini düşünmüyorum çünkü ilgilenilse bunu fark ederdik”. (K9, erkek, boşanmış).

“Yetkililer ilgilenmiyor ama sosyal medyada olay tepki bulursa, iyi reklamı yapılırsa o zaman ilgileniyorlar, bazı serbest kalanlar da sosyal medyadaki tepkilerin gücüyle tekrar tutuklanıyor, sosyal medya çok ciddi bir güce sahip”. (K15, erkek, bekar).

Sosyal medya, toplumun tepkisini bireysel anlamda gösterebildiği ve benzer tepkilere sahip insanları da bir araya getirmek adına ciddi bir gücü ifade etmektedir. Sosyal medya sayesinde birçok gerçek gizli kalmamakta ve gün yüzüne çıkabilmektedir. Bu anlamda yetkililere ulaşabilmenin ve insanların dertlerini anlatabilmesinin bambaşka bir yolu olan sosyal medya böylesi şiddet haberlerinde de önemli rol oynamaktadır. Öyle ki serbest kalan bir suçlu sosyal medya aracılığıyla gösterilen tepkiler neticesinde tekrar tutuklanabilmektedir, sosyal medya çağımızın en etkili ifade araçlarından biri olarak bu anlamda da topluma kendilerini ifade etme şansı tanımaktadır.

Katılımcılar cezaların yetersizliğini, herkes için eşit olarak uygulanmadığını vurgulamış ve bazı cezaların daha ziyade ödül niteliğinde olduğunu, potansiyel suçlulara da cesaret kaynağı olduğunu belirtmiştir. Haberlerde yayınlanan, “serbest bırakıldı”, “iyi halden yararlandı”, “tutuksuz yargılanmak koşuluyla serbest bırakıldı”, “adli kontrol şartıyla serbest kaldı” gibi suçlunun gerçekleştirdiği eylemle ilgili hiçbir cezaya maruz kalmadan olaydan sıyrılmış izlenimi oluşturulması tarafları kırmakta ve kamu vicdanını da son derece yaralamaktadır. Bu hususta K8, K19 ve K14 durumu şu ifadelerle eleştirmektedir;

“Cezalar beni tatmin etmiyor hele de haberlerde bir sürü suç işleyip defalarca karısına şiddet uygulayıp serbest kalanlar var bunları duyunca deliriyorum, adalete olan güvenim çok sarsılıyor”. (K8, kadın, evli).

“Benim evladım öldürülmüş kardeşim katledilmiş bunu yapan insan da 15- 20 yıl yatıp çıkıyor bu asla adalet değil, bu durum sadece şiddet olayları için de geçerli değil genel bir adalet problemi var adaletin dağıtılamadığını düşünüyorum bu konuda da kesinlikle adaletin verilememiş olması ve bunun da medyada haber yapıyor olması iyice yaraya tuz basmak gibi bir şey oluyor o konuda adaletin kesinlikle doğru çalışmadığını düşünüyorum”. (K19, erkek, evli).

“Toplum olarak biz de ağır cezalar aldıklarımızı duymak istiyoruz yoksa devlete de çok kızıyoruz adalet sistemine olan güvenimiz maalesef sarsılıyor”. (K14, kadın, evli).

Katılımcılardan K₁₈ ise duruma çocuklar açısından bakarak farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır;

“Sonuçta her yaş grubundan insan bu haberlere maruz kalıyor çocukların zihinsel gelişimine olumsuz yönde etki ettiğini düşünüyorum”. (K18, erkek, bekar).

Bu tarz haberlerin çocukların da televizyon izledikleri saatlerde yayınlanması çocuklar açısından da psikolojik olarak tehlike arz etmekte, çocuk evde hiçbir şekilde şiddet eylemine veya şiddet söylemine şahit olmasa dahi bu haberler vasıtasıyla duyduklarından ve gördüklerinden olumsuz

Katılımcıların birçoğu cezaevi şartlarının zor olmadığını düşünmekte, cezaevinin boş vakit geçirme yeri olarak görmekte ve yatar çıkarım düşüncesinin hâkim olduğunu düşünmektedir.

“Hapiste yatmak kolay geliyor ne olacak yatar çıkarım indirimlerden yararlanırım diye düşünülüyor, devlet içerde besliyor düşüncesi var insanlarda”. (K16, kadın, evli).

“Yetkililer ilgilenmiyor bence cezalar korkutucu değil, yatar çıkarım algısı var ülkemizde, devlet içeriye atıp boşuna besliyor diye düşünüyor halkımız”. (K5, kadın, evli).

Bu ifadeler de haberler neticesinde toplum tarafından, cezaevleri şartlarının gerektiği kadar ağır olmadığı izlenimi oluşturduğunu göstermektedir. Bu husustaki olası çözümlere ilerleyen aşamalarda yer verilecektir.

Katılımcılardan K₂₀ olaya bambaşka bir yerden bakarak yapılan haberlerin medyada çok sık yer almasının ülke algısına olumsuz etkilerinin olacağına dair çekincelerini şu sözlerle ifade etmiştir;

“Medya ceza almadan kurtulanları veya serbest bırakılanları bizlere sunmamalı, ağır cezalarla sonuçlanan olaylar toplumda daha net etkiler oluşturur ve caydırıcılık etkisi taşır. Bir de dizilerde sürekli kadına şiddet var, zengin fakir eğitilmiş veya eğitimsiz fark etmeksizin kadın hep güçsüz aciz ve erkeğe bağımlı gibi gösteriliyor, gerçek hayatın böyle olmadığını düşünüyorum, ayrıca bu tarz haberlerin veya dizilerde yer alan görüntülerin ülkemizde yaşayan yabancı insanlar tarafından da yanlış algılanmasından korkuyorum”. (K20, kadın, evli).

Yapılan haberler ülkede yaşanan güncel olayları yansıtmaktadır. Haberlerde tarafsızlık esastır ancak aynı konuya dair haberlerin medyada fazlasıyla yer bulması, ülkede yaşayan farklı milletlerin

vatandaşları tarafından farklı algılanmasına sebebiyet vermekte hatta ülkenin güvensiz olduğu algısının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu noktada haberin dili son derece önem arz etmelidir, gerçekleşen bir olay tüm topluma tüm coğrafyaya mal edilecek şekilde verilmemeli ve bu noktada ülke imajı zedelenmemelidir.

4. Çözüm Yolları

Çözüm noktasındaki ilk adımın, olayların şiddet veya cinayet boyutuna gelmeden ailelerden yada yetkili mercilerden profesyonel yardım alınması olduğu katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Bilhassa uzun yıllardır evli olan katılımcılar tecrübelerine dayanarak bu ifadeleri kullandıklarını belirtmişleridir. Erken müdahalenin her zaman olumlu sonuç vereceği inancı bu bireylerde hakimdir. Çalışmada yer alan ifadelerde aileler bazen şiddetin sebebi bazen de çözümü olarak gösterilmiştir. Ailenin sebep olduğu durumlar, çocukların şiddet uygulanan bir ailede büyüdüklerinde, o ortamda gördüklerini ileriki yaşlardaki yaşamlarında kendi kurdukları ailelerde de göstermektedir. Fakat burada ailenin çözüm noktasındaki etkisine dair ifadeler yer alacaktır. Katılımcılardan bazıları ailelerin desteğinin önemine, bazıları olayların şiddet derecesine gelmeden çözümüne değinmiştir. Çoğu katılımcı ise en küçük yaşlarda aile içinden başlayarak okullarda ders olarak okutulmasına kadar devam edecek bir eğitim önerisinde bulunurken dini eğitimin de burada önemli katkı sağlayacağı düşünülmüş ve ifade edilmiştir.

“Kadına yönelik şiddette kadından ziyade ailenin rolü olduğunu düşünüyorum, evladının arkasında duran bir ailenin kızına kimsenin bir şey yapamayacağını düşünüyorum, hiçbir anne baba evladının gördüğü şiddete seyirci kalmaz, uzlaştırmanın ve o evliliği yoluna koymanın yolunu bulur”. (K4, erkek, evli).

“Şiddet safhasına gelmeden iki taraf da birbirine daha fazla kinlenmeden bitirmek en iyisi çünkü zamanla içindeki kin büyüyor ve bir anlık öfkeyle insan katil oluyor bunun önüne geçmek lazım uzmanlardan en çok da ailelerden destek almak lazım”. (K16, kadın, evli).

“Çözüm bana kalırsa olaylar şiddet veya cinayet noktasına gelmeden meseleyi halletme olur. Sonuçta yaşana bir olay şiddete daha sonra da cinayete dönüşüyor. Bu noktaya gelene kadar ki süreçte ailelerden veya uzmanlardan destek alınmalı, ailede bebeklikten itibaren her ne sebeple olursa olsun hiçbir canlıya zarar verilmeyeceği öğretilmeli”. (K2, erkek, evli).

Görüşmeler esnasında yöneltilen “çözüm sizce ne olabilir” sorusuna yukarıda değinilen, en baştan önlem alınmalı, aile desteğine başvurulmalı gibi yanıtların yanı sıra eğitimin önemini vurgulayan cevaplar da alınmıştır. Bilhassa çocukluk döneminde verilen eğitimlerin uzun vadede kalıcı çözümler sunacağına inanılmaktadır.

“Çözüm noktasında da eğitimin gerekliliğine inanıyorum, okul dışında aile içi şiddete karşı eğitim verilmeli, aile içinde uyum olmalı ortak hareket edilmeli ebeveynlere ve çocuklara yönelik uzun vadeli eğitim bu olayları ciddi seviyede azaltacaktır, benim kanaatim budur ayrıca dini değerler oturtulmalı böyle olursa şiddete varmadan anlaşmazlıkların çözüleceğini düşünüyorum”. (K8, kadın, evli).

“Ailede bebeklikten itibaren her ne sebeple olursa olsun hiçbir canlıya zarar verilmeyeceği öğretilmeli. ailelere zorunlu eğitimler verilmeli”. (K16, kadın, evli).

“Toplumsal bir dönüşüm sağlanmaya çalışılmalı ve din ve ahlaka yönelik dersler tekrar ele alınmalı, çocuklarda empatinin önemi oturtulmalı”. (K4, erkek, evli).

“Eğitimi de kesinlikle yadsımamak lazım üniversite eğitiminden bahsetmiyorum insanlara daha küçük yaşlarda hayvana insana zarar vermenin kötü bir şey olduğu öğretilmeli. Büyük bir birey olduğunda şiddetin kötü bir şey olduğu bilincine varmış olmalı. İçindeki şiddete hakim olabilecek yetkinlikler kazanmalı bunun da eğitimle mümkün olabileceğini düşünüyorum. Mesela Finlandiya’da eğitim düzeyi dünya standartlarının çok üzerinde ama kadına şiddet oranı ülkemizden fazla demek ki sadece eğitim veya adaletle çözüm olmuyor, bileşenlerden biri eksik olunca olmuyor. Benim kannatım küçük yaşlardan itibaren uzun vadeli eğitim ve kısa sürede çözüme kavuşan hukuki çözümler bu durumun en iyi çözümü olacağını düşünüyorum”. (K19, erkek, evli).

Çözümlere yönelik görüşlerde en çok yer alan husulardan biri de ciddi yaptırımlar ve ağır şartların uygulanmasıdır. Sonuçlanan davalarda verilen cezaların toplum tarafından yetersiz bulunması veya bir şekilde medyada yer alan haberlerde bu şekilde aktarılması, cezaların daha ağır şartlarda uygulanması gerektiğini düşündürmektedir. K7 kısasa kısasın bir çözüm olabileceğini şöyle belirtmiştir;

“Kısasa kısasın uygulanmasını ama hakkıyla gerçek bir adalet ve hukuk sistemiyle uygulanmasını isterdim. Köklü cezalar olmadıkça sevgi saygıyı yeşertemezsin, toplumda huzuru sağlayamazsın, toplumdaki tedirginliğin önüne ancak ve ancak katı cezalarla geçilebilir. İnsanlara öldürürsem öldürülürüm mesajı aşılmalı. Merhamet iktidara manidir ve bu hususlarda merhamet gerçek mağdurları yaralar”. (K7, erkek, evli).

Katılımcılardan K19, çözüm konusunda medyaya da büyük görev düştüğünü şu ifadelerle açıklamıştır;

“Burada RTÜK’e de büyük bir pay düşüyor, bu haberler yayınlanırken belirli kıstaslar getirilmeli, detaylı yöntemlerin ve ceza almadan kurtulanların haberlerinin yapılmaması gerekir, bir de medya mensupları da kâr amacı gütmeyen, ne kadar sansasyonel yaparsam o kadar iyi iş çıkarırım düşüncesine kapılmadan haber yapmaları gerektiğini düşünüyorum. Malesef bu şekilde kadına şiddet haberleri magazinleşiyor.” (K19, erkek, evli).

K15 Kanada’da görülen olumsuz olaylarda kamuoyunda emsal teşkil etmemesi için haberde detayın yer almadığını şu sözlerle ifade etmiştir;

“Kullanılan yöntemler, şiddetin türü psikopatların aklında yer ediyor. Sürekli intihar haberlerinin de böyle bir etkisi olduğu kanaatindeyim. Mesela Kanada’da örnek teşkil etmemesi için cinayet veya şiddetin ayrıntısına girilmiyor. Yenilerini tetiklememesi için bence son derece etkili bir yöntem bu”. (K15, erkek, bekar).

Görüşmeler esnasında alınan cevapların çoğunluğunu, suçlunun cezayı hergün hayati önem taşıyan gerekliliklerinden yoksun bırakılarak çekmesi gerektiği vurgusu oluşturmaktadır. Katılımcılar, yaşanan olayın şiddetine göre, failin yaptığından daha ağır bir cezaya maruz kalması gerektiğini vurgulamaktadır. Burada gündelik hayattaki hak ve hürriyetlerden yoksun bırakılma yaygın bir görüş teşkil etmektedir.

“Sebepsiz yere kadın ve çocuklara zarar verenlerin toplumdan izole edilerek ve asla öldürülmeyerek ölümden daha beter durumda izole bir cehennem hayatı yaşamalarını isterdim. Netleşen ağır bir suçun cezası ne kadar ağır olursa olaylar o kadar azalır diye düşünüyorum”.

“Biri diğerini öldürüp 6 yıl hapis yatıp tahliye bu maalesef ceza olmaz. İdamın gelmesini istemem ama cezaevi şartlarının çok çok ağırlaştırılmasını bunun da kamuoyuyla paylaşılmasını isterim, yani haksız yere kadını öldüren, çocuk istismarı yapan veya hayvana işkence yapanların kesinlikle öldürülmemesini ama ölümden beter bir hayat yaşamasını isterdim, günlerce yemek vermeme su vermeme gibi, suçlu birçok hayati şeyden mahrum kalmalı nasıl ki kurbanını hayatından sevdiklerinden mahrum bıraktıysa o da hayati kaynaklardan mahrum kalarak ağır bir şekilde hatasını hissederek cezasını çekmeli. Bu tarz mahkumların durumu mutlaka medyaya yansımaları insanlar gözleriyle gördükleri şeylerden çok etkilenirler”. (K18, erkek, bekar).

K11, hapis hane şartlarının suç işlemedeki etkisini şu sözlerle anlatmaktadır;

“Hollanda’da cezaevlerinin şartları o kadar ağır gardiyanlar o kadar gaddar ki kimse oraya düşmek istemez ve sırf o ortama girmek için ceza işlemekten kaçınır, ülkemizde de bu şekilde çözümlere ihtiyaç var. İdam da olabilir, yada ölsem daha iyi dedirtecek türden bir ceza olabilir psikolojik baskı da farklı bir çözüm olarak aklıma geliyor”. (K11, kadın, evli).

Görüşmelerde kadına yönelik şiddet veya kadın cinayetlerinin çözümüne yönelik sorular yanıtlanırken, kadın cinayetinde idamın gerekliliği konusuna değinilmediği görülmüş, çocuk istismarı veya hayvanlara yapılan eziyetlere yönelik herhangi bir soru, sorular arasında yer almamasına rağmen çocuk istismarı ve hayvanlara yapılan eziyetin cezasının kesinlikle idam olması gerektiği ifade edilmiştir. Katılımcıların çoğu şiddeti bu konularla da bağdaştırmış hatta çocuk istismarını kadın cinayetinden daha üst bir noktaya konumlandırmıştır.

Sonuç ve Tartışma

Kadına yönelik şiddet ve kadın cinayeti haberleri günlük yaşantımızda sıkça karşılaştığımız haberler arasında yer almaktadır. Toplumun büyük bir problemi olan kadına şiddetin bilhassa televizyon haberlerinde geniş yer bulması toplumda saldırgan davranışları tetiklemekte, alınan cezaların yaşanan olaya göre yetersiz kalması kamuoyu tarafından da tepkilere neden olmaktadır. Maalesef olayın ayrıntılarında yer alan vahşet, toplumun tepkisini çekerek bir taraftan insanın kendi içindeki şiddet duygusunu ortaya çıkarmaktadır. Olayın failine, onun yaptığından daha ağır bir şiddet uygulanması beklenmekte ve şiddet olayları bu yönüyle de toplumun huzur ve selametine zarar vermektedir. Şiddet haberlerinin medyada sıkça yer alması hem olayı sıradanlaştırmakta hem de ciddiyetini yitirmesine sebebiyet vermektedir. Görüşmeler esnasında bazı katılımcılar bu tarz haberleri meraktan izlediklerini ve olay ne kadar şiddet içeriyorsa merak duygusunun da o oranda arttığını vurgulamıştır. Güneş ve Yıldırım’ın (2019, s. 958) çalışmasında da 2018 yılında yaşanan ve basına yansıyan 67 kadın cinayeti haberi içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiş, haberlerin medya yer alma biçiminin devleti, toplumu ve bazen de faileri işaret ederek ve sistemi suçlayarak kadınlara karşı sürdürülen savaşın toplum tarafından kanıksanmasına yol açtığı belirtilmiştir. Ayrıca medyanın kadın cinayeti faillerine

verilen cezalara haber metinlerinde yer vermemesi, cezaların artırılması gerekliliği ve sorunun tek taraflı yer alması çalışmada dikkat çeken sorunlar arasında yer alıp bulgularımızla örtüşmektedir.

Yaşanan şiddette kadınlara yönelik pozitif ayrımcılığın da etkisi olduğu katılımcılar tarafından belirtilmiştir, mevcut uygulamalar iki tarafı da mağdur etmeyecek şekilde ve yapıcı bir şekilde uygulanmasına kanaatine varılmıştır. Bilhassa uzaklaştırma kararlarının söz konusu olduğu durumlarda erkeğin kalacak yerinin olmaması şiddete zemin hazırlamaktadır (Taştan & Küçüker Yıldız, 2019, s. 24). Ayrıca kadınların kendilerine tanınan hakları hırsları uğruna suistimal etmemeleri gerektiği vurgulanmış aksi halde gerçek mağdurların bu durumda daha mağdur olabilecekleri hatırlatılmıştır. Şiddetin çeşitli sebepleri olabilmektedir bunlar, ekonomik, ruhsal, çocukluktan gelen sebepler, aldatma şeklinde sıralanabilir, katılımcıların neredeyse tamamına yakını sebebi aldatma dahi olsa hiçbir sebep şiddeti meşru kılamayacağını ve şiddeti gerektirmeyeceğini ifade etmiştir. Eğer geri dönüşü yoksa ve huzursuzluk devam ediyorsa burada uygulanacak en mantıklı çözümün durum daha da vahim bir hal almadan boşanmak olduğu vurgulanmıştır. Katılımcılar ailelerden alınabilecek desteklerle de şiddetin ileri boyutlara varmadan veya boşanma aşamasına varmadan çözülebileceğini fakat o aşamaya varıldıysa da en sağlıklı şekilde bu sürecin atlatmasında aile büyüklerinin desteğinin etkili olabileceğini ifade etmiştir. Taştan ve Küçüker Yıldız'ın çalışmasında, ailelerin kadın cinayetlerinin önlenmesinde neden etkili olmadıklarına değinilmiş ve bu nedenler, failin fiziksel avantajları, saldırı anında elinde silah olması, o esnada maktulün ve yakınlarının hazırlıksız olması olarak sıralanmıştır. Ayrıca, riskin görülmesindeki güçlük, faille iş birliği (töre) içinde olabilme ve sorumluluk veya risk almaktan kaçınılmasını bu durumda ailelerin yüksek oranda etkili olmadığını göstermektedir.

Haberlerde yer aldığı kadarıyla olayın cinayet olduğu neredeyse kesin olan davalar son derece uzun sürmekte, duruşma çıkışında zanlı avukatlarının zanlıyı savunmak adına verdiği demeçler gerek mağdurun ailesini gerekse toplum vicdanını son derece yaralar nitelikte olmaktadır. Davaların sonuçlanması da uzun sürmekte ve geçen zamanda adalete olan inanç da azalmaktadır. Ayrıca cezaların yetersiz olması veya haberlerde o şekilde yansıtılması insanların kendi adaletlerini tesis etmesine bir sebep olarak gösterilmektedir.

Cezaevleri şartlarının ağırlaştırılmasının veya ağır olan şartların topluma yansıtılmasının da suç işlemenin önüne geçeceğine inanılmaktadır. Ayrıca cezaevindeki mahkumların da haber bültenlerinde yer alması, gerçekleştirdikleri eylemden dolayı duydukları pişmanlığı dile getirmeleri, aynı durum tekrar yaşansa asla başvuracakları şeyin şiddet olmayacağını vurgulamaları kamuoyu açısından da faydalı olacağı düşünülmektedir. Burada esas olan haber sıklığındaki denge olmalıdır. Nasıl ki şiddet veya cinayet haberi medyada sıkça yer buluyorsa, ceza almadan veya çok az ceza alarak suçluların tahliye edildiği haberi veriliyorsa, olayın görünmeyen tarafı olan cezaevindeki suçluların durumunun paylaşılması da toplumu bir nebze rahatlatacak, suçun cezası net bir şekilde görülecek böylelikle devlete ve adalete olan inanç yeniden inşa edilebilecektir. Toplumumuzda idamın gelmesine yönelik bir istek algısı olsa da yada medyada geniş yankı uyandıran cinayetlerin ardından idam gelmeli yorumu yapılsa da katılımcıların tamamına yakını idama hiç de sıcak bakmadıklarını, idamın suistimale açık bir konu olduğunu belirtmişlerdir. İdam yerine suçluların ıslah edilmesine yönelik cezaların, ağır kamu hizmetlerinde çalıştırılmanın daha etkili bir çözüm olacağını üzerinde durulmuştur.

Aile hem şiddetin önüne geçilmesi için büyük bir umut kapısı hem de şiddetin öğrenildiği bir kurum olarak göze çarpmaktadır. Şenol ve Yıldız çalışmalarında, kadının kendisine uygulanan şiddetin acısını çocuklarından çıkardığını ve bu durumun aile şiddeti aratarak devam ettirdiğini ileri sürmektedir. Katılımcı ifadeleri şiddetin ailede küçük yaşlarda öğrenilerek ileride kendi kurdukları ailelerinde bu durumu devam ettirdiklerini doğrulamaktadır. Burada yine aile içi ve ebeveynlere verilecek eğitimlerin şiddeti önemli ölçüde azaltacağı umulmaktadır. Şiddetin çözümünde eğitimin büyük bir payı olduğu yapılan görüşmeler neticesinde ulaşılan bir sonuçtur. Çok küçük yaşlarda verilecek olan empati, insan ve hayvanlara zarar vermenin sakıncaları gibi karakter gelişimine yönelik eğitimler uzun vadede kalıcı çözümlerin temelini oluşturacaktır. Okullarda, bilhassa ilkokul düzeyindeki eğitimde, aile içinde şiddete şahit olan çocukların ne yapmaları ve nereye başvurmaları gerektiğine dair bilgiler derslerde yer almalıdır. Ayrıca çocukların sıklıkla izlediği çizgi filmlerde de bu konu onların yaşına uygun şekilde gösterilmeli ve böylelikle toplumsal bilinç en küçük yaşlarda oluşturulmaya başlanmalıdır. Devletin koruyuculuğu ve kollayıcılığına dair kamu spotları artırılmalı ve ilgi çekecek içeriklerle halka sunulmalıdır.

Bu konuda RTÜK'e ve medya temsilcilerine de büyük görev düşmektedir. Olaylar fazla detay barındırmadan, topluma bilgi verme amaçlı olarak verilmeli, her iki tarafın da olaydaki payları haberlerde yer almalı, her yaş grubundan bireylerin izliyor olabileceği düşünülerek sağ duyulu yaklaşılmalıdır. Gerek televizyon kanalları gerekse diğer medya organları kar amacı gütmeyen toplumun ruh sağlığını zedelemeyen haber yapmaya odaklanmalıdır. Televizyonun eğitici işlevi göz önünde bulundurulduğunda bu işlevin toplumun yararı gözetilerek en üst düzeyde kullanılması arzu edilmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışmanın etik kurul izni Erciyes Üniversitesi Sosya ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 24.11.2020 tarihli ve 196 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akkaş, İ., & Uyanık, Z. (2016). Kadına yönelik şiddet. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (6)1, 32-42.
- Altınay, A., & Arat, Y. (2008). *Türkiye’de kadına yönelik şiddet*. Punto Baskı Çözümleri.
- Altun, A., Gencil Bek, M., & Esen Altun, E. (2007). Televizyon dizilerinin kadına yönelik şiddet temsillerinde ataerkil rejimin ideolojisi. *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 9-61.
- Aziz, A., Köker, E., Altun, A., Gencil, M., & Küçük, N. T. (1994). *Medya, şiddet ve kadın: 1993 yılında*. KSSGM Yayını.
- Berg, B., & Lune, H. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Eğitim Yayınevi.
- Birleşmiş Milletler. (2022, Ocak 4). Dr. Tedros: “Kadına yönelik şiddeti aşı ile durdurmak mümkün değil”. <https://turkey.un.org/tr/115605-dr-tedros-kadina-yonelik-siddeti-asi-ile-durdurmak-mumkun-degil>
- Budak, S. (2000). *Psikoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Büyükgök, D. (2007). *Eşler arası şiddet*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Çam, Ş. (2009). Televizyon dizilerinin kadına yönelik şiddet temsillerinde ataerkil rejimin ideolojisi. *Kültür ve İletişim*, 12(2), 79-132.
- Dorer, J. (2006). İnternette cinsiyet: Yeni iletişim teknolojileri ile birlikte cinsiyet ayrımına ilişkin araştırmalara bakış. İçinde D. İmançer (Ed.), *Medya ve Kadın* (sS. 199-212). Ebabil Yayınları.
- Dursun, Ç. (2010). Kadınlara yönelik şiddet karşısında haber etiği. *Fe Dergisi*, 2(1), 19-32.
- Dünya Sağlık Örgütü. (2022, Ocak 4). Violence against women prevalence estimates. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240022256>
- Efe, Ş. (2012). Acil servis hemşirelerinin kadına yönelik aile içi şiddete ilişkin rol ve sorumlulukları. *F. Ü. Sağlık Bilimleri Tıp Dergisi*, 26(1), 49-56.
- Ertürk, Y. (2015). *Sınır tanımayan şiddet*. Metis Yayınları.
- Glesne, C. (2012). *Nitel araştırmaya giriş*. Anı Yayıncılık.
- Görgün Baran, A., Şahin Kütük, B., & Maybek, D. (2012). Kadınların eşleri tarafından gördükleri şiddeti meşrulaştırmaları üzerinde kamusal alanın etkisi. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 41-50.
- Gül, S. (2013). *Aile içi şiddet ve polis*. Polis Akademisi Yayınları.
- Güneş, G., & Yıldırım, B. (2019). Cinsiyet temelli bir savaş: Kadın cinayetlerinin medyada temsili üzerine bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(3), 936-964.
- Hosta, N. (2013). Basında kadına yönelik şiddet haberlerinin analizi: Hürriyet, Sabah ve Posta gazeteleri örneği (2005-2008). *International Journal of Human Sciences*, 6(2), 1829-1850.
- İnal, A. (2005). Medyanın etkisi sorunsalına bir bakış. İçinde S. Alankuş (Ed.), *Medya ve Toplum* (sS. 65-81). IPS İletişim Yayınları Vakfı.

- Kadın Cinayetleri (2022, Ekim 10). Medyaya yansıyan kadın cinayetlerinin haritalaması. <https://kadincinayetleri.org/>.
- Karınca, E. (2008). *Kadına yönelik aile içi şiddetle ilgili ulusal ve uluslararası yasal düzenlemeler*. T.C Başbakanlık Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Koçoğlu, S. (2019). Combatting violence against women in Turkey: Legislation and instances of implementation. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 22(2), 62-93.
- Kümbetoğlu, B. (2015). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. Bağlam Yayıncılık.
- Makal, A., & Toksöz, G. (2015). *Geçmişten günümüze Türkiye'de kadın emeği*. İmge Kitabevi.
- Neuman, W. L. (2017). *Toplumsal araştırma yöntemleri*. Yayın Odası.
- Öden, M. (2014). Türk anayasa hukukunda devletin kadınları ev-içi şiddete karşı koruma ödevi. İçinde F. Kaya, N. Özdemir, & G., Uygur (Eds.), *Kadına yönelik şiddet ve ev-içi şiddet* (ss. 77-94). Savaş Yayınevi.
- Özer, Ö., & Üçer, N. (2010). Güldünya Tören örneğinde töre cinayetlerinin Hürriyet ve Sabah gazetelerinde ideolojik sunumu. İçinde Ö. Özer (Ed.), *Medyada şiddet kültürü* (ss. 187-228). Literatürk.
- Öztürk, E. (2008). *Türkiye'e aile içi şiddet, kadın sığınma evleri ve din*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Page, A., & İnce, M. (2008). Aile içi şiddet konusunda bir derleme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 11(22), 81-94.
- Punch, K. (2016). *Sosyal araştırmalara giriş- nicel ve nitel yaklaşımlar*. Siyasal Kitabevi.
- Rao, S. (2014). Covering rape in shame culture: Studying journalism ethics in India's new television news media. *Journal of Mass Media Ethics: Exploring Questions of Media Morality*, 29(3), 153-167.
- Şahiner, G. (2007). *Toplumsal cinsiyet ve kadına karşı şiddeti kadınların üreme sağlığına ilişkin hizmetlerden faydalanmasına etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Genel Kurmay Başkanlığı Gülhane Askeri Tıp Akademisi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Şenol, D., & Yıldız, S. (2013). *Kadına yönelik şiddet algısı: Kadın ve erkek bakış açılarıyla*. Mutlu Çocuklar Derneği Yayınları.
- Tanrıöver, H. (2012). Medyada kadınların temsil biçimleri ve kadın hakları ihlalleri. İçinde S. Alankuş (Ed.) *Kadın odaklı habercilik* (ss. 151-169). IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Taştan, C., & Küçüker Yıldız, A. (2019). *Dünya'da ve Türkiye'de kadın cinayetleri: 2016-2018 verileri ve analizleri*. Polis Akademisi Yayınları.
- Tekin, Ü. (2011). *Şiddet*. Orient Yayınları.
- Toker, H., & Altun, D. (2015). Toplumsal şiddetin aktarım yoluyla yeniden üretilmesi: Basının televizyonlaşması bağlamında Şefika Etik cinayeti. *Selçuk İletişim Dergisi*, 9(1), 115-140.
- Tokgöz, O. (2010). *Temel gazetecilik*. İmge Kitabevi.
- Toprak, S., & Ersoy, G. (2017). Femicide in Turkey between 2000-2010. *PLoS One* 12(8): e0182409, 1-16.
- Ural, H., & Çabuk Kaya, N. (2018). Kadın cinayetlerinde sembolik iktidarın krizi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 356-382.

- Uygun, G., & Gürgey, İ. Ç. (2014). Kadınların ve kız çocuklarının insan hakları ihlali ve bunun bir örneği olarak kadına yönelik şiddet. İçinde F. Kaya, Özdemir, N., & Uygun, G. (Eds.), *Kadına yönelik şiddet ve ev-içi şiddet* (ss. 9-60). Savaş Yayınları.
- Vatandaş, C. (2007). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı. *Sosyoloji Konferansları*, 35,29-56.
- Yegen, C. (2014). İnternet haberciliğinde kadın cinayeti haberlerinin sunumu: Posta Gazetesi örneği. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 4(3), 15-28.

POSTMODERN STRATEJİLER IŞIĞINDA ÇAĞDAŞ TÜRK SANATÇILARIN PRATİKLERİNDE FEMİNİST EĞİLİMLER*

 Sibel PALA^a

 Aygül AYKUT^b

Özet

Kadınların erkeklerle eşit hak, statü ve özgürlükleri için verdikleri mücadele sonucu ortaya çıkan Feminizm, kadın ve cinsiyet sorunu üzerinden günümüzde de en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. 1960'lardan sonra cinsiyet ayrımcılığı, kadınların uğradıkları haksızlıklar ve baskının ortadan kalkmasını savunan feminizm, zaman içerisinde epistemolojik dönüşümler geçirmiş, bu dönüşümlerin ardından sadece kadınların değil, LGBT'lerin de haklarının korunması gerekliliğini savunan yeni söylemler ortaya atmışlardır. Feminist söylemler sadece bir düşünce olarak kalmamış sanat ortamında da kendini kabul ettirmiş pek çok sanatçı tarafından destek görmüştür. Ülkemizde çağdaş sanat ortamında feminist yaklaşımlar sergileyen ya da feminist hareket içerisinde gösterebileceğimiz pek çok sanatçıya rastlamak mümkündür. Araştırmanın sınırlılığı kapsamında Şükran Moral, Özlem Şimşek, Füsun Onur, Nilbar Güreş, Mehtap Baydu olarak belirlenmiştir. Araştırmada sanatçıların daha çok kimlik, cinsellik, toplumsal cinsiyet, cinsiyet eşitsizliği, ırkçılık, kadın bedeninin metalaşması gibi temalara odaklandıkları görülmüştür. Bu bağlamda feminizm kavramının çağdaş sanata yansımaları postmodern stratejilerden pastiş, ironi, kendine mal etme, parodi ve metafor üzerinden oluşturulmuş; yapıtlar daha çok enstalasyon, video, performans ve fotoğraf gibi sanat pratikleriyle ele alındığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, İroni, Kendine Mâl Etme, Pastiş.

FEMİNİST TRENDS IN THE PRACTICES OF CONTEMPORARY TURKISH ARTISTS IN THE LIGHT OF POSTMODERN STRATEGIES

Abstract

Feminism, which emerged as a result of women's struggle for equal rights, status and freedoms with men, has been one of the most discussed issues today over the issue of women and gender. After the 1960s, feminism, which advocates the elimination of gender discrimination, injustices suffered by women and the elimination

---

* Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi Tarafından Desteklenen SYL_2019-8734 kodlu Yüksek Lisans Tez Projesinden üretilmiştir.

^aDr. Öğr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, sibell.pala@gmail.com

^bProf. Dr., Erciyes Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, aaykut@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 24.10.2022, Makale Kabul Tarihi: 10.11.2022

of oppression, has undergone epistemological transformations over time, and after these transformations, new discourses have emerged that defend the need to protect the rights of not only women but also LGBTs. Feminist discourses have not only remained as an idea, but have also been supported by many artists who have established themselves in the art environment. In our country, it is possible to come across many artists who exhibit feminist approaches in the contemporary art environment or that we can show within the feminist movement. Within the scope of the limitation of the research, Şükran Moral, Özlem Şimşek, Füsün Onur, Nilbar Güreş, Mehtap Baydu were determined. In the research, it was observed that the artists mostly focused on themes such as identity, sexuality, gender, gender inequality, racism, and the commodification of the female body. In this context, the reflections of the concept of feminism on contemporary art were created through postmodern strategies such as pastiche, irony, appropriation, parody, and metaphor; It has been concluded that the works are mostly handled with art practices such as installation, video, performance and photography.

Keywords: Feminism, İrony, Appropriation, Pastiche.

Giriş

Farklı tanımlamalara olanak tanıyan feminizm sözcüğü Latince kadın anlamına gelen “femina” sözcüğünden türetilmiş ve bu sözcüğü ilk olarak Charles Fourier (1772-1837) 19. yüzyılın başlarında kullanmıştır. Robert Sözlüğü’ne göre feminizm kelimesi “kadınların toplum içindeki rolünü ve haklarını genişletmeyi öngören bir doktrin” olarak tanımlanmaktadır (Michel, 1997, s. 6). Gerçek anlamda ise feminizm terimi ilk kez Fransız yazar Alexander Dumas’ın 1872’de “Kadın Hakları” akımını betimlemek için kullandığıdır (Arat, s. 36). Bell Hooks (1952-2021) ise “Feminizm Herkes İçindir” adlı kitabında feminizmi cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürüyü ve baskıyı sona erdirmeye çalışan bir hareket olarak tanımlamaktadır (Hooks, 2016, s. 9). Bu tanımlamalara paralel olarak uygarlık tarihi boyunca ikincil konumda yaşamak zorunda bırakılmış kadınların bu durumdan kurtulmak için verdikleri mücadele (Arat, 2017, s. 29) şeklinde tanımlandığı da görülmektedir. Feminizm kavramı 1960’lı yıllardan itibaren Batı toplumlarında kendini göstermiş, kadınların ataerkil toplumsal yapının baskısından kurtulma çabaları olarak başlamıştır. Tüm bu anlamlarının yanı sıra hem birbirlerinden güç alan hem de birbirleriyle hesaplaşan yönelimler olduğu ve epistemolojik dönüşümler geçirerek ilerlemesini sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Feminist kuramlar sınıflandırıldığında arka arkaya gelen temel yönelimlerin üç dalga şeklinde olduğu görülür. Bu dalgaları tarihsel süreç içerisinde ayıracak olursak; Birinci dalga 17. yüzyılda başlasa da ancak 20. yüzyılın başlarında yükselişe geçmiş ve 1920’lerde düşüşe geçerek 1960’lara kadar varlığını sürdürmüştür. İkinci dalga, 1960 ile başlayıp 1980’lere kadar devam etmiştir. Üçüncü dalga ise 1980’lerde başlayıp 1990 arası yükselişe geçip günümüze kadar devam etmektedir. (Altun, 2008, s. 43-44)”. Günümüzde (2010-) dördüncü feminist dalganın varlığının olduğu da iddia edilmektedir.

Feminist teorinin gelişmesinde kayda değer katkılar sunan Mary Wollstonecraft’ın 1792’de yayınladığı feminizmin başat eserlerinden olan “Kadın Haklarının Savunusu” (A Vindication of the Rights of Woman) adlı kitabı; birinci dalganın temelini oluşturmasının yanı sıra içinde yer alan savunular eğitimde eşitlik, oy kullanma ve mülkiyet hakları gibi sorunları temel almaktadır. 19. yy da kadınların

sınıfsal farklardan dolayı bu hakları kullanmalarına karşın diğer kadınlar ve siyahi kadınların böyle bir hakkı yoktu. Wollstonecraft, özgür ve eşitlikçi olmayan bütün savunuları eleştirerek, kadınların siyasette ve tüm mesleklerde aktif olabileceklerini vurgulamıştır. Ona göre 18. yy feministleri cinsiyete göre ayrımlaştırılan farklı ahlaki reddederek, ancak kadınların özgürleşmesiyle tüm toplumun özgürleşeceğini savunuyorlardı. John Stuart Mill (1806-1873) *The Subjection of Women* (Kadınların Boyun Eğmişliği) adlı kitabında “kadınların oy hakkı kazanmalarını, hukuk sitemine dâhil edilmelerini, siyasal, medeni ve toplumsal haklara sahip olmalarını, toplumdaki erkek egemenliğini eşit bir şekilde paylaşmalarını özgürlükçü talepler dizisi olarak sunmuş, cinsiyet aristokrasisini reddetmiştir (Arat, s. 35-41). Bu talepler doğrultusunda feminizm bir anlık şımarıklık ya da yeni yetme heyecanıyla oluşturulan bir söylem değil aksine kadınların mücadele ettiği, temelde değişim istekleri olan toplumsal bir akım olmuştur. Bu kapsamda feminizm sadece kadın mücadelesi değil bahsedilen mücadelenin bir varlık alanı olarak ele alınması gerektiğini savunmasıyla ilişkilidir. Feministlerin bu mücadelesi kadınları politik ve yaşamsal varlık alanlarında görünmez kılan ya da ikincilleştiren erkek egemenliğini sorgulayarak çözümler üretme çabalarının bütününe kapsadığını söyleyebiliriz (Aykut, 2018, s. 219). Böylece feminist hareketlerin kadın sorununu temel alması ve bunun çözümüne yönelik yaklaşımlar geliştirmesinin yanı sıra geniş bir yelpazeye yayılan düşünce sisteminin olduğunu da açıkça göstermektedir. Ancak feminist düşünce sistemi evrensel bir tavır sergilememiştir. Bu yüzden bölgelere ya da ülkelere göre farklılıklar gösteren feminizmin ortak bir grup olarak faal olduğunu söylemek güçtür. Altyapısında benzer teoriler geliştirenler de farklı yaklaşımlar olduğunu görürüz. Bu farklı feminist yaklaşımlar literatürde feminist eleştirinin köklerine (kültürel, toplumsal, emperyalist, anti-emperyalist, siyah, beyaz, çok ırklı, lezbiyen, modern, post modern gibi) dayandırılabilir ancak Marksist feminizm, radikal feminizm, psikanalitik feminizm, post yapısalcı feminizm, feminist eleştiri gibi bazı genel başlıklar altında bunları toplamak mümkündür (Aykut, 2018, s. 219).

A. FEMİNİZMDE GÖRÜLEN DALGA HAREKETLERİ

Pek çok dönemin ya da akımın kendi içerisinde kronolojik bir sıralama oluşturduğunu görüyoruz. Bu sıralamanın gereği ise uzun sürmeleri ya da farklı açıklamalar barındırmalarıdır. Feminizm ise hem uzun bir süreyi hem de farklı açılımları barındırdığından kronolojik bir sıralama ihtiyacı doğmuştur. Bu sıralama dalga hareketleri olarak tasniflenmiş ve dört dalga hareketi üzerinden açıklanmıştır. Bunlardan ilki olan birinci dalga feminizmin 17. yüzyılda başlamış olduğu kabul edilse de ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra etkinleşmiştir. Bu dönem kadınların erkeklerle eşit birer yurttaş olarak temel hak ve özgürlüklerine dair mücadelelerini kapsamaktadır (Erkan, 2019, s. 88). Birinci dalga feminizm hareketinin Mary Wolstonecraft’ın 1792 yılında yazdığı “Kadın Hakları Savunusu” (*Vindication of the Rights of Women*) adlı kitapta belirttiği talepler üzerine kurulduğunu söylemiştik. Bu talepler kadınların birer yurttaş olarak erkeklerle eşit haklara ve özgürlüklere sahip olması gerektiğine yöneliktir ve özet olarak, kadınların oy kullanmasını, politik alanlarda temsil edilmesini, eğitimde fırsat eşitliğini ve kadınların mülkiyet haklarını içermektedir. Kadınların bu talepleri derhal karşılık bulmasa da zaman içerisinde kadınların yasal hak talepleri kısmen de olsa birçok önemli kazanım getirmiştir Tüm bu sosyal politik düzlem ikinci dalga feminizm olarak adlandırılan sürecin karakterini de şekillendirmiştir (Çavdar ve Boyacıoğlu, 2019, s. 287-288).

İkinci dalga feminizm aktivist toplumsal yapıyla güçlenmiş, kültürel kodların eleştirisi, kadın bedeninin temsiline yapısökümcü bir yaklaşım ile kendini göstermiştir. İkinci dalga feministler, erkek ile kadının eşitlenmesi ve kadına ait özelliklerin ön plana çıkartılması gerektiğinin altını çizmişlerdir. Kadınsılığı temsil eden duyarlılık, doğallık ve anaçlık gibi kavramları kutsayan bir düşünceyi ve sanat pratiği tercih etmişlerdir (Ergaz, 2005, s. 30). II. Dalganın görüldüğü süreç, sanat pratiklerinin yoğunlaştığı ve önem kazanarak etkili olduğu bir dönemdir. Bu dönemde kadınlar, yeni talepler ve yeni feminist kimliklerle eşitlik ve hak arayışlarına devam etmişler, ayrıca ideolojik temelinde oluşan liberal görüşe karşı Marksist, sosyalist ve radikal feminizm gibi farklı ideolojik görüşler ortaya çıkmış ve kadınların hak arayışlarında politik belirleyiciler oluşmuştur (Çavdar ve Boyacıoğlu, 2019, s. 287; Holmes, 2000).

Bu dönemde öne çıkan Marksist feminizm, sınıfsal eşitsizliklerin kadınların ezilmesinin asıl sebebi olduğunu iddia etmiştir (Çavdar ve Boyacıoğlu, 2019, s. 287; Yörük, 2009). 1960'lı yıllarda etkin olan Radikal feminizm ise kadınların sömürülmesi ve baskı görmesinin temel sebebinin ataerkil sistem olduğunu savunmuştur. Ayrıca kadınların hak mücadelesinde sınıfsal ayrımları reddederek ve tüm kadınları toplumsal eşitlik mücadelesinin bir bileşeni olarak görmüşlerdir. Sosyalist feminizm ise Marksist feminizme getirilen eleştiriler sonucu ortaya çıkmış, kadınlara yapılan baskıların temel sebebinin kapitalizmi ve ataerkil sistemi besleyen tüm kaynaklar olduğu iddia edilmiştir (Çavdar ve Boyacıoğlu, 2019, s. 287; Zucker ve Bay-Cheng, 2010). Kültürel feminizmde ise, dişil değerlerin yaygınlaştırılmasının kültürel dönüşümü sağlayacağı savunulmuştur (Çavdar ve Boyacıoğlu, 2019, s. 286).

Görüleceği gibi ikinci dalga feminizm çeşitli feminist yaklaşımların tanımlandığı ve belirginleştiği ataerkil sistemin yıkılmasına yönelik çabanın arttığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca kadınların kürtaj ve doğum kontrolü ile ilgili hak arayışlarının belirginleşmesi de bu dönemde olmuştur (Taş, 2016, s. 169-170). Bunlarla birlikte kadının cinselliğini özgürleştirme çabalarına yönelik yeni arayışların da bu dönemde belirginleştiğini söyleyebiliriz. İkinci feminist dalganın 1970'lerde giderek artan etkisi sosyal bilimlerde de kendini göstermeye başlamıştır (Gürel, 2017). Diğer sosyal bilim alanlarında olduğu gibi psikolojinin toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorununa dair üretmiş olduğu bilgiler feminist bakış açısıyla eleştirilmiştir. Bu dönemi diğer önemli gelişmelerinden biri olan Linda Nochlin'in 1971 yılında yayınlanan "Neden Hiç Büyük Kadın Sanatçı Yok?" başlıklı makalesidir. Nochlin bu basit soruyu layıkıyla yanıtladığımızda zincirleme bir tepkime yaratarak kabul edilegelmiş varsayımların ötesine geçebileceğimizi, geleneksel ayrımların hâlâ yeterli olduğu görüşüne meydan okuyabileceğimizi söyler (Antmen, 2013, s. 109).

1990'ların başında postmodern düşüncenin etkisiyle, üçüncü dalga feminizm ortaya çıkmış; bu süreç de ideolojik kimlik siyaseti bir kenara bırakılmış ve feminist değerler, kadına yönelik şiddet, pornografiye karşı mücadele, kadının güçlendirilmesi gibi politikalar savunulmuş (Çavdar ve Boyacıoğlu, s. 288), kadının meta olarak kullanılması ve toplumsal cinsiyet (LGBT) gibi konulara odaklanılmıştır. Ayrıca biseksüel ve trans kimlikleri konusundaki artan anlayışın bu üçüncü dalgayı karakterize ettiğini de söyleyebiliriz.

Üçüncü dalga feminist süreç sanat pratikleri açısından hem zenginlik hem de konular bakımından çok çeşitlilik kazanmıştır. Bu süreçte bir yandan kadının var olma mücadelesi savunulurken diğer yandan LGBT olarak tanımlanmış kimliklerin kabulüne odaklanılmıştır. Bu hareketin içerisinde 1980 sonrasında ortaya çıkan feminist sanatçı grubu Gerilla Kızlar (Guerilla Girls) adında kadının sanatta var olmasına karşı ötekileştirici tutumu protesto eden işler üreten bir grup olduğu da görülmüştür. Bu grup Çağdaş sanatın yükselişe geçtiği 20. yy da müzelerde ve galeride kadın sanatçılara yer verilmemesi, yönetimin erkek tekelinde olması ve erkek sanatçıların temsil edilmesi yaşanan bu eşitsizliğe karşı 1985'te bu grubun doğmasına neden olmuştur.

Dördüncü dalga feminizm ise gelişen teknolojik gelişmeler ve sosyal ağlar aracılığıyla feminist sanatçıların etkileşim içinde olup dünyanın dört bir yanındaki insanlarla bağ kurabilmeleri bu dalganın oluşmasına büyük katkıda bulunmuştur. Artık yapılacak olan tüm aktivist hareketler sosyal medya aracılığıyla yapılmaktadır. Günümüzde birçok düşünür ve akademisyen internetin yaygın kullanımı ile birlikte günümüz feminist hareketini dördüncü dalga feminizm olarak tanımlamaktadır (Erkan 2019, s. 88). Dördüncü dalga şu an yaşadığımız dönem içerisinde şekillenmeye devam etmektedir.

Bazı araştırmacıların "feminizmin geçerliliğini yitirdiği" gibi söylemlerinin aksine feminizmin dönüşüm geçirdiğini ve tüm ihtiyaçlara karmaşık bir yoldan cevap vererek güçlendiğini söyleyebiliriz. Feminist konular "hashtag feminizmi" ile tartışılarak daha da güç kazanmış ve ana akım yeni medya araçlarında kullanılmaya başlanmıştır. Feminizm artık dijital kız kardeşlik üzerinden kadın örgütlenmesine de katkı sağlamaktadır (Alikılıç ve Baş, 2019, s. 91).

Feministlerin kimi olgulara vereceği tepkiler internette planlanarak sokakta uygulanır hale gelmiştir. Bu nedenle, dördüncü dalganın başlangıcı Facebook, Twitter ve YouTube'un kültürel dokuyu sağlam bir şekilde sağlamlaştırdığı ve Jezebel ve Feministing gibi feminist blogların web'de yayıldığı 2008'li yıllara denk gelmektedir. 2013 yılında dördüncü bir dalgaya girilmiş olduğu Guardian'da sıklıkla yazılmıştır. Dördüncü dalga feminizm ile internet kullanımı arasındaki bağlara ilişkin önemli görüşler bildirilmiş ve bu görüşler dördüncü dalganın temel fikirleri olarak kabul edilmiştir (Özdemir ve Aydemir, 2019, s. 1709; Grady, 2018). İnternet üzerinden gerçekleştirilen #MeToo hareketi, #YesAllWomen etiketiyle paylaşılan erkek şiddetini eleştiren söylemler, #TimesUp etiketi ile kadına yönelik cinsel şiddet ve eşitsizlik deneyimlerinin ve desteklerinin paylaşıldığı çevrimiçi eylemler ve Washington'da gerçekleştirilen Woman's March eylemleri dördüncü dalga feminizmin şimdilik en öne çıkan eylemleri arasında gösterilmektedir (Çavdar ve Boyacıoğlu, 2019, s. 288).

Türkiye'de ise feminist dalga hareketlerinin varlığını görmek ve tarihsel süreç içerisinde önemli değişimlerin feminist söylemlerle gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Birinci dalga feminizm Birinci Dünya Savaşı'nın (1914-18) olduğu dönemde görüldüğünü bu dönemde kadınların görünür olmak için hem siyasal açıdan hem de sosyal haklar açısından her türlü eşitsizlik için mücadeleye giriştiklerini söyleyebiliriz. Bu dönemin hemen sonrasında dernekler kurulmuş ve mücadele edilen hakların elde edildiği bir döneme geçilmiştir. Bu az da olsa büyük adımların atılması, yeni ideolojilerin kapılarının aralanması demektir.

Türkiye’de 1935’ten 1970’lere kadar feminist aktivitelerde bir duraksama yaşandığı görülmektedir ve bu dönem “çorak yıllar” olarak adlandırılmaktadır. Tekeli’nin Türkiye’de kadın hareketinin gelişimine yönelik makalesinde de bu çorak yıllar arasında kadınların birkaç yeni dernek kurduğuna ve medisteki temsil oranlarına ilişkin bilgiler dışında bir madde yer almamaktadır (Çavdar ve Boyacıoğlu, 2019, s. 291).

1970’li yıllara gelindiğinde ise Türkiye’de kadınlar için yeni gelişmelerin başladığı yıllardır. Özellikle kadın-erkek ayrışmasını politik bir mücadele eksenine oturtmakla işe başlanmıştır. “özel olan politiktir” sloganın özetlediği bu başlangıç tıpkı, ikinci kuşak Batılı kadınların gündemini içerse de dönemler farklıydı. 1960’larda Batılı kadınların kullandığı bu slogan, Türkiye’ye ancak 1980’lerde taşınabildi (Bora ve Günal, 2002, s. 14). 1970’li yıllarda kadınların çeşitli kurumlar ve dernekler kurduğu görülürken, 1980 darbesinin siyasi eylemlere yönelik yoğun engellemeleri ile birlikte kadın hareketleri de zorlu bir döneme girmiştir. Uluslararası arenada ikinci dalga feminist değerler yükselirken, Türkiye’de de bu akımın temsilcisi olan kadınlar bilinçlendirme toplantıları yaparak feminist hareketi devam ettirmeye çalışmıştır (Budak, 2018, s. 45). 1980 yılında yaşanan darbe sonrasında yeniden oluşturulmaya çalışılan feminist hareketin önemli faaliyetlerinden biri, 13 aktivist tarafından bir kadın kooperatifi olarak kurulan ve Türkiye’nin ilk feminist yayinevi olan Kadın Çevresi’ydi. Bu kooperatif Şirin Tekeli, Stella Ovadia, Yaprak Zihnioğlu gibi tanınmış isimlerden oluşan bir çeviri grubudur. Bu grup önemli feminist klasikleri Türkçeye çevirmiş bunu yaparken de feminist bir dil ve söylem gelişmesine katkı da bulunmuştur (Abdal, 2022, s. 8).

Feminist düşüncenin kabul görmesiyle kadınların haklarının gözetilmesi adına iyileştirmeler yapılmış ve kadınlar farkındalık oluşturma mücadelesinin karşılığını almış, bu kapsamda 1975-1985 yılları arası Birleşmiş Milletler tarafından “Kadın On Yılı” ilan edilmiştir. Bu süreç ülkemizde ikinci dalga feminizmin hareketlenmeye başladığı döneme denk düşmektedir. Bu süreçte Batılı feminist yazarların kitapları Türkçeye çevrilmiş, bunun sonucunda çeşitli kongreler ve sempozyumlar düzenlenmiştir. Bu kapsamda 1982 yılında YAZKO (Yazarlar ve Çevirmenler Kooperatifi) tarafından Fransız feminist Giselle Halimi’nin de katıldığı “Kadın Sorunları Sempozyumu” düzenlenmiştir (Kolay, 2015, s. 9). Bu sempozyumla ilgili Şirin Tekeli bir röportajında;

“Simone de Beavoir’i çağıralım” dediklerinde tepki verdiğini söylüyor: “Simone o zaman 90’ında, bizde hareketin H’si yok, ne yüzle çağıracağız diyerek itiraz ettim. İlla birisi gelecekse Gisèle Halimi olsun dedim. Daha mütevazı olmak gerektiğini düşünmüştüm. Hem o dönem feminist olduğumuz için sürekli Batı kopyacılığı yapmakla suçlanıyorduk. Gisèle ise Tunus kökenli, insan hakları uzmanı avukat bir feministti, dolayısıyla bu suçlamayı geçersiz kılacak biriydi. Sonradan, bu taktiğin emekleme aşamasında olan bütün feminist hareketler tarafından kullanıldığını öğrendiğimde çok şaşırılmıştım” şeklinde ifade eder (Topuklar, 2018).

YAZKO, 1983’te “Somut” adlı bir dergi çıkarmış, bu dergide kadınlara söz hakkı tanıdığı bir bölüm ayırmıştır. Bütün bu çabaların, geçmişinden gelen ideolojik yapının değişmesi üzerine kurulduğunu görüyoruz. Kadınların önemsenmesi yalnızca radikal bir toplumsal proje değil, toplumsal bir dönüşüm içindi ve bu toplumsal dönüşüm ekonomik, politik, kültürel yapısının bütününe kapsamaktaydı (Bora ve Günal, s. 21).

İkinci dalga feminizmin öncüsü olan Şirin Tekeli, ilk feminist eylem olarak CEDAW “Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi”nin uygulamaya geçirilmesi için imza kampanyası düzenlemiştir; toplanan 7 bin imza, 8 Mart 1986’da TBMM’ye iletilmiştir (Kolay, 2015, s. 9).

1990’lı yıllar ise kadın haklarına yönelik uluslararası sözleşmelerin imzalandığı ve devletin bünyesinde Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü gibi kurumların ortaya çıktığı bir dönemdir. Özetle, Tekeli’nin yorumuna göre 1980’li yıllar Türkiye’de kadın hareketinin eylem dönemiye, 1990’lar da kurumsallaşma dönemi olarak görülebilir (Çavdar ve Boyacıoğlu, 2019, s. 291).

Türkiye’de üçüncü dalga feminizmin başlaması 1990’lı yıllara denk düşmektedir. Bu dönemde kadınların aynı yok sayılma biçimlerine karşı farklılıklara yoğunlaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Kadınların buldukları bölge, etnik köken cinsel yönelimleri bakımından farkların olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle “kadınların erkeklerle eşit hak ve özgürlüklere sahip olma talebinin ötesinde, tüm dünyanın daha yaşanabilir bir yer olmasını talep eden “ekofeminizm” gibi daha kapsayıcı akımlar doğmuştur. Bağımsızlık Bildirgesi’nden esinlenerek yazılan ekofeminist manifesto olan “Karşılıklı Dayanışma Bildirgesi” şöyle başlamaktadır. “İnsanın gidişatı karşısında, yeryüzündeki insanlar arasında onları birbirine bağlayan, doğa yasaları altında eşit sorumluluklar yükleyen, insan türünün ve yeryüzündeki tüm canlıların refahına yeteri kadar saygılı yeni bir bağ yaratmanın zorunlu hale gelmesi, Karşılıklı Dayanışmamızı Açıklamamızı gerektiriyor.” Bildirge şu sözlerle de son bulur: “İnsan türünün hayatın ipliğiyle dokunmuş olmadığını kabul ediyoruz; biz bu dokumada ipliğiz. Dokuma için yapacağımız her şeyi, kendimiz için yapıyoruz. Yeryüzünün başına gelecek her şey yeryüzü ailesinin başına gelir (Kolay, s. 10).

B. TÜRKİYE’DE ÇAĞDAŞ SANAT STRATEJİLERİNDE FEMİNİZM

Feminist düşüncenin ve sanat pratiklerinin yoğunlaşması postmodernizmle eş zamanlı olduğunu; sanatçıların postmodern düşünce ve stratejilerinden beslendiklerini söyleyebiliriz. Bu sebeple postmodernizmin ne olduğu konusuna kısaca değinmek zorunlu hale gelmiştir. Bilindiği gibi postmodernizm, sanat tarihindeki tüm dönem ve akımların içinde en tartışmalı olanı olarak görülse de bugünkü anlamını kazandıran Jean François Lyotard (1924-1998) olmuştur. Lyotard’ın yanı sıra, Jean Baudrillard (1929-2007), Jürgen Habermas (d. 1929-), İhap Hassan (1925-2015), Fredric Jameson (d. 1934), J. Derrida (1930-2004), Michel Foucault (1926-1984) gibi düşünür ve eleştirmenler postmodernizmi çok boyutluluğu ile ele almışlardır. Postmodern olguların Rauschenberg, Cage, Burroughs, Barthele, Fiedler, Hassan ve Sontag gibi genç sanatçılar, yazarlar ve eleştirmenlerce müze ve akademide kurumsallaşmasından ötürü reddedilen “tükenmiş” yüksek modernizmin ötesine geçen bir hareketi anlatmak üzere kullanıldığını görüyoruz (Erkan ve Erdal, 2021, s. 1354). Postmodernizm, 1960’lı yıllarda New York’ta popülerlik kazansa da Avrupa’da 1970’lerin sonunda, modernizme yönelik eleştirilerle eşzamanlı olarak başladığını söyleyebiliriz (Erkan, 2019, s. 191). Modernizmin üslupla ilgili yerleşik fikirlerini parçalayan postmodernizm, genellikle komik, bazen çatışan ve bazen saçma hareketlerle sanat ve tasarıma radikal bir özgürlük getirmiş; dahası yirmi yıl boyunca, (1970-1990) postmodernizmin kendisi hakkında yeni bir öz farkındalık yaratmıştır (Arnason & Daniel, 2013, s. 629). Postmodernizmi 1979 yılında yazdığı “Postmodern Durum” adlı kitabında inceleyen Lyotard, kapsamlı söylemler yerine lokal veya daha bireysel anlatıların postmodern anlatının karakterini oluşturduğunu söyler. Lyotard’a

göre postmodern bir sanatçının ürettiği yapıt, prensip olarak önceden yerleşmiş kurallar tarafından yönetilmemektedir. Başka bir deyişle postmodern, modern ifade içinde dile getirilemeyi dile getirebilmek için beğeniye reddederek, anlatı özgürlüğünü ön plana çıkarmaktadır. Modernin temel düşüncesini dayandırdığı bilimsel bilgi ve felsefeye dayalı estetik ölçütler yerine, yerel, anlık ifade ve bireyselliğin merkezde olduğu bir süreç konmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı, postmodernizm anlatı, bilindik bir içeriğin temsili ifadesinden çok, tekil bir anlatının görüntüsü olarak kabul edilmektedir (Kuş, 2019, s. 1005).

Modernizmden farklı olarak postmodernizm, sanat ve gündelik hayat arasındaki sınırı kaldırarak yüksek kültür ile popüler kültür arasındaki hiyerarşik ayrımı yok saymış; Eklektizmi destekleyen bir üslup melezliği, parodi, pastiş, ironi kavramlarını öne çıkarmıştır. Sanatın özgünlüğüne ve bir deha ürünü olduğuna karşı çıkmış; ancak sanatın tekrarlanmadan var olabileceğini ileri sürmüştür (Featherstone, 2013, s. 30). Bununla beraber postmodernizm önceki sanatlara kasıtlı bir dönüş yapılmasını ve bunların yeniden yorumlanmasını savunmuştur. Postmodernistler tarafından taklit, kopyalama, mülkiyeti kendi lehine değiştirme, diğerlerini özellikle öncekileri övme ve eserin kendisini veya modern çağdaki parçalarını yeni bir fikir ve yararlı bir üslup olarak kullanma arzu edilmiş; "Geçmişten gelen unutulmuş gerçeklik, şimdiki zaman ve gelecek zaman kümesinde hâlâ günceldir" düşüncesi savunulmuştur (Farhangpour & Abdolsalami, 2016, s. 9). Postmodernizmin görsel sanatlar üzerinde birçok belirtisi olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan sadece birkaçını söyleyecek olursak; "belirsizlik", "parçalanma", pastij, parodi, "ironi", "melezleşme", "katılma", "metinsellik" ve "her şey gider"i sayabiliriz. Bu belirtilerden belki de en önemlisi "her şey gider" kuralların yıkılmasıdır ki bu modern otoritelerle alay etmeyi ifade eder. Her şey gider ile anlatılmak istenen ise postmodernizmde olmayacak bir şeyin olmadığıdır ki, her türlü fikre ve uygulamaya açık kapı bırakıldığıdır. Böylece parodi, pastiş ve ironinin postmodernistlerin benimsediği kavramlar olduğunu söyleyebiliriz. Kişisel üslubun ve özgünlüğün zamanla kaybolması sonucu orijinal özellik ve niteliklerin yeniden sergilenmesi demek olan "parodi"nin yerini "pastiş" almış ve "özgünlük" ve "üslup" son bulmuştur. Pastiş yoluyla geçmiş üslupların ve eserlerin taklidi yapılarak geçmiş yeni bir yaklaşımla ele alınmış, böylece kendi kendisinin imgelerine dönüşmüş seyirlik bir dünya yaratılmıştır. Gerçekte bu seyirlik imgeler hiçbir zaman bir aslı bulunmamış özdeş kopyalardır (Yıldız, 2005, s. 5).

Postmodernizm getirdiği yeni söylemlerle birlikte sanatçıların özgürce işler üretebilmelerinin; isteyen soyut, isteyen figüratif, isteyen performans, entalasyon, video art gibi kavramsal işler yapabilmelerinin önü açılmıştır. postmodernizm ile seçkin ve popüler sanat arasındaki sınırlar kaldırılıp, her insanın sanatçı olduğu ve dolayısıyla her nesnenin sanat yapıtı olduğu düşüncesine ulaşılmıştır. Bu açıdan bakıldığında postmodernizm bütün ideallerin terk edilmesi anlamına geliyordu. Jameson, bu durumu üslupsal düşüncenin çökmesi olarak yorumladı. Ona göre bireysel öznenin kaybolmasıyla kişisel üslubun neredeyse ortadan kalkması "pastiş"i doğurmuştur. Pastiş kavramının sınırları genişletilerek postmodernizmin en çok kullandığı yeni bir anlayış olan "sahiplenme"ye dönüşmüştür. Bu bakış açısına göre postmodernizm bir çeşit alıntı ve derleme estetiği denilebilir (Yılmaz, 2006, s. 344). Sahiplenme, yeni bir eserde mevcut unsurları ödünç alma veya yeniden kullanma eylemini ifade etse de "özgünlük" kavramının reddini de barındırır. Sanatçılar mevcut görüntüleri veya görüntü unsurlarını ödünç alırken, orijinal görüntüleri yeniden kendilerine mal ederler ve böylece izleyicinin yeniden

müzakere etmesine imkân verirler. Görüntüleri kendi orijinal bağlamından ayırırken, yeni ve çeşitli anlamlar ortaya koyan sanatçılar, sahiplenme olgusunu ve doğasını, kültürel değişim ve kültürler arası temasın bir parçası olarak değerlendirirler. (Erkan ve Erdal, 2021, s. 1354).

Sahiplenme kavramı genel olarak “orijinal”, “kopyalama”, “pastiş”, “parodi”, “ironi” “tekrar etme”, “miş gibi yapma”, “dönüşüm”, “benzetme” gibi postmodernist teorinin en önemli yaklaşımlarına göndermeler yapmıştır (Özel, 2006, s. 166). Postmodernizmin “sahiplenme” kavramı ile sanatçıların yeni ve yaratıcı eserler üretmekten daha çok önceden var olan eser ve fotoğrafların görüntülerini kendine mal edecek şekilde yeniden düzenlemeleri onlara yeni bir ifade alanı ve özgürlüğün önünü açmıştır (Arnason & Daniel, 2013, s. 658). Sahiplenme anlayışı ayrıca “hazır”larla yetinmedi; sembolik ve fenomenolojik olma eğilimine girerek çağdaş sanatın yenilikçi gelişiminin keşfinin yolunu açan sürekli bir yapıbozum ve yeniden yapılandırma yoluyla yeni sanatsal değerler sundu (Xiaoling, & Kan, 2020, s. 257). Sanat ve yaşam arasındaki sınırların belirsizleşmesi sahiplenme yöntemiyle ortaya konan çalışmalarının daha geniş kabulü, artık onun aranan bir fenomen durumuna geldiğini göstermektedir. Klasik eserlerin sahiplenilmesi, her dönemin farklı üsluplarını temsil eden çağdaş dönemler haline gelmiştir. Bu kadar çok sahiplenme çalışmasının ortaya çıkmasının nedeni anlamların belirsizliğidir, yani ortaya konan formların gerçeğin ifadesini aşmasıdır. Bu sanatsal olgunun, sanatçıları tanınmış klasik eserler üzerine düşünmeye teşvik ettiğine şüphe yoktur. Farklı bir çağdan sahiplenmek, klasik eserleri sürekli olarak reddetme sürecinde, sanat yapıtlarının fark edilmeyen katmanlarına yönelik yeni araştırmaları tetikleyebilir. Feminist sanat pratiklerinde postmodern izler güçlü bir şekilde hayat bulur; hatta merkezini oluşturur. Sanatçılar, sanat tarihinin derinliklerinde var olan eserleri “bahane” yaparak alıp, kendi bağlamından çıkarıp yeniden yorumlayarak yepyeni bir imgeye hatta orijinale dönüştürürler.

1. Kendine Mâl Etme (Temellük)

Feminist sanatçıların aynı zaman dilimine denk düşen postmodern sanatın söylemlerinden beslendiğini ve stratejilerini kullanmakta sakınca görmediklerini yukarıda söylemiştik. Postmodernizmin en çok kullandığı kendine mal etme stratejisini feminist sanatçılar da kullanmışlardır. Bu strateji, sanat tarihinde var olan bir görüntüyü içinde bulunduğu koşullardan kopararak başka bir anlam kazanacağı yeni bir çevreye taşımaktadır (Özel, 2006, s. 159). Geçmiş sanat yapıtlarının çağdaş bir yaklaşımla yeniden güncellenmesi olan bu yaklaşım, feminist sanatçıların da kullandığını bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında bu yöntem feminist bir yaklaşım kapsamında var olan herhangi bir anlatım şeklinin, subjektif bir yaratma şekli olarak benimsenmesidir. Feminist sanatçıların vermek istedikleri mesajların doğrudan sunumunun ancak temsile dair bir anlayış sayesinde muhtemel olabileceği düşüncesi kapsamında temellenen sanatsal yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz (Şahmaran Can, 2018, s. 272).

1.1. Özlem Şimşek – Batıyı Düşünmek

Türkiye’de feminist sanatçılar içinde değerlendirebileceğimiz Özlem Şimşek, modernleşmeyle değişen kadının farklı temsil ediliş biçimlerini sorguladığı çalışmalar üretmektedir. Bu sorgulamada yeniden ürettiği yapıtlardan ‘Osman Hamdi Bey, Halil Paşa, Halife Abdülmecid Efendi, Mihri Müşfik, İbrahim Çallı, Nazmi Ziya Güran, Namık İsmail gibi sanatçıların yapıtlarını kendi bedenini kullanarak

yeniden kurgulayan sanatçı, postmodern temelli kendine mal etme stratejisiyle Türk resmindeki 'modern kadın' imgesinin inşa süreçlerini feminist bir bakış açısıyla ele almaktadır. Namık İsmail'in "Sedirde Uzanan Kadın" adlı çalışmasında kurduğu kompozisyonun benzerini kurarak içeriğini yeniden düzenlemiştir (Görsel 1). Kurguladığı her görüntüde kılık, makyaj ve tavır değiştiren Şimşek, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte resmedilmiş kadınların dış görünüşü kadar vücut dillerini ve duygu durumlarını da canlandırmaya çalışmıştır (Antmen, 2013, s. 35-36). Yapıtlarını oluşturma sürecini Şimşek;

"Modern pozları ve o pozun izleyiciye aktarılma şekliyle ilgileniyorum. Ressamın sanat anlayışı, toplumsal görüşü, kadını görüşü var resimlerde. Onun yanı sıra o kadının kimliği de kendini gösteriyor poz verirken. Hepsi karşılıklı bir etkileşim içinde oluyor. Model poz verirken karşısındaki ressamla ilişkisi var, hem kadın-erkek ilişkisi hem toplumsal açıdan ilişkisi, hem de kişisel bağlamda ilişkisi var. Bunların hepsi birbirine geçiyor ve bu resimler ortaya çıkıyor. Ben bu resimlerde tüm bu ilişki biçimlerinden doğan kadın imgesini araştırıyorum. Hepsinde, bu ülkedeki kadınlık durumuna biçilen rollerin yeniden üretildiğini görebiliriz." (Antmen, s. 36).

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere Şimşek, çalışmalarında genellikle tanınmış sanat eserlerinden figürleri kullanarak, görüntüyü yeniden biçimlendirir: Sanat eseri ve seyirci arasındaki temas için bir sembol ve araç olarak yorumlar. Bunu yaparken de sanat tarihinin pek çok büyük ustaların eserlerinden ilham alan sanatçı, feminist bakış açısıyla daha önceden var olan bir gerçeklik üzerinden kadının "temsil" olgusunu sorgulayarak gündeme taşıdığını söyleyebiliriz.

Görsel 1. Batıyı düşünmek, Özlem Şimşek (2013).

Şimşek, Türk resim sanatından sahiplendiği kadın temsillerini yapısöküme uğratar: Yapısöküme uğrattığı konuların başında ise kimlik ve toplumsal cinsiyet gelir. Bilinçli bu yaratım sürecinde Cindy Sherman'ın fotoğraflarından etkilendiğini belirten sanatçı, çalışmalarında kimlik olgusuna yönelir. Kimlik olgusunu, insanı toplumsal, sosyal, psikolojik ve politik olarak sınıflandırma olarak tanımlamakla birlikte bu kavram, "Ben kimim?" ve "nereye aitim?" sorularıyla ilişkili olarak, 1950'li yıllarda

kullanılmaya başlamış; toplumsal, dinsel, etnik, ulusal, cinsel vb. gibi pek çok olguyu farklı boyutuyla incelemiştir (Çavdar ve Boyacıoğlu, 2019).

Kimlik kavramı 1980'lerde sanata yeni anlamlar kazandıran sanatçıların öncülüğünde gelişmiş, disiplinlerarası bir yaklaşımı da beraberinde getirmiştir. Ancak kimlik temsillerine sanat dünyasının yönelimi, feminist sanat pratikleriyle olmuştur. Bu kapsamda “öteki” kavramına duyarlılık gösteren sanatçılar, cinsel kimlik, cinsiyet politikaları ve ayrımcılık gibi olgulara yönelerek yapıtlar üretmişlerdir (Çavdar ve Boyacıoğlu, s.283).

2. İroni

Postmodern dünyanın getirdiği değişim ve yenilik arzusunun etrafında şekillenen sanat, pek çok farklı yöntem ve yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri olan ironi “etkiyi güçlendirmek için bir şeyin tam tersini söyleyerek alay etme” (Yamaner, 2007, s.34) olarak tanımlanmış ve feminist sanatçıların da sıklıkla kullandığı bir strateji olmuştur. Eleştirel bir tavrı içeren ironi çoğu zaman bu tanımların ötesinde de kullanılmaktadır. ‘Kierkegaard ve Nietzsche ironi üzerine yaptıkları sorgulamalarda mizah, gülme, maske gibi çeşitli ifade yöntemlerinden bahsederler (Gültekin ve Peker, 2016, s.151). Quintilian, ironi kavramını ‘saklayıp gizleme’ ve ‘miş gibi yapma’ kavramları açısından incelerken onu sadece dile ait bir olgu olmaktan kurtarır (Başar, 2018, s. 155; Cebeci, 2008, s. 88). İroni; postmodernizm içinde sıklıkla parodi ve pastişle birlikte kullanılmakta ve daha çok bu birliktelik postmodern tarih anlayışında kendini gösterir. Buna göre postmodernizm, geçmişin hem hoş hem de yıkıcı, kötü ve acı yönlerini almaktan yanadır (Yamaner, 2007, s. 36). Bu bağlamda bir strateji olarak eleştirel tavrı öne çıkaran ironi, geçmişle bugün arasındaki sınırları yok etmek için sıklıkla kullanılan bir yöntem olmuştur.

2.1. Şükran Moral – Genelev (Bordello)

1962, Samsun doğumlu Şükran Moral, performans, enstelasyon ve yeni medya araçlarıyla kimlik, cinsellik ve göç temaları üzerinden ataerkiyi sorgulayan çalışmalarını dikkat çekmektedir. Toplum tarafından daha çok eril söylemlerin oluşturduğu normları sorgulamaya yönelik geliştirdiği stratejilerle çarpıcı çalışmalar yapmayı sürdürmektedir. Hayatında yaşadığı ötekileştirici söylem ve tutumları çalışmalarına taşıyarak kimlik üzerinde kurulan baskıyı eleştiren Moral, Roma’da okuduğu sırada oturum izninin bitmesiyle kovuluşunu “Kovulan Sanat ve Kovulan Sanatçı” çalışması ile gündeme taşımıştır. Öteki kimlik durumunu, “Çaresizler” adlı videosunda göçmenlerin yaşadıkları zorlukları geniş bir izlekte sunmuş, “Hamam” adlı performansı ile de cinsiyet ayrımcılığına dikkat çekmiştir. Moral, kimlik konusunda farklı görülen ve ötekileştirilen translarında görünürlüğünü artıran çalışmalar üretmiş, toplumda disipline edilmiş dayatılan normları eleştirmiştir. Bu bağlamda incelenecek çalışması, 1997 yılında yaptığı Genelev (Bordello) adlı performansıdır.

Görsel 2. Genelev, Şükran Moral (1997).

Kendi vücudunu teşhir ettiği “Genelev” adlı çalışmasında da fahişe kavramlarını ve toplumun ikiyüzlü oluşunun eleştirisini içeren bir çalışmadır (Görsel 2). 5. İstanbul Bienali için yaptığı projelerden biri olan 1997 yılında “Genelev” adını verdiği performansı İstanbul Karaköy de Yüksek Kaldırımında bir genelevde gerçekleştirmiştir. Bu performansta Moral, bir hayat kadını olarak karşımıza çıkmakta olup, üzerinde vücudunu gösteren trasparan siyah bir elbise giymiş ve sarı bir peruk takarak bedenini genelev girişinde sergilemiştir. Genelev kapısında Çağdaş Sanat Müzesi yazan bir yazı ve fonda arabesk müzik çalarken zaman zaman eline aldığı “satılık” (for sale) yazısı dikkati çekmektedir. Moral’ın bu çalışmayla ilgili verdiği bir röportajında;

“Genelevini modern bir müzeye çevirdim yani MOMA gibi. Diyelim ki genelev bir MOMA veya İstanbul Modern Müzesi ya da başka bir müze. Neden böyle bir ikilemi düşündüm çünkü bu ironik, kara mizah olsa da ironi var. Gerçekten de sanat eseri eninde sonunda alınıp satılan bir şey meta yani bir objedir bir kadının da alınıp satılması bir cariye gibi bu da bir objedir.” (Arttv, 2021).

Bu açıklamalar kapsamında Moral, sanatın ve sanat eserinin tüketilmesini kadın bedeni ile özdeşleştirerek ironi yapmış, kadının meta olması arasında bir benzerlikte kurmuştur. Bu performansta eril söylemin dışıl üzerinde kurduğu baskı ile kadının sanat tarihinde yok sayılmasına ince bir gönderme yapıp bu ikiyüzlülüğün sorgulanmasını sağlamıştır.

3. Pastiş

Sahiplenme sanatının iç dinamiklerinden biri olan günümüz sanatında sıklıkla kullanılan 'pastiş', Jamesona göre, postmodernizmin önemli bir stratejisidir. Bireyselliğin ve özgünlüğün var olmadığı bu çağda yeni bir tarzın olamayacağını ifade ederek bugün yapılabilecek tek şeyin pastiş olduğunu ileri sürmüştür (Şahmaran Can, 2018, s.272). Pastiş kelime olarak “Herhangi bir yazarın farklı orijinal eserlerinin verdiği birtakım güdülerden oluşan ve bu sanatçıdan bağımsız bir şekilde yaratılmış orijinal

eser izlenimi verecek şekilde yeniden bir araya getirilen taklit ya da “sahte şey” anlamına gelmektedir. Bir eserin hem biçim hem de içeriğinin yeniden taklit edilmesini kapsayan bu anlayış, bir eserin içeriğinde yapılan değişikliğin yanı sıra, eserin biçiminin taklit edilmesi olarak tanımlanan parodiden farklı olduğunu söyleyebiliriz (Tatar, 2017, s. 8). Benzer şekilde “ölü bir dilde konuşma” anlamına gelen pastiş’in, parodinin yerine geçtiği ve bu bakış açısıyla postmodernizmin bir çeşit alıntı ve derleme estetiği (Yılmaz, 2006, s. 344) olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.1. Füsun Onur – Nü

1938, İstanbul doğumlu yaptığı mekâna yönelik düzenlemeleri ile bilinen ilk kadın sanatçılardan biri olan Füsun Onur, 1974 yılında yaptığı ‘Heykeltraşlar Derneği’nin düzenlediği “Çıplak” sergisinde yer alan “Nü” adlı çalışması Türkiye’nin sanat ortamına feminizmin sessizce yaklaştığının bir göstergesidir (Antmen, 2013, s. 95). Onur hem heykel anlayışını hem de yerleşik kadın imgesini eleştiren bu çalışmasında bir cinsel simge olarak oyuncak bir bebek kullanmıştır (Görsel 3). Minibüs gibi toplu taşıma araçlarında rastlanan bir oyuncak bebeği birkaç yerinden keserek üç yanı aynalı bir kutunun içine yerleştirmiştir. Hiçbir yere ait olmayan bu figür, gerçek parçalanmışlığı ve optik görüntülerdeki çokluğuyla dikkat çekmektedir (Yılmaz, 2008, s. 210). Gerek kullanıldığı malzeme gerekse verdiği mesajın alt metni için çarpıcı olduğu kadar tartışılan bu çalışma Venüsün plastik bir bebek formunda sunulduğu ile pastiş ve kendini hem özne hem nesne konumunda “gaze” olarak izleyişini eril söylemin kadını oluşturma biçimini ikiye bölme bulması bakımından ironik olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde bu çalışma Türkiye’de henüz ifade olanağı bulamayan kadınların varlığını ve feminizmin belirlediğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Plastik bir bebeği Venüsü andıran bir duruşla yerleştirmenin ortasına koyan Onur, etrafındaki aynalarla kadının kendini izlemesi durumunu teşhir edilmesine karşı bilinçli bir yaklaşım sergilemiştir. Sanatçının ayna kullanması ise etrafında gördüğü kültürel göstergelerin cinsiyetçi kurgularını irdelemek anlamına gelmektedir (Antmen, 2013, s. 97).

Görsel 3. Nü, Füsun Onur (1974).

4. Metafor

Postmodern sanat stratejilerinden biri olan metafor, Bir şeyi başka şey ile benzetmeye, kıyaslamaya, anlatmaya yarayan mecazlar olarak açıklanabilir. İroniye yakın olan bu kavramın, anlatılmasında benzer özelliklerinden dolayı başka kavramların kullanılması (genellikle görsel ya da somut ifadelerle anlatımı kuvvetlendirme amacıyla kullanılır. Postmodern sanat geçmişteki sanatçıların üsluplarından, ortaya koydukları ürünlerden yararlanarak yeni bir anlatım tarzını sunmayı amaçlamışlardır. Metaforlar, sözcük ve görüntüden oluşan, somut bir nesneye göndermede buldukları için görsel araç olarak işlev görürler (Gültepe ve Berkli, 2016. s. 45). Bu bağlamda entegrasyon, fikirler ve imgelerle Metafor yapımı için zengin bir konu kaynağı sunar. Gerçekten de bir disiplinden ötekine bir resim veya fikir alarak kavramları tanımlamak çok üretken metaforlar yaratabilir (Aykut, s. 257).

Feminist sanatçılar metafor kavramıyla ele aldıkları temaları daha güçlü bir şekilde aktarmaktadırlar. Başka bir deyişle metafor stratejisini kullanan sanatçılar, kavramsal bağlantılarla oluşturdukları çalışmalarında dolaylı bir anlatım dilini tercih ederler. Bu bağlamda feminist sanatçıların metaforu izleyiciyi şaşırtıp düşüncelerini aktarmada bir araç olarak kullanmaktadırlar.

4.1. Nilbar Güreş – Soyunma

1977, İstanbul doğumlu Nilbar Güreş, kadın kimliğini, kadınların rolünü, kadınların ev ve kamusal alanları arasındaki ilişkileri ve kadınlar arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmalarını heykel, performans, enstelasyon, video, fotoğraf, kolaj gibi pratiklerle oluşturur. Feminist söylemlere odaklanan sanatçı, cinsiyet rolleri, kimlik, eşitsizlikler, ırkçılık, gibi temalar etrafında şekillenen duyarlılığa sahip çalışmalar üretmektedir.

Görsel 4. Soyunma (undressing), Nilbar Güreş (2006).

Nilbar Güreş'in, "Soyunma" adlı bu video performansında önce yüzünü tamamen kapatmış bir şekilde karşımıza çıkar. Ardından farklı kesimlerden alınan başörtülerini sırasıyla takar (Görsel 4). Tüm başörtülerini taktıktan sonra yavaş yavaş çıkarmaya başlar bunu yaparken tanıdığı ya da aile üyelerine ait bazı kadın isimleri söyler. Performanstaki bu zıt eylemler maskeler ve karakter karmaşası ile bir tekstil malzemesi ve duygusal yükümlülükler etrafında birlikte üretilip sunulmasıyla sonlanır (Mirca, 2014).

Örtünme ediminin toplumumuzdaki şekliyle oldukça farklı olarak yüzünü kaparcasına ironik bir şekilde kapatması kültürel ve kişisel tarihinin bir sorgulamasını içerirken kadınlık durumunun algılanışını-görünür olmayışını metaforlar üzerinden kurgulamıştır. Güreş, kimlik aracılığıyla kadınlık rollerinin gizliliğine dikkat çektiği bir yaklaşım sergiler.

5. Parodi

Postmodern stratejilerden parodi, feminist sanatçıların da başvurduğu bir kavramdır. Parodi bir eseri ya da en basitinden bu eserin kelime dağarcığını önce taklit eden sonra da eserin 'biçimini ve içeriğini veya üslup ve ana fikrini ya da söz dizilimini ve anlatımını, bazen ikisinden birini bazense her ikisini de değiştiren olarak tanımlanabilir. Bunun yanı sıra, bir önceki cümlede söylenenlerle birlikte, en başarılı parodilerin asıl metin ile parodi metin arasındaki uyumsuzluk sayesinde komik, eğlendirici ya da gülünç bir etki yarattığı söylenebilir (Tatar, 2017, s. 8; Rose, 2016, s. 69).

5.1. Mehtap Baydu – Otoportre: Karaktere Bürünmek

1972, Bingöl doğumlu feminist söylemler üzerinde sanat pratiklerini enstalasyonlar aracılığıyla yapan Mehtap Baydu, fotoğraf, performans ve heykel gibi pratiklerle kimlik, toplumsal cinsiyet, kültürarasılık ve kültürel kodların eleştirisine odaklanan çalışmalar üretmektedir.

Görsel 5. Otoportre: Karaktere Bürünmek, Mehtap Baydu (2017).

2017 yılında yaptığı farklı sosyal sınıf ve meslekte olan kadınlardan aldığı elbiseleri giyerek oluşturduğu "Otoportre: Karaktere Bürünmek" adlı çalışması kimlik sorgulamalarını içeren bir performanstır (Görsel 5). Baydu dolaştığı şehirlerden çok sayıda kadından aldığı elbiseleri üst üste giymiş, sonrasında bunu tek seferde çıkarmıştır. Bu üst üste duran elbise, bir heykel formunu ve iç içe

geçmiş kimliğin üç boyutlu görüntüsünü oluşturur. Elbisesini veren kadınlardan aynı zamanda kendi hayat hikayelerini de isteyen sanatçı bu metinleri de duvarda sergilemiştir.

Sanatçı kimliğin tek bir bedende toplandığı bu performansın sonunda, elbiselerin tümünü tek seferde çıkardığı özgürleşme anını dondurarak bir pleksi içerisinde sunmuştur (Görsel 6). Sanatçının bedeni artık orada değildir ama kadınların tümü o mekânda, izleyicisine dokunan bir uzaklıkta konumlanmıştır.

Görsel 6. Otoportre: Karakter Bürünmek, El Yapımı Renkli Şeffaf Kâğıt.

Dolaştığı şehirlerdeki kadınların elbiselerini toplayıp performansını her seferinde farklı kimliklerle gerçekleştiren Baydu, bir kadının hayatına kaç farklı kimlik sığdırabileceğini düşündürür. Bir bütün hâlini alan kimlikler, en nihayetinde tek bir yeri işaret eder: Kadınlığı (Salkaya, 2018). Aynı zamanda sanatçı bu performansta kadının varlığını ve kimliğini sorgularken yaratılan imajları ters yüz eder. Orada olmayan ama elbiseleriyle orada hissi yaratan çalışma bu anlamda parodik bir ifade biçiminin yansımasıdır.

Sonuç

İlk olarak Batıda yirminci yüzyılın ortalarında toplumsal yapıyla güçlenen feminizm, sanatçıların ilgisini çekecek kadar sesli bir hareket olmayı başarmıştır. Sanat pratikleriyle daha da güçlü hale gelen feminist düşünce, başlangıcından günümüze kadarki süreçte çok çeşitli konularla zenginleşmiş, büyük izleyici kitlesine ulaşmış, siyasi yapılanmaları karşısına alsa da toplumun desteğini kazanmıştır. Bugün feminizm, dar anlamıyla kadın-erkek eşitliği söyleminden çıkmış, küresel sorunlara odaklanmıştır.

Feminist sanatçıların ele aldığı temalar kadın kimliği üzerinden söylenmiş olsa da etnik ya da yerel olmaktan çok öte insanlığın özlemini duyduğu, özgürce yaşanılabilir bir dünya arzusundan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Türkiye’de de feminist söylemler otuz yıl gibi bir gecikmeyle karşılık bulmuş olsa da feminist sanatçılarımız ayrımcı tüm anlayışı reddeden güçlü ifade biçimleri ile Batı’nın söylemlerine paralel cesur işlere imza atmışlardır.

Postmodernizmin ortaya çıkışından itibaren içerisinde feminizmin gelişmesine katkı sağlayan ifade ve söylemde kurulan benzerlikten dolayı birbirlerini besledikleri görülmüştür. Bu benzerlik sanatçıların yapıtlarını oluşturma süreçlerinde sıkça postmodern stratejilerine yer vermelerinden de okunabilir. Bu kapsamda çağdaş feminizmi sanata yansıtan sanatçılarımızın daha çok postmodern stratejiler üzerinden incelendiğinde; Şükran Moral'in "Genelev" performansında kadın bedeninin teşhir edilmesini sanat tarihi üzerinden ironikleştirerek sunması, Özlem Şimşek'in "Batıyı Düşünmek" adlı çalışmasında Türk resim sanatında yer alan kadın imajını yeniden üreterek kendine mal ettiği, Füsun Onur'un "Nü" adlı çalışmasında cinsiyetçi kurguları ve kadının teşhir edilmesini pastiş, Nilbar Güreş'in "Soyunma" adlı videosunda kadınlık durumunu metafor olarak sunduğu, Mehtap Baydu ise "Otoportre: Karaktere Bürünmek" adlı performansında kimliğin sorgulanmasını parodi stratejisini kullanarak sunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca sanatçılar çalışmalarını daha çok performans, video, entalasyon ve fotoğraf gibi sanat pratikleri üzerinden göstermişlerdir.

Ülkemizde halen etkisini güçlü hissettiğimiz feminizm, sanatçıların aktivist hareketlerinin yanında toplumun bilinç düzeyini yükseltmek amacıyla çalışmalar üreterek küresel sorunlara dikkat çekmek ve deşifre etmek görevini üstlenen çalışmalar sunmaktadırlar. Yeni dalgaların oluşması gösteriyor ki feminizm olgusunun güncelliğini koruyarak gündemden düşmediği, daha güçlü ifade biçimleri geliştirerek kadın etrafında şekillenen sorunları çözmek için mücadelelerine devam ettikleridir. Bu mücadele günümüzde teknolojik gelişmelerle dördüncü dalganın çatısı altında daha kolay örgütlenmelerine; her tip baskı türüne karşın hızlı şekilde birliktelik kurulmasına da olanak tanımıştır.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Aykut, A. (2018). *Estetik paradigmlar ışığında sanat ve eğitimi*. Pegem Akademi.
- Abdal, G. (2022). *Feminist çeviri paradigması*. Çeviribilim Yayınları.
- Antmen, A. (2013). *Kimlikli bedenler / sanat, kimlik, cinsiyet*. Sel Yayıncılık.
- Altun, H. (2008). *Feminist kuram doğrultusunda bir okuma/ sahneleme ve bir örnek çalışma: denizden gelen kadın* [Yayımlanmış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arat, N. (2017). *Feminizmin ABC'si*. Say Yayınları.
- Arnason, H. H., & Daniel W. (2013). *History of modern art: painting, sculpture, architecture, photography*. Pearson.
- Arttv (2021, 29 Ocak). Aylar sonra ilk defa Şükran Moral. ARTtv. <https://www.arttv.com.tr/sergiler/diger/aylar-sonra-ilk-defa-sukran-moral>
- Alikılıç, Ö. & Baş, Ş. (2019). Dijital Feminizm: hashtag'ın cinsiyeti. *Fe Dergi*, 11(1), 89-111.
- Bora, A. & Günal, A. (2016). *90'larda Türkiye'de feminizm*. İletişim Yayınları.
- Budak, C. (2018). Türkiye'de feminist hareketin dünü ve yarını. *Journal of Business in the Digital Age* 1(1), 38-50.
- Başar, S. (2018). Çağdaş sanatta eleştirel bir dil olarak ironi ve seramik sanatındaki yansımaları. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (41), 154-165.
- Çavdar, A. & Boyacıoğlu, İ. (2019). Sosyal psikolojik bakış açısından feminist kimlik: Türkiye incelemesi. *Nesne*, 7(15), 282-300
- Dijital Topuklar. (2018, 28 Eylül). Türkiye'de feminizmi canlandıran kadınlardan: Şirin Tekeli. Dijital Topuklar. <https://dijitaltopuklar.com/2018/09/turkiyede-feminizmi-canlandiran-kadinlardan-sirin-tekeli>
- Ergaz, E. (2005). *Postmodern teorinin günümüz estetik söylem ve pratiği üzerine getirdiği açılımlar* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Erkan, A. & Erdal, B. B. (2021). Postmodern bakış açısından Manolo Valdes'in sanat anlayışı. *İdil*, (85), 1352-1362.
- Erkan, A. (2019). *Resim sanatı terminolojisi*. Gece Akademi Yayınları.
- Farhangpour, Y., & Abdolsalami, A. (2016). *The philosophy of postmodernism, its scholars and its impact on art*. International Conference on Research in Art.
- Featherstone, M. (2013). *Postmodernizm ve tüketim kültürü* (Çev. Mehmet Küçük). Ayrıntı Yayınevi.

- Gültekin, T., & Peker, B. (2016). Sanatta toplumsal eleştiri sürecinde ironi kavramı, dil ve söylem analizi. *İdil*, 5(19), 149-168.
- Gültepe, G. & Berkli, Y. (2016). Sanat metafor ve dönüşüm. *Sanat Dergisi*, (30), 44-51.
- Gürel, A. (2017, 7 Aralık). Feminist psikolojinin makus talihi. *Psikoloji ve Toplum*, 1, 13-18. <http://psikolojivetoplum.todap.org/2017/12/feminist-psikolojinin-makus-talihi.html>
- Hooks, B.(2016). *Feminizm herkes içindir*. BGST Yayınevi.
- Kolay, H. (2015). Kadın hareketinin süreçleri, talepleri ve kazanımları. *EMO Kadın Bülteni*, 3, 5-11.
- Kuş, M. (2019). Postmodern sanat ve günümüz. *İdil*, 60, 1003-1010.
- Michel, A. (1997). *Feminizm* (Çev. Şirin Tekeli). İletişim Yayınları.
- Mircan, M. (2014). Visiting the viewpoints of others: on the camouflaged portraits of Nilbar Güres. *Afterall: A Journal of Art*, 36, 74-85.
- Özel, Z. (2013). Postmodern dönem fotoğraf sanatında kendine mal etme: Sherman, Morimura, Ungun. *Selçuk İletişim*, 4(2), 158-174.
- Özdemir, H., & Aydemir, D. (2019). Dördüncü dalga feminizm üzerine. *Social Sciences Studies Journal*, 5(32), 1706- 1711.
- Salkaya, D. (2018, 22 Temmuz). Kimlik, coğrafyalar, efsaneler ve bir kadın: Sanatçı Mehtap Baydu. *Arthis* <https://www.art-his.com/kimlik-cografyalar-efsaneler-ve-bir-kadin-sanatci-mehtap-baydu/>
- Şahmaran Can, G. (2018). Postmodern süreçte temellük sanatı. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 65, 267-279.
- Taş, G. (2016). Feminizm üzerine genel bir değerlendirme: kavramsal analizi, tarihsel süreçleri ve dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 3(5), 163-175.
- Tatar, M. (2017). Resim sanatında parodi, pastiş ve intihal. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 8, 7-12.
- Yılmaz, A, N. (2008). Türk heykelinde bir öncü sanatçı: Fusun Onur. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(2).
- Yamaner, G. (2007). *Postmodernizm ve sanat mimarlık, sinema, edebiyat, tiyatro, tasarım*. Algıyayın.
- Yılmaz, M. (2006). *Modernizmden postmodernizme sanat*. Ütopya Yayınevi.
- Yıldız, H. (2005). Postmodernizm nedir?. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13.
- Yörük, A. (2009). Feminizm/Ler. *Sosyoloji Notları*, 7, 81-94.
- Zucker, A. N., & Bay-Cheng, L. Y. (2010). Minding the gap between feminist identity and attitudes: the behavioral and ideological divide between feminists and non-labelers. *Journal of Personality*, 78(6), 1895-1924.

Xiaoling, D., & Kan, Q. (2020). The transformation of appropriation in contemporary art. *International Journal of Literature and Arts*, 8(4), 255-258.

ŞEYH SABAH EL-AHMED EL-CABİR ES-SABAH DÖNEMİ KÜÇÜK ÜLKE KUVEYT'İN DIŞ POLİTİKASI

 Derya SÜRMEİOĞLU PARLAR^a

Özet

Uluslararası politikanın en önemli aktörleri olmaya devam eden devletlerin büyük bir kısmını küçük ülkeler oluşturmaktadır. Uluslararası politikada devletin sınırlı güce sahip olması şeklinde ele alınan küçüklük, devletlerin dış politikasının belirlenmesinde önemli yer tutmaktadır. Küçük nüfus, küçük alan, diplomasi ağırlıklı politika gibi ortak kimi özelliklerle beraber her küçük devlet sahip olduğu maddi ve manevi güç kaynaklarına paralel kendini uluslararası alanda konumlandığı pozisyona göre dış politika takip etmektedir. Nüfus, askeri kapasite, yüzölçümü gibi objektif ile ülke liderlerinin ve uluslararası toplumun Kuveyt'i nasıl algıladığı şeklindeki subjektif ölçümler temel alındığında Kuveyt küçük devlet kabul edilmektedir. Böylece Kuveyt'in dış politikasının en önemli belirleyicilerinden birini küçüklük oluşturmaktadır. Tarihine bakıldığında Kuveyt'in küçük ülke olmanın yarattığı zayıflık dolayısıyla sürekli var olmaya ilişkin güvenlik tehditlerini yakından hissettiği, dahası 1990'da doğrudan bir dış gücün işgaline uğradığı görülmektedir. Bu noktada öncelikli ulusal çıkarı varlığının devamı olan Kuveyt, ülke küçüklüğünün yarattığı hassasiyeti giderecek dış politika stratejileri geliştirmiştir. Dünyanın sayılı petrol ülkelerinden biri olarak sahip olduğu ekonomik güce ve askeri zayıflık, küçük nüfus, hırslı büyük komşular, istikrarsız coğrafi bölgede bulunma şeklindeki güç sınırlandırıcı unsurlara göre uluslararası politikada kendini konumlandıran Kuveyt, petrol gücü üzerinden yumuşak güç yaratma, büyük güce dayanma, komşu büyük güçlerle ilişkilerde denge, sorunlarda tarafsızlık ve arabuluculuk, daha genel olarak diplomasi temelli dış politika stratejileriyle güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır. Yakın dönem Kuveyt dış politikasının küçük devlet üzerinden incelendiği çalışmada, küçüklük olgusunun uluslararası politikada devlet davranışlarına etkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Küçüklüğün uluslararası politikada devletlerin gücünü kimi zaman sınırlandırarak dış politikada önemli bir belirleyici olabileceği, ülkelerin güvenliğini doğrudan etkileyebileceği Kuveyt örneği üzerinden ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küçük devlet, Dış politika, Kuveyt, Şeyh Sabah.

^a Doç., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türk Müziği Devlet Konservatuarı, Türk Halk Oyunları Bölümü, zturan@mehmetakif.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 13.10.2022, Makale Kabul Tarihi: 11.11.2022

THE FOREIGN POLICY OF SMALL STATE KUWAIT DURING THE PERIOD OF SHEIKH SABAH AL-AHMAD AL-JABER AL-SABAH

Abstract

A major part of the states that continue to be the most important actors in international politics are small states. Smallness, which is considered as the limited power of the state in international politics, has an important role in the determination of the foreign policy of the states. With some common features such as small population, small area, diplomacy-oriented policy, each small state pursues a foreign policy according to the place it has positioned itself in the international arena in parallel with the material and spiritual power resources it owns. Kuwait is considered as a small state based on objective measurements such as population, military capacity, area, and subjective measurements of how the country's leaders and the international community perceive Kuwait. Thereby, one of the most important determinants of Kuwait's foreign policy is smallness. Looking at its history, it is seen that Kuwait closely felt the security threats related to its continuous existence due to the weakness created by being a small country, moreover, it was directly invaded by an external power in 1990. At this point, Kuwait, whose primary national interest is the continuation of its existence, has developed foreign policy strategies to eliminate the sensitivity created due to the smallness of the country. Positioning itself in international politics according to its economic power as one of the few oil countries in the world and power-limiting factors such as military weakness, small population, ambitious big neighbors, and being in an unstable geographical region, Kuwait tries to ensure its security with foreign policy strategies based on creating soft power through oil power, relying on great power, balance in relations with neighboring great powers, impartiality and mediation in problems, and more generally diplomacy. The study, which examines the recent foreign policy of Kuwait through a small state, aims to reveal the effect of the phenomenon of smallness on the behavior of states in international politics. It was demonstrated through Kuwait example that smallness may be an important determinant in foreign policy, sometimes limiting the power of states in international politics, and may directly affect the security of countries.

Keywords: Small state, Foreign policy, Kuwait, Sheikh Sabah.

Giriş

Günümüzde devletler sahip oldukları etki ve güce bağlı olarak küçük, büyük, zayıf, çökmüş, başarısız devlet gibi farklı şekillerde nitelendirilmektedir. Her ülke de ulusal ve uluslararası alanda sahip olduğu fiziki ve manevi kapasite dahilinde yani aldığı tanıma göre dış politikasını belirlemektedir. Son olarak 2011'de Güney Sudan'ın dahil olduğu evrensel örgüt Birleşmiş Milletler'in günümüzde 193 üyesi bulunmaktadır. Söz konusu ülkelerin çok küçük bir bölümü büyük güçler olarak uluslararası politikayı doğrudan şekillendirecek güce sahiptir. Çoğu ülke ise uluslararası sistemi yönlendirmekten ziyade mevcut sistemin, sistemin şekillendirdiği ve sistemi etkileyen koşulların oyuncularını olarak dış politika takip etmektedir. Bu tür ülkeler daha çok küçük devlet, kimi zaman küçük güç, zayıf devlet, başarısız devlet, çökmüş devlet gibi nitelemelerle karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan büyük ya da küçük devlet (büyük/küçük güç) siyasi teşkilatın sahip olduğu fiziki güç ile manevi gücün birleşmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Devletin büyük ya da küçük olması onun uluslararası alandaki etkinliğini belirleyebilirken bir ülkenin dünya politikasındaki konumu da söz konusu ülkenin küçük ya da büyük güç olmasını doğrudan etkilemektedir. Bir ülke nüfus, alan gibi fiziki güç bakımından büyük olduğu halde uluslararası alanda etkin olamayacağı ve uluslararası sistemi etkileme bakımından küçük kalacağı gibi nüfus, askeri kapasite ve alan bakımından küçük kabul edilecek başka bir devletin uluslararası ilişkilerin yönlendirilmesinde oldukça etkili olabileceği görülmektedir. Küçük ülkelerin uluslararası politikada büyük devletlerden daha farklı politikalar takip etmesi, dış politika önceliklerinin farklılık göstermesi beklenmektedir. Büyük güçlere göre bağımsız dış politika üretmeleri daha sınırlı olan söz konusu ülkelerin saldırgan dış politika yerine diplomasiyi merkeze alan bir strateji yürütmekte ve büyüklere oranla varlıklarının devamı konusuyla daha ilgili olmaktadır. Büyük güçlerden farklı dış politika stratejileri bulunmakla ve uluslararası sistemde daha az etkili olmakla beraber küçük devletler, sahip oldukları sınırlı güç kaynaklarını önemli bir dış politika aracı olarak kullanarak uluslararası alandaki görünürlüklerini arttırmaya çalışmaktadır.

Küçük devletlere ilişkin ortak bazı özellikler sıralamak mümkün olmakla beraber söz konusu ülkelerin gerek tanımında gerekse dış politik davranışlarında çeşitlilik göze çarptığından her küçük devletin kendi koşulları dahilinde incelenmesi daha yararlı görülmektedir. Basra Körfezi ülkelerinden Kuveyt Emirliği, uluslararası politikanın küçük aktörlerinden birini oluşturmaktadır. Kuveyt gerek yüzölçümü, nüfus, askeri kapasite gibi objektif kriterler gerekse uluslararası toplum ile Kuveyt liderlerinin Emirlik'i nasıl algıladıkları şeklindeki sübjektif unsurlar üzerinden değerlendirildiğinde sınırlı kaynaklara sahip, kaynak sınırlılığının ülkenin konumunu zayıflattığı ve söz konusu zayıflığın herkes tarafından kabul edildiği bir ülke olarak uluslararası politikanın küçük devletini oluşturmaktadır. Dahası söz konusu küçüklük Kuveyt dış politikasının en önemli belirleyicilerinden birini teşkil etmektedir. Kuveyt, dış politika hedef ve hedefe uygun stratejilerini sahip olduğu sınırlı kapasite üzerinden tanımlamak zorunda kalmaktadır.

İstikrarın söz konusu olmadığı, Suudi Arabistan, Irak ve İran gibi üç bölgesel güce komşu olduğu bir coğrafyada Kuveyt, küçük ülkelerin daha fazla meşgul olduğu var olmaya ilişkin güvenlik kaygılarını yakından yaşamaktadır. Kuveyt tarihsel olarak üç komşu ülkeden algıladığı doğrudan tehditle, farklı radikal grupların etkinlik kurma adına rekabet ettiği ve terörize ettiği, iç savaşların yaşandığı bir bölgede kendini güvende hissetmemektedir. Bağımsızlık tarihinden önce el-Sabah yönetimindeki Şeyhlik Suudi yönetiminin, 1961 bağımsızlık tarihiyle beraber Irak'ın ve 1979 yılından itibaren de İran'ın güvenlik tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Öyle ki 1990 yılında Şeyhlik doğrudan Irak'ın işgaline uğramış ve ülke kendini savunma noktasında tam bir acizlik yaşamıştır. Böyle bir tablo karşısında Kuveyt, komşulara kıyasla sınırlı kaynaklarla zayıf konumunu göz önünde tutan bir dış politika stratejisine yönelmiştir.

Bağımsızlık tarihinden itibaren diplomasiyi merkeze alan Kuveyt dış politika anlayışı, günümüze kadar değişmeden kalmıştır. Gerek 40 yıllık dışişleri bakanlığı deneyimi gerekse Kuveyt Emiri görevi dolayısıyla 2020 yılına kadar ülkeyi yöneten Şeyh Sabah, ülke dış politikasının en önemli şekillendirici liderlerinden biri olmuştur. Özellikle dışişleri bakanlığı görevini yürütürken doğrudan yaşadığı Irak-Kuveyt Savaşıyla ülkenin kırılma noktasının ne kadar yüksek olduğunu ve bu şekilde Şeyhliğin küçüklüğünün ülkenin pozisyonunu ne kadar olumsuz etkilediğini deneyimlemiştir. Bu nedenle Şeyh

Sabah, ülkenin dış politikasını küçüklüğün yarattığı zayıflık üzerinden tanımlamış ve bu kapsamda ülkenin güvenliğini sağlamak adına bölgede barışın temsilcilerinden biri olmuştur. Ülke dış politika yapıcılarının da süreklilik göstermesine paralel kuruluşundan günümüze kadar Kuveyt dış politikasında bir sürekliliğin olduğu ve ülke küçüklüğünün dış politikanın önemli belirleyicilerinden birini oluşturduğu görülmektedir. Şeyh Sabah dönemi Kuveyt dış politikasının küçük devlet üzerinden incelendiği çalışmada öncelikle uluslararası politikada küçük devlet kavramı ve söz konusu devletin özellikleri açıklanmaya çalışılmaktadır. Ardından Kuveyt dış politikasının temel dinamiklerine ve bu kapsamda 2006 yılında Kuveyt Emirliğini üstlenen Şeyh Sabah'ın dış politika hedef ve uygulamalarına yer verilmektedir.

A. ULUSLARARASI AKTÖR OLARAK KÜÇÜK DEVLET NEDİR? ¹

Büyük-küçük devlet ya da büyük-küçük güç ayrımı söz konusu siyasi varlıkların uluslararası politikadaki yeri bakımın önem arz etmektedir. Sınırlı kaynaklara sahip olan devlet ile uluslararası politikayı yönlendirecek devletler uluslararası politikada aynı etkiye sahip olamamaktadır. Bu noktada günümüzde öncelikli hedefi hayatta kalmak olan ve dış tehditlere karşı daha savunmasız, böylece uluslararası politikanın daha zayıf aktörleri olarak sınırlı güce sahip devletler karşımıza küçük devlet olarak çıkmaktadır. Belirtmek gerekir ki küçük-büyük devlet ayrımı belirli ve standart objektif kriterlere göre saptanmak yerine, ülkenin kendisini ve dış aktörlerin söz konusu ülkeyi nasıl tanımladıklarına göre değişebilmektedir. Yani fiziki olarak küçük iki devletten biri uluslararası politikanın aktif ve etkin aktörü olabileceken diğeri zayıf, savunmasız ve uluslararası politikayı yönlendirmekten ziyade söz konusu politikadan tamamen etkilenen ve ona göre dış politika belirleyen bir siyasi varlık olabilmektedir. Diğer taraftan niceliksel olarak daha küçük olan devletlerin kimi zaman niceliksel açıdan daha büyük olan devletlerden uluslararası sistemde daha etkili olabileceği görülmektedir. Bu kapsamda Hollanda ve İsviçre gibi kişi başına milli gelirin yüksek olduğu küçük, gelişmiş ülkeler kalabalık nüfuslu ya da yüzölçümü açısından daha büyük ülkelerden daha güçlü olabilmektedir (Baehr, 1975, s. 461).

Büyük ve küçük güç ayrımının 19. yüzyılın başlarına kadar geri gittiğini ifade eden Edström, vd. (2019, s. 8), o dönem barış antlaşmalarının ve bu barış antlaşmalarıyla sağlanmak istenen uluslararası düzenin koruyucusu olabilmelerini sağlayacak askeri kapasite bakımından çok zayıf devletlere küçük güç denildiğini belirtmiştir. Küçük devletlerin ekonomik, siyasi, askeri, güvenlik gibi birbiriyle etkileşim içindeki konularda uluslararası alandaki görünürlüğünün artmasıyla küçük devlet tanımı ve küçük devletlerin uluslararası alandaki konumu değişim göstermiştir. Böylece küçük devlet kavramı 19. ve 20. yüzyıl boyunca aşamalı olarak gelişim göstermiştir (Edström, vd., 2019, s. 8). Kavrama ilişkin vurgulanması gereken diğer bir husus küçük devlet tanımı konusunda uzlaşmanın bulunmadığıdır. Küçük devleti tanımlamaya çalışan çok sayıda çalışma bulunmakla birlikte bu konuda sabit bir tanımın bulunmadığı görülmektedir (Tür ve Salık, 2017, s. 7).

Baehr (1975, s. 459) çalışmasında küçük devletlerin sınırlı güce sahip ülkeler olduğunu savunmuştur. Küçük devlet tanımında nüfus oranı, fiziki büyüklük, milli gelir, sahip olunan doğal

¹ Küçük devlet kavramına ilişkin detaylı bilgi için bkz. Sürmelioğlu Parlar, D. (2016). *Petrolün Ülke Politikalarına Etkisi: Kuveyt Örneği* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.

kaynaklar gibi kriterlerden hangisinin geçerli olabileceğini sorgulayan yazar, büyük, küçük ve orta şeklinde devletleri ayıran sınırın tespitinin güç olduğunu vurgulayarak küçük devletin tanımlanmasının zorluğuna işaret etmiştir (Baehr, 1975, s. 459). Kimi çalışmalar küçük devletleri nüfus, askeri harcama, GSYİH gibi sahip oldukları ölçülebilir ve göreceli yetenekleri üzerinden tanımlaya çalışmaktadır (Steinmetz ve Wivel, 2016, s. 5). Nüfus kriteri üzerinden küçük devletleri büyük, orta ve küçük olarak üç gruba ayıran Vital (aktaran Baehr, 1975, ss. 459-460; Keohane, 1969, s. 294), ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde nüfusu 10-15 milyon olan devletleri ve gelişmemiş ülkelerde 20-30 milyon nüfuslu gelişmemiş ülkeleri küçük devlet olarak nitelendirmiştir. Küçük devletleri varolmaya ilişkin tehditler, küçük nüfus, fiziksel küçüklük ile içerden ve dışardan askeri tehdit unsurları üzerinden tanımlayan Ahrari (2008, s. 131-132), söz konusu devletlerin her zaman var olma ile meşgul olduklarını, nüfuslarının yetersiz olmasının küçük devletin güçlü bir askeri aktör olma yeteneğini doğrudan ve olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Küçük devletleri imparatorluğun kaçınılmaz çöküşünün sonucunda liderin bilinçli olarak yarattığı küçük siyasi birlikler olarak gören Szalai (2022, s. 1), söz konusu küçük siyasi varlığın bir mendil, bir tırnak büyüklüğünde bir dünya olduğunu, kaynaklarıyla küçücük ve çok küçük bir nüfusa sahip ülke şeklinde tanımlanabileceğini vurgulamıştır. Szalai (2022, s. 1), kurumun küçüklüğünün rastlantı olmadığını fiziki maddeden daha değerli olan yaratıcılığı ve yeniliği teşvik edecek şekilde amaçlı olarak sınırlı kaynaklarla yaratıldığını ifade etmiştir.

Büyük olmayan güçleri küçük devlet olarak nitelendiren Baldacchino ve Wivel (2020, s. 4, 7), söz konusu devletlerin siyasi, ekonomik ve idari sistemlerinin sınırlılık gösterdiğini belirtmiştir. Anckar (2020, s. 39) çalışmasında zayıf ve kırılabilir olan devletlerin küçük devlet olduğunu belirtmiştir. Rothstein (aktaran Keohane, 1969, s. 293), küçük güç olarak nitelendirdiği küçük devleti, kendi imkanlarıyla güvenliklerini tam olarak sağlayamayan, temelde başka devlet ve kurumların yardımlarına bağımlı olan devletleri küçük güç olarak tanımlarken bir devletin küçük güç olabilmesinin küçük güçlerin kendi kaynaklarının yetersiz olduğuna dair inançlarının uluslararası sistemde yer alan diğer devletler tarafından da kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Küçüklüğün bir devletin sahip olduğu nicel ve nitel güçten ziyade devletle dış çevresi arasındaki ilişkiye göre tanımlanabileceğini savunan ve böylece özel devletler arasındaki asimetrik güç ilişkilerine odaklanan Steinmetz ve Wivel (2016, s. 6-7, 12), asimetrik ilişkilerde zayıf taraf olan ve bu şekilde ilişkinin yönünü/işleyişini ya da doğasını kendi başına değiştirmeyen ülkenin küçük devlet kabul edileceğini ve bu kapsamda küçük bir devletin bir ilişkide zayıfken bir başka ilişkisinde güçlü devlet olabileceğini belirtmektedir. Bu şekilde devletlerin sahip oldukları değil uyguladıkları güç öne çıkmaktadır (Steinmetz ve Wivel, 2016, s. 7). Vandenbosch (1964, s. 294)'a göre de küçük devletler, bir savaşta büyük güçlerle rekabet edemeyecek sınırlı güce sahip ülkelerdir. Maass (2020, s. 22) küçük devletleri güç olarak zayıf, sistem içinde küçük ve az önemli ile maddi boyutta küçük kalan devletler şeklinde tanımlamıştır.

Sistem-devlet (sistemi etkileme/etkilenme kapasiteleri üzerinden) etkileşimi üzerinden devletleri inceleyen ve büyük güçlerin sistem belirleyici devletler olduğunu belirten Keohane (1969, ss. 295-296) de devletleri süper güç, büyük güç, orta ve küçük güç olarak dört gruba ayırarak küçük güçleri, onları etkileyen sistemin güçlerini etkilemek için çok az şey yapabilen, kendilerini daha büyük güçlerin nüfuzları altına koyan, liderlerinin hiçbir zaman yalnız ya da küçük bir grup içinde hareket edemediği, sistem üzerinde önemli bir etkisi bulunmayan devletler şeklinde tanımlamıştır. Sistem-etkisiz (system-

ineffectual) olarak nitelendirilen küçük devletler, dış politikalarını yalnızca sistemde mevcut olan gerçeklere uyum sağlamak şeklinde belirlerken sistemi yeniden düzenlemek yerine sistemdeki kurallara, sistemin düzenine uyum sağlamakta, bu devletler hiçbir zaman tek başına ya da küçük bir grup içinde hareket ederek sistem üzerinde önemli etki yaratamamaktadır (Keohane, 1969, s. 296). Küçük devletlerin sistem içinde konu dışı/ilgisiz/alakasız olmaları dünya toplumuna katkıları ile devletler topluluğu içindeki yerleri bakımından önemsiz olmaları anlamı taşımaktadır (Maass, 2020, s. 23).

Küçük devletler, dış yardıma bağımlı ve tehlikeleri giderecek çok az zamana sahip olarak yeteri kadar güvende olmayan, ülke yöneticilerinin zayıflıklarını değiştirilemez olarak gördükleri ülkelerdir (Rothstein, aktaran Keohane, 1969, s. 293). Bir devletin küçüklüğünün söz konusu ülkenin dış politika eylemlerinin uluslararası alanda yarattığı etkiye göre belirlenebileceğini belirten Steinmetz ve Wivel (2016, s. 7), küçük ülkelerin kurumsal yapıları yıkma, dönüştürme ya da kurumdan ayrılma tehdidinde bulunma güçlerinin bulunmadığını, bu kapsamda ABD'nin NATO'dan ayrılmasının örgüt içinde ve böylece bölgede politika oluşturma koşullarında radikal değişikliğe yol açacağını; ancak küçük bir ülkenin öyle bir kararının olası sonuçlarının yalnızca söz konusu küçük ülke tarafından hissedileceğini belirtmektedirler.

1. Küçük Devletlerin Özellikleri

Eylemlerinin uluslararası politikada sınırlı etki yaratacağı inanılan küçük devletlerin dış politika hedef, strateji ve davranışlarının büyük devletlere göre farklılık arz ettiği görülmektedir. Küçük devlet tek yanlı bir strateji geliştirememekte, güç kaynaklarındaki asimetrik durumu göz ardı edememekte, büyük güçler her şeyden önce çıkarlarını gerçekleştirmek üzere kendi güç kaynaklarına dayanırken küçükler güvenliklerini sağlamak üzere farklı dışsal yollar bulmaya çalışmaktadır (Edström vd., 2019, s. 11). Diğer taraftan her küçük devletin sahip olduğu fırsatlar ya da algıladığı tehditler ülkeden ülkeye değişmektedir. Küçük devletin tanımında zaman-mekân bağlamının önemini vurgulayan Steinmetz ve Wivel (2016, s. 6), Avrupa'daki küçük devletlerin sahip oldukları fırsat ve karşılaştıkları zorlukların zamanla değiştiğini ve günümüzde Avrupa'daki küçük devletlerin yakaladıkları imkanlar ve karşı karşıya kaldıkları zorlukların Afrika'da, Asya'da ya da Latin Amerika'da bulunan küçük devletlerinkinden çok farklı olduğunu belirtmektedir.

Küçük devletler herhangi bir dış devletten gelecek saldırıya karşı güvenliklerini sağlayamamaktadır (Edström vd., 2019, s. 13). Böylece küçük devletler büyük güçlere göre daha fazla beka sorunuyla ilgilenmek zorundadır (Elman, 1995, s. 175). Nihai olarak küçük devletlerin tarihini hayatta kalma mücadelesi oluşturmakta (Maass, 2020, s. 22), kısa dönemli askeri güvenlik ve varlıklarını sağlamak öncelikli amaçları olmaya devam etmekte, bu kapsamda güvenlik gündemlerinin ana konusunu ulusal toprağın askeri korunması oluşturmaktadır (Steinmetz ve Wivel, 2016, ss. 8-9). Küçük devletlerin güvenliği ve hayatta kalma şansları ilk ve her şeyden çok kendilerinin de içinde yer aldığı devlet sistemlerince belirlenmektedir (Maass, 2020, s. 20). Varlıklarının devamının garanti olmadığını belirten Vandebosch (1964, ss. 294-295) da yüksek baskı alanı içinde zayıflığı nedeniyle yaşayamayacaklarını; ancak tampon devlet olarak muhafazalarının ya da güç dengesi açısından önemlerinin bulunması ya da topraklarının diğerleri tarafından önemsiz görünmesi durumunda büyük devletler tarafından gözetileceklerini vurgulamaktadır.

Dışardan kaynaklı hayatta kalma sorunuyla karşı karşıya kaldıklarından söz konusu ülkelerin dış politikaları uluslararası çevreye göre şekillenmekte ve dış politika hedefleri iç politik süreçten bağımsız gelişmektedir (Elman, 1995, s. 175). Böylece küçük devletlerin dış politikalarını anlamada iç politika analizi yetersiz kalmaktadır. Küçük ve zayıf devletler de kendilerini uluslararası ilişkilerin yönlendirici aktörleri olmak yerine çevreden etkilenen, büyüklere bağımlı varlıklar şeklinde hissetmektedirler. Küçük devletlerin varlıkları da daha çok büyük güçlerin desteğine bağlı olmaktadır (Steinmetz ve Wivel, 2016, s. 8). Dış politikalarının dış çevre/uluslararası sistem tarafından belirlendiğini, daha fazla korku ve kayıpları olduğundan yapısal sınırlılıklar ve teşviklerin karar verme sürecinde büyük etki yarattığı küçük devletlerin davranışlarının yapısal kısıtlamalar içerdiğini ifade eden Elman (1995, ss. 176-178), yapısal realizmin merkez ülkelerin davranışlarını açıklamada yetersiz kalırken çevre ülkelerin bölgesel güvenliğinin anlaşılmasında önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Vandenbosch (1964, s. 294), modern silahlara sahip olacak maddi güçleri bulunmadığından askeri güçlerinin yetersiz olduğunu, askeri zayıflığın beraberinde diplomatik zayıflığa da yol açtığını ve böylece küçük ülkelerin uluslararası politikada önemsiz rol oynadıklarını belirtmektedir. Sınırlı diplomatik yeterlilik, sınırlı ekonomik ve askeri kapasite, özellikle gerçek bir ekonomik ve askeri yaptırım durumunda onları zayıf müzakere pozisyonuna sokmaktadır (Baldacchino ve Wivel, 2020, s. 11). Küçük devletler, büyük güçler tarafından eşit varlıklar yerine tabi, bağımlı olarak muamele görmektedir (Vandenbosch, 1964, s. 294). Sürekli güvenlik tüketicileri olarak küçük devletlerin güvenlik ve varlıkları dışındaki stratejik hedeflerini takip ederken büyük devletlere sunacakları çok az şey bulunmakta ve böylece hareket alanları sınırlı olmaktadır (Steinmetz ve Wivel, 2016, ss. 9-10).

Sınırlı kapasiteye sahip olduklarından küçük devletlerin liderleri hem kendi kapasitelerini değerlendirerek hem de diğer devletlerin kapasite ve niyetlerini göz önünde bulundurarak hareket etmektedir (Edström vd., 2019, s. 11). Küçük devletler bu uzantıda zayıflıklarını gidermek için diğer küçük devletler ya da daha büyük güçlerle iş birliği yapmakta, kaynaklara büyük önem vermekte ve ustalıkla düzenleme şeklindeki stratejilerle maddi zayıflıklarını gidermeye çalışmaktadır (Baldacchino ve Wivel, 2020, s. 13). Resmi kanal üzerinden büyüklerle müzakere içinde olma, büyük devletlerin farklı hükümet yetkilileri ile pazarlık etme, kamuoyunu ve özel çıkar gruplarını etkileme gayreti içindedirler (Keohane, 1971, s. 166). Stratejik amaçlarını gerçekleştirmek ve takip etmekten ziyade dış gelişmeler ve büyük güçlerle belirlenen gündeme cevap vermek durumunda olan küçük devletler, güvenlik ve varlıkları konusunda bağlı oldukları büyük güçlerin eylemlerini çıkarları kapsamında etkilemeye çalışırken mümkün olduğu kadar özerkliklerini muhafaza etmeye de uğraşmaktadırlar (Steinmetz ve Wivel, 2016, s. 9). Keohane (1971, s. 181) de küçük devletlerin büyüklere olan bağımlılığının kaçınılmaz olduğu durumlarda bağımlılığın tek taraflı olmak yerine iki taraflı olması için uğraşmalarının daha rasyonel olacağını belirtmektedir.

Küçük devletlerin dış politikadaki gizli stratejileri sorunun dışında kalmak iken söz konusu stratejinin hedefi, hukuka dayalı uluslararası toplum yaratarak ve uluslararası normlara dayalı uluslararası ilişkilerin yönetimini güçlendirerek bütün düzeylerde oluşabilecek sorunları önlemektir (Steinmetz ve Wivel, 2016, s. 10). Dünyada artan uluslararası kurumlar, küçük devletlerin daha fazla seslerini duyurmalarına ve daha fazla platform ve alan sağlayarak uluslararası ilişkilerde etki alanlarını

arttırmalarına yardımcı olmaktadır (Baldacchino ve Wivel, 2020, s. 2). Doğal olarak küçük devletler, güvenliklerinin sağlanması ve desteklenmesi ile büyük güçlerin belirli eylemlerinin sınırlandırmasında önemli gördükleri uluslararası örgütleri rasyonel olarak desteklemektedir (Keohane, 1969, s. 296). Küçük devletler oyunun bazı temel kurallarını içeren ve büyük güçlerin davranış ve güvenliklerinin daha saldırgan çeşidine karşı barınak oluşturan kurumsal bağlam içinde teyakkuz, esneklik, uzlaşma arayışı ve ittifak inşası olarak nitelendirilecek yollarla etki yaratmaya çalışmaktadır (Baldacchino ve Wivel, 2020, s. 11). Bu şekilde bireysel olarak başarmakta zorlanacakları hedeflerini birden çok devletin ortak girişimiyle gerçekleştirmeyi ve tehditleri kolektif olarak uzaklaştırmayı amaçlamaktadırlar.

Küçük devletler, günümüzde artık sırf güvenlik tüketicileri olmaktan ziyade çeşitli alanlarda güvenlik üretmeye aktif olarak katkı sunmakta ve uluslararası alanda etki yaratmaya çabalamaktadır (Steinmetz ve Wivel, 2016, s. 8). Günümüzde haklar ve ayrıcalıklar bakımından daha eşit, daha bağımsız olarak kendilerini yönetebilmekte ve diğer büyük devletler kadar egemen olarak varlık göstermektedir (Maass, 2020, s. 22). Küçük devlet hükümetleri nispeten özerk kaldıkları sürece kendi kararlarını kendi almakta ve kendi çıkarına olacak şekilde büyükleri etkileme yöntemlerinden bir ya da birkaçını kullanmaktadır (Keohane, 1971, s. 166). Devletin iç ve dış kurumlarının yönetim ve doğru dizaynı da sınırlı yeterlilik ve kapasiteden kaynaklanan zorluklara daha iyi karşı koymak ve önlem almak konusunda küçük devletlere yardım etmektedir (Baldacchino ve Wivel, 2020, s. 11). Küçüklük, devletleri uzlaşıcı/telafi edici politikalar takip etmeye teşvik etmekte, arabuluculuk ya da ulus markalaşması gibi dış politikada bir araç sunmaktadır (Szalai, 2022, s. 226). Sonuç olarak küçüklük aşılabilir bir zorluk olmaktan ziyade devletleri etkileyen bir faktör olarak kendini göstermektedir (Szalai, 2022, s. 226).

Yukarıdaki bilgiler ışığında hem objektif hem de liderlerin kendilerini nasıl algıladıkları şeklindeki subjektif unsurlar ile ülkenin uluslararası alanda kendini nasıl konumlandığı üzerinden yapılan değerlendirmede çalışmanın örnek olayını oluşturan Kuveyt'in küçük ülke kabul edildiği görülmektedir. Ancak tekrar belirtmelidir ki her devletin küçüklük ya da büyüklüğü, uluslararası ve ulusal alanda sahip olduğu objektif-sübjektif güç unsurları üzerinden değerlendirilmelidir. Örneğin Kuveyt ya da daha genel olarak Avrupa dışındaki bölgelerde yer alan küçük ülkelerle Avrupa'daki küçük devletler kıyaslandığında karşımıza farklı bir tablo çıkmaktadır. Avrupa'daki küçük devletlerin büyük çoğunluğu daha istikrarlı bir bölgede bulunup daha güvenli ve daha zengin, esnek siyasi kurumlara sahip, iç savaş ve devrim olasılığının çok düşük olduğu, insani kalkınma ve özgürlük endekslerinin yüksek seyrettiği devletler olarak karşımıza çıkmaktadır (Wivel, 2020, s. 99).

Örneğin askeri, ekonomik ve idari yetenekleri şeklindeki geleneksel parametreleri etkilediğinden komşu Avrupa devletleriyle kıyaslandığında küçük nüfusa sahip; askeri personel sayısı, askeri harcamaları ile askeri gelişmişlikleri açısından zayıf oldukları için bireysel askeri kapasiteleriyle kendi topraklarını tek başlarına korumada yetersiz kalan Nordik ülkeleri de Kuveyt gibi küçük ülke kabul edilebilmektedir (Thorhallsson ve Elinardottir, 2020, s. 113). Ancak gelişmiş, post modern toplumlar olarak refah devletleri kabul edilen, istikrarlı topraklara sahip Nordik ülkeleri, azınlıklara saygı ve azınlıkların korunması, insan hakları, hukuk devleti gibi ilkelerin devlet kurumlarıyla garanti altına alındığı, iyi işleyen demokratik toplumlardır (Thorhallsson ve Elinardottir, 2020, s. 113). Söz konusu Avrupalı küçük ülkelerin dünyanın ve daha özelde Avrupa'nın büyük güçleriyle kıyaslandığında

uluslararası politikada daha sınırlı yetkilere sahip olduğu kabul edilmekle beraber aynı ülkelerin büyük çoğunluğu Avrupa dışında yer alan küçük ülkelerle kıyaslandığında büyük güç kabul edilebilmektedirler. Dünyadaki on ikinci en büyük ekonomiler olarak önemli ekonomik aktör şeklinde öne çıkan Nordik gibi Avrupa'nın küçük ülkeleri (Thorhallsson ve Elinardottir, 2020, s. 113), diğer küçük ülkelerle kıyaslandığında uluslararası ilişkilerinde daha güçlü, güçlüklerin üstesinden daha fazla gelebilme yeteneğine sahip olup etki kabiliyetlerini arttıracak şekilde barındırdıkları siyasi kültürden ve kurumsal gelişmelerden yararlanabilmektedirler (Wivel, 2020, s. 110).

B. KUVEYT'İN DIŞ POLİTİKA STRATEJİSİ

Gücün petrol öncesi dönemde el-Sabah ve tüccar elitler arasında bölüşülmüş olmasından dolayı diğer Körfez ülkelerine kıyasla en uzun anayasal geçmişe sahip ülke konumundaki Kuveyt (Szalai, 2022, s. 118), sahip olduğu 4,2 milyon kişilik nüfus ve 17.818 kilometre karelik bir alan ile küçük devlettir (Ahrari, 2008, s. 132). Ahrari'nin 2008 verilerine göre belirttiği Kuveyt nüfusunun günümüzde de çok değişmediği 2021 verileri baz alındığında da ülkenin küçük olarak nitelendirilmesine yol açacak şekilde 4, 329 milyon kişiden oluştuğu görülmektedir. El-Sabah ailesi yönetiminin sıklıkla vurguladığı üzere küçüklük olgusu Kuveyt'in kendi kimliğini tanımlamasında önemli bir belirleyicidir (Szalai, 2022, s. 104). Yani Kuveyt yönetimi kendini küçük devlet olarak tanımlamakta ve bu kapsamda dış politika takip etmektedir. Kuveyt, zayıf ordu, küçük fiziki alan ve küçük nüfuslu bir ülke olarak 1990'da fiziksel güç anlamında kendisinden büyük olan Irak'ın doğrudan hedefi haline gelmiş ve toprakları söz konusu güç tarafından işgal edilmiştir (Crystal, 1992, s. 144). Böylece küçüklük ya da zayıflık Kuveyt dış politikasının en önemli belirleyicilerinden birini oluşturmaktadır (Sürmelioğlu Parlar, 2016, s. 4). Kuveyt örneği küçük ülkelerin uluslararası alanda ne kadar kırılğan olduklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 1. Kuveyt Ülke Profili

Başkent	Kuveyt
Nüfus (2021 yılı)	4.329.000
Yüzölçümü	17.818 km ²
Resmî Dil	Arapça
Para Birimi	Kuveyt dinarı
Kişi Başına GSYİH (carî)	24.811 \$
Askerî Gücü (asker sayısı)	17.500
Bayrak	

Gücün petrol öncesi dönemde el-Sabah ve tüccar elitler arasında bölüşülmüş olmasından dolayı diğer Körfez ülkelerine kıyasla en uzun anayasal geçmişe sahip ülke konumundaki Kuveyt (Szalai, 2022, s. 118), sahip olduğu 4,2 milyon kişilik nüfus ve 17.818 kilometre karelik bir alan ile küçük devlettir (Ahrari, 2008, s. 132). Ahrari'nin 2008 verilerine göre belirttiği Kuveyt nüfusunun günümüzde de çok değişmediği 2021 verileri baz alındığında da ülkenin küçük olarak nitelendirilmesine yol açacak şekilde 4, 329 milyon kişiden oluştuğu görülmektedir. El-Sabah ailesi yönetiminin sıklıkla vurguladığı üzere küçüklük olgusu Kuveyt'in kendi kimliğini tanımlamasında önemli bir belirleyicidir (Szalai, 2022, s. 104). Yani Kuveyt yönetimi kendini küçük devlet olarak tanımlamakta ve bu kapsamda dış politika takip etmektedir. Kuveyt, zayıf ordu, küçük fiziki alan ve küçük nüfuslu bir ülke olarak 1990'da fiziksel güç

anlamında kendisinden büyük olan Irak'ın doğrudan hedefi haline gelmiş ve toprakları söz konusu güç tarafından işgal edilmiştir (Crystal, 1992, s. 144). Böylece küçüklük ya da zayıflık Kuveyt dış politikasının en önemli belirleyicilerinden birini oluşturmaktadır (Sürmeliöğlu Parlar, 2016, s. 4). Kuveyt örneği küçük ölkelerin uluslararası alanda ne kadar kırılğan olduklarını ortaya koymaktadır.

Irak'ın işgalini deneyimleyen Kuveyt liderleri, ölkenin jeopolitik konumu dolayısıyla uluslararası gelişmelerin rejimi doğrudan etkilediğini görerek söz konusu duruma göre dış politika stratejisi geliştirmiştir (Szalai, 2022, s. 119). Konumunu daha az istikrarlı gördüğünden daha çok güvenliğe odaklanan Kuveyt'in (Szalai, 2022, s. 175) küçük devlet olarak önceliği hep hayatta kalmak olmuştur (Ahrari, 2008, s. 131). İran, Irak, Suudi Arabistan gibi büyük komşulara sahip küçük bir öлке olması dolayısıyla Kuveyt dış politikası, her zaman kırılğan öлке tanımlaması üzerinden şekillenmektedir. Bu kırılğanlığı giderecek şekilde Kuveyt'in dış politikası barışçı, dengeye dayalı ve iyi ilişkiler geliştirme şeklinde kendini göstermiştir (Crystal, 1992, s. 142). Özellikle Kuveyt, 1990'da yaşadığı Irak işgalinden sonra kendi savunmasını sağlamak üzere uluslararası toplumun sürekli desteğini mümkün kılacak şekilde küçüklüğünü tasarlamış ve buna yönelik bir dış politika takip etmiştir (Szalai, 2022, s. 226). Kuveyt var olduğundan beri topraklarının devamını sağlamak üzere uluslararası güce dayanmak, 1980-1988 İran-İrak savaşı örneği dışında komşularla ilişkilerde denge, dış politika aracı olarak arabuluculuk olgularını temel dış politika araçları olarak belirlemiştir (Albloshi, 2018).

Görsel 1. Kuveyt Haritası (Nations Online, 2022).

Diplomasinin dış politikanın temel ilkesi olduğü ölkede, iktidar her zaman yerel etkili güçler arasında denge kurmaya, bağımsızlığını ve güvenliğini sağlamak üzere bölgesel ve dış güçlerin desteğini kazanmaya, tarafsızlık temelli bir dış politika takip etmeye çalışmıştır (Crystal, 1992, s. 125). Kuveyt, bölgesel çatışmaların ölkeye yansımalarını engelleyecek, bölgedeki büyük silahlı çatışmayı önleyecek şekilde bölgesel sorunlarda arabuluculuk ve barış yapıcı rolü üstlenerek uzlaşmacı olmuştur (Szalai,

2022, s. 119, 225; Cengiz, 2017, s. 30). Kuveyt, arabulucu rolünün bölgesel ve uluslararası alanda kabulünü güvenliği açısından kritik görmektedir (Albloshi, 2018). Kuveyt, askeri zayıflığını giderecek şekilde uyguladığı tarafsızlık politikası ve tarihsel olarak sahip olduğu başarılı diplomatik müzakere yeteneğiyle Körfez'de itibarını arttırmıştır (Crystal, 1992, s. 135). Bu bağlamda başta Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkeleri arasındaki sorunlar dahil bölgesel sorunların taraflarından biri olmak yerine bölgesel barışa katkı sunacak şekilde çatışan tarafları bir araya getirmeye çalışarak bölgesel nüfuzunu yumuşak güç üzerinden genişletmiştir.

Küçük devletlerin uluslararası alandaki görünürlükleri ve varlıklarının devamı konusunda uluslararası oluşumları önemli bir araç olarak gördükleri gerçeğiyle Kuveyt, aynı amaçla uluslararası kurumlara katılıma büyük önem vermektedir. Bölge ve dünya topluluğu ile bütünleşmeyi geliştirecek şekilde bölgesel ve uluslararası örgütlere üyeliğe ağırlık vermiştir (Ahrari, 2008, s. 131). Kuveyt, çok sayıda uluslararası örgüte üye olarak dış politikada daha fazla esneklik elde etmiştir (Rakipoğlu, 2021, s. 109). Küçük devletlerin uluslararası kuruluşların varlığına önem vermesine örnek olacak şekilde Kuveyt 1981'de, özellikle İran İslam Devrimi ve ardından gelen İran-İrak Savaşının Körfez'de yarattığı güvenlik açığını kapatmak üzere KİK'in kurulmasına da öncülük etmiştir (Rakipoğlu, 2020). Özellikle İran'ın İslam Devrimi ihraç politikası Kuveyt'in güvenliğine ciddi risk oluşturması karşısında küçük ülke kolektif güvenlik kapsamında kendini korumaya çalışmıştır. (Albloshi, 2018).

Her dönem komşu büyük devletlerin baskısını hisseden Kuveyt, güvenlik kaygısını gidermek üzere dış politikada dış güce dayanma stratejisi izlemiştir (Sürmelioğlu Parlar, 2016, s. 4, 203). Kuveyt var olduğundan beri küçük bir şeyhlik olarak başta Suudi, ardından Irak ve özellikle 1979 İran İslam Devrimi ile İran'dan tehdit algılamıştır. Kuveyt 20. yüzyılın başında Suudi tehdidini doğrudan hissederek topraklarının önemli bir kısmını söz konusu hanedanlığa kaptırması, ardından komşu olduğu Irak'tan doğrudan güvenlik tehdidi algılamıştır (Delozier, 2020). Diğer taraftan Kuveyt, komşu diğer ülke İran'dan, özellikle İran Devrimi ile beraber tehdit algılayarak İran-İrak Savaşının doğrudan etkilediği ülkelerden biri olmuştur. Bu uzantıda Kuveyt, 19. yüzyıldan itibaren hayatta kalmanın garantisi olarak müttefik bulma politikası takip etmiştir (Ahrari, 2008, s. 131).

19. yüzyılda varlığına yönelik bölgeden algıladığı tehdit karşısında İngiltere ile ittifak kuran Kuveyt, 1899 Anlaşmasıyla söz konusu büyük gücün himayesine girmiştir. O dönem Körfezin Rusya, Almanya ve Osmanlı'nın rekabet alanı haline gelmesi karşısında Kuveyt, varlığının devamı için söz konusu ülkeleri bir taraftan İngiltere ile dengelemek üzere Britanya ile ittifak anlaşması imzalamış, diğer taraftan Osmanlı'yı yumuşatmak için imparatorluğa mali ödeme yapmaya devam etmiş, bölgesel alanda da Ibn Suud ile Ibn Raşit arasındaki rekabeti lehine çevirmeye çalışmıştır (Ahrari, 2008, s. 135). Körfezle yakından ilgilenen İngiltere'nin 19. yüzyılda Kuveyt'i koruma sorumluluğunu üstlenmesinin altında yatan nedeninin ilk olarak Şeyhliğin İngiliz sömürgesi Hint yolu üzerinde bulunması, ardından ise sahip olduğu petrol kaynakları olduğunu belirtmek yararlı olacaktır. Bu durum stratejik konum, doğal kaynak zenginliği gibi sahip olunan farklı güç kaynaklarının küçük ülke konumundaki devletlerin uluslararası alandaki etkinliğini arttırmada ve büyük güçlerle güvenlik ilişkilerini geliştirmede önemli bir araç olabileceğini ortaya koymaktadır.

Suudi Arabistan'ın 1920'ler boyunca küçük ülkeyi askeri olarak tahrik etmesi Kuveyt'in İngiltere'ye dayanmasını zorunlu hale getirmiştir (Ahrari, 2008, ss. 135-136; Crystal, 1992, s. 135). Diğer taraftan Irak, 1930'lı yıllardan 1990 yılına kadar çeşitli şekillerde Kuveyt'in toprak bütünlüğünü tehdit ederken 1990'da söz konusu küçük toprak parçasını fiili olarak işgal etmiştir. Bağımsızlık tarihinden itibaren Irak tehdidini doğrudan hissedenden Kuveyt, küçük bir ülke olarak varlığını devam ettirmenin ne kadar zor olacağını deneyim edinmiştir. Özellikle 1990 Irak'ın Kuveyt'i işgali söz konusu emirliğe bağımsız bir devlet olarak kalabilmenin Körfez dışındaki büyük güçlerle ilişkileri geliştirmekten ve bölgesel güçlerle dikkatli ilişki kurmaktan geçtiğini göstermiştir (Crystal, 1992, s. 126). Böylece 1930'larda ve bağımsızlık tarihinden itibaren Irak'ın Kuveyt'i ele geçirmeye yönelik adımları da söz konusu küçük ülkenin önce İngiltere'ye, İngiltere'nin bölgeden çekilmesi karşısında da ABD'ye dayanmasını zorunlu hale getirmiştir. 1980-88 döneminde gerek ideolojik gerekse Kuveyt petrol tankerlerine yönelik saldırılarla iyice kendini hissettiren İran tehdidi karşısında Emirlik, dış büyük güçler SSCB ve özellikle ABD'ye dayanma stratejisi geliştirmiştir. Özellikle 1990 ve yakın tarih 2003 Körfez Savaşları Kuveyt'in müttefiklik politikasını şekillendirmiş, caydırıcı gücünün yetersizliği nedeniyle Irak işgaline paralel küçük ülke ABD'nin güvenlik şemsiyesi altına girmiştir (Szalai, 2022, s. 174).

Diğer taraftan okunduğunda küçük devletlerin ekonomik, siyasi, askeri gibi farklı alanlardaki stratejik öneminin onların büyük gücün koruması altına alınmasını sağlayacağını Kuveyt örneğinde görmek mümkündür. Başta petrol olmak üzere ABD'nin bölgedeki çıkarları, küçük devlet Kuveyt'in güvenliğini koruma sorumluluğunu üstlenmesinde etkili olmuş, bu kapsamda 1991 Eylül ayında iki ülke arasında 10 yıllık savunma anlaşması imzalanmıştır (Crystal, 1992, s. 148). Irak'ın Kuveyt işgalinden sonra küçük Şeyhlik Ortadoğu ülkeleriyle de ilişkilerini geliştirmeye büyük önem vermiştir (Al-Mulla, 2020b). Kuveyt, Irak tehdidi karşısında özellikle Suudi Arabistan'a yakınlaşmış, Bağdat'ı Riyad yönetimi ile dengelemeye çalışmıştır (Rakipoğlu, 2021, s. 113). Rakip güçler arasında denge politikası Kuveyt'in günümüze kadar önemli dış politika stratejisi olarak devam etmiştir. Tehdit algıladığı komşu ülkeyi başka komşu güçle dengelemek önemli stratejilerden biri olmuştur. İran lideri Rıza Şahın gücünün sarsıldığı, Mısır'ın Camp David süreci ile Arap dünyasından dışlandığı bir ortamda Irak'ın bölgesel gücünü arttırmasıyla Bağdat'ı dengelemek üzere Suudi Arabistan ile bağlarını güçlendirmeye çalışmış, İran İslam Devrimiyle ortaya çıkan rejim ihracı politikası karşısında İran'ı dengelemek üzere bu sefer Irak'a yaklaşmış (Crystal, 1992, ss. 135-136, 142), 1980'de başlayan İran-Irak Savaşında Suudi Arabistan ile beraber hareket ederek Saddam yönetimini desteklemiştir (Albloshi, 2018). Diğer taraftan Soğuk Savaş döneminde Kuveyt, denge politikası kapsamında Batıya yakınlaşmış olmakla beraber özellikle Irak'a karşı varlığını devam ettirmek üzere Bağdat'ın yakın ilişki içinde olduğu Sovyetler Birliği ile de ilişkilerine önem vermiştir (Crystal, 1992, s. 126).

Son olarak Kuveyt, sahip olduğu doğal kaynakları ve stratejik konumunu dış politika aracı olarak kullanmaya özen göstermektedir. Bu şekilde ülke uluslararası politikada daha görünür olmayı, küçüklüğün yarattığı kırılabilirliği gidermeyi hedeflemektedir. Özellikle sahip olduğu petrol kaynakları, uluslararası enerji piyasasında sağladığı avantajla Kuveyt'in dış politika gücünü arttırmaktadır (Rakipoğlu, 2021, s. 109). Kuveyt, bu gücü dış yardımlar üzerinden sağlamaya çalışmaktadır. Böylece Kuveyt'in en önemli dış politika bileşenlerinden birini hırslı komşuların ve sınırlı askeri kapasitenin yarattığı ciddi güvenlik kaygılarını gidermek için bir araç olarak gördüğü dış yardım programları

oluşturmaktadır (Crystal, 1992, ss. 132-133). Dünyanın önemli petrol ülkelerinden biri olarak Kuveyt, söz konusu enerji kaynağının yarattığı mali gücü uluslararası alanda yumuşak güç aracı şeklinde kullanarak dünya siyasetindeki tanınırlığını arttırmaya özen göstermektedir. Kuveyt ekonomik gücünü dış politikada yumuşak bir güce dönüştürmeye çalışmaktadır. Petrol gelirleri sayesinde Kuveyt dünyanın önde gelen bağışçı ülkelerinden biri olmuştur (Crystal, 1992, s. 132). Tarım, su, elektrik, ulaşım gibi altyapı ve eğitim, sağlık gibi insani kaynaklara aktarılacak şekilde önce Arap ülkelerine ardından Afrika ve Asya'daki diğer ülkelere mali yardım öngören 1961 tarihli Arap Ekonomik Kalkınması için Kuveyt Fonu ve Körfezin diğer ülkelerine yönelik eğitim ve sağlık alanındaki yardımlar bunun örneklerini oluşturmaktadır (Al-İbrahim, 1975, ss. 114-118; Crystal, 1992, ss. 132-133).

C. DİPLOMASİ DEKANI ŞEYH SABAH DÖNEMİ

Modern Kuveyt'in (Aljazeera, 2020) ve Kuveyt modern dış politikasının mimarı kabul edilen Şeyh Sabah el-Ahmet el-Cabir es-Sabah (Akcan ve Doğan, 2020, s. 38), 1963 yılından itibaren 40 yıl boyunca dışişleri bakanı (Delozier, 2020), 3 yıl başbakan ve 2006'dan öldüğü 2020 yılına kadar Kuveyt Emiri olarak görev yapmıştır (Akcan ve Doğan, 2020, s. 38). Özellikle 1963'ten 2003'e kadar dışişleri bakanlığı görevini üstlenmiş olmasından dolayı Şeyh Sabah, Kuveyt dış politikasının kuruluş ve şekillenmesinde kilit rol oynamıştır (Al-Mulla, 2020b; Rakipoğlu, 2021, s. 106). Uzun yıllar boyunca dışişleri bakanı görevini üstlenmiş olması 2006 yılında Kuveyt Emiri olarak göreve başlayan Şeyh Sabah'ın ülke dış politikasında daha aktif rol almasını beraberinde getirmiştir. Doğal olarak Kuveyt'in bağımsızlık tarihinden 2003 yılına kadar dışişleri bakanı ve ardından 2020 yılına kadar ülkenin liderliği görevi dolayısıyla ülke dış politikasında Şeyh Sabah'ın her zaman belirleyici olduğu gerçeğinden Kuveyt dış politika temel dinamiklerinin bağımsızlıktan günümüze kadar aynen korunduğu, sürekliliğin bulunduğu tespiti ortaya çıkmaktadır.

Görsel 2. Kuveyt Emiri Sabah El-Ahmed (BBC, 2020).

Şeyh Sabah döneminde ülkenin küçüklüğü ve küçüklüğün yarattığı kırılmalık önceki dönemlerde olduğu gibi Kuveyt dış politikasının temel belirleyicisi olmaya devam etmiştir. Yeni dönemde de Kuveyt, 1990'dan itibaren artan ve 2003 Irak işgaliyle de devam eden güvenlik politikalarında önemli değişikliğe gitmemiştir (Szalai, 2022, s. 173). 21. yüzyılda bölge ve küresel güç dengelerinde görülen gelişim ve

değişimler de Kuveyt'in dış politikasını etkilemiştir. Özellikle 2010 Arap Baharı ile ABD müttefiki yönetimlerin düşüşü, 2003 ABD'nin Irak işgalinin başarısının uluslararası alanda tartışılması, Suriye iç savaşı ile Rusya'nın bölgede kendini daha fazla hissettirmesi ve küresel gücünün genişlemesi, Çin'in ekonomik gücü ile beraber küresel ve bölgesel nüfuzunun artması karşısında Kuveyt, yeni gelişmelere paralel bir dış politika belirlemiştir (Rakipoğlu, 2021, ss. 106-107).

Yeni dönemde Şeyh Sabah gerek bölgesel gerek küresel düzeyde daha aktif bir politikaya yönelerek düşük profilli siyasetten uzaklaşmıştır (Rakipoğlu, 2020). Kuveyt, diğer Körfez ülkeleri Suudi Arabistan, Katar ve BAE'ye kıyasla düşük profil bir dış politika takip etmekle beraber bölgedeki gelişmelerde etkin olmaya çalışmıştır (Telci, 2019, s. 34). Aktivizm, arabuluculuk, insani yardım gibi stratejiler Şeyh Sabah dönemi Kuveyt dış politikasında kendini göstermiştir (Rakipoğlu, 2020). Ülkenin tarihsel kırılganlığını giderecek şekilde Şeyh Sabah, bölgesel ve küresel güç dengesi üzerinden ittifak ilişkisi kurmaya çalışmış, ABD ve KİK gibi ülke ve uluslararası kuruluşlarla ortaklıklara özen göstermiştir (Delozier, 2020; Rakipoğlu, 2021, s. 106). Şeyh Sabah sahip olduğu kaynak zenginliğini yumuşak güç bağlamında ülkenin uluslararası alanda tanınırlığı ve dost ülke kazanmak için kullanmıştır (Reinl, 2020).

Körfez ülkelerinin daha aktif ve saldırgan bir politikaya yöneldiği özellikle 2010 sonrası dönemde Şeyh Sabah, agresif politikalar yerine yumuşatıcı rolünü sürdürmeye devam ederek dış politikada merkeze koyduğu diplomasiyi ustaca kullanmıştır (Akcan ve Doğan, 2020, s. 38). "Arap Diplomasisinin Şahini" unvanını kazanan Şeyh Sabah'ın diplomasi temelli dış politika stratejisinin temelinde kişisel tercihleriyle birlikte Kuveyt'in coğrafî kırılganlığını gidermek bulunmaktadır (Delozier, 2020). Kuveyt'i bölgesel barış yapıcı ülke olarak konumlandıran Emir Sabah (Kalin, 2020), çatışmalara ve sorunlara taraf olmamak, bölgesel çatışmaları durdurarak olası savaşı önlemek için sorunların barışçıl çözümüne katkı sunacak arabuluculuk, insani yardımlar üzerinden nüfuz genişletme, dış yardımlarla gerilimi azaltma, bulunduğu istikrarsız bölgede dengeleyici rol oynama gibi stratejiler üzerinden barışçı dış politika yürütmüştür (Akcan ve Doğan, 2020, s. 40; Cafiero, 2020; Delozier, 2020; Rakipoğlu, 2020; Rakipoğlu, 2021, ss. 105, 106). Şeyh Sabah henüz dışışleri bakanı görevini yürütürken Kuzey Yemen'e ilişkin Suudi Arabistan ve Mısır, Bangladeş ve Pakistan, Abu Dhabi ve Dubai ile Suudi Arabistan-Libya, Umman-Güney Yemen, Türkiye-Bulgaristan arasındaki çatışmalarda arabulucu rolü üstlenmiştir (Delozier, 2020). Dünyanın farklı yerlerindeki muhtaç insanlara yardım ettiği ve sunduğu için Kuveyt'i insani alanda öncü ülkelerden biri haline getirmiştir (Al-Mulla, 2020a). Diplomasi merkezli politikasıyla Şeyh Sabah, Arap dünyasının lider diplomatlarından ve küresel iyiliksever kişilerinden birisi olmuştur (Al-Mulla, 2020b).

1. Dönemin Dış Politika Uygulamaları

Şeyh Sabah döneminde bölgesel ve küresel koşulların gölgesi altında uluslararası politikada faaliyet gösteren Kuveyt, geleneksel dış politika stratejilerini devam ettirmiş ve stratejilerine uygun politika pratikleri geliştirmiştir. Özellikle 2003 Irak işgali ve işgalin yarattığı sonuçlar, Körfez ülkelerinin dış politikasını şekillendirmiştir (Szalai, 2022, s. 174). 2003 Irak Savaşı ile 2010 Arap Baharının bölgenin etkin aktörleri Irak, Mısır ve Suriye'nin bölgesel gücünü olumsuz etkilemesi, Körfez'in küçük ülkelerinin bölgede daha aktif rol almalarına imkân sağlayarak diğer Körfez ülkeleri gibi Kuveyt'in de bölgesel gücünü arttırmasında etkili olmuştur (Telci, 2019, s. 36). Sorunlara minimum düzeyde dahil olma,

sorunlarda arabuluculuk yapma, insani yardımlarda bulunma, olası güvenlik tehditlerine karşı büyük güçle müttefiklik ilişkisi kurma ve bölge ülkeleri arasında denge politikaları bu dönemde devam etmiştir.

Öncelikle Kuveyt üç büyük komşusu İran, Irak ve Suudi Arabistan'a yönelik politikalarında denge politikasını sürdürmüştür. İran, Irak, Suudi Arabistan arasında cereyan eden ciddi krizlerde dahi Sabah yönetimi komşularla iyi ilişkilerini sürdürmeye özen göstermiştir (Kalin, 2020). 2003 sonrası Irak'ta, Suriye'de ve Lübnan'da İran'ın artan etkinliğini kendi güvenliği açısından tehdit olarak algılayan Kuveyt (Albloshi, 2018), Tahran'ı dengeleyecek şekilde Suudi Arabistan ve ABD ile ittifak politikasına yönelmiştir. Kuveyt'in bu yöndeki politikası bir tehdit karşısında küçük devletin güçlü olana dayanması olarak değerlendirilebilmektedir (Szalai, 2022, s. 196). Bu kapsamda Kuveyt, Yemen'deki Suudi-Tahran rekabetinde başta Suudi yönetimini desteklemiş, diğer taraftan 2009'da ülkede İranlı casus olduğu gerekçesiyle İran büyükelçisini geri çekmiştir (Szalai, 2022, ss. 195-196). İran'a karşı Suudi Arabistan ve ABD ile beraber hareket eden Kuveyt, 2015'te İran ile başlayan nükleer müzakerelerini Riyad yönetiminin aksine desteklemiştir (Albloshi, 2018). Söz konusu durumu ABD ile yakın müttefiklik ilişkisi üzerinden okumak mümkün olacağı gibi Kuveyt'in bölgede uyguladığı komşular arasında denge politikası üzerinden değerlendirmek de yanlış olmayacaktır.

Kuweyt, ciddi güvenlik tehdidi algıladığı İran'a karşı her zaman dikkatli bir denge politikası sürdürmeye özen göstermiştir (Cafiero, 2020). 1990 Irak'ın işgalinden sonra Kuveyt, Bağdat tehdidine karşı İran ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmış, Tahran'ın Körfez güvenliğinin sağlanmasında daha aktif olmasını desteklemiştir (Crystal, 1992, s. 151). Suudi Arabistan'ın önemli bir müttefiki ve İran ile 1979'dan beri bazı sorunlar yaşıyor olmakla birlikte Şeyh Sabah, ülkesindeki önemli Şii nüfusun yaratacağı olası mezhepsel gerilimi önlemek amacıyla Şii Tahran yönetimine pragmatik ve olgun yaklaşmaya, İran'la gerilimi düşürmeye özen göstermiştir (Cafiero, 2020). Kuveyt'in İran'a yönelik resmi siyaseti tarafsızlık şeklinde olmuştur (Rakipoğlu, 2021, s. 112). Böylece bölgede özellikle arabuluculuk çabalarını sürdürmek için gerekli olan güveni kazanmak adına Körfezde egemenlik kurma konusunda temel iki rakip olan Suudi Arabistan ve İran ile ilişkileri dengeleme ihtiyacı hisseden Kuveyt (Albloshi, 2018), iki ülkeye ilişkin ortak sorunlarda daha temkinli davranmaktadır. Kuveyt, İran'ın nükleer programına ilişkin yürütülen Kapsamlı Ortak Eylem Planından 2018 yılında ABD'nin çıkma kararını temkinli karşılamış, Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn gibi Washington yönetimini şiddetle desteklemek yerine ABD'nin süreçten çıkışını anladıklarını ifade etmekle yetinmiştir (Albloshi, 2018; Cafiero, 2020).

Suudi Arabistan'ın 1990 Irak işgali karşısında el-Sabah yönetimini ülkesinde ağırlaması Kuveyt'in Riyad ile yakın müttefiklik içinde olmasına yol açmıştır (Reuters Staff, 2020). Bu kapsamda genellikle Suudi yönetimi ile paralel bir politika takip etmiş olan Kuveyt, yakın dönemde kimi bölgesel sorunlarda Riyad'dan farklı görüşleri benimseyerek Ortadoğu'da çatışmaların yoğunlaşmasına sebep verecek uygulamalardan uzak durmaya özen göstermiştir. Bölge sorunlarında daha tarafsız bir politikayla iç ve dış güvenliğini korumayı hedefleyen Kuveyt, Arap Baharı boyunca Körfez ülkelerinden kısmen farklı bir politika takip etmiştir. Kuveyt, Arap Baharı boyunca bölgedeki gelişmelerde Katar yönetimi gibi devrimi desteklemediği gibi Suudi-Arabistan ve BAE gibi devrimin tamamen karşısında olacak politikalara da ağırlık vermemiş, Bahreyn topraklarına diğer Körfez ülkelerinin aksine asker göndermemiş, yalnızca Manama yönetiminin yanında yer aldığını göstermek amacıyla sembolik olarak

deniz gücü göndermiştir (Cafiero, 2020). Arap Baharı sonrası Libya'da kendini gösteren iç savaşta da Suudi Arabistan, BAE ve Katar gibi doğrudan taraflardan birini desteklememiş, burada da tarafsız politikaya özen göstermiştir (Cafiero, 2020; Rakipoğlu, 2020). Irak'ın Kuveyt işgaline rağmen Şeyh Sabah, 2003 sonrası dönemde bölgenin güçlü ülkeleri arasında denge politikası dahilinde Bağdat yönetimiyle de ilişkileri geliştirmeye önem vermiştir. Şeyh Sabah, Irak ile iyi ilişkileri doğuracak şekilde Arap Birliği Zirvesi'ne katılmak üzere 2012'de; Irak Başbakanı ile ikili ve bölgesel sorunları görüşmek üzere 2019'da Bağdat'a resmi ziyarette bulunmuştur (Al-Mulla, 2020b; Reuters Staff, 2020).

Şeyh Sabah, bölgesel anlaşmazlıklarda arabuluculuk yaparak Orta Doğu'da istikrara katkı sunma politikası izlemiştir. Kuveyt, Yemen iç savaşı ve Katar krizinde arabulucu rolü oynamıştır (Albloshi, 2018). Emir Sabah, Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn'in Katar'a yönelik 2017'de başlattıkları boykot krizinin son bulması için yoğun çaba göstermiştir (Aljazeera, 2020; Al-Mulla, 2020b; Rakipoğlu, 2021, s. 117; Reinl, 2020). Şeyh Sabah, Katar'a yönelik Suudi-BAE ittifakını KİK içindeki hegomonik girişim olarak nitelendirerek (Szalai, 2022, s. 202) krizin söz konusu örgüt için olumsuz sonuçlar doğuracağına inanmıştır. Katar'a karşı başlatılan Körfez boykotunu sonlandıramamakla beraber Kuveyt, en azından daha kötüye gitmesini engellemiştir (Kalin, 2020). Kuveyt bölgesel anlaşmazlıklarda arabulucu rolü üstlenerek Körfez ülkeleri arasındaki sorunları Körfez içinde çözmeyi hedeflemiştir (Al-Mulla, 2020b). Kuveyt, Katar krizinde küçük devlet olarak arabulucu rolü üstlenirken faaliyetlerini meşruiyet üzerinden yürütmüştür (Szalai, 2022, s. 206). Büyük güçler ise etki aracı olarak sahip oldukları gücü kullanmaktadır. Yemen krizinde başta Suudi yönetimiyle paralel hareket ederek söz konusu ülkeye askeri destek sağlamışsa da sonradan tekrar diplomasiye yönelmiş, barışçıl çözüm konusunda çatışan tarafları bir araya getirmeye çalışmıştır (Cafiero, 2020; Kalin, 2020). 2016'da Yemen iç savaşının farklı çatışan grupları arasında arabuluculuk yapmak üzere BM'nin desteklediği barış görüşmelerine de ev sahipliği yapmıştır (Al-Mulla, 2020b).

Kuveyt, Filistin sorununda Pan-Arap davalarına bağlılığını gösterecek şekilde İsrail karşıtı politika takip ederek her zaman Filistinlilerin yanında yer almıştır (Rakipoğlu, 2020; Reuters Staff, 2020). 1990 Irak tarafından işgal edilene kadar Kuveyt, günümüzde olduğu gibi Filistin halkına diplomatik ve finansal destek sağlamıştır (Crystal, 1992, s. 129). Şeyh Sabah, Filistin meselesine milli bir sorun olarak yaklaşmış, sorunu Kuveyt'in adeta kırmızıçizgisi olarak görmüştür (Akcan ve Doğan, 2020, s. 40). 2018-2019 yıllarında seçildiği BM Güvenlik Konseyi üyeliğini Kuveyt, dünya kamuoyunun Filistin mücadelesine daha fazla yoğunlaşması için fırsata çevirmiştir (Cafiero, 2020). Irak'ın Kuveyt işgalinde Filistinlilerin bir kısmının Saddam rejimini desteklemesi karşısında iki ülke ilişkileri bozulmuş olsa da özellikle 2004'te Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın özür dilemesi ile taraflar arasındaki gerilim azalmış, 2012'de de Kuveyt'teki Filistin elçiliği tekrar açılmıştır (Akcan ve Doğan, 2020, s. 40).

Kuveyt, çok sesli meclis, Filistin siyasi hareketleri ile olan tarihsel bağ, Filistin diasporası, Arap milliyetçiliği ve İslamcı geleneğe bağlılığı dolayısıyla Filistin'in de jure olarak tanınması gerçekleşmeden İsrail ile ilişkileri normalleştirmeyi reddetmektedir (Telci ve Rakipoğlu, 2020). Politika dahilinde Filistin halkına destek olmak üzere Şeyh Sabah, 2020 yılında ABD ile İsrail'in açıkladığı Yüzyılın Anlaşması'na tepki göstermiş, İran'a karşı 2019'da Arap-İsrail iş birliği süreci ile başlayan normalleşme sürecinde de

Tel-Aviv ile normalleşmeye karşı olduğunu belirtmiş, Gazze-İsrail sınırında Filistinlileri korumak üzere oluşturulması öngörülen uluslararası koruma gücünü desteklemiştir (Akcan ve Doğan, 2020, s. 40).

Dış yardımları önemli bir dış politika aracı olarak kullanan Kuveyt, bu kapsamda insani diplomasiye ağırlık vermeye devam etmiştir (Reuters Staff, 2020). Özellikle son dönemde Irak ve Suriye'ye yönelik Kuveyt'in insani yardımları ile Filistinlilere yönelik desteği öne çıkmıştır. Diğer Körfez ülkelerinin Suriye'deki aktif politikalarına karşın Kuveyt, krizi derinleştireceği düşüncesiyle silahlı gruplar arasındaki çatışmaları desteklemekten kaçınmış, söz konusu ülkede insani yardımlarla öne çıkmıştır (Reuters Staff, 2020). Kuveyt, komşu Arap ülkelerindeki Suriyeli sığınmacıları desteklemek için 2013'te 110 milyon dolar bağışta bulunmuş (Al-Mulla, 2020b), Suriye iç savaşından zarar gören Suriyelilere yardım fonlarının arttırılmasında rol oynamış (Aljazeera, 2020), Irak ve Suriye'de olduğu üzere savaştan zarar görmüş ülkelere yardım etmek amacıyla büyük bağış konferanslarına /insani konferanslara ev sahipliği yapmıştır (Aljazeera, 2020; Al-Mulla, 2020b; Rakipoğlu, 2020). 2003 işgalinden sonra Irak'a da önemli bir bağışta bulunmuş, 2018 yılında ülke ve çeşitli kalkınma kurumlarının 30 milyar dolarlık yardım sözüyle sonuçlanan bir konferansa ev sahipliği yapmıştır (Aljazeera, 2020; Al-Mulla, 2020b).

Kuveyt yumuşak gücünü arttıracak ve normatif etkinliğini genişletecek şekilde Suudi Arabistan, Katar ve BAE gibi ülkelerle birlikte Filistin'e en fazla bağış yapan devletlerin başında yer almaktadır (Szalai, 2022, s. 210). İsrail'in 2014 Gazze saldırıları sonrasında Filistinlilerin evlerini yeniden inşa etmek ve alt yapının iyileştirilmesinde kullanılmak üzere Arap Ekonomik Kalkınması için Kuveyt Fonu kapsamında 200 milyon dolar bağışta bulunmuştur (Al-Mulla, 2020b). Beyrut'taki patlamalarda Kuveyt, Lübnan'a 36 ton ilaç, tekerlekli sandalye, kan torbası ve bebek sütü göndermiş, pandeminin başında virüsün yayılmasını engellemek üzere para, tıbbi ve finansal desteğe ihtiyaç duyan ülkelere dağıtılmak üzere Dünya Sağlık Örgütü'ne 12 milyon Kuveyt dinarı bağışı yapmıştır (Al-Mulla, 2020a). Böylelikle yardım çalışmaları ve büyük bağış toplantılarına ev sahipliği yaparak insani diplomasiyi önceleyen Şeyh Sabah 2014'te küresel insani lider olarak BM'nin "örnek insani liderlik ödülü"ne (İnsani Yardım Ödülü)" layık görülmüştür (Al-Mulla, 2020a; Al-Mulla, 2020b; Reinl, 2020; Aljazeera, 2020). BM Genel Sekreteri Antonio Guterres, söz konusu yardımların Kuveyt'in uluslararası toplumdaki etkisinin ve sesinin yükselmesine katkı sunduğunu ifade etmiştir (Al-Mulla, 2020b).

Kuveyt küçük devlet olarak kırılganlığını bertaraf etmek üzere dünyanın büyük güçleriyle yakın ilişki içinde olmak şeklindeki stratejisini bu dönemde devam ettirmiştir. Özellikle Irak'ın 1990 Kuveyt işgaline son veren uluslararası koalisiyona liderlik eden ABD ile ilişkilerine büyük önem vermektedir (Reuters Staff, 2020). Kuveyt, ABD ile müttefikliği sürdürmeyi güvenliği açısından zorunlu görmüştür (Szalai, 2022, s. 174; Kalin, 2020; Al Mulla, 2020b). ABD de bölgedeki çıkarları açısından küçük Şeyliği önemli müttefiki olarak görmeye devam etmektedir (Delozier, 2020). Irak işgalinden sonra Washington'ın güvenlik şemsiyesi altına giren Kuveyt'te ABD'nin askeri varlığı devam etmiş, buradaki askeri üslerini Afganistan, Irak ve İŞİD militanlarına karşı operasyonlarında kullanmıştır (Kalin, 2020). 2003'te gerçekleştirilen ABD'nin Irak işgalinde de küresel güce dayanma stratejisi kapsamında Kuveyt, o tarihe kadar çoğunlukla tehdit algıladığı Bağdat yönetimine karşı Washington'a lojistik destek sağlamıştır.

Kuveyt ABD'den halen büyük miktarlarda silah satın almaya devam etmektedir (Szalai, 2022, s. 173). Ancak Şeyh Sabah, güvenlik kaygılarını azaltmak üzere ABD dışında Çin, Rusya, Hindistan, İngiltere, Türkiye gibi küresel ve bölgesel aktörlerle de ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiştir (Cafiero, 2020; Rakipoğlu, 2020, s. 5). Belirtmek gerekir ki Kuveyt diğer küresel güçlerle ilişkilerini ABD'ye alternatif olarak değil Washington ile ilişkileri tamamlayıcı şekilde yürütmektedir (Szalai, 2022, s. 173). Kuveyt'in daha çok ekonomik hedeflerle, Çin'in ise enerji ihtiyacı dolayısıyla iki ülke ilişkilerinin gelişmesine paralel taraflar, ekonomik, askeri ve siyasi açıdan yakınlaşma süreci içine girmiş, ticaret, kültür, lojistik, finans, turizm gibi sektörlerde önemli adımlar atmış, silah, insansız hava aracı ve askeri mühimmat desteği şeklinde askeri iş birliği yapmıştır (Rakipoğlu, 2021, ss. 107, 111).

Kuveyt devletinin mimarı kabul edilen Emir Sabah 2020 Eylül ayında ölmüş, yerine veliaht prens Neva'f el-Ahmet el-Cabir es-Sabah geçmiştir. Kurumsallaşmış olmasına paralel Kuveyt dış politikası temel ilkelerinin yeni dönemde de aynen devam etmesi beklenmektedir. Yeni Emir Şeyh Neva'f'ın da Şeyh Sabah'ın politikasını sürdürceğini her defasında vurgulaması (Rakipoğlu, 2020), Kuveyt dış politikasında radikal değişikliğe gidilmeyeceği şeklinde yorumlanmaktadır (Kalin, 2020).

Sonuç

Küçük devlet kavramını açıklayan tanımlar baz alındığında 1961 yılında bağımsız olan, es-Sabah ailesi yönetimi altındaki genç siyasi varlık Kuveyt'in hem fiziksel hem de psikolojik güç bakımından küçük devlet olduğu ortaya çıkmaktadır. Küçük devletlerin büyük güçlere kıyasla kapasiteleri sınırlı olduğundan uluslararası politikadaki hedef ve eylemleri de sınırlılık göstermektedir. Kuveyt de sınırlı kapasite ve kapasitenin doğurduğu zayıflık dolayısıyla dış politika hedeflerini ilk olarak var olmaya ilişkin güvenlik kaygıları üzerinden belirlemek durumunda kalmaktadır. Ülkenin doğrudan Irak gibi bir dış gücün işgaline uğraması bunu zorunlu hale getirmiştir. İşgali doğrudan yaşamış olarak Kuveyt, ülkenin bağımsızlık ve güvenliğini en öncelikli ulusal politika hedeflerinin arasına koymuştur. Küçük ülkenin sınır komşuları olan Irak, İran ve Suudi Arabistan'dan farklı dönemlerde tehdit algılaması Şeyhliğin söz konusu güçleri gözetken politika yürütmesini gerekli kılmıştır. Bu kapsamda küçük ülkelerin dış büyük destek bulma stratejileri kapsamında Kuveyt de özellikle bölge ya da komşu devletlerden gelecek olası güvenlik tehditlerine karşı her zaman bir dış güce dayanma politikası takip ederek söz konusu gücün güvenlik şemsiyesi altında varlığının devamını sağlamaya çalışmıştır.

Küçük ülkelerin saldırgan dış politika takip etme olanaklarının sınırlı olduğu gerçeğinden hareketle Kuveyt, barışı hedefleyen diplomasi odaklı dış siyasete ağırlık vermektedir. Bölgesel/küresel sorunların barışçıl çözümünü desteklemek ve amaç doğrultusunda arabuluculuk yapmak şeklindeki stratejiler Kuveyt dış siyasetinde yer almaktadır. Sorunların dışında kalmaya özen gösteren Kuveyt, hiçbir ülkenin doğrudan hedefi haline gelmemek üzere özellikle bölge ülkeleri arasında denge politikası takip etmektedir. Böylece komşu Irak, İran ve Suudi Arabistan ile ilişkilerde denge politikası öne çıkmaktadır. İstikrarsız bir coğrafyada yer alan Kuveyt, bölgedeki sorunların doğrudan tarafı olmamaya özen göstermekte, sorunlarda tarafsızlığa önem vermektedir.

Zayıf ülke konumundaki Kuveyt, uluslararası alandaki sınırlı hareket alanını genişletmek ve böylece dünya politikasındaki görünürlüğünü arttırmak, daha etkin bir aktör olmak üzere devletlerin

sahip oldukları güç kaynaklarını etkin bir dış politika aracı kullanma gerçeğinden hareketle mevcut enerji kaynaklarını önemli bir dış politika aracına dönüştürmeye özen göstermektedir. Kuveyt'in uluslararası alandaki stratejik önemini arttıran ve bu şekilde büyük güçlerin küçük ülke olmasına rağmen varlığının devamını gerekli görmelerine yol açan en önemli unsur Kuveyt'in dünya petrol rezervleri bakımından ilk on ülkenin içinde yer alması bulunmaktadır. İşte Kuveyt söz konusu ekonomik gücünü siyasi güce dönüştürerek zayıflığını hafifletmeye çalışmaktadır. Özellikle petrol kaynaklarının sağladığı önemli miktardaki gelirin bir kısmı dış politika stratejisi kapsamında Kuveyt'in yumuşak gücünü arttırmak üzere dış yardımlara ayrılmaktadır.

Kuveyt'in diplomasi merkezli, çatışma dışında kalma, sorunları barışçıl yollarla çözme, taraflar arasında arabuluculuk yapma, insani yardım, tarafsızlık, taraflar arasında denge şeklindeki dış politika stratejileri bağımsızlık tarihinden günümüze kadar devam etmiştir. Bu açıdan bakıldığında Kuveyt dış politika dinamiklerinin değişmediğini, dış politikanın kurumsallaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu kapsamda Kuveyt Emiri Şeyh Sabah döneminde de mevcut dış politika hedef ve stratejilerinin devam ettirildiği görülmektedir. Şeyh Sabah'ın uzun yıllar dışişleri bakanı görevini üstlenmiş olması da Kuveyt dış politikasında devamlılığı sağlamıştır. 21. yüzyılda Kuveyt lideri olan Şeyh Sabah, söz konusu dönemde yakın bölge ve uluslararası alandaki sorunlarda geleneksel dış politika stratejilerine uygun hareket etmiş, diplomasi temelli dış siyaseti sürdürmüştür.

Şeyh Sabah, Arap Baharı ve sonrasında bölgede yaşanan siyasi krizlerde diğer Körfez ülkelerinin aksine daha temkinli davranmış, krizleri derinleştirecek adımlardan kaçınarak sorunların barışçıl çözümü konusunda çaba göstermiştir. Arap Baharı'nın yol açtığı Libya, Suriye, Yemen, Bahreyn ve ardından Körfez ülkelerinin kendi aralarında patlak veren 2017 Katar krizlerinde, sorunları gidermek üzere gerektiğinde arabulucu rolü üstlenmiş, kimi zaman insani krizleri önlemek üzere insani yardımlarla öne çıkmış, bu kapsamda başış konferanslarına ev sahipliği yapmıştır. Dış güce dayanma stratejisi kapsamında 2003 Irak işgalinde ABD'ye destek vermiş olmasına ve tarihsel tehdit algısına rağmen yeni Irak yönetimiyle ilişkileri düzeltme yoluna gitmiş, yine tehdit algıladığı İran ile ilişkilere önem vermiş, Riyad-Tahran bölgesel rekabetinde iki ülke arasında denge politikasını sürdürmeye özen göstermiştir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Ahrari, M. E. (2008). Rational foreign policy behaviour of a weak state: the case of Kuwait. *Australian Journal of International Affairs*, 47(1), 131-148.
- Akcan, N. ve Doğan, A. (2020). Es-Sabah sonrasında Kuveyt ve normalleşme süreci. *Ortadoğu Analiz*, 11(96), 38-41.
- Al Mulla, Y. (2020, 9 Eylül). Kuwait marks 6th anniversary of Emir's recognition by UN as 'humanitarian leader'. *Gulf News*. <https://gulfnews.com/world/gulf/kuwait/kuwait-marks-6th-anniversary-of-emirs-recognition-by-un-as-humanitarian-leader-1.73728331>
- Al Mulla, Y. (2020, 29 Eylül). Kuwait's Sheikh Sabah Al Ahmed Al Sabah: Emir of humanity. *Gulf News*. <https://gulfnews.com/world/gulf/kuwait/kuwait-sheikh-sabah-al-ahmed-al-sabah-emir-of-humanity-1.72812970>
- Albloshi, H. H. (2018, 24 Mayıs). Kuwait's careful balancing act with Iran, Saudi Arabia. *Al-Monitor*. <https://www.al-monitor.com/originals/2018/05/iran-jcpoa-nuclear-deal-gcc-saudi-kuwait-reaction-division.html>
- Al-İbrahim, H. A. (1975). *Kuwait: a political study*. Kuwait University Press.
- Anckar, D. (2020). Small states: politics and policies. İçinde G. Baldacchino & A. Wivel (Eds.), *Handbook on the politics of small states* (ss. 38-54). Edward Elgar Publishing.
- Baehr, P. R. (1975). Review: small states: a tool for analysis. *World Politics*, 27(3), 456-466.
- Baldacchino, G. & Wivel, A. (2020). Small states: concepts and theories. İçinde G. Baldacchino & A. Wivel (Eds.), *Handbook on the politics of small states* (ss. 2-19). Edward Elgar Publishing.
- Cafiero, G. (2020, 29 Eylül). Kuwait mourns the loss of a wise peacemaker. *Inside Arabia*. <https://insidearabia.com/kuwait-mourns-the-loss-of-a-wise-peacemaker/>
- Cengiz, S. (2017). Kuveyt siyasal sistemi ve kasım seçimleri. *Ortadoğu Analiz*, 9(78), 29-31.
- Crystal, J. (1992). *Kuwait: the transformation of an oil state*. Westview Press.
- Delozier, E. (2020, 5 Ekim). Kuwait's precarious mediation role may be imperiled by the Emir's passing. *The Washington Institute*. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/kuwait-precarious-mediation-role-may-be-imperiled-emirs-passing>
- Edström, H., Gyllensporre, D. & Westberg J. (2019). *Military strategy of small states responding to external shocks of the 21 st century*. Routledge.
- Elman, M. F. (1995). The foreign policies of small states: challenging neorealism in its own backyard. *British Journal of Political Science*, 25(2), 171-217.
- Kalin, S. (2020, 29 Eylül). Kuwait's Emir, a giant of Arab diplomacy, dies at 91. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/kuwait-ruler-a-giant-of-arab-diplomacy-dies-11601388477>
- Keohane, R. O. (1969). Review: Lilliputians' dilemmas: small states in international politics. *International Organization*, 23(2), 291-310.

- Keohane, R. O. (1971). The big influence of small allies. *Foreign Policy*, 2, 161-182.
- Maass, M. (2020). Small states: surviving, perishing and proliferating through history. İçinde G. Baldacchino & A. Wivel (Eds.). *Handbook on the politics of small states* (ss. 20-37). Edward Elgar Publishing.
- Nations Online Project (2022, 5 Aralık). Political Map of Kuwait. <https://www.nationsonline.org/maps/Kuwait-map.jpg>
- Rakipoğlu, M. (2021). Kuveyt dış politikası. İçinde İ. N. Telci (Ed.), *Körfez dış politikası bağımlılık müdahalecilik, tarafsızlık* (ss. 105-124). Ortadoğu Yayınları.
- Rakipoğlu, M. (2020). *Kuveyt siyasetinde değişim ve devamlılık*. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM), Analiz: 268.
- Rein, J. (2020, 29 Eylül). Legacy of Kuwait's Emir Sheikh Sabah: farewell 'Mr fix-it'. *Aljazeera*. <https://www.aljazeera.com/news/2020/9/29/sheikh-sabahs-legacy-farewell-mr-fix-it>
- Reuters Staff. (2020, 29 Eylül). Amid war and turmoil, Kuwait Emir struggled for gulf unity. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/uk-kuwait-emir-sheikhsabah-idUKKBN26K2GL>
- Sürmelioglu Parlar, D. (2016). *Petrolün ülke politikalarına etkisi: Kuveyt örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Savvy player: Kuwait's Emir praised after death at 91. (2020, 29 Eylül). *Aljazeera*. <https://www.aljazeera.com/news/2020/9/29/hold-kuwaits-sheikh-sabah-dies-at-the-age-of-91>
- Steinmetz, R. & Wivel, A. (2016). Introduction. İçinde R. Steinmetz & A. Wivel (Eds.). *Small states in Europe challenges and opportunities* (ss. 3-15). Routledge.
- Szalai, M. (2022). *The foreign policy of smaller gulf states: size, power and regime stability in the Middle East*. UCLA Center for Middle East Development, Routledge.
- Telci, İ. N. & Rakipoğlu, M. (2020). *Körfez'in İsrail açılımı*. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Analiz: 263, ISBN: 978-625-7219-03-7.
- Telci, İ. N. (2019). Ortadoğu siyasetinde Körfez'in artan rolü. *Ortadoğu Analiz*, 10(89), 34-37.
- Thorhallsson, B. & Elinardottir, J. S. (2020). The Nordic states: keeping cool at the top?. İçinde G. Baldacchino & A. Wivel (Eds.). *Handbook on the politics of small states* (ss. 113-130). Edward Elgar.
- Tür, Ö. & Salık, N. (2017). Uluslararası ilişkilerde "küçük devletler": gelişimi, tanımı, dış politika ve ittifak davranışları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 14(53), 3-22.
- Vandenbosch, A. (1964). The small states in international politics and organization. *The Journal of Politics*, 26(2), 293-312.
- Wivel, A. (2020). Small states in Europe. İçinde G. Baldacchino & A. Wivel (Eds.), *Handbook on the politics of small states* (ss. 99-112). Edward Elgar.

TINI ANALİZLERİNDE ANALOJİK ÖLÇÜTLER

 Kadri Yılmaz ERDAL^a

Özet

Tını kavramı müzik teknolojisi kapsamında ve müzik prodüksiyonunun her aşamasında değerlendirilen ve ifade edilmeye çalışılan bir olgudur. Ses kaynağından elde edilen sinyallerin dalga boyu, şiddeti ve genliği, zarf yapısı gibi özellikleri tınıya etki etmekte ve fiziksel olarak açıklanabilmektedir. Tını kavramı içinde yer alan tonal kalite ve ses rengi gibi olgular ise psikoakustik bir değerlendirmede ne şekilde ifade edileceği kaotik bir süreç meydana getirmiştir. Ses rengi ve kalitesini tanımlanırken kullanılan; yumuşak, zengin, örtülü, açık, donuk, parlak, karanlık, tiz, pes, ızgara vb. çok sayıda ifade kullanılmıştır. Bu bağlamda müzik teorisyenleri, bu karmaşayı daha anlaşılır hale getirmeye çalışmış ve multidisipliner bir çalışma doğrultusunda analogik yaklaşımları içeren ölçütler geliştirmiştir. Aynı zamanda teorisyenler, spektrogram kullanılarak yapılan ses sinyali analizlerinde elde edilen görüntünün analogik olarak analiz ve değerlendirme yapılabilecek yaklaşımlar olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu çalışma, nitel araştırma yöntemleri ve literatür taraması sonucunda elde edilen ve ulaşılabilen, tını kavramının analiz edilebilmesi için geliştirilen Cogan, Blake & Lavengood'un analogik yaklaşımlarını incelemiş ve tını ile ilgili tarihsel spektrogram analizi yaklaşımlarının bir sentezini ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tını, Analiz, Müzik, Müzik Teknolojisi.

ANALOGICAL MEASUREMENTS USED IN TIMBRE ANALYZES

Abstract

The concept of timbre is a phenomenon that is evaluated and tried to be expressed within the scope of music technology and at every stage of music production. The wavelength, intensity and amplitude of the signals obtained from the sound source, properties such as the envelope structure affect the timbre and can be explained physically. Phenomena such as tonal quality and tonal color, which are included in the concept of timbre, have created a chaotic process how to express them in a psychoacoustic evaluation. Used when defining sound color and quality; soft, rich, veiled, light, dull, bright, dark, treble, low, grating, etc. Many expressions are used. In this context, music theorists tried to make this confusion more understandable and developed criteria that included analogical approaches in line with a multidisciplinary study. At the same time, theorists have revealed that the image obtained in audio signal analyzes using spectrograms are

---

^aDr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türk Müziği Devlet Konservatuarı, Müzik Teknolojisi Bölümü, kyerdal@mehmetakif.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 24.09.2022, Makale Kabul Tarihi: 15.11.2022

approaches that can be analysed and evaluated. This study examines the analogical approaches of Cogan, Blake & Lavengood, which were developed to analyze the concept of timbre, which were obtained and accessible as a result of qualitative research methods and literature review, and a synthesis of historical spectrogram analysis approaches related to timbre was presented.

Keywords: Timbre, Analysis, Music, Music Technology.

Giriş

Müzik prodüksiyonu sürecinde, üretimin ilk aşaması olan ses kayıt ve sonrasında bu aşama sonucunda elde edilen ses dosyaları (audio) prodüksiyon tamamlanana kadar başka aşamalardan geçmektedir. İnsan sesi ve akustik enstrümanlar gibi ses kaynaklarının kayıt aşamalarında, onları tanımlayan tını özellikleri aslına uygun şekilde kayıt altına alınmak istenmektedir. Bu doğrultuda kayıt gerçekleştirilirken en uygun tınıyı elde etmek için farklı teknik özelliklerdeki mikrofonlar ve mikrofonlama teknikleri denenmektedir (Savage, 2011; Schroder, 2011). Doğru kayıt ortamı ve amaca uygun donanımların kullanılması ile kayıtlarda ses kaynaklarından prodüksiyon için istenilen tını elde edilmektedir. Bu doğrultuda tını kavramı ön plana çıkmaktadır. Amerikan Ulusal Standartlar Enstitüsü resmi tını tanımı şudur: "Tını, bir dinleyicinin benzer şekilde sunulan ve aynı yüksekliğe ve perdeye sahip iki sesi farklı olarak yargılayabileceği, işitsel duyumun özelliğidir" (ANSI, 1960, aktaran Howard & Angus, 2017). Tüm bunların ışığında, tını kavramının prodüksiyonunun tamamını etkileyen sadece dinleyici beğenisi bakımından değerlendirilen bir öğe olarak görülmemelidir. Tını, yukarıda bahsedilen aşamaların temelinde yer almasından dolayı, besteci, icracı, müzik yönetmeni, kayıt, mix ve mastering aşamalarını yerine getiren uzmanlar tarafından önemsenmektedir.

Bu çalışma, literatürde tını kavramının ne şekilde, hangi kriterlere göre değerlendirildiği ve tını analizlerinde spektrogram ile elde edilen sonuçların değerlendirilmesinde kullanılan ölçütler nelerdir? Sorusu ile ilgili yanıtların nitel araştırma yöntemleri temel alınarak yapılmıştır. Buradan hareketle çalışmanın amacı, tematik ve kronolojik bir yaklaşımla, tını analizlerinde spektrogram kullanılarak elde edilen verilerin analizinde kullanılan sayısal değerlendirmelerin dışında, literatür taraması ve doküman incelemesi sonucunda ulaşılan analogik ölçütlerin neler olduğu, içerikleri, gelişimleri, güçlü ve zayıf yönlerini irdeleyerek ortaya koymaktır. Bu bağlamda, derleme çalışmalarının amacını Herdman (2006), bir konunun yeniden düzenlemesi, araştırılan eski yayınlara yeni bir yorum getirme, eski ve yeni yorumları birleştirme ya da belli bir alandaki düşünsel yaklaşımı izlemek amacı ile yapıldığı şeklinde ifade etmiştir. Bu çalışma bir derleme çalışması olması bakımından ulaşılan kronolojik bilgilerin ortaya konulması, tartışılması ve son noktada okuyucuya tını analizi ile ilgili farkındalık kazandırılması amaçlanmıştır. Yapılan literatür taramasında analitik nicel spektrogram analizi yaklaşımlarının bulunduğu çalışmaların yanında, bu çalışma analogik yaklaşımları ortaya koyması bakımından da önem arz etmektedir.

Ses sinyallerinin kayıt altına alınması süreçlerinde, işitsel takibin yanında analog ve dijital sayaçlar ile görsel takipleri de yapılmaktadır. Ses sinyallerinin dB ve türevleri cinsinden değerleri, frekans çeşitliliği gibi özellikler bu sayaçlar sayesinde kontrol ve takip edilir. Sesle ilgili araştırmalar ışığında, spektrum ve spektrogram analiz yöntemlerinin gelişmesi, ses üzerinde detaylı çalışmaların yapılmasına

hız kazandırmıştır. Ses sinyalleri, günümüz ses kayıt ve düzenleme programlarında bilgisayar tabanlı çalışmalarda Discrete Fourier Transform (DFT) veya Fast Fourier Transform (FFT) teknolojisi ile çok daha esnek bir çalışma yöntemi sunmaktadır. Ses sinyalleri, FFT ile bilgi kaybı yaşanmadan frekans ve zaman alanı içinde analiz ve sentez edilerek, görsel verilere dönüştürülür, spektrum ve spektrogram analizi yapan yazılımlar tarafından detaylı bir şekilde takip edilebilir hale gelir. Yukarıda değinilen tüm bu verilerin ses içindeki oranları ve toplamı tını başlığı altında değerlendirilir (Hosken, 2011; Gallagher, 2009; d'Esquivan, 2012).

Daha açık bir ifade ile tını, zaman ve frekans yelpazesi içinde yer alan genlik ve dalga boyu gibi değişken verilerin sonucunda, ses kaynağının öznel bir zarf yapısına, renk ve tonal kaliteye sahip olması şeklinde değerlendirilir. Ses sinyalinin oluşturduğu genlik ve frekans zarf yapıları, ses kaynağını belirlemede önemli bir rol oynar. Zarf yapısını oluşturan attack, decay, sustain ve release parametreleri somut değerlerle ifade edilebilmektedir (Krumhansl,1989; LeBrecht & Kaye, 2013; Bartlett & Bartlett, 2009; Hosken, 2011; Huber & Runstein, 2018). Tüm bu tanımlamalar, tını kavramının çok sayıdaki değişkenden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Jensen (2002), tınının genellikle çok boyutlu ve bu boyutların spektral zarf, genlik zarfı vb. ile ilgisi olduğunu; birçok tını parametresinin aynı perdeye sahip farklı enstrüman sesleri için benzerlik gösterdiğini, buradan hareketle farklı perdeye sahip olan aynı enstrümandan gelen seslerden daha benzer olmasının ise tını özdeşliği araştırmasını güçleştirdiğini öne sürmüştür.

Tını kavramının oluşmasında, yukarıda bahsedilen spektral zarf, genlik zarfı, farklı perdelere sahip enstrümanlar gibi sesin oluşumunda yer alan ve etki eden bütün unsurların bir araya gelmesi ile spektrogramda yer alan verilerin değerlendirilmesinde, sayısal ifadelerin yanında sözel bazı ifadeler kullanılmıştır. Sesin kaynağına ait tını kavramına farklı bir yaklaşım gösteren Slawson (1981), tını kavramının bir alt kümesi olarak adlandırdığı *Ses rengi* ifadesini kullanarak, sesin perde ve gürlük gibi bir dizi nitelikle birleştiren psikoakustik bir olguyu ortaya koymuştur. Howard & Angus (2017), tınıyı tanımlarken yumuşak, zengin, örtülü, açık, donuk, parlak, karanlık, tiz, pes, ızgara, sert, sesli, kasvetli, renksiz ve cansız vb. ifadelerin sıklıkla kullanıldığını belirtmişlerdir. Cogan & Escot (1976), tınıyı bir başka deyişle ton rengi kavramı üzerine, müziğin parametreleri arasında belki de en paradokssal olanıdır şeklinde açıklamış, paradoksu ise bu kavramların doğrudan iletişimsel gücü ile onları eleştirel ya da analitik olarak kavramadaki tarihsel yetersizlik arasındaki karşıtlıkta olduğunu belirtmiştir. Fales, bu paradoksu şöyle açıklıyor: “*Duyuyoruz, kullanıyoruz. . . ama onu tarifedecek bir dilimiz yok. Alana özgü sıfatlar olmadan, tını metaforla veya diğer duyulara benzetme yoluyla tanımlanmalıdır*” (2002, s.57). Bu nedenle, tınıyı tanımlamak için kullanılan ifadelerin belirli bir perde ve yüksekliğe sahip olan sesin algılanan kalitesini veya ton yapısını belirtmek için kullanıldığı görülmektedir.

Tınının ne olduğu ile ilgili geleneksel analitik yöntemlerin arasında benzersiz bir parametre olarak müzikte nasıl işlev gördüğü, çok sayıdaki araştırmacının araştırma konusu olmuştur. Spektrogram analizi ile elde edilen verilerin analitik yaklaşımla birlikte değerlendirilmesinin yanında ikinci bir yaklaşım olarak tınının kültürel bağlamına odaklanan işitsel bir yaklaşımın da olduğu bilinmektedir. Kültürel bağlamda tınıyı ele almada analogik bir yaklaşım kullanılmıştır. Analoji, (1) gözlemlenebilir özellikler ile (2) nedensel benzerlikler arasındaki ilişkilerle ilgili olduğu öne sürülmüştür (2019, aktaran

Nedim Bal vd., 2020). Başka bir ifade ile analogi, "ikoniklik" ile ilgili olduğu, biçim ya da anlam paralelliklerini içermektedir. Analogik yaklaşım ise Fischer (2019) tarafından şöyle açıklanmaktadır: bir öge ile ilgili bilgilerin gözlemlenen benzerlikler yoluyla başka bir öge ile bağlantılı olduğu karşılaştırmayı içeren bilişsel bir süreçtir. Bir başka deyişle analogik yaklaşım, benzerlikler arasındaki ilişkilerin anlamlandırılmasında kullanılan bir yöntemdir.

Analogik yaklaşımların tını kavramının anlaşılmasında ve tını analizinde destekleyici bir rol oynaması, kişiler tarafından yapılan sesler üzerindeki betimlemeleri de sistemli hale getirebilme özelliği taşıdığı düşünülmektedir. Ayrıca geçmişte de elektronik müziğin gelişimi ve bunun doğrultusunda sesin parametrelere ayrılması 1960'ların sonlarında tınıyı sistemleştirmeye yönelik ilk bilimsel girişimlere yol açmıştır (Blake, 2012). Bu bağlamda, yapılan literatür taraması kapsamında karşımıza çıkan önemli analogik yaklaşımlar şunlardır: ilk olarak Rober Cogan'ın New Images of Musical Sound çalışmasında dilbilim alanında yer alan ikili karşıtlık kavramları ile sınıflandırdığı analiz sistemi, Megan Lavengood'un doktora tezinde Robert Cogan 'ın oluşturduğu ikili karşıtlık yaklaşımları üzerine yaptığı çalışmalar ve sonrasında David K. Blake'in tını analizi yaklaşımıdır.

A. ROBERT COGAN'IN TINİ ANALİZİ KAPSAMINDAKİ İKİLİ KARŞITLIK YAKLAŞIMI

Cogan tını analizinde, sosyal ve beşerî bilimlerde yürütülen özgün çalışmaların yer aldığı yapısalılık olarak adlandırılan dilbilim alanında, anlamın ön plana çıktığı ikili karşıtlık yaklaşımını temel almıştır. Yapısalılık, antropoloji, felsefe, edebiyat teorisi, psikanaliz, siyaset teorisi, hatta matematik gibi alanların da etkilendiği son derece geniş bir üretken araştırma alanlarını içeren bir yaklaşımdır. Yapısalıcı yaklaşım, ele aldığı olguları kendi başlarına değil aynı zamanda çeşitli varlıklar arasındaki ilişkilerden ibaret olarak yorumlamaktan oluşan bir araştırma alanıdır. Bu nedenle, olguları yalnızca içine girdikleri ilişkiler ağı sayesinde tanımlanacağını savunur. Başka bir deyişle tını analizinde elde edilen içeriklerin, ikili karşıtlık yaklaşımı ile tanımlanmasında, ilişkilerin herhangi birindeki değişikliğin, elde edilen tüm ilişkiler kümesini doğrudan etkilediği düşünülmektedir (Allison, 1999; Rajagopalan, 2011).

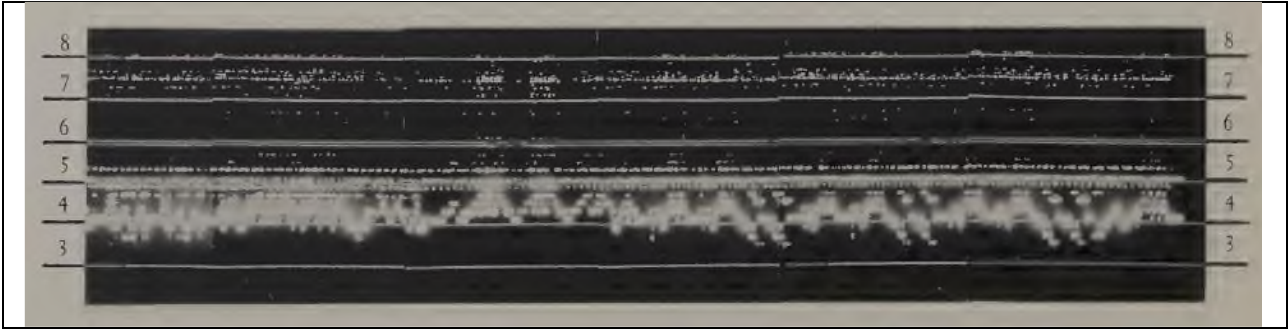
Cogan, New Images of Musical Sound kitabında tını analizi çalışmalarını, müzikal olan veya olmayan sesler üzerinde değerlendirmeler yaparak ortaya koymuştur. Analiz etmek için seçilen ses kaynaklarını; Erkek ve kadın seslerinden oluşan çok sesli ve unison *Ses* örnekleri, piyano, keman ailesi ve yerel birtakım enstrümanların yer aldığı "*Enstrüman*" örnekleri, geniş sayıda yaylı, üfleli, piyano gibi çalgıların ve vokal performansların yer aldığı "*Büyük karışık topluluk*" örnekleri, Synthesizer ve deneysel ses kaynaklarının yer aldığı "*Elektronik ve teyp müzik*" örnekleri ile meydana getirdiği başlıklar altında bir sınıflandırma yapmıştır. IBM firması ile birlikte çalışan Cogan, örneklerden elde ettiği spektral fotoğraflar üzerinde yaptığı analizlerde dilbilim ve fonoloji alanında kullanılan ikili karşıtlıklar ilkesini kullanmıştır. Öznel tınıları içeren eserler, geniş müzikal sesler sistemini içeren orkestra ve toplulukların yer aldığı eserler ve her bir eserin ortaya koyduğu seslerin yapısal rolünü ve özelliklerini anlamaya çalışan bir yaklaşım ile karşıtlıklar tablosunu geliştirmiştir (Cogan,1984).

Cogan (1984) ses spektrumunu, temel ve kısmi tüm titreşimlerin toplam sonucu şeklinde ifade eder. Herhangi bir sonik yapının, tüm ses unsurlarını içerdiğini ortaya koymaktadır. Spektrumdan elde

edilen verileri, karşıtlıklar tablosu ile değerlendirir. Karşıtlıklar tablosunda görünen belirli ses özelliklerini tanımlarken, karşıtlıkların mutlak olarak değil, bağlamsal ve göreceli olarak kabul edilmesini, bir sesin ancak kendi özel bağlamına atıfta bulunarak pes veya tiz, dar veya geniş, yumuşak veya yüksek olarak değerlendirilebileceğini vurgulamıştır. Bu kullanım, Trubetzkoy (1969)'un açıklığa kavuşturduğu dilbilimsel pratiğin bir yönü olan ve sesbilimin temelinde yer alan, bir sesin sesbirim içeriğinin, sesbirim sistemindeki konumuna ve o sistemin yapısına bağlı olduğu gerçeğiyle, uyumlu olduğunu belirttiği teoriden hareketle kullanılmıştır. Bağlamsallık, analitik kesinlik ya da hassasiyet ile ilişkilidir. Ses spektrumu analizörünün ayarları değiştirilerek farklı ayrıntı, vurgu ve genişliklerde analitik okumalar veya çözümler yapılabilmektedir.

Analitik kesinlikle ilgili olarak, Wittgenstein'in (1953, aktaran Cogan, 1984) gözlemlediği gibi mutlak bir analitik kesinlik yoktur, bununla birlikte, bağlamsal, göreceli uygulamalarda, bütün bir ilişkiler sistemini değiştirmesi için analitik değişikliğin tüm bağlamı alt üst edecek kadar büyük olması şeklinde belirtmiş, pes bir sesi tiz hale getirerek yapılan bir değişikliğin bu duruma örnek olduğunu ifade etmiştir.

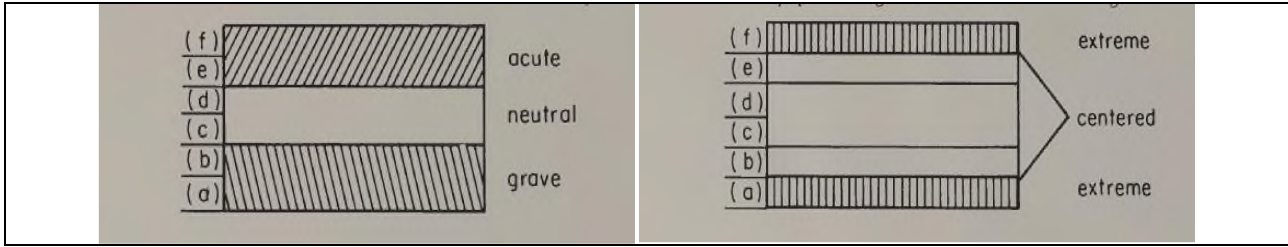
Ses sinyalinin bir spektogram da yer alan görselinin tanımlanmasında karşılaşılan bu değişkenlerin tablolaştırılması ya da sınıflandırılmasındaki ölçümlerin doğruluğunu ve tanımlayıcı kesinlik derecesini sorgulayan imgesel argümanlarla karşılaştığını, bu itirazların çoğu durumda ilişkisel, topolojik bir işleyişin yerine basit bir metrik tutumdan kaynaklandığı bilinmektedir (Jakobson & Waugh, 1987). Genel bir ifade ile Cogan'ın düşüncesi, tam olarak doğru bir anlamlandırma yapmak yerine yapısalcı dilbilimdeki gibi karşıtlıklar kullanarak tını analizini basitleştirmektir. Cogan'ın çalışmalarından elde ettiği spektrogram görsellerine bir örnek Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1. Spektrogram, Balinese shadow-play music. Pemoengkah.

Yukarıda yer alan spektrum fotoğrafları yatay ekseninde süreyi ve dikey ekseninde frekansı gösterir, yoğunluk izin parlaklığı olarak temsil edilir. Başka bir deyişle, Cogan'ın fotoğraflarında yoğunluk spektrogramlarda siyah bir arka plana karşı beyazlık olarak gösterilmiştir. Spektrogramlar yoğunluk, parlaklık vb. gibi durumları kullandığı dönem itibarıyla farklı renk tonlarında yani beyaz bir arka plana karşı siyahlık şeklinde de temsil ettiği gözlemlenmiştir. Spektrum fotoğrafları, müziğin ardışık bölümleri için katot ışın tüpünün fotoğraflarını çekmek için kullanılan bir kamera ile analog sinyal analiz ekipmanı kullanılarak oluşturulmuş; bunlar daha sonra kitapta yer verilen birleşik fotoğrafları oluşturmak için birbirine yapılandırılmıştır (Cogan, 1984).

Cogan (1984), potansiyel işitilebilir aralığın yaklaşık on ses bölgesini kapsadığını, bununla birlikte buradaki yargılar, bir müzik eserinin bağlamında spektral bir şekilde aktive edilen gerçek aralığa dayandığını belirtmektedir. Belirli bir müzik eserinin toplam spektral aralığı genellikle çok daha sınırlı bir alan olduğunu ve pes, nötr ve tiz şeklinde üç eşit parçaya bölündüğünü, bunlarında pes ve tiz bölgelerinin uç kısımlarının da yer aldığını ifade etmiştir. Günümüzde ses analizleri ile ilgili spektrogram verilerinde de bu eşit bölünme görsel şekilde renkler aracılığıyla belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Cogan'ın bu bölümler için hazırladığı grafikleri Şekil 2'deki gibidir.

Şekil 2. Herhangi bir spektral aralığın pes, nötr ve tiz bölgelere bölünmesi ve merkezi alan (ortalanmış) ve uç bölgeleri.

Cogan (1984) ikili karşıtlık ilkesinden faydalanarak öne sürdüğü spektrogram analiz yaklaşımını, 13 ikili karşıtlık ile sınıflandırmıştır. Bu karşıtlıklar genel tanımlamaları ile Tablo 1'deki gibidir;

Tablo 1. Cogan'ın analizlerinde kullandığı ikili karşıtlıklar

No	Karşıtlıklar	Genel Tanım	Açıklama
1	Grave/Acute (Pes/Tiz)	Pes bölgedeki spektral enerji oranı arttıkça, sonik karakter nispeten daha mat ve koyu hale gelir. Tiz bölgedeki spektral enerjinin oranı arttıkça, sonik karakter nispeten daha parlak hale gelir.	Dilsel yapılarda bu karşıtlık birinci olarak ifade edilmektedir. Örneğin, kalın ünlülere karşı ince ünlüler. Bu tür zıtlıklar müzikte de önemlidir.
2	Centered/Extreme (Merkezi alan/uç kısımlar.)	Spektral nüans derecesinin bir ölçüsüdür.	Extreme (uç kısımlar), belirli bir sonik bağlamın en yoğun (yoğun karanlık veya yoğun parlak veya bunların karışımı) spektral tonlarını belirtir. Merkezi ortalanan alan ise daha az yoğun spektral tonları belirtir.
3	Narrow/Wide (Dar/Geniş)	Bu karşıtlık, bir sonoritinin veya sonik bağlamın dış spektral öğeleri arasındaki mesafeyi yani toplam genişliğini ifade eder.	Dar bir sonorite, dış elemanlarından ölçüldüğünde üç veya daha az ses bölgesini kapsayacaktır. Geniş bir ses üçten fazla ses bölgesini kapsayacaktır. Dar/geniş karşıtlığı, spektral, sonik karmaşıklığın bir ölçüsüdür çünkü geniş bir sonorite, dar olandan daha farklı kayıt özellikleri içerir.
4	Compact/Diffuse (Kompakt/Yaygın)	Her bir bireysel spektral elemanın genişliğini ifade eder.	Kompakt (-) işareti, her biri tek bir frekans veya perde olarak okunan kısmi dizilerden oluşan bir spektrumu belirtir. Yayılma (+) tanımı, birden fazla frekans veya perdeyi (gürültü" bantları) kapsayan bantlardan oluşan bir spektrumu belirtir. Dağınık kompakt (±) karışık gösterimi hem şeritlerden hem de bantlardan aynı anda oluşan bir spektrumu belirtir.
5	Non-spaced/Spaced (Aralıksız/Aralıklı)	Tek bir ses veya sonik bağlam içindeki spektral öğeler arasındaki olası bir uzamsal boşluğun varlığına atıfta bulunur.	Genel olarak, aralıksız (-) işareti, bir sesin bitişik spektral elemanları (şeritler veya bantlar) arasında bir oktavdan daha geniş hiçbir boşluğun bulunmadığını gösterir. Aralıklı (+) işareti, bir oktavdan daha geniş bir boşluğun varlığını ifade etmektedir.
6	Sparse/Rich (Seyrek/Zengin)	Bu bir yoğunluk ayrımıdır: seyrek bir an veya bağlam, zengin olandan spektral olarak daha az yoğunudur.	Kompakt bir sonoritede (spektral ipliklerden oluşur), seyrek (-) işareti, bağlamın herhangi bir sonoritesinde bulunan maksimum kısmi sayısının yarısının (veya yarısından azının) varlığını gösterir. Zengin (+) ataması, bağlamın herhangi bir

			sesinde bulunan maksimum kısmi sayısının yarısından fazlasının varlığını gösterir. Tek sinüs tonu, seyrekliğin son noktası; "beyaz gürültü" zenginliğin en üst noktası şeklinde ortaya koyulmuştur.
7	Soft/Loud (Alçak/Yüksek)	Müzik alanı gibi, müziğin dinamik aralığı da üçe bölünebilir: yumuşak, nötr, yüksek.	Her bağlam için uygun bir ölçek oluşturulabilir. Yumuşak (-) gösterimi, toplam ses yüksekliği pp-p (veya daha yumuşak) olan bir sonik an veya bağlamı belirtir. Yüksek sesle (+) işaretli, toplam yüksekliği f-ff (veya daha yüksek) olan bir sonik an veya bağlamı belirtir. Nötr (0) ifadesi, toplam ses yüksekliği p ve f arasında olan bir sonik an veya bağlamı belirtir. Ses yüksekliğinin herhangi bir tek sonik an veya bağlamda büyük ölçüde dalgalandığı durumlarda, böyle bir durum belirtilebilir (+).
8	Level/Oblique (Düzey/Eğimli)	Her bir tayfsal ögenin – müzikal uzayda sabit veya hareketli olsun, genel perde oryantasyonu ile ilgilidir.	Tanımlama seviyesi (-), frekansı (perdesi) süresi boyunca genellikle sabit kalan bir spektral ögeyi belirtir. Eğik (+) işaretli, süresi boyunca frekansı (perdesi) genellikle değişen (artan veya azalan veya her ikisi) bir spektral ögeyi belirtir – örneğin glissando. Karışık bir gösterim, seviye/eğik ($\pm$) bir sonik an veya bağlamda hem seviye hem de eğik spektral öğelerin aynı anda varlığını gösterir.
9	Steady/Wavering (Kararlı/Dalgalı)	Bir spektral elementin seyrinde frekans mikro dalgalanmasını (yokluğuna veya varlığına) ifade eder.	Örneğin, perde vibratosunda, mikro dalgalanmalar saniyede 5-20 oranında meydana gelirken genel perde yönelimi aynı seviyede kalabilir. Kararlı (-) gösterimi, gözlemlenebilir frekans (perde) mikro dalgalanmaları olmayan bir spektral ögeyi belirtir. Böyle bir spektral elemanın düz veya eğik olabileceğine dikkat edin – her iki yönde de mikro dalgalanma olmadan hareket eder. Dalgalı gösterim (+), frekansın (perde) mikro dalgalanmalarını gösteren bir spektral elemanı belirtir. Karışık gösterim kararlı-dalgalanma ($\pm$), bir sonik an veya bağlamda hem sabit hem de sallanan öğelerin aynı anda mevcudiyetini gösterir.
10	No-attack/Attack (Atak yok/Atak)	Bir sonik an veya bağlamın spektral öğelerinin başlangıcına atıfta bulunur.	Ayrım, spektral elemanların başlangıcı ve devam eden gövdesi arasında fark edilebilir bir fark olup olmadığına bağlıdır. Bir başlangıcın, özerk bir sonik an olarak kabul edilebilecek kadar farklı ve ayrı olması mümkündür. Bununla birlikte, ayrım fark edilir saldırının diğer devam eden sonik özelliklerle birleştiği veya birleşmediği sonik anları ifade eder.
11	Sustained/Clipped (Sürdürülen/Kesilmiş)	Spektral elementlerin serbest bırakılmasıyla olan ilişkisiyle ilgilidir.	Burada söz konusu olan, salıvermenin zamanlaması ve özellikle tayfsal bir bağlamda bir sessizlik boşluğunun varlığı (ya da yokluğu) – örneğin, bir tayfsal unsur ile onun devamı arasında – meselesidir.
12	Beatless/Beating (Vuruş yok/Vuruşlu)	Sonik bir anda akustik vuruşların yokluğu veya varlığı ile ilgilidir.	Akustik vuruşlar spektrum fotoğraflarında görünmez. Genellikle perde komşulukları tarafından üretildiklerinden, bir spektrumda yakın komşulukların görüldüğü her yerde ortaya çıkarlar. Beatless (-) işaretli, yakın spektral bitişikliklerin ve spektral ikilemelerin olmadığını gösterir, böylece bir sonik an veya bağlam sırasında hiçbir vuruş görünmez. Vuruş (+) gösterimi, yakın spektral komşulukların ve/veya spektral ikilemelerin varlığını gösterir, böylece vuruşlar bir sonik an veya bağlam sırasında bulunur.
13	Slow beats/Fast beats (Yavaş vuruşlar/Hızlı vuruşlar)	Vuruşların hızı, yakın komşuluklar arasındaki frekans farkına bağlıdır.	440 ve 441 Hz'deki A4, aynı anda saniyede 1 vuruş (bps) üretir. 6 Bir bps, en düşük vuruş hızıdır. Diğer uçta, 200 bps'den daha yüksek vuruşlar fark edilebilir. Yavaş vuruşlar, sonik bir dalgalanma üretir. Hızlı vuruşlar, bir sese veya bağlama bir karıncalanma veya uğultu özelliği ekler. Bağlamsal olarak şu şekilde tanımlanabilir: yavaş vuruşlar, koro etkisi ve bir bağlamın spektral aralığının alt yarısındaki bitişiklikler tarafından üretilenlerdir; hızlı vuruşlar, bir

bağlamın spektral aralığının üst yarısındaki bitişiklikler tarafından üretilen vuruşlardı.

Tablo 1’de yer alan karşıtlıklar, ses analizinde kullanılırken tek bir ses sinyalinin zarf yapısı, süresi, genliği, dinamik aralığı ve doğuşkanları gibi birçok değişkeni tanımlamanın yanında, ses sinyallerinin belli bir zaman içinde birbirleri ile olan konumları ve etkilerini tanımlamada da kullanılmıştır. Bu doğrultuda Cogan (1984) her bir sonik hareketin kendi karakterini oluşturabilmesi için belli bir süreye ihtiyacı olduğunu belirtmiş, herhangi bir karakterizasyonun devamlılığı için, bağlam içinde sonik karakterin korunması ile devam ettiğini ifade etmiş, sonik hareketlerin birbirleri ile olan ilişkilerinin önemli olduğunu vurgulamıştır.

	-	+	a	b	c	d	e	f
grave/acute			∅	-	-	+	+	+
centered/extreme			-	-	-	-	+	+
narrow/wide			-	-	+	+	+	+
compact/diffuse			-	-	-	-	+	+
non-spaced/spaced			-	+	+	+	-	-
sparse/rich			-	-	-	+	+	+
soft/loud			-	-	-	-	+	+
level/oblique								
steady/wavering								
no-attack/attack			-	-	-	-	-	+
sustained/clipped			-	-	-	+	+	+
beatless/beating			-	-	+	+	+	+
slow beats/fast beats			∅	∅	-	-	+	+
Neutral (∅)			2	1	0	0	0	0
Negative (-)			11	12	10	7	4	3
Mixed (+)			0	0	0	2	2	1
Positive (+)			0	1	3	4	7	9
<u>Totals</u>			(-11, +0)	(-11, +1)	(-10, +3)	(-9, +6)	(-6, +9)	(-4, +10)
			-11	-10	-7	-3	+3	+6

Şekil 3. Cogan’ın örnek bir eserin analizi sonucu oluşturduğu değerlendirme tablosu.

1. Analiz Süresince Zaman Aralığı

Cogan (1984), her sonik karakterin kendini oluşturması için belli bir zaman aralığına ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Zaman içinde meydana gelen değişiklikleri ortadan kaldırmak için ton rengi kavramının sınırlandırılmasını öneren Wayne Slawson (1981 aktaran Cogan, 1984), tüm bu değişikliklerin ritmik ya da iki veya daha fazla farklı ton renginin ve spektral anlarının birbirini takip etmesi şeklinde değerlendirilmesinin uygun olduğunu öne sürmüştür.

Cogan (1984) sonik anın oluşmasında süre ile ilgili olarak şunları belirtmiştir;

“Her sonik fenomen bir süre gerektirir; ancak her birinin varlığı için farklı bir minimum süre gerekebilir. Bu, farklı frekanslardaki, başka bir deyişle, farklı sürelerdeki ses dalgaları tarafından üretilen spektral elementler için inkâr edilemez bir şekilde doğrudur. Bir spektrumda E1 (yaklaşık 40 Hz) gibi düşük frekanslı

bir perde varsa, dalgalarının her biri saniyenin 1/40'ını gerektirir. Bununla birlikte, 400 Hz'lik bir orta frekans dalgası (GG#4) saniyenin yalnızca 1/400'ü ve 4.000 Hz'lik (B7) bir yüksek frekans dalgası yalnızca 1/4.000 saniye gerektirir" (s. 141).

Sesin oluşumu süresince meydana gelen perde algısı, birbirleri ile etkileşimleri olan farklı sayılardaki frekansların bir araya gelmesi ve sonik an içerisinde zarf yapısı değişiklikleri ile oluşabilmektedir. Düşük frekans perdesi için gereken sürede, orta frekans perdelerinden on tanesi ve yüksek frekans perdelerinden yüz tanesi meydana gelebilir. Sonuç olarak, bir düşük frekans perdesi ortaya çıkarken, birçok yüksek frekans özelliği değişebilir. Buradan hareketle yüksek frekanslı spektral öğeler, zarf yapıları dönüşüme uğramakta, eş zamanlı değişimler göstermekte ve yok olabilmektedir. Bu nedenle, müzikal bağlamlarda, kesin bir biçimde izole edilebilecek ve analiz edilebilecek tek, değişmeyen, anlamlı bir zaman anı bulunmamaktadır. Sonik oluşumları analiz etmek için çeşitli sonik özellikler gösteren zaman dilimlerini analiz etmek gerekmektedir (Cogan, 1984).

Spektrogram analizlerinde sesin belli frekans aralıkları, belli değerlere sahip ses şiddeti seviyeleri ele alınabilir ve bu seçimler analiz yapan kişinin sonik anı ve bağlamı ne kadar detaylı incelemek istediği ile ilişkilidir. Bu yaklaşım analistlerin, ikili karşıtlıkları kullanarak spektrogramda yer alan sonik özellikleri karakterize etmesine katkı sağlamaktadır. Cogan (1984)'e göre, bu yöntemle ele alınan analizlerin, bir bağlamın karakteristiği olan değişen sonik anları daha kısa veya daha uzun aralıklar şeklinde gözlemleyerek temel ton renklendirmelerini ve farklılıkları aydınlatmaya çalıştığını, yapılan seçimlerin doğru ve yanlış olduklarına dair bir standardın bulunmadığını, mutlak veya önceden kesinlik olmadığını belirtmiştir.

2. Analiz Süresince Karşıtlıklar

İnsan sesi ve enstrüman gibi ses kaynaklarının tını ya da ton rengi olarak adlandırılan özellikleri, sahip oldukları ses çeşitliliklerine bağlıdır. Bu tür sonik çeşitliliğin bir örneği insan sesidir. Cogan (1984) insan sesi ve dil ile ilgili farklı ses biçimlerine ve sayısız seslere sahip dillerin, aynı zamanda zengin ve çeşitli söylenen ses geleneklerine de kaynaklık yaptığını ileri sürmüş, bu açıdan enstrümanların, dilsel fonemlere ve onları temsil eden harflere benzediğini belirtmiştir. Daha basit bir ifade ile Cogan, kullanılan diller ve bu dillere ait fonetik yapısal farklılıkları enstrümana benzetmiştir.

Dilbilim alanında yapılan çalışmalarda, Jakobson & Waugh (1987), dilde fonetik yapılar üzerine yaptıkları gözlemlerde, İngilizcede "m" sesinin karşıtının ne olduğu ile ilgili bir sorunun anlamının olmadığı ve zıtlığa sahip olmadığını ifade etmişlerdir. Ancak "m" örneğinin fonetik yapısı içindeki nazal olma özelliğinin gerçek ve tek karşıtının ise dilde yer alan diğer "d", "b", "n" gibi örneklerin fonetik yapısında azal özelliğinin olmaması şeklinde ifade etmişlerdir. Buradan hareketle Cogan (1984), aynı şekilde "Kemanın zıddı nedir?" sorusunun da bir anlamının olmadığını, belirli bir spektral ve sonik bağlama özel katkıların gözlemlenmesine ve bu bağlamın yapısının formüle edilmesinin önemine işaret etmiştir. Kemanın sonik yapısının içinde yer alan vibrasyon özelliğinin diğer sabit elementlere karşıtlığı; yani kemanın sonik bağlamında ayırt edici özelliklere katkıda bulunabilecek kompakt, atak olmayan ve pizzicato gibi kemanın ses özellikleri ile gözlemlenebilmektedir. Cogan (1984), aynı konuya ters yönden yaklaşmak için titreyen (waving), dağınık (diffuse) ve atak (attack) özellikleri sadece kemana ait sonik

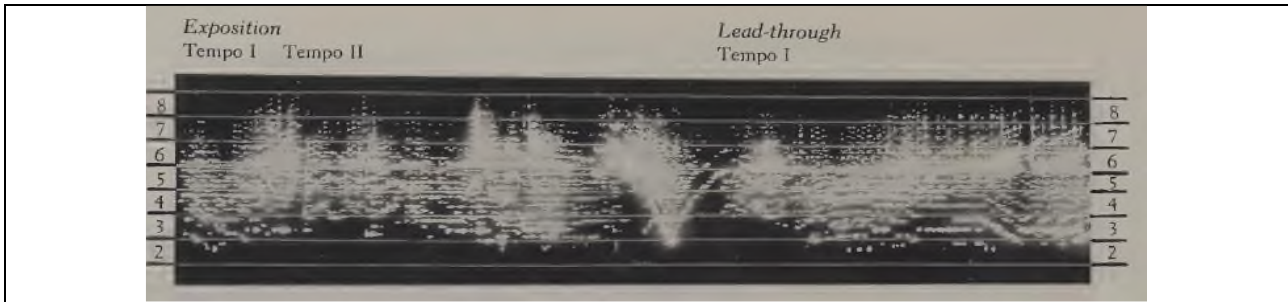

özellikler olmadığını, birçok farklı enstrümanın bu özellikleri farklı bağlamlarda gösterdiğini ifade etmiş, enstrümanın sahip olduğu tınının sonik bağlamın yapısı ile ilişkili olduğunu vurgulamıştır.

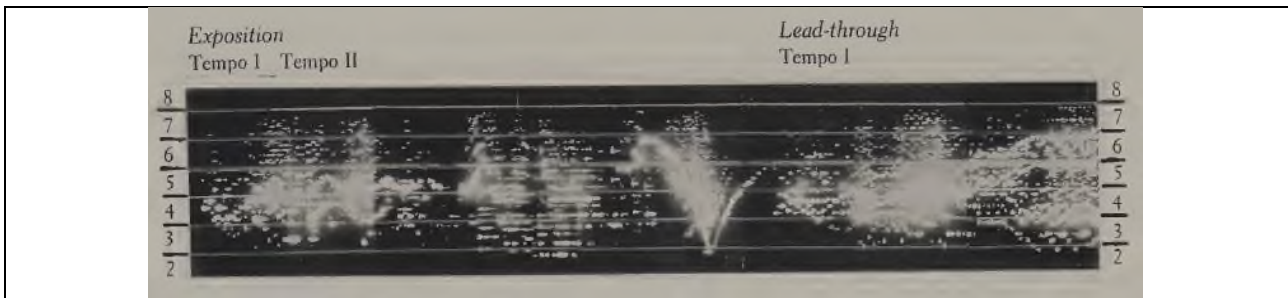
Analiz süreci kapsamında karşıtlıklar kullanılırken, tını veya ton rengi kavramlarının enstrümanlar ile arasındaki ilişkiler araştırılırken yukarıda bahsedilen özellikler değerlendirmeye alınmaktadır. Bu bağlamda, Jakobson & Waugh (1987), enstrüman tanıma ve ton-renk algısının aynı olduğu varsayımına dayanan psikofiziksel testlerin sonuçlarını, müziğin sonik yönünü, ton rengini, orkestrasyonda olduğu gibi yalnızca enstrümanların kombinasyonları ve sırası gibi ton renk yaklaşımlarının yeniden değerlendirmesi gerekliliğini ileri sürmüş ve müzikal yapı ve ifade, birincil olanın müzik aletleri değil, müzikal seslerin olduğunu ifade etmiştir.

3. Analiz Süresince Temel İlişkiler ve Fonksiyonlar

Tını analizlerinde sonik bir anın yani belirli bir müzik eserindeki sonoritenin farklı icraları incelendiğinde aynı enstrümanların farklı modellerine, farklı icracılara ve fiziki ortamlara bağlı olarak spektral ayrıntılarda değişiklik görülebilmektedir. Modern bir kuyruklu piyano ve forte piyano çalgıları arasındaki analizler sonucunda tını farklılıkları ve spektral değişiklikler görülmüştür (Congan,1984). Beethoven's Piano Sonata in E, Opus 109, eserinin Jorg Demus performansı ve fortepiyano ile alınmış kaydın ve aynı eserin Artur Schnabel performansı ve piyano ile alınmış kaydın spektral farklılıkları şu şekildedir;

Şekil 4. Beethoven's Piano Sonata in E, Opus 109, eserinin fortepiyano analizi.

Şekil 5. Beethoven's Piano Sonata in E, Opus 109, eserinin piyano analizi.

Cogan (1984), iki sonik anın enstrümanların farklı modelleri, farklı icracılar ve fiziki ortamlar gibi yukarıda bahsedilen değişkenlerden kaynaklı neredeyse hiçbir zaman aynı olamayacağını belirtmiş, bu değişikliklere rağmen analiz edilen iki sonoritenin, insan veya enstrüman sesleri gibi hangi ses kaynağından üretildiğinin tespit edilmesinin açık olduğunu ifade etmiştir. İkili karşıtlık yönteminin

spektrogram analizinde kullanımı; değişken olan icracı, performans geleneği, sonik ortamların fiziksel yapılarının benzerlikleri ya da farklılıkları ve spektral çeşitlilik içinde ele alınan eser içindeki bir sonorite, bir ses kaynağının tını değerleri vb. gibi öğelerin kimliklerinin nasıl korunduğu ile ilgili verilerin, fonetik ve fonolojik yöntemlerin de etkisiyle anlaşılmasına ve açıklanmasına yardımcı olmaktadır (Cogan, 1984). Fonetik ve fonoloji yaklaşımları arasındaki farklar, seslerin analizini farklı şekilde etkilemektedir. Bu bağlamda Trubetzkoj (1969), fonetiği konuşma eylemiyle ilgili seslerinin akustik ve artikülasyon özellikleri gibi maddi yönü ile ilgilenen bilim alanı, fonolojiyi ise ilişkiler, işlevler ve değerlerin yer aldığı sosyal bir kurum olan dil sistemi içinde, seslerin soyut dilsel değerleri inceleyen bilim alanı olarak ileri sürmüştür.

Tını analizinde kullanılan ikili karşıtlıkların temelinde yer alan dilbilimsel yaklaşımın daha iyi anlaşılabilmesi için Cogan (1984), fonetiğin, konuşmada bulunan tamamlanmamış sonik öğeleri ortaya çıkaran, fonolojinin ise dilsel sözcüklerin ve dillerdeki belirli seslerin belirli işlevlerini ayırt ettiğini ileri sürmüş, fonetiklerin ise sonik malzemesini işlevsel hale getiren, ilişkiler ve değerler açısından düzenleyen dilsel karşıtlıklar sistemi olan teorik bir model geliştirdiğini belirtmiştir. Ayrıca bu modelin bir sözcüğü veya tümceyi fonetik ayrıntısına değil, bir anlamı diğerinden ayıran belirli sürekli karşıtlık işlevlerine ve ilişkilerine dikkat ederek ele aldığını ortaya koymuştur.

Tek enstrümantal seslerin tüm artikülasyon ve akustik yönlerini belirlemeye çalışan geleneksel müzik fonetiği, tek enstrümanların incelenmesi yoluyla gelişmiştir. Yapılan çalışmalar ışığında yeni keşfedilen sonik özelliklerin müzikal değere olan katkılarının araştırılması ile ses tasarımı alanında da elektronik ortamda trompet, piyano vb. enstrümanların seslerini yaratmada kullanılan yöntemlere zemin hazırlamıştır (Cogan,1984).

Cogan (1984), bir sonik öğenin müzikal bağlamda, müzikal ve sonik olarak anlamlı olması için yalnızca mevcudiyeti ile değil, yapısal olarak tekrarlanarak ve büyüyerek kendini göstermesi gerektiğini belirtmiş fakat bir enstrümantal seste yer alan bazı fonik özelliklerin bazen zayıf şekilde kaldığı ve karakterize olamadığını ve bağlam içinde yok olduğunu ileri sürmüştür. Müzikal ve sonik olarak yer alan öğelerin çoğunun ise bir besteci veya icracı tarafından belirli bir anda vurgulanacak veya bastırılacak ses niteliklerini temsil ettiğini ifade etmiştir. Cogan (1984), bu niteliklerin kullanılan enstrümanların ses repertuarında mevcut olması gerektiğini bazen bu niteliklerin görünür olma ya da görünmeme nedenlerinin ise sesi oluşturan tarafından yapılan yapısal sonik seçimlerle ilişkili olduğunu belirtmiş, ses içeriğini oluşturan tarafından enstrümanın akustik yapısına bağlı olarak bireysel ya da bağlamsal olarak şekillendirilebilir olması ile ilgili olduğunu öne sürmüştür. Bir müzikal yapıyı analiz eden kişinin de aynı şekilde, analiz edilecek sonik öğeleri ve dikkate alınacak karşıtlıkları değerlendirmesini ve bir bütün olarak tanımlaması gerektiğini de ortaya koymuştur.

Cogan (1984), bilim ve sanatın, bir dünyayı tasavvur etmenin esasen insani yolları olarak dilbilim ile birleştirdiğini, müzikal yapı ve sesler sisteminin de dil sesleri sistemi gibi açıklanabilir olduğunu ortaya koymuştur.

B. DAVID K. BLAKE'İN TINI ANALİZ YAKLAŞIMI

Blake (2012), tını üzerine çalışan araştırmacıların, Helmholtz'un zamanından beri tının oluşumunda önemli olan unsurlardan birinin harmonik seslerin üst ton kombinasyonları ile oluştuğunu bildiklerini fakat tanımlanmasında zorlandığını öne sürmüştür. Bu bağlamda, De Vale (1985) karşılaşılan sorunun standart batı müziği notalarının tınıyı görsel olarak temsil edememesi olduğunu, tını niteliklerini ve şekillerini analogik yaklaşım içeren tamamen yeni notasyon sistemlerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapıldığını vurgulamıştır.

Blake (2012), *Timbre as Differentiation in Indie Music* adlı makalesinde, rock müzik türünde ele aldığı örnek parçaların tını analizi sürecinde bölümlere ayırdığı ses örneklerini tanımlamak için dört sınıftan oluşan bir sınıflandırmayı önermiştir. Blake'in yaklaşımı dilbilim alanındaki ikili karşıtlık ilkesinden hareketle yapılan bir çalışma değildir fakat yine sözel ifadeler ile sonik bağlamın anlamlandırılması düşünülmüştür. Lavengood (2017), Blake'in bahsedilen çalışması ile ilgili olarak, bağımsız (indie) müzik ile ana akım (mainstream) müziğin karşılaştırıldığını ve tını analizi yaklaşımında ise tını ve kimlik tartışması bağlamında yaptığını ifade etmiştir. Blake'in tını analizi için kullandığı ifadeler şu şekildedir;

Tablo 2. Blake'in analizlerinde kullandığı sıfatlar.

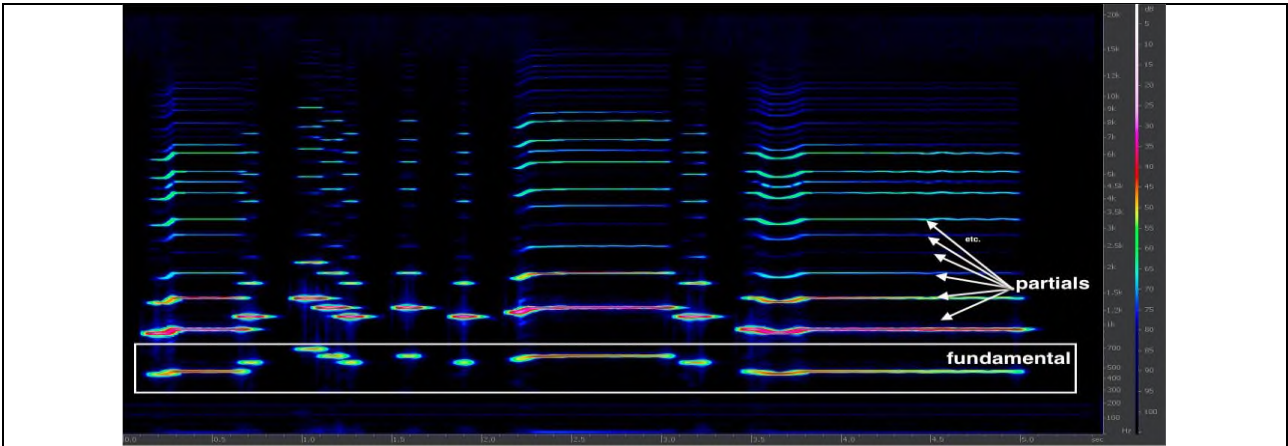
No	Sıfatlar	Genel Tanım	Açıklama
1	Full (Tam/Dolu)	Üst tonlarla ilgili olarak hem yüksek hacim hem de tını karmaşıklığı anlamına gelir.	Analiz sürecinde tamamıyla agresif bir yapıdaki büyük kısmının sesle dolu olan sonik alanın ifade edilmesinde kullanılmaktadır. Güçlü akorların (power chord) duyulduğu yüksek tonların birbirine karışmasından kaynaklanan hem yüksek ses seviyesini hem de tını karmaşıklığını ifade eder.
2	Distorted (Bozulmuş)	Manipüle/Distorsiyon edilmiş sesler.	Sonik alan içerisinde temiz (clean) bir elektrogitar sesi yerine, distorsiyona uğratılmış seslerin yer aldığı örneklerin analizinde kullanılmaktadır.
3	Digestible (Sindirilebilir)	Distorsiyon kişinin perde ve ritmi duyma yeteneğini aşmaz.	Sonik alanda distorsiyonun sesin perdesini ve ritmini aşmadığını belirtmek için yani gitar vb. enstrümanların harmonik ritim yapısının ayrıca davul gibi ritim enstrümanlarının ikinci ve dördüncü vuruştaki ritmik vurgusunun net şekilde anlaşılabilir örnekler ifade edilirken kullanılmaktadır.
4	Homogony (Homojenik/Bağdaşık)	Bir albümün amaçlanan akışını izleyen her parçada yer alan enstrümantasyon çeşitliliği ile ilgilidir.	Sonik alanda homojenlik ile anlatılmak istenen, analiz edilen şarkıların verilen ses ortamlarında hem ses çeşitliliği olmaması hem de iki şarkı arasındaki elektrogitarların olası ses aralıklarına göre seslerin benzerliğinin beklendiği durumlarda kullanılmaktadır.

Yukarıda bahsedilen sıfatlar, analiz sürecinde bu sesleri tanımlayan tek potansiyel ifadeler olmasa da dinleyiciler için anlamlı olan yönleri ortaya koymaktadır (Blake,2012).

Blake tını analizi yaklaşımında, karşıt ikilikleri kullanmayarak daha basit bir ifade şekli ile çalışmalarını yaptığı rock müzik türü ile bağdaştırmış, bu tür içerisinde yer alan enstrümanların tınlarının müziğe kattığı kimlikten hareket ederek belirlediği sınıflardan oluşturduğu sınıflandırmaları kullanarak bir analiz yaklaşımı geliştirmiştir.

C. MEGAN LAVENGOOD'UN, ROBERT COGAN ve DAVID BLAKE TARAFINDAN GELİŞTİRİLEN TINI ANALİZİ YAKLAŞIMLARI ÜZERİNE İNCELEMELERİ

Tını çalışmalarının kültürel yaklaşımı, müzik tınısını anlama ve analiz etmede kullanılan bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak tını algımızın spektrogram analizinde gösterilen ses sinyallerinin fiziksel ölçüleriyle nasıl karşılaştırıldığını ve yorumlandığını incelemek, yakın zamandaki çalışmaların konusu olmuştur. Tını, spektral öğelerin toplamı ve bu spektral öğelerin de zaman içinde nasıl değiştiği ile ilgilenir. Başka bir deyişle, tını genellikle bir sese dâhil edilen harmonik sesler ve bunların göreceli yüksekliği olarak tanımlanır (Lavengood, 2017). Ayrıca Lavengood (2017), yönteminde müzik eserinin spektrogram analizinde yer alan tınıyı oluşturan temel sesler, perde ve ritmik öğelerden oluşan dokusal fonksiyonunun yorumlanması kültürel analiz ve etnografi ile birleştirdiğini buradan hareketle tını analizi ederken uyum sağlayabilecek bir dizi tını özelliği tanımladığını ifade etmiştir. Ayrıca bir spektrogramın y ekseninde frekansı ve x ekseninde zamanı gösterirken, renk değişiklikleriyle birlikte genliği gösterdiğini böylece belirli bir frekans aralığı boyunca enerji dağılımının göreceli ağırlığını görselleştirdiğini ve bir temsilini sağladığı bilinmektedir. Bir ses sinyalinde bulunan tüm frekansların hacmini ve bu hacimler ile frekansların zaman içinde nasıl değiştiğini gösteren bir spektrogram örneği Şekil 6'da yer almaktadır.

Şekil 6. Ayrıntılı spektrogram (Lavengood, 2017).

Bir spektrogram, yalnızca temel perdeyi değil, aynı zamanda kulağın benzersiz bir tını ile tek bir tonda birleştirdiği tüm tonları da göstermektedir.

Lavengood (2017)' a göre; Cogan'ın yaklaşımı, sadece bir tını analizi modeli yaratmaktan ziyade dönemi itibari ile ortaya çıkan sorunlar için bir çözüm önerisi getirme çabası şeklindedir. Ayrıca Cogan'ın kullandığı ikili karşıtlıkların bazılarının perde ile ilgili olduğunu bazı karşıtlıkların ise ses yüksekliği ile ilgili olduğunu belirterek, Cogan'ın sınıflamasını eleştirmiştir. Bu bağlamda Cogan'ın bütün ikili

karşıtlık dizimlerinin bazılarını dikkate almayarak açıklamalarını yapmıştır. Lavengood ele aldığı karşıtlık ikilikleri içeriklerine göre yeniden adlandırma yapmış ve spektrogram analizinde verilerin daha anlaşılır şekilde ifade edilebileceğini öne sürmüştür.

Lavengood (2017), Cogan'ın tını analizi kapsamında yer verdiği sınıflandırmayı değiştirerek daha anlaşılır kavramların yer aldığı üç kategoride ele almıştır. Sesin sürekli (sustain) bölümünde yer alan spektral bileşenler, sesin atak kısmında yer alan spektral bileşenler ve son olarak perde bileşenleri şeklinde sınıflandırmıştır. Cogan'ın yaklaşımında tınının özellikleri ile diğer müzik alanlarının özellikleri arasındaki ayrımın netleştirilmesi için yükseklik ve perde değişiklikleri gibi tını üzerinde etkili olan unsurları farklı kategoriler altında toplamıştır.

Lavengood (2017), Cogan'ın karşıtlıklarının neredeyse tamamının bir sesin bozulmasına veya sürdürülmesine odaklandığını, bir sesin atak kısmının da tınısının algılanmasına büyük ölçüde katkıda bulunduğunu belirterek, ayrı bir atak (attack) profili olmadan, dinleyicilerin sesleri tipik olarak özellikle sentezlenmiş veya robotik sesler olarak sınıflandırdığını ifade etmiştir. Ses kaynağının tınısı üzerinde etkili olan atak kısmı ses kaynağının yapısına bağlı olarak değişiklik gösterebilir; örneğin mızrap ve benzeri kullanılarak çalınan telli enstrümanlar ile piyano gibi tellere çekiç ile tetikleyen ve nefesli enstrümanların atak süreleri farklılık göstermektedir ve neredeyse tüm akustik enstrümanlar, sürekli (sustain) alandaki tonlarından farklı bir atak profiline sahiptir.

Cogan'ın karşıtlıkları incelendiğinde, tınısal özelliklerin enerji durumlarına göre pozitif veya negatif olarak tanımlandığı görülmektedir. Düşük frekans, düşük yoğunluk, düşük aktivite, düşük iç kontrast gibi tını özellikleri düşük enerji durumlarıdır ve negatif olarak tanımlanmaktadır. Yüksek frekans, yüksek yoğunluk, yüksek aktivite, yüksek içsel kontrast gibi tını özellikleri ise yüksek enerji durumlarıdır ve pozitif olarak tanımlanmıştır (Cogan,1984). Lavengood (2017), Cogan'ın ele aldığı bu enerji kavramının, yalnızca akustik hakkında gerçek içerik sağlayan spektrogram görüntüsü verilerinin dışında, insan tını deneyimine öncelik verme yönündeki genel eğilimi temsil ettiğini öne sürmüştür. Lavengood (2017), bir müzik analizi boyunca parçanın tınısının enerji seviyesini takip etmenin, muhtemelen bir dinleyicinin o parçayla ilgili deneyimini yansıtmak için yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Lavengood (2017), pozitif ve negatif tını özelliklerin göreceli olarak değerlendirilmesini ve dinleyici deneyimiyle ilişkilendirilmesini, Cogan'ın kitabının en kritik kusuru olduğunu belirtmiş ve bu durumun Cogan'ın yönteminin müzik teorisyenleri arasında popüler olamamasının nedeni olarak göstermektedir.

Lavengood'un, Cogan'ın karşıtlıklar ile oluşturduğu analiz yaklaşımına yeni bir bakış açısı getirerek ortaya koyduğu analiz yaklaşımı şu şekildedir;

Tablo 3. Lavengood'un analizlerinde kullandığı ses devamlılığının (sustain) spektral bileşenleri ile ilgili ikili karşıtlıklar.

No	İkili Karşıtlıklar	Genel Tanım
1	Bright/Dark (Wide/Narrow)	Bu karşıtlık, ana ses ile en yüksekte tınlayan ses parçası arasındaki oktav farkına işaret eder. Verilen ana ses x Hz ve en yüksekteki ses parçası y Hz arasındaki uzaklık $\log_2(y) - \log_2(x)$ ---- " $index=\log_2(f_{max})-\log_2(f_0)$ " formülü sonucundaki sayı ile tespit edilmiş olur. Bu sayının Bright/Dark – Wide/Narrow şeklinde ifade edilmesi bağlamsaldır.
2	Pure/Noisy Compact/Diffuse	Her bir sesin bant kalınlığı olarak değerlendirilir. Spektrogramda saf (pure) seslerin ince şeritleri vardır. Gürültülü (noisy) seslerin bant kalınlığı daha fazladır ya da daha düşük genlikli bir enerji ile çevrilmiş bir banttır.
3	Full/Hollow Non-spaced/Spaced	Bazı enstrümanlar yapıları gereği temel sestem daha yüksek ve temel sese eşlik eden üst tonları üretmez. Bu şekildeki enstrümanların spektrogram analizlerinde temel ses ve üst tonları arasında boşluklar görülmektedir. Bazı ses sinyallerinde ise bazı üst tonlar diğerlerine göre daha yüksek olabilir ve böylece genel olarak en yüksek ses olan temel ses gibi duyulacağından diğer ses parçalarının genliğinin düzenli bir şekilde azalmasına neden olmaktadır. Böyle durumlarda spektrum ile kontrol etmek gerekebilmektedir.
4	Rich/Sparse	Bir ses sinyali içinde bulunan pek çok sayıdaki ses parçasının sayısına işaret etmektedir. İçinde ses parçası sayısı fazla olan zengin (rich), az olan ise seyrek (sparse) olarak adlandırılmaktadır.
5	Beatless/Beating	Ses sinyali içinde oluşan akustik vuruşların varlığına ya da yokluğuna işaret etmektedir. Vuruşlar biraz farklı iki frekans arasında meydana gelir ve düzenli dalgalanmalar şeklinde görülür. Spektrogramda ses parçası üzerinde düzenli şekilde parlama ve koyulaşma şeklinde görülür. Eğer düzenli genlik dalgalanmaları mevcutsa, bu bir beating devamlılığı belirler, eğer herhangi bir dalgalanma mevcut değilse, beatless bir devamlılık ile sonuçlanacaktır.
6	Harmonic/Inharmonic (Cogan'da yer almamaktadır.)	Harmonik olan bir ses temel sesin tam sayı oranlarında harmonik parçaları içerir. Harmonik olmayan (inharmonic) sesin bazı bölümleri tamsayı oranlarında değildir. Spektrogram analizinde sıkı kümeler halinde görünen kısımlar harmonik kısımlar olarak rahatça tanımlanabilmektedir.

Tablo 4. Lavengood'un analizlerinde kullandığı atak (attack) kısmının spektral bileşenleri ile ilgili ikili karşıtlıklar.

No	İkili Karşıtlıklar	Genel Tanım
1	Percussive/Soft	Ses sinyalinin başlangıcında yani atak kısmında görülen bir durumu tanımlamak için kullanılmıştır. Yukarıda verilen Pure/Noisy kavramı ile benzer bir ifadedir. Gürültülü (Noisy) veya Vurmali (Percussive) terimleri sesin başlangıç yani atak bölgesinde geniş bir bant genişliği olduğu; Yumuşak (Soft) veya Saf (Pure) ise yine ses sinyalinin başlangıç noktasında dar bir bant genişliği ile görülmektedir.
2	Bright/Dark	Ses sinyalinin başlangıcında yani atak kısmında görülen bir durumu tanımlamak için kullanılan bu ifade yukarıda verilen sesin devamlılığının spektral bileşenleri kısmındaki ifade ile aynı durumu açıklamaktadır.

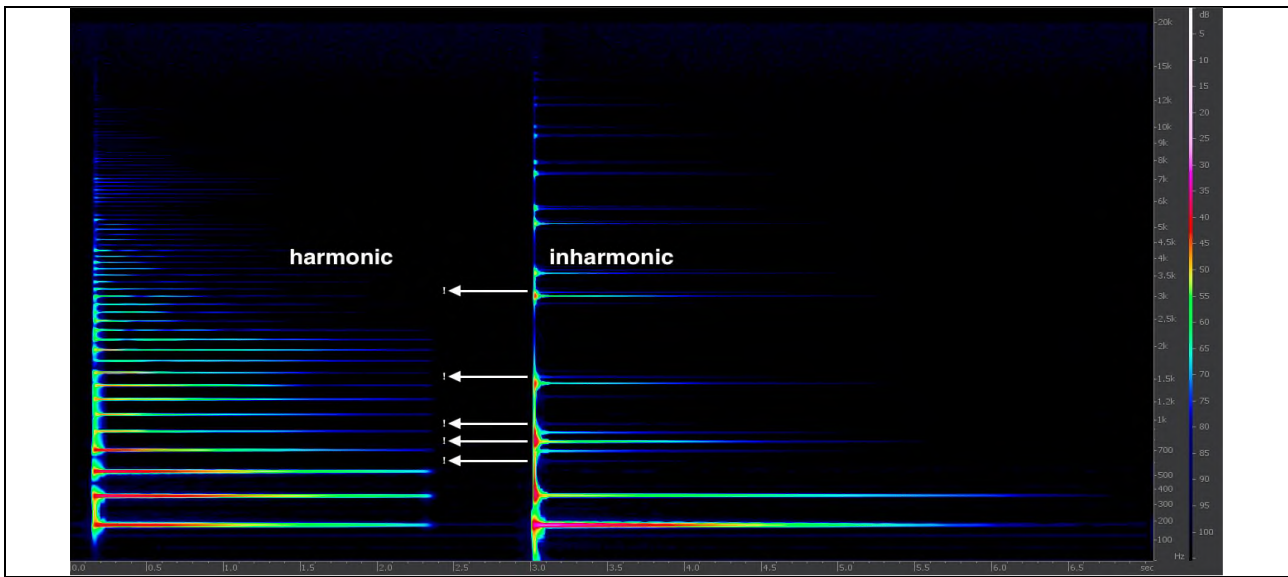
Tablo 5. Lavengood'un analizlerinde kullandığı Perde (Pitch) bileşenleri ile ilgili ikili karşıtlıklar.

No	İkili Karşıtlıklar	Genel Tanım
1	Low/High	Bu ifade, ses sinyalinin perde konumunu tanımlar. Bu kesinlikle tınıya ait bir nitelik olmasa da temel etkilerin frekansı, tını algısını etkiler: örneğin, yüksek seslerin, özellikle temel ses ile en yüksek harmonik sesleri arasındaki mesafe geniş olmadığında bile parlak gelebilir. Bu nedenle bu perde niteliği, bir tını analizi ile ilgilidir.
2	Steady/Wavering	Sabit/Dalgalanma. Seste, vibratoda olduğu gibi mikro dalgalanmalar varsa, ses dalgalanıyordur. Aksi halde sabittir. Bu fark, dalgalı bir çizginin dalgalı, düz bir çizginin sabit bir sese karşılık geldiği spektrogramda açık bir şekilde görülmektedir.

Lavengood, Cogan'ın yaklaşımını temel olarak oluşturduğu ikili karşıtlıkları üç kategori altında toplayarak daha sadeleştirilmiş ve teknik kavramların daha az yer aldığı bir analogik yaklaşım ortaya koymuştur. Lavengood (2017), Cogan'ın kullandığı Grave/Acute, Centered/Extreme, Level/Oblique ve Steady/Wavering ikiliklerinin perdeyi ilgilendirdiğini, Soft /Loud ve Sustained/Clipped karşıtlıklarının ise ses yüksekliği ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Cogan'ın özel olarak bir tını teorisi yaratmaya çalışmasından öte, müziğin analizinde spektrogramların yararlılığını daha geniş bir şekilde göstermek ve tını analizi için bir model sunma çabası olduğunu ileri sürmüştür.

Cogan'ın sınıflandırmasında yer verdiği wide/narrow ikiliği ile Lavengood'un bright/dark olarak yeniden yorumladığı ikilik, anlam olarak karşılık gibi gelmektedir. Lavengood (2017), Sonik alan içindeki melodik aralığın parlaklık ile eşitlenebildiğini ileri sürmüştür. Dinleyicilerin düşük bir frekanstan yüksek bir frekansa doğru yükselen bir sinüs dalgası işittiğinde; çoğunun tonun parladığını belirttiğini fakat bright/dark karşıtlığına göre sinüs dalgasının, en düşük ve en yüksek harmonikleri arasındaki aralığın yükselme boyunca 0 olduğunu ve koyu bir tonunu koruduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda sinyalin genişliğinin ölçümünün, parlaklığı tahmin etmede daha iyi sonuç verdiğini ve bu karşıtlıkla ilgili başka çalışmalar yaparak yeniden ele alacağını ifade etmiştir. Harmoniklerin teoride sonsuza kadar devam etmesinden ötürü, analistler analiz edilen sinyaller arasında, tutarlı olan belirli bir genlikte bir kesit belirleyerek çalışabilmektedir (Lavengood, 2017).

Lavengood'un, Cogan'ın karşıtlıklarına alternatif olarak getirdiği ve ses devamlılığının (sustain) spektral bileşenleri kategorisi altındaki karşıtlıklar incelendiğinde; Cogan'ın kullandığı compact/diffuse karşıtlığı ve Lavengood'un pure/noise karşıtlığı sonik alan içindeki sinyallerin genişliklerini benzer şekilde ifade etmektedir. Cogan & Lavengood, spektrogramda sonik alanda yer alan spektral öğelerin temel ses ve üst tonları arasındaki boşluklar için kullandıkları non-spaced/spaced ve full/hollow karşıtlıkları birbirleri ile örtüşmektedir. Lavengood'un bu kategori altında yer verdiği harmonic/inharmonic, Cogan'ın karşıtlıkları arasında yer almamaktadır. Bu karşıtlık ile harmonik ve harmonik olmayan ses örneklerinin bazı bölümlerinde tamsayı değerlerinin değişiklik gösterdiği, spektrogram analizinde sıkı kümeler halinde görünen kısımların harmonik kısımlar olarak kolaylıkla tanımlanabilmektedir (Lavengood, 2017).

Şekil 5. Spektrogramda harmonic/inharmonic karşıtlığı (Lavengood,2017).

Lavengood'un, Cogan'ın karşıtlıklarına alternatif olarak getirdiği ve atak (attack) kısmının spektral bileşenleri kategorisi altındaki karşıtlıkları incelendiğinde; Lavengood'un percussive/soft olarak adlandırdığı karşıtlığının, Cogan'ın karşıtlıklarından compact/diffuse ile sesin başlangıç yani atak bölgesinde geniş bir bant genişliği ya da dar bir bant genişliği olduğu durumlarını ifade ettiği

görülmektedir. Lavengood'un bu kategori altında verdiği bright/dark karşıtlığının ise ses devamlılığının (sustain) spektral bileşenleri kategorisinde yer alan karşıtlık ile aynı olduğu görülmektedir.

Lavengood'un, Cogan'ın karşıtlıklarına alternatif olarak getirdiği ve perde (pitch) bileşenlerin tespit edilmesinde kullanılan ikili karşıtlıklar kategorisinde yer verdiği low/high karşıtlığı, Cogan'ın yaklaşımında yer almamaktadır. Bu karşıtlık analiz edilen sonik alandaki ses sinyalinin perde konumunu tanımlamaktadır. Aslında müzikal bir özelliği ifade eden karşıtlık, temel etkilerin frekansının tını algısını etkilemesinden kaynaklı tını analizi ile ilgili kabul edilmiştir (Lavengood,2017). Perde (pitch) bileşenlerin tespit edilmesinde kullanılan ikili karşıtlıklar kategorisinde yer alan diğer karşıtlık olan steady/wavering Cogan'ın yaklaşımındaki aynı isimdeki karşıtlık ile aynı spektral durumu ifade etmek için kullanılmıştır.

Lavengood (2017), David Blake'in "Timbre as Differentiation in Indie Music" (2012) makalesinde, bağımsız (indie) müzik ile ana akım müziği karşılaştırdığını, bu müzik türlerinin tını analizinde yaklaşımın, tını ve kimlik tartışması bağlamında olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle, Blake'in tını analizi yaklaşımında rock müzikteki tınları tanımlamak için dört mantıksal önermenin yani dolu (full), bozuk (distorted), homojen (homogony) ve sindirilebilir (digestible) sıfatlarının yer aldığı (boolean) bir sistem görülmektedir. Lavengood (2017), Blake'in sistemini farklı grupların seslendirdiği parçalar üzerinde tını analizleri yaptığını, Blake'in analizlerinin sonik alan içinde yer alan verilerin iç yüzünü anlamaya çalıştığını ve ayrıca müzikal tını algısı ve deneyimi için sağlam bir felsefi temel sağladığını belirtmiştir.

Tını algısı için dolaysız bir şekilde yani doğrudan fark edilen bir olgu olduğunu ileri süren Blake, sisteminde yer verdiği tınısal niteliklerin varlığına dair herhangi bir ampirik doğrulama sunmamıştır. Bu durum ile ilgili Blake, tını ile ilgilenen son zamanlardaki teorik müzik araştırmaların büyük çoğunluğu arasında yaygın bir uygulama olduğunu söylemiştir (2014, aktaran Lavengood,2017). Lavengood (2017), Blake'in tını ve kimlik konusundaki önemli çalışması ışığında, analizlere ampirik unsurların eklenerek daha da güçlendirilebileceğini ifade etmiştir.

Sonuç

Seslerin, elde edildiği ses kaynaklarını temsil ettiği bilinmektedir. Sesin ait olduğu ses kaynağının tını özelliklerini ne şekilde aktardığı ve bunun nasıl ifade edilmesi gerektiği ise müzik alanında araştırma konusu olmuştur. Literatür araştırması sonucu ulaşılan ve tını alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde tını ve ses rengi gibi kavramların sadece ses kaynağının fiziksel yapısı ile değil, ses kaynağının içinde yer aldığı kültürel bağlamla da ilişkili olduğu görülmüştür. Buradan hareketle sesin yapısal özellikleri ve akustik sonuçları, teknolojik ilerlemeler ışığında spektrum ve spektrogram gibi araçlarla somut bir şekilde ifade edilebilirken, tınının, ses rengi ve kalitesini temsil ettiği düşünülen parlak, koyu, yumuşak, sert vb. gibi ifadelerin açıklanmasında kişisel farklılıklardan kaynaklı kavramsal karmaşaların olduğu görülmektedir.

Araştırma bulguları doğrultusunda, tınının kültürel bağlamda ele alınmasında analogik bir yaklaşım kullanıldığı görülmektedir. Analogik yaklaşımın, tınının karmaşık sonik özellikleri ve benzerlikler arasındaki ilişkilerin anlamlandırılmasında kullanılan bir yöntem olduğu tespit edilmiştir.

Robert Cogan, David K. Blake ve Megan Lavengood tınıyı tanımlamak için analogiyi kullanarak analiz yaklaşımları ortaya koymuşlardır.

Cogan, *New Images of Musical Sound* kitabında, analiz etmek için seçilen ses kaynaklarını; insan sesi, enstrüman sesleri, enstrüman toplulukları ve orkestra, elektronik ve teyp müzikte kullanılan ses kaynakları şeklinde kategoriler altında toplamış ve tını analizi çalışmalarını farklı türdeki ses ve müzikal sesler üzerinde değerlendirmeler yaparak ortaya koymuştur. Cogan, IBM Firması ile birlikte çalışarak geliştirdiği spektral fotoğraflar üzerinde dilbilim ve fonoloji alanında kullanılan ikili karşıtlıklar ilkesini kullanan bir yaklaşım sergilemiştir. Bu bağlamda Cogan, günümüz spektrogram analizi çalışmalarına katkı sağlamış ve ilk örneklerini ortaya koymuştur. Cogan, öznel tınları içeren ve geniş müzikal sesler sistemine sahip her bir eserin ortaya koyduğu seslerin, yapısal rolünü ve özelliklerini anlamaya çalışan bir yaklaşım ile 13 karşıtlıktan oluşan karşıtlıklar tablosunu ortaya koymuştur.

Blake'in tını analizi yaklaşımı, dilbilim alanındaki ikili karşıtlık ilkesi ile yapılan bir çalışma değildir. Analogik bir yaklaşımla, sözel ifadeler ile sonik bağlamın anlamlandırılması düşünülmüştür. Blake tını analizi yaklaşımında, rock müzik türünde ele aldığı örnek parçaların tını analizi sürecinde, bu tür içerisinde yer alan enstrümanların tınlarının müziğe kattığı kimlikten hareket ederek belirlediği sınıflardan oluşturduğu sınıflandırmaları kullanarak bir analiz yaklaşımı geliştirmiştir. Bölümlere ayırdığı ses örneklerini tanımlamak için dört sınıftan oluşan bir sınıflandırmayı kullandığı görülmektedir.

Lavengood tını analizine yönelik yaptığı araştırmasında, Cogan & Blake'in yaklaşımlarını incelemiş ve öneriler getirmiştir. Cogan'ın karşıtlıklarını yeniden gruplandırarak Lavengood bu gruplandırma ile daha anlaşılır bir analogik tını analizi yaklaşımı hedeflemiştir. Ayrıca Cogan'ın tını analizi yaklaşımında yer almayan harmonik/inharmonik ve low/high karşıtlıkları ile Cogan'ın tını analizi yaklaşımına katkıda bulunmuştur. Lavengood (2017), David Blake'in "Timbre as Differentiation in Indie Music" (2012) makalesinde, bağımsız (indie) müzik ile ana akım müziği karşılaştırdığı için tını analizine yaklaşımının tını ve kimlik tartışması bağlamında olduğunu, analizlere ampirik unsurların eklenerek daha da güçlendirilebileceğini ifade etmiştir.

Müzik teknolojileri kapsamında; ses tasarımında, kayıt aşamalarında, mix ve mastering süreçlerinde tını kavramına bağlı olarak sesin rengi ya da kalitesi şeklindeki özelliklerin manipüle edilirken ifade edilmesinde analogik ifadeler kullanılmaktadır. Bu çalışma bir derleme çalışması olması bakımından, kronolojik bir sıra ile tını analizinde spektrogramdan yararlanılarak yapılan çalışmalarda, ortaya koyulan bilgilerin hem müzik alanında çalışmalarını yapan araştırmacılara hem de son noktada okuyucuya, tını ile ilgili tarihsel spektrogram analizi yaklaşımlarının bir sentezini sunulmuştur.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Allison, D. (1999). Structuralism. İçinde R. Audi (Ed.), *The Cambridge dictionary of philosophy* (Second Edition) (ss. 882-884). Cambridge University Press.
- Bal, N. P., Murat, M., & Erkan, B. (2020). Soyut düşünme becerileri açısından hikâyeler üzerinde analogik düşünme. *The Journal of International Education Science*, 25(7), 29-55.
- Bartlett, B., & Bartlett, J., (2009). *Practical recording techniques*. Focal Press.
- Blake, D. (2012). Timbre as differentiation in Indie music. *Music Theory Online a Journal of the Society for Music Theory*, 2(18), 1-18.
- Cogan, R. & Escot, P. (1976). *Sonic design: The nature of sound and music*. Prentice-Hall Inc.
- Cogan, R. (1984). *New images of musical sound*. Harvard University Press.
- d'Esquivan, J. (2012). *Music technology*. Cambridge University Press.
- De Vale, S.C. (1985). Prolegomena to a study of harp and voice sounds in Uganda: A graphic system for the notation of texture. *In Selected Reports in Ethnomusicology*, 5, 250–281.
- Fales, C. (2002). The paradox of timbre. *Ethnomusicology*, 46(1), 56–95.
- Fischer, O. (2019). *Analogy in language and linguistics*. Oxford University Press.
- Gallagher, M. (2009). *The music tech dictionary: A glossary of audio-related terms and technologies*. Course Technology.
- Herdman, E. A. (2006). Derleme makale yazımında, konferans ve bildiri sunumu hazırlamada pratik bilgiler (Çev. Z. Dörtbudak). *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 3(1), 2-4.
- Hosken, D. (2011). *An introduction to music technology*. Routledge.
- Howard, D. M., & Angus, A. S. J. (2017). *Acoustics and psychoacoustics*. Routledge.
- Huber, D. M., & Runstein, R. E. (2018). *Modern Recording Techniques*. Focal Press.
- Jakobson, R. & Waugh, L. (1987). *The sound shape of language*. Mouton de Gruyter.
- Jensen, K. (2002). The timbre model. *The Journal of the Acoustical Society of America*, 112, 2238-2238.
- Krumhansl C. L. (1989). Why is musical timbre so hard to understand? In Structure and Perception of Electroacoustic. İçinde Nielzén S. & Olsson O. (Eds). *Sound and Music*, (ss. 43–53). Elsevier.
- Lavengood, M. (2017). *A new approach to the analysis of timbre*. City University of New York.
- LeBrecht, J. & Kaye, D. (2013). *Sound and music for the theatre*. Focal Press.
- Rajagopalan, K. (2011). Structuralism. İçinde P. Stranzy (Ed.), *Encyclopedia of linguistics*, (ss. 1041 – 1042). Taylor & Francis Group.
- Savage, S. (2011). *The art of digital audio recording*. Oxford University Press.
- Schroder, C. (2011). *The book of audacity*. No Starch Press.
- Slawson, W. (1981). The color of sound: A theoretical study in musical timbre. *Music Theory Spectrum*, 3(1), 132–141. <https://doi.org/10.2307/746139>
- Trubetzkoy, N. S. (1969). *Principles of phonology*. University of California Press.

DİN ADINA DÜNYADAN VAZGEÇMEK: ORTA ÇAĞ FRANSA'SINDA RECLUS(E) OLGUSU

 Ramazan ADIBELLİ^a

Özet

Hristiyanlığın erken dönemlerinde ortaya çıkan münzevilik anlayışı ilerleyen safhada komünal bir tecrübeye dönüşmüştür. Kendilerini dünyadan tecrit ederek bütün zamanlarını ibadet ve tefekkürle geçirerek Tanrı'ya yaklaşmaya çalışan keşişlerin bu tecrübesini laik kesimden insanlar da yaşamak istemişlerdir. Bu çalışmada, Fransa örneğinden hareketle Avrupa'nın her tarafına yayılmış olan *reclus(e)* olgusunun bazı temel özellikleri ele alınmıştır. Önceleri bireysel bir tecrübe olup daha sonra kolektifleşen münzevilik tecrübesi, keşişlerin imtiyazındayken 11. yüzyıldan itibaren laik kesimden çok sayıda kadın ve erkeğin erişimine açılarak adeta demokratikleştirilmiştir. Halkın desteğiyle ayakta kalan inzivahaneler belediyelerin uhdesine geçtikçe *reclus(e)* olgusu bireysel bir tecrübeden kamusal maslahata katkıda bulunan bir kuruma dönüşmüştür. Belediye *reclus(e)*lerinin temel görevleri arasında "bütün Hristiyanlar" ve "şehir sakinleri" için dua etmek vardı. Sonuç itibarıyla *reclus(e)* olgusunun temelinde insanın Tanrı'ya yaklaşmakla bir dönüşüm geçirdiği ve imtiyazlı konuma geldiği düşüncesi yer almaktadır. Mistik düşüncenin özünde yer alan Tanrı ile aşka dayalı özel ilişkisi sayesinde münzevi kendi nihai kurtuluşunu hedeflerken ona destek olan kişi ve kuruluşlar da onun tavassutuyla hem kendi kurtuluşlarını hem de toplumun selametini temin etmeyi amaçlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Hristiyanlık, Reclus(e), Münzevilik, Fransa

AVOIDING THE WORLD IN BEHALF OF RELIGION: THE CASE OF RECLUS(E) IN MEDIEVAL FRANCE

Abstract

The search of reclusion, which emerged in the early stages of Christian history, later turned into a communal experience. Secular people also wanted to live this experience of monks trying to get closer to God by isolating themselves from the world and spending all their time in worship and contemplation. In this study, some basic features of the *reclus(e)* phenomenon, which has spread all over Europe, have been tried to be emphasized, based on the example of France. The experience of asceticism, which was first an individual experience and later became a collective one, has been so to say democratized by opening the access of many women and men from the secular segment of society since the 11th century, while it was under the privilege

^a Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, adibelli@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 18.10.2022, Makale Kabul Tarihi: 16.11.2022

of the monks. As the seclusions, which survived with the support of the public, passed under the responsibility of the municipalities, the phenomenon of *reclus(e)* turned from an individual experience into an institution that contributes to public interest. Among the main duties of the municipal *reclus(es)* were to pray for "all Christians" and "inhabitants of the city". As a result, on the basis of the phenomenon of *reclus(e)*, there is the idea that man has undergone a transformation and attained a privileged position by approaching God. While the *reclus(e)* aims for his ultimate salvation, thanks to his special love-based relationship with God, which is at the core of mystical thought, the people and organizations that support him have aimed to ensure both their own salvation and the welfare of the society thanks to his intercession.

Keywords: History of Religions, Christianity, Reclus(e), Eremitism, France

Giriş

Orta Çağ döneminde Paris'in en büyük mezarlığı olan Aziz-Masumlar Mezarlığı'nın (le cimetière des Saints-Innocents) kuzey doğusunda yer alan mezarlıkla çeşme arasında Alix la Burgotte adındaki bir kadın, inziva hayatı yaşamak üzere 1424 yılında bir hücre inşa ettirmiştir. Sainte-Catherine hastanesinde rahibe olarak görev yaptıktan sonra dünyadan el-etek çekmeye ya da o dönemdeki tabirle bir *recluse* olmaya karar veren Alix'in içerisinde ömrünün kalan kısmını geçireceği 10 m²'den daha küçük olan bu hücrenin sadece iki menfezi vardı. Yol tarafına bakan menfezden hayırseverler yiyecek bırakıyordu. Kilisenin içine doğru açılan menfez ise ibadetleri ve dinî merasimleri uzaktan seyretmek suretiyle iştirak etmeye yarıyordu. 1466 yılında bu hücrede vefat eden Alix için kral XI. Louis mermerden bir mezar yaptırmış ve kitabesine onun kendisini Tanrı'ya adanmış dindar ve kemale ermiş bir kişi olduğu mealindeki sözleriyle hayranlığını dile getiren ifadeler yazdırmış, Mesih İsa'nın onu cennete koymasına için de arkasından dualar yollamıştır (Lazare & Lazare, 1855, s. 432).

Renée de Vendômois adındaki kadın da aynı mezarlıkta yer alan bir hücrede hayatının kalan kısmını tamamlamak zorunda kalmıştır. Fakat Renée'nin bu *recluse* hayatı kendi isteğiyle değil, bir mahkûmiyetin sonucu olarak gerçekleşmiştir. Kocasını öldürtme ve zina suçundan dolayı ölüme mahkûm edilen Renée'nin, Duc d'Orléans'un aracılığı sayesinde Kral tarafından 1485 yılında idam kararı kaldırılmıştır. Bunun yerine Parlamento, Aziz-Masumlar Mezarlığı'nda kendisi için inşa edilen küçük bir hücrede ömür boyu hapsedilmesine karar vermiştir (Abbé Lebeuf, 1863, s. 108-109).

Victor Hugo, 1831 yılında yayımlanan Notre Dame de Paris başlıklı tarihsel romanında Rolande de la Tour-Roland adındaki kadının Haçlı Seferleri'nde ölen babasının yasını tutmak amacıyla kendi malikânesinin duvarına bitişik şekilde inşa ettirdiği hücreye kapanışını anlatır. Orta Çağ dindarlığının kaba ve akıldan uzak oluşuna vurgu yapan Hugo'nun ifadesiyle bu kadın "vaktinden önce hazırlanan bu mezarda, babasının ruhu için gece-gündüz dua ederek, başının altında taştan olsun bir yastık bile bulunmadan, küllerin içinde uyumuştur. Sırtında siyah bir çuval, gelip geçenlerin acıyarak pencere kıyısına bıraktığı su ve ekmekle yaşamış, böylece, hayır yaptıktan sonra hayır toplayarak, yirmi yıl boyunca ölümü beklemiştir" (Hugo, 1982).

Reclus(e) olgusu kaybolduktan birkaç yüzyıl sonra Hugo'nun geriye dönük indirgemeci ve karikatüral tasvirinin tarihsel gerçekliklerle örtüşmediğine birçok araştırmacı dikkat çekmiştir (Pavy,

1875, s. 5-6; Gougaud, 1928, s. 55; L'Hermite-Leclercq, *Le reclus dans la ville au Bas Moyen Âge*, 1988, s. 251; Duval S. , 2017). Tarihsel kayıtlar her şeyden önce inziva hayatını seçen bireyler arasında büyük farklılıkların var olduğunu ve dolayısıyla tek tip bir *reclus(e)*den söz etmenin imkânsızlığını ortaya koymaktadır. Olgunun karmaşıklığı, bireysel örneklere göz atıldığında hemen görülebilmektedir. Münzeviler, gençler ve yaşlılar, erkekler ve kadınlar, bakireler, dul kadınlar ve dul erkekler, tövbekâr fahişeler, keşişler ve rahibeler, başrahipler ve başrahibelere, papazlar, piskoposlar, avamdan insanlar, tarikat mensupları, aristokratlar ve hizmetkârlar, fakirler ve zenginler gibi farklı dinî, sosyal ve ekonomik tabakaya mensup olabiliyordu (L'Hermite-Leclercq, 2020, s. 758; Sainte-Marie Perrin, 1911, s. 599).

Orta Çağ şehrinde yaşayan bir erkek ya da kadın neden münzevi olmak isterdi? Bu sorunun klasik cevabı inzivanın kişideki günahlardan arınma ve kutsallığa kavuşma yönündeki olağanüstü istekten kaynaklandığı şeklinde olmuştur. *Reclus(e)* olgusunu bütünüyle açıklama bakımından yetersiz kalan bu cevabın açılması gerekir. Kişi kendi günahlarını mı yoksa toplumun günahlarını mı affettirme niyeti taşıyordu? Ya da günaha bulaşmama arzusu mu taşıyordu? Acaba de kıyametin yakın zamanda kopacağını mı bekliyordu? Diğer taraftan bu münzevilerin hayatta kalabilmeleri için onlara yardımda bulunan şahısların ve daha sonra bu olguyu kurumsallaştıran belediyelerin motivasyon kaynakları ve beklentileri nelerdi?

Bu çalışmadaki amaç *reclus(e)* olgusunun sosyal, ekonomik, psikolojik yönlerini kabul etmekle birlikte daha ziyade dinî yönü üzerinde durmaktır. Özü, Hristiyanlıktaki keşişlik anlayışına dayanan bu olgu, 11. yüzyıldan sonra git gide büyük oranda laik kesimden insanların özellikle de kadınların benimsedikleri bir özelliğe sahip olmuştur (Faure, 2018, s. 346). Daha da ilginç olanı, ilerleyen zamanlarda bu olgu bireysel planda kalmayarak toplumun yararına işleyen bir kuruma dönüşmüştür.

A. MÜNZEVİLİK OLGUSU

İster gönüllü ister zorunlu olarak gerçekleşmiş olsun 12. yüzyıldan itibaren Fransızca *reclusion* kelimesi, kapanmışlık ve izole olma, yani dış dünyadan tecrit olma hâlini ifade ederken 1771 yılından sonra ceza hukukunun bir kavramı olarak kişinin özgürlükten mahrum edilmesini, diğer bir deyişle hapsedilmesini ifade etmektedir (L'Hermite-Leclercq, 1988, s. 119). Bir cezalandırma biçimi olarak hapsedilme olgusu, Roma hukukunda yer almıyordu. Kilise hukukuna ait bir cezalandırma şekli olan hapsetme *Encyclopédie catholique*'te belirtildiği gibi mahkûmun diğer insanlarla her tür iletişimini keserek onu onur kırıcı bir cezayla cezalandırmış oluyordu (Glaire, 1848, s. 446). Toplumun selameti için asırlarca ayakta duran *reclusion* kurumunun toplum tarafından kendi bünyesi için zararlı gördüğü bireylerini kendinden tecrit ederek onları bir tür "sosyal ölüm"e mahkûm etme pratiğine dönüşmesi, radikal bir dönüşümün ifadesidir.

The New Catholic Encyclopedia'nın "recluse" maddesinde, topluluktan mümkün olduğunca uzaklaşmak için ileri düzeyde bir dindarlık anlayışını benimseyen münzeviyi ifade eden "recluse", "anchorite" ve "hermit" (Fr. "anachorète" ve "ermite") ile eşanlamlı görülmekte ve bunların inziva hayatını tercih etmedeki gayelerinin tövbede bulunarak günahı telafi etmek; daha da önemlisi, daimi dua yoluyla Tanrı ile mümkün olan en büyük birliğe ulaşmak olduğu belirtilmektedir (McCarthy, 2003). Söz konusu maddede Latince'deki *anachorita* ve *eremita* terimlerini eşanlamlı kullanımlarından dolayı bu iki

kavram arasında ayırım gözetilmeyerek konunun basitleştirilmesi, muğlaklığa yol açmıştır. Zira bu iki kavram aslında iki tür münzevi hayata tekabül etmektedir. *Hermit* terimi, insan yerleşiminden uzak bir yerde inzivaya çekilen kişiye atıfta bulunurken *anchorite*, topluluk içerisinde bir hücrede yaşayarak kendini tecrit eden kişiyi ifade etmektedir (Donahue, 2003). Nitekim iki kavram arasında ayırım yapılmasını zaruri görenlerden biri olan Ann K. Warren'e göre *hermit*ler bir yerden başka bir yere hareket etmekte özgürken, *anchoriteler* ömürlerinin kalan kısmını aynı hücrede tamamlamaya yemin ediyorlardı. Orta Çağ boyunca *hermit* kelimesi, başlangıçta her iki kelimenin de taşıdığı genel anlamı ifade etmeye devam etmiş, ancak *anchorite* kelimesinin kullanımı daha sınırlı hâle gelmiştir. *Hermit* olmak çok çeşitli davranış kalıplarını içerirken *anchorite* olmak, dar bir şekilde tanımlanmış tanrısal çağrıya boyun eğmek anlamına geliyordu. Böylece *anchorite*, bir *inclusus/inclusa* veya *reclusus/reclusa* olarak yani tecrit edilmiş biri olarak dış dünyadan kopmuş oluyordu. Aslında, *anchorite* ya da diğer bir ifadeyle *reclus(e)*, halk nazarında bir ölü gibi görülüyordu. Mezarı olarak gördüğü hücrede o, ölmeden önce ölmüş oluyordu (Warren, 1985, s. 7-8).

Hermit olup çöllere revan olmanın aksine *reclus(e)* hayatını tercih etmek kişinin tek başına alabileceği bir karar değildi. Münzevi, şehrin ruhani lideri olan Piskopos tarafından, belediye idaresi ve bütün halk tarafından resmen görevlendirilmeliydi. Toplum, münzeviye sorumluluk yüklerken aynı zamanda münzevinin sorumluluğunu da kendi üzerine alıyordu. Bir yüzü semavi şehre diğeri ise dünyevi şehre dönük olan münzevi böylece kutsal ile profan arasında bir aracı konumuna gelmiş oluyordu (L'Hermite-Leclercq, 1986, s. 150).

Münzevilik olgusu esasında dünyadan ve insanlardan kaçışı ve Tanrı ile buluşmayı ifade etse de tarihsel vakalara bakıldığında çok çeşitli motivasyon kaynağının bir insanı (erkek ya da kadın) *reclus(e)* olmaya sevk ettiği görülmektedir. Örneğin, ruhban sınıfına mensup olmayan genç bir erkek veya kadın, aşırı baba otoritesinden, dayatılan bir evlilikten, ebeveynlikten veya önceden belirlenmiş bir sosyal statüden kaçmak için münzeviliği tercih etmiş olabilirdi. Dul bir kadın yeniden evlenmekten kaçınma yolu olarak da böyle bir hayat tarzını isteyebilirdi.¹ Bu gibi durumlarda, dünyadan çekilmek, öncelikle

¹ Laurence Moulinier-Brogi, 12. yüzyılda bazı münzevi kadınların hayat hikâyelerini konu edindiği çalışmasında bunların yalnızlıklarının kaynağının erkekler olduğu yönünde bir tespit bulunmaktadı. Yazara göre söz konusu dönemde birçok kadın inziva hayatını evlilik ve cinsellikten kaçınmak için bir çözüm yolu olarak görmüş ya da birlikteliklerini çekilmez buldukları için kendilerinden kurtulmak isteyen erkekler tarafından empoze edilen bir durum hâline gelmiştir. Zikredilen yaygın örneklerden biri, Christina de Markyate adındaki kadının hikâyesidir. Henüz genç yaşta ömür boyu bakire kalma ve rahibe hayatı sürme yemini etmiştir. Fakat ebeveyni onun kararını hiçe sayarak zorla evlendirmişlerdir. Bunun üzerine Christina, kurtuluşu kaçmakta bulmuştur. Birkaç yıllık firdandan sonra Christina'nın kocası evliliklerini sonlandırmaya razı olmuştur. Christina'nın bekâretini muhafaza ettiği teslim edilmiş ve o, ömrünün kalan kısmını münzevilikle geçirmiştir (Moulinier-Brogi, 2020). Feminist bakış açısıyla kaleme alındığı anlaşılan bu yazıda anakronik bir algı hissedilmektedir. Zira birçok imkân ve özgürlüğe sahip olan 21. yüzyıldaki bir kadının bunların birçoğundan mahrum olan neredeyse bin yıl önce yaşamış bir kadını anlaması ne derece mümkündür? Her şeyden önce iki çağ arasındaki en önemli farkların birinin dinin konumu noktasında yer aldığı aşikârdır. Orta Çağ toplumunda Hristiyanlığın, bireysel ve toplumsal hayatın her alanını ve özellikle de bireylerin kimliklerini, hayat tarzlarını ve nihai gayelerini şekillendirdiği hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. Nitekim Moulinier-Brogi de yazısının bir yerinde inziva hayatını ister istemediği bir evliliği reddetmek için seçen bakire bir genç kız olsun, ister kocası tarafından kovulmuş ve kendisine bakacak kimsesi olmayan evli bir kadın olsun, isterse tekrar evlenmek istemeyen dul bir kadın olsun, bütün bunların ortak özelliğinin sahip oldukları büyük bir dinî motivasyona dayandığını belirtmeyi de ihmal etmemektedir (Moulinier-Brogi, 2020, s. 101).

dini kaygılar tarafından değil, önceden tayin edilmiş bir kaderi reddetme dürtüsü tarafından yönlendirilirdi. Herhangi bir gelir kaynağı olmayan yetim/öksüz gençler, kocası tarafından evden kovulmuş eşler için inziva, dindarlığın şemsiyesi altında güvenli bir sığınak sunabilirdi. Ayrıca, asosyal karakterli bireyler gibi belirli psikolojik eğilimlere sahip örnekler de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu tür insanlar, bir manastır topluluğunda hayatı çekilmez buldukları için münzeviliği seçmiş olabilirler (L'Hermite-Leclercq, 2020, s. 759-760).

B. MÜNZEVİLİĞİN ZUHURU

Hristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren keşişlik hayatı ya da diğer bir deyişle monastik tecrübe gelişmeye başlamıştır. Geleneksel Kilise öğretisi tarafından Mısırlı Paul, ruhbanlığı başlatan kişi olarak kabul edilmekle birlikte münzevi hayatın yaygın modeli, Mısırlı Antoine (İng. Anthony) (~ 251–356) olmuştur (Gribomont, 2003, s. 787; Besse, 1913, s. 280).² 4. yüzyılın ortalarında ölen Antoine, İsa Mesih'in Matta İncili'nde geçen "Eğer eksiksiz olmak istersen, git, varını yoğunu sat, parasını yoksullara ver; böylece gözlerde hazinen olur. Sonra gel, beni izle" (Matta 19:21) sözüne uyarak tüm mal varlığını yoksullara dağıttıktan sonra inzivaya çekilmiş, Mısır çöllerinde yıllarca riyazet hayatı yaşamıştır (Athanasie d'Alexandrie, 1994, s. 133 vd.). Antoine ile ilgili rivayete göre o, inziva hayatının başlarında şeytan tarafından ayartılmak istenmiştir. Zihni, dünyevi işlerle meşgul edilmeye ve zihinsel kaygılarla kuşatılmaya çalışılmıştır. Gece, kadın kılığına girerek genç erkeğe yaklaşmak isteyen Şeytanın tuzağına Tanrı'nın inayetiyle düşmeyerek bedensel zevklere karşı duyarsızlaştığını ispat eden Antoine, insanı günaha bedenin düşürdüğünü fark etmiş ve riyazet hayatını daha da sıkılaştırarak geceleri hiç uyumamaya, gün batımından sonra günde sadece bir öğün yemek yemeye başlamıştır. Yemeği ekme ve tuzdan, içeceği ise sudan ibaret olmuştur. İki ve hatta bazen dört gün hiçbir şey yemeyerek oruç tuttuğu da oluyordu. Riyazet hayatını iyice katılaştıran Antoine köyün dışında bulunan mezarlıklardan birine kapanmıştır. Geceleyen bir ifrit şeytanın darbelerine maruz kalan münzeviyi sabahleyin ekme getirmek için mezara uğrayan arkadaşı yarı ölü vaziyette bulmuştur. Onu bu hâlde köye getirdikten sonra adeta yeniden dirilen Antoine davasından vazgeçmeyerek mezara yeniden dönmüş ve Şeytanla mücadelesine devam ederek nefsini tezkiye etme yolunu sürdürmüştür (Athanasie d'Alexandrie, 1994, s. 143 vd.). Bu ilk münzevinin hayatında görülen dünyevi zevklerden feragat etme, bütün vakti dua, niyaz

² Menkıbede Paul ile Antoine bir araya getirilir. Hikâyeye göre Romalı İmparator Decius zamanında Mısır'da Paul adında dindar biri kişi yaşıyordu. Ebeveyni öldükten sonra kendisine yüklü bir miras kalan Paul'ün mal varlığına el koyabilmek için eniştesi bu genç Hristiyan'ı zalim yönetime teslim etmeyi planlamıştır. Dehşete kapılan Paul, tüm mal varlığını geride bırakarak çöle kaçtı. Uzun bir yürüyüşten sonra, bir dağın eteğine geldi ve bir zamanlar kalpazanların saklanma yeri olarak kullandıkları, gözlerden uzak bir mağara keşfetti. Koca bir hurma ağacı meyvelerini ve gölgesini, bir pınar ise yaşam için gerekli olan berrak bir su sunuyordu. Tanrı'nın sunduğu bu küçük cennete yerleşti ve tüm yaşamını orada tefekkür ve ibadetle geçirdi. Uzun yıllar sonra, doksan yaşındaki Antoine'ın aklına, dünyada kendisinden başka hiçbir insanın Tanrı'ya bu kadar mükemmel bir şekilde adanmış bir yaşam sürmemiş olduğu düşüncesi geldi. Ertesi gece rüyasında, başka bir münzevinin başka bir çölde bu cennetsel yaşamı kendisinden daha mükemmel bir şekilde sürdürdüğü ve yüz on üç yaşına geldiği söylendi. Hiç gecikmeden yollara revan olan Antoine, Paul'ün inzivaya çekildiği yere ulaştı. İki yaşlı adam selamlaşarak birbirlerine kutsal bir öpücük verdiler ve bu buluşmayı mümkün kıldığı için Tanrı'ya şükrettiler. Muhabbet esnasında üzerlerinden bir karga uçtu ve ayaklarına taze bir somun ekme bıraktı. Doksan yıldır hiçbir insanla konuşmamış olan Paul, ziyaretçisine şöyle seslendi: "Tanrı'nın şu merhametine bakar mısın! 70 yıldır O, bana bu kargayla her gün yemem için yarım somun ekme gönderiyordu. Bugün, sen gelince Rab miktarı ikiye katladı" (Vénérable Paul de Thèbes, 2022).

ve ibadetle geçirme şeklindeki temel motifler, Hristiyanlıkta keşişlik/inziva hayatını benimseyenler için bir arketip olmuştur. Antoine'ın inziva hayatını tercih eden keşişler, *anachorète* (İng. *anchorite*) diye adlandırılmıştır. Manastırlarda cemaat hâlinde inzivaya çekilen keşişlere ise *cénobite* denmiştir. İster Antoine'ın yaptığı gibi bireysel bir mistik tecrübeyi benimsesin ister manastırlarda toplu hâlde dinî bir tecrübeyi tercih etsin, keşişlik hayatına girenlerin temel niyeti, *imitatio Christi* yani İsa Mesih'in hayatını taklit etme düşüncesine dayanmaktadır.

Buradaki keşişlik düşüncesindeki en temel motivasyon, diğer dünya dinlerindeki keşişlik anlayışından esasında farklı değildir. Hepsindeki temel gaye, sıradan inananların yapabileceklerinin ötesinde bir dinî tecrübe yaşamak isteyenlere imkân sunmaktır. Bu bakımdan manastır hayatı ya da daha geniş anlamda inziva tecrübesi, bir kaçıışı ve dünyadan el-etek çekmeyi ifade etmektedir. Oruç tutmak, bekâreti muhafaza etmek ve özel mülkiyetten vazgeçmekle dünyevi olandan uzak durmak, dua ve ibadet sayesinde *masivadan* geçmek, diğer bir ifadeyle Tanrı ile bir olma ya da Budizm'de olduğu gibi dünyevi olan her şeyden uzaklaşma hedeflenmektedir. İskenderiyeli Athanasius'un Antoine ile ilgili aktardığı menkıbevi hayat hikâyesinde bu özellikler açıkça görülmektedir. Ancak yapılan son araştırmaların, Hristiyan keşişliğinin tek bir başlangıcı olmadığını, farklı alanlardaki çeşitli cemaatlerden kaynaklandığını ortaya koyduğuna dikkat çekmiş olalım. Bundan dolayı araştırmacıların bir kısmı, Hristiyanlıktaki manastır hayatının prototipinin Mısır'daki inziva anlayışında ortaya çıktığı yönündeki uzun süredir kabul gören izah tarzının terk edilmesi gerektiği görüşündedir. Mısır'daki keşişlik tecrübesi, en eski çileci biçimleriyle, kentsel mekânlarda yer almış ve Hristiyan dünyasındaki manastır hayatının gelişmesine kaynaklık etmemiş ya da bu gelişmeler için açık bir model olmamıştır. Filistin bölgesindeki keşişlik de uzak çöl bölgelerine inziva için geri çekilmekle ilgili değil, daha çok oradaki Hristiyan yaşamının erken dönemlerden itibaren ayrılmaz bir parçasıydı.

Sıradan Hristiyanlardan daha tenha ve daha katı bir yaşam sürdürme zorluğu karşısında her topluluk, farklı tarzlar geliştirdi. Bunlar, çoğu zaman kemale ve kurtuluşa erme arayışında olanlara ev sahipliği yapacak istikrarlı yapılar kurma hedefiyle belirlendi. Tüm bu toplulukları ve örgütleri "manastırlar" olarak adlandırmak ve onları "manastır hayatı" çatısı altında toplamak yanıltıcı olabilir ve çeşitliliklerinin hakkını vermeyebilir. Bundan ötürü Diem ile Rapp, çoğul kipte "manastır hayatları" deyimini kullanmanın daha doğru olacağına dikkat çekmektedirler (Diem & Rapp, 2020).

Keşişliğin *cénobite* biçimi, Mısırlı Pachomius'a (~ 290-346) kadar geri götürülmektedir. Bu biçim, münzevilik erdemlerinin, toplu hâlde yaşanarak daha kolay elde edilebileceği ve daha kolay sürdürülebileceği düşüncesine dayanıyordu. Bir aşk topluluğu (*koinonia*) meydana getiren keşişler, hem sabit bir mekânda (manastır) ikamet etmeleri hem de toplu hayatı idare eden ve şekillendiren yönetim ilkeleri ve yönergeleri içeren bir nizam/kurallar gerekiyordu. Ne topluluktan kopmuş ne de bir zamanlar inanıldığı gibi alaylı ve katı bir şekilde disiplinli olan Pachomiusçu keşiş toplulukları dördüncü yüzyılda yayıldı ve manastır çağında daha sonraki *cénobite* keşişlik biçimlerinin öncüleri oldular (Kaelber, 2005, s. 6131).

Özet olarak manastır hayatı ilk olarak dördüncü yüzyılın başında Mısır'da belirgin bir kurum olarak ortaya çıkmış ve oradan hızla Hristiyan âleminin bütününe yayılmıştır. Keşişliğin İmparator Konstantin'in Hristiyan oluşundan hemen sonra, tam da İsa Mesih takipçilerine Romalı iktidarlar

tarafından yer yer uygulanan baskı politikası sona erdiği ve Hristiyanlığın meşru hâle gelip rağbet gördüğü bir zamanda gelişmesi tesadüf değildir. Timothy Ware'in ifadesiyle "artık kan dökülerek şehit olunmadığı bir çağda keşişler, feragatleri dolayısıyla şehitler konumundaydılar ve onlar böylece kurumsallaşmış bir Hristiyanlığa karşı denge oluşturdular [...] toplumdaki insanlar, Tanrı'nın krallığını dünyevi bir krallıkla özdeşleştirme riskiyle karşı karşıyaydılar. Keşişler, toplumdan uzaklaşıp çöle çekilmeleriyle, Kilise'nin yaşamında kehanet niteliğinde ve eskatolojik bir hizmeti yerine getirdiler. Onlar Hristiyanlara, Tanrı'nın krallığının bu dünyadan olmadığını hatırlattılar" (Ware, 1964, s. 45).

C. FRANSA'DA KEŞİŞLİĞİN GELİŞİMİ

Hristiyanlık, Galya'ya Roma İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinden daha sonra, muhtemelen 2. yüzyılda girmeye başladığı varsayılmakla birlikte bu giriş hakkında söylenenler tarihsel bilgiden ziyade menkıbe niteliğindedir. Kilise tarihçisi Kayserili Eusebius tarafından aktarılan kayıtlara göre 177'de bilinen ilk Hristiyan toplulukları Vienne ve 30 km kuzeyinde yer alan Lyon'da yaşıyordu. Hristiyanlık, Rhone vadisini takip ederek Akdeniz ticaret güzergâhını izleyerek bu bölgelere gelmiş olmalıdır. Tours piskoposu ve aynı zamanda bir tarihçi olan Grégoire, Fransa tarihiyle ilgili en eski kaynaklardan biri olan *Histoire des Francs* (Frenklerin Tarihi) adlı eserinde, 250 civarında Roma imparatoru Decius'un Hristiyanlara baskı uyguladığı sırada "Roma Piskoposları" tarafından Galya'ya gönderilmiş olan yedi misyonerin efsanevi hikâyesini anlatmak için farklı kökenler, tarihler ve değerlerle ilgili hesapları birleştirir. Gerçekte, Galya'da kurulan ilk piskoposluk merkezleri hakkındaki malumatlar geç bir dönemde ve efsanevi nitelikte ortaya çıkan yerel rivayetlere dayanmaktadır. Bu rivayetlerin temel amacı bir piskoposluğun diğerinden daha üstün olduğunu göstermek için onun eskiye ve hatta ta havariler zamanına dayandığını ispat etmektir. Dolayısıyla bu rivayetlerin tarihsel bir durumu yansıttıkları konusu oldukça şüphelidir (Petit, 1974; Duval N. , 1998; Tallon & Vincent, 2014; Julg, 2004; Poëte, 1925; Zeiller, 1926; Pietri, 1997).

Hristiyanlık tarihindeki en önemli dönüm noktası Roma İmparatorluğunun bu dini, devletin resmi dini hâline getirerek onun hamiliğini üstlenmesi ve aynı zamanda onu kurumsallaştırması olmuştur. Münzeviliği ilk başlatanlardan biri olan Paul'un hikâyesini tekrar hatırlayalım. Paul, Roma idaresinin hâkim olduğu bölgelerden kaçıp Mısır çöllerine sığınarak mistik tecrübe yaşayabilmiştir. Bireysel bir tecrübe olarak inziva hayatı resmî otoritenin çok gözüne batmadığı için yaşanabilirdi. Fakat toplu bir tecrübeye tekabül eden manastır hayatı için belli bir nizam, belli bir mekân ve idari bir mekanizma, kısacası bir kurumsallık gerekiyordu. Doğal olarak manastırlar da Hristiyanlığın devlet dinî olmasından sonra gelişmeye başlamıştır. Filistin ve Mısır'da uzun süre manastır hayatı yaşayan Jean Cassien (Yun. Ioannis Kassianos) Avrupa'ya ve özellikle de Galya'ya (bugünkü Fransa) keşişlik anlayışını taşıyan önemli isimlerden biridir. 415 yılları civarında Marsilya'ya gelen Cassien, biri erkekler diğeri kadınlar için iki manastır kurmuştur. Muhtemelen 420'lerin başlarında kaleme alınan *Institutions cénobitiques* adlı eserinde o, "Doğuluların ve özellikle de Mısırlıların hayat tarzlarını" (Cassien, 1965, s. 25) devam ettiren kolektif yaşama kurallarını ortaya koymuştur. Birkaç yıl sonra *cénobite* hayatında ileri seviyelere ulaşan keşişlere o, meleklerle birlikte yaşamak üzere çöllere revan olan Mısırlı *anachorète*/münzevilerin yolunu takip etmeyi önermiştir. Cassien'in öğütlerine kulak vererek Mısırlı çöl babalarının örnekliğini esas alan

bazı keşişler, Fransa'nın güneyinde Akdeniz'deki Hyères adasında münferit inziva hayatına başlamışlardır (Ripart, 2021, s. 152-153).

Tours'lu Grégoire, 6. yüzyılda Galya'da yaşamış olan birçok erkek ve kadın münzeviden söz eden ilk kişidir. Grégoire'ın aktardığı bilgiler göre Protasius, France'nın bugün Auvergne iline bağlı Combronde kasabasında; Junianus, Limoges'da; dul olan Monegundis, Tours'da; Leobardus, Tours yakınında yer alan Marmoutier'de; Hospitius ise Fransa'nın güneyinde, Akdeniz sahilinde yer alan Nice şehrinde yaşamıştır (Herzog, 1911, s. 408-409).

Grégoire, Fransa'nın kuzey-doğusunda yer alan Langres kasabasında yaşamış olan Patrocle adındaki bir *reclus*den bahseder. Rivayete göre rahiplik görevine getirilmiş olan Patrocle, takdire şayan bir dindar ve büyük bir feragat timsaliydi. Oruç tutmanın neden olduğu çeşitli rahatsızlıklara duçar olmuştu. Bu münzevi, sadece bal ile biraz tatlandırılmış su haricinde ne şarap ne de bira türü sarhoş edici şeyler içerdi. Yemek olarak suya batırılmış ve üzerine tuz serpilmiş ekmelele yetinirdi. Gözleri uykudan asla ayrılmazdı. Sürekli dua eder, ara verdiğinde de okur ya da yazardı. Sivilce veya diğer hastalıklara yakalanmış insanları dualarıyla iyileştirirdi. Başka birçok mucize/keramet göstermiş olan Patrocle seksen yaşında dünyaya gözlerini yummuştur (Grégoire de Tours, s. 232).

Keremet sahibi münzeviden (*reclus*) bir diğeri, Nice şehrinde yaşayan Hospitius'tu. Çıplak vücudunu demir zincirlerle sınıksız sarar, üzerine bir gömlek giyer, ekmelele ve birkaç hurmadan başka bir şey yemezdi. Tanrı'nın bu münzevi aracılığıyla büyük mucizeler yarattığını ifade eden Grégoire, bu kişi hakkında ilginç de bir olay nakletmektedir. Buna göre Kutsal Ruh, Lombardların Galya'ya gireceklerini ve kimsenin Tanrı sözünü işitmez olduğu, kimsenin O'nu aramaz olduğu ve gazabını dindirmek için hiçbir şey yapmaz olduğu için kötülüklerinin zirveye ulaşmasından dolayı yedi şehri harap edeceklerini haber vermişti. Bütün halk sapkınlık içerisindeydi. İnsanların birçoğu yalan yere yemin ediyor, hırsızlık yapıyor, cinayet işliyor veya adalete riayet etmiyordu. Vergi verilmiyor, yoksullar doyurulmuyor, çıplaklar giydirilmiyor, yolculara misafirperverlik gösterilmiyor, aç olanlar doyurulmuyordu. Bütün bu sebeplerden dolayı başlarına böyle bir felaket gelmişti. Felaket haberini alan Hospitius yanındaki keşişlerin eşyalarını toplayıp kaçmalarını istemiş; kendisi ise bulunduğu yeri terk etmemişti. Beklenen olmuştu. Lombardlar geçtikleri her yeri talan ederek nihayetinde Tanrı dostunun inzivaya çekildiği yere ulaşmışlardı. İçinde bulunduğu kuleye ulaşan Lombard askerleri, zincire vurulmuş görünce ağır bir cinayetten dolayı mahkûm edilmiş biri sanarak onu öldürmek istemişler. Kellesini uçurmak üzere kılıcını sallamak isteyen askerlerden birinin kolu hamlesini tamamlayamadan donup kalmıştı. Bunu gören diğeri askerler feryatlarla ne yapmaları gerektiğini söylemesi için münzeviye yalvardılar. Hospitius onların üzerine istavroz çıkardıktan sonra asker kolunu tekrar hareket ettirebilmişti. Hristiyan olduktan sonra o, başını tıraş ettirerek sadık bir keşiş olmuştur. Münzevinin sözlerini dinleyen Lombardların iki reisi ise ülkelerine selametele geri dönmüşler; onun sözlerini hor görenler ise memlekette sefil bir hâlde ölmüşlerdir (Grégoire de Tours, 1823, s. 311-313).

Tours'lu Grégoire'ın naklettiği bir diğeri örnek Sainte-Ragonde manastırındaki bir rahibeyle ilgilidir. Hikâyeye göre ismi zikredilmeyen bu genç kız bir gece rüya görmüştür. Rüyasında yürüyerek bir çeşmeye gitmeye ahdetmiştir. Yol bilmediği için karşısına bir erkek çıkmış ve kendisini takip ettiği takdirde kaynak suyunun aktığı çeşmeye ulaşacağını söylemiştir. Çeşmeye vardıklarında adam,

rahibeye şöyle seslenmiştir: "Bunca zahmetle aradığın kaynak suyunu akıtan çeşme işte budur. Suyundan kana kana iç ki ebedî hayatta karşına bir hayat suyu kaynağı çıksın". Sudan içerken genç kız karşı taraftan baş rahibenin geldiğini görmüş. Başrahibe onun eski giysilerini çıkartmış ve yerine kıymetli taşlar ve altınla bezenmiş parlak bir elbise giydirmiş ve kendisine "bunları sana nişanlın gönderdi" demiştir. Rüyadan etkilenen rahibe birkaç gün sonra inziva hayatı yaşayacak bir hücre hazırlaması için baş rahibeye ricada bulunmuştur. Hücre hazırlandıktan sonra ellerinde meşaleler taşıyan bakire rahibeler, ilahiler eşliğinde genç kızı buraya götürmüşlerdir. Her biriyle vedalaşıp öpüştükten sonra hücreye girmiş ve girdiği giriş örülerek iptal edilmiştir (Grégoire de Tours, 1823, s. 341-342).

D. İnzivahanelerin Özellikleri

Orta Çağ Avrupa'sının din tarihinde yaygın bir olgu olan münzevilik, Fransa'nın her bölgesinde görülmüştür (Perrin, 1911, s. 606; L'Hermite-Leclercq, 1988, s. 220; L'Hermite-Leclercq, 2020, s. 747; L'Hermite-Leclercq, 1986, s. 135, 142). L'Hermite-Leclercq'e göre 15. yüzyılın başıyla 17. yüzyılın sonları arasında kaybolan inziva yerlerinden (*reclusoirs/recluseries*) günümüze tarihsel kayıtları haricinde pek bir iz kalmamıştır. Fransa'daki inzivahanelerle ilgili en ayrıntılı bilgiler Lyon'dakilerle ilgilidir. Lyon'daki inzivahanelerin altın çağlarının 11., 12. ve 13. yüzyıllar olduğuna dikkat çeken Guigue, bunların sayısının on bir adet olduğunu ve çoğunun kadınlar tarafından iskan edildiğini tespit etmiştir. 14. yüzyılda kadın münzevilerin neredeyse tamamının yerini erkek münzeviler almıştır. Bazı araştırmacıların verdikleri yanlış bir bilgiyi de düzelten Guigue, inzivahanelerin hiçbir zaman erkek inzivahanesi ya da kadın inzivahanesi şeklinde bölünmediğini ve aslında bir inzivahanenin bir seferinde erkek münzeviye ev sahipliği yaparken başka bir seferinde kadın bir münzevinin meskeni olabileceğinin altını çizmektedir.³

³ Erkek ve kadın münzeviler arasında sembolik bir fark bulunmaktadır. Rahibeler ve daha sonra da kadın münzeviler için örnek alınması gereken öncelikli şahsiyet İsa Mesih'in annesi Bakire Meryem'dir. Ortodoks ve Katolik Hristiyanlar için "Tanrı'nın Annesi" (Teotokos) olan Meryem, iffet ve itaatın sembolü ve aynı zamanda nihai kurtuluşa erebilmek için örnek alınması gereken en üstün modeldir. Polycarp'ın öğrencisi olan Lyonlu Irenaeus (140-202), Meryem Ana'nın itaatıyla bir "Yeni Havva" konumuna geldiğini ve bunun da Havva'nın asli günahı işleyerek yapmış olduğu itaatsizliği bertaraf etmiş olduğunu ifade eder. Bu günah yüzünden Tanrı'ya karşı itaatsiz davranarak Havva hem kendisi hem de kendisinden türeyen insanlık için ölüme sebep olmuştur. Meryem ise Tanrı'ya itaatinden dolayı hem kendisi hem de insanlık için bir kurtuluş/selamet vesilesi olmuştur (Irénée de Lyon, 2011, s. 385). Kadın münzevilerin manevi değeri niteliksel olarak erkeklerinkinden farklıdır. Zira inziva hayatını tercih eden kadınlar, İsa Mesih'in eşi/nişanlısı kabul edilmektedir. Bundan dolayı da onlar iffet ve bekâretlerine özel bir önem göstermelidirler. Montpellier'de 15 Kasım 1416 tarihinde inzivahaneye girecek olan Catherine için düzenlenen merasime 1500 kişi katılmıştır. Kalabalık Catherine'e evlilik sembolizmi içeren bir tören alayı içinde eşlik etti. Müstakbel *recluse*, "novia" diye nitelendiriliyordu. Montpellier'de de *novia* terimi, "nişanlı" anlamına ek olarak, zabıtlarda, manastırlarına bir geçit töreniyle eşlik edilerek götürülen müstakbel rahibeleri ifade etmek için kullanılıyordu (Laumonier, 2015, s. 184). Saint-Flour burjuva ailelerinden birine mensup olan Béatrix Avinhol, dul kaldıktan sonra Mart 1371 tarihinde *Recluse* seçilerek Sainte-Christine köprüsü üzerindeki hücreye törenle yerleştirilmiştir. Marcellin Boudet'nin arşiv vesikalarından hareketle naklettiğine göre "merasim, sanki tüm kasaba gönüllü kurbanın [*Recluse*'ün] ailesiymiş gibi, ülke için olağanüstü bir ihtişamlı kutlandı". Katedralde düzenlenen resmi törende Belediye yetkilileri ve halkın da bulunduğu cemaatin huzurunda *Recluse*'e yönelik bir vaaz verilerek fedakârlığından dolayı kendisi tebrik edildi ve bu kutsal görevinden asla vazgeçmemesi yönünde telkinlerde bulunuldu. Katedral çıkışında Belediye üst düzey yetkililerinden biri, münzevinin sağ elinden bir diğeri ise sol elinden tutarak onu inzivahaneye götürdüler (Boudet, 1902, s. 3). Bu olayı kaydeden tutanakta bunlar, gelini düğünde damada götürülen anne ve babaya benzetilmektedir (ac si pro sposando maritum duceretur) (Boudet, 1902, s. 22). Hücrenin önüne gelindiğinde tamamen kendi rızasıyla bu yola koyulduğunu göstermek için kapıyı açmak üzere anahtar *Recluse*'e emaneten verildi. İçeri giren münzevi bu hücrede ömrünün kalan kısmını geçirmek üzere yemin etti. Bu aşamadan sonra manen ölü olarak girdiği bu hücreden sadece

Nitekim bunun örneği daha sonra üzerinde ayrıntılı biçimde durulacak olan Saint-Flour inzivahanesinde görülecektir.

Lyon'daki inzivahaneler herhangi bir kuruma ya da tarikata ait olmayıp bitişik olduğu kilise ya da manastırın idaresi altındaydı (Guigue, 1887, s. 4-5). Münzevinin de böylece herhangi bir tarikata mensup olması gerekmiyordu. O, din adamı, rahip/rahibe ya da keşiş değildi. Bazı özel durumlar haricinde özel kıyafet giymek zorunda da değildi. Ancak Kilise mensuplarından münzevi hayat tarzını benimseyenler de olabiliyordu. Bazı manastırlarda seyr-i sülukta diğerlerinden daha ileri seviyede olan keşişler, başrahibin izniyle ömürlerinin kalan kısmını *reclus* olarak geçirebilirlerdi. Bunlar da üç yıllık bir namzetlik döneminden geçer, mensup oldukları tarikatın kıyafetini giymeye, eski hak ve imtiyazlarına sahip olmaya devam ederlerdi. Saint-Paul kilisesindeki inzivahaneye giriş töreniyle ilgili bilgiler mevcuttur. İnziva hayatına girmek isteyen kişi, mahalli piskopostan izin aldıktan sonra hücreye kapanıyordu. Dört yıllık bir çömezlik dönemini başarıyla tamamlarsa piskopos, maiyetindeki papazlarla gelerek münzeviyi takdis ediyor ve hücrenin kapısına kilise mührünü vuruyordu. Mühürlenmiş bu kapı, hücrenin içerisindeki münzevi ölene kadar açılmazdı. Münzevinin yemininden dönerek dış dünyaya geri gelmesi mümkün değildi. Böyle bir işe tevessül ederse sivil mahkeme devreye girerek Kilise teşkilatına destek sağlayabiliyordu. İnzivahadan kaçan biri olursa, yakalanarak hücrene zorla geri getiriliyordu.

9. yüzyılda Grimlaicus adındaki bir papaz, münzevi hayatı yaşamak isteyen keşişler için *Regulae Solitariorum* başlıklı bir nizamname hazırlamıştır. Benedikt tarikatına mensup olan bu rahibin oluşturduğu kurallar doğal olarak Avrupa'ya manastır düzeninin yayan kişi olarak kabul edilen Aziz Benedikt'in (Fr. Saint-Benoît (480-547)) manastır hayatına ilişkin esaslarına dayanmıştır (McAvoy, 2010, s. 10; Histoire litteraire de la France, 1866, s. 686; Calmet, 1747, s. 14-15). Uzun süre manastır hayatı yaşadıkten sonra inzivaya çekilmesine izin verilen keşişlere yönelik yazılmış olan *Regulae Solitariorum*'a göre inzivahaneler bir kilise ya da manastıra mücavir olmalıydı. İnziva hayatını laikler için uygun görmeyen ve tam bir tecridin bireyin başına gelebilecek birçok tehlikenin kaynağı olduğunu göz önünde bulunduran Grimlaicus'a göre inzivaya çekilmeyi seçen keşiş, eski manastır topluluğuyla bütün bağlarını koparmamalı ve ait olduğu dinî toplulukla manevi temasını sürdürmelidir. Bu nedenle Grimlaicus, inzivaya çekilen keşişin beraberinde en az iki veya üç yol arkadaşı olmasını tavsiye eder

cesedi çıkabilirdi. 4. yüzyılın başlarında ölen Méthode d'Olympe, İsa Mesih'i bakirelerin "eşi/kocası/zevci" olarak tanımlamaktadır. *Banquet (Şölen)* adlı eserinin sonunda bir araya getirilen bakireler hep bir ağızdan söyledikleri ilahide "Ey benim kocam, iffetimi senin için muhafaza ettim" (Méthode d'Olympe, 1963, s. 311-321) nakaratını tekrar etmektedir. Kilise Babalarından bakireleri *sponsa Christi* yani "Mesih'in zevcesi/karısı" şeklinde tanımlayan ilk kişi, "Latin Hristiyanlığının Babası" olarak nitelendirilen Kartacalı Tertullien'dir (~ 155-220) (Metz, 1954, s. 121). Katolik Kilisesi'nde, Tanrı aşkına, bekârlık ve iffet içinde yaşamaya söz vermiş kadınlar için yapılan kutsama töreni halen yürürlüktedir. "Bakirelerin Kutsanması" (Consécration des Vierges) adı verilen bu ritüelde mahalli piskopos tarafından Rab adına böyle bir istekte bulunan kadın kutsanır. Bu merasim esnasında piskoposun adaya sorduğu sorulardan biri olan "Yüce Tanrı'nın oğlu olan Rab İsa Mesih'e adanmayı ve O'nu Zevcen olarak kabul etmeyi istiyor musun?" sorusuna kadın, "Evet, ediyorum" cevabını verdikten sonra akit gerçekleşmiş olur ve dua faslına geçilir (Rituel de la Consécration des Vierges, 2022). Kadın münzevilerin sembolik bir biçimde İsa Mesih ile evlenmiş olması onları "Tanrı zevcesi" konumuna yükselterek kutsal bir şahsiyet hâline getirmiş oluyor. Bu telakki de kadın münzevilerin doğal olarak Tanrı'ya erkeklerden daha yakın olduğu ve dolayısıyla da onların istek ve dualarının kabul edilme olasılığının daha yüksek olduğu inancına yol açmış olmalıdır.

(Signori, 2010, s. 46). Münzevi (*reclus*), sebze ekip toplayabileceği ve zaman zaman dışarı çıkıp temiz hava alabileceği küçük bir bahçeye sahip olabilirdi. Münzevi, tek başına değil, komşu hücrelerde yaşayan başka münzevilerle iletişim hâlinde bulunmalı, kendi emeğiyle ya da sadakalarla geçimini temin etmeliydi (Grimlaicus, 2011).

Burada, sonraki asırlarda tek kişilik bir hücre şeklinde ortaya çıkan inzivaheneden ziyade Doğu tipi manastır düzeni telkin edilmektedir. Gönüllü tecrit/inziva üst düzey bir manastır hayatını, maneviyat arayışının üst kademelerini ya da başka bir ifadeyle en üst düzeyde bir manevi tecrübeyi temsil etmektedir. Fakat bu aşamadaki inziva tecrübesi, manastır geleneğinin kurumsal, ekonomik ve topografik çerçevesiyle sınırlı kalmış oluyor. Bu tipteki inziva tecrübesi sonraki asırlarda da devam ederken 11. ve 12. münzevilerin sayısı artmış ve hem çöl babalarının hem de Grimlaicus nizamnamesinin ilham aldığı manastır anlayışının tavsiye ettiği münzevilikten farklılaşmıştır. Bu yeni durumda münzevilğe aday olanların çoğunluğu ne keşiş ne de rahibelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla bunların hiçbiri manastır hayatı hakkında herhangi bir deneyime de sahip değildir. Diğer yenilik ise bunlar, çöllerde yaşamak üzere meskûn mahalleri terk etmemektedir. Topluluk içerisinde kendilerini tecrit eden münzevilerin ortaya koydukları bu yeni tecrübe inzivayı kentsel bir olgu hâline getirmiş oldu.

Şehirlerden kaçarak çöllere sığınan Babalar, kendilerine bir mağara ya da bir kaya altı gibi doğal barınak arıyor, vahşi hayvanları evcilleştiriyor, hayvan derilerinden giysiler yapıyor, çiğ gıdalar tüketiyordu. Ev, dokunmuş ve dikilmiş kumaştan yapılmış giysi, ziraat ya da pişirilmiş besin maddeleri gibi kültüre ait olan her şeyi reddetmekle bunlar hem dünyayı hor gördüklerini hem de bütünüyle özgür olduklarını ifade etmiş oluyorlardı. Onlar sadece diğer insanlardan ve medeniyetten değil, Kilise ve sakramentlerden de bağımsız olmak istiyorlardı. Orta Çağ'daki münzevi ise tam anlamıyla bir "medeni"dir. Zira o, yerleşim birimi (köy, şehir vs.) içerisinde inşa edilmiş bir hücreye kendini hapsediyor, manastır tarzında kurallar tarafından belirlenmiş bir elbise giyiyor, vatandaşların verdikleri sadakalarla karnını doyuruyor. Tamamen topluma bağımlı olan bu yeni tip münzevi, toplum sayesinde hayatta kalabiliyor. Her zaman hatırlanması ve temel ihtiyaçlarının başkaları tarafından giderilmesi gerekiyor. L'Hermitte-Leclercq'in çarpıcı ifadesiyle "eğer o, unutulursa ölür" (L'Hermite-Leclercq, 1986, s. 140).

Sadakalar, müminler tarafından bağışlanan çavdar ya da buğday veya piskoposun aktardığı nakdi yardımdan oluşuyordu. Kişi keşiş ise manastır başrahibinin, papaz ise mahalli piskoposun izni olmadan inziva hayatına başlayamazdı. İnzivaheneden ölçüleri de belirlenmişti. Hücre üç metre eninde ve boyunda, orantılı bir yükseklikte olmalıydı. Duvarlarında üç tane küçük menfez yer alıyordu. Biri ışığın girmesi için dışarıya açılıyordu. Diğer ibadet mekânına (kilise/manastır) açılıyor; üçüncüsü ise gıda maddelerinin ve sadakaların alınmasına yarıyordu.

Her münzeviye, Lyon başpiskoposunun hesabına yazılmak üzere şehrin ambarından üç birim çavdar ve iki birim para veriliyordu. 1346 yılında Lyon piskoposu olan Raymond Saquet haftalık verilen bu az miktardaki yardımı da fazla bularak para ve tahıl desteğini yasaklamıştır. Maddi durumları son derece kötüleşen inzivahaneler, 1389'da piskopos olan Philippe de Thurey'den yardım talep etmişlerdir. Münzevilerin talepleri incelenmiş ve Lyon şehrinin sakinlerinin selameti için gece gündüz Allah'a

yalvaran münzevileri dilenci durumuna düşürmenin uygun olmadığı ve bundan dolayı da önceki haklarının iade edilmesi gerektiği kararına varılmıştır (Monfalcon, 1866, s. 113).

E. MÜNZEVLİĞE GİRİŞ

Mısır çöllerindeki münzeviler gibi *reclus(e)* her şeyden önce kendi selameti için çaba sarf ediyordu. Ancak insanların arasında yaşadığı ve her şeyini onlara borçlu olduğu için o, onlara olan borcunu da ifa etmeliydi. Bu anlayış çerçevesinde Orta Çağ münzevilerinin yepyeni bir işlevi orta çıkmıştır: Toplum için dua etmek ve onun günahlarının affı için şefaathane olmak. Bu anlayış doğrultusunda inzivahaneler de şehrin stratejik noktalarına yerleştirmiştir: Manevi bir koruma oluştursun diye şehir surlarının yakınına, giriş kapılarına, köprülerin üzerine; hastane ve cüzzamhanelerin yakınlara ve daha ziyade kilise yakınlara (L'Hermite-Leclercq, 1986, s. 140).

Hücreye kapanma ayini, cenaze ayininin yanı sıra papazlık mesleğine ilişkin unsurları da içeriyordu. Ayin sırasında aday, elinde bir mum tutarak, piskoposa veya onun temsilcisine inzivahane kalarak kendini duaya ve kefarete adayacağına söz verirdi. Akabinde azizlerin ilahileri seslendirilir ve komünyonundan sonra ölenler için okunan dualar okunur ve namzetin üzerine toprak serpilirdi. Piskopos daha sonra onu ve mekânı kutsardı. Münzevi, hücreye yerleştikten sonra kapı mühürlenirdi. Ayin böylece sona ererken *reclus* için "ölüm modunda" yeni bir hayat başlamış olurdu (Clabaigh, 2010, s. 162-163).

İngiltere'deki Exeter kilisesinde yapılan inzivaya giriş törenindeki ölüm sembolizmi aşikâr biçimde görülmektedir. L'Hermite-Leclercq'in ayrıntılarıyla aktardığı merasiminin ana hatları şu şekildedir: İnzivaya çekilmek isteyen aday, yalın ayak kiliseye girer, kadınlar kuzey tarafa, erkekler ise güney tarafa yerleşir. Tören kıyafetlerini giymiş olan Piskopos ve yardımcıları tövbe içeren 7 mezmuru (6., 32., 38., 51., 102., 130. ve 143. Mezmur), 130. Mezmur'un başındaki *De Profundis clamavi* cümlelerini (Derinliklerden sana sesleniyorum, ya Rab. Sesimi işit, ya Rab. Yalvarışıma iyi kulak ver!) ve 131. Mezmur'u okur. Kıraat, 143. Mezmur ile sona erer: "Duamı işit, ya Rab!". Daha sonra piskopos *Ora pro eo ou ea* duasını okur. Yere kapanmış olan müstakbel münzevi tütsülenir ve üzerine okunmuş su serpilir. Adayın tanrısal lütfâ mazhar olması için birkaç dua okunduktan sonra Piskopos onu yerden kaldırır ve ellerine birer mum tutuşturduktan sonra Kitab-ı Mukaddes'teki İşıya ve Luka İncili bölümlerinden birkaç pasaj okutulur.

Târik-i dünyalık ve iffet nişanesi olarak münzevinin giysileri kutsanır. İman ikrarında bulunduktan sonra o, elindeki mumları sunağın üzerine bırakır. Latince *Exuat te Dominus veterem hominem* duası okunur.⁴ Ayini yöneten rahip cemaate münzevilik hayatını anlatan bir vaaz verir. Ayin

⁴ Manastır ve etrafı, kutsal bir mekâna tekabül etmektedir. 14. yüzyılın sonundan itibaren bazı manastırlar ve Trente konsilinden sonra da bütün kadın manastırları için bir kural getirilmiştir. Manastır duvarını dışarıdan aşarak izinsiz şekilde içeri girme suçunun cezası aforozdu. Bu durum, kadın manastırlarının iç mekânlarının kutsal oluşunu ve buna ilişkin de bir tabunun var oluşunu göstermektedir (Duval S. , 2017, s. 3). Rahibe olmak isteyen kadın ya da genç kızlar için manastıra girmeden önce düzenlenen ritüel bir geçiş töreni niteliğindedir. Profan dünyadan kutsal dünyaya geçişi temsil eden manastır hayatına giriş, rahibeliğe namzet şahsın bir dönüşümünü gerektirir. Bütün geçiş ritüellerinde olduğu gibi burada sembolik bir ölüm ve yeniden doğuş gerçekleşmektedir. Kişinin bir önceki hâli yok olarak yeni bir hâl zuhur etmektedir. Rahibeliğe giriş töreninde dönüşümün sembolik ifadelerinden biri kıyafet değişimidir. Alçakgönüllülük,

yapılır. Münzeviye ömrünün sonuna kadar meskeni ve sonunda da mezarı olacak olan hücrene kadar eşlik edilir. Hücrenin önüne gelindiğinde içeriye sadece piskopos girer ve mekânı takdis eder. Dışarı çıkınca kapının önünde bekleyen münzeviye girmek isteyip istemediğini sorar, onu tütsüler ve takdis eder. Birkaç farklı duadan sonra son yağlama ayini gerçekleştirilir. Hücrenin içerisine hazırlanan mezar açılır ve 132. Mezmur'da geçen "Haec requies mea in seculum seculi" (Sonsuza dek yaşayacağım yer burasıdır) sözünü okuyarak oraya yerleşir. Piskopos onun üzerine toz serptikten sonra ona itaat tavsiyesinde bulunur ve hücreden çıkar. Hücre kapanır ve münzeviyi geride bırakan ayin alayı ilahiler söyleyerek kiliseye döner.

Münzeviliğe bu giriş töreniyle dâhil olan kişi için yapılan ayin arasındaki paralellikler arasında ölünün arkasından okunan dualar, son yağlama, tabutun üzerine toprak serpilmesi ve çanların çalınması dikkat çekmektedir. Dikkat çeken diğer bir husus ise giriş töreninin üç farklı zaman ve mekânda yapılan üç farklı ayini birleştirmesidir. Bilindiği üzere son yağlama ayini ölüm döşeğindeki kişiye yapılırken, *Requiem*⁵ ayini, kiliseye getirilen cenazenin başında gerçekleştirilir. Son olarak tabutuyla birlikte cenaze, kutsanmış toprağa defnedilir (L'Hermite-Leclercq, 1986, s. 145-1456).

Reclus(e) haytana giriş ritüelleri Katolik Kilisesinin ayin kitaplarına dâhil edilmemiştir. Başrahip Mario Righetti, *Storia liturgica* adlı eserinde Orta Çağ boyunca gerçekleştirilen bu ayine yer vermese de bugün Katolik Kilisesinde hâlen yürürlükte olan *Bakireleri Vakfetme (Consécration des Vierges)* ayininin gelişiminden bahsederken münzeviliğe giriş konusuna kısaca değinmektedir. Righetti, Orta Çağ'da tabut, kefen çan sesleriyle canlı gömülen namzedin mistik ölümünü ön plana çıkaran bazı "tuhaf" ritüel uygulamaların resmi litürjiye kabul edilmemiş olmasının sevindirici olduğunu vurguladıktan sonra 12.-13. yüzyıllarda canlı gömülen münzevilerle ilgili yapılan ritüeli şöyle tarif eder: "Requiem ayini yapıldıktan sonra rahip içinde küçük bir sunağın bulunduğu hücreye kadar münzeviye eşlik eder; onu takdis eder ve tütsüler. *In paradisum, Libera me ve Requiescat in pace* ilahileri okunduktan sonra inzivhanenin giriş örülür, kapı mühürlenir ve böylece bir tabut hâline gelmiş olur" (L'Hermite-Leclercq, 1986, s. 147).

Fransa'dan münzevilere yönelik hiçbir nizamname günümüze ulaşmamıştır. Diğer ülkelerde yazılanların ise rahibe olmayıp inziva hayatına meyleden kadınlara yönelik yazılmış olması dikkat çekicidir (L'Hermite-Leclercq, 2010, s. 123). Bu husus, laik kesimden insanların ve özellikle kadınların git gide artan sayıda *recluse* tecrübesi yaşamak istemesinin bir yansıması olsa gerektir.

İnziva hayatını tercih eden kız kardeşi için 1158 yılı civarında Aelred de Rievaulx, inziva hayatının keşif olmayan laik kesime ve özellikle de kadınlara açık hâle geldiği sırada bu tür bir hayat tarzını

iffet/bekâret ve itaat gibi ilahi emirlere uygun bir yaşam sürecine yemin eden namzedin bu içsel dönüşümü, dünyevi kıyafetlerin terk edilmesiyle temsil edilmektedir. Tören sırasında rahip bu sembolik eylemi şu sözlerle dile getirir: "Exuat te dominus veterem hominem cum actibus suis" (Rab sizi bütün amellerinizle birlikte eski doğanızdan ayırsın". Namzete rahibelik kıyafetlerini giydirirken o, şu ifadeyi kullanır: "Induat te dominus" (Rab sizi yeni bir tabiatla giydirdi) (Kol. 3:9; Efes. 4:24) (Schlotheuber, 2010, s. 139).

⁵ *Ölü için Ayin* (Latince: *Missa pro defunctis*) veya *Ölü Ayini* (Latince: *Missa defunctorum*) olarak da bilinen *Requiem* veya *Requiem Ayini*, ölen kişinin ruhunun ebedi istirahatgâhına salimen ulaşması için yapılan bir Katolik Kilisesi ayinidir (Attwater, 1961, s. 427).

benimseyen kız kardeşi için *De Institutione Inclusiarum* adlı eseri kaleme almıştır. İnziva hayatının eskiden kalma bir dinî tecrübe türü olduğunu hatırlatan Aelred, bu tür bir hayatı tercih etmenin gerekçeleri üzerinde durmaktadır: "Eskileri yalnız yaşamaya sevk eden nedenler işte şunlardır: Toplumsal yaşamın tehlikelerinden kaçmak, sıkıntılarından kaçınmak ya da İsa'nın sınıksız kucaklaşmasından sonra doyusuya onun hasretiyle yanıp tutuşmak üzere bütün bunlardan [toplumsal hayatın problemlerinden] kurtulmak. Bu nedenle, [eskilerin] bir kısmı çölde "kendilerini oturmuş, yalnız" olarak buldular, orada ellerinin emeğiyle yaşadılar, diğerleri ise yalnızlığın bıraktığı özgürlükten ve maruz kaldığı serserilikten korktukları için kendilerini girişini ördükleri bir hücrede kilitlemenin daha güvenli olduğuna karar verdiler. Seni bu tür bir varoluşa adamaya sevk eden sebep tam da budur işte" (de Rievaulx, 1961, s. 45).

13. yüzyılın başlarında İngiltere'de yaşayan üç münzevi kız kardeşe yönelik yazılan *Ancrene Wisse* ya da başka bir adıyla *Ancren Riwele*, inziva hayatını tercih edenlerin uyması gereken kuralları içeren en meşhur eserlerden biridir. Kiliseye bitişik vaziyette inşa edilen hücrelerinin pencerelerinden dinî merasimlere uzaktan iştirak eden bu üç kız kardeşin gençlik yılları anlatılıyor ve anonim yazar tarafından zühde dayalı zor bir yolu seçtikleri için bunlar kutlanıyor.

İleri düzeydeki züht ve çilecilikleri, tefekkür ve duaları, fedakârlıkları, fiziksel ve ahlaki ıstırapları sayesinde, inzivaya çekilenler, Tanrısal olana herkesten daha fazla yaklaşabilirdi. *Ancrene Wisse*'nin onlara vermek istediği mesaj şöyledir: "Cennettekilerin hepsi Tanrı aracılığıyla her şeyi görürler. Fakat bu dünyada kör oldukları için dışarıdaki şeyleri gözleri ve kulaklarıyla bilemeyen münzeviler öbür dünyada Tanrı'nın gizli sırlarını ve gizemli yargılarını daha berrak şekilde görecektir ve anlayacaklardır" (*Ancrene Wisse: Guide for Anchoresses*, 1993, s. 48-49).

Bu pasajda görüldüğü üzere münzeviler adeta bir başkalaşım geçirerek beşer üstü bir hâl elde ediyorlardı. Profan dünya ile tanrısal âlem arasında bir aracı konumuna gelen münzevi, halk nazarında ruhsal yükselişin sembolü olması bakımından önemliydi. Bu özelliğinden dolayı bir şefaatçi ve manevi rehber olarak kabul gören *reclus(e)*den insanlar tavsiye talebinde bulunuyor, kendileri veya sevdikleri için dua etmelerini istiyor, onun kehanet ve vizyonlarına inanıyor. Azizlik mertebesinde kabul edilen münzevilere, şefaatçi olma özelliklerinden, geriye bıraktıkları kalıntıları ve içinde yaşadıkları hücrelerinden kaynaklanan mucizeler atfediliyordu (Faure, 2018, s. 351).⁶ Menkıbeye göre hasta bir soylu kadın, Christina de Markyate'ın hastalığına şifa bulacağı yönünde bir rüya gördü. Kutsal Teslis adına bu mübarek münzevinin elleri ve ağzıyla kutsadığı suyu içmesi gerekiyordu. Söylenenlerinin hepsini yerine

⁶ Tournai piskoposu Maximilien Villain de Grand, uzun yıllar Pretz manastırında rahibelik yaptıktan sonra inzivaya çekilmek isteyen Jeanne de Cambry için Lille şehrindeki Saint André kilisesinin bitişğine bir inzivahane inşa ettirmiştir. 1625-1639 yılları arasında bu hücrede *recluse* olarak yaşayan Jeanne'in bir Tanrı ile özel münasebeti ve bu sayede eriştiği yüce makam dolayısıyla sıradan bir beşerin elde etmesi mümkün olmayan vizyon görme, kehanette bulunma ve keramet gösterme gibi yetilere sahip olduğuna inanılmıştır. Tıpkı azizlerin himmetinin ölümünden sonra devam ettiği gibi Jeanne'in ölümünden sonra kendisinden yardım talebinde bulunanların istekleri de yerine getirilmiştir. Menkıbeye göre 63 yaşındaki bir kadın 21 yıldır mustarip olduğu bir kırık ağrısının dayanılmaz hâle geldiğini ve bundan öleceğini hissedince Jeanne'a hitaben "Jeanne Bacı, çarmıha gerilmiş aşkın sayesinde bana merhamet edin" sözlerini üç defa tekrar eder etmez bütün acıları yok olmuştur. İyileştikten dokuz ay sonra Lille'e gelerek Jeanne'in mezarı başında ona şifa bahsettiği için teşekkür eden kadın eski ağrılarını bir daha asla hissetmemiştir (Richard, 1785, s. 40).

getiren hasta anında sağlığına kavuştu (The Life of Christina of Markyate: A Twelfth-Century Recluse, 2001, s. 119-121).

Hollandalı keşiş Denys le Chartreux (ö. 1471), manevi kızlarından birinin talebi üzerine yazdığı *De Vita Inclusarum* adlı eserinde insanın sosyal bir varlık olduğuna ve dolayısıyla da yalnızlığın beşer tabiatına aykırılığına vurgu yapmaktadır. Denys'e göre inziva hayatını tercih eden bir *recluse*, beşerî tabiatı aşarak tanrısal düzleme adım adım yaklaşmaktadır. Münzevinin içerisinde hapsedildiği hücre onu, Tanrı haricindeki her şeyden uzak tutmaya yönelik olmalıdır. Münzevilik, kişinin kendisini Tanrı'ya adanmışlığını ifade etmektedir. İnsanın beşeri düzlemde tanrısal düzleme yükselişi ilahi aşk sayesinde gerçekleşmektedir. Zira "ateşin hafif olmasından ötürü göğe yükselmesi ve toprağın da yere inmesinin doğal olması gibi gerçekten faziletli olan ve Tanrı aşkıyla yanan insan sürekli O'na doğru yükselir" (le Chartreux, 2003, s. 37). *Recluse*, Tanrı sevgisini/ilahî aşkın önündeki çeşitli engellerden ne derece kurtulursa onlardan o derece uzaklaşmış, soyutlanmış ve onları reddetmiş olur ve o derece Rabbine karşı daha saf, daha istikrarlı, daha özgür ve tutkulu bir sevgiyle kendini adanmış olur" (le Chartreux, 2003, s. 28-29).

İnziva hayatının insanı dönüştürerek Tanrı mertebesine yükseltebileceği yönündeki düşünce bir yönüyle Hristiyanlıktaki insan-Tanrı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Hristiyanlığın en temel akidesine göre Tanrı, Oğul İsa Mesih suretinde insan olmuş ya da diğer bir deyişle cisimleşmiştir (inkarnasyon). Bu doktrini Kilise Babaları, "İnsan, Tanrı olabilsin diye Tanrı, insan oldu" şeklinde formüle etmişlerdir (Clément, 1998, s. 272). Tanrı'nın insanı kendi suretinde yarattığı (Yaratılış 1:27) ve daha sonra insan biçiminde insanlar arasında yaşamış olduğu yönündeki inanç, Hristiyanların muhayyilesinde Tanrı-insan benzerliğini hem son derece canlı tutmakta hem de bunun somutlaşmış tarihsel bir durum olduğunu telkin etmektedir.⁷ Mistik düşüncenin ve özellikle de münzevilik tecrübesinin özünde yer alan Tanrı ile birleşme düşüncesinin imkânını Denys de bu benzerlik kavramında bulmuştur: "Benzerlik, aşkın şartı ve iki varlığın birliğinin sebebidir. O hâlde, Tanrı'yı hoşnut etmek ve O'nun tarafından sevilme istiyorsak, O'nunla ebediyet sevinci içinde birleşmek istiyorsak, O'nun zati sonsuzluğuna göre değil, O'nun iradesine göre her şeyi O'na benzemek için yapmalıyız [...] Tanrı esasında sevgi/aşk ve bilgelik ve hatta bunların ta kendisidir [...] Bizim hazmetmemiz gereken şeyler bunlardır ve bu da gerçekten tefekkürün ve Aşk'a âşık olmanın meyvesidir" (le Chartreux, 2003, s. 61).

F. BİR MEMUR VE ŞEFAATÇİ OLARAK RECLUS(E)

Dünyayla bütün bağlarını koparmak üzere küçük bir hücreye kendisini ömrünün sonuna kadar hapsedme yemini eden münzeviler paradoksal bir biçimde tamamen dış dünyaya bağımlı hâle gelmek durumdaydılar. Bunlar litürjik hizmetlerden faydalanma ve aynı zamanda hapsedilmenin doğurduğu

⁷ İnsanın tanrısal yönü, Doğu Hristiyanlığında daha belirgin bir şekilde ifade edilmektedir. Yunan Babalarına göre, insan, tüm varlığıyla (beden dâhil) tanrısal yaşama katılmak ve onu evrene iletme üzere yaratıldı. Fıtratında, o "mikro âlem ve *microthéos*", küçük bir tanrı, potansiyel bir tanrıdır (Nissalı Gregorius); lütuf sayesinde o, oluş hâlinde bir tanrıdır ya da Kayserili Basilius'un keskin ifadesiyle "Tanrı olmaya çağrılan bir hayvan [canlı]"dır. Onun tanrıbiçimli (teomorf) karakteri, Tanrı imajına dair zengin ve karmaşık bir teolojiyle ifade edilir: Özgür bir kişisel vicdan olarak, insan bu imajdır ve bu aynı zamanda Tanrı'ya yönelik indirgenemez bir arzu şeklinde doğasının bir parçası olmuştur.

psikolojik zorluklarla baş edebilme bakımından din adamlarına bağlıydı. Yapılan bağışlar veya vasiyetler gibi belirli konuları takip ve idare etmek için dışarıdan birilerine ihtiyaçları vardı. Yiyecek, giyecek veya aydınlatma gibi günlük ihtiyaçlarını karşılamak için nihayetinde hamilere (kral veya din adamı olmayan zenginler), bağışlara, sadakalara veya kişisel kaynaklara bağımlıydılar. Münzevi, yetenekleri ölçüsünde, el emeğiyle yaşamaya çalışmak zorundaydı, ancak doğal olarak, yaşamak için ihtiyaç duyduğu her şeyi, örneğin yemek, kendini ısıtmak ve aydınlatmak gibi ihtiyaç duyduğu ürünleri ve hammaddeleri üretiliyor, onlara doğrudan ulaşamıyor ve bu nedenle de kendisine sunulan şeylerle yetinmek zorundaydı.

Bir hami, belirli bir münzeviye değil de bir inzivahaneye ödenek tahsis etmeye karar verdiğinde, bu hücreye yerleşen her meskûn şahıs onun mali kaynaklarından otomatik olarak yararlanmış oluyordu. Münzevinin iyi koşullarda yerleştirilmesini ve ölümüne kadar bu şekilde yaşayabilmesini garanti altına almak için tecrit edilmesinden önce atılması gereken çeşitli adımlar ve yerine getirilmesi gereken taahhütler vardı. Münzevinin kişisel mülkiyeti olmadığında bu yükümlülükler, tamamıyla topluluğa veya hamilere düşüyordu. Bu nedenle, inziva hayatına girme seçimini yapmak isteyen kadınların köylere veya şehirlere yerleşmeye neden karar verdikleri daha iyi anlaşılmalıdır. Buralarda kendilerini desteklemek için hamiler bulma ihtimali daha yüksekti. Artan sayıda münzevi ile hareketin 12. yüzyılda daha şehirli hâle gelmesi ve artan talep karşısında artan bir arz durumunun söz konusu olduğu da anlaşılabilir (Faure, 2018, s. 349-350). Bu sosyo-ekonomik gerçeklik sadece inziva hayatını tercih edenlerin değil aynı zamanda onları destekleyenlerin de dinî bir "çıkar" elde ettiklerini ya da en azından böyle bir beklenti içerisinde olduklarını göstermektedir. Bazı Hristiyanlar açısından Hristiyanlar için inzivaya çekilmek, dinî hayatın en yüce biçimine tekabül etmekteydi. Büyük bir feragat örneği sergileyerek her tür dünyevi zevk ve lezzetlerden uzaklaşmak suretiyle nihai kurtuluşu hedefleyen münzeviye bu yolculuğunda destek olmak, destek olan kişinin kurtuluşu için de bir imkân sunmaktaydı. Bugün kapitalistleşen ve sekülerleşen Batı toplumlarında anlamını büyük ölçüde yitiren hayırseverlik (Fr. *charité*, İng. *charity*)⁸ Orta Çağ döneminde din adamı sınıfına mensup olmayan insanlar ve özellikle de varlıklı olanlar için uhrevi kurutuluşun önemli araçlarından biriydi.

12. yüzyıldan itibaren münzevi, adeta evcilleştirildi ve bir şehrin kimliğine katkıda bulunarak kentsel peyzajın bir parçası hâline geldi. Daha önce ifade edildiği gibi onun hayatta kalabilmesi halkın

⁸ Latince *caritas* kelimesinden türeyen *charité* kelimesi, Fransızcadan İngilizceye *charity* şeklinde geçmiştir. Caritas kavramını Thomas Aquinas, "bizi Tanrı ile birleştiren" ve "insanın Tanrı ile dostluğu" şeklinde tanımlar ve onu "erdemlerin en mükemmeli" olarak kabul eder (Aquinas, 2016, s. 23, 32). Ayrıca Aquinas, "hayırseverlik alışkanlığının sadece Tanrı'nın sevgisini değil, aynı zamanda komşumuzun sevgisini de kapsadığını" (Aquinas, 2016, s. 128) savunur. Bu anlayış Katolik teolojisinde olduğu gibi benimsenmiştir. Katolik Kilisesi İlmihali, hayırseverliği, "Tanrı'yı kendisi hatırına her şeyden fazla sevdiğimiz ve hemcinsimizi de Tanrı sevgisi için kendimiz gibi sevdiğimiz Tanrısal bir erdemdir" olarak tanımlar (Catechism of the Catholic Church, 2016, s. 448). Dominik Pamir'in *Katolik Kilisesi Din ve Ahlâk İlkeleri* başlığıyla Fransızcadan Türkçeye tercüme ettiği kitapta "sevgi" terimiyle karşılanan (Katolik Kilisesi Din ve Ahlâk İlkeleri, 2000, s. 432) *charité* kelimesinin (Catéchisme de l'Église catholique, 1993, s. 385) dilimizdeki daha uygun karşılığı *hayırseverlik* kavramı olabilir. İnsanlardan herhangi bir karşılık beklemeden yapılan iyiliği ifade eden hayırseverlikte esas olan Tanrı'nın rızasını kazanmak; diğer bir ifadeyle O'nun sevdiği kullar arasına girebilmektir. Yeni Ahit'in *Vulgate* çevirisinde yaygın olarak Yunanca *agape* (ἀγάπη) kelimesi Latinceye aktarılırken *caritas* terimi kullanılmıştır. *Caritas*, bir sevgi biçimidir. Zamanla, hayırseverliğin (charity/charité) anlamı, "Hristiyan sevgisi"nden (agape) "ihtiyacı olanlara yardımda bulunma, cömertlik ve bağış" anlamına gelmiştir (bkz. Webster's Universal Encyclopedia Dictionary, 2002, s. 302).

hayırseverliğine bağlıydı. Yaşayan ölü, gönüllü bir kurban (hostia viva), Pavlus'un "kendinizi Tanrı'ya diri, kutsal ve O'nu hoşnut eden bir kurban olarak sunun" (Rom. 12:1) telkini doğrultusunda olumlu bir imaj yansıttığı, hücresi bir mezar, kutsal bir mekân, bir dua membaı olduğu ve hem yeryüzünde hem de ahirette topluma fayda sağlayacak bir kurbanın penceresi olarak algılandığı sürece memnuniyetle karşılandı.

İnzivahanelerin bulunduğu şehirlerdeki halk, savaş, gök gürültüsü, salgın hastalıklar ve kıtlık gibi vebalara karşı korunmak için münzevilere güveniyordu. Bunlardan bazıları, kendilerine kehanet yetisi kazandıran karizmatik ve mistik güçler atfedilerek manevi babalar ve anneler rütbesine yükseltildi. Çok sayıda örnek, münzevilerin sırdaş, teselli verici, danışman ve eğer yetkilendirilmişlerse birçok Hristiyanın günahını itiraf ettiği kişiler olduğunu göstermektedir (L'Hermite-Leclercq, 2020, s. 760-761).

İngiltere'de münzevilere başta kral olmak üzere toplumun üst tabakasından insanlar, aristokratlar, tüccarlar ve Kilise hamilik yaparken Fransa'da bunlara ilaveten belediyeler de bu görevi üstlenmiştir (bkz. Warren, 1985). Örneğin Fransa'nın güneyinde yer alan Rodez'de 14. yüzyılda, münzevilerin hamileri belediye yetkilileriydi. Bunlar *reclus(e)* olmak isteyenlerin başvurularını incelerler ve ön incelemeden sonra bir karara varırlardı. Seçilen kişi, dindar bir Hristiyan olarak yaşamayı ve kendisini tam olarak destekleyen şehrin refahı için dua etmeyi taahhüt ederdi (L'Hermite-Leclercq, *Le reclus dans la ville au Bas Moyen Âge*, 1988, s. 243).

Menkıbeye göre 12 Kasım 994'te, korkunç bir bela ("mal des Ardents" diye adlandırılan ve mahmuzlu çavdarın neden olduğu salgın ve ölümcül hastalık) Limoges'un nüfusunu kırıp geçirdiği bir zamanda, Aquitaine Dükü IV. Guillaume, Bordeaux ve Bourges başpiskoposları, Limoges, Clermont-Ferrand, du Puy, Périgueux ve Angoulême piskoposları, Limoges'un ilk piskoposu olan Martial'ın mezarı etrafında toplandılar ve afete son vermesi için onun aracılığıyla gökten yardım niyaz ettiler. Martial, halkın duasını işitti ve onlara himmet etti. O gün binlerce hasta birden iyileşiverdi. "Ardents mucizesi"ne ilişkin bu inanış, toplum üzerindeki felaketlerin giderilmesinin tanrısal inayetin elde edilmesi düşüncesine dayanmaktadır. Bunun için de azizlik mertebesine erişmiş olan kutsi şahsiyetlerin/ermişlerin/mübarek zatların tavassutuna ihtiyaç duyulmuştur. Bu düşünce üzerine kendilerini tamamen Tanrı'ya adayan münzevilerin de tanrısal âlemle insanlık âlemi arasında aracı olabilecekleri kanaati oluşmuştur. Böylece muhtemelen 11. yüzyıldan itibaren yani 994'teki Ardents mucizesini takiben, *hermit*ler ve *reclus(e)*ler, Belediye himayesi altına alınmış ve yetkililer tarafından resmi olarak tayin edilmişlerdir. Bunların başlıca vazifesi, şehrin sakinleri için Tanrı'ya niyazda bulunmak ve dualar sunmaktı. *Hermit*, Saint-Martial-de-Montjauby bölge kilisesinin yakınında ikamet ediyordu. Grands Carmes manastırına mücavir inzivahanede yaşayan *Recluse*, "Recluse de Carmes" diye çağrılıyordu. 18. Yüzyılın ortalarına kadar Carmes inzivahanesi neredeyse kesintisiz bir şekilde iskân edilmiştir. Limoges yetkilileri *Recluse*'u seçiyor, göreve atıyor ve resmi bir törenle onu inzivahaneye yerleştiriyorlardı. Ona elbise, pelerin ve başlıktan oluşan kıyafeti veriliyor, ihtiyaç duyduğu gıda maddeleri temin ediliyor, ısınması için iki haftada bir yük odun tedarik ediliyordu (Lecler, 1916, s. 107). Güneydeki Nîmes şehrinde de durum aynı şekildeydi. Yiyecek, giyecek, ufak tefek hediyeler, sağlık giderleri ve hatta kefen bile Belediye tarafından karşılanıyordu (L'Hermite-Leclercq, *Le reclus dans la ville au Bas Moyen Âge*, 1988, s. 244).

29 Mart 1517 tarihinde düzenlenen tutanakta Limoges Belediyesi tarafından şehrin *Recluse*'ü tayin edilerek 1497 yılında inzivhaneye yerleştirilen Jeanne de Lagarde'ın (Guibert, 1902, s. 229) 23 Aralık 1516 tarihinde vefatı üzerine bir avukatın kızı olan Catherine Guillot'nun seçildiği bildirilmektedir (Guibert, 1902, s. 255). Jeanne'ın ölümü üzerine Limoges şehir yetkilileri onun yerine geçecek birini aramaya koyuldular. Selefi gibi kendisinin ide dul olan Catherine Guillot'nun ömrünün kalan kısmını tamamlamak üzere kendisinin inzivahaneye konulması ve bu mutad görevleri yerine getireceği yönündeki vaadini içeren müracaatını değerlendiren yetkililer onun dindar, namuslu, özünde ve sözünde doğru birisi olduğuna karar vermişler ve Limoges inzivahanesinin *Recluse*'ü (*Recluse du Reclusage de Limoges*) olmasını kabul etmişlerdir. Merasime iştirak etmeleri için eşraftan çok sayıda insan Belediyeye davet edilmiştir. Kadınlar Catherine'i evinden alarak ona belediye binasına kadar eşlik ettiler. Burada Catherine üzerindeki dul elbisesini çıkarttı ve yetkililerin takdim ettiği geleneksel *Recluse* kıyafetini giydi. Hep birlikte Saint-Michel kilisesine gidildi. Papazın huzurunda diz çöken Catherine iffet/bekâret yemini etti. Daha sonra papaz onu elinden tutarak büyük sunağa götürdü. *Recluse*, yere serilen bir örtü üzerinde secdeye kapandı ve ayin boyunca bu vaziyette kaldı. Cemaat bir ağızdan *Veni Creator*⁹ ilahisini söyledi. Ardından ekmek şarap ayini gerçekleşti, bağış toplandı. Daha sonra Limoges yargıç papaz yardımcısı vaaz verdi. Merasimin sonunda papaz Catherine'i takdis etti ve bir elinden tuttu diğer elinden de papaz yardımcısı. Peşlerine Belediye yetkilileri ve maiyetindekiler takılarak inzivahaneye kadara yürüdüler. Toplu günah çıkarıldıktan sonra papazlar *Te Deum laudamus*¹⁰ ilahisini okuyarak kiliseye, yetkililer ise Belediyeye döndüler (Guibert, 1902, s. 255, dip. 1; Lecler, 1916, s. 116-117).

Belediye yetkililerinin ve memurlarının ikna çabalarına rağmen hücrelerini terk ederek inziva hayatını sonlandıran Catherine Guillot'nun inzivahanenin anahtarlarını 25 Mayıs 1520 tarihinde teslim etmesi üzerine "şehrin münzevisi" (*recluse de la ville*) unvanıyla yerine Anne Angelaud seçilmiş ve boş kalan hücreye yerleştirilmiştir (Lecler, 1916, s. 270). İlginç olan husus, Anne'ın 1523 yılında ölümü üzerine artık geceleri şeytanın iğvalarına ve zihinsel rahatsızlıklara maruz kalmadığını beyan eden Catherine tekrar şehrin münzevisi tayin edilmiştir (Lecler, 1916, s. 118, 281).

Clermont-Ferrand şehrinin 100 km güneyinde yer alan ve günümüzde 6500 nüfuslu bir belediye olan Saint-Flour'daki Sainte-Christine Köprüsü üzerinde bir inzivahane bulunuyordu. Belediye

⁹ Kilisede en çok okunan ilahilerden biri olan *Veni Creator Spiritus*, Rabanus Maurus'a (776-856) atfedilir. Bu ilahi, Kutsal Ruh'un çağrıldığı ayin, merasim ve bayramlarda okunur. Onu okuyan müminlerin küçük günahlarının bağışlandığı kabul edilir. 1 Ocak'ta veya Pentikost bayramında okunursa bütün günahların affedileceğine inanılır (*Veni, Creator Spiritus*, 2022). Kutsal Ruh'a niyazdan ibaret olan ilahinin temel karakterini yansıtan bir dörtlüğü şu şekildedir: "Düşmanı bizden uzaklaştır / Bize huzurunu gecikmeden ver / Böylece, senin rehberliğin ve tavsiyen altında / Her türlü kötülükten ve her türlü hatadan sakınmış olalım" (*Veni Creator*, 2022).

¹⁰ Adını Latince "Ey Tanrım, Seni tebci ediyoruz" anlamındaki *Te Deum laudamus* sözlerinden alan bu ilahi, geleneksel olarak M.S. 387 yılına tarihlenmektedir. Katolik Kilisesinde çokça okunan ilahilerden biri olan bu ilahi, eski el yazmalarında, muhtemel müelliflerden biri varsayılan Milanlı Ambrose'a atıfla *Hymnus ambrosianus* (Ambrose ilahisi), *Laus angelica* (meleklerin övgüsü) ya da *Hymnus in die dominica* (Pazar ilahisi) şeklinde de adlandırılmıştır. Günün birkaç vaktinde yapılan bir Hristiyan günlük duası olan *Saatler Ayini* dışında, *Te Deum*, şükran günü törenleri (zaferler, ulusal bayramlar, prens doğumları, selamlamalar, geçit törenleri vs.) vesilesiyle ve kişinin Tanrı'ya şükretmek istediği her durumda okunur. İlahinin son kısmı şu şekildedir: "Rabbim bizi bütün günahlardan koruma lütfunda bulun / Bize merhamet et ya Rabbi, merhamet et / Rahmetin üzerimizde olsun Rabbim / Rabbim Sana umut bağladım / Yüzümü asla kara çıkarma" (Prayers: *Te Deum*, 2022).

arşivlerini inceleyerek bu hücre hakkında detaylı bilgiler aktaran Marcellin Boudet'nin ifadesiyle semavi mükâfatlara nail olabilmek için kurban olma/kendini feda etme arzusu ve ıstırabın faydalı olduğu düşüncesi diğer dinî kurumlar gibi inzivahanelerin ortaya çıkmasına neden olan temel inançlardan biridir. Diğer bir inanç ise insanların Tanrı'ya yönelik yaptıkları iyi işlerin/ibadetlerin karşılık bulacağı düşüncesi ve insanların kendilerini ve yaşadıkları mekânları çeşitli tehlikelere karşı koruyacak doğüstü bir korumaya ihtiyaç duymalarıdır. Kadim Yunan dininde kentin güvenliğinin bir teminatı olarak Truva kalesinde muhafaza edilen tanrıça Pallas'ın (Atina) ahşap heykeli olan Palladium büyük bir önem taşıyordu. İnanışa göre bu heykel Truva'da korunduğu sürece şehir fethedilemezdi. Roma dininde başlangıçların ve geçişlerin tanrısı olan ve "tanrıların tanrısı" şeklinde nitelendirilen Janus, kapıyla (Latince janua) somut veya sembolik bir ilişkisi olan her şeyi koruyordu: Girişler ve çıkışlar, gidişler ve dönüşler. O, her evin eşliğini koruyor, büyük taş kemerlerle somutlaştırılan şehir kapılarını gözetliyordu. Bu pagan inanışlar Hristiyanlığa sirayet ederek şehirlerin hâkim noktalarına Bakire Meryem ve İsa Mesih'in heykellerini ya da sadece bir haç dikmek suretiyle devam etmiştir (Boudet, La Recluserie du Pont Sainte-Christine à Saint-Flour, 1901, s. 336).

Saint-Flour Belediye yetkililerine müracaat eden *reclus(e)* adaylarından da diğer yerlerde olduğu gibi dindar ve ahlaklı olanları seçiliyordu. Zannedilenin aksine bunlar sadece evsiz barksız fukara kesimden oluşmuyordu. Kabul edilen adayların bir kısmı şehrin ileri gelen ailelerine mensuptu. Münzevinin bütün ihtiyaçları Belediye tarafından karşılanıyordu. Onun görevi dua etmekten ibaretti. O, tabii ki kendisi için dua ediyordu fakat "bütün mümin Hristiyanlar" ve "şehir ve sakinleri" için dua etme mecburiyeti de vardı. Tarikatlara mensup rahip ya da rahibeler gibi *reclus(e)* iffet/bekâret, fakirlik ve itaat yemini ediyordu. Fakat o, dinî yönden piskopostan başka hiç kimseye karşı sorumlu değildi. *Reclus(e)* olanları da ruhban sınıfından sayan Boudet'ye göre "Sainte-Christine Köprüsü inzivahanesi (reclusage), tek erkek ya da kadın keşişe ev sahipliği yapan bir manastırdı" (Boudet, 1901, s. 347).

Ev ev dolaşarak elinde bakır ya da kalaydan yapılmış bir kapla bir görevli *reclus(e)* adına insanlardan sadaka topluyordu. Hücrenin *fenestrou* adı verilen küçük menfezinden köprüden geçenler doğrudan sadakalarını münzeviye ulaştırabiliyorlardı. 1380 yılında İngilizler etraftaki yerleşimleri ele geçirince kıtlık bütün halkı etkilemiştir. 22 Haziran 1387 yılında Belediye Meclisi kıtlık boyunca her cumartesi günü ödenmek üzere açlıktan ölmemesi için *Reclus(e)*'e haftada bir defa 2 para ödeme kararı almıştır. Bu miktar yaklaşık bir çorba parasına tekabül ediyordu. Sonbaharda gıda ikmali yapılırca Belediye yetkilileri kendileri gibi münzevinin de Noel bayramını kutlayabilmesi için çeyrek koyun, jambon ve bir fıçı şarap göndermişlerdir (Boudet, 1901, s. 348).

Dışarıdan bakan biri için korkunç bir tercih gibi görünse de münzevi olabilmek için can atanlar vardı. Bunun örneklerinden biri, 15. yüzyılın ortalarında Saint-Flour yetkililerine boş kalan inzivahaneye *Recluse* olabilmek için müracaatta bulunan Antoinette Chapon adlı kadındır. Başvuru dilekçesinde Antoinette, dul olduğuna ve annesinin de son günlerini Saint-Flour Sainte-Christine Köprüsü üzerindeki inzivahanesinde geçirerek bir *Recluse* olarak vefat ettiğine dikkat çekmektedir. Herhangi bir geçim kaynağı ve barınağı olmayan dul bir kadın için her gün boğazından geçecek bir kaç lokma ekmek ve her gece kafasını sokacak bir barınağının olması, özgürlüğe bedel ödenmeyi hak eden bir karşılık olarak görülmüştür. Bu örnekte *recluse* hayatının dinî bir motivasyondan ziyade zaruretten ötürü tercih edildiği

aşikârdır. Fakat *reclus(e)* olmadaki temel amaç bu değildi. *Reclus(e)* "şehir ve sakinleri için Tanrı'ya daima dua etmesi için" görevlendiriliyordu. Muhtemelen niyetleri öncelikli olarak bu görevi icra etmek olmayanları hisseden Belediye yetkilileri bu tür adayların başvurularını kabul etmemişlerdir. Nitekim söz konusu kişinin başvurusunun kabul edildiğine dair hiçbir iz yoktur (Boudet, 1902, s. 19).¹¹

Sonuç

Hristiyanlıktaki münzevilik serüveni İsa'dan yaklaşık iki asır sonra yaşayan Mısırlı Antoine ya da Teb'li Paul gibi yerleşim merkezlerinden uzak bireysel bir mistik ve asketik dindarlık tecrübesi yaşamak isteyenler tarafından başlatılmıştır. Bunlar, İsa'nın Matta İncili'nde insanın kemale ermesi için tavsiye ettiği reçeteye uymuşlardır: "Git, nen varsa sat ve fakirlere ver, göklerde hazinen olacaktır ve gel benim ardımca yürü". Bu ilk öncülerin yolunu takip etmek isteyen fakat bunu tek başına yapamayacağını ya da bunun tek başına yapılamayacağını düşünenler bir rehber/mürşit etrafından toplanma ihtiyacı duymuşlardır. Böylece ilk manastırlar oluşmaya başlamış ve 4. yüzyılın sonunda Hristiyanlığın Roma devletinin resmî dini olmasıyla birlikte Doğu'da ortaya çıkan monastik yaşam merkezleri Batı'ya doğru yayılmıştır.

Fransa'da 5. yüzyılda kurulan ilk manastırlarda varlıklarını Orta Çağ boyunca ve hatta bazıları günümüzde de devam ettirirken 11. yüzyıldan itibaren *reclusoir* ya da *recluserie* adı verilen ve inzivahane diye adlandırdığımız küçük hücreler inşa edilmeye başlamıştır. Bunlar öncelikle kilise ve manastırlara mücavir biçimde inşa edilirken daha sonra hastane ve özellikle de cüzzam hastalarının ikamet ettikleri hastane, mezarlık, köprü ya da şehir giriş-çıkışlarına inşa edilmiştir. Manastırlarda keşişlik hayatı yaşayanlardan daha üst bir dinî tecrübe yaşamak isteyenler için tek kişilik hücrelerde kalma imkânı verilmiştir. Bu durumdaki keşişlerin uyması gereken ilk nizamnameyi Grimlaicus adındaki papaz yazmıştır. Mutlak kapanmışlığın insanın hem fiziksel hem de zihinsel yapısı üzerinde son derece zararlı etkilerinin olduğunu bilen Grimlaicus, keşişlerin ve hatta uzun bir deneme sürecinden geçenlerin haricindeki kişilerin yani laiklerin böyle bir işe kesinlikle girişmemesi gerektiğini telkin ettiği gibi tecrübeli keşişlerin bile mutlak bir yalnızlık içerisinde değil, bir manastırdaki mücavir hücrelerde *reclus* tecrübesi yaşamalarını tavsiye etmiştir.

Keşiş ya da rahibe olmadığı hâlde *reclus(e)* tecrübesi yaşamak isteyen laik kesimden insanların sayısı git gide artınca inzivahaneler de manastırlardan uzaklaşmaya başlamıştır. Münzevilğin böylece laikleşmesi sürecinden sonraki ikinci dönüm noktası bu kurumun sivil idareler ve özellikle de belediyeler tarafından kendi uhdelere alınması olmuştur. Hücresinde yaşamını devam ettirebilmesi için her şeyin dışarıdan temin edilmesine muhtaç olan *reclus(e)* kendi kurtuluşu için baş koyduğu bu yolda tek başına olmasının imkansızlığını anlamıştır. Fransa'daki birçok belediye tarafından muvazzaf olarak istihdam

¹¹ Marcellin Boudet'nin yayımladığı başvuru dilekçesinde Antoinette, Belediye yetkililerine, ömrünün kalan kısmını inzivahane geçirmek niyetinde olduğunu belirterek amacını şöyle dile getirmektedir: "[...] bu dul kadın, yaratıcı Tanrı'ya ve onun yüce annesine ve bütün erkek ve kadın azizlere, şahıslarınızın [Belediye yetkilileri] ve varlıklarınızın ve şehrinizdeki herkesin sıhhat ve selameti için her zaman dua etmeye hazır ve mecbur olacaktır [...] Rabbime size güzel ve uzun bir ömür ve sonunda da cennet krallığını vermesi için dua ediyorum" (Boudet, 1902, s. 42).

edilen *reclus(e)* ömrünün sonuna kadar içerisinde kalacağı hücrelerinde hem kendisi için hem de “bütün Hristiyanlar” ve “şehir sakinleri” için dua etmeliydi.

*Reclus(e)*lerin halk nazarında konumunu özellikle iki inanıştan ileri geliyor gibi gözükmektedir. Birincisi, Hristiyanlığa göre Tanrı, Oğul İsa Mesih suretinde insan olmuştur. İnsan, Tanrı olabilsin diye Tanrı, insan olmuştur. Bütün mistik tecrübelerde olduğu gibi burada da insanın Tanrısal düzleme yaklaşabilmesi için beşeri niteliklerinden soyutlanması gerekir. Tanrı'ya yaklaşmak demek, Tanrı gibi olmak demektir. Tanrı aşktır, ona ulaşmanın yolu da ilahi aşktan geçmektedir. Le Chartreux'nün ifadesiyle Aşka'a âşık olmak gerek. Münzeviler böyle bir aşkla yanıp tutuştukları için aşk ateşi onları dönüştürmüş ve sıradan insanların ulaşamayacakları bir mertebeye yükseltmiş ve onlara beşer üstü vasıflar kazandırmıştır. İkinci inanış ise *recluse* olmayı tercih eden kadınların konumuyla ilgilidir. Hücreye kapanmalarından önce *recluseler* için yapılan dinî merasimin bir geçiş ritüeli şeklinde yapılmasında yine bir dönüşümün gerçekleştiği görülmektedir. Sembolik bir ölümle sıradan bir beşer olmaktan çıkan genç kız ya da kadın, İsa Mesih'in nişanlısı ya da zevcesi konumuna yükselmektedir.

Bu inanışlar doğrultusunda *reclus(e)* olmak, insana bir kutsiyet kazandırmaktadır. Tıpkı azizler gibi kutsal/mübarek zatlar oldukları için *reclus(e)*lerin dualarının kabul edileceği ve gaipten haber aldıkları kabul edilmiştir. Bir Tanrı aşığının ya da İsa Mesih'in nişanlısının isteklerinin Tanrı tarafından geri çevrilmeyeceği inancı yüzyıllar boyunca *reclus(e)* olgusunun ayakta kalmasına sağlamıştır. Hem Kilise'nin resmi litürjisine dâhil edilmeyişi hem de Avrupa toplumlarının rasyonelleşmesi ve sekülerleşmesi sonucunda 17. yüzyıldan sonra kaybolmuştur.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Abbé Lebeuf. (1863). *Histoire de la ville et de tout le diocèse de Paris* (Cilt 1). Paris: Auguste Durand.
- Ancrene Wisse: *Guide for Anchoresses*. (1993). (H. White, Çev.) London: Penguin Books.
- Aquinas, T. (2016). *Questions on Love and Charity: Summa Theologiae, Secunda Secundae, Questions 23–46*. New Haven and London: Yale University Press.
- Athanase d'Alexandrie. (1994). *Vie d'Antoine*. Paris: Cerf.
- Attwater, D. (Dü.). (1961). *A Catholic Dictionary (The Catholic Encyclopaedic Dictionary)* (3 b.). New York: Macmillan.
- Besse, J. M. (1913). Hermits. *The Catholic Encyclopedia* (Cilt 7, s. 280-281). içinde New York: The Encyclopedia Press.
- Boudet, M. (1901). La Recluserie du Pont Sainte-Christine à Saint-Flour. *Revue de la Haute-Auvergne*, 335-355.
- Boudet, M. (1902). La Recluserie du Pont Sainte-Christine à Saint-Flour -suite-. *Revue de la Haute-Auvergne*, 1-43.
- Calmet, A. (1747). *Histoire universelle, sacrée et profane, depuis le commencement du monde jusqu'a nos jours* (Cilt 8). Strasbourg.
- Cassien, J. (1965). *Institutions cénobitiques*. (Çev. J.-C. Guy), Paris: Cerf.
- Catechism of the Catholic Church* (2 b.). (2016). Cita del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Catéchisme de l'Église catholique*. (1993). Ottawa: CECC.
- Clabaigh, C. Ó. (2010). Anchorites in late medieval Ireland. L. H. McAvoy (Dü.) içinde, *Anchoritic Traditions of Medieval Europe* (s. 153-177). Woodbridge: The Boydell Press.
- Clément, O. (1998). L'union à Dieu dans le christianisme oriental. *Dictionnaire de la théologie chrétienne* (s. 272-274). içinde Paris: Albin Michel.
- de Rievaulx, A. (1961). *La vie de recluse*. Paris: Cerf.
- Diem, A., & Rapp, C. (2020). The Monastic Laboratory: Perspectives of Research in Late Antique and Early Medieval Monasticism. *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West* (s. 2-39). içinde Cambridge : Cambridge University Press.
- Donahue, A. (2003). Anchorites. *New Catholic Encyclopedia* (2 b., Cilt 1, s. 397). içinde Washington: The Catholic University of America.
- Duval, N. (1998). *Les premiers monuments chrétiens de la France : Ouest, Nord et Est* (Cilt 3). Paris: Picard.
- Duval, S. (2017). De la réclusion volontaire. L'enfermement des religieuses entre Moyen Age et Epoque moderne. *Enfermements III* (s. 53-69). içinde Paris: Éditions de la Sorbonne.
- Faure, I. (2018). La recluse et la ville (XIe-XIIIe siècles), un bénéfice mutuel. M.-F. Alamichel (Dü.) içinde, *Les villes au Moyen Âge en Europe occidentale (ou comment demain peut apprendre d'hier)* (s. 343-353). Laboratoire LISAA. https://lisaa.univ-gustave-eiffel.fr/fileadmin/redaction/LISAA/LISAA_editeur/Memoire_et_territoire/Ville_au_Moyen_Age/ouvrage_complet_villes_v18-06.pdf adresinden alındı
- Glaire, J.-B. (Dü.). (1848). *Encyclopédie catholique. Répertoire universel et raisonné des sciences, des lettres, des arts et des métiers, formant une bibliothèque universelle* (Cilt 16). Paris: Parent Desbarres.

- Gougaud, L. (1928). *Ermites et reclus: Études sur d'anciennes formes de vie religieuse*. Vienne: Abbaye Saint-Martin de Ligugé.
- Grégoire de Tours. (1823). *Histoire des Francs* (Cilt 1). Paris.
- Gribomont, J. (2003). Monasticism: Early Christian (to 600). *The New Catholic Encyclopedia* (2 b., Cilt 9, s. 786-791). içinde Detroit: Thomson Gale.
- Grimlaicus. (2011). *Rule for Solitaries*. Collegeville: Liturgical Press.
- Guibert, L. (Dü.). (1902). *Documents, analyses de pièces, extraits & notes relatifs à l'histoire municipale des deux villes de Limoges* (Cilt 2). Limoges.
- Guigue, M. -C. (1887). *Recherches sur les Recluseries de Lyon. Leur origine, leur nombre & le genre de vie des Reclus*. Lyon.
- Herzog, J. J. (1911). Recluse. *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge* (Cilt 9, s. 408-410). içinde New York & London.
- Histoire littéraire de la France* (Cilt 5). (1866). Paris.
- Hugo, V. (1982). *Notre Dame de Paris*. (N. Altınova, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Irénée de Lyon. (2011). *Contre les hérésies*. Paris: Cerf.
- Julg, J. (2004). *Les évêques dans l'histoire de la France : des origines à nos jours*. Paris: Éditions Pierre Téqui.
- Kaelber, L. (2005). Monasticism: Christian Monasticism. L. Jones (Dü.) içinde, *Encyclopedia of Religion* (2 b., Cilt 9, s. 6131-6136). Detroit: Thomson Gale.
- Katolik Kilisesi Din ve Ahlâk İlkeleri*. (2000). (D. Pamir, Çev.) İstanbul.
- Laumonier, L. (2015). Les recluses de Montpellier du XIIIe au XVe siècle, une institution urbaine. *Revue Mabillon*, 87(26), 179-204.
- Lazare, F., & Lazare, L. (1855). *Dictionnaire administratif et historique des rues et monuments de Paris* (2 b.). Paris.
- le Chartreux, D. (2003). *Livre de vie des recluses*. Paris: Beauchesne.
- Leclercq, A. (1916). Histoire de l'Eglise & de la paroisse de Saint-Michel-des-Lions, à Limoges. *Bulletin de la Société archéologique et historique du Limousin* (s. 81-136). içinde Limoges.
- L'Hermite-Leclercq, P. (1986). La réclusion féminine au Moyen Âge: une institution religieuse spécialement féminine. *La condición de la mujer en la Edad Media* (s. 135-154). içinde Madrid: Universidad Complutense.
- L'Hermite-Leclercq, P. (1988). Le reclus dans la ville au Bas Moyen Âge. *Journal des savants*, 219-262.
- L'Hermite-Leclercq, P. (2010). Anchoritism in medieval France. *Anchoritic Traditions of Medieval Europe* (s. 112-130). içinde Woodbridge: The Boydell Press.
- L'Hermite-Leclercq, P. (2020). Reclusion in the Middle Ages. *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West* (s. 747-765). içinde Cambridge: Cambridge University Press.
- McAvoy, L. H. (2010). Introduction. *Anchoritic Traditions of Medieval Europe* (s. 1-21). içinde Woodbridge: The Boydell Press.
- McCarthy, M. C. (2003). Recluse. *New Catholic Encyclopedia* (2 b., Cilt 11, s. 954). içinde Washington: The Catholic University of America.
- Méthode d'Olympe. (1963). *Le Banquet*. (V.-H. Debidour, Çev.) Paris: Cerf.
- Metz, R. (1954). *La consécration des vierges dans l'Église romaine*. Paris: PUF.
- Monfalcon, J.-B. (1866). *Histoire monumentale de la ville de Lyon* (Cilt 5). Lyon.

- Moulinier-Brogi, L. (2020). Femmes enfermées du XIIe siècle: "Aliénor, Héloïse et quelques autres". *De Medio Aevo*(14), 99-115.
- Pavy, L.-A.-A. (1875). *Les recluseries*. Lyon.
- Perrin, E. S.-M. (1911). Le reclusage en France au moyen âge. *La Revue hebdomadaire*, 7, 598-629.
- Petit, P. (1974). *Histoire générale de l'Empire Romain*. Paris: Seuil.
- Pietri, C. (1997). *Christiana respublica. Éléments d'une enquête sur le christianisme antique*. Rome: École Française de Rome.
- Poète, M. (1925). *Une Vie de cité*. Paris: Auguste Picard.
- Prayers: *Te Deum*. (2022, 09 25). iBreviary: <http://www.ibreviary.com/m2/preghiere.php?tipo=Preghiera&id=222> adresinden alındı
- Richard, C.-L. (1785). *Abrégé de la vie de Jeanne de Cambry, religieuse de l'abbaye des Pretz, a Tournai, puis récluse à Lille en Flandres, sous le nom de Soeur Jeanne-Marie de la Présentation*. Tournai.
- Ripart, L. (2021). Le désert des moines latins. *Antiquité Tardive*, 149-157.
- Rituel de la Consécration des Vierges*. (2022, 10 8). Theologica: Encyclopédie théologique chrétienne: http://www.theologica.fr/_LITURGIES_Sacrements_Devotions/_Eglise_Romaine_Liturgie/Rites_reserve_a_lEveque/Rituel%20de%20la%20Consecration%20des%20Vierges%20-%20Copie.pdf adresinden alındı
- Sainte-Marie Perrin, E. (1911). Le reclusage en France au Moyen Âge. *La Revue hebdomadaire*, 7, 598-629.
- Schlothuber, E. (2010). Best Clothes and Everyday Attire of Late Medieval Nuns. *Fashion and Clothing in Late Medieval Europe* (s. 139-154). içinde Riggisberg-Basel: Abegg-Stiftung/Schwabe Verlag.
- Signori, G. (2010). Anchorites in German-speaking regions. *Anchoritic Traditions of Medieval Europe* (s. 43-61). içinde Woodbridge: The Boydell Press.
- Tallon, A., & Vincent, C. (2014). *Histoire du christianisme en France : des Gaules à l'époque contemporaine*. Paris: Armand Colin.
- The Life of Christina of Markyate: A Twelfth-Century Recluse*. (2001). (C. Talbot, Çev.) Toronto: University of Toronto Press.
- Vénérable Paul de Thèbes*. (2022, 08 08). Église Saint-Sava à Paris: <http://www.saintsava.fr/fr/spc-saints/venerable-paul-de-thebes> adresinden alındı
- Veni Creator*. (2022, 09 25). Vatican News: <https://www.vaticannews.va/fr/priere/veni-creator.html> adresinden alındı
- Veni, Creator Spiritus*. (2022, 09 25). Treasury of Latin Prayers: <https://www.preces-latinae.org/thesaurus/Hymni/VeniCreator.html> adresinden alındı
- Ware, T. (1964). *The Orthodox Church*. Baltimore: Penguin Books.
- Warren, A. K. (1985). *Anchorites and Their Patrons in Medieval England*. Berkeley - Los Angeles - London: University of California Press.
- Warren, A. K. (1985). *Anchorites and Their Patrons in Medieval England*. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.
- Webster's Universal Encyclopedia Dictionary*. (2002). New York: Barnes & Noble Books.
- Zeiller, J. (1926). Les origines chrétiennes en Gaule. *Revue d'histoire de l'Église de France*, 12(54), 16-33

GURBET KUŞLARI FİLM AFİŞİNİN GÖÇ OLGUSU BAĞLAMINDA GÖSTERGEBİLİMSEL ÇÖZÜMLENMESİ

 Ayşegül ÇİLİNGİR^a

Özet

Sinema, her dönem yaşanan sosyal, kültürel, ekonomik, politik olayları yansıtan ve bu olayları gelecek nesillere aktaran bir sanattır. Sinema tarihi içinde toplumsal olayların işlendiği birçok film vardır. Türk sinema tarihinde de toplumu etkileyen olayların (sosyal, ekonomik, kültürel vb) işlendiği filmler mevcuttur. Bu bağlamda, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşümüne neden olan olaylardan biri Anadolu'dan büyük kentlere yönelik yapılan iç göç hareketidir. İç göç, özellikle 1960-1980 yılları arasında Türk sinema filmlerinde yansıtılmıştır. Çalışmada iç göç olgusu açısından incelenen film afişi olan Halit Refiğ'in yönettiği 1964 yapımı *Gurbet Kuşları* da göç olgusunu birçok yönden ele alan bir filmidir. Bu çalışmada "Gurbet Kuşları" film afişi göstergebilimsel çözümleme içerisinde yer alan Roland Barthes'ın düz anlam- yan anlam ikili yapısı bağlamında incelenmiştir. Çalışmada bu yöntemin tercih edilmesinin nedeni afiş incelemelerinde düz anlam-yan anlam kavramlarının afiş çözümlemesinde sistematik bir yöntem olmasıdır. Çalışma kapsamında *Gurbet Kuşları* film afişi üzerinden göç olgusu göstergeler çerçevesinde tespit edilmiştir. Afiş çalışmaları konusunda birçok akademik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada ise filmde işlenen iç göç olgusu ve afiş arasındaki ilişkinin görsel olarak sunumunun nasıl yapılandırıldığına tespit edilmesi ve bu konuda akademik literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Çalışmada film afişinde iç göç olgusunun düz anlam- yan anlam ikili yapısı bakımından sunulduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İç göç, Gurbet kuşları, Film afişi, Göstergebilimsel çözümleme.

SEMIOTIC ANALYSIS OF GURBET KUŞLARI MOVIE POSTER WITHIN THE CONTEXT OF MIGRATION PHENOMENON

Abstract

Cinema is a field of art that reflects social, cultural, economic and politic cases and hands such cases down the next generations. History of cinema includes various movies that address social cases. History of Turkish cinema also has many films themes of which are cases (social, economic, cultural, etc.) that have an impact on society. Within this scope, one of the cases that causes economic, social and cultural transformation of Turkey is internal migration movement from Anatolia to metropolitans. Especially in 1950-1980 internal migration is seen in Turkish movies. A movie poster reviewed in this study in terms of internal migration phenomenon, the movie named *Gurbet Kuşları* directed by Halit Refiğ and produced in 1964 addresses the migration phenomenon in various aspects. This study reviews "Gurbet Kuşları" movie poster within the context of

^aDr., Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, aysegul_cilingir@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 31.08.2022, Makale Kabul Tarihi: 22.11.2022

Roland Barthes' denotation-connotation dichotomy within semiotic analysis. The reason why this method is used in this study is concepts of denotation-connotation are used as a systematic method for review in analysis of posters. Migration phenomenon is identified in indicators on *Gurbet Kuslari* movie poster within the scope of the study. There are various academic studies on poster works. This study aims to determine the way relationship between migration phenomenon addressed in the movie and poster is structured visually and contribute to academic literature on this matter. In the study, it was determined that the phenomenon of internal migration on the movie poster was presented in terms of literal-connotation binary structure.

Keywords: Internal migration, Gurbet kuşları, Movie poster, Semiotic analysis.

Giriş

Sinema sanatı, ortaya çıktığından beri hem toplumsal olguları yansıtmaya hem de bu olgulara gelecek nesillere aktarmaktadır. Günümüzde sinemanın teknolojik gelişmeleri de içine alan yapısı sayesinde geçmiş- gelecek çizgisinin belirginliğini de aştığı görülmektedir. Bu bağlamda sinema sanatı, toplumsal olayları görsel, işitsel ve günümüzde dijital avantajları ve ile sunma imkânına sahip olan bir yapıdadır. Bu yüzden sinema, toplumların yapısal dönüşümlerini gösterme açısından da önemlidir. Toplumsal dönüşümlere neden olan en önemli olgulardan biri de göçtür.

Göç kavramı, tarih boyunca çeşitli (savaş, ekonomik, kültürel, siyasi vb) sebeplerden dolayı gerçekleşen yer değiştirme olarak kısaca tanımlanabilir. Yerleşme amacıyla gerçekleşen bu hareket, ekonomik, sosyal ve kültürel değişimleri ve dönüşümleri de beraberinde getirmektedir. Türkiye'de 1950'li yıllarda köyden kente doğru yönelen iç göç olgusu dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarında değişimlere neden olmuştur. Bu değişimlerden Türk sineması da etkilenmiştir. Özellikle 1960 sonrası, iç göç konusu Türk sinemasında çok işlenen konular arasına girmiştir. Bu bağlamda Halit Refiğ'in yönetmenliğini yaptığı, 1964 yapımı *Gurbet Kuşları* filmi Türk sinemasında iç göç kavramına ilk değinen yapımlardan biridir. Türk sineması ve göç ilişkisi ile ilgili yapılan iç göçün sebepleri, toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimlerin filmlerdeki yansımaları ele alan birçok çalışma bulunmaktadır. Ayrıca Türk film afişlerinin göstergebilimsel çözümleme ile ilgili literatürde birçok çalışma (Özel, 2008; Çeken ve Arslan, 2016; Acar, 2016; Marşap, 2019; Öztunç, 2020) vardır. Bu çalışmada *Gurbet Kuşları* film afişi, göstergebilimsel çözümleme ile filmin ana teması olan göç olgusu bağlamında incelenmiştir. Bu inceleme, göstergebilimsel çözümleme yöntemi içerisinde yer alan Roland Barthes'ın düz anlam-yan anlam kavramsal çerçevesi içinde ele alınmıştır. Çalışmada bu yöntemin tercih edilmesinin nedeni; afiş incelemelerinde düz anlam-yan anlam kavramlarının afişlerin çözümlemesinde sistematik bir yapının sağlanmasına olanak tanmasıdır.

A. GÖÇ

Göç, tarih boyunca insan ya da grupların çeşitli nedenlerle (savaş, kıtlık, sel, siyasi çekişmeler, ekonomik vb.) bir yerden başka bir yere doğru, yeni bir hayat umuduyla yaptıkları yer değiştirme hareketi olarak açıklanabilir. Marshall (2005, s. 685), *Sosyoloji Sözlüğü*'nde göç kavramını; "Göç (az veya çok) bireylerin ya da grupların sembolik veya siyasi sınırların ötesine, yeni yerleşim alanlarına ve toplumlara doğru kalıcı hareketini içerir" şeklinde tanımlamaktadır. Bir yer değiştirme hareketliliğinin

göç olarak adlandırılabilmesi için bu hareketliliğin yerleşme amacıyla gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu bağlamda turistik gezi, seyahatler ya da benzeri yer değiştirmeler göç tanımı içine dâhil edilmemektedir (Karaarslan & Gençoğlu, 2019). Göç kavramı, sadece fiziksel olarak yer değiştirme değil aynı zamanda toplumsal, ekonomik, kültürel değişimleri de içinde barındıran geniş bir çerçeve içinde değerlendirilebilir. Göç kavramı fiziksel bağlamda ele alındığında iki alt başlığa ayrılabilir. Bunlar; iç ve dış göçtür (Yalçın, 2004). Dış göç, genellikle ekonomik temelli, bir ülkeden başka bir ülkeye doğru yapılan, iç göç ise bir ülke sınırları içinde gerçekleşen göç hareketleri olarak kısaca tanımlanabilir.

Çalışma, *Gurbet Kuşları* filminin afişi bağlamında ve İstanbul'a göç unsuru çerçevesinde şekillendiği için, iç göç kavramı daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. İç göç, bir ülkenin iç dinamikleri bağlamında kendi sınırları içerisinde gerçekleşen göç hareketleridir. Yalçın'a (2004) göre; göçün yönü kırdan kente olabileceği gibi kentten kıra şeklinde gerçekleşebilir. 1950'li yıllardan beri bu göç hareketleri ise kırdan kente doğru gerçekleşmiştir. Türkiye'de göç hareketleri Yalçın'ın da belirttiği gibi 1950'li yıllardan itibaren kırdan kente doğru bir ivme kazanmıştır. Bu noktada 1950'li yıllardaki göç hareketlerinin nedenlerine değinme gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de 1950'li yıllardan sonra başlayan ve hızla devam eden sanayileşme göçün ekonomik tabanlı olarak kente özellikle de İstanbul'a doğru gerçekleşmesini sağlamıştır. Ekonomik temelli başlayan bu göç hareketi kültürel bağlamda da farklı yapıları meydana getirmiştir. Güngör'e (1990, s. 178) göre: "...hızlı ve köklü bir dönüşüm sürecinin yaşanması bireylere birkaç yüzyıllık bir ekonomik, toplumsal ve kültürel mesafeyi bir kuşaklık dönem içinde almak ve sindirmek zorunda kalmıştır". Güngör'ün de işaret ettiği gibi hızlı yaşanan bu süreç bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel farklılıkları aşmaya çalışmasına neden olmaktadır. Bu farklılıkların yaşam pratikleri içerisinde aşmaya çalışılmasında da yer yer sinema önemli bir araç haline gelmektedir. Kent ve sinema ilişkisini Kirel (2010, s. 57), "Kent sinemayı var etmiş ve bünyesinde barındırmış ve bu yanı sıra sinemada yer almayı hak etmiştir" olarak açıklamaktadır. Her ne kadar sinema, sanayileşme ile birlikte kente özgü bir sanat olarak tanımlansa da sinemanın çıktıkları olan filmler kıra özgü formları da kullanmaktadır. Özellikle Türk sineması bağlamında 1960-1980 yılları arasında bu etki göç kavramı ile filmlere yansımış, bu arada kalmışlık arabesk öğelerle süslenmiştir.

B. TÜRK SİNEMASI VE İÇ GÖÇ

Türk sineması, çoğu kaynakta 1914 yapımı Fuat Uzkinay'ın *Ayastefanosta'ki Rus Abidesi'nin Yıkılışı* filmi ile başlatılır. Türk sineması ile ilgili belli olaylar ve dönemler baz alınarak bazı sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırmalar, farklı toplumsal, siyasi, hukuki olaylar temelinde oluşturulmuş olsa da temelde Türk sinemasının gelişimi için 1950'lerden sonrası işaret etmektedirler. Türk sinema tarihi ile ilgili sınıflandırma yapan Nijat Özön 1950- 1970¹ yılları arasını "Sinemacılar Dönemi" olarak tanımlamaktadır. Özön'ün Türk sineması tarihinde "Sinemacılar Dönemi" olarak sınıflandırdığı dönem, Ömer Lütfi Akad'ın 1952 yapımı *Kanun Namına* filmi ile başlatılmaktadır. Özön, Akad'ı 1952- 1955 yılları | 1928 | arasındaki filmleriyle "Sinemacılar Dönemi"nin ilk önemli sinemacısı olarak nitelendirmektedir (2013). "Sinemacılar Dönemi" iç göç olgusunu da içine aldığı için çalışmada önemli bir yer sahiptir. Bu dönemde birçok yönetmen toplumsal konuları ele almaya başlamış böylece 1960-1965 yılları arasında ilk kez toplumsal sorunlar Türk sinemasında işlenen filmler ortaya çıkmıştır (Özön, 1995). Bu bağlamda o

¹ Bkz.,N. Özön'ün "Karagözden Sinemaya- Türk Sineması ve Sorunları", 1995, s. 28.

yıllarda toplumsal gerçekçi yaklaşımla birlikte göç, sendika, gecekondulaşma gibi toplumsal konuları işleyen filmler çekilmiştir. O dönemde çekilen ve toplumsal gerçekçi kapsamda Metin Erksan'ın *Gecelerin Ötesi*² (1960), *Yılların Öcü* (1962), *Susuz Yaz* (1963); Halit Refiğ'in *Şehirdeki Yabancı* (1963), *Şafak Bekçileri* (1963), *Gurbet Kuşları* (1964); Ertem Göreç'in *Otobüs Yolcuları* (1961), *Karanlıkta Uyananlar* (1964) ve Duygu Sağıroğlu'nun *Bitmeyen Yol* (1965) filmleri sayılabilir (Coşkun, 2009).

1950'li yıllarda Türk sinemasında artan gelişim hem teknik açıdan hem de işlenen konularla kendini var etmiştir. 1950'li yıllarda başlayan iç göç hareketleri de Türk sineması bağlamında özellikle de 1960'lardan sonra sıkça işlenmeye başlamıştır. Bu dönemde büyük kentlere doğru kırdan yapılan göç, gecekondulaşma ile birlikte yeni mekânların ve yeni yaşam tarzlarının kente gelmesine ve beraberinde tüketim alışkanlıkları, gelenekler, toplumsal günlük pratiklerinde de değişimin yaşanmasına neden olur. Bu değişim bağlamında, Türk sinemasında bu yıllarda toplum içinde önemli bir yer tutan iç göç olgusuna değinen ilk tutarlı film olarak *Gurbet Kuşları*'dır (Güçhan, 1992). Toplumsal gerçekçi filmlerin genel olarak "kent" filmleri olduğu ve yoğun olarak şehirde yaşayanların hikâyelerine odaklandığı görülmektedir. Özellikle de İstanbul'a doğru gerçekleşen göçün aile üzerindeki etkisi filmlere konu olmuştur. Az sayıda yönetimde çoğu zaman da roman uyarlamaları üzerinden köy gerçekliği ile ilgili filmler de yapmışlardır (Daldal, 2005).

Çalışmada da bu bağlamda iç göçü işleyen seçilen Halit Refiğ'in *Gurbet Kuşları* (1964) filminin afişi bağlamında bu konunun nasıl görsel olarak sunulduğu incelenmiştir.

C. YÖNTEM

Çalışmada göstergebilimsel çözümleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada bu yöntemin tercih edilmesindeki en önemli etken, sinemanın görüntüler üzerinden anlamlandırmalar yapmaya müsait olan yapısıdır. Göstergebilimsel çözümleme yöntemi, Rifat'ın (2009, s. 23) tabiriyle "... insanın, içinde yaşadığı dünyayı anlamasını sağlayacak bir model geliştirir". Bu tanımdan ve çalışmada ele alınan göç olgusundan yola çıkılarak, iç göçün bir film afişinde nasıl sunulduğu göstergebilimsel çözümleme yöntemi ile sistematik bir şekilde yapılabilmektedir. Ayrıca göstergebilimsel çözümleme, göstergelerle birlikte kültürel unsurları da içine alır. Göstergeler, mitler ve değerleri kamusal hale getirerek onların kültürel anlamda özdeşleşme yapmalarına olanak sağlar. Böylece aynı kültürdeki insanların ortak olarak kabul ettikleri ve paylaştıkları mitler ve değerler bağlamında o kültürün bir üyesi olduklarının teşhisi gerçekleşmiş olur (Fiske, 2014). Göstergebilimsel çözümlemesinin kültürel kodlarla olan ilişkisinden hareketle, çalışmada ele alınan iç göç olgusu dönemin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı *Gurbet Kuşları* film afişi üzerinden tanımlanacaktır.

Göstergebilim, çağdaş anlamda 20. yüzyıldan sonra bir analiz yöntemi olarak öne çıktı. Göstergebilim, bir metin ya da görüntünün görünen anlamını değil de altında yatan anlamın bulunmasını sağlayan bir bilimdir. Böylece göstergebilim, anlamlı bütünlerin üretim sürecini ele almaktadır. Aslında göstergeler ve onların iletilme şekilleri ilgili çalışmalar Orta çağa kadar dayanabilir. Ama günümüzde kullanılan çağdaş göstergebilimsel yöntem Ferdinand de Saussure ve Charles S.

² Metin Erksan'ın yönetmenliğini yaptığı *Gecelerin Ötesi* filmi bazı kaynaklarda Toplumsal Gerçekçiliğin ilk filmi sayılmaktadır. Bunun için bkz., E. Coşkun, A. Daldal, R. Teksoy, vd.

Pierce'nin çalışmaları ile şekillenmektedir (Geray, 2017). İngiliz Filozof John Locke, 1690 yılında yazdığı, "İnsanın Anlama Yetisi Hakkında Bir Deneme" adlı yapıtında göstergeleri çözümlenmeye "semeiotike" adını verdi (Akerson, 2019). Çağdaş anlamda göstergebilimin bağımsız bir bilim olmasını sağlayan Charles S. Pierce, "semiotic" kavramı ile hem dil hem de dil dışı göstergeleri içeren bir kuram tasarlamıştır. Pierce, göstergebilimi mantığın başka bir adı ve göstergebilimin her olguyu incelenebilecek ve sınıflandıracak bir dal olarak görmektedir. Bu bağlamda Peirce göstergebilimi; salt (katışksız) dilbilimi, gerçek anlamıyla mantık ve salt (katışksız) sözbilim (retorik)olarak üç bölüme ayırmaktadır (Rifat, 2009). Peirce'ye (aktaran Wollen, 2008, ss. 109-110) göre; "görüntüsel gösterge, nesnesini, nesnesine olan benzerliği ile temsil edilen bir göstergedir; gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki rastlantısal değildir, bir benzerlik ya da gibilik ürünüdür". Bir diğer çağdaş göstergebilimci olan Ferdinand de Saussure, öncelikle göstergebilimde dil ile ilgilenmiş, göstergelerin diğer göstergelerle ilişkisine yoğunlaşmıştır. Saussure, göstergeye doğrudan odaklanır. Ona göre, gösterge anlamlı fiziksel bir nesne olarak gösteren ve gösterilenden meydana gelir (Fiske, 2014).

Göstergebilimsel çözümlenme, geniş çerçevede içinde ele alınabilecek bir yöntemdir. Bu yüzden çalışma için göstergebilimsel yaklaşımlardan birinin seçilmesi gerekliliği doğmaktadır. Bu gereklilikten hareketle, çalışmada göstergebilim kuramcılarında Roland Barthes'in yaklaşımı tercih edilmiştir. Rifat (2009), 1960'lı yıllarda düzanlam ve yananlam ikilisini Barthes tarafından kullanıldığını ve bu kavramların L. Hjelmslev'in göstergebilimsel incelemelesi açısından da önemli yere sahip olduğunu belirtmektedir. Barthes (1993) ise Hjelmslev'in, Saussure'ün Dil/Söz anlayışını sarsmadan terimleri daha biçimsel olarak düzenlendiğini ifade etmektedir.

Anlam düşüncesi bağlamında bir sistematik yapı ortaya koyan Barthes, anlamı düzanlam ve yananlam olarak iki düzeyde ele almaktadır. Düzanlam, anlatım düzlemi ya da gösterenden meydana gelirken, yananlam ise içerik düzlemi ya da gösterilenden oluşur. Kısaca düzanlam gösterenin neyi, yananlam ise nasıl temsil ettiğini ortaya koymaktadır (Özel, 2008). Roland Barthes (1993: 67), düz anlam ve yan anlam ilişkisini şu şekilde açıklamaktadır: "...düzleminde anlam aktarıcı olmayan değişkenler (sözgelimi, yuvarlanan r ile artdamak r'si) yananlam düzleminde yeniden anlam aktarıcı nitelik kazanabilir". Erkmen- Akerson (2019)'a göre, bir kelimenin düzanlamı, kelimenin gönderme yaptığı tüm kümeyi kapsamaktadır. Yananlam ise bir kelimenin yerine başka bir kelime kullanılması ile oluşturulur. Yananlamlar bazen kalıplaşmış olabileceği gibi bireysel de olabilir. Kalıplaşmış yananlamlar, atasözleri, deyimler gibi yapılardır. Bireysel yananlamlar ise özellikle şiirlerde geçen şairin ipuçlarıyla ortaya çıkmaktadır (Akerson, 2019). Çalışmada Barthes'in bu yaklaşımının seçilmesinin nedeni; Barthes'in düzanlam ve yananlam aşamalarının film afişlerindeki anlamların belirlenmesinde önemli bir yere sahip olmasıdır.

Bu çalışmada 1960-1980 yılları arasında yoğun olarak yaşanan İstanbul'a göç olgusunu işleyen filmlerden birisi olan *Gurbet Kuşları* (1964) filminin afişinin göstergebilimsel çözümlenme ile analiz edilerek, bu afişte İstanbul'a göçün nasıl resmedildiğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaçtan hareketle çalışmada, Türk sinemasında İstanbul'a göç temalı filmlerden biri olan *Gurbet Kuşları* (1964), filminin afişinin incelenecek olması çalışmanın sınırlılığdır. Sinema afişlerinin film tanıtımında

ve seyirciye film hakkında bilgi vermesi açısından Türk sinemasında önemli bir yer tutan iç göç kavramının *Gurbet Kuşları* film afişinde nasıl ortaya konulduğunun incelenmesi açısından önemlidir.

D. BULGULAR

Gurbet Kuşları (1964) filminin konusu: Kahramanmaraş'tan oto tamirhanesi açmak için İstanbul'a gelen 6 kişilik bir ailenin yaşadıkları anlatılır. İstanbul'a zengin olmak amacıyla gelen ailenin fertleri farklı hayatlar yaşamaya başlar ve aile dağılma noktasına gelir. Filmin sonunda İstanbul'da tutunamayan aile Kahramanmaraş'a geri döner. Bu filmin öyküsü Turgut Özakman'ın *Ocak* isimli oyunundan uyarlanmıştır. *Gurbet Kuşları* (1964) filmde iç göç bağlamında aile, umut ve sonunda hayal kırıklığı temalarını işlemektedir. Scognamillo (2010), bu filmin anlatımının, sahne düzeninin duygu tutku zenginliği açısından Refiğ'in sinema kariyerinde önemli bir yeri olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Scognamillo, Refiğ'in bu filmde iç göç olgusunu ele alırken göçün tarihsel / toplumsal kaynaklarına indiğini vurgulamaktadır. Filmde, İstanbul'a büyük umutlarla göç eden bir ailenin arayışlarının nasıl sonuçlandığı sunulmaktadır. Özgüç (1993), *Gurbet Kuşları* (1964) filminin iç göç olayının üzerine kurgulanan bir arayış filmi olduğu belirtmektedir. *Gurbet Kuşları* (1964), filmi, 1950'lerden sonra başlayan ve 1960'lı yıllarda da süregelen Anadolu'dan Büyük kentlere özellikle de İstanbul'a yönelen iç göç olgusuna dayanmaktadır. O yıllarda Türk sinemasında bu tür sosyal konuları işleyen filmler Toplumsal Gerçekçi filmler olarak adlandırılmıştır. Bu film, Türk sinemasında 1960'lı yıllardan sonra ortaya çıkan toplumsal gerçekçi anlayış içerisinde de sayılmaktadır. Güçhan (1992)'a göre: "*Gurbet Kuşları*, Türk sinemasında kente göç edenlerin sorunlarına ilk kez geniş olarak yer veren, iç göç sorununu toplumsal boyutları ile irdeleyen ilk örnektir".

Görsel 1. Gurbet Kuşları film afişi (1964).

Gurbet Kuşları (1964) filminin afişi, Roland Barthes'ın düzenlam ve yananlam kavramları bağlamında düzenlam gösteren ve gösterilen ile yananlam gösteren ve gösterilen tablosu olarak yapılandırılmaktadır.³

Tablo 1. *Gurbet Kuşları* (1964), film afişinin düzenlam gösteren ve gösterilenler tablosu.

Düzenlamın gösterenleri	Düzenlamın gösterilenleri
Afişinin üst kısmında filmin ana başrolü oyuncularını	Filmin etrafında şekillendiği Bakırcıoğlu ailesinin üyeleri
Haydarpaşa Garı	Filmin ana temasını oluşturan İstanbul'a göç olayı
Karakterlerin giyim kuşamları	Kırsala ait giyim kuşam alışkanlıkları
Ana karakterlerin ellerdeki bavullar	Yolculuk olgusu
Film afişinin orta kısmında yer alan <i>Gurbet Kuşları</i> yazısı	Gurbet: Doğup büyüdüğü yerden başka bir yere gitmek Kuş: belli mevsimlerde farklı yerlere göç eden hayvan
Film afişinin alt kısmında üstten verilen apartman	Büyük kent- apartman ilişkisi
Film afişi içerisinde büyük harflerle yazan "AŞK İÇİNDE ERİYEN BİR GENÇLİK"	Bu cümle ile film içinde aşk olgusunun özellikle Fatoş karakterinin olumsuz etkilediğine yönelik ima bulunmaktadır.
Bu yazının üzerinde yer alan Fatoş, Murat ve Selim karakterlerinin bulunduğu üçgen kompozisyon kullanımı	Fatoş, Murat ve Selim karakterlerinin oluşturduğu üçgen kompozisyonla birlikte Fatoş karakteri tepe noktada yer alarak afişin bu kısmında öne çıkmakta, alt kısmında yer alan "AŞK İÇİNDE ERİYEN BİR GENÇLİK" yazısı ile seyirci tarafından ilişkilendirilebilmektedir
Film afişinin alt kısmında yer alan "Herkes bu Film den bahsediyor" ve "Herkes bu Filmi bekliyor..."	Bu iki cümle ile filmin önemine atıfta bulunuluyor.

Gurbet Kuşları (1964) filminin afişinin düzenlam göstergelerinde (Tablo 1), başrol oyuncularını olan Tanju Gürsu (Murat Bakırcıoğlu), Cüneyt Arkın (Selim Bakırcıoğlu), Mümtaz Ener (Tahir Bakırcıoğlu), Pervin Par (Fatma Bakırcıoğlu), Özden Çelik (Kemal Bakırcıoğlu), Muadelet Tibet (Hatice Bakırcıoğlu) yani Bakırcıoğlu ailesinin fertleri ve film içinde önemli bir rolde olan "Haybeci" lakaplı Hüseyin Baradan görülmektedir. Ayrıca afişte yer almayan filmdeki diğer karakterler; Filiz Akın (Ayla), Gülbin Eray (Despina), Önder Somer (Orhan) ve Sevda Ferdağ (Seval/ Naciye)'dir. Film afişinin üst kısmında Bakırcıoğlu ailesi görülmektedir. *Gurbet Kuşları* filminin öyküsü Bakırcıoğlu ailesinin etrafında şekillenmektedir. Aile dışında yine afişin üst kısmında yer alan, film içinde sürekli "Haybeci" olarak tanımlanan karakterin ise belli bir maddi birikime sahip olan aileden farklı olarak İstanbul'a göç ederken elinde hiçbir şey yoktur. Ama filmin sonunda "Haybeci" memleketine geri dönen Bakırcıoğlu ailesinin tersine İstanbul'da zengin olmuş yani İstanbul'da tutunabilmiştir. Haydarpaşa Garı, İstanbul'un bir nevi Anadolu için giriş- çıkış noktası olarak sunulmaktadır. Filmde de başlangıç ve bitiş sahnelerin Haydarpaşa Garı mekân olarak sunulmaktadır. İç göçün başladığı 1950'li ve artarak devam ettiği 1960'lı yıllarda göçler, Anadolu'dan İstanbul'a doğru genellikle tren ile gerçekleşmekteydi. İstanbul'un Anadolu yakasında bulunan Haydarpaşa Garı da bu hareketliliğin merkezi konumundaydı. Afişin üst kısmında ayrıca Bakırcıoğlu ailesi giyim- kuşamları ile kentten ziyade kır yerleşim yerini temsil etmektedir. Elleri yer alan bavullar ise yolculuk olgusuna işaret etmektedir.

³ Çalışmada kullanılan tablolar Zühal Özel'in ""Beynelminel" Bir Film Afişinin Göstergelimsel Çözümlemesi" adlı çalışmasının 123. sayfasından çalışmada seçilen *Gurbet Kuşları* filmine uyarlanmıştır.

Gurbet Kuşları (1964) film afişinin orta kısmında sarı zemin üzerine kırmızı renkle filmin ismi olan *Gurbet Kuşları* yazılmıştır. Filmin adının orta kısımda ve iki zıt renk olan sarı- kırmızı tonları ile yazılması dikkat çekici olarak değerlendirilebilir. Bu iki zıt rengin kullanılması ile filmin adına vurgu yapılmaktadır. Ayrıca filmin adı değerlendirildiğinde, “gurbet”, doğup büyüyen yerden başka bir yere kalıcı olarak yerleşme amacıyla gitme anlamına gelmektedir. “Kuşlar” kelimesi ile mevsimlere göre sürekli göç eden hayvanlara işaret edilmektedir. *Gurbet Kuşları* ise bu bağlamda yerleşik olduğu yerden kuşlar gibi başka bir yere göç etme anlamı olarak yorumlanabilir.

Film afişinin alt kısmında yüksek bir yerde duran üç karakter görünmektedir. Üst kamera açısı kullanılan bu sahnede apartman görüntüleri ile kenti işaret edilmektedir. Üst kamera açısı görüntülenen alanın tümünde odaklanmanın amaçlandığı durumlarda kullanılırken sıradan yerlere daha keskin ve dramatik bir etki kazandırır (Mascelli, 2002). Film sahnesinde üst kamera açısıyla mekân tanımlaması yapılırken apartman yani genel anlamda kent, yüksek alanda bulunan kişiler için önemsiz olarak sunulmaktadır. Burada karakterler kentin yanında önemsiz olarak görülmektedir. Film genel anlamda ele alındığında bu sahne ile bu sonuca varılabilir. Filmden alınan bu sahnede de Bakırcıoğlu ailesinin tek kızı olan Fatoş karakteri abilerinden kaçarken bir çatı katına çıkmış ve aşağı atlamıştır. Kendini bir nevi büyük kente feda etmiştir.

Afiş içerisinde dört alanda yazı kullanımı tercih edilmektedir. Bu yazılar afiş içerisinde zemin üzerinde dikkat çekici renklerle kullanılarak, yazınsal ifadelerle dikkat çekilmektedir. Ayrıca yazıların büyüklüğü bağlamında değerlendirildiğinde film hakkında bilgi verildiği görülmektedir. Filmin adı olan “GURBET KUŞLARI”, yönetmenin adı olan HALİT REFİĞ “AŞK İÇİNDE ERİYEN BİR GENÇLİK” ifadesi diğer yazı puntolarından daha büyüktür. Diğer yazılar ise küçük puntolar halinde ve sadece baş harfler büyük olacak şekilde kullanılmıştır. Burada filmin ve yönetmenin adının ve aşk ve gençlik kavramlarının ön plana çıkarılması için büyük punto ve harflerle kullanılmıştır.

Afişin alt kısmında büyük harflerle “AŞK İÇİNDE ERİYEN BİR GENÇLİK” ifadesi aşk olgusuna dikkat çekilmektedir. Diğer karakterler de aşk konusunda olumsuz durumlar yaşasa da özellikle de Fatoş karakterinin bu konudan daha fazla etkilendiği konumlandırılma şekliyle seyirciye sezdirilmektedir. Bu ifadenin yer aldığı kısmının hemen üzerinde Fatoş ve abileri Selim, Murat karakterleri görülmektedir. Fatoş karakteri diğer iki karakterden daha belirgin bir şekilde sahneye yerleştirilmiştir. Diğer karakterler sahnenin yan kısımlarında yer alırken Fatoş tam ortada yer almaktadır. Üst açı ile verilen bu görüntü ile üçgen bir kompozisyon tercih edilmiştir. Bu sahnede Fatoş karakteri üçgen kompozisyon içerisinde tepe noktasında yer alarak öne çıkarılmaktadır. Bu kullanımın etkisini Mascelli, (2002, ss. 43-44) “Üçlü olarak ya da diğer tek sayılarda oluşturulmaları çok daha kolaydır, çünkü tek kompozisyon ögesi öne çıkarak ve her iki yandaki daha alt konumdaki şekiller ile soyut bir üçgen kompozisyonu yaratarak ilgi odağı haline gelebilir” şeklinde açıklamaktadır. Bu etkiden hareketle, Fatoş karakterinin konumlandırılması seyirciye bu sahnede ana karakterin kim olduğunu belirtilirken seyircinin ona odaklanması sağlanmaktadır. Ayrıca sahnenin alt kısmında yer alan “AŞK İÇİNDE ERİYEN BİR GENÇLİK” yazısı Fatoş karakteri seyirci tarafından ilişkilendirilebilmektedir. Fatoş karakterinin intihar etmesi de yine çatıda yer alan ve düşmeye yakın yerde konumlandırılması ile seyirciye sezdirilmektedir.

Film afişinin alt kısmında ise “Herkes bu Filmden bahsediyor” ve “Herkes bu Filmi bekliyor...” ifadeleri vardır. Bu iki ifade ile filmin önemine atıfta bulunularak bir nevi bir pazarlama tekniği için tercih edilmiştir. Afişte yer alan bu iki cümlede diğer yazılar küçük yazılırken film kelimesinin ilk harfinin büyük yazılarak filmin önemine atıfta bulunmaktadır. Çünkü *Gurbet Kuşları* filmi, 1964 yılında ilk kez düzenlenen Antalya Film Festivali’nde “En iyi film”, yönetmeni Halit Refiğ ise aynı festivalde “En iyi yönetmen” ödülleri almıştır⁴. Filmin ulaşılabilen diğer üç afişinde⁵ bu ifadelerin yer almaması, bu afişteki “Herkes bu Filmden bahsediyor” ve “Herkes bu Filmi bekliyor...” ifadelerinin alınan ödüllerle ilgili olduğu düşüncesini akla getirmektedir. 1964 yılında toplamda 178 film çekilirken bu filmlerin sadece 1 tanesi renkli idi (Scognamillo, 2010). *Gurbet Kuşları* filmi de o yıl çekilen 177 siyah- beyaz film içerisinde yer almaktadır. *Gurbet Kuşları* filmi, Türkiye’de iç göçün 1950’li yıllardan sonra kırdan kente doğru artan yönelimi özellikle 1960’lardan sonra Türk sinemasında göç konusunun işlenmesine neden olmuştur. *Gurbet Kuşları* film afişinde özellikle o yıllarda göç ile ilişkilendirilen Haydarpaşa Garı’nın bulunması bu benzer göç serüvenlerini yaşayan izleyicinin ilgisini çekmesi olağandır. Filmde de bu mekân hem filmin başında hem de sonunda yer almaktadır. Film afişinde, filmdeki oyuncuların adları belirtilmezken yönetmen Halit Refiğ ve operatör Çetin Gürtop’un adları bulunmaktadır. Yönetmen Halit Refiğ’in adı büyük harflerle yazılmıştır. Bu kullanımın nedeninin filmin yönetmeni olan Halit Refiğ’in Antalya Film Festivali’nde o yıl aldığı “En iyi yönetmen” ödülü olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 2. *Gurbet Kuşları* (1964) film afişinin yananlam gösteren ve gösterilen tablosu.

Yananlamın gösterenleri	Yananlamın gösterilenleri
Çerçeve düzenlenmesi: Yakın plan	Seyirciye daha yakın, başrol
Geniş plan	Seyirciden daha uzak, mekân
Çerçeveleme: Boy çekimi	Kişisel özellikler ön planda, mekânsal özellikler arka planda
Sepya Tonlama	Nostalji, Eski
Renkler: Sarı, Kırmızı, Mavi, Beyaz	Sarı: Hırs, ağırkanlıları canlandırıcı, sınırları uyarıcı ve anlamayı keskinleştiricidir. Kırmızı: dikkat çekici ve beyni çalıştırıcı hareketlilik sağlayıcı, beyni çalıştırıcı, heyecan verici, aşk, cesaret, gücü temsil eder. Mavi: hoşnutluk, iyi niyet, merhamet, açık sözlülük, dürüstlük, esneklik, anlaşma, uzlaşma, iş birliği ve huzuru çağırır. Heyecan giderici ve sakinleştirici etkisi vardır. Beyaz: birliğin ve saflık, açıklık ve şeffaflık idealini sunar (Martel, aktaran, Özdemir, 2005, s. 393).

Film afişlerindeki fotoğrafik bağlamda yananlamlar fotoğraf düzenleme esasları ile şekillendirilmektedir. *Gurbet Kuşları* (1964) filminin afişinin yananlam gösterilenleri tablosu çerçeve düzenlenmesi, çerçeveleme, sepya tonlama ve renkler unsurları ile ele alınmıştır. Roland Barthes, *Image*, 1934 | *Music, Text* eserinde “photogenia” kavramını kullanır. Barthes’a (1977) göre photogenia, ışıklandırma, pozlama ve baskı teknikleri ile yan anlamı ileten mesajın kendisidir. Fotoğrafik bağlamda bu yapı kültürel öğeleri de içinde barındırır. *Gurbet Kuşları* (1964) filminin yananlam gösteren ve gösterilen

⁴ <https://www.antalyaaff.com/tr/page/index/1/80> (Erişim Tarihi: 28.10.2021)

⁵ *Gurbet Kuşları* filminin ulaşılabilen diğer üç afiş çalışmanın sonunda ekler kısmında yer almaktadır.

tablosu (Tablo 2), yananlam gösterenlerinde çerçeve düzenlenmesi orta ve arka plan şeklinde görülmektedir. Afişin üst kısmında Bakırcıoğlu ailesinin tüm fertleri, Haydarpaşa Garı'nda görülmektedir. Afişin bu kısmında yakın plan bir görüntü ile seyirciye önemli objeler açık ve net olarak sunulmakta, başroldeki kişiler bir anlamda tanıtılmaktadır. Yakın plan çekimler, önemli özne ya da nesnelerin ön plana çıkarılması için sık kullanılan bir yöntemdir. Bu afişte de karakterler ve onları tanımlayan (Kasket, başörtüsü, bavul, tespih vb.) nesnelere de yakın planla verilmektedir. Afişin ikinci kısmında yer alan görüntüde ise genel bir çekim kullanılarak karakterlerden ziyade mekân tanımlanması yapılmaktadır. Burada hikâyenin içinde önemli yere sahip olan İstanbul, apartmanlarla ve çizilen kompozisyon bağlamında ruhsal bir çöküntü ile tanımlanmaktadır. Afişin bu kısmında hikâyede önemli bir dönüm noktası olan Fatoş'un intihar sahnesinin öncesi verilmektedir. Bu sahne filmdeki Fatoş karakterinin ruhsal çöküntüsünü ve beraberinde ailenin yaşadığı dramı simgelemektedir.

Gurbet Kuşları filminin afişinde çerçeveleme, yananlam gösteren ve gösterilen tablosu bağlamında karakterlerde boy çekimi tercih edilmektedir. Çerçeveleme genel olarak, çekim ölçekleri ile düzenlenmektedir ve böylece alana yerleştirilen nesne ve öznelerin yakından ya da uzaktan sunulmasına olanak sağlamaktadır. (Özön, 1985). Filmin afişinde kullanılan boy çekimi genellikle belli bir mekân ya da karakterlerin diğerlerinden ayrı tutabilmesi ve öne çıkarılması için kullanılır. Afişin iki kısmında da boy çekimleri ile karakterler ön plana çıkarılırken mekânlar art alanda kalmaktadır. Yananlam tablosunda yer alan diğer bir unsur olan sepya tonlama unsuru, yananlamın gösterilenleri kısmında nostalji ve eski olarak değerlendirilebilir. Özel'e (2008) göre, sepya kullanımı, romantizm ve nostaljiyi çağrıştırmaktan dolayı geçmiş olgusu içinde yer alan kişi, olay ya da mekânları tanımlamaktadır. Çalışmanın yananlam gösteren ve gösterilen tablosu içinde yer alan son unsur renktir. *Gurbet Kuşları* (1964) film afişinde fotoğraf kısımlarında daha soluk renkler kullanılırken yazı kısımlarında daha canlı renkler kullanılmaktadır. Bu tercihin sebebi yazı unsurunun öne çıkarılması ile film afişinin dikkat çekmesinin istenmesidir. Kullanılan renkler ve anlamları şu şekilde kategorize edilebilir; sarı renk, özellikle yazı fonlarının alt zemininde kullanılmıştır. Sarı renk üzerine kırmızı yazı ile yazılan filmin *Gurbet Kuşları* yazısı sarı ve kırmızının canlı renkler olmasından dolayı dikkat çekicidir. Sarı renk sınırları uyaran ve anlamayı keskinleştiren bir renk iken kırmızı ise dikkat çekici ve beyni çalıştırıcı özelliklere sahiptir. Bu iki rengin film afişinde kullanılması afişi gören insanların dikkatlerinin çekilmesine ve onların ilgilerinin afişe yönelmesine neden olur. Yazı fonlarında tercih edilen kırmızı renk ise sarı ile bir zıtlık yaratarak dikkatin o noktaya dolayısıyla yazıya çekilmesine olanak sağlamaktadır. Bu iki zemin-yazı bağlamında kullanımı filmin adı olan *Gurbet Kuşları* yazısına yani göç olgusuna dikkat çekmektedir. Bu renkler ve renklerin kullanıldığı alanın hemen üstünde yer alan Bakırcıoğlu ailesinin Haydarpaşa Garı'nda yer alan görüntüsü ile ilişkilendirildiğinde yeni bir hayata başlangıcın heyecanı görülmektedir. Mavi renk ise bu iki rengi dengeleyici olarak filmin yönetmeni Halit Refiğ'in adının zemininde tercih edilmiştir. Mavi renk anlaşma, uzlaşma, iş birliğini çağrıştıran heyecan giderici ve sakinleştirici etkisi vardır. Afişte kullanılan bir diğer renk olan beyaz ise birlik, saflık, açıklık ve şeffaflık anlamlarını sembolize eder. Yönetmenin adının mavi zemin üzerine beyaz kullanımı ile yine seyircinin dikkatinin yönetmenin adına çekilmesine olanak sağlamaktadır. Bazı toplumlarda beyaz rengin ölüm olgusuna işaret etmektedir (Özdemir, 2005). Beyaz rengin ölüm ile ilişkilendirilmesi afişte bu rengin yer aldığı alanın altında yer alan Fatoş karakterinin ölümüne işaret edilmektedir. Bu alanda kullanılan mavi ve

beyaz renkler ile renk zıtlığından dikkat çekicilik ve afişin üst kısmında yer alan ailenin umutlarının bu bağlamda dengelendiği söylenebilir. Yönetmenin adının mavi yazılması onun filmdeki dengeleyici rolünün bir göstergesi olarak anlamlandırılabilir. Tercih edilen renklerle bir afişte en önemli unsurlardan biri ola fark edilebilirlik sağlanmaya çalışılmıştır.

Sonuç

Sinema, toplumsal olguların sunumunda ve bu sunumların gelecek nesillere ulaşmasını ve toplumsal belleği oluşturma işlevini yerine getiren önemli bir sanattır. Sinema filmleri hem kendi dönemlerinde hem de geçmişte yaşanan önemli olayları görsel, işitsel ve günümüzde dijital avantajları ile gösterme unsuruna dayanır. Sinemanın, gerçeklik duygusunu yaratmadaki başarısını destekleyen yapısı, insanların inanma ve beraberinde harekete geçirme edimlerini de sağlar. Bu noktadan hareketle sinema- toplum ilişkisinden bahsedilebilir. Çalışmaya konu olan iç göç olgusu da bu bağlamda sinemada işlenen konulardan biridir. Türk sineması da toplumsal değişimlerden etkilenmiş özellikle de bu etki 1960'lı yıllardan sonra göç kavramı bağlamında geniş kapsamlı olmuştur. Bu etkiler özellikle "Sinemacılar Dönemi" olarak adlandırılan 1960- 1980 yılları arasında çekilen birçok filmde kendisini göstermektedir. Filmler içindeki işlenen konuların film afişlerinde yer alması o film hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Bu film afişlerinin de göstergebilimsel yöntem ile çözümlenmesi, çalışmaya sistematik bir yapı kazandırmaktadır.

Çalışmada, Halit Refiğ'in yönetmenliğini yaptığı *Gurbet Kuşları* (1964) film afişi göstergebilimsel çözümlene yöntemi kuramcılarından olan Roland Barthes'ın düzanlam- yananlam ikili yapısı üzerinden gösteren ve gösterilen kavramları bağlamında incelenmiştir. Çalışmada tablolaştırılan bu kavramlar sayesinde *Gurbet Kuşları* film afişi sistematik bir şekilde çözümlenmiştir. Yapılan çözümlene neticesinde, *Gurbet Kuşları* (1964), film afişinin düzanlam gösteren ve gösterilenleri ilgili olan Tablo 1'de, film afişi 7 aşamada incelenmiştir. Tablo 1'de filmde bir sahne alınarak karakterler Haydarpaşa Garı'nda kırsal kimlikleri ile tanımlanmaktadır. Yine aynı afişte filmde alınan ikinci sahnede ise ailenin küçük kızı Fatoş kendini buradan atarak bir nevi büyük kente kurban gittiği gösterilmektedir. Ayrıca film afişinin düzanlam gösteren ve gösterilenlerinde filmin adı, filmin tanıtım yazısı gibi bilgiler sarı kırmızı gibi zıt renkler kullanılarak sunulmaktadır.

Çalışmada hazırlanan Tablo 2'de ise *Gurbet Kuşları* film afişinin yananlam gösteren ve gösterilenleri vardır. Bu tablo dört aşamada ele alınmıştır. *Gurbet Kuşları* film afişi bu tabloda çerçeve düzenlenmesi, çerçeveleme, sepya tonlama ve renkler bağlamında incelenmiştir. Tablo 2'de çerçeve düzenlenmesi orta ve arka plan şeklinde kullanılarak Haydarpaşa Garı mekân olarak tanımlanırken yakın planlarda ise önemli karakterler ve nesnelere sunulmaktadır. Genel çekimlerde ise İstanbul yüksek binalarla resmedilirken ana karakterlerden biri olan Fatoş'un ölümü ile ilişkilendirilmektedir. Afişin iki kısmında da boy çekimleri ile karakterler ön plana çıkarılırken mekânlar art alanda kalmaktadır. tablodaki aşamalarda sepya tonlama unsuru kullanılarak nostaljik bir hava yaratılmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak *Gurbet Kuşları* film afişi gösteren ve gösterilen kavramları bağlamında ele alındığında, genel olarak afişte düz anlam yapılarının anlatsal olarak yan anlam yapılarının ise biçimsel olarak

sunulduğu tespit edilmiştir. Afişteki her unsur hem tek başına hem de diğer göstergelerle anlam kazanmakta ve filmin konusu hakkında bilgi vermektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Ekler

Kaynakça

- Acar, H. M. (2016). Farklı dönemler farklı tasarımlar: Yedi kocalı hürmüz filmi afişleri ve göstergebilimsel çözümlemesi. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 207-217.
- Akerson, F. E. (2019). *Göstergebilime giriş*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Altınbüken, B. (2014). Göstergebilim yöntemiyle görsel sözce çözümlemesi. A. Güneş (Eds.), *İletişim Araştırmalarında Göstergebilim Yazınsaldan Görsel Anlam Arayışı* (ss. 239-258). Liretatürk Academia.
- Antalyaff.com (2021). <https://www.antalyaff.com/tr/page/index/1/80>. Erişim Tarihi: 28.10.2021
- Barthes, R. (1977). *Image, music, text* (Çev. S. Heath). Fontona Press.
- Barthes, R. (1993). *Göstergebilimsel serüven* (Çev. M. Rifat, & S. Rifat). Yapı Kredi Yayınları.
- Coşkun, E. (2009). *Türk sinemasında akım araştırması*. Phoenix Yayınevi.
- Çeken, B., & Arslan, A. A. (2016). İmgelerin göstergebilimsel çözümlemesi "Film afişi örneği". *Bayburt Eğitim Dergisi*, 507-517.
- Daldal, A. (2005). *1960 Darbesi ve Türk sinemasında toplumsal gerçekçilik*. Homer Kitabevi.
- Demir, K. (2021). Ekşi elmalar film afişi üzerine göstergebilimsel bir deneme. *Aksaray İletişim Dergisi*, 1-15.
- Esen, Ş. (2000). *80'ler Türkiye'sinde sinema*. Beta Basım Yayım.
- Fiske, J. (2014). *İletişim çalışmalarına giriş*. (Çev. S. İrvan). Pharmakon Yayıncılık.
- Geray, H. (2017). *Toplumsal araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlere giriş*. Ütopya Yayınevi.
- Güçhan, G. (1992). *Toplumsal değişim ve Türk sineması*. İmge Kitabevi.
- Güngör, N. (1990). *Arabesk: sosyokültürel açıdan arabesk müzik*. Bilgi Yayınevi.
- Karaarslan, F., & Gençoğlu, A. Y. (2019). *Suriyeli göçmenlerle birlikte yaşamak*. Tezkire Yayıncılık.
- Kırel, S. (2010). *Kültürel çalışmalar ve sinema*. Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü* (Çev. O. Akınhay, & D. Kömürcü). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marşap, G. (2019). *Türk sinemasında tarihi filmlerin afişleri (1950-1960)* (Yayımlanmış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mascelli, J. V. (2002). *Sinemanın 5 temel ögesi* (Çev. H. Gür). İmge Kitabevi.
- Özdemir, T. (2005). Tasarımda renk seçimini etkileyen kriterler. *Çukurova Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 391-401.
- Özel, Z. (2008). "Beynelminel" Bir film afişinin göstergebilimsel çözümlemesi. İçinde S. Parsa (Ed.), *Film Çözümlemeleri* (ss. 113-131). Multilingual.

MURAT GÜLSOY'UN *TANRI BENİ GÖRÜYOR MU?* ADLI KİTABINDA FOTOĞRAF-ÖYKÜ İLİŞKİSİ

 Saniye KÖKER^a

Özet

Var olanı kayıt altına alan fotoğraf, sözcüklerle anlatılamayanı göstergeler yoluyla ortaya koyar. Görmenin konuşmadan önce geldiğini ileri süren görüşe göre insanın düşünceleri, inançları nesnelere, olaylara bakışını etkiler. Sözcüklerden önce gelen ve sözcüklerle anlatılamayanı ifade eden görme eylemi ile seçme ve ayıklama işi yapılır. Görsel bir ürün olan fotoğraflarda bu seçme ve ayıklama işi fotoğrafik görme ile gerçekleştirilir. Fotoğrafik görmede, görüntünün içeriğini oluşturan unsurlar diğer görüntüler içinden ayıklanarak düşünsel ve estetik bir sunum sağlanmakta, bütünüün içinden seçilen parçalar öne çıkarılarak yorumlanabilmektedir. Bu yorumlama işinde öykülerin fotoğraflara tercüman olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir ifadeyle öyküler, fotoğraflarda anlatılamayanın sözcükler yoluyla dile getirilmiş halidir. Bu çalışmada Murat Gülsoy'un *Tanrı Beni Görüyor Mu?* adlı kitabında yer alan dört farklı fotoğraf ve onlara bakılarak yazılan dört farklı öykü, fotoğraf-öykü birlikteliği üzerinden yorumlanacaktır. Fotoğraflardan ilhamla kaleme alınan öyküler, fotoğraflardaki kurgu, görüntü, imge, çağrışım açısından benzerlikler yoluyla incelenecek, böylece fotoğraflardaki görüntünün öyküleri ne denli etkilediği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fotoğraf, Resim, Öykü, Kurgu, Gerçeklik.

THE RELATIONSHIP BETWEEN PHOTOGRAPHY AND STORY IN MURAT GÜLSOY'S BOOK CALLED *TANRI BENİ GÖRÜYOR MU?*

Abstract

The photograph that records what exists reveals through indications what cannot be described in words. According to the view, which asserts that seeing precedes speech, man's thoughts, beliefs affect his view of objects and events. Selection and sorting is done by the act of seeing, which precedes words and expresses what cannot be described in words. In photographs, which are a visual product this selection and sorting work is carried out by photographic vision. In photographic vision, the elements that make up the content of the image are extracted from other images and an intellectual and aesthetic presentation is provided and the selected parts from the whole can be emphasized and interpreted. In this work of interpretation, it is possible to say that stories are translators to photographs. In other words, stories are the expression of words that cannot be told in photographs. In this study four different photographs in Murat Gülsoy's *Tanrı Beni Görüyor Mu?* book and four different stories written by looking at them will be interpreted through the combination

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Develi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kokersan@outlook.com

Makale Geliş Tarihi: 10.08.2022, Makale Kabul Tarihi: 23.11.2022

of photography and story. Stories inspired by photographs will be examined through similarities in terms of fiction, view, image and association in photographs, thus trying to reveal how much the image in photographs affects the stories.

Keywords: Photography, Painting, Story, Fiction, Reality.

Giriş

Fotoğrafın bir sanat olup olmadığı daima tartışma konusu olmuştur. Bu tartışma genel olarak iki farklı görüşten kaynaklanmıştır. Bunlardan birincisi fotoğrafın işlevsel, diğeri ise sanatsal olduğunu ileri sürmektedir. İşlevsel açıdan fotoğraf, dış gerçekliği yeniden üretebilme gücüne sahip olduğu için belgesel niteliği taşımaktadır. Bu özellik sayesinde fotoğraf, toplumlar tarafından en güvenilir, en tarafsız çoğaltma biçimi olarak kabul edilmiştir (Freund, 2008). Fotoğrafın işlevsel niteliği onu daha çok bilim, teknik gibi nesnel gerçekliğe dayalı rasyonel düşünme biçimlerine yaklaştırmıştır. Bu durumda makineler ile kayıt altına alınan görüntülerin gerçekliği doğrudan yansıttığına ilişkin bir inançtan söz etmek mümkündür. Gerçekliğin birebir yansıtılması ise fotoğrafların taraf tutmadığını ve olanı olduğu gibi kaydettiğini gösterir. Nitekim fotoğraf makinelerinin icadından önce gerçeğin yansıtılmasında kullanılan resmin, insan elinden çıktığı için gerçeği tam olarak yansıtamadığı düşünülmüştür. İnsanın yapmış olduğu resimlere nazaran fotoğraf, doğayı algılayış sürecinde insani etkenleri en asgari düzeye indirmiş, yorum yapmaksızın objektifliğin sınırları içinde taşınabilen, alınıp satılabilen gerçeklik üretmiştir. Bu anlayış sonucunda örneğin bir ağacın fotoğrafı, ağacın kendisinden daha gerçek kabul edilmiştir. Çünkü fotoğrafın o andaki görüntüsü artık zihinlere yerleşmiş bir görüntüdür ve bu görüntü daima fotoğrafın çekildiği o an ile örtüşmektedir. Fotoğrafı çekilen ağaç yok olup gitse bile bunu bilmeyen biri, elindeki fotoğrafa bakarak gerçek ağacın elinde tuttuğu ağaç olduğuna inanacaktır (Oskay, 2014).

Fotoğrafın, her ne kadar gerçeği olduğu gibi yansıtırsa da sahte bir nesnellığe sahip olduğunu belirten Freund'a göre "tarafsız olduğu sanılan merceğe, gerçekliği sayısız değişikliğe uğratma yeteneğine sahiptir çünkü görüntünün özellikleri, her seferinde, fotoğrafı çeken kişinin görme biçimi ve ortaklarının istekleri tarafından belirlenir." (Freund, 2008, s. 9). Böylelikle fotoğrafın gerçekliği, onu gören kişinin duygularına ve bakış açısına göre değiştirilerek yeniden şekillendirilmektedir. Bu durumda, duyguların dışavurumunu ifade eden bir araç olarak fotoğrafın sanatsal niteliği öne çıkmıştır. Sanatsal yönü ağır basan fotoğraflarda gerçeğin birebir yansımından ziyade bu gerçeğin görülemeyen, anlaşılamayan, algılanamayan yanlarına dikkat çekilir; olağanın dışında farklı bir şeyler söylenmeye çalışılır. Böylece günlük yaşam pratikleri içinde gerçeği gizleyen bütün örtüler kaldırılarak gerçeğin bizatihi kendisiyle baş başa kalmak mümkün olmaktadır (Göksungur, 2006). Nesnel gerçekliği yansıtmak yönünden işlevsel fotoğraftan ayrılan sanatsal fotoğraf, sadece görüntüye odaklanmakla kalmaz, görüntüyü kaydeden kişinin bakışını, ruhunu, estetiğini, eğilimlerini de yansıtır.

Türk edebiyatında fotoğrafın bir sanat malzemesi olarak kullanımından çok daha önce resim sanatına yer verildiği görülür. Ancak İslam inancında insan suretini tasvir eden resimlere cevaz verilmediğinden bu alandaki boşluk öncelikle, klasik şiirimizdeki mesnevi gibi tahkiyeye dayalı anlatımlarla doldurulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla edebiyat eserlerini resmetmede öncelikli tür olarak

şiiir düşünölmüş, böylelikle şairin ruh halini yansıtan şiiir ile resim arasında bir iş birliğı kurulmuştur (Özgöl, 1997). Günümüz modern çağında ise resmin yerini artık fotoğraflar almış, şiiirin resim ile kurduğı ilişkiyi fotoğraflar devam ettirmiştir. Bu ilişkinin sadece Türk şiiirine has bir şiiir-fotoğraf beraberliğı doğurduğuna dikkat çeken Özgöl, bunu şu satırlarla dile getirir: “Şairler -hatta şiiir karalayanlar- dostlarına yolladıkları/verdikleri fotoğraflarının ‘zahr (arka)’ına veya üstüne bir mısra, beyit ya da kıt’a yazıverirler. Bu mısralar şair-fotoğraf-alıcı üçgeninin imkânları dâhilinde oluşturulur. Şairin duyguları, fotoğraftaki görüntüsü ve alıcıya karşı olan tavrı mısraların içeriğini belirler. Öyleyse buna da şiiir>fotoğraf diyelim.” (Özgöl, 1997, s. 12). Fotoğraftaki görüntü, fotoğrafı yollayanın duygularını etkileyerek yazılacak mısraların da içeriğini oluşturmuş olur.

Günümüzde fotoğraflardan esinlenerek yazılan metinlerin, şiiir-fotoğraf arasındaki ilişkinin gelişerek devam eden bir süreci olduğu söylenebilir. Bu çalışmada inceleme konusu yapılan öykülerin başına konmuş fotoğraflar da böylesi bir anlayışın yansımasıdır. Öykü anlatıcısı, gördüğü fotoğrafların kendisinde uyandırdığı izlenimleri sözcüklere dökmüştür. Metinde anlatılanlar fotoğrafın bizzat kendisi değildir başka bir deyişle metinler fotoğrafları anlatmaz. Anlatıcı, fotoğraftaki görüntüyü imgesel bir dille aktarır. Öykü kişisi içinden geçenleri dile dökerken sadece sözcüklerin gücünden ilham almamış, aynı zamanda fotoğraflar yoluyla görselin gücünden de yararlanmışır.

Bugünün dünyasında yaşanan teknolojik gelişmeler, bilimsel buluşlar, deneysel çalışmalar pek çok disiplinde olduğu gibi fotoğrafı da etkisi altına almıştır. Fotoğrafın gerçeğı olduğu gibi yansıtmaya özelliğı günümüz sanatında, yeni bir gerçeklik alanı tesis etmek suretiyle ortaya konmaktadır. Artık tarafsız ve yorumsuz fotoğraf gerçeğı, sanatçının yorum gücü ve hayal zenginliğı sayesinde kurgusal bir gerçeğe dönüşmekte, kurgulanabilir bir gerçeğın imkânları araştırılmaktadır. Bu çalışmada Murat Gülsoy’un *Tanrı Beni Görüyor Mu?* adlı kitabında yer alan fotoğraflar ve onların altına yazılmış öyküler, kurgusallık açısından ele alınacaktır. Bu doğrultuda öncelikle resimden fotoğrafa giden görsel süreç hakkında bilgi verilecek, ardından fotoğrafın sanatsal yönüne değinilecek, çalışmanın son bölümünde ise dört farklı fotoğrafın altına yazılan dört farklı öykü, fotoğraf ile öykü arasındaki ilişki açısından değerlendirilecektir.

A. RESİMDEN FOTOĞRAFA GÖRSEL ANLATIM

Rudolf Arnheim’a göre insanlar yaşam deneyimlerini iki ana aktarım aracı ile ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi görsel imgeler ikincisi ise sözel dildir (Bozkurt, 2004). Okuma-yazmanın olmadığı tarih öncesi dönemlerde insanların mağara duvarlarına çizmiş oldukları şekiller, resimler görsel imgeyi oluşturan unsurların başında gelir. Bu resimler ve şekiller, imgenin ilk başta insan eliyle üretildiğini ve görmenin konuşmadan önce geldiğini ortaya koyar. Önce zihinde yaratılan, ardından resme yansıtılan bu görsel imgeler, kendi gereksinimlerini ortaya koyan insanoğlunun bir *öyküsü*, başka bir ifadeyle *yenidensunum*’udur (Parsa, 2007).

Sözlü anlatımdan önce resim ve figür, sözsüz anlatımın esasını oluştururken Troglodyte’in mağara duvarına yaptığı av sahneleri aslında *hâl* için bir günlüğün sayfaları, *istikbâl* için ise tarihî belge niteliğı taşımıştır. İlerleyen dönemlerde zoographiques (hayvan resimli harfler)’in doğuşu ile resim ve yazı arasında bir bağ kurulmuştur. Böylece tarihin ilk dönemlerinden itibaren mağara duvarlarına yapılan

resimlerden günümüz alfabelerine doğru gittikçe resimden uzaklaşan, uzaklaştıkça da ifade imkânları artan bir çizginin geliştiği görülür (Özgül, 1997). Ancak bu çizgiye gelinceye kadar insanoğlunun duygu ve düşüncelerini daima görsel imgeler yoluyla ifade ettiği bilinen bir gerçektir.

Mağara duvarlarına çizilen figürlerden sonra gelişme gösteren ve nihayetinde bir sanat formuna dönüşen resim, insanın duygu ve hayallerinin dışavurumunda önemli bir rol oynamıştır. Doğayı taklit ile başlayan resim sanatında, resmedilenin benzerini ortaya koymak öncelikli bir amaç olarak kabul edilmiştir. Çünkü sanatçı, resmettiği nesnenin bir benzerini yapmaya çalışırken gerçeği taklit etmek ve resmini gerçeğine olabildiğince benzetmek zorunda kalmıştır. Böylece ortaya çıkan ürün, gerçeğin kendisi ya da kopyası değil bir benzeri anlamına gelen taklidi olarak kabul edilmiştir. Ancak bu taklit eyleminin, sadece objenin varlığını ya da görüntüsünü ortaya koyma amacı taşımadığını belirtmek gerekir. Resmedilen obje ya da görüntü, ressam için bir amaç olabileceği gibi araç da olabilmektedir. Öyle ki sanatçı resmettiği objeye kendinden, kendi duygu, düşünce ve hayalinden bir şeyler katarak onu zenginleştirebilmektedir. Ancak bir resmin anlam zenginliği sadece onu resmedenle ilgili olmayıp muhatap kitleyi de içine alan bir süreci kapsar. Ressam ile muhatap kitle arasında karşılıklı gelişecek olan bağ, resmin ifadesini de zenginleştirecektir. Burada en az ressam kadar muhatap kitleye de büyük görevler düşmektedir. Çünkü resim, “kendisini seyredenlerin yarım kalmış, susuşla geçirilmiş, boş bırakılmış hayallerini açığa çıkararak bir güce sahiptir.” Hayalini işleterek resimleri yorumlayan biri, aynı zamanda eserde saklı olan anlama da açıklık kazandıracaktır. Böylece resmi seyredenlerin hayal gücü, ressamın hayalinden yansıyanlarla birleşerek, ondaki eksik yanları tamamlayarak daha da zengin bir yorumu kavuşacaktır (Buğra, 2000, s. 63-64).

Taklide dayalı bir sanat olarak gelişen resim, fotoğrafın icadı ile birlikte yerini daha gerçekçi bir anlayışa bırakmıştır. Çünkü fotoğraf, “gerçeğin doğrudan görülmesini sağlayan en saydam araç” olarak tarihteki yerini almıştır. Resmin aksine fotoğraf, konusunun aktarılmasından, yorumlanmasından çok o konunun gerçek bir belgesidir. Ne kadar doğal da olsa hiçbir resim, konusuna fotoğrafınki kadar ait değildir (Berger, 1998, s. 75). Denebilir ki fotoğraf, gerçeğin taklidi ya da kopyası değil, bir parçasıdır.

Fotoğraf ile resim temelde görsel bir dile yaslanmakla birlikte birçok yönden birbirinden ayrılır. Bu ayrılık en çok da kompozisyonlarında görülür. Resim, imgelerin bir tuval üzerine yüklenmesi suretiyle oluşturulurken fotoğrafın kompozisyonu kadraj içindeki fazlalıkların atılması yoluyla ortaya konur. Bu nedenle fotoğrafın gerçeklikle kurduğu ilişki onu resme yaklaştırmadığı gibi resimden büsbütün ayırır. Fotoğrafın resimden ayrılan diğer bir yönü de “fotoğrafçının orada ne gördüğünün değil, orada ne olduğunun kayıt altına alınmasıdır.” (Turan, 2011, s. 18-19). Dolayısıyla fotoğraf, öznel bir bakışın ürünü olan resim karşısında nesnel bir gerçekliğe sahip ürün olarak düşünülebilir.

Öykünme açısından fotoğraf ile diğer bütün temsil sistemleri arasında önemli bir farkın olduğunu belirten Barthes (1996), bu farkı *gerçeklik* açısından ele alırken, görüntü ya da göstergenin gönderme yaptığı *fotoğrafik gönderge* ile bu gerçekliği açıklar. Barthes'a göre “fotoğrafik gönderge gerçek olan değil, merceğin önüne yerleştirilen ve zorunlu olarak gerçek olan şeydir. Resim, gerçeği görmeden ona öykünebilir.” Fotoğrafta ise “o nesnenin orada bulunmuş” olma zorunluluğu vardır (Barthes, 1996, s. 74). Bu nedendir ki fotoğrafın özünü oluşturan gerçeklik ile onun gönderme'si birbirinden asla ayrı düşünülemeyecek kadar birbirine bağlıdır.

Fotoğrafın icadı, başlangıçta ne kadar tepkiye yol açsa da fotoğraf her açıdan hızla gelişmiş ve dünyanın dört bir tarafına yayılmıştır. Resim sanatıyla uğraşanlar, fotoğraf karşısında önemini kaybettiğini düşündükleri resmin itibar kaybını telafi edebilmek için yeni ifade imkânları arama yoluna girmişlerdir. Özünde taklit olan resim sanatı ile fotoğrafın giremeyeceği alanlara yönelmişler, sanatçının zihin dünyasına girip oradakileri resmetmek suretiyle önem kazanmaya çalışmışlardır. Böylelikle o zamana kadar aktarılan doğanın gerçekliği, sanatçının gerçekliğine dönüşmüştür. Ressamlar artık resmettikleri objeleri gözle görüldüğü şekliyle değil zihinde canlandırdığı imgesiyle tasvir etmeye başlamışlardır. Değişen gerçek algısı ile birlikte resim sanatı, görülebilenin ötesine yönelerek görülmeyeni tasvir etmeye, gerçeğin üstünde yeni bir gerçeklik alanı kurmaya başlamıştır (Oskay, 2014). Resim sanatındaki bu yeni gerçeklik akımı yani görülebilenin ötesine yönelme, üst gerçeklik algısının oluşmasında etkili olmuştur.

Resimde olduğu gibi fotoğrafta da görülebilenin ötesine yönelme durumundan söz etmek mümkündür. Bunun için gerekli koşulların başında, fotoğrafçının olanı olduğu gibi yansıtmaması gelir. Çünkü sanat, tabiatı gereği onu ortaya çıkaranın ruhundan, hayallerinden izler taşır, sanatçının yorum gücü sayesinde kendine mahsus bir gerçeklik kazanmış olur. Fotoğrafın nesnel gerçekliği sanatsal bir zemine taşındığında, eldeki teknik imkânların kullanımı da buna göre şekillenmektedir. Objektif ve gerçek bir dünyanın kopyasını üreten fotoğraf, teknik açıdan yapılan değişikliklerle ve fotoğrafçının hayal gücü ile sanatsal bir sunumun ifadesi olabilmektedir. Fotoğraf tekniğinde yapılan birtakım değişiklikler, fotoğrafın nasıl sanatsal bir dönüşüme gireceğini göstermekle kalmamış, fotoğrafta resim, resimde de fotoğraf etkisi sağlanmıştır (Semiz, 1997). Böylece gerçeğin objektif görüntüsünü kaydeden fotoğrafçının elinden çıkan fotoğraflar, gerçeğin görüntüsünden hareketle çekilmiş olmakla birlikte, bir sanatçı duyarlığı içinde kendi gerçeğini aktaran ürünler olmuştur.

B. FOTOĞRAFLARIN ÖYKÜSÜ

Fotoğraf, Sontag (2008)'a göre bakılmaya değer bir şeyler olduğunu ve bakana da onları gözlemlene hakkı verdiğini ima eden bir üründür. Sontag'ın bu yorumu fotoğrafın nesnel yanından ziyade öznel yanına vurgu yapmaktadır. Çünkü fotoğrafın bakılmaya *değer* olan yanında bir *kıymet* ifadesi saklıdır ve ortada *bakılmaya değer* bir şey var ise aynı zamanda kıymetli bir şey ile karşı karşıyasınız demektir. Dolayısıyla *değer/kıymet* sözcüklerinin işaret ettiği *önem*, *üstünlük* gibi anlamlar, söz konusu bakılan objenin öznel yanını ortaya koyacak niteliktedir. Fotoğraflanmış bir karede onu gören gözün o kareye vermiş olduğu değer mevcuttur. Bu durumda fotoğraf, sadece gerçeğin bir kopyası değil, gerçekten hareketle onun bir yorumunu da içermektedir.

Fotoğraf, duyu organlarımızdan göze hitap eden, gerçekliğini doğrudan algılanabilir alanlar üzerine kuran ve bu alanın bütün imkânlarını kullanmayı bilen görsel bir üründür. Görme eylemi Ellul (2012, s. 9)'a göre "gerçekliği bilinçte hazır duran bir şey olarak gösterir" ve insanı "bu gerçekliğe göre kendi varlığı olmaya" yönelir. Bundan sonrasında insan, "baktığı şeyden ayrı olmayan bir özne" konumuna gelir. Daha da ötesinde, görme eylemi kişiyi "gördüğü şeye bağlarken" aynı zamanda onun "bir parçası" hâline dönüştürür. Görmenin bu algılanabilirliğini ve gerçekliğini, net olan görüntüler üzerinden gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Fotoğraf, gerçeğin o anki durumunu yoruma yer vermeyen bir kesinlik içinde sabitlerken bu görüntüde her şey açık ve nettir.

Görme eyleminin, gerçekliği bilinçte hazır duran bir şey olarak gösteremediği durumlarda ise görmenin algılanabilirliği netliğini kaybetmiş demektir. Netliğini kaybeden görüntülerin gerçekliği tam olarak veremediği, gerçeğin kendinden hareketle yorumlanabilir içeriğe sahip olduğu söylenebilir. Yorumlanabilir bu içerik, görme biçimiyle alakalı bir durumdur. Bir görme sanatı olan fotoğraf, sadece nesnelerin/objelerin dış gerçekliğini vermekle kalmayıp aynı zamanda bunların altında yatan varoluş gerçekliğini de hissettirebilir. Fotoğrafın bu özelliği onu yoruma açık bir hale getirir.

İmgelerin yarattığı çağrışımlar sayesinde fotoğraf, doğrudan gösterilemeyecek anlamları içinde barındırır. Fotoğrafik görme olarak adlandırılan bu durum sayesinde, görüntüsü verilen objeler veya olaylar hakkında bir kanaate sahip olunabilmekte, görüntünün içeriğini oluşturan unsurlar diğer görüntüler içinden kadrajlanarak ayıklanmakta böylece düşünsel ve estetik bir sunum gerçekleşmektedir. Fotoğrafik görme sayesinde, bir bütünün içinden seçilen parçalar öne çıkarılarak yorumlanabilme özelliği kazanmaktadır. Böylelikle sadece fotoğrafın kendisi değil öne çıkarılan obje ya da olay, içerdiği imgesellikle, çağrışımlarla ona bakan kişinin gözünden ruhuna akmış olmaktadır. Fotoğraflar bu açıdan bakıldığında kurgulanmaya da elverişlidir. Fotoğraftaki kurgu "kendi gerçeğini yaratmak ve estetik tasarımda bulunmak" açısından önemli bir yere sahiptir. Kurgulanmış fotoğraflar, gerçek görüntülerden hareket etmekle birlikte esasen görüntünün kendinde yarattığı gerçekleri yansıtır. Bunlar, herkes için aynı olmayan gerçeklerdir. *Görmek* ile başlayan, sonrasında üzerinde yorum yapılan bu gerçeklerin anlamı, yansıttığı göstergelerin içinde saklıdır (Terzi, 2006, s. 19-21). Fotoğrafik görüntü ile elde edilen bu gerçeklerin taşıdığı mana kişiden kişiye değişirken bu değişimin temelinde kurgu yatmaktadır.

C. TANRI BENİ GÖRÜYOR MU? KİTABINDA FOTOĞRAF-ÖYKÜ İLİŞKİSİ

Fotoğrafların öyküsüne geçmeden önce fotoğraf ile ilişkilendirilen bellekten bahsetmek, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Berger (1988), fotoğraf makinelerinin icadından önce, fotoğrafın yerini tutan şeyin bellek olduğunu söyler. Bellek, "geçmişle ilgili bilgilerin akılda tutulmasını sağlayan, geçmiş olayları saklamamıza yardımcı" olan bir depolama birimidir (Boyer, 2015, s. 5). Blight'ın bellek tanımı bu açıdan önemlidir: "Başka hiçbir özelliğimiz, bizi eşsiz bellek kapasitemiz kadar insan kılmaz (...) Başka hiçbir canlı belleği, yaratmak; deneyimleri kaydetmek; bilinçli çağrışımlar kurmak; dil oluşturmak ve kullanmak; geçmişini bilmek, saklamak, anlatmak ve yazmak için kullanmaz." (Blight, 2015, s. 301-302).

Buna göre bellek, insan zekâsının temeli durumundadır. Belleğin bu şekilde tanımlanması ona tam anlamıyla bir *güven* niteliği atfedebilir. Ancak belleğin de yanılabilirliği, güveninin zedelenebileceği durumlar yok mudur? Blight (2015, s. 302)'a göre "bellekle ilgili bütün yargılar, güven ve güvensizlik tahterevallisi üzerinde bir aşağı bir yukarı" gidip gelmektedir. Bu düzende güvensizlik daha ağır çekerken güven de tahterevalliyi dengede tutmaya çalışır. Öyleyse belleğin sunumlarında da bir güvensizlik söz konusu olabilir. Bu durumu, belleğin nesnellğine, gerçekliğine düşmüş bir gölge gibi düşünmek mümkündür. Bellek ile fotoğraf arasındaki ilişkide düşünülmesi gereken husus da budur. Yani fotoğrafın belleğin yerini tutması, fotoğrafa yüzde yüz bir güven sağladığı gibi aynı ölçüde fotoğrafın güvenilirliğini de sarsmaktadır. Günümüz fotoğrafçılığında teknik açıdan yapılan değişiklikler, fotoğrafı sanat mertebesine yükseltirken, görüntülerin belirsizliği, bazı objelerin öne

çıkarılması ya da olanı tam olduğu gibi değil de başka türlü göstermeyi hedefleyen görüntüleme teknikleri bir tür bellek bunalımı şeklinde düşünülebilir.

Fotoğrafa böylesi bir özellik yüklemenin onu öykülemeye elverişli bir hale getirdiğini söylemek mümkündür. Görüntüsü belirsizleştirilmiş, belli objeleri öne çıkarılmış, kurgusu fotoğrafçı tarafından oluşturulmuş fotoğraflar, tıpkı öykü gibi kurmaca bir karaktere bürünmekte, gerçeğin görüntüsünden hareketle yorumlanma imkânına sahip olabilmektedir. Bu durumun fotoğraf ile öykü arasında belli bir ortaklığın oluşmasını sağladığı söylenebilir.

Fotoğrafik görmeye eşlik eden kurgu ile vurgulanmak istenen objelerin öne çıkarılması aynı zamanda fotoğrafı kurgusal bir ürün olan öyküye yaklaştırır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan öyküler, fotoğraflarda öne çıkarılan objelerin kurgusallığından hareketle kendi kurgusunu ortaya koyan bir tarzda kaleme alınmıştır. Yazar Gülsoy, söz konusu kitabına dört fotoğraf koymuş ve her bir fotoğrafın altına kısa öyküler yazmıştır. Fotoğraflardan aldığı ilhamla öykülerini kaleme alan yazar, her bir öyküyü ilgili olduğu fotoğraftaki kurgu ile benzer bir izlek üzerinden oluşturmuştur.

Gülsoy'un öykülerine ilham kaynağı olan bu fotoğrafları kurmacaya dönüştüren ana unsurlardan biri fotoğrafların imgesel bir görüntüye sahip olmasıdır. Dış dünyadan edinilen izlenimlerin, tecrübelerin zihinde yeniden anlamlandırılıp üretilmesiyle ortaya çıkan "her imgede bir görme biçimi yatar." (Berger, 1986, s. 10). Gülsoy'un fotoğraflara bakarak yazdığı öykülerinde bu görme biçiminin etkileri açıkça hissedilir. Nitekim fotoğrafların altındaki öyküler de fotoğraflar gibi imgesel bir içeriğe sahiptir.

Söz konusu dört fotoğraftaki görüntünün net olmayışı ve her fotoğrafta belli bir objenin öne çıkarılması, fotoğraflara ve altındaki öykülere imgesellik açısından zenginlik katmakla birlikte fotoğraflardaki gerçekliğin yorumunu vermekten de uzaktır. Birinci fotoğrafta bir cam üzerinde olduğu anlaşılan yağmur veya su damlası; ikincisinde yanmakta olan bir ağaç; üçüncüsünde çerçeve içinde olduğu tahmin edilen bir ağaç; dördüncüsünde ise bir koleksiyon parçası olduğu düşünülen kelebek imgeleri öne çıkan ya da asıl vurguyu üzerinde toplayan unsurlardır. Bu unsurların reel dünyadaki karşılığı fotoğrafın nesnellğine işaret ederken, imgesel bir boyuta taşınması da onların öznelliğine göndermede bulunur. Başka bir ifadeyle, fotoğraflardaki görüntülerin net olmaması, bazı unsurların belirgin biçimde verilmesi ile fotoğrafların imgeselliği arasında bir bağlantı kurulmuştur. Fotoğrafların altına öykü yazan Gülsoy, bu imgeselliği daha da besleyip belirgin bir hâle getirirken gerçekliğin kurgusallığı türünden deneysel bir çalışma ortaya koymuş; gerçeğin gerçekliği değil gerçeğin imgeselliği, öznelliği, kurgusallığı üzerinden bir yorum getirmiştir.

Dört fotoğrafın da ortak noktasını oluşturan belli belirsiz görüntüler, ona bakan her gözde belirsiz bir anlama yol açmakta aynı zamanda bilinmezliğin de kapısını aralamaktadır. İşte bu belirsizlik ve bilinmezlik, fotoğraflar ile öyküleri de aynı noktada birleştirmiştir. Buna göre bir kurmaca ürün olarak öyküler, insan ruhunun ve düşüncelerinin derinlerinden kopup gelen ifadelerin birer izdüşümünü oluştururken fotoğraflar da benzer şekilde, insan ruhunun derinlerinde yatan duygu ve hayallerine çevrilmiş objektifin yansıması olarak bu kurguda yerini almıştır. Böylece fotoğraflardaki görüntüden hareketle öykülerini kaleme alan yazar, bilinmeyenden başka bir bilinmeyene doğru bilinmezliklerle

dolu bir yolculuğa çıkmış; fotoğraflardaki belirsizliğin ve bilinmezliğin öyküsünü yazmıştır. Nitekim yazar Gülsoy, *Tanrı Beni Görüyor Mu?* (2012) adlı kitabında, yağmur veya su damlalarını gösteren fotoğrafın öyküsünde: "Anlaşılmaz şey (...) Göz yanılığısından başka bir şey olmadığını söyledin. Cam, yağmur, gözyaşı... Görüntüyü bulanıran hangisi" (Gülsoy, 2012, s. 191); hangi zamana ve mekâna ait olduğu anlaşılmayan ve bir yangının ortasında duran ağaç fotoğrafının öyküsünde: "Ellerim kül içinde. Dünyaya dokundum sonra. Oysa siyah-beyaz bir cehennem tasarlamamıştım." (Gülsoy, 2012, s. 193); bir çerçeve içindeymiş izlenimi uyandıran ve gövdesinin şekli tam olarak belli olmayan ağaca ait fotoğrafın öyküsünde: "İnsan sadece kendi gözleriyle yanılır." (Gülsoy, 2012, s. 195); bakan bir göze kelebek koleksiyonunu hatırlatan ve içinde kelebek imgesi bulunan fotoğrafın öyküsünde: "Ellerimin unuttuğunu gözlerim yanılttı hep. (...) Yakında benim bakışımla bulanmayacak bir yer işte..." (Gülsoy, 2012, s. 197) ifadelerinin kullanılması, fotoğraflardaki bulanık görüntünün öykülerde dile gelmiş hali gibidir. Yazar, imgesi tam olarak anlaşılmayan fotoğraflardan bol çağrışımlı, imgelerle dolu öyküler yazmıştır.

Kendi gerçekliği içerisinde mecrasını arayan birinin varoluşsal sorunları üzerine kurgulanan bu öyküler, hakikatin peşinde koşan, hakikati sorgulayan ancak onu bir türlü bulamayan öykü kişinin duygu ve düşüncelerini yansıtmaktadır. Hayatın anlamını bulmaya çalışan anlatıcının hayal kırıklığına varan bir çaresizliği söz konusudur. Ortada tıpkı fotoğraflar gibi duran bir gerçeklik vardır ve bu, kesin bir gerçekliktir fakat var olan bu gerçeklik anlatılandan, görülenden çok daha farklıdır. İşte anlatıcı bu noktadaki açmazlarını veya çelişkilerini öykülerindeki görsellerin yardımıyla ifade eder. Bu durumda ortaya bir değil birden çok gerçeklik çıkar. Öyle olduğu sanılan ama aslında hiç de öyle olmayan türden bir gerçekliktir bu. O zaman asıl gerçek olan nedir? Bunun cevabını anlatıcı da fotoğraflar da tam olarak vermemektedir. Bu sorunun cevabı herkesin ancak kendine göre verdiği cevaptan ibarettir. Dolayısıyla asıl gerçekliği, hakikati bulmak bu noktadan sonra imkânsız gibi görünür. Fotoğraflardaki görüntülerin net olmaması, bazı objelerin öne çıkarılıp diğerlerinin bulanıklaştırılması ile anlatıcının bu belirsiz görüntüler eşliğinde imgelerle yüklü öyküler yazması arasındaki ilişkiyi, söz konusu imkânsızlığı vurgulamak şeklinde düşünmek mümkündür.

Fotoğraf 1. Buğulanmış bir camın ardında duran belirsiz görüntünün fotoğrafı.

D. BİRİNCİ FOTOĞRAFIN ÖYKÜSÜ

Birinci fotoğrafta, yağmur damlalarıyla buğulanmış camın ardındaki belirsizliği, öyküde gerçeklik karşısında duyulan bilinmezliğin tezahürü olarak yorumlamak mümkündür. Kesinliği ve gerçekliği belli olan böyle bir görüntünün ardındaki belirsizlik yani gerçeğin içindeki bilinmezlik, söz konusu öyküyü de bir bilinmezliğin içine çekmiştir. Gerçeğin bilinmezliğinde anlatıcı “orada bir dünya var” (Gülsoy 2012, s. 191) diyerek var olan bu dünyanın ne olduğunu veya neresi olduğunu anlamaya çalışır. Fotoğraftaki görüntüye bakıldığında gerçekten de buğulanmış bir camın ardında muammalarla dolu bir dünya vardır ve görüntünün bulanıklığı içinde bu dünyada açık ve kesin bir bilgi yoktur. Anlatıcı buradaki dünyayı izafi bir şekilde tanımlarken “ama her baktığımda farklı şekillere bürünen garip bir yer” (Gülsoy, 2012, s. 191) ifadesiyle hem fotoğrafın kendisindeki etkisini ortaya koymakta hem de her şekilde yorumlanabilecek bir dünyadan bahsetmektedir. Camın gerisindeki görüntünün bilinmezliğinden hareketle *anlaşılmaz şey* ifadesini kullanan anlatıcı, aynı şekilde öykünün de bilinmezliğine işaret etmekte, fotoğraftaki görüntünün anlaşılma zılgıyla anlatıcının anlaşılma zılgı olarak tarif ettiği durum arasında benzer bir duygu hâli yansıtılmaktadır. Fotoğraftaki gerçeğin -bu anlaşılma zılgı görüntünün- öyküde “Bilmediğim dilde yazılmış bir dua” (Gülsoy, 2012, s. 191) cümlesine dönüştüğü söylenebilir. Dua, Tanrı ile insan arasında iletişimi sağlayan bir yoldur. Kelime anlamı *çağırma, seslenme, yardım dileme* olan dua, Tanrı’nın yüceliği karşısında insanın aczini de ortaya koyar. Anlatıcı, bilmediği dilde yazılmış bir dua olarak adlandırdığı belirsiz görüntünün kendindeki tecellisini dile getirmiş gibidir. Açık olmayan görüntüdeki bu kapalılık, bilinmeyen bir dile benzetilir. Camın ardında kesin bir şey var ancak anlatıcı bilmediği dilden dolayı o görüntüyü okuyamaz, anlayamaz. Görüntünün diline vakıf olamayan anlatıcı, duaya sığınarak durumunun vahametini anlatmak, Tanrı’dan yardım dilemek ister fakat dil bilmediği için o yolun kendisine kapalı olduğunu anlar. Böylece belirsiz olan görüntüyü anlayabilmenin imkânsızlığı kesinleşir.

“Göz yanılığısından başka bir şey olmadığını söyledin.” (Gülsoy, 2012, s. 191) cümlesi, anlatıcının gördüklerinin artık hiçbir şekilde açıklanamayacağını bildirir niteliktedir. Göz yanılığı bir paradokstur. Paradoks, var olan veya doğruluğuna inanılan bilgilerin kendi içinde çelişkiye düşmesidir, “kanaat dışında veya ötesinde konumlanan şeydir.” (Ellul, 2012, s. 31). Paradoksal durumda, doğruluğuna inanılan bir bilginin insan sezgilerine ve mantığına ters düşmesi söz konusudur. Anlatıcının *göz yanılığı* olarak ifade ettiği görüntü de sezgi ve mantık kurallarının dışında bir duruma işaret etmektedir. “Cam, yağmur, gözyaşı... Görüntüyü bulandıran hangisi?” (Gülsoy, 2012, s. 191). Buğulu bir camın üzerinde yağmur damlaları zannedilenin öyküdeki imgesi gözyaşı olarak düşünülebilir. Fotoğrafta kesinliği belli olan, fotoğrafın gerçekliğini ortaya koyan cam ve yağmurun ardındaki bulanık görüntünün, gerçeğin bilinmeyen yönünü temsil ettiğini söylemek mümkündür. Gerçekliği nesnel biçimde ortaya konmuş bu iki unsurun ardında görülemeyen ya da izah edilemeyenlerin imgesi mevcuttur. Bütün bu imgesel anlamı, anlatıcının *gözyaşı* sözcüğü ile tamamladığı düşünülebilir. Fotoğraftaki yağmur görüntüsü ile öyküdeki gözyaşı sözcüğü arasında dikkate değer bir ilişkinin olduğu görülür. Şiddetli duyguların dışı yansımış hâli olan gözyaşı hüznün, çaresizlik, keder gibi duygulara işaret etmekle birlikte yazarın burada göremediği görüntüyü anlayamamanın, oradaki gerçeğin bilgisine ulaşamamanın sessiz bir çığlığı olarak düşünülebilir. Gerçekte fotoğrafta gözyaşı yoktur ancak anlaşılma imkânı olmayan bir durumdan dolayı bunun, yazarın duygularını ifade etmek için kullanıldığı söylenebilir.

Fotoğraf 2. Yanmakta olan bir ağacın fotoğrafı.

E. İKİNCİ FOTOĞRAFIN ÖYKÜSÜ

İkinci fotoğrafta, bir yangının ortasında ağaç ve bu yangın etkisiyle etrafa yayıldığı anlaşılan bir duman tabakası görülmektedir. Fotoğrafın altındaki öykünün “Bazı fotoğrafları, yazıları yaktığımı söylemiş miydim?” (Gülsoy, 2012, s. 193) cümlesi ile başlaması, fotoğrafın imgesi hakkında bir ipucu vermektedir. Nitekim öyküdeki *yakmak* sözcüğü ile fotoğraftaki yangın arasında bir bağlantının olduğu aşikârdır. Yangın, insanda korku, dehşet gibi hisler uyandırırken yangından sonra geriye kalan duygu hüzdür. Burada sorulması gereken soru şudur: İnsan neden bir şeyleri yakmak ister? Anlatıcı kendi cümleleriyle bunu şöyle ifade eder: “Uzaklara gitmek için ağırlıklardan kurtulmak ister insan. Birer birer ateşe attım onları.” (Gülsoy, 2012, s. 193). Buradaki ağırlıktan kastedilenin, insanın hayatında istemediği, ona yük olan bir durum olduğu anlaşılabilir. Fotoğraftaki yangında yer alan ağaç, hem öykünün hem de fotoğrafın bir imgesi durumundadır. Anlatıcının yakmak istediği fotoğraflar ve yazılar ile fotoğraftaki yangın arasında birbiriyle ilişkili bir durum söz konusudur. Bu ilişkiyi iki şekilde düşünmek mümkündür. Birincisi “bir fotoğraf, hem sahte bir varlığı hem de orada bulunmamayı yansıtan bir göstergedir. Bir odada yanan odun ateşi gibi fotoğraflar da – özellikle de insanların, bizden uzak yerlerdeki manzaraların ve şehirlerin, kaybolup gitmiş geçmişin fotoğrafları- hayale daldırırlar insanı.” (Sontag, 2008, s. 19). Söz konusu fotoğraftaki yangın manzarası, ona bakan gözde birazdan orada hiçbir şey olmayacağı, her şeyin yanıp kül olacağı imgesi yaratırken Sontag’ın da belirttiği gibi, *sahte bir varlığa, orada olmamaya* da işaret etmektedir. Yani ortada kaybolup giden bir geçmiş kalacaktır. Öyküde bu durumun, ağırlıklardan kurtularak uzaklara gitmek şeklinde ifade edildiği söylenebilir. Fotoğrafın kurgusu, anlatıcının kurgusunda çekip gitmeyle özdeş bir anlama gelmiştir. Anlatıcı, yakmak istediği fotoğraflar ve yazılar ile fotoğraftaki yangın arasındaki ikinci ilişkiyi, ağaç imgesi üzerinden kurmak mümkündür. Canlılığın, bolluğun, bereketin, dinamizmin, yaşamın bir imgesi olarak ağacın fotoğraftaki yanan görüntüsünün, anlatıcıda yaşlılık imgesine dönüştüğü söylenebilir. Hayat ağacının köklerinin boynuna dolandığını söyleyen anlatıcının “soruların azalmasıymış yaşlanmak” (Gülsoy, 2012, s. 193) diyerek bu hayatın sonuna yaklaştığını ima ettiği düşünülebilir. Yaşlanmak, ağaç imgesinin aksine bir sona işaret eder. Canlılık sembolü olan ağacın fotoğrafta yanmasından sonra ortaya çıkacak olan

görüntünün duygusu öyküde verilmek istenmiş gibidir. Soruların azalmasıyla ilişkilendirilen yaşlılığın aynı zamanda yok olup gitmeye işaret ettiği düşünülürken, yanan ağaç ile öyküdeki söylem arasındaki ilişki belirginlik kazanmış olur. Yanan bir ağacın fotoğrafı ile yakılmak istenen fotoğrafların ve yazıların öyküsü arasında inanç ve değerlerin yok olması, inandıkların ve değer verdiklerin yitirilmesi açısından da bir ilişki kurulabilir. Hemen her inançta önemli bir yere sahip olan ağacın yanmasıyla oluşabilecek duygusal çöküntü ile öyküde fotoğrafları ve yazıları kısacası hatıralarını yakmak isteyen kişinin yaşadığı duygu yoğunluğu arasında bir bağlantı kurmak mümkündür. Dolayısıyla öykünün kurgusu, imgesi ve çağrışımı fotoğraftaki kurgunun, imgenin ve çağrışımın söze gelmiş hâlidir.

Fotoğraf 3. Bir fotoğraf veya resim olduğu anlaşılan görüntünün fotoğrafı.

F. ÜÇÜNCÜ FOTOĞRAFIN ÖYKÜSÜ

Üçüncü fotoğrafta, bir ağaç görüntüsü öne çıkarılmıştır. Ağacın dalları ve yaprakları seçilmekle birlikte gövdesi ve arkadaki fon flulaştırılmıştır. Üstelik bu ağacın bir çerçeve içinde bulunduğu, bir başka fotoğrafın fotoğrafı ya da bir resmin fotoğrafı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda fotoğrafın kurgusu çok katmanlı bir yapı sergiler. Çerçeve içindeki fotoğrafı çeken ya da eğer bir resim ise resmi yapan kişi, bu fotoğrafın ya da resmin fotoğrafını çeken kişi, bu fotoğrafı yorumlayan kişi ve bu yorumları okuyan diğer bir kişi olmak üzere söz konusu görsel tam dört farklı bakış açısıyla yorumlanmıştır. Fotoğrafın altındaki öykünün ilk iki cümlesi, bu birden çok farklı görme biçimlerini ve bu görme biçimlerinin öznel olması sebebiyle bilinemezliğini sezdirecek niteliktedir: “Başkalarını nasıl gördüğümü biliyor musun? Nereden bileceksin ki...” (Gülsoy, 2012, s. 195). Bu sözleri, fotoğraftaki çok katmanlı kurgusallığın ne anlama geldiğini bilmenin imkânsızlığına bir gönderme şeklinde yorumlamak mümkündür.

İnsan çoğu zaman gördüğü bir şeyi anlamlandırma ihtiyacı hisseder. Fotoğraftaki görüntünün belirsizliği ile anlatıcının başkalarında gördüğü şey arasındaki bilinmezlik, fotoğraf ile öyküyü aynı izlek

üzerinde birleştirmiştir. Fotoğraftaki görüntünün bulanıklığı ile öyküde ifade edilen “İnsan sadece kendi gözleriyle yanılır.” (Gülsoy, 2012, s. 195) cümlesi arasında aldanmaya dayalı bir çeşit bağlantı kurulmuş gibidir. Nitekim *yanılmak* aldanmak demektir. Bu aldanma eylemi, söz konusu olan ne ise onu iyi tanıyamamak, özelliklerini bilmemek ile ilgili bir durumdur. Fotoğrafa bakıldığında onu yorumlayan birçok kişinin yanılma ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir. Fotoğrafta öne çıkarılan objenin ağaç olduğu kesindir fakat bu ağacın gövdesi, kovuğu andıran değişik bir şekle sahiptir. Anlamlandırılması zor olan bu görüntünün etkisiyle olacak ki anlatıcı, “dünyayı anlamlandıran bakışın olmadığı, ağaçlarının iç boşluğuna doğru büyüdüğü” bir yere gitmek ister. Üstelik bu yerin, “insan aklının olmadığı bir yer” olması, fotoğraftaki görüntünün akıl sınırlarını aşan, bilinmezliklere işaret eden kurgusuna da bir gönderme olarak düşünülebilir.

Fotoğraftaki görüntünün belirsizliğinden hareketle öykü anlatıcısının yanılığa düştüğü, gerçekliğini bildiği ancak bilmekle birlikte anlamlandıramadığı karmaşık duygular içinde olduğu görülür. Öykünün kurgusunda yer alan *yanılmak*, *bulanık*, *boşluk*, *anlam*, *inanmamak*, *susmak* sözcüklerinin, fotoğrafın kurgusundaki belirsizliğin, bilinmezliğin, görülemeyenin bir ifadesi olabileceğini söylemek mümkündür.

Fotoğraf 4. Çerçeve içinde veya bir koleksiyona ait olduğu tahmin edilen bir görüntünün fotoğrafı.

G. DÖRDÜNCÜ FOTOĞRAFIN ÖYKÜSÜ

Dördüncü fotoğrafta, belli bir görüntü ya da asıl verilmek istenen obje öne çıkarılırken arkadaki fon karartılmıştır. Fotoğrafın ana kurgusunu kelebek oluşturmaktadır. Bu fotoğrafın da bir resim çerçevesinin ya da bir kelebek koleksiyonunun fotoğrafı olma ihtimali yüksektir. Fotoğraf kenarlarının kalın çizgi ile belirginleştirilmesi bu ihtimali güçlendirmektedir.

Büyüyen bir kişinin küçülen çocukluk dünyası ana izleği üzerine kurulan öykünün fotoğrafla kesişen iki noktası kelebek ve karartılmış fondur. Fotoğrafın da asıl kurgusunun kelebek ve arkasındaki

fon olduğu görülmektedir. Anlatıcının çocukken biriktirdiği ve kendince özel anlamlar yüklediği bazı nesnelere onun çocukluğunun hazine sandığını oluşturmaktadır yani *yapraklar, taşlar, kabuklar, kozalak ve kelebek ölümleri* diye sıraladığı bu nesnelere onun için oldukça değerlidir. Bu nesnelere sadece kelebek, fotoğrafta imgesi öne çıkarılan unsurdur. Fotoğrafta kelebeğin ışıkla belirginleştirilmesi ve gerisindeki fonun karartılması ile öykünün kurgusu arasında bir bağ kurulmuştur. Kelebek, yaşamı simgeleyen bir figürdür. Kelebeğin fotoğraftaki görselinin ışıklandırılmış bir tonla verilmesini, anlatıcının çocukluk dönemine ait en somut ve en sevdiği anlara gönderme olarak düşünmek mümkündür: “Hayata bir daha öyle iştahla dokunmadım.” (Gülsoy, 2012, s. 197) cümlesi, kelebekten yansıyan ışığın anlatıcının duygu dünyasındaki karşılığı olarak düşünülebilir. Dolayısıyla kelebek imgesinin, hayatiyetin, canlılığın ve dinamizmin sembolü olan çocukluğa işaret ettiği anlaşılır. Fotoğrafın kurgusunda öne çıkarılan kelebek imgesi, fotoğrafın anlamını belirlerken aynı imge öykünün de anlamını belirlemiştir. Kelebek imgesini, öyküde konuşan kişinin iç dünyasını yansıtan bir imge olarak düşünmek mümkündür. Bu iç dünyanın bulunduğu yer çocukluktur. Fotoğraftaki kelebeğin öyküdeki karşılığı çocukluk olmuştur denebilir.

Fotoğrafta kelebeğin ardındaki görüntünün karanlık olması yine belirsizliklerle, bilinmezlerle dolu bir anlama gönderme yapmıştır. Belirsiz ve bilinmez olan aynı zamanda şüpheye daha da ötesinde korkuya yol açar. Bu korkunun etkisiyle insan kimi zaman sessiz kimi zaman da keskin bir çığlık atar. Bu çığlıkta “sınırlarına çarparak *hiçbir yerdeliğini* keşfeden insanın bunaltılı arayışları vardır. Yurtsuzluğunu birey olarak duyumsayan insan, umutsuzca yaşamı sorgulamaktadır.” (Korkmaz-Deveci, 2011, s.13). Söz konusu fotoğrafta, kelebeğin dışındaki görüntünün karanlık olarak verilmesi, yorumlanma konusunda bir belirsizlik oluştururken bu durum öyküde “Dışarıya baktığımda korkudan başka bir şey görmeyişim ondan.” (Gülsoy, 2012, s. 197) cümlesi ile dile getirilmiştir. Fotoğrafta gerçekliğinden emin olunan kelebeğin dışındaki görüntüler, gerçeklikten uzak bir manada düşünülebilir. Başka bir ifadeyle fotoğrafın tek gerçekliği kelebektir. Öyküdeki gerçeklik ise tıpkı fotoğraftaki kelebek gibi çocukluğun dünyası üzerine kurulmuştur. Nasıl ki fotoğrafta kelebeğin dışında her yer karartılmış bir vaziyette ise öyküde de çocukluğun dışındaki dünya karanlık ve korku dolu bir yer olarak tanımlanmıştır. Fotoğraftaki bu karanlık fonun mekân algısını yok ettiği söylenebilir. Fotoğrafta kelebek ile zaman, karanlık ile mekân unsurları öne çıkarken anlatıcının çağrışım dünyasında bu görüntüler kelebeğin çocukluğunu anımsatmasına, karanlığın da korkuyu çağırmasına sebep olmuştur.

Fotoğrafta kelebeğin aydınlatılmış görüntüsü ve ardındaki karartılmış görüntü ile öyküsü anlatılan kişinin kendi gerçekliğini bulması arasında bir ilişki kurulabilir. Bu gerçeklik, vaktiyle kendisinin baktığı her şeyin canlılığını, anlamını yitirdiği bir gerçekliktir. Kelebek gibi aydınlatılmış çocukluk günleri, yaşamın acı gerçekleri karşısında yok olmuştur. Fotoğrafta kelebeğin o küçük aydınlığını yutmaya çalışan bir karanlığın olduğu görülür. Bunun öyküye yansımaları, çocukluktan çıkış ya da çocukluğun yitirilişi şeklinde düşünüleceği gibi, git gide büyüyen bir korku olarak da yorumlanabilir. Nitekim “Artık dışarıya dediğim yer soğuk bir mezar.” diyen öykü kişisi, “Yakında benim bakışımla bulanmayacak bir yer işte...” (Gülsoy, 2012, s. 197) sözleriyle öyküsünü noktalar.

Sonuç

Görsel bir ürün olan fotoğraf, ortaya çıktığı ilk zamanlarda dış gerçekliği yeniden üretebilme gücüne sahip, tarafsız, güvenilir bir çoğaltma biçimi olarak kabul edilmiştir. Belgesel niteliği taşıyan bu özelliklerin ardından, fotoğrafa sanatsal bir işlev yüklenmiş ve böylece fotoğrafın öznel yanı öne çıkarılmıştır. Buna göre fotoğrafın zannedildiği gibi gerçeğin birebir kopyası olmadığı, fotoğraf gerçekliğinin onu gören kişinin duygularına ve bakış açısına göre yeniden şekillendirilebileceği böylece fotoğrafın duyguların dışavurumu olabileceği ileri sürülmüştür. Gerçeğin birebir yansımaları olmayan bu tür fotoğraflarda gerçeğin görülemeyen, anlaşılamayan, algılanamayan yanlarına dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Fotoğraf ile öykünün kurgusallık açısından ortak bir paydada birleşebileceği düşüncesinden hareketle bu çalışmada, fotoğraflardaki kurgusallığın öykülerdeki kurgusallığı nasıl belirlediği ve etkilediği irdelenmiştir. Kurgu, fotoğrafta *kendi gerçeğini yaratmak* açısından önemli bir yere sahiptir. Bir fotoğrafı kurgusal boyuta taşıyan asıl unsur, gerçek görüntülerden ziyade görüntünün duygu ve düşüncede yarattığı tasarımlardır. Estetik olarak nitelenebilecek bu tasarımlar, herkes tarafından aynı anlaşılmayan, hakkında yorumlara açık olan ve anlamını yansıttığı göstergelerden alan gerçeklerin üzerine inşa edilir. Fotoğrafın sahip olduğu bu özellik, fotoğrafik görme yoluyla sağlanır. Fotoğrafik görme yoluyla objeler veya olaylar, görüntünün içeriğini oluşturan diğer unsurlardan ya da diğer görüntüler içinden kadrajlanarak ayıklanmakta ve asıl verilmek istenenin düşünsel, estetik bir sunumu gerçekleştirilmektedir. Bir bütünün içinden seçilen parçalar fotoğrafik görme sayesinde öne çıkarılarak yorumlanabilme özelliği kazanmaktadır. Böylelikle bir bütün olarak fotoğrafın kendisi değil, öne çıkarılmak istenen obje ya da olay, içerdiği imgesellikle, çağrışımlarla ona bakan kişinin gözünden ruhuna akmış olmaktadır.

Bu çalışmada Murat Gülsoy'un *Tanrı Beni Görüyor Mu?* adlı kitabında yer alan dört farklı fotoğraf ve onlara bakılarak yazılan dört farklı öykü, fotoğraf-öykü birlikteliği açısından incelenmiştir. Yapılan çalışma neticesinde fotoğraflardaki kurgunun, öykülerdeki kurguyu etkilediği görülmüştür. Toplamda dört farklı fotoğrafın altına yazılan dört farklı öykünün, fotoğraflardaki imge ve kurgu başta olmak üzere pek çok açıdan benzer özellikler taşıdığı anlaşılmıştır. Her fotoğrafta belli bazı objelerin öne çıkarılarak diğer unsurların belirgin biçimde verilmeyişi, başka bir ifadeyle görüntülerin net olmayışı, fotoğrafların zaman ve mekân açısından bilinmez oluşu, görsel bir ürün olan fotoğrafların gerçeği tam olarak yansıtmadığını; gerçeğin kendinden hareketle yorumlanabilir içeriğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Öykülere ilham kaynağı olan bu fotoğraflar nesnelere/objelerin dış gerçekliğini vermekten ziyade bunların altında yatan varoluş gerçekliğini hissettirmektedir. Fotoğraflardaki imgeyle, görüntüyle, kurguyla birçok açıdan benzerlik taşıyan öyküleri, fotoğrafların dile gelmiş, söze dönüşmüş bir hâli olarak yorumlamak mümkündür.

Fotoğraflarda net olmayan bu görüntüler ile öykülerin izlediği birlikte düşünüldüğünde bunların temelde, gerçeğin belirsizliğine ve bilinmezliğine işaret ettiği söylenebilir. Başka bir ifadeyle fotoğraflardaki belirsizlik, bilinmezliğin öyküsünü oluşturmuştur. Fotoğraflarda bazı objelerin öne çıkarılıp diğerlerinin belirsizleştirilmesi ile imgelerle yüklü öyküler arasında *imkânsız* olana gönderme açısından bir benzerliğin olduğu görülür. İmkânsız olanın ne olduğu, ne fotoğraflarda ne de öykülerde açıkça belirtilmiştir ancak fotoğraflardaki görüntülerin bulanıklığından hareketle öykülerde de bir

bilinmezliğin, bir belirsizliğin dile getirildiği anlaşılmaktadır. Her bir öykünün soru cümlesi ile başlaması bu belirsizliğin ve bilinmezliğin de hareket noktasını oluşturmuştur: “Sana rüyalarımın söz etmiş miydim?”, “Bazı fotoğrafları, yazıları yaktığımı söylemiş miydim?”, “Başkalarını nasıl gördüğümü biliyor musun?”, “Çocukluğumun hazine sandığını sana göstermiş miydim?” Bütün bu soru cümleleri, her bir fotoğrafın imgesine, kurgusuna denk düşecek şekilde kurulmuştur. Birinci fotoğrafta buğulu bir camın üzerindeki yağmur damlaları bir rüyayı andırırken ikinci fotoğraftaki yangın sahnesi öykü kişisine bazı fotoğrafları ve yazıları yaktırıştır. Üçüncü fotoğrafta dalları ve yapraklarıyla bir ağaç olduğu belli olan görüntünün gövdesindeki belirsiz şekil, “nasıl gördüğü” konusunda anlatıcıyı bilinmezliğe sürüklemiştir. Dördüncü fotoğrafta ise bir kelebek koleksiyonundan çekilmiş olduğu tahmin edilen görüntü, koleksiyonların bir zenginliğe, bir hazineye işaret etmesi düşüncesinden hareketle anlatıcıyı da çocukluğuna, çocukluğunun hazine sandıklarına götürmüş olmalıdır. Dolayısıyla fotoğraflardaki görsellerle öykülerin dili arasında belirsizlik ve bilinmezlik açısından bir ilişki kurulmuştur.

Bu çalışmaya konu olan fotoğraflar, kesin bir gerçeklikten hareketle bu gerçekliğin anlatılardan, görülenden çok daha farklı yönlerini kurgu yoluyla ortaya koymuştur. Fotoğraflardan ilhamla yazılan öyküler de gerçeğin bu görünümünden hareketle fotoğrafların öyküsü olmuş; görülemeyen, anlaşılamayan gerçeğin öznel bir yorumunu yansıtmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Barthes, R. (1996). *Camera lucida/fotoğraf üzerine düşünceler* (Çev. R. Akçakaya). Altıkkırkbeş Yayınları.
- Berger, J. (1986). *Görme biçimleri*. Metis Yayınları.
- Berger, J. (1988). *O ana adanmış*. Metis Yayınları.
- Blight, D. W. (2015). Bellek patlaması: Neden ve neden şimdi? İçinde P. Boyer & J. V. Wertsch (Eds.), (Çev. Y. Aşçı Dalar). *Zihinde ve kültürde bellek* (ss. 301-319). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Boyer, P. (2015). Anılar ne işe yarar? Hatırlamanın biliş ve kültürle ilgili işlevleri. İçinde P. Boyer & J. V. Wertsch (Eds.), (Çev. Y. Aşçı Dalar). *Zihinde ve kültürde bellek* (ss. 5-36). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Bozkurt, A. (2004). Sözü askıya alan şiir: Sinema. *Le Poete Travaille Dergisi*, 9, 17-18.
- Buğra, H. B. (2000). *Cumhuriyet döneminde resim-edebiyat ilişkisi*. Ötüken Yayınları.
- Ellul, J. (2012). *Sözün düşüşü*. (Çev. H. Arslan). Paradigma Yayınları.
- Freund, G. (2008). *Fotoğraf ve toplum*. (Çev. Ş. Demirkol). Sel Yayıncılık.
- Göksungur, İ. (2006). *Fotoğrafın sanatsal özellikleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Gülsoy, M. (2012). *Tanrı beni görüyor mu?* Can Yayınları.
- Korkmaz, R., Deveci, M. (2011). *Türk Edebiyatında Yeni Bir Tür Küçürek Öykü*. Grafiker Yayınları.
- Oskay, H. A. (2014). Fotoğrafın tartışılan gerçekliği ve gerçeküstüçülük. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 19-30.
- Özgül, M. K. (1997). *Resmin gölgesi şiire düştü Türk edebiyatında tablo altı şiirleri*. Yapı Kredi Yayınları.
- Parsa, A. F. (2007, 15 Ocak). İmgenin gücü ve görsel kültürün yükselişi. *Fotografya*, <http://www.fotografya.gen.tr/TR,1704/imgenin-gucu-ve-gorsel-kulturun-yukselisi.html>
- Semiz, G. (1997). *Resim sanatında fotoğrafın yeri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sontag, S. (2008). *Fotoğraf üzerine*. (Çev. O. Akınhay). Agora Kitaplığı.
- Terzi-Us, M. (2006). *Fotoğraf okuma ve eleştiri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Turan, E. (2011, Mart-Nisan). Yeni bir imge üretim biçimi: Fotoğraf. *Kontrast Fotoğraf Dergisi*, 22, 18-20. <https://drive.google.com/file/d/1gv1U96IIPUDn8oScDDUTVY2p59uh8Gqg/view>

MESLEK YÜKSEKOKULU SAĞLIK PROGRAMLARI ÖĞRENCİLERİNİN HASTANE YÖNETİMİ VE ORGANİZASYONU DERSİNE İLİŞKİN TUTUM VE ALGILARI

 Gülşah GENÇER ÇELİK^a

 Özden ALTINDAĞ^b

Özet

Çalışmanın amacı meslek yüksekokullarındaki sağlık programlarında okuyan öğrencilerin Hastane Yönetimi ve Organizasyonu dersine ilişkin algılarını ölçümlemek, incelemek ve akademisyenlere dersin geliştirilmesi için çeşitli öneriler sunmaktır. Araştırma evrenini Beykent Üniversitesi Meslek Yüksekokulu sağlık programları öğrencilerinin oluşturduğu bu çalışmada küme örnekleme yöntemi ile belirlenen toplam 249 öğrenci üzerinde anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak Banoğlu ve Baş'ın 2012 yılında kullandıkları "Ders Algı Ölçeği" çalışmaya adapte edilerek kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin Hastane Yönetimi ve Organizasyonu dersine verdikleri önem ile dersten bekledikleri sosyal kazanımlar arasında yüksek düzeyde pozitif ilişkiler tespit edilmiştir. Ayrıca sonuçlar dersi ilk defa alanların, dersten kalıp tekrar kalanlara oranla belirgin bir şekilde derse daha fazla önem verdiklerini ve bu ders için başarı odaklı ilerlemeye çalıştıklarını ortaya koymuştur. Dersin tekrar sayısı arttıkça verilen önem düzeyi belirgin bir şekilde düşmektedir. Ayrıca yapılan kümeleme analizinde öğrencilerin kendi içerisinde üç farklı nitelikte kategoriye ayrıldıkları görülmüştür. Kategorik karşılaştırma bilgileri sonuçlar bölümünde detaylı olarak sunulmuştur. Çalışma sonucunda ortaya çıkan bulgular hem akademisyenler hem de sağlık profesyonelleri açısından önemli geribildirimler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hastane yönetimi ve organizasyonu dersi, Ampirik çalışma, Öğrenci algısı, Sağlık programları, Kümeleme ve Scheffe Analizi.

ATTITUDES AND PERCEPTIONS OF VOCATIONAL SCHOOL HEALTH PROGRAMS STUDENTS REGARDING THE HOSPITAL MANAGEMENT AND ORGANIZATION COURSE

Abstract

The study aims to measure and examine the perceptions of the students studying in health programs in vocational schools about the Hospital Management and Organization course and to offer various suggestions to the academicians for developing the course. In this study, the research population, which was formed by the students of Beykent University Vocational School health programs, a questionnaire was applied to a total of 249 students determined by cluster sampling method. As a data collection tool, the "Course Perception

^aDr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü, gulsahg@beykent.edu.tr

^bDr., Beykent Üniversitesi, ozdenaltindag@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 01.07.2022, Makale Kabul Tarihi: 25.11.2022

Scale" used by Banoğlu and Baş in 2012 was adapted to the study. According to the research results, a high level of positive relationship was found between the importance given to the Hospital Management and Organization course by the students and the social gains they expected from the study. In addition, the results revealed that those who take the course for the first time attach more importance to the course than those who fail the course and try to progress with a focus on success for this course, as the number of repetitions of the course increases, the level of importance given decreases significantly. The clustering analysis showed that the students were divided into three different categories within themselves. Categorical comparison information is presented in detail in the results section. The findings that emerged as a result of the study contain essential feedback for academicians and health professionals.

Keywords: Hospital management and organization course, Empirical study, Student perception, Health programs, Clustering and Scheffe Analysis.

Giriş

Mevcut tüm kaynakları doğru ve koordineli biçimde bir araya getirerek bir örgütün amaçlarına en etkin ve verimli şekilde ulaştırılma süreci olarak tanımlanabilen yönetim söz konusu olduğunda sadece kısa vadede değil uzun vadede amaçlara ulaşabilmek de önemlidir (Güçlü, 2003). Söz konusu önem özellikle herhangi bir çıktıya yönelik olarak paydaşlar tarafından sahip olunan algı ve tutumun bilinmesini gerekli kılmaktadır.

Meslek yüksekokulunda sağlık yöneticiliği programının temel derslerinden biri olan "Hastane Yönetimi ve Organizasyonu" dersine yönelik olarak öğrencilerin tutumlarının belirlenmesi mevcut kaynaklar ile elde edilen çıktıların değerlendirilebilmesi ve öğrencilerin ilgili ders neticesinde elde edecekleri kazanımların artırılması açısından önem arz etmektedir. Doğru elde edilmiş kazanımlar öğrencilerin mezuniyet sonrasında da iş hayatlarındaki başarıları üzerinde etkili olabildiğinden eğitim kurumundan memnuniyet seviyesini olumlu etkileyebilmektedir. Ders ile ilgi elde edilebilecek bilgiler ışığında özellikle olumsuz tutuma sahip öğrencilerin mevcut tutumlarının değiştirilmesine yönelik yapılacak girişimler eğitim kalitesinin artırılması üzerinde pozitif etkisi olacak yönetsel kararları içerebilecektir. Eğitim kurumu özelinde değerlendirildiğinde amaç önceden belirlenmiş hedeflere ulaşmayı sağlayacak şekilde bir yönetim ve planlama yaparak yüksek motivasyona sahip öğrenim paydaşları oluşturmaktır. Yüksek motivasyona sahip ve doğru yönlendirilmiş bireylerin yapılacak işe karşı olumlu tutum geliştirmeleri çok daha kolay olmaktadır (Zengin ve Ulaş, 2021). Bu kapsamda çalışmanın temel araştırma sorusu meslek yüksekokullarında verilmekte olan ve kritik bir ders olarak kabul edilen Hastane Yönetimi ve Organizasyonu dersinin öğrenciler üzerindeki algısını ve oluşturduğu tutumu ölçümleme üzerine kuruludur.

Hastane Yönetimi ve Organizasyonu ders içeriği hastane türleri, klinik çalışmalar, hastane yönetimi planlaması gibi sağlık sektörü açısından çok kritik temel bilgileri içermektedir. Çalışma sonucunda ortaya çıkan bulgular hem akademisyenler hem de sağlık profesyonelleri açısından önemli geribildirimler içermektedir.

A. LİTERATÜR TARAMASI

Olay ve olgulara karşı bireyin durumunu ya da geliştireceği davranışı belirleyen içsel süreçler tutum olarak tanımlanabilmektedir (Zengin & Ulaş, 2021). Yarayan vd. (2022)'ne göre tutum, bireylerin hedefledikleri davranışlarını gerçekleştirmek için var olan olumlu ya da olumsuz duygularıdır. Tutumlar bireylerin doğuştan sahip oldukları unsurlar olmayıp etkileşim ve öğrenme yoluyla sonradan kazanılmaktadır (Vural & Yavuz, 2019). Bilişsel, duyuşsal ve davranışsal özelliklere sahip olan tutumlar bireyin davranışlarını yönlendirmekte ve çevresi ile olan etkileşimini ortaya çıkartmaktadır (Çekin, 2013). Bireyler bilgi ve olguları öğrendiği gibi olaylara yönelik tutumları da öğrenmektedir. Gündelik yaşantıları, çevreleri, sosyal ortamları, ders etkinlikleri gibi faktörlerin varlığı bireylerin tutumlarının oluşumunda etkilidir (Özarlan, 2021). Eğitim görülen alandaki bir derse karşı geliştirilen tutum ele alındığında olumlu tutuma sahip olmanın elde edilen kazanımlar üzerinde belirgin etkilerinin olacağı beklenilebilir. Literatürde mevcut çalışmalara (Heikkila & Lonka, 2006; McDowall vd., 2015; Teixeira vd., 2015) bakıldığında öğrencilerin derse ilişkin algı, beklenti ve tutumlarının öğrenci çıktıları ile ilişkili olduğu yönünde bulgulara ulaşılabilmektedir.

Çelik ve Serinkan (2011) Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesindeki 512 öğrenciden topladıkları verilerle öğrencilerin muhasebe dersine ilişkin tutumlarını araştırmışlardır. Öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümün derse ilişkin tutumun tüm boyutlarında farklılık ortaya çıkarttığı bulunmuştur. Çekin (2013) örneklemini 162 sınıf öğretmenliği son sınıf öğrencisinin oluşturduğu çalışmasında öğretmen adaylarının din kültürü ve ahlak bilgisi dersine ilişkin tutumlarını incelemiştir. Çalışma neticesinde öğrencilerin derse ilişkin tutum düzeylerinin yüksek olduğu ve tutumun öğrenim görülen lise ve memleket değişkenlerine göre farklılaştığı bulgularına ulaşılmıştır. Semerci (2013) 777 polis meslek yüksekokulu öğrencisinden anket yöntemi ile topladığı verileri kullanarak öğrencilerin İngilizce dersine yönelik tutumlarında değişikliğe yol açan unsurları araştırmıştır. Çalışma bulguları öğrencilerin derse yönelik tutum puanlarının yüksek olduğu ayrıca tutum düzeylerinin sınıf düzeyi, mezun olunan lise, dersi öğrenme amacı, tercih ettikleri öğrenme yöntemi ve bilgisayar kullanım becerileri ile arasında anlamlı ilişki olduğu şeklindedir. Dersin ilk öğretmenin derse yönelik tutum üzerinde etkisi olduğu da tespit edilmiştir.

Abdioğlu vd. (2015) muhasebe dersi alan 177 öğrencinin katılımı ile kişilik özelliklerinin ders başarısına etkisini ölçmeyi amaçlayan çalışmalarında "sorumluluk" kişilik özelliği ile ders başarısı arasında ilişki bulunduğunu ve bu tip kişiliğe sahip olanların dersten daha başarılı olabileceği sonucuna ulaşmışlardır. Aksu ve Koruklu (2015) Aydın Adnan Menderes Meslek Yüksekokulundaki çeşitli bölümlerde öğrenim gören 479 öğrencinin katılımı ile öğrencilerinin matematik başarıları ile derse yönelik tutumları, eleştirel düşünme eğilimleri ve mantıksal düşünme becerileri arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkileri incelemişlerdir. Çalışma bulguları öğrencilerin matematik dersine yönelik tutumları ile matematik dersi başarıları arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğunu ayrıca istatistiksel olarak anlamlı olmamasına rağmen ortaya çıkan dolaylı etkinin tutumlardan oluştuğunu göstermiştir. Bardakçı vd. (2018) 734 lise öğrencisinin İngilizce dersine ilişkin tutumlarını inceledikleri çalışmada tutumun okulun sosyal iklimi ve akademik başarı ortalaması birlikte bağlanma durumu üzerindeki varyansın %54'ünü açıkladığını ve bağlanma durumunun en çok sınıfın sosyal çevresine

ilişkin algılar tarafından yordandığı bulgularına ulaşmışlardır. Çağlayan vd. (2018) Ordu Üniversitesinde seçmeli müzik dersine ilişkin öğrencilerin ilgi ve tutumlarını inceledikleri araştırmalarında 208 katılımcıdan anket ile elde ettikleri verileri kullanmışlardır. Bulgular erkek öğrencilerin kızlara, 1. Öğretim öğrencilerinin 2. Öğretime nazaran daha yüksek ilgi ve tutumları olduğunu ve genel olarak derse karşı ilgi ve tutumun yüksek olduğunu göstermektedir.

Vural ve Yavuz (2019) 446 öğretmenlik bölümü öğrencisinin katıldığı araştırmalarında mesleğe yönelik yüksek düzeyde olumlu tutuma sahip öğrencilerin derslere katılım düzeylerinin de yüksek olduğu ayrıca ders tutumunun tek başına derse katılım düzeyini %25 etkileyebildiği bulgusunu elde etmişlerdir. Elasan ve Keskin (2020) 420 sağlık alanı öğrencisinden elde ettikleri verileri kullandıkları çalışmalarında biyoistatistik dersine ilişkin öğrenci tutumlarını değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Çalışma bulguları dersin öğrenciler tarafından sevilmesine rağmen diğer dersler ile kıyaslandığında zor olarak nitelendirildiğini ve derse yönelik tutumların mezuniyet sonrası hedef, dersin haftalık saati ve anne-baba beraberlik durumuna göre farklılaştığını ortaya koymuştur. Hardalaç ve Akyüz (2021) 311 ortaokul düzeyi öğrencisi ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında öğrencilerin müzik dersine yönelik tutumları ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkilerini belirlemeye çalışmışlardır. Çalışma öğrencilerin derse ilişkin tutumları ile problem çözme becerileri arasında pozitif ilişki olduğunu yani dersine ilişkin olumlu tutumları arttıkça problem çözme becerilerinin de arttığını göstermektedir. Çalık vd. (2021) 139 öğrencinin örnekleme oluşturduğu çalışmalarında öğrencilerin derse veren öğretim üyesine yönelik algıları ile derse ilişkin algıları arasında ilişki bulunduğunu belirlemiştir.

Yurt dışındaki örneklere bakıldığında da yakın zamanda benzer çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Syafnan ve arkadaşları 2022'deki çalışmalarında 60 öğrenci üzerinde çeşitli çevrimiçi dersleri baz alarak bir öğrenci algısı çalışması yapmışlardır. Hem derslerin yapısı hem de içerik faydası üzerine kurulu bu çalışma sonucunda kullanılan çevrimiçi medya metaryellerinin, öğrencilerin derse karşı gösterdikleri istek ve motivasyonu üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer bir ampirik çalışmada Male ve Lumbantoruan (2021) istatistik dersi alan öğrencilerin derse olan algısını çok kapsamlı bir analiz ile değerlendirmişlerdir. Endonezya'daki bir üniversitede matematik bölümü öğrencileri üzerine yapılan çalışmada öğrencilerin altı farklı boyutta derse karşı farkındalık geliştirdikleri gözlemlenmiştir. Bu boyutlar sırasıyla derse ilgili kaygıları, derse karşı olan bilişsel yetenekleri, dersin zorluğu, dersin algılanan önemi, derse olan ilgi ve dersi öğrenmek için gösterdikleri çabadır. Ortaya çıkan sonuçlar, istatistik dersi için büyük bir çaba ve bilişsel yetenek gerektirdiğini, bu nedenle öğrencilerin bu derse verdikleri önemin arttığını göstermektedir. Okocha (2022) Nijerya'daki 250 lisans öğrencisinin katılımıyla gerçekleştirdiği çalışmada, öğrencilerin bilgisayar tabanlı testlere yönelik algılarını incelemiştir. Sonuçlar, öğrencilerin önemli bir oranının bilgisayar tabanlı testleri kâğıt tabanlı testlere tercih ettiğini, ancak bu tekniği tüm derslerde benimsemeye istekli olmadıklarını göstermiştir. Ayrıca yine öğrencilerin önemli bir oranının da matematikte kâğıt tabanlı testleri tercih ettiğini göstermiştir. Bilgisayar tabanlı teknik uygulandığında öğrencilerin %50'den fazlası ortalamanın altında notlara sahip olduğu gözlemlenmiştir. Benzer şekilde, öğrenciler matematik, kimya ve fizikte düşük notlar göstermişlerdir. Bulgular öğrencilerin kaygı düzeylerinin matematikteki performanslarını etkilediğini, öğrencilerin çalışma düzeyleri ile fizik ve kimyadaki performansları arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Vikas ve Mathur (2022) Hindistan'da 356 katılımcıyla gerçekleştirdiği çalışmanın temel amacı, çevrimiçi derslerin öğrenciler için geleneksel dersler kadar etkili olup olmadığı ile pedagoji öğretiminin öğrencilerin çevrimiçi derslere yönelik algıları üzerinde herhangi bir etkisinin var olup olmadığını belirlemektir. Araştırma sonuçlarında pedagojinin, öğretim stiline, etkililiğinin ve ilgili göstergelerin çevrimiçi derslere ilişkin öğrenci algısı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca kurum tipinin, öğretmenin becerisi, cevap verebilirliği ve öğretim etkinliği üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. Marutschke vd. (2021) Japonya'daki uluslararası mühendislik programındaki 28 lisans öğrencisinin katılımıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında yazılım mühendisliği faktörlerinin algılanan önemi ve bu dersteki başarıları, mücadeleleri ve eleştirilerini araştırmışlardır. Araştırma sonuçları öğrencilerin programda kullanılan dile (İngilizce) yatkınlığının iletişim becerilerinde ve performanslarında çok önemli bir yer tuttuğunu gösterirken kültürel farklılıkların ise daha az etkili olduğunu kanıtlamıştır. Ahmad vd. (2021) Hofstra Üniversitesi/Northwell'deki Donald ve Barbara Zucker Tıp Okulu'nda üçüncü sınıfta okuyan 75 tıp öğrencisi romatolojik hastalıklara odaklanan küçük bir grubun araştırmaya katılmalarını sağlamıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin belli bir kısma yakın akran öğretmenleri (stajyer) olarak katılmayı seçen dördüncü sınıf tıp öğrencileri tarafından eğitim verilmiştir. Oturumun sonunda üçüncü sınıf öğrencilerine öğretmen performansını ve etkililiğini değerlendirdikleri anketler verilmiştir. Anket sonuçlarına göre öğrencilerin staj ortamındaki öğretim performansı ve etkililik algısı göz önüne alındığında, akran öğretmenlerinin fakülte öğretmenlerinden daha düşük seviyede olmadığı ortaya çıkmaktadır. Yakın akran öğretmenleri ile fakülte öğretmenleri karşılaştırıldığında, öğrencilerin memnuniyet seviyeleri hemen hemen aynı oranda bulunmuştur. Ayrıca, sınavlardaki öğrenci performansının nesnel göstergeleri, yakın bir öğretmene sahip olmaktan da etkilenmemektedir.

B. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sağlık sektörü tüm meslek grupları arasında farklı bir alanda yer almaktadır. Çünkü bu sektördeki işleyiş sağlık çalışanlarının eğitilmesinden, büyük ve çok boyutlu yapıda hastane organizasyonlarının oluşturulmasına dek ciddi bir gayret ve beceri isteyen, mikro düzeydeki hataların dahi olmaması gereken kritik bir süreçtir. İnsanlara sağlık hizmetleri sunan hastaneler, sağlık sisteminin temel kuruluşlarıdır. Gelişen teknolojiyle birlikte hastaneler büyük bir hızla yapısal değişim göstermiş, algılanan önemleri gittikçe artmış ve finansal açıdan sağlık harcamalarının ciddi bir bölümünü tüketen sosyoekonomik kuruluşlar olarak ön plana çıkmışlardır. Hastane yönetim süreçlerinin bilgi teknolojilerinin önemini vurgulayan çalışmaların sayısı artmaktadır. Bir konuda alınacak kararların isabeti, o konudaki kavramların tam olarak tanımlanması, ölçümlerinin doğru formüle edilmesi ve bu kavramlar ile ilgili bilgilerin niteliği, niceliği ve güncelliğine bağlıdır (Ağırbaş, 2019). Tüm bu etmenler, meslek yüksekokullarında geleceğin sağlık çalışanlarına ve yöneticilerine verilen Hastane Yönetimi ve Organizasyonu dersinin de önemini gün geçtikçe artırmaktadır. Müşteriler için arzu edilen ve sağlık hizmeti sağlayıcıları için etkili olan sağlık hizmetlerinin vurgulanması, bu doğrultuda hastane sektöründe hizmet odaklı yenilikleri, stratejik değişiklikleri ve politika oluşturmayı tartışan bir içeriğe sahip olan bu dersin sağlık sektöründe çalışan tüm idareci profesyoneller için gerekli olduğu tartışılmaz bir gerçektir (Pfannstiel & Rasche, 2019).

Yeni ve modern büyük hastanelerin, yeni organizasyon ve yönetim modellerinin ortaya çıkışını incelemek için öncelikle üç önemli döneme bakılması gerekmektedir. Birincisi; Tıp, Biyoloji, Eczacılık ve sıhhi teçhizatı yer alan kalıcı yeniliklerle, hastalar için teşhis ve tedavi yöntemlerini kökten değiştiren sağlık endüstrilerinde teknolojik ve bilimsel bir devrimin gerçekleşmesidir. İkincisi; milyonlarca insanı bir kıtadan diğerine ve kırsal kesimden şehirlere taşıyan dünya göçleri örnek olarak gösterilebilir. Özellikle de ulaşım araçlarının gelişmesi ile sağlanan bu göç, kültürel değişimleri de beraberinde getirmiştir. Üçüncüsü ise; dünya çapındaki bir salgına yeterince hızlı yanıt veremeyen zayıf sağlık politikalarıdır. Asırlık İspanyol gribi bugün karşımıza COVID-19 pandemisi olarak çıkabilmektedir. Her tarihsel dönemde, sağlık sistemleri hayat kurtaran radikal yenilikleri, değişen topluluklardan gelen baskıyı, katı düzenlemeleri ve sağlık hizmetlerine erişimde eşitsiz ve yetersiz sistemlerin gerçekliğini dengelemelidir. Hızla yayılan ve birçok ölüme neden olan yeni virüsler veya bakteriler gibi zorluklara yanıt verme kapasiteleri kamu sağlık sigortalarının gücüyle, özel sağlık sigortalarının satın alınabilirliğiyle ve genel olarak ulusal sağlık harcamalarının düzeyiyle bağlantılı olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü resmi raporlarında ve sitelerinde hastane yönetiminin sağlık sisteminin gücünü anlamada çok önemli bir faktör olduğunu kabul etmektedir (Perez, 2021). Dersin kapsamında verilen içerik, bir hastanenin inşa edilmesindeki fizibilite raporundan, tüm finansal unsurlarını en ince ayrıntısına kadar incelemeye dek bir sistemin varlığını oluşturmakla ilgilidir. Bina içi mimarisi, hastanedeki üretim yönetimi ve lojistik faaliyetleri, tedarik zinciri yönetimi ve sağlık personelinin en etkin şekilde örgütlenmesini sağlamak bu dersin temel amacıdır (Ağırbaş, 2019). Alandaki önceki yayınlar, dijitalleştirilmiş hizmet sunumuna geçiş, gelecekteki işgücüne uyum sağlama ve hastaları sağlık hizmetleriyle ilgili karar alma süreçlerine dahil etme dahil olmak üzere sağlık ve sağlık yönetimi için gelecekteki zorlukları ve itici güçleri belirlemektedir (Fellows & Edwards, 2016; Pihlainen 2019; Savage vd., 2017; Sermeus, 2017). Uzun vadede gelecekteki zorlukların üstesinden gelebilmek için gereken yönetim ve liderlik stratejilerinin geliştirilmesi gerekmektedir (Pihlainen, 2019). Bu çalışmada geçmişteki çalışmalardan elde edilen yöntemler ve bakış açıları kullanarak öğrencilerin hastane yönetimi ve liderliğine ilişkin algılarını incelenmiştir. Bu çerçevede ortaya çıkan bulgular örgütsel teorinin merceği kullanılarak analiz edilmiş ve bu bakış açılarının dâhil edilerek sonuçlara ulaşılmıştır.

C. YÖNTEM

Çalışma kapsamında Beykent Üniversitesi Sağlık Meslek Yüksekokulu Sağlık Programları öğrencilerinin Hastane Yönetimi ve Organizasyonu dersine ilişkin tutum ve algılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca araştırmada öğrencilerin dersi kaçınıcı defa aldıklarının algısal olarak farklılığının olup olmadığı incelenmiştir.

Araştırma için Banoğlu ve Baş'ın 2012 yılında geliştirdikleri "Ders Algı Ölçeği" kullanılmıştır. 15 sorudan ve iki alt boyuttan oluşan ölçeğin içeriği yapısal olarak değiştirilmemiş; sadece Sosyoloji dersi yerine Hastane Yönetimi ve Organizasyonu dersi isim güncellemesi yapılmıştır. 2021-2022 eğitim-öğretim yılı içerisinde Sağlık Meslek Yüksekokulu Sağlık Programlarında öğrenim gören 249 öğrenci üzerinde yapılan anketler sonucunda elde edilen veri seti güvenilirlik, geçerlik, faktör korelasyon ve Scheffe testleri ile analiz edilmiş, akabinde kümeleme analizi gerçekleştirilmiştir. Öğrenci gruplarının

belirlenmesi ve bu gruplara ait değerlerin ortaya konması önemli ve değerli bir analiz yöntemidir. Bu sebeple çalışmanın ilerleyen bölümlerde ilgili analizlerin tamamı yorumlanarak açıklanmıştır.

1. Faktör Analizi ve Güvenirlilik Analizi

Araştırmada kullanılan ölçüm araçlarının uygunluğunun kontrol edilebilmesi için SPSS programında faktör ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Faktör analizinde KMO örneklem yeterliği sonucu, Bartlett's küresellik testi sonucu, açıklanan toplam varyans çıktıları incelenmiştir. Güvenirlilik analizinde ise Cronbach's Alpha katsayısı incelenerek ölçüm aracının uygunluğuna karar verilmiştir. Bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Faktör ve Güvenirlilik Analizi Sonuçları

KMO ve Bartlett's Test		
<i>Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliği Ölçümü</i>		,860
<i>Bartlett's Küresellik Testi</i>	Yaklaşık KiKare	4576,807
	Serbestlik Derecesi	105
	P	,000
<i>Açıklanan varyans</i>	Açıklanan toplam varyans	74,564
	1. boyut açıklanan varyansı	41,838
	1. boyut açıklanan varyansı	32,726
Güvenirlilik analizi		
	Cronbach's Alpha	,960
	Madde sayısı	15
Dönüştürülmüş Bileşen Matrisi		
Maddeler	Bileşen	
	1	2
15. Bu ders sayesinde başka insanların yaşam koşulları ve sorunları hakkında fikir sahibi oluyorum.	,901	
13. Derste öğretilen konular düşünme becerimin gelişmesine ve yeni bakış açıları geliştirmeme olanak sağlıyor.	,880	
14. Derste anlatılan bazı konuların doğruluğunu, yanlışlığını ve etkilerini okul dışında gözlemleyebiliyorum.	,858	
12. Ders sayesinde birey-toplum ilişkilerini daha iyi anlıyorum.	,836	
9. Derste anlatılan konular ilgimi çekiyor.	,785	
10. Derste öğrendiklerimin okulu bitirdikten sonra da bana yardımcı olacağını düşünüyorum.	,780	
11. Derste öğrendiğim bilgilerle toplumsal olaylara bakış açımın genişlediğini düşünüyorum.	,770	
8. Dersi sınıfta işlerken empati yeteneğimi geliştiriyorum.	,716	
7. Dersi sınıfta işlerken iletişim becerilerimi geliştiriyorum.	,584	
3. Derste, dersi anlatan hocayı dikkatle dinlemeye çalışıyorum.		,816
4. Ders için daha fazla ders saati ayrılması gerektiğini düşünüyorum.		,792
1. Derse hazırlıklı gelmem gerektiğini düşünüyorum.		,761
2. Derste öğrendiklerimi bu dersten aldığım not kadar değerli buluyorum.		,757
5. Derste hocaların konuyu anlatırken dersi eğlenceli hale getirebildiklerini düşünüyorum.		,722
6. Derste konular gerektiği kadar tartışılarak pekiştiriliyor.		,718

Tablo 1’de Hastane Yönetimi ve Organizasyonu dersine dair algılarının ölçülmesinde kullanılan ölçüm aracının uygunluğunun kontrol edilebilmesi için yapılan faktör ve güvenilirlik analizi sonuçları sunulmaktadır. Ölçek $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı, açıklanan toplam varyansı ise %74,5 olarak tespit edilmiştir. KMO örneklem yeterliği ölçümü sonucu 0,860, Bartlett’s olarak belirlenmiştir. Bilindiği üzere Bartlett küresellik testinin bir parametresi de örneklem büyüklüğüne doğrudan bağlıdır. Maddeler arası tutarlılık açısından bu değerin sınır değerin oldukça üstünde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda KMO sayısının büyüklüğü ölçeğin yapısının güçlü olduğunu göstermektedir. Güvenilirlik analizi sonucunu kontrol etmede kullanılan Cronbach’s Alpha katsayısı ise 0,960 olarak tespit edilmiştir. Bu sayının eşik değerinin oldukça üstünde çıkması; ölçekte yer alan soruların anketi cevaplayan öğrenciler tarafından net bir şekilde anlaşıldığına ve verilen cevapların benzer biçimde olduğuna işaret edebilmektedir. Ölçekte 15 madde yer almıştır. Varimax metodu kullanılarak yapılan rotasyon sonucunda ilk boyutta 9 madde, ikinci boyutta ise 6 madde yer almıştır. Elde edilen sonuçlar birlikte düşünüldüğünde öğrencilerin ders algıları ölçeğinin araştırmada kullanıma uygun olduğunu ifade etmek mümkündür. Değerlendirme kriteri olarak Hair vd. (2014) tarafından uygun görülen kriterler esas alınmıştır. Söz konusu kriterler; KMO örneklem yeterliği ölçümü: $> 0,60$, Bartlett’s küresellik testi: $p < 0,05$, açıklanan toplam varyans: $> \%60.0$ şeklindedir.

2. Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmanın örnekleminde yer alan öğrencilerin demografik özellikleri ile ilgili bilgiler şu şekildedir; öğrencilerin %49,4’ü erkek, %50,6’sı kadınlardan oluşmaktadır. Öğrencilerin %88’i dersi ilk kez alırken %12’si ikinci kez aynı dersi almıştır. Öğrencilerin %73,5’i dersi yüz yüze alırken %26,5’i dersi online olarak almaktadır. Öğrencilerin %53’ü ileride ders hakkında bir mesleki kariyer planına sahipken %47’si farklı bir alanda kariyer planına sahiptir. Son olarak öğrencilerin %59’u derse öncesinde hazırlık yaparak gelirken, %41’i derse herhangi bir hazırlık yapmadan gelmektedir. Öğrencilerin dersle ilgili görüşlerine ait tanımlayıcı istatistikler ise şu şekildedir; öğrencilerin derse verilen önem boyutunda olumlu sayılabilecek düzeyde görüş belirttikleri ($\bar{x} = 3,43$) dersin sosyal kazanımı boyutunda ise kararsızlık seviyesinde görüş belirttikleri ($\bar{x} = 3,21$) tespit edilmiştir. Genel olarak öğrencilerin ders ile ilgilileri ise kararsız seviyededir.

Tablo 2. Korelasyon Analizi Sonuçları

		Derse verilen önem	Dersin sosyal kazanımları
Derse verilen önem	Pearson korelasyonu	1	
	Anlamlılık	,000	
	Kişi Sayısı	249	
Dersin sosyal kazanımları	Pearson korelasyonu	,735**	1
	Anlamlılık	,000	,000
	Kişi Sayısı	249	249

** . Anlamlılık 0,01 düzeyinde (2- kuyruk)

Öğrencilerin dersle ilgili algıları arasındaki ilişkilerin tespit edilebilmesi için korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur. Yapılan analiz sonucunda araştırmada yer alan tüm bağımsız ve bağımlı değişkenlerin birbirleri üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Öğrencilerin derse verdikleri önem ile dersten elde ettikleri sosyal kazanımlar arasında

yüksek derecede ilişki bulunmaktadır. Elde edilen ilişki $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı ve pozitif yöndedir. Diğer bir deyişle, öğrencilerin derse hazırlıklı olarak gelmeleri, hocalarını dikkatle dinlemeleri, derste tartışmaları, iletişim kurmaları, dersten beklenen sosyal kazanımı da doğrudan etkilediği düşünülmektedir. Öğrencilerin verdiği cevaplar bu sonuçla uyumludur. Tablo 3'de çalışmaya ait tek-örnek istatistikleri verilmiştir.

Tablo 3. Temel İstatistikler

	Tek-Örnek İstatistikleri						
	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata Ortalaması	t	Serbestlik Derecesi	P (Çift Kuyruklu)
1. Derse hazırlıklı gelmem gerektiğini düşünüyorum.	249	3,7590	1,59831	,10129	37,112	248	,000
2. Derste öğrendiklerimi bu dersten aldığım not kadar değerli buluyorum.	249	3,4096	1,72531	,10934	31,185	248	,000
3. Derste, dersi anlatan hocayı dikkatle dinlemeye çalışıyorum.	249	3,4940	1,64885	,10449	33,438	248	,000
4. Bu ders için daha fazla ders saati ayrılması gerektiğini düşünüyorum.	249	3,3253	1,72581	,10937	30,404	248	,000
5. Bu derste hocaların konuyu anlatırken dersi eğlenceli hale getirebildiklerini düşünüyorum.	249	3,5663	1,45241	,09204	38,746	248	,000
6. Derste konular gerektiği kadar tartışılarak pekiştiriliyor.	249	3,0361	1,69995	,10773	28,183	248	,000
7. Dersi sınıfta işlerken iletişim becerilerimi geliştiriyorum.	249	3,1325	1,56141	,09895	31,658	248	,000
8. Dersi sınıfta işlerken empati yeteneğimi geliştiriyorum.	249	3,2651	1,60958	,10200	32,009	248	,000
9. Derste anlatılan konular ilgimi çekiyor.	249	3,3133	1,65291	,10475	31,630	248	,000
10. Derste öğrendiklerimin okulu bitirdikten sonra da bana yardımcı olacağını düşünüyorum.	249	3,4337	1,50959	,09567	35,893	248	,000
11. Derste öğrendiğim bilgilerle toplumsal olaylara bakış açımın genişlediğini düşünüyorum.	249	3,2892	1,65000	,10456	31,456	248	,000
12. Ders sayesinde birey-toplum ilişkilerini daha iyi anlıyorum.	249	3,1807	1,61003	,10203	31,174	248	,000
13. Derste öğretilen konular düşünme becerimin gelişmesine ve yeni bakış açıları geliştirmeme olanak sağlıyor.	249	3,0602	1,63393	,10355	29,554	248	,000

14. Derste anlatılan bazı konuların doğruluğunu, yanlışlığını ve etkilerini okul dışında gözlemleyebiliyorum.	249	3,2048	1,60713	,10185	31,467	248	,000
15.Dersin sayesinde başka insanların yaşam koşulları ve sorunları hakkında fikir sahibi oluyorum.	249	3,0723	1,48201	,09392	32,712	248	,000

Tablo 3'de yer alan bilgilere bakıldığında temel ortalama, standart sapma ve anlamlılık düzeylerinin yer aldığı görülmektedir. Sorulara verilen cevapların ortalamaları 3,03 ile 3,75 arasında bir dağılım göstermekte olup, standart sapma değeri ortalaması 0,102'dir. Derse verilen önemin istatistiki olarak belirgin bir şekilde daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Derse verilen önem ve sosyal kazanımlar faktörleri baz alınarak yapılan Scheffe testlerinin sonuçları Tablo 4 ve Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 4. Derse Verilen Önem Boyutunun Scheffe Testi Sonuçları

Bağımlı: Derse verilen önem		Çoklu Kıyaslama					
Test: Scheffe		Aralık					
Dersi kaçınıcı defa alıyorsunuz?	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	P	Alt Sınır	Üst Sınır	Gözlem Sayısı	
1	2	,9412*	,16489	,000	,4770	1,4054	81
	3	,8470*	,16489	,000	,3828	1,3112	
	4	3,0630*	,21512	,000	2,4574	3,6685	
2	1	-,9412*	,16489	,000	-1,4054	-,4770	69
	3	-,0942	,17136	,960	-,5766	,3882	
	4	2,1217*	,22012	,000	1,5021	2,7414	
3	1	-,8470*	,16489	,000	-1,3112	-,3828	69
	2	,0942	,17136	,960	-,3882	,5766	
	4	2,2159*	,22012	,000	1,5963	2,8356	
4	1	-3,0630*	,21512	,000	-3,6685	-2,4574	30
	2	-2,1217*	,22012	,000	-2,7414	-1,5021	
	3	-2,2159*	,22012	,000	-2,8356	-1,5963	

Gözlem altındaki ortalamalar baz alınmıştır.

*. Ortalama farkı 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4 incelendiğinde derse verilen önem değişkeninin bağımlı değişken olarak yer aldığı bu Scheffe testinde, dersi ilk defa alanlarında, iki veya daha çok alanlara oranla derse çok daha yüksek düzeyde önem verdikleri görülmüştür. Dersi ilk defa alanlar ikinci defa alanlara 0,94, üçüncü defa alanlara 0,84, dördüncü defa alanlara ise 3,06 ortalama farkı düzeyinde daha fazla önem vermektedirler. Sonuçlar 0.05 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu tabloda en dikkat çekici detay, dersi dördüncü defa alanların sayısının 30 kişi olmasıdır.

Tablo 5. Sosyal Kazanımlar Boyutunun Scheffe Testi Sonuçları

Bağımlı: Sosyal kazanımlar		Çoklu Kıyaslama					Gözlem Sayısı
Test: Scheffe		Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	P	Aralık		
Dersi kaçınıcı defa alıyorsunuz?					Alt Sınır	Üst Sınır	
1	2	,2804	,21125	,624	-,3143	,8751	81
	3	,4301	,21125	,249	-,1646	1,0248	
	4	1,8601*	,27560	,000	1,0843	2,6359	
2	1	-,2804	,21125	,624	-,8751	,3143	69
	3	,1498	,21954	,926	-,4683	,7678	
	4	1,5797*	,28201	,000	,7859	2,3736	
3	1	-,4301	,21125	,249	-1,0248	,1646	69
	2	-,1498	,21954	,926	-,7678	,4683	
	4	1,4300*	,28201	,000	,6361	2,2238	
4	1	-1,8601*	,27560	,000	-2,6359	-1,0843	30
	2	-1,5797*	,28201	,000	-2,3736	-,7859	
	3	-1,4300*	,28201	,000	-2,2238	-,6361	

Gözlem altındaki ortalamalar baz alınmıştır.

*. Ortalama farkı 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Sosyal kazanımlar boyutunun bağımlı değişken olarak incelendiği Scheffe testinde dersi ilk defa alanların dördüncü defa alanlara karşı (1,86; 0,000 p) belirgin bir şekilde sosyal kazanımları çok daha önemsedikleri görülmektedir. Benzer şekilde dersi iki ve üç defa alanlarında da dört defa alanlara oranla sosyal kazanımı önemsedikleri görülmektedir. Diğer bir deyişle, dersin alınma tekrarı arttıkça sosyal kazanımlara verilen önemin gücü giderek azalmaktadır.

Tablo 6. K-Ortalamalar Kümeleme Analizi Sonuçları

	Küme merkezleri			F	Anlamlılık	
	Küme					
	Düşük Düzey İlgi	Yüksek Düzey ilgi	Orta Düzey İlgi			
Derse verilen önem	1,36	4,46	3,40			
Dersin sosyal kazanımları	1,56	4,51	2,46			
ANOVA						
	Küme		Hata		F	Anlamlılık
	Ortalama kare	S.D	Ortalama Kare	S.D.		
Derse verilen önem	184,443	2	,347	246	532,000	,000
Dersin sosyal kazanımları	197,834	2	,364	246	543,250	,000
Her kümedeki kişi sayısı						
Küme	1		57			
	2		117			
	3		75			

Tüm Scheffe testleri parametrik test kategorisine girdiği için analiz öncesinde basıklık ve çarpıklık değerleri incelenerek sürece K-Ortalamalar analizi ile devam edilmiştir. Çalışmaya ait ölçeklerin Kurtosis değerleri 1.074 ile 1.510 arasında, Skewness değerleri ise 0.111 ile 0.476 arasında tespit edilmiştir. Bu açıdan basıklık ve çarpıklık değerleri normal sınırlar içerisindedir. Kurtosis ve Skewness değerleri -3 ile +3 olduğu zaman normal dağılım olduğu kabul edilmektedir (Brown, 2006). Öğrencilerin dersle ilgili profillerini inceleyebilmek için k-ortalamalar analizi yapılmıştır. Kullanılan yöntem de Kümeler içi kareler toplamıdır. İdeal küme sayısının bulunması için 300 iterasyon içeren rastgele küme ataması analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır. Öğrencilerin üç farklı profile ayrıldığı görülmektedir. İlk profildeki öğrencilerin derse verdikleri önem ve dersin sosyal kazanımları ile ilgili beklentileri çok düşük düzeydedir. İlk kümede yer alan öğrencilerin sayısı 57'dir. İkinci kümedeki öğrencilerin derse verdikleri önem ve dersten bekledikleri kazanım çok yüksek seviyededir. İkinci kümede yer alan öğrencilerin sayısı 117'dir. İkinci küme öğrencilerin yaklaşık olarak yarısını temsil etmektedir. Son olarak üçüncü profildeki öğrencilerin derse verdikleri önem orta değer bir düzeyindedir. Ancak öğrencilerin dersten bekledikleri sosyal kazanımlar düşük düzeydedir. Üçüncü profilde yer alan öğrenci sayısı 75'tir. Öğrencilerin derse verdikleri önem ve dersten bekledikleri sosyal kazanımlar arasındaki yüksek düzeyli pozitif yönlü ilişki profiller açısından önemli hale gelmektedir. Öğrencilerin kazanım elde edeceğini düşündüğü durumda derse verdikleri önem de artabilir ve öğrencilerin derslerle olan ilişkileri geliştirilebilir.

Sonuç

Hastane Yönetimi ve Organizasyonu dersini alan öğrencilerin derse yaklaşımları açısından öğrenci profillerini incelemek amacıyla yapılmakta olan bu araştırmada birkaç önemli bulgu elde edilmiştir. Öncelikle öğrencilerin Hastane Yönetimi ve Organizasyonu dersine verdikleri önem ile dersten bekledikleri sosyal kazanımlar arasında yüksek düzeyde pozitif ilişkiler tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç öğrencilerin dersten elde edeceği katkının dersi önemsemesine de etki edebileceğini göstermektedir. Scheffe testi sonuçları ile desteklenen diğer bir bulgu, dersten kalma sıklığı arttıkça derse gösterilen ilginin düşmesi, derse karşı gösterilen tutumun da zayıflamasıdır. Öğrenciler aynı dersten kalmaya devam ettikçe, derse karşı gösterilen ve tutum düzeyinde düşüş yaşanmaktadır. Kümeleme analizi sonuçları da öğrencilerin kendi içerisinde üç farklı gruba ayrıldığını, derse verdikleri önem ve kalma sayılarına bağlı olarak düşük-orta-yüksek ilgi olarak üç farklı sınıfta kümelandiklerini göstermektedir.

Literatürdeki diğer araştırma sonuçları ile kıyaslandığında bu araştırma özelinde bazı bulgular saptanmıştır. İlk olarak, çalışma kapsamında seçilen ders olan Hastane Yönetimi ve Organizasyonu dersinin içerik olarak bölüm mezunlarına önemli bir bakış açısı kazandırması ve uygulamaya yönelik bilgiler içermesi sebebiyle tercih edilme nedeninin vurgulanması gerekmektedir. Literatür taraması bölümünde incelenen çalışmalarda elde edilen bulgulara yönelik sonuçların haricinde, bu dersin öğrenciler tarafından tekrar alınması durumunda derse hazırlıklı gelme, alınan notların titizliği, dersin dikkatli dinlenmesi ve aktif olarak derse katılım gibi konularda istek azalmakta, dersin öğrenci açısından sağladığı motivasyon seviyesi düşmektedir. Bu durumda öğrencilerin derse olan tutumu da doğrudan etkilenmekte ve derse verilen önem ciddi bir oranda azalmaktadır. Kümeleme analizi sonuçları ile

birlikte değerlendirildiğinde, ilgili dersin öğrencilerin bu derse verdikleri önem ve dersten bekledikleri sosyal kazanımlar arasındaki güçlü bir pozitif yönlü ilişki, yüksek profiller açısından önemli hale gelmektedir. Elbette dersin tekrar alınma sebebi için ayrı bir idari değerlendirme yapılması gerekebilir. Örneğin dersin tekrar alınmasının temel sebebinin öğrencilerin dersten başarısız olarak kalmaları gösterilebileceği gibi, diğer taraftan da ders içeriği, sınavların soru yapısı, dersi veren öğretim üyesinin yeterliği gibi teknik unsurların ön plana çıkması da mevzu bahis olabilir. Bu konu başka bir bilimsel araştırmanın odak noktası olarak incelenebilir. Diğer bir husus ise bu dersin akademik yıl içerisinde üç farklı öğretim üyesi tarafından verilmiş olmasıdır. Soruların ders odaklı olması sebebiyle bu araştırmaya dâhil edilmemekle birlikte, gelecek araştırmalar aynı müfredatı kullanan farklı hocalar için geliştirilen özel bir ölçek, öğretim üyeleri arasındaki farklılıkları da tespit edebilir ve dersin algısı üzerinde niteliksel farklılıkları daha detaylı ortaya koyabilir. Bir diğer öneri olarak da orijinal ölçekte geçen bazı ifadelerin “akademik algı” açısından problemli olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin “Bu derste hocaların konuyu anlatırken dersi eğlenceli hale getirebildiklerini düşünüyorum.” sorusu içerisinde geçen “eğlenceli” kelimesi çok farklı yorumlara sebep olabilecek içerikte bir ifadedir. Bu tip ifadelerin yerini, pedagoji alanında uzman kişilerden alınacak destek ile daha isabetli teknik terimler alabilir.

Hastane Yönetimi ve Organizasyonu dersinin profesyonel iş hayatına olan kazanımlarının öğrencilere detaylı bir şekilde anlatılarak, derse verilen önem arttırılabilir ve öğrencilerin dersten daha başarılı olmaları sağlanarak tekrara düşmeleri engellenebilir. Aynı dersin birden çok defa alınması konusunda ise müfredat gözden geçirilerek yeniden düzenlenebilir. Dersin yapısının profesyonel iş hayatı açısından önemi, öğrenci açısından kazanımları doğrudan öğrencilere aktarılmalıdır. Özellikle dersin işlenmesinde öğretim yöntemlerinde farklılıklara gidilebilir, öğrenciler öğretim üyeleri tarafından sosyal kazanımlarını arttırmaları yönünde teşvik edilebilir ve böylece dersin anlaşılmasındaki zorluklar azaltılabilir. Gelecekteki araştırmalar için, aynı ölçekle daha geniş bir öğrenci grubuna ulaşmayı veya farklı ölçeklerle farklı derslerin incelenmesi tavsiye edilebilir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni, Beykent Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler İçin Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan 20.12.2021 tarih ve 103 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abdioğlu, H., Kılıç, R., & Çalış, N. (2015). Öğrencilerin ders başarısı üzerinde kişilik özelliklerinin etkisi: Üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 83-109.
- Ağırbaş, İ. (2019). *Hastane yönetimi ve organizasyon*. Siyasal Kitabevi.
- Ahmad, S. E., Farina, G. A., Fornari, A., Pearlman, R. E., Friedman, K., & Olvet, D. M. (2021). Student perception of case-based teaching by near-peers and faculty during the internal medicine clerkship: A noninferiority study. *Journal of Medical Education And Curricular Development*, 8, 1-6. <https://doi.org/10.1177/23821205211020762>
- Aksu, G., & Koruklu, N. (2015). Determination the effects of vocational high school students' logical and critical thinking skills on mathematic success. *Eurasian Journal of Educational Research*, 59, 181-206.
- Banoğlu, K., & Baş, Y. (2012). Sosyoloji dersi öğrenci algılarının derse verilen önem, sosyal kazanım ve öğrenme ortamı boyutları açısından incelenmesi. *Eğitim ve Bilim-Education and Science*, 37(164), 31-44.
- Bardakçı, S., Arslan, Ö., Uluhan, B., & Can, Y. (2018). Derse bağlanma üzerine sosyokültürel bir inceleme. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(2), 518-533. <http://doi.org/10.16986/HUJE.2017031576>
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research*. Guilford publications.
- Çağlayan, A. B., Bahtiyar Karadeniz, C., & Sarı, S. (2018). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin seçmeli müzik dersine ilişkin görüşleri (Ordu Üniversitesi SBMYO örneği). 1. Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar Kongresi Bildiriler Kitabı, 9-11 Nisan 2018, İstanbul. <http://doi.org/10.21733/ibad.416918>
- Çalık, M., Demirci, B., & Bozdoğan, T. (2021). Endüstri mühendisliği öğrencilerinin maliyet muhasebesi dersine ve dersi veren öğretim üyesine yönelik algıları. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ağustos 2021 (Özel Sayı), 183-200. <http://doi.org/10.25095/mufad.950152>
- Çekin, A. (2013). Eğitim fakültesi sınıf öğretmenliği bölümü öğrencilerinin din kültürü ve ahlak bilgisi dersine yönelik tutumları (Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği). *Ekev Akademi Dergisi*, 17(57), 461-476.
- Çelik, M., & Serinkan, C. (2011). Muhasebe dersine yönelik tutumlarda üniversite öğrencilerinin bireysel ve bölümsel farklılıkları. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 13(3), 289-321.
- Elasan, S., & Keskin, S. (2020). Biyoistatistik dersine yönelik öğrenci tutumları: Yüzüncü Yıl Üniversitesi örneği. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi*, 11(21), 27-38.
- Fellows, M., & Edwards, J. (2016, Temmuz 1). Future skills and competences of the healthcare workforce in Europe, joint action health workforce planning and forecasting, Centre for Workforce Intelligence. http://healthworkforce.eu/wp-content/uploads/2016/07/JAHWF_WP6_D062-Future-skills-and-competences-of-the-health-workforce-in-Europe-Final-May-2016.pdf
- Güçlü, N. (2003). Stratejik yönetim. G.Ü. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 61-85.

- Hair Jr, J. F., Sarstedt, M., Hopkins, L., & Kuppelwieser, V. G. (2014). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM): An emerging tool in business research. *European Business Review*, 26(2), 106-121. <http://doi.org/10.1108/EBR-10-2013-0128>
- Hardalaç, N., & Akyüz, M. (2021). Öğrencilerin müzik dersine yönelik tutumları ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(29), 375-403.
- Heikkila, A., & Lonka, K. (2006). Studying in higher education: Students' approaches to learning, self-regulation, and cognitive strategies. *Studies in Higher Education*, 31(1), 99-117. <https://doi.org/10.1080/03075070500392433>
- Male, H., & Lumbantoruan, J. H. (2021). Students' perceptions and attitudes towards statistics. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 560, 507-513.
- Marutschke, D. M., White, J., & Serdült, U. (2021). Student perception of software engineering factors supported by machine learning. *2021 International Conference on Electrical, Computer, Communications and Mechatronics Engineering (ICECCME)*, Mauritius. 7-8 October 2021. <http://doi.org/10.1109/ICECCME52200.2021.9591101>.
- McDowall, T., Jackling, B., & Natoli, R. (2015). Relationships between vocational interests and learning approaches to advance the quality of student learning in accounting. *Accounting Education*, 24(6), 498-513. <https://doi.org/10.1080/09639284.2015.1113140>
- Okocha, F. (2022). Student perception of computer-based testing in kwara state, Nigeria. *International Journal of Web-Based Learning and Teaching Technologies (IJWLTT)*, 17(1), 1-11. <https://doi.org/10.4018/IJWLTT.294575>
- Özarslan, M. (2021). Öğrencilerin biyoloji korkuları ve biyolojiye yönelik tutumları. *Asya Öğretim Dergisi*, 9(1), 80-97. <https://doi.org/10.47215/aji.844015>
- Pérez, P. F. (2021). *The emergence of modern hospital management and organisation in the world 1880s-1930s*. Emerald Group Publishing.
- Pfannstiel, M. A., & Rasche, C. (2019). *Service design and service thinking in healthcare and hospital management*. Springer International Publishing.
- Pihlainen, V., Kivinen, T., & Lammintakanen, J. (2019). Perceptions of future hospital management in Finland. *Journal of Health Organization and Management*, 33(5), 530-546. <https://doi.org/10.1108/JHOM-02-2018-0045>
- Savage, M., Mazzocato, P., Savage, C., & Brommels, M. (2017, Şubat 1). Physicians' role in the management and leadership of health care: A scoping review. http://svenskreatologi.se/wp-content/uploads/2018/10/physicians-role-in-the-management-and-leadership-of-health-care_a-scoping-review.pdf
- Semerci, A. (2013). Polis meslek yüksekokulu öğrencilerinin İngilizce dersine yönelik tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(4), 389-409.

- Sermeus, W. (2017). Global society and big data: Here's the future we can get ready for. İçinde Delaney, C.W., Weaver, C.A., Warren Judith, J., Clancy Thomas, R. and Simpson Roy, L. (Eds). *Big data enabled nursing: Education, research and practice*, (ss. 427-440). Springer.
- Syafnan, S., Ritonga, M., & Lubis, F. S. (2022). Student perception of the online lecture system during the COVID-19 period. *Journal of Innovation in Educational and Cultural Research*, 3(2), 80-85. <https://doi.org/10.46843/jiecr.v3i2.67>
- Teixeira, C., Gomes, D., & Borges, J. (2015). Introductory accounting students' motives, expectations and preparedness for higher education: Some Portuguese evidence. *Accounting Education*, 24(2), 123-145. <https://doi.org/10.1080/09639284.2015.1018284>
- Vikas, S., & Mathur, A. (2022). An empirical study of student perception towards pedagogy, teaching style and effectiveness of online classes. *Education and Information Technologies*, 27(1), 589-610. <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10793-9>
- Vural, L., & Yavuz, M. (2019). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları ile derse katılım düzeyleri arasındaki ilişki. *Trakya Eğitim Dergisi*, 9(1), 125-137.
- Yarayan, Y. E., Fakazlı, A. E., & İlhan, L. (2022). E-öğrenme tutum ölçeği: Üniversite öğrencileri formu geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42(1), 273-302.
- Zengin, E., & Ulaş, H. (2021). Drama ile eğitimin dördüncü sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler dersine yönelik motivasyonlarına ve tutumlarına etkisinin incelenmesi. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 12(24), 353-376.

TARİHSEL ÇERÇEVEDE TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ VE DIŞ POLİTİKAYA YANSIMASI*

 Ruveyda GÖRCÜER^a

 Hakkı BÜYÜKBAŞ^b

Özet

20. yy' dan bu yana Suudi Arabistan Orta Doğu siyasetinde önemli bir aktör olarak yerini almıştır. Suudi Arabistan devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında geçmişten günümüze ilişkiler söz konusudur. Bu ilişkiler, uluslararası ilişkiler disiplininde analiz konusu olmuş ve Orta Doğu siyasetini belirlemede iki ülke ilişkileri önemli derecede rol oynamıştır. Bu noktada öncelikle anılan ilişkinin ülkedeki siyasal kurumların dış politika analizine etkisi bilinmelidir. Çalışmanın ilk bölümünde, dış politika ve dış politika analizi kavramları açıklanmış, Türkiye ve Suudi Arabistan'ın ülke profilleri ele alınmış sonrasında iki ülkenin dış politikalarını belirleyen unsurlara değinilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümü olan son bölümde ise Türkiye ile Suudi Arabistan ilişkileri Osmanlı Dönemi ilişkileri ve Cumhuriyet Dönemi ilişkileri başlıkları altında tarihsel çerçevede ele alınarak değerlendirilmiştir. Buna ek olarak, bu çalışma araştırma yapmak isteyen kişi ve kuruluşlara kolaylık sağlaması açısından tarihsel çerçevede dönem başlıkları altında yaşanan önemli olayları kronolojik bir şekilde sunmayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış politika, Dış politika analizi, Suudi Arabistan, Türkiye Cumhuriyeti.

TURKEY-SAUDI ARABIA RELATIONS IN HISTORICAL FRAMEWORK AND ITS REFLECTION ON FOREIGN POLICY

Abstract

Since the 20th century, Saudi Arabia has taken its place as an important actor in Middle East politics. There are relations between the state of Saudi Arabia and the Republic of Türkiye from past to present. These relations have been the subject of analysis in the discipline of international relations and the relations between the two countries have played an important role in determining the Middle East policy. At this point, first of all, the effect of the aforementioned relationship on the foreign policy analysis of the political institutions in the country should be known. In the first part of the study, the concepts of foreign policy and foreign policy analysis are explained, the country profiles of Türkiye and Saudi Arabia are discussed, and then the factors that determine the foreign policies of the two countries are mentioned. In the last part, which is the second

* Bu çalışma, "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (2002-2015)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ruveydagorcuer@gmail.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hakkibuyukbas@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 10.06.2022, Makale Kabul Tarihi: 28.11.2022

part of our study, the relations between Türkiye and Saudi Arabia are evaluated in the historical framework under the titles of relations in the Ottoman Period and the Republic Period. In addition, this study aimed to present the important events under the titles of the period in a chronological way in order to facilitate the individuals and organizations who want to conduct research.

Keywords: Foreign policy, Foreign policy analysis, Saudi Arabia, The Republic of Türkiye.

Giriş

“Tarihsel Çerçeve de Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri ve Dış Politikaya Yansıması” adlı bu bilimsel çalışma literatüre katkı sağlaması ve güncel gelişmelere de ışık tutması açısından önemli olduğu düşünüldüğü için yapılmasına karar verilmiştir.

Günümüz Suudi Arabistan devleti, devletleşme süreci öncesinde “Hicaz ve Necid Krallığı” olarak anılmış ve 1932 yılına kadar bir devletleşme süreci geçirmiştir. Ülkenin adı 1932 yılında “Suudi Arabistan Krallığı” olarak değişerek ülkenin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke de Türkiye olmuştur. Aynı zamanda Türkiye ile Suudi Arabistan, tarihte birden fazla uygarlığa beşiklik etmiş ve dikkatleri üzerine çeken bir bölge haline gelmiş olan Orta Doğu bölgesinin iki önemli ülkesidir. Her yıl milyonlarca Müslüman vatandaşın Kâbe-i şerife ziyaret gerçekleştirerek hacı olmakla şereflendirildiği İslam dünyasının en önemli iki merkezi Medine ve Mekke’nin hâkimi olan ülke ile ilişkilerinin ve bu ilişkilerin dış politikaya yansımalarının incelenmesi oldukça önem arz etmektedir.

Çalışma birçok kaynaktan yararlanılıp, gerekli bilgiler aktarılarak literatüre kazandırılmayı ve bu konu hakkında çalışma yapmak isteyen kişi ve kuruluşlara kaynak sağlamayı amaçlayan bir çalışmadır. Araştırmada dedüktif yöntem kullanılarak genelden özele gidilecek buna bağlı olarak kaynak araştırmaları konuya yön verecektir. Daha önceki çalışmalar konuya ışık tutması ve değişik açılardan yorumlanabilmesi amacıyla incelenecektir. Çalışmada belirtilen ülkeler ile ilişkiler tarihi süreçte siyasi ve ikili ilişkiler açısından ele alınacak ve Orta Doğu ülkeleri arasından sadece Suudi Arabistan-Türkiye ilişkileri incelenerek sınırlamaya gidilecektir.

A. DIŞ POLİTİKA KAVRAMI VE İKİ ÜLKENİN DIŞ POLİTİKASINI BELİRLEYEN UNSURLAR

Bir ülkeyi tarihsel çerçevede inceleyebilmemiz için öncelikle dış politikası ve dış politikasını belirleyen unsurları bilmemiz gerekmektedir. Aşağıda öncelikle dış politika ve dış politika analizi kavramları açıklanacak olup daha sonra Türkiye ve Suudi Arabistan’ın ülke profillerinden bahsedilecek sonrasında ise Orta Doğu’nun iki önemli ülkesi olan Türkiye ve Suudi Arabistan’ın dış politikalarını belirleyen unsurlar ifade edilecektir.

1. Dış Politika ve Dış Politika Analizi Kavramı

1.1. Dış Politika Kavramı

Siyaset ve uluslararası siyaset gibi kavramlarla karıştırılan ve zaman zaman bu ifadelerin yerine de kullanılan dış politika kavramı akademik disiplin içerisinde farklı çalışma alanlarının kesiştiği

noktada yer almaktadır (Daban, 2016, s. 23). Aşağıda birçok uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimci tarafından kavramın iyi anlaşılabilmesi için çeşitli tanımlar sunulmuş ve nihayetinde bu çalışmaya uygun bir dış politika tanımına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Dış politika K.J. Holsti'e göre, devletler tarafından dış dünyaya karşı yapılan davranışlar bütünüdür. P.J. McGowan; ulusal hükümetlerin, kendi hakimiyetleri dışında kalmış olan oyunculara karşı geliştirmiş olduğu davranışlar olarak tanımlamaktadır. Max Weber'e göre, devlet ve onların namına kararlar alan ve hareket eden ulusal hükümetlerin sergilediği davranış, değer ve beklenen hedefler olarak tanımlanmaktadır (Çakırca, 2021, s. 233). Christopher Hill ise dış politika kavramını, uluslararası ilişkiler disiplininde resmi ilişkilerin aktörlerce bağımsız şekilde yönetilmesi olarak ifade etmektedir. Gert Krell, devletlerin içerideki aktörlerinin yapmış olduğu tercih ve önceliklerinin devlet tarafından dış dünyaya aktarılması olarak tanımlamaktadır (Uza, 2020, s. 4). Joseph Frankel ise dış politikayı bir hükümetin başka hükümetlerle ilişkileri geliştirmek amacıyla sergilediği çaba ve aldığı kararlar bütünü şeklinde ifade etmektedir (Bozkaya, 2012, s. 3).

Yukarıdaki tanımlardan yola çıkarak dış politika; bir ülkenin karar vericileri tarafından geliştirilen uluslararası sisteme ve diğer devletlere yönelik olarak ulusal çıkarları hayata geçirmek hedefiyle planlanmış olan stratejiler ve davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda dış politika dinamik bir süreç olarak görülmektedir. Amaçları ve eylemleri, stratejileri ve uygulamaları (Efegil, 2018, s. 26) kısaca devletlerin resmi her türlü davranışları ve çabaları dış politika olarak tanımlanmaktadır.

Türkiye ve Suudi Arabistan'ın almış oldukları dış politika kararlarını ve bu kararlara ilişkin süreci en iyi şekilde kavrayabilmek için uluslararası faktörlerin, devlet dışı aktör ve unsurların, sosyolojik faktörlerin, psikolojik faktörler ve devlet kurumları gibi unsurların etkisinin anlaşılabilmesi oldukça önem arz etmektedir.

Uluslararası faktörler içerisine uluslararası sistemin yapısı, ulus-aşırı ve uluslararası aktörler, uluslararası hukuk, uluslararası ahlak kuralları ve insan hakları gibi başlıklar dahil edilmektedir. Devlet dışı aktörler içerisine ulusal toplum özellikleri, kamuoyu, medya, sosyal gruplar, iç muhalefet, ülke ekonomisi ve toplumsal aktörler girmektedir. Sosyolojik faktörler içerisinde modernleşme, milliyetçilik, kültür, siyasal kültür, din, kimlik ve ahlaki ilkeler yer alırken; psikolojik faktörler içerisine ise dış politika aktörlerinin özellikle liderin kişisel/kişilik özellikleri, karar vericinin dünyaya ilişkin inançları ve görüşleri girmektedir (Kalaycı, 2017, s. 34).

1.2. Dış Politika Analizi Kavramı

Dış politika analizi, uluslararası ilişkiler disiplininin alt dalı olarak kabul edilmiş bir çözümleme düzeyidir. Egemen devletlerin almış oldukları kararların nasıl ve ne şekilde alındığını, kararın hangi temellere dayandırılarak sonuca bağlandığını inceleyen, sistematik biçimde çalışmasını ve uygulanmasını sağlayan disiplinin bir parçası haline gelmiş olan dış politika analizi kavramının temeli 1950'lere dayanmaktadır (Şihmantepe, 2016, s. 9).

Dış politika analizine dair çalışmalar yapılırken temel aktör devlettir. Bizim bu çalışmamızda inceleyeceğimiz devletler Türkiye ve Suudi Arabistan'dır. Çalışmalarda devletin ana inceleme unsuru

olmasının dışında devlet dışı aktörler de ilişkilerde önemli yer tutmaktadır (Yenikeçeci, 2020, s. 16). Devlet dışı aktörler birey, sistem, davranış gibi farklı öğeleri de bünyesinde bulundurmakta ve politika analizi içerisinde işlemektedir. Çünkü birbirine bağlı olan parçaların çözümlenmesi ve sonucunda da analiz yapılarak irdelenen değişkenlerin tek bir düzleme oturtulması yeterli gelmemektedir. Bundan dolayı da dış politika analizi ile ilgili çalışmalar yalnızca odağına devleti almıyor aynı zamanda yukarıda ifade edildiği üzere birey ve sistem gibi diğer faktörleri de odağına alıyor veya bir diğer ifade ile bünyesinde barındırıyor diyebiliriz (Öztop, 2016, s. 27).

Devletler hem iç siyasette hem de dış siyasette zaman zaman bazı sorunlar ve dönüşümler yaşamaktadır. Dış politika analizi yapısı gereği farklı alanlarda çalışma yapan araştırmacılara birleşim sağlayan bir köprü rolü üstlenmektedir (Yenikeçeci, 2020, s. 17). Bu durum dış politika analizini önemli kılan noktalar arasındadır. Dış politika analizi uluslararası ilişkiler çalışmaları ile iç politika çalışmalarını da birbirine bağlamaktadır.

Dış politika analizi, dış politika kararlarının kimler tarafından, hangi şartlar altında ne tür sebeplerden kaynaklı olarak alındığını inceleyen bir kavramdır. Dış politika analizinde esas olarak odaklanılması gereken unsurlar arasında kararın kendisi, karar vericiler ve son olarak da karar verme süreci yer almaktadır (Bölükbaşı, 2016, s. 45).

Dış politika analizinde, dış politikada alınan kararların ve dış politika sürecinin özünü karar alma mekanizması oluşturmaktadır. Dış politikada karar alma sürecinde; bireyler, uluslararası ortam ve iç siyasal sistem gibi üç aşamalı bir aktör sınıflandırması yapmamız mümkündür. Karar sürecinde, karar alıcı bireylerin her ne kadar etkin rol oynadıkları ifade edilse de devlet sisteminin yani iç siyasal sistemin özelliğine göre de farklılıklar gözlenebilmektedir (Gözen, 2009, s. 10).

Tek liderin hâkim olduğu sistemlerde karar alma sürecinde otoriter lider nihai kararı veriyor olsa da lidere danışmanlık yapan kişilerin ve bakanların liderlerin karar almasında yardımcı olduklarını söylemek mümkündür. Ancak otoriter liderlerin veto hakkının olduğu düşünüldüğünde belirleyici unsur burada liderdir diyebiliriz. Demokratik devlet sistemlerinde ise dış siyasette alınan kararlar da iç siyasette olduğu gibi demokratik çerçevede alınmaktadır. Liderlerin otoriter karar almalarının önüne geçmek amacı ile yasama, yürütme ve yargı organları bulunmaktadır. Burada karar alma sürecinde belirlenmiş olan kurallar, çeşitli kurum ve kuruluşlar karar alma sürecinde siyasal sistemin içerisinde bulunmaktadır ancak yine de toplumda bulunan tüm fertlerin karar alma sürecinde aktif rol aldığını söylemek oldukça güçtür (Gözen, 2009, s. 11).

Karar alma sürecinde araştırmacılar odak noktalarına insanı koymuştur. Partiler, örgütler ve kültürel kurumlar diğer odaklanmış olan faktörler olarak karşımıza çıkmıştır. Son olarak şunu ifade etmeliyiz ki tüm bu teorik bilgiler ışığında analizlerde dış politika yapım süreci bir bütün olarak ele alınmalı, devletlerin öngörülemez dış politika davranışları, uygulamaları ve geri besleme süreçleri analize dahil edilmelidir (Yenikeçeci, 2020, s. 21). Analiz yapılırken her durumun kendine ait belirli özellikleri olduğu unutulmamalı ve her analiz konusuna dair ayrı okumalar yapılmalıdır.

2. Ülke Profilleri

2.1. Türkiye Ülke Profili

Nüfusu, 2021 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 84,68 milyon olarak kayıtlara geçmiştir. Resmi dili Türkçe olup para birimi Türk Lirası'dır (TL). Başkenti Ankara'dır. Diğer önemli kentlerini ise; İstanbul, İzmir, Kocaeli, Bursa, Adana, Antalya ve Kayseri olarak sıralayabiliriz. Yönetim şekli; Cumhuriyettir. Siyasal sistemi ise Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'dir. Cumhurbaşkanı; Recep Tayyip Erdoğan, Dışişleri Bakanı; Mevlüt Çavuşoğlu ve Türkiye Suudi Arabistan Büyükelçisi; Ahmet Muhtar Gün'dür.

2.2. Suudi Arabistan Ülke Profili

Arabistan yarımadası dünyanın en büyük yarımadalarından birisidir. Arap Yarımadası bir diğer ifade ile "Şibhü Cezire'tl Arab" yarımada üzerindeki tüm ülkeleri tanımlamak için kullanılan ifadededir. Kısaca "Ceziretülarab" şeklinde de kullanımı olsa da yalnızca "El-Cezire" biçiminde de kullanıldığını ifade edebiliriz. (Büyükcoşkun, 1991, s. 248).

Nüfusu, 2020 IMF verilerine göre 34,81 milyon olarak kayıtlara geçmiştir. Resmi dili Arapça olup para birimi Suudi Arabistan Riyali'dir (SAR). Başkenti Riyad, önemli şehirleri ise Ed-Dammam, Cidde, Mekke ve Medine'dir. İdare şekli Krallıktır. Devlet Başkanı; Kral Selman Bin Abdülaziz El-Suud, Veliht Prens; Muhammed Bin Selman'dır. Suudi Arabistan'ın Ankara Büyükelçisi ise Walid Bin Abdul Karim El Khereiji'dir.

Suudi Arabistan'ın dini açıdan önemli şehirlere sahip olması ülkede turizm sektörünü her daim canlı tutmaktadır. Arabistan toprakları özellikle Müslümanlar için oldukça önem arz etmektedir. Her yıl milyonlarca Müslüman vatandaş Kâbe-i şerife ziyaret gerçekleştirerek hacı olmakla şereflendirilmektedir (Karadağ, 2006, s. 23).

2.3. Türkiye ve Suudi Arabistan'ın Üye Oldukları Ortak Uluslararası Örgütler

Türkiye ve Suudi Arabistan birçok uluslararası örgüte üye iki devlettir. İki ülkenin de üyesi oldukları ortak uluslararası örgütler ve örgütün amaçları aşağıdaki tabloda açıklanmıştır.

Tablo 1. Türkiye ve Suudi Arabistan'ın Üye Oldukları Ortak Uluslararası Örgütler

Uluslararası Örgütler	Kuruluş Tarihi	Kuruluş Amacı
Birleşmiş Milletler (BM)	24 Ekim 1945	Yirminci yüzyılda karşılaşılan savaşların ve olası tehditlerin bir daha yaşanmaması, huzurun, güvenliğin ve barışın uluslararası bir şekilde korunup kollanmasıdır.
İslam İş Birliği Teşkilatı (İİT)	25 Eylül 1969	İslam dünyasındaki birliği ve beraberliği, devletlerin gerek ticari gerek kültürel gerekse siyasi çıkarlarını korumak, iş birliği ve dayanışmayı geliştirmek amacıyla Müslüman devletlerin üye olduğu uluslararası bir kuruluştur.
Dünya Ticaret Örgütü (WTO)	1 Ocak 1995	Uruguay Round anlaşmalarının yakından takipçisi olan üye devletlerin ekonomi ve ticaret alanındaki sorunlarının çözümlendiği ve gelişmekte olan ülkelerin çok taraflı ticaret sistemi ile tanışması ve bütünleşmesine öncülük eden, faaliyetlerini gerçekleştiren bir örgüttür.
Ekonomisi Gelişmiş ve Gelişmekte olan 20 Ülke (G-20)	26 Eylül 1999	Gelişmiş ülkeler ile uluslararası yapının işlevi artmış, gelişmekte olan ekonomilerin de küresel piyasada temsil edilmesi ve mali açıdan daha iyi seviyeye ulaşmaları amacıyla G-20 örgütü kurulmuştur.
Uluslararası Para Fonu (IMF)	Temmuz 1944	Uluslararası ticaretin dengeli bir biçimde gelişimini sağlayıp üye ülkelerin refah düzeyinin (ticari açıdan) en yükseklere çıkmasına olanak sağlamak, dünyada yoksulluğu azaltmaya çalışmak ve çok taraflı dış ödeme sisteminin kurulmasına zemin hazırlamaktır.

3. Türkiye'nin Dış Politikasını Belirleyen Unsurlar

Komşularla sıfır sorun politikası, proaktif, çok boyutlu ve ekonomi merkezli dış politika ilkeleri Türk dış siyasetinin önemli varsayılan ilkeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada şu noktaya değinmek gerekirse, Türk dış politikası ilkeleri elbette bu ilkelerden ibaret değildir ancak en önemli görülen ilkeler ve üzerinde en çok durulan ilkeler bunlardır (Güder & Mercan, 2012, s. 58-59).

Komşularla sıfır sorun ilkesini Türkiye Cumhuriyeti'nin bulunduğu bölgede güçlü olmayı istemesi ve küresel çaptaki olaylarda daha fazla söz sahibi olarak müdahil olmayı istemesi şeklinde ifade edebiliriz. Komşularla sorunları sıfıra indirmek ilkesini mevcut enerji ve enerji gücünü daha fazla olacak şekilde gerek ticari gerek ekonomik ve gerekse barışçıl politikalar uygulayarak ortak iş birliklerine de odaklanılarak gelişmesi şeklinde de ifade etmek mümkündür (Balci, 2021, s. 325).

Proaktif dış politika ilkesine bakacak olursak buna göre; uluslararası ilişkilerde nerede bir problem veya problem teşkil edecek unsurlar var ise Türkiye orada bulunmalı ve problemin ortaya çıkmasında

sorun teşkil eden tarafları bir araya getirip ortak bir paydada buluşturarak Türkiye'nin de söz sahibi olduğu belirtilmelidir. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu bu ilkeyi şu sözler ile ifade etmektedir;

“...nerede bir küresel sorun var ise orada bir Türk görüşü olsun istiyoruz, bir Türk duruşu, bir Türk görüşü. Mademki biz Nizam-ı Âlem, bir dünya nizamı geleneği içinden geliyoruz, bizim bu bölgesel düzenler dışında küresel düzenle ilgili de söyleyeceğimiz temel düşüncelerimiz olmalı” (Güder & Mercan, 2012, s. 61).

Çok boyutlu/yönlü diplomasi ise dünyadaki birçok hükümetin uyguladığı dış politika ilkeleri arasında ilk sırada yer almaktadır. Bu ilkede Türkiye, uluslararası aktörler ile ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemektedir. Esas itibarıyla Türkiye'nin amaçlamış olduğu geliştirme politikası yeni dünya düzeninde içerisinde bulunulan dönemin beraberinde getirmiş olduğu bir durumdur (Tarcan, 2018, s. 256).

Ekonomi merkezli dış politika ilkesine gelince, ticari isteklerin dış politikada çok fazla göz önünde olması Türkiye'ye ait bir olay değildir. Aşağı yukarı dünyadaki tüm devletler kendilerine ait olan dış politika ilkelerini kendi beklenti ve ticari kaygıları üzerine inşa etmektedirler (Güder & Mercan, 2012, s. 68).

Türkiye geleneksel olarak dış politikasında güvenlik ağırlıklı bir çizgi benimsemiş, ülkenin varlığını ve birliğini korumayı esas ilkesi olarak kabul etmiştir (Asal, 2018, s. 38). Uluslararası Hukuk sisteminin Türk dış siyasetinde oldukça önemli olduğunu ifade etmek mümkündür (Taşdemir, 2016, s. 88). 1980'li yıllardan itibaren ülke ekonomisini geliştirmek ve ülke ekonomisinin gelişimini sağlamak dış politika hedefleri arasında yerini almaya başlamıştır. Küreselleşmenin etkisi bu süreci hızlandırmış AK Parti döneminde de önemini koruyarak devam ettirmiştir. AK Parti dönemi dış politikasının bir diğer özelliği de kültürel bağlarımızın olduğu Türk ve İslam dünyası ile ilişkilerimizi güçlendirmenin daha önemli hale geldiği gerçeğidir (Kaya, 2015, s. 89). Burada şunu söyleyebiliriz; Türkiye'nin Batı ile bütünleşme sürecinde karşılaşmış olduğu sıkıntılar oldukça önem arz etmekle birlikte Arabistan ile ilişkilerimizin de üzerinde durulması gereken bir husus olduğunu gözler önüne sermektedir. Türkiye, Arap Orta Doğu'suna yönelik politika yapım sürecinde tarihî, kültürel, sosyal ve dinî köklü bağları göz önünde bulundurarak diyalog tesisini ve uygulanacak olan politikayı bu faktörler üzerine inşa etmektedir.

4. Suudi Arabistan'ın Dış Politikasını Belirleyen Unsurlar

1926 yılından bugüne kadar yabancı müdahalelere, askeri darbelere, değişimlere ve halk hareketlerine sahne olmuş Orta Doğu'da Arap monarşilerinin birçok müdahale ve değişimlerinden çevre ülkelere nazaran daha az etkilenmiş olması ve dirençli şekilde istikrarını sağlamış olması istikrarsızlığın genel geçer hale geldiği bu bölgede Suudi Arabistan'ın 21. yüzyılda sıra dışı bir görüntü sergilemesini sağlamıştır. İstikrarın ve dengenin sağlanmasında dış politika ilkelerinin Arabistan'da da önemli faktör olduğunu söyleyebiliriz (Efegil, 2013, s. 105-107).

Arabistan ülkesi dış politikasını petrol üzerine inşa etmiş daha doğru bir ifade ile bunu tercih etmiştir. Petrolün yanı sıra güvenlik, dini faktörler, dış ticari ilişkiler, bölgede istikrarı sağlamak bu istikrarı devam ettirmek ve Müslümanlar arasındaki iş birliği gibi unsurlar Arabistan dış siyasetinin önemli ilkeleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Diriöz, 2012, s. 97).

Güvenlik her ülkenin olduğu gibi Suudi Arabistan'ın da önem verdiği bir ilkedir. Suudi Arabistan'ın ABD ile olan ilişkisi ve buna bağlı olarak İran ile ABD'nin gerilim yaşaması Suud Hükümetinin güvenlik unsuruna daha fazla önem vermesine neden olmuştur. Suudi Arabistan dini faktörlere özellikle de Müslüman ülkeler arasındaki yardımlaşma ve dayanışmaya oldukça önem vermiştir. Aynı zamanda bir petrol ülkesi olarak Arabistan enerji sektöründeki firmalarını geliştirmiş ve çeşitlendirmiş bu vesile ile de ticaretine önemli derecede katkıda bulunmuştur (Diriöz, 2012, s. 98).

B. TARİHSEL ÇERÇEVEDE TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ

Çalışmanın bu kısmında Araplara karşı her daim ılımlı bir politika uygulamış olan Osmanlı'nın Orta Doğu'nun en önemli ülkelerinden biri olan günümüzdeki adıyla Suudi Arabistan devleti ile ilişkileri II. Abdülhamit Han'ın en büyük hayallerinden biri olan Hicaz demiryolu projesi, İngiltere güdümlü bir girişim olan; Şerif Hüseyin isyanı ve Suudi Arabistan'ın krallığının ilanı Osmanlı Dönemi Suudi Arabistan ilişkileri başlığı altında anlatılacaktır. Cumhuriyet Dönemi ilişkileri; tek parti dönemi ilişkileri Atatürk ve İnönü dönemi ilişkileri başlıkları altında, çok partili hayata geçiş dönemi ilişkileri ise Adnan Menderes dönemi, 1960-1980 dönemi, 1980 sonrası dönem ilişkileri başlıkları altında incelenecektir.

1. Osmanlı Dönemi Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri

Yavuz Sultan Selim, Filistin ve Suriye'yi Mercidabık Muharebesi (1516) ile Mısır'ı da Ridaniye Muharebesi (1517) ile almıştır. Sonuç olarak Memluk Devletine son verilmiş ve devletin himayesi altında olan Mekke ve Medine'de yaşayan halk Osmanlı Devleti'nin hakimiyetini kabul etmiştir (Öztürk, 2010, s. 327).

Osmanlı sultanı olan Yavuz Sultan Selim, 1517 yılında halife unvanını alarak İslam dünyasının sorumluluğunu üstlenmiştir. Padişah Yavuz Sultan Selim halifeliği Kahire'de yaşayan son Abbasi Hükümdarından devralmıştır (Yılmaz, 2020, s. 56-57). Müslümanlar için kutsal kabul edilen mekanlar bugünkü adıyla Suudi Arabistan'ın sınırları içerisinde bulunmaktadır. "Hadimü'l-Haremeyn" unvanı ile Yavuz Sultan Selim, İslam'ın kutsal mekanlarının koruyuculuğunu üstlenmiştir (Yavuz, 1997, s. 26-27). Böylece Osmanlı İmparatorluğu, kutsal mekanlara yapılacak olan saldırıları doğrudan kendisine yapılmış olarak kabul edecek Hicaz ve Necid (günümüz adıyla Suudi Arabistan) topraklarının güvenliğini ve sorumluluğunu üstlenmiş olacaktır. Bu durum da İslam coğrafyasında Osmanlı Devleti'ni önemli bir konuma erdirmiş ve Türkiye ile Arabistan ilişkilerinin olumlu yönde ilerlemesine aynı zamanda ilişkilerde yeni bir dönemin başlamasına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı'nın Arabistan topraklarında hâkim olduğu dönemi ikiye ayırabiliriz: I. Dönem (1517-1840); Osmanlı'nın idari olarak etkili bir biçimde varlık gösteremediği dönemdir. II. Dönem (1840-1917) ise Osmanlı Devleti'nin idari yapısının duyurulduğu ve kendisini her durumda hissettirecek biçimde etkin olduğu dönemdir (Bostancı, 2013a, s. 34).

Osmanlı iktidarı genel olarak Araplara karşı ılımlı bir politika uygulamış ve Arapları Türkleştirmek ya da bir bayrak altında birleştirmek için hiçbir girişimde bulunmamıştır. Araplar da Türk hakimiyetine fazla direnç göstermemiş ve hatta bazı durumlarda da uygulanan politikayı bütün kalıplarıyla kabul etmişlerdir.

Çok kültürlü ve çok milletli bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti sömürgeci olmayı bir kenara bırakalım bulunduğu bölgeyi sömürmeyi dahi düşünmemiştir. Sahip olduğu her şeyini paylaşmıştır. Hatta kendi yurdunu ihmal etme uğruna o bölgeleri geliştirmeyi amaçlamış ve bunun için çalışmıştır (Anık, 2012, s. 125-126). Osmanlı, Hicaz şehrinin tüm masraflarını kendi üzerine almıştır. Osmanlı her sene önemli miktarlarda para ve dürüleri gönderim gücüne sahipti. Bu paralar da Surre-i Hümayun ismiyle bilinmektedir (Akgündüz, 2005, s. 113).

Osmanlı 1914 yılında savaşa henüz girmemişken İngiltere, Akdeniz ve Kızıldeniz' de Osmanlı' ya karşı faaliyetlerini fazlaştırmıştır. Bu dönemde yani Birinci Dünya Savaşı zamanında Arap Yarımadası ve Kızıldeniz' de yaşanan en mühim hadiseler Hicaz bölgesinde baş göstermiştir (Doğru, 2001, s. 53). Bu toprakların politik, dini ve askeri olarak önem arz etmesinin yanında daha önemli ölçeklerde sonuçlar sağlamak için bir taraftan Osmanlı Devleti bir taraftan İngilizler, Şerif Hüseyin'i (Mekke Emiri) tabiri caizse elde etmeye/kazanmaya çalışmışlardır. Osmanlı'ya bir prestij sağlayan hilafeti, İngilizler Türkler' den alarak kendi denetimlerinde Araplara vermek istiyordu. II. Abdülhamid buna karşı mücadele etmiştir. Osmanlı, I. Dünya Savaşı'nda Hicaz bölgesinde bulunan kutsal şehirleri gözetmeye gayret etmiş ancak yeterli miktarlarda ekipman (askeri silah ve diğer gerekli olan materyal) yardımı sağlayamamıştır. İngiltere'nin kışkırtması sonucu 1916'da Araplar (Haşimi Arapları) Osmanlı'ya karşı başkaldırması ve halifeliğin Hristiyan devletler tarafından bölünmesine bir aracılık rolü üstlenmiştir (Sonyel, 1987, s. 53). Bu başkaldırı sonucunda da Mekke Emiri olan Şerif Hüseyin, Hicaz'ın büyük bir kısmına hâkim olarak egemenliğini duyurmuştur. Bu bölgedeki Osmanlı Devleti direniş sembolünün de Medine Müdafaası olduğunu söyleyebiliriz. Fahrettin Paşa türlü türlü zorluklarla I. Dünya Savaşı sona erene kadar Medine şehrini koruyup kollamış, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra da 1919 yılının Ocak ayında teslim olmuştur. Bunun sonucunda da yüzyıllarca idare edilen ve hâkim olunan kutsal topraklardan Osmanlı Devleti ayrılmak durumunda kalmıştır (Bostancı, 2014, s. 117).

1.1. II. Abdülhamid Han ve Hicaz Demiryolu Projesi

Padişah II. Abdülhamid 'in en büyük hayallerinden biri olan Hicaz demiryolu projesi yurdun her bölgesini ve her tarafını kapsayacak kapasitede olan bir projeydi (Altunbaş, 2019, s. 47). II. Abdülhamid, deniz ve demiryollarını tamamlamış iyi bir ulaşım ağına sahip olmanın bir ülkenin gelişmesi ve yücelmesini sağlayacak temel basamaklarından biri olduğunu biliyordu (Çetin, 2010, s. 100).

Bu demiryolu projesini gerçekleştirme hedefinin arkasında dini, siyasi, askeri nedenler ve amaçlar mevcuttu. Projenin yapımı ile Yemen'i ve kutsal yerleri korumak amaçlanmıştı. Ayrıca bu proje ile kervanlarla binbir zorluk ve güçlüklerle yerine getirilen hac yolculuğunun da daha rahat, pratik hale getirilmesi düşünülmüştü ve projenin gerçekleşmesiyle Müslümanların kutsal topraklara olan seyahat süreleri de 50 günden 5 güne inmişti (İrgin Uzun & El Abidin, 2017, s. 573).

Sultan 2. Abdülhamid 1900 yılında projenin temellerinin atılmasını emretmiş, aynı yılın 1 Eylül tarihinde de resmi bir tören sonrasında inşaatı başlatmıştır. Demiryolu hattının başlangıç etabında Şam'dan Mekke'ye sonrasında Cidde ve Akabe şehirlerine bağlantının sağlanması, Yemen'e kadar da genişletilmesi düşünülmüştü (Kürekli, 2010, s. 249).

Projenin yapımı için dünyanın dört bir yanındaki Müslümanlar bağış yapmıştır. Ekonomik planlamanın iyi yapılması ile 1900 yılı ile 1908 dönemini kapsayan yıllar arasında projenin giderlerinin gelirlerinden daha az olması sağlanmıştır. Proje yapımı ilerledikçe Osmanlı Devleti'nin mühendislerinin sayısı artmış, Avrupalı mühendislerin sayısı azalmıştır. Elde edilen tecrübeler ile inşaat bütünüyle Müslüman olan mühendislerce tamamlanmıştır. II. Abdülhamit vasıtasıyla 1908 yılının 1 Eylül tarihinde Hicaz demiryolu ana hatları itibarıyla faaliyetlerine başlamıştır (Çetin, 2010, s. 108-111).

II. Abdülhamit modern ulaşım hatları ile daha iyi bütünleşme sağlanacağını düşünüyordu. Ayrıca savaş zamanları için askeri hareketlilik ile düşmanın kutsal topraklardan uzaklaşması arzulandı (Gülsoy, 1993, s. 233). Sonuç itibarı ile Mondros Ateşkes Antlaşması, İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında 30 Ekim 1918' de imzalanmıştır. Antlaşmanın 16. maddesi uyarınca; Suriye, Yemen, Irak, Asir ve Hicaz bölgesindeki tüm Osmanlı birlikleri, İtilaf Devletleri birliklerine bırakılacaktı. Bunun sonucunda da Osmanlı'nın Hicaz demiryolu ile Suudi Arabistan şehirlerindeki mevcudiyeti son bulmuş oluyordu (Çetin, 2010, s. 114).

1.2. Şerif Hüseyin'in İsyanı

Şerif Hüseyin; 1856'da Mekke'de doğmuş ve Abdülhamit'in iktidarı sırasında mahzurlu görülerek İstanbul'da tutulmuştur. Daha sonra da Şûrâ-yı Devlet üyesi olmuştur. 10 Haziran 1916 tarihinde Osmanlı Devleti'ne karşı isyan çıkarmış, kendisini Arap memleketlerinin kralı olarak ilan ederek adını duyurmuş ve iki ulusun ilişkilerini bozmak isteyen şahıslara malzeme vermiştir. Yönetimi ele geçirdikten sonra İttihatçılar da Şerif Hüseyin'i Mekke emiri olarak görevlendirmişlerdir (Nizamoglu, 2013, s. 124).

İsyan, 1916 yılında I. Dünya Savaşı sırasında Şerif Hüseyin tarafından bağımsız bir Arap Devleti kurma amacıyla başlamış, Arap Milliyetçiliğine göre bir başkaldırı olarak görülmüştür. İsyanın gerekçesi olarak İttihatçı Hükümetin Müslümanların kutsal değerlerini gözetmemesi ve Arap halklarını hiçe sayması olarak açıklanmıştır (McMeekin, 2012, s. 288-297).

Özetleyecek olursak; Osmanlı Hükümeti gerek Arap isyancılarla gerekse İtilaf güçleri ile savaşmak mecburiyetinde kalmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Hükümeti buradan çekilmiştir. İngiliz Hükümeti ise Şerif'e söz verdikleri toprakların önemli bir miktarını vermemiş ve 1917 yılındaki Balfour Deklarasyonu ile Filistin'de Yahudilere ait bir yaşama alanının inşa edileceğine dair yapılan açıklama günümüze kadar uzanan sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Bostancı, 2014, s. 117).

Yukarıda da belirtildiği gibi isyan; 1916'da Dünya Savaşı döneminde Yemen'de Aden, Suriye'de Halep'i içeren bağımsız egemen bir Arap devleti kurmak hedefi ile Şerif Hüseyin tarafından başlatılmıştır. İsyan sonunda da Osmanlı, Hicaz ve Yemen topraklarını kaybetmiş, Suudi Arabistan ise egemenliğini resmen ilan etmiştir (Öztürk, 2017, s. 162-163).

1.3. Suudi Arabistan Krallığının Resmen İlanı

Suudi Arabistan, Arap Yarımadası'nda yer alan en büyük ülkedir. 23 Eylül 1932 tarihinde günümüzde Orta Doğu'nun en büyük ülkelerinden biri olan Suudi Arabistan resmen ilan edilmiştir. İngiltere, Suud topraklarını devlet haline getirmiştir. Devletleşmenin tamamlanması ise 1992 yılına dek sürmüştür (Demir, 2016, s. 7).

Bu süreçte rol oynayan önemli bazı etkenler olmuştur. Bunlar ilk olarak; iki aile ve iki mahalli önder arasında yaşanmış olan birleşmedir. Bu anlaşma ile Suudi Arabistan devleti daha geniş bir alana nüfuz etme isteğinden ve din gibi oldukça hassas ve önemli bir birleştirici unsurdan faydalanmıştır. İkinci olarak; Osmanlı bu dönemde zayıflamış, güç boşluğu meydana gelmiş ve bölgede yayılma kolaylaşmıştır. Üçüncü etken ise; Osmanlı Hükümeti ve İngiltere Hükümeti arasındaki rekabettir. İngilizler özellikle I. Dünya Savaşı döneminde bölgeye hâkim olmak istemiş ve bu şekilde Suudi önderliğini desteklemiştir. Bu durum da Suudi ittifakını kolaylaştırmıştır. Ülkede refahın sağlanmasıyla çeşitli imar projeleri hayata geçirilmiştir (Bostancı, 2020, s. 76-77).

Ülkede huzuru sağladıktan sonra ülkenin tek bir adının olması gerektiği düşünülmüş, imar ve bina çalışmaları başlamış, Necid, Hicaz, El-Ahsa, Asir bölgeleri bir bayrak, tek bir otorite altında toplanmış ve ülke adı 1932 yılında "El Memleketü'l Arabiyyeti's-Suudiyye" olarak ilan edilmiştir (Bostancı, 2020, s. 291). Bu ismi kısaca incelersek, "El-Memleket" kraliyet anlamına gelmekte (yönetim biçiminden dolayı), "El-Arabiyye" Arap olan, Arap anlamına gelmekte (gelmiş olduğu soya bakılarak), "Es-Suudiyye" devleti, hükümeti kuran kişi anlamına gelmektedir. Devletin bu yeni ismini ise Kral Abdülaziz Es-Suud ilan etmiştir.

2. Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türk dış politikası temel olarak batı yönelimli olmuştur. Komşu ülkeler ile ilişkiler her zaman bir çizgide istikrarlı şekilde Türkiye'nin bölgedeki ağırlığının da vermiş olduğu avantaj ile korunmak istenmiştir.

Çalışmanın bu kısmında tek parti dönemi ilişkileri ve çok partili hayata geçiş dönemi ilişkileri incelenecektir.

2.1. Tek Parti Dönemi İlişkiler

Türkiye'de tek parti dönemi, Cumhuriyetin ilan edilmesi ile 29 Ekim 1923 tarihinden itibaren başlamıştır. Milli Kalkınma Partisi (MKP) kuruluncaya dek Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Türkiye'de tek siyasal parti olarak varlığını sürdürmüştür.

Tek parti dönem ilişkileri başlığı altında Mustafa Kemal Atatürk dönemi Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri ve İnönü dönemi Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri anlatılacaktır.

2.1.1. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Başlıca Özellikleri

I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin varlığının son bulmasıyla sonuçlanmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hemen ardından başlayan ve Sevr Antlaşması'nın zeminini oluşturan müdahaleler Türk

İstiklal Savaşı'nın yaşanmasına temel teşkil etmiştir. Osmanlı'nın yıkılmasından sonra egemen bir Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşumunun önemli fedakarlıklar neticesinde olduğunu ifade etmek mümkündür (Keleşyılmaz, 1998, s. 139).

Suudi Arabistan devleti, devletleşme sürecinden önce Hicaz ve Necid Krallığı olarak anılmaktaydı. Ankara-Riyad arasında diplomatik ilişkiler 1929 yılının 3 Ağustos'unda imzalanan bir Dostluk ve Barış Antlaşması ile tesis edilmiştir. 1932 senesine kadar bir devletleşme süreci geçiren ve adı 1932 yılında Suudi Arabistan Krallığı olarak değişen ülkenin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke de Türkiye olmuştur (Ataman, 2009, s. 74).

Mustafa Kemal Atatürk dış politikasının esas amacı; Türk milletini, Türk devletini korumak ve ayakta tutmak olmuştur. Yurtta sulh, cihanda sulh söylemi ile aktif tarafsızlıktan bahsettiğini söylemek mümkündür (Bostancı, 2013a, s. 107). İçinde bulunulan dönemde Avrupa'nın yanında yer almak ya da başka bir ifade ile Avrupa'yı yanına almak şeklindedir. Bunun sebebi ise Avrupa'nın karşısında olan bir Türkiye'nin her zaman zarara uğrayacağı düşüncesi olmuştur.

2.1.2. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri

Atatürk'ün dış politika anlayışına ilişkin görüşleri bizzat kendi sözleri ile açıklığa kavuşmaktadır. Bu temel ilkeler şöyle özetlenebilir:

1. Bu dönem siyasetinin esas amacı egemenliğin sağlanması ve devam ettirilmesidir. Yeni kazanılan bağımsızlığı pekiştirmek ve Türkiye'nin bir devlet olarak batı nezdinde meşruiyetini sağlamak öncelik olmuştur.

2. Öncelikle Türkiye'nin güvenliğini esas alarak hiçbir ulusun karşısında olmayan barışçı bir tutum ve ulusal bir siyaset izlenecektir. Bu ilke daha sonra Yurtta Sulh, Cihanda Sulh şeklinde özetlenecektir. Atatürk'e göre, "Dünyanın filan yerinde bir rahatsızlık varsa bana ne denmemelidir. Böyle bir rahatsızlık varsa tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla alakadar olmalıyız. Hadise ne kadar uzak olursa olsun bu esastan şaşmamak lazımdır" (Çağlar, 2000, s. 321).

1923 ile 1938 yıllarında Türkiye'nin dış politikası bu temeller üzerine inşa edilmiştir. Bu ilkelerden yola çıkılarak; doğu ve batı ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirileceği ve barış içinde denge siyasetini takip ederek uluslararası arenada varlığın sürdürüleceği sonucuna varılabilir (Bayraktar, 2015, s. 664).

2.1.3. Atatürk Dönemi Türk-Arap İlişkileri (1923-1938)

Atatürk dönemi Türk dış politikası çok yönlü bir niteliktedir. İlk olarak Batı'daki devletlerle ilişkilerin olumlu seyretmesi amaçlanmıştır; 1932 Milletler Cemiyeti'ne girişin sağlanması, Hatay probleminin çözüme kavuşması ve Montrö Boğazlar Sözleşmesini örnek olarak gösterebiliriz (Bozkurt, 2003, s. 921). Bir diğer amaç, bölge devletleriyle olumlu bağlantılar kurmaktır. Balkan Antantı ve 1937 yılında imzalanan Sadabad Paketi buna örnek olarak verilebilir. Balkan Antantı, Türkiye Cumhuriyeti'nin katılmış olduğu çok taraflı ilk savunma antlaşması özelliğini taşımakta olup bunu Sadabad Sarayı'nda imzalanmış olan Sadabad Paketi izlemiştir (Işık, 2011, s. 83). Son olarak SSCB ile ilişkilerin

olumlu seyretmesini sağlamak adına Sovyetler ile Paris'te 1925 yılında imzalanan Dostluk Antlaşması örnek olarak gösterilebilir.

Türkiye ve Suudi Arabistan ilişkileri olumlu başlamıştır. Türkiye öncelikle dış tehditleri bertaraf etmekle meşgul olsa da ülkeler arasındaki ilişkiyi geliştirmeyi, dost ve kardeş ülke ilişkilerini iyi seviyeye taşımayı, daha çok yakınlaşmayı ve iyi niyetle birbirlerini koruyup kollayarak anlamayı amaç edinmişlerdir (Bostancı, 2013a, s. 121).

Mustafa Kemal'in Orta Doğu bölgesine ve bu sebeple de Suudi Arabistan ülkesine ilgisinin olmadığını ilk olarak ifade etmek mümkündür. Bu durum Orta Doğu ülkeleri ile olan ilişkilere de yansımış ve Türkiye'yi Orta Doğu'dan uzaklaştırmıştır. Uzaklaştıran ilk etken milliyetçilik ideolojisi diğer etken ise sömürgeci devletlerin bölgeye hâkim olması idi. Bundan dolayıdır ki Atatürk dönemi Türk dış politikasının yönü Batı'ya dönük olmuştur. Bu dönemde sömürgeci Batı devletleri Orta Doğu'da temel siyasi aktörlerdi. Türkiye Osmanlı'nın devamı olmadığını meşru bir siyasi aktör olarak yeni devlet kimliğini ispatlamak istiyordu. Bölgedeki Batı çıkarlarına yeni Türkiye'nin zarar vermeyeceği gösterilmek istenmiş ve bundan dolayı da Batı ile çatışmama temel ilke haline gelmiştir (Gözen, 2002, s. 234).

Egemenlik mücadelesinin kazanılmasından sonra yeni Türk hükümeti Misak-ı Millî de göstermesine rağmen Musul ve Kerkük Türk Devleti içinde bulunmamıştır. Musul sorunu Lozan'da çözülememiş ve Türkiye'yi gereğinden fazla bir şekilde uğraştırmıştır. Çözülememiş olan bu mesele Lozan'dan sonra da dönemin en önemli sorunu haline gelmiştir (Saygı, 2015, s. 164). Bunun dışında tüm amaçlarına ulaşmıştır. Ek olarak şunu da belirtmek gerekirse Musul ve Kerkük'ün Türkiye'nin sınırları içerisinde olmayışı da siyasette yaşanan ilk ciddi başarısızlık olarak tarihe geçmiştir. Türkiye'nin bağımsızlığını ve uluslararası alandaki tanınırlığını ifade eden Lozan'da çözülememiş problemler Türk dış politikasını fazlaca meşgul etmiştir. Sorunların bir kısmı esas itibariyle Orta Doğu coğrafyasına ilişkin olmasına rağmen problem batı devletlerinden kaynaklanmaktaydı. Bu dönemde problemlerin çözümünde Orta Doğu coğrafyasında bulunan hükümetler ve egemenliklerini kazanamamış olmaları gerekçe gösterilerek ciddiye alınmamış bunların yerine bölgede kontrolü sağlayan İngiliz ve Fransız hükümetleri problemlerin çözülmesi için muhatap alınmıştır (Duran & Karaca, 2011, s. 205).

Yeni kurulmuş olan hükümetin önceliği iç politikaya dair yenilikler olmuştur. Bundan dolayı uluslararası arenadaki gelişmeleri takip edememiştir. Zaman içinde Lozan'da çözülemeyen problemlerin çözülmesi ve iç siyasete de olumlu etkisinden dolayı Türk devleti Batı ile yakın ilişki kurma ve Batı'ya yaklaşma sürecini fiilen başlatmıştır. Türkiye'nin Batı'ya karşı bu girişimi Orta Doğu'da olumsuz bir imaj doğurmasına sebep olmuştur. Çünkü; Türkiye Batı'ya yaklaştıkça Orta Doğu'dan uzaklaşmaktaydı. Esas olarak Türkiye'nin Orta Doğu ile ilişkileri geliştirememesinin asıl sebebi ülke olarak, Türkiye'nin bağımsızlığını yeni kazanmış olmasıydı diyebiliriz (Duran & Karaca, 2011, s. 205).

1924 halifeliğin kaldırılması kararı Orta Doğu ülkeleriyle yolların ayrılmasında önemli bir etken olmuştur. Çünkü halifeliğin kaldırılması sadece Türkleri ilgilendiren bir konu değildir bütün İslam alemini yakından ilgilendiren bir hadisedir (Aytepe, 2002, s. 16). Alınmış olan bu karar ile Kuzey Afrika'dan Hindistan'a kadar uzanan bölgede yaşamlarını sürdüren Müslüman halk hayal kırıklığına

uğramıştır (Yücel, 2017, s. 486). İç politikada yaşanan reformlar bölge ve İslam ülkelerinin yabancılaştırmasına yol açmıştır.

Atatürk dış politikası bu dönemde Türk Devleti'ne karşı düşman oluşumunu sağlamamak adına Balkan hükümetleri ile ilişki kurmayı tercih etmiştir. Bu gayenin gerçekleşebilmesi adına da dünyada bağımsız devletlerle iş birliği yapma düşüncesi başlamıştır. Ayrıca bu dönemde dış güçlere de güvenilmemesi gerektiği düşüncesinin hâkim olduğunu söylemek mümkündür (Bostancı, 2013a, s. 157).

1938 yılında Atatürk'ün vefatı üzerine Türkiye'de bir iktidar değişikliği yaşanmış ve İsmet İnönü iktidara gelmiştir. İnönü politikalarında temel olarak Atatürk çizgisini devam ettirirken özelde ise ihtiyat esasına dayalı politikayı sürdürmüştür (İlyas & Turan, 2012, s. 319).

2.1.4. İnönü Dönemi Türk Dış Politikası Temel Özellikleri

İsmet İnönü, Atatürk'ün vefatından sonra 1938 yılında Cumhurbaşkanı olarak göreve gelmiş ve 1950 yılı yani Demokrat Parti'nin iktidara geldiği yıla kadar Cumhurbaşkanlığı görevinde kalmıştır (Tekerek, 2015, s. 149). İsmet İnönü, II. Dünya Savaşı arifesinde görevi devralmıştır. Bu dönemin politika temelleri Atatürk'ün oluşturmuş olduğu esaslara dayanmaktaydı ve İnönü'nün Atatürk'ün en iyi devamcısı olacağı düşünülmekteydi (Yılmaz, 2006, s. 24). İsmet İnönü aynı zamanda Mudanya Ateşkes Antlaşması ile Lozan Sulh Muâhedenâmesini (Lozan Antlaşması) imzalayan kişidir.

1939 yılından sonra yaşanan gelişmeler uluslararası siyasette yeni bir döneme girilmesi anlamına gelmekteydi. Uluslararası ilişkilerde yaşanan hadiseler II. Dünya Savaşı'nın yaşanmasına bir zemin oluşturmuştur (Sarıçoban, 2020, s. 1761-1762). 1939-1945 yılları arası İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllardır ve bu dönemde İnönü'nün çalışmalarının büyük bir bölümünü bu alana harcadığını söylemek mümkün olacaktır. İsmet İnönü II. Dünya Savaşı sırasında sergilediği dış politika stratejileri ile Türk topraklarını ciddi bir enkazdan kurtarmıştır (Yılmaz, 2006, s. 22-24).

Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı sürecindeki esas gayesi savaşa katılmama üzerineydi. Nitekim de Türkiye harp sürecinde aktif tarafsızlığını korumuş ancak bu tutumunu Birleşmiş Milletler üyeliği için harp sonunda bozmuştur. Bu dönemi kısaca denge oyunu dönemi olarak adlandırabiliriz ve bu dönemin baş aktörünün de İsmet İnönü olduğunu ifade edebiliriz. Denge oyunu denmesinin sebebi ise ülkenin çıkarları için gerektiğinde saf dışı kalınmış gerektiğinde savaştaki ülkeler ile ilişkileri geliştirme stratejisi uygulanmıştır. Türkiye tarihin en kanlı savaşının dışında kalarak zoru başarmıştır (Bostancı, 2013a, s. 157-160). Bunun ekonomik maliyeti de yüksek olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra milletlerarası yapılar ile bütünleşmek adına birçok adım atılmış ve başarılı şekilde sonuca ulaşılmıştır. Birleşmiş Milletlerin 1945 yılında kurucu üyesi, Avrupa Konseyi'nin 1949 yılında üyesi, 1952'de de NATO üyeliğini örnek verebiliriz (Özer, 2009, s. 90-91). Fakat izlenen siyasetin ABD ile tek taraflı bağımlılık geliştirdiği şeklinde eleştiriler de söz konusuydu. 1946 yılında çok partili hayata-demokrasiye bir geçişin yaşandığı dönemde Cumhuriyet Halk Partisi dış politikasının Batı'dan gelen baskılara maruz kaldığı karşılaştığımız bilgiler arasındadır. Ancak Türkiye II. Dünya Savaşı ertesini Batı blokunu tercih edecektir.

2.1.5. İnönü Dönemi Türk-Arap İlişkileri

Millî şef İsmet İnönü önderliğindeki Türk Devleti'nin dış politikasında tarafsızlık-bağımsızlık ögesi benimsenmiştir. 1916 yılında Mekke'de merkezi otoriteye karşı Şerif Hüseyin'in isyanı sonrası bir yol ayrımı başlamıştır. Bu yol ayrımından sonra Orta Doğu'da özellikle Arap ülkeleri ile ilişkiler iyi yürütülmeye çalışılmış ve siyasi ilişkilerde de ikili anlaşmalar yapılmıştır (Yılmaz, 2019, s. 44). Suudi Arabistan ile siyasi ilişkilerimiz 1926-1942 seneleri arasında belirli bir seviyede yürütülmeye çalışılmıştır. 1942 yılından sonra elçilik seviyesine yükselmiş ve aynı sene ilk Arabistan büyükelçisi Cumhurbaşkanına güven mektubunu sunmuştur. Diğer taraftan Birleşmiş Milletlerin 1947 yılında yapılmış olan genel kurulunda Türkiye, Arap ülkeleri ile kurulun almış olduğu Filistin'i teslim etme kararını reddetmiştir (Bostancı, 2013a, s. 173).

2.2. Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri

Türk siyasal hayatında çok partili dönem 1945 senesinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) dışında ikinci bir partinin kurulması ile başlamıştır. 1946 yılında yapılan seçimlere Nuri Demirağ önderliğinde Millî Kalkınma Partisi (MKP) katılmış ve çok partili siyasal hayat resmi olarak başlamıştır. DP, 7 Ocak 1946 tarihinde kurulmuştur. DP'nin, 1950 yılında kazandığı seçimlerin tarihi ise 14 Mayıs 1950'dir.

2.2.1. Adnan Menderes Dönemi Türk Dış Politikası Temel Özellikleri

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ilişkiler kapitalist Batı ve Sosyalist Doğu şeklinde iki ana bloka ayrılmıştır (Akin, 2017, s. 119). Türkiye, Sovyet baskısı ile Batı blokunu tercih etmiştir. Türkiye Batı bloku içerisinde ulusal çıkarlarını daha iyi gerçekleştirebileceğine inanmıştı. Batı bloku üyesi olarak Türkiye demokratik bir reform gerçekleştirmiş ve çok partili hayata geçmiştir (Eser, Demirkıran & Çiçek, 2011, s. 18).

Bu dönem (1950-1960) Türkiye'nin iç siyasetinde de milletlerarası politika ortamında da bir değişim dönemi idi. İç siyaset oldukça hareketli idi. İç siyasette öncelikle; çok partili hayata 1946 seçimleri ile geçilmiştir. 1947 yılında yaşanan Soğuk Savaş ve savaşın yaşandığı dönemdeki güvenlik girişimleri bunun sonucunda da SSCB'nin tehdit unsuruna karşı Batı blokunun bir üyesi olmak istenmesi bu dönemde yaşanan gelişmeler olarak ifade edilebilir. Aynı zamanda Türkiye, 1952 yılında NATO'ya girmiş ve bu örgütün sadık bir üyesi olmuştur (Bostancı, 2013a, s. 174).

Bu dönemde ayrıca dış ekonomik ilişkilerde yapısal değişimler yaşanmıştır. Ülkede ekonomik refahı arttırmak ve Avrupa kökenli istikrarsızlığı engellemek hedefiyle Avrupa Birliği'nin temeli sayılan Avrupa Ekonomik Topluluğuna 1959 yılının 31 Temmuz'un da başvuru yapmıştır (Gaytancıoğlu, 2009, s. 49).

Adnan Menderes dış politikası, aktif bir dış politika olmakla birlikte risklerle doluydu ancak buna dikkat edilmemişti. Menderes dış siyasette geleneksel batıcılık politikası uygulamış fakat bunlar kadar geleneksel olan dengencilik ve statükoculuk ilkesinden ciddi ölçüde sapma görülmüştür. Yalnızca ABD'ye bağımlılık sergilemiş, Doğu ile Batı arasındaki dengeleri (Oran, 2001, s. 498) ve Batı'nın içinde oluşan gelişmeleri izlemiş, uluslararası arenada yaşanan gelişmeleri de takip ederek Batı bloku ile kendini sınırlamak istemiştir.

2.2.2. Menderes Döneminde Türkiye'nin Arap Politikası

Belirtildiği gibi Türkiye II. Dünya Savaşı sonrasında Kuzey'den gelmiş olan SSCB baskısını önemli bir biçimde hissederek Batı blokuna kaymıştır. Kurulan her devletin bir Sovyet müttefiki olacağı düşüncesi ile planlama iyi yapılmamış ve bunun sonucunda da İsrail'i ilk tanıyan İslam ülkesi olmuş, Bağdat Paketi kurulmuş, Suriye ile savaş eşğine gelme gerilimi yaşanmış, Süveyş bunalımında sergilenmiş olan tavır gibi yaşanmış hadiseler aslında mevcut olan bir psikolojik hazırlıksızlığı gözler önüne sermekteydi. Batı'ya karşı anti-sömürgeci söylemi Türkiye'yi Arap kamuoyunda sömürge ülkelerinin bölgedeki stratejik ortağı olarak göstermeye başlamıştır (Yılmaz, 2016, s. 225).

1955 yılındaki Bağdat Paketi ile 1965 yılının sonlarında yaşanan Kıbrıs Meselesi Türkiye ile Suudi Arabistan ilişkilerinde dönüm noktası olan olaylardır. Bağdat Paketi tasarısı, bir Amerikan projesidir ve buna rağmen Türkiye hızlı bir şekilde projeyi benimsemiş, Orta Doğu'yu da içine alan bir müdafaa sistemi kurmayı amaçlamıştı. Ancak projedeki İngiliz varlığı Arapların Türkiye'ye karşı endişesini daha da arttırmış sonucunda da Türkiye'nin bölge ülkelerinden biraz daha uzaklaşmasına ve daha fazla Batı'ya bağlanmasına sebebiyet veren bir niteliğe evrilmiştir. Mısır'ın en fazla tepki gösterdiği Pakta, Suriye ile Suudi Arabistan iyi gözle bakmamıştır. Böylece, Orta Doğu'da ve özellikle Arap kuşağında birleştirici bir rol oynaması beklenen Bağdat Paketi aksine bu kuşağın parçalanmasına etki etmiştir. 1965 Kıbrıs Meselesi ise Türkiye'yi Arabistan ulusuna karşı ılımlı politika uygulayarak Arap coğrafyasına yöneltmiştir (Bostancı, 2013a, s. 179).

Adnan Menderes, Başbakanlık vazifesinden 27 Mayıs darbesi günü alınmış ve sonrasında da Yüce Divan 'da yargılanmıştır. 62 yaşındaki Menderes, mahkemede suçlu bulunarak İmralı Cezaevi'ne sevk edilmiş, 1961 yılının 17 Eylül'ü sabahında da asılarak idam edilmiştir (Topçu & Akılmak Topçu, 2017, s. 75).

2.2.3. 1960-1980 Yılları Türk Dış Politikası Temel Özellikleri

1960-1980 yılları arası dönemde Türkiye iç siyaset ve dış siyasetinde önemli problemler ile karşılaşmıştır. İç politikada 27 Mayıs 1960 Darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül 1980 Darbesi olmuş ve siyasette büyük sarsıntılar yaşanmıştır. 14 Dışişleri Bakanı ve 21 farklı yönetim bu dönemde işbaşına gelmiştir.

İhtilalle birlikte 1960'ların ilk yarısının dış politika yönünden bir geçiş, bir düşünüş, bir gözden geçirme ve ayarlama devresi olduğunu söylemek mümkündür. 60 darbesinde Türkiye'de gerek iç politika gerek dış politikada önemli ölçüde değişimler yaşanmıştır. Darbe sonrası ülke yönetimine el koyan askerler Demokrat Parti'nin uyguladığı tüm politika stratejilerini eleştiriye açmış, kişi hak ve hürriyetleri için daha özgür daha genel bir anayasa yürürlüğe koymuş ve ekonomide Türk ekonomisine planlama fikri çerçevesinde bir yön belirlemeye çalışmıştır (Bostancı, 2013a, s. 205).

İç politikada yaşanan bu gelişmeler Türkiye'nin dış politikasında da önemli değişimler yaşatmıştır. Soğuk savaş ortamında yumuşama (detant) dönemi yaşanıyor olsa da iki blok arasında sorunların yaşanmaya devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu çerçevede Türkiye'nin dış siyasette karşılaştığı ilk kırılma noktası, ilk sorun 1962 Küba Sorunu olmuştur (Gemuhluoğlu, 2003, s. 159).

ABD başkanı Johnson tarafından dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'ye 1964 yılının 5 Haziran tarihinde gönderilmiş olan Johnson mektubu bir diğer ifade ile "Meşhur Mektup" Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini önlemek amacıyla yazılmıştır. Yaşanan bu Johnson mektubu olayı Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye ilişkileri arasında yaşanmış olan ilk pürüz olarak kayıtlara geçmiş ve ilişkiler inişli çıkışlı devam etmiştir (Çelik & Özgöker, 2020, s. 61). 1964 yılında Johnson mektubuna dengeli şekilde yanıt verilmiştir. Kıbrıs bunalımı ile Amerikan Cumhurbaşkanı Johnson'un İsmet İnönü'ye göndermiş olduğu mektup Türkiye'yi ulusal menfaatlerine daha uyumlu bir siyaset uygulamaya sevk ettirmiştir (Bostancı, 2013a, s. 206). Batı yanlısı Türk dış politikası terk edilmeye başlanmış olsa da tam anlamıyla Batı'dan kopuş söz konusu olamamış, çok yönlülüğe doğru bir geçiş yaşanmıştır.

Türkiye'de 1971 yılında emir komuta zinciri dışında gerçekleşmiş olan bir darbe girişimi söz konusu olmuştur. Dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in iktidar üzerindeki kontrolünü kaybettiği gerekçesiyle askerinin yapmış olduğu darbe girişimi olarak da ifade edebiliriz. 12 Mart 1971 Muhtırası'nın ardından oluşturulan hükümet ara rejim hükümeti olarak adlandırılmıştır. Ara rejim hükümeti döneminde Türkiye ile Orta Doğu ilişkileri gerilemiştir. Bunun sebebi ABD merkezli dış politika stratejilerinin uygulanmış olmasıdır. Ara rejimin sona ermesi ile ilişkiler yeniden çok taraflı yöne doğru evrilme/eğilim göstermiştir. Bu duruma sebep iki temel faktör vardır; 1973 yılında yaşanan Arap-İsrail Savaşından sonra OPEC üyesi devletlerin petrol fiyatlarında artış yapmaları ve petrole getirdikleri kısıtlama ülke ekonomisinin olumsuz şekilde etkilenmesine neden olmuştur. Diğer neden ise siyasal nedendir; 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı Türkiye'nin Batı ülkeleri ile ilişkilerini olumsuz etkilemiş ve gerginliğe yol açmıştır (Tatlidil, 2013, s. 176-178). Hiç şüphesiz 1974 yılında yaşanan Kıbrıs Harekâtı dönemin en önemli olarak kabul edilen gelişmesidir.

Ecevit, bağımsız dış politika vaadi ile 1973 seçimlerini kazanarak iktidara gelmiştir. 1973-1980 yılları "Ecevit ve Milli Cephe Hükümetleri Dönemi" olarak kayıtlara geçmiştir (Balci, 2021, s. 170-173). Ecevit'in yapmak istediği politikaları uygulamaya koyabilmesi noktasında Kıbrıs'taki gelişmeler hükümet için birer fırsat niteliğinde olmuştur.

Kıbrıs harekâtı dönemin başbakanı Bülent Ecevit önderliğinde 1974 yılının 24 Temmuz tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kıbrıs'ta başlatmış olduğu askeri bir harekâttir. Esas olarak Türkiye, adaya müdahale yapabilecek askeri hazırlıklarına 1964 yılında yaşanmış olan yukarıda da bahsetmiş olduğumuz mektup krizi gerginliğinin ardından başlamıştı (Balci, 2021, s. 174). Birinci harekât Yunanistan hükümetinin destek vermiş olduğu 15 Temmuz 1974 Kıbrıs darbesinin akabinde gerçekleştirilmiştir. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, 29 Temmuz 1974 tarihli 573 sayılı vermiş olduğu kararında harekâtın birinci ayağının milletlerarası antlaşmalar çerçevesi dahilinde gerçekleşmiş olduğunu ifade etmiştir. İkinci harekât ise 14 Ağustos'ta başlatılarak Kuzey Lefkoşa da dahil olmak üzere adanın yaklaşık olarak yüzde 37'si Türklerin kontrolü altına geçmiş ve bu şekilde sonuçlanmıştır. Fakat harekâtın ikinci ayağının dünya kamuoyunda ilk harekât gibi olumlu karşılanmadığını ve birçok uluslararası kuruluşun bu harekâta yasa dışı istila şeklinde tanımlama yaptığını söylemek mümkündür (Balci, 2021, s. 176). Şunu ifade edecek olursak, Türkiye'nin yapmış olduğu bu müdahale 1960 Garanti

Antlaşmasına (Emek, 2014, s. 12-13) göre meşrudur. Yasal olmayan bir durumda söz konusu değildir (Yılmaz, 2017, s. 93).

Kıbrıs müdahalesi ile Ankara-Washington ilişkileri en gerilimli döneme girmiş ve bu durumda 12 Eylül 1980 darbesinin en önemli sebeplerinden biri olarak kayıtlara geçmiştir (Balci, 2021, s. 177).

Sonuç olarak, 1960-80 döneminde Türkiye-ABD, Türkiye-Yunanistan, Türkiye-SSCB ve hatta Türkiye-Orta Doğu ilişkilerinde Kıbrıs sorunu belirleyici bir aktör olmuştur. Sorun dış politikayı yönlendiren temel bir belirleyici faktör konumundaydı da diyebiliriz.

2.2.4. 1960-1980 Yıllarında Türkiye'nin Arap Politikası

Türkiye bir dış politika amacı olarak ve dünyadaki gelişmeler nedeniyle dış siyasetinin ana yönelimini değiştirmeksizin dış politikadaki bağlantılarını çeşitlendirmek gerekliliğiyle sosyalist ülkelerle olduğu kadar Arap ülkeleriyle de ilişkilerde önemli değişikliklere gitme kararı almış ve iyi ilişkiler sürdürmeye başlamıştır. 22-24 Mayıs 1967 yılında Orta Doğu bölgesindeki büyükelçilerin tamamı yönetim merkezine çağrılmış ve Arap devletlerin aleyhine olacak hiçbir anlaşmaya taraf olunmayacağı belirtilmiştir (Tatlidil, 2013, s. 171). Türkiye bu dönemde II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan döneme kıyasla daha dinamik bir siyaset izlemiş, Batı'dan uzaklaşarak Doğu'ya yönelmiş ve değişen uluslararası ortama kendini uyarlamaya çalışmıştır. Bunu yaparken komşularıyla da diğer ülkeler ile de bağlantısını koparmamış ve çok yönlü dış politika ilkesini başarıyla uygulamıştır (Bostancı, 2013a, s. 206-207).

1955 yılındaki Bağdat Paktı ile 1965 yılının sonlarında yaşanan Kıbrıs Meselesi Türkiye ile Suudi Arabistan ilişkilerinde dönüm noktası olan olaylardır. 1955 Bağdat Paktı Türk Devleti'nin itibarını zedelemiş ve Türk-Arap ilişkilerini bozmuştur (Bostancı, 2013b, s. 182). 1965 Kıbrıs Meselesi ise Türkiye'yi Arabistan ulusuna karşı ılımlı politika uygulayarak Arap coğrafyasına yöneltmiştir (Bostancı, 2013a, s. 179). 1967 yılında meydana gelen Arap-İsrail Savaşının yaşanması da Türkiye'yi tarafsızlık politikası izlemeye sevk etmiştir (Oran, 1999, s. 789). İzlenen bu politika Arap dünyasında da pozitif yankı uyandırmıştır.

1970'li yıllarda Hükümet, Arap Hükümetleri ile ilişkilerde geçmiş döneme kıyasla daha temkinli davranmak istemişse de ayrıca bir yakınlaşma politikası da izlemek istemiştir. Ticari ilişkilerin gelişimini sağlamak ve uluslararası meselelerde tek başına olmak istememek Türkiye'nin Arap Devletler ile yakınlaşma siyasetinin ana amaçları olarak karşımıza çıkmaktadır (Tatlidil, 2013, s. 176).

2.2.5. 1980 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Özellikleri

12 Eylül'e yaklaşırken ülkede 1977'den sonraki siyasal düzenin 1970'lerin ilk çeyreğinde başlamış olan dönemden kalmış bir devam niteliğinde olduğu ifade edilmektedir. 1970'li yıllarda genel olarak Türk iç siyaseti istikrarsızlaşmış ve istikrarı sağlamak için de 1980 askeri darbesi yaşanmıştır. Uluslararası alanda yaşanan gelişmeler, Turgut Özal'ın izlemiş olduğu siyasi politikalar ve 12 Eylül'ün yaşanmasının ardından oluşan bazı unsurlar dönemin dış siyasetini şekillendirmiştir. Bu dönemin Amerikan eksenli dış politika ve özerk dış politikadan sapma gibi politikaların izlendiği yıllar olarak anıldığını söyleyebiliriz.

Türkiye'nin jeo-stratejik konumundan kaynaklı olarak güvenlik kavramı her zaman önem arz etmiştir. Özellikle 1980 öncesi dönemde Türkiye'de iç sorunlar artmış, 61 anayasasının güvenliği sağlamada yetersiz kaldığı kabul edilmiş ve 1982 anayasası ilan edilmiştir (Dursun, 2008, s. 422).

1983 seçimlerinde tek başına iktidara gelmiş olan Turgut Özal ekonomi temelli dış siyaset modelini benimsemiştir. İzlenen ekonomi temelli yöntemlerin Orta Doğu politikasında da etkisini gösterdiğini söylemek mümkündür (Sinkaya, 2011, s. 86-87). Özal döneminde geleneksel dışa dönük olmayan dış siyaset kendini daha pasif olmayan üretken bir politikaya bırakmıştır. Dış politikada bu dönemde önceki zamanlara kıyasla daha temkinli daha dengeli bir politika izlenerek Türkiye Cumhuriyeti önemli bir ekonomik sıçrayış gerçekleştirmişti diyebiliriz (Dursun, 2008, s. 426). Türkiye'nin, coğrafi konumundan kaynaklı bir köprü görevi görmesinden dolayı İslam dünyası, komşu devletler ve Batı ülkeleri ile diyalogunu arttırması bir puzzle gibi birbirini bütünleyen unsurlar şeklinde ifade edilmektedir (Demiray, 2002, s. 294-295).

Şubat 1984'te Kenan Evren Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiş (Bostancı, 2017, s. 105), Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in yaptığı ziyaretin ardından aynı yılın Eylül ayında Prens Abdullah bin Abdülaziz Türkiye'ye iade-i ziyaret gerçekleştirmiştir. 1985 yılında da karşılıklı ziyaretler devam etmiş ve 1985 yılının mart ayında Başbakan Turgut Özal tarafından Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirilmiştir (Bostancı, 2016b, s. 651).

Bu bilgiler dahilinde bir dış politika analizi yapılacak olursa Türkiye'nin Orta Doğu siyasetinde değişimler görülmektedir. Türkiye, 15 Kasım 1988 tarihinde sürgünde ilan edilmiş olan Filistin devletini ilk gün tanıyan ülkeler arasında yer almıştır (Akçapa, 2021, s. 39). Aynı zamanda İsrail'e karşı düşmanca herhangi bir tavır da sergilememiştir. Türkiye, Filistin sorununda bir dengeleme politikası yürütmüştür. Hatta 1986 senesinde İsrail'e tekrardan elçi atamış ve ekonomik ilişkilerin yeniden canlanmasına zemin hazırlamak istemiştir diyebiliriz. Filistin sorununda Türkiye'nin teorik çerçevede liberal bir tutum sergilediğini söylemek mümkündür. Türkiye-İran ilişkilerinde de buna benzer bir politika izlendiği görülmüştür. 1979 senesinde İran'da yaşanmış olan devrim, yıkılan şah yönetimi ve bunun neticesinde de mollaların yönetiminde kurulan bir İslam rejimi. İran devrimi gerçekleştiğinde yaşanan tüm bu olaylar Türkiye-İran ilişkilerinin kötüye gideceğini düşündürse de ilişkiler kötüye gitmemiş aksine daha da iyi bir ivme yakalamıştır (Dursun, 2008, s. 426).

80'lerde baş gösteren PKK terör örgütüyle mücadele politikası ve ticari anlamda dış ülkelere ihracatın arttırılmasına yönelik politika izlenmesi bunun sonucunda da bölge devletleri ile ilişkiyi pozitif şekilde sürdürmek istemesi Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik olan siyasetini etkilediğini de göstermektedir. Liberal bir kişilik olan Özal, ticari bağlantılarda yaşanan canlanmanın problemlerin çözümünde ve barışın sağlanmasında etkili olacağına inanmıştır (Sinkaya, 2011, s. 86-87). Bu dönemde Orta Doğu'da aktif bir siyaset izlenmiş ve bu şekilde bir strateji kurulmuştur.

1991 senesine gelindiğinde Sovyetler 'in dağılması dünyada iki kutuplu sistemin sonunu getirmiştir. Türkiye bir yandan dünyada oluşan yeni sisteme, yeni siyasi koşullara uygun bir dış politika belirleme süreci yaşarken diğer yandan da bu politikalar ışığında Avrupa Birliği'ne üyelik için ciddi adımlar atmıştır. 11 Eylül 2001 senesinde yaşanmış olan terör saldırıları neticesinde ABD'nin Orta

Doğu'ya uygulamış olduğu politikalarından Türkiye'nin de etkilenmiş olduğunu ve Türkiye'de ABD'nin geliştirdiği terörizmle savaş konseptine karşı bir Amerikan karşıtlığının oluştuğunu söyleyebiliriz (Yalçınkaya, 2006, s. 24).

1999-2002 yılları arası dönem, Türk siyasetinde önemli olayların yaşandığı ve ordunun hükümet karşısında baskın ve ayrıcalıklı rolünün tartışılmaya başlandığı bir dönem olarak kayıtlara geçmiştir. 1999 senesinin başında PKK liderinin yakalanması, kapanan Refah Partisi yerine kurulmuş olan Fazilet Partisi'nin oy oranındaki ivme düşüklüğü ve rejime dair ifadelerindeki tutarsızlığın rejime dair tehdit algısını zayıflattığı, 1999'da Marmara Bölgesi'nde yaşanan deprem felaketi sonrasında Yunanistan ile yakınlaşma ve yine aynı yıl 1999'da Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ye aday ülke olarak kabul edilmesi Türkiye'nin AB ekseninde bir dış politika oluşturmaya başlamasına zemin hazırlamıştır (Fırat, 2004, s. 53). 2002 senesinin Kasım ayında gerçekleştirilmiş olan erken genel seçimlerinde AK Parti tek başına iktidara gelmiştir (Ertan, 2021, s. 986).

2.2.6. 1980 Sonrası Türkiye'nin Arap Politikası

1980'li yıllarda Türkiye'nin dış politikası yeni Osmanlıcı bir bakış açısıyla şekillenmiştir. 1980 askeri darbesi sonrası dış siyasetinde Türkiye Batı'dan uzaklaşıp Orta Doğu'ya özellikle de Körfez Ülkeleri ile irtibatlarını sıklaştırarak kültürel ve güvenlik, siyasi ve ekonomik birçok alanda iş birliği yapmayı hedeflemiştir (Daban, 2017, s. 88). Nitekim 1980 ile 1983 seneleri arasındaki dönemde Arap devletleri ile ekonomi alanındaki ilişkilerin gelişim gösterdiği görülmektedir. Bu dönem, Batı ile ilişkilerin bir iyi bir kötü olarak ilerlemesi Arap topraklarına yaklaşma da bir etken olarak görülmüştür.

Orta Doğu ülkeleri ile olan ilişkiler ekonomik bir temel üzerine oturmuş ve kimlik düzeyinde tanımlanmıştır. Uluslararası arenada 1980'lerin başlarında yaşanmış olan ve 1989 yılına kadar devam eden Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, 1990 yılında Kuveyt'in Irak hükümeti tarafından işgali ve bunun sonucunda da Körfez Savaşı'nın Amerikan müdahalesiyle başlaması, 1980-1988 yılları arasında yaşanan İran-İrak Savaşı Türkiye'nin bölge ile ekonomik ilişkilerini geliştirmesine yol açmıştır. Türkiye'nin fırsatçı diye tabir edilen bir dış politika hamlesi ve Suudi Arabistan'ın Batı korumasını kabul eden Türk dış politikasına benzer politikaları bölgesel çapta iki ülke ilişkilerinde ortaklaşa bir payda oluşturmuştur (Bostancı, 2017, s. 108).

90'lı yıllarda iç siyaset istikrarsız dönemini yaşamıştır (Ertan, 2021, s. 963). Bunun dış siyasete yansımaları ile dış ilişkiler incelendiğinde Suudi Arabistan ile durgun bir dönemin geçtiğini söyleyebiliriz.

26 Aralık 1991 Soğuk Savaş bitimi sonrası süreç Orta Doğu'da var olan düzenin değişmesini mecbur kılmıştır. Söz konusu değişim süreci 2002 yılına dek sürmüştür. 2002 yılında tek başına iktidara gelmiş olan Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti, Türk siyasetinde toplumu tekrardan yorumlamış, devleti yeniden analiz etmiş ve çeşitli araçlar ile değişiklikler gerçekleştirerek sorunlara çözümler getirmiş ve ilişkilerin yeniden gözden geçirilerek düzelmesini sağlamıştır. Bu gerçekleşen değişim ve farklılaşma bazı kesimlerce eksen kayması veya Türk siyasetinin Orta Doğululaşması olarak yorumlanmıştır (Yalvaç, 2012).

AK Parti iktidarı özellikle yakın komşular ile problemleri çözüme kavuşturma ve ilişkilerin pozitif yönde seyri için girişimlerde bulunmuştur. Arap devletlerle birçok alanda (siyasi-ekonomi-kültürel) anlaşmalara imza atılmıştır. Aynı zamanda Arap Birliğine gözlemci sıfatıyla katılım sağlanmıştır. Bu dönemde bazı yorumcular; Türkiye'nin Orta Doğu ile ilişkilerini geliştirmesini, Avrupa Birliği ile daha sağlıklı ilişkiler geliştirmenin bir basamağı olarak gören bir strateji benimsemesi ve bu doğrultuda bir yol izlemeye başlaması şeklinde değerlendirmişlerdir (Özev, 2016, s. 20).

Türk dış politikasının bu yönelimi Türk siyasetinin örnek model teşkil etmesi ve daha aktif bir dış politika izlemesi imkanını sağlamıştır.

2003'te yaşanan ABD'nin Irak'ı işgali sorunu karşısında Suudi Arabistan ile ortak hareket edilerek ortak kaygılar taşınmıştır (Özev, 2016, s. 21).

Türkiye'nin Orta Doğu bölgesindeki varlığını arttırmış olması, bölgenin diğer bir önemli aktörü olan Suudi Arabistan'la olan ilişkileri de kurumsal düzeye taşımış ve Kral Abdullah'ın ülkenin başında olduğu 2005-2015 yılları arasındaki dönemde Türk-Suud ilişkilerini yüksek seviyeye ulaştırmıştır. 2005 yılında ilişkilerin güven artırıcı önlemler politikası zemininde ilerlediği görülmüştür (Ataman, 2006, s. 196).

2006'da iki ülke arasında görüşmeler yapılmış ve görüşmeler sonunda sağlık, ulaşım gibi kategorilerde karşılıklı yatırım ve iş birliği temelinde antlaşmalar imzalanmıştır. Aynı zamanda Filistin sorunu, Lübnan ve Irak sorunları gibi bölgede yaşanan problemler için de görüş alışverişleri yapılmıştır. Kral Abdullah ağustos ayında Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir (Hürriyet, 2006). Bu ziyaret ilişkilerin daha geniş yelpazede açılması bakımından oldukça önem arz etmiş ve diğer bölge ülkeleri tarafından da ilginin yoğunluğunun artmasını sağlamıştır. Kral Abdullah'ın gerçekleştirdiği ziyaretin en önemli konu başlıklarından biri güvenlik olmuştur. ABD'nin müttefiki iken 11 Eylül saldırıları sonrasında Suudi Arabistan Amerikan bağımlılığını kırmak için çeşitli girişimler başlatmıştır. İsrail ile yaşanan siyasi olaylardan sonra benzer durumda benzer endişeleri taşımasından dolayı bölgede etkili bir devlet olan Türkiye ile ilişkileri iyi seviyede tutmaya çalışmıştır (Ataman, 2008, s. 229-230).

Aktif bölgesel liderlik politikası başlatılmış ve bu başlatılan aktif bölgesel liderlik politikası 2007 yılında da devam ettirilmiştir. Mart ayı sonlarında Riyad' da toplanan Arap Birliği Zirve toplantısına Suudi Arabistan ev sahipliği yapmıştır. Arabistan Kralı Abdullah, zirvenin açılış konuşmasında Filistinlilere uygulanan boykotun kaldırılması çağrısını yapmış, bu doğrultuda Filistin konusunda bir barış taslağı hazırlanmış ve örgüt tarafından da kabul edilmiştir (BBC, 2007). Bölgede istikrarın ve barışın gerekliliğine dair uyarılar yapılmıştır. Suudi yönetimi aslında bu ve benzeri gelişmeler ile Arap dünyasının liderliğine sahip olmaya çalışmaktadır da diyebiliriz.

Türkiye 2009 Davos krizi ve sonrasında 2010 yılının aralık ayında başlayan Arap Baharı sürecinde tartışmanın olduğu ülkeler ile ilişkilerini gözden geçirerek iş birliği temelinde yürütmekten vazgeçmiş ve yeniden yorumlamıştır (Yurteri, 2019, s. 185). Türkiye bu dönemde proaktif politika izlemeyi tercih etmiş, Orta Doğu'ya hâkim olma düşüncesi içerisinde bu politikayı sürdürmüştür. Bu dönemde bu yeni düzende Suriye çatışmasına bağlı olan güvenlik sorunları da ülkenin dış politikasında en çok konuşulan gündem problemi olarak yerini almıştır (Kardaş, 2013, s. 72). Aynı zamanda 2009 senesinde yaşanan bir

diğer gelişme de dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Suudi Arabistan hükümetine ziyaret gerçekleştirmesi ve burada Suudi Şurası'nda (Danışma Meclisi) konuşma yapması olmuştur. Abdullah Gül aynı zamanda Suudi Danışma Meclisi'nde konuşma yapan ilk yabancı Müslüman olma unvanını da kazanmıştır (Ayhan, 2010, s. 31).

2010 yılına gelindiğinde ise iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin aynı seviyede seyrettiğini ifade etmek mümkündür. 2010'da dönemin Başbakan'ı Recep Tayyip Erdoğan'a Kral Faysal tarafından "Uluslararası İslam'a Hizmet Ödülü" verilmiştir (Özev, 2016, s. 20-21). Arabistan'da Kral Abdullah ile yapılan görüşmede Filistinli grupların birleşmesi, Filistin konusunda tüm Arap ülkelerinin ortak bir tavır geliştirmesi, İsrail'in yeni yerleşim alanları inşa etmeyi durdurması, barış görüşmelerinin yeniden başlatılması, İran'ın nükleer silah üretme sürecini durdurması, Yemen'de iç şiddetin durması konusunda benzer tavırlar içinde olduğu vurgulanmıştır. Irak ile Afganistan sorunlarında fikir birliği içinde olduğu da açıklanmıştır. Ayrıca iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması kararlaştırılmıştır (Ataman, 2011, s. 214-216).

2011 yılına gelindiğinde Suudi Arabistan Arap Baharını kendisi için büyük bir tehdit olarak görmüştür. Müslüman Kardeşler Hareketi örgütü bu süreçte ortaya çıkmış ve Arap hükümeti tarafından bu örgütün etkisiz hale getirilmesi gerektiği düşünülmüş, Türkiye tarafında ise tüm grup ve örgütlerin demokratik temel ile bu sürece kısıtlanmadan katılmaları gerektiği düşünülmüştür. Bu düşünce iki ülke ilişkilerinin seyrinde bir belirsizliğin oluşmasına sebep olmuştur (Özev, 2016, s. 11-12).

Arap Baharı döneminde Irak'ta İslam devleti merkezi oluşmuştur. Bu kuruluş Suriye'de devletin etkisinin azaldığından dolayı kısa bir zaman içerisinde etkisini arttırmış ve Türkiye-Suudi Arabistan ülkeleri içinde bir tehlike unsuru olmaya başlamıştır. Türkiye, Irak Şam İslam Devleti'ni 2013 yılından itibaren terör örgütü olarak kabul etmiştir (Cengil & Aydın, 2014, s. 53).

İki ülke IŞİD'in durdurulmasını istemekteydi. Çünkü ülkelerin iç siyasi istikrarını ve Batılı devletlerle ilişkilerin devamlılığı için bir tehlike oluşturmaktaydı. IŞİD mücadelesinde Türkiye'nin ilk önceliği PKK probleminin çözüme kavuşması idi. Suudi Arabistan'ın amacı ise Suriye ve Irak'ta etkisini arttıran İran'ı dengelemeye çalışmaktı. Türkiye, Suriye krizi sorununda Suudi Arabistan'ın tezlerine yakın durmuş ve bu durum sonucunda da iki ülke ilişkileri birlikte hareket etmeleri adına tekrardan bir zemin oluşturmuştur (Özev, 2016, s. 24).

2013 yılına geldiğimizde yaşanan bazı olaylar iki ülkenin izlediği benzer politikalardan uzaklaştığını göstermektedir. Mısır'da meydana gelmiş olan darbede iki ülke hükümetleri karşıt pozisyonlar almış ve bu durum da ilişkilerde gerilime yol açmıştır. Türkiye Mursi yönetimine desteğini açıklamış Suudi Arabistan ise darbeci Sisi tarafında yer aldığı ifade etmiştir (Erboğa, 2018, s. 283). Mısır konusunda farklı görüş ve tutum sergilense de üsluplar dengeli bir şekilde kullanılıp diyaloglar uygun zeminde gerçekleştiği için bu sorunun diplomatik bir krize dönüşmesine izin verilmemiştir. Mısır meselesinde bölgede bulunan ülkelerin arasında net bir şekilde konumunu belirten iki ülke Türkiye ve Suudi Arabistan olmuştur.

2015 yılında, 2013 yılının ikinci yarısında ve 2014 yılı boyunca bozuk olan diyalogun düzelmesi için Kral Abdullah'ın vefatı ve yerine gelen Kral Selman ile güçlendirilmesi adına çeşitli hamleler

yapılmıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan vefat eden Suudi Arabistan Kralı Abdullah'ın cenazesine bizzat katılmış ve yeni krala başsağlığı dileklerini bildirmiştir. Buna ek olarak Türkiye'de 24.01.2015 tarihinde Kral Abdullah'ın vefatı nedeniyle 1 günlük milli yas ilan edilmiş ve milli yas kapsamında kamu kurum ve kuruluşlarında bayraklar yarıya indirilmiştir (Anadolu Ajansı, 2015).

Siyasal değişimin bir tehlike olarak algılandığı Suudi Arabistan, 2015 Ocak ayında Kral Selman'ın ilk günlerinde birtakım radikal değişikliklere sahne olmuştur (Öztop, 2019, s. 203). Kral Selman kabinede yapmış olduğu görevden alma ve atama kararları ile saltanatın yönünü değiştirmiş ve bu şekilde Abdulaziz bin Suud'un oğulları arasında devredilen tacın bir kuşak sonrasına torunlara aktarılmasını sağlamış hem de uzun yıllardan beri ülkede dışişleri bakanlığı görevini yürüten Prens Suud'u görevden alarak Suudi Arabistan'ın daha cesur bir dış politika izleyeceğinin sinyallerini vermiştir. Verilen bu kararlar ile saltanat için mücadele edecek aday sayısı bir anda artmıştır (Özler, 2014, s. 13).

2015 yılının 1-2 Mart tarihlerinde Erdoğan Riyad'da Kral Selman ile bir araya gelerek bölgede yaşanan gelişmeleri ve ikili ilişkilere yansımalarını, bölgenin güvenliğini ve iş birliği konularını masaya yatırmışlardır. Ayrıca bu görüşme sonucunda Suriye'de muhalefete verilen desteğin arttırılması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Yine aynı yıl içerisinde Arabistan'ın Yemen'e başlatmış olduğu hava operasyonlarında Türkiye'den lojistik destek sağlanacağı açıklanmıştır. Aynı zamanda Türk Hükümeti yetkilileri İran ve terörist grupların Yemen'den çekilmesi gerektiğini dış basındaki röportajlarında ifade etmekteydiler. İran'ın bölgeyi etkisi altına almasından rahatsızlık duyduğunu belirten Türk Hükümeti İran'ı karşısına almış, Suudi Arabistan'a destek verdiğini açık bir şekilde dile getirmiştir. Yapılan tüm bu politik hamleler karşılık bulmuş ve Suudi Arabistan'dan ülkemize ziyaretler gerçekleşmiştir. 2015 senesinde iki ülke arasında yaşanan önemli bir diğer gelişme ise Suudi Arabistan'ın Türkiye ve Mısır'ın da içinde bulunduğu 34 İslam ülkesinin terörle mücadele etmek adına ortak bir askeri ittifak kurduğunu duyurması olmuştur. İttifak merkezinin Riyad'da olacağı ve Orta Doğu coğrafyasında meydana gelecek herhangi bir istikrarsızlaştırıcı durumda hedefini alacağı belirtilmiştir. Orta Doğu coğrafyasının iki zıt görüşe ayrılmasının en somut göstergesi söz konusu ittifaka İran, Suriye ve Irak'ın dahil edilmeyişi olmuştur. Türkiye'nin bulunduğu blok ise Suudi Arabistan'ın başı çektiği blok olarak ifade edilmiştir (Ataman, 2016, s. 155-157).

14 Nisan 2016 tarihinde Erdoğan ve Kral Selman bir görüşme gerçekleştirmiş ve Suudi-Türk Koordinasyon Konseyi'nin oluştuğunu duyurmuşlardır. Konsey'in ilk toplantısı 2017 yılının 7-8 Şubat tarihlerinde Ankara'da yapılmıştır. Aynı zamanda dönemin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2017 senesinde şubat ve temmuz aylarında Suudi Arabistan'a yapmış olduğu ziyaretlerle Türkiye ile Suudi Arabistan arasında iki zirvenin gerçekleştiğini de ifade etmek mümkün olacaktır (Anadolu Ajansı, 2022).

2018 yılına geldiğimizde Suudi Arabistanlı gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın öldürülmesi ilişkilerde kırılmanın meydana gelmesine sebep olmuştur (Telci, 2018, s. 7). 2 Ekim 2018 tarihinde Suudi Arabistan'ın Türkiye'deki başkonsolosluğunda Suudi Arabistan hükümeti ajanları tarafından bir suikast düzenlenmiştir. Bu suikastın gerçekleşme biçimi ve etkileri sadece iki ülkede değil küresel boyutta büyük yankı uyandırmış, olayın nasıl ve ne şekilde sonuçlanacağı yakından takip edilmiştir.

Türk yetkililer bu olayın açıklığa kavuşması için bir sene boyunca tüm delillerin toplanmasını sağlamış, güvenlik kamerası görüntülerini paylaşmış ve suikastın Muhammed Bin Selman tarafından gerçekleştiği gerçeğini gözler önüne sermiştir. Bunun üzerine suikastın gerçekleştiği tarihten yaklaşık bir yıl sonra 26 Eylül 2019 tarihinde Veliht Prens Selman “*Bütün sorumluluğu üstleniyorum çünkü bu olay benim sorumluluğumda oldu.*” sözleri ile Kaşıkçı cinayetine dair sorumluluğu üstlenmiştir (BBC, 2018). Bu olay üzerine ilişkilerde durağan bir sürece girilmiş 2020 yılında Suudi Arabistan Türk ürünlerine boykot uygulamaya başlamıştır. Aynı zamanda 2020 senesinde başlayan Covid-19 salgın döneminde yasaklanmış olan Hac ve Umre ziyaretleri de içlerinde Türkiye olmak üzere dört ülkenin dışında tüm vatandaşlara açılmış fakat Türk ziyaretçilere yasak devam etmiştir.

2021 yılına geldiğimizde Türkiye’de enflasyonun yükselmesi ve Türk lirasının değer kaybetmesi Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesine zemin hazırlamış ve bu yönde politikalar izlenmesine temel teşkil etmiştir (TUİK, 2022).

Suudi Arabistan bu süreçte İstanbul’da devam eden 26 sanıklı Kaşıkçı cinayeti davasının kendi ülkesine devri taleplerini daha da yoğunlaştırmış ve Türkiye de 2022 nisan ayında Kaşıkçı dosyasını Suudi Arabistan adli makamlarına devrettiğini ifade etmiştir (BBC, 2022).

Ankara-Riyad arasında yaşanan siyasi rekabet iki ülke için ekonomik maliyetleri artırmıştır. Bu durumdan kurtulmak amacıyla stratejik rekabetten ziyade güçlü stratejik iş birliğine ihtiyaç duyulmuş ve bu doğrultuda adımlar atılarak ikili ilişkilerde yakın iş birliği dönemi başlamıştır.

Kaşıkçı cinayeti ile gerginleşen Suudi Arabistan ile ilişkilerde son dönemde yeniden bir canlanmanın olduğunu ifade etmek mümkündür. Türkiye’nin gerçekleştirmiş olduğu 28 Nisan 2022 tarihinde Cidde ziyareti ile iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönem başlamış ve yaklaşık 2 aylık bir aranın ardından Riyad yönetiminden bir iade-i ziyaret gerçekleşmiştir. Türkiye’nin ilişkilerdeki uyguladığı yapıcı adımlar sonuç bulmuş ve 2022 haziran ayında Suudi Arabistan tarafından Türkiye’ye yapılan iade-i ziyarette 2018 yılından 2022 yılına kadar devam etmiş olan Türk ürünlerine uygulanan ambargonun kaldırıldığı Kral Selman tarafından açıklanmıştır.

Görüşmenin samimiyet ve kardeşlik ortamında gerçekleştiği ve Ankara’daki bu görüşmede iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik, askeri, güvenlik ve kültürel ilişkiler dahil olmak üzere ikili ilişkilerde yeni bir iş birliği döneminin başladığının vurgusunun yapıldığını, iki ülkenin ve tüm kesimlerin ortak çıkarlarına katkı sağlayacak şekilde tarihi kardeşlik temelinde iş birliğinin geliştirilmesi adına adımların atılacağı ifadeleri kullanılmıştır.

Son olarak yakın iş birliği dönemi ile iki ülke ilişkilerinde yaşanacak olası gelişmelerin yalnızca Türkiye-Suudi Arabistan’ı değil tüm bölgeyi etkileyeceği düşünülmektedir. Türkiye, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar ve Mısır arasındaki stratejik anlaşmalara zemin hazırlayacağı aynı zamanda Bahreyn, Kuveyt, Umman gibi diğer Körfez ülkeleri ile Türkiye arasında ikili ticaret anlaşmalarına olanak sağlayacağı ifade edilmektedir.

Sonuç

“Tarihsel Çerçeve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri ve Dış Politikaya Yansımaları” adlı bu bilimsel çalışma literatürde incelemelerin az olması ve güncel gelişmelere de ışık tutması açısından önemli olduğu düşünüldüğü için yazılmıştır. Orta Doğu’nun en etkili iki devleti Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Suudi Arabistan Krallığı ekonomik güç, siyasi potansiyel, ortaya koymuş oldukları akılcı ve çok yönlü dış politika stratejileri başta olmak üzere izledikleri siyaset ile bölgenin önemli iki ülkesi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ülkeler birbirlerine çeşitli ziyaretlerde bulunmuş ve bu ziyaretler de ülkeler arasındaki ilişkilerin olumlu yönde geliştiğinin en önemli göstergesi olmuştur. Ülke liderlerinin değişmesi ile farklı politikalar uygulanmasından dolayı değişiklik gösteren planlar, politikalar, vizyon ve misyonların tarihi süreçteki işleyişinin ne olduğu, hangi politikaların uygulandığı, bu politikaların ve sürecin siyasi ve ikili ilişkilerde nasıl sonuçlar doğurduğu bu çalışmada üzerinde durulan konular olmuştur. Bu elde edilen veriler ile ülkeler arasında yaşanan siyasi ilişkilerin aktarılması Türkiye’nin Suudi Arabistan ile ilişkisini daha yakından tanıtmaya imkânı sunmuştur.

Günümüz Suudi Arabistan devleti, devletleşme süreci öncesinde “Hicaz ve Necid Krallığı” olarak anılmaktaydı. Ankara-Riyad arasındaki diplomatik ilişkiler 1929 yılının 3 Ağustos’unda imzalanan Dostluk ve Barış Antlaşması ile tesis edilmiştir. 1932 yılına kadar bir devletleşme süreci geçirmiş ve ülkenin adı 1932 yılında “Suudi Arabistan Krallığı” olarak değişmiştir. Yeni devlet ile siyasal ilişkiler bu tarihten sonra daha sağlam bir zeminde oturtulmaya ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Ülkenin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke de Türkiye olmuştur. Siyasi ilişkilerimiz 1942 yılından sonra elçilik seviyesine yükselmiştir.

İki ülke iş birliği çalışmaları esas itibari ile diplomatik ilişkilerin başladığı yıl olan 1929 senesine dayanmaktadır diyebiliriz. Bu belirtilen yıldan sonra ülkeler arasındaki ilişkiler gelişmiş ve birçok alanda anlaşmalara imzalar atılmıştır. Aynı zamanda Türkiye’nin Suudi Arabistan ile ilişkilerinin önemli bir boyutunu da üye olunan çok taraflı, uluslararası ve bölgesel örgütlerle ilişkiler ve diyaloglar oluşturmuştur diyebiliriz.

Çalışmamızın ilk kısmında dış politika ve dış politika analizine dair bilgiler okuyucuya sunulmuştur. Öncelikle Weber, Holsti gibi önemli siyaset bilimcilerin dış politikaya dair yapmış oldukları tanımlar ifade edilmiş ve bu tanımlardan yola çıkılarak bir dış politika tanımlaması yapılmaya çalışılmıştır. Dış politika kararlarında ve bu kararlara ilişkin süreci daha iyi anlayabilmemiz için hangi unsurların önemli olduğu da çalışmamızda kısaca bahsedilmiştir. Daha sonra dış politika analizi kavramı tanımlanmış, analiz çalışmalarında temel aktör olan devlet ve devlet dışı aktörlerin neler olduğu ifade edilmiştir. Son olarak dış politikada alınan kararların özünü oluşturan karar alma mekanizması ve karar sürecinde nelere dikkat edilmesi gerektiği çalışmamızın bu kısmında okuyucuya sunulmuştur. Teorik incelemenin ardından öncelikle Orta Doğu’nun iki önemli ülkesi olan Türkiye ile Suudi Arabistan’ın genel ülke profilleri açıklanmış sonrasında ise Türk dış politikasının değişkenleri ile Suudi Arabistan dış politikasının belirleyici unsurları okuyucuya sunulmuştur.

Araştırmamızın ikinci ve son bölümü olan tarihsel çerçevede Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri başlığı altında Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi ilişkiler ifade edilmiştir. Çalışmamızın bu kısmında öncelikle Osmanlı döneminde Araplara karşı nasıl ve ne şekilde davranıldığı ne tür politikalar uygulandığı ve Osmanlı’nın kutsal topraklardan niçin ayrılmak zorunda olduğu açıklanmış, sonrasında

II. Abdülhamit'in rüyası, Yemen'i ve Kutsal yerleri korumak amacı olan ve kutsal topraklara hac ibadeti için gidiş süresini 50 günden 5 güne düşmesini sağlayacak olan Hicaz demiryolu projesi incelenmiştir. Daha sonra bağımsız bir Arap devleti kurmak hedefi olan Şerif Hüseyin'in başlatmış olduğu İngiliz güdümlü isyan anlatılmış sonucunda da Osmanlı'nın Hicaz ve Yemen topraklarını kaybetmiş olması ve Suudi Arabistan'ın ise egemenliğini resmen ilan etmiş olması anlatılmıştır. Cumhuriyet dönemi ilişkilerinde ise Atatürk ve İnönü dönemi Türk dış politikası özellikleri ve belirtilen dönemdeki Türk-Arap ilişkileri tek parti dönemi ilişkileri başlığı altında; çok partili hayata geçiş dönemi Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri başlığı altında ise Adnan Menderes dönemi, 1960-1980 dönemi ve 1980 sonrası dış politika özellikleri ve Türk-Arap ilişkileri incelenmiş, Türk dış politikasında yaşanmış önemli olaylar ve belirtilen dönemlerdeki Türk-Arap ilişkileri ele alınmış ve okuyucuya sunulmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Batı kimliği ve Batı bağlantısı Türk dış siyasetinin en önemli unsuru iken özellikle 2002 ve günümüze kadarki süreci kapsayan dönemde İslam'ın ve Müslüman kimliğin Türk dış politikasında önemli bir unsur olarak ortaya çıkmasıyla Türkiye hem Orta Doğu ve İslam ülkeleri ile daha fazla ilgilenmeye başlamış, bu ülkelerde gördüğü kabul artmış hem de iki ülke ilişkileri genel itibari ile gelişim göstermiştir. 2002'de iktidara gelen AK Parti Orta Doğu'da aktif şekilde uyguladığı dış politika sayesinde Orta Doğu'da bulunan devletler ile ilişkiler iyi yönde gelişmiş, Orta Doğu'nun yeri ve önemi giderek artmıştır. Batı devletlerine karşı güvenini kaybetmeye başlamış olan Suudi Arabistan ise bu dönemde AK Parti iktidarındaki Türkiye'yi bir yatırım bölgesi olarak görmeye başlamıştır. İki ülke liderlerinin karşılıklı ziyaretleri sonucunda Orta Doğu siyasetinde pozitif karşılanacak kararlar alınmıştır. İki ülkenin dostluğunun bölgede de olumlu yönde etki uyandırdığını söyleyebiliriz. Aynı zamanda Türkiye'nin Suudi Arabistan ile ilişkilerinin AK Parti iktidarı döneminde daha etkili olmasını Türk dış politikasında yaşanan dönüşüm olarak ifade edebiliriz.

İki ülke liderleri birçok antlaşmaya imza atmış, kararlarıyla ülkelerinde ve dünyada ekonomik, siyasi, kültürel, sosyal ve turizm alanlarında gelişim sağlanmasına katkıda bulunmuşlardır. Orta Doğu bölgesi ülkeleri olduğundan dolayı iki ülke arasında bölgesel olarak bazı anlaşmazlıklar söz konusu olsa da genel itibari ile diyaloglar bir saygı zemininde sürdürülmüştür. İki ülke ilişkilerini etkileyen birçok faktörden bahsedebiliriz. Bunları; "İran İslam devrimi, İran-İrak savaşı, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Avrupa Birliği'ne katılım süreci ve karşılaşılan sorunlar, Afganistan'ın işgali, Türk iç siyasetinde yaşanan gelişmeler, 2003 Irak işgali, İran'ın bölgesel etkisinin artışı ve Arap Baharı süreci, PKK terör örgütü ile mücadele" şeklinde sıralayabiliriz. Mısır'da meydana gelmiş olan darbeye iki ülke hükümetleri karşıt pozisyonlar almış bu durum da ilişkilerde gerilime yol açmıştır. Mısır konusunda farklı görüş ve tutum sergilense de üsluplar dengeli bir şekilde kullanılıp diyaloglar uygun zeminde gerçekleştiği için bu sorunun diplomatik bir krize dönüşmesine izin verilmemiştir. Mısır Devlet Başkanı Muhammed Mursi'nin gerçekleşmiş olan bir darbeye devrilmesi Suudi Arabistan Hükümeti tarafından sevinçle karşılanmış Türkiye ise bu durumdan rahatsızlık duymuştur. Suudi yönetimi askeri yönetime birçok kanaldan destek çıkmış, Türkiye yeni yönetimi tanımadığını ifade ederek Müslüman Kardeşlerin darbe karşıtı gösterilerine destek vermiştir. Suudi Arabistan Müslüman Kardeşleri bir tehdit unsuru olarak gördüğünden dolayı bu örgütün Türkiye tarafından destekleniyor olması ilişkilerde itimatsızlığa sebep olmuştur.

Kral Abdullah'ın 2015 yılında vefat etmesi ile yerine Veliaht Prens Selman geçmiştir. Prens Selman'ın uygulamış olduğu politikalar ile iki ülke ilişkilerinin Kral Abdullah dönemindeki canlılığını devam ettiremediği çalışmamızda okuyucuya sunulmuştur.

2018 yılında yaşanan Kaşıkçı cinayeti ise ilişkilerde gerilime sebep olmuştur. Türkiye'nin belgeleri açığa çıkartması ve Veliaht Prens'in cinayete dair sorumluluğu üstlenmesi, 2020 yılında Suudi Arabistan'ın Türk ürünlerine boykot uygulamaya başlaması yine aynı yıl Covid-19 salgın döneminden dolayı yasaklanmış olan Hac ve Umre ziyaretleri içlerinde Türkiye olmak üzere dört ülkenin dışında tüm vatandaşlara açılmış fakat Türk ziyaretçilere yasağın devam etmiş olması Türkiye'yi yeni politikalar uygulamaya sevk etmiştir. Uygulanan yeni politikaya göre 2022 Nisan ayında Kaşıkçı dosyasının Suudi Arabistan adli makamlarına devredildiği ifade edilmiştir. Kaşıkçı cinayeti ile gerginleşen Suudi Arabistan ile ilişkiler son dönemde yeniden bir canlanma dönemine girmiş, samimiyet ve kardeşlik ortamında ikili ilişkilerde yeni bir iş birliği döneminin başladığı ve bu yönde adımların atılacağı vurgusu yapılmıştır.

Sonuç olarak Suudi Arabistan devleti ile Türkiye Cumhuriyeti devleti arasında bugüne kadar gelmiş olan çeşitli ilişkiler ve bu ilişkilerin uluslararası disiplinde analiz konusu olması bizlere Orta Doğu siyasetini belirlemede iki ülke ilişkilerinin ne kadar önem arz ettiğini göstermektedir. Bu noktada öncelikle anılan ilişkinin ülkelerin siyasal kurumlarının dış politika analizine etkisinin bilinmesi çok önemlidir. Bu çalışma Türkiye ve Suudi Arabistan ilişkilerinde yıllar içerisinde inşili çıkışlı bir ilişki olduğunu gözler önüne serse de genel itibari ile aynı coğrafyada bulunuyor olmaları ve Orta Doğu coğrafyasının iki önemli ülkesi konumunda olmalarından dolayı ilişkilerde orta yolu bulma zorunluluğu doğurmuş olması ve buna göre de bir politika uygulanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- ACCA Web Sitesi (2021). Climate-related disclosures and investor focus. <http://accaglobal.com/my/en/student/exam-support-resources/professional-exams-study-resources/strategic-business-reporting/technical-articles/climate.html> (Erişim tarihi: 15.04.2022)
- Ahmad, F. M. (2017). Beyond the horizon: Corporate reporting on climate change. <https://www.c2es.org/wp-content/uploads/2017/09/beyond-horizon-corporate-reporting-climate-change.pdf> (Erişim tarihi: 12.04.2022)
- Akçapa, M. (2021). Arap Baharı öncesi Filistin'in içsel dinamikleri bağlamında Türkiye'nin Filistin meselesine yaklaşımı. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, 4(1), 40.
- Akgündüz, M. (2005). Surre-i Hümayun geleneği ve İslam toplumunu kaynaştırmadaki rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 113.
- Akın, F. (2017). İkinci Dünya Savaşı sonrası yenedünya düzeni ve Türkiye. *İş ve Hayat Dergisi*, 3(5), 119.
- Altunbaş, İ. (2019). *Şerif Hüseyin isyanı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anadolu Ajansı (2015, Ocak 24). *Kral Abdullah için bir günlük yas*. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/kral-abdullah-icin-bir-gunluk-yas/81165/> (Erişim Tarihi:17.06.2022)
- Anadolu Ajansı (2022, Haziran 22). *Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinin tarihi seyri*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-suudi-arabistan-iliskilerinin-tarihi-seyri/2619781/> (Erişim Tarihi: 10.09.2022)
- Anderson, N. (2019, Kasım). *IFRS Standards and climate-related disclosures*. IFRS in Brief. <https://cdn.ifrs.org/-/media/feature/news/2019/november/in-brief-climate-change-nick-anderson.pdf>
- Anık, M. (2012). Çokkültürcülük ve Osmanlı Devleti. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27, 125-126.
- Aras, G. (2021, Temmuz 1). *Stratejik odak ve geleceğe yönelim başkanının mesajı*. ERTA E-Bülten.
- Asal, U. Y. (2018). Dış politika kurgusu sürecinde yeni güvenlik yaklaşımı: Türk dış politikasına yansımalar. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(1), 38.
- Ataman, M. (2006). *Ortadoğu yıllığı 2005*. İçinde K. İnat & A. Balcı (Eds.), Suudi Arabistan (ss. 196). Nobel Akademik.
- Ataman, M. (2008). *Ortadoğu yıllığı 2006*. İçinde K. İnat & M. Ataman (Eds.), Suudi Arabistan (ss. 229-230). Nobel Akademik.
- Ataman, M. (2009). Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri: Temkinli ilişkilerden çok-taraflı birlikteliğe. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 1(9), 74-80.
- Ataman, M. (2011). *Ortadoğu yıllığı 2010*. İçinde K. İnat & M. Ataman (Eds.), Suudi Arabistan (ss. 214-216). Açılım Kitap.
- Ataman, M. (2016). *Ortadoğu yıllığı 2015*. İçinde K. İnat & M. Ataman (Eds.), Suudi Arabistan (ss. 155-157). Açılım Kitap.

- Ayhan, V. (2010). Geçmişten geleceğe Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 2(23), 31.
- Aytepe, O. (2002). Yeni belgelerin ışığında halifeliliğin kaldırılması ve hanedan üyelerinin yurtdışına çıkarılmaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 8(29), 16.
- Balcı, A. (2012). Türkiye'nin coğrafi konum özelliklerini tasvire dayalı etkinliklerle öğretmeye yönelik nitel bir araştırma. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 26, 223.
- Balcı, A. (2021). *Türkiye dış politikası: İlkeler, aktörler, uygulamalar*. Alfa Yayınları.
- Bayraktar, B. (2015). *Atatürk'ün Ortadoğu politikası*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- BBC (2007, Mart 28). *Arap Birliği'nde Orta Doğu zirvesi*. https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/03/070328_mideast.shtml Erişim (Tarihi:10.09.2022).
- BBC (2018, Ekim 24). *Cemal Kaşıkçı olayı: Suudi gazeteciye ne oldu? 2 Ekim'den bu yana neler yaşandı?* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45813519/> (Erişim Tarihi:10.09.2022).
- BBC (2022, Nisan 7). *Kaşıkçı cinayetini dünyaya duyuran Türkiye, davayı Suudi Arabistan'a devretme noktasına nasıl geldi?* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61021439/> (Erişim Tarihi:10.09.2022).
- Bostancı, M. & Karaca, E. (2018). Bağdat Paketi'na etkisi bakımından 1958 Irak askeri darbesi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(27), 123-154.
- Bostancı, M. (2013a). *Suudi Arabistan Devleti'nin kuruluşu ve Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri (1926-1990)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bostancı, M. (2013b). Türk-Arap ilişkilerine etkisi bakımından Bağdat Paketi. *Akademik Bakış Dergisi*, 7(13), 182.
- Bostancı, M. (2014). Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da hâkimiyet mücadelesi. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 7(14), 117.
- Bostancı, M. (2016a). Türkiye'nin Orta Doğu siyasetine etkisi bakımından 1957 Türkiye-Suriye krizi. *Yeni Türkiye*, (84), 603-611.
- Bostancı, M. (2016b). Türk-Suudi ilişkilerine katkısı bakımından Turgut Özal'ın Suudi Arabistan ziyareti (16-20 Mart 1985). *Yeni Türkiye Dergisi*, 85, 651-662.
- Bostancı, M. (2017). Türk-Suud ilişkilerine katkısı bakımından Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Suudi Arabistan ziyareti (21-24 Şubat 1984). *Sosyal Bilimler Metinleri Dergisi*, 108-109.
- Bostancı, M. (2020). Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri (1926-1990). TTK Yayınları.
- Bozkaya, K. (2012). Türk dış politikasını şekillendiren faktörler. *Kocaeli*.
- Bozkurt, G. (2003). Atatürk dönemi Türk dış politikası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19(2), 917-923.
- Bölükbaşı, Y. Z. (2016). *Dış politika yapım sürecinde milliyetçiliğin rolü: AK Parti örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Büyükcoşkun, K. (1991). *Arabistan*. İçinde İslam Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cengil, M. & Aydın, A. R. (2014). IŞİD (Irak Şam İslam Devleti): Psikopolitik ve teolojik bir değerlendirme. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 53.

- Çağlar, G. (2000). Atatürk dönemi Türk dış politikasının temel ilkeleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15, 321.
- Çakırca, B. (2021). Neoklasik realizmin dış politikayı açıklama gücü. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 233.
- Çelik, H. & Özgöker, U. (2020). Johnson mektubundan Trump mektubuna Türkiye ABD ilişkileri. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 8(1), 61.
- Çetin, E. (2010). Türk basınına göre Hicaz demiryolu (1900-1918). *History Studies, International Journey of History*, Ortadoğu Özel Sayısı, 108-114.
- Daban, C. (2016). Uluslararası ilişkilerde siyasal aktörler, bürokrasi ve jeopolitik bağlamında diplomasi: Türkiye Cumhuriyeti örneği. *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 2(2), 23.
- Daban, C. (2017). Turgut Özal dönemi Türkiye dış politikası. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 88.
- Demir, E. (2016). Devleti nitelendirme aracı olarak İslam'ın kabulü: Suudi Arabistan ve İran örneği. *Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü*, 7.
- Demiray, M. (2002). *Özal dönemi Türk dış politikasının temel anlayışları*. İçinde Türkler Ansiklopedisi (ss. 294-295). Yeni Türkiye Yayınları.
- Diriöz, A. O. (2012). Suudi Arabistan dış politikası ve bölge ülkeleri ile ilişkileri. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 4(39), 95-98.
- Doğru, D. (2001). I. Dünya Harbi sırasında Şerif Hüseyin'in siyasi faaliyetleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 53.
- Duran, H. & Karaca, A. (2011). Tek parti dönemi Türk-Arap ilişkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 205.
- Dursun, S. (2008). Türkiye'nin güvenlik algılamasındaki değişim: 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrası dönem. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(16), 422.
- Efegil, E. (2013). Suudi Arabistan'ın dış politikasını şekillendiren faktörler. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 5(53), 105-107.
- Efegil, E. (2018). *Dış politika analizi (Ders notları)*. Gündoğan Yayınları.
- Emek, F. A. (2014). *1958-1974 yılları arasında Kıbrıs'ta yerel basında Rum mezalimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erboğa, A. (2018). *Ak Parti'nin 15 yılı-Dış politika*. İçinde K. İnät, A. Aslan & B. Duran (Eds.). Seta Yayınları.
- Ertan, M. (2021). Türkiye'de siyasal merkezin dönüşümü: 1990'larda merkez sağın bölünmesi ve düşüşü. *Mülkiye Dergisi*, 45(4), 963.
- Eser, B., Demirkıran, Özlem. & Çiçek, Eda. (2011). I. Dünya Savaşı sonrasında Türk siyasasının liberalleşmesi bağlamında Türk-Amerikan ittifakının ortaya çıkışı: Batı bloğuna geçiş. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 18.

- Fırat, M. M. (2004). Helsinki zirvesinden günümüze AB-Türkiye ilişkileri çerçevesinde Kıbrıs gelişmeleri. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 53.
- Gaytancıoğlu, K. (2009). Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik başvurusunun basına yansımaları. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 8(2), 49.
- Gemuhluoğlu, V. S. (2003). *Türk dış politikası açısından Küba füze krizi bağlamında Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gözen, R. (2002). *Türkiye'nin Ortadoğu politikası: Gelişimi ve etkenleri*. İçinde Türkler ansiklopedisi. Yeni Türkiye Yayınları.
- Gözen, R. (2009). *İmparatorluktan küresel aktörlüğe Türkiye'nin dış politikası*. Palme Yayıncılık.
- Güder, S. & Mercan, M. H. (2012). 2000 sonrası Türk dış politikasının temel parametreleri ve Orta Doğu politikası. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 2(3), 58-59.
- Gülsoy, U. (1993). *Hicaz demiryolu*. Eren Yayınları.
- Hürriyet Gazetesi (2006, Ağustos 8). *40 yıl sonra ilk ziyaret*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/40-yil-sonra-ilk-ziyaret-4886590/> (Erişim Tarihi: 17.08.2022).
- Işık, S. (2011). *Balkan Antantı, Balkan Paketi ve Türkiye* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İlyas, A. & Turan, O. (2012). İnönü dönemi Türk dış politikası. *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 319.
- İrgin U. T. & El Abidin, M. Z. (2017). Hicaz Demiryolu genel müdürlük binası/ Hicaz Demiryolu Müdüriyyet-i 'Umûmiyyesi binası projesi özgün çizimleri üzerinden bir okuma. *Megaron Dergisi*, 12(4), 573.
- Kalaycı, R. (2017). *Uluslararası sistemin, siyasal kültürün ve rejimin/devlet yapısının dış politikaya etkileri: İran, Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye*. Gündoğan Yayınları.
- Karadağ, İ. (2006). *Türkiye-Suudi Arabistan ticari ilişkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırma Enstitüsü.
- Kardaş, Ş. (2013). *Türkiye ve Arap Baharı: Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki değişiklikler*. Hazar Strateji Enstitüsü Bahar Raporu.
- Kaya, E. (2015). Dış politika değişimi: AKP dönemi Türk dış politikası. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(12), 89.
- Keleşyılmaz, V. (1998). Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na giriş süreci. *Erdem Dergisi*, 11(31), 139.
- Köse, İ. (2018). *Büyük oyun 'un küçük aktörü-Şerif Hüseyin*. Kronik Kitap.
- Kurşun, Z. (2009). *Tarih Suudi Arabistan*. İçinde, İslam Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kürekli, R. (2010). Kürekli, R. (2010). *Hicaz Demiryolu'nun Akdeniz'e açılması ile yaşanan sosyo-ekonomik dönüşüm: Hayfa Kazası örneği*. *History Studies* (13094688), 2(3).

- McMeekin, S. (2012). *The Berlin-Baghdad Express (Berlin-Bağdat Ekspresi) Almanya'nın Dünya hâkimiyeti mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu 1898-1918*. Picus Yayınları.
- Nizamoğlu, Y. (2013). 1917 yılında Hicaz cephesi: Arap isyanının yayılması ve Medine'nin tahliyesi programı. *Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 66, 124.
- Oran, B. (2001). *Türk dış politikası-Cilt 1 (1919-1980)*. İletişim Yayıncılık.
- Özer, A. (2009). Avrupa Birliği'ne tam üyeliğin eşliğinde Türkiye. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 16(1), 90-91.
- Özev, M. H. (2016). Siyasi ekonomik çıkarlar ve kimlik politikaları çerçevesinde 1929-2015 arası Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 11-24.
- Özler, B. (2014). Müttefik krallar ve stratejik müttefik: Türkiye ve Suudi Arabistan yakınlaşması. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Arap Ülkeleri İlişkileri Dersi*, 13.
- Öztop, M. (2019). Suudi Arabistan dış politikasında Muhammed Bin Selman'ın "Bumerang" etkisi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 6(1), 203.
- Öztürk, M. (2010). Arap ülkelerinde Osmanlı idaresi. *History Studies (13094688)*, 2(3).
- Öztürk, M. (2017). *Suudi Arabistan ve Türkiye ticari ilişkileri (2000 – 2015)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü.
- Sarıçoban, G. (2020). İkinci Dünya Savaşı döneminde (1939-1945) Türk dış politikası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(4), 1761-1762.
- Saygı, T. (2015). Lozan Antlaşması'nda Musul sorunu ve Hatay meselesi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 164.
- Sinkaya, B. (2011). Geçmişten günümüze Türkiye'nin Ortadoğu politikası ve Batı etkisi. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 90.
- Sonyel, S. R. (1987). Albay T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını Osmanlı İmparatorluğuna karşı ayaklanmaları için nasıl aldattı (İngiliz gizli belgelerine göre). *Belleten Dergisi*, 51(199), 53.
- Şihmantepe, A. (2016). *Türkiye'de dış politika krizlerinde karar alıcının operasyonel kodları: Süleyman Demirel örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tarcan, B. H., Akgüller, H. & Işık, K. (2018). Ahmet Davutoğlu dönemi Türk dış politikası. *Econder Uluslararası Akademik Dergisi*, 2(2), 256.
- Taşdemir, F. (2016). Devlet merkezli Uluslararası Hukuk sistemi ve Devlet dışı silahlı aktörler. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(2), 88.
- Tatlıdil, D. (2013). *Askeri hükümetler döneminde Türk dış politikası (1960-1983)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekerek, M. (2015). Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve müstakil grup. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 57, 149.
- Telci, İ.N. (2018). Cemal Kaşıkçı cinayeti ve Ortadoğu siyasetinin geleceği. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı Dergisi*, 259, 7.

- Topçu, İ. & Akılmak Topçu, S. (2017). Adnan Menderes'in yargılanması ve idamı. *Akademik Bakış Dergisi*, 61, 75.
- TUİK (2021). Tüketici fiyat endeksi-Aralık 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Aralik-2021-45789/> (Erişim Tarihi: 08.09.2022).
- Uza, K. (2020). *Türk dış politikasında Türkiye Maarif Vakfı ve Doğu Afrika'daki faaliyetleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yalçınkaya, A. (2006). *Kafkasya' da siyasi gelişmeler etnik düğümünden küresel kördüğümüne*. Lalezar Yayınları.
- Yalvaç, F. (2012). Yalvaç, F. (2012). Strategic depth or hegemonic depth? A critical realist analysis of Turkey's position in the world system. *International Relations*, 26(2), 165-180.
- Yavuz, H. (1997). "Arabistan". İçinde, İslam Ansiklopedisi Cilt 15. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yenikeçeci, M. (2020). *Dış politika analizinde neo klasik realist yaklaşım: Türkiye'nin Suriye politikası* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, F. (2020). Yavuz Sultan Selim dönemi Hilafet Telakkisi. *Journal of Analytic Divinity International Refereed Journal*, 4(2), 56-57.
- Yılmaz, G. (2006). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri programlarında dış politika (1920-1980)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, G. (2019). *Milli Şef dönemi Türk-Arap ilişkileri (1938-1950)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacı Bektaş Veli Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, H. (2016). Adnan Menderes dönemi Türkiye Ortadoğu ilişkileri. *Birey ve Toplum Dergisi*, 205-225.
- Yurteri, H. (2019). AK Parti dönemi Türk dış politikasında Cumhurbaşkanlarının rolü. *Ortadoğu Etütleri Dergisi*, 11(1), 185.
- Yücel, İ. (2017). Fransız belgelerinde son Halife Abdülmecid ve Türkiye'de hilafetin kaldırılması. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 61, 486.

KAMU SAĞLIK HİZMETİ ALTYAPI VE İNSAN KAYNAĞI GÖSTERGELERİ AÇISINDAN TÜRKİYE İSTATİSTİKİ BÖLGE BİRİMLERİ SINIFLANDIRMASINA GÖRE DÜZEY 1 BÖLGELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

 Cemre Eda ERKİLİÇ^a

Özet

Türkiye’de kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergelerinin bölgesel düzeyde incelenmesi, ilgili göstergeler açısından bölgelerin göreceli sıralamalarının belirlenmesi ve bölgelerin karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, çok kriterli karar verme yöntemleri uygulanmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasına göre Düzey 1 bölgeleri, kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı kategorileri altında yer alan toplam 15 sağlık göstergesinin 2020 yılına ait verileri üzerinden Microsoft Excel programı yardımıyla analize tabi tutulmuştur. Analizin birinci aşamasında kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergelerine ait ağırlık değerleri CRITIC yöntemi ile belirlenmiştir. CRITIC yönteminin uygulanması ile gerçekleştirilen analiz sonucunda Dış Üniteli Başına Düşen Nüfus göstergesinin en büyük ağırlık değerine (0,101) sahip olduğu, 10.000 Kişiyeye Düşen Hastane Yatağı Sayısı göstergesinin ise en küçük ağırlık değerine (0,045) sahip olduğu tespit edilmiştir. Analizin ikinci aşamasında CRITIC yöntemi ile belirlenen ağırlık değerleri TOPSIS yönteminde kullanılmış ve Düzey 1 bölgelerinin göreceli sıralamaları belirlenmiştir. TOPSIS yönteminin uygulanması ile gerçekleştirilen analiz sonucunda Doğu Karadeniz bölgesinin en yüksek performans (0,655) ile birinci sırada yer aldığı, Güneydoğu Anadolu bölgesinin ise en düşük performans (0,199) ile son sırada yer aldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Düzey 1 bölgeleri, Sağlık göstergeleri, CRITIC yöntemi, TOPSIS yöntemi, Çok kriterli karar verme.

COMPARISON OF LEVEL 1 REGIONS ACCORDING TO THE STATISTICAL REGIONAL UNIT CLASSIFICATION OF TURKEY IN TERMS OF PUBLIC HEALTH SERVICE INFRASTRUCTURE AND HUMAN RESOURCES

Abstract

Multi-criteria decision-making methods are applied in this study carried out for the purposes of analyzing the public health service infrastructure and human resources indicators in Turkey, at regional level, determining

^a Öğr. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, cemre.yar@hbv.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 25.08.2022, Makale Kabul Tarihi: 29.11.2022

the relative rankings of regions in terms of the relevant indicators and comparing the regions. In this context, according to the Turkish Statistical Region Units Classification, Level 1 regions were subjected to analysis with the help of Microsoft Excel program over the 2020 data for 15 health indicators in total, listed under the public health service infrastructure and human resources categories. In the first stage of the analysis, weight values for the public health service infrastructure and human resource indicators were determined with the CRITIC method. As a result of the analysis made by using the CRITIC method application, it has been found out that the indicator for the Population per Dental Unit has the highest weight value (0,101), whereas the indicator for the Number of Hospital Beds per 10,000 People has the lowest weight value (0,045). In the second stage of the analysis, weight values determined with the CRITIC method were used in the TOPSIS method and relative rankings of Level 1 regions were established. As a result of the analysis made by using the TOPSIS method, it has been found out that the Eastern Black Sea region ranks first with the highest performance (0,655) and the Southeastern Anatolia region ranks last with the lowest performance (0,199).

Keywords: Level 1 regions, Health indicators, CRITIC method, TOPSIS method, Multi criteria decision making.

Giriş

Sağlık, bireylerin ve toplumların refahı üzerinde etkili olan önemli bir unsurdur. Bireysel ve toplumsal açıdan önemli bir kavram olan sağlık, öncelikli olarak sunulması gereken bir hizmet türü olarak nitelendirilmektedir (Kar & Özer, 2020). Sağlık hizmetleri, sosyo-ekonomik etmenler doğrultusunda bir ülkede refah düzeyini belirleyen başlıca kriterler arasında yer almaktadır (Uslu, 2021). Bireylerin sahip olduğu temel haklar arasında sağlığın yer alması, ideal olarak tüm bireylerin sağlık potansiyelinin tamamına ulaşmaları ve mümkün olduğunca sağlıklı olmaları için eşit fırsatlara sahip olmalarını gerektirmektedir (Hübelová vd., 2021). Dolayısıyla, temel haklar ile ilişkili olan sağlık hizmetlerine adil erişim, kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir (Hayati vd., 2015). Son yıllarda sosyal bilimler alanındaki bilim insanları, akademisyenler ve araştırma kuruluşları tarafından ülkelerin veya bir ülke içindeki bölgelerin karşılaştırılması amacıyla sosyal kalkınma kavramlarını anlamlı bir biçimde değerlendirmek için tasarlanmış birçok gösterge ortaya çıkarılmıştır (Meshram vd., 2017). Farklı kalkınma göstergeleri arasında yer alan ve kalkınmaya yönelik ilerlemenin değerlendirilmesini sağlayan sağlık göstergeleri, herhangi bir ülkedeki ilerlemenin en önemli göstergesi olarak kabul edilmekte ve sağlıkla ilgili hedeflerin yerine getirilmesi açısından ulusal kalkınma programlarının başarısı üzerinde etkili olmaktadır (Molan vd., 2019). Sağlık göstergeleri, ülkelerin hem kalkınma hem de sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesini sağlayan en önemli göstergeler arasında yer almaktadır (Değirmenci & Yakıcı Ayan). Ulusal düzeyde ve tüm dünyada uygun politika yapımı için önemli olan ve kamu performansının değerlendirilmesini sağlayan sağlık göstergeleri, belirli bir durumun belirtilmesinde ve değişikliklerin doğrudan ölçülmesinde kullanılan değişkenlerdir (Kalhor vd., 2016). Sağlık göstergeleri sadece ölçme yetenekleriyle değil, aynı zamanda daha spesifik olarak öncelik belirlemeyi ve politika değerlendirmeyi mümkün kılmaları nedeniyle iyi yapılandırılmış izleme araçlarıdır (Hübelová vd., 2021). Karmaşık ve çok boyutlu konuları basit bir şekilde özetleme yeteneğine sahip olan göstergeler, politika yapıcıların belirli bir coğrafi alandaki durum hakkında algılanabilir ve temsili bir anlayış kazanmalarını mümkün kıldığı için sağlık göstergelerinin

gelişimi açısından ülkeler, bölgeler veya iller karşılaştırılabilmektedir (Meshram vd., 2017). Sağlık göstergeleri yardımıyla yapılan analizler sonucunda ülke, bölge ya da il düzeyinde sağlık performansına ve durumuna yönelik bilgi sahibi olunabilmekte ve uluslararası karşılaştırmaların yapılması sağlanarak iyileştirici politikalara yol gösterilebilmektedir (Değirmenci & Yakıcı Ayan, 2019).

Günümüz koşullarında, her ülkenin kamusal politika alanlarının başında sağlık hizmetleri yer almakta olup, sağlık hizmetlerinin etkin üretimi ve sunumu toplumsal ilerleme üzerinde etkili olan temel bir bileşendir (Pekkaya & Dökmen, 2019). Sağlık hizmetlerinin üretimi ve sunumu ile birlikte sağlık hizmetlerine erişim ve sağlık hizmetlerinin kullanımı açısından kaynak mevcudiyeti ve tahsisi de önem arz etmektedir. Dünya genelinde, herkesi kapsayan sağlık güvencesinin sağlanması için sağlık sistemleri içinde kaynakların mevcudiyeti ve kaynakların adil ve etkin bir biçimde tahsisi temel konulardır (Araujo vd., 2018). Ayrıca, sağlık politikasının en karmaşık konulardan biri de sağlık hizmeti altyapısı için kaynakların etkin bir biçimde tahsis edilmesidir (Şantaş & Şantaş, 2018). Bu nedenle, ülkelerde sağlık için ayrılan kaynakların etkin kullanımı önem taşımakta olup, bu konuda analizlerin ve değerlendirmelerin yapılması gerekmektedir (Uslu, 2021). Bu doğrultuda sağlık göstergeleri, sağlık hizmeti kaynaklarının değerlendirilmesi açısından karar verme sürecinde karar vericiler tarafından etkili araçlar olarak kullanılmaktadır. Karar verme, olası alternatifler arasından uygun alternatifi seçme süreci olarak, çok kriterli karar verme ise karar verme sürecinin iyi bilinen bir yolu olarak nitelendirilmektedir (Türkoğlu, 2018). Çok kriterli karar verme araçları birden fazla sağlık göstergesini dikkate alarak değerlendirme yapma imkânı sunduğu için karar vericiler tarafından problem birden fazla boyutta değerlendirilmekte ve ilgili boyutlar açısından en yüksek düzeyde performansı beraberinden getiren en iyi alternatif seçilmektedir (Çınaroğlu, 2021). İçinde bulunduğumuz dönemde sağlık yöneticileri, yatırımcılar, politika yapımcılar gibi karar vericiler, belirli bir amaç doğrultusunda karar alternatiflerini iyiden kötüye doğru sıralama ve en uygun sonuca ulaşma isteğinde oldukları için çok kriterli karar verme araçları nicel veriler yardımıyla en iyi alternatifin belirlenmesini sağlamaktadır (Aydın, 2021).

Literatürde çok kriterli karar verme araçları yardımıyla birden fazla sağlık göstergesi açısından ülkelerin veya bir ülke içindeki illerin değerlendirildiği birçok çalışma olmasına rağmen, bölgesel düzeyde değerlendirmelerin yapıldığı sınırlı sayıda çalışma olduğu gözlemlenmiştir. Bölgesel düzeyde yapılan değerlendirmeler ile bölgesel açıdan sağlık performansına ve durumuna yönelik bilgi sahibi olunabilmekte ve bölgesel karşılaştırmalar yapılması sağlanarak iyileştirici politikalara yol gösterilebilmektedir (Değirmenci & Yakıcı Ayan, 2019). Bölgelerin değerlendirilmesi ve bölgesel konuların önceliklendirilmesi açısından bilimsel ve etkin karar verme, bölgesel girişimlerin ve politika geliştirme programlarının başarı oranını artırmakta, çok kriterli karar verme araçlarının kullanılması ise karar verme sürecini kolaylaştırmaktadır (Molan vd., 2019). Sağlık göstergeleri açısından bölgesel düzeyde değerlendirme yapılmasına yönelik olarak tasarlanan bu çalışmanın amacı çok kriterli karar verme yöntemleri arasında yer alan CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) ve TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemleri kullanılarak, Türkiye’de kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergelerinin bölgesel düzeyde incelenmesi, ilgili göstergeler açısından bölgelerin görece sıralamalarının belirlenmesi ve bölgelerin karşılaştırılmasıdır.

Çalışmanın giriş bölümünün ardından literatür taraması bölümünde sağlık göstergeleri açısından illerin, ülkelerin, yılların ve bölgelerin karşılaştırıldığı çalışmalara yönelik bilgiler verilecek, gereç ve yöntem bölümünde araştırmanın amacı, kapsamı, verileri ve yöntemi açıklanacak, bulgular bölümünde araştırma ile elde edilen bulgular paylaşılacak, tartışma ve sonuç bölümünde ise araştırma ile elde edilen temel bulgular özetlenecek, araştırma sonuçları değerlendirilecek ve araştırma sonuçları doğrultusunda öneriler sunulacaktır.

A. LİTERATÜR TARAMASI

Çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSIS, işletme, yönetim, mühendislik, sağlık hizmetleri, çevre, güvenlik gibi farklı konular üzerine yapılan çalışmalarda yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir (Zhao vd., 2021). Ancak, birçok araştırma alanında başarıyla uygulanmasına ve çeşitli sektörlerde performansın ve belirleyicilerinin sistemli bir biçimde değerlendirilmesini sağlayan metodolojik gücüne rağmen, TOPSIS metodolojisinin kullanımı için sağlık yeni bir alandır ve sağlıkla ilgili konularda ve faaliyetlerde TOPSIS yönteminin uygulama sayısı sınırlıdır (Araujo vd., 2018). TOPSIS yöntemi, sağlık alanında çoğunlukla performans, risk ve kalite değerlendirme, tıbbi atık yönetimi, tedarikçi ve kuruluş yeri seçimi gibi konular üzerine yapılan çalışmalarda uygulanmış olup, TOPSIS yönteminde kullanılan kriter ağırlıklarının belirlenmesi için çoğunlukla AHP (Analytic Hierarchy Process) yöntemi kullanılmıştır (Erkılıç, 2021). Bu çalışmada sağlık göstergelerinin değerlendirilmesine ya da karşılaştırılmasına yönelik yapılan literatür incelemesi sonucunda, TOPSIS yönteminin veya TOPSIS yöntemi ile farklı yöntemlerin birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir. Kriter ağırlıklarının belirlenmesi aşamasında çoğunlukla Eşit Ağırlık yönteminin kullanıldığı, bazı çalışmalarda ise AHP, CRITIC, Entropi ve Ortalama Ağırlık yöntemlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, ilgili yöntemler kullanılarak sağlık göstergeleri açısından illerin, ülkelerin, bölgelerin ya da bir ülkenin yıllar itibariyle performanslarının karşılaştırıldığı tespit edilmiştir.

Sağlık göstergeleri açısından illerin karşılaştırıldığı çalışmalardan biri Hayati vd. (2015) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, Hayati vd. (2015) tarafından İran'ın Sistan ve Belucistan eyaletlerine bağlı 15 ilin sağlık yapısal göstergeleri açısından karşılaştırıldığı çalışmada, kriter ağırlıklarının belirlenmesi için bulanık AHP yöntemi ve illerin sıralanması için TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Benzer şekilde, Wang vd. (2015) tarafından Çin'in batı bölgesinde yer alan 12 ilin temel sağlık hizmetleri sunumu ve kullanım durumu açısından değerlendirilmesi ve temel sağlık hizmetleri göstergeleri açısından karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirilen çalışmada, kriter ağırlıklarının belirlenmesi için Eşit Ağırlık yöntemi ve illerin sıralanması için TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca, Meshram vd. (2017) tarafından Hindistan'ın Andhra Pradeş eyaletine bağlı 13 ilin kadın ve çocuklara ait beslenme ve sağlık göstergeleri açısından karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirilen çalışmada, kriter ağırlıklarının belirlendiği yöntem belirtilmemiş, ancak illerin sıralanması için TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Molan vd. (2019) tarafından İran'ın Erdebil eyaletine bağlı 10 ilin sağlık durumu göstergeleri açısından karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirilen çalışmada ise kriter ağırlıklarının belirlenmesi için AHP yöntemi ve illerin sıralanması için TOPSIS yöntemi kullanılmıştır.

Sağlık göstergeleri açısından ülkelerin karşılaştırıldığı çalışmalardan biri Kalhor vd. (2016) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, Kalhor vd. (2016) tarafından Doğu Akdeniz bölgesinde yer

alan 21 ülkenin halk sağlığı durumu göstergeleri açısından karşılaştırıldığı çalışmada, kriter ağırlıklarının belirlenmesi için AHP yöntemi ve ülkelerin sıralanması için TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca, Türkoğlu (2017) tarafından Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 26 Avrupa ülkesinin sağlık göstergeleri açısından karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirilen çalışmada, kriter ağırlıklarının belirlenmesi için Eşit Ağırlık yöntemi ve ülkelerin sıralanması için TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Doğu Akdeniz ve Avrupa ülkeleri kapsamında gerçekleştirilen çalışmalar dışında, Yılmaz ve Söyük (2020) tarafından Türkiye'nin de aralarında yer aldığı Dünya Bankasına üye olan 122 ülkenin sağlık risk faktörleri açısından sınıflandırılması ve sağlık durumu göstergeleri açısından karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirilen çalışmada, ülkelerin sağlık risk faktörlerine göre sınıflandırılması için Kümeleme Analizi, kriter ağırlıklarının belirlenmesi için CRITIC ve Eşit Ağırlık yöntemleri ve sağlık durumu göstergelerine göre ülkelerin sıralanması için TOPSIS ve EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution) yöntemleri kullanılmıştır. Bununla birlikte, sağlık göstergeleri açısından OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) ülkelerinin karşılaştırıldığı çeşitli çalışmaların yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu kapsamda, Özşarı ve Boz (2019) tarafından Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 34 OECD ülkesinin sağlık durumu göstergeleri ve makroekonomik göstergeler açısından karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirilen çalışmada, kriter ağırlıklarının belirlenmesi için Eşit Ağırlık ve AHP yöntemleri ve ülkelerin sıralanması için TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Pekçaya ve Dökmen (2019) tarafından Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 35 OECD ülkesinin sağlık hizmeti performansının ve etkinliğinin sağlık göstergeleri açısından değerlendirilmesi ve karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirilen çalışmada, sağlık hizmeti etkinliğinin belirlenmesi için veri zarflama Analizi, kriter ağırlıklarının belirlenmesi için CRITIC ve Entropi yöntemleri ve ülkelerin sıralanması için TOPSIS ve Gri İlişkisel Analiz yöntemleri kullanılmıştır. Yiğit (2019) tarafından Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 35 OECD ülkesinin sağlık harcamaları ve sağlık sonucu göstergeleri açısından karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirilen çalışmada, kriter ağırlıklarının belirlenmesi için Eşit Ağırlık yöntemi ve ülkelerin sıralanması için TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Değirmenci ve Yakıcı Ayan (2020) tarafından Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 32 OECD ülkesinin sağlık göstergeleri açısından karşılaştırılması amacıyla yapılan çalışmada, ülkelerin sınıflandırılması için Bulanık Kümeleme Analizi, kriter ağırlıklarının belirlenmesi için Eşit Ağırlık yöntemi ve ülkelerin sıralanması için TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Uslu (2021) tarafından Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 26 OECD ülkesinin sağlık kaynağı göstergeleri açısından karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirilen çalışmada ise kriter ağırlıklarının belirlenmesi için Eşit Ağırlık yöntemi ve ülkelerin sıralanması için TOPSIS ve VIKOR (Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje) yöntemleri kullanılmıştır.

Sağlık göstergeleri açısından illerin ve ülkelerin karşılaştırılması amacıyla yapılan çalışmalar dışında, bir ülkede sağlık göstergeleri açısından yılların karşılaştırıldığı çalışmaların da yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu kapsamda, Tezcan (2020) tarafından Türkiye'nin 2013-2018 dönemine ait sürdürülebilir kalkınma amaçlarıyla ilgili sağlık göstergelerinin analiz edilmesi amacıyla gerçekleştirilen çalışmada, kriter ağırlıklarının belirlenmesi için Eşit Ağırlık yöntemi ve yılların sıralanması için TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Zhao vd. (2022) tarafından Çin'in 2004-2018 dönemine ait anne sağlığı durumunun değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen çalışmada ise kriter ağırlıklarının belirlenmesi

için Entropi yöntemi ve anne sağlığı göstergeleri açısından yıllar itibarıyla performansların karşılaştırılması ve yılların sıralanması için TOPSIS yöntemi kullanılmıştır.

Literatür taraması sonucunda, yukarıda sunulan çalışmalardan farklı olarak bu araştırmanın kapsamını oluşturan İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasına göre sağlık göstergelerinin değerlendirildiği ve sağlık göstergeleri açısından ilgili bölgelerin ya da bölgelerde yer alan birimlerin karşılaştırıldığı çalışmaların yapıldığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda, Hübelová vd. (2021) tarafından Çek Cumhuriyeti İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasına göre Düzey 1 bölgelerinde yer alan 77 ilçenin sağlık indeksi göstergeleri açısından karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirilen çalışmada, kriter ağırlıklarının belirlenmesi için Eşit Ağırlık yöntemi ve ilçelerin sıralanması için TOPSIS ve WSA (Weighted Sum Approach) yöntemleri kullanılmıştır. Benzer şekilde, Aydın (2021) tarafından Türkiye’de Düzey 1 bölgelerinin sağlık hizmeti veren kurumlar ve altyapıları, sağlıkta insan kaynakları, sağlık hizmetlerinin kullanımı gibi çeşitli kategorilerinden oluşan sağlık göstergeleri açısından karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirilen çalışmada, kriter ağırlıklarının belirlenmesi için CRITIC yöntemi ve bölgelerin sıralanması için TOPSIS yöntemi kullanılmıştır.

Diğer çalışmalarda kullanılan TOPSIS yönteminden farklı olarak Şantaş ve Şantaş (2018) tarafından Faktör Analizinin kullanıldığı çalışmada, Türkiye’nin de aralarında yer aldığı 35 OECD ülkesi ile Türkiye’de Düzey 1 bölgeleri ve bölgelere ait iller sağlık durumu, sağlık altyapısı ve sağlık hizmetleri kullanımı göstergeleri açısından karşılaştırılmıştır. Ayrıca, Kar ve Özer (2020) tarafından VIKOR yönteminin kullanıldığı çalışmada, Türkiye’de Düzey 1 bölgeleri sağlık hizmetleri kullanımı, sağlık altyapısı ve sağlık sonuçları göstergeleri açısından karşılaştırılmıştır. Köse (2022) tarafından Kümeleme Analizinin kullanıldığı çalışmada ise Türkiye’de Düzey 1 bölgeleri sağlık hizmeti talebi, kapasitesi ve üretimi göstergeleri açısından sınıflandırılmıştır.

B. GEREÇ VE YÖNTEM

1. Araştırma Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergelerinin bölgesel düzeyde incelenmesi, ilgili göstergeler açısından bölgelerin görece sıralamalarının belirlenmesi ve bölgelerin karşılaştırılmasıdır. Çalışma amacı doğrultusunda tanımlayıcı tipte bir araştırma yapılmıştır. Araştırmanın kapsamını Türkiye İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasına¹ göre Düzey 1 Bölgeleri oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında yer alan ve Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğünce (2022) esas alınan Düzey 1 Bölgeleri ve ilgili bölgelere ait iller Tablo 1’de gösterilmektedir.

¹Türkiye İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması, 20/8/2002 Tarihli ve 2002/4720 sayılı Kararnamenin Ekine ilişkin olarak 22/9/2002 Tarihli ve 24884 sayılı Resmi Gazetenin yayımlanması ile yürürlüğe girmiştir. 22/9/2002 Tarihli ve 24884 sayılı Resmi Gazetede belirtildiği üzere Türkiye İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasının amacı “bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanının oluşturulmasıdır”. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/09/20020922.htm> (Erişim Tarihi: 07.06.2022).

Tablo 1. Düzey 1 Bölgeleri, Bölgelere Ait İller ve Bölgelere Atanan Kodlar

Düzey 1 Bölgeleri	Bölgelere Ait İller	Kod
Akdeniz	Antalya, Isparta, Burdur, Adana, Mersin, Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	A
Batı Anadolu	Ankara, Konya, Karaman	BA
Batı Karadeniz	Zonguldak, Karabük, Bartın, Kastamonu, Çankırı, Sinop, Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	BK
Batı Marmara	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir, Çanakkale	BM
Doğu Karadeniz	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	DK
Doğu Marmara	Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	DM
Ege	İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	E
Güneydoğu Anadolu	Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	GA
İstanbul	İstanbul	İ
Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	KA
Ortadoğu Anadolu	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	ODA
Orta Anadolu	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Sivas, Yozgat	OA

Kaynak: (T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, 2022)

Tablo 1 incelendiğinde, bölgesel düzeyde sağlık istatistiklerinin toplanmasında, geliştirilmesinde ve analizlerinin yapılmasında kullanılan Düzey 1 bölgelerinin toplam 12 istatistiki bölge biriminden oluştuğu görülmektedir. Araştırma kapsamında yer alan Düzey 1 bölgeleri, araştırmanın alternatif karar noktalarını temsil etmektedir. Bu araştırmanın analiz aşamasında kullanılmak üzere her bir alternatif karar noktasına kod atanmıştır.

2. Araştırma Verileri

Araştırma kapsamında yer alan bölgelerin değerlendirilmesinde kullanılmak üzere kamu sağlık hizmeti sunumunda gerekli olan altyapı kaynağı ve insan kaynağı göstergeleri belirlenmiştir. İlgili göstergeler Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Kamu Sağlık Hizmeti Altyapı ve İnsan Kaynağı Göstergeleri

Kategori	Gösterge	Kod	Veri Yılı
Altyapı Kaynağı	10.000 Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	A ₁	2020
	10.000 Kişiye Düşen Yoğun Bakım Yatağı Sayısı	A ₂	2020
	1.000.000 Kişiye Düşen Hemodiyaliz Cihazı Sayısı	A ₃	2020
	Hastanelerde 1.000.000 Kişiye Düşen MR Cihazı Sayısı	A ₄	2020
	Hastanelerde 1.000.000 Kişiye Düşen BT Cihazı Sayısı	A ₅	2020
	Hastanelerde 1.000.000 Kişiye Düşen Ultrason Cihazı Sayısı	A ₆	2020
	Hastanelerde 1.000.000 Kişiye Düşen EKO Cihazı Sayısı	A ₇	2020
	Diş Üniti Başına Düşen Nüfus	A ₈	2020
	Aile Hekimliği Birimi Başına Düşen Nüfus	A ₉	2020
İnsan Kaynağı	Aktif Çalışan Aile Hekimi Başına Düşen Nüfus	İK ₁	2020
	100.000 Kişiye Düşen Toplam Hekim Sayısı	İK ₂	2020
	100.000 Kişiye Düşen Pratisyen Hekim Sayısı	İK ₃	2020
	100.000 Kişiye Düşen Uzman Hekim Sayısı	İK ₄	2020
	100.000 Kişiye Düşen Toplam Diş Hekimi Sayısı	İK ₅	2020
	100.000 Kişiye Düşen Hemşire ve Ebe Sayısı	İK ₆	2020

Tablo 2’de kamu sağlık hizmeti altyapı kaynağı kategorisi altında dokuz ve insan kaynağı kategorisi altında altı olmak üzere toplam 15 göstere yer almaktadır. Araştırmanın verileri, Düzey 1 bölgelerine ait kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergelerinin 2020 yılı verilerinden oluşmaktadır. Tablo 2’de yer alan göstergelerin belirlenmesi ve bölgelerin 2020 yılına ait verilerinin elde edilmesi için ikincil veri kaynağı kullanılmıştır. Bu doğrultuda, hem göstergelerin belirlenmesinde hem de Düzey 1 bölgelerinin 2020 yılına ait verilerinin elde edilmesinde T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü (2022) tarafından yayımlanan “Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2020” isimli rapordan yararlanılmıştır. Kamu sağlık hizmeti alt yapı ve insan kaynağı kategorileri altında yer alan toplam 15 gösterge, araştırmanın değerlendirme kriterlerini temsil etmektedir. Bu araştırmanın analiz aşamasında kullanılmak üzere her bir değerlendirme kriterlerine kod atanmıştır.

3. Araştırma Yöntemi

Türkiye’de Düzey 1 bölgelerinin kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergelerine ait veri seti 2020 yılı için Microsoft Excel programında düzenlenerek analize hazır hale getirildikten sonra, bölgesel düzeyde karşılaştırma yapılması ve bölgelerin görece sıralamalarının belirlenmesi amacıyla CRITIC yöntemi ve TOPSIS yöntemi kullanılmıştır.

3.1. CRITIC Yöntemi

CRITIC yöntemi, karar problemlerinin çözümünde birden fazla kriterle ait ağırlık değerlerinin belirlenmesinde kullanılan bir yöntemdir. Diakoulaki ve arkadaşları tarafından 1995 yılında geliştirilen CRITIC yönteminde, kriter ağırlıklarının belirlenmesinde, kriterlere ait zıtlık yoğunluğunu belirtmek için standart sapma ve kriterler arasındaki ilişkiyi belirtmek için korelasyon katsayı değerleri hesaplanmaktadır (Abdel-Basset & Mohamed, 2020). CRITIC yönteminde standart sapma değerleri ve korelasyon katsayıları dikkate alınarak kriter ağırlıkları belirlendiği için kriterlerin karar vericinin tercihine ve yargısına bırakılmadan objektif olarak ağırlıklandırılması sağlanmaktadır. CRITIC yönteminde kriter ağırlıklarının belirlenmesi aşağıda açıklanan beş adımda gerçekleştirilmektedir.

1. Adım: Karar Matrisinin Oluşturulması

Birinci adımda, Eşitlik [1] yardımıyla alternatif karar noktalarının (m) satırlara ve değerlendirme kriterlerini (n) sütunlara yerleştirilmesi ile karar matrisi oluşturulmaktadır (Çınaroğlu, 2021, s. 344). Ayrıca, karar matrisinde yer alan değerlendirme kriterlerinin fayda (maksimum) ve maliyet (minimum) özellikleri belirlenmektedir (Eren & Ömürbek, 2019).

$$\text{Karar matrisi} = (X_{ij})_{m \times n} \quad [1]$$

2. Adım: Karar Matrisinin Normalize Edilmesi

İkinci adımda, Eşitlik [2] ve Eşitlik [3] kullanılarak fayda ve maliyet kriterleri için karar matrisinin normalleştirilmesi sağlanmaktadır (Jahan vd., 2012, s. 413).

$$r_{ij} = \frac{X_{ij} - X_j^{\min}}{X_j^{\max} - X_j^{\min}} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n \quad \text{fayda kriteri} \quad [2]$$

$$r_{ij} = \frac{X_j^{\max} - X_{ij}}{X_j^{\max} - X_j^{\min}} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n \quad \text{maliyet kriteri} \quad [3]$$

3. Adım: Korelasyon Matrisinin Oluşturulması

Üçüncü adımda, kriterler arasındaki ilişki derecesinin belirlenmesi için karar matrisinin normalize edilmesi sonucunda elde edilen değerler (r_{ij}) kullanılarak, Eşitlik [4] yardımıyla kriterler arasındaki (j ve k kriterleri) korelasyon değerleri (ρ_{jk}) hesaplanmaktadır (Eren & Ömürbek, 2019, s. 425)

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad j, k = 1, 2, \dots, n \quad [4]$$

4. Adım: Kriterlere Ait Bilgi Miktarı Değerinin Hesaplanması

Dördüncü adımda, öncelikle normalleştirilen matrisine ait kriterler için standart sapma değerleri (σ_j) Eşitlik [5] kullanılarak, daha sonra kriterlere ait bilgi miktarı değerleri (C_j) Eşitlik [6] kullanılarak hesaplanmaktadır (Çınaroğlu, 2021, s. 344).

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m}} \quad [5]$$

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad j = 1, 2, \dots, n \quad [6]$$

5. Adım: Kriterlere Ait Ağırlık Değerlerinin Hesaplanması

Son adım olan beşinci adımda, Eşitlik [7] kullanılarak, kriterlere ait bilgi miktarı değerlerinin (C_j), kriterlere ait bilgi miktarı değerleri toplamına oranlanması ile toplamları 1'e eşit olan kriterlere ait ağırlık değerleri hesaplanmaktadır (Jahan vd., 2012, s. 413).

$$W_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^n C_k} \quad j, k = 1, 2, \dots, n \quad [7]$$

Çok kriterli karar verme problemlerinin çözümünde kriter ağırlıklarının belirlenmesi için kullanılan subjektif yöntemler, karar vericilerin bilgi ve problemleri algılama düzeyleri ile deneyimlerine göre şekillendiği için sonuçların güvenilirliğine yönelik kuşku içerebilmektedir (Yılmaz & Söyük, 2020). Kriter ağırlıkları, karar verme problemlerinin sonucunu önemli derecede etkileyebileceği için kriter ağırlıklarının belirlenmesi sürecinin objektif olmasına özen gösterilmesi gerekmektedir (Çınaroğlu, 2021). Veriden ağırlık üretmesi nedeniyle objektiflik içeren CRITIC yöntemi, kriterler arasındaki ilişkiyi de dikkate alması özelliği nedeniyle uygulanabilirliği yüksek olan bir yöntemdir (Pekkaya & Dökmen, 2019). CRITIC yönteminin uygulanması karar verme problemlerinin çözümünde güvenilir sonuçlara ulaşılmasını sağladığı için bu araştırmanın kamu sağlık altyapı ve insan kaynağı göstergelerini temsil eden değerlendirme kriterlerine ait ağırlık değerlerinin belirlenmesinde objektif bir yöntem olan CRITIC | 2014 | yönteminin kullanılması tercih edilmiştir.

3.2. TOPSIS Yöntemi

TOPSIS yöntemi, 1981 yılında Hwang ve Yoon tarafından geliştirilen bir çok kriterli karar verme yöntemi olarak, bir veya daha fazla alternatifi çeşitli kriterlere göre sıralamasını belirlemek için

kullanılmaktadır (Molan vd., 2019). Matematiksel bir yöntem olan TOPSIS'in temel prensibi, karar verme problemlerinde en uygun çözümü seçmek için alternatif çözümlerin negatif ideal (en az tercih edilen) çözüm ve pozitif ideal (en fazla tercih edilen) çözüm ile karşılaştırılmasına dayanmaktadır (Abdel-Basset & Mohamed, 2020). TOPSIS yöntemi, pozitif ideal çözümden en yakın (mümkün olan en iyi) mesafeyi ve negatif ideal çözümden en uzak (mümkün olan en kötü) mesafeyi göstermektedir (Kalhor vd., 2016). TOPSIS yöntemi ile en uygun çözüme ulaşılmasında hem pozitif ideal çözüme en yakın hem de negatif ideal çözüme en uzak olan sonuç, en uygun çözüm olarak kabul edilmektedir (Wang vd., 2015).

Verilere herhangi bir işlevsel form dayatmayan, veri dışbükeyliği veya hesaplanan puanların dağılımları hakkında varsayımlarda bulunmayan TOPSIS, negatif (girdiler) ve pozitif (çıkıtlar) kriterlerin normalize edilmiş vektörleri üzerinde Öklit uzaklık fonksiyonlarının analitik yöntemlerini kullanmaktadır (Araujo vd., 2018). TOPSIS yönteminin uygulanması aşağıda açıklanan altı analitik adımda gerçekleştirilmektedir.

1. Adım: Karar Matrisinin Oluşturulması

Birinci adımda Eşitlik [8] kullanılarak, satırlarda karar noktalarına (m) ve sütunlarda değerlendirme kriterlerine (n) yer verilen $m \times n$ boyutlu bir matris oluşturulmaktadır (Tezcan, 2020, s. 212).

$$\text{Karar matrisi} = (X_{ij})_{m \times n} \quad [8]$$

2. Adım: Karar Matrisinin Normalize Edilmesi

İkinci adımda, Eşitlik [9] kullanılarak vektör normalizasyonu ile karar matrisinin normalleştirilmesi sağlanmakta ve X_{ij} , j kriteri altındaki alternatif i'nin değerini belirtmektedir (Abdel-Basset & Mohamed, 2020, s. 6).

$$r_{ij} = \frac{X_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m X_{ij}^2}} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad \text{ve} \quad j = 1, 2, \dots, n \quad [9]$$

3. Adım: Ağırlıklandırılmış Normalize Matrisinin Oluşturulması

Üçüncü adımda, Eşitlik [10] kullanılarak normalleştirilen karar matrisinin sütunlarında yer alan her bir elemanın yeterli ağırlıklarla çarpılmasıyla hesaplanan V_{ij} katsayıları ile ağırlıklandırılmış normalize matrisi oluşturulmakta, değerlendirme kriterlerinin ağırlık değerlerini belirten W_j ise değerlendirme kriterleri arasındaki görel önemi temsil etmektedir (Rađenović & Veselinović, 2017, s. 125; Türkoğlu, 2018, s. 70). Bu çalışmada her bir değerlendirme kriterlerine ait ağırlık değerleri (W_j), CRITIC yöntemi kullanılarak belirlenecektir.

$$V_{ij} = W_j \times r_{ij} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad \text{ve} \quad j = 1, 2, \dots, n \quad [10]$$

4. Adım: Pozitif İdeal ve Negatif İdeal Çözümlerin Belirlenmesi

Dördüncü adımda, Eşitlik [11] kullanılarak pozitif ideal çözüm ve Eşitlik [12] kullanılarak negatif ideal çözüm belirlenmekte, eşitliklerde yer alan J kriterlerin fayda (maximum) özelliğini, J' ise kriterlerin maliyet (minimum) özelliğini temsil etmektedir (Molan vd., 2019, s. 636). Böylece, ağırlıklandırılmış

normalize matrisi elemanlarının değerlerini kullanarak, fayda özelliğine sahip kriterler için her bir sütuna ait maksimum değerler (pozitif ideal çözüm değeri) ve maliyet özelliğine sahip kriterler için her bir sütuna ait minimum değerler (negatif ideal çözüm değeri) tespit edilmektedir (Tezcan, 2020).

$$A^+ = \{v_{1+}, v_{2+}, \dots, v_{j+}, \dots, v_{n+}\} = \{(\max v_{ij} \mid j \in J), (\min v_{ij} \mid j \in J') \mid i=1, 2, \dots, m\} \quad [11]$$

$$A^- = \{v_{1-}, v_{2-}, \dots, v_{j-}, \dots, v_{n-}\} = \{(\min v_{ij} \mid j \in J), (\max v_{ij} \mid j \in J') \mid i=1, 2, \dots, m\} \quad [12]$$

5. Adım: Pozitif İdeal ve Negatif İdeal Çözüme Olan Mesafenin Belirlenmesi

Beşinci adımda, alternatiflerin pozitif ve negatif ideal çözümlere olan uzaklığı belirlenmektedir. Bu doğrultuda, Eşitlik [13] ile pozitif ideal çözüme olan mesafenin ve Eşitlik [14] ile negatif ideal çözüme olan mesafenin, n-boyutlu Öklid mesafesi ile ölçülmesi sağlanmaktadır (Meshram vd., 2017, s. 352).

$$S_{i+} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^+)^2} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad [13]$$

$$S_{i-} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^-)^2} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad [14]$$

6. Adım: İdeal Çözüme Göreli Yakınlık Değerlerinin Belirlenmesi ve Göreli Yakınlık Değerlerinin Sıralanması

Son adımı olan altıncı adımda, Eşitlik [15] kullanılarak alternatifin pozitif ideal çözüme göreli yakınlığını temsil eden yakınlık indeksi (C_i) hesaplanmakta, yakınlık indeksi $0 \leq C_i \leq 1$ aralığında bir değer almakta, $C_i=0$ alternatif negatif ideal çözümü ve $C_i=1$ gözlemlenen alternatif pozitif ideal çözümü temsil etmektedir (Rađenović & Veselinović, 2017, s. 131). Alternatiflere ait C_i değerleri hesaplandıktan sonra, alternatifler C_i 'nin azalan değerine göre en büyük C_i değerine sahip olan alternatif en üstte, en küçük C_i değerine sahip olan alternatif ise en altta olacak şekilde sıralanmaktadır (Hayati vd., 2015).

$$C_i = \frac{S_{i-}}{(S_{i-} + S_{i+})} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad 0 \leq C_i \leq 1 \quad [15]$$

Diğer yöntemler ile karşılaştırıldığında, TOPSIS yöntemi basit matematiksel hesaplama yapabilmekte, alternatifleri net bir şekilde sıralayabilmekte, araştırmacıların subjektif etkisinden etkilenmemekte, ayrıca TOPSIS yönteminin veri türleri, örneklem büyüklüğü ve indeks sayıları konusunda herhangi bir sınırlaması bulunmamaktadır (Wang vd., 2015). Basitlik, rasyonellik, anlaşılabilirlik, daha iyi hesaplama verimliliği ve her bir alternatif için göreli performansı basit bir matematiksel formda ölçme yeteneği (Meshram vd., 2017) gibi avantajlar sunması nedeniyle, bu araştırmanın Düzey 1 bölgelerini temsil eden alternatif karar birimlerine ait sıralamanın yapılmasında TOPSIS yönteminin kullanılması tercih edilmiştir.

C. BULGULAR

Türkiye Düzey 1 Bölgelerinin 2020 yılı kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergelerine ait verileri CRITIC ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. İki aşamada gerçekleştirilen analizin birinci aşamasında, kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergelerini temsil eden

değerlendirme kriterlerine ait ağırlık değerleri CRITIC yöntemi ile belirlenmiş, analizin ikinci aşamasında ise CRITIC yöntemi ile belirlenen değerlendirme kriterlerine ait ağırlık değerleri kullanılarak TOPSIS yöntemi ile Düzey 1 bölgelerini temsil eden alternatiflerin karar noktalarının görece sıralamaları elde edilmiştir. Bu bölümde, öncelikle CRITIC yöntemi ile elde edilen analiz bulgularına, daha sonra TOPSIS yöntemi ile elde edilen analiz bulgularına yer verilmiştir.

1. CRITIC Yönteminin Uygulanması Sonucunda Elde Edilen Bulgular

CRITIC yönteminin birinci adımında satırlarda alternatif karar noktalarına ve sütunlarda değerlendirme kriterlerine yer verilerek oluşturulan karar matrisi Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Karar Matrisi

Alternatifler Karar Noktaları	Değerlendirme Kriterleri														
	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆	A ₇	A ₈	A ₉	İK ₁	İK ₂	İK ₃	İK ₄	İK ₅	İK ₆
A	16,9	2,8	80,4	3,8	5,9	25,3	18,8	3417	3118	3163	113	53	53	12	235
BA	22,2	3,6	51,2	5,6	7,6	33,4	15,7	2317	3240	3468	171	45	79	18	288
BK	24,8	3,3	160,4	4,7	9,3	41,6	24,1	3230	3078	3192	123	67	53	18	317
BM	19,8	3	102,4	4,7	8,3	39,1	21,7	4304	3126	3267	112	57	54	16	279
DK	28	3,8	175,2	6,3	10,1	34,4	26,5	3561	3124	3214	134	74	57	16	348
DM	18,5	3,1	75,5	4,1	6,7	21,6	19,7	3236	3273	3463	108	51	51	13	246
E	17,8	2,6	77,6	4,6	6,8	34,4	21	3209	3160	3257	122	51	58	14	252
GA	15,2	2,7	72,5	3,2	5,6	25,4	17,2	4686	3178	3361	103	60	42	13	227
İ	16,6	2,5	22,2	4,7	5,8	23,4	23,4	2365	3115	3594	136	44	59	11	195
KA	21,8	2,7	145	5,5	9,6	59,8	23,7	3368	2959	3110	129	75	51	15	332
ODA	20,2	2,5	93,4	3,8	7,3	45,8	21,5	3821	3104	3249	117	66	50	14	287
OA	19,3	2,9	110,1	3,7	6,6	32	22,5	2669	3028	3085	117	63	49	15	294
Özellik	max	max	max	max	max	max	max	min	min	min	max	max	max	max	max

Tablo 3'te Eşitlik [1] kullanılarak, satırlarda 12 alternatif karar noktasına (Düzey 1 bölgeleri) ve sütunlarda 15 değerlendirme kriterine (kamu sağlık altyapı ve insan kaynağı göstergeleri) yer verilen 12x15 boyutlu bir karar matrisi oluşturulmuştur. Karar matrisi oluşturulduktan sonra değerlendirme kriterlerinin maliyet (min) ve fayda (max) özellikleri belirlenmiştir. Sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliği ve performansı açısından A₇, A₈ ve A₉ kriterlerinin minimum olması arzulanan bir durumken, A₁, A₂, A₃, A₄, A₅, A₆, İK₁, İK₂, İK₃, İK₄, İK₅ ve İK₆ kriterlerinin maksimum olması arzulanan bir durum olduğu için değerlendirme kriterlerinin özellikleri bu durumlar dikkate alınarak belirlenmiştir.

CRITIC yönteminin ikinci adımında karar matrisinin değerleri (X_{ij}) ile değerlendirme kriterlerinin maliyet (min) ve fayda (max) özellikleri dikkate alınarak, karar matrisinin normalleştirilmesi sonucu oluşturulan karar matrisi Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Alternatif Karar Noktaları	Değerlendirme Kriterleri														
	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆	A ₇	A ₈	A ₉	İK ₁	İK ₂	İK ₃	İK ₄	İK ₅	İK ₆
A	0,133	0,231	0,380	0,194	0,067	0,097	0,287	0,536	0,494	0,847	0,147	0,290	0,297	0,143	0,261
BA	0,547	0,846	0,190	0,774	0,444	0,309	0,000	1,000	0,105	0,248	1,000	0,032	1,000	1,000	0,608
BK	0,750	0,615	0,903	0,484	0,822	0,524	0,778	0,615	0,621	0,790	0,294	0,742	0,297	1,000	0,797
BM	0,359	0,385	0,524	0,484	0,600	0,458	0,556	0,161	0,468	0,642	0,132	0,419	0,324	0,714	0,549
DK	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	0,335	1,000	0,475	0,475	0,747	0,456	0,968	0,405	0,714	1,000
DM	0,258	0,462	0,348	0,290	0,244	0,000	0,370	0,612	0,000	0,257	0,074	0,226	0,243	0,286	0,333
E	0,203	0,077	0,362	0,452	0,267	0,335	0,491	0,623	0,360	0,662	0,279	0,226	0,432	0,429	0,373
GA	0,000	0,154	0,329	0,000	0,000	0,099	0,139	0,000	0,303	0,458	0,000	0,516	0,000	0,286	0,209
İ	0,109	0,000	0,000	0,484	0,044	0,047	0,713	0,980	0,503	0,000	0,485	0,000	0,459	0,000	0,000
KA	0,516	0,154	0,803	0,742	0,889	1,000	0,741	0,556	1,000	0,951	0,382	1,000	0,243	0,571	0,895
ODA	0,391	0,000	0,465	0,194	0,378	0,634	0,537	0,365	0,538	0,678	0,206	0,710	0,216	0,429	0,601
OA	0,320	0,308	0,575	0,161	0,222	0,272	0,630	0,851	0,780	1,000	0,206	0,613	0,189	0,571	0,647
Özellik	max	max	max	max	max	max	max	min	min	min	max	max	max	max	max

Tablo 4'te gösterilen normalize edilmiş karar matrisi fayda ve maliyet kriterleri hesaplanarak oluşturulmuştur. Fayda kriterleri için Eşitlik [2] kullanılarak, sütunlarda yer alan her bir değerden ilgili sütundaki en küçük değerler çıkartılmış, çıkartma işlemi sonucunda elde edilen değer ise ilgili sütundaki en büyük ve en küçük değer arasındaki farka bölünmüştür. Maliyet kriterleri için Eşitlik [3] kullanılarak, sütunda yer alan en büyük değerden sütunlarda yer alan her bir değer çıkartılmış, çıkartma işlemi sonucunda elde edilen değer ise sütundaki en büyük ve en küçük değer arasındaki farka bölünmüştür.

CRITIC yönteminin üçüncü adımında Tablo 5'te gösterilen korelasyon matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 5. Korelasyon Matrisi

Değerlendirme Kriterleri	Değerlendirme Kriterleri														
	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆	A ₇	A ₈	A ₉	İK ₁	İK ₂	İK ₃	İK ₄	İK ₅	İK ₆
A ₁	1,00	0,77	0,78	0,77	0,91	0,48	0,56	0,12	0,21	0,32	0,44	0,60	0,31	0,76	0,89
A ₂	0,77	1,00	0,45	0,63	0,58	-0,05	0,09	0,16	-0,29	0,01	0,48	0,16	0,49	0,70	0,58
A ₃	0,78	0,45	1,00	0,40	0,84	0,59	0,66	-0,28	0,52	0,74	-0,13	0,90	-0,28	0,56	0,88
A ₄	0,77	0,63	0,40	1,00	0,77	0,38	0,43	0,33	0,09	-0,02	0,71	0,22	0,62	0,53	0,60
A ₅	0,91	0,58	0,84	0,77	1,00	0,71	0,61	-0,06	0,38	0,43	0,29	0,70	0,15	0,72	0,91
A ₆	0,48	-0,05	0,59	0,38	0,71	1,00	0,39	-0,14	0,68	0,57	0,15	0,68	-0,04	0,49	0,72
A ₇	0,56	0,09	0,66	0,43	0,61	0,39	1,00	0,05	0,62	0,37	-0,09	0,62	-0,25	0,11	0,50
A ₈	0,12	0,16	-0,28	0,33	-0,06	-0,14	0,05	1,00	0,00	-0,26	0,68	-0,41	0,65	0,08	-0,04
A ₉	0,21	-0,29	0,52	0,09	0,38	0,68	0,62	0,00	1,00	0,70	-0,11	0,66	-0,36	0,07	0,44
İK ₁	0,32	0,01	0,74	-0,02	0,43	0,57	0,37	-0,26	0,70	1,00	-0,31	0,74	-0,41	0,30	0,63
İK ₂	0,44	0,48	-0,13	0,71	0,29	0,15	-0,09	0,68	-0,11	-0,31	1,00	-0,23	0,92	0,47	0,26
İK ₃	0,60	0,16	0,90	0,22	0,70	0,68	0,62	-0,41	0,66	0,74	-0,23	1,00	-0,48	0,35	0,79
İK ₄	0,31	0,49	-0,28	0,62	0,15	-0,04	-0,25	0,65	-0,36	-0,41	0,92	-0,48	1,00	0,42	0,09
İK ₅	0,76	0,70	0,56	0,53	0,72	0,49	0,11	0,08	0,07	0,30	0,47	0,35	0,42	1,00	0,77
İK ₆	0,89	0,58	0,88	0,60	0,91	0,72	0,50	-0,04	0,44	0,63	0,26	0,79	0,09	0,77	1,00

Tablo 5'te korelasyon matrisine ait değerler (Q_{ik}), normalize edilmiş karar matrisine ait değerler (r_{ij}) yardımıyla Eşitlik [4] kullanılarak hesaplanmış, böylece kriterler arasındaki ilişki derecesi belirlenmiştir.

CRITIC yönteminin dördüncü adımında değerlendirme kriterlerine ait standart sapma değerleri hesaplandıktan sonra Tablo 6'da gösterilen değerlendirme kriterlere ait bilgi miktarı değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 6. Kriterlere Ait Standart Sapma ve Bilgi Miktarı Değerleri

σ_j / C_j	Değerlendirme Kriterleri														
	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆	A ₇	A ₈	A ₉	İK ₁	İK ₂	İK ₃	İK ₄	İK ₅	İK ₆
σ_j	0,285	0,325	0,293	0,292	0,342	0,285	0,284	0,299	0,270	0,307	0,264	0,337	0,241	0,313	0,297
C _j	1,736	3,001	2,158	2,200	2,071	2,396	2,648	3,923	2,803	3,128	2,766	2,936	2,936	2,405	1,776

Tablo 6'da gösterilen standart sapma değerleri (σ_j), normalize edilmiş karar matrisinde yer alan değerler (r_{ij}) ile Eşitlik [5] kullanılarak hesaplanmıştır. Bilgi miktarı (C_j) değerinin hesaplanması için öncelikle korelasyon matrisi sütunlarında yer alan her bir değer (Q_{jk}) 1'den çıkartılarak ($1 - Q_{jk}$) yeni sütun değerleri elde edilmiştir. Daha sonra Eşitlik [6] kullanılarak, yeni sütun değerlerinin toplamı ve standart sapma değerleri çarpılarak, C_j değerleri elde edilmiştir. Yapılan hesaplamalar sonucunda en yüksek C_j değerine sahip değerlendirme kriterinin A₈ (3,923), en düşük C_j değerine sahip değerlendirme kriterinin ise A₁ (1,736) olduğu tespit edilmiştir.

CRITIC yönteminin son adımında Tablo 7'de gösterilen değerlendirme kriterlerine ait ağırlık değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 7. Değerlendirme Kriterlerine Ait Ağırlık Değerleri

Ağırlık Değeri	Değerlendirme Kriterleri														
	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆	A ₇	A ₈	A ₉	İK ₁	İK ₂	İK ₃	İK ₄	İK ₅	İK ₆
W_j	0,045	0,077	0,056	0,057	0,053	0,062	0,068	0,101	0,072	0,080	0,071	0,076	0,076	0,062	0,046

Tablo 7'de gösterilen ağırlık değerleri (W_j), değerlendirme kriterlerine ait C_j değerlerinin, satırlarda yer alan C_j değerleri toplamına bölünmesi ile Eşitlik [7]'de yer alan formül kullanılarak hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda en yüksek W_j değerine sahip olan, yani ağırlık değerleri açısından en fazla öneme sahip değerlendirme kriterinin A₈ kodlu Diş Üniteli Başına Düşen Nüfus (0,101) olduğu ve en düşük W_j değerine sahip değerlendirme kriterlerinin ise A₁ kodlu 10.000 Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı (0,045) olduğu belirlenmiştir.

2. TOPSIS Yönteminin Uygulanması Sonucunda Elde Edilen Bulgular

CRITIC yöntemi ile değerlendirme kriterlerine ait ağırlık değerleri belirlendikten sonra, analizin ikinci aşamasında Düzey 1 bölgelerinin görece sıralamalarını belirlemek için TOPSIS yönteminin analitik adımları uygulanmıştır. TOPSIS yönteminin birinci adımında Tablo 8'de gösterildiği üzere bir karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 8. Karar Matrisi

Alternatifler Karar Noktaları	Değerlendirme Kriterleri														
	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆	A ₇	A ₈	A ₉	İK ₁	İK ₂	İK ₃	İK ₄	İK ₅	İK ₆
A	16,9	2,8	80,4	3,8	5,9	25,3	18,8	3417	3118	3163	113	53	53	12	235
BA	22,2	3,6	51,2	5,6	7,6	33,4	15,7	2317	3240	3468	171	45	79	18	288
BK	24,8	3,3	160,4	4,7	9,3	41,6	24,1	3230	3078	3192	123	67	53	18	317
BM	19,8	3	102,4	4,7	8,3	39,1	21,7	4304	3126	3267	112	57	54	16	279
DK	28	3,8	175,2	6,3	10,1	34,4	26,5	3561	3124	3214	134	74	57	16	348
DM	18,5	3,1	75,5	4,1	6,7	21,6	19,7	3236	3273	3463	108	51	51	13	246
E	17,8	2,6	77,6	4,6	6,8	34,4	21	3209	3160	3257	122	51	58	14	252
GA	15,2	2,7	72,5	3,2	5,6	25,4	17,2	4686	3178	3361	103	60	42	13	227
İ	16,6	2,5	22,2	4,7	5,8	23,4	23,4	2365	3115	3594	136	44	59	11	195
KA	21,8	2,7	145	5,5	9,6	59,8	23,7	3368	2959	3110	129	75	51	15	332
ODA	20,2	2,5	93,4	3,8	7,3	45,8	21,5	3821	3104	3249	117	66	50	14	287
OA	19,3	2,9	110,1	3,7	6,6	32	22,5	2669	3028	3085	117	63	49	15	294

Tablo 8’de gösterilen karar matrisi, 12 Düzey 1 bölgesinden (alternatif karar noktaları) ve 15 sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergelerinden (değerlendirme kriteri) oluşan 12x15 boyutlu bir matristir. TOPSIS yönteminin birinci adımında oluşturulan karar matrisi ile CRITIC yönteminin birinci adımında oluşturulan karar matrisi (Bkz. Tablo 3) aynı yapıya ve değerlere sahiptir.

Karar matrisi oluşturulduktan sonra TOPSIS yönteminin ikinci adımında Tablo 9’da gösterilen normalize edilmiş karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 9. Karar Matrisinin Normalize Edilmesi

Alternatif Karar Noktaları	Değerlendirme Kriterleri														
	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆	A ₇	A ₈	A ₉	İK ₁	İK ₂	İK ₃	İK ₄	İK ₅	İK ₆
A	0,239	0,271	0,219	0,236	0,224	0,202	0,252	0,289	0,288	0,278	0,261	0,256	0,277	0,235	0,244
BA	0,314	0,348	0,139	0,348	0,288	0,266	0,211	0,196	0,299	0,304	0,395	0,218	0,412	0,353	0,299
BK	0,351	0,319	0,436	0,292	0,353	0,332	0,323	0,273	0,284	0,280	0,284	0,324	0,277	0,353	0,329
BM	0,280	0,290	0,278	0,292	0,315	0,312	0,291	0,364	0,289	0,287	0,259	0,276	0,282	0,313	0,289
DK	0,396	0,367	0,476	0,392	0,383	0,274	0,356	0,301	0,288	0,282	0,310	0,358	0,297	0,313	0,361
DM	0,262	0,300	0,205	0,255	0,254	0,172	0,264	0,273	0,302	0,304	0,250	0,247	0,266	0,255	0,255
E	0,252	0,251	0,211	0,286	0,258	0,274	0,282	0,271	0,292	0,286	0,282	0,247	0,303	0,274	0,261
GA	0,215	0,261	0,197	0,199	0,212	0,202	0,231	0,396	0,293	0,295	0,238	0,290	0,219	0,255	0,235
İ	0,235	0,242	0,060	0,292	0,220	0,187	0,314	0,200	0,288	0,315	0,314	0,213	0,308	0,216	0,202
KA	0,309	0,261	0,394	0,342	0,364	0,477	0,318	0,285	0,273	0,273	0,298	0,363	0,266	0,294	0,344
ODA	0,286	0,242	0,254	0,236	0,277	0,365	0,288	0,323	0,287	0,285	0,270	0,319	0,261	0,274	0,298
OA	0,273	0,280	0,299	0,230	0,250	0,255	0,302	0,226	0,280	0,271	0,270	0,305	0,256	0,294	0,305
W_j	0,045	0,077	0,056	0,057	0,053	0,062	0,068	0,101	0,072	0,080	0,071	0,076	0,076	0,062	0,046

Tablo 9’da gösterilen normalize edilmiş karar matrisi, Eşitlik [9] yer alan vektör normalizasyon formülü ile karar matrisindeki değerler (X_{ij}) kullanılarak oluşturulmuştur. Normalize edilmiş karar matrisi değerlerinin (r_{ij}) elde edilmesi için karar matrisi sütunlarında yer alan her bir X_{ij} değeri, ait olduğu sütun değerlerinin kareleri toplamının kareköküne bölünmüştür. Ayrıca, normalize edilmiş karar matrisinin son satırına TOPSIS yönteminin üçüncü adımında kullanılmak üzere, analizin birinci

aşamasında CRITIC yöntemi ile elde edilen değerlendirme kriterlerine ait ağırlık değerleri (W_j) eklenmiştir.

TOPSIS yönteminin üçüncü adımında Tablo 10'da sunulan ağırlıklandırılmış normalize matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 10. Ağırlıklandırılmış Normalize Matrisi

Alternatif Karar Noktaları	Değerlendirme Kriterleri														
	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆	A ₇	A ₈	A ₉	İK ₁	İK ₂	İK ₃	İK ₄	İK ₅	İK ₆
A	0,011	0,021	0,012	0,013	0,012	0,012	0,017	0,029	0,021	0,022	0,019	0,019	0,021	0,015	0,011
BA	0,014	0,027	0,008	0,020	0,015	0,016	0,014	0,020	0,022	0,024	0,028	0,016	0,031	0,022	0,014
BK	0,016	0,025	0,024	0,017	0,019	0,020	0,022	0,028	0,020	0,023	0,020	0,024	0,021	0,022	0,015
BM	0,013	0,022	0,015	0,017	0,017	0,019	0,020	0,037	0,021	0,023	0,018	0,021	0,021	0,019	0,013
DK	0,018	0,028	0,026	0,022	0,020	0,017	0,024	0,030	0,021	0,023	0,022	0,027	0,022	0,019	0,016
DM	0,012	0,023	0,011	0,014	0,014	0,011	0,018	0,028	0,022	0,024	0,018	0,019	0,020	0,016	0,012
E	0,011	0,019	0,012	0,016	0,014	0,017	0,019	0,027	0,021	0,023	0,020	0,019	0,023	0,017	0,012
GA	0,010	0,020	0,011	0,011	0,011	0,012	0,016	0,040	0,021	0,024	0,017	0,022	0,017	0,016	0,011
İ	0,010	0,019	0,003	0,017	0,012	0,011	0,021	0,020	0,021	0,025	0,022	0,016	0,023	0,013	0,009
KA	0,014	0,020	0,022	0,019	0,019	0,029	0,022	0,029	0,020	0,022	0,021	0,027	0,020	0,018	0,016
ODA	0,013	0,019	0,014	0,013	0,015	0,022	0,020	0,033	0,021	0,023	0,019	0,024	0,020	0,017	0,014
OA	0,012	0,022	0,017	0,013	0,013	0,016	0,021	0,023	0,020	0,022	0,019	0,023	0,019	0,018	0,014

Tablo 10'da gösterilen ağırlıklandırılmış normalize matrisi değerlerinin (V_{ij}) elde edilmesi için Eşitlik [10] kullanılarak, CRITIC yöntemi ile belirlenen değerlendirme kriterinin ağırlık değeri (W_j), normalleşmesi sağlanan karar matrisinin sütun değerleri (r_{ij}) ile çarpılmıştır.

TOPSIS yönteminin dördüncü adımında Tablo 11'de gösterilen ve değerlendirme kriterlerinin maliyet (min) ve fayda (max) özellikleri dikkate alınarak hesaplanan pozitif ideal (A^+) ve negatif ideal (A^-) çözüm değerleri belirlenmiştir.

Tablo 11. A^+ ve A^- Değerleri

İdeal Küme	Değerlendirme Kriterleri														
	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆	A ₇	A ₈	A ₉	İK ₁	İK ₂	İK ₃	İK ₄	İK ₅	İK ₆
A^+	0,018	0,028	0,026	0,022	0,020	0,029	0,024	0,020	0,020	0,022	0,028	0,027	0,031	0,022	0,016
A^-	0,010	0,019	0,003	0,011	0,011	0,011	0,014	0,040	0,022	0,025	0,017	0,016	0,017	0,013	0,009
Özellik	max	max	max	max	max	max	max	min	min	min	max	max	max	max	max

Analizin birinci aşamasında CRITIC yönteminde belirlenen değerlendirme kriterlerine ait maliyet ve fayda özellikleri dikkate alınarak, Tablo 11'de gösterilen pozitif ideal çözüm değerlerinin belirlenmesi için Eşitlik [11] ve negatif ideal çözüm değerlerinin belirlenmesi için Eşitlik [12] kullanılmıştır. Bu doğrultuda, öncelikle fayda özelliğine sahip değerlendirme kriterleri ($A_1, A_2, A_3, A_4, A_5, A_6, İK_1, İK_2, İK_3, İK_4, İK_5, İK_6$) pozitif ideal çözüm kümesi elemanı olarak, maliyet özelliğine sahip değerlendirme kriterleri (A_7, A_8, A_9) ise negatif ideal çözüm kümesi elemanı olarak seçilmiştir. Daha sonra, maksimum olması arzu edilen değerlendirme kriterleri için ağırlıklandırılmış karar matrisi sütunlarında yer alan V_{ij}

değerleri kullanılarak her bir sütuna ait maksimum değerler (A+); minimum olması arzu edilen değerlendirme kriterleri için ise ağırlıklandırılmış karar matrisi sütunlarında yer alan V_{ij} değerleri kullanılarak her bir sütuna ait minimum değerler (A-) tespit edilmiştir.

TOPSIS yönteminin beşinci adımında Tablo 12’de gösterilen alternatif karar noktalarının pozitif (S_i+) ve negatif (S_i-) ideal çözümlere olan mesafe değerleri belirlenmiştir.

Tablo 12. S_i+ ve S_i- Değerleri

Alternatifler Karar Noktaları	Kod	S_i+	S_i-
Akdeniz	A	0,035	0,016
Batı Anadolu	BA	0,028	0,033
Batı Karadeniz	BK	0,020	0,033
Batı Marmara	BM	0,030	0,021
Doğu Karadeniz	DK	0,020	0,037
Doğu Marmara	DM	0,035	0,017
Ege	E	0,030	0,020
Güneydoğu Anadolu	GA	0,042	0,011
İstanbul	İ	0,038	0,023
Kuzeydoğu Anadolu	KA	0,020	0,036
Ortadoğu Anadolu	ODA	0,029	0,022
Orta Anadolu	OA	0,028	0,026

Tablo 12’de gösterilen alternatif karar noktalarının pozitif ideal çözüme olan mesafe değerleri (S_i+), ağırlıklandırılmış karar matrisi sütunlarında yer alan V_{ij} değerleri ile pozitif ideal çözüm değerleri (A+) kullanılarak Öklit mesefesi formülü (Eşitlik [13]) yardımıyla; negatif ideal çözüme olan mesafe değerleri (S_i-) ise ağırlıklandırılmış karar matrisi sütunlarında yer alan V_{ij} değerleri ile negatif ideal çözüm değerleri (A-) kullanılarak Öklit mesafesi formülü (Eşitlik [14]) yardımıyla hesaplanmıştır.

TOPSIS yönteminin son aşamasında Tablo 13’te gösterilen pozitif ideal çözüme göreli yakınlık değerleri (C_i) belirlenmiştir.

Tablo 13. Alternatiflere Ait C_i Değerleri

Alternatifler	Kod	C_i
Akdeniz	A	0,317
Batı Anadolu	BA	0,535
Batı Karadeniz	BK	0,631
Batı Marmara	BM	0,415
Doğu Karadeniz	DK	0,655
Doğu Marmara	DM	0,332
Ege	E	0,400
Güneydoğu Anadolu	GA	0,199
İstanbul	İ	0,378
Kuzeydoğu Anadolu	KA	0,645
Ortadoğu Anadolu	ODA	0,428
Orta Anadolu	OA	0,484

Tablo 13’te gösterilen alternatiflerin C_i değerlerinin elde edilmesi için Eşitlik [15] kullanılarak, her bir alternatife ait negatif ideal çözüme olan mesafe değerleri (S_i-), her bir alternatife ait negatif ideal (S_i-)

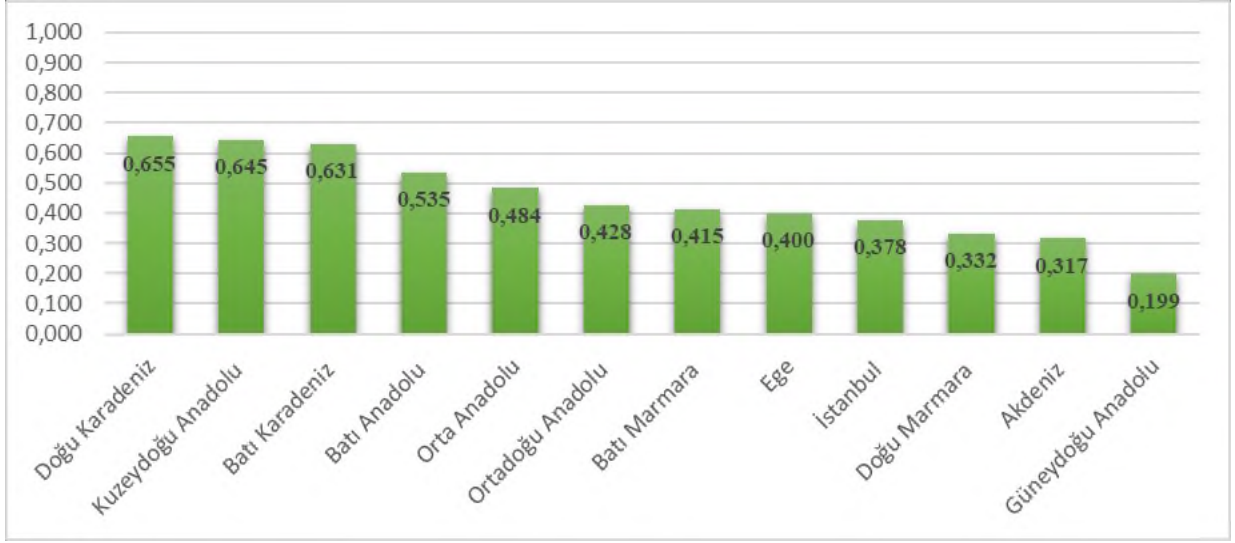
ve pozitif ideal (S_i^+) çözüm değerlerinin toplamına bölünmüştür. Daha sonra, alternatiflere ait C_i değerleri büyüklüklerine göre karşılaştırılarak, C_i 'nin azalan değerine göre alternatiflerin sırası belirlenmiştir. Tablo 14'te C_i 'nin azalan değerine göre alternatiflerin sıralaması gösterilmektedir.

Tablo 14. C_i 'nin Azalan Değerine Göre Alternatiflerin Ait Olduğu Sıra

Alternatifler	Kod	C_i	Sıra
Doğu Karadeniz	DK	0,655	1
Kuzeydoğu Anadolu	KA	0,645	2
Batı Karadeniz	BK	0,631	3
Batı Anadolu	BA	0,535	4
Orta Anadolu	OA	0,484	5
Ortadoğu Anadolu	ODA	0,428	6
Batı Marmara	BM	0,415	7
Ege	E	0,400	8
İstanbul	İ	0,378	9
Doğu Marmara	DM	0,332	10
Akdeniz	A	0,317	11
Güneydoğu Anadolu	GA	0,199	12

Yakınlık değeri (C_i), 0 ve 1 aralığında ($0 \leq C_i \leq 1$) bir değer aldığı için en büyük C_i değeri 1'e eşit veya 1'e yakın bir değer alırken, en küçük C_i değeri 0'a eşit veya 0'a yakın bir değer almaktadır. Dolayısıyla, değerlendirme kriterleri açısından alternatifler arasında en iyi performansı en büyük C_i değerine sahip olan alternatif göstermektedir. Tablo 14 incelendiğinde en büyük C_i değerine sahip olan DK kodlu Doğu Karadeniz bölgesinin (0,655), değerlendirme kriterleri açısından en yüksek performansa sahip olduğu ve birinci sırada yer aldığı; en düşük C_i değerine sahip olan GA kodlu Güneydoğu Anadolu bölgesinin (0,199) ise değerlendirme kriterleri açısından en düşük performansa sahip olduğu ve en son sırada yer aldığı görülmektedir.

Düzey 1 bölgelerinin kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergeleri açısından 2020 yılında gösterdikleri performansın karşılaştırılması için bölgelere ait C_i değerleri grafiksel olarak aşağıda gösterilmektedir.

Grafik 1. Düzey 1 Bölgelerinin Karşılaştırılması

Grafik 1 incelendiğinde 2020 yılında kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergeleri açısından en yüksek performansın Doğu Karadeniz bölgesine ait olduğu, Doğu Karadeniz bölgesini Kuzeydoğu Anadolu ve Batı Karadeniz Bölgelerinin takip ettiği ve en düşük performans gösteren bölgenin Güneydoğu Anadolu bölgesi olduğu görülmektedir. Ancak, sıralamanın temelini oluşturan C_1 değerinin 1 olması en yüksek ve en uygun alternatifi temsil ederken, C_1 değerinin 0 olması en düşük ve en kötü alternatifi temsil etmektedir (Molan vd., 2019; Wang vd., 2015). Grafik 1 incelendiğinde Düzey 1 bölgelerine ait C_1 değerlerinin 0,66-0,20 aralığında olduğu görülmektedir. C_1 değerinin 1'e eşit veya 1'e yakın olması, en yüksek ve en uygun performans ile ilişkili olduğu için bu araştırma sonucunda performans açısından ilk üç sırada yer aldığı belirlenen bölgeler de dahil olmak üzere, genel olarak Düzey 1 Bölgelerinin yüksek ve uygun performans düzeyine erişemedikleri tespit edilmiştir.

Tartışma

Türkiye'de kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergelerinin bölgesel düzeyde incelenmesi, ilgili göstergeler açısından bölgelerin görelî sıralamalarının belirlenmesi ve bölgelerin karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, Düzey 1 bölgelerinin 2020 yılı kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergelerine ait verileri CRITIC ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. CRITIC yöntemi ile gerçekleştirilen analiz sonucunda ağırlık değerleri açısından en fazla önem arz eden değerlendirme kriterlerinin sırasıyla A_8 kodlu Dış Ünite Başına Düşen Nüfus (0,101), $İK_1$ kodlu Aktif Çalışan Aile Hekimi Başına Düşen Nüfus (0,080), A_2 kodlu 10.000 Kişiyeye Düşen Yoğun Bakım Yatağı Sayısı (0,077), $İK_3$ kodlu 100.000 Kişiyeye Düşen Pratisyen Hekim sayısı (0,076) ve $İK_4$ kodlu 100.000 Kişiyeye Düşen Uzman Hekim Sayısı (0,076) olduğu, en az önem arz eden değerlendirme kriterlerinin ise A_1 kodlu 10.000 Kişiyeye Düşen Hastane Yatağı Sayısı (0,045) ve $İK_6$ kodlu 100.000 Kişiyeye Düşen Hemşire ve Ebe Sayısı (0,046) olduğu tespit edilmiştir. Yüksek ağırlık değerine sahip değerlendirme kriterlerinin performans düzeyi üzerinde daha fazla etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle, ağırlık değeri açısından en yüksek ve en önemli kriter olan Dış Ünite Başına Düşen Nüfus göstergesinin

düşük olduğu bölgelerin, performans düzeyleri açısından üst sıralarda yer alması beklenmektedir. Dış Ünite Başına Düşen Nüfus göstergesine ait Tablo 8’de yer alan veriler incelendiğinde, en düşük sayının Batı Karadeniz (2317) ve İstanbul (2365) bölgelerinde, en yüksek sayının ise Güneydoğu Anadolu (4686) ve Batı Marmara (4304) bölgelerinde olduğu görülmektedir. Güneydoğu Anadolu ve Batı Marmara bölgelerinde Dış Ünite Başına Düşen Nüfus sayısının yüksek olması, kamu ağız ve diş sağlığı hizmetleri üretimi ve sunumu açısından altyapının yetersiz olduğuna işaret etmektedir. Kamu ağız ve diş sağlığı hizmetlerinde yetersiz altyapı, hastalar açısından kamu ağız ve diş sağlığı hizmetlerinde erişim problemlerinin yaşanmasına ve ihtiyaç duyulan zamanda kamu ağız ve diş sağlığı hizmetlerinden yararlanılamamasına neden olabilmektedir. Güneydoğu Anadolu ve Batı Marmara bölgelerinde dış ünite sayısının artırılması ile kamu ağız ve diş sağlığı hizmetlerine erişim olanakları iyileştirilebilir. Böylece, hasta yığılmaları azaltılarak ve hastaların bekleme süreleri kısaltılarak kamu ağız ve diş sağlığı hizmetlerinde gecikme problemleri önlenabilir. Kamu ağız ve diş sağlığı hizmetlerine tahsis edilen kaynakların bölgeler arasında dengeli dağılması, altyapı yetersizliği bulunan bölgelere tahsis edilecek kaynakların artırılması ve ilgili kaynakların ihtiyaç duyulan alanlara yönlendirilmesi bölgeler arası eşitsizliklerin ve bölgeler arası farklılıkların azaltılmasında etkili olabilir. Bu doğrultuda, dış ünite sayısının artırılması ile Dış Ünite Başına Düşen Nüfus göstergesi açısından bölgelerin birbirlerine yakın veya eşit düzeye getirilmesi sağlanabilir.

TOPSIS yöntemi ile gerçekleştirilen analiz sonucunda, DK kodlu Doğu Karadeniz (0,655) bölgesinin en yüksek performans ile birinci sırada, performans düzeyi açısından Doğu Karadeniz Bölgesine oldukça yakın olan KA kodlu Kuzeydoğu Anadolu (0,645) bölgesinin ikinci sırada ve BK kodlu Batı Karadeniz (0,631) bölgesinin üçüncü sırada yer aldığı, GA kodlu Güneydoğu Anadolu (0,199) bölgesinin ise en düşük performans ile en son sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Bölgesel düzeyde yapılan karşılaştırma sonucunda Batı Anadolu’nun dördüncü, Orta Anadolu’nun beşinci, Ortadoğu Anadolu’nun altıncı, Batı Marmara’nın yedinci, Ege’nin sekizinci, İstanbul’un dokuzuncu, Doğu Marmara’nın onuncu ve Akdeniz’in on birinci sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Bu çalışma ile elde edilen bulgular, son sıralarda yer alan bölgelerde kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergelerinin yeterli düzeyde olmadığını göstermektedir. Kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergelerini iyileştirmek için düşük performans gösteren bölgelerin geliştirilmesine öncelik verilmelidir. Bu doğrultuda, son sıralarda yer alan bölgelere daha fazla kaynak tahsis edilerek özellikle dış ünite, aile hekimi, uzman hekim, pratisyen hekim ve yoğun bakım yatağı sayılarının artırılması suretiyle kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergelerinin iyileştirilmesi, ilgili göstergeler açısından bölgelerin geliştirilmesi ve bölgesel farklılıkların azaltılması sağlanabilir. Bu çalışma ile elde edilen sonuçlara benzer şekilde, Kar ve Özer (2020) tarafından 2016 yılına ait verilerin kullanıldığı çalışmada sağlık altyapısı göstergeleri açısından Türkiye’de Düzey 1 bölgeleri arasında Doğu Karadeniz bölgesinin birinci ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin en son sırada yer aldığı sonucuna ulaşılarak, ekonomik düzeyi yeterli olmayan bölgelerin ortalamanın gerisinde olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, Aydın (2021) tarafından Türkiye’de 2012-2018 yılları arasında sağlıkta insan kaynakları, sağlık hizmeti kullanımı, sağlığın korunması gibi çeşitli sağlık göstergeleri açısından Düzey 1 bölgelerinin karşılaştırıldığı çalışma ile 2014, 2015, 2016 ve 2018 yıllarında Doğu Karadeniz bölgesinin ilk sırada yer aldığı, ancak tüm yıllarda Güneydoğu Anadolu bölgesinin en son sırada yer aldığı sonucuna ulaşılarak, düşük performans

gösteren bölgelerde hem kaynak yetersizliği hem de hizmete ulaşım problemlerinin olabileceği ifade edilmiş ve düşük performans gösteren bölgelere tahsis edilecek kaynakların artırılması önerilmiştir. Şantaş ve Şantaş (2018) tarafından 2016 yılına ait verilerin kullanıldığı çalışmada ise sağlık hizmeti altyapısı, sağlık hizmeti kullanımı ve sağlık statüsü göstergeleri açısından Düzey 1 bölgeleri arasında Güneydoğu Anadolu bölgesinin en son sırada yer aldığı, ancak bu çalışma ile elde edilen sonuçlarından farklı olarak Batı Anadolu bölgesinin ilk sırada yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

TOPSIS yöntemi ile gerçekleştirilen analiz sonucunda bölgelere ait yakınlık indeksi (C_i) değerleri hesaplanmıştır. Yakınlık indeksi ne kadar büyük ise performans düzeyi o kadar iyi olacağı için C_i 'nin 1'e eşit veya 1'e yakın bir değer alması yüksek performans ile ilişkilendirilmektedir (Wang vd., 2015). Analiz sonucunda, C_i değerleri açısından ilk üç sırada yer aldığı belirlenen bölgeler (Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu ve Batı Karadeniz) de dahil olmak üzere, genel olarak Düzey 1 bölgelerinin yüksek performans düzeyine erişemedikleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla, bölgesel planlamaya ağırlık verilerek Güneydoğu Anadolu bölgesi öncelikli olmak üzere Düzey 1 bölgelerinde kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergelerinin iyileştirilmesi konusunda sürekli iyileştirme politikaları oluşturulmalı ve uygulanmalıdır. Kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergelerinin iyileştirilmesine yönelik oluşturulacak ve uygulanacak politikalar doğrultusunda mali kaynaklar ile birlikte sağlık işgücü ve ekipmanlarına yönelik daha fazla kaynak tahsis edilmesi, bölgesel açıdan yapılan planlamalarda öncelikli olduğu belirlenen bölgelere tahsis edilecek kaynakların artırılarak ihtiyaç duyulan alanlara yönlendirilmesi, teknolojik yeniliklerin artırılması ve bölgesel farklılıkların azaltılması ile kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergelerinin iyileştirilmesi sağlanabilir. Ayrıca, kaynak artırımı ile birlikte mevcut kaynakların daha verimli ve daha etkin kullanımı da sağlık düzeyinin iyileştirilmesi üzerinde etkili olacaktır (Uslu, 2021). Bununla birlikte, sadece sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergeleri açısından değil, aynı zamanda sağlığın korunması, sağlık risk faktörleri, sağlık hizmeti verilen kurumlar, sağlık hizmetleri kullanımı, sağlık finansmanı olmak üzere sağlık göstergelerinin bütününe ilişkin olarak hem kamu sektörüne hem de özel sektöre yönelik iyileştirme çalışmalarının yapılarak, sağlık politikalarının bu doğrultuda geliştirilmesi ve uygulanması da önem teşkil etmektedir. Nitekim sağlık göstergeleri açısından ülkelerin karşılaştırıldığı çalışmalarda genel olarak Türkiye'nin en son sırada veya son sıralarda yer aldığına ilişkin tespit edilen sonuçlar ile sağlık göstergelerinin iyileştirilmesine ve geliştirilmesine yönelik sunulan öneriler, bu çalışmada elde edilen sonuçları ve sunulan önerileri destekleyen ve tamamlayan bir nitelik taşımaktadır. Bu doğrultuda, Türkoğlu (2017) tarafından 2010-2014 dönemindeki sağlık göstergeleri açısından 26 Avrupa ülkesinin karşılaştırıldığı çalışma ile Türkiye'nin tüm yıllarda en son sırada yer aldığı sonucuna ulaşılarak, Türkiye'de sağlığın geliştirilmesi, sağlıkta erişim problemlerinin azaltılması, sağlığa daha fazla kaynak ayrılması ve sağlıkla ilgili yatırımların ve yeniliklerin artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Şantaş ve Şantaş (2018) tarafından 2016 yılına ait verilerin kullanıldığı çalışma ile sağlık hizmeti altyapısı, sağlık hizmeti kullanımı ve sağlık statüsü göstergeleri açısından 35 OECD ülkesinin karşılaştırıldığı çalışma ile Türkiye'nin sağlık hizmeti altyapısı göstergelerinde 35'inci sırada ve sağlık statüsü göstergelerinde 32'nci sırada yer alırken, sağlık hizmeti kullanımı göstergelerinde 12'nci sırada yer aldığı sonucuna ulaşılmış olup, Türkiye'de sağlık göstergeleri açısından iyileştirme yapılmaya devam edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Özsarı ve Boz (2019) tarafından 2016 yılı verileri kullanılarak sağlık durumu göstergeleri açısından 34 OECD ülkesinin

karşılaştırıldığı çalışma ile Türkiye'nin en son sırada yer aldığı sonucuna ulaşılmış olup, Türkiye'de sağlık durumunun iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için Sağlıkta Dönüşüm Programı kapsamında daha çok çalışma yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Yiğit (2019) tarafından sağlık harcamaları ve sağlık sonucu göstergeleri açısından 35 OECD ülkesinin karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirilen çalışmada ile Türkiye'nin son sıralarda (33'üncü) yer aldığı sonucuna ulaşılarak, tüm ülkelerde sağlık sektörü performansının iyileştirilmesinin özel bir öneme sahip olduğu ve hükümetlerin sağlık sistemini iyileştirmek için belirleyecekleri politikaların ülkelerin sağlık sistemi performansını etkileyen faktörlerden biri olduğu belirtilmiştir. Değirmenci ve Yakıcı Ayan (2020) tarafından 2015 yılı verileri kullanılarak sağlık göstergeleri açısından 32 OECD ülkesinin karşılaştırılması amacıyla yapılan çalışma ile Türkiye'nin en son sırada yer aldığı sonucuna ulaşılarak, Türkiye'de sağlık kaynaklarının yetersiz olduğu ve sağlık kaynakları açısından iyileşmelerin yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Uslu (2021) tarafından 2019 yılı verileri kullanılarak sağlık kaynağı göstergeleri açısından 26 OECD ülkesinin karşılaştırılması amacıyla yapılan çalışma ile Türkiye'nin son sıralarda (25.) yer aldığı sonucuna ulaşılmış olup, Türkiye'nin gelişmiş ve zengin ülkelerin sağlık kaynağı düzeylerine ulaşabilmesi için daha fazla kaynağa ihtiyacı olduğu ifade edilmiştir.

Sonuç

Düzey 1 bölgelerinin kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergeleri açısından incelendiği bu çalışmada, Düzey 1 bölgeleri karşılaştırılmış ve Türkiye geneline yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışma ile elde edilen sonuçlar, özellikle düşük performans gösteren bölgelerde altyapı ve insan kaynağı açısından kamu sağlık hizmetlerine daha fazla yatırım yapılmasında, altyapı ve insan kaynağı durumu ve tahsisi açısından bölgesel farklılıkların giderilmesinde ve altyapı ve insan kaynağı göstergelerinin iyileştirilmesinde yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Bu çalışmanın kapsamı kamu sektörü ve Düzey 1 bölgeleri ile sınırlı tutulmuş olup, Düzey 1 bölgeleri kamu sağlık hizmeti sunumunda gerekli olan altyapı kaynağı ve insan kaynağı göstergeleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Daha sonra yapılacak çalışmalarda, kamu sektörü ile birlikte özel sektöre ait sağlık hizmetleri kullanımı, sağlık ekipmanları, sağlık hizmeti verilen kurumlar, sağlık finansmanı gibi farklı nitelikteki sağlık göstergelerinin kapsama alınacağı araştırmaların yapılması, kamu sektörünün ve özel sektörün daha fazla gösterge üzerinden değerlendirilmesi ve karşılaştırılması açısından faydalı olabilir. Böylece, kamu sektörü ve özel sektör açısından sağlık durumu ve performansı hakkında elde edilecek bilgiler doğrultusunda Türkiye'de sağlık alanında iyileştirici politikalara yol gösterilebilir. Ayrıca, ulusal ve bölgesel düzeyde sağlık hizmetlerine ayrılan kaynakların eşit ve etkin bir biçimde tahsis edilmesine ve kaynak durumu açısından bölgesel farklılıkların azaltılmasına yönelik karar verme süreçlerinde sağlık yöneticileri, kamu aktörleri, politika yapımcılar, yatırımcılar gibi karar vericilere yardımcı olabilir. Çok kriterli karar verme yöntemleri, bilimsel bir temele dayalı olarak değerlendirmelerin birden fazla boyutta yapılmasını sağlayan ve karar vericiler açısından karar verme süreçlerini kolaylaştıran etkili araçlardır. Bu çalışmada, Düzey 1 bölgeleri çok kriterli karar verme yöntemlerinden CRITIC ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırmacılar tarafından CRITIC ve TOPSIS yöntemleri ile birlikte diğer çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak daha kapsamlı göstergeler üzerinden Düzey 2 alt bölgelerinin ya da Düzey 3 illerinin değerlendirilmesi amacıyla yapılacak çalışmaların, Türkiye'de sağlık düzeyine yönelik önemli bilgiler

elde edilmesini ve bölgesel düzeyde veya il düzeyinde yapılacak değerlendirmelerde çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanım açısından yaygınlaştırılmasını sağlayacağı düşünülmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Abdel-Basset, M., & Mohamed, R. (2020). A novel plithogenic TOPSIS-CRITIC model for sustainable supply chain risk management. *Journal of Cleaner Production*, 247, Article 119586. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.119586>
- Araujo, C. A. S., Wanke, P., & Siqueira, M. M. (2018). A performance analysis of Brazilian public health: TOPSIS and neural networks application. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 67(9), 1526-1549. <https://doi.org/10.1108/IJPPM-11-2017-0319>
- Aydın, G. Z. (2021). CRITIC ve TOPSIS yöntemleriyle Türkiye’de bölgesel sağlık hizmetlerinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 7(2), 412-433.
- Çınaroğlu, E. (2021). CRITIC temelli CODAS ve ROV yöntemleri ile AB ülkeleri yaşam kalitesi analizi. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 337-364.
- Değirmenci, N., & Yakıcı Ayan, T. (2020). OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri açısından bulanık kümeleme analizi ve TOPSIS yöntemine göre değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38(2), 229-241.
- Eren, H., & Ömürbek, N. (2019). Türkiye’nin sağlık göstergeleri açısından kümelenmesi ve performans analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(29), 421-452.
- Erkılıç, C. E. (2021). Hastane hizmetleri sektörünün CRITIC temelli TOPSIS yöntemi ile finansal performansının değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 63-84.
- Hayati, H., Karimi, S., Sadeghifar, J., Ebrahimzadeh, J., Afshari, S., Khosravi, B., & Ashrafi, E. (2015). Determining the entitlement to structural indicators of health by means of fuzzy AHP and TOPSIS: A case study in Sistan and Baluchestan, Iran. *Journal of Pharmacoconomics and Pharmaceutical Management*, 1(3/4), 61-64.
- Hübelová, D., Kuncová, M., Vojáčková, H., Coufalová, J., Kozumplíková, A., Lategan, F. S., & Chromková Manea, B. E. (2021). Inequalities in health: Methodological approaches to spatial differentiation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(23), Article 12275. <https://doi.org/10.3390/ijerph182312275>
- Jahan, A., Mustapha, F., Sapuan, S. M., Ismail, M. Y., & Bahraminasab, M. (2012). A framework for weighting of criteria in ranking stage of material selection process. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 58(1-4), 411-420. <https://doi.org/10.1007/s00170-011-3366-7>
- Kalhor, R., Asefzadeh, S., & Ghamari, F. (2016). Ranking Eastern Mediterranean Region Countries (EMRO) based on the health impact indicators using multi-criteria decision approach. *Journal of Biology and Today’s World*, 5(12), 213-217.
- Kar, A., & Özer, Ö. (2020). Türkiye’de sağlık hizmetleri altyapı kaynaklarının, hizmet kullanım düzeylerinin ve sağlık sonuçlarının bölgesel düzeyde karşılaştırılması. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 331-350.

- Köse, A. (2022). Türkiye’de sağlık göstergelerine göre istatistik bölgelerin kümeleme analizi ile sınıflandırılması. *Alanya Akademik Bakış*, 6(2), 2167-2189.
- Meshram, I. I., Boiroju, N. K., & Kodali, V. (2017). Ranking of districts in Andhra Pradesh using women and children nutrition and health indicators by TOPSIS method. *Indian Journal of Community Health*, 29(4), 350-356.
- Molan, A. S., Ziari, K., Pourahmad, A., Hataminejad, H., & Parsa, M. (2019). Situation analysis of cities in Ardabil province in terms of health indicators. In S. Misra et al. (Eds.), *Lecture Notes in Computer Science: Vol 11621. Computational Science and Its Applications – ICCSA 2019* (pp. 628-641). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-24302-9_45
- Özsarı, S. H., & Canser, B. O. Z. (2019). Comparison of health status and macroeconomic indicators in Organization for Economic Cooperation and Development countries using multidimensional scaling and TOPSIS. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 6(3), 545-554.
- Pekkaya, M., & Dökmen, G. (2019). OECD ülkeleri kamu sağlık harcamalarının ÇKKV yöntemleri ile performans değerlendirmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(4), 923-950.
- Radenović, Ž., & Veselinović, I. (2017). Integrated AHP-TOPSIS method for the assessment of health management information systems efficiency. *Economic Themes*, 55(1), 121-142. <https://doi.org/10.1515/ethemes-2017-0008>
- Şantaş, F., & Şantaş, G. (2018). Türkiye’nin, bölgelerin ve illerin sağlık değişkenleri açısından mevcut durumu ve sıralanması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2419-2432. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.453033>
- T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü (2022). *Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2020*. <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/43399,siy2020-tur-26052022pdf.pdf?0>
- Tezcan, N. (2020). Sürdürülebilir kalkınma amaçları kapsamında Türkiye’de sağlık göstergelerinin analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (Prof. Dr. Sabri ORMAN Özel Sayısı), 202-217.
- Türkoğlu, S. P. (2018). Avrupa ülkelerinin sağlık göstergelerinin TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 65-78.
- Uslu, Y. D. (2021). TOPSIS ve VIKOR yöntemleri kullanılarak OECD ülkelerinin sağlık kaynağı göstergeleri açısından karşılaştırılması. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(44), 7668-7692. <https://doi.org/10.26466/opus.961183>
- Wang, M., Fang, H., Bishwajit, G., Xiang, Y., Fu, H., & Feng, Z. (2015). Evaluation of rural primary health care in Western China: A cross-sectional study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 12(11), 13843-13860. <https://doi.org/10.3390/ijerph121113843>
- Yılmaz, F., & Söyük, S. (2020). Sağlık risk faktörlerine göre ülkelerin kümelenmesi ve çok kriterli karar verme teknikleriyle sağlık durumu göstergelerinin analizi. *Sosyal Güvençe*, (17), 283-320. <https://doi.org/10.21441/sosyalguvence.823636>

- Yiğit A. (2019). Performance analysis of OECD countries based on health outcomes and expenditure indicators. *Journal of International Health Sciences and Management*, 5(9), 114-123.
- Zhao, Q., Chen, J., Li, F., Li, A., & Li, Q. (2021). An integrated model for evaluation of maternal health care in China. *Plos One*, 16(1), Article e0245300. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0245300>

بعض أمثلة التشبيه والاستعارة الواردة في سورة البقرة

 Raid DURDU KARA MUSTAFA^a

 Yüksel ÇELİK^b

المُلخَص

القرآن الكريم منذ أن أنزل وإلى وقتنا الحاضر بقي الكتاب المُعجز وبمختلف الوجوه العلميّة والتاريخية واللغوية والبلاغية وغيره، أمّا البلاغية منها فهي تبقى الوجه الأصيل؛ لأنها ترافقه في كل سورة بل وفي كل تراكيبه اللغوية ويشعر بروعتها كل من يسمع كلام الله تعالى. أمّا علم البلاغة فينقسم إلى ثلاثة أقسام: علم المعاني وعلم البيان وعلم البديع. ولقد تناولت هذه الدراسة تعريف علم البيان ومن ثم تقديم لمحة تاريخية عن نشوئه وتطوره، ومن ثم الانتقال للحديث عن فنّ التشبيه بتعريفه وتحديد مفهومه وأركانه وتقديم بعض الأمثلة عليه، ومن ثم الانتقال للحديث عن الاستعارة بتعريفها وتحديد مفهومها وأركانها وشرح بعض أقسامها وتقديم بعض الأمثلة عليها. أهمية هذه الدراسة أنها تقدّم فكرةً عامةً – بإيجاز – عن مسيرة تطور علم البيان وفنّيه التشبيه والاستعارة في عصورها المتلاحقة حتى تقعيد قواعدها، فالمُتتبع لتاريخ تطور علم البيان يرصد مدى جهود علمائه منذ أن بدأت تتوضح أولى معالمه حتى اكتمالها وتُضجها على يد السكّاكي. ولقد حاولت هذه الدراسة عرض وتحليل بعض الأمثلة القرآنية للتشبيه والاستعارة من سورة البقرة، من خلال عرض خصائصهما المميزة لكل منهما، وفي نهاية الدراسة تم تسليط الضوء على أهم الفروق بين التشبيه والاستعارة حيث بيّنت هذه الفروق ما تُضيفه على المعنى المقصود والغايات الإلهية المرجوة منها، وكشفت ما تحويه من كنوز أدبية في علم البيان، تُظهِر لنا وبخاصة أفكاراً جديدة لفهم القرآن الكريم، فكانت الأمثلة فعلاً تعبّر بشكلٍ ساحرٍ عن الغاية المرجوة والمعاني المقصودة.

الكلمات المفتاحية: البلاغة، البيان، الإعجاز، التشبيه، الاستعارة

BAKARA SURESİNDEKİ GEÇEN BAZİ TEŞBİH VE İSTİÂRE ÖRNEKLERİ

Özet

Kur'ân-ı Kerim, indirilişinden günümüze kadar, mucize bir kitap olarak, bilim, tarih, dil, belâgat ve başka yönleriyle varlığını korumuştur. Sayılanlar arasında belâgat yönü en önemli olanıdır. Çünkü her sûrede, hatta bütün dilsel yapılarında ona eşlik etmekte ve yüce Allah'ın sözlerini duyan herkes tarafından onun ihtişamı hissedilmektedir. Belâgat ilmine ise, üç kısma ayrılır: Meânî ilmi, beyân ilmi ve bedî ilmi. Bu çalışmada belâgat ilminin tanımı ele alınmış, daha sonra onun ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında tarihsel bir genel bakış yapılmıştır. Daha sonra teşbih sanatının tanımı, kavramı ve rükünleri tanımlanarak ve teşbihden bazı örnekler verilerek anlatılmaya geçilmiştir. Daha sonra istiâre sanatının tanımı, kavramı, rükünleri ve bazı kısımları tanımlanarak ve istiâreden bazı örnekler verilerek anlatılmaya geçilmiştir. Bu çalışmanın önemi, belâgat sürecinin farklı dönemleri üzerinden kurallarını belirlemede belâgat âlimlerinin görüşlerine dayalı olarak özetle genel bir fikir vermesidir. Beyân ilminin gelişiminin tarihini takip eden kişi, ilk özellikleri netleşmeye başladığından, Sekkâki'nun tarafından tamamlanmasına ve olgunlaşmasına kadar onun âlimlerinin çabalarının boyutunu izler. Bu çalışma, Bakara Suresi'nden bazı Kur'ân örneklerini inceleyerek, teşbih ve istiâre arasındaki farklara ve her birinin ayırt edici özelliklerine ışık tutmaya çalışmıştır. Bu farklılıkların amaçlanan anlama ve istenilen ilâhî maksatlara ne kattığını açıklığa kavuşturduğu ve beyân ilminde içerdikleri edebî hazineleri ortaya çıkarmıştır. Bize özellikle Kur'ân-ı Kerim-i anlamak için yeni fikirler

^a Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, raidmus88@gmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, ycelik@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 31.10.2022, Makale Kabul Tarihi: 30.11.2022

gösterirlar, böylece örnekler gerçekten büyüleyici bir şekilde istenen gayesi ve kastedilen anlamları ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Belâgat, Beyân, İcâz, Teşbih, İstiâre.

SOME EXAMPLES OF TASHBIH AND ISTIARA IN SURAT AL-BAQARAH

Abstract

The Holy Qur'an, since it was revealed to our present time, has remained the miraculous book with its various scientific, historical, linguistic, rhetorical and other aspects. As for the rhetorical part of it, it remains the original aspect. As it accompanies him in every surah, and even in all its linguistic structures, and everyone who hears the words of Great Allah feels its magnificence. As for the science of rhetoric, it is divided into three sections: the science of al-Maani, the science of al-Bayan and the science of al-Badi. This study dealt with the definition of the science of al-Bayan, then provided a historical overview of its emergence and development, then shed light on to the science of al-Tashbih by defining it, identifying its concept and its elements, and presenting some examples of it, then talking about al-İstiara by defining it, identifying its concept and elements, explaining some of its divisions, and providing some examples of it. The importance of this study is that it presents a general idea briefly about the march of the development of the science of al-Bayan and its art of Tashbih and Istiara in its successive eras until the establishment of its rules. The follower of the history of the development of the science of the al-Bayan monitors the extent of the efforts of its scholars since its first features began to be clarified until its completion and maturity by al-Sakaki. This study attempted to present and analyze some Quranic examples of Tashbih and Istiara from Surat Al-Baqara, by presenting their distinctive properties for each of them. At the end of the study, the most important differences between Tashbih and Istiara were highlighted, as these differences showed what they add to the intended meaning and the desired divine purposes, and revealed the literary treasures they contain in the science of al-Bayan, showed particularly novel ideas for understanding the Holy Qur'an. The examples really did magically express the desired goal and the intended meanings.

Keywords: Rhetoric, Bayan, Ejaz, Tashbih, Istiara.

المدخل

كان عصر رسولنا الكريم عليه أفضل السلام، العصر الذي وصل فيه الشعر العربي إلى ذروة جماله، وكان الرسول الكريم يتكلم العربية بكل فصاحة في مجتمعه العربي، مُبْلِغاً بشكل مؤثر رسالة الإسلام من خلال القرآن الكريم، هذا الكتاب الذي خاطب المجتمع الذي نزل فيه بلغة يستطيعون فهمها وتمييز بلاغتها. فمن خلال علم البلاغة نستطيع تحليل النصوص العربية للوصول إلى ما تحويه من فنون أدبية وذوق أدبي رفيع، فهو يكشف عن الطرق المختلفة والتي من خلالها يُعبّر عن المعاني وأسلوب التعبير، هذا الأسلوب الذي يلعب دوراً فعالاً في التأثير بالمستمعين والوصول للمعنى المقصود.

يتألف علم البلاغة وفقاً لِمَا حدّده الإمام السكّكي من العلوم الثلاثة التالية: علم المعاني، وعلم البيان، وعلم البديع، فعلم المعاني: يهتم بتكيب الجملة العربية وأحوال اللفظ للكلمات، بشكل يطابق مقتضى الحال؛ وعلم البيان: يهتم بكيفية إيراد المعنى الواحد بطرق مختلفة؛ أما علم البديع فهو يهتم بوجه تحسين الكلام وترتيبه بنوع من التتميق. من خلال ذلك نجد أنّ علم البلاغة يساعدنا على تحليل وفهم تعابير القرآن الكريم، وخصوصاً أنّه الكتاب الذي حافظ على محتواه من التحريف منذ نزوله وإلى أيامنا هذه بحفظ الله تعالى.

وفي مقدمة «الكشاف» يقرّر الإمام الزمخشري: أنّ المُفَسِّرَ لا يُكْتَفَى بأن يكون من أئمة أهل الفقه، أو اللّغة، أو النّحو، أو عارفاً للقصص والأخبار، أو كان عالماً في علم الكلام؛ وإنّما يجب عليه أن يكون بارعاً في علمين أيضاً مُختصّين بالقرآن الكريم وهما علم المعاني، وعلم البيان. فبدونهما لا يستطيع الكشف عن الدلالات والإشارات بشكلٍ صحيح، ولا معرفة اللطائف القرآنية المذكورة في القرآن الكريم ذات الجمال المُعجَز (ez-Zemahşerî, 2009, s. 23).

من هذا المنطلق كان علينا حتى نستطيع تقييم وفهم الخطاب القرآني وأساليبه من تشبيه واستعارة، إجراء تطبيقاتٍ عمليّةٍ على أمثلة من بعض الآيات الواردة في القرآن الكريم والتي اخترنا أن تكون من سورة البقرة، السّورة التي تُخوي فنوناً أدبيةً ثريّةً، تتجلّى فيها عظيمة الخطاب الإلهي وبلاغته في إيصال المعنى المنشود، وبشكلٍ مؤثرٍ وبلغ.

في هذه الدراسة جاء البحث بدايةً عن «تعريف علم البيان» وتحديد مفهومه، ومن ثم الانتقال للبحث عن «تاريخه وتطوره»، ومن ثم عرض لكل من في البيان: التشبيه والاستعارة، ففي «مبحث التشبيه» تناولت الدراسة تعريفه وتحديد مفهومه وأركانه، ثم الكلام عن بعض أقسامه، ومن ثم إيراد بعد الأمثلة التطبيقية عليه؛ أما «مبحث الاستعارة» فتناولت الدراسة أيضاً تعريفها وتحديد مفهومها وأركانها، ثم الكلام عن بعض أقسامها، ومن ثم اقتباس بعض من الأمثلة القرآنية وتطبيقها عليها. ولقد روعي في هذه الدراسة الرجوع إلى أبحاث الكتب في التفسير - وخصوصاً ما كان منها مرتبطاً بالجانب البلاغي - وإلى ما ألفه البلاغيون الأوائل، وإلى ما حدّده عصره بعد عصره. كما روعي أيضاً فيها قواعد الدراسة الأكاديمية والأخلاقية؛ بنسبة ما تمّ اقتباسه من معلومات أو نتائج أو أفكار إلى أصحابها، وتفصيل ذلك في قائمة المصادر والمراجع. من خلال هذا العرض نأمل أن نكون قد قدمنا قيمةً علميّةً، وعلمًا نافعاً عن هذه الفنون الأدبية، وعرضناها بشكلٍ مبسّطٍ للفهم راجين من الله تعالى التوفيق.

1.1- البيان لغة

جاء في كتاب «الصّحاح» للإمام الجوهري (ت398هـ) البيان لغة: "ما يَتَّبَعُ به الشّيء من الدّلالة وغيرها، وبأنّ الشّيء بياناً: اتّضح فهو بيّنٌ، وكذلك أبان الشّيء فهو مُبيّنٌ" (el-Cevherî, 2009, s. 126). وجاء في «أساس البلاغة»: "جاء بيان ذلك وتبيّنه أي: بحجّته ورجلٌ بيّنٌ: فصيح ذو بيان". وقال أيضاً: "وما أتبّنه، وما رأيت أتبّنه منه" (ez-Zemahşerî, 1998, s. 88). فالبيان في المدلول اللغوي يعبر عن الكشف والإيضاح، وإظهار الغاية المقصودة بأبلغ لفظ.

1.2- علم البيان في اصطلاح البلاغيين

حدّد عبد القاهر الجرجاني المصطلحات التالية: "البلاغة، والفصاحة، والبيان، والبراعة"، ككلماتٍ تدلّ على معنى واحد أو متقارب، يُعبّر بها عن أغراض ومقاصد المتكلمين (el-Cürçânî, 1992, s. 43). فالبيان عنده الكشف والإيضاح عمّا يُجول في النفس والدلالة عليه.

أما السكاكي (ت626هـ) فالبيان عنده أصبح له قسم مستقل من البلاغة، ويُبحث فيه عن الدلالات، وهو يُعدّ أول من وضع مصطلح علم البيان على الموضوعات التي تبحث موضوعات: التشبيه، والمجاز، والاستعارة، والكتابة. ولقد عرّف السكاكي علم البيان بأنّه: "معرفة إيراد المعنى الواحد في طرق مختلفة بالزيادة في وضوح الدلالة عليه وبالنقصان؛ ليحتجز بالوقوف على ذلك عن الخطأ في مطابقة الكلام لتمام المراد منه" (es-Sekkâkî, 2000, s.437). ولقد جعل السكاكي علم البيان شعبة من علم المعاني وأخره في الحديث عنه (es-Sekkâkî, 2000, s. 249).

وجاء في «معجم التعريفات» للسيد الشريف الجرجاني (ت816هـ) أنّه: "إظهار المعنى وإيضاح ما كان مستوراً قبله"، وقيل هو "الإخراج عن حدّ الإشكال"، ولقد حدّد أيضاً الشريف الجرجاني الفرق بين التّأويل والبيان، أنّ التّأويل: "ما يذكر في كلام لا يفهم منه معنى مُحصّل في أول وهلة"، أمّا البيان: "ما يذكر فيما يفهم ذلك نوع خفاء بالنسبة إلى البعض" (el-Cürçânî, 2004, s. 44).

ولقد وردت كلمة "البيان" في القرآن الكريم في ثلاثة مواضع وذلك في الآيات التالية: الأولى في سورة الرحمن: ﴿عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾ [4/55] فكلمة البيان هنا: المنطق الفصيح (ez-Zemahşerî, 2009, s. 1069)، الثانية في سورة القيامة: ﴿مَنْ إِنْ عَلَيْنَا بَيَانُهُ﴾ [19/75] بمعنى الشّرح، مخاطباً الرسول (ص)؛ وذلك عندما يُشكّل عليه شيء من معاني القرآن (ez-Zemahşerî, 2009, s. 1161)، الثالثة في سورة آل عمران: ﴿هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ﴾ [3/138] بمعنى الإيضاح؛ وذلك لحثّ الناس على التّظنر في سوء عواقب المُكذّبين من الأمم السابقة (ez-Zemahşerî, 2009, s. 196).

وفي الحديث الشريف فلقد روى ابن عباس رضي الله عنه عن النبي - صلى الله عليه وسلم - أنّه قال: {إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لِسِحْرًا} (el-Buhârî, Kitâbu't-Tibb, s. 51) ولقد ذكر ابن حجر العسقلاني (ت773هـ): في كتابه «فتح الباري» في مَعْرِضٍ شرحه للحديث الشريف أنّ للبيان نوعين: الأول ما يُبيّن به المراد، والثاني: تحسين اللفظ حتى يستميل به قلوب السّامعين؛ لذلك شبه الرسول الكريم - صلى الله عليه وسلم - البيان بالسّحر، والمذموم منه ما يُقصد به الباطل؛ لأنّ السّحر صرف الشّيء عن حقيقته (el-Askalânî, 1959, s. 237).

ولقد تحدّث كثيرٌ من العلماء عن مفهوم البيان وآلته، وعمّا يَحْتاجُه البياني إلى تحصيله من ألوان المعرفة وصور الثقافة، من ذلك ما حصره ابن الأثير (ت637هـ) في الأمور التالية: 1- حفظ القرآن الكريم وتفهم معانيه، والتّدرب على استعمال أساليبه وتراكيبه. 2- حفظ الأحاديث النبوية التي يحتاج إليها والسلوك بها في الاستعمال مسلك القرآن الكريم. 3- معرفة ما يحتاج إليه من اللّغة، والتمييز بين الفصيح المُستعمل من مفرداتها وبين الوحشي الغريب والمُسْتَكْرَه المُشعب. 4- معرفة علم العربية من نحو وصرف. 5- معرفة أمثال العرب

وأيامهم ووقائعهم. 6- الإطلاع على تأليقات من تقدمه من أرباب صناعة البيان. 7- معرفة الأحكام السلطانية في الإمامة والإمارة والقضاء والحسبة وغيره. 8- ما يخص الناظم دون التآثر وذلك في علم العروض والقوافي الذي يُقام به ميزانُ الشعر (İbnü'l-Esir, 1960, s. 44).

وبهذا المفهوم الذي حدّه علماء البيان، فإنّ علم البيان يختلف عن علم المعاني، حيث إنّ علم المعاني: يبحث في بناء الجمل، وفي تنسيق أجزائها تنسيقاً يطابق مقتضى حال الكلام، كما يختلف أيضاً عن علم البديع: الذي يبحث في وجوه تحسين الكلام بعد رعاية المطابقة، ووضوح الدلالة (Feyyud, 2015, s. 15).

أما موضوع علم البيان فهو "الفصاحة والبلاغة"، وصاحبه يُسأل عن أحوالهما اللفظية والمعنوية. فالباني يشترك مع التحوي بالنظر في دلالة الألفاظ على المعاني من جهة الوضع اللغوي، وتلك دلالة عامة. وصاحب علم البيان ينظر في فضيلة تلك الدلالة أي: أن تكون على هيئة مخصوصة من الحسن، وهي دلالة خاصة (İbnü'l-Esir, 1960, s. 37).

وعن علاقة النصّ القرآني بعلم البيان يقول الإمام الجرجاني في كتابه «دلائل الإعجاز» حول الحجّة بالقرآن: إنّ الله تعالى قد جعل مُعجزة كلّ نبي فيما كان أغلب على الذين بُعث فيهم، وفيما كانوا يتباهون، فالتّي موسى عليه السّلام كانت مُعجزته حول السّحر، وذلك في إبطاله؛ أمّا التّي عيسى عليه السّلام فكانت حول الطّب، فجعل الله تعالى مُعجزته في إبراء الكمّه والأبرص وإحياء الموتى؛ وأمّا محمد صلى الله عليه وسلم فإنّ الغالب على زمانه، لم يكن إلاّ البلاغة والبيان والتصرّف في ضروب النظم (el-Cürçânî, 1992, s. 475). ومن الجدير بالذكر أن نقول: إنّ مشيئة الله تعالى هي أن تكون معجزة نبيّنا الكريم عليه السّلام بيانية عقلية تقوم على التأمل والنظر والاستدلال والاستنتاج؛ لذا حتّى تكون المعجزة أبيض والحجّة أنصح كان هذا النبيّ صلى الله عليه وسلم أمياً (Ebu Hamde, 1983, s. 19).

1.3- تاريخ علم البيان وتطوره

مرّت البلاغة العربية بمراحلٍ مختلفةٍ من مراحل التّأليف والابتكار قبل أن تتبلور وتشكّل على التحو الذي وصل إلينا، فقد كانت بداياتها عبارة عن كتب تجمع كثيراً من الآراء والأفكار حول مواضيع وأبحاث ذات صلة بالبلاغة.

يمكننا القول أنّ الجاحظ (ت255هـ) في كتابه «البيان والتبيين» يُعدّ أول من عبّر عن موضوعات ذات صلة بمباحث علم البيان رغم كونها جاءت موجزة ومفترقة، فقد قال أبو هلال العسكري (ت395هـ): إنّ مباحث الجاحظ كان لها الأثر الكبير في نشأة علم البيان، فهي موجودة بين أمثله، ولكنها لا بدّ من التأمّل الطويل، والتّصحيح الكثير (el-Askerî, 1999, s. 5). كما أنّ ابن خلدون ذكر: أنّ الجاحظ كتب الكثير من المؤلفات والتي أصبحت فيما بعد أصولاً لفنّ البيان (İbn Haldûn, 1988, s. 732). ولقد كتب بعد الجاحظ الكثير من العلماء في مسائل وأبحاث ذات صلة بالبلاغة والبيان والذين كان لهم أيضاً الدور الهام في نشوئها وتطورها: «كرسالة العذراء» لابن المذّبر (ت279هـ)، «الكامل في اللّغة والأدب» للممّرد (ت285هـ)، و«قواعد الشعر» لعلب (ت291هـ)، و«العقد الفريد» لابن عبد ربه الأندلسي (ت328هـ)، و«نظم القرآن» لابن الإخشيد (ت326هـ)، و«المفصل في البيان والفصاحة» للممّرداني (ت378هـ)، وغيره الكثير (el-Kazvîni, 1985, s. 8).

ثمّ تلاحت الخطوات في تطورها، فظهر أبو هلال العسكري (ت395هـ) في كتابه: «الصناعتين»، ثمّ ابن رشيق القيرواني (ت463هـ) في كتابه: «العمدة»، ثمّ ابن سنان الخفاجي (ت466هـ) في كتابه: «سرّ الفصاحة»، إلى أن جاء شيخ البلاغة العربية عبد القاهر الجرجاني (ت471هـ) حيث استكمل علم البيان على يديه قواعد ومناهجه وأصوله، وخصوصاً بعد أن ألف كتابيه الأول «أسرار البلاغة»: والذي تناول دراسات واسعة وهامة، تناولت مباحث علم البيان من تشبيه واستعارة ومجاز وغيره؛ والثاني «دلائل الإعجاز»: والذي تناول موضوعات تبين وجوه إعجاز القرآن الكريم البلاغي، وشمل أيضاً مباحث هي أصول علم المعاني، وتحدّث فيه أيضاً عن موضوعات: كالاستعارة والتّمثيل، وبذلك يُعدّ عبد القاهر أول من وضع مناهج بحوث علم البلاغة على وجه التّحقيق. وبعد عصر عبد القاهر الجرجاني ظهر الكثير من العلماء في هذا المضمار من أهمهم: الإمام فخر الدّين الرّازي (ت606هـ) في كتابه: «نهاية الإيجاز»؛ وابن الأثير (ت637هـ) صاحب كتاب: «المثل السائر»؛ والإمام الرّمحشري (ت467هـ) في تفسيره: «الكشاف»، فكان لهم دورٌ مميز في تطور البلاغة إلا أنّ أبرزهم كان الإمام أبو يعقوب السّكاكي (ت626هـ)، الذي وضع كتاب «مفتاح العلوم» في الصّرف، والتحو، والبلاغة. فأما البلاغة فقد خصّصها بالقسم الثالث من كتابه المذكور، وقسمها إلى ثلاثة أقسامٍ رئيسةٍ وهي علم المعاني، علم البيان، وعلم البديع. وبالتالي فقد نُظمت وقُسمت البلاغة وفقاً لِمَا وضعه السّكاكي، وعُرفت هكذا إلى وقتنا الحاضر. وبذلك يمكننا القول: أنّ مراحل التّأليف والابتكار في مسائل البلاغة قد انتهت. وبعد ذلك ظهر عصر الشّروح والتعليقات والحواشي، والتي تناولت كتاب «مفتاح العلوم» للسّكاكي، وآراء البلاغيين الأوائل، وكان من أشهرها كتابي: «تلخيص المفتاح» و«الإيضاح» فالأول: تلخيص للقسم الثالث لكتاب السّكاكي، وأمّا الثاني: شرح لكتاب التلخيص، وكلاهما للإمام جلال الدّين الفزوي (ت739هـ). ولقد ذكر أيضاً حاجي خليفة: أنّ من أجود الشّروح للقسم الثّالث من مفتاح السّكاكي الشّروح الثّالثة: «مفتاح المفتاح» لقطب الدّين الشّيرازي (ت710هـ)، و«شرح المفتاح» لسعد الدّين التفتازاني (ت792هـ)، و«المصباح» للسيد الشّريف الجرجاني (ت816هـ) (Halife, 1941, s. 1763).¹

¹ انظر: (Dayf, 1965, s. 368)، (el-Hâşimî, 1999, s. 12)، (Lâşin, 1985, s. 7).

وفق ما حدّده السكّاكي ودَرَج عليه علماء البلاغة من بعده، ينقسم علم البيان إلى أربعة أقسام رئيسة هي التشبيه، والمجاز، والاستعارة، والكناية. في هذه الدراسة ستم مناقشة الفنون الأدبية والتي أُختيرَ فيها التشبيه والاستعارة من علم البيان، وذلك من خلال إيراد النصوص القرآنية المتضمنة لهذه الفنون، والتي أُختيرَ أيضاً أن تكون من سورة البقرة، وتحليل أمثلتها ودراسة مدى تأثيرها على المعنى المقصود وجمالها، ومن أجل أن تكون دراستنا أكثرَ قابلية للفهم لكلّ من الباحثين والقراء؛ تم ترتيب الأمثلة التي أوردناها ضمن جداول سائلين المؤلّي عزّ وجلّ التوفيق.

2- التشبيه

2.1- التشبيه لغة

التشبيه: كلمة من مصدر الفعل الرباعي المزيّد "شَبَّه"، وأصله الثلاثي "شَبَّه"، جاء في «لسان العرب»: الشَّبَّه والشَّبَّه والشَّبَّيه: المِثْلُ، والجمع: أشْبَاهٌ، وأشْبَهَ الشَّيْءَ الشَّيْءَ: مَأَثَلَهُ (İbn Manzûr, 1993, s. 503).

2.2- التشبيه في اصطلاح البلاغيين

لعل المبرّد (ت 285هـ) كان أول العلماء الذين درسوا فنَّ التشبيه كبحثٍ مستقلٍّ، وكتبوا فيه مِثْلَ ذلك البحث المُستفيض، وقد قرَّر أنَّ التشبيه: "جارٍ كثيراً في كلام العرب، حتّى لو قال قائلٌ: هو أكثرُ كلامهم، لم يُبْعَد" (el-Müberred, 1997, s. 70).

ولقد بدأ مفهوم التشبيه بعد ذلك يتوضّح عند العلماء ومنهم: أبو هلال العسكري (ت 395هـ) حيث عزّفه في كتابه «الصناعات» بأنّه: "الوصف بأنّ أحد الموصوفين ينوب مناب الآخر بأداة التشبيه، ناب منابه أو لم ينب، وقد جاء في الشّعر وسائر الكلام بغير أداة التشبيه" (el-Askerî, 1999, s. 239).

ثمّ جاء عبد القاهر الجرجاني (ت 471هـ) وعزّفه فقال: "واعلم أنّ الشّيعين إذا شَبَّه أحدهما بالآخر كان ذلك على ضربين أحدهما: أن يكون من جهة أمرٍ بيّن لا يُحتاج فيه إلى تأوّل" أي: كتشبيه الحدود بالورد، و"الآخر: أن يكون الشّبه مُحصلاً بضربٍ من التأوّل" أي: كتشبيه الحجّة في الظهور والوضوح بالشّمس (el-Cürcânî, 1991, s. 90).

ثمّ جاء السكّاكي (ت 626هـ) ففي كتابه «مفتاح العلوم» تكلم عن التشبيه وعزّفه قائلاً: "أنّ التشبيه مُستدعٍ طريقتين، مشبهاً ومشبهاً به، واشتركاكاً بينهما من وجه، وافتراقاً من آخر، مثل: أن يشتركا في الحقيقة، ويختلفا في الصّفة أو بالعكس" (es-Sekkâkî, 2000, s.439)، ثمّ تكلم عن طرفيه، ووجهه، وأغراضه، وأحواله، فعنده يتمثّل الوضع الأخير الذي لقيت عنده البلاغة من التجديد والتقسيم والتبويب.

وفي الحديث عن مكانة التشبيه من علم البيان، فرغم إخراج السكّاكي للتشبيه من علم البيان، إلا أنّه لم يهمله، وذكره في علم البيان؛ وذلك لابتناء الاستعارة عليه، وصرّح بضرورة الأخذ به أصلاً وتقديمه، ولكن تعسفاً وتكلفاً (es-Sekkâkî, 2000, s.439)²، ولقد عارض بعض العلماء ومنهم: سعد الدّين التفتازاني (et-Teftâzânî, 2013, s. 515)، والسيد الشّريف الجرجاني (el-Cürcânî, 2007, s. 331)، ومحمد بن عرفة الدّسوقي (Desûki, 2007, s. 47) ما ذهب إليه السكّاكي مؤكّدين على اعتبار التشبيه كأصلٍ مستقلٍّ بذاته من أصول فنون البيان؛ ذلك أنّ كثرة مَبَاحِثِهِ وعموم فوائده ترفعه عن أن يكون مقدمةً لبحث الاستعارة.

أما بالنسبة لبلاغة التشبيه فلقد حدّد الخطيب القزويني في كتابه «الإيضاح» ذلك عندما قال: "فاعلم أنّه ممّا اتفق العقلاء على شرف قدره، وفخامة أمره في فنّ البلاغة، وأنّ تعقيب المعاني به يُضاعف قواها في تحريك النفوس إلى المقصود بما مدحاً كانت أو ذمّاً، أو افتخاراً أو غير ذلك" (el-Kazvîni, 1985, s. 328). وقال في موضعٍ آخر أنّ من أسباب بلاغة التشبيه: "ما يحصل للنفوس من الأثس بإخراجها من خفيّ إلى جليّ، كالانتقال ممّا يحصل لها بالفكرة إلى ما يعلم بالفطرة، أو بإخراجها ممّا لم تألفه إلى ما ألفته، أو ممّا تعلمه إلى ما هي به أعلم" (el-Kazvîni, 1985, s. 331).

فالتشبيه: أداةً فنيةً من أدوات التّصوير، ومظهرٌ من مظاهر البراعة واستيعاب المعاني والمُشاعر عند الأدباء والشّعراء، لكِنَّهُ في القرآن الكريم يجاوز كونه كذلك إلى كونه أداةً من أدوات توصيل الحقائق القرآنية والغايات الدّينية؛ لذلك فهناك ارتباط وثيق بين التشكيل الفني والمعزّي الدّيني في كلّ الصّور القرآنية. فالقرآن الكريم يعتمد على التشبيه في إبراز المعاني الدّقيقة أو الخفية، وكشف الخفيّ من تفكير المُناقضين ونفسياتهم، فضلاً عن الكشف عن الأمور العُبيّية (Şâdi, 1995, s. 464).

2.3- أركان التشبيه:

² انظر: (Lâşin, 1998, s.17).

للتشبيه أربعة أركان:

- 1- المشبه.
- 2- المشبه به، ويُسميان: طرفي التشبيه.
- 3- وجه الشبه: الصفة التي أُريد إشتراك الطرفين فيها.
- 4- أداة التشبيه: اللفظ الرابط بين الطرفين ليدل على المشابهة، سواءً أكانَ فعلاً، أم حرفاً، أم اسماً (et-Taftazanî, 2013, s. 517).

2.4- أقسام التشبيه:

للتشبيه تقسيمات مختلفة منها: ما يتعلق بذكر أداة التشبيه أو حذفها، وكذلك الأمر فيما يخص ذكر وجه الشبه أو حذفه، وكون كل من طرفي التشبيه مفرداً أو مركباً، وينتج عن هذه الأحوال مصطلحات مختلفة عند البيانيين اخترنا منها ستة مصطلحات هي "التشبيه المرسل" وهو ما ذكرت فيه أداة من أدوات التشبيه، فإن لم يُصرَّح بذكرها فنكون أمام "التشبيه المؤكد"، أما بالنسبة لما يُصرَّح فيه من ذكر لوجه الشبه فنكون أمام "التشبيه المفصل"، فإن لم يذكر "فالتشبيه مجمل"، فإن لم يُصرَّح بذكر كل من أداة التشبيه ووجه الشبه "فالتشبيه بليغ"، ويوجد نوع آخر للتشبيه وهو الذي يكون فيه وجه الشبه منتزعاً من متعددٍ هو "التشبيه التمثيلي" (el-Meydânî, 1996, s. 172).

وعلى ما حدده علماء البلاغة فإن التشبيه "المرسل المفصل" يكون من أدنى درجات التشبيه بلاغة، فكلمة كانت أداة التشبيه مع وجه الشبه مذكورة كلياً حالاً أن يكون المُشبه هو عين المشبه به، والتشبيه عندما يكون "مرسل مجمل" أو "مؤكّد مفصل" أي: عندما يُحذف وجه الشبه وحده، أو الأداة وحدها، فهو في درجةٍ وسطي في بلاغة التشبيه، أمّا عندما نكون أمام "التشبيه البليغ" وهو "المؤكّد المجمل" فهو في الدرجة العليا في البلاغة، لأنّه مبنيٌّ على ادعاء أن كلاً من طرفي التشبيه شيء واحد (el-Hâşimî, 1999, s. 246).

يُعَدُّ التشبيه التمثيلي من أهم أنواع التشبيه التي تم الوقوف عليها، ولقد عالج موضوعه كثيرٌ من الأدباء والتقاد قبل أن يتناوله البلاغيون بتحديداتهم واختلافاتهم، ومن هنا سنستعرض بعض آرائهم، ولعل أقدمهم قدامة بن جعفر (ت373هـ) الذي جعله من جملة نعوت "اتئلاف اللفظ والمعنى" وهو "أن يريد الشاعر إشارة إلى معنى، فيضع كلاماً يدل على معنى آخر، وذلك المعنى الآخر والكلام يُنبأ عمّا أراد أن يشير إليه" (İbn Ca'fer, 1885, s. 58).

ويشير ابن رشيقي القيرواني (ت463هـ) إلى التمثيل أيضاً، فَيُعَدُّ التمثيل والاستعارة من التشبيه، إلا أنهما بغير أداتهما، وعلى غير أسلوبيه (el-Kayravânî, 1981, s. 280). وفي هذا الخصوص يجعل الإمام الزمخشري (ت538هـ) التشبيه والتمثيل مترادفين، وهو في ذلك ينظر إلى معنى الوضع اللغوي للفظين (ez-Zemahşerî, 2009, s. 1001)،³ ومثله قرّر ابن الأثير: في كتابه «المثل السائر» (İbnü'l-Esîr, 1960, s. 93).

أمّا عبد القاهر الجرجاني فقد قال: "فاعلم أنّ التشبيه عامٌّ والتمثيل أخصّ منه، فكلّ تمثيل تشبيه، وليس كلّ تشبيه تمثيلاً"، وفتق بين نوعين منه: الأول التشبيه غير التمثيلي: ما كان فيه وجه الشبه أمراً بيّناً حسياً كان أو عقلياً، سواءً أكان مفرداً أم مركباً، أمّا النوع الثاني فهو التشبيه التمثيلي وهو ما كان فيه وجه الشبه يحتاج إلى تأويل، ولم يكن حسياً ولا من الأخلاق والطباع العقلية الحقيقية، ولكنّه يكون عقلياً غير حقيقي، سواءً أكان مفرداً أم مركباً (el-Cürcânî, 1991, s. 90)، ولكن بالنسبة للإمام السكاكي هنا فله رأي وهو أنّ التشبيه التمثيلي ما يكون فيه وجه الشبه عقلياً ومركباً منتزعاً من عدة أمور (es-Sekkâkî, 2000, s. 455)، وأمّا بالنسبة للخطيب القزويني (ت739هـ) فإنه يرى: أنّ وجه الشبه ما كان فيه مركباً سواءً أكان حسياً أم عقلياً (el-Kazvîni, 1985, s. 371). نجد ممّا سبق - إذن - أنّ دائرة التمثيل عند القزويني هي أشمل منها ما تكون عند السكاكي، وهذا ما استقرت عليه كلمة البيانيين؛ لذا فهو المُرجَّح، ذلك وفق ما صرح به الدكتور فضل عباس، والذي قال أيضاً: ثم إن وجه الشبه عندما يكون صورة مركبة محسوسة كانت أم معقولة، فهي تعطي إبداعاً تتفاعل معها النفوس فتجد فيها ضالتها وتُبغيتها (Abbas, 2007, s. 64-65).

2.5- أغراض التشبيه:

لقد حدّد علماء البلاغة ومنهم الإمام القزويني الغرض من التشبيه، حيث إنّه في الأغلب عائدٌ إلى المشبه فمن ذلك: في بيان إمكان وجود المشبه أمام كل من يدعي امتناعه، أيضاً كما في بيان حاله، أو بيان مقدار حاله في القوة والضعف والزيادة والنقصان، ومنها أيضاً تقرير حاله في نفس السامع، ومنها تزيينه للترغيب فيه، أو تشويبه للتنفير عنه، ومنها أيضاً

³ انظر: (Ebu Musa, 1988, s. 479).

استطرافه. أمّا الأعراس العائدة للمشبه به فهي غالباً بقصد إيهام أنّ المشبه به أتمّ وأقوى حالاً من المشبه في وجه الشبه، ومنها أيضاً لبيان الاهتمام به (el-Kazvîni, 1985, s. 356).

2.6- أمثلة التشبيه:

1- قال تعالى: ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ آمَنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ﴾⁴.

الجدول الأول: التشبيه المجمل والتشبيه المرسل.

المشبه	أداة التشبيه	المشبه به	وجه الشبه	نوع التشبيه	غرض التشبيه
التشبيه الأول	ك	إيمان الصحابة	لم يذكر	تشبيه مجمل ومرسل	إظهار الإخلاص في إيمان الصحابة
التشبيه الثاني	ك	إيمان المنافقين	لم يذكر	تشبيه مجمل ومرسل	محاولة المنافقين خلق تصوّر فاسد عن الصحابة

تُبَيِّن لنا الآية الكريمة، حقيقة إيمان المنافقين بالله تعالى، فقد شبه الله تعالى حقيقة إيمان المنافقين بأنهم لم يؤمنوا حقاً كما آمن أصحاب النبي عليه السلام، وأخلصوا في إيمانهم وطاعته. أيضاً تناولت الآية الكريمة إنكار واستهزاء المنافقين بالصحابة، فقالوا: أنؤمن كإيمان هؤلاء السفهاء؟! لاعتقادهم أنهم على الحق، وأن ما سواهم باطل، فهم كانوا في رياسة وسط قومهم ويسار، بخلاف أكثر المؤمنين. وكما هو محدد في الجدول الأول جاء في هذه الآية الكريمة تشبيهان كلاهما تشبيه مجمل: بسبب عدم ذكر وجه الشبه، وكلاهما أيضاً تشبيه مرسل: لذكر أداة التشبيه (ez-Zemahşeri, 2009, s. 47).

2- قال تعالى: ﴿مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْفَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ﴾⁵.

الجدول الثاني: التشبيه التمثيلي.

المشبه	أداة التشبيه	المشبه به	وجه الشبه	نوع التشبيه	غرض التشبيه
المنافقون	ك + مثل	المستوفد للنار في ظلام الليل بهدف الرؤية	ترجيح الضلالة بعد الهدى أي: (بإظهار الإيمان بالإضاءة، وانقطاع الانتفاع بانطفاء النار)	تشبيه تمثيلي	بيان حال المنافقين بإظهار حقيقتهم

يشبه الله تعالى في الآية الكريمة المنافقين بمستوفد النار في ظلام الليل ضارباً بذلك ثلاثاً حكم الأولى: أنّ المستضيء بالنار مستضيء بنور من جهة غيره، لا من قِبَل نفسه، فاذا ذهب تلك النار بقي في ظلمة، فكأنهم لما أقرؤوا بألسنتهم من غير اعتقاد قلوبهم كان نور إيمانهم كالمستعار؛ والثانية: أن ضياء النار يحتاج في دوامه لمادة الحطب كالغذاء، فكذلك نور الإيمان يحتاج إلى مادة الاعتقاد ليدوم؛ والثالثة: أنّ الظلمة الحادثة بعد الضوء أشدُّ على الإنسان من ظلمة لم يجد معها ضياءً، فشبه حالهم بذلك. فوجه الشبه: وجود هداية ولكن قصيرة ثم يتلوها ظلام الارتباك والحيرة، وكما هو مُحدّد بالجدول الثاني جاء في هذه الآية التشبيه التمثيلي (el-Cevzi, 2001, s. 37). ولقد ذكر السكاكي: هذا المثال في كتابه «مفتاح العلوم» - صراحة - على أنه تشبيه تمثيلي، لأنّ وجه الشبه فيه وصف غير حقيقي منتزَع من أمور متعددة (es-Sekkâkî, 2000, s. 455).

⁴ انظر: [سورة البقرة: 13/2].

⁵ انظر: [سورة البقرة: 17/2].

بعض أمثلة التشبيه والاستعارة الواردة في سورة البقرة

3- قال تعالى: ﴿صُمُّ بُكْمٌ عُمِّي فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ﴾.⁶

الجدول الثالث: التشبيه البليغ

المشبه	أداة التشبيه	المشبه به	وجه الشبه	نوع التشبيه	غرض التشبيه
المشبهون	لم تذكر	الصُّمُّ، البُكْمُ، العُمِّي	لم يذكر	تشبيه بليغ	بيان مقدار حال المنافقين؛ وذلك لإصرارهم على النفاق

يشبه الله تعالى المنافقين في الجدول الثالث: بالصُّمِّ والبُكْمِ والعُمِّي، وكما قال الإمام الزمخشري: الأوجه أن يُراد هنا الطَّبَع، أي: بما أنهم اشتروا الضلالة بالهدى، فقد طبع الله على قلوبهم بذهاب نورهم رغم سلامة حواسهم، ولكن لما منعوا أذانهم عن الاستماع إلى الحق، ورفضوا أن تنطق به ألسنتهم، وأن ينظروا ويتبصروا إليه بعيونهم؛ فكأنما فقدوا حواسهم ومشاعرهم القائمة أصلاً على الحسن والإدراك. ولقد ذكر الإمام الزمخشري: - صراحة- أن ما في الآية الكريمة هو تشبيه بليغ، وهو التشبيه الذي لا تذكر فيه أداة التشبيه، ولا وجه الشبه (ez-Zemahşerî, 2009, s. 52).

4- قال تعالى: ﴿مَثَلُ الَّذِينَ يُبْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾.⁷

الجدول الرابع: التشبيه التمثيلي.

المشبه	أداة التشبيه	المشبه به	وجه الشبه	نوع التشبيه	غرض التشبيه
المنفق ماله ولو قليلاً باخلاص في وجوه الخير	ك + مثل	الحبة أو حال باذر الحبة	تصوير للمضاعفة؛ أي: من يعمل قليلاً فيجني من ثمار عمله كثيراً	تشبيه تمثيلي	تزيين المشبه: بيان فضل الإنفاق

يشبه الله تعالى المنفق ماله في مرضاة الله، بالحبة أو بحال باذرها، والتي تنبت سبع سنابل كل منها تحوي مائة حبة. أي: تُخرج ساقاً، وهذه الساق يتشعب منها شعب لكل واحدة سنبل، وفي كل سنبل يوجد مائة حبة، وهذا تبيان من الله تعالى لما في فضل الإنفاق، وأن الحسنه قد يضاعفها الله سبحانه وتعالى إلى سبعمائة، فالثواب يتضاعف كلما كان الإنفاق خالصاً لوجه الله، مثل: وفي الحبة المزروعة تنبت سبع سنابل كل منها تحوي مائة حبة. فوفقاً للإمام الزمخشري هذا التمثيل تصوير للإضعاف كأنها ظاهرة أمام من يراها، وذكر مثال على ذلك كما في الدخن والذرة وغيرها. فالتشبيه كما هو محدد في الجدول الرابع تمثيلي (ez-Zemahşerî, 2009, s. 149).

5- قال تعالى: ﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ﴾.⁸

الجدول الخامس: التشبيه مرسل ومفصل

المشبه	أداة التشبيه	المشبه به	وجه الشبه	نوع التشبيه	غرض التشبيه
معرفة علماء اليهود والتصارى للرسول صلى الله عليه وسلم بخليته، وأوصافه الشريفة المكتوبة بكتبهم.	ك	معرفة اليهود والتصارى لأبنائهم	التحقق والجزم	تشبيه مرسل ومفصل	تقرير حال المشبه بكم الحق

في الجدول الخامس وفق ما جاء بحسب الآية الكريمة يصف الله تعالى معرفة الأب بالأبناء بالعلاقة التي لا تقبل الشك واللبس، حيث شبه معرفة علماء اليهود والتصارى بأوصاف النبي محمد صلى الله عليه وسلم الشريفة المكتوبة في كتبهم بشكل لا يقبل الشبهة، بل وحتى تمييزه عن غيره، وذلك بمعرفة وتمييز الآباء لأبنائهم، ومن الجدير ذكره حول ما قيل عن ذلك: ما نُقِلَ عن عمر رضي الله عنه أنه سأل عبد الله بن سلام عن النبي عليه السلام فقال: أنا أعلم به مني بائني، قال: ولم؟ قال: لأنني لست أشك فيه أنه نبي الله ولدي

⁶ [سورة البقرة: 18/2].

⁷ [سورة البقرة: 261/2].

⁸ [سورة البقرة: 146/2].

فعلٌ والدتهُ خانثٌ. فهذه شهادةٌ حُرِّ من علماء اليهود بحق رسولنا الكريم عليه السلام والذي أسلم فيما بعد. ففي المثال تشبيه مرسل؛ وذلك للتصريح بأداة التشبيه، ويوجد أيضاً تشبيه مفضل؛ للتصريح بوجه التَّشْبِه (er-Râzî, 2000, s. 110).⁹

6- قال تعالى: ﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيئًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلَّ﴾.¹⁰

الجدول السادس: التشبيه التمثيلي.

المشبه	أداة التشبيه	المشبه به	وجه الشبه	نوع التشبيه	غرض التشبيه
المنفقون أموالهم ابتغاء مرضاة الله تعالى.	ك + مثل	بستان كثير الشجر وحسن الثمار بمكانٍ مرتفعٍ عن الأرض.	تصوير للمضاعفة؛ أي: من يقدّم عملاً قليلاً كان أم كثيراً فيجني من خلاله على أجر كبير	تشبيه تمثيلي	تزيين المشبه: بالتأكيد على إنفاق المال تقوية للإيمان وتحقيقاً للثواب.

في الجدول السادس ووفقاً لِمَا جاء في الآية الكريمة يوجد تشبيه تمثيلي، حيث شبه الله تعالى المنفق ماله، وسواءً أكان إنفاقه كثيراً أم قليلاً في سبيل مرضاة الله، ببستانٍ مرتفعٍ عن الأرض كثيف الشجر، ذكي الثمار. أمّا وجه الشبه فهو المضاعفة أي: أنّ البستان تنضاعف ثماره سواءً أصابه الوابل¹¹ (المطر الشديد) أم الطل¹² (أخفّ المطر وأضعف)؛ وذلك لحسن وكرم منبته، وكذلك أيضاً أي: كالوابل والطنّ، فإنّ المنفق نفقةً، ومهما كان مقدارها من الكثرة أو القلة؛ تقريباً إلى الله، فهي مقبولة عنده وثوابها مضاعف (-ez-Zemahşerî, 2009, s. 150).

7- قال تعالى: ﴿مَنْ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً﴾.¹³

الجدول السابع: التشبيه المرسل والتشبيه المجمل.

المشبه	أداة التشبيه	المشبه به	وجه الشبه	نوع التشبيه	غرض التشبيه
قلوب اليهود	ك	الحجارة أو ما هو أقسى منها	لم يذكر	تشبيه مرسل ومجمل	بيان مقدار حال المشبه أي: مقدار قسوة قلوب اليهود

في الجدول السابع يشبه الله تعالى قلوب اليهود بالحجارة، وذلك أنّ قلب الإنسان يتأثر فيمتنع عن الإنابة والإذعان لآيات الله سبحانه وتعالى، فإذا عرّضَ للقلب عارضٌ أخرجه عن صفته وهي اللين والرقة، ويصير في عدم التأثير شبيهاً بالحجر أو بما هو أشد منها، فيقال: صار القلب صلباً وقاسياً وغليظاً. التشبيه في الآية الكريمة هو مرسل لذكر الأداة، ومجمل لحذف وجه الشبه وهو القسوة (er-Râzî, 2000, s. 555).¹⁴

3- الاستعارة

3.1- الاستعارة لغة

الاستعارة مصدر الفعل السداسي المزيد "استعار"، فوفقاً للقاعدة الصرفية: "كلّ تغيير في المبنى تغيير في المعنى" فإن أي زيادة وهنا كما جاء (الهمزة + السين + التاء) على أصل الكلمة (عار) فإنه يفيد الطلب أي: طلب العارة (Zerkeşî, 1957, s.34)، وجاء في «لسان العرب» العارية والعاراة: "ما تداولوه بينهم، وقد أعاره الشيء، وأعاره منه، وعاوره إياه". وجاء أيضاً الاستعارة: "طلب العارية. واستعاره الشيء، واستعاره منه: طلب منه أن يعيره إياه" (İbn Manzûr, 1993, s. 618).

3.2- الاستعارة في اصطلاح البلاغيين

⁹ انظر: (ez-Zemahşerî, 2009, s. 103)، (el-İmadi, 1971, s. 282).

¹⁰ انظر: [سورة البقرة: 265/2].

¹¹ انظر: (İbn Manzûr, 1993, s. 720).

¹² انظر: (İbn Manzûr, 1993, s. 405).

¹³ انظر: [سورة البقرة: 74/2].

¹⁴ انظر: (İbn Atıyye, 2001, s. 166).

يمكننا القول إن مصطلح الاستعارة قد مرّ بمرحلتين حتى تَبَلَّوْزَ بمفهومه الحالي:

المرحلة الأولى: وهي قبل عصر الشَّيْخ عبد القاهر الجرجاني (ت471هـ)، حيث كانوا يطلقون اسم الاستعارة على جميع الأنواع المجازية (السائدة حالياً) قبل عصره ومن هؤلاء على سبيل المثال:

1- الجاحظ (ت255هـ): فالجاحظ يعدُّ أحد أقدم الذين كانت لهم لِمَخَات بلاغية خاصة في علم البيان، حيث كان يشير إلى الاستعارة إشارة صريحة محاولاً ذكر مقوماتها، فكان مجرد ذكر تسمية الشيء باسم غيره يعدّ عنده من قبيل الاستعارة، من ذلك ما جاء في كتابه «الحيوان» عندما ذكر على سبيل الاستعارة من اسم الكلب قول: "قد ضَرَبْتُ جُرُوبِي عليه" أي: صبرته عليه (el-Câhiz, 2003, s. 414).¹⁵

2- عبد الله بن المعتز (ت296هـ): صاحب كتاب «البديع» وهو أول كتاب منهجي في علم البديع، تحدّث فيه - صراحة - عن الاستعارة ولكن عدّها من المَجاز وعَرَفَهَا على أنها: "استعارة الكلمة لشيء لم يعرف بها من شيء قد عُرِفَ بها"، وذكر كثيراً من شواهداها (İbnü'l-Mu'tez, 1990, s. 24).

3- أبو هلال العسكري (ت395هـ): عَرَفَهَا بأنها "نقل العبارة عن موضع استعمالها في أصل اللُغَة إلى غيره لغرض، إمّا أن يكون لشرح المعنى، أو تأكيده، أو فقط بالإشارة إليه باللفظ، أو تحسين المعرض الذي يبرزه" (el-Askerî, 1999, s. 268). من تعريفه يبدو أنه لم يقيد الاستعارة بقيد المُشَابَهَة كما سَتُعَرَفُ هكذا لاحقاً.

المرحلة الثانية: وهي عصر الشيخ عبد القاهر الجرجاني (ت471هـ) ومن جاء من بعده:

حيث يعدُّ الشَّيْخ عبد القاهر الجرجاني ووفقاً للرأي السائد واضح علمي المعاني والبيان، فقد فصل الاستعارة عن "التمثيل" (el-Cürcânî, 1991, s. 238)، وعن "التخييل" (el-Cürcânî, 1991, s. 267)، وعن "المجاز" حيث ذكر إن: "كل استعارة مجاز، وليس كل مجاز استعارة" (el-Cürcânî, 1991, s. 398)، وعَرَفَ الاستعارة: "بأن يكون للفظ أصل في الوضع اللغوي، معروفٌ تدلُّ الشواهد على أنه اِحْتِصَّ به حين وُضِعَ، ثم يستعمله الشاعر، أو غير الشاعر في غير ذلك الأصل، وينقله إليه نقلاً غير لازم، فيكون هناك كالعاريّة" (el-Cürcânî, 1991, s. 30). ولقد قدّم الجرجاني البحث فيها على التشبيه والتمثيل؛ لأنه يحلّها من بين فنون القول مكانة رفيعة، ولقد قدّم أيضاً تقسيمات عدّة للاستعارة فكانت الأساس الذي بنى عليه من بعده.

وبقي يتطور مفهوم ومدلول الاستعارة حتى جاء السكاكي وتناول بحثها ضمن "علم البيان" لتأخذ وضعها ومكانتها، وعرفها كما يلي: "أن تذكر أحد طرفي التشبيه وتريد به الطرف الآخر، مُدْعِيّاً دخول المشبه في جنس المشبه به، دالاً على ذلك بإثباتك للمشبه به ما يخصُّ المشبه به" (es-Sekkâkî, 2000, s.477).

أما من حيث قيمتها البلاغية، فلقد عبّر الجرجاني عن ذلك في كتابه «أسرار البلاغة» قائلاً: "وهي أمدُّ ميداناً، وأشدُّ افتناناً، وأوسعُ سعةً وأبعدُ غوراً، وأسخرُ سحرًا، تُبرز البيان في صورة مُسْتَجِدَّةٍ تزيد قدره تَبْلُأً، تُعطيك الكثير من المعاني باليسير من اللفظ، حتى تُخرج من الصّدفة الواحدة عدّة من الدُرر، وتُجني من العُصن الواحد أنواعاً من الثَّمَر" (el-Cürcânî, 1991, s. 42).

ومما أشار له العلماء حول جواز أن تكون الاستعارة من الأعلام، فقد صرّح بعدم قبول ذلك؛ لأنها تقتضي إدخال المشبه في جنس المشبه به وهذا ممّا يُنافي الجنسية، إذن فالعَلَمِيَّةُ تُنابي الجنسية، ومن ذلك أيضاً أنّ العَلَمَ يقتضي التشخيص ومنع الاشتراك مع غيره إلا في مُجَرَّد التّعيين. كل ذلك إلا إذا تضمّن العَلَمُ نوع الوصفية؛ وذلك لاشتهاره بوصف الأوصاف، فحينئذ يجوز ذلك "كحاتم" في الكرم (et-Taftazanî, 2013, s. 586).

3.3- أركان الاستعارة:

للاستعارة أركان ثلاثة:

1- المستعار منه: ما يستعمل في التشبيه (المشبه به)، وهو الطرف الأول للاستعارة.

2- المستعار له: ما يُطلق عليه في التشبيه (المشبه)، وهو طرف الاستعارة الآخر.

3- المستعار: اللفظ المنقول (el-Hâşimî, 1999, s. 258).

¹⁵ انظر: (İbn Manzûr, 1993, s. 140).

3.4- أقسام الاستعارة

تتفرع الاستعارة إلى أنواع مختلفة وفق ما صرح به علماء البلاغة، وذلك على اعتبارات مختلفة: اعتبار الطرفين، واعتبار الجامع، واعتبار الطرفين والجامع معاً، واعتبار اللفظ، واعتبار الخارج (el-Kazvîni, 1985, s. 418). ولقد اقتصرنا في عملنا على دراسة تقسيمها على اعتبارين:

أولاً- من حيث اعتبار الأفراد والتركيب حيث تنقسم إلى:

أ- الاستعارة المفردة وهي ما كان المستعار فيها لفظاً مفرداً، كما هو الحال في الاستعارتين التاليتين:

1- الاستعارة التصريحية: ما صرح فيها بلفظ المشبه به فقط (es-Sekkâkî, 2000, s. 482).¹⁶

2- الاستعارة المكتوبة: ما صرح فيها بلفظ المشبه فقط؛ والإشارة للمشبه به بذكر شيء من لوازمه. وهذا ما ذهب إليه السلف ومنهم: الإمام الزمخشري (ez-Zemahşerî, 2009, s. 68)، والإمام الرازي (er-Râzî, 2004, s. 147).¹⁷ أما السكاكي فيبدو أنّ الاستعارة المكتوبة لديه هي بادعاء أنّ المشبه هو عين المشبه به، وضرب مثلاً كلفظ "المنية" في المثال التالي: "أظفار المنية نشبت بفلان" فالمشبه به هنا فردان الأول حقيقي (السبع) والآخر ادعائي (الموت)، وإنكار أنّ يكون غيره بقرينة ذكر الألفاظ وهو هنا "الأظفار" (es-Sekkâkî, 2000, s. 487).¹⁸

ب- الاستعارة المركبة وهي ما كان المستعار فيها لفظاً مركباً، وهذا النوع من الاستعارة يُسمّيه البلاغيون بالاستعارة التمثيلية.

لقد تعدّد مفهوم الاستعارة التمثيلية لدى بعض البلاغيين السابقين والأدباء، ومنهم على سبيل المثال: عبد القاهر الجرجاني فمصطلحها هذا (السائد حالياً) لم يرد في كتابه: «أسرار البلاغة» و«ودلائل الإعجاز» تحت هذا العنوان، وإنما وردَ فيهما تحت عناوين ومواقع مختلفة، منها على سبيل المثال: عندما يسمّيها "التمثيل بالاستعارة" حيث قال: "وحكّم التمثيل، حكّم الاستعارة سواءً" (el-Cürçânî, 1992, s. 73)، أما سعد الدين التفتازاني في كتابه «المطول» فقد ذكر الاستعارة التمثيلية تحت عنوان "المخازن المركبة" وأوردَها باسم التمثيل على سبيل الاستعارة، وعرفها على أنها "تشبيه إحدى الصورتين المُنتزعتين من متعددٍ بالأخرى، ثم يدّعي أنّ الصورة المُشبهة من جنس الصورة المُشبه بها، فيطلق على الصورة المُشبهة اللفظ الدال بالمطابقة على الصورة المُشبهة بها". وقدم مثلاً على ذلك بما يقال للمتعدد بعبارة: "إني أراك تقدم رجلاً وتؤخر أخرى" (et-Teftâzânî, 2013, s. 604)، ولقد عُرفت في «جواهر البلاغة»: «تركيب أستمعيل في غير ما وضع له، لعلاقة المشابهة مع قرينة مانعة من إرادة معناه الأصلي، بحيث يكون كل من المشبه والمشبه به هيئة منتزعة من متعدد، وذلك بأن تشبه إحدى صورتين منتزعتين من أمرين أو أمورٍ بأخرى ثم تُدخل المشبه، في الصورة المشبه بها، في التشبيه" (el-Hâşimî, 1999, s. 275).

وبذلك نستطيع القول: أنّها تشبيه حالة بحالة أخرى، يُصرّح فيها بالمشبه به، ويحذف فيها المشبه. إنّ هذه الاستعارة تستعمل في المخاطبات بين الناس وفي أمثالهم الدارجة، ففي فصيح الكلام العربي يقال: "ينفخ في رماذٍ" فيمن يعمل عملاً لا جدوى منه، أما من اللسان العامّي فيقال: "باب النجار مُخلع" لكل صاحب صنعة يُهمّل صنعه ما يتقنه لأشياءه الخاصة؛ في حين يتقن صنع ذلك جيداً لغيره (el-Meydânî, 1996, s. 265).

ثانياً- من حيث اعتبار لفظ الاستعارة حيث تنقسم إلى:

1- الاستعارة الأصلية: وذلك عندما يكون اللفظ المُستعار من أسماء الأجناس (الجمادة)، ولعلّ فخر الدين الرازي هو أول من أطلق عليها هذا اللقب (er-Râzî, 2004, s. 142).¹⁹

2- الاستعارة التبعية: ما كان اللفظ المُستعار من الأسماء المُشتقة، أو من الأفعال، أو من الحروف (el-Kazvîni, 1985, s. 429).²⁰

¹⁶ انظر: (el-Hâşimî, 1999, s. 260)، (el-Merâgî, 2002, s.270).

¹⁷ انظر: (el-Hâşimî, 1999, s. 260)، (Dayf, 1965, s. 308).

¹⁸ انظر: (el-Merâgî, 2002, s. 272)، (el-Hâşimî, 1999, s. 260).

¹⁹ انظر: (Dayf, 1965, s. 308).

²⁰ انظر: (el-Merâgî, 2002, s. 274)، (Atîk, 1982, s. 186).

3.4.1. بعض الأمثلة التطبيقية على أنواع الاستعارة

3.4.1.1. أمثلة عن الاستعارة التصريحية

1- قال تعالى: ﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ﴾.²¹

الجدول الثامن: الاستعارة التصريحية والأصلية

المشبه (محذوف)	المشبه به	القرينة	نوع التشبيه
أول إشراقه خافية من الفجر	الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ	لفظية	استعارة تصريحية + أصلية
سواد الليل المُتَّقِظِي المُؤَلِّي	الْخَيْطُ الْأَسْوَدُ	لفظية	استعارة تصريحية + أصلية

في الجدول الثامن وفقاً لمثال الآية الكريمة، يبيّن لنا الله تعالى أنّه: أباخ للصائم تناول الطعام ليلاً حتّى يتبيّن له طلوع الفجر. وهنا توجد استعارتان الأولى هي الخيط الأبيض: حيث حذف المشبه وهو أول ما يبدو من الفجر، وصرّح بذكر المشبه به وهو الخيط الأبيض، بجامع البياض في كل منهما، فبياض الصبح ضعيف إلا أنّه تدريجياً يزداد ويتشتر، وذلك على سبيل الاستعارة التصريحية. أما الاستعارة الثانية فهي الخيط الأسود، حيث شبه الليل بالخيط الأسود، بجامع أنّ في كل منهما اشتراكاً بصفة السواد، فسواد الليل ضعيف إلا أنّه يزداد استساراً، فحذف المشبه وهو "سواد الليل" وصرّح بذكر المشبه به، وهو "الخيط الأسود" على طريق الاستعارة التصريحية. وبما أنّ اللفظ المستعار في الاستعارتين اسم جامد غير مشتق فنكون أمام استعارة أصلية أيضاً. أما بالنسبة للقرينة المانعة في الاستعارتين من إرادة المعنى الأصلي فهي قرينة "لفظية" وهي "من الفجر" أي: المُراد بياض التّهار وسواد الليل (er-Radi, 1984, s. 37). وفقاً للإمام الزمخشري: هذا تشبيه بليغ، لأنّ قوله في الآية الكريمة "من الفجر" قد أخرج من باب الاستعارة، وضرب مثلاً كما في قولك: "رأيت أسداً" مجاز، فإذا زدت "من فلان" رجعت تشبيهاً (ez-Zemahşerî, 2009, s. 114)، ومثله أيضاً: عدّه الإمام الشّوكاني من التشبيه البليغ في كتابه «فتح القدير» (es-Şevkânî, 2007, s. 120).

2- قال تعالى: ﴿فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا﴾.²²

الجدول التاسع: الاستعارة التصريحية والأصلية

المشبه (محذوف)	المشبه به	القرينة	نوع التشبيه
التّفاق	المرض	حالّية	استعارة تصريحية + أصلية

أستعير المرض بدلاً من التّفاق كما جاء في الآية الكريمة؛ حيث إنّ استعمال المرض في الأجسام "حقيقة"، واستعماله في القلوب "استعارة". أما عن استعماله في القلب: يكون حقيقة كما لو كان من عنده ألم؛ أما مجازاً: فيكون كسوء الاعتقاد، والغلّ، والحسد، والميل للمعاصي. كما تستعار الصّحة أيضاً في نقائص ذلك. فمقصود المرض وفق الآية الكريمة: سوء الاعتقاد، والكفر، والحسد، واستشعار الهوى والجبن والضعف. وفقاً للجدول التاسع يلاحظ أنّه لم يصرح بالمشبه وهو "التّفاق"، وتم ذكر لفظ المشبه به وهو "المرض" وذلك بطريق الاستعارة التصريحية. ولقد جاء اللفظ المُستعار "المرض" اسماً جامداً فنكون أمام استعارة أصلية أيضاً (ez-Zemahşerî, 2009, s. 46).²³

²¹ انظر: [سورة البقرة: 187/2].

²² انظر: [سورة البقرة: 10/2].

²³ انظر: (er-Radi, 1984, s. 29).

3- قال تعالى: ﴿اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾²⁴.

الجدول العاشر: الاستعارة التصريحية والأصلية

المشبه (محذوف)	المشبه به	القرينة	نوع التشبيه
الكفر	الظلمات	حالية	استعارة تصريحية + أصلية
الإيمان	النور	حالية	استعارة تصريحية + أصلية

كما هو موضح في الجدول رقم (10) قد صرح بذكر كلمتي: "النور" و "الظلمات" وهما مشبه به، الأولى: "النور" وهي تعبيراً عن المشبه المحذوف وهو الإيمان، والثانية: "الظلمات" وهي تعبيراً عن المشبه المحذوف وهو الكفر؛ أي: بإخراج المؤمنين من الكفر والضلال إلى الإيمان والرشاد، ومن الجهل إلى نور العلم، وذلك على سبيل الاستعارة التصريحية. قال الشريف الرضي: هي من أفضل التشبيهات حيث عُبر عن الكفر بالظلمة التي يتسكع بها الإنسان السائر على غير هدى، وشبه الإيمان بالنور الذي يهتدي به الإنسان الحائر، فكما أن عاقبة الإيمان مضيئة بالتعميم، فإن عاقبة الكفر والضلال أيضاً مُظلمة بالجهيم، وبما أن اللفظ المُستعار هو من الأسماء الجامدة فنكون أمام استعارة أصلية أيضاً. والقرينة حالية لفظ "الظلمات" و"النور" لا يقصد به معناها الحقيقي؛ وإنما تشبيه "الضلال" بالظلمات و"الهدى" بالنور (er-Radi, 1984, s. 39).²⁵

4- قال تعالى: ﴿ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ﴾²⁶.

الجدول الحادي عشر: الاستعارة التصريحية والتبعية.

المشبه (محذوف)	المشبه به	القرينة	نوع التشبيه
الصلابة	القسوة (لقلوب المنافقين)	حالية	استعارة تصريحية + تبعية

يصف الله تعالى في الآية الكريمة قلوب المنافقين: بالصلابة والغلظ؛ يُريد بذلك عدم تأثرها بالمواعظ، ولنبيها عن الاعتبار. حيث صرح بذكر المشبه به وهو القسوة (لقلوب المنافقين)، وحذف المشبه به وهو هنا الصلابة وذلك على سبيل الاستعارة التصريحية. والقسوة هنا عبارة عن: الصلابة والغلظ الموجودة كما في الحجر. وبما أن الاستعارة التصريحية جاءت في الفعل "قَسَتْ" فهي استعارة تبعية أيضاً (el-İmadi, 1971, s. 193).

5- قال تعالى: ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ﴾²⁷.

الجدول الثاني عشر: الاستعارة التصريحية والتبعية.

المشبه (محذوف)	المشبه به	القرينة	نوع التشبيه
الاختيار/ الاستبدال	اشترؤا	لفظية	استعارة تصريحية + تبعية

تبين لنا الآية كيف أن المنافقين اختاروا الكفر والغي بدلاً من الإيمان والرشاد، فخرست تجارتهم ولم تربح، ولقد سمى الله سبحانه وتعالى صفقاتهم وأعمالهم هذه باسم التجارة، ولقد بين الإمام الزمخشري - صراحة - أن معنى اشتراء الضلالة وإبثارها على الهدى هو اختيارها عليه واستبدالها به لأن الاشتراء فيه مبادلة أي: استبدال مالي بآخر، وهذا يطابق الاستعارة. فوفق الجدول (12) إذن صرح بلفظ المشبه به وهو الشراء، وحذف لفظ المشبه وهو الاختيار، وذلك على سبيل الاستعارة التصريحية. وبما أن الاستعارة قد جاءت من الفعل "اشترؤا" فهي تبعية أيضاً، والقرينة لفظية وهي "الضلالة" (ez-Zemahşerî, 2009, s. 50).²⁸

²⁴ انظر: [سورة البقرة: 257/2].

²⁵ انظر: (Şâdi, 1995, s. 309) ، (Lâşin, 1998, s. 162).

²⁶ انظر: [سورة البقرة: 74/2].

²⁷ انظر: [سورة البقرة: 16/2].

²⁸ انظر: (Atik, 1982, s. 186).

بعض أمثلة التشبيه والاستعارة الواردة في سورة البقرة

6- قال تعالى: ﴿حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً﴾.²⁹

الجدول الثالث عشر: الاستعارة التصريحية والتبعية.

المشبه (محذوف)	المشبه به	القرينة	نوع التشبيه
الإغلاق/ السد لغم الوعاء	الحتم على قلوب المنافقين	لفظة	استعارة تصريحية + تبعية

الحتم والكتم: تعبيران للاستيثاق من أن الشيء الذي يُضرب بالختام عليه؛ يكون ذلك كتماً له لئلا يطلع عليه أحد، أما الغشاوة: الغطاء. حيث شبه الله تعالى الحتم والطبع على ما نراه بأبصارنا من الأوعية والظروف، بالختام والطبع على قلوب المنافقين وعلى أسماعهم وعلى أبصارهم، فكما أنه لا يمكن أن يُوصَلَ إلى ما بداخلها إلا بفضي وحل هذه الأختام، فكذلك لا يمكن أن يُوصَلَ الإيمان إلى قلوب من حتم الله على قلوبهم، وأسماعهم، وأبصارهم، إلا بعد فضي هذه الأختام وحل رباطها. فوفقاً للجدول (13) فقد صرح بلفظ المشبه به وهو "الحتم" وحذف المشبه وهو "الوعاء المختوم عليه" وذلك بطريق الاستعارة التصريحية، وبما أن اللفظ المستعار جاء من الفعل "حتم" فالاستعارة أيضاً هي تبعية (ez-Zemahşerî, 2009, s. 41).³⁰

3.4.1.2. أمثلة عن الاستعارة المكنية

4- قال تعالى: ﴿يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ﴾.³¹

الجدول الرابع عشر: الاستعارة المكنية والأصلية

المشبه	المشبه به (محذوف)	ما يرمز للمشبه به بشيء من لوازمه	نوع الاستعارة
العهد	الحبل	التقص	استعارة مكنية + أصلية

التقص: الفسخ وفك التوكيد، والعهد: فهو المؤثق، وعهد إليه في شيء وذلك إذا وصاه به، ذكر الإمام الزمخشري - صراحة - أن تسمية العهد بالحبل جاء لِمَا فيه من ثبات الوصلة بين المتعاهدين، وذلك على سبيل الاستعارة، بل قال أيضاً: أن هذا من أسرار البلاغة ولطائفها. حيث يُصرح بذكر المشبه وهو هنا "العهد" وأن يُشكك عن ذكر الشيء المُستعار وهو هنا المشبه به "الحبل" ويُرمز له بذكر شيء من روافده وهو هنا "التقص" وذلك على سبيل الاستعارة المكنية، كما هو محدد في الجدول (14)، والمراد بهؤلاء التآقذين ليهود الله هم الكفار جميعاً أو أحبار اليهود المتعتون أو مُنافقوهم. وهنا جاء اللفظ المستعار من الاسم الجامد "العهد" فالاستعارة أيضاً هي أصلية (ez-Zemahşerî, 2009, s. 68).³²

2- قال تعالى: ﴿وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ﴾.³³

الجدول الخامس عشر: الاستعارة المكنية والتبعية

المشبه	المشبه به (محذوف)	ما يرمز للمشبه به بشيء من لوازمه	نوع الاستعارة
حب العجل	المشروبات	فعل الشرب	استعارة مكنية + أصلية

في الآية الكريمة في الجدول رقم (15) يصف الله تعالى قلوب المنافقين التي بالغت في حب العجل، وذلك كأنها تشرب حبّه أي: امتزج بدمائهم حب العجل ودخل في قلوبهم، فمزجها كمزججة المشروب، وخالطها كمخالطة الشيء المَلْدُود؛ حيث إن القلوب لا يصح وصفها بتشرب العجل على الحقيقة. فصرح بذكر المشبه وهو "حب العجل" ولم يُصرح بالمشبه به الذي هو اللفظ المُستعار منه وهو "المشروبات" وحيث بشيء من لوازمه وهو "فعل الإشراب" وذلك على طريق الاستعارة المكنية، ولقد جاء اللفظ المُستعار "المشبه" من الاسم الجامد "العجل" فالاستعارة أيضاً هي أصلية (er-Radi, 1984, s. 34). أما عن سبب ترجيح الله تعالى فعل الشرب دون الأكل تعبيراً عن حب العجل

²⁹ انظر: [سورة البقرة: 7/2].

³⁰ انظر: (İbn Kesîr, 2000, s. 89).

³¹ انظر: [سورة البقرة: 27/2].

³² انظر: (el-Merâgî, 2002, s. 271).

³³ انظر: [سورة البقرة: 93/2].

فلقد فسره الإمام القرطبي قائلاً: إنَّ الماءَ عندَ شُرْبِهِ يَلِجُ وَيَتَغَلَّغُ في أعضاء الإنسانِ حتَّى يَصِلَ إلى باطنها، بخلافِ الطَّعامِ فهو غيرُ مُتَغَلَّغٍ فيها بل يكون مجاوراً لها (el-Kurtubî, 1964, s. 32).

3- قال تعالى: ﴿...وَأَنْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوها حَمًا...﴾.³⁴

الجدول السادس عشر: الاستعارة المكنية وأصلية

نوع الاستعارة	ما يرمز للمشبه به بشيء من لوازمه	المشبه به (محدوف)	المشبه
استعارة مكنية + أصلية	الاكساء / الألباس	الملابس	اللحم

المقصود بالِعِظَامِ في الآية الكريمة هي عِظَامُ الحمار أو عِظَامُ المَوْتَى. وقوله تعالى: ﴿كَيْفَ نُنشِزُهَا﴾ أي: كيف يُعيدُ الله تعالى إحياءها وذلك بتحريك العظام ورفع بعضها إلى بعض للتكيب. وقوله تعالى: ﴿ثُمَّ نَكْسُوها حَمًا﴾ أي: أنظر كيف نُشِزُ العِظَامَ باللَّحْمِ كما يُسْتَرُّ الجَسَدُ باللَّبَاسِ؛ حيث إنَّ الكُسُوَ حقيقةً تكون للجسد بشئ بالثياب. فوفقاً للجدول (16) نلاحظ أنه قد صُرحَ بذكر المشبه وهو "اللحم" وحذف اللفظ المستعار منه وهو المشبه به "الملابس" رَافِئاً له بشيء من عناصره وهو فعل "الاكساء" وذلك بطريق الاستعارة المكنية، وفي كلمة "اللحم" استعارة أصلية أيضاً لأنها اسم جامد (ez-Zemahşerî, 2009, s. 148).³⁵

4- قال تعالى: ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ﴾.³⁶

الجدول السابع عشر: الاستعارة المكنية والأصلية

نوع الاستعارة	ما يرمز للمشبه به بشيء من لوازمه	المشبه به (محدوف)	المشبه
استعارة مكنية + أصلية	الصبغة	الإيمان	صبغة

صبغة الله أي: تطهير الله سبحانه وتعالى للمؤمنين؛ حيث إنَّ الإيمان يُطَهِّرُ النفوس، والأصل في ذلك المَعْمُودِيَّةِ في المَسِيحِيَّةِ، أما جَعَلَهُ بمنزلة الصبغ؛ لأنَّ أثره ظاهرٌ ورَسْمُهُ لائِحٌ، فوفقاً للجدول (17) نلاحظ أنه قد صُرحَ بذكر المشبه وهو "صبغة" ولم يُصْرَحَ بالمشبه به وهو "الدين" أي: اللفظ المستعار منه، وهو وذكر "فعل الصبغة" والذي هو من لوازمه تطبيقاً للاستعارة المكنية، ولقد جاءت الاستعارة الأصلية في كلمة "الصبغة" أيضاً فهي اسم جامد (ez-Zemahşerî, 2009, s. 99).³⁷

5- قال تعالى: ﴿بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾.³⁸

الجدول الثامن عشر: الاستعارة المكنية والأصلية

نوع الاستعارة	ما يرمز للمشبه به بشيء من لوازمه	المشبه به (محدوف)	المشبه
استعارة مكنية + أصلية	الإحاطة / المُحَاصِرَة	جيش الأعداء	الخطيئة

السِّيئات: كبيرة من الكبائر، تشير الآية الكريمة إلى من كسب سيئة، ولم يرجع عنها بالتوبة، ثم استولت عليه وأحاطته من كلِّ جانبٍ، كما يُحِيطُ العَدُوُّ بعَدُوِّه، فوفقاً للجدول (18) نلاحظ أنه قد صُرحَ في الآية الكريمة وعلى سبيل الاستعارة المكنية: بذكر المشبه وهو "الخطيئة" وحذف اللفظ المستعار منه وهو "جيش الأعداء" أي: المشبه به، والإتيان بشيء من لوازمه وهو فعل "الإحاطة / المُحَاصِرَة". وبما أن الاستعارة جاءت في كلمة "الخطيئة" وهي اسم فالاستعارة أيضاً هي أصلية (ez-Zemahşerî, 2009, s. 84).

³⁴ انظر: [سورة البقرة: 259/2].

³⁵ انظر: (Ebû Hayyân, 1993, s. 306).

³⁶ انظر: [سورة البقرة: 138/2].

³⁷ انظر: (er-Radi, 1984, s. 35).

³⁸ انظر: [سورة البقرة: 81/2].

بعض أمثلة التشبيه والاستعارة الواردة في سورة البقرة

قال الشريف الرضي: هذا من كِبَرِ الخطيئة وعَظَم شأنها فالشّيء الآخر إلا بعد أن يكون قد غَمَرَ وأفَاضَ فيه وبشكلٍ كاملٍ؛ وبأن زائداً غير ناقص ومن جميع جهاته والشراد إحاطة خطيئته بحسناته (er-Radi, 1984, s. 33).

3.4.1.3. أمثلة عن الاستعارة التمثيلية

1- قال تعالى: ﴿...أَيُّودُ أَخَدِكُمْ أَنْ تُكُونُوا لَهُ جَنَّةً مِنْ نَجِيلٍ وَأَعْنَابٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ...﴾³⁹.

الجدول التاسع عشر: الاستعارة التمثيلية

المشبه (محذوف)	المشبه به	نوع الاستعارة
من يأتي يوم القيامة منقأً ماله في غير وجوه الخير مباحة بين الناس	يشبه بمن كان له بستان بأثماره المختلفة وأنهاره المتدفقة، ولكن لَمَّا تقدم في السن هبَّت الرِّيح إلى بستانه ودمرته.	الاستعارة التمثيلية

وفقاً للجدول (19) نلاحظ أنه قد شَبِهت الآية الكريمة حالة من "كان عنده جَنَّة (الحديقة ذات النَّخْلِ والشَّجَر) من أجمل الجنان، وأذكى الثَّمار، ولَمَّا تقدَّم بالعمر، وأصبح مَكَاناً لراحته، وله أولاد ضِعَاف، فإذْ هَلَكَتْ بالصَّاعِقَةَ" بحالة مَنْ "يأتي يوم القيامة بأعماله الحسنة ولكن لم يطلب بفعلها مرضاة الله فإذا جاء يوم القيامة وجدها محيطة"، بجامع أن كلاً منهما يتحسّر ويكون أفقر ما يكون إلى عمله إذا انقطعت دنياه. فلقد استعير التركيب والذي يدل على المشبه به وهو اللفظ "المستعار منه" للمشبه وهو اللفظ "المستعار له" المحذوف وذلك على طريق الاستعارة التمثيلية (ez-Zemahşerî, 2009, s. 151).

2- قال تعالى: ﴿اسْتَمْسِكْ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى﴾⁴⁰.

الجدول العشرون: الاستعارة التمثيلية

المشبه (محذوف)	المشبه به	نوع الاستعارة
الملتزم بدين الإسلام	المتمسك بالحلل الوثيق المُخَمَّك	الاستعارة التمثيلية

العروة الوثقى: الحبل الوثيق والمشدود المأمون من الانقطاع، فالآية الكريمة شَبِهت التمسك بالإيمان بحالة المُتَمَسِّك بالعروة الوثيقة؛ حيث إنّه يَسْتَعَصِمُ بها من الانحدار إلى المَهَابِطِ المُوَبَّغَةِ، ولقد وصفها تعالى: بعدم الانفصام أي: تبعيداً لها عن العُزَى التي تُبَلِّى قِوَاهَا على مَرِّ الدُّهُور، ولقد ذكر الإمام الرَّمْخَشَرِي: أن هذا تمثيلٌ معلومٌ بالنظر، والاستدلال بالمُشَاهَدَةِ المَحْشُوسِ فيتصوره السامع كما لو كان ينظر إليه بعينه أمامه، وهذا ممّا يقوِّي الاعتقاد ويعزِّز التيقن به. فوفقاً للجدول (20) شَبِهت حالة "المُتَمَسِّكِ بالحبل الوثيق المُخَمَّك" بحالة "المُلتزم بدين الإسلام"، بجامع أن كلاً منهما يَسْتَعَصِمُ بشيءٍ وثيقٍ، أي: استعير اللفظ الدال على المُشَبَّه به المُصْرَحُ به؛ وذلك للإشارة إلى المُشَبَّه المحذوف على طريق الاستعارة التمثيلية (er-Radi, 1984, s. 39).⁴¹

3- قال تعالى: ﴿يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا﴾⁴².

الجدول الثاني والعشرون: الاستعارة التمثيلية

المشبه (محذوف)	المشبه به	نوع الاستعارة
حال صنع المُخَادِعِ	حال المُنافِقين: بإظهار إيمانهم وإخفاء كفرهم	الاستعارة التمثيلية

³⁹ انظر: [سورة البقرة: 266/2].

⁴⁰ انظر: [سورة البقرة: 256/2].

⁴¹ انظر: (ez-Zemahşerî, 2009, s. 146).

⁴² انظر: [سورة البقرة: 9/2].

الخدع: إيهام الغير عمّا يريد به من المَكْرُوه. وفقاً للجدول (22) شبهت الآية الكريمة حالة الهيفة الحاصلة من صور الخِدَاعِ التَّالِيَةِ: "خِدَاعُ الْمُتَنَاقِفِينَ لِلَّهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ بِإِظْهَارِ إِيْمَانِهِمْ وَإِخْفَاءِ كُفْرِهِمْ؛ وَخِدَاعُ اللَّهِ لَهُمْ بِإِجْرَاءِ أَحْكَامِ الْمُسْلِمِينَ عَلَيْهِمْ رِغْمَ كُوفِهِمْ غَيْرَ مُسْلِمِينَ؛ وَمَعَامَلَةُ الْمُؤْمِنِينَ إِيَّاهُمْ بِذَلِكَ لِامْتِنَالِ أَمْرِ اللَّهِ فِيهِمْ" كل ذلك بحالة "صنع المُخَادِعِينَ"، بجامع أنَّ كلاً مِنْهُمَا يَخْدَعُ الْآخَرَ، على سبيل الاستعارة التمثيلية (ez-Zemahşerî, 2009, s. 44).⁴³

4- قال تعالى: ﴿وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ﴾⁴⁴.

الجدول الثالث والعشرون: الاستعارة التمثيلية

المشبه (محدوف)	المشبه به	نوع الاستعارة
المرتد إلى الشرك بعد أن أسلم	الرجوع على عَقْبَيْهِ بمعنى ناكضاً على عاقبيه، أي: رجوع إلى ما كان عليه ومشي أذراجة التي تقدمت له	الاستعارة التمثيلية

الانقلاب: الرجوع للمكان الذي أتى منه، وجاء في «لسان العرب» نكص على عَقْبَيْهِ: رجوع عمّا كان عليه من الخير، ومن الملاحظ أنها لا تستعمل إلا عندما يتم الرجوع عن الخير خاصة (İbn Manzûr, 1993, s. 101). العَقْبُ ج: أعقاب عَظْمٌ مَوْخَرٌ الْقَدَمِ، أيضاً: أَخْرَجَ كُلَّ شَيْءٍ، وَعَقَبَ فَلَانٌ مَكَانٌ أَبِيهِ عَاقِبَةً، أي: خَلَفَهُ (el-Cevherî, 2009, s. 789) وفقاً للجدول (23) شبهت الآية الكريمة حالة "الراجع في مشيته عن وجهته بالنكص على عقبه، وهي تشبه مشية الحيوان الفارع من شيء كان قد اقترب منه" بحالة "المُرْتَدُّ مِنَ الْإِيمَانِ إِلَى الْكُفْرِ بَعْدَ أَنْ أَسْلَمَ" بجامع أنَّ كِلَاهُمَا رَجَعَ إِلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ، فَقَدْ اسْتَعِيرَ لَفْظَ الْمَشْبَهِ بِهِ لِلدَّلَالَةِ عَلَى الْمَشْبَهِ غَيْرِ الْمُصْرَحِ بِهِ فَالاستعارة تمثيلية، تمثّل كيفية الارتداد عن الإسلام والعودة للكفر (İbn Atıyye, 2001, s. 220).⁴⁵

4. الفرق بين التشبيه والاستعارة:

سنورد ما استطعنا جمعه من الفروقات الملحوظة بينهما وفق التقاط التالية:

- 1- لأبدي في التشبيه من ذكر طرفيه الأساسيين: (المشبه والمشبه به)، ووفقاً للدلالة السياق قد يقدّر المشبه. كما في مثال الآية الكريمة: قال تعالى: ﴿صُمٌّ بُكْمٌ عُمَىٰ فَهُمْ﴾⁴⁶ فالنقدير هم صم... الخ. أمّا في الاستعارة: فإنّها تعتمد على طرفٍ واحدٍ من الطرفين وحذف الآخر بلا تقدير. فإنّ حذف المشبه وصرح بذكر المشبه به فالاستعارة تصريحية، فإنّ كان المحذوف هو المُشْبَه به بعد إثبات لازمه للمشبه فالاستعارة مكنية.
- 2- التشبيه يعتمد على الألتحاق، فالطرفان موجودان لكن أحدهما مُلْحَقُ بِالْآخَرِ، أمّا الاستعارة فإنّها تعتمد على الإخلال سواءً كان هذا إخلالاً صورةً في صورةٍ أخرى، مثل: "سَلِمْتُ عَلَى أَسَدٍ"، أو إخلالاً معنًى في صورةٍ كقولته تعالى: ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾⁴⁷.
- 3- الاستعارة أوجز من التشبيه؛ وذلك بسبب اعتمادها على أحد الطرفين، وهي أيضاً أبلغ منه؛ لِمَا فِيهَا مِنْ تَنَاسِيِ التَّشْبِيهِ وَاتِّحَادِ الطَّرْفَيْنِ أَوْ إِحْلَالِ أَحَدِهِمَا فِي الْآخَرِ، ففي الاستعارة خيالٌ أو تحييلٌ لا يوجد في التشبيه.
- 4- لا يذكّر في الاستعارة وجه الشبه ولا أداة التشبيه لا لفظاً ولا تقديراً (er-Râzî, 2004, s. 143).⁴⁸

الخاتمة

إنّ ما حوّه القرآن الكريم من كنوزٍ أدبيةٍ فريدةٍ، تدفعُ الباحثين دائماً، لمزيد من البحث والاطلاع؛ رغبةً منهم لمزيدٍ من فهم أسرار آياته وأسلوبه، والكشف عن جمال تعبيره الأدبي؛ لذا من الضروري تعلّم هذه الفنون لمعرفة هذه المقاصد والغايات، وفهم الرّسائل الإلهية جيداً، ومدى تأثيرها على عقل ووجدان المُخاطَبِينَ، ممّا لا يُخَدُّهُ غَيْرُهُ مِنَ الْكَلَامِ.

⁴³ انظر: (İbn Âşûr, 1984, s. 276).

⁴⁴ انظر: [سورة البقرة: 143/2].

⁴⁵ انظر: (Ebû Hayyân, 1993, s. 598)، (İbn Âşûr, 1984, s. 23-24).

⁴⁶ انظر: [سورة البقرة: 18/2].

⁴⁷ انظر: [سورة الفاتحة: 6/1].

⁴⁸ انظر: (Şâdi, 1995, s.238)، (el-Meydânî, 1996, s. 231)، (Emin, 2006, s. 114).

بينت هذه الدراسة أهمية اكتساب البراعة في علم البيان لُفَسَّر القرآن الكريم، حيث إنَّ فهم غاية ومقصد الآية الكريمة لا يمكن أن يتمَّ بشكلٍ صحيح ودقيق إلا بفهم الأساليب البيانية جيداً ممَّا لا يؤدي إلى الانحراف في التفسير. كما رصدت هذه الدراسة أيضاً - بإيجاز - تحديد مفهوم علم البيان عند البلاغيين، فلقد كان مفهومه عند الجرجاني مثلاً هو عبارة عن الكشف والإيضاح لِمَا يَجُولُ في النفس، وهذا يعني أنَّ علم البيان لم يُبْحَثْ تحت موضوع مستقل حتى ظهور الإمام السكاكي وإطلاقه مصطلح علم البيان على موضوعاته السائدة حالياً. أما بالنسبة للتشبيه فلقد نالَ اهتمام البلاغيين قبل السكاكي، فالمبرِّد قد درسه كبحثٍ مستقل، أمَّا قدامة بن جعفر وأبي هلال العسكري فلقد عرّفوه بصورة مطابقة لِمَا جاء في تعريف السكاكي؛ لذا يمكننا القول أنَّ السكاكي قد اقتبس تعريفه من سبقه. وأمَّا بالنسبة للاستعارة فلقد رصدت الدراسة مرحلتين لتبلور مصطلحها بمفهومها الحالي، وهما قبل عصر الجرجاني وبعده، حيث استقر مفهومها عنده، فهو يعدُّ وفقاً للرأي السائد واضح علمي المعاني والبيان، حتى جاء السكاكي ونظّمها لتأخذ الاستعارة وضعها الحالي ضمن علم البيان.

ومن خلال عرضنا للأمثلة القرآنية من سورة البقرة نلاحظ مدى تضافر الصّور البيانية فيها، والقيمة الأدبية والبلاغية في أسلوبها؛ وذلك لتحقيق الأغراض المقصودة التي تؤثر على المخاطب بإثارة الوجدان وتحريك المشاعر، فعن القيمة البيانية للتشبيه والاستعارة، تحتلُّ الاستعارة في البيان مرتبة أعلى من التشبيه بحسب الأصل وذلك للأسباب التالية: فهي أوجزُ منه؛ لاعتمادها على أحد الطرفين، وأبلغ؛ لِمَا فيها من تناسي التشبيه، وأيضاً لِمَا تُشعر بادعاء اتحاد الطرفين أو إحلال أحدهما في الآخر، فهي عالمٌ آخر، وأيضاً لِمَا في الاستعارة من استئثار لإعجاب ذوّاقِي الأدب. والاستعارة أيضاً تستو على التشبيه بدرجات، هذا التشبيه الذي يعدُّ أعلى مراتب التشبيه، لأن الاستعارة تعتمد على دعوى اتحاد الطرفين وامتزاجهما في الآخر حتى يصير أحدهما من جنس الآخر. ومن الجدير ذكره أنه كلما قوي الشبه بين الطرفين كان اللّجوء للاستعارة أكثر فنية، وأرضى للأذواق الأدبية. أمَّا في التفريق فيما بين الاستعارة والتشبيه فلقد خلصت الدراسة إلى مايلي: أنَّه في الاستعارة يشترط تناسي التشبيه، وادعاء أنَّ المشبه فردٌ من أفراد المشبه به، أيضاً لا يُجتمَعُ فيها بين المشبه والمشبه به على وجه يُنبئ عن التشبيه، وأيضاً لا يُدكَّرُ فيها وجه الشّبه ولا أداة التشبيه لا لفظاً ولا تقديراً.

المصادر والمراجع

- ابن الأثير الجزري، ضياء الدين. (1960)، *المَثَل السَّائِر في أدب الكاتِب والنَّاعِر*، تحقيق: أحمد الحويّ - بدوي طبانة، ط1، مجلد: 1-4، القاهرة، دار نهضة مصر للطباعة والنشر.
- ابن المعتز، عبد الله. (1990)، *كتاب البديع*، ط1، بيروت، دار الجيل.
- ابن جعفر، قدامة. (1885)، *نقد الشعر*، ط1، اسطنبول، مطبعة الجوائب.
- ابن خلدون، عبد الرحمن. (2001)، *تاريخ ابن خلدون*، تحقيق: خليل شحادة - سهيل زكار، الأجزاء: 1-7، بيروت، دار الفكر.
- ابن عاشور، محمد الطاهر. (1984)، *التحرير والتنوير*، الجزء: 1-30، تونس، الدار التونسية.
- ابن عطية الأندلسي، عبد الحق بن غالب. (2001)، *المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز*، تحقيق: عبد السلام عبد الشافي محمد، ط1، الأجزاء: 1-6، بيروت، دار الكتب العلمية.
- ابن كثير، إسماعيل بن عمر القرشي. (2000)، *تفسير القرآن العظيم*، ط1، بيروت، دار ابن حزم.
- ابن منظور، محمد بن مكرم. (1993)، *لسان العرب*، الأجزاء: 1-15، ط3، بيروت، دار صادر.
- أبو حمدة، محمد علي. (1983)، *من أساليب البيان في القرآن الكريم*، ط2، عمان، مكتبة الرسالة الحديثة.
- أبو حيان، محمد بن يوسف الأندلسي. (1993)، *تفسير البحر المحيط*، تحقيق: عادل أحمد عبد الموجود- علي محمد معوض - وغيرهما، ط1، الأجزاء: 1-9، بيروت، دار الكتب العلمية.
- أبو موسى، محمد محمد. (1988)، *البلاغة القرآنية في تفسير الزمخشري وأثرها في الدراسات البلاغية*، ط2، القاهرة، مكتبة وهبة.
- أبو هلال العسكري، الحسن بن عبد الله. (1999)، *الصناعتين*، تحقيق: علي محمد البجاوي ومحمد أبو الفضل إبراهيم، بيروت، المكتبة العنصرية.
- أمين، بكري شيخ. (1982)، *البلاغة العربية في ثوبها الجديد*، ط1، بيروت، دار العلم للملايين.
- البخاري، محمد بن إسماعيل. (2001)، *الجامع الصحيح*، تحقيق: محمد زهير بن ناصر الناصر، ط1، المجلد: 1-9، بيروت، دار طوق النجاة.
- النفطازي، سعد الدين. (2013)، *المطلوب شرح تلخيص مفتاح العلوم*، تحقيق عبد الحميد هنداوي، ط3، بيروت، دار الكتب العلمية.
- الجاحظ، أبو عثمان عمرو بن بحر. (2004)، *كتاب الحيوان*، ط2، الأجزاء: 1-7، بيروت، دار الكتب العلمية.
- الجرجاني، عبد القاهر. (1991م)، *أسرار البلاغة*، تحقيق: محمود محمد شاكر، جدة، دار المدني.

- الجرجاني، عبد القاهر. (1992)، *دلائل الإعجاز*، تحقيق: محمود محمد شاكر، ط3، جدة، دار المدني.
- الجوزي، جمال الدين أبو الفرج عبد الرحمن. (2001)، *زاد المسير في علم التفسير*، تحقيق: عبد الرزاق المهدي، الأجزاء: 1-4، ط1، بيروت، دار الكتاب العربي.
- الجهوري، إسماعيل بن حماد. (2009)، *معجم الصحاح تاج اللغة و صحاح العربية*، تحقيق: محمد محمد تامر - أنس محمد الشامي - زكريا جابر أحمد، القاهرة، دار الحديث.
- خليفة، حاجي. (1943)، *كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون*، المجلد: 2، بيروت، دار إحياء التراث العربي.
- الدسوقي، محمد بن أحمد بن عرفة. (2007)، *حاشية الدسوقي على مختصر السعد*، تحقيق: عبد الحميد هندواوي، مجلد: 1-4، بيروت، المكتبة العصرية.
- الرازي، فخر الدين. (2000)، *مفاتيح الغيب - التفسير الكبير*، الأجزاء: 1-32، ط3، بيروت، دار إحياء التراث العربي.
- الرازي، فخر الدين. (2004)، *نهاية الإيجاز في دراية الإعجاز*، تحقيق: نصر الله حاجي مفتي أوغلي، ط1، بيروت، دار صادر.
- الرضي، الشريف. (1984)، *تلخيص البيان في مجازات القرآن*، تحقيق: علي محمود مقلد، بيروت، دار مكتبة الحياة.
- الزركشي، بدر الدين بن عبد الله. (1957)، *البرهان في علوم القرآن*، تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم، ط1، الأجزاء: 1-4، القاهرة، دار التراث.
- الزخشري، محمود بن عمر (1998)، *أساس البلاغة*، تحقيق: محمد تأسل عُيون السُّود، الأجزاء: 1-2، ط1، بيروت، دار الكتب العلمية.
- الزخشري، محمود بن عمر. (2009)، *تفسير الكشاف*، تحقيق: خليل مأمون شيحا، ط1، مجلد: 1، بيروت، دار المعرفة.
- السكاكي، أبو يعقوب يوسف (2000)، *مفتاح العلوم*، تحقيق: عبد الحميد هندواوي، ط1، بيروت، دار الكتب العلمية.
- شادي، محمد إبراهيم. (1995)، *أساليب البيان والصورة البيانية، المنصورة/مصر*، دار والي الإسلامية، ط1.
- الشَّريف الجرجاني، علي بن محمد. (2004)، *معجم التعريفات*، تحقيق: محمد صديق المشاوي، القاهرة، دار الفضيلة.
- الشريف الجرجاني، علي بن محمد. (2007)، *حاشية الشريف على المطول*، تحقيق: رشيد أعرضي، بيروت، دار الكتب العلمية.
- الشوكاني، محمد بن علي (2007)، *فتح القدير*، تحقيق: يوسف الغوش، ط4، بيروت، دار المعرفة.
- ضيف، شوقي. (1965)، *البلاغة تطور وتاريخ*، ط9، الاسكندرية، دار المعارف.
- عباس، فضل حسن. (2007)، *البلاغة فنونها وأفنانها*، ط11، عمان، دار الفرقان للنشر والتوزيع.
- عتيق، عبد العزيز. (1982)، *علم البيان*، بيروت، دار النهضة العربية للطباعة والنشر والتوزيع.
- العسقلاني، ابن حجر أحمد بن علي. (1959)، *فتح الباري شرح صحيح البخاري*، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، الأجزاء: 1-13، بيروت، دار المعرفة.
- العمادي، أبو السعود محمد (1971)، *إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم*، تحقيق: عبد القادر أحمد عطا، الأجزاء: 1-4، الرياض، مكتبة الرياض الحديثة.
- فيود، بسيوني عبد الفتاح (2015)، *علم البيان*، ط4، القاهرة، مؤسسة المختار للنشر والتوزيع.
- القرطبي، محمد بن أحمد بن أبي بكر. (1964)، *الجامع لأحكام القرآن*، تحقيق: أحمد البردوي - إبراهيم أطفيش، الأجزاء: 1-20، ط2، القاهرة، دار الكتب المصرية.
- القزويني، جلال الدين. (1985)، *الإيضاح*، تحقيق: محمد عبد المنعم خفاجي، ط6، المجلد: 1-2، بيروت، دار الكتاب اللبناني.
- القيرواني، الحسن بن رشيق. (1981)، *العمدة في محاسن الشعر وآدابه*، تحقيق: محمد محيي الدين عبد الحميد، ط5، الأجزاء: 1-2، بيروت، دار الجيل.
- لاشين، عبد الفتاح. (1998)، *البيان في ضوء أساليب القرآن*، القاهرة، دار الفكر العربي.
- المبرد، محمد بن يزيد أبو العباس. (1997)، *الكامل في اللغة والأدب*، تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم، الأجزاء: 1-4، ط3، القاهرة، دار الفكر العربي.
- المراغي، أحمد مصطفى. (2002)، *علوم البلاغة*، ط4، بيروت، دار الكتب العلمية.
- الميداني، عبد الرحمن حسن حنبكة. (1996)، *البلاغة العربية، أسسها، وعلومها، وفنونها*، ط1، الجزء: 1-2، دمشق، دار القلم.
- الهاشمي، السيد أحمد. (1999)، *جواهر البلاغة في المعاني والبيان والبدع*، بيروت، المكتبة العصرية.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

ıkar atışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar atışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abbâs, F. H. (2007). *el-Belâga Fünunuha ve Efnanuha – 'İlmü'l-Beyân ve'l-Bedî'*. Dâru'l- Furkân.
- el-'Askalânî, İ. H. (1959). *Fethu'l-Bârî Şerhü Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, 1-13 cilt. Dâru'l Ma'rife.
- Askerî, E. H. (1999). *es-Sinâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becevi - Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- Afîk, A. (1982). *'İlmü'l-Beyân*. Dâru'n-Nahda el-'Arabiyye.
- el-Buhârî, M. B. İ. (2001). *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsir, 1-9 Cilt. Dâru Tavki'n-Necât.
- el-Câhiz, A. B. B. (2003). *Kitâbü'l-Hayavân*, (1. Baskı), 1-7 cilt. Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- el-Cevherî, İ. B. H. (2009). *es-Sihâh*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir -Enes Muhammed eş-Şâmî-Zekeriyyâ Câbir Ahmed. Dârü'l-Hadîs.
- el-Cevzi, C. E. (2001). *Zâdu'l-Müyyesser fî 'İlmi't-Tefsîr*, (1. Baskı), 1-4 cilt. Dârü'l-Kitabi'l-'Arabi.
- el-Cürcânî, A. (1991). *Esrârü'l-belâga*, thk. Mahmûd b. Muhammed Şâkir. Dâr el-Medeni.
- el-Cürcânî, A. (1992). *Delâ'ilü'l-i'câz*, thk. Mahmûd b. Muhammed Şâkir, (3.baskı). Dâr el-Medeni.
- el-Cürcânî, S. Ş. (2004). *Mu'cemu'l-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Dâru'l-Fadîle.
- el-Cürcânî, S. Ş. (2007). *Hâşiye 'ale'l-Mutavvel*, thk. Reşîd 'Aradî. Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- Dayf, Ş. (1965). *el-Belâga: Tetavvür ve Târîh*, (9. Baskı). Daru'l-Maarif.
- Desûki, M. b. A. (2007). *Hâşiye 'alâ Şerhi't-Telhîs*, thk. Abdulhamid Hindâvî, cilt: 1-4. el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- Ebu Hamde, M. A. (1983). *min Esâlibi'l-Beyân fi'l Kur'âni'l-Kerîm*, (2.baskı). Mektebetu'r-Risâleti'l-Hadîse.
- Ebû Hayyân, M. B. Y. E. (1993). *el-Bahrü'l-muhîd*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd- Ali Muhammed. Mu'avvad- , (1.baskı), 1-9 Cilt. Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- Ebû Mûsâ, M. M. (1988). *el-Belâgatu'l-Kur'âniyye fi Tefsiri'z-Zemahşeri ve Eserehâ fi'd-Dirâsati'l-Belâgiyye*. (2.baskı). Mektebetü Vehbe.
- Emin, B. Ş. (1982). *el-Belâgatu'l-'Arabiyye fi Sevbihâ'l-Cedîd*, (1. Baskı). Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn.
- Feyyûd, B. A. (2015). *'İlmü'l-Beyân*, (4. Baskı). Muessetu'l-Muhtar.
- Halîfe, H. (1943). *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, cilt: 1-2. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.
- Hâşimî, E. A. (1999). *Cevâhiru'l-Belâga fi'l-Ma'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*. el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- İbn 'Âşûr, M. T. (1984). *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 1-9 Cilt. ed-Dâru'l-Tûnisiyye.
- İbn 'Atiyye, E. A. (2001). *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi, Muhammed, 1-6 cilt. Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- İbn Ca'fer, K. (1885). *Nakdü's-Şi'r*, (1.baskı). Matba'atu'l-Cevâib.
- İbn Haldûn, A. (2001). *Tarihu İbn Haldûn*, thk. Halil Şehade -Süheyl Zekkar, 1-7 cilt. Dârü'l-Fikr.
- İbn Kesîr, İ. İ. (2000). *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, (1.baskı). Dâru İbn Hazm.

- İbn Manzûr, M. (1993). *Lisânu'l-'Arab*, (3.baskı), 1-15 Cilt. Dâr Sâdir.
- İbnu'l-Mu'tez, A. (1990). *el-Bedî'*, (1.baskı). Dâru'l-Cîl.
- İbnü'l-Esir, Z. (1960). *el-Meseli's-Sâ'ir fî Edebî'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*, thk. Ahmet el-Hûfî - Bedevî Tabâne, 1-4 Cilt. Dâru Nahdati Mısr.
- İmâdî, E. M. (1971). *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Abdulkadir Ahmet Ata, 1-4 Cilt. Mektebeti'l-Riyad.
- el-Kayravânî, İ. Reşîk. (1981). *el-'Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, (5. Baskı), cilt: 1-2. Dâru'l-Cîl.
- Kazvînî, H. (1985). *el-İzâh*, thk. Muhammed Abdulmun'im el-Hafâcî, cilt: 1-2. Dâru'l-Kitâbi'l-Benânî.
- el-Kurtubî, M. B. A. (1964). *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdunî ve İbrahim Atfîş, (2. Baskı), 1-20 Cilt. Dâru'l-Kutubi'l-Mısrıyye.
- Lâşin, A. (1998). *el-Beyân fî Dav'i Esâlibi'l-Kur'ân*. Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- el-Merâgî, A. M. (2002). *'Ulûmu'l-Belâga*, (4. Baskı). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Meydânî, A. H. H. (1996). *el-Belâgatu'l-'Arabıyye*, (1. Baskı), 1-2 Cilt. Dâru'l Kalem.
- el-Müberred, M. b. Y. (1997). *el-Kâmil fî'l-Edeb fî'l-Luğa ve'l-Edeb*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, cilt: 1-4. Dâru'l-Fikri'l-'Arabi.
- er-Radi, Ş. (1984). *Telhîsu'l-Beyân fî Mecâzâtî'l-Kur'ân*, thk. Ali Mahmud Mukelled. Dâru Mektebeti'l-Hayât.
- er-Râzî, F. (2000). *Mefâtihu'l-gayb*, cilt: 1-32, (3. Baskı). Darü'l İhyai't Turasi'l Arabi.
- er-Râzî, F. (2004). *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*, thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu, (1. Baskı). Dar Sadır.
- es-Sekkâkî, Y. (2000). *Miftâhu'l-Ulûm*, thk. Abdulhamid Hindâvî, (1. Baskı). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Şâdi, M. İ. (1995). *Esâlibu'l-Kur'ân ve's-Sûratu'l-Beyâniyye*. Dâru Vâlî el-İslâmiyye.
- eş-Şevkânî, M. b. A. (2007). *Fethu'l-Kadîr*, thk. Yûsuf el-Guş, (4. Baskı). Daru'l-Marifa.
- et-Taftazanî, S. M. Ö. (2013). *el-Mutavvel Şerhu Telhisi Miftâhi'l-Ulûm*, (2. Baskı), thk. Abdulhamid Hindavî. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- ez-Zemahşerî, M. (1998). *Esesu'l-Belağa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, (1. Baskı), 1-2 Cilt. Daru'l-Maarife.
- ez-Zemahşerî, M. (2009). *el-Keşşâf* (3. Baskı). Daru'l-Maarife.
- ez-Zerkeşî, B. (1957). *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, (1. Baskı), cilt: 1-4. Dâru'l-Turâs.

BOŞANMA SONRASI YAŞANANLAR: ÜSKÜDAR ÖRNEĞİ

 Seher YÜCETÜRK^a

Özet

Boşanma, çiftler arasında gerek genel sebeplerden gerek özel sebeplerden dolayı evliliğin yürümediği durumlarda, çiftlerin tek başına, kimi zamanda karşılıklı anlaşarak birlikteliklerini sonlandırmayı isteme halidir. Boşanma kararı öncelikli olarak erkeğin tekelindedir. Erkek istediği zaman karısını hiç sebep göstermeden –elbette durumun keyfiyete dönüşmesini engelleyecek dini ve hukuki yaptırımlar mevcuttur-boşayabilir. Boşanma hakkı erkek tarafından nikâh esnasında kadına verildiği takdirde kadın da dilediği zaman bu birlikteliği sonlandırabilir. Bundan başka kadınlar evliliklerini ciddi sebeplerden dolayı sürdürülebilir olmaktan çıkmış kabul ederler ve sonlandırmak isterlerse karşılıklı anlaşma yolu ile boşanma işine de girişebilirler. Makalede sadece talâk hakkını kullanan erkeğin kadını boşama eylemi ele alınmıştır. Tek taraflı gerçekleştirilen boşamalarda boşanmanın maddi yükü erkeğin omzundadır ve kadına mehir, nafaka ve kisvesini ödemekle yükümlüdür. Ayrıca erkeklerin kadınları boşama eylemi ele alınırken doğal boşanma olarak ölüm ve bu durumun erkek ve kadının varisleri için doğurduğu davalarda çalışmaya konu edilmiştir. Üsküdarlı kadınların erkeklerin kendilerini boşama kararı ile mahkemeye gittiklerinde boşama sırasında maddi haklarını talep ettikleri sicillere yansıyan davalardan anlaşılmaktadır. Çalışma Üsküdar mahkemesine ait 15. Yy sonları ve 16. Yy başlarını kapsayan tarihleri içermektedir. Türkiye Diyanet Vakfı Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri NO:96 (H.1005-1006-1007-1008, M. 1596-1598-1598-1600), 97 (H.1001-1008, M. 1592-1600), 98 (H. 985-1009, M. 1577-1601), 99 (H. 1007-1009, M. 1598-1601), 100 (H. 1007-1009, M. 1598-1601), 101 (H. 1005-1010, M. 1596-1602), 102 (H. 1009-1010, M. 1601-1602), 103 (H. 1009-1010, M. 1601-1602), 104 (H. 1010, M. 1602), 105 (H. 979-1011, M. 1571-1603) on defter taranmış ve boşanma çeşitlerine ait Üsküdar mahkemesine yansıyan kayıtlar değerlendirilmeye alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sicil, Mahkeme, Kayıt, Boşanma, Kadın.

EXPERIENCES AFTER THE DIVORCE: THE CASE OF ÜSKÜDAR

Abstract

Divorce, mating for general reasons, mediation between them, the couple alone, sometimes by mutual agreement, is the final state of their union. Divorce is monopolized as a priority. A man can divorce without showing the time at all - he can read religion and lawsuits that will prevent it from turning into arbitrariness in betting. Divorce is the right of marriage by the man, and being with the woman can end this union. For serious reasons from other women, they accept their departure, and if they want a son, from leaving to leaving. Used to revert from work. In one-sided empty divorces, the financial support of the marriage is on your

^aDr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, yuceturkseher@gmail.com
Makale Geliş Tarihi: 19.09.2022, Makale Kabul Tarihi: 09.12.2022

shoulder and by preparing the mahr, alimony and its guise. In addition, while the act of men to divorce women, death as a natural divorce and the cases caused by this situation for the man and for the heirs of the woman are the subject of the study. It is understood from the cases reflected in the records that the women of Üsküdar demanded their financial rights during the divorce when they went to the court with the decision of the men to divorce them. In the study, of Üsküdar Court TDV ÜŞS NO: 96 (1005-1006-1007-1008), 97(1001-1008), 98(985-1009), 99(1007-1009), 100(1007-1009), 101(1005-1010), 102(1009-1010), 103(1009-1010), 104(1010), 105(979-1011) ten books were scanned and the records of the divorce types reflected in the Üsküdar court were evaluated.

Keywords: Registry, Court, Registration, Divorce, Woman.

Giriş

İstanbul'a bağlı olan -Galata, Eyüp, Üsküdar- bilâd-ı selâse olarak isimlendirilmiştir. Söz konusu kadılıklar yüksek dereceli kadılıklar olup mevleviyet derecesinde sayılmış ve buralara yüksek rütbeli kadılar atanmıştır. İstanbul mahkemesine ait kayıtlar, Üsküdar mahkemesinde 919-1342 (1513-1923) yıllarına ait 801, Galata mahkemesinde 900-1342 (1495-1923) yıllarına ait 1040, Eyüp kadılığının ise 978-1342 (1570-1923) yıllarına ait 629 defter bulunmaktadır. Bunlar içerisinde makalede mekân olarak seçilen Üsküdar mahkemesine ait en eski şer'iyeye sicilleri 919/1513 yıllarından başlar ve son sicil 1342/1923-24 yıllarına kadar uzanır. İçeriği itibari ile I. Selim'den başlayıp Cumhuriyet'in kurulmasına kadar geçen dört yüz yıllık zengin tarihi kapsamaktadır. Günümüzde üç kazaya ait siciller İstanbul Müftülüğü ile Meşihat Arşivinde muhafaza edilmektedirler. Ancak geçmişte meydana gelen büyük İstanbul yangınlarından Üsküdar sicilleri de nasibini almış ve birçoğu yanmıştır (Yüçetürk, 2021, s.10-11). Makalede Üsküdar mahkemesinde yer alan 15. Yy sonları ve 16. Yy başlarını içeren defterler TDV ÜŞS NO:96 (H.1005-1006-1007-1008, M. 1596-1598-1598-1600), 97 (H.1001-1008, M. 1592-1600), 98 (H. 985-1009, M. 1577-1601), 99 (H. 1007-1009, M. 1598-1601), 100 (H. 1007-1009, M. 1598-1601), 101 (H. 1005-1010, M. 1596-1602), 102 (H. 1009-1010, M. 1601-1602), 103 (H. 1009-1010, M. 1601-1602), 104 (H. 1010, M. 1602), 105 (H. 979-1011, M. 1571-1603) taranmıştır. Defterlerin hepsi taranmış konu ile alakalı net ve dikkat çekici olan örnekler, makalede konuların daha iyi izahı için örneklendirme ve tablo şeklinde verilmeye çalışılmıştır. Sicillerin yangın ve sel olaylarından dolayı tahrip olan kısımlarının yarısı okunarak belgeden bir anlam çıkarılsa dahi diğer kısımlarından tahmini bir sonuca varılamayacağı için bu tip belgeler araştırmaya dâhil edilmemiştir. Bazı defterlerde ise konu ile alakalı hiçbir veriye rastlanmadığından makalede faydalanılamamıştır.

Tablo 1. Üsküdar defterlerinin verileri

Defter no:	İddet	Mehir	Nafaka ve Kisve
96 nolu defter	-	12	9
97 nolu defter	-	-	3
98 nolu defter	-	-	-
99 nolu defter		6	8
100 nolu defter	1	5	6
101 nolu defter		2	3
102 nolu defter		6	2
103 nolu defter		6	3
104 nolu defter		11	4
105 nolu defter	-	-	-

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'ne kadar şer'iyeye mahkemelerinde her türlü dava çözüme kavuşturulurdu. Zimmiler ise aile ve miras hukuku gibi davalarını cemaat mahkemelerine götürüyorlardı. Mahkemelerde kayıtlı davaların bir kısmını da boşanma ile ilgili davalar oluşturmaktadır (Yücetürk, 2020, s.29). Kadıların devlet merkeziyle yaptıkları resmî yazışmaları, halkın şikâyet ve dileklerini, mahallî idarelere ait hukuki düzenlemeler olan ferman ve hükümleri ihtiva etmektedirler (Yücetürk, 2009, s.13). Boşanma her ne kadar kişiler arasında gerçekleşebilmesi olası durum olarak değerlendirilse de İslam dini boşanmayı Allah'ın hoşnut olmadığı helaller arasında kabul etmiştir. Boşanma kadın ve erkek için evlilik birlikteliğinin devam edemeyeceği genel ve özel hususlar meydana geldiği zaman her iki taraf için de hak olan bir eylemdir. Özel sebepler evliliği bitirme noktasında daha kesin iken genel sebepler mezheplere göre değişkenlik gösteren sebepler arasında yer almaktadır. Genel sebepler, zamana bırakıldığında çözülebilecek sorunlar ise o zaman boşanma eylemi hemen gerçekleşmez zamana bırakılması tavsiye edilirdi. Makalede ele alınan konu odağı boşanma sonrası yaşanan hadiseler olduğu için boşanma nedenleri hakkında detaylı bilgi için bkz: (Yücetürk, 2021, s.29-40).

A. BOŞANMANIN SONUÇLARI

Boşanma gerçekleştiği zaman, taraflar arasında cinsiyet ayrımına göre şekillenen, farklı şartları gerçekleştirme zorunluluğu doğmaktadır. Bunlar başta tarafların birbirine karşı maddi sorumlulukları – mehir, nafaka-kisve-, yeni bir evlilik için beklenmesi gereken iddet süreleri gibi konu başlıklarıdır ve bu başlıklar erkekler ve kadınlar için farklı şartları taşımaktadır. Kadın ve erkeğin boşanma sonrası yerine getirmesi gereken şartlar tek tek değerlendirilmeye alındığında;

1. İddet

İddet kocasından ayrılan kadının yeni bir evlilik yapabilmesi için –üç defa hayz görüp temizleninceye kadar- beklemesi gereken süreyi ifade eder (Devellioğlu, 2005, s. 410). İddet süreleri kadınlar için boşanma ve ölüm iddeti olarak iki ana başlık altında toplanmış olsa bile daha özeldir kadınların hayz görüp görmediklerine, hamile veya çocuksuz oluşlarına, hür ve köle olma durumlarına göre farklılık arz etmiştir. Hamile bir kadının iddeti ister eşinden boşanmış olsun isterse eşi ölmüş olsun doğum sonlanana kadar devam eder (Acar, 2000, s. 466). Üsküdar mahkemesine bu konu ile ilgili yansıyan kayıтта *Üsküdar'da Kara Kadı mahallesinde sakin Cihan Bin Abdullah nam kıbtinin mutakası olan Güllü binti Mustafa, Kalender'e (kıbtiye) rızası ile tezwiç olunmak murad etmektedir. Fakat Güllü hatunun Cihan'dan hamile olmasından dolayı vasi hamil edinceye değin- nikâh caiz olmamaktadır. Güllü hatunun başka*

birisine nikâh olmaması için, kendi rızası ile Kalender'in malından ayda yüz akçe nafaka bağlanmış Güllü Hatun da kabul etmiştir (TDV ÜŞS No: 96/10). Belgede ifade edildiği gibi hamile olan kadının evlilik yapması caiz değildir. Hal böyle olunca –hamileliğin sonlanmasına kadar- gerekli olan iddet süresi hem kadın ve hem de onunla evlenecek olan erkek tarafından beklenmek zorundadır. Eşinden boşanan kadın hamile değilse iddet süresi ilk tuhr (temizlik) süresinden başlayıp üçüncü hayzın sonuna kadar devam eder. Aynı şekilde hamile olmayan kadının eşinin ölmesi durumunda bekleyeceği süre dört ay on gün olarak belirlenmiştir (Ekinci, 2017, s. 458). Konu ile alakalı Üsküdar mahkemesine yansıyan kayıta *Selime Binti Ömer zevcinin vefat ettiğini mahkemede bildirmiştir. İddeti tamam olunca Hasan bin Bali'ye varmak istediğini ifade etmiştir. Ayrıca Hasan'dan nafaka aldığı ve mehr-i müeccel 2500 akçe aldığı ve iddeti tamam olduğunda Hasan ile evlendiğini bildirmiştir* (TDV ÜŞS: 100/50). Belgede ifade edildiği gibi Selime hatunun kocası vefat ettiği halde Hasan ile evlenebilmek için iddet müddetini bekleyip bu süre sona erdikten sonra evlendiği belirtilmektedir. Henüz adet görmeyen veya ileriki yaşlarda adetten kesilen kadınların süreleri üç aydır. Bu kadın cariye ise bir buçuk aydır. Efendileri ile evli olup çocuk sahibi olan cariyeler eşlerinin ölmesi veya azad edilmeleri durumlarında üç hayz dönemi eğer hayz görmüyorlarsa üç ay iddet beklerler. Cariyeler eşleri öldüklerinde hamile değillerse iki ay beş gün sürelerini doldurmaları gerekir. Cariyelerin boşanmaları durumunda bekleyecekleri süre iki hayz müddetidir. Başkasının cariyesi ile evlenmek isteyen bir erkek cariyesinden hamile olup olmadığını teyit etmek için evleneceği cariyeyi bir hayz süresini geçirene kadar beklemek durumundadır. Fasid bir nikâhla alınıp zifaf olunmuş bir kadın kocası ölse bile eğer kendisi hamile ise hamilelik boyunca, hamile değilse üç hayz dönemi veya üç ay bekler. Zifaf veya halvet olmamış zevce boşandığı zaman iddet beklemeyen aynı gün içerisinde bile bir başkası ile evlenebilir (Ekinci, 2017, s. 458). Kur'an-ı Kerim'de iddet ve nafaka ile ilgili ayetlerde mevcuttur. Bunlardan biri *Boşadığınız kadınları, bekleme sürelerini tamamlayıncaya kadar imkânlarınız ölçüsünde kendi oturduğunuz evin bir bölümünde oturtup geçimlerini sağlayın. Onları sıkıştırıp da evden çıkmaya zorlamak için kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hâmile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. Sizin hesabınıza çocuğunuzu emzirirlerse onlara ücretlerini ödeyin. Ücret konusunda aranızda meşru çerçevede ve güzelce konuşup anlaşın. Eğer anlaşmada zorlanırsanız, bu durumda, çocuğu babasının hesabına başka bir kadın emzirebilir* (<https://www.kuranvemeali.com/talak-suresi/omer-celik-meal>)

Kadınlara iddet süresinin bekletilmesinde birkaç amaç söz konusudur. Bunlardan ilki kadının hamile olup olmadığını tespitine çalışmaktır. Böylece doğacak olan çocuğun nesebinin tayini konusu netleşecektir. Diğer sebebi eğer koca karısını ric'i tâlak ile boşamışsa bu durumda erkeğe karısına yeniden dönmesi için süre tanımaktır. İlâveten talâkın kötüye kullanılmasının önünü almak ve aile birlikteliğini korumak diğer sebeplerdendir. Genel itibari ile iddet süresi kadınlar için belirlenmiş gibi gözükse de bazı istisnai durumlarda erkekler de iddet süresi beklemekle yükümlüdürler. Örneğin dört karısı olup birini boşayan ve karısının kız kardeşi, teyzesi gibi bir yakını ile evlenmek isteyen erkek de boşandığı eşinin iddet süresini beklemek durumundadır. Çünkü iddet süresi içinde erkeğin karısına dönme ihtimali vardır. Bu durumda beş kadınla evli olmak durumu vukuu bulur ki caiz değildir (Cin & Akyılmaz, 2017, s. 439-440). Konu ile alakalı diğer durum yakın akrabalık ilişkisi bulunan iki kişiyi nikâhta bir araya getirmemektir (Ekinci, 2017, s. 459).

2. Mehir

Sözlükte mehir (mehr) ücret anlamında kullanılmıştır. Evlilik sırasında ödenen para/mal anlamlarına gelir. Kur'an-ı Kerim de mehrin karşılığı olarak ecr'in çoğulu olan ücûr, fariza kelimeleri de

kullanılmıştır. Hadislerde ise mehir ve sadak kelimeleri geçmiştir (Aydın, 2003, s. 389). Mehir batı dillerinde “brideprice”, “bridewealth” olarak isimlendirilmiştir. Kızın koca evine gelirken getirdiği mal anlamına gelen “dower”, “dowry” Kilise hukukunda ve Musevi hukukunda da yer almıştır (Gümrükçüoğlu, 2013, s. 224-225). İslam öncesi uygulamalarda kendini gösteren mehr farklı isimlerle uygulanmaktadır. Ancak hangi isimle uygulandığının önemi olmaksızın ödenen mal ya da para kıza verilmiyor çoğu zaman gelin bindiği deveden başka baba evinden bir şey getirmiyordu. İslam hukuku ile bu uygulama kadının lehine değişmiş mehri evlenirken kadına veren ve onun evlenirken alıp serbestçe tasarruf edebileceği bir mal haline getirmiştir (Akgündüz, 1992, s. 131). Mehr kadının erkekle evlenme akti yaparak aralarında zifaf olduktan sonra hak ettiği maldır. Çünkü kadın erkeğe kendi buz’una erişme izni vermektedir (Akyüz, 2005, s.214). Kadın reşit olduğu sürece mehrini tasarruf etme konusunda kimsenin iznine ihtiyaç duymaz (Kılınç & Kılınç, 2019, s.105). Kadının mülkü olan mehr kadın vefat ettiği zaman mirasçılara intikal eder (Cin & Akyılmaz, 2017, s. 405). Üsküdar mahkemesine yansıyan davada *müteveffan olan Fatma’nın babası ve veresesini olan babası, damadı Abdülgani’nin zimmetinde kalan 1500 akçe mehrinden baki kalan kısmı talep etmiş. Öncelikle Abdülgani’nin inkârı ile karşılaşmış ardından uzlaşma ile 300 karz-ı Osmani’ye sulh olunmuştur*. Belgede de ifade edildiği üzere babası ölen kızına mirasçı olmuş ve kızının evliliği sırasında bir kısmı ödenmemiş olan kızının mehrini talep ve dava etmiştir (TDV, ÜŞS No: 99/18). Buradan mehrin evlilik birlikteliği içinde tamamının ödenmemiş olduğu bilgisine de ulaşılmaktadır.

Eski Türklerde (İslam öncesi) mehr benzeri uygulamanın olduğu bilinmektedir. Söz konusu uygulama kalın/başlık parası olarak ifade edilmektedir ve bu ödenekler kadının ailesine yapılırdı (Acar, 2011, s. 369). Aile ise aldıkları ödenek ile makul miktar çeyiz hazırlamakla yükümlü idiler. Ancak kadın kendisine verilen mehr ile çeyiz hazırlama yükümlülüğünde değildir. Mehir bu yönü ile eski Türklerdeki kalın veya başlık parasından ayrılır (Akgündüz, 1992, s. 131). İlâveten kalın veya başlık parası evlilik öncesi ödenmesi gerekirken mehr için böyle bir şart söz konusu değildir. Sayılan özellikler bakımından farklı olan başlık parası/kalın ile mehrin Osmanlı döneminde eş zamanlı uygulandığı da olmuştur. Buradan yola çıkılarak başlık ve kalın için sosyal bir eylem, mehr için hukuki bir eylem demek yanlış olmasa gerektir (Aydın, 2019, s. 279). Nikâh öncesinde kadına ödenecek mehr miktarının önceden konuşulup belirlenmesi durumu *mehr-i müsemma* olarak adlandırılmıştır. Mehr-i müsemma da kendi içerisinde iki guruba ayrılmaktadır. Mehrin bütününe veya belirli bir miktarının kadına peşin olarak verilmesi kararlaştırılmış ise bu durum *mehr-i muaccel* olarak adlandırılmıştır. Bu şekli ile acele edilmiş mehr olarak nitelendirilmiştir. Konu ile alakalı Üsküdar mahkemesine yansıyan kayıta *İskender Paşa bin Abdullah meclise gelip Aişe binti Mustafa’nın bıkır-i hasenesi olup, Saliha binti Abdullah mahzarında mezbure bıkır’i evlendirmeyi murat edip halen mehr-i müaccel 10 sikke altın ile bir gurus verip mezbure Saliha’ya teslim eylediğini bildirmiş Saliha’da kabul etmiştir* (TDV ÜŞS No: 104/14). Belgede İskender’in henüz evlenmediği ancak evlenmeyi murat ettiği Aişe binti Mustafa’nın bıkır (bakire) olan kızı için vermeyi düşündüğü mehr miktarını evvelden ödemiş ve Saliha’ya teslim etmiş olduğu ifade edilmiştir. Mehr evlenen kadının hakkı olmasına rağmen belgede mehrin Saliha’ya ödenmiş olmasının sebebi belirtilmemiştir. Burada ilerde ortaya çıkabilecek olası bir anlaşmazlığa karşı verilen mehr miktarı mahkemeye kaydedilmek sureti ile garantiye alınmış oluyordu. Tam tersi halde mehrin bütünü veya bir kısmının sonra ödenmesi kararlaştırılmış ise buna *mehr-i müeccel* denmiştir. Üsküdar mahkemesine ait kayıta *Hatice Hatunun zevci İbrahim’de olan mehri 2000 akçeden 500 akçesini ibra ettiğini daha sonra 200 akçesini aldığı ve baki kalan 1300 akçe hakkını talep ettiğini bildirmiştir. Kalan meblağı ise yine davası sonucu İbrahim’den almıştır* (TDV ÜŞS No: 104/14). Belgede ifade edildiği üzere Hatice hanıma mehri kocası İbrahim tarafından peşin ödenmemiş

zaman içerisinde parça parça ödenmiştir. Mehr nikâhın şartı değil sonucudur. Nikâh esnasında kadın için herhangi bir mehr miktarı belirlenmediği takdirde öyle ki mehr verilmeyeceği ifade edilse dahi nikâh sahih olduğu anda kadına mehr-i misl ödenir. *Mehr-i misl* kendi yaşadığı yerde kadının şartlarına uygun diğer kadınlar evlenirken ne miktar mehr almışlarsa evlenecek kadına da o miktar mehrin verilmesini ifade eden terimdir (Ekinci, 2017, s. 446). Halktan ziyade sultanların mehirleri de kendilerine nikâh esnasında verilirdi (Kütükoğlu, 2020, s. 122).

Mehr miktarı için alt sınır ne olmalıdır? Sorusunun yanıtı dört mezhebe göre farklıdır. Hanefi hukukçuları mehr konusunda 10 dirhem gümüşü temel almışlardır. Bu miktarın altında kalan meblağı kabul etmemişlerdir. Malikiler mehr için alt sınır olarak altından dinarın 4/1 oranı halis gümüşten 3 dirhem ya da bunların eş değeri mal, eşya kabul etmişlerdir. Şafiiler ve Hambeliler ise alt sınır koymamışlardır (Cin, 1974, s. 216). Osmanlı devletinde yeniçerilere mehr konusunda üst sınır getirilmiştir. Yeniçeriler bakire bir kızla evlenirlerse en çok 1000 akçe dul kadın ile evlenmeleri halinde 600 akçe ile sınırlandırılmışlardır. Yeniçeriler dilerlerse gönül rızası ile daha fazla mehr verebilirler ancak taraflar arasında anlaşmazlık olduğu zaman mahkemeler bu miktarların üzerindeki mehr davalarını kabul etmemişlerdir. Böyle bir uygulamanın amacı olarak yeniçerilerin evlenecekleri sırada kendilerinden yüksek miktar mehr talep edilmesi halinde istenen meblağı temin etmek için görevlerini kötüye kullanacakları endişesinin taşındığı şeklide yorum yapılmıştır (Aydın, 2019, s. 279). Mehr için erkek maddi imkânları oranında evleneceği kadına mehir olarak para, altın, altın veya gümüşten yapılmış değerli ziynet eşyaları, büyük küçükbaş hayvanlar, taşınır taşınmaz gayrimenkuller veya bunların kullanım hakları veya belirli süre boyunca icarını almaları konusunda anlaşmaya varabilirlerdi. Öyle ki erkekler çok eşle evli oldukları durumlarda onlara da farklı miktarlarda mehr ödeyebilirlerdi. Kayıtlarda *Mahmut Paşa mahallesinde vefat eden Sinan bin Abdullah'ın zevceleri olan Badem hatununun mehri 800 akçe iken Aişe Hatununun 200 akçe mehri bulunmaktadır* (TDV ÜŞS No: 96/77).

Peki, neler mehr olarak verilebilir? Bu sorunun cevabı, İslam hukukuna göre satılmasında veya kullanılmasında herhangi bir mahsur bulunmayan ve dinen haram olmayan şeyler mehr kapsamına dâhil edilmiştir. İlâveten verilecek olan mehrin maddi bir değeri mutlaka bulunmalıdır. İslam dininin kabul etmediği haram saydığı türden herhangi bir şeyin – domuz, alkollü içkiler vs.- mehri olarak kadına verilmesi durumunda kadın mehr-i misille yeniden mehirlendirilir (Cin, 1974, s. 215). Müslüman için mal olarak değerlendirilemeyen şeyler mehir olarak da verilemez. Yani İslam'ın mal kabul etmediği bir şey mehir olarak verildiğinde, sözleşme gerçek olur ama tesbit ve isimlendirme bozuk olur (Akgündüz, 1986, s.163). Menkul, gayrimenkul mallar ile bu malların belirli süre getirdikleri gelirlerin verilmesi, değerli madenlerden yapılan ziynet eşyaları, hayvanlar mehr olarak verilebilmektedir (Cin, 1974, s. 210). Üsküdar sicillerinden öğrenildiği kadarı ile her türlü taşınır taşınmaz mehr olarak verilebildiği gibi taşınmazların kira bedelleri de belirli süreliğine verilebilirdi. *Üsküdar da Murat Çavuş zevcesi Fatma'ya mehr-i müeccel 100 sikke altın borcu olduğunu ve mehr-i makbul mukabelesinden altı topluk üç kıta atlas ve üç kıtası...sekiz mamul altunil bilezik vermiş idim* (TDV ÜŞS No: 104/24), ifadelerinden altın ve altından yapılmış değerli ziynet eşyaları ve maddi değeri olan her şey mehr olarak kadınlara verildiği anlaşılmaktadır. Mehr sadece Müslüman erkek ve kadın arasında değil aynı zamanda gayrimüslim erkek ve kadınlar arasında da geçerli olan bir uygulama idi. Üsküdar mahkemesinde *müird olan zimmi Nikola zevcesine bir kıta bağını mehr-i müeccel olarak verdiğini ifade etmiştir* (TDV ÜŞS No: 102/27). *Yine Üsküdar kasaplarından Nakite veled Nikol Zafire hatunu tezviç murat ettiğinde ona altı res koyun ve yüz aded gurus ve 2000 Osmani verdiğini ifade etmiştir* (TDV ÜŞS No:104/ 52).

Tablo 2. Üsküdar Mahkemesine Yansıyan Mehir Miktarları

DEFTERLER	Mehir Veren Kişi	Mehir Alan Kişi	Mehir Miktarı
TDV ÜŞS No:96, 34.vrk	Yusuf Bin Abdullah	Fatma Binti Davut	7000 akçe
TDV ÜŞS No:96, 40.vrk	Yusuf Bin Abdullah	Rahime binti ....Abdi	1000 akçe
TDV ÜŞS No:96, 61.vrk	Hacı Mahmut Bin Mustafa	Aişe Binti Piri	520 akçe
TDV ÜŞS No:96, 64.vrk	Elhac Mahmut bin Mustafa	Kamer Binti Abdullah	3000 akçe mehr mukabelesinde 6000 akçe kıymetli bağın 3000 akçelik hissesi verilmiş.
TDV ÜŞS No:96, 70.vrk	Mustafa Bin Abdullah	Hanife Binti İlyas	2000 akçe
TDV ÜŞS No:96, 72.vrk	Mustafa Bey bin Abdullah (sipahi)	Raziye Hatun ibn Mahmut	6000 akçe
TDV ÜŞS No:96, 97.vrk	Mirza Bin Hasan	Bağdegül Badat binti Himmet sami? asıl.	1000 akçe
TDV ÜŞS No:96, 105.vrk	Cihan şah	Kamer Binti Ömer	1600 akçe
TDV ÜŞS No:99, 3.vrk	Keyvan Bin Abdullah	Hanife Hatun	6000 akçe
TDV ÜŞS No:99, 5.vrk	Kenan Bin Abdullah	Mülayim Binti Abdullah	5 kırmızı mehr
TDV ÜŞS No:99, 7.vrk	Hüseyin Bin Abdullah	Satı Hatun	3000 akçe
TDV ÜŞS No:99, 10.vrk	Mahmut Bin Habib	Meryem Binti Abdullah	500 akçe
TDV ÜŞS No:99, 15.vrk	İsmail bin.....	Rabia Binti Abdullah	1000 akçe
TDV ÜŞS No:99, 18.vrk	Abdülğani bin Mustafa (müteveffa)	Fatma nam kıptiye	1500 akçe
TDV ÜŞS No:99, 19.vrk	Gazanfer Bin Kasım kbtı	Altune Binti Kara kbtıye	2200 akçe
TDV ÜŞS No:99, 31.vrk	Elhac Yusuf Bin.....	Hafize hatun ibn İbrahim	500 akçe
TDV ÜŞS no:99, 32.vrk	Mahmut Bin Abdullah	İsmi Binti Kara Mustafa kbtıye	650 akçe
TDV ÜŞS no:100, 8. vrk	İlyas Bin Abdullah	...	25 dirhem
TDV ÜŞS no:100, 13.vrk	Ömer bin Dursun	Hatice binti Ali	400 akçe
TDV ÜŞS No:100, 24.vrk	...	Fatma Hatun ibn Ali	3000 akçe
TDV ÜŞS No:101, 11.vrk	...Bin Abdullah	Fatma Hatun ibn Ali	3000 akçe
TDV ÜŞS No:101, 61.vrk	Petro veled Divo	Düğüne binti Yorg nam zimmiye	500 akçe
TDV ÜŞS No:102, 4.vrk	Müslü bey	Eftak? Hatun	8000 akçe
TDV ÜŞS No:102, 10.vrk	Seyfullah bin Abdülğani	Kamer Binti Abdullah	400 akçe
TDV ÜŞS No:102, 27.vrk	Himmet bin Mustafa bin Musa	Yasemin Binti Abdullah	1000 akçe
TDV ÜŞS No:102, 27.vrk	Nikolarando?	Malice? binti Petro	Bir kıta bağ
TDV ÜŞS No:102, 33.vrk	Kurt Bin Mahmut	Emine Binti İsa	250 akçe
TDV ÜŞS No:102, 34.vrk	Mustafa Çavuş	Ümmügülsüm Hatun	20.000 akçe
TDV ÜŞS No:102, 45.vrk	Hacı Yusuf Bin Emir	Emine Binti Hızır	1500 akçe
TDV ÜŞS No:102, 48.vrk	Nasuh Bin İbrahim	Mümine Binti ...	500 akçe
TDV ÜŞS No:103, 1.vrk	Mustafa Bin İbrahim	Arzu Binti Mahmut	1000 akçe
TDV ÜŞS No:103, 30.vrk	Cafer Bin Abdullah	Semaye Binti Abdullah	2000 akçe
TDV ÜŞS No:103, 34.vrk	Abdülkadir Bin Hasan	Meryem Binti Abdullah	7000 akçe
TDV ÜŞS No:103, 53.vrk	Hanifi Bin Abdullah	Halime Binti Haydar	1000 akçe
TDV ÜŞS No:104, 13.vrk	Mustafa	Aişe Binti Alikaraoğlan	600 akçe
TDV ÜŞS No:104, 14.vrk	İbrahim bin elhac Mahmut	Hatice Binti Mahmut	2000 akçe
TDV ÜŞS No:104, 14.vrk	İskender Paşa bin Abdullah	Aişe Binti Mustafa	10 sikke altun 1 guruş
TDV ÜŞS No:104, 15.vrk	Arslan Bin Kurt	... binti Yusuf nam kbtıye	2000 akçe
TDV ÜŞS No:104, 24.vrk	Musri? Murat Çavuş bin Abdürrahim	Fatma Hatun ibn el-Hac Mahmut	100 sikke altun, altı topluk üç kıtası atlas ve üç kıtası keten ve üstüne sekiz mamul altuna bilezik.
TDV ÜŞS No:104, 35.vrk	Müezzın Yusuf Bin Bereket	Hatice Binti Ali	1500 akçe
TDV ÜŞS No:104, 39.vrk	Ali Bin Abdullah	Cennet Binti Bali	2000 akçe
TDV ÜŞS No:104, 45.vrk	Hasan Bin Abdullah	Ezine Binti Murat	1000 akçe
TDV ÜŞS No:104, 52.vrk	Nakite veled Nikol	Zafire Binti Dimitri	6 res koyun yüz adet guruş ve 2000 Osmani

Tablo 2 Üsküdar mahkemesine yansıyan, erkeklerin kadınlara evlenirken vermiş oldukları mehir miktarlarını ve mehir için vermiş oldukları diğer menkul/gayrimenkulleri göstermek amacı ile hazırlanmıştır. Ayrıca tablo erkeklerin kadınlara ödedikleri mehrin miktarlarını göstermesi bakımından önemlidir. Ancak mehrlerin hepsi peşin veya taksitle ödenmemiştir. Ödeme şekilleri farklıdır. Üsküdarlı kadınlara nelerin ve ne kadar mehrin ödendiğini ve kadınların boşanırlarken mehrlerini talep etmelerini örneklendirmek amacı ile oluşturulmuştur. Tablodan taşınır, taşınmaz, helal olan, her türlü malın, ayrıca akçe, gümüş, altın cinsinden değerli madenlerin mehir için verilebileceği görülmektedir.

3. Nafaka ve Kisve

Harcamak”, “tüketmek” anlamlarına gelen infâk kelimesinden türeyen nafaka “azık ve ihtiyaçların karşılanması için sarf edilen para ve maddi değeri olan şeyleri ifade eder (Erbay, 2006, s. 282). Kisve elbise, hususi kıyafet olarak tanımlanmıştır (Devellioğlu, 1996, s. 522). Fıkıh terimi nafaka konusunda sadece yakın kişileri değil köleleri, hayvanları ve cansızları da koruma kapsamına almıştır. Bundan dolayı nafaka “hayatiyetin ve yararlanmanın devamlılığını sağlamak için yapılması zorunlu olan harcamalar” şeklinde tanımlanmıştır (Erbay, 2006, s. 282). Dar anlamda yiyeceğin karşılanması daha kapsamlı giyecek ve barınma ihtiyaçlarını da içine alan geniş bir alanı kapsamaktadır (Korkmaz, 2018, s. 113). Nafakanın ihtiva ettiği giyim eşyalarında fantezi, lüks, gösterişe kaçmamak, ihtiyacı orta seviyede ve normal giyim eşyalarıyla gidermeye çalışmak, örf ve adetlere uygunluk ve dinî prensiplerin dışına çıkmamak esaslarına dayanmaktadır (Yüçetürk, 2014, s.1226). Kadınlar için önemli olan kısımlarından biri mesken ihtiyacıdır. Erkekler kadınları boşadıkları zaman bir süreliğine onların barınma ihtiyacını karşılamakla görevlidirler (Tezcan, 2019, s. 294). Boşanmayı gerçekleştiren kişi erkek olması halinde daima kadına iddet nafakası ve –eğer evliliği sırasında mehrini ödemişse veya bir kısmını ödemiş kalan kısmı duruyor ise kalan kısmını- mehrini ödemekle yükümlüdür (Akyılmaz, 2002, s.670) Nafaka ve kisve erkeklerin güçleri oranında kadınlara ve çocuklara ödedikleri miktardır. Bu konuda Kur’an-ı Kerim’de geçen ayette *Varlıklı kimse, imkânına göre nafakayı ve ücreti bol versin. Maddî imkânları dar olan da, Allah’ın kendisine verdiği kadarından versin. Allah, herkesi ancak kendisine verdiği imkân nispetinde yükümlü tutar. Allah her zorluktan sonra bir kolaylık var edecektir* (<https://www.kuranvemeali.com/talak-suresi/omer-celik-meal>) nafakanın güç yettiği oranda kadınlara bol verilmesi istenmiştir.

Tablo 3. Üsküdar Mahkemesine Yansıyan Nafaka ve Kisve Örnekleri

DEFTERLER	Veren Kişi	Alan Kişi	Miktar
TDV ÜŞS No: 96, 7.vrk	İsmet Bin Yusuf	Fatma Binti Murat Hacı	Bir yıllık yevm üç akçe nafaka ve kisve
TDV ÜŞS No: 96, 97.vrk	Miraza Bin Hasan	Bağdegülbağdad Himmet sami asl	Binti 450 akçe nafaka
TDV ÜŞS No:99, 5.vrk	Bilal Bin Abdullah	Emine Binti Abdullah	Yevm 3 akçe nafaka
TDV ÜŞS No:99, 7.vrk	Hüseyin Bin Abdullah	Satı Hatun	600 akçe nafaka
TDV ÜŞS No:99, 34.vrk	İbrahim Binti Abdullah	Emine Binti Seydi	Ayda buçuk kile pirinç ve bir kıyye yağ ve iki günde dört akçelik merkep tevzi’ odun kifayet miktarı sabun.
TDV ÜŞS No: 100, 2.vrk	Mahmut bin Mustafa	Aişe binti Hatice Ve kızları Hatice ve Safiye	5 er akçe 5 er akçe

Tablo 3’te Üsküdar mahkemesine yansıyan belgelerden nafaka miktarları ve sadece maddi miktarlardan ziyade maddi karşılığı bulunan ve ihtiyaç olan yağ, odun, sabun gibi malzemelerin -ve daha burada zikir edilmeyen akla gelebilecek her türlü ihtiyaç malzemesi/maddesi- mehir, nafaka ve kisve için değerlendirilmeye alınmıştır. Nafaka yıllık, günlük olarak farklı şekillerde ödenebilir (Yüçetürk, 2021, s. 50). Nafaka ve kisve boşanan kadınların mehirinden sonra en çok talep ettikleri maddi varlık

olmuştur. Çünkü kadınlar yeniden evleninceye kadar geçimlerini sağlamak için her türlü maddi desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. Söz konusu ihtiyaçlarını öncelikle mehirlerini –evlilikleri sırasında ödenmemişse veya belirli bir kısmı ödenmişse kalan kısmını- talep ederek karşılama yoluna gitmişlerdir. Onlar için bu ihtiyaçlarını karşılayacakları ikinci başlık nafaka ve kisve olmuştur. Burada da kendilerinin ve varsa çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Üsküdarlı kadınlar erkeklerin kendilerini boşadıkları durumlarda erkeklerden maddi haklarını talep etmek için sıklıkla mahkeme yolunu tutmuşlar ve Üsküdar mahkemesini -istedikleri her konuda aktif şekilde kullandıkları gibi- bu konularda da rahatlıkla kullanmışlardır.

Sonuç

Boşanma her yerde olduğu gibi klasik dönem Osmanlı Üsküdar'ında da sıklıkla görülmüş ve mahkemeye yansıyan kayıtlar arasında önemli yer tutmuştur. Erkeklerin tek taraflı kullanabilecekleri talâk hakları ile kadınları boşayabildikleri vakıadır. Ancak bu uygulama erkekler tarafından keyfiyet üzere ve alelade gerçekleştirilmeyordu. Çünkü onları keyfiyetten alıkoyacak pek çok dini ve hukuki engel mevcuttur. En başta erkeler ve kadınlar için söz konusu olan bir evliliğin neticelenmesi halinde beklemek zorunda oldukları iddet süreleri ile karşılaşmaktadır. Söz konusu süre makalede teferruatlı şekilde ele alındığı üzere erkekler ve kadınlar için farklılık göstermiştir. Erkekler bu konuda daha özgürdürler. Erkek için iddet süresi kadına göre çok daha az durumda cereyan etmektedir. Buna karşın kadın için bu süre daima gündemdedir. Çünkü kadının doğurganlığından sebep hamile olup olmaması noktası büyük önem taşımaktadır. Soy bağına önem veren Osmanlı toplumunda neslin erkek üzerinden deva etmesi hadisesinden mütevellit doğacak çocuğun soya yazılması noktasında boşanacak kadının çocuğunu doğurduktan sonra yeni bir evlilik yapması gerekmektedir. Bu süre içerisinde de erkeğin kadının nafakasını temin etme zorunluluğu hâsıl olmaktadır. Erkekler için boşanma süresinin bu noktasında başlayan maddi külfetler, kadınlara evlilik sırasında mehirlerini ödememişlerse veya bir kısmını ödemişlerse mehirlerin kalan kısımlarını ve evliliklerinden doğan çocukları varsa onların nafaka ve kisvelerini ödemeleri şeklinde devam edip giden zorlu maddi süreci beraberinde getirmektedir. Tüm bu maddi zorluklar tek taraflı boşamalarda erkeğin üzerinde kalır bu durum ise erkeğin kadını boşama noktasında kararını tekrar tekrar sorgulamasını sağlardı. Bütün bu maddi yükü sırtlanmaya hazır olan erkekler talâk yetkilerini kullanarak mahkeme kararı olmaksızın kadınları boşayabilirlerdi. Üsküdar mahkeme kayıtlarından erkeklerin mahkemeye gelip kadınları boşama isteklerine dair beyanları tespit edilmemiştir. Bunun yerine kadınların kendilerini boşayan erkekleri dava ettikleri boşanma neticesinde erkeklerden mehirlerini, kendileri ve varsa çocuklarının geçimi için nafaka ve kisve talep ettikleri görülmektedir. Özellikle yeni bir evlilik yapmaya kadar maddi ihtiyaçlarını karşılama noktasında kadının nafakasını mahkemece belirtmesi ve tasdik ettirmesi onlar için önemli bir konu olmuştur. Ayrıca doğal yoldan ölen kadınların mehirleri varislerine düşmektedir. Bu noktada da kadının yakınlarının mahkemeye geldikleri ve kadının ödenmemiş mehirleri varsa bunu mahkemeye kaydettirerek talep ettikleri görülmektedir. Kısacası tek taraflı boşamalar neticesinde Üsküdarlı kadınlar diledikleri gibi mahkemeyi kullanmışlar ve haklarını talep etmişlerdir.

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Aydın, M. A. (2019). *Türk hukuk tarihi*, Beta Yayınları.
- Aydın, M. A. (2003). Mehir. *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, 389-391.
- Acar, H. İ. (2000). İddet. *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXI, 466-471.
- Acar, H. İ. (2011). Mehrin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.17, 367-388.
- Akgündüz, A. (1992). Başlık. *TDV İslam Ansiklopedisi*, V, 131-133.
- Akgündüz, A. (1986). *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Akyılmaz, G. (2002). Osmanlı Aile Hukukunda Kadın. *Türkler*, X, 365-374.
- Akyüz, J. (2005). Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Ögesi Olan "Mehir" Hakkında Bazı Düşünceler. *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38, 213-230.
- Cin, H. & Akyılmaz, G. (2017). *Türk hukuk tarihi*. Sayram Yayınları.
- Cin, H. (1974). *İslam ve Osmanlı hukukunda evlenme*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Develioğlu, F. (1996). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Aydın Kitabevi.
- Ekinci, E. Buğra. (2017). *Osmanlı hukuku adalet ve mülk*. Arı Sanat Yayınları.
- Erbay, C. (2006). Nafaka. *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXII, 282-285.
- Gümrükçüoğlu, S. O. (2013). İslam aile hukukunda kadının mehir hakkına toplumun bakış açısı üzerine bir değerlendirme. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XVII(4), 223-256.
- Imber, C. (2004). *Şeriattan kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Korkmaz, Ö. (2018). *Osmanlı aile hukuku (18.yüzyıl Adana örneği)*. Akademisyen Kitabevi.
- Kılınç, A. N. & Kılınç A. (2019). Mehrin Türk Pozitif Hukuku Açısından Yeniden Değerlendirilmesi Gerekliliği. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, X, 1, 103-118.
- Kütükoğlu, M. (2020). Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- <https://www.kuranvemeali.com/talak-suresi/omer-celik-meal>
- Tezcan, B. (2019). 17. yüzyılda Konya'da kadınların geçim kaygısı: nafaka. *OTAM* 46, 335-352.
- Tucker, J. E. (2015). *İslam hukukunda kadın, aile ve toplumsal cinsiyet*. Açılım Kitap.
- Türkiye Diyanet Vakfı Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri Gömlek No: 96.
- Türkiye Diyanet Vakfı Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri Gömlek No: 99.
- Türkiye Diyanet Vakfı Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri Gömlek No:100.

Türkiye Diyanet Vakfı Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri Gömlek No: 101.

Türkiye Diyanet Vakfı Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri Gömlek No: 102.

Türkiye Diyanet Vakfı Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri Gömlek No: 103.

Türkiye Diyanet Vakfı Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri Gömlek No: 104.

Yüçetürk, S. (2021). *Şer'iyeye sicillerine göre XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı'da kadın (Üsküdar-Kayseri örneklerinde)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yüçetürk, Z. (2020). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplum ve Eğitim içinde, Karacacan, O., Karaer N. (Ed.). Sultan Abdülaziz Dönemi'nden 19. Yüzyılın Sonuna Kadar Livane Kazası ve Halkı ile İlgili Talep ve Davalar. Sonçağ Yayıncılık, (ss. 29-53)

Yüçetürk, Z. (2014). 98/3 Numaralı Şer'iyeye Siciline Göre Gaziantep'in Sosyal, Hukukî Durumu Ve Bu Dönem Gaziantep'teki Yer Adları, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/4 Spring 2014, p. 1217-1239.

Yüçetürk, Z. (2009). *98/3 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicili (H.1155/M.1742-1743) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zilfi, C. M. (2010). MEOK içinde, Zilfi, C. M. (Ed.). Geçinemiyoruz: 18. yüzyılda kadınlar ve hul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (ss. 251-283).

HAFIZLIK EĞİTİMİNDE BİLİŞSEL HAZIRBULUNUŞLUK

 Cemil OSMANOĞLU^a

Özet

Türkiye’de hafızlık eğitimi verilen kurumların sayısı artmaktadır. Bu süreçte örgün eğitimle birlikte hafızlık gibi farklı modeller de denenmektedir. Özellikle ortaokul düzeyinde, örgün eğitimle birlikte hafızlık uygulamasının işlerlik kazandığı görülmektedir. Hazırlık, ezberleme ve pekiştirme şeklinde üç aşamadan oluşan hafızlık eğitiminde hazırlık süreci, hafızlık eğitimi için gerekli bilişsel donanımın kazandırıldığı, ön öğrenme ve hazırbulunuşluk düzeyinin yapılandırıldığı bir aşamadır. İlgi, ezberleme, dikkat, problem çözme, motivasyon gibi yapısal unsurlar içeren bilişsel hazırbulunuşluk, okul öncesinden itibaren gelişen zihinsel örüntünün öğrenme ortamına aktarılmış halidir. Hazırbulunuşluk olgusunun bir çeşidi olan bilişsel hazırbulunuşluk öğrenme faaliyetine girerken gerekli olan temel bilgilerin yanında temel zihinsel becerileri de içermektedir. Bilişsel hazırbulunuşluk yeterli olduğunda öğrenmelerin niteliği artmaktadır. Bilişsel hazırbulunuşluğun yetersiz olması öğrenme sürecinde ciddi sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Hafızlık eğitiminde de bilişsel hazırbulunuşluk önemlidir. Hafızlık eğitimi öncesinde gelişen bilişsel örüntü, hafızlığa hazırlık eğitiminde daha da şekillenmekte, bu eğitimde kazanılan temel bilgi ve beceriler ile hafızlık eğitime başlanılmaktadır. Bilişsel hazırbulunuşluk koşullarına dikkat etmeme sonucunda birçok öğrencinin hafızlık yapmaya istekli olmasına rağmen bu eğitimi başarıyla tamamlayamamaktadır. Bu çalışmada hafızlığa hazırlık eğitimi, okul öncesi aşamadaki temel önkoşul öğrenmelere de atıfla, bilişsel hazırbulunuşluk olgusu açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hafızlık eğitimi, Hazırbulunuşluk, Bilişsel hazırbulunuşluk.

COGNITIVE READINESS IN HIFZ TRAINING

Abstract

Hifz training is gradually developing in our country in terms of quantity. In this process, different models such as "hifz training together with formal education" are tried. Along with formal education, the practice of Qur'an memorization has become widespread, especially at the secondary school level in Turkey. Hifz training consists of three stages: Preparation, memorization and reinforcement. During the preparation phase, the basic information and cognitive competencies required for memorizing the Qur'an are acquired. In this process, the readiness required for memorizing the Qur'an is structured. Cognitive readiness includes basic skills as well as the basic knowledge required when engaging in a learning activity. When cognitive readiness

^aDoç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, osmanoglu@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 25.10.2022, Makale Kabul Tarihi: 13.12.2022

is sufficient, the quality of learning increases. Insufficient cognitive readiness creates serious problems in the learning process. Cognitive readiness is also important in hıfz training. With the basic knowledge and skills gained during the preparation process, hıfz training begins. As a result of mistakes or omissions made in this process, many students could not successfully complete the hıfz educating, however, these students were willing to be hafız. Based on this problem, in this study, preparatory training for memorizing the Qur'an was evaluated in terms of cognitive readiness, without ignoring the pre-school period.

Keywords: Hıfz training, Readiness, Cognitive readiness.

Giriş

Arap dilinde “korumak, muhafaza etmek, himaye etmek, savunmak, hatırlamak, aklında tutmak, ezberlemek” anlamlarına gelen “hıfz” kökünden türemiş bir kelime olan “hâfız” (Çoğ. huffâz), sözlükte “saklayan, koruyan” anlamına gelir (Tuğlacı, 1979; el-Humsî, 2014). Kavram, terim anlamıyla İslam eğitim literatüründe İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an'ı başından sonuna kadar usulüne uygun biçimde ezber olarak okuyabilen kişiye karşılık kullanılır (Bozkurt, 1997). Aynı anlamı da ihtiva edecek biçimde Arapça'da “Hamele-i Kur'ân” tabiri de yer almaktadır (Akakuş, 2018). Bu kavram, farklı kaynaklarda, Kur'an'ı ezbere okuyup ilmi ile amel eden ve onun sonraki nesillere aktarılması noktasında mücadele edenlere atfen de kullanılmaktadır. Türkçede “hafızlık”, “hafız olmak” ya da “hafızlığa gitmek” Kur'an'ı başından sonuna kadar, usulüne uygun şekilde okuyup ezberlemeyle ilgili tabirlerdir. Hafızlık eğitimi de bu anlamda Kur'an'ın tümünün ezberlenmesi amacıyla yapılan eğitsel faaliyetleri içine alan bir ifadedir. Hafız ve hafızlık Türk toplumsal muhayyilesinde önemli bir sosyal temsil kabiliyetine sahiptir. Örneğin Türk edebiyatında hafız karakteri romanlarda ana ve yardımcı karakterler düzeyinde güçlü bir biçimde kullanılmıştır. Halide Edip Adıvar'ın *Sinekli Bakkal* (Adıvar, 2007), Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece* (Güntekin, 2015), Kemal Tahir'in *Köyün Kamburu* (Tahir, 2006) ve Şevket Süreyya Aydemir'in *Toprak Uyanırsa* (Aydemir, 2015) isimli çalışmalarında güçlü hafız modelleri bulunur.

İslam eğitim tarihinin önemli köşe taşlarından birisi olan hafızlık eğitimi günümüzde İslam dünyasının farklı bölgeleri ile Müslümanların yaşadığı ülkelerde farklı uygulamalarla varlığını devam ettirmektedir (Özbek, 2015/2; Şahin, 2011; Dzulkipli & Solihu, 2018). Bu uygulamalara bakıldığında, hafızlık eğitime başlama yaşı, ezber yapma tarzı, ezber yapılan ortamlar ile bunları barındıran kurumsal yapılar, öğretimde kullanılan araç gereçler, öğreticilerin özellikleri, mezuniyet prosedürleri vb. açılardan birçok farklılık görmek mümkündür. Uzun yıllar içinde oluşup gelişen Selçuklu ve Osmanlı eğitim bakiyesini devralan Türkiye ise, hafızlık eğitiminde geleneksel usulleri büyük ölçüde korumaya devam etmektedir (Gürel, 2019; Pazarbaşı, 2020). Bununla beraber son dönemde farklı uygulamalar da göze çarpmaktadır. Bunlar arasında, hafızlık eğitiminin üniversite lisans düzeyinde, özellikle yüksek din öğretimi sürecine eklenerek yeni bir form kazandığı görülmektedir (Kaya & Gürel, 2019). Son yıllarda daha güçlü bir gelişim çizgisi olarak, ortaokul düzeyinde, örgün eğitimle birlikte hafızlık uygulaması da yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Uğur, 2019; Güneş, 2020). Bu uygulamada öğrenciler örgün eğitim yaşamlarına ara vermeden hafızlıklarını tamamlamaya çalışmaktadır. Özellikle ortaokul düzeyinde öne çıkan hafızlık eğitiminin, söz konusu kuşağın yaş ve gelişim özellikleri itibarıyla daha yoğun biçimde

öğretici-ebeveyn-çocuk etkileşimine dayalı olduğu söylenebilir (Güneyin, 2019). Bu durum ebeveyn-çocuk ve öğretici-çocuk ilişkileri çerçevesinde gelişen yaşantıların boylamsal bir şekilde incelenmesini anlamlı kılmaktadır.

Psikoloji alanında yapılan araştırmalar, temel eğitimin ilerleyen kademelerinde yaşanan birçok sorunun arkasında erken deneyimlerin bulunduğunu göstermektedir. Adler'in ifadeleriyle söylemek gerekirse "gelişimi kısıtlanmış çocukların okul yaşamlarında bir takım davranış bozuklukları kendini açığa vurur. Böylesi durumlarda bütün suç okula yüklenir, oysa okulun yaptığı, aile eğitiminin o zaman kadar saklı kalmış kusurlarını gün ışığına çıkarmaktan başka bir şey değildir" (Adler, 1996, s. 45). Burada dikkat çekilen sebep sonuç ilişkisi sadece davranış sorunları için değil, aynı zamanda bilişsel problemler için de söz konusudur. Nitekim bilişsel gelişimde genetik faktörler yanında çevresel faktörlerin de güçlü etkisi bulunmaktadır (Slavin, 2013, s. 48). Bilişsel gelişimde yaşanan birçok tıkanmanın arkasında erken dönem problemlerin izlerini görmek mümkündür. Örneğin, çocuğun konuşmaya başladığı dönemde evde birden fazla dil konuşulması, çocuğa serbest konuşma fırsatı sunulmaması, yanlış pekiştireçlerin kullanılması, telaffuzlarda aceleci davranılması, yaşlılarıyla kıyaslanması vb. konuşmada gecikme ya da gerileme gibi olumsuzluklara yol açabilmektedir (Küçükkaragöz, 2016, s. 111). Dil problemlerinin bilişsel gelişime yansıtacağını düşünmek zor değildir. Bu gibi örnekler erken deneyimlerin, önemli ölçüde bilişsel donanıma dayalı bir eğitim olan hafızlık eğitimi için anlamını tartışmayı gerektirmektedir.

Hafızlık eğitimi öncesinde geçirilen ve bilişsel gelişimi etkileyen süreçleri tanımak, farklı yönleriyle analiz etmek, hafızlık eğitiminin bilişsel temellerini anlama ve yapılandırma açısından önemlidir. Bilhassa erken yaşlarda hafızlık eğitimine dâhil olan çocukların bilişsel gelişimle ilgili çeşitli ön koşul beceriler (ezber, kodlama, hatırlamaya dönük özellikler, okuma/telaffuz özellikleri, dikkat ve odaklanma becerileri, bireysel ve grupla çalışma alışkanlıkları vb.) ve öğrenmeler ile "Kur'an ezberi" hakkında (harf, kelime ve mahreç bilgisi, okuma tertibi, ses düzeni vb.) belli bir hazırbulunuşluk düzeyine sahip olması gerektiği düşünülebilir. Nitekim araştırmalar, hafızlık öncesi koşullar (Aile çevresi, okul yaşantıları, sosyal rol modeller vb. çevresinde edinilen bilgi ve beceriler, hafızlığa yüklenen anlamlar vb.) ile hafızlığa hazırlık eğitimi¹ yaşantılarının, bu çerçevede oluşan olumlu-olumsuz deneyimlerin hafızlık eğitiminin niteliğini çeşitli şekillerde etkilediğini göstermektedir (Şağban, 2012; Temel, 2007). Yukarıdaki kaygıdan hareketle bu çalışmada özellikle ortaokul kuşağında hafızlık eğitimine dâhil olan çocukların erken dönem (okul öncesi ve ilkokul) yaşantıları ile hafızlık eğitimi öncesinde yer alan *hafızlığa hazırlık eğitime* odaklanılmış, her iki dönemde oluşan deneyimlerin bilişsel gelişim ve hazırbulunuşluk ile ilişkisi irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada hazırbulunuşluk ve bilişsel hazırbulunuşluk kavramları açıklandıktan sonra konu sırasıyla, hafızlık eğitimi etkileyen bilişsel hazırbulunuşluk olgusunun nasıl şekillenmekte olduğu, bu süreçte yaşanan gelişmelerin hafızlık eğitimine nasıl yansıtılabileceği ve bilişsel hazırbulunuşluk olgusu çerçevesinde yaşanan problemlerin nasıl aşılabileceği etrafında ele alınmıştır.

Özellikle örgün eğitimle birlikte hafızlık projesine dâhil olmuş ancak istenen şekilde yol alamamış öğrencilerin hafızlık eğitiminde tıkanma ve bırakma nedenleri düşünüldüğünde hafızlık eğitimi öncesi

¹ Hafızlığa başlamadan önceki döneme karşılık gelen ve söz konusu eğitim için gerekli temel bilgi ve becerilerin kazandırılmaya çalışıldığı aşamadır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan Hafızlık Eğitim Programında (DİB, 2021) hazırlık eğitimi 3 dönem olarak belirlenmiştir.

koşulların izlerini sürmenin, bu koşulların bilhassa ezber yapma sürecini besleyebilecek bilişsel alt yapıyı ne ölçüde sağladığını tartışmanın anlamlı olduğu söylenebilir. Hafızlık eğitiminde kursun donanımı, öğreticilerin niteliği, akran ilişkileri, pansiyon imkânları, aile desteği gibi faktörlerin yanında hafızlık eğitimine dâhil olan öğrencinin yetkinliği de oldukça önemli bir gerekliliktir. Zira hafızlık eğitimi büyük ölçüde öğrencinin kişisel istek ve ilgileri, çalışma alışkanlıkları, iradesi, ezber, kodlama ve hatırlama kabiliyeti, dikkat ve odaklanma becerileriyle yürümektedir. Araştırmalar hafızlık eğitimini zorlaştıran problemler arasında öğrenci kaynaklı unsurların belirgin olduğunu göstermektedir. Örneğin hafızlıkta zorlanma olgusu irdelendiğinde, arkasında belirgin bir ilgi sorunu (yapmak istememe, kararsızlık yaşama, hafızlık eğitimini sevmeme vb.) ile buna eşlik eden çok değişkenli bilişsel faktörler olduğu görülmektedir. Bu noktada hafızlığın anlamını kavrayamama, ezber yaparken konsantre olamama, uzun süre dikkatini verememe, motivasyonun çabuk kaybolması, ezberlemek istediği halde yapamama, kendini hazır hissetmeme (dersi hazırlamaya, tekrar etmeye, zamanında vermeye), ezber sürecinin zor olduğuna dair ön yargılara sahip olma gibi sebepler üzerinde durulmaktadır (Örnekler için bkz. Adıgüzel vdğ., 2018, s. 1471). Bunlar ise belli duyuşsal tonlar taşımakla beraber, önemli ölçüde bilişsel hazırbulunuşluk olgusuyla ilgilidir. Temelleri okul öncesinden atılmak üzere önemli ölçüde hafızlığa hazırlık eğitimiyle gelişme kaydeden bu özellikler istenen nitelikte olmadıkça kurs ve aile desteği, öğreti faktörü oldukça sınırlı kalabilmektedir.

Bu araştırma, yaygın din eğitimi/ hafızlık eğitimi, eğitim bilimlerinin çeşitli disiplinleriyle özellikle gelişim ve öğrenme psikolojisine ait literatürün taranmasına dayalı olduğu için temelde derleme türü bir çalışmadır. Belli yazılı-görsel öğelerin taranmasına ve sistematik olarak derlenmesine dayalı çalışmalar bilimsel araştırma literatüründe çoğunlukla nitel araştırmalar arasında kategorize edilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2016). Belli bir olguyu herhangi bir değişikliğe tabi tutmadan, kendi gerçekliği içinde, olduğu gibi incelemeyi amaç edindiği için de bu tür incelemeler çoğunlukla durum çalışması ya da *tama türü* (tarama modeli) çalışmalar olarak modellenmektedir (Karasar, 2010, s. 77 vd.). Son yıllarda doküman incelemesi olarak da kavramsallaştırılan bu yaklaşımda, araştırma kapsamında yanıtlanmaya çalışılan temel sorular, ilgili metinlerin sistematik biçimde işlenmesi ile aydınlatılmaya çalışılır. Tek başına bir veri toplama yolu olabileceği gibi diğer veri toplama yollarıyla bütünleşmiş biçimde de kullanılabilen doküman incelemesi, araştırılmaya çalışılan olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 190).

Yazılı materyallerin analizinde frekans analizi, kategorik analiz, değerlendirici analiz, olumsuzluk ya da ilişki analizi gibi farklı yaklaşımlar bulunmaktadır (Bilgin, 2006). Bu araştırmada atf verilen kaynakların seçiminde hafızlık eğitiminin genelini ya da özel olarak bu eğitim öncesini içine alan hazırlık eğitimi sürecini teorik ve saha verisine dayalı olarak aydınlatmaya çalışan bilimsel yayınlar (bilimsel makaleler, lisansüstü tezler, kitap ve kitap bölümleri) araştırma problemiyle ilişki düzeyi gözetilerek derlenmeye çalışılmıştır. Tarama stratejisinde, araştırma problemiyle ilgili basılı- elektronik kaynakların araştırmanın temel ve alt problemleriyle irtibatı gözetilerek taranması ve ulaşılabilen tüm metinlerin gözden geçirilmesi esas alınmıştır. Çalışmalarda yer alan bilimsel verilerin değerlendirilmesinde ise değerlendirici analiz esas alınmıştır. Burada içeriği analiz edilirken alt problemle doğrudan ilişkili verilere atf yapılmaya çalışılmış, ancak karakter, cümle, paragraf vb. dikkate alınarak sayısallaştırılmış bir analiz yapılmamıştır. Değerlendirme sürecinde bir frekans analizi, kategorik analiz vb.den çok

Kaptan'ın tarihi survey şeklinde adlandırdığı (Kaptan, 1995, s. 54-55), bir problemin çözümünün geçmiş zaman içindeki olay, olgu ve bilgilerin tümevarımcı bir akıl yürütmeye irdelenmesi ve buradan hareketle belli genel önerme ve yargılara ulaşılmaya çalışılması anlayışı benimsenmiştir.

A. HAZIRBULUNUŞLUK

Hazırbulunuşluk bir işi, beceriyi yapabilecek önkoşul yeterliklere sahip olmayla ilgili bir kavramdır. Başaran'a göre hazırbulunuşluk, insanın belli bir gelişim görevini olgunlaşma ve öğrenme yoluyla yapabilecek yeterliğe ulaşmasıdır (Başaran, 2005, s. 42). Ertürk ise hazırbulunuşluk kavramını bireyin "eğitim pazarına" getirdiği özelliklerin tümü olarak ifade etmiştir (Senemoğlu, 1997). Bunların içerisinde söz konusu iş ya da becerinin gerektirdiği bilgi, beceri ve tutumlar bulunmaktadır. Nitekim bir beceriyi yapabilmek öncesinde o beceriye ait temel bilgileri edinmek yanında o beceriyi istenen düzeyde sergileyebilmek için gerekli temel bedensel yeterliklere, bir modele ve bu modeli örnekleyebilecek bir olgunluk düzeyine sahip olmak gereklidir (Arı, 2016, s. 36). Bir öğrenim görevinin yerine getirilmesi, önkoşulu olan bilişsel donanımın öğrenilmesi ile sağlanır (Başaran, 2005, s. 42). Örneğin, bisiklet kullanmak için yeterli hazırbulunuşluk düzeyinde olan bir çocuk bisiklet kullanmaya istekli olması, bisikleti kullanmak için gerekli olan kaslar ve diğer organları yeterli olgunluğa erişmesi, bisikletin nasıl kullanılacağı ile ilgili önkoşul öğrenmeler sahip olması yanında genel sağlık durumunun da bisiklete binmesine uygun olması gerekir (Senemoğlu, 1997, s. 14). O halde hazırbulunuşluk kısaca, bir davranışı yapmaya bilişsel, sosyal, duyuşsal ve psikomotor yönlerden hazır olma durumudur, denebilir (Yenilmez & Kakmacı, 2008, s. 530). Bireysel olgunluk, uygun hazırlık eğitimi, ilgi ve güdülenmişlikle yakından irtibatlı olan hazırbulunuşluk, yalnız bir özellik değil birçok kişisel niteliğin birleşiminden oluşan kompleks bir durumdur (Öncül, 2000, s. 556).

Hazırbulunuşluk öğrenme ortamına getirilen, yani daha önce geçirilen yaşantılardan hareketle edinilen tüm özellikler olduğundan öğrenme sürecini ve bu sürecin niteliğini etkilemektedir. Hazırbulunuşluk düzeyinin güçlü olması öğrenmeyi olumlu yönde etkilemektedir. Öğrenilmekte olan konuyla ilgili temel kavramları bilen, psikolojik yönden kendini hazır hisseden bir öğrenci, örneğin ödevlerini kolaylıkla yapabilir; derse dersle ilgili kaynakları okuyarak gelebilir, yeni konuları öğrenmeye daha açık olabilir. Bu durum onun derse yönelik tutumlarını olumlu yönde etkileyebilir, uzun vadede ders ve okul başarısını artırabilir. O halde, nitelikli bir öğrenme yaşantısı için öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeylerini tanımak, öğrenme yaşantılarını bu temel düzlem üzerine inşa etmek gerekmektedir. Öğrenmeye hazırbulunuşluk düzeyi düşük öğrencilerin ilgi ve motivasyon kaynaklarını geliştirici önemler almak, öğrenme hız ve alışkanlıklarını yönetmek, nitelikli öğrenme yaşantıları geçirme noktasında uygun koşullar sunmak ve başarıyı tattırma yönünde çabalar gerekmektedir.

Yeterli hazırbulunuşluk düzeyine erişmeden farklı öğrenme ortamlarına dâhil edilen öğrencilerin zorlandıkları, yıprandıkları, akademik benlik kavramlarının zedelenmeye başladığı, giderek öğrenme ortamlarından uzaklaştıkları bilinmektedir. Hazırbulunuşluk için ortaya konan tablo hafızlık eğitimi için de geçerlidir. Hafızlık yapabilecek hazırbulunuşluğa sahip olmayan bir öğrencinin hafızlık eğitimine girmesi uzun vadede başarısızlığa doğru giden bir sürece kapı aralayabilir. Hazırbulunuşluk olgusu hesaba katılmaksızın atılan atımlar, hafızlık eğitimini sekteye uğratabileceği gibi, genel anlamda dersten, öğrenmeden, okul yaşamından uzaklaşma gibi daha karmaşık sorunlara da yol açabilecektir.

B. BİLİŞSEL HAZIRBULUNUŞLUK

Hazırbulunuşluğun farklı biçimlerinden söz edilmiştir. Örneğin bilişsel hazırbulunuşluk, sosyal hazırbulunuşluk, eğitsel hazırbulunuşluk vb. (Harman & Çelikler, 2012). Bu çalışmada özellikle bilişsel hazırbulunuşluk üzerinde durulacaktır. Biliş (cognition) insanın duyum yoluyla gelen uyarıcıları algılamasını, kavramlaştırmasını, bunlarla düşünmesini, sorunlarını çözmesini sağlayan beyinsel güçtür (Başaran, 2005, s. 131). Bilişsel öğelerin işlevlerini gerine getirebilecek niteliğe ulaşmasına ise bilişsel gelişim denir. İnsan doğduğu andan itibaren kendinde ve çevresinde olup biten şeyleri anlamlandırmaya çalışır. Başlangıçta bu anlamlandırma süreci bedensel ve zihinsel gelişimi ölçüsünde çeşitli tepkiler şeklinde (Emme, ağlama, ağulama, gülme vb.) kendini gösterse de giderek daha karmaşık, derinlikli ve dönüşen (ayırt etme, genelleme, özümseme, uyumsama vb.) soyut bir hal almaya başlar (Evans, 1999, s. 70-80). Dil ve zihinsel kapasite geliştikçe belli bir kavrama, açıklama ve problem çözme tarzı gelişmeye başlar. İnsan gelişimi sürecinde hangi durumlara nasıl tepki verileceği, neyin nasıl yorumlanacağı, hangi sorunla nasıl baş edileceği vb. ile irtibatlı bir bilişsel örüntü oluşmaya başlar. Bu örüntü yaşamsal birçok bilgi ve beceriyi de içine alacak biçimde giderek genişleme eğilimi gösterir. Örneğin ana dili eksikliğini etkin bir şekilde kullanmak için öncesinde çeşitli gelişim dönemlerinden geçilerek birçok kritik özelliğin kazanılması ve bu kritik görevlerin doğru biçimde sergilenmesi gerekmektedir (Yeşilyaprak, 2015). Bu anlamda kaleme yazı yamanın, okuduğunu anlamının, herhangi bir problemi çözmenin vb. belli gelişimsel süreçleri takip ettiği söylenebilir.

Bilişsel hazırbulunuşluk öğrenenin öğrenme ortamına getirmiş olduğu bilişsel donanımın yeterliğini ifade etmektedir. Bu donanım temelde şunlardan oluşmaktadır: Uyumluluk, uyarlayabilmeye uzmanlık ya da uyarlayabilme uzmanlığı, uyarlanabilir problem çözme, iletişim, yaratıcı düşünme, karar verme, üst biliş (metacognition), durumsal farkındalık, takım bilinci (O'Neil vd., 2014, s. 6 vd.). Uyumluluk, çevresel koşullarda yaşanan gelişme ve değişimlere bilişsel, duyuşsal ve davranışsal açıdan doğru tepkiler verebilme, doğru öngörülerde bulunabilme ve çevresel koşulları işlevsel kılabilmedir. Uyarlayabilmeye uzmanlık, problemin ait olduğu alanı derinlemesine bilme ve hangi bilginin ne zaman neden uygun olduğuna karar verebilmedir. Uyarlanabilir problem çözme ise, problem çözücünün daha önce karşılaşmadığı problemlere çözümler bulma yeteneğini içerir. Burada problem çözümler, mevcut bilgilerini yeni problemin çözümünde, problemin gerekliliklerine uygun bir şekilde kullanabilmelidirler. Bu süreçte içeriği anlama, problem çözme stratejileri, öz düzenleme becerileri işe koşulmaktadır. İletişim, doğru zamanda, doğru yerde, açık biçimde kiminle nasıl bilgi alışverişinde bulunacağını bilmektir. Yaratıcı düşünme uygun ve yüksek kalitede yeni fikirler ve çözümler üretebilme yeteneğidir. Karar verme, bir görevi tamamlayabilmek için inisiyatif alma becerisini içerir. Karar verme sürecinde eylem planlarını etkin kılabilmek için mevcut durumla ilgili güçlü bir farkındalık, nitelikli bir eylem planı ve uygulama/aksiyon ile bu uygulamayı kolaylaştırıcılık gerekmektedir. Üst biliş, düşünmenin farkındalığı ya da kendi düşünme biçimi üzerine düşünme, kendi kendini izleme, kendi kendini yönetebilme ile ilgili bir kavramdır. Son olarak takım bilinci ekip çalışmasını, bir takımın üyesi olarak eylemde bulunabilmeyi içerir. Bu da kendi içinde uyum sağlayabilme, koordinasyon, karar verme, kişilerarasılık, liderlik ve iletişim olmak üzere altı temel özelliği barındırmaktadır.

Yukarıdaki donanımın işlevsel kılınmasında anlama, kavrama, şematize etme ya da örgütleme, kendi şemalarıyla ilişkilendirme ve ifade etme, hatırdaki tutma, geri çağırma, aktarma/transfer vb. birçok özellik devreye girmektedir. Tüm bunlar, zaman içinde gelişen, değişen fizyolojik, duygusal ve çevresel faktörlerden etkilenmektedir. Genetik faktörlerin yanında, okul öncesinde geçirilen yaşantılar ile edinilen deneyimlerin, alınan eğitimlerin, sosyoekonomik ve kültürel çevre koşullarının, çevresel aktörlerin eğitim düzeyi ile bu yönde seyreden ebeveyn çocuk iletişiminin, bilhassa çocuk yetiştirme tarzlarının, olumlu kardeş ve akran etkileşiminin hazırbulunuşluğu etkileyen faktörler olduğu söylenebilir (Harman & Çelikler, 2012). Örneğin bir şiir ezberlenmek istendiğinde öncelikle şiir metninin doğru okunabilmesi (okuyabilecek dil ve okuma becerisine sahip olmak), belli ölçülerde anlaşılabilmesi ve nihayet ezberlenecek bir zihinsel yapıya (kodlama, depolama ve geri çağırma) sahip olunması gerekir. Burada, okumayı bilmenin yanında, daha öncesinde şiir ezberleme deneyimi yaşamış olma ile çeşitli alanlarda ezber egzersizleri yapmış olmanın, yani belli deneyimler geçirmiş olmanın anlamı vardır. Temel düzeyde bilgilere sahip olmanın yanında ayrıca ilgili olan, etkin biçimde motive olabilen ve öğrenme yaklaşımını buna göre yapılandırabilen çocukların edebiyat alanında daha başarılı olacağını tahmin etmek güç değildir.

Bilişsel hazırbulunuşluk olgusuyla yakından ilgili olarak literatürde *öğrenmeye hazırbulunuşluk* kavramı kullanılmaktadır. Bu kavram, öğrencinin belli bir hedef davranışa ulaşması için kendine sunulan öğrenim görevini yapmaya, gelişiminin ve ön yaşantısının (bilgi, beceri ve tutumlarının) elverişli olmasını ifade etmektedir (Başaran, 2005, s. 407). Farklı öğrenme yaklaşımlarının öğrenmeye hazırbulunuşluk olgusuna farklı yaklaştıkları görülmektedir. Örneğin koşullu öğrenme kuramlarına göre öğrencinin uyarılara uygun tepkileri yapma ve bu tepkileri kendine yerleştirme yeterliği; bilişsel öğrenme kuramlarına göre öğrencinin karşısına çıkan yeni bir konuyu algılamasına gereken bilişsel örüntüyü geliştirmiş olması; güdüsel öğrenme kuramlarına göre ise öğrencinin gelişim düzeyini karşılamaktadır. Bu son yaklaşıma göre öğrenci doğumdan itibaren her yaşında belli bir gelişim düzeyine ulaşır, böylece yaşına uygun konuları öğrenmeye hazır olur. Gelişim kusurları olan öğrenci, yaşından beklenen eylemleri göstermede de kusurlu olur. Öğrencinin öğrendiği konulara hazırbulunuşluğunda görülen kusurların kökeni, gelişimde çok önemli olan ilk çocukluk evresindeki gelişim bozukluklarıdır. Bir konuyu öğrenciye öğretebilmek için öğrencinin gelişim düzeyinin iyi tanınması gerekir (Başaran, 2005, s. 408).

Araştırmalar, okul öncesi ve ilkökul dönemlerini kapsayan yaşantılar boyunca çocukların ilgi ve algılarının, öğrenme ve problem çözme stillerinin, özellikle çalışma alışkanlıklarının şekillenmeye, nihayetinde öğrenme olgusuna dair birçok olumlu ve olumsuz yapının filizlenmeye başladığını göstermektedir (Yeşilyaprak, 2015; Bloom, 1998). Buna bilişsel özgeçmiş de denebilir. Erken çocukluk yıllarından itibaren oluşmaya ve gelişmeye başlayan bilişsel özgeçmiş ve bunu besleyen yapılar başarılı bir öğrenme yaşantısı için gereklidir. Burada, öğrenmenin bir problem çözme biçimi olarak gelişim gösterdiği erken dönemlerde yaşanan öğrenme güçlüklerine özellikle de öğrenilmiş çaresizliğe dikkat çekmek gerekmektedir. Seligman, öğrenilmiş çaresizliğin önemli ölçüde çocukluk yıllarının izlerini taşıdığını bulgulamıştır. Ona göre çaresizliğin yerleşik hale gelmesindeki esas faktör çocuğun davranışları ile sonuç arasındaki zamandaşlıktır. Çocuk bir davranışta bulunduğu zaman çevrede hemen bir değişim meydana getirebiliyorsa çocukta hâkim olma duygusu meydana gelir. Davranış ile sonuç

arasındaki ilişki zamandaş değilse çocuk davranışta bulunmanın bir önem taşımadığına inanır ve çaresizlik duygusu gelişir. Böyle bir durumda çocuk çevreyi kontrol edici davranışlardan tümüyle vazgeçer. Erken yaşta kontrol edici yaşantıların varlığı, hâkim olma duygusunun yerleşmesine olanak sağlar ve çaresizliğe karşı bir tür bağışıklık oluşur (Ersever, 1993, s. 629). Bu tür olumsuz yaşantıların örgün eğitimin ilk dönemlerinde de devam etmesi problemin derinleşmesine ve kökleşmesine yol açabilmektedir. Oysa Bloom'a göre eğer okullar, ilkokulun ilk yıllarında her öğrenciye gerekli bilişsel giriş davranışlarını geliştirme fırsatı vermeyi (onların böyle bir özgeçmiş geliştirmelerini) güvence altına alabilirse, öğrencilerin daha sonraki öğrenmelerinin hem bilişsel hem de duyuşsal öğrenme ürünleri bakımından daha olumlu gelişmeler göstermeleri beklenir (Bloom, 1998, s. 82).

Bilişsel donanım ya da bilişsel özgeçmiş bakımından hazırbulunuşluk düzeyi yüksek olan öğrenciler, işlenen konuyu daha çabuk kavrayıp istenen nitelikte ve daha hızlı yorumlayabilir (Pressey & Robinson, 1991, s. 15). Öğrenci ilgili olup konu ile ilgili temel/ön kavramlara sahip olduğunda, verilen ödevleri daha rahat yapabilir. Temel bilgileri, önceki konuları iyi öğrendiği yani temel adımları zamanında attığı için gelecek adımları öğrenmek için daha hazır hale gelir (Yenilmez & Kakmacı, 2008, s. 531). Bu süreçte eski öğrenmelerin aktarılması yani transferi söz konusudur. Bazen eski öğrenilenler yenilerini kolaylaştırabilirken (olumlu aktarma) bazen yeni öğrenilenleri engelleyici bir duruma (olumsuz aktarma) yol açabilir. Bu nedenle öğrencilere yeni öğrenme yaşantıları sunulurken yeni öğrenilenlerin daha öncekilerden uyarıcı ve davranım açısından benzerliğini ya da farklılığını iyi irdelemek gerekir. Bu durum daha sonra öğretilcekler için de geçerlidir (Arı, 2016, s. 259-261). Öğrenme sürecinde sadece öğrenilen bilgiler değil aynı zamanda öğrenme deneyiminden edinilen beceriler, alışkanlıklar da ileriye aktarılmaktadır. Yeni bir bilginin öğrenilmesi sürecinde ön koşul bilgiler ile eski öğrenmelerden edinilen deneyim ve alışkanlıkların birlikte işe koşulması gerekmektedir. Bu noktada *bilişsel örüntü eşliğinden* söz etmek gerekir.

Bilişsel örüntü eşliği bilişsel öğrenme kuramlarının üzerinde durduğu bir kavram olup öğrencinin geçmişte öğrendikleriyle oluşturduğu alanı ifade etmektedir (Başaran, 2005, s. 407). Bu alan yeni bir öğrenme sürecinde temel oluşturma işlevi görmektedir. Söz konusu eşik konunun güçlük düzeyine uymadığında öğrenci konuyu bilişsel sistemine eklememekte, yani öğrenmemektedir. Bu durumda ön öğrenmelerden edinilen ön koşul bilgiler yanında geçmiş deneyimler bağlamında edinilmiş öğrenme ve problem çözme becerilerine, çalışma alışkanlıklarına, bu beceri ve alışkanlıklar etrafında örgülenen öğrenme stillerine odaklanmak gerekmektedir. Öğrenme stili bireyin kendisini çevreleyen uyarıcıları algılama, işleme, düzenleme ve anlamlandırma konusundaki tutarlı ve karakteristik yaklaşımıdır (Şimşek, 2017a, s. 95). Araştırmalar öğrenme biçimlerinin kişilerde göre farklılaşabildiği, akademik başarı ve motivasyon gibi birçok hususu doğrudan etkilediğini göstermektedir. Öğrenme biçimi, zekâ yapısı ve baskın zekâ türlerine göre de farklılaşmaktadır. Çoklu zekâ kuramına göre insanlar farklı zekâ yapılarına sahip olup herkesin güçlü ya da etkili olduğu zekâ alanları farklılaşabilir (Gardner, 2021). Nitekim kimi insanlar ses, müzik ve ritimle, kimileri rakam sayı grafik ve yüzdelerle, kimileri daha sosyal ve iletişimsel öğelerle, kimileriye daha doğal ortamlarda ve gerçek eşyalarla öğrenirler. Kimilerinin duyuşsal/içsel yönü kimilerininse kinestetik yönü güçlüdür (Bümen, 2007). Öte yandan kimileri bireysel çalışarak, kimileriye grupta daha iyi öğrenmektedir. Yine kimileri daha sesiz

ortamlarda kimileriye belli bir sesin varlığında daha iyi öğrenebilir. Literatürde rekabetçi, işbirlikçi, ilgisiz, paylaşımcı, bağımlı, bağımsız öğrenme stillerinden söz edilmiştir (Şahinel, 2007, s. 161).

Temel özellikleri biyolojik olsa da öğrenme stilinde zamanla gelişen yönelimler yaşantılara göre şekillenir, dolayısıyla toplumsal ve kültürel (Dunn vdğ. 1991, 603, 615). Herkesin kendine özgü bir öğrenme stili vardır ve bu kişinin imzası gibidir. Öğrencilerin öğrenme stillerini bilmekle sesli ya da sessiz ortam, parlak ya da yumuşak ışıklandırma, ılık ya da serin oda ısı, oturma düzeni, hareketlilik ya da grup yönelimleri doğrultusunda öğrencilerin bireysel gereksinimlerini karşılayacak biçimde öğrenme ortamları düzenlenebilir. Yine öğrenme stilleri tanınarak öğrencilerin tek başlarına ya da başkalarıyla, belirli öğretmen tipleriyle ya da bunların bir araya gelmesiyle onların en iyi biçimde konsantre olma eğilimindeki örüntüleri belirlenebilir. Öğrenme stilleri gözetilerek öğrenme olanakları sunulduğunda, bu değişken hesaba katılmadan yapılan eğitime oranla öğrencilerin istatistiksel anlamda daha yüksek test puanları yakalayabildikleri gösterilmiştir (Dunn vdğ. 1991, 603, 616). Öğrenme stili yerine öğrenme stratejileri tabiri kullananlar vardır. Öğrenme stratejileri problem çözme, muhakeme, karar verme, bütünleştirme, eleştirel düşünme gibi bilişsel yönü belirgin olgularla ilgili olup ana düşünceyi vurgulamak, altını çizmek gibi basit inceleme becerilerinden başlayarak, önceki bilgi birikimi ile yeni bilgiler arasında bağlantıyı kuracak benzetmeleri kullanmak gibi daha karmaşık düşünce süreçlerine kadar uzanır (Gözütok, 1990, s. 687-688).

Gerek öğrenmenin gerçekleşebilmesi için gerekli bilişsel yeterlikler, gerekse zaman içinde oluşup gelişme kaydeden öğrenme stili/ öğrenme stratejileri ve çalışma alışkanlıkları bilişsel hazırbulunuşluk olgusunun öğrenme için güçlü bir yapı oluşturduğunu, eğitim sürecinde etkin bir katılım ve sürdürülebilir bir başarı için dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Bilişsel hazırbulunuşluk, yoğun bir zihinsel çaba gerektiren ve uzun soluklu uğraş olan hafızlık eğitimi için de önemli bir gerekliliktir.

C. HAFIZLIK EĞİTİMİNDE BİLİŞSEL HAZIRBULUNUŞLUK

Bilişsel hazırbulunuşluk, nitelikli bir hafızlık eğitimi için oldukça önemli bir gerekliliktir. Zira nitelikli bir hafızlık için öğrencinin, bu eğitim öncesinde, ezber yapmaya dönük belirgin bir ilgiye, Kur'an metnini etkin bir şekilde okuyabilecek okuma bilgi ve becerisine, öğreticinin verdiği ya da herhangi bir yazılı-sözlü kaynaktan gelen mesajları, yönergeleri doğru anlayabilecek işitsel algılara, belirli metinleri ardışık bir sıra düzeni içerisinde bir plana göre ezberleyebilecek mantıklı, uygulanabilir bir ezber stratejisine, ezberlediklerini hemen unutmamak ve gerektiği zaman geri çağırma için belli bir hafıza kapasitesine, dikkatlerini ezber süresince odaklayabilecek ve diri tutabilecek bir odaklanma gücüne, dersini okuyamadığında bunu nasıl telafi edeceğine dair belli bir problem çözme yetisine ihtiyacı bulunmaktadır. Tüm bunların belli bir öğrenci grubu içinde, iş birliği içerisinde gerçekleşmesi için belli iletişim yeterliklerine de gereksinim vardır. Bütün bu özelliklere Bloom'un tabiriyle, bilişsel giriş davranışları denebilir (Bloom, 1998, s. 37 vd.). Hafızlık eğitimi literatüründe de hafızlık eğitimi alacak bireyde "sürat" (çabuk ezberleme), "sadakət" (doğru ezberleme), "metanet" (uzun süre çalışabilme ve ezberi koruyabilme), "tedai" (kolay hatırlayabilme) gibi özelliklerin olması gerektiği vurgulanmıştır (Algur, 2018/1, s. 77). Bu özellikler, belli ölçülerde süreç/zaman isteyen bileşenler barındırır da önemli ölçüde hafızlık öncesi yaşantıların izlerini taşımaktadır, denebilir. Bu noktada okul öncesi yetişme

koşulları ile özellikle ebeveyn çocuk etkileşiminin güçlü olduğu erken çocukluk deneyimleri, aile ortamı ve bu ortamdaki edinilen uyaranların etkisi akla gelmelidir.

Hayatın ilk dönemlerinde öğrencinin fiziki ve psikolojik çevresini düzenleyen, geçirdiği öğrenme yaşantılarını doğrudan etkileyen, bu yönde alınan kararlarda en güçlü belirleyici ailedir. Okul öncesi eğitim, yine ailenin istek, beklenti ve kararlarına göre şekillenmektedir. Bir kısım aileler okul öncesi eğitimde dini kurumlara yönelirken bir kısmı ise içeriğinde herhangi bir dini muhteva bulunmayan okul öncesi eğitim kurumlarını tercih edebilmektedir. Gerek yaşamın ilk yıllarındaki ailevi etkileşimler, gerekse okul öncesinde verilen kreş ya da anaokulu eğitiminin hafızlık eğitimi için gerekli önkoşul yeterliklere dönük herhangi bir temel oluşturup oluşturmadığı bilinmemektedir. Aynur'un da altını çizdiği gibi, Türkiye'de Kur'an-ı Kerim kültürünün oluşturulması ve çocukların bebeklikten itibaren böyle bir kültürel ortamda yetiştirilmesi bir gelenek haline gelememiştir. Ailelerden başlamak üzere toplumun genelinde Kur'an-ı Kerim kültürünün oluşmaması, hafız adaylarının hafızlık öncesi hazırbulunuşluk düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir (Aynur, 2021, s. 84).

Erken çocukluk yıllarında yeterli ön hazırlığın olmaması bir yana, çeşitli amaç ve etkileşim süreçleri sonucunda hafızlık eğitime yönlendirilen öğrencilerin gelişimsel özelliklerine ne ölçüde dikkat edildiği önemli bir problem alanıdır. Özellikle ortaokul düzeyindeki proje hafızlık okullarına yönelen birçok ailenin bu tür okullara yönelimlerinin yeterince sağlıklı bir araştırma ve karar verme sürecine dayandığı söylenemez. Başka bir anlatımla bu tür okullara yönelen birçok ebeveyn hafızlık eğitime yönlendirirken, kapsamlı bir araştırma yapmamaktadır. Araştırmalar velilerin örgün eğitimle birlikte hafızlık sürecinin amaç, işleyiş ve değerlendirme süreçleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını göstermektedir (Kuloğlu, 2018). Özellikle örgün eğitimle entegre edilerek ilerleyen hafızlık eğitime zaman içinde akademik kaygılar da eşlik etmekte, bu durum uzun vadede öğrencilerin hem hafızlık hem de okul başarısını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu noktada, en önemli sorunlardan birisi akademik dersler için gerekli olan ön koşul yeterliklerin hafızlık süreci için de yeterli olacağına dönük inançtır. Kur'an kursu öğretici görüşlerine dayalı araştırmalar birçok öğreticinin akademik başarı ile hafızlık eğitimi arasında doğrusal bir ilişki görmediklerini, hatta akademik başarı yüksek öğrencilerin planlı çalışma, dersini zamanında verme gibi belirgin problemler yaşadıklarını göstermektedir (Adıgüzel vd., 2018, s. 1464). Yani akademik başarı yüksek olan öğrencilerin hafızlık eğitiminde de başarılı olacakları varsayımı yeterince doğru değildir. Nitekim proje İmam Hatip okullarına girişte yapılan akademik sınavda derece elde eden birçok öğrencinin hafızlığını tamamlayamadığı bilinmektedir. Ortaokul düzeyinde hafızlık projesine yönelik öğrenci seçiminde Kur'an okuma bilgi ve becerisinin yeterince hesaba katılmaması (Uğur, 2019; Göksün, 2022) okulları farklı uygulamalara iterken velileri de güçlü biçimde akademik kaygılara yöneltmektedir. Oysa salt akademik başarıyı yoklayan testlerin hafızlık eğitimi için gerekli bilişsel örüntüyü yoklamada ne derece etkili olduğu tartışmalıdır.

2074 | Çocuğu tanımak, özellikle hafızlık yapabilecek donanıma sahip olup olmadığı noktasında doğru kararlar verebilmek için öncelikle ilgilere bakmak gerekmektedir. İnsanların bir işte başarılı olabilmeleri için işin gerektirdiği becerileri yapabilme gücünün yanında o işi yapmaya istekli olmaları ve belli ölçüde ilgi duymaları gereklidir (Kuzgun, 2017, s. 71). Bu durum, öncelikle yapılacak görevin mahiyetini ve neleri gerektirdiğini bilmeye ilgilidir. Nitekim öğrencilerin bir işe ayırdıkları zamanın niteliği, o işi

anlamalarına bağlıdır (Erden, 2014, s. 93). Hafızlık eğitiminde öğrencinin ezber yapmaya ilgili ve istekli olması, bunları sürekli kılacak içsel ve dışsal motivasyon kaynaklarına sahip olması gereklidir (Temel, 2007, s. 37). Ayrıca burada ilgilere ezber yeteneği de eşlik etmek durumundadır. Ezber yeteneği iyi olmayan öğrencilerin hafızlık eğitimine girmeleri, bu yönde oluşan çevresel baskı ve zorlamaların hem öğrenci hem de öğretici açısından zaman kaybına hem de başarısızlığın verdiği olumsuzlukla baş etmek gibi akademik benlik kavramını zedeleyici, kimi zaman sağlık sorunlarına davetiye çıkaran uzun vadeli problemleri tetiklediği bilinmektedir (Şekerci, 2021, s. 67-72; Bayraktar, 2008, s. 127).

Herkesin hafızlık ilgisi olmayabilir. İlgisiz olanlarının ilgisizliğinin sebeplerini araştırmak, ilgili olanların ilgilerini canlı tutmak ve yönetmek anlamlıdır. Her şeye rağmen süregiden bir ilgisizlik durumunda hafızlık yap(tır)ma yönünde aşırı baskı oluşturmak bir takım hatalı sonuçlara yol açmaktadır. Belli bir ilgi ve istek düzeyiyle hafızlık eğitimine dâhil olan bir öğrencinin zaman içerisinde hafızlığın mahiyetini gördükçe zorlanmaya başlaması, çeşitli geçici ya da uzun vadeli sorunlar sonrasında ilgi ve güdülenme düzeyinin azalması bir dereceye kadar normal karşılanabilir. Bu durumda öğrencilerin ilgi ve motivasyon düzeylerini belli aralıklarla ölçmek, bu noktada oluşan kayıpların nedenlerini anlamak ve bunları bilimsel ve pedagojik esaslara göre yönetmek gerekmektedir. Eğitim bilimleri alanında öğrencilerin içsel ve dışsal güdülenmişlikleri ile tutum düzeylerini yoklamaya dönük ölçekler bulunmaktadır (Balaban-Salı, 2017, s. 187-189). Ne var ki hafızlık eğitiminde öğrencilerin bu eğitime ve onun çeşitli bileşenlerine dönük ilgi ve tutumlarını yoklayan bilimsel araçlar henüz geliştirilememiştir. Bilimsel açıdan geçerli ve güvenilir ölçme araçlarının yokluğu hafızlık eğitiminin bilimsel esaslara göre gelişimini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Hafızlık öncesi dönemlerden itibaren gelişen ilgileri izlemek, eğer varsa hafızlığa dönük ilgilerin kaynağını ve gücünü tanımak, bu tür ilgileri hafızlığa hazırlık eğitiminde yönetmek, motivasyonu diri tutmak ve uzun soluklu hale getirebilmek için önemlidir. Özellikle hazırlık eğitimi boyunca yeterli oryantasyon çalışması yapmamak, öğrencilere düzensiz ya da tutarsız yönergeler vermek, öğrencilerin gelişimini açacak biçimde üst düzey beklentilere girmek, öğrencilerin ilgi, ön öğrenme, hazırbulunuşluk ve çalışma alışkanlıklarına özgü öğrenme koşulları oluşturmamak, arkadaş-öğretici-veli ilişkilerini yapılandırmamak, kazandırılması gereken bilgi ve becerileri belli bir sistematik olmadan sunmak, yeterli ve temel düzeyde okuma bilgi ve becerisi kazandırmamak, ezber yapılan ortamları motivasyon artıracak biçimde (özellikle zengin sosyokültürel faaliyetlere imkan verecek biçimde) düzenlememek, aşırı ödül veya ceza vermek, sosyokültürel çevre koşullarına duyarsız davranmak, öğrencilerin öngörülemez şekillerde ve aniden değiş(tiril)mesi gibi birçok husus öğrencinin ilgi ve motivasyonunu zayıflatmaktadır (Algur, 2019; Coştu, 2017; Güneyin, 2019; Uğur, 2019; Özdemir & Çaylı, 2021). Ayrıca hazırlık eğitimi ev ve yurt ortamlarında geçirme durumuna göre ilgi ve motivasyon durumları değişebilmektedir (Osmanoğlu & Göksun, 2019). Ev ve yurt/kurs ortamlarının kendilerine özgü ve zaman zaman birbirini tamamlamayan hatta birbiriyle zıt mesajlar verecek şekilde gelişen öğrenme koşulları öğrencilerin ilgi ve motivasyon durumlarını etkilemektedir.

Araştırmalar, hafızlık eğitimine başlayan öğrencilerin bir bölümünün, kendi isteği ile başlamasına rağmen söz konusu eğitimi tamamlamakta zorlandığını, zamanla bırakmayı düşündüğünü, bir kısmının tamamlayamadıklarını, bir bölümünün ise girdikleri hafızlık sınavını kazanamadıklarını göstermektedir

(Cebeci & Ünsal, 2006, s. 48; Aydın, 2008, s. 199; Arslantaş, 2019, s. 54). Bu durum, istekli ve ilgili olmanın hafızlık eğitiminde başarı için tek başında yeterli olmadığını göstermektedir. Bilindiği gibi ilgiler belirli durumlardan etkilenerek gelişmekte ya da giderek sönme eğilimi göstermektedir. Dolayısıyla ilgileri izlemek, geliştirmek, kalıcı ya da geçici ilgilerin izini sürmek başarılı bir akademik yaşantı bakımından olduğu kadar hafızlık eğitimi açısından da önemlidir. Erken dönemlerde çocuğun çevresinde yer alan ebeveyn, bakıcı, öğretmen vb. temel figürler bilinçli olduğunda çocukların ilgileri giderek daha rafine hale gelmekte, gelişmekte, tersi söz konusu olduğundaysa, yani ilgileri besleyen çevresel koşullar, özellikle rol modellerin çelimsizliğinde ya da yanlış rehberlik durumlarında birtakım problemler söz konusu olmaktadır (Yeşilyaprak, 2015, s. 218-220). Bu durum ilgileri besleyen ya da giderek söndüren çevresel koşullara dikkat etmek gerektiği anlamına gelmektedir.

Okul öncesinde aşırı derecede görsel uyaranlara maruz kalma, sosyal oyunlardan çok elektronik oyunlarla vakit geçirme, karmaşık kentsel yaşam koşulları vb. dikkat ve odaklanmayı olumsuz yönde etkilemekte, ilgileri karmaşıklarıştırmakta ve süreksizleştirmektedir. Son yıllarda dikkat eksikliği, hiperaktivite, dürtüsellik gibi birçok sorun dünya ölçeğinde giderek artmaktadır (Palmer, 2021; Gray, 2016). Kendi başına iş yapabilme deneyimlerinden mahrum kalma bireysel performansa dayalı olarak yürüyen ilgiler ve bu çerçevede gerekli eğitsel süreçleri zorlamaktadır. Dil-anlatım, kodlama-hatırlama ve iletişim becerilerine dönük yaşantıları ihmal etme için de benzer olumsuzluklardan söz edilebilir. Bu tür durumlar hafızlık eğitiminde sınırlıklar oluşturmaktadır. Araştırmalar odaklanma, dikkat eksikliği ve motivasyon sorunlarının hafızlık bağlamında da önemli sınırlıklar doğurduğunu göstermektedir (Göksün, 2022, s. 103-113). Erken çocukluk yıllarından itibaren geçirilen yaşantılar ışığında gelişmeye başlayan, belirli ilgiler üzerinde dal budak salan bilişsel örüntü, özellikle hafızlık öncesi hazırlık eğitiminde belirginleşmekte, zamanla kemikleşmektedir. Tüm bunlar hafızlık eğitimi öncesi dönemde geçirilen yaşantılar ile hafızlığa hazırlık eğitiminin niteliği üzerine birlikte düşünmeyi gerektirmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nca hazırlanan ve son olarak 2021 yılında güncellenmiş olan Hafızlık Eğitim Programında (DİB, 2021) hafızlık hazırlık eğitimi şu amaçlarla oluşturulmuştur: "1. Öğrenciye Kur'an-ı Kerim'i tecvid kurallarına göre usulüne uygun olarak okuma becerisi kazandırmak, 2. Öğrenciye ezber yapma usul ve tekniği kazandırarak ezberleme kabiliyetini geliştirmek, 3. Öğrencinin ezber yapma kabiliyetini ve hafızlık sürecine adaptasyonunu tespit etmek, 4. Öğrencinin hafızlık sürecine motivasyon olarak ve zihnen hazır hale gelmesini sağlamak, 5. Kur'an-ı Kerim'i okuma ve ezberleme yanında İslam dininin itikat, ibadet, ahlak ve siyer ile ilgili temel bilgileri öğretmek öğrencinin manevi hayatına yön vermek" (DİB, 2021). İlgili programda hazırlık eğitimi bağlamında "Öğrencinin ezber yapma kabiliyetini ve hafızlık sürecine adaptasyonunu tespit etmek" ve "Öğrencinin hafızlık sürecine motivasyon olarak ve zihnen hazır hale gelmesini sağlamak" şeklindeki vurguların altını çizmek gerekir. Bunlar hafızlık eğitimine dönük bilişsel hazırbulunuşluğun yapılandırıldığı temel özellikleri içermektedir, denebilir. Yine söz konusu programda hazırlık süreci Kur'an-ı Kerim Yüzüne Okuma, Kur'an-ı Kerim Ezber ve Tecvid ve Talim Bilgisi şeklinde üç ana öğrenme alanı altında yapılandırılmıştır. Öğrencilerin hazırlık sürecinde geçirmeleri gereken yaşantıları sağlıklı biçimde deneyimlemeleri hafızlık eğitimine hem ilgi ve motivasyon hem de ezber tekniği bağlamında istenen yeterliklerle donanık olarak girmelerini sağlayabilir. Bu durum, hafızlık öncesi yaşantının, bilhassa hafızlık öncesi hazırlık eğitim sürecinin etkin biçimde düzenlenmesi, bu süreçte edinilen deneyimlere, geçirilen öğrenme yaşantılarına özen

gösterilmesi, öğrencide oluşan gelişmelerin öğretici, idareci ve veli rehberliğinde düzenli izlenmesi, kaydedilmesi ve bilimsel araçlarla değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu anlamda programda bir takım rehberlik faaliyetlerine ayrı bir öğrenme alanı olarak yer verilmesi anlamlıdır.

Öğrenme ortamına girerken getirilen bilişsel ve duyuşsal giriş davranışları ile bunların inşa edilme sürecinde geçirilen yaşantılar ön bilgilerin niteliğini ve ileriye yansıma ve transfer biçimini etkilemektedir (Şimşek, 2017b, s. 138). Hafızlık öncesi hazırlık eğitiminde öğrencilerin okuyuş ve ses düzenleri, harf ve mahreç tertipleri, okuma hızları, ağız alışkanlıkları, tavırları vb. şekillenmektedir. Bu süreçte özellikle öğretici ve ebeveyn dikkatinden kaçan, bilhassa öğrencilerin yetersizliklerinden kaynaklanan oturmamış harf ve mahreç biçimleri, hatalı telaffuzlar, hızlı okuma, yanlış ezberler, aksanlı okumalar vb. zamanla sorunlara yol açabilmektedir. Okuyuşta meydana gelen olumsuzlukların bir bölümü hafızlık eğitimi öncesinde edinilen deneyimlerden gelmektedir. Bu anlamda ebeveynin okul öncesi ve ilkokul düzeyinde çocuğu yanlış kaynaklara yöneltmesi, kültüre/yöreye özgü dil ve aksan özellikleri, yaz Kur'an kurslarındaki eksik ve hatalı öğrenmeler bu tür durumlara kaynaklık etmektedir. Bir diğer sorun kaynağı da öğrencilerin yeterlikleriyle ilgilidir. Öğreticilerin özellikle öğretimi değerlendirme (yaygın din eğitimi sürecinde ölçme ve değerlendirmenin yeri, işlevleri ile bu süreçte kullanılan ölçme değerlendirme araç-teknikleri ve bunların etkin biçimde kullanılışı) ile öğrenciyi tanıma yeterliklerinde yaşanan sorunlar ve mesleki alışkanlıkları bu yönde sınırlıklar oluşturmaktadır (Akyürek, 2005, s. 186-189; Korkmaz, 2012, s. 401; Ekinci, 2021, s. 91; Aybey, 2022, s. 397-398). Bu tür olumsuzluklar neticesinde gelişen hatalı mahreçler, kısık ve düzensiz ses yapısı, yanlış telaffuz ve ezberler, aksanlı okuyuşlar, yanlış tavırlar zamanla kökleşmekte ilerleyen süreçlerde fark edilse bile değişim noktasında güçlü direnç noktaları oluşturmaktadır.

Türkiye'de Kur'an ezberi öncesi önkoşul bilgi ve becerilerin, bir başka anlatımla hafızlık öncesinde kazanılması gereken temel bilgi ve becerilerin neler olduğu, bunların nasıl bir mantıkla öğretileceği ve test edileceği (Hangi bilgi ve becerilerin hangi ölçme araçlarıyla ölçüleceği, nasıl değerlendirileceği) konusunda bilimsel standartlar geliştirilememiştir. Hazırlık eğitiminde ses, harf, hareke, mahreç, kelime, cümle, ayet, sayfa, hizip, sure, cüz bağlamında yapılan okumalar, hatimler, telaffuz ve okuyuş biçimleri, dinlemeler, bireysel ve grupla alıştırmalar, bireysel ve toplu tekrarlar ile bunların sayı ve sıklıkları, ezberlenecek kısımlar (ayet, dua, sure ve cüzler) ile bunların yoğunluğu ve niteliği üzerinde öğrenci eksenli kazanımlar belirlenmemiştir. Hafızlık Eğitim Programı hazırlık bölümünde yer verilen öğrenme alanlarının programda yalnızca "Konular" ve "Açıklamalar" ile sınırlı kalması söz konusu konuların işlenmesi neticesinde öğrencilerde ne tür kazanımların (bilgi, beceri, tutum) elde edileceğini anlamayı zorlaştırmakta, dahası ilerleyen süreçlerde yapılacak ölçme değerlendirme faaliyetlerinde sorun alanları oluşturmaktadır. Öğreticilerin önemli bir bölümünün hafızlık eğitim programını incelemeyeği hesaba katılırsa (Özler, 2019, s. 80) söz konusu programda hazırlık eğitimi bağlamında öngörülenlerin nasıl anlaşılıp uygulandığı izaha muhtaç görünmektedir.

Hazırlık eğitiminde kullanılan elifba ile tecvit metinlerinin içerdikleri bilgiler ve bunları kullanan öğrencilerin yaklaşımları arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Söz gelimi kimi elifbada tüm ses ve kelime bilgileri, mahreç ve tecvit kuralları ile ezberlenmesi gereken sure ve dualar yer almamaktadır. Harflerin, kelimelerin, hareke ve tecvit kurallarının yerleşmesi noktasında birçoğunda yeterince (bireysel

ve toplu) alıştırma bulunmamaktadır. Bazı alıştırmalar kimi zaman öğreticilerin mesleki alışkanlıklarına göre yapılmakta ya da yapılmamakta bazen ise ev ödevi şeklinde verilmektedir. Bu tür ödevleri takipte ailelerin Kur'an okuma yetkinliğinin ne derece hesaba katıldığı ise ayrı bir problem alanıdır. Hazırlık eğitiminde kullanılan elifbaların, tecvit metinlerinin öğrencilerin kendi kendilerine çalışabilecekleri etkinlik örneği ve aktiviteleri yeterince içermemesi, farklı kaynaklar arasında bulunan yetersiz zaman zaman çelişkili bilgiler, öğrencilerin kaynaklardan yararlanma biçimleri arasında oluşan farklılaşmalar hazırlık eğitiminde edinilmesi gereken önkoşul yeterlikleri sınırlandırmaktadır (Göksün, 2022; Kuloğlu, 2018; Uğur, 2019). Bu tür farklılaşma ve kişisel yaklaşım biçimleri söz konusu materyallerden hareketle oluşması beklenen yeterlikler bağlamında öğrenciler arasında farklı hazırbulunuşluk düzeylerinin oluşmasına yol açabilir.

Hazırlık eğitiminde öğrencilerin bir yandan okuyuş düzenleri şekillenirken diğer taraftan öğrenme stilleri ve çalışma alışkanlıkları oluşmaktadır. Hafızlık hazırlık eğitimi boyunca öğrencilerin öğrenme stilleri ile çalışma alışkanlıkları anlam kazanmaktadır (el-Humsî, 2014, s. 60-63). Bireysel ya da grupla çalışma noktasında öğrencilerin geliştirdikleri öğrenme tavır ve ilişki biçimleri, ezber yapma düzenleri ile zekâ ve çalışma alışkanlıkları arasında kurulan bağlar, özellikle kendi çalışma düzenlerine göre farklı hız, ses ve oturma biçimlerine göre ne tür fiziksel koşulların oluşturulduğu, uygun araç gereç ve materyallerin üretilip üretilmediği önem kazanmaktadır (Özbek, 2019; Loras, 2007). Burada özellikle ev ve yurt koşullarının öğrencilerin öğrenme stillerini yapılandırma noktasında birçok handikap barındırdığının altı çizilmelidir (Osmanoğlu & Göksun, 2019). Ezber yapma noktasında aşırı yumuşak ya da sert zeminler, koltuk, yatak ya da kanepede çalışma, yatarak ya da uzanarak okuma vb., dikkat dağıtıcı uyaranların çokça bulunduğu çalışma ortamları (TV, telefon, akıllı tahta vb. araçların aktif olduğu yerlerde ezber yapmaya çalışma, dağınık çalışma masası vb.), kontrolsüz biçimde kullanılan elektronik cihazlar ve buna bağlı yanlış alışkanlıklar, düzensiz çalışma saatleri (Örneğin geç saatlerde ezber yapma), düzensiz ve sıkça ara vermeler ya da çok uzun ders saatleri, zaman zaman düzensiz biçimde değişen ders, etüt ve dinlenme saatleri, önceden planlanıp zamanında duyurulmamış sosyal kültürel faaliyetler daha sonrası için birçok yanlış alışkanlığın kökleşmesine yol açmaktadır (Göksün, 2022; Osmanoğlu & Arslan, 2019; Uğur, 2019).

Hazırlık eğitiminde öğrenciler, belli bir ezberleme tekniği geliştirmeyi ve bunu nitelikli çalışma alışkanlıklarıyla işler hale getirmeyi öğrenmektedirler. Bu süreçte hangi sayfanın nasıl bir yaklaşım gerektirdiği, söz gelimi ezbere başlamadan önce sayfanın yüzünden ne kadar okunması gerektiği, ezbere başlandığındaysa sayfanın nasıl dilimleneceği, ezbere nereden başlanacağı, uzun ve kısa ayetlerin nasıl ezberleneceği, sayfa içindeki zor kelime ve telaffuzların nasıl kodlanacağı (Özellikle müşabih ayetler), telaffuzu belli ölçülerde zorluk içeren kelime durumlarında ne tür işaretlemelerin yapılacağı, sayfa ve sure geçişlerinin nasıl yapılacağı (Sayfaları ve sureleri birbirine bağlama), ezberlenen bölümlerin birbirleriyle nasıl bütünleştirileceği, bunların kimlere nasıl bir düzen içinde dinletileceği, bu süreçte öğrencilerin kendi aralarında ve öğretmenlerle ilişkilerinin nasıl olacağı önem kazanmaktadır (Fırat, 2007, s. 561-562; Kaya, 2010, s. 330-332). Hafızlık eğitimi üzerine yapılan araştırmalarda tecvit, kıraat, yüzüne okuma becerisi ve ezber kabiliyeti gibi ilmi/teknik donanım ve beceriler konusunda öğrencilerin azımsanmayacak bir bölümünün tam hazır hale gelmeden hafızlığa başladığı, bu durumun çeşitli özgün hafızlık projelerinin hedeflenen neticeye ulaşamamasının önemli nedenlerinden birisini oluşturduğu

belirtilmiştir (Tuncel, 2022/1, s. 247; Akdemir, 2010, s. 35-36). Birçok öğrenci, örneğin, parçalara bölünerek ezberlenmiş bir sayfanın aslında tam olarak ezberlenmediğini, sayfanın tümünü ezberlemek için ilave çalışma yapmak gerektiğini bilmemektedir. Oysa öğrenilen parçaların bir araya getirilmesi için ek çalışmaya gerek bulunmaktadır (Arı, 2016, s. 264). Hazırlık eğitimi sürecinde edinmesi gereken kişisel çalışma becerilerini edinmeyen birçok öğrenci sonrasında zorlanmakta, tıkanmakta zamanla da hafızlık sürecinin dışında kalmaktadır (Uğur, 2019; Göksün, 2022). Bu noktada öğreticilerin rehberliği önem kazanmaktadır. Ezber yöntemi konusunda öğrenciden öğreticiye farklı yaklaşımların bulunduğu, öğretici değişikliğinde birçok husus yanında ezber yönteminin de değişebildiği, bu durumun uzun vadede hafızlığı bırakmayla sonuçlandığını gösteren veriler bulunmaktadır (Şekerci, 2021, s. 54-56).

Bilişsel hazırla ilgili son olarak hatırlama ve tekrar çalışmalarına dikkat çekilebilir. Özellikle ve öncelikle hazırlık eğitiminde, akabinde ezber sürecinin ilk evrelerinde gelişen hatırlama, tekrar stratejileri hafızlık eğitiminin niteliği açısından önem taşımaktadır (el-Humsî, 2014, s. 108-118). Yapılan araştırmalarda hafızlık eğitimine devam eden birçok öğrencinin ezberlenen yerlerin tekrarı konusunda belli bir sistematığı olmadığını göstermektedir. Özellikle ezberden sonraki ilk 24 saat içinde yapılan tekrarlar ile bu noktada oldukça önemli olan uyku öncesi tekrarın birçok öğrenci tarafından yeterince dikkate alınmadığı, ilk 24-48 saat içinde yapılması gereken tekrarların ise önemli ölçüde ihmal edildiği görülmektedir (Osmanoğlu & Arslan, 2019, s. 213-214). Oysa bu tür "saatli" tekrarların Hafızlık Programında, tarih ve saatler verilecek biçimde altı çizilmiştir (DİB, 2021, s. 19-20). Öğrenme psikolojisi alanında yapılan araştırmalar, unutmaların, öğrenmeyi takip eden ilk 24 ve 48 saatlik dilimlerde yoğun olduğunu, zaman geçtikçe etkisini azaltan bir seyir izlediğini göstermektedir (Yeşilyaprak, 2015). Bu durum hafızlık eğitiminde zamanlı tekrarların önemli olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla unutmaya direnç açısından yalnızca kaç tekrarın yapıldığına değil, tekrarların hangi zaman dilimlerinde ve nasıl yapıldığına da odaklanmak, öğrenmeleri zamana yaymak ve eskitmek, tekrarları hızlı unutmaların gerçekleştiği dönemlerin dışında da taşacak biçimde geliştirmek gerekmektedir (Arı, 2016, s. 241). Ayrıca bozucu etkilerin de burada önemli bir payı bulunmaktadır. Geriye ya da ileriye doğru gelişen bozucu etkilerin ezberin niteliğini olumsuz yönde etkilememesi gerekmektedir.

Sonuç

İnsan, yaşamayı dolayısıyla okuma yazmayı, problem çözmeyi, öğrenmeyi, ezberlemeyi, hatırd tutmayı, geri çağırılmayı, öğrenme ortamlarına uyum sağlamayı, farklı öğrenme stilleri geliştirmeyi, başarıya zevkini ya da çaresizliği... zamanla öğrenmektedir. Bu süreçte çocukluk yılları ile bu yıllar boyunca yaşanan deneyimler oldukça etkili olmaktadır. Hazırbulunuşluk öğrenme ortamına getirilen birikimi yansıtmaktadır. Bilişsel hazırbulunuşluk ise bir öğrenme ortamına girişte öğrenenin sahip olduğu bilişsel donanıma karşılık gelmektedir. Bunlar bir yönüyle konuyla ilgili ön koşul bilgileri, diğer yönüyle de öğrenilecek konu için gerekli olana ön koşul öğrenme becerilerini ihtiva etmektedir. Bu tür temel bilgi ve becerileri olmadan yeni öğrenmelerin gerçekleştirilmesi zorlaşmaktadır.

Hafızlık eğitimi bilişsel gelişmeden, bu süreçte yaşanan olumlu ve olumsuz gelişmelerden nasibini almaktadır. Hafızlık eğitimi gibi özellikle güçlü bilişsel donanım gerektiren öğrenme süreçlerinde bilişsel gelişimin dikkatle izlenmesi, özellikle bilişsel hazırbulunuşluk olgusunun dikkate alınması önemlidir. Bilişsel hazırbulunuşluk başarılı bir hafızlık eğitimi için gereklidir. Bu konuda özellikle ebeveyne ve

hafızlığa hazırlık eğitimini yürüten öğretmenlere önemli görevler düşmektedir. Hafızlık eğitimine girerken sahip olunan bilişsel örüntünün önemli ölçüde erken çocukluk yıllarının izlerini taşıdığı hesaba katılarak çocuğunu hafızlık sürecine dâhil etmek isteyen ebeveynlerin hem çocuğunun özelliklerini hesaba katması hem de hafızlık eğitiminin mahiyetini araştırması, buna göre tercihlerde bulunması anlamlıdır. Bu iki boyutta gelişen sınırlıklar hesaba katılmadan ve bilimsel çözümler üretilmeden yapılan ısrar ve baskıların çocukta akademik özgüveni zedeleyebileceği hesaba katılmalıdır. Özellikle sözel yeteneğin izlenerek ezber ve kodlama yönünde ilgilerin varlığı durumunda bu yöndeki ilgilerin hafızlık eğitimine transferi düşünülebilir. İlgilerin dijitalleşen dünyanın imkân ve sınırlıkları bağlamında yeni anlamlar kazandığı söylenebilir. Özellikle Kur'an ve hafızlık eğitimine dönük erken dönem çocukluk ilgilerinin popüler gelişmeler ve dijital dünyanın moda ilgileri karşısında ne durumda olduğu yeterince araştırılmamıştır.

Hafızlığa hazırlık eğitimine henüz başlamadan önce, çocukların dil ve iletişim becerilerini geliştirmek, çalışma ortamlarını öğrenmeyi teşvik edecek hale getirmek, öğrendiklerini kullanabilme ve transfer edebilme yetkinliklerini güçlendirmek, öğrenme stratejileri ve çalışma alışkanlıklarını oluşturma süreçlerini kılavuzlamak gerekir. Bu noktada ebeveynlere, eğitim kurumlarına, özellikle okul ve Kur'an kurslarına önemli görevler düşmektedir. Hafızlık eğitimine erken yaşlarda hazırlanma, ebeveyn ilgisi ile toplumsal bilinç anlamında ilgili kesimlerin düzenli olarak bilgilendirilmesi, hafızlık eğitiminin anlamı ve mahiyetini tanıtıcı rehberlik faaliyetlerinin yapılması gerekli olabilir. Hafızlığa hazırlık eğitiminin, öğrencileri hafızlık süreci boyunca taşıyabilecek temel bilgi ve beceriler ile ne ölçüde donattığı üzerinde düzenli biçimde durulmalı, söz konusu eğitimin daha kazanım temelli biçimde planlanması, merkezi sınavlarda kazanım temelli ölçme değerlendirme faaliyetlerinin yapılması anlamlı olabilir. Bu noktada mevcut hafızlık programlarının daha kazanım esaslı ve ön koşulluluk şartlarına göre düzenlenmesinin anlamından söz edilebilir.

Hafızlık eğitiminde, özellikle hazırlık sürecinde geçirilen öğrenme yaşantılarının etkin biçimde düzenlenmesi, periyodik olarak takip edilmesi, öğrencilerin ön öğrenme ve hazırbulunuşluk düzeylerini, ilgi ve çalışma alışkanlıklarını, öğrenme biçimlerini, motivasyon- dikkat, transfer ve odaklanma tarzlarını tanıma, yapılandırma ve daha sonrasında onlara kendi koşullarına özgü bir çalışma planı hazırlama noktasında anlamlı olduğu söylenebilir. Kişisel ve eğitsel rehberlik ile bu yönde atılacak adımların, özellikle bireyi tanıma faaliyetlerinin hafızlık eğitiminde önemi büyüktür (Korkmaz, 2019). Bu noktada, bireysel ve grupça düzenlenecek kişisel ve akademik rehberlik çalışmaları ile öğrencilerin öğrenme tarzlarını, çalışma alışkanlıklarını biçimlendirici, ilgi ve motivasyon düzeylerini yükseltici etkinlikler yapılabilir. Bu tür aktiviteler öğrenci velileri ve öğretmenler de dâhil edilerek daha bütüncül bir rehberlik yaklaşımı geliştirilebilir.

Bilimsel bir eğitim programı ve buna uygun olarak hazırlanmış gelişimsel rehberlik anlayışı çerçevesinde veli, öğretici ve öğrencilere dönük olarak dikkat, odaklanma ve güdülenme stratejileri yanında kodlama, eklemleme ve örgütlenme stratejileri, hatırlama ve yürütücü biliş stratejileri, çoklu zekâ uygulamaları (Özellikle görsel işitsel araçlardan yararlanma), etkin öğrenme, bireysel ve grupla çalışma, özellikle işbirliğine dayalı öğrenme stratejileri vb. alanlarda eğitsel rehberlik çalışmaları yapılabilir. Hafızlık eğitimi noktası genel bir rehberlik anlayışı geliştirilerek, kişisel, eğitsel ve mesleki rehberlik ile

bireyi tanıma teknikleri hafızlık eğitimi bağlamında yorumlanabilir, hafızlık eğitimine özgü bilimsel açıdan geçerli ve güvenilir tutum ölçekleri, problem tarama testleri, ilgi ve yetenek testleri (özellikle Kur'an ezberine dönük ilgi ve ezber, kodlama yeterliklerinin ölçümü doğrultusunda), sosyometri uygulamaları vb. geliştirilebilir. Burada genel eğitim için geliştirilen problem tarama testlerinin hafızlık eğitiminden kaynaklı özel alt boyutlar da gözetilerek ele alınması, genel ve özel öğretim yöntemlerinin hafızlık eğitimine transferinin sağlanması, hafızların örgün ve yaygın din eğitimi ile din hizmetleri alanına etkin bir şekilde yönlendirilebilmesi için mesleki kılavuz ve yönlendirici araçların geliştirilmesinden söz edilebilir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Adıgüzel, A., Kılıç, A., Aslanargun, E., Şahin, Ş., Ökmen, B. & Boyacı, C. (2018). Hafız imam hatip ortaokullarındaki hafızlık eğitimine ilişkin öğretici ve öğrenci görüşleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 68(17), 1453-1475.
- Adıvar, H. E. (2007). *Sinekli bakkal*. Can Yayınları.
- Adler, A. (1996). *Çocuk Eğitimi* (Çev. K. Şipal). Cem Yayınevi.
- Akakuş, R. (2018). *İslamda hamele-i Kur'an kurra hafızlar ve tarihi süreç içinde gelişen kıraatlar*. Kurtuba Kitap.
- Akdemir, M. A. (2010). Kur'an ezberinde kalite ihtiyacı ve donanımlı hafızlık. *Usul İslam Araştırmaları*, 13(13), 21-40.
- Akyürek, S. (2005). Kur'an kursu öğreticisinin mesleki yeterlikleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 175-192.
- Algur, H. (2018/1). Hafızlık eğitimi alan bireylerin gözüyle Türkiye'de hafızlık eğitimi (nitel bir araştırma). *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(8), 67-105.
- Algur, H. (2019). *Hafızlık eğitimi alan bireylerin motivasyon ve psiko-sosyal durumları*. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Arı, R. (2016). *Eğitim psikolojisi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Arslantaş, M. (2019). *İmam-hatip ortaokullarında örgün eğitimle birlikte hafızlık projesinde öğrenci tutumları (Sivas Zeki Hayran İmam-Hatip Ortaokulu örneği)*. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aybey, S. (2020). *Hafızlık eğitiminde yeni bir tecrübe: Örgün eğitimle birlikte hafızlık -Önemi, problemleri ve beklentiler-*. Ekev Akademi Dergisi, 24(82), 383-412.
- Aydemir, Ş. S. (2015). *Toprak uyanırsa*. Remzi Kitabevi.
- Aydın, M. Ş. (2008). *Bir din eğitimi kurumu olarak Kur'an kursu*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Aynur, H. Ş. (2021). Hafızlık eğitiminde ezber yapma ve ezberi koruma. İçinde H. Ş. Aynur (Ed.), *Çeşitli yönleriyle hafızlık eğitimi* (s. 81-107). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Balaban-Salı, J. (2017). Öğrenmede güdülenme. İçinde Y. Kuzgun & D. Deryakulu (Eds.), *Eğitimde bireysel farklılıklar* (s. 167-194). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Başaran, İ. E. (2005). *Eğitim psikolojisi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Bayraktar, M. F. (2008). Hafızlık eğitiminin geleneksel yöntemleri ve kur'an kursları. İçinde T. Namlı (Ed.), *X. Kur'an sempozyumu (Kur'an ve eğitim)* (ss. 117-138). Fcr Yayınları.
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi*. Siyasal Kitabevi.
- Bloom, B. S. (1998). *İnsan nitelikleri ve okulda öğrenme* (Çev. D. A. Özçelik). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bozkurt, N. (1997). Hâfız, *DİA* (s. 74-78). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Bümen, N. T. (2007). Çoklu zeka kuramı ve eğitim. İçinde Ö. Demirel (Ed.), *Eğitimde yeni yönelimler* (s. 1-38). Pegem Akademi Yayınları.
- Cebeci S. & Ünsal B. (2006). Hafızlık eğitimi ve sorunları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4(11), 27-52.

- Coştu, K. (2017). Hafızlık eğitimi veren proje imam-hatiplerde osyantasyon ve müşavirlik hizmeti: istanbul örneği. İçinde İ. Erdem, İ. Aşlamacı, & R. Uçar (Eds.), *Geleceğin inşasında imam hatip okulları* (ss. 65-85). İnönü Üniversitesi Yayınevi.
- Çaylı, A. F. (2005). *Kur'an kursu öğreticilerine göre hafızlık öğretimi ve problemleri (göller bölgesi örneği)*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, K. (2019). Hafızlık eğitimi almış bireylerin benlik saygısı üzerine nitel bir çalışma. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 79-101.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2021). *Hafızlık eğitim programı*. Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Dunn, R. & Jefery, S. B. & Klavas, A. (1996). Öğrenme stilleriyle ilgili araştırmaların taraması (Çev. C. Babadoğan). *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24(2), 603-619.
- Dzulkifli, M. A., & Solihu, A. K. (2018). Methods of qur'ānic memorisation (ḥifz): implications for learning performance. *Intellectual Discourse*, 2(26), 931-947.
- Ekinci, Ü. (2021). *Hafızlık öğrencilerinin mesleki yeterliklerine ilişkin görüşleri üzerine nitel bir araştırma (İstanbul örneği)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- el-Humsî, M. (2014). *Modern usûl ve tekniklerle Kur'an-ı Kerim'i ezberleme ve muhafazası* (Çev. N. İçel). Altın Kalem Yayınları.
- Erden, M. (2014). *Sınıf yönetimi*. Arkadaş Yayınları.
- Ersever, H. (1993). Öğrenilmiş çaresizlik, *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 26(2), 621-632.
- Evans, R. L. (1999). *Jean Piaget insan ve fikirleri* (Çev. Ş. Çiftçiöğlü). Doruk Yayıncılık.
- Fırat, Y. (2007). Kur'an öğretimi ve hafızlık eğitimi üzerine bazı düşünceler. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 560-566.
- Gardner, H. (2021). *Zihin çerçeveleri / Çoklu zeka kuramı* (Çev. E. Kılıç). Alfa Yayınları.
- Göksün, A. N. (2022). *Kur'an kursu öğretici ve öğrencilerine göre proje okullarındaki hafızlığa hazırlık eğitimi (Kayseri örneği)*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gözütok, D. (1990). Etkili öğrenme için strateji geliştirmede öğrenciler yardım. *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 23(2), 687-692.
- Gray, P. (2016). *Çocuğum okulu sevmiyor* (Çev. P. Şiraz). Kuraldışı Yayıncılık.
- Güneş, A. (2020). *Örgün eğitimle birlikte hafızlık*. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Güneyin, H. B. (2019). *Hafızlık sürecinde anne babalara ve eğitimcilere yol haritası*. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü.
- Güntekin, R. N. (2015). *Yeşil gece*. İnkılap Kitabevi.
- Gürel, R. (2019). Cumhuriyet dönemi hafızlık eğitimi literatürü üzerine bir değerlendirme. İçinde C. Osmanoğlu, & Ö. Özbek (Eds.), *Hafızlık eğitimi üzerine araştırmalar* (s. 341-389). Kimlik Yayınları.
- Harman, G., & Çelikler, D. (2012). Eğitimde hazır bulunuşluğun önemi üzerine bir derleme çalışması. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 147-156.
- Kaptan S. (1995). *Bilimsel araştırma ve istatistik teknikleri*. Tekışık Ofset.
- Karasar, N. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım.

- Kaya, D. (2010). Kur'an-ı kerim öğretim yöntemlerinin (hafızlıkta ve yüzünden okumada) geliştirilmesi. İçinde Ş. Karaköse (Ed.), *Etkili din öğretimi* (s. 329-339). Tedef Yayınları.
- Kaya, U., & Gürel, R. (2019). İlahiyat fakültelerinde hafızlık çalışmaları: marmara üniversitesi ilahiyat fakültesi örneği. İçinde C. Osmanoglu & Ö. Özbek (Eds.), *Hafızlık eğitimi üzerine araştırmalar* (s. 247-295). Kimlik Yayınları.
- Korkmaz, M. (2012). *Kur'an kursu öğreticilerinin eğitim öğretim yeterlikleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Korkmaz, M. (2019). Hafızlık eğitiminde bireyi (talebeyi) tanıma. İçinde C. Osmanoglu & Ö. Özbek (Eds.), *Hafızlık eğitimi üzerine araştırmalar* (s. 57-115). Kimlik Yayınları.
- Kuloğlu, R. (2018). *Yönetici görüşlerine göre imam hatip ortaokullarındaki hafızlık projesinin değerlendirilmesi*. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi & Marmara Üniversitesi.
- Kuzgun, Y. (2017). İlgiler. İçinde Y. Kuzgun, & D. Deryakulu (Eds.), *Eğitimde bireysel farklılıklar* (s. 71-94). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Küçükkaragöz, H. (2016). Bilişsel gelişim ve dil gelişimi. İçinde B. Yeşilyaprak (Ed.), *Eğitim psikolojisi* (s. 83-122). Pegem Akademi Yayınları.
- Loras, Ş. (2007). *Kur'an kursu müfredatının çoklu zeka tekniği ile işlenişi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mutçalı, S. (2012). *Arapça-Türkçe sözlük*. Dağarcık Yayınları.
- O'Neil, H. F., Lang, J., Perez, R. S., Escalante, D., & Fox, F. S. (2014). What is cognitive readiness? İçinde Harold F. O'Neil, Ray S. Perez, & Eva L. Baker (Eds.). *Teaching and Measuring Cognitive Readiness*, Springer.
- Oktay, A. (2004). *Yaşamın sihirli yılları: okul öncesi dönem*. Epsilon Yayıncılık.
- Osmanoğlu, C., & Arslan, F. (2019). Hafızlık öğrencilerinin çalışma alışkanlıkları üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (47), 175-232.
- Osmanoğlu, C., & Göksun, A. N. (2019). Hafızlık eğitiminde başarı ve motivasyon. İçinde C. Osmanoglu & Ö. Özbek (Eds.), *Hafızlık eğitimi üzerine araştırmalar* (s. 117-201). Kimlik Yayınları.
- Öncül, R. (2000). *Eğitim ve eğitim bilimleri sözlüğü*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Özbek, Ö. (2015/2). Dünyada hafızlık yöntem örnekleri. *bilimname*, 183-209.
- Özbek, Ö. (2019). Çoklu zekâ uygulamaları ve hafızlık eğitimi. İçinde C. Osmanoglu & Ö. Özbek (Eds.), *Hafızlık eğitimi üzerine araştırmalar* (s. 203-246). Kmlık Yayınları.
- Özdemir, S., & Çaylı, A. F. (2021). Kur'an kursu öğreticilerine göre hafızlık öğrfetimi ve problemleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*(119), 23-69.
- Özler, H. K. (2019). *Diyanet İşleri Başkanlığı hafızlık eğitim programı hakkında öğretmen ve öğrenci görüşleri (Konya ili örneği)*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Palmer, S. (2021). *Zehirlenen çocukluk modern dünyanın çocuklar üzerindeki zararlı etkileri* (Çev. Ö. Ç. Aksoy). İletişim Yayınları.
- Pazarbaşı, E. (2020). *Taşcıoğlu Hafız Okulu*. Erkam Yayınları.

- Pressey, S. L., & Robinson, F. P. (1991). *Psikoloji ve yeni eğitim* (Çev. H. Tan). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Senemoğlu, N. (1997). *Gelişim öğrenme ve öğretim*. Ertem Matbaacılık.
- Slavin, R. E. (2013). *Eğitim Psikolojisi* (Çev. G. Yüksel). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şağban, V. (2012). Hafızlıkta hafızlık aday sürecinin önemi. İçinde Ş. Göksu (Haz.) *Cami merkezli din eğitimi, yecder II. ulusal din görevlileri sempozyumu tebliğleri (09 Nisan 2011 - İstanbul)* (s. 247-263). Yecder.
- Şahin, H. (2011). Başlangıcından günümüze kadar İslam coğrafyasında hafızlık tedrisatı. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6(2), 199-220.
- Şahinel, M. (2007). Etkin öğrenme. İçinde Ö. Demirel (Ed.), *Eğitimde yeni yönelişler* (ss. 149-165). Pegem Akademi Yayınları.
- Şalgamcı, A. (2019). Hafızlığın öğrencinin gelişimine katkıları. İçinde C. Osmanoğlu, & Ö. Özbek (Eds.), *Hafızlık eğitimi üzerine araştırmalar* (ss. 297-339). Kimlik Yayınları.
- Şekerci, A. (2021). *Hafızlık eğitiminde Kur'an kursu terki*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şimşek, A. (2017a). Öğrenme biçimi. İçinde Y. Kuzgun & D. Deryakulu (Eds.), *Eğitimde bireysel farklılıklar* (s. 95-136). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şimşek, A. (2017b). Önbilgi. İçinde Y. Kuzgun, & D. Deryakulu (Eds.), *Eğitimde bireysel farklılıklar* (s. 137-165). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tahir, K. (2006). *Köyün kamburu*. İthaki Yayınları.
- Temel, N. (2007). Kur'an talimi ve hafızlık eğitimi. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*(18), 35-60.
- Tuğlacı, P. (1979). *Okyanus ansiklopedik sözlük* (Cilt II). Cem Yayınevi.
- Tuncel, E. (2022/1). Örgün eğitim eşliğinde hafızlık deneyimine dair nitel bir araştırma: İlk Emir Koleji örneği. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 233-261.
- Uğur, E. (2019). *İdareci, öğretici ve öğrenci görüşlerine göre örgün eğitimle birlikte hafızlık uygulamasının değerlendirilmesi*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yenilmez, K., & Kakmacı, Ö. (2008). İlköğretim yedinci sınıf öğrencilerinin matematikteki hazır bulunuşluk düzeyi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16(2), 529-542.
- Yeşilyaprak, B. (2015). *21. yüzyılda eğitimde rehberlik hizmetleri - gelişimsel yaklaşım*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yıldırım A. & Şimşek H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

YENİ SONDAJLAR IŞIĞINDA ÇİNE TEPECİK HÖYÜĞÜ'NÜN PALEOCOĞRAFYA VE JEOARKEOLOJİSİ (ÇİNE – AYDIN)

 Rifat İLHAN^a

 Aylin KARADAŞ^b

 Serdar VARDAR^c

 Ertuğ ÖNER^d

Özet

Batı Anadolu'da Çine ilçesinin 5 km batısında yer alan Tepecik Höyüğü, dönemin işlek ticaret güzergahları üzerinde önemli bir konumdadır. Bu çalışma, höyüğün doğal çevresinin anlaşılması için kazı ekibince yapılan davet üzerine yapılmıştır. Tepecik Höyüğü ve çevresinin paleocoğrafya ve jeoarkeolojik özelliklerini belirlemek amacıyla delgi sondaj yöntemi ile yapılan çalışmalar 2018 yılından başlamıştır. Sonuçlar 2018 ve 2022 yaz sezonlarının verilerinin birlikte değerlendirilmesine dayanmaktadır. 2022 yılı sondajları höyüğün doğusundaki sulak alanın (art bataklık / göl) batı yönünde ilerlemediği, höyük doğusunda kuzey-güney doğrultulu olduğu ve güneye doğru derinliğinin ve genişliğinin arttığı izlenimi vermiştir. Höyüğün, batıya Çine çayına doğru uzanan bir anakaya sırtı ucunda bulunduğu, yerleşimin höyük merkezinde yer yer anakayanın, batıya doğru ise kırmızı killi kolüvyal (birikinti konisi) birimlerin üzerinden başladığı kesin bir şekilde ortaya konmuştur. Höyüğün sınırlarının kuzeydoğuda ÇTH-2022-02, kuzeybatıda ÇTH-2022-04, güneybatıda ÇTH-2022-05 sondaj yerlerine kadar uzandığı ve bu noktalarda bugünkü yüzeyden 8 - 8,25 m derinden itibaren yerleşimin var olduğu gözlenmiştir

Anahtar Kelimeler: Tepecik Höyük, Çine Ovası, Paleocoğrafya, Jeoarkeoloji

PALEOGEOGRAPHY AND GEOARCHEOLOGY OF ÇİNE TEPECİK MOUND IN THE LIGHT OF NEW DRILLINGS (ÇİNE – AYDIN)

Abstract

Tepecik Mound, located 5 km west of Çine district in Western Anatolia, has an important position on the busy trade routes of the period. This study was carried out at the invitation of the excavation team in order to understand the natural environment of the mound. In order to determine the paleogeographic and geoarchaeological features of Tepecik Mound and its surroundings, the studies carried out with the core drilling method started in 2018. The results are based on the combined evaluation of 2018 and 2022 summer

^a Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, rifatcoğrafya@gmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, aykapsiz@gmail.com

^c Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, serdarvardar@yahoo.com

^d Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, ertug.oner@ege.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 24.10.2022, Makale Kabul Tarihi: 19.12.2022

season data. The drillings in 2022 gave the impression that the wetland (art marsh / lake) to the east of the mound did not extend towards the west, that it oriented north-south to the east of the mound and that its depth and width increased towards the south. It has been clearly established that the mound is located on the edge of a bedrock ridge extending westward towards the Çine Stream, and that the settlement begins over the bedrock in the center of the mound and over the red clayey colluvial (deposit cone) units to the west. It was determined that the borders of the mound extended to the drilling sites of ÇTH-2022-02 in the northeast, ÇTH-2022-04 in the northwest, and ÇTH-2022-05 in the southwest, and that the settlement began 8 - 8.25 m below the present surface.

Keywords: Tepecik Mound, Çine Plain, Paleogeography, Geoarchaeology

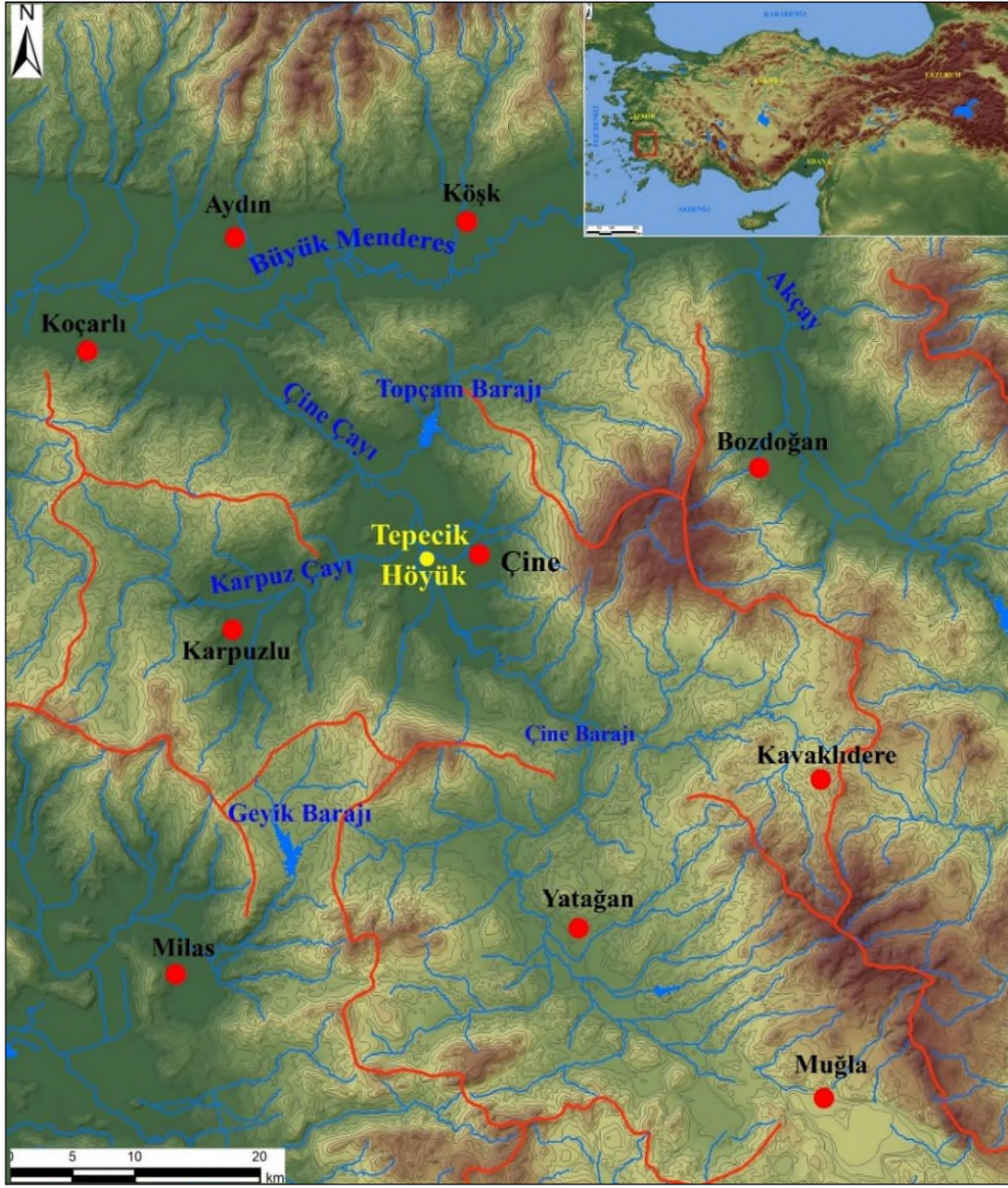
Giriş

Çine Ovası'nın doğu kenarındaki Çine (Marsyas) İlçe merkezinin 5 km batısında bulunmaktadır (Şekil 1). 1995 yılında Prof. Dr. Engin Akdeniz başkanlığında yürütülen Büyük Menderes Ovası ve çevresi yüzey araştırmaları kapsamında Tepecik Höyüğü'nü konu alan ilk çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Höyük ve çevresinde 2001 yılında Prof. Dr. Sevinç Günel'in başkanlığında yüzey araştırması yapılmış ve 2004 yılından itibaren kazı çalışmaları başlamıştır (Günel, 2006a, 2006b, 2007, 2008, 2013, 2014a, 2014b, 2015).

Tepecik Höyüğü'nün bulunduğu Çine Depresyonu KB-GD doğrultusunda uzanmakta ve kuzeyde Bahçearası Boğazı ile B-D doğrultusunda uzanan Büyük Menderes Depresyonu'na bağlanmaktadır. Çine Depresyonu, Çine Çayı'nın taşıdığı alüvyonlarla çevredeki yamaçlardan gelen kolüvyal materyalin birikim alanıdır (Şekil 1; Şekil 2). Diğer bir deyişle alüvyal dolguların oluşum ve şekillenmesi büyük ölçüde Çine Çayı'nın kontrolindedir. Depresyonun etek bölümlerinde çevredeki yüksek kesimlerden taşınan kolüvyal malzemelerin oluşturduğu birikinti koni-yelpazelerinin birleşmesiyle oluşan etek düzlükleri yer alır (Şekil 1; Şekil 2).

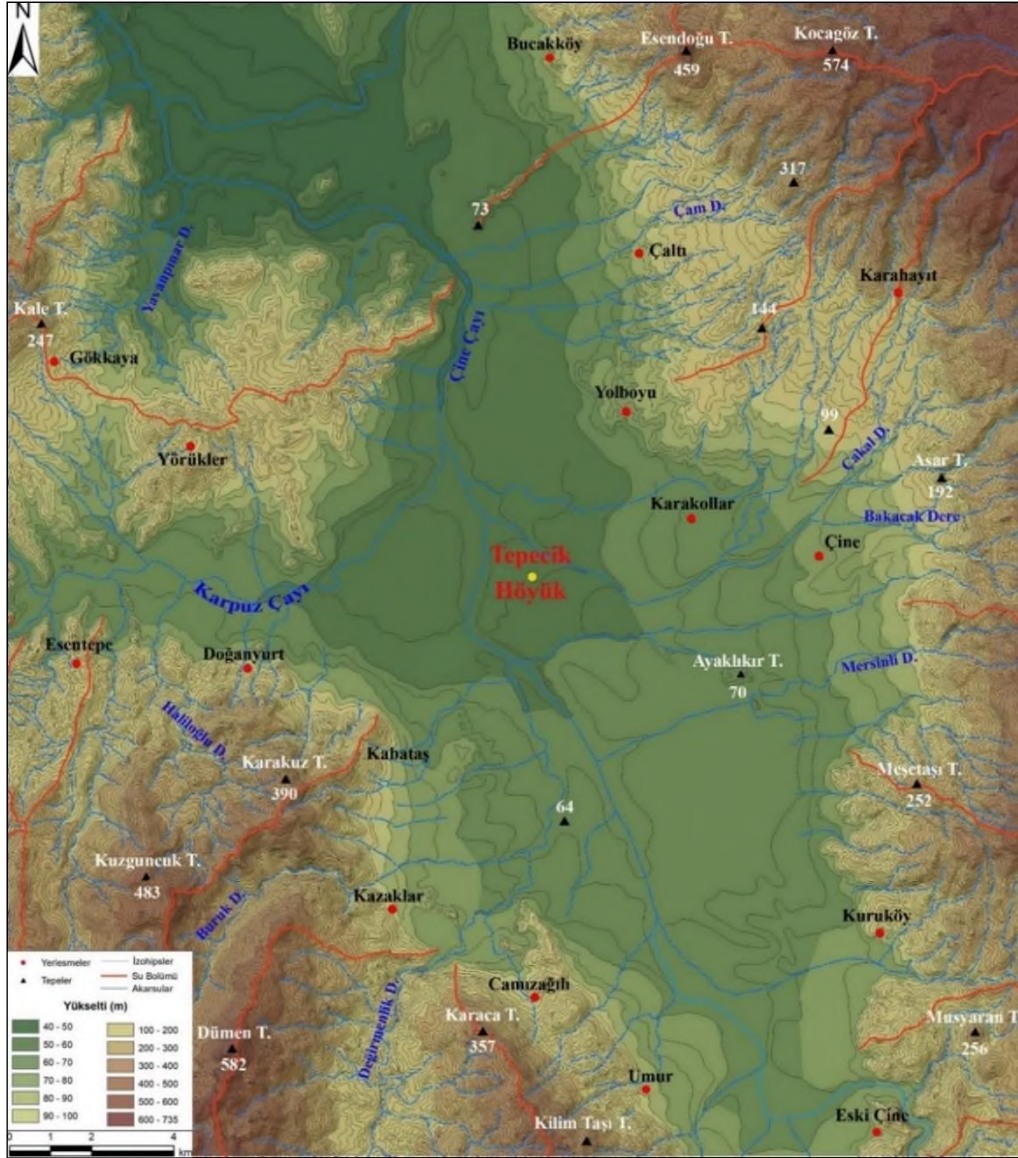
Çine Tepecik Höyüğü'nün jeoarkeolojik ve çevresinin paleocoğrafya özelliklerinin araştırılması amacıyla höyük ve çevresinde 2018 yılı yaz başlayan çalışmalarımıza, 2022 yılı yaz döneminde yeni delgi sondajlarla devam edilmiştir (Şekil 3; Tablo 1). Höyükte ilk yerleşimin Geç Neolitik-Erken Kalkolitik dönemde başladığı düşünüldüğünde, arada geçen süreden bugüne kadar doğal çevresindeki değişmelerin belirlenmesi önemlidir.

Çine Ovası ve höyük çevresindeki alüvyon katmanları doğal çevre değişmelerinin izlerini barındırmaktadır. Bu nedenle alandaki doğal çevre değişmelerini ortaya koymak amacıyla höyük ve çevresinde 26 noktada gerçekleştirilen delgi sondajlara ek olarak, özellikle soru işaretlerinin bulunduğu noktalarda 2022 yılında yeni 6 delgi sondaj gerçekleştirilmiştir (Tablo 1; Şekil 3). Bu çalışmada Tepecik Höyüğü ve çevresinde 2022 yaz döneminde gerçekleştirilen delgi sondaj yöntemli çalışmalarımızın ilk sonuçları önceki dönemdeki çalışmalarımızla birlikte değerlendirilerek sunulmuştur.

Şekil 1. Çine Ovası ve Tepecik Höyüğü'nün lokasyonu.

Şekil 2. Çine Ovası ve yakın çevresinin hipsometri haritası.

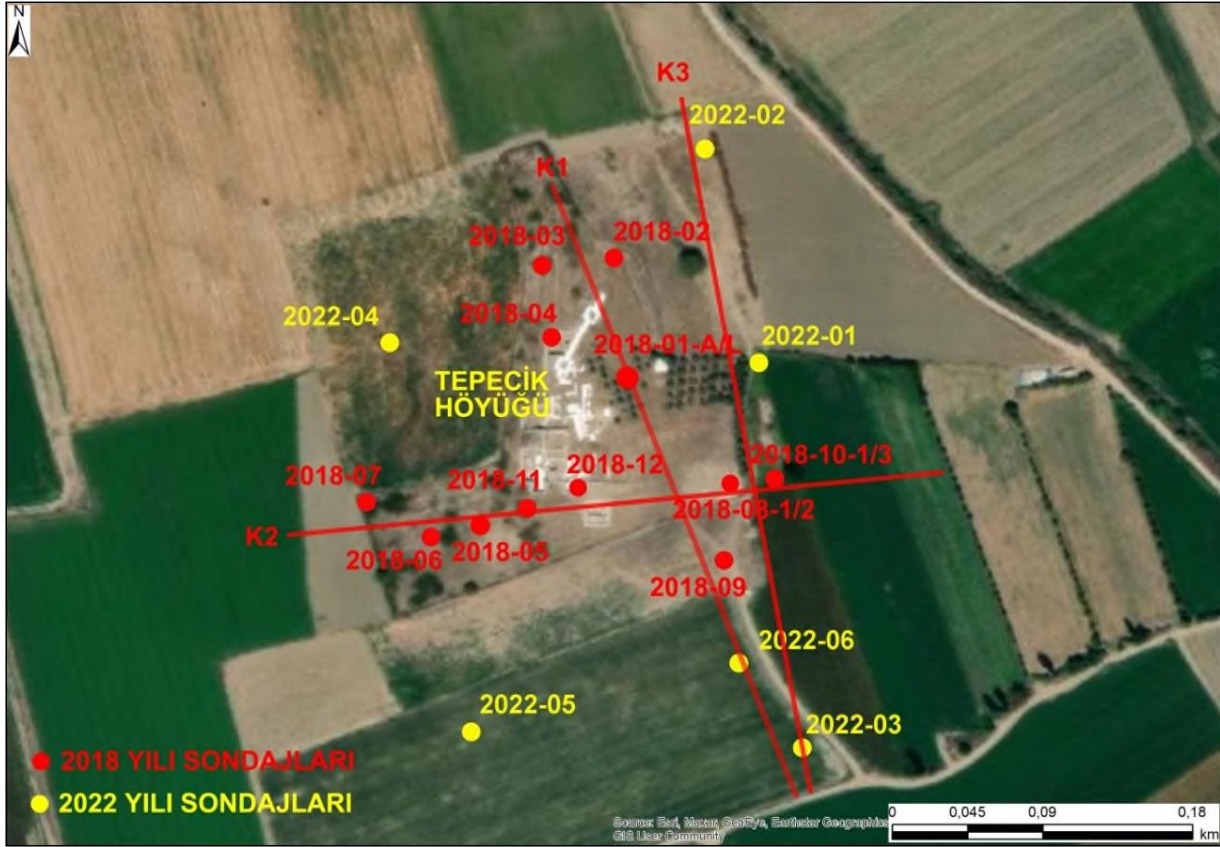
A. MATERYAL VE YÖNTEM

Höyük ve çevresinde gerçekleştirilen delgi sondajlar Ege Üniversitesi Coğrafya Bölümü'ne ait farklı özellikteki ekipmanlar kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Benzin motorlu çakma makinesi (Atlas Copco, Cobra Mk1) ile zemin özelliğine göre çapları 3,6 cm, 5 cm ve 6 cm arasında değişen 1 metrelik yarı açık uçlar zemine çakılmış, uçlar içine alınan sedimanlar yine benzin motorlu hidrolik çekme makinesi ile yukarıya çekilerek sondajlar gerçekleştirilmiştir. 2022 yılında gerçekleştirilen sondajların derinlikleri 7,85 m ile 12,60 m arasında değişmektedir (Tablo 1; Şekil 3).

Tablo 1. Çine Tepecik Höyüğü çevresinde yapılan alüvyon delgi sondajlarına ait bilgiler.

Sondaj No	Genel No	X	Y	Z	Sondaj Derinliği (cm)	Dip Yükseltisi (cm)
ÇTH - 2018 - 01-A	ÇTH - 01	589366,32	4163022,06	59,92	140	58,52
ÇTH - 2018 - 01-B	ÇTH - 02	589358,43	4163018,80	59,81	120	58,61
ÇTH - 2018 - 01-C	ÇTH - 03	589358,43	4163023,42	59,92	100	58,92
ÇTH - 2018 - 01-D	ÇTH - 04	589362,51	4163018,53	59,79	100	58,79
ÇTH - 2018 - 01-E	ÇTH - 05	589361,70	4163022,61	59,84	100	58,44
ÇTH - 2018 - 01-F	ÇTH - 06	589363,06	4163026,14	59,78	110	58,68
ÇTH - 2018 - 01-G	ÇTH - 07	589353,54	4163034,02	59,72	120	58,52
ÇTH - 2018 - 01-H	ÇTH - 08	589359,52	4163039,73	59,75	265	57,1
ÇTH - 2018 - 01-I	ÇTH - 09	589364,96	4163043,26	59,85	275	57,1
ÇTH - 2018 - 01-J	ÇTH - 10	589361,97	4163056,58	59,75	65	49,1
ÇTH - 2018 - 01-K	ÇTH - 11	589358,71	4163066,91	59,75	70	59,05
ÇTH - 2018 - 01-L	ÇTH - 12	589353,27	4163078,33	57,8	70	57,1
ÇTH - 2018 - 02	ÇTH - 13	589346,29	4163093,62	57,59	300	54,59
ÇTH - 2018 - 03	ÇTH - 14	589314,00	4163091,27	57,38	700	50,38
ÇTH - 2018 - 04	ÇTH - 15	589318,37	4163049,23	54,15	240	51,75
ÇTH - 2018 - 05	ÇTH - 16	589310,30	4162964,15	57,7	555	52,15
ÇTH - 2018 - 06	ÇTH - 17	589258,85	4162948,68	57,27	800	49,27
ÇTH - 2018 - 07	ÇTH - 18	589233,29	4162969,19	57,26	970	47,56
ÇTH - 2018 - 08	ÇTH - 19	589405,81	4162988,36	58,93	140	57,53
ÇTH - 2018-08-02	ÇTH - 20	589410,18	4162989,03	58,93	290	56,03
ÇTH - 2018 - 09	ÇTH - 21	589398,41	4162948,01	58,23	345	54,78
ÇTH - 2018 - 10	ÇTH - 22	589422,29	4162991,73	56,96	300	53,96
ÇTH - 2018 - 10-2	ÇTH - 23	589414,89	4162990,38	56,98	1100	45,98
ÇTH - 2018 - 10-3	ÇTH - 24	589430,02	4162993,41	56,98	120	55,78
ÇTH - 2018 - 11	ÇTH - 25	589342,92	4162972,22	58,36	480	53,56
ÇTH - 2018 - 12	ÇTH - 26	589349,31	4162982,98	57,78	170	56,08
ÇTH - 2022 - 01	ÇTH - 27	589417,30	4162971,10	57,03	785	49,18
ÇTH - 2022 - 02	ÇTH - 28	589388,67	4163081,77	57,22	1060	46,62
ÇTH - 2022 - 03	ÇTH - 29	589443,71	4162795,10	57,62	1260	45,02
ÇTH - 2022 - 04	ÇTH - 30	589245,72	4162970,77	56,93	900	47,93
ÇTH - 2022 - 05	ÇTH - 31	589293,00	4162786,88	57,36	850	48,86
ÇTH - 2022 - 06	ÇTH - 32	589404,02	4162850,58	57,76	850	49,26

Höyüğün doğusunda varlığı daha önceki dönemde belirlenen sulak alanın dağılışını belirlemek amacıyla yeni sondajlar bu alanda planlanmıştır. Ancak doğu bölümdeki tarlaların çalışma döneminde ekili olması nedeniyle, kuzeydoğu ve güneydoğudaki sondajlar yapılabilmektedir (Şekil 3). Bunun yanında höyüğün kapladığı yayılış alanını daha net belirlemek için de kuzeybatı ve güneybatıda iki sondaj yapılmıştır. Sondajlar, önceki dönemlerde olduğu gibi Çine Tepecik Höyüğü ve yapıma sırası belirtecek şekilde (ÇTH - Yıl – Sondaj No) kısaltılarak kullanılmıştır (Tablo 1).

Şekil 3. Çine Tepecik Höyük ve çevresinde yapılan alüvyon delgi sondajlarının konumu ve kesit yerleri (Öner vd., 2019; İlhan vd., 2019'dan düzenlenmiştir).

2022 yılında gerçekleştirilen sondajlardan alınan sediman örnekleri önümüzdeki dönemde laboratuvar analizleri (sedimentolojik ve paleontolojik analizler) ile incelenecektir. Aşağıda arazi çalışmaları sırasındaki ilk gözlemlere göre yapılan yorumlara göre sondajların ortamları kısaca açıklanmış (Tablo 1; Şekil 4, 5, 6, 7, 8, 9), önceki kesitler yeni sondajlarla revize edilmiş ve yeni kesitler hazırlanmıştır (Şekil 11, 12, 13). Aynı şekilde geçen dönem höyüğün doğusunda yapılan ve sulak ortamın belirlendiği ÇTH 10-2 numaralı sondaj sedimanları içindeki makro-mikrofosiller incelenmiş ve elde edilen paleontolojik sonuçlar yeni sondajlarla birlikte değerlendirilmiştir (Şekil 10).

Höyükteki çalışmaları sırasında rastlanılan ve üzeri kapalı bir şekilde korunan Santorini (Thera) volkanına ait kül katmanına 2018 yılındaki ÇTH-2018-11 nolu sondajımızın 3. metresinde höyük toprağı (kültür katmanı) içerisinde ulaşılmıştır (Öner vd., 2019; İlhan vd., 2019). Bu seviyeden alınan kül örneğinin element analizleri yapılmış ve referans olarak alınan Santorini (Thera) Volkanı'nın Minoan patlamasına ait örneğin element sonuçları ile uyumlu bir sonuç vermiştir (Sullivan, 1988, 1990; Vardar & Öner, 2016; Tablo 2).

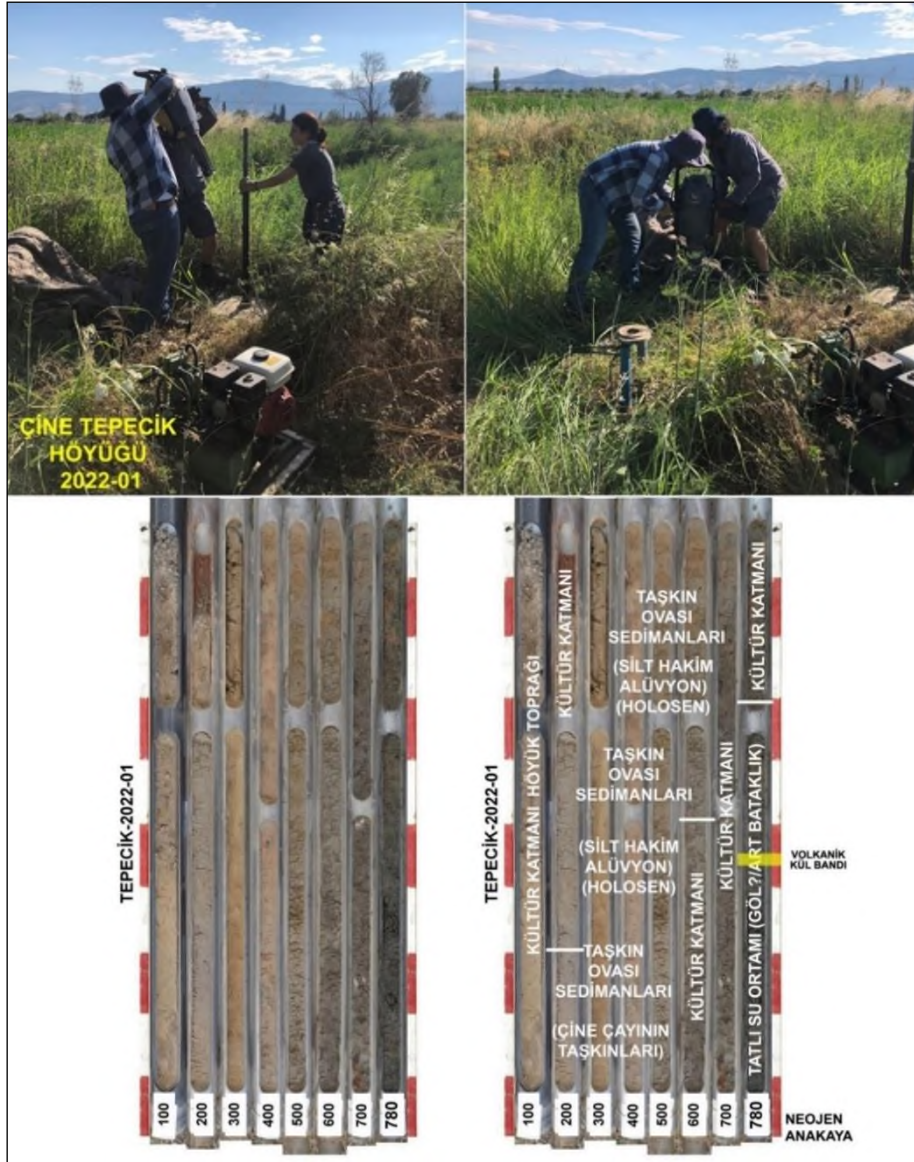
Tablo 2. Çine Tepecik Höyük tephra örneklerinin element analizi.

Örneğin Lokasyonu	Elementler (%)										
	SiO ₂	TiO ₂	Al ₂ O ₃	FeO	MnO	MgO	CaO	Na ₂ O	K ₂ O	Cl	F
Tepecik Höyük	73,95	0,44	13,72	2,08	0	0,29	1,25	4,32	3,19	0,2	0,2
Referans (Santorini)	74,92	0,21	12,94	2,09	0	0,3	1,28	4,86	3,4	0	0

B. ÇİNE TEPECİK HÖYÜĞÜ 2022 YILI SONDAJLARI

1. ÇTH 2022-01 (ÇTH-27) Sondajı

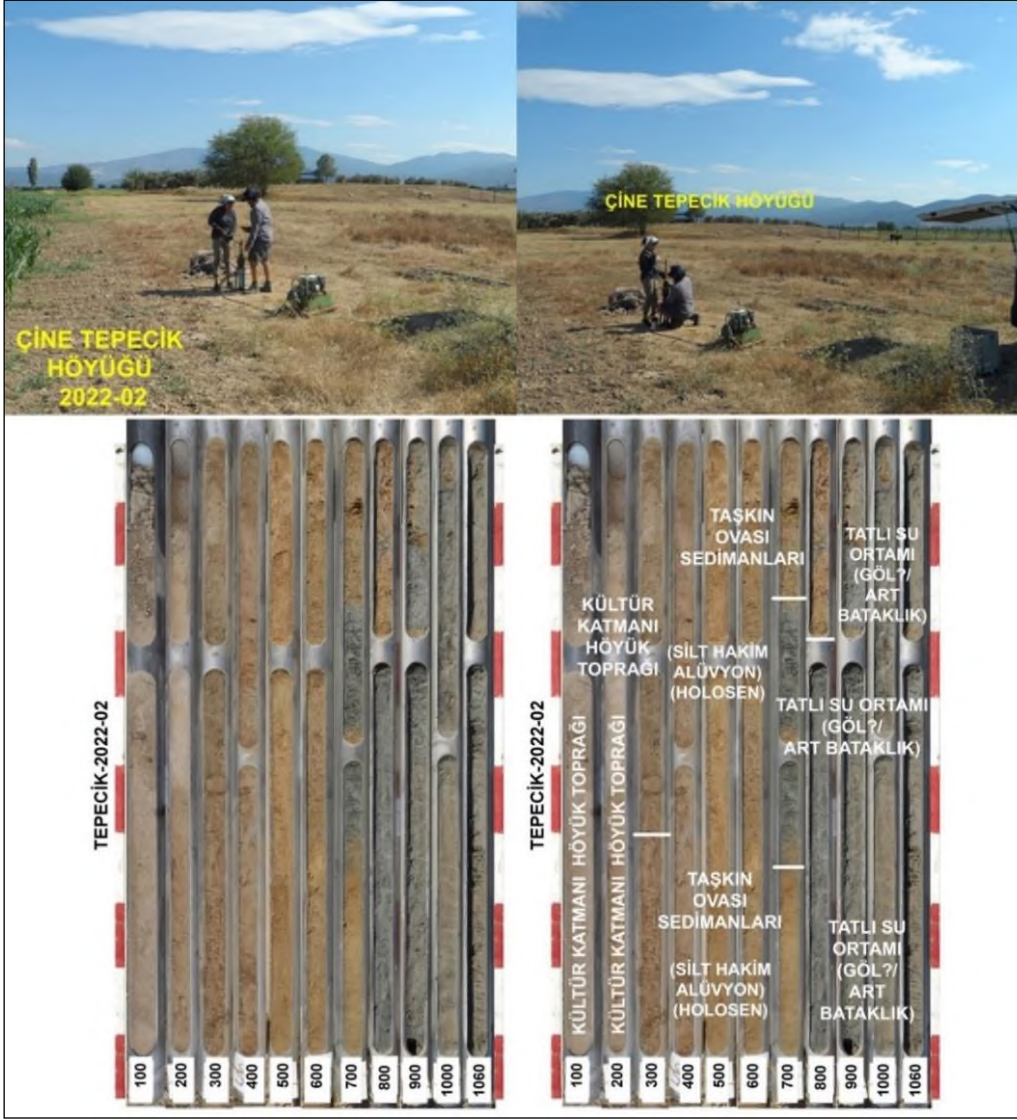
Tepecik Höyüğü'nün doğusunda, ÇTH 2018-10-2 sondajının kuzeyinde, çitlerin dışında yapılan ÇTH 2022-01 (ÇTH 27) sondajı 7,85 m derinliğinde olup bu derinlikte yeşilimsi renkli Neojen (Miyosen) anakaya ayrılmış yüzeyi altındaki sert anakaya tabakasında kalınmıştır (Tablo 1; Şekil 3; Şekil 4). Sondajın yüzeyden itibaren 1,7 m'lik kısmı höyük toprağının oluşturduğu kültür katmanından oluşur. Sondajın 5,5 m'ye kadar olan sonraki 4 m'lik bölümü ise nispeten steril (seramik kırıntısız) silt boyu sedimanın hâkim olduğu Taşkın ovası sedimanlarından (Holosen alüvyonları) oluşmuştur. Sondajın yüzeyden 5,5 m'sinden itibaren içinde iri tuğla ve seramik parçalarının olduğu höyük toprağından oluşan kültür katmanına girilmiş ve bu birim 7,12 m'ye kadar devam etmiştir. 7,12-7,8 m'leri arasında yeşilimsi-gri silt-kil çamurundan oluşan su ortamına geçilmiştir. 7,35 - 7,37 m'ler arasında ince bant şeklinde olası bir volkanik kül birimi geçilmiştir. 7,8 - 7,85 m'lerde ise yeşilimsi Neojen (Miyosen) anakayaya ulaşılmıştır (Şekil 4).

Şekil 4. Çine Tepecik Höyüğü'nün doğusunda, çitlerin hemen dışında, ÇTH 2018-10 sondajlarının kuzeyinde yapılan ÇTH 2022-01 numaralı sondaja ait sedimanlar ve yansıttıkları ortamlar.

2. ÇTH 2022-02 (ÇTH-28) Sondajı

Tepecik Höyüğü'nün kuzeydoğusunda, ÇTH 2022-01 sondajının kuzeyinde, çitlerin dışında yapılan ÇTH 2022-02 (ÇTH 28) sondajı, gri renkli silt-kil çamuru devam ederken 10,6 m derinlikte olasılıkla Neojen (Miyosen) anakaya olabilecek sert bir birimde son bulmuştur (Tablo 1; Şekil 3; Şekil 5). Yüzeyden itibaren 2,6 m derinliğe kadar seramik parçalarının olduğu höyük toprağından oluşan kültür katmanı devam etmiştir. Bunun altında 6,25 m'ye kadar silt hâkim taşkın ovası sedimanları, 6,25-6,65 m arası gri silt-kil çamuru ile temsil edilen sulak ortam, sonra tekrar 7,3 m'ye kadar taşkın ovası sedimanları devam etmiştir. 7,3 m'den sondaj sonu olan 10,6 m derinliğe kadar ise gri renkli kil-silt çamuru ile belirginleşen sulak alan yer almıştır (Şekil 5).

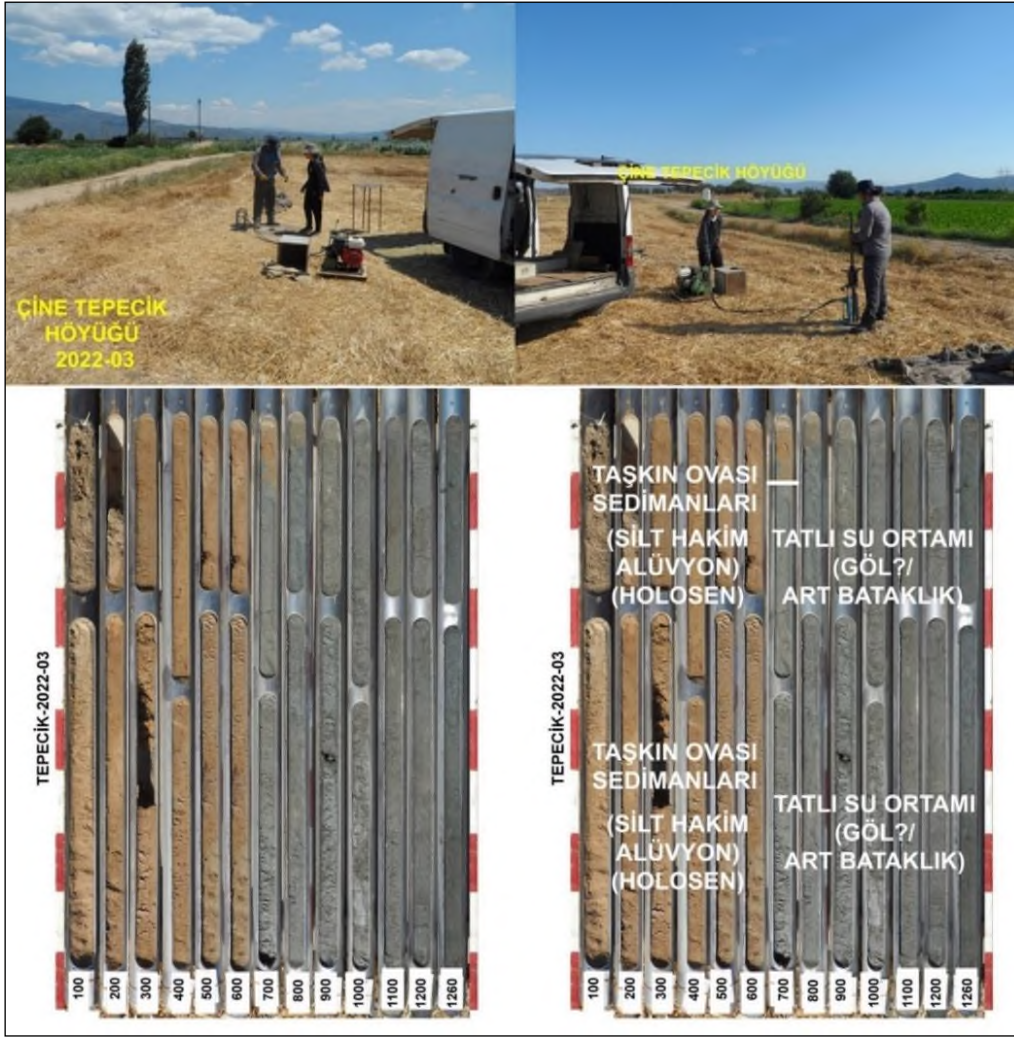

Şekil 5. Çine Tepecik Höyüğü'nün kuzeydoğusunda, çitlerin dışında, ÇTH 2022-01 Sondajının kuzeyinde yapılan ÇTH 2022-02 numaralı sondaja ait sedimanlar ve yansıtıkları ortamlar.

3. ÇTH 2022-03 (ÇTH-29) Sondajı

Tepecik Höyüğü'nün kuzeydoğusunda, ÇTH 2022-01 sondajının güneyinde, çitlerin dışında höyüğe ayrılan toprak yolun batı kenarında yapılan ÇTH 2022-03 (ÇTH 29) sondajı, 12,6 m derinliğe kadar devam etmiş ve gri renkli silt-kil ve oranı artan ince kum çamurlarında son bulmuştur (Tablo 1; Şekil 3; Şekil 6). Sondaj boyunca ilk gözlemlere göre höyük toprağı ya da seramik vb. kültürel buluntuya rastlanılmamış, steril bir şekilde sondaj sedimanları devam etmiştir. Yüzeiden itibaren 6,1 m'ye kadar kahve renkli ince kum-silt ve kil boyu hâkim taşkın ovası sedimanları devam etmiştir. Sondajın 6,1 m'si ile son bulunduğu 12,6 m'ye kadar da gri renkli silt-kil ve çok ince kumlu bol mikâlî tatlı su ortamını temsil eden gastropod kavkı kırıntılarının bulunduğu sedimanlar devam etmiştir. Bu sedimanlar bu alandaki sulak alanın giderek derinleştiğini göstermişlerdir (Şekil 6).

Şekil 6. Çine Tepecik Höyüğü'nün güneydoğusunda, çitlerin dışında, höyüğe doğru ayrılan yolun hemen batısında yapılan ÇTH 2022-03 numaralı sondaja ait sedimanlar ve yansıttıkları ortamlar.

4. ÇTH 2022-04 (ÇTH-30) Sondajı

Tepecik Höyüğü'nün batısı, tel ile çevrili olan alandan yaklaşık 55 metre batıda yapılan ÇTH 2022-04 (ÇTH 30) sondajı, 9 m derinliğe kadar devam etmiş ve 8,75 m'den itibaren başlayan yeşilimsi renkli Neojen (Miyosen) anakayada son bulmuştur (Tablo 1; Şekil 3; Şekil 7). Sondajın yüzeyden itibaren 4,4 m'ye kadar kahve renkli silt-kil, ince kumlu taşkın ovası sedimanlarından oluşmuştur. Bu birim içinde 2,55-4,4 m'ler arasında küçük kırıntılar halinde taşınmış seramik taneleri yer almaktadır. Bu durum, Çine Çayı'nın taşkınları sırasında höyükten de bu yöne malzeme taşındığını göstermiştir. 4,4 m'den itibaren bol seramikli höyük toprağından oluşan kültür katmanına girilmiş ve bu birim 8,25 m'ye kadar devam etmiştir. Bu seviyeden itibaren de kırmızı renkli killi Holosen öncesi birime girilmiştir. Bu birimin yüzeyi, yani yüzeyden itibaren 8,25 m derinlik bu noktada yerleşimin ilk yüzeyini ifade etmektedir. Daha sonraki 8,75-9 m derinlikler arasında, yeşil renkli ince taneli Neojen (Miyosen) anakayayı oluşturan sediman yer almıştır (Şekil 7).

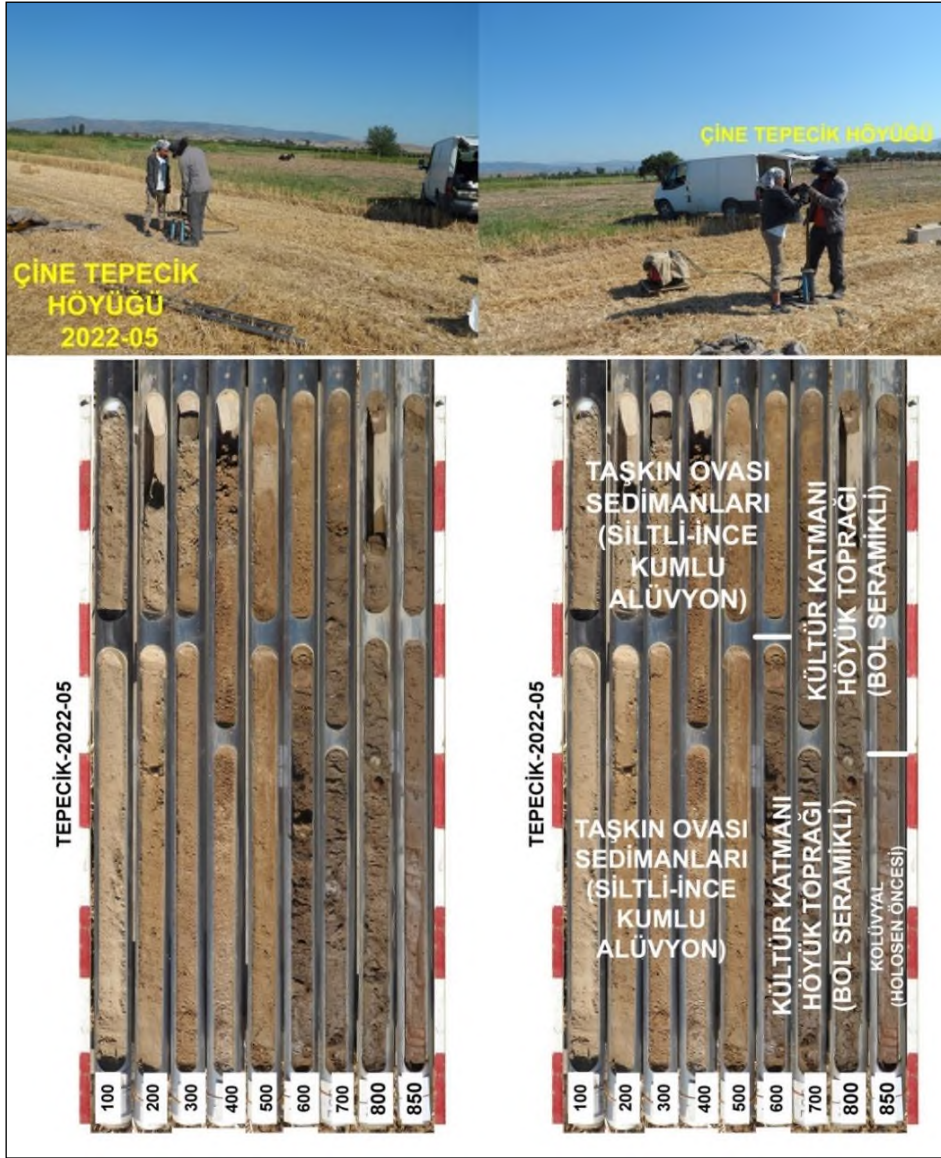

Şekil 7. Çine Tepecik Höyüğü'nün batısında tel ile çevrili sınırdan yaklaşık 55 m batıda yapılan ÇTH 2022-04 numaralı sondaja ait sedimanlar ve yansıttıkları ortamlar.

5. ÇTH 2022-05 (ÇTH-31) Sondajı

Çine Tepecik Höyüğü'nün güneybatısında, tel ile çevrili sınırdan yaklaşık 75 m güneyde yapılan ÇTH 2022-05 (ÇTH 31) numaralı sondajda 8,5 m derine inilmiştir (Tablo 1; Şekil 3; Şekil 8). Yüzeyden itibaren 5,35 m'ye kadar kahve renkli silt-kil ve oranı giderek artan ince kum ve her boy kum katkılı Çine Çayı'nın taşkınları ile taşınıp biriktirilen taşkın ovası birimi oluşturmuştur. Yüzeyden 5,35 m'den itibaren de daha koyu kahve renkli silt ve kil tane boyu hâkim, içinde boyut olarak daha büyük seramik ve tuğla parçalarının bulunduğu höyük toprağından oluşan kültür katmanına girilmiştir. Höyük toprağından oluşan bol seramikli bu birim 8 m'ye kadar devam etmiştir. Yüzeyden 8 m'den itibaren de kırmızı-koyu kahve renkli killi Holosen öncesi birime geçilmiştir. Bu birim de 8,5 m'ye kadar devam etmiştir. Bu birim altında sertleşen zemin nedeniyle sondaja son verilmiştir. Olasılıkla bu seviyeden aşağıda daha sert anakaya bulunmaktadır. Bu noktada da Tarihöncesi Tepecik (Höyük) yerleşiminin 8 m'de kırmızı killi birim üzerinden itibaren başladığı görülmüştür (Şekil 8).

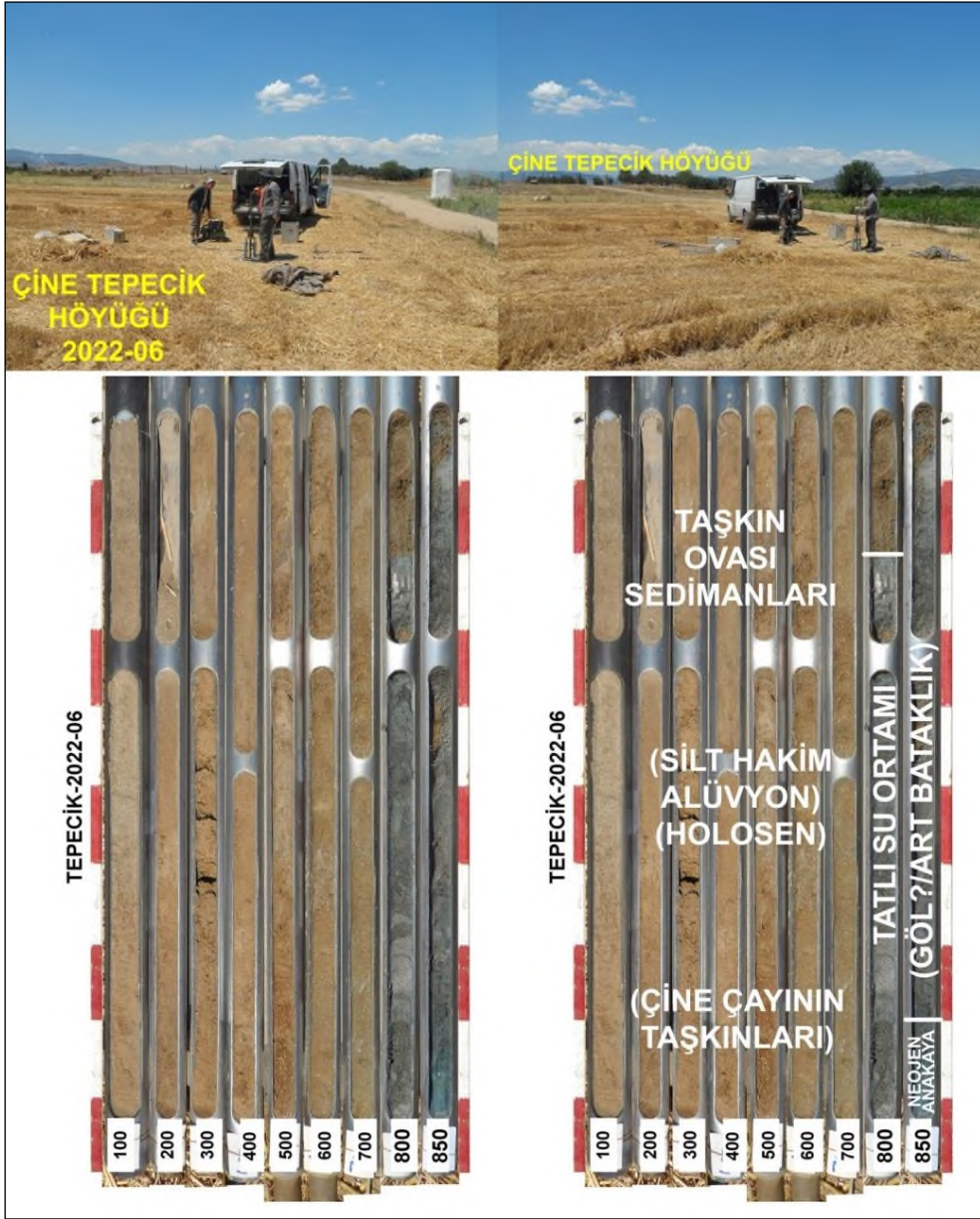

Şekil 8. Çine Tepecik Höyüğü'nün güneybatısında, tel ile çevrili sınırdan yaklaşık 75 m güneyde yapılan ÇTH 2022-05 numaralı sondaja ait sedimanlar ve yansıttıkları ortamlar.

6. ÇTH 2022-06 (ÇTH-32) Sondajı

Çine Tepecik Höyüğü'nün güneybatısında, tel ile çevrili alanın giriş kapısı ile höyüğe dönen yol kavşak noktası arası mesafenin orta noktasında, 2018-09 ve 2022-03 sondaj noktaları arasında yapılan ÇTH 2022-06 (ÇTH 32) numaralı sondajda 8,5 m derine inilmiştir (Tablo 1; Şekil 3; Şekil 9). Bu noktada yüzeydeki çok küçük taşınmış az sayıdaki seramik kırıntısı dışında, sondaj boyunca kültürel bir buluntuya rastlanmamıştır. Yüzeyden 7,2 m derine kadar kahve renkli silt-kil ve ince kum ağırlıklı taşkın ovası sedimanından oluşan birim yer almıştır. Bu birimin hemen altında gri renkli tane boyu giderek kum oranı artan silt-kil ve ince kumlu, su ortamında birikmiş sediman bulunmuştur. Bu kısım 7,2 m ile 8,35 m'ler arasında ve höyüğün doğusundan güneydoğusuna doğru uzanan sulak alanın batı kıyısını

ifade etmektedir. Hemen altta da 8,35 m'den itibaren yeşilimsi renkli ince taneli sert Neojen (Miyosen) anakayaya geçilmiş ve sondaj 8,5 m de son bulmuştur (Şekil 9).

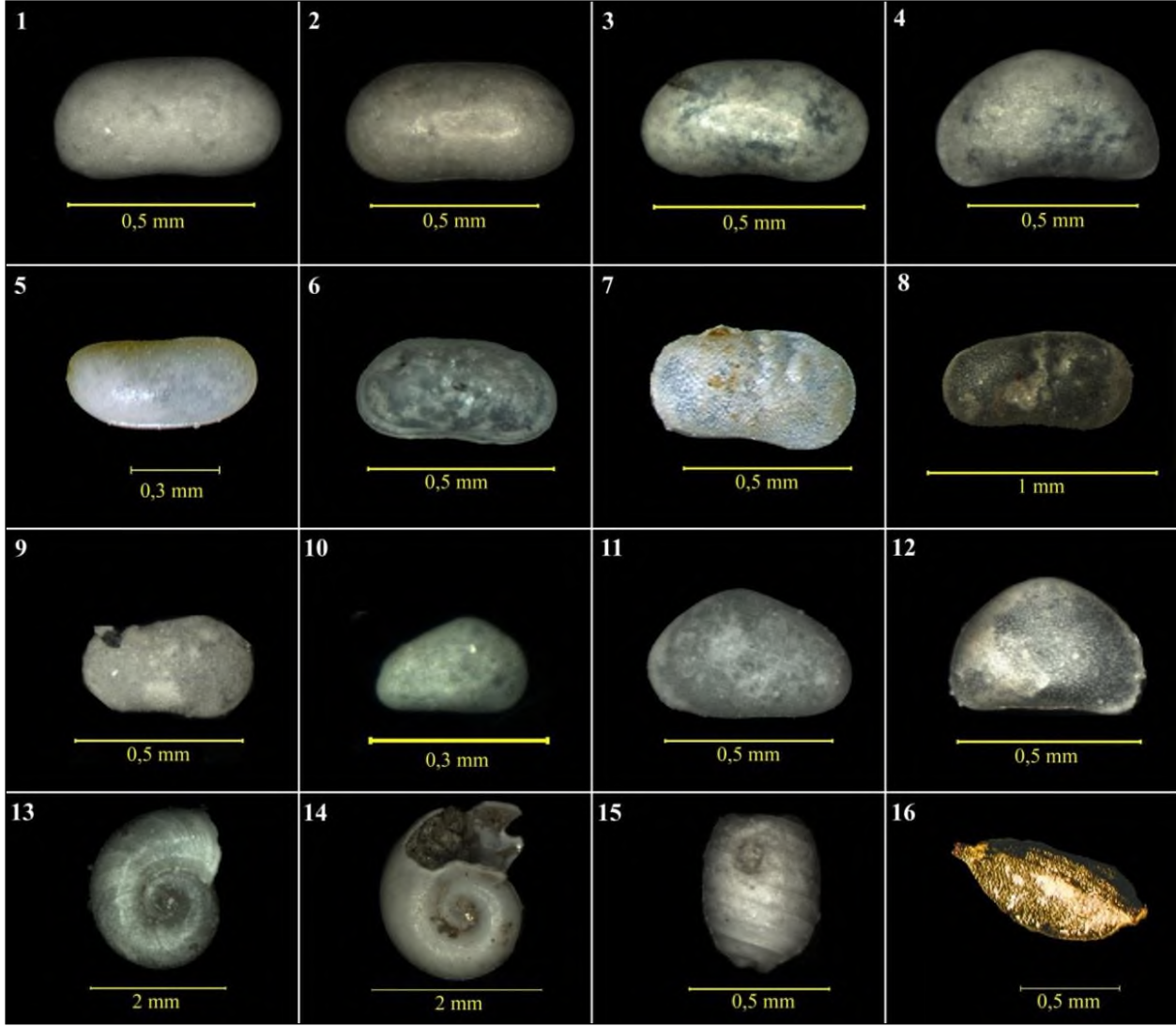
Şekil 9. Çine Tepecik Höyüğü'nün güneydoğusunda, höyüğe ayrılan yolun hemen batısında ÇTH 2018-09 ile ÇTH 2022-03 sondajları arasında yapılan ÇTH 2022-06 numaralı sondaja ait sedimanlar ve yansıttıkları ortamlar.

C. PALEONTOLOJİK ANALİZLER

Tepecik Höyüğü ve çevresinde 2018 yılında gerçekleştirilen sondajlardan alınan sediman örnekleri paleontolojik açıdan ayrıntılı olarak incelenmiştir. Elde edilen paleontolojik bulgular ortam koşullarının belirlenmesinde önemli katkılar sağlamıştır.

ÇTH-2018-10-02 numaralı sondajın farklı seviyelerinden alınan sediman örneklerinin paleontolojik analizleri sonucunda makro ve mikro fosillere ait farklı cins ve türler bulunmuştur (Şekil 10). Bu sondajda gastropodlardan *Valvata* sp.; *Gyraulus* sp.; ile ostrakodlardan *Candona* sp.; *Candona parallela pannonica*; *Eucypris* sp.; *Ilyocypris* sp.; *Ilyocypris gibba*; *Ilyocypris bradyi*; *Pseudocandona compressa*; *Cypridopsis* sp.; baskın fosiller olarak belirlenmiştir (Şekil 10). Özellikle ostrakod cins ve türlerinin özellikleri ÇTH-2018-10-02 numaralı sondajın gerçekleştirildiği bu alanda tatlı su ortamının varlığını gösteren indikatör (gösterge) fosillerdir (İlhan vd., 2022).

Şekil 10. Tepecik Höyük 2018-10-02 numaralı sondajda bulunan baskın fosiller (İlhan vd., 2022).

1.*Candona* sp.; 2.*Candona parallela pannonica*; 3.*Pseudocandona* sp.; 4.*Pseudocandona compressa*; 5.*Candona parallela pannonica*; 6.*Ilyocypris* sp.; 7.*Ilyocypris gibba*; 8. *Ilyocypris bradyi*; 9. *Ilyocypris* sp.; 10.*Eucypris* sp.; 11.*Eucypris* sp.; 12.*Cypridopsis* sp.; 13.*Gyraulus* sp.; 14.*Valvata* sp.; 15. *Chara oogonium*; 16. Bitki tohumu.

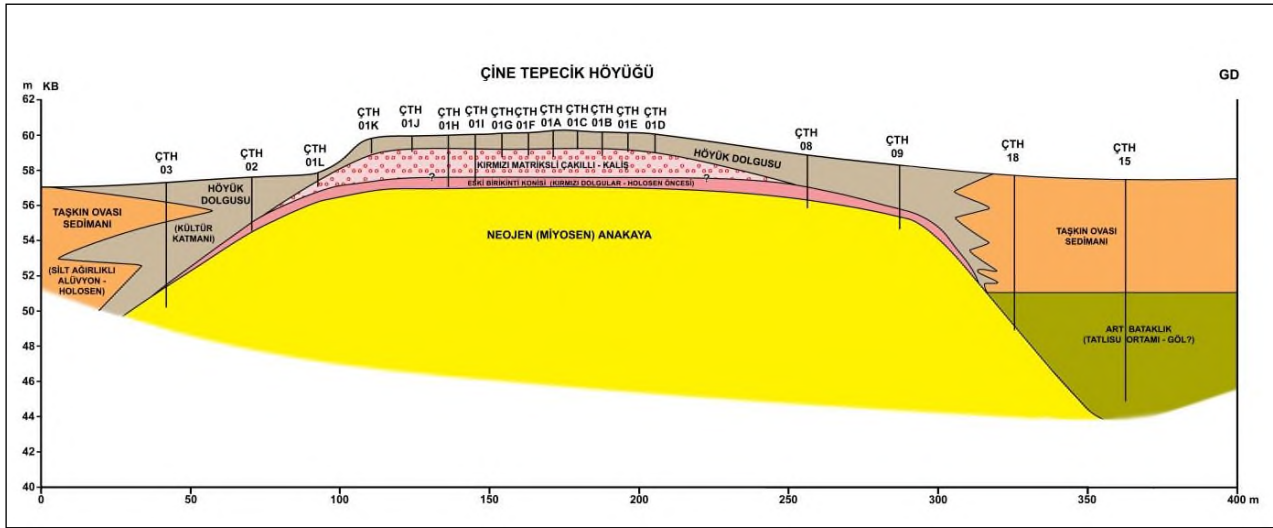

ÇTH-2018-10-02 numaralı sondajdan alınan sediman örneklerinin hem sedimantolojik hem de paleontolojik analiz sonuçları höyüğün doğu kesiminde bir su ortamının varlığını göstermektedir (Şekil 10, 11, 12, 13, 14). Söz konusu bu su ortamı art bataklık olarak yorumlanmıştır (Şekil 11, 12, 13, 14). Bununla beraber höyüğün doğu tarafında yapılan 2022 yılındaki yeni sondajlar ile bu su ortamının özellikleri (büyüklüğü, derinliği vb.) daha net olarak belirlenmiştir (Şekil 14). Ancak kesin olarak bu ortamın kapladığı alan ve derinliğini anlamak için yeni sondajların yapılması gerekmektedir. Bu çalışma döneminde yeni yapılan sondajların da farklı seviyelerinden sediman örnekleri alınmıştır. Alınan örneklerin paleontolojik analizleri önümüzdeki dönemde ayrıntılı bir şekilde yapılacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Tepecik Höyüğü (Çine) ve çevresinde 2022 yaz döneminde gerçekleştirilen delgi sondaj yöntemli çalışmalarımızın ilk sonuçlarını alanda 2018 yılından beri devam eden çalışmalarımızla birlikte değerlendirilerek bu çalışmada sunulmuştur. Özellikle höyüğün doğusundaki sulak alanı daha iyi incelemek, anlamak ve höyüğün bugünkü alüvyonlar altında kalan yayılış alanını belirlemek amacıyla planlanan çalışmalarımız doğrultusunda önemli sonuçlar elde edilmiştir.

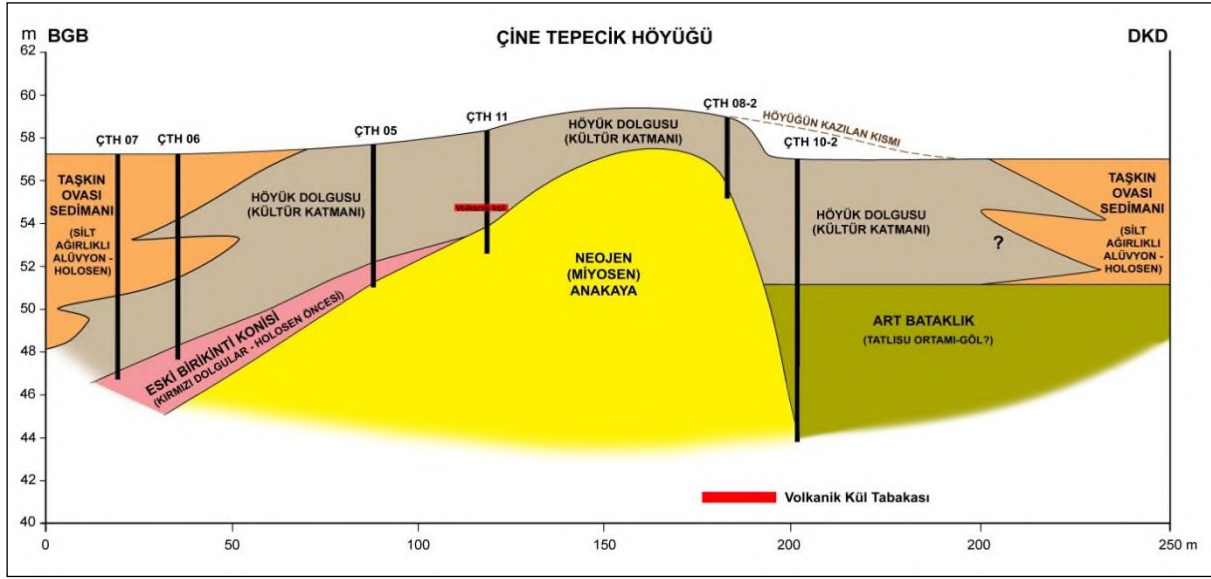
Höyüğün doğusundaki sulak alanda, geçen dönem yapılan ÇTH-2018-10-1, ÇTH-2018-10-2 ve ÇTH-2018-10-3 sondajlarına ait sedimanların paleontolojik analizlerinde tatlı su ortamını yansıtan gastropodlar ile ostrakod türleri bulunmuştur (Şekil 10). Bu sonuç höyüğün doğusunda bir sulak alanın varlığını teyit etmiştir. 2022 yılı sondajları höyüğün doğusundaki sulak alanın (art bataklık / göl) sınırlarının batı yönünde ilerlemediği, daha çok höyük doğusunda kuzey-güney doğrultulu ve güneye doğru derinliğinin ve genişliğinin arttığı izlenimi edinilmiştir (Şekil 11, 12, 13, 14).

2100 | **Şekil 11.** Çine Tepecik Höyüğü ve çevresindeki delgi sondaj sonuçlarına göre hazırlanan K1 nolu kesit (Kesit konumu için şekil 3'e bakınız).

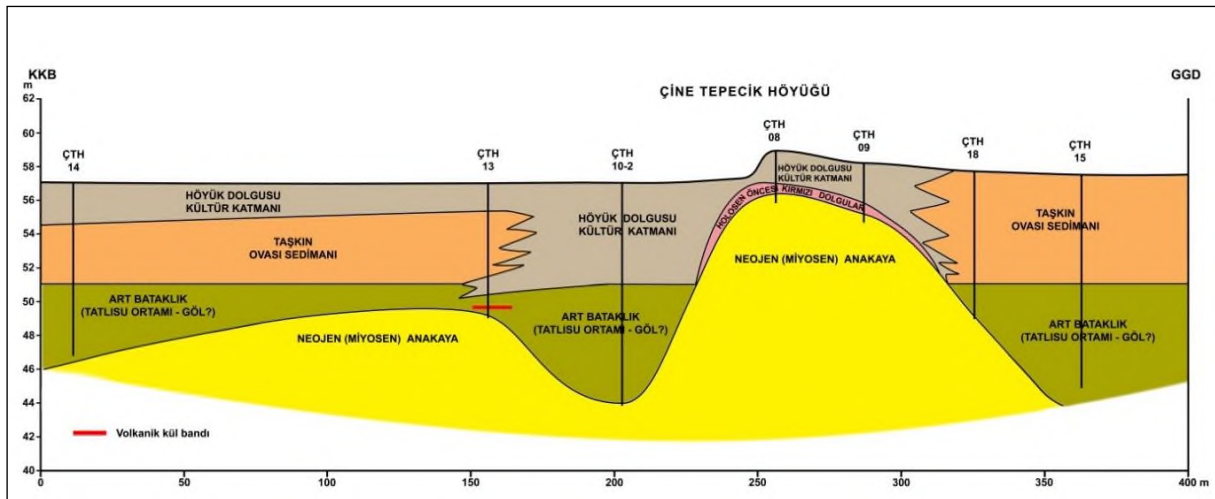
Höyüğün sınırlarının kuzeydoğuda ÇTH 2022-02, kuzeybatıda ÇTH 2022-04, güneybatıda ÇTH 2022-05 numaralı sondaj noktalarına kadar uzandığı ve bu noktalarda bugünkü yüzeyden 8 m ile 8,25 m derinden itibaren yerleşmenin var olduğu gözlenmiştir (Şekil 11, 12, 13, 14).

Tepecik Höyüğü'nün, batıya Çine çayına doğru uzanan bir anakaya sırtı ucunda bulunduğu, höyük merkezinde yerleşimin yer yer anakayadan, batıya doğru da kırmızı killi kolüvyal (birikinti konisi) birimler üzerinden başladığı daha kesin bir şekilde anlaşılmıştır (Şekil 14).

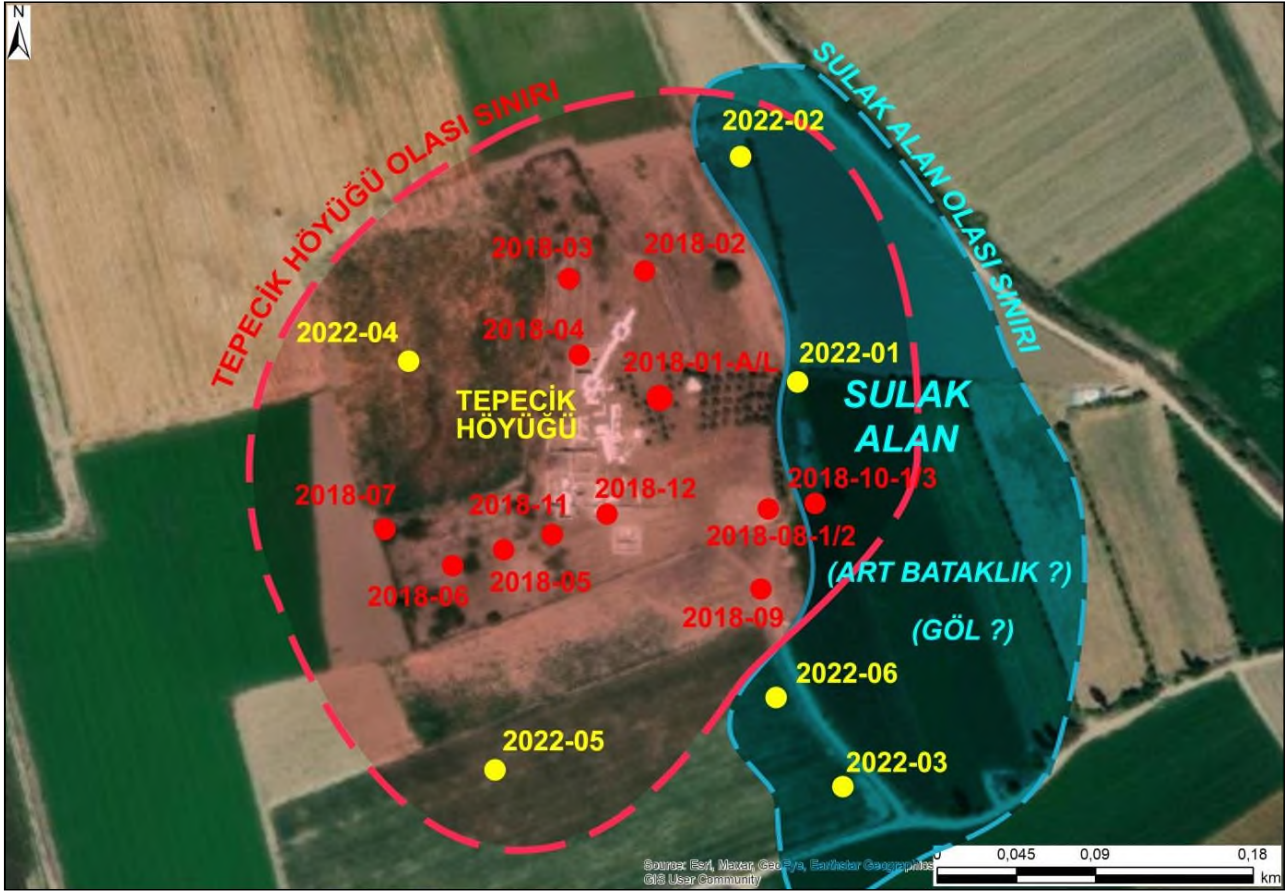
Şekil 12. Çine Tepecik Höyüğü ve çevresindeki delgi sondaj sonuçlarına göre hazırlanan K2 nolu kesit (Kesit konumu için şekil 3'e bakınız; Öner vd., 2019'dan düzenlenmiştir).

Höyükteki kazı alanında ve 2018 yılında gerçekleştirdiğimiz ÇTH-2018-11 nolu sondajda da bulunan volkanik kül (tefra) katmanına ÇTH-2022-01 sondajında rastlanılmıştır. ÇTH-2018-11 nolu sondajdan alınan örneğin element analizleri tamamlanmış ve referans olarak alınan Santorini (Thera) volkanına ait örneğin element sonuçları ile uyumlu sonuç vermiştir (Tablo 2). Elde edilen bu sonuç alandaki çalışmalara stratigrafik bir seviye oluşturması ve tarih vermesi açısından oldukça önemlidir.

Şekil 13. Çine Tepecik Höyüğü ve çevresindeki delgi sondaj sonuçlarına göre hazırlanan K3 nolu kesit (Kesit konumu için şekil 3'e bakınız).

Höyüğün ve sulak alanın yayılış alanlarını daha kesin anlaşılabilmesi için gelecek dönemde yeni delgi sondajların yapılması gerekli olup, gelecek dönem çalışmalarımız bu doğrultuda devam edecektir.

Şekil 14. Tepecik Höyük ve çevresindeki delgi sondaj sonuçlarına göre höyük ve doğusundaki sulak alanın olası sınırları.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Çine Ovasında ve Tepecik Höyüğü çevresinde gerçekleştirdiğimiz sondaj ve arazi çalışmalarına olan desteği ve katkıları için başta Tepecik Höyüğü kazısı başkanı Prof. Dr. Sevinç GÜNEL ve kazı ekibi

üyelerine teşekkürü bir borç biliriz. Arazi çalışmalarımız sırasında bizlere yardımcı olan öğrencilerimiz Ümit GÜNHAN, Dilan DEMİREL ve Berkay YILMAZ'a çok teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Günel, S. (2006a). Çine – Tepecik Höyüğü 2004 yılı kazıları. 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Antalya, 30 Mayıs – 3 Haziran 2005, 19-28.
- Günel, S. (2006b). A new early settlement on the Plain of Çine (Marsyas) in Western Anatolia: Tepecik Höyük in the light of surface survey. İçinde Erkanal-Öktü, A. vd. (Ed.) *Hayat Erkanal'a Armağan, Kültürlerin Yansıması* (ss. 401-410). Homer Kitabevi.
- Günel, S. (2007). Çine-Tepecik Höyüğü 2005 yılı kazıları. 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Çanakkale, 29 Mayıs – 2 Haziran 2006, 231-246.
- Günel, S. (2008). Çine-Tepecik kazıları ve bölge arkeolojisine katkıları. İçinde A. Erkanal-Öktü, S. Günel & U. Deniz (Ed.), *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar* (ss. 129-139), Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Günel, S. (2013). Çine – Tepecik Höyüğü 2011 yılı kazıları. 34. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Çorum, 28 Mayıs – 1 Haziran 2012, 377-386.
- Günel, S. (2014a). Çine – Tepecik Höyüğü 2012 yılı kazıları. 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Muğla, 27 – 31 Mayıs 2013, 111-123.
- Günel, S. (2014b). M.Ö. 2 Binde Çine-Tepecik yerleşmesinin Batı Anadolu arkeolojisindeki yeri ve katkıları. İçinde N. Çınardal-Karaaslan, A. Aykurt, N. Kolankaya-Bostancı & Y. H. Erbil (Ed.), *Armağan Erkanal'a Armağan: Anadolu Kültürlerine Bir Bakış* (ss. 243-256). Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Günel, S. (2015). Çine – Tepecik Höyüğü 2013 yılı kazıları. 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Gaziantep, 02 – 06 Haziran 2014, 287-300.
- İlhan, R., Vardar, S., Karadaş, A., & Öner, E. (2019). Çine Ovasının paleocoğrafyası ve Tepecik Höyüğü'nün jeoarkeolojisi (Çine-Aydın). *Uluslararası Katılımlı 72. Türkiye Jeoloji Kurultayı*, Ankara, 28 Ocak – 1 Şubat 2019, 861-865.
- İlhan, R., Öner, E., Karadaş, A., & Vardar, S. (2022). Tepecik Höyük (Çine-Aydın) çevresinde paleocoğrafya ve jeoarkeoloji araştırmaları. Prof. Dr. Halime Hüryılmaz'a Armağan Kitabı (Basımda).
- Öner, E., İlhan, R., & Vardar, S. (2019). Tepecik Höyük 2018 yılı paleocoğrafya ve jeoarkeoloji araştırmaları (Çine-Aydın). *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 41. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, Diyarbakır, 17-21 Haziran 2019, 259-279.
- Sullivan, D.G. (1988). The Discovery of Santorini Minoan Tephra in Western Turkey. *Nature*, 333, 552-554.
- Sullivan, D.G. (1990). Minoan tephra in lake sediments in Western Turkey, dating the eruption and assessing the atmospheric dispersal of the ash. İçinde D.A. Hardy (Ed.), *Thera and the Aegean World III, Chronology* (ss. 114-119), The Thera Foundation.
- Vardar, S., & Öner, E. (2016). Batı ve Güneybatı Anadolu'nun paleocoğrafyası ve jeoarkeolojisinde Santorini (Thera) küllerinin önemi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 14(1),15-37.

KÜRESEL RİSKLER VE FIRSATLAR BAĞLAMINDA ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER ÜZERİNE BİR ANALİZ

 İlhan GÜLLÜ^a

Özet

Çok uluslu şirketler, uluslararası üretim, ticaret ve finansal akımların serbestleşmesi sürecinin temel aktörleridir. Çok uluslu şirketler bazı ülkelerin gayri safi yurtiçi hasıllarından fazla yıllık ticaret hacmi, hükümetleri, uluslararası kuruluşları etkileyebilme kapasiteleri olan devasa yapılardır. Küresel ölçekteki riskleri bertaraf etmek ve fırsatları yakalayabilmek konusunda yüksek kabiliyetler sergilemektedirler. Ancak çok uluslu şirketlerin çıkarlarının yerel, bölgesel ve küresel değerlerle çatışması söz konusu olabilmektedir. Öte yandan çok uluslu şirketlerin, milyarlarla ifade edilen dünya nüfusuna karşılık hissedar veya diğer çıkar gruplarından oluşan küçük bir azınlık tarafından yönetiliyor olması, söz konusu örgütlerin küresel riskleri bertaraf etme ve fırsatları yakalama konusundaki yetkinliklerinin sorgulanmasına neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çok uluslu şirketler, Küreselleşme, Doğrudan yabancı yatırımlar, Serbest ticaret.

AN ANALYSIS OF MULTI-NATIONAL COMPANIES IN THE CONTEXT OF GLOBAL RISKS AND OPPORTUNITIES

Abstract

Multinational companies are the main actors of the liberalization process of international production, trade and financial flows. Multinational companies are enormous structures that have annual trade volume more than the gross domestic product of some countries and have the capacity to influence governments and international organizations. They exhibit high abilities in eliminating risks on a global scale and seizing opportunities. However, the interests of multinational companies may conflict with local, regional and global values. On the other hand, the fact that multinational companies are managed by a small minority of shareholders or other interest groups against the world population of billions causes the competencies of these organizations to eliminate global risks and seize opportunities.

Key words: Multinational companies, Globalization, Direct foreign investment, Free trade.

---

^a Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, igullu@nevsehir.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 25.10.2022, Makale Kabul Tarihi: 19.12.2022

Giriş

Bilim ve teknolojiadaki gelişmeler, küreselleşme sürecini hızlandırmış, kültürlerin, mesafelerin yakınlaşmasını sağlamış, insanlığı ortak değerler potasında birleşmeye doğru götürmektedir. Aslında geçmişi çok da yeni olmayan söz konusu süreç, yeni üretim tarzlarını, ticari ilişkileri, finansman yöntemlerini ve yeni piyasa koşullarını da beraberinde getirmiştir. Küreselleşme olarak tarif edilen süreç, işletmelerin yönetim organizasyonu açısından bazı örgütlenme biçimlerinin önünü açmıştır. Diğer bir ifadeyle çok uluslu şirketler, yaşanan çok yönlü değişim sürecine iktisadi birimlerin nasıl uyum sağlayabileceği sorusuna verilmiş cevabın somut örnekleridir. 1990'lardan itibaren uygun iklim şartlarından yararlanmak isteyen çok sayıda işletme satın alma ya da birleşme yoluyla küreselleşme sürecinin nimetlerinden yararlanma yoluna gitmiştir. Günümüzde çok uluslu şirketler sayesinde ki tüketilen herhangi bir ürün ya da hizmet, dünyanın farklı coğrafyalarındaki emeğin, doğal kaynakların, sermayenin, bilgi ve yönetim becerisinin bütünleştiği bir tasarımdır.

İlk örnekleri on üçüncü yüzyılda görülen çok uluslu şirketler günümüzde, ana merkezlerinin bulunduğu ülkelerin yanı sıra dünyanın faaliyette buldukları ücra köşelerine kadar geniş bir coğrafyada siyasi ve iktisadi rol oynamaktadırlar. Çok uluslu şirketler bazı eleştirilere maruz kalmakla birlikte, küresel refah artışını sağlayan fırsatlar arasında görülmektedir. Bu nedendir ki hükümetler ülkelerini büyük şirketlerin cazibe merkezi haline getirerek, üretim yapmalarını sağlamak için zemin hazırlamakta, bu durum serbest ticaretten yana olan taraflara yeni fırsatlar sunmaktadır. Çok uluslu şirketler, faaliyette buldukları ülkelerde yararlandıkları vergi indirimini ve benzeri avantajları hanelerine kazanç yazarken faaliyette buldukları ülkeler istihdam yaratmakta, gelirlerini artırmakta ve yeni teknolojiler kazanmaktadırlar.¹

Diğer taraftan, küreselleşme sürecini "gerilmiş ve gerilmeye devam etmekte olan bir yay, çok uluslu şirketleri de bu yaya takılı okun metal ucu" benzetmesi, küçük bir girişimcilik fikrinden yola çıkan işletmelerin, uçsuz bucaksız okyanuslara benzeyen pazarlarda devasa örgütlere dönüştüğü süreci ifade etmektedir. Küreselleşme sürecinin geri döndürülemez olması, çok uluslu şirketlerin kabiliyetlerinin, küresel fırsatların yakalanmasına hizmet etmesi yanında risklerin artmasına da yol açacağı yönündeki endişeleri tartışmaların odağında tutmaktadır.

Günümüzde dünya üretim ve ticaretinin önemli bir kısmı çok uluslu firmalar tarafından gerçekleştirilmektedir. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (CNUCED) verilerine göre 2017 yılı itibarıyla dünyadaki 100 000 adetten fazla çok uluslu şirket 800 000 ağı kontrol etmektedir. Amerikan dağıtım zinciri Walmart gibi çok uluslu şirketlerin istihdam ettiği kişi sayısının bazı ülkelerin

¹ ABD 2017 yılında ulusal sınırları içinde faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin karları üzerinden ödemeleri gereken vergiyi %35'ten %21'e düşürmüştür. Bu şekilde aynı yıl söz konusu oranın %25 olduğu Çin'e kıyasla ABD'de yerleşik çok uluslu şirketler rekabet avantajı kazanmışlardır. Öte yandan Kanada Hükümeti araştırma geliştirme faaliyetlerini teşvik etmek amacıyla ülkesinde faaliyet gösteren bütün firmalara 3 milyar dolarlık sübvansiyon uygulamıştır. Kaynak: "Les États et les multinationales à l'ère de la mondialisation" <https://www.alloprof.qc.ca/fr/eleves/bv/monde-contemporain/la-mondialisation-de-l-economie-et-les-entreprises-multinationales-h1931>, Erişim: 24.11.2022.

nüfuslarından, yıllık cirolarının ise birkaç ülkenin gayri safi yurtiçi hasılası toplamından fazla olması, söz konu devasa aktörlerin doğrudan yabancı yatırımları kadar tahribatlarının da küreselleşmenin vitrininde sergilenmesine yol açmaktadır. Geniş coğrafyalara yayılmış üretim ve tüketim ağları çok uluslu şirketler tarafından kontrol edilirken, çok uluslu şirketler de küçük bir şirketler grubu tarafından yönetilmektedir.

Bu çalışmada, küreselleşme sürecinin aktörleri olarak çok uluslu şirketler, kavramsal çerçevede ele alındıktan sonra içinde bulunduğumuz küresel sürecin riskleri ve fırsatları açısından değerlendirilecek, olası sonuçlar ortaya konulmaktadır.

A. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Dünyadaki çok uluslu firmaları genel özellikleriyle tanımlamak, tipik özelliklerini ortaya koymak, küreselleşme sürecinde fırsat ve risk oluşturan yanlarını ortaya koymak suretiyle kavramsal bir çerçevede ele almak mümkündür. Mal ve hizmet üretiminin, ticaretin ve mali akımlarının küreselleşmesi çok uluslu firmalara vergi avantajları, sübvansiyonlar, tercihli gümrük tarifeleri, kalkınma ve altyapı yatırımlarına yönelik teşvikler ve benzeri uygulamaların olduğu ülke ve bölgelere yerleşme imkânı sunmaktadır.² Genellikle ana merkezleri sanayileşmiş ülkelerde bulunan çok uluslu firmaların, üretim maliyetlerini azaltmak, yeni pazar bölümlerini ele geçirmek, korumacı politikaları bertaraf etmek ve katı çevreci uygulamaların maliyetinden kaçınmak gibi nedenlerle üretim birimlerinin tamamını ya da bir kısmını geliştirmekte olan ülkelere aktardıkları görülmektedir.³ Örneğin hazır giyim alanındaki bir firmanın faaliyetleri iplik yapma, kumaş dokuma, tasarım, birleştirme, tanıtım ve reklam gibi aşamalardan oluşmakta iplik ve dokuma kısmını Türkiye'deki, tasarım kısmını Hindistan'daki, reklam tanıtım kısmını Fransa'daki birimlerinde gerçekleştirebilmektedir. Çok uluslu firmaların küresel pazarda karşılaşabildikleri, güçlü bir rekabet ortamı, işgücü kalitesi farklılıkları, döviz kurlarındaki oynaklıklar, taşımacılık alanındaki riskler gibi bazı kısıtlar da bulunmaktadır:

1. Tanım

Genel olarak bir işletme türü olan şirketten bahsedildiğinde, pazar ekonomisi mantığıyla, kar elde etmek amacıyla mal ya da hizmet üreten bir yapı ifade edilmektedir. Çok uluslu bir şirket denildiğinde ise faaliyetleri bir ülke sınırlarını aşan bir yapı söz konusu olmaktadır. Çok uluslu şirketler, ana merkezi bir ülkede olmakla birlikte, birçok ülkeye hatta küresel alana yayılmış üretim birimleri olan bir ağdan oluşmaktadırlar. Çok uluslu şirket "iki veya daha fazla ülkede ekonomik birimi olan veya ekonomik birimi yöneten firma" şeklinde tanımlanabilir. "Sıklıkla bu şirketler, bir kuruluşa ve çeşitli ülkelerdeki ekonomik birimlerin (servisler, çıkışta olan endüstriler ya da üretim tesisi) sahiplerine doğrudan yatırım yapar" (Gilpin, 2012, s. 283).

² Küreselleşmeyi "ekonomik faaliyetlerin pazarlar aracılığıyla entegrasyonu" olarak tanımlamak mümkündür (Wolf, 2004, s.19).

³ Güney Afrika'daki bir madenci 2013 yılında ayda 530 dolar gelir elde ederken Kanada'daki bir madenci 2015 yılında ayda 3 440 dolar gelir elde etmektedirler. Kaynak: "Les États et les multinationales à l'ère de la mondialisation" <https://www.alloprof.qc.ca/fr/elevs/bv/monde-contemporain/la-mondialisation-de-l-economie-et-les-entreprises-multinationales-h1931>, Erişim: 24.11.2022.

Bütün birimleriyle bir ülke sınırları içinde ve piyasa şartlarına göre üretim ve pazarlama faaliyetlerini yürüten bir firmaya kıyasla, ana merkezi bir ülkede bulunmakla birlikte birden fazla ülkede faaliyet gösteren firmalar pek çok açıdan heterojen bir ortamda bulunmaktadır. Ulusal sınırlar içindeki bir firma uluslararası ticaret yapması durumunda farklı para birimleri, ekonomik sistemler ve kanunlar, farklı diller, standartlar, farklı tüketici zevk ve tercihleri, farklı kısıtlayıcı uygulamalardan oluşan benzer ortamlarla karşılaşmaktadır (Çelik, 2008, ss.2-3). Çok uluslu şirketler ise sadece mal ve hizmetin dış ticarete konu olan aşamasında değil, yatırım ve üretim de dâhil olmak üzere çok aşamalardan oluşan bir süreçte çok daha heterojen bir yapıyla karşılaşmaktadırlar.

Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre çok uluslu şirketler "yurt dışında üretim, dağıtım ya da diğer hizmet merkezlerine sahip olan ya da onları kontrol eden işletmelerdir."⁴ Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (CNUCED) çok uluslu şirketleri "faaliyet alanları ve hukuki yapıları ne olursa olsun, uyumlu politikalara ve ortak stratejilere imkân veren bir karar alma mekanizması altında, iki ya da daha fazla ülkede birimleri olan işletme..." şeklinde tanımlamaktadır.⁵ Avrupa İşletme Komitesi (CEE) 1994'te yaptığı tanımlamada çok uluslu şirketi, "...birlik boyutlu bir işletme, birlik ülkelerinde en az 1000 kişiyi, en az iki farklı ülkede 150 kişiyi istihdam eden bir işletme" şeklinde ifade etmiştir.⁶

2. Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi

Piyasa koşulları içinde, kâr amacı güderek faaliyetlerini birden fazla ülkede ya da küresel ölçekte yürüten firma tipi on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmış ve yirminci yüzyılda yaygınlaşmıştır. "Bugünkü anlamda çok uluslu şirketlerin ortaya çıkması 1950'li yıllara rastlar. Bunun önemli bir nedeni uluslararası ulaşım ve iletişim araçlarında yaşanan hızlı gelişmelerdir... İkinci neden de daha çok uluslararası ekonomik ve siyasi düzende yaşanan gelişmelerle ilgilidir. Savaş sonrasında ülkeler, barış ortamının sürekliliğini sağlayacak ekonomik ve sosyal koşulların yaratılması için büyük çaba gösterdiler. Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, GATT vs., bu sürecin sonucu olan kuruluşlardır (Arıkan, 2006, s. 15).⁷

Çok uluslu şirketlerin ilk örnekleri 13. Yüzyıla kadar uzanmaktadır. İtalyan asıllı Lombard ailesi 1250 yılında Kuzey Avrupa'da tüketici kredileri veren ilk mevduat bankasını kurmuş, 14. Yüzyılda Fransa başta olmak üzere Avrupa'da yaygınlık kazanmıştır. 1600'de İngiltere Kraliçesi Elisabeth, Asya bölgesiyle olan ticareti kontrol altına almak amacıyla Doğu Hindistan Şirketi'ni kurmuştur. Çok uluslu şirketlerin ilk örneklerini Amerikan şirketleri oluşturmuş, kişi başına gelirdeki artış ve tüketici zevk ve tercihlerinin benzerlik göstermesi, 1960'lardan itibaren Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulması gibi nedenlerle ilk faaliyet bölgeleri Batı Avrupa olmuştur (Seyidoğlu, 2015, s.672). Amerika'da dikiş makineleri üreten Singer, ucuz işgücünden yararlanmak ve gümrük engellerini bertaraf etmek amacıyla 1867 yılında İskoçya'da (Glasgow), 1873'te Kanada'da ve 1883'te Avusturya'da olmak üzere montaj

⁴ BIT, Déclaration de principes tripartites sur les entreprises multinationales et la politique sociale citée par Bruls, C.

⁵ UNCTAD, International Investment Instruments : A Compendium, vol.1 Multilateral Instruments, Draft United Nations Code of Conduct on Transnational Corporations, 1996.

⁶ Metin için: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/PDF/?uri=CELEX:31994L0045&from=fr>

⁷ ARIKAN Deniz, Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Arıkan Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2006, s.15. Aktaran: (Seyidoğlu, 2015,671).

amaçlı üç fabrika açarak, başka bir ülkede yatırım yapan ilk çok uluslu Amerikan firması olmuştur. Unilever firmasının kurucusu William Lever'in 1902'de ifade ettiği üzere "bir ülkenin uyguladığı gümrük vergileri o ülkede faaliyet gösteren bir işletmenin yönetim maliyetlerinden daha fazla ise orada üretim birimi kurmak bizim ve müşterilerimiz açısından daha iktisadidir (Wilson, 1954, 27)" şeklindeki, dönemin korumacı politikaları eksenindeki bakış açısıyla, Birinci Dünya Savaşı öncesinde doğrudan yabancı yatırımlarda büyük artışlar olmuştur.⁸

General Motors 1921 yılında faaliyetlerini özel üretim, coğrafi bölge ve müşteri profili gibi kriterlere dayalı bölümlendirmeye gitmiştir. Peugeot 1908'de Henry Ford tarafından ortaya konulan prensipleri işbölümüne gitmek suretiyle uygulamaya başlamıştır. 1931 yılında Ford, Almanya'nın Köln kentinde fabrika kurmuştur (Gaston-Bretton, 2010).⁹ Birinci Dünya Savaşı'nda gönderilen askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 1933'te yeni bir Amerikan içeceği olan Coca-Cola Paris kafelerinde ilk kez yerini almış, 1950'lerden itibaren yapılan yoğun tutundurma faaliyetleriyle de popüler bir ürüne dönüşmüştür.¹⁰ 1947'de Marshall Planı'yla birlikte Avrupa ülkeleri Amerikan çok uluslu şirketlerinin faaliyet alanına bütünüyle açılmıştır. 1970'lerden itibaren ise ücretlerin artması, Avrupalı büyük şirketlerin varlık göstermeye başlaması gibi nedenlerle Avrupa pazarı ABD şirketleri açısından cazibesini yitirmiştir. Bununla birlikte çok uluslu şirketlerin küresel ekonomideki rolleri artmıştır. Buna karşın, faaliyet gösterdikleri bölgelerde ulusal ekonomileri denetim altına almaları, Amerikan kültürünün yayılmasına aracılık etmeleri, çevre kirliliği yaratmaları, vergi kaçırmaları gibi nedenlerle her geçen yıl yoğunlaşan eleştirilere maruz kalmışlardır. 1980'lerden itibaren Avrupalı şirketlerin ABD'deki yatırımları, ABD'nin Avrupa'daki yatırımlarını geçmiştir. Küreselleşme sürecinin 1990'larda hızlanmasıyla birlikte çok uluslu şirketlere yönelik eleştiriler de göz ardı edilmeye başlanmış, hükümetler ülkelerini cazibe merkezine dönüştürmek adına çok uluslu şirketlerin yararına politikalar geliştirmeye çaba sarf etmişlerdir (Seyidoğlu, 2015, s.672). Çok uluslu firmalar satın alma, birleşme ve stratejik ortaklık gibi yöntemlerle gelişmelerini sürdürmüşlerdir.

İki binli yıllarda ise ABD ve Avrupalı çok uluslu şirketlere Japon, Güney Kore ve Çinli çok uluslu şirketler de katılmış, Orta ve Uzak Doğu, Latin Amerika bölgeleri söz konusu şirketlerin potansiyel pazar alanına dönüşmüştür. 2017 yılı itibariyle Amerikan pazarlama devi Walmart 2 milyondan fazla kişi istihdam etmekte ve 2019 yılında 480 milyar Euro ciroya sahip olmuştur.

3. Çok Uluslu Şirketlerin Nitelikleri

İşletmeler hukuki yapılarına, fiziksel büyüklüklerine, karlılıklarına, sermaye sahipliklerine bağlı olarak farklı kategorilerde değerlendirilebilmektedir. Mikro nitelikli Küçük Orta Boy İşletmeler (KOBİ)

⁸ Aktaran: Bauraind, B., Keirsbilck, V.L. (2020). "Reglementer le pouvoir des multinationales", le 01.03.2020, <https://gresea.be/Reglementer-le-pouvoir-des-multinationales>, Erişim: 27.11.2022.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız VINDT Gérard, "1867 : Singer, ou la naissance des multinationales industrielles", Alternatives économiques, 01 Octobre 2018. <https://www.alternatives-economiques.fr/1867-singer-naissance-multinationales-industrielles/00086287>, Erişim: 27.11.2022.

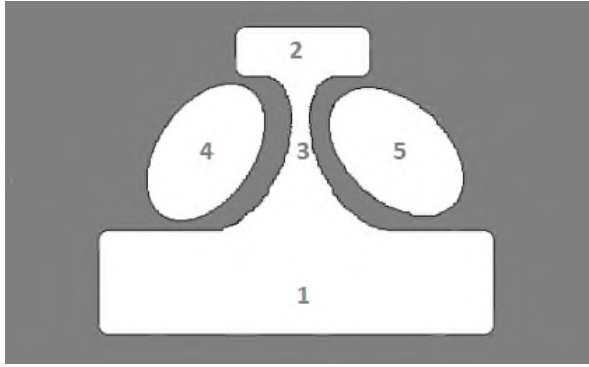
¹⁰ Coca Cola'nın yanısıra günümüzde Başta Fransa olmak üzere Avrupa pazarında rekabet eden çok uluslu şirketler arasında Sony, Apple, Huawei, Samsung gibi dünya devleri ile Arçelik gibi bir Türk şirketi de gösterilebilir. Kaynak: <https://www.caminteresse.fr/societe/comment-les-multinationales-gouvernent-le-monde-144774/>, Erişim: 27.11.2022.

söz konusu kriterlerden en azını tamamlarken, çok uluslu firmalar geniş bir yelpaze sunmaktadır.¹¹ Diğer bir ifadeyle işletmeler organizasyon yapıları itibariyle değerlendirildiğinde çalışan kişi sayısı, hiyerarşik yapısı, faaliyet alanı, finansal kaynakları, kurumsallaşma derecesi en düşük olan işletme türü KOBİ'ler olurken bu özellikleri ulusal sınırlar ötesine yansıtmış olan işletme tipi ise çok uluslu firmalardır.

Çok uluslu şirketler, kuruluş şekilleri, mülkiyet yapıları ve faaliyet amaçları bakımından farklılık göstermektedirler. Çok uluslu şirketler ya dışarda yeni bir şube kurulması veya mevcut bir yerli şirketin satın alınması ya da sermayesinin artırılması yoluyla yayılmaktadırlar. Ayrıca, yabancı ülkelerdeki şirketlerin denetimini ellerinde bulundurmaktadırlar (Seyidoğlu, 2015, s.672).

H. Mintzberg bir organizasyonun yapısını "iş bölümlere ayırmak ve arkasından aralarında işbirliğini sağlamak için kullanılan araçların toplamının tepesi" şeklinde tanımlamaktadır (Mintzberg, 1982, s.74). Bu açıdan bakıldığında bir işletmedeki organizasyon, işbölümü ve gerçekleştirilecek işler arasındaki işbirliği üzere iki unsurdan oluşmaktadır. Mintzberg'in ifade ettiği organizasyonel yapıyı aşağıdaki şekilde olduğu üzere açıklamak mümkündür:¹²

Şekil 1. Henry Mintzberg'in organizasyonel yapısı.¹³

(2) Stratejik tepe, hiyerarşik otoritenin başında tek bir kişinin yani, genel müdürün bulunduğu organizasyonun genel yönetimidir. Organizasyonun amaçlarını gerçekleştirmek üzere önemli kararların alındığı, çatışmaların çözümlendiği, kaynakların yönlendirildiği, dışarıyla iletişimin gerçekleştirildiği hiyerarşik olarak en yüksek seviyedir.

¹¹ KOBİ tanımı için bakınız: 96/280/CE: Komisyon Küçük ve Ota Boy İşletmeleri tanımlayan, 3 Nisan 1996 tarihli tavsiye kararı (*Journal officiel n° L 107 du 30/04/1996 p. 0004 - 0009*). Alpugan, O. (1998). *Küçük İşletmeler Kavramı, Kuruluşu ve Yönetimi*, PER Yayınları, Özgün Matbaacılık, Ankara.

¹² Mintzberg iç etki (iç koalisyon) ve dış etki (dış koalisyon) sahipleri ayrımını yapmaktadır. Organizasyon sentezinin, stratejik tepe (2), hiyerarşik hat (3), idari merkez (1), teknik yapı (4), lojistik destek (5) olmak üzere beş bölümü iç koalisyonu oluşturmaktadır.

¹³ Şema, Henry Mintzberg'in « Structure et Dynamique des Organisations, , Les Editions d'organisation, Paris 1982. » adlı eserinden uyarlanmıştır. Şemanın başka yazarlar tarafından daha sonraki süreçte geliştirilmiş örnekleri mevcuttur.

(3) Hiyerarşik sıra, emir-komuta zinciriyle idari merkez ile stratejik tepeyi birbirine bağlama işlevini görmektedir. Üst yöneticiler tarafından belirlenen amaçlara göre çalışanları yöneterek koordinasyonu sağlamaktadır.

(1) İdari merkez, örgütün üretimle doğrudan ilişki kuran ürün geliştirme, dağıtım gibi temel hizmetleri düzenleyen üyelerinden oluşmaktadır. Üretimle doğrudan ilişkili birimlerle olduğu kadar teknik elemanlar, sağlık personeli gibi birimlerle de iletişim halindedir.

(4) Teknik yapı organizasyonu standart yapısına kavuşturacak uzmanların bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Teknik yapı, diğeri de lojistik destek olmak üzere faaliyetlerin stratejik tepe tarafından belirlenen amaçlar doğrultusunda gerçekleşmesi için ihtiyaç duyulan iki araçtan birisidir. İdari personel arasında yer alan, biçimsel kontrol ve üretim sistemlerinin geliştirilmesinden sorumlu hesap uzmanları, analistler ve uzun vadeli planlamacılar gibi uzmanlardan oluşmaktadır.

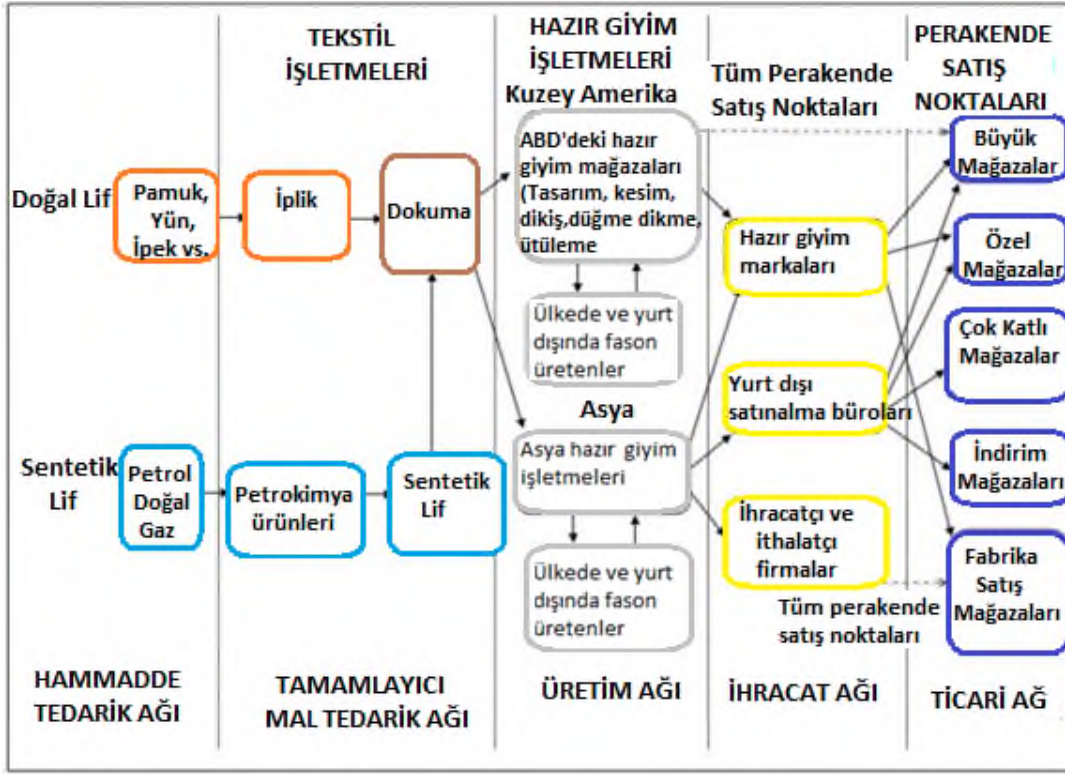
(5) Lojistik destek bölümü, iş akışı dışında halkla ilişkiler bürosu, hukuk bürosu, araştırma ekipleri gibi yardımcı birimlerdir.

Mintzberg'in örgütsel şeması, ana merkezi bir ülkede olmakla birlikte iki veya daha çok ülkede faaliyet gösteren çok uluslu firmaların genel karakterine ışık tutmaktadır. "Çok uluslu şirketler bir ana merkezi bulunan ve bu merkeze bağlı olarak değişik ülkelerde üretim yapan şubelerden ve bağlı birimlerden oluşan işletmelerdir. Merkez, şubelerin yönetimini denetler ve bir sinir sisteminin beyni gibi görev yapar. Dış ülkelerdeki şubeler buna karşılık olarak, elde ettikleri kazançları (tamamını veya bir kısmını) ana merkeze transfer ederler" (Seyidoğlu, 2015, s.672).

Yirmi birinci yüzyılın çok uluslu şirketleri merkezi bir yönetim tarafından idare edilmektedirler. Stratejik faaliyetler söz konusu olduğunda ağ ya da alt işletmeler kısmi bir serbestliğe sahip olmaktadır. Tüm birimler, ana merkezin yaptığı planlamaya uymak durumundadırlar (Bauraind, Keirsbilck, 2020).

Aşağıdaki şekilde görüldüğü üzere bir mal ya da hizmetin hammadde temininden başlayarak tüketicilere kadar ulaşan tedarik zinciri, söz konusu mal ya da hizmetin üretimine katkısı bulunan işletmelerin tamamından oluşmaktadır.

Şekil 2. Hazır Giyim Sektöründe Küresel Tedarik Zincirinin Sadeleştirilmiş Yapısı

Kaynak: Bruno Bauraind, Leïla Van Keirsbilck, "Reglementer le pouvoir des multinationales", le 01.03.2020, <https://gresea.be/Reglementer-le-pouvoir-des-multinationales>, Erişim: 27.11.2022.

Şekilde gösterilen hazır giyim sektöründe küresel tedarik zincirinin sadeleştirilmiş yapısı, Mintzberg tarafından belirtilen beş bölümlü iç koalisyondan somut örneğini oluşturmaktadır. Herhangi bir hazır giyim firmasının iplik, enerji gibi hammadde tedarik birimi bir ülkede, montaj, üretim ve satış birimleri başka ülke ya da ülkelerde olabilmektedir.

B. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN KÜRESEL ALANDAKİ ROLÜ

Çok uluslu şirketler, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan düzende Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü (GATT), Uluslararası Çalışma Örgütü gibi kuruluşlar, Birleşmiş Milletlere bağlı çeşitli örgütler, hükümetler, sendikalar gibi sivil toplum örgütleri, işgücü ve girişimci bireyler gibi daha pek çok aktörün etkili olduğu bir alanda yer almaktadırlar. Çok uluslu şirketler uluslararası örgütler açısından, uygulanabilen ve öngörülebilir hukuksal yapı, hükümetler açısından uzun vadeli politikalar, istihdam kapasitesi ve vergi gelirleri, işletmeler açısından rekabet ve teknoloji transferi, işgücü açısından etkin sosyal güvenlik sistemi, yerel ve bölgesel yönetimler açısından çevre güvenliği ve bireyler açısından refah artışı gibi fırsatları ve riskleri açık hale getirmektedirler.

1. Çok Uluslu Şirketlerin Küresel Ekonomik Düzendeki Yeri

Çok uluslu şirketler, geçmişleri Ortaçağ Avrupası'na kadar uzanmakla birlikte, İkinci Dünya Savaşı sonrası Bretton Woods anlaşmalarıyla oluşturulan düzende gelişerek sosyalist olanlar da dâhil olmak üzere dünyanın pek çok ülkesine yayılmışlardır. Kapitalist düzene sahip Batılı ülkelerin yanı sıra sosyalist sisteme tabi Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nde çok uluslu şirketlere açık politikalar izlenmiştir. Söz konusu ülkeler siyasi ve iktisadi rejim farklılıklarına karşın çok uluslu şirketlerin yatırımlarını çekmek için ileri düzeyde özendirici politikalar izlemişlerdir (Seyidoğlu, 2015, s.673). Günümüzde, izlemekte olduğu ekonomi modelini sosyalist pazar ekonomisi olarak tanımlayan Çin, çok uluslu şirketlerin yatırımlarını çekebilmek adına politikalar izlemekte, kendi çok uluslu şirketlerinin yurt dışındaki yatırımlarıyla da küresel hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Aşağıdaki tabloda gelir, istihdam kapasitesi gibi ölçütler bakımından dünyada ilk 500'e giren çok uluslu şirketlerden ilk 20 sıradakiler gösterilmiştir.

Tablo 1: Küresel 500 Firmadan İlk 20'si (2022)

Sıra	Firma Adı	Gelir (Milyar dolar)	İstihdam	500'deki yıl sayısı
1	Walmart	572.754	2.300.000	28
2	Amazon	469.822	1.608.000	14
3	State Grid	460.626.9	871.145	22
4	China National Petroleum	411.692.9	1.090.345	22
5	Sinopec Group	401.313.5	542.286	24
6	Saudi Aramco	400.399.1	68.493	4
7	Apple	365.817	154.000	20
8	Volkswagen	295.819.8	672.789	28
9	China State Construction Engineering	293.712.4	368.327	11
10	CVS Health	292.111	258.000	27
11	UnitedHealth Group	287.597	350.000	26
12	Exxon Mobil	285.640	63.000	28
13	Toyota Motor	279.337.7	372.817	28
14	Berkshire Hathaway	276.094	372.000	26
15	Shell	272.657	82.000	28
16	McKesson	263.966	66.500	28
17	Alpabet	257.637	156.500	14
18	Samsung Electronics	244.334.9	266.673	28
19	Trafigura Group	231.308.1	9.031	8
20	Hon Hai Precision Industry	214.619.2	826.608	18

Kaynak: Global 500 FORTUNE 2022, <https://fortune.com/global500/2022/search/>, Erişim: 27.11.2022.

Tablo 1'de görüldüğü üzere 2022 yılı itibarıyla "Global 500 Fortune" sıralamasında ilk iki sırada yer alan Walmart ve Amazon firmalarının gelirleri G20 içinde yer alan bazı ülkelerin Gayri Safi Yurtiçi Hasıllarından, istihdam kapasiteleri de Avrupa'daki bazı ülkelerin nüfuslarından fazladır. İlk 20 sırada yer alan şirketlerden Amazon, Saudi Aramco, China State Construction Engineering haricindekiler en az

20 yıldan beri Global 500 Fortune’de yer almaktadırlar. Başka bir ifadeyle, küreselleşme sürecinin önemli aktörleridir.

Küreselleşme sürecinin gelişimine bağlı olarak çok uluslu şirketlerde bazı sektörlerin öne çıktığı görülmektedir. Ulaştırma, iletişim, lojistik, finansman alanlarındaki teknolojik gelişmeler hizmet maliyetlerini azaltmış ve perakendecilik zincirlerinin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Öte yandan ABD, Kanada, Avrupa ve Japon devlerinin arasına son yirmi yıllık süreçte Çin, Hindistan, Güney Kore firmalarının katıldığı görülmektedir.

2. Küresel Fırsatlar ve Riskler Düzleminde Çok Uluslu Şirketlerin Rolü

İkinci Dünya Savaşı sonundan 1970’li yıllara kadar geçen sürede yaşana refah ortamında madencilikten, otomobil endüstrisine, bankacılık ve sigortacılığa kadar pek çok alanda uluslu şirketlere rol biçilmiştir. Frédérique Sachwald’ın söylediği gibi “çok uluslu şirketler ana merkezin bulunduğu ülkeye güç sağlayan bir araç olarak algılanmıştır.” Çok uluslu şirketler, ana merkezlerinin bulunduğu ülkelerin dış siyasetlerinin bir parçası olarak varlıklarını sürdürmektedirler. ABD ve Çin arasındaki ticaret savaşlarında olduğu gibi Ukrayna ve Rusya arasındaki sıcak savaş sırasında da küresel piyasanın aktörleri çok uluslu şirketler, kendilerine rol biçilen örgütsel yapıların başında gelmişlerdir. Batı dünyasının Ukrayna-Rusya savaşı nedeniyle Rusya’ya yönelik boykot çağrıları karşısında, Fransa merkezli olan şirketler, Almanya merkezli olanlara kıyasla daha yüksek risklerle karşılaşmışlardır. Rusya’daki ilişkilerini daha ziyade ticari düzeyde tutmuş ve diğer ülkelerden tedarik yoluyla çeşitlendirmiş Alman şirketlerine karşılık, doğrudan yatırım yapmış olan Fransız şirketleri daha sınırlı bir alanda manevra yapmak zorunda kalmışlar, ülkeden tümüyle çekilmek yerine faaliyetlerini dondurmaya tercih etmişlerdir. Bu durum, göstermektedir ki çok uluslu şirketler tek bir yere yatırım yapmak yerine tedarikçilerini, müşterilerini, faaliyet alanlarını farklılaştırabildikleri ölçüde jeopolitik riskleri en aza indirebilmektedirler (Buigues, Lacoste, 2022).¹⁴

Bun durum, diğer faktörlerin yanı sıra çok uluslu şirketlerin küresel ekonomideki etkinliğinden de kaynaklanmaktadır. Kanada’da 2000-2014 yılları arasındaki verilere dayalı olarak yapılan bir araştırmaya göre çok uluslu şirketler, çok uluslu olmayanlara göre %23 daha verimli olmaktadır. Çok uluslu şirketler dış pazarlara açılmadan önce araştırma geliştirme faaliyetlerine önem vermekte, tespit ettikleri zayıf yanlarını bertaraf etmek ve güçlü yanlarını geliştirmek için çeşitli programlar uygulamakta ve yüksek verimlilik elde etmektedirler (Tang ve Wang, 2020, s.7).¹⁵

¹⁴ Avrupa Birliği açısından 2021 yılında 69 milyar dolar dış ticaret açığı verdiği Rusya ihracatta beşinci, ithalatta üçüncü ticaret ortağı olmuştur. Birlik içerisinde, Rusya’yla ilişkilerde doğrudan yatırımlardan ziyade daha çok ticari bağ kurmuş olan Alman şirketleri boykot sürecinde kısmi bir riskle karşılaşırken Rusya’da 850 mağazası, 62 bin çalışanı olan Mc Donald’s, 45 bin çalışanıyla en büyük otomobil üreticisi Renault, doğrudan yatırımları nedeniyle daha derin bir riskle karşı karşıya kalmışlardır. Bakınız: <https://www.telos-eu.com/fr/economie/quelles-strategies-pour-les-entreprises-face-aux-r.html>, Erişim:11.12.2022.

¹⁵ Jianmin Tang ve Weimin Wang tarafından yapılan araştırmaya göre Kanada merkezli çok uluslu şirketler, merkezi başka ülkelerde bulunanlar kadar verimli olup, araştırmaya konu olan şirketlerin verimliliği, çok ulusluya dönüştükten itibaren gerçekleşmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Tang, J., Wang, W. (2020). “Pourquoi les multinationales sont-elles plus productives que les entreprises non multinationales? Données du Canada”, Statistique Canada, No 11F0019M au catalogue — No 445.

Günümüzde ulusal ekonomilerin bölgesel ya da küresel piyasalarla bütünleşmeleri sürecinde hükümetler ülkelerini büyük şirketlerin cazibe merkezi haline getirerek, üretim yapmalarını sağlamak için zemin hazırlamakta, bu durum serbest ticaretten yana olan taraflara yeni fırsatlar sunmaktadır. Çok uluslu şirketler, faaliyette buldukları ülkelerde yararlandıkları vergi indirimi ve benzeri avantajları hanelerine kazanç yazarken faaliyette buldukları ülkeler istihdam yaratmakta, gelirlerini artırmakta ve yeni teknolojiler kazanmaktadırlar. Çok uluslu firmalar sayesinde ülkeler iç pazarlarında rekabetin gelişmesi yanı sıra ölçek ekonomilerinin sunduğu fırsatlardan yararlanmaktadırlar.

Çok uluslu şirketler yerel, bölgesel ve küresel ölçekteki faaliyetleri nedeniyle jeopolitik, ekonomik, kültürel vb., olmak üzere, bireyleri, işletmeleri, hükümetleri ve sivil toplum örgütlerini doğrudan etki altına alan riskleri de taşımaktadırlar. Küresel iklim değişikliği, çevre tahribatı, gıda güvenliği ihlalleri gibi sorunlar, bireyleri doğrudan etkilemekte ve sorumluluk yüklenen aktörlere karşı küresel tepkinin gelişmesine yol açmaktadır. Ancak küreselleşme sürecinin hız kazandığı süreçte, hükümetler ülkelerini cazibe merkezine dönüştürmek adına çok uluslu şirketlerin yararına politikalar geliştirmeye çaba sarf etmişler, çok uluslu şirketlerin lobi faaliyetleri sivil toplum örgütlerinin çabalarının önüne geçmiştir.

Çok uluslu şirketler, buldukları ülke ve bölgelerin küresel ekonomiyle bağlantılarını kurarken bu ülkeleri fırsatlar kadar risklere de açık hale getirmektedirler. Çok uluslu şirketlerin, kurumsal yapılarını oluştururken hükümetler, sivil toplum örgütleri veya birimlerle geliştirdikleri ilişkiler küresel refaha karşı yıkım oluşturabilmektedirler. Dev firmalar, küreselleşme sürecinin sunduğu fırsatları kendileri açısından menfaate dönüştürmek amacıyla, finansal kaynak sıkıntısı nedeniyle yönetim zafiyeti gösteren hükümetleri, yerel ya da bölgesel yöneticileri kendi kurallarına uymaya zorlamaktadırlar. Çıkar gruplarının lobi faaliyetleri haricinde, dünya devi alkol üreticisi firmaların dünya kupası gibi uluslararası organizasyonları desteklemeleri, altın madencisi şirketlerin faaliyet çevrelerinde bir takım düzenlemelere ön ayak olmaları ve yerel yönetimlerin kısıtlı taleplerini tatmin etmeleri örneklerinde olduğu üzere çok uluslu şirketler, politikaları etkileyebilmekte, haklarında ileri sürülen eleştirileri etkisiz hale getirebilmekte, şeffaflıktan kaçınabilmekte, çevre ve ekolojiyi korumaya yönelik kuralları ihlal edebilmektedirler.¹⁶

Zürih Teknoloji Enstitüsü tarafından 2007 yılında OECD'nin listesinden seçilmiş şirket grupları üzerinde yapılan "Çok uluslu şirketlerin küresel hakimiyet ağı (The network of global corporate control)" konulu çalışmada, iktisadi yapılar arasında sermaye payları, doğrudan ya da dolaylı katılımlar gibi karmaşık bağlantılar olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmaya konu olan 43.000 çok uluslu şirketin sermayesinin, %80'inin bankalar, sigorta şirketleri veya endüstriyel gruplardan oluşan 737 iktisadi yapı tarafından kontrol edildiği ortaya çıkmıştır (Roy,2011).¹⁷ Çok uluslu şirketlerin küresel ölçekteki kurum

¹⁶ Şekil 1'de gösterilen, çok uluslu şirketlere de model gösterilebilen Henry Mintzberg'in örgütsel yapısında iktisadi faaliyetlerin tamamının (1) nolu birim tarafından yapılması durumunda Küçük Orta Boy İşletme (KOBİ) söz konusu olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, yerel yönetimleri, hükümetleri ve sivil toplum örgütlerini etkileyebilecek organlarından soyutlanmış bir örgüt şeması, içinde bulunduğu çevreyle daha bütünleşmiş bir yapıyı temsil etmektedir. Çok uluslu şirketler örneğinde ise çıkar gruplarının kontrolündeki büyük yapıların etki alanı söz konusu olmaktadır.

¹⁷ Kendi kendini kontrol etme yeteneğine sahip 147 çok uluslu şirket tüm dünyadaki çok uluslu şirketlerin iktisadi ve finansal varlıklarının % 40'ına sahip bulunmaktadır. Söz konusu şirketler içinde Barclays gibi İngiliz, BNP-Paribas gibi Fransız bankalardan, JP Morgan, Goldman Sachs, Morgan Stanley gibi Wall Street yıldızlarından oluşan 50 tanesi "süper

ve kuruluşlarla olan ilişkileri eleştiri konusu olmaktadır. Çok uluslu şirketler bazı durumlarda küresel ağlarındaki finansal kuruluşlar aracılığıyla sorumluluk sahibi kurum ve kuruluşları, temel faaliyetlerini yerine getirmekten alıkoyabilmektedirler. 2008 krizinde bazı kredi derecelendirme kuruluşlarının yüksek notlar verdiği şirketlerin, krizle hemen iflas etmiş olması çıkar gruplarının lehine uluslararası kuruluşların nasıl karar verebildiklerinin göstergelerinden biridir.

Sonuç ve Değerlendirme

Küreselleşme sürecinin yol açtığı riskleri bertaraf edip sunduğu fırsatları ulusal menfaatlerini yüceltme yönünde kullanabilen ülkeler iktisadi kalkınma sürecinin son yarım yüzyılında önemli eşikler aşmışlar, refah toplumuna dönüşme yolunda önemli mesafeler kat etmişlerdir. Fakirliğin kısır döngüsü içinde bocalayan pek çok ülke gelişmekte olan ülkeler gurubunda üst sıralara yükselmiştir. Bu bağlamda Çin, 1978'den bu yana geçirdiği dönüşüm sayesinde gayri safi yurtiçi hasıla büyüklüğü bakımından, Japonya, Almanya, İngiltere gibi sanayi ülkelerini geride bırakarak ABD'den sonra dünyanın ikinci büyük ekonomisi olmuştur. Küresel ölçekte bireylerin gelirleri artmış, tükettikleri mal ve hizmet yelpazesi genişlemiştir. Bütün bu gelişmelerde, çok uluslu şirketlerin merkez ülkeleri dışındaki ülkelerde yaptıkları doğrudan yabancı yatırımların katkıları olmuştur. Doğrudan yabancı yatırımların aktörleri olan çok uluslu şirketlerin faaliyet alanı olarak güven duydukları piyasaları tercih ettikleri dikkate alındığında, çok uluslu şirketlerin yaygınlığı, küreselleşme sürecinin en azından son çeyreğinin güven ve istikrar ortamında yaşandığının göstergesi olarak düşünülebilir.

Çok uluslu şirketler, ilk örnekleri on üçüncü yüzyılda Batı Avrupa'da İtalya, Fransa, İngiltere merkezli olarak görülmeyle birlikte günümüzde Japonya, Çin, Güney Kore gibi ülkelerin de merkez olduğu Uzak Doğu'dan Latin Amerika'ya, Afrika'ya kadar küresel coğrafyada faaliyet göstermektedirler. Çok uluslu şirketler, ciro büyüklüğü veya istihdam kapasitesi bakımından değerlendirildiğinde, pek çoğunun bazı ülkelerin ya da ülke gruplarının gayri safi yurtiçi hasıllarından veya nüfuslarından büyük rakamlara sahip oldukları görülmektedir. Bu durum, riskler ve fırsatlar deryası olarak görülen özellikle küreselleşme sürecinde çok uluslu şirketlerin, yapıcı ve yıkıcı yanlarının tartışılmasına neden olmaktadır. Bir yandan modernleşme ve teknolojik gelişmelerin kaynağı, diğer taraftan da sonlandırılmayan fakirliğin, gelir dağılımındaki eşitsizliğin nedenleri çok uluslu şirketlere atfedilmektedir.

Küreselleşmenin geri döndürülemez bir süreç, çok uluslu şirketlerin de temel aktörler olmaları, küresel refahın artırılması için söz konusu süreç ve aktörlerin küresel değerler lehine dönüşümlerini zorunlu kılmaktadır. General Motors'un üst düzey yöneticisi Charles Wilson'ın 1953'teki "General Motors için iyi olan, Amerika için iyidir" sözü çok uluslu firmaların, buldukları ülke ya da bölge menfaatleri açısından çıkar çatışmasına neden olabileceklerinin bir göstergesidir. Charles Wilson adeta, on altıncı yüzyılda İngiliz Kraliçesi Elizabeth tarafından kurulan ve yüzyıllar boyu Doğu Asya'dan Latin Amerika'ya kadar geniş bir coğrafyadaki ticareti İngiltere menfaatleri lehine kontrol altında tutan Doğu Hindistan Şirketi'nin modern dünyadaki örneklerine dikkat çekmektedir. Küreselleşme sürecinin

yapılar" olarak adlandırılmakta, bunların müşterileri ya da bunlar tarafından yönetilen portföy sahipleri dünyada söz sahibi olmaktadır. Bakınız: <https://basta.media/737-maitres-du-monde-controlent-80>, Erişim : 02.12.2022.

çokuluslu şirketlere sağladığı avantajların da etkisiyle özellikle 1970'lerin sonlarından itibaren uluslararası kuruluşların, hükümetlerin, sendika gibi sivil toplum örgütleri ve kanaat önderlerinin, çok uluslu şirketlerin çalışma şartları, ücretlendirme ve çevre güvenliği alanlarındaki yıkıcı faaliyetleri konusunda sessiz kaldıkları görülmüştür.

Çok uluslu şirketlerin gelişim süreçleri liberal düşüncenin kabul görmesi, demokrasinin yaygınlaşması, üretim ve ticaret hacminin genişlemesi, kültürlerin kaynaşması gibi insanlığın refahını artıran süreçlerle paralellik göstermektedir. Bu tablonun oluşmasında İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan Dünya Ticaret Örgütü (GATT), Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası kurum ve kuruluşların çok uluslu şirketlerin yaygınlaşmasına zemin hazırlayan çabaları önemli rol oynamıştır. Günümüzde yatırım anlaşmazlıkları durumunda yerel yönetimlerin ya da hükümetlerin tek yanlı sonuç doğuran kararlarına karşın çok uluslu şirketler, Dünya Bankası'nın Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi (ICSID) ya da Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu (UNCITRAL) kuralları çerçevesinde haklarını savunabilmektedirler. Benzer uygulamalar tersi yönde de geliştirilmelidir. Çok uluslu şirketlerin baskın gücü, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi (HRC) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından dengelenmelidir. Dolayısıyla söz konusu kurum ve kuruluşların çok uluslu şirketler üzerindeki etki kapasiteleri, korunmalı ve genişletilmelidir. Uluslararası kurum ve kuruluşların hükümetler ve sivil toplum örgütleriyle işbirliğine giderek, çok uluslu şirketlerin neden olabilecekleri yıkımları önlemek, yararlanılması gereken fırsatları da onlara işaret etmek gibi küresel sorumlulukları önemlidir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Alpugan, O. (1998). *Küçük işletmeler kavramı, kuruluşu ve yönetimi*. PER Yayınları, Özgün Matbaacılık, Ankara.
- Arıkan, D. (2006). *Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımları*. Arıkan Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Bauraind, B. & Keirsbilck, V.L. (2020). *Reglementer le pouvoir des multinationales*. le 01.03.2020, <https://gresea.be/Reglementer-le-pouvoir-des-multinationales>, Erişim: 27.11.2022.
- Buigues, P.A. & Lacoste, D. (2022). Quelles stratégies pour les entreprises face aux risques géopolitiques?. July 2021, <https://www.telos-eu.com/fr/economie/quelles-strategies-pour-les-entreprises-face-aux-r.html>, Erişim:11.12.2022.
- Çelik, K. (2008). *Uluslararası iktisat*, Murathan Yayınevi, 4. Baskı, Trabzon.
- Gaston-Breton, T. (2010). *1867 Singer délocalise en ecosse*. Les Ecos, 04.01.2010, Erişim: 27.11.2022.
- Gilpin, R. (2012). *Uluslararası ilişkilerin ekonomi politiği*, çeviren: Murat Duran, Selçuk Oktay, Kripto, Ankara.
- Mintzberg, H. (1982). *Structure et dynamique des organisations*, Les Editions d’organisation, Paris.
- Nora, D. (2022). *Google, Coca-Cola, General Motors : les vrais maîtres du monde*. Le Nouvel Observateur, <https://www.nouvelobs.com/le-dossier-de-l-obs/20130313.OBS1713/google-coca-cola-general-motors-les-vrais-maitres-du-monde.html>, Erişim: 24.11.2022.
- Özel, İ.T. (2021). *İngiliz Doğu Hindistan şirketi*. Vadi Yayınları, İstanbul, https://books.google.com.tr/books/about/%C4%B0ngiliz_Do%C4%9Fu_Hindistan_%C5%9Eirketi.html?id=B695EAAAQBAJ&printsec=frontcover&source=kp_read_button&hl=tr&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
- Roy du I.(2011). 7637 maitres du monde controlent %80 de la valeur des entreprses mondiales, 9 septembre 2011, <https://basta.media/737-maitres-du-monde-controlent-80>, Erişim : 02.12.2022.
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası iktisat*. Güzem Can Yayınları, 20. Baskı No: 29, İstanbul.
- Tang, J., Wang, W. (2020). *Pourquoi les multinationales sont-elles plus productives que les entreprises non multinationales? Données du Canada*. Statistique Canada, No 11F0019M au catalogue — No 445.
- Wolf, M. (2022). *Why globalization works*, New Haven, s.19, Yale University Press 2004.
- Vindt, G. (2022). *1867 : Singer, ou la naissance des multinationales industrielles*. Alternatives économiques, 01 Octobre 2018. <https://www.alternatives-economiques.fr/1867-singer-naissance-multinationales-industrielles/00086287>, Erişim: 27.11.2022.
- Wilson, C. (1954). *The History of unilever, cassel*, cité par Tugendhat Christophe, idem, p27.

ÖĞRETMEN ADAYLARININ SOSYAL BECERİ ÖĞRETİMİNDE KIBRIS TÜRK MASALLARININ KULLANIMINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

 Olga PİLLİ^a

 Ramazan ÇAKIR^b

Özet

Masallar, çocukların dilsel gelişimlerini desteklemekte; sosyal ve kültürel çevreye uyumunu kolaylaştırmakta; bireyin kültür ve eğitim hayatına katkı sağlamaktadır. Ayrıca kendini ifade etme, iletişim kurma, grupla bir işi yürütme, duygulara yönelik becerilerini ve problem çözme gibi sosyal becerilerini geliştirmektedir. Çalışmanın amacı öğretmen adaylarının sosyal beceri öğretiminde Kıbrıs Türk masallarının kullanımına ilişkin görüşlerini ortaya koymak ve öneriler geliştirmektir. Bu çalışma nitel araştırma tekniklerinden fenomenolojik (olgubilimsel) yaklaşımına dayalı olarak tasarlanmıştır. Beş açık uçlu sorudan oluşan görüşme soruları, özellikle öğretmen adaylarının Kıbrıs Türk masallarının sosyal beceri öğretimine ilişkin katkılarına yönelik görüşlerinin alınmasına odaklı olarak hazırlanmıştır. Elde edilen veriler, içerik analizi ve betimsel analiz ile çözümlenmiştir. Çalışma grubunu, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki özel bir üniversitede eğitim gören 15 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Bulgular kısmında yer alan tablolarda ortaya çıkan kod ve temalar frekans değerleri verilen örnek ifadeler ile birlikte sunulmuş ve yorumlanmıştır. Öğretmen adaylarına göre Kıbrıs Türk masallarının geliştirdiği sosyal beceriler; akran ilişkili beceriler, duygulara yönelik beceriler ve akademik beceriler olarak ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Masal, Kıbrıs Türk masalları, Sosyal beceri, Öğretmen adayları.

OPINIONS OF PRE-SERVICE TEACHERS ON THE USE OF CYPRUS TALES IN SOCIAL SKILL TEACHING

Abstract

Fairy tales support the linguistic development of children; facilitates its adaptation to the social and cultural environment; contributes to the cultural and educational life of the individual. In addition, it develops social skills such as self-expression, communication, working with a group, emotional skills and problem solving. The aim of the study is to reveal the opinions of prospective teachers on the use of Cyprus Turkish fairy tales in social skills teaching. This study was designed based on the phenomenological approach, one of the qualitative research techniques. The five open-ended interview questions were prepared with the focus of

^a Doç. Dr., GİRME Amerikan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Öğretmenliği Bölümü, olgapilli@gau.edu.tr

^b Doç. Dr., GİRME Amerikan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, r.cakir@yahoo.com

Makale Geliş Tarihi: 25.10.2022, Makale Kabul Tarihi: 20.12.2022

getting the opinions of the pre-service teachers on the contribution of the Cyprus Turkish fairy tales to teaching of social skills. The obtained data were analyzed by content analysis. The study group consists of 15 pre-service teachers studying at a private university in the Turkish Republic of North Cyprus. According to pre-service teachers, social skills developed by Cyprus Turkish fairy tales were revealed as peer-related skills, emotional skills and academic skills.

Keywords: Fairy Tale, Cyprus Turkish fairy tales, Social skills, Pre-service teachers.

Giriş

Anadolu'da ve Kıbrıs'ta; çocukları eğlendirmek, eğitmek, hayal dünyalarını geliştirmek, büyüklerle iletişim kurmalarını sağlamak ve uyutmak için anlatılan ve okunan masallar, önemli bir sosyal bağlam ve yaygın bir eğitim aracı olarak işlevini günümüzde de devam ettirmektedir. Masallar, okul öncesi dönemden itibaren çocukların dilsel gelişimlerini desteklemektedir. Çocuk, dinlediği veya okuduğu masallar ile anadiline ilişkin sözcükleri, kavramları, öğrenmekte ve kendini ifade etme, iletişim kurma, problem çözme becerilerini geliştirmekte, eleştirel ve yaratıcı düşünme alışkanlığı kazanabilmektedir.

Masallar, çocukların öğrendikleri soyut bilgileri somutlaştırır ve hayalden gerçeğe doğru yolculuğa çıkarırlar. "Çocuklar masallar yardımıyla, gerçeği hayalleri ile mukayese ederek somutlaştırır. Böylece kendi hayal dünyası ile anlatılan dünyayı birlikte yaşama fırsatı bulur" (Yalçın & Aytaş, 2003, s. 60). Masalların gizli ve açık işlevleri vardır. Çobanoğlu (2000, s. 92)'na göre bu işlevler; eğlendirmek-güldürmek, uyumalarını sağlamak, kavga etmelerini engellemek, sevgi ve değer vermeyi göstermek, söz dinletmek, sözcük dağarcığını zenginleştirmek, adaleti öğretmek, sorunları çözmek, bilgilendirmek, model oluşturmak, hayal dünyasını ve zekâsının geliştirmek, soyut kavramları öğretmek olarak sıralanabilir. Bu işlevlerle birlikte masalların toplumu yönlendirme, sosyal olarak kontrol etme ve iletişim kurma özellikleri de bulunmaktadır. Gökdemir (2008)'e göre masallar toplum hayatını yönlendirmekte, çocukları eğlendirmekte, hayal dünyalarını genişletmekte, sosyal yaşam içerisinde onları kontrol etmekte, tehlikelere karşı korumakta, büyüklerle iletişim ve bağ oluşturmaktadır. Yalçın ve Aytaş (2003)'a göre masallar, çocukların gerçeği hayalleri ile mukayese ederek somutlaştırmalarına yardımcı olur. Çocuklar, masallarla kendi hayal dünyalarında yolculuğa çıkar ve masal dünyası ile gerçek dünyayı birlikte yaşama fırsatı bulurlar. Saraçoğlu (2004)'na göre masal, çoğunlukla insanların ya da olağanüstü varlıkların başından geçen olağandışı olayların anlatıldığı halk edebiyatı ürünüdür. Masallar, Enginün (1987)'e göre, çocuğun hem ahlak hem de sosyal bakımdan eğitimini sağlamakta, güzelliğin ne olduğunu öğrenebilmesini kolaylaştırmaktadır. Kısaca masallar çocuğun zihin dünyasını, kişilik yapısını ve geleceğini şekillendiren önemli bir olgudur.

A. LİTERATÜR TARAMASI

Masallar, bireyin kültür ve eğitim hayatında kullanabileceği sosyal ve kültürel çevreye uyumunu kolaylaştırıcı, değerler ve beceriler bakımından donanımlı hale gelmesini sağlayan en uygun materyaller arasında yer almaktadır. Eğitim bilimciler, masalları geçmişte ve günümüzde bir eğitim aracı olarak kullanmışlardır. Çakır (2022)'a göre masallar toplumu eğiten temel öğelerden biridir. Ders kitaplarında

masal örneklerine yeterince yer verilmeyişi; masalların eğiticilik yönünden yeterince yararlanılmadığının bir göstergesidir. Milli ve evrensel değerlerin masallar yoluyla çocuklara aktarılması, toplumu olumlu yönde etkileyecektir. Nuhoğlu (2005)'na göre eğitimde çoklu zekâ ve yapısalcılıkta etkinlik olarak da faydalanacağımız bir materyaldir. Masallar, Kaya (2000)'ya göre çocuğun kendini tanınmasında, çalışkan, iyi yürekli, adil, yardımsever, sosyal ve kültürel çevreye uyum sağlayan bir birey olarak yetişmesinde önemli birer araçtır. Konedralı vd. (2007)'e göre masallar çocuk edebiyatının en eski ve en sevilen türüdür. Masallar aracılığıyla çocukların sahip olduğu sosyal becerilerin neler olduğu ortaya konulabilir. Aksoy (2021)'a göre masallarla çocukların güçlü ve zayıf yanları belirlenebilir ve ona göre eğitim almaları sağlanabilir. Masallar, çocuğun akıl yürütme, yorumlama ve çözümleme, soyut düşünme iletişim kurma becerilerini geliştirirler. "Masallar, çocukların sosyal beceri kazanmalarında ve sosyalleşme sürecinde 'kendisi' ve 'diğeri' arasında sağlıklı etkileşimde bulunmalarına katkı sağlar" (Şahin, 2011, s. 219). Çocuklar, her masalda olumlu-olumsuz farklı bir kişilikle ya da kahramanla karşılaşır ve böylece farklı insanları tanıma ve onların karakter analizini yapma fırsatını yakalamaktadırlar. Yeniasır ve Gökbulut (2017)'a göre eğitimsel anlamda bakıldığında Kıbrıs Türk halk masallarında çocuklar açısından olumsuz olduğu düşünülen birtakım unsurları şu şekilde sıralanır: Öldürme, şiddet, kıskançlık, açgözlülük, yalan söylemek, ahlâksızlık, dilencilik, sözden dönmek vs. Kıbrıs Türk masal kahramanları genellikle padişah, vezir, oduncu, kurt, at, çiftçi, çoban, Fatmacık, Dildane gibi toplumda bilinen kişiler veya peri kızı, cin, dev, ejderha gibi gerçek dışı ve olağanüstü tiplerdir. Aydın ve Gürler (2012)'e göre aileler değer ve beceri eğitimini aktarırken hikâye ve masallardan yararlanmalı ve çocuğun örnek alabileceği kahraman ve idealler göstermelidir. Karadağ (1999)'a göre masalların, değişik alan ve zamanların kültürel değerlerini taşıması bakımından da ayrıcalıklı bir yeri ve konumu bulunmaktadır.

Kıbrıs Türkleri arasında 1572'den günümüze kadar gelen bir masal geleneği bilinmektedir. Çakır (2020)'a göre Kıbrıs Türk masalları üzerine araştırma yapanların başında; Alptekin ve Sakaçoğlu (1985), Gökçeoğlu (2005), Karadağ (1999), Öznur (2002) ve Yorgancıoğlu (1998) gibi halk bilimci ve eğitimciler gelmektedir. Geçmişte Kıbrıs Türklerinin hayatında eğlence ihtiyacını tek başına karşılayan, ailelerin toplandığı sohbet ve masal anlatma bağlamlarına, 1960'lı yıllarda radyo yayınları ve sonrasında TV programları alternatif olmuştur. Yorgancıoğlu (1998)'na göre masallar ve Kıbrıs Türk masalları, geçmişte yaşanmıştır. İnsanların geçmişte yaşadıklarına ve geçmiş yaşamlarına masal denilip geçirilmiştir. Sakaçoğlu (2002)'na göre çocuklar bir masalı dinlerken veya okurken kendi kültürüyle ilgili birçok unsuru da öğrenmekte ve benimsemektedir. Anadolu ve Kıbrıs Türk halk masallarında benzerliklerin çok olması ortak tarih ve kökenlere bağlanabilir. Derlenen ve geçmişte yaşanmış Kıbrıs Türk masallarının bir bölümü Anadolu motifleri taşısa da, içlerinde Kıbrıs kültürüne ait motiflerin yer aldığı masallar da bulunmaktadır. Konedralı (1996)'ya göre bunlardan bazıları; "Gara Böcü, Pakla Ağacı, Değirmenlik, Avcının Oğlu, İncircinin Dediği, Zümrüt Halka Guşu, Ağlayan Nar ile Gülen Ayva" gibi masallardır.

Kıbrıs Türkleri, yüzyıllardır adayı Rumlarla birlikte paylaştıkları için Kıbrıs Türk masallarında ve diğer edebi türlerinde benzer epizotlar ve motifler görülmektedir. Birlikte yaşamın bir sonucu olarak Kıbrıs Türk ve Rum masallarında da etkilenme ve ödünçlenme meydana gelmiştir. Kıbrıs Türk masalları üzerine çalışmaları olan ve 141 Kıbrıs Türk masalını derleyen Gökçeoğlu (2005)'na göre, Rumlarla ortak motifler taşıyan Kıbrıs Türk masallarından biri 'Dirimo' (Dirimbo) masalı ve tipidir. Karşılaştırmalı

Kıbrıs Türk ve Rum Masalları isimli kitabında 'Dirimo'(Dirimbo) masalını şu şekilde anlatır. Türkçe masalda padişah olan karakter, Rumca masalda kraldır. Rumca masalda dev insan kılığına girerken Türkçe masalda ise papaz kılığına girmiştir. Masalın hem Türkçesinde hem de Rumcasında üç kardeş ve devin karısına mektup yazdığı bir bölüm vardır. Rumca masalda hayvanları pişirmesi yerine; Türkçe masalda hellim ekmek getirmesini ister. Dirimo Rumca masalda devden altın, yatak örtüsü, at ve yüzük çalar. Türkçe masalda devden çaldıkları ise yorgan, at ve taktır (İslamoğlu, 2007, s.114). Anadolu ile ortak motifler taşıyan Kıbrıs Türk masalına örnek olarak da 'Bit Kadınla Pire Kadın' masalını gösterir. Yeniasır, Gökbulut ve Tekman (2021) ise benzerliklerin yanında ayrışan veya farklılaşan bazı özelliklerin de olduğunu ve yaşanan coğrafyadaki diğer kültürlerin (Rum, İngiliz) etkisiyle bazı farklılaşmalar yaşandığına dikkat çekmektedir. Bu anlamda incelenen masalarda yer alan benzerlikler kadar farklılaşmaların da bir sürece bağlı olduğu ve doğal karşılanması gerektiği söylenebilir. Kıbrıs Türk halk masallarında Rum kültürünün etkisiyle Hristiyanlık unsurları da görülmektedir. Sakaoğlu da çalışmasında benzer bir şekilde Kıbrıs Türk masallarında papaz tipinin Anadolu masallarından farklı olarak yer aldığını belirtmektedir (Sakaoğlu, 1983, s. 165).

Sosyal bir varlık olarak insan, sosyal gelişimine ilk olarak ailede adım atmakta ve sonrasında okulöncesi eğitiminde yaşadığı toplum içerisinde sağlıklı ilişkiler kurabilmektedir. Sağlıklı bir sosyal gelişim gösteren bireyler sosyal beceri yeterliliklerini tamamlamış bireylerdir. Sosyal becerinin alan yazınında çok farklı ve boyutlu tanımlamalar olmasına rağmen kısaca bireyin içerisinde bulunduğu ortama uyumlu davranışlar ve düşünceler sergilemesi şeklinde ifade edebiliriz. Aksoy (2021)'a göre ilgili alanyazın çalışmalarında sosyal becerilerin birçok beceri ile ilişkili olduğu ve birçok durumun gelişimi üzerinde etkili olduğu ortaya konmuştur. Çiftçi ve Sucuoğlu (2012)'na göre sosyal beceri, kişinin yer aldığı topluma ve koşullara uyum sağlayabilme özelliği ve uyum sağlayabilmek için gerçekleştirdiği sorumlulukları ortaya koyarken takındığı tutum ve davranışlar olarak tanımlarken; Elliott ve Gresham (1987) ise sosyal beceriyi, birey ve çevre arasındaki etkileşimi, önemli kişiler arası ilişkiyi başlatma ve sürdürmede kullanılan araçlar olarak tanımlamaktadırlar.

Çocukların aile ve okul eğitimiyle sosyal becerilere sahip olmaları ve toplum içindeki kişilerle sağlıklı ilişkiler kurabilmeleri, onların başarılarına ve hayatlarını anlamlı ve mutlu kılmalarına ciddi şekilde katkı sağlamaktadır. Elliot ve Busse (1991)'ye göre sosyal beceriler, beş grupta sınıflandırılabilen bazı davranışları içermektedir. Bunlar, kurallara uyma ve paylaşma gibi işbirliği davranışları; öneri sürme davranışları; iletişim kurma veya verilen görevi yerine getirme gibi sorumluluk davranışlarını; çatışma durumunda özdenetim davranışlarını ve empati davranışlarını kapsamaktadır. Gülay ve Akman (2009) ise sosyal becerilerin ilişkiye başlama ve devam ettirme becerilerini, grupta bir işi sürdürebilme becerilerini, duygulara yönelik becerileri, saldırgan tutumlarla başa çıkabilmeye yönelik becerileri ve stres durumuyla başa çıkabilme becerilerini kapsadığını belirtmişlerdir. Dereli (2008)'ye göre sosyal becerilerin kazanılmasında; davranışçı kuram, bilişsel gelişim kuramı, sosyal-bilişsel öğrenme kuramı ve bilişsel-davranışsal kuramlar kullanılmaktadır.

Sosyal becerilerin uygulamaya konulmuş haline sosyal davranışlar denir. Bacanlı (1999)'ya göre, sosyal davranışlar gözlenebilen ve gözlenemeyen öğrenilmiş davranışları içermektedir. Örneğin sözel iletişim becerisine ait davranışlar gözlenebilen sosyal davranışlar, kişinin karşılaştığı bir problem

durumuna yönelik geliştirdiği çözüm yolları ise gözlenemeyen sosyal davranışlardır. Masallarda gözlemlenen neden-sonuç ilişkileri ile çocukların çıkarımında bulunma, içeriği yorumlama ya da çözümleme becerilerinin geliştirmektedir. 'Bakla' isimli Kıbrıs Türk masalında kötü komşu masalın sonunda cezalandırılmıştır. Bu masalda neden-sonuç ilişkisi ile kötülük yapmanın ya da kötü insan olmanın insanı olumsuz etkileyebileceği görülmüştür (Gökçeoğlu, 2005, s. 140). Neden-sonuç ilişkileri çocuğun masaldaki olayları sorgulamasına ve kendine göre iyi-kötü çıkarımlarda bulunmasını sağlar. Örneğin, 'Drimbo' masalında üçüncü ve küçük olan çocuk eğitilmiştir. Kardeşlerini kötülükten ve devden aklı ve bilgisi sayesinde kurtarır. Bu masalı okuyan-dinleyen çocuklar, ailede ve okulda aldıkları eğitimle ve akıl yürüterek çok zor durumlardan kurtulabileceklerini düşünmektedir. Böylece, masallar çocuğun zihin-düşünce dünyasını, akıl yürütme, yorumlama ve çözümleme becerilerini geliştirirler. Masallar, çocuğun karakterinin oluşumunda, güçlü-zayıf yanlarının ortaya çıkmasında, soyuttan somuta-hayalden gerçeğe geçmelerinde, sosyal becerilerini geliştirmede ve eğitim hayatlarında önemli bir yere sahiptir.

1. Araştırmanın Önemi

Masallar, okulöncesi dönemden itibaren çocukların dilsel gelişimlerini desteklemektedir (Cihangir, 2013). Çocuk, dinleyeceği ya da okuyacağı masallar aracılığı ile anadiline ilişkin sözcük ve deyimleri öğrenir; kendini ifade etme ve iletişim kurma becerileri gelişir, eleştirel ve yaratıcı düşünebilir. Sosyal becerilerin kazandırılması ve geliştirilmesi birçok değeri barındıran masallar yoluyla yapılabilmektedir. Öğretmen adaylarının, sosyal becerileri öğrencilere aktarmanın çeşitli yollarından biri olan masalları öğrenmeleri ve bu konuda farkındalık kazanmaları önem taşımaktadır. Öğretmen adaylarının sosyal beceri gelişiminde masalların kullanımına yönelik görüşlerini toplamak ve onlara gelecekteki meslek hayatlarında yön vermek, öğretmen eğitimi açısından oldukça önemlidir. Alanyazınında masalların eğitsel boyutu ile ilgili çalışmalar bulunmakta (Yeniasır & Gökbulut, 2017) ancak Kıbrıs Türk masallarının sosyal beceri öğretiminde kullanılması ile ilgili bu çalışmanın alanda büyük bir eksikliği gidereceği düşünülmektedir.

2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı öğretmen adaylarının sosyal beceri öğretiminde Kıbrıs Türk masallarının kullanımına ilişkin görüşlerini ortaya koymak ve öneriler geliştirmektir. Aşağıdaki soruları cevaplamak için araştırma yürütülmüştür.

1. Öğretmen adaylarının Kıbrıs Türk masalları hakkında görüşleri nelerdir?
2. Öğretmen adaylarının sosyal beceri ile ilgili görüşleri nelerdir?
3. Öğretmen adaylarının Kıbrıs Türk masallarının sosyal beceri öğretimine olan katkılarına ilişkin görüşleri nelerdir?
4. Öğretmen adaylarının Kıbrıs Türk masallarının ilköğretim öğrencilerinin sosyal beceri gelişimine olan katkılarına ilişkin görüşleri nelerdir?

B. YÖNTEM

1. Araştırma Modeli ve Çalışma Grubu

Bu çalışmada en yaygın olarak kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden biri olan fenomenolojik yaklaşım kullanılmıştır. Fenomenoloji, bir olgunun temel boyutlarını, katılımcıların yaşanmış deneyimlerinin içsel özüne ve yapısına dayalı olarak derinlemesine anlamaya çalışır (Urcia, 2021). Yürütülen çalışmada da öğretmen adaylarının belirli bir olgu ile ilgili anlayışlarını, bakış açıları ve algılarını ortaya çıkarmak, deneyimlerini tanımlamak ve anlamak için fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir (Tekindal & Uğuz Arsu, 2020).

Bu çalışmada kolay ulaşılabilir durum örneklemesine göre veri toplanması planlanmıştır. Araştırmaya zaman ve çaba açısından pratiklik kazandıracığından tanıdık çevre olan ve araştırmacıların da görev aldığı KKTC'deki özel bir üniversitenin Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği (SÖ) ve Türkçe Öğretmenliği (TÖ) üçüncü sınıf öğrencileri çalışma grubunu oluşturmaktadır.

Tablo 1. Öğretmen Adaylarının Cinsiyetleri ve Bölümleri

Katılımcı Rumuzu	Bölüm	Cinsiyet
Nisa Nur	Türkçe Öğretmenliği	Kadın
Veli	Türkçe Öğretmenliği	Erkek
Ayşe	Türkçe Öğretmenliği	Kadın
Mehmet	Türkçe Öğretmenliği	Erkek
Eylem	Türkçe Öğretmenliği	Kadın
Hüseyin	Türkçe Öğretmenliği	Erkek
Baran	Türkçe Öğretmenliği	Erkek
Meryem	Türkçe Öğretmenliği	Kadın
Ozan	Sınıf Öğretmenliği	Erkek
Semih	Sınıf Öğretmenliği	Erkek
Pelin	Sınıf Öğretmenliği	Kadın
Ece	Sınıf Öğretmenliği	Kadın
Cemre	Sınıf Öğretmenliği	Kadın
Aytaç	Sınıf Öğretmenliği	Erkek
Elif	Sınıf Öğretmenliği	Kadın

Tablo 2' de sunulduğu gibi sınıf öğretmenliği bölümünde 2021-22 öğretim yılı bahar döneminde *Sosyal Beceri Öğretimi* dersine katılan yedi ile Türkçe öğretmenliği bölümünden sekiz, toplam 15 öğretmen adayı yarı yapılandırılmış görüşmelerle araştırmacıların sorularını yanıtlamışlar ve masal destekli sosyal beceri öğretimi etkinlik planlama çalışmalarına katılım göstermişlerdir.

2. Veri Toplama Aracı

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak, fenomenolojik (olgubilimsel) yaklaşıma dayalı olarak tasarlanmıştır. Söz konusu çalışmada veri toplamak amacı ile araştırmacılar tarafından hazırlanan *Sosyal Becerilerin Öğretiminde Masalların Kullanımı Görüşme Formu* kullanılmıştır. Veri toplama aracında beş açık uçlu soru yer almaktadır. Görüşme soruları öğretmen adaylarının Kıbrıs Türk masalları hakkındaki bilgilerine ve özellikle Kıbrıs Türk masallarının sosyal beceri öğretimine-gelişimine olan katkılarına ilişkin görüşlerinin alınmasına odaklı olarak hazırlanmıştır. Görüşme soruları araştırmacılar tarafından araştırmanın amacı göz önünde tutularak hazırlanmış ve sonrasında yapı, kapsam ve dil geçerliği açısından incelenmek üzere Eğitim Bilimleri alanında uzman iki öğretim üyesi ve bir dil uzmanı tarafından incelenmiş ve gerekli düzenlemelerden sonra son şeklini almıştır. Görüşme formunun uygulanmasından önce pilot çalışması sınıf öğretmenliği lisans programında öğrenim gören üç öğretmen adayı ile yapılmıştır. Alınan geri bildirimler görüşme formuna yansıtılmıştır.

3. Uygulama Süreci ve Verilerin Toplanması

Bu çalışma '*Sosyal Beceri Öğretimi*' dersi kapsamında yürütülmüştür. Sosyal beceri öğretimi dersi eğitim fakültelerinde mesleki seçmeli ders listesinde bulunan bir ders olup bölümlerin ihtiyaçlarına ve tercihlerine göre açılmakta ve isteyen öğretmen adayları ise bu dersi alabilmektedir. Araştırmanın tüm katılımcıları da 2021-2022 akademik yılı bahar döneminde *Sosyal Beceri Öğretimi* dersini seçmeli ders olarak almışlardır. Yüz yüze sınıf ortamında yürütülen söz konusu derste öncelikle öğretmen adaylarına sosyal beceri öğretimi ile ilgili kuramsal bilgiler dersin kapsamında belirtilen şekilde araştırmacı ve dersin sorumlusu tarafından aktarılmıştır. İlerleyen haftalarda ise öğretmen adayları ile ön görüşme yapılmıştır. Sosyal beceri öğretimi ile ilgili etkinliklerin hazırlanması ve planlanmasına geçilmeden önce öğretmen adaylarına alanında uzman ve çalışmada diğer araştırmacı olarak bulunan uzman tarafından genelde masallar ve özelde Kıbrıs Türk masalları ile ilgili bir bilgilendirme toplantısı yapılmıştır. Toplantının ardından iki hafta süreyle ders saatlerinde öğretmen adaylarına dersi yürüten araştırmacılar tarafından sosyal becerilerin çocuklara aktarılması ile ilgili etkinlik planlama ve hazırlama hakkında bilgilendirme dersleri yapılmıştır. Sonrasında, öğretmen adaylarından Kıbrıs Türk masallarını kullanarak sosyal beceri öğretiminde kullanılacak etkinlik hazırlamaları ve derste sunmaları istenmiştir. Öğretmen adayları grup çalışması şeklinde, araştırmacılar tarafından Gökçeoğlu'nun Kıbrıs Türk masalları kitabından seçilmiş olan (Dirimo-Dirimbo, Bit Hanım ile Pire Kadın Biddack, Portakal Ağacı) masallarını kullanarak etkinliklerini ilköğretim öğrencilerine yönelik hazırlamış ve sunum yolu ile diğer öğretmen adayları ile paylaşmışlardır. Bunun yanın sıra, araştırmacılar da öğretmen adaylarının etkinliklerine ilişkin sunum sonrasında geri bildirim de bulunmuşlardır. Dönem sonunda öğretmen

adaylarına yöneltilen ön görüşme soruları yeniden öğretmen adaylarına sorulmuştur. Veriler öğretmen adayları ile 10-15 dakikalık sürelerle yüz yüze görüşülerek toplanmıştır. Veri toplama sürecinden önce Girne Amerikan Üniversitesi Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan gerekli izin alınmıştır.

4. Verilerin Analizi

Çalışmanın amacı doğrultusunda görüşmelerde toplanan verilerin çözümlenmesinde içerik analizi kullanılmıştır. Toplanan verilerin okuyucuların anlayabileceği kavramlara ve temalara ulaşabilmek için düzenlemek ve yorumlamak nitel içerik analizinde amaçlanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013). İlk olarak sınıf öğretmenliği öğretmen adayları ve Türkçe öğretmenliği öğretmen adayları ile gerçekleşen görüşme ses kayıtları her iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı bilgisayar ortamına aktarılmış ve görüşmelerde yer alan ifadeler okunarak bir kod listesi ve buna bağlı temalar ortaya konmuştur. Elde edilen tüm kod ve temalar birbirleriyle karşılaştırılarak son şekli verilmiş ve öğretmen adaylarının örnek ifadeleri ile desteklenen temalar şeklinde sunulmuştur. Bulgular kısmında yer alan tablolarda ortaya çıkan kod ve temalar frekans değerleri verilen örnek ifadeler ile birlikte sunulmuştur.

Görüşmelerin yazıya dökülmüş belgeler üzerinde yürütülen içerik analizi araştırmacılar tarafından yürütülmüştür. Çalışmanın güvenilirliği için ortaya çıkan kategori ve temalar her bir araştırmacı tarafından ayrı ayrı çalışılmıştır. Daha sonra sonuçlar üzerinden görüş birliği ve görüş ayrılığı konularında da düzenlemeler yapılmıştır. Araştırmacılar bir araya gelerek kodlayıcılar arası güvenilirlik için Miles ve Huberman (1994, s. 64) tarafından formüle edilmiş güvenilirlik hesaplaması çalışılmış ve %87 elde edilmiştir.

B. BULGULAR

1. Görüşme

Kıbrıs Türk masallarının sosyal beceri öğretiminde kullanılması ile ilgili öğretmen adaylarının görüşlerinin alınmasının amaçlandığı bu çalışmada uygulama sonrasında yapılan yarı-yapılandırılmış görüşmeler yoluyla veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler üzerinde yapılan analiz sonuçlarında öğretmen adaylarının sosyal beceri öğretiminde Kıbrıs Türk masallarının kullanılması ve hangi sosyal becerilerin geliştirilmesinde nasıl katkı sağlayacağı ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir.

Bu çalışmanın ilk probleminde öğretmen adaylarının Kıbrıs Türk masalları ile ilgili görüşlerinin ne olduğu sorgulanmıştır. Öğretmen adayları ile gerçekleştirilen ön görüşmelerde Kıbrıs Türk masalları ile ilgili ön bilgilerinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Özellikle sınıf öğretmeni adaylarının bu konuda ön bilgilerinin olmadığı, Türkçe öğretmeni adaylarının ise nispeten Kıbrıs Türk masalları ile ilgili kavram birikimlerinin yeterli olmamakla birlikte, daha fazla olduğu saptanmıştır. Uygulama sonrasında öğrencilere görüşmede yöneltilen "Kıbrıs Türk masalları hakkında neler biliyorsunuz?" sorusunda toplanan görüşlerin analiz sonuçları Tablo 2'de kodlar ve kodlarla ilgili örnek ifadeler şeklinde sunulmuştur.

Tablo 2. Öğretmen Adayların Kıbrıs Türk Masallarına İlişkin Görüşlerinin Kodlar ve Örnek İfadeler

Tema	Kodlar	Alt Kodlara İlişkin Örnek İfadeler	Tekrarlanma Sıklığı		Toplam
			TÖ	SÖ	
Kıbrıs Türk masalları	Geleneksellik	Kültürel ve tarihi unsurlar	3	3	6
	Beceri geliştirme	Düşünme becerilerini geliştirme	2	3	5
	Farklılık	Kullanılan dil-şive-ağız özellikleri	2	2	4

Tablo 2 incelendiğinde öğretmen adaylarının Kıbrıs Türk masalları ile ilgili farkındalıklarının arttığı ve fikir sahibi oldukları ortaya çıkmıştır. Öğretmen adayları ile yapılan görüşmeler sonucunda Kıbrıs Türk masalları teması altında geleneksellik, beceri geliştirme ve farklılık şeklinde kodlar ortaya çıkmıştır. Öğretmen adaylarının çoğunluğu Kıbrıs Türk masallarında kültürel ve tarihi unsurların öne çıktığından bahsetmiştir. Örneğin Veli, görüşmede bunu şu şekilde ifade etmiştir. *“Türkiye’den gelenler için Kıbrıs Türk masalları pek bilinmemektedir. Bu da son derece üzücü ve can sıkıcıdır. Ancak Kıbrıs Türk masallarının da güzel bir târihi ve otantik bir havası vardır. Buranın kültürüne merak duyan ya da bu konuda çalışma yapanlar Kıbrıs Türk masalları hakkında bilgi sahibidir. Bir de tabii ki de burada büyümüş ve hâla yaşamını sürdüren aile bireyleri konuya hâkimdir. Bana kalırsa kesinlikle okunmalıdır”*.

Gelenekselliğin yanı sıra, öğretmen adayları Kıbrıs Türk masallarının beceri geliştirme ile ilgili işlevi olduğunu da ifade etmiştir. Meryem’in beceri geliştirme ile ilgili ifadesi ise: *“Kıbrıs Türk masallarına baktığımızda aslında düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik masallardır diyebiliriz. 141 Kıbrıs Türk masalına içerik olarak baktığımızda; hayata bakış açımızı değiştirir, güldürürken düşündürme güçleri vardır diyebiliriz”*. Son olarak Türkçe ve sınıf öğretmeni adayları kullanılan kelime ve ağız sebebi ile Kıbrıs Türk masallarının farklı bir yapısı olduğunu belirtmişlerdir.

Çalışmanın ikinci alt problemi olan öğretmen adaylarına göre sosyal becerinin tanımı nedir sorusuna ilişkin öğretmen adaylarına yöneltilen *“Sosyal beceri ile ilgili ne düşünüyorsunuz, aklınıza ilk gelenler nelerdir?”* görüşme sorusunda elde edilen bulguların analizi sonucunda Tablo 3’te belirtilen kodlar ve ilgili örnek ifadeler ortaya çıkmıştır.

Tablo 3. Öğretmen Adaylarının Sosyal Becerinin Tanımına İlişkin Kod ve Örnek İfadeler

Tema	Kodlar	Alt Kodlara İlişkin Örnek İfadeler	Tekrarlanma Sıklığı		Toplam	
			TÖ	SÖ		
Sosyal beceri	Duygulara yönelik	Empati kurabilme	1	1	2	
		Mizah yönünü geliştirebilme	2	2	4	
		Kendisine karşı tavır ve tutumları	1	3	4	
		Öfke gibi olumsuz duyguları ifade edebilme	1	2	3	
	Kişiler arası davranışlar	Bir konuşmayı başlatma, sürdürme ve sonlandırma	Etkili iletişim	2	3	5
			Sorunsuz iletişim	2	1	3
			Sağlıklı ilişki	1	2	3
			Hayır diyebilme	1	-	1
			Grupla oyun oynayabilme,	2	3	5
			İyi ve paylaşımcı olabilme	1	2	3
			Yardımlaşma ve dayanışma	1	-	1
	Çevreye yönelik	Toplumsal sorumluluk/ Topluma uyum sağlama	Sosyal ortama uyum/sosyalleşme	1	3	4
			Kişinin çevreye karşı tavrı ve tutumu	2	3	5
			Kültürel değerleri öğrenme ve aktarma	1	3	4
			2	3	5	

Tablo 3'e göre öğretmen adaylarının verdiği cevaplar üzerinde yapılan analiz sonucunda duygulara yönelik, kişiler arası davranışlar ve çevreye yönelik şekilde kodlar ortaya çıkmıştır. Kişiler arası iletişim kodu ile ilgili ortaya çıkan örnek ifadelerden öğretmen adaylarının sosyal beceri ilgili tanımlamalarında özellikle kişilerle nasıl iletişime geçebileceğimiz konusunda sosyal becerilerin neler olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca duygularımızın ifade edilmesi konusunda da ortaya çarpıcı örnekler verilmiştir. Örneğin Veli ile yapılan görüşmede sosyal beceri ile ilgili "...çocukların grup halinde oynaması, hayır diyebilmesi, öfke gibi olumsuz duyguları ifade edebilmesi, bir konuşmayı başlatma, sürdürme ve sonlandırma, uzlaşma yapabilme becerilerini sosyal becerilere örnek olarak verebiliriz" şeklinde ifadeler kullanmıştır.

Çevreye yönelik kodu ile ilgili öğretmen adayları sosyal becerilerin yaşanılan toplum ve çevreyle ilgili olduğunu ifade etmiştir. Semih, sosyal becerilerin sosyal çevrede kişilerin yaşadıkları çevredeki davranışlarıyla ilgili olması konusunda şunları söylemiştir: *“Sosyal beceriler kişilerin aslında çevreye ve kendilerine karşı tavır ve tutumlarıdır diyebiliriz. Kişi ne zaman, nerede ne yapacağını ve duygularının farkında olur. Genel olarak tutum ve davranışlar olarak tanımlayabiliriz.”* Ayrıca Eylem bunu destekler bir şekilde sosyal beceri ile ilgili şu ifadeyi vermiştir: *“Bireyin topluma ayak uydurabilmesi ve gelişim, gösterebilmesi amacıyla sergilediği davranışlardır.”*

Çalışmanın üçüncü alt problemi, *“Öğretmen adaylarının Kıbrıs Türk masallarının sosyal beceri öğretimine olan katkılarına ilişkin görüşleri nelerdir?”* şeklinde belirlenmiştir. Beş haftalık uygulama sonucunda öğretmen adaylarına üçüncü alt problem ile ilgili yöneltilen *“Öğrencilerin sosyal becerilerinin gelişimi bakımından, Kıbrıs Türk masallarının sosyal beceri öğretiminde kullanılmasına ilişkin görüşleriniz nelerdir?”* sorusunda ortaya çıkan bulgular Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Kıbrıs Türk Masallarının Sosyal Beceri Öğretiminde Kullanılmasına İlişkin Kodlar ve Örnek İfadeler

Tema	Kodlar	Alt Kodlara İlişkin Örnek İfadeler	Tekrarlanma Sıklığı		Toplam
			TÖ	SÖ	
Sosyal beceri öğretiminde Kıbrıs Türk masalları	Drama ve oyun	Masal kahramanını örnek alma ve onun gibi davranışlar sergileme	2	-	2
		Masallar aracılığıyla yapılan etkinlikler	1	1	2
	Hayal ve düşünce dünyasını geliştirme	2	2	4	
	Mizahi yönünü geliştirmek ve eğitmek	2	-	2	
	Örnek olay	Kültürel-ahlaki değerleri öğretme ve dil aktarma	1	3	4
	Zıtlıkları fark edebilme-ayırt edebilme (iyi-kötü gibi)	2	2	4	
Yetersiz	Modern ve sanal masal öğretimi	-	2	2	

Tablo 4’e göre öğretmen adaylarının verdiği cevaplar üzerinde yapılan analiz sonucunda drama ve oyun, örnek olay ve yetersiz şeklinde kodlar ortaya çıkmıştır. Drama ve oyun kodu ile ortaya çıkan örnek ifadelerde öğretmen adayları Kıbrıs Türk masallarının barındırdığı kahramanların canlandırılması çocukların sosyal beceri öğrenmelerine yardımcı olabileceğini ifade etmişlerdir. Örneğin Ece bunu şu şekilde açıklamıştır: *“Öğrenciler Kıbrıs Türk masallarını okuyarak kendilerine bir masal kahramanı seçebilir ve onun gibi davranışlar sergileyebilir. Örneğin, Dirimbo masalında Dirimbo’nun zeki davranışlarını ve söylemlerini*

örnek alabilir ve davranışlarını olumlu yönde geliştirebilir.” Öğretmen adayları ayrıca Kıbrıs Türk masallarının örnek olay olarak kullanılması yolu ile sosyal becerinin yanı sıra başka değerlerin de öğrencilere kazandırılabilirliğini söylemişlerdir. Bu konuda sınıf öğretmen adayı Elif “Masallar sosyal beceri ve hayal gücüne hitap eden ve çok önemli yere sahip bir alandır tabii ki kendi masallarını kullanmak her ülke için kültürel değer ve maneviyat açısından öğrencilere katkı sağlar ve aynı zamanda sosyal beceri davranışlarını geliştirebilir” diyerek Kıbrıs Türk masallarının sosyal beceri öğretimine katkısını dile getirmiştir.

Sınıf öğretmeni adaylarından bir katılımcı, görüşmelerde farklı bir görüş dile getirip genelde masalların özelde ise Kıbrıs Türk masallarının sosyal beceri öğretiminde günümüz çocuklarının dünyasından farklı olduğu gerekçesi ile yeterli olmayacağını ortaya koymuştur. Öğretmen adayı Cemre bu konuda “...masalların güncellenerek yeni dünya çocuklarına yönelik olması gerekir, çünkü her şey gibi çocuklar ve onların beklentileri değişti. İlgisini çekmeyecek ve onlara uymayan başka bir dünya sunan masallar bu anlamda sosyal beceri için etkili olamayacaktır” diyerek Kıbrıs Türk masallarının sosyal beceri öğretiminde yetersiz olduğunu belirtmiştir.

Çalışmanın dördüncü alt problemi, “Öğretmen adaylarının Kıbrıs Türk masallarının ilkökul öğrencilerinin sosyal beceri gelişimine olan katkılarına ilişkin görüşleri nelerdir?” şeklinde belirlenmiştir. Araştırma sorusuna cevap aramak için öğretmen adayları ile yürütülen görüşmede “Kıbrıs Türk masallarının ilkökul öğrencilerinin sosyal beceri gelişimine olan katkıları sizce nedir?” sorusu yöneltilmiş ve toplanan veriler üzerinde yürütülen analiz sonucunda Tablo 5’teki bulgular elde edilmiştir.

Tablo 5. Kıbrıs Türk Masallarının Geliştirdiği Sosyal Becerilere İlişkin Kodlar ve Örnek İfadeler

Tema	Kodlar	Kodlara İlişkin Örnek İfadeler	Tekrarlanma Sıklığı		Toplam
			TÖ	SÖ	
Kıbrıs Türk masallarının geliştirdiği sosyal beceriler	Akran	Yardımlaşma ve dayanışma	2	2	4
	İlişkili	Paylaşma	1	2	3
	Beceriler	İş birliği yapma	-	2	3
		Grupla çalışma	2	1	3
		İlişkiyi-konuşmayı başlatma ve sürdürme	1	2	3
		Duygulara	Duygu öğrenimi	-	1
	Yönelik	Empati kurma	1	1	2
	Beceriler	Utanma ve sıkılma duygularından uzaklaşma	1	1	2
		Kendi duygularını ifade etme	1	1	2
		Akademik	Dinleme-okuma	1	2
Beceriler	Problem çözme	1	1	2	
	Karar verme	-	1	1	
	Hayal ve düşünce dünyasını geliştirme	1	3	4	

Tablo 5'e göre öğretmen adaylarının verdiği cevaplar üzerinde yapılan analiz sonucunda akran ilişkili beceriler, duygulara yönelik beceriler ve akademik beceriler şeklinde kodlar ortaya çıkmıştır. Özellikle akran ilişkili beceriler kodu öğretmen adaylarının büyük bir çoğunluğunun ortak görüşünü kapsamaktadır. Yardımlaşma ve dayanışma becerilerine ise hem Türkçe öğretmen adayları hem de sınıf öğretmeni adayları tarafından değinilmiştir. Örneğin Baran ile yapılan görüşmede, Kıbrıs Türk masallarının ilkökul öğrencilerinde geliştirme potansiyeli olarak belirttiği sosyal beceriler ile ilgili "...ilkokul öğrencilerine baktığımızda gelişime açık bir yaş grubudur. Yardımlaşma ve dayanışma becerilerini geliştirir, paylaşma becerisini, iş birliği yapma becerisini gelişimine katkı koymasını beklenir." ifadelerini söylemiştir. Bir başka öğretmen adayı olan Ozan, bunu destekleyecek ifadelerle yer vermiştir: "Kıbrıs Türk masalları çocukların birçok farklı sosyal becerisinin gelişmesini sağlar. Örneğin yaptığımız etkinlikte masal aracılığıyla, grupta çalışma becerileri, ilişkileri başlatma ve sürdürme becerilerini kazandırabiliriz." Yine bir diğer öğretmen adayı Aytaç ise, "...ilkokul öğrencilerinin Kıbrıs Türk masallarıyla kendi aralarında sohbet-diyalog kurma, birbirlerine kendilerini ifade etme, grup şeklinde hareket etme, grupta uyum sağlama, karar verme, kendilerini ifade edebilme, utanma, sıkılma duygularını atma gibi birçok sosyal beceriyi geliştirir" ifadeleriyle Kıbrıs Türk masallarının geliştirdiği sosyal beceriler ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Duygulara yönelik beceriler koduna örnek olarak Nisa Nur görüşme sırasında "...Dirimbo masalında duygu öğrenimi yapabilir. Empati yapmayı öğrenir" şeklinde ifadelerle yer vermiştir.

2. Etkinlik Raporları İçerik Analizi

Öğretmen adaylarının planlamış olduğu etkinliklere içerik analizi uygulanmış ve Tablo 6'da yer alan sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 6. Sosyal Beceri Öğretiminde Kıbrıs Türk Masallarının Kullanılmasına İlişkin Örnek Öğrenci Etkinliğine İlişkin Kodlar ve Örnek İfadeler.

Görüşler	Kullanılan Yöntem	Sosyal Beceri Alanları	Tekrarlanma Sıklığı		Toplam
			TÖ	SÖ	
Kıbrıs Türk masalı ile etkinlik	Masal kartları	Duygulara yönelik	2	-	2
		Grupla bir işi yürütme	-	1	1
		İlişkiyi başlatma ve yürütme	-	1	1
	Orta oyunu	Duygulara yönelik	-	-	-
		Grupla bir işi yürütme	-	2	2
		İlişkiyi başlatma ve yürütme	-	1	1

Türkçe öğretmeni adaylarının hazırlamış olduğu tüm etkinlik örneklerinde masal kartları kullanılarak Kıbrıs Türk masalları aracılığı ile sosyal becerilerin öğrencilere kazandırılması

planlanmıştır. Sınıf öğretmeni adaylarından bir grup ise masal kartlarını kullanarak Kıbrıs Türk masallarının sosyal beceri öğretiminde kullanılması ile ilgili bir etkinlik tasarlamış diğer öğretmen adayları ise orta oyununu kullanmayı tercih etmişlerdir. Öğretmen adayları daha çok orta oyunu ile *grupla bir işi yürütme* becerisini Kıbrıs Türk masallarını kullanarak öğretmeyi uygun görmüşlerdir. Özellikle sınıf öğretmeni adayları hem masal kartlarını hem de orta oyununu tercih etmişlerdir. Diğer bir taraftan masal kartları yardımı ile Kıbrıs Türk masallarını kullanarak *duygulara yönelik* becerilerin geliştirilmesi ile etkinlik düzenlemeyi daha çok Türkçe öğretmeni adayları kullanmıştır. Örneğin, sosyal beceri öğretiminde Kıbrıs Türk masalı olan Dirimbo'da duygulara yönelik becerilerin geliştirilmesi ve kazandırılması etkinliğinde öncelikle masalın anlatılması daha sonra masalda geçen olayların maddeler halinde sıralanması planlanmıştır ve Tablo 7'de verilen etkinlik ortaya çıkmıştır.

Tablo 7. Dirimbo Masalının Sosyal Beceri Öğretiminde Kullanılmasına İlişkin Etkinlik Adımları ve Emojilerin Yerleştirilmesi

Büyük kardeşler Dirimbo'yu kıskanırlarmış. Onu deve yem etmek istemişler.	Örnek: Kıskanmak ifadesi yerine kıskanmak-kıskançlık emojisinin seçilmesi
Devin Dirimbo'yu kızarmış bir kuzu gibi yemeyi hayal ederken, Dirimbo'nun kapının eşiğinde oturduğunu görmüş!	Şaşkınlık ifadesi yerine şaşkınlık emojisinin seçilmesi
Devin onları gözetlerken Dirimbo'nun tüm gece uyumaması.	Fedakârlık ifadesi yerine fedakârlık emojisinin seçilmesi
Kardeşlerin çiftlikte çalışması, Dirimbo'nun okula gitmesi derslerine önem vermesi.	Çalışkanlık ifadesi yerine çalışkanlık emojisinin seçilmesi
Dirimbo'nun devin kırağını ve yorganını çiftlik ağası istediği için ona getirmesi.	Cesaret ifadesi yerine cesaret emojisinin seçilmesi
Ahtım ahdır Dirimbo. Yorganı çeken eğer sensen ölümlerden ölüm beğen demiş.	Kızgınlık ifadesi yerine kızgınlık emojisinin seçilmesi
Büyük kardeşler yaptıklarına pişman olmuşlar. Dirimboya sarılmışlar. Sevmişler, sevilmişler.	Sevgi ifadesi yerine sevgi emojisinin seçilmesi
Yukarıdaki örnekte olduğu gibi aşağıda tablo halinde verilen emojilerin öğrenciler tarafından boşluklara konulması istenir.	

| 2132 | Etkinliğin ikinci aşamasında, öğrencilerin kendilerini masal kahramanları yerine koyarak empati yapmaları ve verecekleri tepkileri yedi farklı duygu ile belirlemeleri ve cümlelerin karşısına bu duyguyu ifade eden emojiyi koymaları istenmiştir. Üçüncü aşamada ise emojilerle duyguları doğru-yanlış eşleştirmelerine göre değerlendirme yapılmıştır. Bu etkinliğin amacı bir sosyal beceri alanı olan *duygulara yönelik beceriler* yansımaları görmektir. Bu etkinlik ile öğrenciler duygularını ifade etmeyi ve

karşılaştıkları durumlarda ne gibi tepkileri vereceklerini ölçmek ve başkalarının duygularını anlama ve anlamlandırma becerisi kazandırmaktır.

Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada Türkçe ve sınıf öğretmeni adaylarının Kıbrıs Türk masallarına ilişkin yaklaşımlarını ve sosyal beceri öğretiminde Kıbrıs Türk masallarının kullanımına ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına bakıldığında; çalışma başında geliştirilmiş olan dört araştırma problemine göre hazırlanmış görüşme sorularında öğretmen adaylarının sosyal beceri öğretiminde Kıbrıs Türk masallarının kullanılmasının nasıl bir katkı sağlayacağı sorulmuştur. Araştırma bulgularına göre öğretmen adayları Kıbrıs Türk masalının tanımına ilişkin farklı görüşler belirtmişlerdir. Türkçe öğretmeni adaylarının Kıbrıs Türk masalları konusunda çokça fikir sahip olmasalar bile masallar ile ilgili bilgi birikimlerinin fazla olması onların konuya daha hâkim olduklarını ortaya koymuştur. Sınıf öğretmeni adayları ise Kıbrıs Türk masalları ile ilgili fikir sahibi olmadıklarını ön görüşmelerde belirtmişlerdir. Bilgilendirme toplantıları sonrasında yapılan son görüşmelerde ise masal konusundaki bilgi ve farkındalıklarının artmış olduğu görülmüştür. Sınıf öğretmeni adayları ve Türkçe öğretmeni adaylarının çoğunluğu 'Dirimbo, Bit Hanım ile Pire Kadın, Biddacık, Portakal Ağacı' gibi Kıbrıs Türk masallarının kültürel ve târihi unsurları çokça barındırdığı için geleneksel bir yapıya sahip oldukları konusunda birleşmişlerdir. Kullanılan dil ve ağız farklılığı da dikkat çekici boyutta vurgulanmıştır. Ancak sınıf öğretmeni adaylarının Kıbrıs Türk masallarının daha çok düşünme becerilerini geliştirdiği konusunda görüş bildirmişlerdir. Bunun nedeni olarak öğretmen adaylarının kendi öznel dünyalarında masalları algılama biçimi, farklı kaynaklardan masal dinlemeleri, sosyal çevreleri, lisans eğitiminde çocuk edebiyatı, halk edebiyatı gibi aldığı derslerin ve okuduğu kaynakların etkisi gösterilebilir.

Alanyazınında Kıbrıs Türk masalların eğitsel boyutu ile ilgili çalışmalar (Yeniasır, & Gökbulut, 2017; Çakır, 2022) bulunmakta ancak Kıbrıs Türk masallarının sosyal beceri öğretiminde kullanılması ile ilgili bir çalışmanın yer almadığı ve bu çalışmanın bu eksikliği gidereceği düşünülmektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar alanyazındaki çalışmalarla paralellik göstererek sınıf öğretmeni adaylarının masallarla ilgili Türkçe öğretmeni adaylarına göre yeterli bilgilerinin olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır (Batur & Alkan, 2020). Bu konu özellikle Kıbrıs Türk masallarında daha da gün yüzüne çıkmaktadır. Öğretmen adaylarının Kıbrıs Türk masallarının beceri geliştirdiği konusundaki ortak görüşleri bu konuda yapılan çalışmaları destekler niteliktedir (Temizyürek & Vargelen, 2016). Elde edilen bu sonuçlar Çevik ve Müldür (2019)'ün çalışmaları ile paralellik göstermektedir. Çalışmalarında Çevik ve Müldür (2019) okul öncesi öğretmeni adaylarının masalların çocukların dil ve bilişsel gelişimlerine büyük katkı koyduğu konusunda görüş bildirdiğini savunmuştur. Çok benzer bir çalışmada Batur ve Alkan (2020) öğretmen adaylarının masalların dil öğrenmeye dair önemi hakkında fikirleri olmasına karşın bilgilerinin zayıf olduğunu ortaya koymuştur.

Öğretmen adayları sosyal becerinin tanımına ilişkin çoğunluklu olarak sosyal becerilerin çevreye yönelik davranışlar ve beceriler olduğu görüşünü bildirmişlerdir. Özellikle, sosyal becerilerin toplumsal sorumluluk veya topluma uyum sağlama olarak tanımlanması çoğu öğretmen adayı tarafından

belirtmiştir. Bunun aksi olarak öğretmen adayları sosyal becerinin en az duygulara yönelik olduğu görüşünü benimsemektedirler. Öğretmen adayları tarafından kişilerarası ilişkilerde ise en fazla *konuşmayı başlatma ve sürdürme* ve *hayır diyebilme*yi sosyal beceri olarak görmektedir. Çalışma öncesinde Türkçe ve sınıf öğretmeni adaylarının sosyal beceri ile ilgili tanımlamalarında daha kısıtlı tanımlamalar gözlemlenmiştir. Bu durum çalışma sonrasında çok daha geniş bir yelpazede ortaya çıkmasına rağmen birçok sosyal beceriye öğretmen adayları tarafından hiç değinilmemiştir. Bu sonuçlar bize öğretmen adaylarının sosyal beceri ile ilgili temel bilgi, kavram ve uygulamalar ile ilgili kazanımlarının orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlar literatürdeki sonuçlar ile örtüşmektedir (Ahmetoğlu & Acar, 2016; Bozgun & Pekdoğan, 2018; Kılıç, 2019). Örneğin Kılıç (2019), yaptığı çalışmada sınıf öğretmenleri ve sınıf öğretmeni adaylarının sosyal beceri öğretimiyle ilgili temel kavram ve öğretim yöntem ve tekniklerine ilişkin bilgi düzeylerinin orta düzeyde olduğu sonucuna varmışlardır.

Sınıf öğretmeni ve Türkçe öğretmeni adaylarının Kıbrıs Türk masallarının sosyal beceri öğretiminde kullanılmasına ilişkin görüşlerinde en çok ortaya çıkan sonuç *Drama ve Oyun* kodu ile birleştirilmiştir. Öğretmen adayları, masalların çocuğun hayal ve düşünce dünyasını geliştirmede katkısı olduğu konusunda görüş bildirmişlerdir. Elde edilen bu netice Akfırat (2006)'ın kaleme aldığı çalışmada ortaya çıkan yaratıcı dramının sosyal beceri eğitiminde etkili bir yöntem olduğu sonucunu destekler niteliktedir. İyican (2009), tamamlamış olduğu tez çalışmasında Kıbrıs Türk masallarının çocukların hayal dünyalarını zenginleştirdiğini ifade etmiştir. Yapılan birçok çalışmada bu konuda ulaşılan sonuçlar bunu destekler niteliktedir (Arıcı & Bayındır, 2015; Çevik & Müldür, 2019; Pekdoğan, 2016). Bunun yanı sıra öğretmen adayları çoğunlukla masallar ile sosyal beceri öğretiminde örnek olay yöntemi ile zıtlıkları, iyi-kötü ve güzel-çirkin kavramlarının öğretilmesinde yardımcı olduğu konusunda hemfikirdirler. Konedralı vd. (2007)'in çocukların masallarla etkileşime girmesi halinde kıyas yapma, farklılıkları görme ve benzerliklerle ayrılıkları ayırt etme gibi becerileri geliştirdiğine dair tespiti bu sonuçları desteklemektedir. Bunlardan farklı olarak sınıf öğretmeni adaylarından bir katılımcı kullanılan masalların yetersiz kaldığını, onların yerine modern ve sanal masalları kullanarak sosyal beceri öğretiminde daha etkili sonuçlar ortaya çıkacağı görüşünü ortaya koymuştur. Temizyürek ve Vargelen (2016) yürütmüş oldukları çalışmada Türkçe öğretmeni adayları da masalların günümüzdeki olaylarla bağdaştırılması gerektiğini vurgulamıştır. Böylece günümüzde ihtiyaç duyulan sosyal becerilerin öğrencilere kazandırılması daha anlamlı öğrenmelerle mümkün olabilir. Öğretmen adaylarının belirttikleri görüşler ile literatürde masalın çocukların sosyal beceri öğrenmelerine gösterdiği etkiler paralellik göstermektedir (Aksoy, 2020, 2021; Cihangir, 2013; Wening vd., 2022).

Öğretmen adayları ile yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan dördüncü tema olan Kıbrıs Türk masallarının geliştirdiği sosyal beceriler *akran ilişkili beceriler*, *duygulara yönelik beceriler* ve *akademik beceriler* diye üç farklı kod altında toplanmıştır (Akkök, 1999; Calderella & Merrell, 1997). Türkçe öğretmeni ve sınıf öğretmeni adayları Kıbrıs Türk masallarının daha çok akran ilişkili becerileri sergilemede yardımcı olacağına yönelik görüşler ortaya koymuşlardır. Bu kod altında en çok belirtilen görüş ise yardımlaşma ve dayanışma becerilerinin geliştirilmesidir. Öğretmen adaylarının görüşleri ile bu konuda daha önce yapılan araştırmalarda elde edilen sonuçlar benzerlik göstermektedir (Afzalkhani, 2022; Hasanzadeh Vayaie & Navaie, 2020; Ilıcak & Bal, 2019; Şahin, 2011). Örneğin Şahin (2011) okul öncesi öğretmenleriyle yürüttüğü çalışmada masalların en fazla çocukların sosyalleşme sürecinde

“kendi” ve “diğeri” arasında sağlıklı etkileşimde bulunmalarına önemli katkılar sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Bunun dışında sınıf öğretmeni adayları Kıbrıs Türk masallarının diğer masallar gibi okuyucunun hayal ve düşünce dünyasını geliştirdiğini belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarının bu görüşleri Marzuki (2020) tarafından yürütülen yarı deneysel çalışmanın bulgularını destekler niteliktedir. Marzuki gerçekleştirilen masal etkinlikleri nedeniyle öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerinde bir artış olduğunu ve bu masal etkinliklerine öğrencilerden olumlu tepkiler geldiğini belirtmiştir.

Öğretmen adaylarının Kıbrıs Türk masallarını kullanarak oluşturdukları etkinlik örneklerinden elde edilen bulgular temel olarak iki yöntem ile ilişkilendirilmiştir: Masal kartları ve orta oyunu. Bu yöntemlerle öğretmen adayları sosyal beceri alanlarından a) *duygulara yönelik becerileri* b) *grupla bir işi yürütme becerileri* ve c) *ilişkiyi başlatma ve yürütme becerileri* geliştirmeyi amaçlayan etkinlik düzenlemeyi tercih etmişlerdir. Özellikle Türkçe öğretmeni adayları masal kartlarını kullanarak *duygulara yönelik becerilerin* geliştirilmesi için Kıbrıs Türk masallarından Dirimbo masalını seçerek etkinlik düzenlemiş olmaları kendi alanlarındaki bilgi birikimlerini kullandıklarının bir göstergesi olduğu düşünülebilir. Bir Kıbrıs Türk masalı olan Dirimbo’da çocuk; eğitimi, akıllı ve bilgisi sayesinde; kardeşlerini kötülüklerden ve dev tarafından yenilmekten kurtarır. Böylece, Dirimbo masalı çocukların akıl yürütme, yorumlama ve çözümlenme becerilerini geliştirir. Sosyal beceriler, çeşitli etkileşimlerde, bireyin hem kendisinin hem de diğer bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarını anlama ve o anlayışa uygun davranışlar gösterebilme olarak tanımlanmaktadır (Çubukçu & Gültekin, 2006, s.159). Dirimbo masalındaki olaylar akışındaki duyguları ifade etmek için emoji kartlarından yararlanarak etkinlik oluşturup hem masal akışını hem de sosyal beceri olarak olaylar ile duyguların eşleştirilmesi amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra sınıf öğretmeni adayları bir drama yöntemi olan; çocukların sosyalleşmesini, hayal ve düşünce dünyasını geliştiren, geleneksel kültür kodlarımızı aktaran ve onları eğiten ‘orta oyunu’ kullanarak *grupla bir işi yürütme becerileri* geliştirmek için bir etkinlik tasarlamıştır. Kıbrıs Türk masallarından *Değirmencik* masalı seçilerek planlanan etkinlikle, öğrencilerin grup içerisinde etkileşimde ve iletişimde bulunacakları, arkadaşları ile iş paylaşımı yapacakları bunun yanı sıra kendilerine ve arkadaşlarına olan güvenlerinin artacağı amaçlanmıştır. Öğretmen adayları Kıbrıs Türk masalları farklı etkinliklerle desteklendiğinde çocukların sosyal becerilerini geliştirdiğini planlamış oldukları etkinliklerle ortaya koymuştur. Drama, oyun, hikâyeleştirme gibi sosyal gelişimi destekleyen etkinlikler olduğunu ifade eden çalışmalar literatürde yer almaktadır (Pekdoğan, 2016, s. 386).

Türkçe ve sınıf öğretmeni adaylarının Kıbrıs Türk masallarına ilişkin yaklaşımlarını ve sosyal beceri öğretiminde Kıbrıs Türk masallarının kullanımına ilişkin görüşlerinin değerlendirildiği bu araştırma sonuçlarından ortaya çıkabilecek ve gerek alanda çalışan kişilere gerek ise araştırmacılara yönelik yapılabilecek öneriler aşağıdaki gibi listelenebilir.

- Eğitim fakültesi öğretmen adaylarına özellikle sınıf öğretmeni adaylarına lisans eğitimlerinde genelde masalların özelde Kıbrıs Türk masallarının daha etkili ve işlevsel kullanabilmeleri için çocuk edebiyatı dersi dışında, uygulamalı masal dersi programa konulmalıdır.

- Öğretmenlik uygulaması derslerinde, dersi yürüten öğretim üyesinin Kıbrıs Türk masallarının sosyal beceri öğretimine katkı koyacağı konusunda öğretmen adaylarını yönlendirmesi tavsiye edilir.
- Eğitim fakültelerinde branş farkı gözetmeksizin öğretmen adaylarını sosyal beceri öğretiminde daha etkin ve donanımlı yapmak adına lisans programlarında yer alan sosyal beceri öğretimi dersinin tüm öğretmen adayları tarafından alınması hususunda daha dikkatli davranılması önerilmektedir.
- Ayrıca sosyal beceri öğretiminde Kıbrıs Türk masallarının kullanılması ile ilgili etkinlikler özellikle masallarla en yakın bağ kurabilecek okulöncesi, sınıf ve Türkçe öğretmeni adaylarına yönelik düzenlenmelidir.
- Bu çalışmanın eğitim fakültesinde yer alan farklı bölüm öğretmen adayları ile de yapılması ilerde bu konuda çalışmak isteyen araştırmacılara önerilmektedir.
- Bunun dışında sosyal beceri öğretiminde Kıbrıs Türk masallarının kullanılması ile ilgili nitel çalışmaların yanı sıra deneysel çalışmaların da yapılması bu konudaki alanyazınına anlamlı katkıları olacağı düşünülmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Girne Amerikan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Kurulu'nun 28/03/2022 tarih ve 5/22-102 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı (İsteğe Bağlı)

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için Editör ve üç anonim hakeme teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Afzalkhani, M. (2022). The comparison between tow methods of playing and storytelling in pre-school children self-help and social skills. *Educational Researches*, 17(69). https://edu.bojnourd.iau.ir/article_686645.html?lang=en
- Alptekin, A. B., & Sakaoğlu, S. (1985). *Kıbrıs Türk masalları, folklor ve etnografya araştırmaları*. Anadolu Sanayi.
- Arıcı, A. F., & Bayındır, N. (2015). Masalların öğretim aracı olarak kullanılması üzerine bir araştırma. *Journal of Language and Literature Education*, 15, 106-119.
- Aydın, M. Z., & Gürler, Ş.A. (2012). *Okulda değerler eğitimi*. Nobel Yayıncılık.
- Aksoy, P. (2020). The challenging behaviors faced by the preschool teachers in their classrooms, and the strategies and discipline approaches used against these behaviors: the sample of United States. *Participatory Educational Research*, 7(3), 79-104. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1269239.pdf>
- Aksoy, P. (2021). Okul öncesi öğretmenleriyle yapılan görüşmelere göre okul öncesi dönemde sosyal becerilere ilişkin çok yönlü bir değerlendirme. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(1), 386-411. 10.24315/tred.749188
- Bacanlı, H. (1999). *Sosyal beceri eğitimi*. Nobel Yayıncılık.
- Batur, Z., & Alkan, H. A. (2020). Masalların dil becerilerinin geliştirilmesine katkısı: öğretmen adayları örneği. *Folklor/Edebiyat*, 26(103), 509-526.
- Cihangir, Y. (2013). Tekerlemeli ve sözlü oyunların KKTC'deki okul öncesi çocukların Türkçe dil becerilerine kazanımları. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Kıbrıs Özel Sayısı I, 1, 175-183.
- Çakır, R. (2020). Kıbrıs masallarında yer alan geleneksel değerlerin ward bağlantı yöntemiyle sınıflandırılması ve incelenmesi. *Uluslararası Türk Kültür ve Sanatı Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara, 490-518.
- Çakır, R. (2022). Kıbrıs ve Elazığ Masallarında yer alan toplumsal ve bilimsel değerlerin ward bağlantı yöntemiyle değerler eğitimi açısından incelenmesi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 19, 411-432. DOI: 10.46778/goputeb.
- Çevik, A., & Müldür, M. (2019). Sınıf öğretmeni adaylarının çocuk edebiyatı farkındalığı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(72), 1942-1956. 10.17755/esosder.564082
- Çiftçi, İ., & Sucuoğlu, B. (2012). *Bilişsel süreç yaklaşımıyla sosyal beceri eğitimi*. Kök Yayıncılık.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). *Aşık tarzı edebiyat geleneği ve destan türü*. Akçağ Yayınları.
- Çubukçu, Z., & Gültekin, M. (2006). İlköğretimde öğrencilere kazandırılması gereken sosyal beceriler. *Bilig*, 37, 155-174.
- Dereli, E. (2008). *Çocuklar için sosyal beceri eğitim programının 6 yaş çocukların sosyal problem çözme becerilerine etkisi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Elliott, S. N., & Busse, R.T. (1991). Social skills assessment and intervention with children and adolescents. *School Psychology International*, 12, 63- 83.
- Elliott, S. N., & Gresham, F. M. (1987). Children's social skills: Assessment and classification practices. *Journal of Counseling & Development*, 66(2), 96-99.
- Enginün, İ. (1987). Çocuk edebiyatına toplu bir bakış. *Türk Dili Dergisi*, Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı. TDK Yayınları.

- Gökdemir, G. (2008). *Kıbrıs Türk kültüründe masal geleneği*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökçeoğlu, M. (2005). *Toplu Masallar I-II*. Özyay Matbaası.
- Gülay, H., & Akman, B. (2009). *Okul öncesi dönemde sosyal beceriler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Hasanzadeh Vayaie, H., & Navaie, S. (2020). The effectiveness of storytelling on social skills development of elementary secondary boy students. *Pouyesh in Humanities Education*, 6(21), 61-72. http://humanities.cfu.ac.ir/article_1436.html?lang=en
- Ilıcak, N. G., & Bal, F. (2019). Masal terapinin anaokulu öğrencilerinin sosyal iletişim becerileri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 517-533. <https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/issue/44114/537610>
- İslamoğlu, M., & Öznur, Ş. (2007). *Karşılaştırmalı Kıbrıs Türk ve Rum masalları*. Ateş Matbaacılık.
- Konedralı, G. (1996). *Kıbrıs Türk halk edebiyatından derlenen bir masalın kişilerarası iletişim çatışmaları açısından analizi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Konedralı, G., Güneyle, A., & Ummanel, A. (2007). Kıbrıs masallarının eğitsel özelliklerine genel bir bakış. S. Sever (Ed.), *II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu Bildiri Kitabı* (pp. 545-551). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Karadağ, M. (1999). *Türk halk edebiyatı anlatı türleri*. Ürün Yayıncılık.
- Kaya, T. (2000). Kıbrıs Türk çocuk edebiyatında Ayşen Dağlı'nın masalları. *III. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, Cilt 2, (pp.339-351) DAÜ Basımevi.
- Marzuki, I. (2020). Fairy tale development of creativity skills basic schools students. *Journal of Social Science Studies*, 7(1), 28-36.
- Miles, M. B., & Huberman, M. A. (1994). *Qualitative data analysis: A sourcebook of new methods*. SAGE Publication.
- Nuhoğlu, M. M. (2005). Masallar üzerinde çoklu zekâ ve yapısalcılık denemesi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19), 187-205.
- Öznur, Ş. (2002). *Masal metinleri, akıldane, ahdımamım olsun, gülbalım, halkbilimi*. Halk Sanatları Vakfı.
- Pekdoğan, S. (2016). Hikâye Temelli Sosyal Beceri Eğitim Programının 5-6 yaş çocukların sosyal becerilerinin gelişimine etkisinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 41, 305-318.
- Sakaoğlu, S. (1983). *Kıbrıs Türk masalları*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2002). *Gümüşhane ve Bayburt masalları*. Akçağ Yayınları.
- Saraçoğlu, E. (2004). *Türk ağız*. Ateş Matbaacılık.
- Şahin, M. (2011). Masalların çocuk gelişimine etkilerinin öğretmen görüşleri açısından incelenmesi. *Milli Folklor Dergisi*, 12(89), 208- 219.
- Tekindal, M. & Uğuz Arsu, Ş. (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 153-172. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uobild/issue/58856/813813>
- Temizyürek, F., & Vargelen, A. G. H. (2016). Türkçe öğretmeni adaylarının masal farkındalığı ve bu farkındalığın kültürel değerlerin aktarılmasındaki önemi. *Journal of Research in Education and Teaching*, 5, 60- 70.
- Urcia, I. A. (2021). Comparisons of adaptations in grounded theory and phenomenology: selecting the

specific qualitative research methodology. *International Journal of Qualitative Methods*, 20, <https://doi.org/10.1177/16094069211045474>

Yalçın, A., & Gıyasettin, A. (2003). *Çocuk edebiyatı*. Akçağ Yayınları.

Yeniasır, M., & Gökbulut, B. (2017). Eğitimsel açıdan Uygur ve Kıbrıs Türk masal kahramanları bağlamında iletilen olumsuz mesajlar. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi (SEFAD)*, 38, 307-324. DOI Number: <http://dx.doi.org/10.21497/sefad.377331>

Yeniasır, M., Gökbulut, B., & Kaya, T. (2021). Anadolu ve Kıbrıs Türk halk masallarında yer alan kültürel unsurlar üzerine bir karşılaştırma. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 52, 81-113. DOI: 10.21563/sutad.986484

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

Yorgancıoğlu, O. M. (1998). *Masallar/ Kıbrıs Türk folklorunda derlemeler*. Arif Basımevi.

Wening, L., Rahmanto, A., & Satyawan, A. (2022). Digital storytelling in building emotional literacy and social skills in early childhood. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 9(2), 554-561.

BİLİNÇLİ FARKINDALIK, MOTİVASYON VE AKADEMİK PERFORMANS ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

 Meryem KOCABAL^a

 Melike CEYLAN^b

Özet

Bilinçli farkındalık kavramının kökenlerinin çok eskilere dayanıyor olmasına rağmen son yıllarda insan hayatında önemi anlaşılmış ve insan hayatını iyileştirmek adına sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Bilinçli farkındalık en basit tanımıyla bireyin yaşadığı anda kalması ve çevresinde olanları olduğu gibi fark etmesi anlamına gelmektedir. Böylelikle bilinçli farkındalık, kişinin konsantrasyon yeteneğini arttırmakla birlikte, gerçekte olan biteni otomatikleşmiş düşünce sistemiyle yorumlamadan anlamasını da sağlayabilmektedir. Bu anlamda öğrencilerin, kendilerini ve çevrelerini bilinçli farkındalıkla incelemelerinin akademik başarıyla ilişkili olabileceği düşünülmüştür. Bu araştırmanın amacı, lise 11. ve 12. sınıfına devam eden ve mesleki karar sürecinde olan öğrencilerin bilinçli farkındalık düzeylerinin, akademik motivasyon ve akademik performans ile ilişkisini nicel yöntemlerle incelemektir. Araştırmanın örneklemi belirlemede kota örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Lisede öğrenim gören toplamda 440 katılımcıdan veri toplanmış ve nihai analiz ise 406 katılımcı üzerine yapılmıştır. Araştırmaya katılmış olan öğrencilere Kişisel Bilgi Formu, Ergenler için Kapsamlı Bilinçli Farkındalık Deneyimleri Envanteri, Akademik Motivasyon Ölçeği uygulanmıştır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda akademik motivasyon ile ergenlerin bilinçli farkındalık deneyimleri ile okul başarısı arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Okul başarı puanı yüksek olan öğrencilerin akademik amaca ulaşmaya doğru, tanıma ve dışsal düzen ile ilgili motivasyon puanları diğer başarı gruplarına göre daha yüksek bulunmuştur. Okul başarı puanı düşük ve yüksek gruplar arasında farkındalık düzeyleri karşılaştırıldığında anlamlı bir fark bulunmuştur. Ergenler İçin Kapsamlı Bilinçli Farkındalık Envanteri(EİKBFE) alt boyutlarından merkezsizleşmek ve tepkisizlik alt boyutuyla motivasyon düzeyleri arasında pozitif korelasyon olduğu saptanmıştır. Bilinçli farkındalık alt boyutlarından 'Farkındalıkla davranma' düzeyi yüksek olan öğrencilerin okul başarısı puanının yüksek olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilinçli farkındalık, Motivasyon, Akademik başarı.

^a Uzman, İstanbul Topkapı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, mrymkcbl@gmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, melikeceylanpsy@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 08.08.2022, Makale Kabul Tarihi: 21.12.2022

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN MINDFULNESS, MOTIVATION AND ACADEMIC PERFORMANCE

Abstract

Despite the fact that the origins of the concept of mindfulness are very old, its importance in human life has been understood in recent years and it has been used frequently to improve human life. Conscious awareness, in its simplest definition, means that the individual stays in the moment he lives and realizes the things around him as they are. In this way, conscious awareness increases the ability of the person to concentrate, and it can also enable him to understand what is really happening without interpreting it with an automatic thought system. In this sense, it was thought that students' examining themselves and their environment with conscious awareness may be related to academic success. The purpose of this study is to use quantitative methods to investigate the association between high school students in their eleventh and twelfth grades who are deciding on a career and their degrees of mindfulness, academic motivation, and academic performance. A total of 440 high school students participated in the data collection process, and 406 students took part in the final analysis. Personal Information Form, Comprehensive Mindfulness Experiences Inventory for Adolescents, Academic Motivation Scale were applied to the students who participated in the research. As a result of the analyzes carried out, statistically significant differences were found between academic motivation and mindfulness experiences of adolescents and school success. Students with high school success scores were found to have higher motivation scores towards achieving academic goals, recognition and external order, compared to other success groups. When the awareness levels were compared between the groups with low and high school achievement scores, a significant difference was found. It has been determined that there is a positive correlation between the sub-dimensions of Comprehensive Conscious Awareness Inventory for Adolescents (EPSI) and the sub-dimensions of decentralization and unresponsiveness and motivation levels. It has been determined that students with high level of "Behaving with awareness", one of the sub-dimensions of mindfulness, have high school success scores.

Keywords: Conscious awareness, Motivation, Academic success.

Giriş

Bilinçli farkındalık yaşanan olay ve durumların benimsenmesi ve değerlendirme sürecinin bilincinde olma durumudur. Kökeni Budizm olan bu yaklaşım yaşanan durumları yargılamadan, anın bilincinde, kendi zihinsel ve duygusal eylemlerinin farkında olarak kabul eder. Bilinçli farkındalık düzeyi yüksek olan kişiler dikkat etme, zihinsel ve duygusal yönden kendini yönetme, yönlendirme düzeyi yüksek ve duygu ve düşüncelerinin farkındadır. Olumlu duygu ve düşünceleri arttırıp, kişinin işlevselliğini bozan olumsuz, otomatik gelen duygu ve düşüncelerini azaltmayı hedefler. Aynı zamanda bilinçli farkındalık ile ilgili eğitim alan bireylerin kendini yönlendirme, olaylara pozitif bakma ve objektif değerlendirme de başarılıdırlar (Kısmetoğlu, 2019). Günlük hayatımızda davranışların sebebini düşünmeden öylece yaparız. Yemek yerken ya da araç kullanırken eylemleri nasıl gerçekleştirdiğimizi düşünmeyiz. Olaylar esnasında bazen geçmiş tecrübelerimiz, bazen kaygılarımız ya da korkularımız davranışlarımızı yönlendirmede aktif olur. Çoğu zaman sanki hayatımızı otomatik bir pilot kullanıyor gibi yaşarız. Bilinçli farkındalık kişileri otomatik olmaktan çıkarır. Kişiyi yaşadığı ana getirerek hayatının üzerine düşünmeyi, seçimler yapmasını sağlar. Hayatındaki sorumlulukları üstlenir (Germer vd., 2005, akt. Aktepe ve Tolan, 2020). Bilinçli farkındalık bireye her günü tamamen mevcut ve farkında olarak

yaşama şansı verir. Şimdiki olaylara daha az pasif tepki vermemizi sağlayan bir deneyimdir. Uyanış, bilinçli farkındalık halidir. Kişi duygu ve düşüncülerinin farkına varmak geçmiş kötü tecrübeleri, pişmanlıkları ya da acıları anımsamak ve bastırmak yerine yaşadıklarını kabul edip, kucaklamayı öğütler. Geçmişin kollarından sıyrılıp, gelecek kaygısından uzaklaşarak yaşadığı ana odaklanmayı hedefler. Bundan dolayı yaşadıklarını yargılamadan, büyük bir sabır ve ilgiyle yaklaşmak kişinin yaşadıklarına pozitif bir katkı sağlayacaktır.

Akademik başarı öğrencinin sınıf ortamında belli ölçütlere göre gösterdiği gelişim düzeyidir. Öğrenilen bilgi ve becerilerin sayısal olarak ifade edilme şeklidir. Öğrencilerin sınıf tekrarı yapmaması için akademik başarı notları incelenir. Lise son sınıf öğrencileri için akademik başarı okul başarı puanı ile yükseköğretime giriş sınavından elde edilen puan olarak değerlendirilir. Akademik başarının %35' i zekâ ile açıklanırken geriye kalanı zekanın dışında kalan etmenler etkiler (Yörük, 2007). Akademik hedefleri, ilgi, istek, yetenek, öğretmen ve sınıf arkadaşlarının tutumları, okul ve sınıf fiziksel özellikler gibi birçok faktörlerden etkilenir. Ayrıca akademik başarıyı etkileyen birçok faktör motivasyon düzeyleriyle ilişkilidir. Motivasyon ise öğrenciyi harekete geçiren, belli bir amaç doğrultusunda ilerlemeyi sağlayan, eylemleri yönlendiren içsel güçtür. Öğrencilerde davranış değişikliğini oluşturmak, görev ve sorumluluklarını yerine getirebilmeleri adına motivasyon yaratmaktadır. Yeterince motive olmamış öğrencilerde derslere karşı ilgi ve olumlu tutum oluşmaz. Yapılan birçok araştırmada akademik performansla motivasyon arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır (Neisi ve Yamini, 2010). Deci ve Ryan (2000), öğrencilerin bilinçli farkındalığının yüksek olması ruhsal yönden iyi olmalarını sağlamaktadır. Olumlu duygular ve yaşam doyumu arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır (Baer, 2003). Bilinçli farkındalığı yüksek kişiler psikolojik olarak iyi durumdadırlar, kendilerini kabul ederler, hayatlarında bir hedef vardır. Bu kişiler kötü his ve düşüncelerden bilinçli farkındalığı düşük olanlara göre daha az etkilenir. Bilinçli farkındalık eğitimleri kişilerin stresini azaltmak ve davranışları yönlendirmeyi sağlar. Eğitimde bilinçli farkındalığın geliştirilmesi için teşvik edilmelidir (Kısmetoğlu, 2019).

A. BİLİNÇLİ FARKINDALIK

Farkındalık terimi 'Pali' dilinden türemiş, hatırlamak anlamındadır. Farkındalık alıcı bir dikkat olarak tanımlanır ve düşünceler, eylemler veya çevreye karşı bilinçli olma halidir (Brown ve Ryan, 2007). Kişinin bilincinin canlı tutulmasıdır (Brown ve Ryan, 2007). Roger' ın yaklaşımı, yargılama ya da eleştirme korkusu olmadan özgürce keşfedip toplumda var olmayı sağlar (Çelik ve Çetin, 2014). Hem farkındalık hem de dikkat bilincin parçalarıdır. Genelde farkındalık ve dikkat iç içedir. Dikkat kişinin bilinçli bir şekilde odaklanmasıdır. Bir şeyden farklılaşmak için onu odağına almak gerekmektedir (Brown ve Ryan, 2007). Farkındalık, olumlu, olumsuz ve nötr olan düşüncelerimizi, duygularımızı ve bedensel duyumlarımızı, onlara tepki göstermeden veya onlarla aşırı özdeşleşmeden olduğu gibi gözlemlemektir (Bishop ve diğerleri, 2004). Düşünmeme durumu, düşüncelerde veya deneyimlerde kaybolma ve her şeyi otomatik olarak yapma durumu iken, bilinçli bir durumdaki farkındalık, algımız ile tepkimiz arasındaki boşluk olarak kabul edilebilir (Bishop ve diğerleri, 2004). Bireye olduğu gibi kabul etmeyi, ön yargıda bulunmamaya teşvik eder. Şimdi ve buradaya odaklanır. Bilinçli olarak farkında olan kişi zihnin neyle meşgul olduğunun farkındadır. Bilinçli farkındalık şimdiki ana, amaçlı bir şekilde dikkat vermektir (Kabat-Zinn, 2012). Bilinçli olarak farkında olan bireylerin kendini düzenleme, oto

kontrol, iradeyi yönetmede başarılı olduğu görülmüştür. Bu kişiler duygularını ve algılarının bilincinde olup düşüncelerini bastırmak yerine onları kabul eder. Bilinçli farkındalık kuramsal anlamda gelişip, yayılmasıyla birlikte literatüre büyük katkı sağlamıştır. Farkında olma durumu hayat boyu döngüsel bir şekilde devam eden bir süreçtir.

Alan yazında bilinçli farkındalık kavramı iki bakış açısıyla ele alınmaktadır. İlki, Jon Kabat Zinn tarafından diğeri ise Ellen Langer tarafından ortaya konulan tanımlamalardır. Kabat-Zinn bilinçli farkındalığı hem iç hem dış uyaranları yargılamadan “şu anda olmak” olarak tanımlamaktadır. Bu bakış açısının aksine, Ellen Langer bilinçli farkındalığı, kişinin dış uyaranların farkındalığında ve yeniliğe açıklık durumunda olarak, aidiyet ve uyanıklık halinin mümkün olduğu kadar yüksek olma durumu olarak görmektedir. Bu iki farklı bilinçli farkındalık kavramını inceleyen Hart, Itai ve Dan (2013), Kabat-Zinn ‘in yaklaşımının Langer’ ın ortaya sürdüğü yaklaşımdan daha kapsamlı ve detaylı olduğunu belirtmiş ve her iki yaklaşımında öz kontrolle ilişkisinden bahsetmişlerdir (Bahl, Milne, Ross, Mick, Grier, Chugani, Chan, Gould, Cho, Dorsey, Schindler, Murdock ve Mariani, 2016).

Bilinçli farkındalık, şimdinin farkındalığını yargılamayan bir zihin durumuyla ve bir kişinin kendi düşüncelerine, duyularına ve duygularına direnmeme özelliğiyle karakterize edilmektedir (Kabat-Zinn, 1994). Farkındalık hep şu andadır, bireyi yargılamaz, bir amaca hizmet eder. Bireyin kendini gözlemesi, kendini keşfetmesi gerekmektedir. Bu kişilerde kendini düzenleme, oto kontrol, iradeyi yönetme de başarılıdırlar (Yıldırım ve Atilla, 2020). Bilinçli farkındalığın en önemli vurgusu şimdi ve buradadır. Gestalt terapi de her zaman yaşanan ana odaklanılmıştır. Bilinçli farkındalığın ilk basamağı kişinin kendini ve çevreyi fark etmesidir (Demir, 2014). Gestalt psikoloji de anı yaşamak, düşünmeden hareket etmekten ya da yazgıcılık, hazcılık gibi durumlardan farklıdır. Her şeyi olağanüstü bir yaratıcının geldiğini kabul edip boyun eğmekten ziyade yaşamı fark etmeyi vurgular (Brown vd., 2007).

Bilinçli farkındalıkla kişi, şu an var olduğunu kabul ederek, dikkatiyle enerji ve neşe yaratır kişi, dikkatini o anda elinde olan göreve odaklar; dikkatini geçmişte ve gelecekte tutmaz, şu anda olanları yargılamaz veya reddetmez (Germer, 2004). Yaşamımızda olaylar hakkında yorumlar yapmak, görüşlerimizi belirtmek nerdeyse kaçınılmaz bir durumdur. Yaptığımız yorumlar kimi zaman objektif olmakla birlikte bazen taraflı ya da kendi çıkarımıza hizmet eden yorumlar olabilmektedir. İnsan beyni yaşanan durumları kendi içinde iyi kötü olarak sıralayıp kategorileşme yapısına sahiptir. Kategoriler ise farkında olmadan kendiliğinden oluşmaktadır. Bundan dolayı yaşananların farkında varıp, yargılamadan kabul etmek güçleşmektedir. Bilinçli farkındalıkta amaç kendi yaşantısına dışarıdan bakıp duygularını, düşüncelerini fark etmektir. Hümanist kuram da tıpkı bilinçli farkındalık gibi empati kurarak, yargılamadan, etiketlemeden, dinlemeyip ve olduğu gibi kabul ederek değerlendirirler (Çelikler, 2017). Bilinçli farkındalıkla ilgili olan bir diğer kavram olan başlangıç zihni ise, yaşantıların benzerlikler gösterse de aslında özünde birçok farklılık barındırabileceğine işaret etmektedir. Yaşanılan anın özelliklerini keşfetmek, ilk deneyimlerde yaşadığın heyecan, coşku ve acemilik daha sonraki deneyimlerinde zamanla azalmaktadır. Hayata yeni gözlerini açmış bebeğin sesleri ilk duyduğunda yaşadığı şaşkınlık anı gibi resmedilmektedir.

Farkındalığın pek çok farklı tanımı bulunsa da, genellikle belirli hedefler veya amaçlar olmaksızın neler olup bittiğini yargılamadan gözlemlemenin alıcı bir hali olarak kabul edilir (Brown ve Ryan, 2003;

Creswell, 2017; Kabat-Zinn 2003). Buna karşılık, motivasyon, belirli amaçlara yönelik çabayı harekete geçirerek hem enerji hem de yön ile ilgilidir. Bu farklı yapılar arasında nasıl bir bağlantı bulunduğunu anlamak gerekmektedir. Bilinçli farkındalığın daha özerk işleyişi kolaylaştırmaktadır (Ryan, Donald ve Bradshaw, 2021). Motivasyon davranış için enerji sağlarken, farkındalık bireylerin deneyimlerini daha iyi anlamalarına ve daha iyi işlemelerine yardımcı olur. Dikkatli farkındalık böylece özerklik için verimli bir zemin sağlar ve daha bütünlüştürücü karar vermeye izin veren bilgileri açığa çıkarmaktadır.

B. MOTİVASYON

Motivasyon Türkçe sözlükte güdülenme olarak kullanılır. Latince de 'movera' anlamına gelen davranışı uyandıran, yön verdiren, en genel tabirle bireyi harekete geçiren bir güçtür. Kişilerin eylemlerini önem sırasına koyan güçtür. Canlılarda öğrenmeye karşı istek uyanmasıdır. Doğrudan amaca yönelik harekete geçmez. Bir eyleme katılma, bunun için hevesli olma şeklinde belirtilir. İngilizce de ise 'motivation' sözcüğü Türkçe de motivasyon ya da güdülenme şeklinde kullanılmıştır (Balaban, 2004). Motivasyon insanları davranışlara yönlendiren, davranışların yönünü ve şiddetini belirleyen, sürekliliğini sağlayan çeşitli nedenleri ve işleyiş durumlarını içermektedir. Davranışlardaki hareketlilik, değişime ve statik durumlara karşı gösterilen direnç, sürekliliği, ilgi ve istekliliği eylemlerin güdülendiğini göstermektedir.

Motivasyonu özerk ve kontrollü olma açısından değerlendiren öz belirleme, sosyal bağlamda türetilmiş motivasyon ve kişilik kuramıdır (Deci ve Ryan, 2012). Öz belirleme kuramı, insanların doğal olarak psikolojik büyümeye ve bütünlüşmeye ve dolayısıyla ustalaşmaya, öğrenmeye ve başkalarıyla bağlantı kurmaya eğilimli olduğunu varsayar. Öz belirleme kuramına göre, bireyin sağlıklı gelişiminin gerçekleşmesi için temel psikolojik ihtiyaçları bulunmakta ve bu ihtiyaçlar için desteğe ihtiyacı bulunmaktadır (Ryan, Ryan, Di Domenico ve Deci, 2019). Özerklik, yeterlilik ve ilişkili olma ihtiyaçları özellikle temel kabul edilir. Özerk olmak için, kişinin yaptığı eylemler üzerinde bir sahiplik duygusu hissetmesi gerekir. Bireyin ilgi ve değeri, ilgi ve değer deneyimleriyle desteklenir ve ceza ve ödül deneyimleriyle dış kontrolleri zayıflar. Yetkinlik, ustalık duygusudur, başarabilme ve büyüebilme duygusudur. Yeterlilik, en iyi şekilde, optimum zorluklar, olumlu geri bildirim ve büyüme fırsatları sağlayan iyi yapılandırılmış ortamlarda karşılanır. Son olarak, ilişkililik bir aidiyet ve bağlantı duygusuyla ilgilidir. Saygı ve özenin aktarılmasıyla kolaylaştırılır. Bu üç temel ihtiyaçtan herhangi birinin engellenmesi, motivasyona zedeleyici olduğu kabul edilmektedir (Ryan ve Deci, 2020).

Motivasyon kavramını iki temel başlık altında incelemek mümkündür. Diğer motivasyon çeşitlerinin temelini oluşturan dışsal motivasyon ve içsel motivasyon bazı temel noktalarda birbirinden ayrılmaktadır. Dışsal motivasyon, bireyin davranışları sonucunda elde edeceği kazanç ile ilgilidir. Birey için eylemi gerçekleştirmek değil, davranış sonucunda kazandıkları önemlidir. Öğrenci için dışsal motivasyon kaynağı dönem sonu alacağı takdir ya da teşekkür belgesi, ebeveynlerin övgüsü olabilir. Dışsal motivasyon dışarıdan bir pekiştirecin verilmesi sonucu ortaya çıkar. Pekiştireç verilmediğinde davranışın azalıp yok olma durumu söz konusudur. Ödül ve ceza, bireyin korkması, dışarıdan baskı ve yaptırım uygulanması gibi çevresel koşullar dışsal motivasyona örnek verilebilir.

Davranışçı yaklaşımda en çok kullanılan motivasyon çeşidi dışsal kaynaklı motivasyondur. Bireyi harekete geçiren dışardan kaynaklı uyarıcılar ve koşullanma motivasyonudur (Bandura, 1997). İçsel motivasyon ise bireyin ilgi ve isteklerine, öğrenme merakına, tutum ve değerlerine göre eylemi gerçekleştirme durumudur. Dışsal motivasyona sahip kişiler ödülü kazanmak veya cezadan kaçınmak için eylemi gerçekleştirmektedir. Konuya ilgisinden dolayı, öğrenmek ve çalışmak içsel motivasyon kaynaklıdır.

İçsel ve dışsal motivasyonun farkı nedensellikle ilgilidir (Woolfolk, 1998). İçsel ve dışsal motivasyon ilgi ve ihtiyaçlara göre zamanla değişebilir. Dışsal motivasyon, sonuç elde edebilmek için yapılan aktivitelerde ortaya çıkmaktadır. Dışsal motivasyon, içsel motivasyonun aksine aktiviteden zevk duyma yerine aktivitenin faydalarına odaklıdır. Motivasyonsuzluk, davranış gösterme niyetinin olmamasıdır. Motivasyonsuzluk bir aktiviteyi yapmak için yeterli yeterliliği hissetmemek ve dolayısıyla gereken davranışı gösterememektir (Deci-Ryan, 2000). İçsel motivasyon incelendiğinde ise ödülün kendisi eylemi gerçekleştirmektedir. Birey, ilgili davranışı ihtiyaçlarını giderebileceğine dair yüklediği anlam olumlu olduğu takdirde eyleme geçebilir (Akbaba, 2006). Deci ve Ryan (1985)'a göre, dışsal motivasyonun alt türleri bulunmaktadır. İlki olan dışa bağlı düzenleme, bir davranışın sonucunun olumlu olacağına dair düşünceyle veya olumsuz sonuçlanacağına dair düşünceyle birlikte o eylemden kaçınmak veya o eylemi gerçekleştirmektedir. İkinci dışsal motivasyon türü ise içe yansıtma düzenlemesi, bireylerin deneyimleyerek öğrendikleri ve içselleştirdikleri eylemlere karşılık gelmektedir. Utanma ya da iç baskıdan kaçınmak için gerçekleştirilen eylemler bütünüdür. Üçüncü dışsal motivasyon türü ise, tanımlanmış düzenlemedir ve birey için değerli olan eylemlerin içselleştirilip tercihi sonucunda gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. İçsel motivasyon kendi içinde üç farklı türde incelenmiştir (Deci-Ryan, 2000). Bunlardan ilki bilmeye yönelik içsel motivasyondur. Bilmeye yönelik içsel motivasyon, bireyin yeni bilgiler öğrenme sürecinde zevk duymadan dolayı bir eylemi gerçekleştirmesi anlamına gelmektedir. Bilmeye yönelik içsel motivasyon türü, başarı için en önemli motivasyon türlerinden birisidir. İkinci içsel motivasyon, başarmaya yönelik içsel motivasyondur. Bu içsel motivasyon, bir görevi tamamlamanın başarı getirmesi ve üretim yapmaktan mutlu ve tatmin olmasıdır. Son olarak uyarım içsel motivasyonu, yaşamaya yönelik içsel motivasyondur. Uyarım yaşamaya yönelik içsel motivasyon, çevre tarafından uyarılmak veya heyecan duymak için davranışta bulunmayı gösterir. İnsanlar doğduğu andan itibaren öğrenme isteği vardır. Bu dürtü kişinin motivasyon gücünü belirler. Gereksinimlerin karşılanması için içsel motivasyon ön koşuldur. İçsel motivasyonu otonomi, yeterlilik ve sosyal ilişki olmak üzere 3 ilişki etkilemektedir. Otonomi; Kişi dışardan gelen etkileri bağımsız olarak karar vermektedir. Yeterlilik; bireyin eylemleri gerçekleştirebilme becerisine sahip olmasıdır. Sosyal ilişki ise birey çevresiyle etkileşim içinde olması, bu etkileşimle kendini bir gruba ait hissetmesidir. Akademik Motivasyon Ölçeğinin dışsal motivasyon düzeyleri tanıma, kendini ispat, dışsal düzen, motivasyonsuzluktur. Bu dışsal motivasyon düzeyleri bireyin davranışlarını içselleştirir, özümser ve özerkliklerine göre farklılaşır (Karagüven, 2012).

Motivasyon düzeyi yüksek olan öğrenciler motivasyon yetersizliği yaşayanlara göre davranış açısından farklılık gösterir. Motivasyon düzeyi yüksek olan öğrenciler eylemi gerçekleştirirken istek ve ilgi duyarlar. Yapılan çalışma üzerine odaklanıp, zorluklar karşısında pes etmez, azimle çalışırlar (Karataş, 2011). Davranışçı yaklaşımın dışsal etmenleri ile bilişsel yaklaşımın içsel etmeleri, ilgi, merak,

kişilik özelliklerini dikkate alır. Motivasyon eylemleri nasıl oluşturacağı ile ilgilidir. Geleceğe yönelik çıkarımlar motivasyonun kaynaklarındandır. Sosyal yönden hedefler, kendini geliştirme motivasyonunun artması için gereklidir. Bireyler motivasyonu geliştirmek için kendine hedef belirler, kendi eylemlerini gözlemler, çalışmalarını pekiştirir (Seyis, 2011). Eğitim sürecinde hedeflerden biri öğrenciyi motive edip, çalışma isteğini arttırmaktır. Amaçlar ulaşılabilir ve öğrencilerin düzeyine göre olmalıdır. Amaçlar öğrenciyi motive ederek, çalışma isteğini ve başarısını artırır. Öğrenci çalıştıkça kendinde olan başarıyı fark edip, motivasyonunu devam ettirir (Seyis, 2011). Kalıcı öğrenmeyi sağlayabilmek, başarıya ulaşmak öğrenciyi motive etmekten geçmektedir. Motivasyonu yetersiz olan kişiler hedefleri için harekete geçmezler. Bu kişiler eğitimden ve hedeflerinden uzaklaşır, daha çok okuldan atılır veya güç bela geçerler (Akbaba, 2006).

Harris'e (1940) göre, otuzlu yıllarda akademik başarıdaki en önemli faktörler zeka ve motivasyon veya motivasyon derecesiydi. Eğitim ortamları için, güdü veya motivasyon derecesi, başarıya ve başarısızlıktan ve bununla ilişkili olumsuz etkilerden kaçınmaya yönelik çabalama eğilimine tanımlanmıştır ve ayrıca bilişsel için önemli bir yordayıcı olduğu bilinmektedir. kişilik ve öğrenme stili de akademik başarıya katkıda bulunan ilgili faktörlerdir (De Raad ve Schouwenburg, 1996). Bu bağlamda, akademik başarı ve motivasyon arasındaki ilişkiyi ortaya koymak önem arz etmektedir.

C. AKADEMİK BAŞARI

Akademik başarı öğrencinin sınıf içi başarısını sayıyla belirtilmiş halidir. Akademik başarı daha çok bilimsel, eğitsel başarı şeklinde tanımlanmaktadır. Başarı birçok değişkenle ilişkilendirip, değerlendirilir. Öğrencilerin bilişsel düzeyleri aynı olmadığı gibi akademik başarıları da farklılık gösterir. Öğrencilerin eğitsel amaçlara ulaşmaları için sayısal değerler kullanılır (Karagüven, 2012). Başarı hedefleri gerçekleştirme, istenilen çabayı gösterme, eğitim planında amaçlanan davranışları gösterme şeklinde tanımlanmaktadır. Okullarda işlenen derslere verilen test puanların, notların, kazanılan bilgi ve becerilerin tümünden elde edilen yüksek puana akademik başarı denilmektedir. Akademik başarı sosyal ve mesleki yaşamında hayata bilgi ve tecrübelerle hazırlanması, gelecek yaşamını oluşturması aileler açısından önemlidir (Sarier, 2016). Akademik başarı öğrencinin anlama kapasitesi, benlik saygısı, özgüveni, karakteri, alışkanlıkları, derslere ilişkin tutumları gibi etmenlerle birlikte ailenin tutumu, ailenin ekonomik düzeyi, okulda öğretmen ve idarecilerin tutum ve yeterliliği de etkilemektedir (Sarier, 2016). Bu noktada akademik başarı öğrencinin kişilik ve benlik özelliklerinden kaynaklı olabileceği araştırılmıştır (Özer ve Anıl, 2011).

Yüksek akademik başarı eğitimin en önemli hedeflerindedir. Eğitim ve öğretim sürecinde bir üst kademeye yerleşmek için okul başarı puanları, yükseköğrenime geçiş sınavlarında öğrenciden üst düzey başarı beklenmektedir. Böylelikle akademik başarı beraberinde kariyer planlamasını gelecekte olunacak mesleği, yaşam standartlarını belirlemektedir. Okul başarısının düşük olması öğrencilerde kaygı bozukluğu, madde kullanımı, okuldan ayrılma ile sonuçlanabilmektedir. Bununla birlikte, sadece yüksek okul başarısı da meslek seçiminde yeterli değildir. Motivasyonu etkileyen bir diğer unsur da öğrenme ortamları ve öğrenme süreçleridir. Bu kapsamda öğrenci öğretmen ilişkisi okul ve sınıf ortamının verimli öğrenmeye uygun olması, öğretmenleri ve arkadaşları tarafından destekleyici bir

ilişkinin içinde olması da öğrencinin motivasyonunu etkiler (Aktaş, 2016). Motivasyon insanları davranışlara yönlendiren, davranışların yönünü ve şiddetini belirleyen, sürekliliğini sağlayan çeşitli nedenleri ve işleyiş durumlarını içermektedir. Davranışlardaki hareketlilik, değişime ve statik durumlara karşı gösterilen direnç, sürekliliği, ilgi ve istekliliği eylemlerin güdülendiğini göstermektedir. Akademik başarıyı sağlayabilmek öğrencileri motive etmekten geçmektedir (Bandura, 1987).

D. ARAŞTIRMANIN AMACI VE HİPOTEZLERİ

Araştırmanın temel amacı lise 11 ve 12. sınıfa devam eden öğrencilerin bilinçli farkındalık ölçeği alt boyutları ile akademik motivasyon değişkenlerinin akademik başarıya karşı etkilerini araştırmaktır. Öğrencilerin bilinçli farkındalık ölçeği alt boyut puanları ve akademik motivasyonunun ve akademik başarılarını değişkenlere bağlı olup, farklılaşıp farklılaşmadığı incelenecektir. Yapılan literatür çalışmasında bilinçli farkındalık ve motivasyonla ilgili çalışmalar mevcuttur. Fakat Türkçe alan yazında bu iki değişkenin akademik performansla ilişkisini inceleyen çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın öğrencilerin akademik performanslarına katkı sağlayacağı, elde edilen sonuçların literatüre ışık tutacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada, öğrencilerin bilinçli farkındalık deneyimleri, akademik performansları ve akademik motivasyon düzeylerinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ortaya konulan hipotezler şunlardır;

H1: Öğrencilerin akademik Motivasyon düzeyleri ile akademik performans düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H2: Öğrencilerin akademik motivasyon ölçeği alt boyutları puanları ile akademik başarı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H3: Öğrencilerin akademik motivasyon düzeyi ile bilinçli farkındalık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

E. YÖNTEM

Yapılan bu çalışma, ilişkisel tarama modelinde betimsel ve nicel bir araştırmadır. Nicel araştırmanın amacı araştırma sonuçlarının sayısal bir şekilde ifade edilmesidir. Hedef örnekleme kişisel bilgi formu, Ergenler İçin Kapsamlı Bilinçli Farkındalık Deneyimleri Envanteri ve Akademik Motivasyon Ölçeği uygulanmıştır. Araştırma için öncelikle kurum müdür ve rehber öğretmenle iletişime geçilmiştir. Ölçekler hem online şeklinde Google Forms üzerinden hem de araştırmacı tarafından çoğaltılarak, 11. ve 12. sınıf öğrencilerine yüz yüze uygulanmıştır. Her iki yöntemle elde edilen veriler arasında bir fark bulunmamıştır. Bu nedenle veriler bir veri seti olarak kabul edilmiş ve analiz bu veri seti üzerinde yapılmıştır. Veri toplama aşaması pandemi koşulları gereği 120 öğrenciye online şekilde anket ulaştırılmıştır. Uygulama sonrası SPSS programı aracılığıyla lise 11. ve 12. Sınıf öğrencilerinin bilinçli farkındalık düzeyleri ve motivasyon düzeyleri arasındaki ilişki bu değişkenlerin akademik performansa göre anlamlı düzeyde ilişkileri ortaya konulmuştur.

Veriler SPSS 15.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Ölçek ve test puanları arasındaki ilişkiyi belirlemek için parametrik analizlerden Pearson Korelasyon Analizi kullanılmıştır. Bununla birlikte ölçek/test ile katılımcıların sosyodemografik verileri arasında anlamlı farklılık olup olmadığını

belirlemek üzere parametrik testlerden Bağımsız örneklem t- Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Post-Hoc ve LSD testleri, gruplar arasında anlamlı fark çıkması durumunda, anlamlılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla kullanılmıştır. Çalışmada hata payı 0,05 olarak kabul edilmiştir.

1. Veri Toplama Teknikleri

1.1. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formu araştırmacı tarafından öğrencilerin demografik bilgilerini öğrenmek amacıyla geliştirilmiştir. Bu formda cinsiyet, sınıfı, okuduğu bölüm, genel başarı puanı hakkında bilgilere ait sorular yer almaktadır. Bilinçli farkındalık ölçeği alt boyutları puanları ile akademik motivasyon ölçeği alt boyutları puanlarının akademik performans puanları arasındaki ilişkisi incelenmiştir. Bu araştırmada öğrencilerin akademik performansı okulda görülen okul başarı puanı ile ilişkilendirilmiştir. Öğrencilerin okul başarı performansını ortaöğretim okul başarı puanları 4 grup oluşturularak kişisel bilgi formunda yer verilmiştir. Bu gruplar 49 puan ve altı grup 1, 50-69 puan arası grup 2, 70-89 puan arası grup 3 ve 90-100 puan arası grup 4 olarak adlandırılmıştır.

1.2. Ergenler İçin Kapsamlı Bilinçli Farkındalık Envanteri

Johnson, Burke, Brinkman ve Wade (2017) tarafından geliştirilen 8 alt boyut ve 25 maddeden oluşan 5'li likert tipi bir ölçekte, 1 : Hiçbir zaman; 2: Bazen; 3: Sıklıkla ; 4: Çoğu zaman; 5: Her zaman olacak şekilde katılımcıya en yakın gelen seçeneği işaretlemesi beklenmektedir. Ölçeğin alt boyutları İçsel deneyimlerin farkındalığı, dışsal deneyimlerin farkındalığı, farkındalıkla davranma, kabul ve yargılamaksızın yönelim, merkezsizleşmek ve tepkisizlik, deneyime açık olma, düşüncelerin göreceliliği şeklindedir. Envanterde, içsel deneyimler farkındalığı 1, 7, 13, maddeler , dışsal deneyimin farkındalığı 2, 8, 14 maddeler, farkındalıkla davranma 18, 20, 22 maddeler, kabul ve yargılamaksızın yönelim 3, 9, 24, merkezsizleşmek ve tepkisizlik 4, 10, 15 maddeler, deneyime açık olma 19, 21, 23, 25 maddeler, düşüncelerin göreceliliği 5, 11, 16 maddeler, iç görülme kavrayışı 6, 12, 17 maddelerde görülmektedir. Ölçeğin hesaplanmasında 18-25 arasında yer alan 8 madde ters madde kodlanmaktadır. Ölçeğin her bir alt boyutu için ortalama puan hesaplanmakta olup, ayrı ayrı değerlendirilmektedir, toplam puan elde edilmemektedir. İç tutarlılık katsayısı ise, 0,48 ile 0,69 arası değişmektedir. Toplam korelasyon puanları ise 0,20 ile 0,55 arasında bir değer almaktadır. Ölçeğin toplam iç tutarlılık katsayısı 0,70 olarak hesaplanmıştır (Kırca ve Ekşi, 2018).

1.3. Akademik Motivasyon Ölçeği

Vallerand vd. (1992) tarafından hazırlanan ölçek üniversite formundan uyarlanmıştır. Katılımcının okula neden gittiğini sorgulayan 7' li likert tipi bir ölçektir. 1: Hiç uygun değil; 2-3 : Biraz uygun; 4: Uygun; 5-6: Çok uygun; 7 ise tamamen uygundur. 7 alt ölçek, 28 maddeden oluşmaktadır. Üçer adet içsel motivasyon ve dışsal motivasyon, bir adet motivasyonsuzluk boyutları vardır. Alt ölçekler: İçsel Motivasyon/Başarma, İçsel Motivasyon/Hareket, İçsel Motivasyon/Bilme, Dışsal Motivasyon/Düzenleme, Dışsal Motivasyon/Kendini ispat, Dışsal Motivasyon/Tanınma, Motivasyonsuzluk şeklindedir. Karagüven, (2012) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Alt testlerden

hesaplanan puanlar 4-28 arasındadır. Akademik motivasyon ölçeği iç tutarlılık düzeyi 0,67-0,87 arasında Cronbach alfa katsayısı değerindedir (Karagüven, 2012).

2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Veri toplama aracını eksiksiz yönergeyi yanıtlayan ve İstanbul’da ikamet eden 406 lise öğrencisi (151 erkek, 255 kadın) çalışmanın örnekleme oluşturulmuştur. Yaş aralığı ise 16 ve 18 ortalaması 16.46’dır. Kota örnekleme yöntemi kullanılarak, lise 11 ve 12. sınıfa devam eden öğrenci grubunda olması ve etmeleri dikkate alınmıştır.

Tablo 1. Lise öğrencilerine ait tanımlayıcı istatistikler

Demografik değişkenler		n	%
Cinsiyet	Erkek	151	37,2
	Kadın	255	62,8
Sınıf	11. Sınıf	218	53,7
	12. Sınıf	188	46,3
Okuduğu Bölüm	Sayısal	248	61,1
	Eşit Ağırlık	128	31,5
	Sözel	30	7,4
Okul Başarısı	49 Puan ve Altı	8	2,0
	50-69 Puan Arası	76	18,7
	70-89 Puan Arası	215	53,0
	90-100 Puan Arası	107	26,4

F. BULGULAR

Katılımcıların akademik motivasyon düzeyleri, bilinçli farkındalık düzeyleri ve okul başarı durumlarına ilişkin gerçekleştirilen analizlere yer verilmiştir. Katılımcıların ölçek ve alt boyut puanları, değişkenler açısından karşılaştırılmıştır.

Tablo 2. Katılımcıların akademik motivasyon ölçeği ve okul başarı durumu

	Gruplar	n	Ortalama	Standart Sapma	F	P	Fark
Akademik Motivasyon Ölçeği Toplam	(1) 0-49 Puan	8	97,88	21,16	1,760	0,154	-
	(2) 50-69 Puan	46	119,96	29,55			
	(3) 70-89 Puan	215	121,87	29,16			
	(4) 90-100 Puan	107	120,63	29,50			
AMÖ-İçsel Motivasyon/Bilmek	(1) 0-49 Puan	8	15,88	3,68	0,544	0,653	-
	(2) 50-69 Puan	76	18,46	6,53			
	(3) 70-89 Puan	215	18,72	7,06			
	(4) 0-100 Puan	107	18,97	6,73			
AMÖ-İçsel Motivasyon/ Amaca Ulaşmaya Doğru	(1) 0-49 Puan	8	10,25	3,58	2,787	0,040	1-3
	(2) 50-69 Puan	76	14,83	6,71			
	(3) 70-89 Puan	215	15,54	6,35			1-4
	(4) 90-100 Puan	107	16,47	6,82			
AMÖ-İçsel Motivasyon /Uyarılma Deneyimi	(1) 0-49 Puan	8	13,50	14,04	0,803	0,493	-
	(2) 50-69 Puan	76	16,20	6,19			
	(3) 70-89 Puan	215	16,28	6,30			
	(4) 90-100 Puan	107	15,56	5,79			
AMÖ-Dışsal Motivasyon/ Tanıma	(1) 0-49 Puan	8	15,25	5,37	3,314	0,020	1-2
	(2) 50-69 Puan	76	21,91	6,32			1-3
	(3) 70-89 Puan	215	21,83	6,07			1-4
	(4) 90-100 Puan	107	22,16	5,67			
AMÖ-Dışsal Motivasyon/Kendini İspat	(1) 0-49 Puan	8	22,16	5,67	1,193	0,312	-
	(2) 50-69 Puan	76	13,25	6,76			
	(3) 70-89 Puan	215	15,84	6,53			
	(4) 90-100 Puan	107	16,86	6,31			
AMÖ-Dışsal Motivasyon /Dışsal Düzen	(1) 0-49 Puan	8	17,25	7,23	2,772	0,041	1-2
	(2) 50-69 Puan	76	22,64	5,20			1-3
	(3) 70-89 Puan	215	22,79	5,38			1-4
	(4) 90-100 Puan	107	22,25	5,61			
AMÖ-Motivasyonsuzluk	(1) 0-49 Puan	8	12,50	3,51	1,940	0,122	-
	(2) 50-69 Puan	76	10,08	7,13			
	(3) 70-89 Puan	215	9,85	6,36			
	(4) 90-100 Puan	107	8,47	5,89			

$p < 0,05$ Anova, Post-Hoc (Fark)=LSD test

Tablo 2' de yer aldığı gibi, katılımcıların ölçek ve alt boyut puanları, okul başarıları açısından karşılaştırılmıştır. Bu analize göre, Akademik Motivasyon Ölçeği alt boyutlarından "İçsel Motivasyon/Amaca Ulaşmaya Doğru" puanı ile okul başarıları arasında istatistikçe anlamlı bir farklılık saptanmıştır, 90-100 Puan olanların diğer gruplara kıyasla "İçsel Motivasyon/Amaca Ulaşmaya Doğru" puanları daha yüksek bulunmuştur ($F=2,787$ $p=0,040$), Yapılan Post-Hoc analizinde, 0-49 Puan ile 70-89 Puan ($p=0,024$) ve 0-49 Puan ile 90-100 Puan ($p=0,010$) arasında istatistikçe anlamlı bir farklılık saptanmıştır,

Akademik Motivasyon Ölçeği alt boyutlarından "Dışsal Motivasyon/Tanıma" puanı ile okul başarıları arasında istatistikçe anlamlı bir farklılık saptanmıştır, 90-100 Puan olanların diğer gruplara kıyasla "Dışsal Motivasyon/Tanıma" puanları daha yüksek bulunmuştur ($F=3,314$ $p=0,020$), Yapılan Post-Hoc analizinde, 0-49 Puan ile 50-69 Puan ($p=0,003$), 0-49 Puan ile 70-89 Puan ($p=0,002$) ve 0-49 Puan ile 90-100 Puan ($p=0,002$) arasında istatistikçe anlamlı bir farklılık saptanmıştır,

Akademik Motivasyon Ölçeği alt boyutlarından “Dışsal Motivasyon/Dışsal Düzen” puanı ile okul başarısı arasında istatistikçe anlamlı bir farklılık saptanmıştır, 70-89 Puan olanların diğer gruplara kıyasla “Dışsal Motivasyon/Dışsal Düzen” puanları daha yüksek bulunmuştur ($F=2,772$ $p=0,041$), Yapılan Post-Hoc analizinde, 0-49 Puan ile 50-69 Puan ($p=0,008$), 0-49 Puan ile 70-89 Puan ($p=0,005$) ve 0-49 Puan ile 90-100 Puan ($p=0,013$) arasında istatistikçe anlamlı bir farklılık saptanmıştır.

Tablo 3, Katılımcıların EİKBFDE Alt Boyut Puanları ve Okul Başarı Durumu

	Gruplar	n	Ortalama	Standart Sapma	F	P	Fark
İKBFDE-İçsel Deneyim Farkındalığı	(1) 0-49 Puan	8	12,25±2,55	12,25±2,55	0,549	0,649	-
	(2) 50-69 Puan	46	11,36±2,49	11,36±2,49			
	(3) 70-89 Puan	215	11,28±2,56	11,28±2,56			
	(4)90-100 Puan	107	11,52±2,37	11,52±2,37			
EİKBFDE – Dışsal Deneyim Farkındalığı	(1) 0-49 Puan	8	11,50±3,21	11,50±3,21	0,694	0,556	-
	(2) 50-69 Puan	76	11,78±2,84	11,78±2,84			
	(3) 70-89 Puan	215	11,21±3,13	11,21±3,13			
	(4) 0-100 Puan	107	11,45±2,86	11,45±2,86			
EİKBFDE – Farkındalıkla Davranma	(1) 0-49 Puan	8	6,25±2,87	6,25±2,87	3,722	0,012	1-4
	(2) 50-69 Puan	76	7,71±3,02	7,71±3,02			
	(3) 70-89 Puan	215	8,53±2,73	8,53±2,73			
	(4)90-100 Puan	107	8,75±2,89	8,75±2,89			
EİKBFDE – Kabul ve Yargılamaksızın Yönelim	(1) 0-49 Puan	8	8,63±2,83	8,63±2,83	0,336	0,799	-
	(2) 50-69 Puan	76	8,17±2,82	8,17±2,82			
	(3) 70-89 Puan	215	8,39±2,55	8,39±2,55			
	(4) 90-100 Puan	107	8,57±2,98	8,57±2,98			
EİKBFDE – Merkezsizleşmek ve Tepkisizlik	(1) 0-49 Puan	8	9,00±1,93	9,00±1,93	0,128	0,944	-
	(2) 50-69 Puan	76	9,59±3,32	9,59±3,32			
	(3) 70-89 Puan	215	9,41±2,99	9,41±2,99			
	(4) 90-100 Puan	107	9,43±2,96	9,43±2,96			
EİKBFDE – Deneyime Açık Olma	(1) 0-49 Puan	8	12,00±3,46	12,00±3,46	1,969	0,118	-
	(2) 50-69 Puan	76	9,54±3,33	9,54±3,33			
	(3) 70-89 Puan	215	10,13±3,27	10,13±3,27			
	(4) 90-100 Puan	107	10,41±3,19	10,41±3,19			
EİKBFDE – Düşüncelerin Göreceliği	(1) 0-49 Puan	8	10,63±3,20	10,63±3,20	0,465	0,707	-
	(2) 50-69 Puan	76	9,55±3,27	9,55±3,27			
	(3) 70-89 Puan	215	9,61±2,70	9,61±2,70			
	(4) 90-100 Puan	107	9,80±2,65	9,80±2,65			
EİKBFDE – İlgörülü Kavrayış	(1) 0-49 Puan	8	8,13±3,14	8,13±3,14	0,831	0,477	-
	(2) 50-69 Puan	76	9,29±3,73	9,29±3,73			
	(3) 70-89 Puan	215	8,64±3,39	8,64±3,39			
	(4) 90-100 Puan	107	8,86±2,95	8,86±2,95			

$p<0,05$, Anova, Post-Hoc (Fark)=LSD test

Tablo 3’ de yer aldığı gibi, katılımcıların ölçek ve alt boyut puanları, okul başarısı açısından karşılaştırılmıştır. Bu analize göre, EİKBFDE alt boyutlarından “Farkındalıkla Davranma” puanı ile okul başarısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır. 90-100 Puan olanların diğer gruplara kıyasla “Farkındalıkla Davranma” puanları daha yüksek bulunmuştur ($F=3,722$ $p=0,012$). Yapılan Post-Hoc analizinde, 0-49 Puan ile 70-89 Puan ($p=0,026$), 0-49 Puan ile 90-100 Puan ($p=0,017$), 50-69 Puan ile 70-89 Puan ($p=0,031$) ve 50-69 Puan ile 90-100 Puan ($p=0,015$) arasında anlamlı bir farklılık saptanmıştır.

Tablo 4, Akademik motivasyon ölçeği ve EİKBFDE arasındaki korelasyon analizi

Değişken	n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1.Akademik Motivasyon Ölçeği Toplam	406	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.AMÖ-İçsel Motivasyon/Bilmek	406	0,787**	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.AMÖ-İçsel Motivasyon/Amaca Ulaşmaya Doğru	406	0,861**	0,729**	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4.AMÖ-İçsel Motivasyon/Uyanılma Deneyimi	406	0,808**	0,754**	0,737**	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.AMÖ-Dışsal Motivasyon/Tanuma	406	0,749**	0,548**	0,584**	0,507**	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.AMÖ-Dışsal Motivasyon/Kendini İspat	406	0,828**	0,545**	0,696**	0,594**	0,572**	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.AMÖ-Dışsal Motivasyon/Dışsal Düzen	406	0,605**	0,261**	0,347**	0,269**	0,656**	0,480**	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8.AMÖ- Motivasyonsuzluk	406	0,022	-0,224**	0,117*	0,128*	0,327**	0,034	0,082	1	-	-	-	-	-	-	-	-
9.EİKBFDE-İçsel Deneyim Farkındalığı	406	0,310**	0,247**	0,261**	0,275**	0,256**	0,181**	0,179**	0,045	1	-	-	-	-	-	-	-
10.EİKBFDE-Dışsal Deneyim Farkındalığı	406	0,279**	0,284**	0,264**	0,298**	0,228**	0,127*	0,128**	0,034	0,438**	1	-	-	-	-	-	-
11.EİKBFDE-Farkındalıkla Davranma	406	-0,043	0,150**	0,026	0,026	0,051	0,022	-0,111*	-0,341**	0,002	0,090	1	-	-	-	-	-
12.EİKBFDE-Kabul ve Yargılamaksızın Yönelim	406	0,174**	0,252**	0,201**	0,221**	0,090	0,069	0,001	-0,042	0,213**	0,249**	0,298**	1	-	-	-	-
13.EİKBFDE-Merkezsizleşmek ve Tepkisizlik	406	0,350**	0,354**	0,365**	0,324**	0,230**	0,222**	0,107*	0,010	0,425**	0,469**	0,159**	0,529*	1	-	-	-
14.EİKBFDE-Deneyime Açık Olma	406	-0,208**	0,031	-0,149**	-0,101*	-0,172**	-0,170**	-0,218**	-0,151**	0,196**	0,133**	0,367**	0,116*	0,191**	1	-	-
15.EİKBFDE-Düşüncelerin Görecelliği	406	0,225**	0,165**	0,204**	0,212**	0,131**	0,136**	0,135**	0,063	0,254**	0,275**	0,220**	0,109*	0,321**	0,342**	1	-
16.EİKBFDE-İçgörülü Kavrayış	406	0,196**	0,136**	0,210**	0,184**	0,079	0,121*	0,102*	0,075	0,249**	0,290**	0,227**	0,086	0,281**	0,307**	0,382**	1

p<0,05

Tablo 4 'te Akademik Motivasyon Ölçeği ve Ergenler İçin Kapsamlı Bilinçli Farkındalık Envanteri'nden elde edilen puanlar arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla kullanılan Pearson korelasyon analizi bulguları aktarılmıştır. Akademik Motivasyon Ölçeği Toplam puanı ile EİKBFDE alt

boyutlarından “İçsel Deneyim Farkındalığı” puanı ($r=0,310$), “Dışsal Deneyim Farkındalığı” puanı ($r=0,279$), “Kabul ve Yargılamaksızın Yönelim” puanı ($r=0,174$), “Merkezsizleşmek ve Tepkisizlik” puanı ($r=0,350$), “Düşüncelerin Göreceliliği” puanı ($r=0,255$) ile “İçgörülü Kavrayış” puanı ($r=0,196$) arasında pozitif yönlü ve “Deneyime Açık Olma” puanı ($r=-0,208$) puanı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Akademik Motivasyon Ölçeği alt boyutlarından “İçsel Motivasyon/Bilmek” puanı ile EİKBFDE alt boyutlarından “İçsel Deneyim Farkındalığı” puanı ($r=0,247$), “Dışsal Deneyim Farkındalığı” puanı ($r=0,284$), “Farkındalıkla Davranma” puanı ($r=0,150$), “Kabul ve Yargılamaksızın Yönelim” puanı ($r=0,252$), “Merkezsizleşmek ve Tepkisizlik” puanı ($r=0,354$), “Düşüncelerin Göreceliliği” puanı ($r=0,165$) ile İçgörülü Kavrayış” puanı ($r=0,136$) puanı arasında pozitif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Akademik Motivasyon Ölçeği alt boyutlarından “İçsel Motivasyon/Amaca Ulaşmaya Doğru” puanı ile EİKBFDE alt boyutlarından “İçsel Deneyim Farkındalığı” puanı ($r=0,261$), “Dışsal Deneyim Farkındalığı” puanı ($r=0,264$), “Kabul ve Yargılamaksızın Yönelim” puanı ($r=0,201$), “Merkezsizleşmek ve Tepkisizlik” puanı ($r=0,365$), “Düşüncelerin Göreceliliği” puanı ($r=0,204$) ile “İçgörülü Kavrayış” puanı ($r=0,210$) arasında pozitif yönlü ve “Deneyime Açık Olma” puanı ($r=-0,149$) puanı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Akademik Motivasyon Ölçeği alt boyutlarından “İçsel Motivasyon/Uyarılma Deneyimi” puanı ile EİKBFDE alt boyutlarından “İçsel Deneyim Farkındalığı” puanı ($r=0,275$), “Dışsal Deneyim Farkındalığı” puanı ($r=0,298$), “Kabul ve Yargılamaksızın Yönelim” puanı ($r=0,221$), “Merkezsizleşmek ve Tepkisizlik” puanı ($r=0,324$), “Düşüncelerin Göreceliliği” puanı ($r=0,212$) ile “İçgörülü Kavrayış” puanı ($r=0,184$) arasında pozitif yönlü ve “Deneyime Açık Olma” puanı ($r=-0,101$) puanı arasında negatif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Akademik Motivasyon Ölçeği alt boyutlarından “Dışsal Motivasyon/Tanıma” puanı ile EİKBFDE alt boyutlarından “İçsel Deneyim Farkındalığı” puanı ($r=0,265$), “Dışsal Deneyim Farkındalığı” puanı ($r=0,228$), “Merkezsizleşmek ve Tepkisizlik” puanı ($r=0,230$) ile “Düşüncelerin Göreceliliği” puanı ($r=0,131$) arasında pozitif yönlü ve “Deneyime Açık Olma” puanı ($r=-0,172$) arasında negatif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Akademik Motivasyon Ölçeği alt boyutlarından “Dışsal Motivasyon/Kendini İspat” puanı ile EİKBFDE alt boyutlarından “İçsel Deneyim Farkındalığı” puanı ($r=0,181$), “Dışsal Deneyim Farkındalığı” puanı ($r=0,127$), “Merkezsizleşmek ve Tepkisizlik” puanı ($r=0,222$), “Düşüncelerin Göreceliliği” puanı ($r=0,136$) ile “İçgörülü Kavrayış” puanı ($r=0,121$) arasında pozitif yönlü ve “Deneyime Açık Olma” puanı ($r=-0,170$) puanı arasında negatif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Akademik Motivasyon Ölçeği alt boyutlarından “Dışsal Motivasyon/Dışsal Düzen” puanı ile EİKBFDE alt boyutlarından “İçsel Deneyim Farkındalığı” puanı ($r=0,179$), “Dışsal Deneyim Farkındalığı” puanı ($r=0,128$), “Merkezsizleşmek ve Tepkisizlik” puanı ($r=0,107$ p=0,031), “Düşüncelerin Göreceliliği” puanı ($r=0,135$) ile “İçgörülü Kavrayış” puanı ($r=0,102$) arasında pozitif yönlü ve “Deneyime Açık Olma”

puanı ($r=-0,218$) ve “Farkındalıkla Davranma” puanı ($r=-0,111$) puanı arasında negatif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Akademik Motivasyon Ölçeği alt boyutlarından “Motivasyonsuzluk” puanı ile EİKBFDE alt boyutlarından “Deneyime Açık Olma” puanı ($r=-0,151$) ve “Farkındalıkla Davranma” puanı ($r=-0,341$) puanı arasında negatif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Sonuç

Bu çalışmanın amacı Akademik Motivasyon, Bilinçli Farkındalık ve Akademik Performans değişkenleri arasındaki ilişkiyi lise örnekleminde incelemektir. Elde edilen sonuçlara göre, akademik motivasyonun alt ölçeklerinden ‘İçsel Motivasyon/Bilmek, Dışsal Motivasyon/Tanıma, Farkındalıkla Davranma’ ile okul başarısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Katılımcılarda Tanıma değişkeni arasında da anlamlı bir ilişki bulunup, okul başarısı yüksek olanlarda tanıma değişkeni de yüksektir. Yapılan çalışmada derse katılım gösterme ile hayat gayeleri arasında bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Eryılmaz ve Aypay, 2011). Çalışmayı destekler nitelikte lise öğrencileriyle yapılmış olan bir çalışmada, derse katılmaya güdülenmiş öğrencilerin meslek hedeflerini belirleme, yaşam gayelerini oluşturma da anlamlı düzeyde sonuçlar elde edilmiştir. Motivasyonla akademik başarı arasında güçlü ve olumlu düzeyde bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Neisi ve Yamini, 2010). Bu bulgu, çalışmada dışsal motivasyon/tanıma düzeyleri yüksek olan öğrencilerin, başarı puanlarının yüksek olmasını destekler niteliktedir. Bunun yanı sıra alan yazında bulunan başka bir çalışmada ise ders başarısıyla motivasyon arasında bir ilişki olmadığı görülmüştür (Ergene, 2011). Dışsal ya da içsel motivasyonun başarı düzeylerini benzer şekillerde açıkladığını ve akademik başarı arasında ilişkinin motivasyon kaynaklarının etkisiyle oluşabileceğini ifade edilmiştir. Öte yandan Eggen ve Kauchak (1997) yaptığı çalışmada, içsel motivasyona düzeyi yüksek öğrencilerin dışsal motivasyonla çalışan ve emek veren öğrencilerden çok daha başarılı olduğunu ifade etmiştir. Motivasyonun başarıyı getirdiği ve başarının da tekrar motivasyon sağladığı ve performansı arttığı öne sürülmüştür, Başarı ödüllendirilmektedir ve verilen ödüllerin adil olması motivasyonun artmasını sağlamaktadır (Küçüközkan, 2015).

Araştırmada Deneyime Açık Olma, Düşüncelerin Göreceliği, İçsel Deneyim Farkındalığı değişkenleri düşük okul puanına sahip katılımcılarda daha yüksek bulunmuştur. Hümanist kurama göre motivasyon insanların kendilerini gerçekleştirmesine yardım eder (Seyis, 2011). Deneyime açık olan kişiler diğer insanlardan daha farklı düşünüp farklı davranırlar, sanata ve estetiğe düşkünlüdürler. Maceracıdır, konfor alanından uzaklaşarak yeni insanlar yeni yaşantılar keşfetmeyi severler. Özgündür. Sıradanlıktan hoşlanmaz. Uygulanan ankette deneyime açık olan öğrencilerin okul puanlarının düşük çıktığı görülmektedir, Eğitim sisteminin tekdüze ve akademik yoğunlukla açıklanabilir. Ülkemizde başarı anlayışı daha çok lise veya üniversite sınavında olan yüksek puanlara göre yorumlanmaktadır, Bundan dolayı yaratıcı, zeki ve farklı düşünen öğrencilere yoğun akademik içerik ve gelecek kaygısı öğrenme meraklarına ket vurup, sadece test çözmeyi ve sınavda çıkacak konuları öğrenmeyi pekiştirmektedir. Doğal olarak da başarısızlığın içine çekildiği düşünülmektedir. Akademik performans ile bilinçli farkındalık alt boyutları arasında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmuştur.

Akademik Motivasyon Ölçeği toplamı ile EİKBFD Envanterinde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir, EİKBFDE alt boyutlarından İçsel ve Dışsal Deneyim Farkındalığı akademik başarının ile arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. İçsel ve Dışsal Deneyim Farkındalığı arttıkça akademik motivasyon artmaktadır. Kabul ve Yargılamaksızın Yönelimi olan öğrencilerin Akademik Motivasyonu ve Bilinçli Farkındalık düzeyinin alt ölçekleriyle pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Aynı zamanda Merkezsizleşmek ve Tepkisizlik, Düşüncelerin Göreceliliği, İç görülü Kavrayış arttıkça Akademik Motivasyon ve Ergenlerde Bilinçli Farkındalık düzeyi artmaktadır. Merkezsizleşmek ve Tepkisizlik, Düşüncelerin Göreceliliği, İç görülü Kavrayış olan öğrencilerin Akademik Motivasyonu ve Bilinçli Farkındalık düzeyinin akademik başarıyla anlamlı bir ilişkisi vardır.

Bu çalışmada, İçsel Motivasyon/ Bilmek ile duygu durum değişkenliğinin bilincinde olma düzeyini ölçen 'İçsel Deneyim Farkındalığı', çevresinin bilincinde olma durumu 'Dışsal Deneyim Farkındalığı', yaşadığı anın bilincinde olma düzeyi 'Farkındalıkla Davranma', hata yapabileceğinin farkında ve kendini 'Kabul ve Yargılamaksızın Yönelim', olumsuz duygu ve düşüncelerden uzaklaşma ve bunlarla başa çıkma düzeyi 'Merkezsizleşmek ve Tepkisizlik', düşüncelerinin zaman zaman gerçekdışı olabileceğinin bilincini ölçen 'Düşüncelerin Göreceliliği' ve yaşadığı sorunların fark etme, karmaşık durumlarda kendiyile dalga geçme durumu 'İç görülü Kavrayış' gibi değişkenleri ile pozitif anlamlı bir ilişkisi vardır.

Deneyime Açık Olma değişkeni 'Akademik Motivasyonun Toplam Puanı', 'İçsel Motivasyonun alt ölçeklerinden 'Bilmek, Amaca Ulaşmaya Doğru' ve Dışsal Motivasyonun alt ölçeklerinden 'Kendini İspat, Tanıma ve Dışsal Düzen 've Motivasyonsuzlukla negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır, McCrae ve John (1992), Beş Kişilik Faktör Kuramına göre deneyime açık olan kişiler yeni yaşantılara, duygu ve düşüncelere açık, entelektüel ve iletişim becerileri yüksek, hayat felsefesi ve vizyonu geniş, sanat ve sanata duyarlı kişilerin sahip olduğu özellikler olarak kabul edilmektedir (akt, Çiçek, 2020). Hayatı dolu dolu yaşayan, maceraya atılmayı seven, belli kurallar ve düzende çalışmakta zorlanan kişilerdir. Bu yüzden belli amaç doğrultusunda ilerlemek, kendini tanıma, dışsal düzen ve motivasyon düzeylerinin düşük olduğu düşünülmektedir. Kendini ispat başarı güdüsü ile ilişkilendirilebilir. İnsanlar problemler karşısında mücadele etme, çözüm üretme, kendini kanıtlama eğilimindedir. Bu kişiler de yüksek başarı ihtiyacı olduğu için başarısız olabilecek her türlü ihtimali yok ederler. Çok büyük risk almaktan kaçınırlar, Başarılı olmak yeterli ve etkili motive kaynağıdır (Çiçek, 2005).

Bilinçli farkındalık düzeyinin yüksek olması öğrenciler için önem arz etmektedir, Geçiş döneminde olan öğrenciler sosyal, sözel, bilişsel, mantıksal gibi pek çok alanda değişim içindedir. Öğrenciler yaşadıkları olaylara karşı gösterdikleri duygusal tepkileri bilinçli farkındalık birlikte, nesnel bir şekilde değerlendirme olanağına sahip olmaktadır. Bilinçli farkındalık düzeyi yüksek olan kişilerin problemlere karşı çözüm üretme ve başa çıkma güçleri daha yüksektir, problemlere odaklanmak yerine çözüm yollarını araştırırlar (Germer vd, 2005).

Bilinçli farkındalık düzeyi yüksek olan kişilerde öznel değerlendirme, kendini geliştirme düzeyi de yüksektir (Yıldırım ve Atilla, 2020). Bilinçli farkındalık ve iyi oluş arasındaki ilişkiyi inceleyen (Brown ve Ryan, 2003). 327 lisans öğrencisi ile bir çalışma yapmıştır. Araştırmanın sonucunda bilinçli farkındalık düzeyi yüksek olan öğrencilerin kaygı, depresyon düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Öznel

değerlendirme, kendini gerçekleştirme yüksek olduğu tespit edilmiştir. Akademik başarı motivasyon ve bilinçli farkındalık düzeyleri ile ilişkilendirilmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre motivasyon kaybı yaşayan üniversite hazırlık sürecinde olan öğrencilerin derslere karşı motivasyonlarını arttırmak için öğretmenlerle iş birliği yapılabilir ve motivasyon eksikliğinin nedenleri araştırılarak bu eksikliklerin ortadan kaldırılması için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Bilinçli farkındalık düzeyi yüksek olan öğrencilerin benlik saygısı, empati, psikolojik dayanıklılık, problemler karşısında mantıksal baş etme, kendini geliştirme gibi özelliklerde pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Mesleki gelişim doğumdan itibaren olsa da meslek seçimi ülkemizde büyük çoğunlukla üniversite fakülte tercih ederken gerçekleştirilmektedir. Meslek seçerken objektif değerlendirme ve akademik başarı için bilinçli farkındalık ve motivasyon önemlilik arz etmektedir.

Bu çalışma 11 ve 12, sınıfa devam eden lise öğrencilerinin bilinçli farkındalık ölçeğinin alt boyutları puanları ile motivasyon ölçeğinin alt boyutları puanlarının akademik başarı arasındaki ilişkisini incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre motivasyon kaybı yaşayan üniversite hazırlık sürecinde olan öğrencilerin derslere karşı hazır bulunuşlukları arttırmak için öğretmenlerle iş birliği yapılabilir ve motivasyon eksikliğinin nedenleri araştırılarak bu eksikliklerin ortadan kaldırılması için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Yaş değişkenini göz önünde bulundurduğumuzda, sağlıklı meslek tercihlerinde bulunabilmeleri için ileri düzeyde araştırmalar yapılabilir. Bu çalışmanın sonucuna göre, liselerde bir saat kariyer planlama ve kendini tanıma dersi yapılmasının öğrencilerin meslek seçimleri açısından yarar sağlayacağı düşünülmektedir. Buna ek olarak, öğrencilerin kendilerini kültürel, sosyal, psikolojik ve akademik yönden geliştirmelerini sağlamak için il ve ilçe bazında çevresel koşullar incelenmesi gerekmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni İstanbul Topkapı Üniversitesi Akademik Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunda 19.06.2021 tarih 2021/05 sayılı 08.07.2021 tarih ve E-31675095-100-2100007673 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akbaba, S. (2006). Eğitimde motivasyon. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(13), 343-361.
- Aktaş, N. (2016). *Lise öğrencilerinin motivasyon kaynakları ve karar verme stratejileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktepe İ., & Tolan, Ö. (2020). Bilinçli farkındalık: Güncel bir gözden geçirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 12(4), 534-561 doi: 10.18863/pgy.692250.
- Atalay, Z. (2019). *Bilinçli farkındalık: Farkındalıkla anda kalabilme sanatı*. İnkılap Yayınevi.
- Atalay, Z. U., Bulgan, G., Taylan, R. D., & Özgülük, S. B. (2017). *Bilinçli-farkındalık (mindfulness) temelli psiko-eğitim programının öğrencilerin matematik kaygısı, tutumları ve öz yeterlikleri üzerindeki etkisi*. TÜBİTAK Projesi, Program Kodu: 1001, Proje No: 115K450, İstanbul.
- Baer, R. (2003). Mindfulness as a clinical intervention. *Clinical Psychology Science and Practice*, 10(2), 125-14.
- Bahl, S., Milne, G.R., Ross, S.M., Mick, D.G., Grier, S.A., Chugani, S.K., Chan, S., Gould, S.J., Cho, Y.-N., Dorsey, J.D., Schindler, R.M., Murdock, M.R. & Mariani, S.B. (2016). Mindfulness. The transformative potential for consumer, societal, and environmental well-being. *Journal of Public Policy ve Marketing*, 35, 1-13.
- Bandura, A., O'leary, A., Taylor, C. B., Gauthier, J., & Gossard, D. (1987). Perceived self-efficacy and pain control: Opioid and nonopioid mechanisms. *Journal of personality and social psychology*, 53(3), 563.
- Brown, K. M., & Ryan R. M. (2003). The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(4), 822-848.
- Brown, K. M., Ryan, R. M., & Creswell, C. D. (2007). Mindfulness; theoretical foundation and evidence for its salutary effects. *Psychological Inquiry*, 18(4), 211-237.
- Çelik, D. A., & Çetin, F. (2014), The role mindfulness and self-consciousness on interpersonal conflict resolution approaches. *Research Journal of Business and Management*, 1(1), 29-38.
- Çiçek, İ., & Aslan, A. E. (2020). Kişilik ve beş faktör kişilik özellikleri: Kuramsal bir çerçeve. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 10(1), 137-147.
- De Raad, B., & Schouwenburg, H.C. (1996). Personality in learning and education: a review. *Eur. J. Pers.*, 10: 303-336. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0984\(199612\)10:5<303::AID-PER262>3.0.CO;2-2](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0984(199612)10:5<303::AID-PER262>3.0.CO;2-2)
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2012). Self-determination theory. In P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski, ve E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology* (pp. 416-436). Sage Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781446249215.n21>
- Deci, E. L., & Ryan R. M. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 54-67.
- Demir, V. (2014). *Bilinçli farkındalık temeli hazırlanan eğitim programının bireylerin depresyon ve stres düzeyleri üzerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergene, T. (2011). The relationship among test anxiety, study habits, achievement, motivation and academic performance among Turkish high school students. *Eğitim ve Bilim*, 36(160), 320- 330.

- Eryılmaz, A., & Aypay, A. (2011). Lise öğrencilerinin derse katılmaya motive olmaları ile okul tükenmişliği arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 26-44.
- Germer, C. (2004). What is mindfulness? *Insight Journal*, 22, 24-29.
- Germer, C. K., Siegel, R. D., & Fulton, P. R. (2005). *Mindfulness and psychotherapy*. Guilford Press.
- Johnson, C., Burke, C., Brinkman, S., & Wade, T. (2017). Development and validation of a multifactor mindfulness scale in youth: The comprehensive inventory of mindfulness experiences-adolescents (CHIME-A). *Psychological Assessment*, 29(3), 264-281. <https://doi.org/10.1037/pas0000342>.
- Hart, R., Itai, I. & Dan, H. (2013). Mind the gap in mindfulness research: A comparative account of the leading schools of thought. *Review of General Psychology*, 17 (4), 453-66.
- Kabat-Zinn, J. (1994). *Wherever you go, there you are: Mindfulness meditation in everyday life*. New York: Hyperion
- Kabat-Zinn, J. (2001). *Mindfulness meditation for everyday life*. London, UK: Piatkus
- Kabat Zinn, J. (2012). *Mindfulness for beginners: Reclaiming the present moment and your life*. Sounds True.
- Karagüven Ünal, H. M. (2012). Akademik motivasyon ölçeği Türkçeye adaptasyon. *Educational Sciences: Theory ve Practice*, 12(4), 2600-2620.
- Kırca, B., & Ekşi, H. (2018). Turkish adaptation of the comprehensive inventory of mindfulness experiences-adolescents: A reliability and validity study. *SHS Web of Conferences* 48,01038.
- Kısmetoğlu, G. (2019). *15-18 yaş arası ergenlerde duygu düzenleme ve bilinçli farkındalık becerilerinin kaygı düzeyleri ile ilişkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Neisi, S., & Yamini, M. (2010). Relationship between self esteem, achievement motivation FLCA and EFL Learners academic performance. *Journal of Education and Psychology*, 4(2), 153-166.
- Özer, Y., & Anıl, D. (2011). Öğrencilerin fen ve matematik başarılarını etkileyen faktörlerin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 313-324
- Park, H. J., & Dhandra, T. K. (2017). Relation between dispositional mindfulness and impulsive buying tendency: Role of trait emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 105, 208-212
- Ryan, R. M., Donald, J. N., & Bradshaw, E. L. (2021). Mindfulness and motivation: a process view using self-determination theory. *Current Directions in Psychological Science*, 30(4), 300-306.
- Ryan, R. M., Ryan, W. S., Di Domenico, S. I., & Deci, E. L. (2019). *The nature and the conditions of human autonomy and flourishing: Self-determination theory and basic psychological needs*. In R. M. Ryan (Ed.), *The Oxford handbook of human motivation* (pp. 89-110). Oxford University Press.
- Sarıer, Y. (2016). Türkiye' de öğrencilerin akademik başarısını etkileyen faktörler: Bir meta-analiz çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3), 1-19. Issn:1300-5340 doi:10.16986/HUJE.2016015868
- Seyis, S. (2011). *Ortaöğretim öğrencilerinin motivasyonları ve duygusal zekâları ile akademik başarıları arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2001). *Using multivariate statistics* (4th ed.). Allyn and Bacon.

- Vallerand, R. J., Pelletier, L. G., Blais, M. R., Brière, N. M., Senécal, C. B., & Vallières, É. F. (1992). *Academic motivation scale (AMS, AMS-C 28, EME)* [Database record]. APA PsycTests. <https://doi.org/10.1037/t25718-000>
- Woolfolk, A. E. (1998). *Educational psychology*. Boston: Allyn & Bacon.
- Yıldırım, G., & Atilla G. (2020). Öz yeterliğin bilinçli farkındalık ve benlik saygısına etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 59-84 DOI:10.17494/ogusbd.763397
- Yörük, D. (2007). *Lise öğrencilerinin akademik başarıları, başarı korkuları ve verimli ders çalışma alışkanlıkları arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İBRAHİM KALIN'IN MODERN BATI MEDENİYETİ TASAVVURU*

 Gizem AVCI^a

 Hakkı BÜYÜKBAŞ^b

Özet

Bu araştırmada, Türk siyaseti içerisinde önemli görevleri bulunan büyükelçi sıfatıyla görevine devam eden ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Sözcülüğü ile Cumhurbaşkanlığı başdanışmanlık görevlerini sürdüren İbrahim Kalın'ın Modern Batı Medeniyeti düşüncesinin fikrî kaynakları analiz edilmektedir. Bürokrat görevinin yanı sıra önemli bir akademisyen olan Prof. Dr. İbrahim Kalın'ın düşünce sistematığı siyasal alanda oluşan sorunlara karşı ürettiği kalıcı çözüm önerileri ile başdanışmanlık görevinde bulunduğu siyasi partinin ve parti liderinin uzun süre iktidarda kalması üzerinde etkisi bulunmakla birlikte akademik alandaki başarısının Türk siyaseti üzerinde olan etkisinden söz etmek mümkün olacaktır.

Kalın örneğinde, akademik açıdan yetkin olan bir kişinin düşünce yapısının Türk Siyasetinde etkili olabileceği varsayımından yola çıkılarak yapılan bu araştırmada Kalın'ın düşünce yapısı toplum ve siyasi aktörler için önem taşımaktadır. Kalın, toplum ve medeniyete dair oluşturduğu yeni bakış açısıyla geçmişten günümüze kadar gelen kalıp yargıların zihin dünyamızı ve bakış açımızı nasıl etkilediğine dair tanımlamalar yapmıştır. Batı medeniyetinin modern bir medeniyet tasavvuru resmi çizerken Batı dışı toplumlara yapılan ötekileştirmeler, dışlamalar ve ayrımcı hareketler bir süre sonra İslâmi örgütlerin ortaya çıkmasına ve islamofobi kavramının oluşmasına neden olmuştur. Bu nedenle Kalın, toplumları medeni ya da barbar olarak adlandırırken maddi zenginlikleri yerine toplumların elinde bulunan imkân ve olanakları halka sağladığı fayda ya da zarar doğrultusunda değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, Medeniyet, Batı-İslâm, Aydınlanma Çağı, Barbar.

İBRAHİM KALIN'S IMAGINE OF MODERN WESTERN CIVILIZATION

Abstract

In this research, the intellectual resources of the modern Western Civilization thought of İbrahim Kalın, who continues his duty as an ambassador who has important duties in Turkish politics and who continues his

* Bu çalışma, "İbrahim Kalın'ın Toplum ve Medeniyet Anlayışı" tezinden üretilmiştir.

^a Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, gizemavc0@gmail.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hakkibuyukbas@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 10.06.2022, Makale Kabul Tarihi: 23.12.2022

duties as the Spokesperson of the Presidency of the Republic of Turkey and the chief advisor to the Presidency, are analyzed. In addition to his bureaucrat duty, Prof. Dr. It will be possible to talk about the effect of his success in the academic field on Turkish politics, although İbrahim Kalın's system of thought has an impact on the long-term staying in power of the political party and party leader, for which he is the chief advisor, with the suggestions for permanent solutions he produced against the problems in the political arena.

In the example of Kalın, based on the assumption that the mentality of an academically competent person can be effective in Turkish politics, the mentality of Kalın is important for society and political actors. With his new perspective on society and civilization, Kalın made definitions on how stereotypes from the past to the present affect our mental world and perspective.

While the Western civilization was drawing a picture of a modern civilization, the marginalization, exclusion and discriminatory movements made against non-Western societies led to the emergence of Islamic organizations and the concept of islamophobia after a while. For this reason, while Kalın calls societies civilized or barbaric, he evaluates the possibilities and opportunities of societies in terms of the benefit or harm they provide to the public, instead of their material wealth.

Keywords: Modernism, Civilization, Western-Islam, Age of Enlightenment, Barbarian.

Giriş

İbrahim Kalın, Türkiye'de akademik açıdan etkin çalışmalar yapmış olmakla birlikte Türk siyaseti ve siyasal hayatında önemli bir konuma sahip olan bilim insanı ve bürokrattır. Kalın, çağdaş toplum ve medeniyet hakkında kendi kanaatleri olan bir düşünür olup Modern Batı medeniyetinin insanlığın önünde duran yegâne medeniyet olmadığını, İslâm'ın tarihte olduğu gibi günümüzde de İslâm toplumlarını etkileyip biçimlendirmeye devam ettiğini, insanlığın geleceğinde de iddialı ve daha iyi bir medeniyet olduğu iddiasını ileri sürmüştür. Ancak toplum ve medeniyet anlayışının aydınlatılmasına, Kalın'ın daha iyi açıklanması için diğer ilgili hususlardaki yaklaşımları da katkı sağladığı ölçüde diğer hususlardaki görüş ve düşünceleri yeri geldikçe ele alınmış ve çalışmamız boyunca aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle İbrahim Kalın'ın toplum-medeniyet anlayışını ortaya koymak, günümüz küresel gelişmeleri anlamamızda katkı sağlayacaktır. Kalın'a göre İslâm, İslâm toplumlarını günümüzde de aktif bir şekilde biçimlendirmeye devam ettiği gibi, insanlığı da Batı modernitesinin yozlaştırıcılığına ve insanlık için yegâne gelecek medeniyet biçimi olduğu iddiasına karşı daha insânî bir yaşam tarzı vaad ettiğini ikna edici bir biçimde göstermiştir.

İbrahim Kalın'ın görüşleri hakkında henüz bir literatür oluşmuş değildir. Bununla birlikte, modernizm ve medeniyet anlayışının daha iyi ortaya koyabilmek için yeri geldiğinde diğer çağdaş yazarların görüşlerine atıf yapılacaktır. Araştırmada modernizm ve medeniyet anlayışına dair yazılan bilimsel makale ve yayınların dışında İbrahim Kalın tarafında yazılan, Perde ve Mânâ: Akıl Üzerine Bir Tahlil, Akıl ve Erdem: Türkiye'nin Toplumsal Muhayyilesi, Açık Ufuk: İyi, Doğru ve Güzel Düşünmek Üzerine, Barbar, Modern, Medeni, İslâm ve Batı, Ben, Öteki ve Ötesi: İslâm-Batı İlişkileri Tarihine Giriş, Bir Korku Söylemi Olarak: İslamofobi, Varlık ve İdrak: Molla Sadrâ'nın Bilgi Tasavvuru, Gök Kubbenin Altında adlı eserlerin tamamı gözden geçirilmiş, Kalın'ın düşünce sisteminin temelleri konumuz çerçevesinde ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Genel olarak bakıldığında İbrahim Kalın'ın tüm eserleri adeta Modern Batı'nın evrensellik iddialarına karşı eleştiri olarak yazılmış gibidir. Kalın, bir bakıma insanlığın geleceğinin Modern Batı imkânları ile sınırlandırılmasına karşı çıkmakta, farklı hatta daha üstün imkânların mevcut olduğunu İslâm çerçevesinde gösterebilme çabası içindedir. Kalın'ın eserleri, söz konusu imkânların neler olabileceğine Modern Batı eleştirisi ile İslâm çerçevesinde gösterebilmek istemektedir. Günümüzde toplumlara modern, medeni ya da geri kalmış gibi birçok adlandırmalar yapılmaktadır. Bu noktada yaşanan çağa uyum sağlayabilen toplumlar modern olarak değerlendirilirken; uyum sağlayamayan ya da modernite çerçevesinde öz benliklerini unutmak istemeyen toplumlar ise geri kalmış ya da barbar olarak adlandırılmaktadır.

Toplumlar tarih, dil, din ve kültür gibi birçok unsurdan bir araya gelmektedir. Her toplumu besleyen ve geliştiren farklı faktörler bulunmaktadır. Kimi toplumlara göre din daha ön plandayken; kimi toplumlarda kültürel ya da ekonomik unsurlar ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla, toplumların geçmişten günümüze kadar olan dinî inançları, gelenek-görenekleri ve ekonomik ölçütleri moderniteye olan bakış açısında belirleyici bir ölçüt olmaktadır. Toplumların gelişmişlik düzeylerinin belirtilmesinde ekonomi ilk sıralarda yer almaktadır. Ekonomi ile dış dünyaya açılan toplumlar eğitim aracılığıyla bilinçlenmekte ve yaşam standartlarını o bilinç doğrultusunda sürdürmektedir. Ekonomik bağımsızlığını kazanan toplumlar gelişme ve ilerlemeye ekonomisi zayıf olan toplumlardan daha kolay uyum sağlamaktadır. Bunun nedeni ekonomik kaygıların azalması ve toplumda bulunan bireylerin kişisel gelişimleri için zaman oluşturabilmelerinden ileri gelmektedir. Ekonomik kaygıları az olan toplumlarda bireyler kendilerini geliştirme odaklı hareket etmekte ve sorgulayabilen, hesap sorabilen bir yapıya bürünmektedir. Bireyin sorgulayabilme ve hayatı anlamlandırabilmesi hususunda akıl önemli bir konuma sahiptir. Özellikle aydınlanma çağı ile birlikte aklın merkeze alındığı yeni bir dönem başlamıştır.

Aydınlanma çağı, aklın karşısında bulunan tüm güçleri yendiği, cehalete karşı bir savaşın başladığı ve mücadelenin sürdüğü bir çağ olarak tanımlanmaktadır (Kalın, 2020, s. 22). Birey artık hayatı sorgulamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktadır. Öğretilmiş kalıp yargıların sarsılmaya başladığı aydınlanma çağı bireyin kendi varlığını idrak edebilmesi ve dünyayı keşfetmesinde de önemli bir rol üstlenmektedir. Aydınlanma, bireyi ve toplumu düşünmeye sevk eden ve kurtuluşun ancak akıl ile olacağını vurgulayan düşünsel bir sistem olarak değerlendirilmektedir (Kalın, 2020, s. 24). Düşünmeye başlayan birey ve toplum doğru bilgi olarak sadece aklı merkeze almaktadır. Dolayısıyla, aydınlanma ile başlayan bu yeni dönem birey ve toplum açısından yeni bir kimlik inşa etmiştir.

İbrahim Kalın örneğinde, Türk siyasetinde etkili olan bir kişinin düşüncelerinin günümüz Türk Siyasetinde etkili olabileceği varsayımından yola çıkılarak konuya ilgi duyulmuştur. Bu bağlamda ilk olarak modernizm ve medeniyet olgularının kavramsal ve teorik tanımları yapılarak bu toplumsal vakıalara dair açıklamalara yer verilecektir. Bu bağlamda, çalışmanın birinci bölümünde Kalın'ın düşünce sistematığının temel yapı taşlarını oluşturan kavramlardan biri olan modernizm akımına yer verilmektedir. İkinci bölümde Kalın'ın felsefi dünyasında önemli yeri olan modernizm-medeniyet ilişkisine dair kavramlar tanımlanmıştır. Son bölüm olan üçüncü bölümde ise Kalın'ın modern Batı medeniyeti tasavvuruna yönelik eleştirel yaklaşımlarına yer verilmektedir.

A. MODERNİZM KAVRAMININ TARİHİ SEYRİ

Aydınlanma çağının devamı olan modernizm ilk olarak Latince “*Modernus*”, *Modernus* ise “*hemen şimdi*” anlamına gelen “*Moda*” kelimesinden türetilerek 5.yüzyılda Hristiyan toplumlarını Romalı ve Pagan olarak ayrılması için kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Aslan & Yılmaz, 2001, s. 94). Tarihi çok eskiye dayanan modernizm akımı aydınlanma sürecinin devamı niteliğini taşıyarak 18.yüzyılda özgürlük, eşitlik ve hukuk gibi kavramlarla tekrar gün yüzüne çıkmıştır (Aslan & Yılmaz, 2001, s. 96). Dolayısıyla, modernizm akılcı düşünceyi, evrenselliği ve ilerleme kavramlarını esas alan yeni bir yapı oluşturmuştur. Toplumda bulunan bireyleri ilerlemeci anlayışa yönelterek çağdaşlaştırabileceği yanılısamasını topluma aktarmıştır.

Birey modernizm ile medeni olduğunu düşünürken temelinde tutsaklaştırılmış ve köleleştirilmiştir. Modernizm yaklaşımının ilerleme düşüncesi toplumu ideal ve istenilen bir toplum düzenine sokmaktan ileri gelmektedir (Aslan & Yılmaz, 2001, s. 97). Bu noktada modernizm kendinden önceki çağa dair tüm düşünceleri yıkmayı esas almıştır. Özellikle Rönesans ve Reform hareketleri ile oluşan yeni düşünce sistemleri modernizm ile farklı bir boyut kazanmıştır. Akli temele alan modern anlayış dini geri plana alan laik ve seküler toplum inşasında önemli bir hareket olarak ortaya çıkmıştır (Aslan & Yılmaz, 2001, s. 98). Modernizm ile eşitlik, hukuk ve özgürlük gibi kavramlar ön plana alınarak toplumda bulunan azınlık grupların haklarının kanun ile korunduğu, toplumun tamamının eşit hak ve yetkilere sahip olduğu yeni bir toplum yapısı tasavvur edilmiştir (Aslan & Yılmaz, 2001, s. 99). Tüm bunlarla birlikte modernizmin ilerleme ve gelişmeye olan bakış açısı teknoloji, sanayi ve bilim alanlarında da gelişim gösteren toplumsal yapıyı sosyal ve kültürel açıdan da etkileyen çevresel değişimlerle de etkisini sürdürmüştür (Aslan & Yılmaz, 2001, s. 101).

Öte yandan akli merkeze alan modern anlayış bilimin ve bilimsel verilerin yenilenmesine ve gelişmesine katkı sağlamıştır. Gelişen toplumun bilinçlenmesinde önemli bir zemini oluşturan bilim olgusu toplumdaki öğretilmiş bilgilerin sorgulanmasına ve araştırılmasına zemin hazırlamıştır. Bilim, ekonomik alanda da etkisini sürdürmüştür. Sanayileşmede kullanılan ve icat edilen yeni makineler toplumdaki yaşam standartlarını etkileyerek kaliteli ürün ucuz maliyet ekseninde gelişimini sürdürmüştür. Toplumdaki bireylerin eğitim ile bilinçlenmesi sonucunda toplumda ortak bir bilinç oluşturulmuş ve teknolojinin gelişimi hızlanmıştır. Diğer yönden modernizm ile birey geleneğin getirdiği değerlere karşı çıkmaya başlayarak modern çağın sunduğu yeni ve özgür düşünce sistemiyle gelenek ile olan bağıni koparmaya başlamıştır (Aslan & Yılmaz, 2001, s. 103).

Özellikle Batı’da oluşan Rönesans ve Reform hareketleri aydınlamayı ve devamındaki modernizmi hızlandırarak toplumun hafızasındaki orta çağ düşüncesini sarsan, evrensel ve bilimsel görüşe dayanan, bireyin geleneksel sistem yerine daha merkeze alındığı yeni bir dünya tasavvurunu ortaya çıkarmıştır (Yıldırım, 2020, s. 208). Tüm bunlarla birlikte toplumun tarım toplumundan endüstri toplumuna geçmesi, kırsaldan kente olan göçler, sanayide insan gücü yerine makine gücünün kullanılması ve teknolojik alanda geleneksel teknikler yerine bilime dayalı çağdaş ve modern yöntemlere geçilmesi gibi toplumsal, sosyal ve ekonomik olaylar toplumun modernizme uyum sağlamasını kolaylaştırmıştır

(Demir, 2001, s. 37). Tarım toplumunun yerini endüstri dönemine bırakması burjuva sınıfının doğmasına ve gelişmeler üzerinde etkili olan bu sınıfın tamamının akılcı, pozitif ve yararlı olduğu düşüncesinin zihinlere yerleşmesi ile sonuçlanmıştır (Demir, 2001, s. 39). Bundan sonra ise toplumda tabakalaşmalar ve sınıf ayrımlarının yapılması kaçınılmaz olmuştur. Ekonomik gücü elinde bulunduran burjuva sınıfı siyasi kararlarda da rol oynayarak yönetim yapısı ile karar mekanizmalarını etkileyen ve yönlendiren bir konuma ulaşmıştır.

Batı'nın 18.yüzyıldan itibaren sanayileşme ile oluşturduğu yeni düzen diğer toplumları da etki altına alarak kendine bağımlı hale getiren ve modern olarak tanımlanan yeni bir dönüşüm olarak değerlendirilmektedir (Demir, 2001, s. 41). Modern dönemde yer verilen özgürlük, hümanizm ve eşitlik kavramları Batı medeniyetinde Rönesans, Reform ve Aydınlanma Çağı ile yeni bir dönüşüm yaşayarak özellikle 19.yüzyıldan itibaren batıda ortaya çıkan gelişmelerin ve ilmi çalışmaların arttığı kültürel bir hareket olarak tanımlanmaktadır (Demir, 2001, s. 42). Batı medeniyetinde oluşan teknolojik, bilimsel ve hukuki gelişmelerin hızlı bir ivmeyle artışa geçmesi Batı dışı toplumların gözünde gelişme ve ilerlemeye uyum sağlayabilmek için toplumları Batı'ya yönelten bir düşünce yapısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu noktada toplumlar artık Batı'ya ilgi ve hayranlık duymanın yanı sıra Batı'yı taklit eden yeni oluşumları beraberinde getirmiştir.

Batı dışı toplumlar modernliği artık geçmişte örneği görülmeyen kusursuz bir oluşum, gelenekten kopuş ve taze bir başlangıç olarak görmesinden dolayı moderniteye olan adaptasyon sürecini hızlı bir şekilde tamamlamışlardır (Demir, 2001, s. 44). Öte yandan modernizmin temel ilkeleri olan özgürlük, akıl ve eşitlik gibi kavramların devrim ile birlikte anılmaya başlaması ile toplumun dönüştürülmesi gerektiği düşüncesi geçmişten tamamen kopmak, yeni köklü değişimleri yapmak açısından büyük önem taşıyan bir kavram haline getirilmiştir (Demir, 2001, s. 46). Bu nedenle toplumların ilerleme ve gelişme isteği Amerikan, Fransız ve Rus devrimleri gibi birçok devrimin ortaya çıkmasına ve akıl ile özgürlüğe ulaşma hususunda farklı düşünsel bakış açıları yaratmıştır (Demir, 2001, s.47). Dolayısıyla, devrim artık toplumları dönüştüren bir araç olarak kullanılan ve modernizm için olumlu etkileri olan bir yöntem olarak tanımlanmıştır (Demir, 2001, s. 49).

Modernizmin oluşturduğu ilerleme kavramı medeniyet olgusunun da temel noktasında yer alan bugünün geçmişten "daha iyi" olacağı düşüncesi ile şekillenen bir yapıdır (Kalın, 2007, s.47). Oluşan iyi kavramı ilerleme açısından bakıldığında büyüme ve gelişmeyi getiren pozitif bir anlam taşımaktayken modernizmin toplumsal hayatta getirdiği sosyal, ekonomik ve dînî sorunlar ekseninde negatif anlamları taşımaktadır. İnsanların oluşturduğu modern sistemler bir süre sonra kontrol edilemez bir hale gelip bireyin ve toplumun üzerinde yıkıcı etkilere sebep olabilmektedir (Kalın, 2022, 88). Bundan sonraki bölümde modernizm ile medeniyet ilişkisine yer verilecektir.

B. MODERNİZM İLE MEDENİYET İLİŞKİSİ

Medeniyet kavramı ilk olarak "Medine" şehrinde türeyen daha sonra ise Latince "Civilis" yani "şehirle ilgili" anlamına gelen ve toplumların sanat, din ve bilim gibi alanlar için yüksek konuma erişen toplumları tanımlamak için kullanılmaktadır (Üregen, 1998, s. 42). Medeniyet, ilkel toplumsal evrelerden sonra ortaya çıkarak kültür ya da sanat ile birlikte tanımlanabilen ileri bir toplumsal yapıyı adlandırmak

için kullanılmıştır (Üregen, 1998, s43). Bu noktada medeniyet düşüncesinin ortaya çıkmasında tarım hayvanlarının ehlileştirilmesi, bilim ve teknikte yapılan gelişmeler ve kentleşme gibi kavramlar önem taşımaktadır (Kalın, 2020, s. 24).

Bireyin ve toplumun birbirleriyle olan ilişkilerini kapsayan medeniyet ve medeni olma hali varlığa ve insanlara karşı ahlaklı, barışçıl, adil ve hoşgörülü bir yaklaşım tarzını içinde barındırmasından dolayı medeniyetin oluşmasında önemli bir rol üstlenmektedir (Kalın, 2020, s. 26). Bu yüzden Kalın'a göre toplumların medeni ya da barbar olarak adlandırılmaları sahip olduğu maddi imkân ve olanakların aksine varlığı ve hayatı anlamlandırmaya dair ortaya koyduğu düşünce biçimi, tutum ve davranışları mihrinde tanımlanmaktadır (Kalın, 2020, s. 27). Batı dillerinde medeniyet kavramının karşılığı olan "Civilization" kelimesi ilk olarak 1757 yılında Mirabeau Markisi Victor de Riqueti tarafından kullanılarak Avrupa'ya yayılmakla birlikte Yunanca şehir olarak adlandırılan "Civilis" ya da "Civitas" gibi nezaket, incelik ve kibarlık anlamlarını taşıyarak günümüze ulaşmıştır (Kalın, 2020, s. 28). Barbarlık düşüncesinin tam karşısında yer alan medenilik kavramı insani, hukuki ve ahlaki davranışları kapsarken; medeniyet kavramı tüm bu davranışların sonucunda ortaya çıkan siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan ortak olarak kabul gören fikri bir düşünce sistemi olarak betimlenmektedir (Kalın, 2020, s. 29).

Medeniyet tasavvurunun temelinde yer alan medeni olma hali bireyin ve toplumun birbiriyle olan ilişkilerinde ahlaki ve insani davranışların diğer toplumlara karşı da uyumlu olunması ile tanımlanmaktadır (Kalın, 2020, s. 30). Bundan dolayı toplumların medeni olarak adlandırılabilmesi için diğer toplumlara yönelik davranış biçimi önem taşımaktadır. Günümüzde medeniyet olgusu toplumların sanayi, teknoloji ve bilimsel gelişmeleri ile birlikte değerlendirilmektedir. Oysa toplumların maddi zenginliği sadece o toplumda yaşayan bireylerin yaşam standartlarının artmasında bir etken niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte medeniyeti oluşturan medenilik hali daha temel ve kalıcı bir noktada bulunan ve toplumların varlık ile evrene dair düşünce yapılarının şekillenmesini sağlayan düzen olarak değerlendirilmektedir (Kalın, 2020, s. 31).

Modernitenin bireylere sunduğu özgürlük ve rasyonel bir toplum dizaynı oluşturması medenileşme sürecinde de aklın referans alındığı ve akıl dışındaki kavramların kontrol altına alınması ile şiddetin iktidara ilişkin bir araç olmaktan çıkarılması neticesinde modernleşmek ile medenileşmek kavramları eş anlamlı olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Kalın, 2020, s. 32). Tüm bunlarla birlikte medeniyetler tarihi tecrübe ve deneyim açısından değerlendirildiğinde dinamik ve organik yapıları içinde barındıran canlı organizmalar olarak karşımıza çıkmaktadır (Kalın, 2020, s. 34). Bu noktada tarih, kültür ve dil gibi birçok kavram medeniyetin varlığını etkilemektedir. Toplumların medeniyete dair bakış açısı da diğer toplumlarla olan etkileşim ve iletişime bağlıdır. Özellikle ticari açıdan iş birliği içerisinde olan toplumlar ekonomik kazançlarının yanı sıra diğer toplumun tarihî yapısına, gelenek-göreneklerine ilişkin bilgiye de sahip olmaktadır. Medeniyet, birçok faktörü içinde barındıran bir yapıdır. Toplumların medeniyet anlayışını idrak edebilmek için o toplumun dünya görüşüne, ahlâk yapısına, şehir hayatına, kültür ve estetik düşüncelerine yönelik yaklaşımları ile birlikte birçok unsurun analiz edilmesi ile ulaşılmaktadır (Kalın, 2020, s. 35).

Öte yandan medeniyet kavramı toplumların maddi refahı ve imkânlarını da kapsayan çok yönlü bir yapıdır (Kalın, 2020, s. 37). 18. ve 19. Yüzyıl Avrupa'sında toplumların medeni olarak tanımlanması

için maddi, teknik ve bilimsel gelişmelerin ilerlemesine bakılmakta ve gelişime hızlı bir şekilde uyum sağlayamayan toplumlar ise geri kalmış, barbar ya da yabanî gibi olumsuz şekillerde adlandırılmaya başlanmıştır (Kalin, 2020, s. 38). Bu noktada aydınlanma düşünürleri medeni olma halini ve medeniyet kavramlarını Avrupa ile özdeşleştirerek Avrupa medeniyetini merkeze alan kültür ve medeniyet düşüncesi tasvirleri yaparak Avrupa'yı medeni, gelişmiş ve ilerlemeci olarak adlandırırken diğer toplumları barbar ve gerici olarak tanımlamıştır (Kalin, 2020, s. 40). Bu durum zihinlerde yeni bir algı oluşturarak medeniyet ve medeniliği Avrupa toplumları ile bütünleştiren bir imaj yaratmıştır. Bundan dolayı diğer toplumların da medenileşebilmesi için kendilerinden üstün ve gelişmiş olan Avrupa'nın himayesi altına girmesi sağlanarak yeni bir emperyalist sömürge düzeni oluşturulmuştur (Kalin, 2020, s. 41).

Medeniyet kavramı bir yandan toplumların manevi değerlerini bünyesinde barındırırken diğer yandan özenilen, arzu edilen, olması istenen ve hukuka dayalı sistem oluşturabilen toplumlar medeni ve medeniyet sahibi olarak tanımlanırken bu özellikleri eksik olan toplumlara göre ileri ve üstün bir konumda değerlendirilmektedir (Kalin, 2020, s. 43). Tüm bu unsurlar toplumların medeniyet çerçevesinde gelişmiş ya da geri kalmış olarak tasvir edilmesinde önem taşımaktadır. Oysa imkân ve olanaklarına göre medeni vasfını taşıyan toplumlar medeniyete dair noksanlıklar yaşamaktadır. 19. yüzyılda medeni olarak adlandırılan İngiliz toplumu, hukuk sisteminde noksanlıklar olan ve yarı medeni olarak değerlendirilen Hindistan toplumundan üstün olduğu görüşü medeniyetin hukuk ve düzen ölçütlerine göre değerlendirilmesinin bir sonucudur (Kalin, 2020, s. 44). Hâlbuki medeniyeti oluşturan birçok unsur bulunmaktadır. Toplumların medeni ya da geri kalmış olarak değerlendirilmesinde her toplumun farklı yapı taşları, tarihî geçmişi, kültür yapısı ve dinî inançları gibi pek çok faktör göz önüne alınarak yapılmalıdır. Bundan sonraki bölümde Kalın'a göre modern Batı medeniyeti tasavvuruna yer verilecektir.

C. KALIN'A GÖRE MODERN BATI MEDENİYETİ TASAVVURU

Batı medeniyetinin modernleşme süreci oldukça eskiye dayanmaktadır. Batı gelişme ve ilerlemelere uyum sağlarken; diğer devletleri ötekileştirerek Batı'nın üstün olduğu anlayışını zihinlere yerleştirmiştir. Bu noktada Batı'nın ötekileştirdiği toplumların başında İslam medeniyeti gelmektedir. İslâm'a ve Müslümanlara yönelik yapılan olumsuz adlandırmalar Batı'nın modern bir medeniyet olduğu İslâm'ın ise barbar ve geri kalmış bir medeniyet olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Hristiyanların İslâm'a dair oluşturduğu ilk düşünce, İslâm'ın sapkın bir din ve peygamberinin sahtekâr olduğuna yönelik yapılan açıklamalardır (Kalin, 2011, s. 150). Bu durum orta çağ ve Rönesans düşünürleri tarafından İslâm medeniyetine yönelik ilgi ve merakın ortaya çıkmasına neden olarak yapılan araştırmalar sonucunda İslâm'a hayranlık duyulması ile sonuçlanmıştır (Kalin, 2011, s. 151).

İslâm'a duyulan ilgi İslâm felsefesinin, kültürünün ve tarihinin tüm dünyaya yayılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla, İslâm'a dair oluşturulan kalıp yargılar ve olumsuz tasvirler azalmaya başlamıştır. Bu durum Batı'nın Müslümanları bir tehdit olarak görmesine neden olarak Batılı düşünürlerin İslâm'ı gerici, doğulu ve irrasyonel olarak adlandırmasına, İslâm'a ve Müslümanlığa dair olumsuz söylemler oluşturmasına ve İslâm'a yönelik oluşan iyimser imajın tersine çevrilmesiyle sonuçlanmıştır (Kalin, 2011, s. 154). Bu noktada İslâm felsefesine dair önemli düşünürlerimizden biri

olan Hilmi Ziya Ülken'in tasavvurları önem taşımaktadır. Ülken'e göre, İslâm felsefesi antik Yunan'la modern Avrupa arasında köprü görevi üstlenmektedir (Altıparmak, 2013, s.111).

Bunun sebebi olarak; "Birincisi, İslâm felsefesinde özgün eserlerin olduğu; diğeri ise bu felsefenin Batı'ya tam olarak aktarılmadığı biçimindedir. Bu yaklaşım sanki İslâm felsefesinin diğer felsefeler gibi özgün bir yapı arz ettiğini dışlayan bir görünüm ortaya koymaktadır" (Altıparmak, 2013, s.113).

Bu noktada oryantalizm ortaya çıkarak İslâm medeniyetini ele alan araştırmalarla Batı'nın gözünden ve düşünce yapısından yeni bir İslâm medeniyeti resmi çizmiştir (Kalın, 2011, s. 160). Edward Said'e göre oryantalizm şu şekilde tanımlanmaktadır:

"Oryantalizm kültür, bilim ve kurumlar tarafından sessizce meydana çıkarılmış basit bir tema yahut politik bir alan değildir. Doğu üzerine yazılmış eserlerin yaygın bir koleksiyonu da değildir. Batı'nın Doğu dünyasını ezmeye yönelik hain bir emperyalist komplosu da sayılmaz..Oryantalizm estetik, bilimsel, ekonomik, sosyolojik, tarihe ait ve filolojik metinler aracılığıyla "aktarılmaya" çalışılan bir cins jeo-ekonomik görüşler bütünüdür. Oryantalizm coğrafi bir ayırım değil bir seri "çıkarlar" toplamıdır... Bu sistem açıkça ayrı bir dünyanın yönlendirilmesi, kullanılması, hatta eritilmesi için gösterilen gayretlerin tamamını kapsar. Oryantalizm bilhassa politik iktidarla ilişkili gibi görünmeyen fakat çeşitli iktidarların kuvvet farklarından doğan ve varlığını böylece sürdüren dengesiz bir alışveriş düzenidir. Bu alışveriş bir ölçüye kadar sömürge ve imparatorluk idarelerinde olduğu gibi siyasal iktidarla; linguistik, mukayeseli anatomi veya modern politik ilimlerden geçerli ilimler alanında entelektüel iktidarla; din, kurumlar, kıymet hükümleri, ulusal zevk ve edebiyat alanında kültürel iktidarla; "Biz" ve "onlar" esasına dayanan fikirler halkası içinde ahlaki iktidarla sürer gider. Sonuçta Oryantalizm konusunda ileri sürdüğüm tez, onun kültür, politika ve moda modern aydın düşünceler çerçevesinde çok geniş bir alana yayıldığı fakat "bizim"dünyamızla gerçek "Doğu" arasında çok az ilişkili olduğu noktasında toplanmaktadır" (Said, 1998, s. 26-27).

Böylece İslâm'a duyulan ilgi ve canlılık etkisini kaybetmeye başlayarak İslâm'ın aslında yaşayan bir gelenek olmadığı ileri sürülmüştür (Kalın, 2011, s. 162). 20.yüzyıl ve içinde bulunduğumuz dönemde ise İslam ve Batı arasındaki ilişki geçmiş dönemlerden gelen imgeler ve klişeler ile devam etmektedir (Kalın, 2011, s. 164). Bu şekilde İslam, despotik, kabile ve az gelişmiş olarak tanımlanıp ötekileştirilirken Batı, ilerlemeci, özgürlük ve eşitliğe önem veren, insan haklarına saygı duyan olumlu bir medeniyet tasavvuru ile üstün bir konuma yükseltilmiştir (Kalın, 2011, s. 165). Avrupa'da ortaya çıkan Rönesans ve Reform hareketleri, iktisat politikaları ve bilimsel gelişmelerin hızlı bir şekilde artması sonucunda Batı, modernizme uyum sağlayan üstün bir medeniyet olarak zihinlere yerleşmiştir (Acar, 2003, s. 38). Rönesans ile Batı toplumlarında oluşturulan yeni, çağdaş ve bilime açık bir toplum tasavvuru Doğu toplumlarının da ilerlemeyi ve gelişmeyi takip edebilmesi için Batı'ya yönelmeleri ile sonuçlanmıştır (Yıldırım, 2020, s. 193). Bu durum toplumu birçok alanda etkileyerek yeni bir kimlik inşası ile sonuçlanmıştır. Toplumlar medeni ve modern olarak tanımlanabilmek için birçok alanda Batı'yı taklit etmeye başlamıştır. Sanat eserlerinde dahi Batı'nın ürettiği eserlerden ilham alan sanatçılar kendi gelenek ve kültürlerini geri plana alan çalışmalar üretmiştir. Bu durum sanatçıların hayal dünyasını da etkileyerek zihninde oluşturduğu yargılardan dolayı özgün eserlerin ortaya çıkmasını engellemiştir.

Tüm bunlarla birlikte toplumun davranış biçimlerinin Batı'ya göre şekillenmesi ile modern olarak adlandırılabilen için kültürel kıyafetlerin yerini Avrupa'ya özgü yeni kıyafetlerin alması gibi olgular toplumun yeniden şekillenmesinde rol oynarken; bilim, teknoloji ve felsefe gibi birçok alanın gelişmesinde sanayileşme süreci ile hız kazanmıştır (Kalın, 2020, s. 303). İslam medeniyeti 10-15. Yüzyıl arasında ilerleme ve gelişme açısından Batı'dan daha üstün bir konumda yer alırken Batı 17. Yüzyıl ile birlikte teknik ve ekonomik açıdan yükselmeye ve gelişmeye başlamıştır (Kurt, 2008, s. 38). Genel itibariyle sekizinci asrın ortalarından itibaren Müslümanlar kâğıt yapmayı öğrenip çeşitli eserler yazarak İspanya ve Sicilya gibi toplumların kâğıda ulaşmasını sağlamış ve daha sonra Avrupa'ya kâğıt ulaştırarak bilim ve kültürün tüm dünyaya yayılmasını sağlamıştır (Kurt, 2008, s. 39).

İslam medeniyeti yazı ve bilimin dışında ticaret ve ulaşım konusunda da gelişim göstererek kalabalık ve donanımlı bir tüccar sınıfı oluşturarak ticareti hızlı bir şekilde yönlendirmeye başlamıştır (Kurt, 2008, s. 40). Gelişmeyi ve ilerlemeyi diğer toplumlardan hızlı bir şekilde ortaya çıkaran ve uyum sağlayan İslâm medeniyeti bir süre sonra ise gerilemeye ve durağanlaşmaya başlamıştır (Kurt, 2008, s. 41). Bu durum 16. Yüzyıl itibariyle Batı'nın yükselmesine ve toplumlar arasında oluşan güç dengelerinin değişmesine yol açmıştır (Kurt, 2008, s. 43). Batı'nın ani yükselişi toplumun bilim, teknoloji ve ekonomi alanında da gelişmesini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda İslâm dünyası gelişmelere uyum sağlayamayarak Batı tarafından geri kalmış olarak tanımlanmıştır (Kurt, 2008, s. 45). Bu süreçten sonra Batı artık diğer toplumların gelişmiş ya da geri kalmış olarak tanımlanmasını kendi gelişmelerine olan uyum ve oluşturduğu düşünce yapısı ekseninde değerlendirmeye başlamıştır.

Tüm bunlarla birlikte Batı'da oluşan gelişme ve yenilikler tarım toplumlarını da etkilemiştir. Batı ürettiği teknik ve bilimsel gelişmeler ile tarıma dayalı sistemi terk ederek toprağa dayalı sisteme geçiş yapmış ve ekonomik üstünlüğü sağlayan burjuva sınıfının ortaya çıkmasına yol açarak toplumları bir diğer açıdan kendine bağımlı hale getirmiştir (Kurt, 2008, s. 46). 16. Yüzyıl ile birlikte İslâm dünyasının eski gücünü kaybetmesi ve istilalara açık bir konuma gelmesi ile tarım toplumundan endüstri toplumuna geçiş yapamaması gibi birçok durum İslam'ın gerilemesine Batı'nın ise yükselmesine yol açmıştır (Kurt, 2008, s. 47). 18. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde İslâm toplumlarının zayıflaması sonucunda Batı gelişmelere daha çok ivme kazandırarak tıp, denizcilik ve tarım gibi birçok alanda yenilikleri getirmesi ve Rönesans ile Reform hareketlerinin de etkisiyle Batı modernizme doğru ilerleyerek yeni bir değişim ve dönüşüm yaşamıştır (Kurt, 2008, s. 49). Bu değişimler teknolojik ve bilimsel gelişmelerin artmasıyla daha sağlam bir zemine kavuşmuştur.

Toplumun eğitim seviyesinin artırılması ile bilinçlenen bireyler birçok alanda üretim ve verimliliği etkilerken 17. Yüzyıldan itibaren oluşturulan iktisat politikaları ve merkantalizm ile Batı'da sermaye birikiminin oluşumu sağlanarak toplumun yaşam standartları ve refah düzeyi artırılmıştır (Kurt, 2008, s. 51). Batı'nın 19.yüzyılda tarım toplumundan endüstri toplumuna geçiş yapması ile birlikte sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmeleri daha hızlı bir biçimde arttırması sonucunda Batı artık kendini gelişmiş modern bir medeniyet olarak tasavvur etmeye başlamıştır (Kurt, 2008, s. 52). Tüm bunlarla birlikte icat ettiği ürünler ve ekonomik alanda yaptığı yenilikler ile diğer toplumları kendine bağımlı bir hale getiren Avrupa birçok kıtada yer alan insanların kendine hizmet ettiği yeni bir sömürge düzeni inşa etmiştir (Kurt, 2008, s. 54). Batı bu şekilde ilerlerken İslâm dünyasının geri planda kalması ve

modernizmi geç idrak etmesi ile medreselerin skolastik düşünce ile sürmesi, modern bilimlere uyum sağlayamaması sonucunda İslâm medeniyeti birçok alanda geri kalmış olarak değerlendirilmiştir (Kurt, 2008, s. 56). Öte yandan 19. Yüzyıl ile işlev kazanan avrupamerkezci bakış açısı Batı'nın moderniteyi getiren eşsiz bir rasyonaliteye ve demokrasiye sahip olduğunu vurgulayarak Batı'nın modern bir medeniyet olduğu düşüncesini zihinlere kazımıştır (Yüksel, 2014, s. 195). Dolayısıyla modern dönemde gelişmiş bir medeniyet olarak adlandırılmak için Batı'nın oluşturduğu icat ve ilerlemelere olan uyum, medeniyet ile medeniliğin ölçütü haline gelmiştir (Kalın, 2020, s. 47). İlerleme düşüncesi ise maddi, teknik ve teknolojik açıdan yapılan gelişmeler ile değerlendirilmektedir (Kalın, 2020, s. 49). Aydınlanma sonrası oluşan düşünce sistemi medeni olan toplumların modern olduğuna dayanmakta ve medeniyete ulaşabilmenin yolunun da modernleşmeden geçtiğine dayanmaktadır (Kalın, 2020, s. 75).

Paul Ricoeur'un 1961 yılında yayınladığı "Evrensel Medeniyet ve Ulusal Kültürler" adlı makalesinde de ortalama bir medeniyetin diğer toplumlara etkisi altına almaya çalıştığını ve modernitenin yapay bir medeniyet oluşturarak toplumda yer alan farklı kimlik gruplarını ortadan kaldırmaya çalışmasını büyük bir tehlike olarak görmektedir (Ricoeur, 1965, s. 275). Modern medeniyet düşüncesinin küresel sistemde yaygınlaşmaya başlaması; devamında evrensellik yerine kapitalizmi, kültürel sığlaşmayı ve tek-tipleşmeyi getirmektedir (Kalın, 2020, s. 77). Elbette teknoloji ve kültür gibi sınır tanımayan ürünler dünya çapında yayılmakta ve küreselleşme için önem taşımaktadır ancak küresel olması evrensel bir değeri olduğu anlamına gelmemektedir (Kalın, 2020, s. 78). Örneğin; ABD ve Çin gibi birçok ülkenin ürettiği ürünlerin dünyanın her yerinde kullanılabilir olması küreselleşme için önem taşırken evrensel bir ölçüt olarak değerlendirilmemektedir (Kalın, 2018, s. 79).

Bunun nedeni küresel dolaşıma giren ürünlerin hangi düşünsel sistem sonucunda böyle bir niteliğe büründüğü ile kapitalizm, serbest piyasa ve ulus-devletler arasındaki ilişkiler ile belirlenmektedir (Kalın, 2020, s. 80). Günümüzde ise küreselleşme ve tek-tipleştirici tüketim kültürünün etkisi olmasına rağmen İslam, Batı, Hint ve Çin gibi köklü bir kültüre dayanan medeniyetler varlık ve dünya görüşü ile yeniden şekillenerek toplumları kendi geleneklerini keşfetmeye yöneltmiştir (Kalın, 2020, s. 96). Küreselleşmenin varlığı kabul edilirken toplumlar tekrar kendi gelenek-görenek ve medeniyet anlayışlarını inceleyen bir tutum oluşturmuştur. Bu durum medeniyetlerin dinamizmi ve sürekliliğine katkı sağlarken toplumda oluşan yeniliklerin ve çoğulcu yaklaşımların farklı düşünce tasavvurları yaratmasına da katkıda bulunmuştur (Kalın, 2020, s. 98). Bir başka yönden teknolojinin küresel sistemde dolaşıma girmesi toplumların tarımdan eğitim gibi birçok alanda yeniliklere uyum sağlamasını kolaylaştırmıştır (Kalın, 2020, s. 100). Bununla birlikte kültürel ve etnik farklılıklar tanınmaya başlanarak toplumda çoğulcu bir anlayış egemen olmaya başlamıştır (Kalın, 2020, s. 102).

Nitekim Batılı olmayan toplumların medenileşmek ile Batılılaşmaya çalışması avrupamerkezçiliği ve emperyalizmin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kalın, 2020, s. 107). Emperyalizm, toplumların sadece işgaller sonucu sömürgeleştirilmesinin dışında fikrî ve politik açıdan da toplumların sömürge haline getirilmesini kapsamaktadır (Kalın, 2020, s. 108). Fikrî ve politik sömürge ilerleme, medeniyet, ilkelik, barbarlık, geri kalmışlık gibi birçok kavramlar ile siyasetçiler, iş insanları ve akademisyenler gibi kişiler tarafından da kullanılarak meşru bir zemin sağlanmaktadır (Kalın, 2020, s. 110). Batı'nın en üst medeniyet olarak tasavvur edilmesi ve diğer medeniyetleri medenileştirebilecek olan tek üstün güç

olarak görülmesi toplumların köleleşmesine ve tutsaklaşmasına yol açmıştır. Batı sömürgeleştirdiği toplumların zihin dünyalarını da kendi düşünce sistemleri etrafında şekillendirmiştir.

Zihinlerde oluşan baskı, alınan kararların Batı'ya uygun bir biçimde alınmasını sağlamıştır. Bu noktada bilim ve teknoloji önemli bir rol oynamıştır. Modern bilimlerin eğitim sistemi içerisine dâhil edilmesi ve eğitim programlarıyla geri kalmış olarak nitelendirilen ülkelerin medenileştirilme olgusu zihin dünyalarının ele geçirilmesi ile sonuçlanmıştır (Kalın, 2020, s. 111). Sömürgecilik Avrupa'nın kendi varlığını gerçekleştirmesi için bir kaynak iken medenileştirme misyonu altında yapılan eğitim programları ise Avrupalı aydınların kendilerini daha üstün ve nitelikli olarak görmelerine katkı sağlayarak bireylerin zihinlerinde düşünsel fetihler oluşturmak açısından önem taşımaktadır (Kalın, 2020, s. 112). Doğu'nun geri kalmış, despotik, baskıcı ve gerici gibi olumsuz terimlerle gösterilmesi Batı'nın emperyalist müdahalelerini meşru hale getirerek siyasal alanda kahraman kimliğini kazanmasına sebep olmuştur (Kalın, 2020, s. 113). Bundan dolayı modern Batı düşüncesi batılı olmayan toplumların kültürlerini ve tarihlerini yok sayan ve medeni olmayı modern seküler Avrupa'nın elinde bulunan imkân ve olanaklar ile değerlendirilmesinden dolayı bu değerler etrafında kalan bireyler ile toplumlara barbar, geri kalmış ya da gerici olarak göstermektedir (Kalın, 2020, s. 114). Oysa toplumlar bir toplumun değer yargılarına göre medeni ya da barbar olarak değerlendirilmemelidir. Kalın bu noktada toplumların medeni olarak adlandırılabilmesi için elinde bulunan imkânları insanlığın faydasına ya da zararına yönelik kullanıp kullanmadığına göre değerlendirmektedir.

Çok güçlü ekonomisi olan toplumlar medeni olmayacağı gibi ekonomisi zayıf olan ve geri kalmış olarak nitelendirilen toplumlar temelinde medeni olabilmektedir. Medeniyete ve medeni olma haline ilişkin toplumsal ve siyasal bakış açısı bu noktada önem taşımaktadır. Geri kalmış olarak değerlendirilen bir toplum kültürüne, tarihine ve diğer manevi değerlerine sahip çıkarak bulunduğu topluma fayda sağlayabiliyorsa o toplum barbar değil medeni olarak adlandırılmalıdır (Kalın, 2020, s. 115). Avrupamerkezci düşüncenin zihinlerde oluşturduğu kalıp yargılardan dolayı toplumlara değerlendirirken dahi Avrupa'nın oluşturduğu düşünce sistemine göre yorumlamaktayız. Modernliğin özenilen yeni bir oluşum olarak gösterilmesi gelenek karşıtlığının ortaya çıkmasına neden olarak kendi değerlerimizi unutmamıza neden olmuştur. Oysa günümüz şartlarını da Batı'nın modern olarak adlandırarak tutsaklaştırdığı sistem yerine kendi tarihimiz, kültürümüz ve geleneğimiz ile yeniden inşa etmemiz gerekmektedir (Kalın, 2020, s. 117). Aydınlanma çağı sonrasında oluşan modernizm tüm toplumları derinden etkilemiştir. Modernizm ile akli merkeze alan birey sorgulamaya ve tarafsız olarak düşünmeye başlamıştır (Kalın, 2020, s. 119). Bu durum eğitim ve eğitim politikalarının da artmasına ve halkın bilinç düzeyinin artırılması ile sonuçlanmıştır. Sorgulayan birey siyasi aktörlerin verdiği kararları ve yaptırımları da incelemeye başlamıştır.

Dolayısıyla toplum artık hak ve yetkilerini bilerek hareket eden kolektif bir bilinç etrafında toplanmıştır. Modernizm, hukuk, özgürlük ve eşitlik kavramlarıyla toplumda bulunan farklı etnisiteye sahip bireylerin haklarını da hukuki açıdan güvence altına almıştır (Kalın, 2020, s. 121). Özgür düşünce ortamları yaratarak toplumda bulunan farklı seslerin duyulmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte bireylerin korkusuzca düşüncelerini seslendirebildiği bu sistemde ekonomik açıdan da birçok gelişme yaşanmıştır. Yeni icat edilen üretim araçları ile tarım toplumundan endüstri toplumuna geçiş yapılarak

toplum modernizme uyum sağlamaya başlamıştır. Modernizm tüm etkileriyle Avrupa'nın dışına çıkan ve tüm dünyaya yayılan büyük bir dönüşüm olmakla birlikte özellikle aydınlanma çağı ile Rönesans ve Reform hareketleri bu dönüşümün gerçekleşmesini hızlandırmıştır (Kalın, 2020, s. 122). Bu noktada modernizm rasyonalizme ve gelenek karşıtlığına vurgu yapmaktadır. Aydınlanma düşüncesinin temelini oluşturan rasyonalizm modernitede de varlığını sürdürmüştür. Modernizmin yeni bir düşünce olmasından dolayı eski ile bağını koparması gerektiğinden dolayı modernizm gelenekle olan bağını kopararak kendinden önceki çağları karanlık çağ olarak betimlemiştir (Kalın, 2020, s. 124). Zihinlerde oluşturduğu yargılar ile bireyler modernizmden önceki dönemi karanlık ve kötü bir çağ olarak benimseyerek modernizmin güçlü bir şekilde var olabilmesi için daha önce denenmemiş ve kimse tarafından uygulanmamış, geçmiş ile bağını koparmış radikal bir değişim olarak tasavvur edilmesinden ileri gelmiştir (Kalın, 2020, s. 126).

Tüm bunlar ile Avrupa'da ortaya çıkan avrupamerkezci görüş tüm toplumların zihin dünyasını Batı'ya göre yeniden şekillendirmiştir (Kalın, 2020, s. 128). Zihinlere yerleşmiş olan kalıp yargılar günümüzde dahi düşüncelerimizi etkileyerek avrupamerkezci bakış açısıyla bakmamıza neden olmuştur. Tüm medeniyetler zaman içerisinde değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Ancak toplumların ileri ve gelişmiş olarak adlandırılmasında Batı'nın medeni olma ölçütleri esas alınmıştır. Dolayısıyla Batı'nın zihinlerde oluşturduğu yargı sadece Batı medeniyetinin modern olduğu ve gelişmiş bir medeniyet özelliği taşıırken diğer medeniyetlerin gelişmediği, despotik ve irrasyonel olduğu yargılarını taşımaktadır (Kalın, 2020, s. 129). Batı bu yargıların ekonomi, teknoloji ve siyaset ile kanıksanmasını sağlamıştır. Medya ve diğer iletişim araçları ile yapılan haberlerde de Batı üstün ve yenilikçi haberlerle anlatılırken diğer medeniyetler savaş, terör ya da şiddet gibi olumsuz biçimlerde tasavvur edilmiştir. Bu durum medenileştirme düşüncesi altında Batı'nın diğer devletleri sömürgeci haline getirmesi ile sonuçlanmıştır (Kalın, 2020, s. 131). Siyaset, ekonomi ve sanat gibi birçok alan Batı'nın düşünce tasavvuru ile şekillenmiştir. Öyle ki toplumlar artık modernleştiğini düşündükçe tutsaklaşmaya başlamıştır. Günlük hayattaki işleri modern sistemin yarattığı işler ile doldurarak bireyin her anında kontrolü elinde bulunduran bir yapıya dönüştürmüştür.

Modernizmin bu noktadaki özgürlük düşüncesi tamamen yanılısamadan ibarettir. Bunun nedeni bireyi özne gibi göstererek nesneleştiren ve her şeyin kaynağının bireyde toplandığı görüşünden ileri gelmektedir (Kalın, 2020, s. 133). Birey artık kendini tüm olgulardan üstün gören ve yarı ilahlaştırılan bir konuma evrilmiştir. Modernizm, gelenek ve din ile olan bağını bu şekilde koparmıştır. Bireye yüklenen anlam ve üstünlük düşüncesi en sonunda yaratıcının ve dini inançların geri plana alınması ile sonuçlanmıştır. Bu yaklaşım çeşitli söylemler ile hayatın her alanına dâhil edilmiştir. Bu noktada medeniyet anlayışı da Avrupa'ya göre anlamlandırılmıştır. Geçmişten günümüze kadar zihin dünyamızda oluşan avrupamerkezci bakış açısına dair fikirlerin varlığı kendi medeniyet anlayışımızı da Avrupa'ya göre değerlendirmemize neden olmuştur (Kalın, 2020, s. 135).

Tüm bunlarla birlikte modernite aklı karşı rakip olabilecek din, gelenek ve tarih gibi manevi itibarı yüksek olan değerleri bir kenara bırakarak yeni bir düşünce tasavvuru oluşturmuştur (Kalın, 2020, s. 137). Bu bağlamda akıl kavramı tarih ve zaman içerisinde diğer araçlarla birlikte hareket eden bir organizmayı oluşturmaktadır. Modern Batı medeniyetinin akli mutlaklaştırması postmodernitenin

doğmasına neden olmuştur (Kalin, 2020, s. 139). Modern batı medeniyeti postmoderniteyi ise işlevsiz ve izafi bir hale getirmeye çalışmıştır (Kalin, 2020, s. 141). Bu noktada dengeli bir düşünsel bağlam ile felsefi bir çerçeve inşa etmek gerekmektedir.

Modern çağ iyi, doğru ve güzel olarak tanımlanan ve estetiğin içinde bulunduğu yapıyı sarsarak medeniyete farklı bir boyut getirmiştir (Kalin, 2022, s. 23). Günümüzde iyi olarak değerlendirilen düşünceler iyi olmayabilirken doğru ya da güzel olarak tanımlanan tasavvurlar da zıt bir biçimde yaşama dâhil edilmiştir (Kalin, 2022, s. 25). Modernite ile oluşan kapitalist düzen ile birey artık kişisel çıkar ve menfaatlerine yönelik yeni düşünce yapıları geliştirmiştir (Kalin, 2022, s. 27). Bireylerin bu şekilde düşünmesinin temelinde ise ekonomik kaygılar ve modern çağın dayattığı zorunluluklar yer almaktadır. Birey aldığı kararların mantıksal ya da rasyonel çerçevede olup olmadığını kâr maksimizasyonuna ya da kişisel çıkarına sağladığı fayda ile ölçmeye başlamıştır (Kalin, 2022, s. 30).

Tüm bunlar toplumun geçmişten gelen ahlâk yapısında yozlaşmalara neden olmuştur. Doğru olarak kabul gören düşünce yapıları varlık ve anlam yerine matematik ile birleştirilmiştir (Kalin, 2022, s. 33). Oysa birey günlük istek ve arzularının ötesinde bir canlıdır. Bu noktada modernite varlığa sadece ölü bir maddeden ibaret olduğu anlamını yüklerken bireye ve topluma ise tüm mânâları yüklediği yeni bir kutsiyet yaratmaktadır (Kalin, 2022, s. 35). Modernite, evreni ve kâinatı anlamdan yoksun bir madde olarak vurgulamaktadır (Kalin, 2022, s. 38). Dolayısıyla bireyi evrenin merkezinde yer alan özne olarak konumlandırmaktadır. Öte yandan modernizmin yeni bir başlangıç yapabilmesi için kendinden önceki felsefi ve siyasi düşünceleri yıkarak gelenek ile geleneksellik anlayışını da yıkması gerekmektedir. Bireyin gelenek ile olan tüm bağlarını koparmasını sağlayarak yeni bir toplum düzeni inşa etmiştir. İnsanın ve toplumun geleceğini modernite ile yeniden biçimlendirerek geçmiş kültürü, tarihi ve diğer manevi değerlerini göz ardı eden bir sistem kurmuştur (Kalin, 2022, s. 40). Modernite anlayışının Batı'ya göre şekillenmesi toplumların her davranış ve tutumunda yönünü Batı'ya çevirmesi ile sonuçlanmıştır. Modern olabilmek için Batı'yı kendine örnek alan toplumlar bir süre sonra Batı'nın taklitleri haline gelmiştir (Kalin, 2022, s. 43).

Batı, zihin dünyalarını modernite ile o kadar çok etkilemiştir ki bireylerin günlük konuşmasından kıyafetlerine ve sanat anlayışına kadar birçok unsur Batı'ya göre yeniden yapılandırılmıştır (Kalin, 2022, s. 45). Bu durum toplumların medeni olarak tanımlanmasında etkili olduğu gibi barbar, geri kalmış ya da gerici olarak küresel sistemde tanınmasından ve ekonomik açıdan gücünü arttırması ile ilişkilidir (Kalin, 2022, s. 48). Geleneğin insanı tutsak bir hale getirdiğini bireye aşıl原因an modern düşünce özgürleşmenin önündeki engeli gelenek olarak göstermekte ve gelenek kavramını geri plana almaya çalışmaktadır (Kalin, 2022, s. 50). Oysa gelenek olgusu dinamikdir ve kendisine yüklenen anlamlarla akış içerisinde yeniden anlam kazanmaktadır (Kalin, 2022, s. 52).

Gelenek engellendiği ve geri plana alınmaya başlandığı zaman kendi içinde erimeye ve yok olmaya başlamaktadır (Kalin, 2022, s. 55). Bu hususta modernitenin geleneğe dair yarattığı algıların yıkılması gerekmektedir. Geleneğin topluma sunduğu imkânlar ile özgürlük ve özgünlük kavramları bir araya getirilip yeniden yorumlanarak değer kazanmaktadır (Kalin, 2022, s. 57). İlerleme ve gelişme modernitenin dışında gelenek aracılığıyla da sağlanabilmektedir. Modernitenin yarattığı özgür toplum tasavvuru ancak insanın asıl manevi değerleri ile yükselebileceğini ve özgür olabileceğini idrak etmesiyle

başlamaktadır. Gündelik istek ve arzular yerine bireyin ruhunu besleyen din, gelenek ve diğer düşünce yapılarının yeniden tanımlanması ve idrak edilmesi ile özgürlük ve gelenek arasında oluşan çatışma sona ermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, İbrahim Kalın'ın Modern Medeniyet Tasavvuruna dair oluşturduğu düşünce sistemlerine yer verilmiştir. Kalın, Modern Batı Medeniyetinin zihinlerimizde oluşturduğu yargılara vurgu yapmaktadır. Çalışmada, ilk olarak modernizm ve medeniyet kavramlarının tanımlarına yer verilerek birbirleriyle olan ilişkileri incelenmiştir. Tarihî geçmişe baktığımızda Batı'dan daha ön planda olan İslâm medeniyeti felsefi, ilmî ve ekonomik açıdan çağın oldukça ilerisindeyken iç karışıklıklar ve ihtilaller sonucunda durağanlaşmaya ve gerilemeye başlamıştır. Bu noktada Batı hızlı bir şekilde ilerlemeye başlayarak Avrupa'nın dışına yayılan köklü bir değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Özellikle aydınlanma çağı sonrasında oluşan Rönesans ve Reform hareketlerinin de etkisiyle Batı teknik ve bilimsel açıdan daha çok ön plana çıkmıştır. Bir süre sonra modernlik ve medeniyet düşüncesi Batı ile tanımlanmaya ve değerlendirilmeye başlamıştır. Oysa medeniyet kavramı oldukça geniş bir kavram olmakla birlikte toplumların bakış açılarına göre şekillenmektedir. Batı'nın oluşturduğu modern medeniyet tasavvuru devamında birçok ülkenin sömürgeleşmesine ve kendi manevi değerlerini unutmalarına neden olmuştur.

Çalışmanın devamında ise medeniyet ve medenilik üzerinde değerlendirmeler yapılarak İbrahim Kalın'ın düşünce sistemlerine göre Modern Batı Medeniyeti Tasavvuruna yer verilmiştir. Toplumlar kendi fikrî tasavvurlarını, öz benliklerini ve değer yargılarını medenileşme misyonu altında kaybetmeye başlamıştır. Hâlbuki farklı ve çeşitli kültürlerin varlığı medeniyeti besleyen unsurlar arasında yer almaktadır. Etnik ve geleneksel motiflerin rafa kaldırıldığı modern çağda birey bir cisim haline dönüşmüştür. Bu durum hem yozlaşma ile yabancılaşmayı hem de bireyin ve toplumun varlığını idrak edebilme çabasında savrulmayı beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla modern medeniyet tasavvurunun bireye dayattığı imajların ve düşünce yapılarının değişmesi gerekmektedir. Medeniyete ilişkin yeniden bireysel ve toplumsal sorgulamalar yapılması gerekmektedir (Kalın, 2020, s.265). Modernitenin oluşturduğu öteki algısının yıkılarak daha kapsayıcı barış ve huzurdan yana olan bir medeniyet tasavvuru oluşturulması gerekmektedir (Kalın, 2020, s. 267).

Batı düşüncesinin dışında gerçek bir medeniyet düşüncesinin oluşturulabilmesi için modernitenin oluşturduğu sahte kimlikler ve imajlar kaldırılmalı ve bireylerin önce medeni olabileceği daha sonra ise kendini evrenin merkezinde gören yarı-ilah düşüncesinden vazgeçmesi gerekmektedir (Kalın, 2020, s. 268). Tüm bunlarla birlikte birey anlamını ve varlığını idrak ederek yeni bir medeniyet anlayışı oluşturmalıdır. Bu noktada Kalın, toplumların modern ya da barbar olarak değerlendirilmesinde ekonomik koşulları geri plana alarak toplumun elinde bulunan imkânları insanlığın faydasına ya da zararına göre hangi amaçlarla kullandığına göre bir değerlendirme yapmaktadır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Acar, M. S. (2003). Medeniyetler çatışması mı, menfaatler çatışması mı?. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 33-42.
- Altıparmak, Ö. F. (2013). Hilmi Ziya Ülken'in İslâm felsefesine yaklaşımı. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29(29), 105-119.
- Aslan, S., & Yılmaz, A. (2001). Modernizme bir başkaldırı projesi olarak postmodernizm. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 93-108.
- Demir, Y. (2001). *Modernizmden postmodernizme geçiş sürecinin dinamikleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kalın, İ. (2004). Roots of misconception: Euro American perceptions of İslam before and after September 11. In J. E. B. Lumbard (Ed.). *İslam, fundamentalism, and the betrayal of tradition: Essays by western muslim scholars* (pp. 143-187). World Wisdom, Inc.
- Kalın, İ. (2007). *İslâm ve Batı* (17. Baskı). İsam Yayınevi.
- Kalın, İ. (2020). *Barbar, modern, medeni* (3. Baskı). İnsan Yayınevi.
- Kalın, İ. (2020). *Perde ve mânâ* (2. Baskı). İnsan Yayınevi.
- Kalın, İ. (2022). *Gök kubbenin altında* (1. Baskı). Mecra Yayınevi.
- Kurt, A. (2008). İslam ve geri kalmışlık sorunu. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 73-93.
- Ricoeur, P. (1965). Universal civilization and national cultures. *History and Truth* (Evanson: Northwestern Universty Press), 271-284.
- Said, E. (1998). *Oryantalizm*. Nezih Uzel (Çev.). İrfan Yayınevi.
- Üregen, A. (1998). Medeniyet kavramında yeni tartışmalar: Medeniyetler çatışması mı?. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, (25), 39-57.
- Yıldırım, M. (2020). Rönesans ve reformasyon. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 184-210.
- Yüksel, M. (2014). İslamofobinin tarihsel temellerine bir bakış: Oryantalizm ya da batı ve öteki. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 72(1), 189-200.

M. S. VORONTSOV'UN KAFKASYA'YA NAMESTNİK OLARAK ATANMASI*

 Tekin Aycan TAŞCI^a

Özet

Birçok devlet gibi Rusya İmparatorluğu da sınırlarına dâhil ettiği toprakları vatanın bir parçası haline getirmek için buralarda imparatorluk mahalli idaresini kurmayı zaruret olarak görmüştür. Fakat bu zarureti gidermek uygulamada bilhassa gayri Rus nüfusun hâkim olduğu ve özel şartlara sahip bölgelerde pek kolay olmamıştır. Bu bölgelerden biri de Kafkasya'dır. XVIII. yüzyılın son çeyreği itibarıyla bölgedeki askerî işgallerini hukuki egemenliğe dönüştürmeyi başaran Rusya İmparatorluğu, bu topraklardaki ilk taşra yönetimini 1785'te kurmuştur. Bu tarihten 1845 yılına kadarki süreçte uğradığı çeşitli yapısal ve yetki-sorumluluk çerçevesindeki hukuksal değişimlerle birlikte sürdürülen Kafkasya'daki Rus mahalli idaresi, bölge şartlarıyla uyum gösterememesi ve bu idarenin başına atanan birbirinden farklı yaklaşımlara sahip ordu mensubu idarecilerin izledikleri strateji ve politikalar nedeniyle Petersburg'un belirlediği hedeflere ulaşmada başarısız kalmıştır. Bu başarısızlıklar, bilhassa XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde alevlenen Kafkas halklarının bağımsızlık savaşıyla bölgedeki Rus hâkimiyetini derin bir krize sürüklemiştir. Bütün bu olumsuzluklar, söz konusu krizi çözmeye yönelik idari reform çalışmalarını hızlandırmış ve 1845 yılına gelindiğinde bölgede merkezîyetçi politikalardan büyük bir ödün verilmesi anlamına gelen namestniklik idaresinin kurulmasına karar verilmiştir. Bu karar ise söz konusu nev-i şahsına münhasır yönetimin başına "Çar Namestniği" unvanıyla atanacak devlet adamının seçimi konusunda hassasiyeti doğurmuştur. Kafkasya'daki Rus idaresindeki bu değişimi ve yeni kurulacak olan idarenin başına dönemin önde gelen komutan ve yöneticilerinden M. S. Vorontsov'un atanma sürecini ele alan bu çalışmada Rusça arşiv belgeleri başta olmak üzere birinci el kaynaklar ve tetkik eserlerden faydalanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Rusya İmparatorluğu, Kafkasya Namestnikliği, I. Nikolay, M. S. Vorontsov.

APPOINTMENT OF M. S. VORONTSOV AS NAMESTNIC TO THE CAUCASIA

Abstract

As many other states the Russian Empire also saw it was necessary to establish an imperial local administration in order to make the lands included in its borders a part of homeland. However, it had been not easy in practice, especially in regions where non-Russian population was dominant and which had special

* Bu çalışma, yazarın "Kafkasya'da Namestniklik Kurumu (1845-1854)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

^aDr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, aycantt@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 25.10.2022, Makale Kabul Tarihi: 26.12.2022

conditions. One of these regions was Caucasus. By the last quarter of the 18. Century the Russian Empire succeeded in transforming its military occupations in the region. It achieved to establish its first provincial administration in these lands in 1785. The Russian local administration, which continued with various structural and legal changes within the framework of authority-responsibility from 1785 to 1845, was determined by Petersburg due to its inability to adapt to the regional conditions and the strategies and policies followed by the army rulers with different approaches that were appointed to the head of this administration failed to achieve its aims. These failures resulted in the Russian dominance into a deep crisis especially in the second quarter period of 19. Century. All these negativities accelerated the administrative reforms to solve the crisis. Moreover, it was decided to establish the Namestnik administration that meant a great concession from the centralist policies in the region. This decision brought about the selection of the statesman to be appointed with the title of Tsar Namestnik. This study aims to deal with this change in the Russian administration in the Caucasus and the appointment of M.S. Vorontsov. As to improve our claims firsthand sources and the examination works and especially Russian archival documents were used.

Keywords: Russian Empire, Caucasus Viceroyalty, Nicholas I, M. S. Vorontsov.

Giriş

Rusya'nın Kafkasya'yı idari olarak imparatorluğun bir parçası haline getirme girişimi 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası hukuki olarak sınırlarına dâhil ettiği Kuzey Kafkasya topraklarında gerçekleşmiştir. Bu çerçevede bölgede kurulan ilk imparatorluk mahalli yönetimi 1785'te *namestniklik/genel gubernatorluk*¹ kurumu olmuştur.² 1796'da söz konusu yönetim şeklinin imparatorluk genelinde ilga edilmesinin ardından Kafkasya Namestnikliği Astrahan Guberniyası'na dönüştürülmüş, ardından da 1801'de Gürcistan'ın ilhakı sonrası Kuzey ve Güney Kafkasya'yı tek bir çatı altında

¹ 1775 Yasası'nda geçen "guberniya veya namestniklik" ve "namestnik veya genel gubernator" ifadeleriyle namestnik ile genel gubernator, namestniklik ile guberniya kavramları birbirine karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır. Örnek kullanım için bk. (PSZRİ, 1/21, No 15835, 1783, s. 1014; RGVIA, 52/2/29, t.y.).

Bu durum I. Nikolay dönemine kadar devam ettirilmiş ve namestnik/genel gubernator kavramları kanunlar, resmi yazışmalar ve o dönemlere ait telif eserlerde kavramsal ve işlevsel olarak birbirini karşılayacak şekilde kullanılmıştır. I. Nikolay döneminde ise bu iki kavramın uygulamada birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Onun döneminde namestniklik idaresi sadece Polonya ve Kafkasya'da kurulmuştur. Bunlar yapı bakımından genel gubernatorluklar ile benzeşmeler de yetki ve merkezle ilişki düzeni bakımından farklılıklara sahiptirlerdir. Rusça "namestnik" ve "namestniklik" kelimelerini Türkçeye "nâip" ve "nâiplik" olarak çevirmek mümkündür. Fakat "nâip" kelimesi hakkındaki genel tanım, Rusça "namestnik" kavramı ile örtüşse de bunun Osmanlı ve Çarlık Rusya'sı yerel teşkilatlarındaki uygulaması farklılık arz etmektedir. Aynı durum, namestniklik kavramıyla iç içe geçmiş olan guberniya ve genel gubernatorluk kavramları için de geçerlidir. Guberniya kavramını Türkçeye vilayet, genel gubernatorluk kavramını ise genel valilik olarak çevirmek mümkündür. Fakat uygulamalardaki farklılıklar göz önünde bulundurularak çalışmada ilgili kavramların Rusçadaki orijinaline sadık kalınmıştır. Aynı düşünceyle Rus taşra teşkilatına ait diğer kavramların da Türkçe tercümesi yerine Rusçaları esas alınmıştır.

² Kafkasya Namestnikliği, 1775 yılında yayınlan guberniyalar yasası çerçevesinde imparatorluk topraklarının taksim edildiği namestniklik (*genel gubernatorluk*) idarelerinden biri olmuştur. Her biri iki ya da üç guberniyadan oluşturulan namestniklikler gibi Kafkasya Namestnikliği de Kafkasya Guberniyası ve Astrahan Oblastı'ndan meydana getirilmiştir. Gerek yönetim şekli ve anlayışı gerek merkezle ilişkiler düzeni, gerekse de idari taksimat biçimi açısından imparatorluk genelindeki taşra idarelerinden farklılık göstermemiştir. Dolayısıyla bu haliyle Kafkasya Namestnikliği, bölgeye özel bir idari yapı niteliği taşımamıştır. Bk. (Taşcı, 2019a).

toplayacak şekilde Baş Yöneticilik (*Glavnoupravlayuşiy*)³ idaresine geçilmiştir. 1829 yılına gelindiğinde Kuzey ve Güney Kafkasya topraklarını tümüyle sınırlarına katmış olmasına rağmen, Rusya'nın bütün bu bölgeyi idari olarak imparatorluğun bir parçası haline getirmesi hemen mümkün olmamıştır. Öyle ki 1845 yılına kadar Kafkasya'da uygulanan bütün idari yapılar, Kafkasya'yı Rus idare sistemine dâhil etmek olan esas hedeflerine ulaşma konusunda başarısız kalmıştır. Bunun en önemli sebebi 1785-1845 yılları arasında Kafkasya'da kurulan Rus idari yapılarının genel itibarıyla yerel şartları göz ardı etmesidir. Bu süre zarfında yönetim şekline verilen isimler farklılık arz etmişse de bölgede belli konularda verilen kısmi tavizler dışında esas itibarıyla imparatorluk taşra idaresi tatbik edilmeye çalışılmıştır. Nitekim Petersburg Hükümeti'nin Kafkasya politikasındaki genel eğilimi, bölgede imparatorluk yerel yönetim sistemini süratle yerleştirmektir. Bu yaklaşım ve uygulamalara bölge idaresinin başına atanan üst düzey ordu mensuplarının ve onların emrindeki teşkilatta çalışan askerî-sivil memurların kendilerinden bekleneni ortaya koyamaması da eklenince Kafkasya'daki idari sorun imparatorluk için kısa sürede güvenlik ve egemenlik krizine dönüştü. Bu sorun ve krizleri çözmek için uygulamaya konulan idari reformlar ise Kafkasya'yı imparatorluğun bir parçası haline getirmek yerine, aksine onu Rusya'dan daha da uzaklaştırdı.

Kafkasya'daki krizin en derinleştiği dönemde tahtta olan I. Nikolay (1825-1855), bölgenin Rusya İmparatorluğu'ndan ayrı bir parça olarak düşünülemez, dolayısıyla da tüm imkânlar kullanılarak buranın Rusya ile bütünleştirilmesi ve onun bir parçası hâline getirilmesi gerektiği fikrine sahipti. Ona göre bu hedefi gerçekleştirmek, buradaki halklara Rusya'nın tebaası oldukları hissini verilmesiyle mümkündü. Bunun için de bölgedeki yerel sivil yaşamda imparatorluk monarşi ilkelerinin benimsenmesi gerekmekteydi (*Arhiv K. Vorontsova, XXXVIII, 1892, s. 388; Gordin, 2005, s. 570*). 1842'de "imparatorluk vatandaşlarının sahip olduğu tüm hak ve ayrıcalıkların Kafkasya yerel halklarına verilmesi" yönünde Güney Kafkasya Baş Yönetimi'ne verdiği talimat da onun bu görüşüyle alakalıydı (*PSZRİ, 2/17/2, No 16205, 1842, s. 114*).

Her ne kadar insancıl gözükse de İmparator'un bu talimatının arkasında Kafkas halklarına Rus kültür ve yaşam tarzını benimsetme ve onları kalıcı olarak itaat altına alma hedefi vardı. Bu hedef için Nikolay'ın ifadesiyle bölgede yerli halkları "Rusça düşünüp Rusça konuşmaya zorlayacak", yani onları Ruslaştırarak bir sivil idari yönetim sisteminin kurulması gerekmekteydi (Lazaryan, 2012, ss. 195-196). Fakat 1845 yılına kadar Kafkasya'da gerçekleştirilen idari reform ve düzenlemelerin hiçbiri, Petersburg Hükümeti'ni bölgedeki nihai hedefleri konusunda ileriye taşımaya yetmedi. Bunun en önemli sebebi kendisine özgü şartlara sahip olan bu bölgede bir an evvel imparatorluk tarzı sivil yönetim yapısının kurulmaya çalışılmış olmasıydı (Gordin, 2005, s. 570; Lisitsina, 2005, ss. 221-222).

| 2178 | ³ Bir idari yönetim şekli olarak Kafkasya Baş Yöneticiliği 1801-1845 yılları arasında varlık göstermiştir. Baş Yönetici unvanıyla bölgeye atanan ordu mensupları bölgenin en yüksek askerî ve sivil idare yetkilisiydi. Rusçası "*glavnoupravlayuşiy*" olan bu idari unvan birçok akademik çalışmada *genel gubernator* (genel vali) olarak verilmektedir. Fakat dönemin resmi belgelerinde bu kullanıma rastlanmamaktadır. Aynı zamanda Başkomutan unvanına sahip Baş Yönetici, özünde genel gubernatorlar ile aynı vasıflara sahipti. Birçok meseleyi kendi inisiyatifiyle çözmeye, üçüncü dereceye kadar tüm memurları görevden alma, soy, şehir ve zemskiy meclislerini dağıtma gibi yetkilere sahipti. Bk. (Çihladze, 2000, s. 199).

I. Aleksandr (1801-1825) döneminden beri Polonya, Baltık Bölgesi, Novorossiya⁴, Kafkasya ve Sibirya gibi imparatorluğun çeşitli bölgelerindeki halkların tamamen farklı tarihi özelliklere, siyasi, kültürel ve sosyo-ekonomik seviyeye sahip oldukları, dolayısıyla buralarda devlet faaliyetlerinin tamamen genel kurallara bağlanamayacağı bilinci oluşmuştu. I. Nikolay da sınır bölgelerindeki işleyişin genel kurallardan muaf tutulmasını aykırı görmemekteydi (Velikaya & Velikaya, 2015, s. 116). Diğer taraftan söz konusu bölgelere bahşedilen bu ayrıcalık, muhafazakâr merkezi bürokrasinin müsaade ettiği ölçülerde yerel şartlar göz önünde bulundurularak belirlenmekteydi. Fakat gerek 1827'den beri gerçekleştirilen tüm idari reformların başarısızlıkla sonuçlanması⁵ gerekse 1830'lu yıllarda bölge halklarının başlattığı direniş hareketinin Şamil liderliğinde⁶ güçlenip yayılması neticesinde Kafkasya'da oluşan kritik durum, XIX. yüzyılın ikinci yarısına doğru artık bu bölgede daha âdem-i merkeziyetçi⁷ bir idari düzenlemeye gidilmesini şart kıldı. Bilhassa 1 (13)⁸ Ocak 1841'de uygulamaya konulan Senatör Baron Pavel Vasilyeviç Gan'ın projesinin⁹ bölgede münferit isyanlara ve yönetim mekanizmasında önemli aksaklıklara neden olması (Esadze, 1907, ss. 77, 80-81; Korf, 2003, ss. 333-336; *RGIA*, 1268/1/671a, t.y., ss. 26b-27a, 31a-b, 32a)¹⁰ bu gerçeği daha da belirgin şekilde gün yüzüne çıkardı. Ardından bu durumu düzeltmek adına 1842'de I. Nikolay tarafından dönemin Savaş Bakanı (aynı zamanda Bakanlar

⁴ Bugünkü Ukrayna'nın güney topraklarının önemli bir kısmını içine alana Karadeniz'in kuzeyindeki bölgedir. "Yeni Rusya" anlamına gelen Novorossiya ismi bölgeye bizzat II. Yekaterina tarafından verilmiştir. Novorossiya'da Rusya'nın hâkimiyetini sağlamlaştırmak için bu görevi üstlenen General G. A. Potemkin'in faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Aslan, 2018).

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. (Taşcı, 2019a).

⁶ Kuzey Kafkasya'da bağımsızlık hareketini örgütleyen ve Kuzeydoğu Kafkasya (Dağlık Dağıstan ve Çeçenistan'ın bir kısmı) merkezli oluşturulan Kafkasya İmamlığının ilk imamı 1829/1830(?) -1832 yılları arasında İmam Gazi (Molla) Muhammed, onun ardından 1832-1834 yılları arasında Hamzat Bek olmuştur. Şeyh Şamil'in imamlık dönemi ise 1834-1859 yılları arası dönemi kapsamaktadır.

⁷ Bu âdemi merkeziyetçi yaklaşım; bölge halklarının özyönetimini kuvvetlendirmek değil, bölgenin başındaki amirin merkeze olan bağlılığını azaltmak amacını taşımaktaydı.

⁸ Sovyet öncesi döneme ait Rusça arşiv belgelerinde ve eserlerde belirtilen tarihler Jülyen takvimine göre yazılmaktadır. Jülyen takvimi ile günümüzde kullanılan Miladi takvim arasında yüzyıllara göre gün farkı değişmektedir. Miladi takvimdeki tarihler, Jülyen takvimine göre verilen tarihlerden 1582-1700 arası dönem için 10 gün, XVIII. yüzyıl için 11 gün, XIX. yüzyıl için 12 gün, XX. yüzyıl içinse 13 gün daha ileridedir. İmparatorluk ve öncesi dönem hakkında kaleme alınan münferit çalışmalarda yazarların ekseriyetle söz konusu belge ve eserlerde geçen tarihleri olduğu gibi aktardıkları gözlemlenmektedir. Biz çalışmamızda Jülyen takvimi hesabıyla belirtilen bu tarihlerin Miladi takvime göre karşılıklarını parantez içinde belirteceğiz.

⁹ Bk. (*PSZRİ*, 2/15/1, No 13368, 1840, ss. 237-261; *RGIA*, 1268/1/671a, t.y., ss. 15b-16a).

¹⁰ Gan'ın projesi temelinde kurulan tek tip yönetim düzeni, değişik yaşam tarzlarına ve düşünce sistemine sahip birbirinden farklı kabilelerin medeni yaşam seviyesiyle uyumsuzdu. Dönemin Devlet Sekreteri Baron Modest Andreyeviç Korf, uygulamaya konulan Gan'ın projesiyle bölgedeki durumun hiç olmadığı kadar vahim bir hal aldığından ve bir yıl içerisinde yerini hayal kırıklığına bıraktığından söz etmektedir. Giderek şiddetini arttıran Kafkasya Savaşı'ndaki askerî hezimetler de yeni yasanın bölgede yarattığı sorunlara tuz biber olmuştur. Bk. (Korf, 2003, ss. 327, 330; "Zapiski gr. Korfa", 1900, ss. 42-46).

Kurulu ve Güney Kafkasya Krayı Sivil Yönetiminin Kurulması Komitesi¹¹ Başkanı) Knez¹² A. İ. Çernişev¹³ ve Stats-Sekreter¹⁴ M. P. Pozen¹⁵ bölgeye gönderildi. Burada gerçekleştirilen incelemeler neticesinde Pozen tarafından hazırlanan kararname tasarısı 30 Ağustos (11 Eylül) 1842'de onaylanarak yürürlüğe konuldu (Korf, 2003, ss. 337, 341). Bu kararnamede belirtilen amaç doğrultusunda Petersburg'da Güney Kafkasya Krayı Sivil Yönetiminin Kurulması Komitesi yerine Çernişev başkanlığında bölge idaresine dair imparator iznine tabi tüm işleri inceleyip ön karara bağlamakla görevli Güney Kafkasya Krayı İşleri Komitesi adında özel bir komite oluşturuldu. Buna ilaveten ile İmparator Özel Kaçlıryası bünyesinde idari reformlarla ilgili tüm yeni teklifleri değerlendirip gerekli yasaları hazırlamakla görevli Güney Kafkasya İşlerinden Sorumlu Geçici 6. Daire kuruldu (*PSZRİ, 2/17/1, No 16008, 1842, ss. 891-892*). Bu dairenin başına ise Pozen atandı (Potto, 1901, s. 302). Fakat gerek 1842 Kararnamesi, gerekse bu kararname doğrultusunda kurulan Komite ve 6. Daire de Kafkasya idaresindeki aksaklıkları giderme ve ihtiyaçları karşılama noktasında yetersiz kaldı (Kondraşeva, 2003, s. 50). Böylece Kafkasya'da sağlam ve kalıcı bir idari yapının kurulması adına XIX. yüzyılın başından itibaren devam eden düzenleme çalışmaları, 1840'lı yılların ortalarına kadar bir türlü beklenen sonucu vermedi.

Petersburg Hükümeti, uygulamada başarısızlıkla sonuçlan her projenin ardından çoğu kez yeni çalışmalar başlatmak zorunda kaldı. Sonu olmayan bu süreç, imparator ve yüksek hükümet organlarının merkez ile yerel devlet teşkilatı arasındaki yetki-görev dağılımı konusunda yaşadığı çıkmazların da etkisi altında kaldı. Nitekim merkezîyetçi bakan ve bürokratların muhalif tavırları sebebiyle Kafkasya idaresinin başındaki amirin yerel şartların gerektirdiği şekilde yetkilendirilmesi, bölge yönetiminin imparatorluk genel kanunları dışında istisnai kurallara bağlanması ve merkezle ilişkilerinin bu ilkeler

¹¹ Söz konusu komite, "Güney Kafkasya Krayı'nın yeni oluşumuna dair tasarıları incelemek" için 1831'de kurulan "Güney Kafkasya Krayı'nı Düzenleme Komitesi" yerine kadro değişikliği ile 10 (22) Nisan 1840'ta oluşturulmuştur. Bir önceki gibi bu komitenin de amacı Güney Kafkasya Krayı'nda yeni sivil idari yapının kurulmasına dair imparator tarafından onaylanan projelerin başarılı şekilde uygulamaya geçirilmesini ve krayda öngörülen sivil yönetimin başarılı şekilde kurulmasını sağlamaktı. İsim değişikliğine rağmen bu komite için dönemin resmi evraklarında "Güney Kafkasya Krayı'nı Düzenleme Komitesi" adı kullanılmaya devam etmiştir. Bk. (*RGİA, 1268/1/1a, t.y., ss. 2a-3a; RGİA, 1268/26/2, t.y., ss. 1a, 23a, 49a, 126a,132a; RGİA, 1268/26/3, t.y., ss. 1a, 41a, 169a*).

¹² Knez: Prens kelimesine karşılık gelen unvandır.

¹³ Knez Aleksandr İvanoviç Çernişev (1786/7?-1857), Rus soylu ailelerden Çernişevlerin soyundan gelen ünlü Rus devlet adamı, general ve diplomattır. Ordu hizmetine 1802 yılında başlayan Çernişev, ilk savaş tecrübesini de Napolyon'a karşı kurulan Üçüncü Koalisyon savaşlarında (1805-1806) kazanmış ve ardından Paris ve Stokholm'e askerî diplomat olarak görevlendirilmiştir. Bu vazifesi sırasında Fransız ordusuna dair istihbarat toplayarak 1812 yılına kadar merkezi bilgilendirmiştir. Napolyon'a karşı "Vatan Savaşı'na" katılmış ve 1815'e kadar Avrupa'daki askerî harekâtlarda sorumlu olduğu birliklerin komutasını üstlenmiştir. Savaş sonrasında İmparator I. Aleksandr'a İngiltere ziyaretinde ve Viyana Kongresinde refakat etmiştir. 1821-1826 yılları arasında Don Kazak Birliği'nin düzenlenmesi çalışmalarına dair komiteye başkanlık yapan Çernişev, 1827-1852 yılları arasında Savaş Bakanlığı, 1848-1856 yılları arası Bakanlar Kurulu ve Devlet Konseyi başkanlığı; 1852-1856 Sibirya Komitesi, 1840-1842 Güney Kafkasya Krayı Sivil Yönetiminin Kurulması Komitesi, 1842-1845, Güney Kafkasya Krayı Sivil Yönetiminin Kurulması Komitesi ve 1845-1856 Kafkasya Komitesi başkanlıkları görevlerini üstlenmiştir. Bk. ("Çernişev", 2017, s. 493).

¹⁴ İmparator sekreterliği, müsteşarlık.

¹⁵ Mihail Pavloviç Pozen (1798-1871), ilk olarak Halk Eğitimi Departmanı'nda devlet hizmetine girmiş, 1823'te Devlet Mülkleri Departmanı'na geçiş yapmıştır. 1828'den itibaren Savaş Bakanlığı kaçlıryasında göreve başlamıştır. 1837'de Güney Kafkasya Krayı'nı Düzenleme Komitesi işlerinin yürütücülüğü görevine getirilmiştir. 1840'ta Güney Kafkasya yönetimine dair yeni yasa çalışmasına katılmıştır. 1842'de Güney Kafkasya işleri için kurulan İmparator Özel Kaçlıryası 6. Dairesi'nin başına getirilmiştir. 1845'te görevden ayrılmıştır. Bk. (Davidoviç, 1905, ss. 265-266).

çerçevesinde belirlenmesi bir türlü mümkün olmadı. Kafkasya idaresinin başına atanan Baş Yöneticilerin yetkilerine getirilen sınırlamalar ise bölge idari teşkilatının yönetimdeki zafiyetleri aşmasına mâni oldu.¹⁶

Kafkasya'da imparatorluk idaresinin kuruluşuna dair çalışmaları olumsuz yönde etkileyen bir diğer unsur yerli halkların Doğu ve Batı Kafkasya'da başlattıkları ve bölgede daimî savaş durumu yaratan bağımsızlık mücadelesinin 1840'lara gelindiğinde Rusya için kritik hal almasıydı. Öyle ki 1840'lı yılların başında Dağıstan ve Çeçenistan topraklarındaki bağımsızlık savaşı Şamil liderliğinde iyice şiddetlenirken Rusya, büyük can ve mal kayıpları vererek bu bölge üzerindeki kontrolünü önemli ölçüde yitirmişti (Gordin, 2005, s. 58). Aynı şekilde Kafkasya'nın Karadeniz kıyılarında da durum farksızdı. Çerkeslerin bağımsızlık mücadelesi karşısında Rus birlikleri art arda aldığı mağlubiyetlerle Karadeniz kıyısındaki bazı istihkâmını kaybetmişti (William & Muratov, 2016, s. 60). Diğer taraftan Güney Kafkasya'da ise halkın Rus idaresine verdiği tepkiler münferit isyan hareketleriyle kendisini göstermekteydi (Smirnov, 1958, ss. 194, 198-199). Yaşanan bu olumsuzluklara ek olarak en üstten en alt dereceye kadar Kafkasya'da görevli memur kadrolarının yeteneksiz ve liyakatsiz oluşu da bölgedeki sorunları daha da derinleştirmişti (Esadze, 1907, ss. 77, 80-81; *RGIA*, 1268/1/671a, t.y., ss. 26b-27a). Netice itibarıyla mevcut Kafkasya idaresi bölgenin Rusya ile bütünleştirilmesi ve onun bir parçası hâline getirilmesi hedefinde büyük zafiyetler gösterdi. 1844 yılına gelindiğinde Petersburg Hükümeti, gerek 1829'da alevlenen ve 1834 sonrası Şeyh Şamil liderliğinde tüm bölgeye yayılan Kafkasya Savaşı'nın gerekse bölge yönetiminde bitmek bilmeyen başarısızlık ve sorunların yarattığı maddi-manevi külfetin altından kalkamaz duruma geldi. Nihayet duruma bizzat müdahale etmek zorunda kalan I. Nikolay, son umut olarak 1844 yılı sonuna doğru Kafkasya yüksek idare düzeninde önemli bir dönüşüme gitme kararı aldı.

A. KAFKASYA'DA YENİ İDARİ SİSTEM ARAYIŞI ve NAMESTNİKLİK FİKRİ

1844 yılında I. Nikolay, Kafkasya'da yönetim sistemini imparatorluk genelindeki idari düzenden ayıracak, işleyişi genel kuralların dışında tutacak, merkezi yüksek kurumların müdahalelerine karşı askerî ve sivil idarenin başındaki amire olağanüstü yetkiler ve serbestlik verecek yeni bir idari yapının gerekli olduğuna kanaat getirdi (Degoyev, 2001, s. 173). Bu doğrultuda Kafkasya'da merkezîyetçi yönetimden ödün verip buradaki baş amirin statüsünü "Çar Namestniği" derecesine yükselterek bölgede namestniklik idaresini kurmaya karar verdi.¹⁷ 1842'de oluşturulan Güney Kafkasya Krayı İşleri Komitesi ile 6. Daire'nin faaliyetleri de -her ne kadar bölge yönetimine dair sorunların giderilmesinde bekleneni karşılayamamışsa da- Kafkasya'daki bu idari sistem değişikliğinin hazırlanmasında önemli rol oynadı (Yeroşkin, 1968, s. 196).

¹⁶ Yeni düzendeki en önemli eksiklik, baş yöneticinin Senato ve bakanların emri altında bırakılmasıydı. Bu durum, onun bölge yönetimi üzerindeki yetkilerinin önemli ölçüde kısıtlanmasına sebep oldu. Bk. (Kondraşeva, 2003, s. 50).

¹⁷ I. Nikolay döneminde kurulan beş yeni genel gubernatorluk ile birlikte imparatorluğun belli bölgelerinde toplam 13 genel gubernatorluk ve bunlardan ayrı olarak hâkimiyetin tam olarak tesis edilemediği iki bölge olan Polonya Çarlığı ile Kafkasya'da namestniklik idaresi varlık göstermiştir. Genel bir mevzuatı olmayan namestniklik idareleri için münferit konular dışında ayrıca namestniklik umumi yönetimine dair özel yasa ve nizamnameler hazırlanmaktaydı. Buna göre devletin hâkimiyet altına almakta güçlük çektiği bölgelerde kurduğu namestnikliklerin yönetim şekli, teşkilatı ve başındaki amirin merkez ve yerel yönetim organlarıyla ilişki düzeni, o bölgenin sahip olduğu özel şartlara göre istisnai şekilde belirlenmekteydi. Bk. (Taşcı, 2019b, s. 208).

Kafkasya’da namestniklik idaresinin kurulması fikri, 6. Daire Başkanı M. P. Pozen tarafından 1844 yılının ilk aylarında ortaya atıldı. O sıra Rusya İmparatorluğu’nda genel yerel yönetimler mevzuatından ayrı özel bir yönetim anlayışına sahip namestniklik idaresi sadece Polonya’da uygulanmaktaydı.¹⁸ Pozen’in tasarısı Polonya Çarlığı’ndakine benzer bir yapının Kafkasya’da kurulmasını ve onun merkezdeki işlerini yürütmek için Petersburg’da bir *stats-sekreterlik* makamının oluşturulmasını öngörmekteydi. Pozen, bu *stats-sekreterlik* görevinin kendisine verilmesini teklif ederken, namestnikin de doğrudan ona bağlanmasını önermekteydi. Bu öneriyi olumlu karşılayan İmparator, Pozen’in projesini onaylamış ve bunu hayata geçirme görevini de ona vermişti (Bliyeva, 2003, s. 39).¹⁹

İmparator, merkeziyetçilik ve bölgeselcilik yaklaşımlarını uzlaştıran namestniklik idaresi sayesinde Kafkasya’nın daha sorunsuz yönetileceğine inanıyordu. Öyle ki Kafkasya’daki bu özel idarenin başına atanacak yüksek memur askerî-sivil yönetimi tek elde toplayarak Kafkasya Savaşı’na son verecek, Kafkasya halklarını “medenileştirecek” ve en önemlisi de Kafkasya yönetim yapısını imkânlar dâhilinde genel Rus kanun ve uygulamalarına yakınlaştırarak bölgeyi Rusya’nın bir parçası hâline getirecekti (Çernuha, 2005, s. 237; Lazaryan, 2012, ss. 224-226; Lisitsina, 2005, s. 222; Maltsev, 2007, s. 5). Buradan da anlaşılacağı üzere İmparator’un kurulacak namestniklik yönetiminden beklentisi yüksekti. Diğer taraftan en az böyle bir idari yapı kadar onun başına atanacak kişinin kimliği ve kişisel yetenekleri de önemliydi. İmparator I. Nikolay’ın Kafkasya’ya atanacak namestnikte aradığı bazı özellikler vardı. Bu özelliklere uyan kişi kimdi ve nasıl seçilecekti?

B. NAMESTNİKLİK GÖREVİ İÇİN UYGUN ADAY ARAYIŞI

İmparatorun, bir kısım yetkilerini paylaşacağı kişiyle ilgili belli kriterleri vardı. Buna göre bu kişi her şeyden evvel askerî yeteneklere ve idari işlerde tecrübeye sahip, askerî ve sivil memurlar arasında otorite kazanmış bir devlet adamı olmalıydı. Bir diğer önemli kriter de bu üst düzey memurun İmparator’un güvendiği biri olmasıydı (Çernuha, 2005, s. 237; Uruşadze, 2011, s. 97).

I. Nikolay, Kafkasya’ya namestnik olarak atayacağı bu özelliklerdeki kişiye “sınırsız yetkiler” vermeye razıydı. 1842’den beri Kafkasya Baş Yöneticiliği görevini yürüten General Yaver A. İ. Neydgardt²⁰, Kafkasya görevinde gerekli gayreti göstermemiş olması ve özellikle 1844’teki askerî

¹⁸ 1815 Viyana Kongresi kararıyla, 1807’de Napolyon tarafından kurulmuş ve onun hamiliğinde varlık gösteren Varşova Dukalığı topraklarının büyük kısmı Rusya İmparatorluğu’nun hâkimiyetine bırakılmıştır. Kongre kararları uyarınca Rusya İmparatorluğu söz konusu Polonya toprakları üzerinde günün koşulları açısından oldukça liberal bir anayasaya dayalı kendisine bağlı Polonya Çarlığı’nı kurmuştur. Batı literatüründe “Kongre Polonya’sı” veya “Polonya Krallığı” olarak da zikredilen Rusya’ya bağlı bu yarı özerk devletin başında “Polonya Çarı” unvanıyla Rusya İmparatoru bulunurken, yönetim kendisini temsilen onun atadığı namestnik tarafından yerine getirilmekteydi. 1830-1831 ve 1863-1864 isyanları ardından anayasa temelinde Polonya Çarlığı’na verilen özerk yapıda değişiklikler olsa da ülkede 1815-1874 yılları arası dönemde bilfiil namestniklik idaresi varlık göstermiştir. 1874 sonrası namestniklik idaresi genel gubernatorluk (genel valilik) idaresine dönüştürülmüştür. Bk. (Averin, 2017, ss. 250-252).

¹⁹ Bununla birlikte Esadze, Kafkasya’da namestniklik idaresinin kuruluş gerekçelerinin hiçbir yerde tam tamına açıklanmadığını belirtmektedir. Bk. (Esadze, 1907, s. 83).

²⁰ Aleksandr İvanoviç Neydgardt (1784-1845), ordu hizmetine 1784 yılında başlamıştır. İlk savaş tecrübesini 1808 İsveç’e karşı savaşta edinmiştir. 1812 yılında Napolyon’a karşı Vatan Savaşı’nda birçok cephede savaşmış, temmuz ayında göğsünden yaralanmasına karşın iyileşir iyileşmez kasım ayında yeniden cepheye dönmüştür. Savaşta gösterdiği başarılarından ötürü 4. Derece Georgiy Nişanıyla, 1813’te devam eden askerî harekâtlardaki başarılarından ötürü de 3.

harekâtlarda hayal kırıklığı yaratması nedeniyle bu ayrıcalıklı makam için uygun bir aday değildi. Aksine onun görevden alınma talebi İmparator tarafından memnuniyetle karşılanmıştı (Korf, 2003, s. 342; Potto, 1901, s. 347; L. G. Zaharova, 2000, ss. 93-94). Kafkasya'da en yüksek devlet idare organı statüsüyle kurulacak namestniklik kurumunun başına istenen özelliklere uygun aday arayışı ise birkaç ay sürdü. En nihayet İmparator'un tercihi Pozen'in önerisiyle Novorossiya Genel Gubernatoru Graf²¹ Mihail Semyonoviç Vorontsov'dan yana oldu (Bliyeva, 2003, s. 39; "İz vospominaniy A. A. Haritonova", 1894, s. 105).

Kafkasya Namestnikliği görevine seçim konusunda çeşitli görüş ve iddialar bulunmaktadır. Bunlardan biri Baron M. A. Korf'a²² aittir. Korf, kaleme aldığı anılarında I. Nikolay'ın ilk başta Kafkasya Namestnikliği görevi için Novorossiya askerî yerleşimini idare eden Karma Süvari Kolordusu Komutanı D. A. Gerştentsveyg'i²³ uygun gördüğünü, onun bu görevi geri çevirmesi üzerine de Vorontsov'un adaylığının gündeme geldiğini ileri sürmektedir (Korf, 2003, s. 342).

Derece Vladimir Nişanıyla taltif edilmiştir. Göğsündeki yaranın açılması neticesinde orduyla birlikte Paris'e kadar ilerlemesi mümkün olmamıştır. Savaş sonunda Avusturya ile sınırın belirlenmesinde görevlendirilmiştir. 1818'de Tuğgeneral rütbesindeyken Muhafız Kolordu Kurmay Başkanlığına getirilmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Varna kuşatmasında bulunmuş ve buradaki başarılarından ötürü korgeneralliğe yükseltilmiştir. 1830-1831 Polonya Çarlığı'nda yaşanan isyan hareketinin bastırılması için düzenlenen harekâtlarda bulunmuş ve başta Varşova hücumu olmak üzere Polonya'da gösterdiği başarılarından ötürü 3. Derece Georgiy Nişanıyla ödüllendirilmiştir. 1834-1836 yılları arasında 1. Piyade Kolordu Komutanı, 1836'da Moskova'daki 6. Kolordu Komutanı olarak görev yapmıştır. 1841'de Piyade General unvanını almış ve kısa süreliğine Moskova Genel Gubernatorluğu görevini yürütmüştür. 1842-1845 arasında Müstakil Kafkasya Kolordu Komutanlığı ve Güney Kafkasya Krayı Baş İdareciliği görevine tayin edilmiştir. Hizmetlerine karşılık çok sayıda nişan ile onurlandırılan Aleksandr İvanoviç, 1845'te Kafkasya'daki görevinden ayrılmıştır. Bk. ("Neydgardt, Aleksandr İvanoviç", 1914, ss. 194-195; Potyomkin, 2017, s. 451).

²¹ Graf: Kökeni Batı Avrupa tarihinde feodal döneme dayanan ve devlet hiyerarşisinde onunla bağlantılı bir soyluluk unvanıdır. Rusya'ya bu unvan I. Pyotr döneminde Almancadan geçmiştir. Rus tarihinde ilk Graf unvanı 1706'da I. Pyotr tarafından Boris Petroviç Şeremetev'e verilmiştir. 1917'ye kadar varlığını koruyan unvan babadan oğula geçmekte olup ekselans, hazret hitaplarıyla birlikte kullanılmıştır. Bk. ("Graf", 1840, ss. 447-448; "Graf", 1893, s. 577; Prohorov, 1991, s. 336).

²² Baron Modest Andreyeviç Korf (1800-1876), Çarlık Rusya'sında önemli hizmetlerde bulunmuş muhafazakâr devlet adamıdır. 1826-1831 yılları arasında İmparator Özel Kaçlıyısı 2. Dairesinde medeni kanunların hazırlanmasında görev yaptı. 1832'de M. M. Speranskiy başkanlığında Rusya İmparatorluğu Kanunlar Külliyyatının 5. cildini hazırladı. 1831-1834 yılları arasında Bakanlar Komitesi İşleri Müdürlüğü (*Upravlayuşiy Delami*) görevinde bulundu. 1834 yılında Devlet Sekreterliği görevine getirildi. 1840-1860 yılları arası dönemde İmparator I. Nikolay ve II. Aleksandr'ın oğullarına hukuk dersleri verdi. 1840-1850 yılları arası dönemde Gizli Köylü İşleri Komitesi'nde görev yaptı. 1841-1861 yıllarında İmparatorluk Halk Kütüphanesi Müdürlüğü (Bugün Rusya Halk Kütüphanesi) görevini yürüttü. 1872 yılında devlet hizmetinden emekliye ayrıldı. Bk. (Krujnov, 20017, s. 392).

²³ Daniil(o) Aleksandroviç Gerştentsveyg (1790-1848), Polonya ordusunda hizmetli generalin oğlu olup, Alman kökenli Polonya soylularındandır. 1805 yılında askerî okul öğrencisi olarak muhafız topçu taburunda hizmete girdi ve Napolyon'a karşı ilk harekâtta yer aldı. Fransa ile imzalanan Tilsit Antlaşması gereğince 1809'da Avusturya'ya karşı düzenlenen sefere ve daha sonra 1812'de Napolyon'a karşı Vatan Savaşı'na katıldı. Vatan Savaşı'nda Smolensk, Borodino ve Maloyaroslav muharebelerinde gösterdiği başarılarla istinaden 3. Derece Anna ve 4. Derece Vladimir nişanlarıyla taltif edildi. Sonrasında Avrupa'nın Napolyon işgalinden kurtuluşu için sürdürülen savaşta yedi meydan muharebesine katıldı. 1814'te Sezareviç (Şehzade) Konstantin Pavloviç'in komutası altında muhafız süvari bataryasına komutanlık etti. Uzun yıllar Konstantin Pavloviç'in komutası altında vazife gören Gerştentsveyg, komuta kademesinde hızla yükselerek 1829 yılına gelindiğinde tümgeneral rütbesine terfi etti. 1830 Polonya İsyanı sırasında Rus İmparatoru adına Polonya Çarlığı'nın başında bulunan Namestnik Şehzade Konstantin Pavloviç'i her ne kadar ülkeyi terk etmemesi ve isyanı bastırmak için harekete geçmesi

1894'te *Russkaya Starina*'da²⁴ yayınlanan anlarında süreci aynı şekilde kaleme alan Senatör A. A. Haritonov²⁵, Gerştentsveyg'in görevi reddetmesinin ardından Kafkasya Namestnikliği görevine uygun aday arayışının birkaç ay sonra Graf M. P. Pozen'in Graf A. F. Orlov²⁶ üzerinden Vorontsov'u işaret

konusunda ikna etmeye çalıştıysa da başaramadı, fakat sonrasında isyanın bastırılması için 1831'de düzenlenen harekâtlara katılarak üstün başarılar gösterdi. Bu başarıları sebebiyle 3. Derece Georgiy, 1. Derece Anna, 2. Derece Vladimir nişanlarıyla taltif edildi ve korgeneralliğe yükseltildi. 1847'de topçu generali rütbesini aldı ve 1. Derece Vladimir Nişanıyla taltif edildi. 1848'de Osmanlı Hükümetiyle varılan anlaşma gereği Moldovya'daki karışıklıkları bastırmakla görevlendirildi. Bu görev sırasında birliklerin Prut'tan geçirilmesine dair İmparator emrini uygularken yaptığı hata sonucu görevden alınma talebinde bulundu. Ardından izne gittiği Besarabya'da intihar ederek hayatına son verdi. Bk. ("Gerştentsveyg, Daniil (Danilo) Aleksandroviç", 1916, ss. 143-144).

²⁴ Birinci el kaynak değeri taşıyan süreli yayınlardan *Russkaya Starina* (Rus Eski Zamanları) 1870-1918 yılları arasında aylık çıkarılan bir tarih dergisidir. 174 ciltten oluşan bu eser, döneme şahitlik eden birçok devlet adamının anılarına ulaşma imkânı tanımaktadır. *Russkaya Starina* dergisine şu linkten ulaşmak mümkündür: <https://runivers.ru/lib/book4646/>.

²⁵ Aleksey Aleksandroviç Haritonov (1816-1896), eğitimi sonrası 1835'te Savaş Bakanlığı'nda memur olarak hizmete başladı. Ardından 1844'te İmparator Özel Kaçkıları Geçici Güney Kafkasya İşleri Dairesi'ne atandı. 1845'te Kafkasya Komitesi İşler İdaresi Müdürlüğü (*upravlyayuşiy delami*) görevine getirildi. 1847'de Güney Kafkasya Krayı'na Tiflis Hazine Kamarası (*kazennaya palata*), 1851'de ise Güney Kafkasya Krayı Hazine Kamarası Başkanı olarak görevlendirildi. Buradaki sorumluluklarının yanı sıra sürekli olarak Knez Vorontsov'un emrinde yerel yönetime dair yeni düzenlemeler ve kanun tasarılarının incelenmesi için kurulan geçici komisyonlarda görev aldı. Bizzat kendisine ait olan ve hazineye kazanç saylayan iki projesinden dolayı 4. Derece Vladimir Nişanıyla taltif edildi. 1853'te vazifesindeki başarılarına istinaden Asli Devlet Müsteşarlığına (4. Derece memurluk – *deystvoitelniy statskiy sovetnik*) terfi edildi. A. İ. Baryatinskiy'in namestnikliği döneminde 1857'de Güney Kafkasya Krayı Baş Yönetim Kurulu üyeliğine atandı. Aynı yıl Güney Kafkasya Krayı yerel gelirlerinin namestnik emrine verilmesi meselesiyle ilgili Maliye Bakan'ını bizzat bilgilendirmek için St. Petersburg'a gönderildi. 1859'da Kafkasya Namestniği Baş Yönetimi'nin yeniden düzenlenmesiyle bu birimde Mali Daire Müdürlüğü görevine ve Namestnik Kurulu üyeliğine atandı. Aynı yıl Devlet Müfettişliği (Sayıştay) bünyesinde kurulan mali denetim usulünün düzenlenmesi komisyonuna Kafkasya sivil yönetimi vekili olarak katıldı. 1862 yılında bu sefer Güney Kafkasya demiryollarıyla ilgili etüt çalışması için yeniden Petersburg'a gönderildi. Güney Kafkasya demiryolu inşaatına sermaye bulmak için gönderildiği İngiltere'de Rothschild ile görüştü. Büyük Knez Mihail Nikolayeviç Romanov'un namestnikliği döneminde 1862'de 3. Derece memurluğa yükseltilerek Özel Müsteşar (*tainny sovetnik*) unvanı aldı. Eylül 1863'te Erivan Guverniyası'na teftiş amaçlı görevlendirildi. Bu görevi yürütmenin yanı sıra aralık ayında guberniyanın sivil idaresi amirliği vekâleten ona verildi. Kafkasya'daki bu son görevi neticesinde 1863 Yılı Erivan Guverniyası Yönetimi ve 1861-1863 Erivan Guverniyası Teftişi şeklinde iki rapor hazırladı. Böylece 18 yıllık Kafkasya'daki memurluk hayatı sona erdi. Haritonov'un kaleme aldığı Kafkasya ve buradaki Rus idaresi hakkında kıymetli bilgiler içeren anıları 1894 yılında *Russakay Starina*'nın 1-5 sayılarında yayınlamıştır. Bk. (Goldberg, 1897, ss. 374-376).

²⁶ Graf (Knez) Aleksey Fyodoroviç Orlov (1786-1861), 1801'de Dışişleri Bakanlığı'nda (*Kollegiya inostrannih del*) devlet hizmetine başladı. 1804'te orduya girdi ve 1805, 1806-1807 ve 1812'deki Vatan Savaşı'nda Napolyon Fransa'sına karşı savaflara katıldı. Borodino Muharebesinde yedi yerinden yaralandı. 1813-1814 yıllarında Sezareviç (Şehzade) Konstantin Pavloviç'in yaverliği vazifesini yerine getirdi. 1817'de tümgeneral, 1820'de general yaver rütbelerini aldı. 25 Aralık 1825'te Dekabrist (Aralıkçılar) Ayaklanması'nın bastırılmasında gösterdiği gayret ve cesaretle yeni imparator I. Nikolay'ın gözüne girmeyi başardı ve başarısına karşılık olarak "graf" unvanıyla taltif edildi. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında İmparator I. Nikolay'a refakat etti, birçok cephede bulunarak Türklere karşı harekâtlara katıldı. 1829'da Osmanlı Devleti ile barış görüşmelerine katıldı ve savaşa son veren Edirne Antlaşması'nın imzalanmasında görev aldı. Antlaşma sonrası İstanbul'da olağanüstü elçi statüsüyle Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi ve taraflar arası yakınlaşmanın sağlanması için diplomatik görevine devam etti. 1830'da Kutsal İttifak çerçevesinde Avusturya ile Fransa'ya karşı diyalogu kuvvetlendirmek amacıyla diplomatik görevle Viyana gönderildi. Aynı yıl Polonya'da isyanın patlak vermesi üzerine buraya teftiş için görevlendirildi. 1832'de Prusya, Hollanda ve İngiltere'ye Belçika-Hollanda meselesiyle ilgili diplomatik görüşmelerde bulunmak için görevlendirildi. 1833'te Osmanlı Devleti ile Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın imzalanmasında görev aldı. Bu antlaşmanın imzalanmasındaki diplomatik başarısından ötürü Süvari General unvanıyla taltif edildi. 1833'te I. Nikolay'a Avusturya ziyaretinde refakat etti ve Osmanlı'nın yıkılması senaryosu ile Polonya meseleleriyle ilgili görüşmelere katıldı. 1839'da Sezareviç (Şehzade) Aleksandr Nikolayeviç'in eğitmeni olarak

etmesiyle son bulduğunu yazmaktadır. Bununla birlikte Haritonov, anılarında Knez A. İ. Çernuşev'in Kafkasya'daki işlerin gidişatını kontrolü altında tutma arzusuyla Neydgardt'ın yerine General D. Ye. Osten-Saken²⁷ ile Knez V. A. Dolgorukov'u²⁸ önerdiğinden de bahsetmektedir. Fakat bu iki isim de I. Nikolay'ın Kafkasya Namestnikliği görevi için arzu ettiği şekilde askerî ve idari alanda yeteneğe sahip olmayıp İmparator'un güvenini arkasına alarak kendi iradesiyle hareket edebilecek nitelikte amirler değillerdi. Bu nedenle de İmparator tarafından göz ardı edilmişlerdi ("İz vospominaniy A. A. Haritonova", 1894, s. 104).

Çağdaş Kafkasya uzmanlarından V. V. Degoyev ise Kafkasya Namestnikliği görevine aday olarak General A. P. Yermolov'un²⁹ isminin geçtiğine dair o dönemde yaygın olan söylentiden bahsetmektedir.

görevlendirildi ve ona seyahatlerinde refakatçi oldu. 1845'te İmparator Özel Kançılıyası 3. Dairesi'nin başkanlığına atandı ve liberal akımların yayılmasına karşı tedbirler alınmasıyla ilgilendi. 1840'lı yılların ikinci yarısında Kafkasya ve Sibirya komitelerinde üye olarak görev aldı. 1853-1856 Kırım Savaşı sonrasında Paris Konferansı'na elçi olarak görevlendirildi ve Paris Antlaşması'nda Rusya aleyhine şartların yumuşatılması ve Rus çıkarlarının maksimum derecede korunmasıyla vazifelendirildi. Rusya'ya döndükten sonra Devlet Konseyi, Bakanlar Komitesi ve Kafkasya ile Sibirya komitelerinin başkanlığına atandı. II. Aleksandr'ın taç giyme töreninin ardından knez unvanıyla taltif edildi. II. Aleksandr döneminde, köylülerin özgürleştirilmesi meselesine sıcak bakmamasına ve bu konunun ya dondurulması ya da oldukça sınırlı bir şekilde hayata geçirilmesini savunmasına rağmen köylü reformu projesinden sorumlu komitenin başına atandı. Bu onun devlet hizmetindeki son görevi oldu. Bk. ("Aleksy Fedoroviç Orlov, graf i knyaz", 1914, ss. 160-161).

²⁷ General Dmitriy Yerofeyeviç Osten-Saken (1790-1881), 1804'te devlet hizmetine girdi. Fransa karşısında 1805, 1806 ve Vatan Savaşı olarak adlandırılan 1812'deki savaşlara katıldı. Başta Borodino Muharebesi olmak üzere cephelerde gösterdiği üstün başarılarından ötürü 3. Derece Anna ve 4. Derece Vladimir nişanlarıyla ödüllendirildi. 1813 ve sonrasında katıldığı askerî harekâtlardaki başarılarından ötürü 2. Derece Anna Nişanını alan Osten-Saken, 1816'da albaylığa terfi edildi. 1824'te tümgenerallik rütbesine yükseltildi ve Müstakil Kafkasya Kolordusu bünyesinde tümen komutanı olarak görev aldı. Burada ilk olarak Lezgiler üzerine düzenlenen sefere katıldı. Ardından 1826-1828 Rus-İran savaşında görev aldı. Şah Abbas Mirza'nın ilk mağlubiyetinde önemli rolü oldu. Buradaki başarısından ötürü 3. Derece Vladimir Nişanıyla taltif edildi. Geçici olarak Nahçıvan Oblastı amirliğini üstlendi. Şah Abbas'ın yeniden saldırıya geçtiği istihbaratı üzerine inisiyatif olarak harekete geçti ve Tebriz'e kadar ilerleyerek burayı işgal etti. 1828-1829 yılları arası Müstakil Kafkasya Kolordusu Kurmay Başkanlığı görevine vekâleten atandı. Osmanlı'ya karşı savaşta Kars kalesi kuşatmasına sağ kanat komutanı olarak katıldı. Buradaki başarısından dolayı 3. Derece Georgiy Nişanıyla ödüllendirildi. Ahıska'nın alınmasındaki başarısından ötürü 2. Derece Aziz Vladimir Nişanıyla taltif edildi. 1829'da Ahıska Paşalığı'nın başına atandı. Bu görevindeyken Acara üzerine iki sefer düzenledi. Burada Kolordu Başkumandanı İ. F. Paskeviç'in emirlerine uymaması ve bunun sonucunda asker kaybına ve başarısızlığa mâl olması sebebiyle onunla arası açıldı. Paskeviç, Osten-Saken'i durumu I. Nikolay'a gönderdiği raporda da şikâyet etti. Osten-Saken, Kafkasya'daki görevi ardından Polonya isyanının bastırılmasında ve Kırım Savaşı'nda kendisine verilen görevleri başarıyla yerine getirdi. Savaş sonrası "graf" unvanı verilen Osten-Saken aynı zamanda Devlet Konseyi üyesi olarak atandı. Bk. ("Dmitriy Yerofeyeviç Osten-Saken, graf", 1914, ss. 198-199; "Osten-Saken (graf Dmitriy Yerofeyeviç)", 1897, s. 334).

²⁸ Knez Vladimir Andreyeviç Dolgorukov (1810-1891), 1828'de ordu hizmetine girdi. Polonya isyanının bastırılmasında görev aldı. 1833'te Savaş Bakanı Knez A. İ. Çernuşev'in yaveri olarak atandı. 1836'da Kafkasya'ya görevlendirildi. Burada Korgeneral A. A. Velyaminov'un birlikleriyle Kuban ardına sefere çıktı. 1838'de Münih'e görevlendirildi. 1841'de Tombov, Penzen, Simbir, Kazan, Nijegorod ve Yaroslavsk guberniyalarına levazım denetimi için gönderildi. 1856 yılına kadar levazım işlerinde önemli tecrübe kazandı. 1856'da Savaş Bakanlığı bünyesindeki Savaş Konseyi üyeliğine getirildi. Aynı yıl korgeneralliğe terfi ettirildi ve Moskova Genel Gubernatoru olarak atandı. 1867'de Süvari Generali rütbesine yükseltildi. 1881'de Devlet Konseyi üyeliğine atandı. 1891'de Moskova Genel Gubernatoru görevinden emekli oldu ve aynı yıl öldü. Bk. ("Vladimir Andreyeviç Dolgorukov, knyaz", 1912, s. 168).

²⁹ Aleksey Petroviç Yermolov (1777-1861), Topçu Generali rütbesine kadar yükselmiş, Napolyon'a karşı verilen Vatan Savaşı ve Kafkasya'da Rus hâkimiyetinin tesisinde öne çıkmış, 19. yüzyılın ilk yarısının en önemli ve ünlü askerî simalarındandır. Erken yaşta askerî eğitime başlayan Yermolov, ordudaki ilk savaş tecrübesini ise Polonya'ya karşı 1794'te

Bununla birlikte Degoyev, eserinde Vorontsov'un İmparator'un favorileri arasında yer almadığı yönündeki bir başka iddiaya da yer vermektedir (Degoyev, 2001, ss. 174-175).

Vorontsov'un Kafkasya Namestnikliği görevine atanmasıyla ilgili sürece Kafkasya Savaşı kahramanlarından A. H. Benkendorf'un³⁰ yeğeni Graf K. K. Benkendorf'un³¹ anılarında da değinilmektedir. Benkendorf, I. Nikolay'ın hiç sempati duymamasına rağmen bölgedeki durumu düzeltmesi umuduyla Vorontsov'a yetkilerinin bir kısmını vermek zorunda kaldığını aktarmaktadır. Ona göre İmparator'un Vorontsov'a karşı bu hissiyatına onu rakip olarak gören Petersburg ve Moskova'daki bürokratlar sebep olmuştu (Kolyubakin, 1910, s. 195).

28 Eylül (10 Ekim) 1846'da I. Nikolay'ın Kafkasya Namestniği Kaççılara Müdürü S. V. Safonov³² ile olan sohbetinde Vorontsov hakkında dile getirdiği duygu ve düşünceleri, onun bu göreve seçimi

dönemin ünlü büyük Rus generallerinden A. V. Suvorov komutasında edindi ve bu savaştaki başarıları dolayısıyla bizzat Suvorov'un elinden 4. Derece Georgiy Nişanını aldı. 1796'da dönemin Kafkasya Genel Gubernatoru V. A. Zubov'un emrinde İran seferine katıldı ve Derbent üzerine düzenlenen hücumdaki başarısı dolayısıyla 4. Derece Aziz Vladimir Nişanıyla taltif edildi. Bu sefer sonrası yarbay rütbesine yükseltildi. İmparator I. Pavel dönemi 1798'de askerî hizmetten uzaklaştırma aldıysa da İmparator I. Aleksandr tarafından orduya yeniden alındı ve 1805-1807 arası ünlü Rus General M. İ. Kutuzov'un komutasındaki orduda Napolyon savaşlarına katıldı. 1812 Vatan Savaşı'nda, bilhassa da Borodino muharebesinde üstün başarılarla imza attı. 1812'de Paris'in işgalinde görevler aldı. Burada doğrudan imparatorun emirleri başarıyla yerine getirdi. İsmi Savaş Bakanlığına aday gösterilmişse de İmparator onu Kafkasya idaresinin ve ordusunun başına atamayı tercih etti. Böylece 1816'da Gürcistan'a Baş Yönetici ve Müstakil Kafkasya Orduları komutanı olarak atandı. Bununla birlikte diplomatik görevle İran'a gönderildi ve bu görevini başarılı şekilde yerine getirerek İran ile 1826 yılına kadar dostane ilişkiler kurulmasını sağladı. 1818'de İmparator I. Aleksandr'ın da olurluğuyla Kafkasya'da Rus hâkimiyetini kurmak için büyük çaplı harekâtlara başladı. Çeçenistan, Dağıstan ve Kuban'da inşa ettirdiği yeni kale ve istihkâmlarla Kafkas Hattını kuvvetlendirdi ve Terek'ten Sunja'ya kaydırarak güvenlik alanını genişletti. Daha önce Rus ordularının ulaşamadığı mevkilere ve köylere seferler düzenledi. Kafkasya'nın güneyinde ise birçok hanlığın egemenliğine son vererek buraların doğrudan Rus hâkimiyetine girmesini sağladı. İmparatorluğun Kafkasya hâkimiyeti açısında gösterdiği yararlılık I. Nikolay'ın 1825'te tahta çıkmasının ardından önemini yitirdi. 1826'da İran'ın saldırıya geçmesi, Petersburg nazarında Yermolov'un öngörüsüzlüğüyle değerlendirildi. Savaş sırasında İmparatorun gözdelelerinden Paskeviç Kafkasya'ya orduların komutasını üzerine almak üzere görevlendirildi. İkili arasındaki yetki çatışması neticesinde Yermolov emekliliğini istedi ve görevden ayrılarak Moskova'ya yerleşti ve ömrünün sonuna kadar burada emekliliğini geçirdi. Diğer taraftan onun Kafkasya'da yerli halklara karşı uyguladığı şiddet, zülüm ve baskılar Kafkasya'da bağımsızlık savaşının fitilini ateşledi. Bk. ("Yermolov, Aleksey Petroviç", 1912, ss. 341-347). Aleksey Petroviç Yermolov'un biyografisi ve Kafkasya Başkomutanlığı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Kerimov, 2012).

³⁰ Aleksandr Hristoforoviç Benkendorf (1783-1844), 1803'te Gürcistan'a görevlendirildi ve burada General Knez P. D. Tsitsianov'un emrinde Gence kalesinin alınmasında ve Lezgiler üzerine seferlerde yer aldı. 1806-1807'de Fransa, 1811'de Osmanlı, 1812-1814'te Napolyon'a karşı savaşlarda görev aldı. 1819'da general yaver, 1821'de korgeneralliğe terfi edildi. 1826-1844 yılları arasında Jandarma Şefliği görevini üstlendi. Bk. ("Benkendorf, graf, Aleksandr Hristoforoviç", 1911, ss. 470-471).

³¹ Graf Konstantin Konstantinoviç Benkendorf (1817-1857), devlet hizmetine Preobrajenskiy Leyb-Gvardii (*Muhafız*) Alayında başladı. Ardından Kafkasya'ya görevlendirildi ve burada savaş tecrübesi kazandı. 1845'te Vorontsov'un emrinde Dargo seferine katıldı. Bu seferde ağır şekilde yaralanıp eski sağlığını kaybettiğinden sonra hizmetine askerî diplomat olarak devam etti. Bir dönem Berlin'de askerî ajanlık görevini yerine getirdi. 1855'te general yaver rütbesine yükseltildi. Bk. ("Benkendorf, graf, Konstantin Konstantinoviç", 1911, s. 471).

³² Stepan Vasilyeviç Safonov (1811-1862), Harkov Üniversitesi'nde eğitimini tamamladıktan sonra 1825'te Novorossiya ve Besarabya Gubernatoru Graf Palen ve ardından bu makama atanan Graf Vorontsov'un kaççılarında göreve başlayarak devlet hizmetine girdi. Vorontsov'un memurluğunu yaptığı dönemde Baron A. P. Nikolai ve M. P. Şerbinin ile birlikte onun özel sekreteri konumuna geldi. 1845'te Vorontsov Kafkasya Namestniği olarak atandığında onun kaççılarının

hakkında ortaya atılan iddiaları zayıflatmaktadır. Nikolay, Kafkasya Namestnikliği görevine Vorontsov'u atama kararı hakkında Safonov'a Polonya Çarlığı için İ. F. Paskeviç³³, Kafkasya için de M. S. Vorontsov'dan başka bir seçeneğinin olmadığını, Kafkasya için elinde bir tek Vorontsov'un olduğunu ve onun yeteneklerine, özelliklerine sahip Rusya'da başka bir knez bulunmadığını ifade etmişti (*Arhiv K. Vorontsova*, XXXVIII, 1892, ss. 388, 397).

Nikolay'ın Vorontsov'a yaklaşımı, ona yazdığı samimi mektuplara da yansımaktaydı. "Benim sevgili ve hayırlı arkadaşım" sözleriyle başlayan ve "Daima size sadık kalbim ve gönlümle, şefkatle sizi seven Nikolay" sözleriyle biten mektuplarında Nikolay, Vorontsov'un sağlık durumu ve ailesi ile yakından alakadar olurken, onu Petersburg ve Avrupa'daki gelişmeler hakkında bilgilendirmekte, yorumlarını onunla paylaşmakta, bazı generallerle ilgili olumlu-olumsuz kanaatlerini ona aktarmaktaydı (Tereşina, 2014, ss. 241-243). Vorontsov'u İmparator nezdinde bu kadar yücelten, onun bu önemli göreve seçilmesini sağlayan nitelikleri, meziyetleri nelerdi? Mihail Semyonoviç Vorontsov kimdi ve neler yapmıştı?

C. MİHAİL SEMYONOVİÇ VORONTSOV'UN HAYATI ve DEVLET TECRÜBESİ

M. S. Vorontsov'un ailesi, aldığı eğitim ve en önemlisi de ifa ettiği muhtelif devlet görevleri Kafkasya Namestnikliği'ne atanma nedenleri hakkında fikir vermektedir. Onun hayat hikâyesi aynı zamanda Rusya'da yetenekli bir bireyin işbaşına gelişine ve devlet hiyerarşisi içerisinde yükselişine dair iyi bir örnek olması bakımından da önemlidir. Mihail Semyonoviç, kökenleri XIII. yüzyıla dayanan bir soydan gelmekteydi. Bu soyun kurucusu Semion Afrikanoviç 1287'de 3.000 savaşçıyla birlikte Almanya'dan Kiev'e göç etmiş ve Ortodoksluğa geçerek Büyük Knez Yaroslav Vladimiroviç'in hizmetine girmişti. Soyun Vorontsov ismini alması ise XIV. yüzyılın ikinci yarısında Dmitriy Donskiy'in hükümdarlığı döneminde Semion Afrikanoviç'in torununun torununa "Voronets" lakabının verilmesinden sonra gerçekleşti (Şerbinin, 1858, ss. 3-4).

Vorontsovlar, XVIII. yüzyıla kadar voyvodalık, namestniklik, Duma boyarlığı gibi önemli görevlere getirildiler. 1741 yılında üst düzey bürokratlardan İllarion Gavriloviç Vorontsov'un (1674-1750) üç oğlundan Roman İllarionoviç'in (1674-1750) Yelizaveta Petrovna'nın tahta geçmesini sağlayan

---

müdürlüğü görevini üstlendi. 1846 yılında Kafkasya gümrük idaresine dair düzenlemeler ve Güney Kafkasya için yeni gümrük tarifesi hakkında imparatoru bilgilendirmek üzere Petersburg'a görevlendirildi. 1851'de senatör olarak atandı. Bk. (Poliyevktov, 1904, ss. 209-210).

³³ İvan Fyodoroviç Paskeviç (1782-1856), 1800 yılında eğitimini tamamladıktan sonra 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'na katıldı. 1812'de Napolyon'a karşı verilen Vatan Savaşı'nda, sonrasında da sınır dışı harekâtlarda 26. Piyade ve 2. Grenadiye tümeni komutanı olarak görev aldı ve Paris'in işgalinde bulundu. 1817-1819 yıllarında Büyük Knez Mihail Pavloviç Romanov'un emrinde bulundu. 1825 yılında kolordu komutanlığı görevine getirildi. 1826'da Güney Kafkasya'daki birliklerin başına atandı. Mart 1827'de ise Kafkasya Baş Yöneticiliği görevini alarak Kafkasya askerî ve sivil idaresini kendi emri altında topladı. 1826-1828 İran-Rus ve 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşlarında Kafkasya birliklerinin başkomandanlığını yaptı. İmparator I. Nikolay'a oldukça yakın olan Paskeviç, onun muhafazakâr politikalarının da önemli bir temsilcisi rolünü üstlendi. Kafkasya'daki görevi sırasında yerel halklar üzerine oldukça sert cezalandırma harekâtları düzenledi. 1830-1831 Polonya isyanını bastırmak üzere buraya gönderildi. Ardından da Polonya Çarlığı'na namestnik olarak atandı. 1848-1849 Macar isyanını bastırılmasında Rus birliklerinin komutasını üstlendi. 1853-1856 Kırım Savaşı'nda batı sınırındaki Rus birliklerinin başkomutanlığı görevini yerine getirdi. Bk. ("Paskeviç İvan Fyodoroviç", 1978, s. 248). Ayrıca Paskeviç dönemi Kafkasya idaresi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Çaycıoğlu, 2021).

darbede rol alması, bu köklü ailenin devlet hizmetindeki konumu açısından dönüm noktası oldu. 1760'ta Roman İllarionoviç ve kardeşleri Graf unvanı aldılar. Böylece Vorontsovların soyu graflığa yükseldi. Bununla birlikte mason locasının ileri gelenlerinden Graf Roman İllarionoviç, 1760'ta senatör oldu. Ardından 1778-1783 yılları arasında Vladimir, Tambov, Penza ve Kostroma Genel Gubernatorluğu görevini üstlendi. Onun iki oğlundan Graf Semyon Romanoviç (1744-1832) 1753'te devlet hizmetine girdi. Semyon Romanoviç'in 1781'de yaptığı evlilikten 19 Mayıs 1782'de Mihail Semyonoviç Vorontsov dünyaya geldi (Aleksyev, 2001, ss. 35, 38; Şerbinin, 1858, ss. 4-5; O. Yu. Zaharova, 2001, ss. 5-8, 19).

Graf Mihail Semyonoviç Vorontsov, babası Graf Semyon Romanoviç'in 1783'te Venedik'e, ardından 1785'ten ömrünün sonuna kadar kalacağı Londra'ya atanması neticesinde burada eğitim aldı (Şerbinin, 1858, ss. 5-6). 10-11 yaşlarındayken İngilizce ve Fransızcaya hâkim duruma gelen Vorontsov, bunlara Grekçe, Latince ve Almancayı da ekledi. Diğer taraftan babası Semyon Romanoviç, oğlunun ileride devlet hizmetine girmesini arzu ettiği için onun Rusça eğitimine de oldukça önem verdi. Bu sayede yabancı bir ülkede büyümesine rağmen Mihail Vorontsov, ana diline hâkim şekilde yetişti (O. Yu. Zaharova, 2001, ss. 24, 27).

I. Aleksandr'ın tahta geçmesinin ardından Graf Semyon Romanoviç, oğlu Mihail'i devlet hizmetine girmek üzere memleketine geri gönderdi. Böylece Mihail, 2 (14) Ekim 1801'de orduda göreve başladı. Vorontsov, hakkı olan tuğgenerallik rütbesinden yaşının genç olması dolayısıyla kendi isteğiyle feragat etti ve ordudaki vazifesine teğmen olarak alt rütbeyle başladı (Savelyev, 2011, s. 22; Şerbinin, 1858, ss. 7-8). Savaş tecrübesi kazanmak amacıyla 1803'te kendi talebiyle Gürcistan'a gönderildi. Burada dağlılarla savaş hâlinde olan Knez P. D. Tsitsianov'un³⁴ başkomutanlığındaki orduda görevlendirildi. Devlet hizmetindeki ilk yıllarında Mihail Semyonoviç'in hamiliğini amcası İmparatorluk Şansölyesi Graf Aleksandr Romanoviç Vorontsov üstlendi. Onun Tsitsianov ile olan kişisel ilişkileri, başkomutanın genç Vorontsov'a askerî eğitim ve tecrübe kazanması konusunda özel ilgi ve alaka göstermesini sağladı (Şerbinin, 1858, s. 8; O. Yu. Zaharova, 2001, ss. 38-39).

M. S. Vorontsov, ilk savaş tecrübesini 2 Aralık 1803'te Gence kuşatmasında edindi. Ardından 28 Aralık 1803 (9 Ocak 1804)-15 (27) Ocak 1804 tarihleri arasında Lezgilere karşı Car Balaken üzerine, Haziran 1804 başında İran'a karşı Revan Hanlığı üzerine ve Ocak 1805'te dağlarda Rus hâkimiyetine başkaldıran Osetler üzerine düzenlenen seferlere katıldı. Bu seferlerde gösterdiği üstün cesaret, kararlılık ve başarılarından dolayı sırasıyla 3. derece Azize Anna, 4. derece Aziz Vladimir ve 4. Derece Aziz Georgiy nişanlarıyla mükâfatlandırıldı. Onun başarısı ve gayreti Tsitsianov'un İmparator'a yazdığı mektuplara da yansdı. Bu sayede Vorontsov'un rütbesi 24 Ağustos 1804'te henüz 22 yaşındayken yüzbaşılığa

³⁴ Pavel Dmitriyeviç Tsitsianov (1754-1806), Gürcü asıllı knez unvanına sahip soylu Tsitsişvili ailesine mensuptur. 1786'da Rus ordusunda hizmete başlamış ve İmparatoriçe Yekaterina dönemi görev aldığı ikinci Osmanlı-Rus Savaşı'nda üstün başarılar elde ederek göz doldürmüştür. Yekaterina'nın buyruğuyla 1797'de Güney Kafkasya'ya Graf Zubov emrinde göreve tayin edilmiştir. 1797'de ordudan ayrılmışsa da İmparator I. Aleksandr döneminde yeniden ordu hizmetine geri dönmüştür. 1802'de Kafkasya'ya Astrahan Askerî valiliği, Gürcistan Başkomutanlığı ve piyade müfettişliği görevlerine atanmıştır. Görev süresi boyunca askerî ve diplomatik yollarla Dağıstan, Güney Kafkasya ve Hazar kıyısındaki çeşitli yerel beylikleri Rusya'nın itaati altına almayı başardı. 1806 yılında Bakü kalesi üzerine düzenlediği seferde kalenin teslim görüşmeleri esnasında Bakü beyi Hüseyin Han tarafından öldürüldü. Bk. ("Tsitsianov Knez Pavel Dmitriyeviç", 1903, s. 275).

yükseltildi (Romanovski, 1881, s. 297; Şerbinin, 1858, ss. 10, 22-23; O. Yu. Zaharova, 2001, ss. 40, 42-43, 46-49).

Vorontsov, ilk diplomatik görev tecrübesini de Kafkasya'da edindi. Tsitsianov, 3 (15) Ocak 1804'te Rusya'nın tabiiyetine girme talebinde bulunan İmereti Kralı II. Solomon ile bu konudaki diplomatik görüşmeleri yürütme görevini Vorontsov'a verdi. Vorontsov tarafından yürütülen görüşmeler neticesinde 25 Nisan (7 Mayıs) 1804'te II. Solomon Rusya'ya sadakat yemini etti (Şerbinin, 1858, ss. 16, 19; O. Yu. Zaharova, 2001, ss. 43-45, 49.).

Yüzbaşı Graf Vorontsov, oldukça zorlu koşullar altında katıldığı Oset seferinin ardından Mayıs 1805'te Petersburg'a geri döndü. Daha sonra Eylül 1805'ten itibaren Napolyon'a karşı Avrupa topraklarındaki askerî seferlere katıldı ve Fransa'ya karşı savaşta yer aldı.³⁵ 1806'da Prusya'ya yardıma gönderilen Rus birlikleri hakkında Prusya Kralı ile diplomatik görüşmeler gerçekleştirdi. 14 Aralık 1806'da katıldığı muharebedeki başarısından ötürü 12 (24) Ocak 1807'de albaylığa terfi edildi. Eylül 1809'dan itibaren Osmanlı-Rus savaşında Knez P. İ. Bagration'un³⁶ başkomutanlığındaki orduda Narva Piyade Alayı Komutanı olarak görev yaptı. Pazarcık'ın ele geçirilişindeki üstün başarısı nedeniyle 14 (26) Haziran 1810'da Vorontsov'un rütbesi tümgeneralliğe yükseltildi. Savaşın devamında gösterdiği üstün hizmet ve başarılarından dolayı aldığı imparator reskriptleriyle 3. Derece Aziz Vladimir, 2. Derece Azize Anna, 2. Derece Aziz Vladimir ve Vidin kuşatmasında aldığı galibiyet sebebiyle de 3. Derece Aziz Georgiy nişanlarıyla mükâfatlandırıldı. Vorontsov, Pazarcık'tan sonra Varna kuşatmasına da katıldı, fakat kuşatma başarısız oldu. 1812'de Osmanlı ile imzalanan Bükreş Antlaşması neticesinde Besarabya, Rusya sınırlarına dâhil edildi. Aynı yıl Napolyon'a karşı savaşa katılan Vorontsov, ağır yara aldığı Borodino muharebesinde gösterdiği kahramanlık nedeniyle 1. Derece Azize Anna Nişanına layık görüldü. 4 (16) Şubat 1813'te korgenerallik rütbesine terfi edildi. Napolyon'un ordularıyla girdiği muharebelerdeki cesaret ve başarısından dolayı Ekim 1813'te Aziz Aleksandr Nevskiy, Şubat 1814'te 2. Derece Aziz Georgiy nişanlarıyla taltif edildi (Şerbinin, 1858, ss. 22-25, 29-30, 34-41, 46, 51, 53, 64, 115, 153; O. Yu. Zaharova, 2001, ss. 42, 48-49, 54-55, 57-59, 63-64, 75, 96).

Disiplin ve başarısı sayesinde İmparator'un güvenini kazanan Graf Vorontsov, Napolyon karşısındaki zaferin ardından 1815'te Fransa'da konuşlandırılan işgal orduları bünyesindeki müstakil

³⁵ Napolyon'a karşı Nisan 1805'te İngiltere-Rusya-Avusturya arasında kurulan ittifak ("Üçüncü Koalisyon"), Fransa ile Austerlitz'de girdiği savaşı kaybetmiştir. Bu savaşa "Üç İmparatorlar Muharebesi" de denilmektedir. Nitekim Fransa, İngiltere ve Rusya imparatorları ordularının başında bizzat yer almıştır. Bk. (Armaoğlu, 2014, s. 82).

³⁶ Pyotr İvanoviç Bagration (1765-1812), Rus ordusunun önde gelen kurmaylarından olup Gürcü asıllı soylu bir aileye mensuptur. Rus ordusunda hizmete 1782 yılında Kafkasya msket piyade alayında çavuş rütbesiyle başladı. 1788'de Özi kuşatmasında ve 1794'teki muharebede göstermiş olduğu cesaretle dönemin ileri gelen komutanlarından A. V. Suvorov'un dikkatini kazandı ve onun komutasında 1799'da Fransız ordularına karşı İtalya'nın kuzeyine ve İsviçre'ye düzenlenen seferlere tuğgeneral rütbesiyle katıldı. 1805'te Rusya-Avusturya-Fransa savaşında gösterdiği üstün başarılar sayesinde dönemin bir diğer önde gelen komutanlarından M. İ. Kutuzov'un takdirini kazandı ve tümgeneralliğe terfi etti. 1808-1809 İsveç ile savaşta gösterdiği başarılar neticesinde piyade general rütbesini aldı ve Moldova Ordusu Başkomutanlığına getirildi. Bu görevinde Tuna boyunda Osmanlı birliklerine karşı zafer elde etti. 1811'de daha sonra 2. Batı Ordusu ismini alacak olan Podolsk Ordusu Komutanlığına atandı. Bu ordunun başında 1812'de Napolyon'a karşı Vatan Savaşı'na katıldı, Borodino Muharebesinde önemli başarılarla imza attıysa da bu savaşta hayatını kaybetti. Bk. ("Bagration, Pyotr İvanoviç", 1950, ss. 26-27).

Rus kolordusunun başına atandı. Böylece geçmişte A. V. Suvorov³⁷ ve P. A. Rummyantsev³⁸ gibi Rus tarihinin ünlü komutanlarının emrinde seferlere katılmış birçok komutan, 33 yaşındaki Vorontsov'un emrine girdi. Vorontsov, 1818'e kadar üç yıl boyunca Fransa'daki bu kolordunun komutanlığı görevini askerî, siyasi, idari, adli ve iktisadi alanlarda başarıyla yerine getirdi. Bu görevi esnasında Mart 1818'de komutası altındaki birlikleri teftiş için gelen imparator halefi Büyük Knez Nikolay Pavloviç Romanov ile tanıştı. Birliklerin durumundan gayet hoşnut kalan Şehzade Nikolay, Vorontsov'a teşekkürlerini bildirdi ve akşam onun tarafından düzenlenen baloya katıldı. Vorontsov, üç yılın sonunda başarılı hizmeti karşılığında 1. Derece Aziz Vladimir Nişanıyla ödüllendirildi (Şerbinin, 1858, ss. 162-163; O. Yu. Zaharova, 2001, ss. 115-116, 141-142).

Devlet hizmetine girdikten sonra kendisine verilen askerî, idari ve diplomatik görevleri başarıyla yerine getiren Vorontsov, 7 (19) Mayıs 1823'te Novorossiya Genel Gubernatoru ve tam yetkili Besarabya

³⁷ Aleksandr Vasilyeviç Suvorov (1730-1800), Rus askerî tarihinin hiç savaş kaybetmemiş ve "Generalissimo" unvanı almış en ünlü komutanlarından. 1748'de orduya girdi ve altı yıl boyunca Semyonovsky Muhafız Alayı'nda görev yaptı. 1756-1763 Yedi Yıl Savaşları'nda ilk savaş deneyimini Prusya karşı savaşarak kazandı. 1762'de albay rütbesiyle taltif edildi. 1763-1772 yılları arasında Polonya'ya askerî müdahalede görev aldı ve Polonya kuvvetlerini yenerek bu ülkenin Avusturya, Prusya ve Rusya arasındaki ilk paylaşımının yolunu açtı. 1770'te tuğgeneralliğe yükseltildi. 1768-1774 Rus-Türk Savaşı'na 1773'te katıldı ve Balkanlardaki muharebelerde Feldmareşal P. A. Rummyantsev'in emrindeki orduda Başkomutan (general-anşef) İ. P. Saltıkov kumandasındaki kolorduya görevlendirildi. Osmanlı birliklerine karşı Bulgaristan'ın Silistre kentindeki Turtukaya Kalesi'nin zaptında, Harşova ve Kozluca muharebelerinde başarılar kazandı. 1774'te tümgeneralliğe terfi edildi ve aynı yıl 6. Moskova Tümeni Komutanlığına atandı. Yine bu yıl Puğaçov isyanını bastırmakla görevlendirildi. 1776-1779 yılları arasında 1777'de Kırım'da Devlet Giray'ın bastırılması ve Rusya yanlısı Şahin Giray'ın han ilan edilmesini sağladı. Aynı yıl Kuban Kolordusu Komutanlığına görevlendirildi ve bölgede bulunduğu süre zarfında başta Nogaylar olmak üzere Rus hâkimiyeti için tehdit olarak görülen yerli halkları şiddetle bastırdı ve Kuban-Terek hattında garnizonlarla savunma hattı sistemi kurarak yeni sınırların güvenliğini kuvvetlendirdi. 1778-1779, 1782-1784 yılları arasında Kuban'ı da emrinde tutacak şekilde Kırım'daki orduların komutasını üstlendi. Buradaki askerî ve idari faaliyetleriyle Rusya'nın Kırım üzerinde hâkimiyetini kuvvetlendirdi. Neticede de Kırım'ın Rusya'ya ilhakını sağladı. 1785'te başkomutanlığa (general-anşef) yükseltildi. 1787-1791 Osmanlı Rus Savaşında görev aldı ve İsmail Kalesi'nin zaptı gibi savaşın kaderini belirleyen başarılarla imza attı. 1794'te Rummyantsev tarafından Polonya'daki isyanın bastırılmasıyla görevlendirildi. Aynı yıl feldmareşal rütbesine yükseltildi. 1790'lı yıllarda Fransa'ya karşı askerî harekâtlarda görev aldı. 1799'da Rus orduları başkomutanı olarak atandı. Rus ve Avusturya birliklerinin başında İtalya ve İsviçre harekâtlarını düzenledi. Suvorov, muharebelerdeki başarılarının yanı sıra geliştirdiği askerî strateji ve taktiklerle de Rus askerî tarihinde önemli bir komutan olarak yerini almıştır. Bk. ("Suvorov, Aleksandr Vasilyeviç", 1956, ss. 189-193).

³⁸ Pyotr Aleksandroviç Rummyantsev (1725-1796), Rus askerî tarihinin en ünlü komutan ve devlet adamları arasında yer almaktadır. Küçük yaştan itibaren askerî eğitim almaya başlamış ve henüz 15 yaşındayken asteğmen (*podporuçik*) olarak Finlandiya'da İsveç'e karşı savaşa katılmıştır. 1743'te albay rütbesiyle Voronej piyade alayına atandı. 1755'te tuğgeneralliğe terfi etti. 1756-1763 Yedi Yıl Savaşları'nda 1757, 1759, 1761 tarihlerindeki muharebelere katıldı. Başarılarından dolayı rütbesi tümgeneralliğe, ardından orgeneralliğe ve başkomutanlığa (general-anşef) yükseltildi. 1764'te Malorossiya (Küçük Rusya; bugünkü Ukrayna topraklarının önemli kısmı ile Belarus, Polonya ve Rusya topraklarının bir kısmını içine alan bölge) Genel Gubernatoru olarak atandı. 1790'lı yıllara kadar yürüttüğü bu görevi süresinde Ukrayna'nın tüm özerk yapılarına son vererek bölgede kati Rus hâkimiyetini tesis etti. Bununla birlikte bölge idari taksimatına dair düzenlemelerde bulundu. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda 2. Ordu, ardından 1. Ordu Komutanlığına atandı. Bu savaşta üstün başarıları dolayısıyla feldmareşalliğe yükseltildi ve *graf* unvanıyla taltif edildi. 1787-1791 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ukrayna Ordusunun Komutanlığını üstlendi. 1794'te Polonya'daki Rus ordularının başına başkomutan olarak atandı. Rummyantsev, savaşlarda ve idarecilikteki başarılarının yanı sıra Rus düzenli ordularının eğitimi ve modernleşmesinde oynadığı rolle, geliştirdiği taktik ve stratejilerle de Rus askerî tarihinde oldukça önemli bir yere sahip oldu. Bk. ("Rummyantsev, Pyotr Aleksandroviç", 1955, ss. 380-381).

Oblastı Namestniği³⁹ olarak atandı. Vorontsov'un genel gubernatorluğu altında birleştirilen Herson, Tavrida (Kırım) ve Yekaterinoslav guberniyaları ile Besarabya Oblastı'ndan oluşan Odesa merkezli bu idari birim, iki milyona yakın nüfusa ve yaklaşık 231.192 km² toprağa sahipti (O. Yu. Zaharova, 2001, s. 170). Rus, Ukraynalı, Sırp, Bulgar, Romen, Çingene, Alman, Yunan, Yahudi, Gagavuz, Nogay ve Tatarlardan oluşan bölge nüfusu çok uluslu ve çok dinli bir yapıdaydı (O. Yu. Zaharova, 2001, s. 217). Bununla birlikte Novorossiya Krayı ve Besarabya Oblastı sınır bölgesiydi ve denize çıkışı bulunmaktaydı. Ayrıca merkezi bölgelerden gelen göçmenlerin ve kolonicilerin iskân meselesinin her daim gündemde olduğu bir yerdi. Burada yabancı koloniler özel yönetim sistemine sahipti. Askerî yerleşimler ise doğrudan Savaş Bakanlığı'nın yönetimindeydi. Tüm bu unsurlar söz konusu genel gubernatorluğu özel şartlara sahip bir idari birim haline getirmekteydi (O. Yu. Zaharova, 2001, s. 169).

Sorumluluğuna verilen kraya bir koloni değil, aksine imparatorluğun bir parçası olarak bakan ve faaliyetlerini de bu doğrultuda belirleyen Vorontsov, bölgenin ekonomik olarak kalkındırılmasını kendisine şiar edindi ve bu yolda önemli girişimlerde bulundu (Çernuha, 2005, s. 237; Şerbinin, 1858, s. 165; O. Yu. Zaharova, 2001, ss. 60, 204). Bu doğrultuda üzümcülüğün ve hayvancılığın gelişmesini sağladı. Ziraatın gelişimi için Güney Rusya Ziraat Cemiyeti'ni kurdu. Başkanlığını bizzat üstlendiği cemiyetin amacını başarıyla yerine getirdi (O. Yu. Zaharova, 2001, ss. 295-300, 303). Göreve atandığında oldukça kötü durumda olan karayollarını altı yıl içinde büyük ölçüde iyileştirdiği gibi buna ilaveten yeni yollar inşa ettirdi. Ayrıca Karadeniz'de buharlı gemi seferlerini başlattı ve böylece Kırım'ı Kafkasya, İstanbul ve Trabzon limanlarına açtı.⁴⁰ Vorontsov'un bölge ekonomisini geliştirmeye yönelik bu faaliyetleri kısa sürede gözle görülür sonuçlar vermeye başladı.⁴¹ Genel Gubernatorluk merkezi olan Odesa, aynı zamanda ticari bir merkeze dönüşerek Petersburg, Moskova ve Varşova'dan sonra Rusya'nın en büyük dördüncü şehri hâline geldi (Oleynikov, 2012, ss. 253-254).

Vorontsov, bölgenin gelişimine yönelik iktisadi girişimlerin yanı sıra sorumluluğu altındaki krayda birçok kültürel faaliyette de bulundu. Bu çerçevede bölgede tiyatrolar, müzeler, kütüphaneler ve okullar açtı. Hayır kurumlarına yönelik düzenlemeler getirdi. Odesa'da müstakil Eğitim Bölgesi (okrug) kurdu. Sağır ve dilsizler için eğitim merkezi açtı. Novorossiya'da istatistik komitesi oluşturdu (Şerbinin, 1858, s. 210). Doğu dilleri okulu başta olmak üzere bölge ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak çok sayıda meslek okulu açtı. Bilimsel çalışmaları teşvik etti ve destekledi. Bölgede çeşitli dillerde süreli yayınların çıkarılmasına önayak oldu (O. Yu. Zaharova, 2001, ss. 303-305, 307-309).

Vorontsov, 1775 Guberniyalar Yasası'na göre sınır guberniyalarından sorumlu genel gubernatorlara verilen salgın hastalıklara, doğal afetlere, halk isyanlarına ve dış düşmanlara karşı

³⁹ Vorontsov'un zamanla sivil yapıyı yerleştirdiği Besarabya'nın sivil yönetim yapısına geçmesi ve imparatorluğun diğer guberniyaları ile aynı sivil yönetim kurallarına tabi kılınması mümkün hâle geldi. Bunun üzerine Vorontsov'un talebiyle 1826'da Besarabya Namestnikliği görevi kaldırıldı ve onun yerine Vorontsov'un unvanı Novorossiya ve Besarabya Genel Gubernatoru şeklinde değiştirildi. Bk. ("Vospominaniya M. P. Şerbinina", 1876, s. 287).

⁴⁰ İlk ticari buharlı gemi 6 Temmuz 1828'de inşası tamamlanan "Odesa" oldu. Bk. (Şerbinin, 1858, ss. 174-175; O. Yu. Zaharova, 2001, ss. 273-274).

⁴¹ 1836-1838 yıllarında Karadeniz ve Azak limanları ticaret hacmi 15.509.819 gümüş rubleyken 1839-1841 arası dönemde bu rakam 26.321.395 rubleye çıktı. Buna paralel şekilde başta Odesa olmak üzere liman şehirlerinin nüfusu da 5 yıl içinde muazzam artış gösterdi. Örneğin 1832-1837 arası dönemde Odesa'nın nüfusu 13,5 bin kişi arttı. Bk. (O. Yu. Zaharova, 2001, s. 272).

toprakları koruma vazifelerini de başarılı şekilde yerine getirdi. Bunlara İsmail ve Sivastopol'deki salgınlar ile Sivastopol'de çıkan isyan ve kıtlık tehdidi karşısında aldığı önlemler örnek oluşturmaktadır.⁴² Onun bu sorunlara yönelik eylemleri ve gösterdiği çaba İmparator ve Petersburg yüksek bürokrasi temsilcileri tarafından takdir gördü ve imparatorluğun geri kalan bölgelerindeki idarecilere örnek olarak gösterildi. Her daim devlet hizmetini önceleyen Vorontsov, bu sorunlarla mücadele ederken ölüm döşeğindeki kızının yanına gitmeye dahi fırsat bulamadı (O. Yu. Zaharova, 2001, ss. 256-257, 260).

Graf Vorontsov, Novorossiya ve Besarabya Genel Gubernatoru olarak sürdürdüğü idari ve askerî görevlerin yanı sıra yeni İmparator I. Nikolay tarafından 1812 tarihli Bükreş Antlaşması'na ek maddelerin Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmesi için Türk tarafıyla diplomatik görüşmeleri yürütmekle görevlendirildi. Temmuz-Ağustos 1826'da gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde imzalanan Akkerman Sözleşmesi ile Rusya savaşmadan zafer elde etti.⁴³ I. Nikolay, güvenini boşa çıkarmayan Vorontsov'u bu diplomatik başarısı nedeniyle elmas Aziz Aleksandr Nevskiy Nişanı ile ödüllendirdi (Şerbinin, 1858, ss. 171-173; O. Yu. Zaharova, 2001, ss. 231, 233).⁴⁴

Akkerman'daki görüşmelerde göz dolduran Vorontsov, 1828'de Osmanlı ile başlayan savaşta ilk önce ordunun erzak ihtiyacının karşılanması ile görevlendirildi. Fakat daha sonra Varna kuşatması komutanı Knez Menşikov'un yaralanması üzerine onun yerine görevlendirildi (O. Yu. Zaharova, 2001, ss. 234, 236, 240-241). Vorontsov, 16 Ağustos 1828'de Varna'ya hareket etti ve 29 Eylül'de Varna'yı ele geçirdi. Rus ordularına İstanbul yolunu açan bu önemli zaferden dolayı İmparator, Vorontsov'un karargâhına gelerek onu bizzat tebrik etti (Şerbinin, 1858, ss. 175-176, 188-189, 242). 29 Ekim 1828'de Vorontsov, üzerinde elmas işlemelerle "Varna'nın alınmasına" yazılı altın kılıç ile mükâfatlandırıldı (O. Yu. Zaharova, 2001, s. 241).

⁴² Zaharova, s. 246, 251-252. Sivastopol'deki veba salgını ve ardından başlayan isyanla oluşan olağanüstü hâl koşulları gereği Vorontsov'a sadece idari-siyasi değil, askerî alanda da geniş yetkiler verildi. Bu çerçevede imparator emriyle Sivastopol'ün tüm idaresi Vorontsov'un elinde toplandı. Sivastopol şehri ile civarındaki tüm askerî birliklerin ve donanmanın komutası Vorontsov'a verildi. Genel gubernator ayrıca sivil ve askerî idarenin çeşitli birimleriyle karşılıklı ilişkilerde karşılaştığı sorunlar hakkında doğrudan imparatora başvurma, isyana karışanların suç derecesini ve cezasını belirleme, yüksek memurlar dâhil tüm sivil memurlara emir verme yetkisiyle donatıldı. Emirlerine itaatsizlik hakkında ise doğrudan imparatoru bilgilendirme ayrıcalığı tanındı. Bk. (O. Yu. Zaharova, 2001, ss. 252, 254-257).

⁴³ N. Jorga'nın yorumuyla 7 Ekim 1826'da imzalanan Akkerman Sözleşmesi "*Rusya'nın bir damla kan bile akıtmadan, sadece güvensiz ve kendi içinde bölünmüş Avrupa'ya karşı demir gibi bir irade ve yeni durumları kurnazca kullanarak elde ettiği bir antlaşma*" olarak tarihe geçmiştir. Bk. (Aslantaş, 2013, s. 150).

⁴⁴ Vorontsov anılarında, Osmanlı temsilcilerinin Karadeniz sahilindeki bazı kaleleri üzerinde Rusya hâkimiyetinin kabul edilmesi konusunda direndiğinden ve İstanbul'a geri dönme tehdidinde bulunduğundan, fakat Vorontsov'un atların hazır edilmesi için elçilere geri dönüş vaktini sorması üzerine Rusya'nın istediği şekilde Akkerman Sözleşmesinin imzalandığından bahsetmektedir. Buna göre Osmanlı tarafı daha önceden kabul etmediği Anakliya, Suhum, Redutkale üzerindeki Rus hâkimiyetini tanıdı. Tuna boyundaki sınır netleştirildi. Rus tüccarları Osmanlı topraklarında serbest ticaret hakkı kazandı. Rusya dostu ülkelerin boğazları ticari amaçla kullanılması konusundaki aksaklıklar giderildi. Sırp ve Tuna prensliklerinin yetkileri genişletildi, buraya yönetici atama düzeni, Türk askerî sayısı, yıllık vergi oranı belirlendi, halkın iki yıl vergiden muaf tutulmasına karar verildi. Bu antlaşmayla Rusya istediği her şeyi elde etti. Bk. (O. Yu. Zaharova, 2001, s. 232).

Graf M. S. Vorontsov'un göz dolduran başarılarının yanı sıra başında bulunduğu Novorossiya Krayı'na komşu Kafkasya hakkında hazırladığı rapor da onun meziyetlerini göstermesi açısından önemliydi. Vorontsov, Temmuz 1835'te deniz üzerinden Kafkasya'nın Karadeniz kıyılarına bir seyahat gerçekleştirmiş ve bu seyahat sonrası I. Nikolay'ın emriyle Çerkes ve Abazalarla ticaret kuralları hakkında bir rapor hazırlamıştı. Bu rapor, Graf'ın kendi sorumluluğu altındaki bölgenin yanı sıra ona komşu Kafkasya hakkında da ne derece derin bilgi ve fikirlere sahip olduğunu göstermişti (Udovik, 2009, s. 216).

Vorontsov'un raporu genel anlamda Kafkasya'nın Karadeniz kıyısındaki Çerkesler ile ilgili tespitler ve bu bölgenin yönetimi hakkında önerilerden oluşmaktaydı. Raporunda Graf, direniş göstermedikleri müddetçe Rusya tebaası olan Çerkesler ile dostane ilişkiler geliştirilmesi gerektiğini belirtmekte ve bu konuda ticaretin önemine değinmekteydi. Vorontsov'a göre iki taraf arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesinde en büyük engeli ise mevcut savaş durumu teşkil etmekteydi. Diğer taraftan bu halkın savaşçı karakterinden dolayı onlara karşı askerî harekâtların kesilmesi imkânsızdı. Fakat bölgenin içlerine doğru sefer ve harekâtlardan kesinlikle vazgeçilmesi, tüm gücün donanma aracılığı ile sahil kısmında hâkimiyeti sağlamaya yönlendirilmesi gerekmekteydi. Öyle ki sahil kısmında kurulacak kontrol sayesinde yabancı devletlerin bölge ile irtibatı kesilecek, dolayısıyla da Kafkasya'daki ajanlık faaliyetlerinin önüne geçilecekti. Bütün bunların yanı sıra bölgedeki sorunlara hızlı çözümler üretilebilmesi için Kafkasya Hattı Komutanı'nın Tiflis yönetimine başvurmadan doğrudan Savaş Bakanı ile irtibata geçme yetkisine sahip olması zaruruydu. Vorontsov, Abhazya kıyısındaki askerlerin sağlık durumlarının iyileştirilmesi gerektiğini vurgulayarak bu konuda da bazı öneriler getirmişti (O. Yu. Zaharova, 2001, ss. 273-278).

Vorontsov'un sunduğu rapor temel alınarak birkaç ay sonra İmparator emri yayınlandı. Buna göre Rus tüccarların Pşada (Gelincik) ve Abhazya'nın diğer kıyı bölgeleriyle ticari ilişkilerini geliştirmek için hangi tedbirleri aldığına yönelik Maliye Bakanı'ndan açıklama talep edildi. Abhazya kıyısındaki tümenlere ikmal sağlanması emredildi. Abhazya kıyısındaki garnizonlarda askerlerin dinlenmesi, sakince gezmesi için kale etrafına korunaklı alanlar inşa edilmesi emredildi. Son olarak Kafkasya Hattı Komutanı'na iktisadi işler hakkında bizzat karar alma ve Karadeniz Kazak Birliği ile Karadeniz'in doğu kıyıları dahil Kafkasya Hattı Sağ Kanadı'nı kapsayacak şekilde yerel nitelikli askerî emirler verme yetkisi tanındı (O. Yu. Zaharova, 2001, s. 278). M. S. Vorontsov'un biyografisi üzerine çalışmalarda bulunan akademisyen Vyaçeslav Afanasyeviç Udovik'e göre özellikle bu rapor, İmparator'un Kafkasya Namestnikliği görevine Vorontsov'u atamasında önemli rol oynamıştı (Udovik, 2009, s. 217).

Vorontsov'un Kafkasya hakkında sahip olduğu derin bilginin bir diğer göstergesi A. H. Benkendorf'a gönderdiği 20 Ağustos (1 Eylül) 1837 tarihli mektuptu. Bu mektupta Vorontsov, I. Nikolay'ın Kafkasya'ya planladığı seyahatte izleyeceği güzergâh hakkında İmparator'a refakat edecek olan Benkendorf'a ayrıntılı analiz sunmaktaydı. Buna göre Vorontsov, İmparator'un Gürcistan dışında Megrelya ve İmereti'de incelemelerde bulunmasını, Ahıska ve Erivan'ı ziyaret etmesini ve Rusya tarafından Türkiye sınırını teftiş etmesini önermekteydi. Bununla birlikte hızlı tempolu bir seyahatle bölge hakkında sağlıklı tespitler yapılmasının zor olduğunu belirtmişti (O. Yu. Zaharova, 2001, s. 279).

Graf M. S. Vorontsov, devlet hizmetine girdiği 1801 yılından 1844 yılına kadarki süre zarfında askerî, idari, ekonomik ve kültürel alanlarda neler yapabileceğini göstermişti. 1844 yılına gelindiğinde yaklaşık 40 yılı aşan görev hayatında ortaya koyduğu başarı, azim, sadakat, fedakârlık, yetenek ve edindiği tecrübe onu I. Nikolay nezdinde Kafkasya Namestnikliği görevi için öne çıkan aday hâline getirdi (AKAK, X/339, t.y., s. 335). Novorossiya ve Besarabya'da birçok devlet meselesini başarıyla çözüme kavuşturan Vorontsov'dan artık aynı özveri ve başarıyı Kafkasya için göstermesi istenecekti.

D. VORONTSOV'UN KAFKASYA NAMESTNİKLİĞİ GÖREVİNE ATANMASI

I. Nikolay, Graf M. S. Vorontsov'a Kafkasya Namestnikliği görevini 17 (29) Kasım 1844'te bizzat kaleme aldığı mektupla teklif etti. İmparatorun mektubu 27 Kasım (9 Aralık) 1844'te sabah saat altıda Moskova'dan gelen kurye tarafından Alupka'ya ulaştırıldı ve Graf'a iletmesi üzere Vorontsov'un emrinde çalışan memur M. P. Şerbinin'e⁴⁵ teslim edildi (*Arhiv K. Vorontsova*, XL, 1895, s. 498; *RGADA*, 1261/1/41, t.y., ss. 26b-27a).

Mektubun başında Nikolay, Kafkasya'ya gerçekleştirdiği seyahat sonrası burada gerekli gördüğü köklü düzenlemeler için aldıracağı tedbirlerin arzu ettiği başarıyı getirmemesinden ve mevcut sorunlara Şamil tehdidinin eklenmesiyle bölgedeki durumun daha da güçleştiğinden bahsetmekteydi. İmparator'un ifadesiyle Şamil tehdidi karşısında Kafkasya kolordusu, geçici olarak beşinci piyade kolordusuyla güçlendirilmiş, fakat bu da bir işe yaramamıştı. Netice itibarıyla savaş durumuna son verilememesi ise bölgede sivil idarenin kurulma çalışmalarını başarısız kılmıştı. Ona göre bu durumdan çıkış yolu, İmparator'un sonsuz güvenine mazhar olan ve askerî cesaret ile sivil idare tecrübesini şahsında birleştiren üst düzey bir memurun imparator iradesini yerine getirmek üzere bölgeye atanmasıydı (*Arhiv K. Vorontsova*, XL, 1895, ss. 498-499).

Nikolay, mektubuna; "Sizin devlete hizmet aşkınızı bilerek bu görev için sizi seçtim. Şuna inanıyorum ki söz konusu görevin önemini ve benim size duyduğum güvenin tamamen bilincinde biri olan siz, hem Kafkasya'daki birliklerin başkomutanı, hem de o bölgede benim sınırsız yetkilere sahip namestniğim olarak beklentilerimi karşılamayı reddetmeyeceksiniz" ifadeleriyle devam ederek yukarıdaki tanıma uygun gördüğü Vorontsov'u Kafkasya idaresinin başına tayin etmek istediğini bildirdi (AKAK, Tom X, Tiflis 1885, t.y., s. I; *Arhiv K. Vorontsova*, XL, 1895, ss. 499-500; Şerbinin, 1858, ss. 212-213). I. Nikolay'ın Vorontsov'u Kafkasya'ya İmparator Namestniği unvanıyla atamak istemesi,

⁴⁵ Mihail Pavloviç Şerbinin (1807-1881), 1825 yılında annesinin kuzeni olan Novorossiya Genel Gubernatoru Graf M. S. Vorontsov'un emrinde, onun sivil kaçılarırasında memuriyete başladı ve uzun yıllar onun en yakın yardımcısı oldu. Göreve başladığı ilk andan itibaren tüm askerî harekâtlarda Vorontsov'un yanında bulundu. Öyle ki Varna kuşatmasında başlayan bu tecrübesini 1845'ten itibaren Vorontsov'un namestnik olarak atandığı Kafkasya'da da sürdürdü. Bilhassa Dargo harekâtındaki cesaretinden dolayı memuriyet derecesi Asli Devlet Müsteşarlığına (4. derece) yükseltildi. 1840'lı yıllarda aynı zamanda İmparator Güney Rusya Tarım Cemiyeti Sekreterliği ve Novorossiya Krayı İstatistik Komitesi Baş Müdürlüğü görevlerini de yürüttü. 1856'da senatör olarak atandı ve böylece Kafkasya'daki görevi son buldu. Aynı yıl memuriyet derecesi Özel Müsteşarlığa (3. derece) yükseltildi. Ardından sırasıyla Hükümet Senatosu'nun yedinci, dördüncü, birinci ve ikinci dairelerinde görev aldı. Bütün bunlarla birlikte imparator emriyle çeşitli müfettişliklerde ve denetimlerde bulundu. 1865'te yine imparator emriyle Basın İşleri Genel Müdürlüğü'nün başına atandı. Bk. ("Şerbinin, Mihail Pavloviç", 1912, ss. 145-147).

Vorontsov'un sivil yönetim üzerindeki yetkilerini yükseltme niyetinin yanı sıra ona duyduğu güvenin de bir göstergesiydi (Esadze, 1907, s. 83).

İmparator, mektubunda ayrıca Vorontsov'a duyduğu özel saygının bir kanıtı olarak kendisinden kabul cevabı gelene kadar ona verilen bu yeni görevi ilan etmeyeceğini yazmıştı. Bununla birlikte namestniklik görevinin iş yoğunluğu ve en az üç yıl sürecek⁴⁶ olması sebebiyle Vorontsov'un Kırım ve Odesa'da yaşayan ailesinden uzak kalacağını göz önünde bulundurarak bu durumun herhangi bir mağduriyete neden olmaması için Vorontsov'un Novorossiya ve Besarabya Genel Gubernatorluk unvanını koruyacağını da belirtmişti (AKAK, Tom X, Tiflis 1885, t.y., s. I; Arhiv K. Vorontsova, XL, 1895, s. 500). Bilindiği üzere Kırım ve Odesa, Novorossiya Guberniyası'nın sınırları içerisinde yer almaktaydı. Bu sayede Nikolay, Vorontsov'un görev icabı her yıl birkaç ay ailesi ile vakit geçirmesine imkân vermekteydi.

Vorontsov, ilk başta yaşı ve sağlık durumu nedeniyle bölgeye bir yararı olmayacağı kaygısıyla İmparator'un teklifini geri çevirmeye niyetlendi.⁴⁷ Fakat aynı gün içinde Şerbinin'i yanına çağırıp ona kutsal iradenin (hükümdarın) emrine itaatsizliğin akıl alacak şey olmadığını, İmparator'un emrettiği yere gitmemeye cüret etmesi hâlinde Rusluğundan şüphe duyacağını belirtti ve ilk fikrinden vazgeçtiğini söyledi. Ardından İmparator'a kendisine tevdi edilen görevi büyük bir onurla kabul ettiğine dair cevabını Şerbinin ile kaleme aldı (RGADA, 1261/1/41, t.y., ss. 26b-27a; "Vospominaniya M. P. Şerbinina", 1876, s. 214). Nikolay, teklifini kabul etmesinden ve göreve devletçi yaklaşımından dolayı duyduğu memnuniyeti 8 (20) Aralık 1844'te gönderdiği mektup ile ifade etti (Şerbinin, 1858, ss. 214-215).

27 Aralık 1844'te (8 Ocak 1845) Hükümet Senatosu'na gönderilen imparator kararnamesi doğrultusunda hâlihazırdaki Müstakil Kafkasya Kolordusu Komutanı ve Güney Kafkasya Krayı Baş Yöneticisi General Yaver Neydgardt, sağlık gerekçesiyle görevden alındı. Aynı kararnamede Neydgardt'ın yerine Kafkasya idaresinin başına Piyade General Yaver Graf M. S. Vorontsov'un Novorossiya ve Besarabya Genel Gubernatorluğu görevini koruyacak şekilde Müstakil Kafkasya Kolordusu Başkomutanı ve Kafkasya Namestniği unvanlarıyla atandığı ilan edildi (RGİA, 1268/1/671a, t.y., ss. 1a-1b).

Bu kararname aynı zamanda Kafkasya'da namestniklik idaresine geçişin de ilanı oldu. Böylece Vorontsov'un adı, Rusya'nın Kafkasya idaresinde yeni bir dönemin simgesi haline gelirken, onun bu görevi icra ettiği yıllar içerisinde askerî, idari, ekonomik ve kültürel alanlardaki tecrübeleri, merkezdeki Bakanlar Kurulu Başkanı Çernişev ile bağlantısı ve en önemlisi de İmparator'dan aldığı doğrudan destekle kuracağı sistem sonraki yıllarda Kafkasya'daki Rus idari yapısı ve politikalarının esasını teşkil etti. Nitekim gerek ilan edilen namestniklik idaresi teşkilatı ile kurumsallaşma sürecinin gerekse namestnik makamının görev, yetki, sorumlulukları ve merkezi-yerel üst-alt kurum ve kişilerle ilişkiler

⁴⁶ Şerbinin, Nikolay'ın mektubunda Vorontsov'a verilen görevin süresi hakkındaki ifadeyi yanlış yorumlayarak "3 yıla sınırlı" tutulduğunu belirtmiştir. Mektupta ise "en az 3 yıl" ifadesi yer almaktadır. Bk. (AKAK, Tom X, Tiflis 1885, t.y., s. I; Şerbinin, 1858, ss. 212-213).

⁴⁷ Vorontsov, bu kaygısından 24 Ocak 1845 tarihinde A. P. Yermolov'a yazdığı mektubunda da bahsetmişti. Bk. ("Russkiy Arhiv, 2: Pismo K. M. S. Vorontsova...", 1890, s. 162).

düzeninin mimarı bizzat hazırladığı nizamname ve kanun tasarılarıyla Vorontsov'un kendisi oldu.⁴⁸ Vorontsov'un bizzat müdahil olduğu bu süreç neticesinde ortaya çıkan yönetim sistemi ve anlayışı da onun halefleri döneminde yapılan idari düzenlemeler ve hatta 1881'de namestniklik kurumunun ilgası sonrası kurulan idari yapılar için temel niteliği taşıdı.

Vorontsov, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde İmparator I. Aleksandr'ın Yermolov'a vermeyi reddettiği geniş yetkileri⁴⁹ I. Nikolay'dan alarak o zamana kadar Kafkasya'nın sivil ve askerî idaresinin başına atanan en ayrıcalıklı devlet adamı olarak tarihe geçti. Bununla birlikte görevi üstlendiğinde Rusya İmparatorluğu içerisinde Polonya Çarlığı'nın başındaki Paskeviç'in ardından yerelde imparatorun otoritesini "namestnik" unvanıyla temsil eden ikinci kişi oldu.⁵⁰ Bununla kendisine tanınan geniş hareket ve karar alma imkânını da I. Nikolay'ın kendisinden beklentilerini boşa çıkarmayacak şekilde değerlendirerek Kafkasya idaresi için en uygun seçenek olduğu fikrini doğruladı. 1854 yılında sağlık sorunları nedeniyle emekliye ayrılan Vorontsov, vatana hizmetleri ve bilhassa da Kafkasya'da kendisine verilen görevi büyük bir başarıyla yerine getirmiş olması nedeniyle II. Aleksandr'ın taç giyme töreninin gerçekleştirildiği 26 Ağustos (7 Eylül) 1856 günü Rus askerî tarihinde sayılı kişinin ulaşabildiği general-feldmareşal unvanıyla taltif edilerek ödüllendirildi (Şerbinin, 1858, ss. 316-317). 7 (19) Kasım 1856 tarihinde de hayata gözlerini yumdu.

⁴⁸ M. S. Vorontsov, Çar Namestniği unvanıyla Kafkasya'ya atanmasının hemen ardından bölgede yeni yönetim sisteminin kurulmasına yönelik çalışmalarına başlamıştır. Görev süresi boyunca bölgede yaptığı incelemeler neticesinde bizzat kaleme aldığı nizamname ve kanun tasarılarını gerek İmparator gerekse Bakanlar Kurulu ve Kafkasya Komitesi Başkanı olan Savaş Bakanı A. İ. Çernuşev ile olan yakın münasebetlerinden istifadeyle merkezi bürokrasiye kabul ettirmiştir. Bu suretle görevden ayrılacağı 1854 yılına kadarki süre zarfında Vorontsov; namestnik yetki, görev, sorumluluk ve ilişkiler düzeninin belirlenmesi, namestniklik idaresinin merkezi ve yerel teşkilatının oluşturulması, bu teşkilatın kadrolarının belirlenip geliştirilmesi, namestniklik topraklarının idari taksimatı, namestnikliğin maliye, hazine ve devlet mülkleri idarelerinin oluşturulması, bölgedeki Kazak Birliklerinin statüsü ve Kafkasya idaresi ile ilişkilerinin belirlenmesi gibi konularda bizzat başrol üstlenerek -bazı küçük eksiklikler hariç- Kafkasya Namestnikliği'nin kurumsallaşma sürecini tamamlamıştır. Bu dönemde Vorontsov'un uygulamaya koyduğu sosyal, ekonomik ve kültürel politikalar ise bölge halklarının günlük yaşamlarına etki edecek ve I. Nikolay'ın "yerel halkların dönüşümü" konusundaki hayallerinin gerçekleşmesi adına önemli bir adım olacak temellerin atılmasını sağlamıştır.

⁴⁹ Yermolov, Kafkasya idaresine dair köklü değişikliklere gidilmesi, bunun için de baş yöneticinin özel yetkilerle donatılması ve baş yöneticilik idaresinin merkezi hükümet organlarına olan bağlılığının azaltılması, suretiyle bölge idaresinin merkezden daha özerk hale getirilmesi taleplerinde bulunmuştu. Bu haliyle Yermolov, Kafkasya idaresine dair köklü değişikliklere gidilmesi talebinde bulunan ilk amir oldu. Fakat böylesi geniş yetkiler verilecek kişinin İmparator'un güven duyacağı biri olması gerekmektedir. Buna karşın ne İmparator'un Yermolov'a güveni ne de merkeziyetçi Petersburg bürokrasisi de Kafkasya idaresine böylesi bir özerklik tanıma isteği yoktu. Bk. (Taşcı, 2019a, ss. 91-92).

⁵⁰ 27 Aralık 1844'te (8 Ocak 1845) Vorontsov'un Kafkasya Namestnikliği olarak atandığı ilan edildiğinde imparatorluk genelinde sadece Polonya Çarlığı namestniklik idaresiyle yönetilmekteydi. Bunun dışında iki başkentte (Petersburg ve Moskova) ve gayri Rus nüfusun yoğunlukta olduğu milli nitelikli kenar bölgelerde toplamda dokuz genel gubernatorluk idaresi varlık göstermekteydi: St. Petersburg Genel Gubernatorluğu (1783-1866), Moskova Genel Gubernatorluğu (1780-1916), Novorossiya Genel Gubernatorluğu (1775-1876), Estlandiya-Livonya-Kurlandiya Genel Gubernatorluğu (1801-1876), Malorossiya Genel Gubernatorluğu (1801-1856), Doğu Sibiry Genel Gubernatorluğu (1822-1887), Vitebsk-Mogilyov-Smolensk Genel Gubernatorluğu (1823-1856), Vilnius-Kavno (Kaunas)-Grodno Genel Gubernatorluğu (Kuzeybatı Krayı) (1831-1909), Kiyev-Volin-Podolya Genel Gubernatorluğu (Güneybatı Krayı) (1835-1912). Bk. (Çerkesova, 2003, ss. 575-576).

Sonuç

Rusya İmparatorluğu için Kafkasya'da hâkimiyetini sağlamlaştırmanın ve her alanda burayı imparatorluğun bir parçası haline getirmenin, bölgedeki sınırlarını genişletmekten daha meşakkatli olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kafkasya'nın kuzey kesimlerinde sınırlı bir alanı topraklarına katan Rusya, bundan sonra art arda kazandığı savaşlarla bölgedeki sınırlarını genişletmiş ve 1829'da Kafkasya'nın kuzey ve güneyini tümüyle egemenliği altına almıştır. Buna karşın XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bölgede uygulamaya koyduğu idari sistemler, XIX. yüzyılın ortalarına dek Kafkasya'nın idari olarak Rusya ile bütünleştirilmesi ve bölgedeki yerel sivil yaşamda imparatorluk monarşi ilkelerinin benimsetilmesi mümkün olmamıştır. Bu hedef çerçevesinde geliştirilen projeler ise, kendine has şartlara sahip olan Kafkasya'da idarenin ihtiyaç duyduğu yarı özerk yönetim anlayışından yoksun olması sebebiyle beklenen başarıyı bir türlü getirememiştir. İdare şeklinin yanı sıra bölge yönetiminin başına atanan kişilerin ve onların emri altındaki kadroların niteliği de bölgedeki olumsuz durumu içinden çıkılmaz bir krize sürüklemiştir. 1840'lı yıllarda bu krizin daha da derinleşmesi üzerine İmparator I. Nikolay, bir örneği Polonya'da uygulanmakta olan geniş özerkliğe sahip namestniklik idaresinin Kafkasya'da tatbik edilmesinde karar kılmıştır. Bu karar da söz konusu idarenin başına geçecek, hatta bu idarenin tesisi ve kurumlaşması sürecine bizzat iştirak edebilecek güvenilir bir aday arayışını beraberinde getirmiştir.

Kurulacak namestniklik idaresine bölge şartlarının gerektirdiği ayrıcalıkların tanınabilmesi için en önemli şart, İmparator'un yereldeki temsilcisi olarak atanacak kişinin güven duyulur, başarılı ve tecrübeli bir devlet adamı olmasıydı. Bu noktada elimizde resmi bir bilgi olmasa da dönemin ve sürecin tanıklarının aktardıkları ışığında uygun aday arayışında birkaç ismin seçenek olarak ortaya çıktığı görülmektedir. İsmi zikredilen adaylar arasında M. S. Vorontsov'un özgeçmişi dikkate alınrsa, İmparator'un yetkilerinin bir kısmını paylaşmayı göze aldığı adayda hangi özellikleri aradığını anlamak kolaylaşmaktadır.

XIX. yüzyılın başında devlet hizmetine girmiş olan Vorontsov'un ilk görev yeri Kafkasya olmuştur. Burada dönemin ileri gelen komutanlarından Tsitsianov'un emrinde yerli halklar üzerine düzenlenen seferlere ve İran'a karşı Revan Hanlığı üzerine harekâta katılmış olması, bunların dışında ayrıca iki Osmanlı-Rus Savaşı'nda görev alması, Vorontsov'un Kafkasya ve ona sınır olan dönemin iki bölgesel gücüne dair tecrübe kazanmış bir asker olduğunu göstermektedir. Askerî tecrübesi bakımından Napolyon'a karşı verilen Vatan Savaşı'nda V. Suvorov ve P. A. Rumyantsev gibi dönemin ünlü komutanlarının emrinde savaşmış olması da önemli bir referans kaynağıdır. 1815-1818 yılları arasında üstlendiği ve başarıyla yürüttüğü Fransa'daki işgal orduları bünyesinde yer alan müstakil Rus kolordusunun komutanlığı görevi onun ordu idare ve organizasyonu konusundaki tecrübesini ortaya koymaktadır. Nitekim bu görevindeki başarısının 1825'te I. Aleksandr'ın yerine tahta geçecek olan Nikolay'ın takdirine mazhar olması da oldukça önemlidir. Bunların yanı sıra Vorontsov'un Gürcistan topraklarının ilhakı sürecinde İmereti Kralıyla, Napolyon Savaşları sırasında Prusya Kralıyla ve 1812'de imzalanan Bükreş Antlaşması'na eklenecek maddelere dair Osmanlı Devleti temsilcileriyle yürüttüğü diplomatik temaslar, onun diplomasideki yeteneğini ortaya koymuştur. Bütün bunları taçlandıran ve onu Kafkasya idaresi için rakipsiz aday kılanın ise 1823'ten beri yürütmekte olduğu Novorossiya Genel

Gubernatoru ve tam yetkili Besarabya Oblastı Namestniği görevi olduğu söylenebilir. Nitekim büyük bir coğrafyaya ve oldukça kozmopolit demografik yapıya sahip olan, bu özellikleriyle de Kafkasya'nın muadili sayılabilecek bir bölgenin yönetiminde 20 yılı aşkındır sürdürdüğu görev, Vorontsov'un askerî, siyasi, idari, adli, iktisadi ve kültürel alanlarda neler yapabilecek bir yönetici olduğunu ortaya koymuştur.

İmparator'un Vorontsov'a gönderdiği görev teklifinin içeriği ise Vorontsov'un tüm bu vasıflarının I. Nikolay nezdinde arz ettiği önemi ve onun Kafkasya için rakipsiz bir aday görüldüğu yaklaşımını doğrular niteliktedir. Öyle ki söz konusu mektupta Nikolay'ın Vorontsov'un ailevi durumuyla samimi şekilde ilgilenmesi ve onun rahatı için ailesinin yaşadığı Novorossiya Guberniyası'ndaki görevini koruyacağından söz etmesi, bariz şekilde Vorontsov'u görev kabulü için ikna çabasıdır. Nikolay'ın teklif ettiği görevin Vorontsov tarafından kabul edilmesi için elinden geleni yapması, namestniklik görevi için gerçekten de elinde daha uygun başka bir adayın olmadığını ve Kafkasya sorununun çözümü için Vorontsov'a ihtiyaç duyduğunu kanıtlamaktadır. Kafkasya idaresinin başına "Çar Namestniği" olarak o güne kadar kimseye verilmeyen yetkilerle atanan Vorontsov'un adı, böylece Kafkasya Rus idaresi tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını da simgelemiştir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Akak, T. X., (t.y.). Tiflis 1885..
- Akak, T. X., (t.y.). Tiflis 1885, No: 339: *Visoçayşiy reskript kn. Vorontsovu, ot 30-go marta 1852 goda.*
- Aleksey Fedoroviç Orlov, graf i knyaz. (1914). İçinde *Voyennaya entsiklopediya: C. XVII* (ss. 160-161). *Arhiv Knyazyä Vorontsova: C. XL.* (1895).
- Arhiv Knyazyä Vorontsova: C. XXXVIII.* (1892).
- Armaoğlu, F. (2014). *19. yüzyıl siyasi tarihi, 1789-1914* (14. bs). Timaş.
- Aslan, M. (2018). Rusya'nın bir Karadeniz devleti olması sürecinde Grigoriy Aleksandroviç Potemkin (1768-1791). *Karadeniz Araştırmaları*, XV(59), 83-105.
- Aslantaş, S. (2013). Osmanlı-Rus ilişkilerinden bir kesit: 1826 Akkerman Andlaşması'nın "müzakereleri". *Uluslararası İlişkiler*, 9(36), 149-169.
- Averin, M. B. (2017). Tsarstvo Polskoe. İçinde *Bolşaya Rossiyskaya entsiklopediya* (C. 34, ss. 250-252).
- Bagration, Pyotr İvanoviç. (1950). İçinde *Bolşaya sovetkaya entsiklopediya* (C. 4, ss. 26-27).
- Benkendorf, graf, Aleksandr Hristoforoviç. (1911). İçinde *Voyennaya entsiklopediya: C. IV.*
- Benkendorf, graf, Konstantin Konstantinoviç. (1911). İçinde *Voyennaya entsiklopediya: C. IV.*
- Bliyeva, Z. M. (2003). Kavkazskoye Namestniçestvo v seredine XIX veka: Stanovleniye novoy administrativnoy strategii. *İzvestiya Vishih Uçebnih Zavedeniy. Severo-Kavkazskiy Region. Obşestvenniye Nauki*, 9, 39-49.
- Çaycıoğlu, S. O. (2021). *Rusya'nın Kafkasya siyaseti: General Paskeviç'in başkomutanlığı dönemi (1827-1831)*. TTK.
- Çerkesova, V. V. (Ed.). (2003). *İnstitut general-gubernatorstva i namestniçestva v Rossiyskoy imperii* (C. 1). Yuridiçeskiy Tsentr Press.
- Çernişev. (2017). İçinde *Bolşaya Rossiyskaya entsiklopediya* (C. 34).
- Çernuha, V. G. (2005). Poiski ravnovesiya. Rossiya i Kavkaz vo vtoroy polovine XIX-naçale XX v. İçinde *Kavkaz i Rossiyskaya imperiya: Proyekt, idei, illyuzii, realnost. Naçalo XIX-naçalo XX vv. Zvezda.*
- Çihladze, L. T. (2000). Nekotoriye aspekti upravleniya v vostoçnoy Gruzii na XIX v. *Vestnik RUDN*, 2, 197-201.
- Davidoviç, İ. (1905). Pozen, Mihail Pavloviç. İçinde *Russkiy biografiçeskiy slovar: C. XIV.*
- Degoyev, V. V. (2001). *Bolşaya igra na Kavkaze: İstoriya i sovremennost. Stati, oçerki, esse. Russkaya Panorama.*
- Dmitriy Yerofeyeviç Osten-Saken, graf. (1914). İçinde *Voyennaya entsiklopediya: C. XVII* (ss. 198-199).
- Esadze, S. S. (1907). *İstoriçeskaya zapiska ob upravlenii Kavkazom* (C. 1).

- Gerštentsveyg, Daniil (Danilo) Aleksandroviç. (1916). İçinde *Russkiy biografiçeskiy slovar: C. V* (ss. 143-144). İmperatorskoye Russkoye İstoriçeskoye Obşestvo.
- Goldberg, G. A. (1897). *Almanah sovremennih Russkih gosudarstvennih deyateley*.
- Gordin, Ya. A. (2005). Rossiya Na Kavkaze: Poiski Reşeniya. İçinde Ya. A. Gordin, V. V. Lapin, & G. G. Lisitsina (Ed.), *Kavkaz i Rossiyskaya imperiya: Proyektı, idei, illyuzii, realnost. Naçalo XIX - naçalo XX vv.* Zvezda.
- Graf. (1840). İçinde *Voyennuy entsiklopediçeskiy leksikon izdavaemuy obşestvom voyennih i literatorov* (ss. 447-448).
- Graf. (1893). İçinde F. A. Brokgauz & İ. A. Yefron (Ed.), *Entsiklopediçeskiy slovar: C. IX A* (s. 577).
- İz vospominaniy A. A. Haritonova. (1894). *Russkaya Starina, 2*, 96-130.
- Kerimov, H. (2012). *Aleksey Petroviç Yermolov'un Kafkasya başkomutanlığı (1816-1827)* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kolyubakin, B. M. (1910). Vospominaniya Grafa Konstantina Konstantinoviça Benkendorfa o Kavkazskoy letney ekspeditsii 1845 goda. *Russkaya Starina, 1*, 185-201.
- Kondraşeva, A. S. (2003). *Kavkazskoye Namestniçestvo i yego deyatelnost na Severnom Kavkaze (2-ya polovina 40-h gg.-naçalo XX vv.)* [Doktora Tezi]. Severo-Kavkazskiy Gosudarstvenniy Tehniçeskiy Universitet.
- Korf, M. A. (2003). *Zapiski. Zaharov*.
- Krujnov, Yu. N. (20017). Korf. İçinde *Bolşaya Rossiyskaya entsiklopediya* (C. 34, s. 392).
- Lazaryan, S. S. (2012). *Voyenno-politiçeskaya i administarivno-pravovaya deyatelnost Knyazya M. S. Vorontsova v Kavkazskom krae. 1845-1854 gg.*
- Lisitsina, G. G. (2005). Grajdanskoye upravleniye kraem, samoye trudnoye. İçinde Ya. A. Gordin, V. V. Lapin, & G. G. Lisitsina (Ed.), *Kavkaz i Rossiyskaya İmperiya: Proyektı, idei, illyuzii, realnost. Naçalo XIX-naçalo XX vv.* Zvezda.
- Neydgardt, Aleksandr İvanoviç. (1914). İçinde *Russkiy biografiçeskiy slovar: C. XI* (ss. 194-195).
- Oleynikov, D. (2012). *Nikolay I. Molodaya Gvardiya*.
- Osten-Saken (graf Dmitriy Yerofeyeviç). (1897). İçinde F. A. Brokgauz & İ. A. Yefron (Ed.), *Entsiklopediçeskiy slovar: C. XXII* (s. 334).
- Paskeviç İvan Fyodoroviç. (1978). İçinde *Sovetskaya voyennaya entsiklopediya* (C. 6, s. 248).
- Pisma Knyazya Mihaila Semyonoviça Vorontsova k Alekseyu Petroviçu Yermolovu. (1890). İçinde *Russkiy arhiv* (C. 2).
- Poliyevktov, M. (1904). Safonov, Stepan Vasilyeviç. İçinde *Russkiy biografiçeskiy slovar: C. XVIII* (ss. 209-210).
- Potto, V. A. (Ed.). (1901). *Utverjdeniye Russkogo vladıçestva na Kavkaze: C. XII*.

- Potyomkin, E. L. (2017). Neydgardt Aleksandr İvanoviç. İçinde *İografıçeskiy slovar: Vıssiye çını Rossiyskoy İmperii* (2. bs, s. 451).
- Prohorov, A. M. (1991). Graf. İçinde *Bolşoy entsiklopediçeskiy slovar* (s. 336). Sovetskaya entsiklopediya.
- PSZRİ, *Sobraniye 1, Tom 21, No 15835*. (1783).
- PSZRİ, *Sobraniye 2, Tom 15, Çast 1, No 13368*. (1840).
- PSZRİ, *Sobraniye 2, Tom 17, Çast 1, No 16008*. (1842).
- PSZRİ, *Sobraniye 2, Tom 17, Çast 2, No 16205*. (1842).
- RGADA, *Fond 1261, Opis 1, Delo 41*. (t.y.).
- RGİA, *Fond 1268, Opis 1, Delo 1a*. (t.y.).
- RGİA, *Fond 1268, Opis 1, Delo 671a*. (t.y.).
- RGİA, *Fond 1268, Opis 26, Delo 2*. (t.y.).
- RGİA, *Fond 1268, Opis 26, Delo 3*. (t.y.).
- RGVİA, *Fond 52, Opis 2, Delo 29*. (t.y.).
- Romanovskiy, D. (1881). General-Feldmarşal Knyaz Aleksandr İvanoviç Baryatinskiy. *Russkaya Starina*, 30(2), 297.
- Rumyantsev, Pyotr Aleksandroviç. (1955). İçinde *Bolşaya sovetskaya entsiklopediya* (C. 37, ss. 380-381).
- Savelyev, A. Ye. (2011). Jizn i deyatelnost Kavkazskogo Namestnika Svetleyşego Knyazya General-Feldmarşal M. S. Vorontsova. *Obşestvo i Pravo*, 1(33), 21-31.
- Smirnov, N. A. (1958). *Politika Rossii na Kavkaze v XVI-XIX vekah*. Sotsialno-Ekonomiçeskaya Literatura.
- Suvorov, Aleksandr Vasilyeviç. (1956). İçinde *Bolşaya sovetskaya entsiklopediya* (C. 41, ss. 189-193).
- Şerbinin, M. P. (1858). *Biografiya General-Feldmarşala Knezya Mihaila Semyonoviça Vorontsova*.
- Şerbinin, Mihail Pavloviç. (1912). İçinde *Russkiy biografiçeskiy slovar: C. XXIV* (ss. 145-147). İmperatorskoye Russkoye İstoriçeskoye Obşestvo.
- Taşcı, T. A. (2019a). Kafkasya'da Rus idari yapıları (1785-1845). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 27, 73-110. <https://doi.org/10.18220/kid.633196>
- Taşcı, T. A. (2019b). Rus devlet teşkilatında namestniklik kurumunun tarihçesi. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5(8), 191-211. <https://doi.org/10.31765/karen.668139>
- Tereşina, M. (Ed.). (2014). *Nikolay 1. Moye samoderjavnoye slujeniye. Dnevnik, pisma, dokumentı svidetelstva sovremennikov*. Eksmo.
- Tsitsianov (Knez Pavel Dmitriyeviç). (1903). İçinde F. A. Brokgauz & İ. A. Yefron (Ed.), *Entsiklopediçeskiy slovar: C. XXXVIII* (s. 275).
- Udovik, V. A. (2009). *M. S. Vorontsov. Çelovek, polkovets, gosudarstvennyy deyatel*.

- Uruşadze, A. T. (2011). Kavkazskiy Komitet i Kavkazskiy Namestnik: Formirovaniye i osobennosti vzaimootnoşeniy v 1845-1854 gg. *Vestnik Yujnogo Nauçnogo Tsentra RAN*, 7(4), 96-100.
- Velikaya, Ye. V., & Velikaya, N. N. (2015). *Mirniye formi integratsii severo-vostoçnogo Kavkaza v sostav Rossiyskoy imperii (1801-1859 gg.)*. RİO AGPU.
- Vladimir Andreyeviç Dolgorukov, knyaz. (1912). İçinde *Voyennaya entsiklopediya: C. IX* (s. 168).
- Vospominaniya M. P. Şerbinina. (1876). İçinde *Russkiy arhiv* (C. 11, ss. 285-313).
- William, A., & Muratov, P. (2016). *Bitvi za Kavkaz. İstoriya voyn na Turetsko-Kavkazskom fronte. 1828-1921* (Lamanova, Çev.). ZAO Tsentrpoligraf.
- Yermolov, Aleksey Petroviç. (1912). İçinde *Voyennaya entsiklopediya: C. X*.
- Yeroşkin, N. P. (1968). *İstoriya gosudarsvennih uçrejdeniy dorevolyutsionnoy Rossii*. Vısshaya Şkola.
- Zaharova, L. G. (Ed.). (2000). *Vospominaniya General-Feldmarşala Grafa Dmitriya Alekseyeviça Milyutina. 1843-1856*. Rossiyskiy Fond Kulturi Studiya "Trite" Nikitinı Mihalkova "Rossiyskiy Arhiv".
- Zaharova, O. Yu. (2001). *General-Feldmarşal Svetleyşiy Knyaz M. S. Vorontosva. Rıtsar Rossiyskoy imperii*. Tsentrpoligraf.
- Zapiski gr. Korfa. (1900). *Russkaya Starina*, 101.

İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI'NDA MC_YZ_K0069 ARŞİV NUMARASI İLE KAYITLI MÜNŞE'ÂT MECMÛ'ASI HAKKINDA NOTLAR*

 Atabey KILIÇ^a

 Abdülkadir DAĞLAR^b

 Mustafa AKSOY^c

Özet

Günümüzde mektuplaşmanın, teknolojinin yaygınlaşmasıyla azaldığını söylememiz mümkündür. Ancak devlet kademelerinde yazılı belgeler önemini korumaktadır. Çalışmamızda, söz konusu eserle ilgili bir ön tanıtım yapıldıktan sonra pâdişâha yazılan bir mektupta, nasıl bir usûl gözetildiği okuyucuya aktarılmaya çalışılmış, eserde bulunan târihlerin yardımıyla mektupta verilen bilgiler hakkında târihî çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada hem resmî hem husûsî mektupları içeren, inşâ' ilminin kâ'idelerini öğretmek amacıyla hazırlanmış, İBB Atatürk Kitaplığı'nda MC_YZ_K0069 arşiv numarasıyla kaydedilmiş bir münşe'ât mecmû'ası hakkında bilgiler verilecektir. Mecmû'alar, Dîvân Edebiyatı sahasının saklı hazîneleri arasındadır. Bu eserler üzerine yapılan çalışmalar, bize devir, şahsiyet ve imlâ husûsunda önemli bilgiler vermiş ve hâlâ vermektedir. Gerek edebiyat tarihi gerekse umûmî tarih hakkında kıymetli bilgileri hâiz mecmû'alar aynı zamanda din ilimleri, mûsikî vs. birçok sahayı ilgilendiren eserlerdir. Çalışmada mecmû'a, münşe'ât, mektup gibi terimlerin tanımı gibi bazı teknik bilgiler verildikten sonra, eserin çeşitli yönlerden tanıtımı ve içindekiler bölümü gelmektedir. Akabinde mecmû'ada yer alan ilk mektubun incelemesi ve sonuç kısımları yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mecmû'a, İnşâ', Münşî, Münşe'ât, Mektup.

NOTES ABOUT THE MECMUA OF MUNŞEAT REGISTERED IN IMM ATATÜRK LIBRARY WITH
ARCHIVE NUMBER MC_YZ_K0069

Abstract

---

* Bu çalışma, 25-27 Kasım 2021 tarihinde, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Enstitüsü tarafından düzenlenen "Akademide Üç Kuşak Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu"nda sunulan, yüksek lisans tezinden üretilen ve yayımlanmamış tebliğnin geliştirilmiş hâlidir.

^a Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, atabeykili@gmail.com

^b Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, abdaglar@gmail.com

^c Yük. Lis. Öğr. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, aksoymustafa269@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 20.10.2022, Makale Kabul Tarihi: 27.12.2022

Today, it is possible to say that correspondence has decreased with the spread of technology. However, written documents at state levels maintain their importance. In our study, after making a preliminary introduction about the work in question, it was tried to convey to the reader what kind of method was observed in a letter written to the sultan, and it was tried to make historical inferences about the information given in the letter with the help of the dates in the work. In this study, information will be given about a munse'at mecmua's, which includes both official and private letters, was prepared to teach the principles of the science of construction, and was recorded in the İBB Atatürk Library with the archive number MC_YZ_K0069. Mecmua's are among the hidden treasures of Divan Literature. Studies on these works have given us important information about the era, personality and spelling, and still do. The mecmua's, which have valuable information about both the history of literature and general history, are also devoted to religious sciences, music, etc. works that concern many fields. In the study, after some technical information such as the definition of terms such as mecmûa, münşeât, letter is given, the introduction of the work from various aspects and the contents section comes. Afterwards, the review and conclusion parts of the first letter in the mecmua are included.

Keywords: Mecmû'a, Construction, Constructive, Münse'ât, Letter.

Giriş

Törelî Türk Edebiyatının¹ yaklaşık 900 yıllık (1069-1928)² dönemini kapsayan Dîvân Edebiyatı üzerine yapılan çalışmaların en mühimlerinden olan metin neşri, bu edebiyatın mahsûllerini görmemiz ve anlamamızdaki büyük kılavuz olagelmıştır. *Özyıldırım*, neşir faâliyetlerinin önemini ve metin neşrinde farklı usûllerin olduğunu belirterek "Eğer edebiyat araştırmacısının elinde kalem değil de pergel olsaydı, şüphesiz bu pergelin sabit ayağı araştırmanın zeminini yani merkezini oluşturan metin(ler) üzerinde olacak, hareketli ayak ise metin etrafında yüzlerce noktadan oluşan bir daire çizecekti." demektedir.(Özyıldırım, 2017, s. 17).

Dîvân Edebiyatı sahasında yapılan neşir faaliyetleri, ilk dönemlerinde dîvânlar, mesnevîler, biyografik eserler/tezkiireler gibi eserlerden müteşekkildi. Mecmû'alar gibi yazma eserler üzerine yapılan (bilhassa şiir mecmû'aları) çalışmalar ise günümüzde hız kazanmaktadır. Mecmû'alar üzerine yapılan ilmî çalışmalar, edebiyatımız ve tarihimiz açısından bu yazmaların önemlerini gösterecektir. Köprülü'nün nazarıyla; mecmû'alar, medfûn ve meçhûl birer hazîne hükmündedir; "eski şâirlerin hususî hayatlarına, muhiti ile münasebetlerine ait birçok karanlık noktalar o sayede aydınlanabilir. Bâzan hiç umulmıyan ciltler arasında ümid edilmeyen malûmat definelerine tesâdüf olunabilir. Münşeât mecmuaları kabîlinden eserlerde de o gibi tafsîlâta tesâdüf edildiği vâki'dir."(Köprülü, 1999, s. 37).

"Mecmualar, genelde bir veya daha fazla yazar yahut şaire ait çeşitli şekil ve hacimlerdeki dinî, din dışı nesir ya da şiirlerden oluşan derleme kitaplardır; Mecmûatü'l-ehâdis, mecmûa-i fetâvâ, mecmûa-

| 2204 | ¹ "Dîvân, tekke ve âşık şiirlerini birleştiren üst kaynak noktayı "törelî şiir" terkîbiyle tanımlamak mümkündür."(Dağlar, 2018, s. 104) Törelî Türk Edebiyatının mâhiyeti için bakınız: Dağlar, Edebî Töre Çatısı Altında: Törelî Türk Edebiyatı, İslara Uluslararası İslam Araştırmaları Kongresi, 2022)

² Dağlar, "İsimlendirme Hengâmesinde Bir İsim Savunması: Dîvân Edebiyatı"(Dağlar, 2016) adlı makâlesinde bu edebiyatın ilk ürünü sayılan Kutadgu Bilig'in yazıldığı 1069 tarihini başlangıç olarak kabûl etmekte ve 1839 Tanzimat ile birlikte gelenek dâiresinin kapandığını; Tanzimattan 1928 Harf İnkılâbı'na kadar geçen dönemin de bir zeyl ve taklîd dönemi olduğunu söylemektedir.

i ed'iyeye, mecmûatü'r-resâil, mecmûa-i eş'âr, mecmûa-i tevârîh, mecmûa-i fevâid gibi."(Uzun, 2003, s. 265).

Mecmû'aların şiir mecmû'aları ve münşe'ât mecmû'aları olarak ikiye ayrılması gayr-ı ilmî bir tutumdur. Mecmû'alar hakkında çeşitli araştırmacılar tasnif çalışmaları yapmıştır.³

Kılıç, "Mecmûa Tasnifine Dâir" (Kılıç, 2012) adlı yazısında mecmû'aları 5 ana başlık altında tasnif etmiştir: 1. Cilt ve Tertip Hususiyetleri Bakımından. 2. Şekil Bakımından. 3. Dil Bakımından. 4. Muhteva Bakımından. 5. Şahısların Tertip Ettiği veya Şahıslar İçin Tertip Edilen Mecmû'alar. Bu ana başlıklar altında toplam 52 alt başlık bulunmaktadır. Kılıç, daha sonra "Mecmû'a Tasnifine Katkı: Şehir Mecmû'aları veya Tezkire Benzeri Mecmû'alar ve Bu Kalemde Olmak Üzere Kayserili Başkâtib-Zâde Râgıb Güven Bey Mecmû'aları" (Kılıç, 2018) adlı yazısında önceki tasnif çalışmasının son kısmı olan "Şahısların Tertip Ettiği veya Şahıslar İçin Tertip Edilen Mecmû'alar" başlığının altına şu başlıkları ekleyerek 52 alt başlığı 56'ya çıkarmıştır: "Şehir Mecmû'aları", "Konusunu Bir Şehirde Alan Mecmû'alar", "Tezkire Benzeri Mecmû'alar", "Şecere". Bizim inceleyeceğimiz mecmû'a bu tasnife göre Şekil Bakımından> Mensur Metinler Mecmû'aları> Münşe'ât Mecmû'aları başlığı altında bulunmaktadır.

Münşe'ât mecmû'alarında genellikle resmî (fermân, berât, hatt-ı hümayûn, arz-ı hâl, tezkire, kâ'ime, tahrîrât...) ve husûsî mektuplar (mahabbet-nâme, 'ışk- nâme, tavsiye-nâme, teşekkür-nâme, tebrik-nâme, halîlesinden zevcesine, vâlidesinden oğluna...) bulunduğunu söyleyebiliriz.

"Sözlükte "düz yazı, nesir" anlamındaki inşâ masdarından türeyen münşeât kelimesi münşî adı verilen, devlet teşkilâtı bünyesindeki divan, kalem ve ketebe gibi resmî dairelerde çalışan nişancı, tevkiî yahut küttâbların yazdığı çoğu musanna resmî yazılarla mektuplar yanında şair ve edebiyatçıların kaleme aldığı her çeşit sanatlı düz yazıya ve bu yazıların toplandığı kitaplara ad olmuştur."(Uzun, 2006, s. 18) "Osmanlı diplomasisinin tespitinde temel kaynaklardan biri de münşeatlardır."(Şahin, 2005, s. 21)

"Türk edebiyatında inşâ, Arap ve Fars edebiyatlarında bir dil bilimi terimi ve resmî yazışmaları konu edinen bir disiplin olarak kazandığı anlamı yanında bir tür kompozisyon tekniği ve güzel yazı yazma sanatı olarak da anlaşılmıştır."(Uzun, 2000, s. 338)

"Türk edebiyatında resmî nesir ile edebî nesir arasındaki ortak alanı klâsik Osmanlı mektup geleneği ile tanımlayabilmek mümkündür ki bu alan inşâ adı verilen ve kuralları genellikle yüzlerce yıllık İslâmî kitâbet geleneği içinde münşîler tarafından belirlenmiş sanatlı bir üst nesir üslûbunun zengin örnekleriyle doludur."(Dağlar, 2013, s. 279)

Mektup, "Sözlükte "yazmak" anlamındaki ketb kökünden türetilmiş olup "yazılan şey" demektir."(Bozkurt, 2004, s. 13) "Mektup, edebiyatımızda önceden beri var olagelmiş bir türdür. Kelime

³ Bu çalışmalar için bkz: "Mecmua", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yay, c/6(Kut, 1986, s. 170); "Edebiyat Tarihçisi Gözüyle Edebî Eserlerimiz", Türk Edebiyatı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, c/1 (Levend, 1998, s. 166-167); "Mecmûa Tasnifine Dâir", Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları, VII: Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı, Hazırlayan: Hatice Aynur vd., Turkuaz Yay.,(Kılıç, 2012, s. 75-96); "Şiir Mecmûaları Üzerine Bir Tasnif Denemesi", Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları, VII: Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı, Hazırlayan: Hatice Aynur vd., Turkuaz Yay.,(Gürbüz, 2012, s. 97-113).

olarak yazılmış şey, bitig, nâme, varakpâre ve bunların yanı sıra kâğıt, gam yükü, gönül dili, çile bohçası, yazılmamış ferman, şekerli hurma gibi anlamlara gelir.”(Şahin, 2005, s. 24)

Çalışmamıza konu olan mecmû'a, hem resmî hem husûsî mektupları ihtivâ etmektedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda MC_YZ_K0069 arşiv numarası ile kayıtlı olan eser, büyük bölümünde Kapudân-ı Deryâ Hasan Paşa'nın mektuplarını içerdiği için olacak ki "Mektuplar/Hasan Paşa (Kaptan-ı Derya)" adıyla kaydedilmiştir. Eser, 2 kısımdan oluşmaktadır. 1. Kısım (MC_Yz_K0069/1), Kapudân-ı Deryâ Hasan Paşa'nın ve çeşitli resmî makâmlarda bulunan görevlilerin mektuplarını hâizdir. 2. Kısımda (MC_Yz_K0069/2) ise "Hâzâ İnşâ-i Mergüb" başlığı altında ilm-i inşâ hakkında bilgiler ve husûsî mektuplar yer almaktadır.

2. İBB Atatürk Kitaplığı'nda MC_Yz_K0069 Arşiv Numarası İle Kayıtlı Münşe'ât Mecmû'ası'nın Tanıtımı

2.1. Eserin Tavsîfi

Eser, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazma MC_Yz_K0069 arşiv numarası ile kayıtlıdır ve 2 kısımdan oluşmaktadır. İlk kısmında Kapudân-ı Deryâ Hasan Paşa'nın mektupları, 2. kısımda ise Hâzâ İnşâ-i Mergüb bulunmaktadır. Bundan dolayı her iki kısım da ayrı ayrı arşivlenmiştir, ancak eser tek bir mecmû'adır. Kapudân-ı Deryâ Hasan Paşa'nın mektuplarını ihtivâ eden bölüm (İlk 65 varak), MC_Yz_K0069/1; Hâzâ İnşâ-i Mergüb kısmı ise (67b – 100a), MC_Yz_K0069/2 numarasıyla kaydedilmiştir.

2.1.1. Cilt Özellikleri: Eserin dış kapağında mavi ve turuncu renklerde yapılmış ebrû bulunmaktadır. Ebrûnun deri kapağın üzerine yapıştırıldığını ve bu deri cildin vişneçürüğü renginde olduğunu, kapak kenarlarındaki boşluklardan ve eserin sırtından anlamaktayız. Dış kapakta silik bir yazıyla Hâzâ İnşâ-i Mergüb yazılıdır.

2.1.2. Boyutlar: Kitabın boyutu; 220×160, 150×90 ölçülerindedir.

2.1.3. Varak ve Satır Sayısı: Eser, toplam 100 varak hacindedir. 149 sayfası 11 satırdan oluşup 48 sayfada bu satırlar değişkenlik göstermektedir. Hâzâ İnşâ-i Mergüb başlığına geçerken ise 3 sayfa boş bırakılmıştır. Varaklar numaralandırılmıştır.

2.1.4. Kâğıt Özellikleri: Eserin zahriyesinde ve sonundaki sayfada koyu sarı renkli; geriye kalan kısmında ise beyaza yakın samanî bir kâğıt kullanılmıştır. 1b, 39a, 48a, 67b sayfaları cetvelli; 95b, 96a, 96b, 97a, 97b, 98b, 99a sayfaları zencireklidir. Diğer sayfalarda cetvel ve köşebent yoktur.

2.1.5. Hatt: Nesih hattına yakın rik'a ile yazılmıştır. Eserdeki ser-nâmeler 47b sayfasına kadar kırmızı mürekkeple (sürh), 47b'den itibaren metinle aynı renkte siyah mürekkeple yazılmıştır.

2.1.6. Zahriye: Eserin içindeki mektuplarla aynı üslûpta yazılmış bir mektup ve imzâ karalamaları mevcuttur. 92a sayfası da imza karalamaları ile doludur. Bu imzâlarda *umbaracı Mu'afâ* yazmaktadır. Herhangi bir tarih veya kayıt yoktur.

2.1.7. Başı: (1b): “Devletlü ‘inâyetlü ‘a’îfetlü übbetlü veliyyü’n-ni‘am seniyyü’l-himem efendim sulţānum hazretleri” ve

Sonu: (100a): “devletlü ‘inâyetlü re’fetlü a’üfetlü veliyyü’n-ni‘am kerimü’ş-şiyem efendim sulţānum hazretlerinüdü”

2.1.8. Temellük Kaydı: 1a sayfasındaki “Şāhibu hāzihi’l-kitāb Ankaralı Tur ‘Alinüdü” fiyātı 10 paradur” ve 93a sayfasındaki “İşbu kitāb şāhibi ve māliki Ankaravî Tur ‘Alî efendilerdür fiyātı on paradur” ibâresi ve Hicrî 1328(Milâdî 1910/1911) tarihi, eserin sonradan sahiplenildiğini göstermektedir.

2.1.9. Tarih Kayıtları: Eserde toplam 8 yerde tarih bulunmaktadır. Bu tarihlerin hepsi de eserin ikinci bölümdedir. Bu tarihler ve sayfaları sırasıyla şöyledir:

1. Hicrî 1241/ Milâdî 1825/1826 (70a)
2. Hicrî 1240/ Milâdî 1824/1825 (70b)
3. Hicrî 1240/ Milâdî 1824/1825 (74b)
4. Hicrî 1328/ Milâdî 1910/1911 (93a)
5. Hicrî 1248/ Milâdî 1832/1833 (94a)
6. Hicrî 1242/ Milâdî 1826/1827 (95a)
7. Hicrî 1254/ Milâdî 1838/1839 (95b)
8. Hicrî 1254/ Milâdî 1838/1839 (99b)

Sıralamamıza göre 4. tarih hariç; diğer tarihler, mektuplara atılmıştır. Bu tarihlerden hareketle mecmû’anın 19. yüzyılın ilk yarısında veya daha sonra yazıldığını/ derlendiğini düşünebiliriz.

Kaptan-ı Deryâ Hasan Paşa’nın yaşadığı tarihlere baktığımızda (d.1715- ö.1790)⁴ bu tarihlerle arasındaki farkı görüyoruz. Ayrıca Kaptan-ı Deryâ olduğu tarih ise 1770’dir.⁵ Buradan şunu çıkarabiliriz ki Hasan Paşa, mecmû’adaki mektupları 1770-1790 tarihleri arasında yazmış/yazdırmıştır. Buna göre Hasan Bey’in Kaptan-ı Deryâ olduğu tarih ile yukarıdaki tarihler arasında 45-70 milâdî sene vardır. Bu bize eserin ikinci kısmının sonradan eklendiğini düşündürebilir; ancak bu, zayıf bir ihtimâldir. Bir başka ihtimâl de eserin ikinci kısmı yazılırken veya yazılmadan evvel ilk kısmının eklendiğidir.

Eserin dış kapağında “Hāzā İnşā’-i Mergüb” başlığının bulunması ikinci ihtimâli güçlendirmektedir. İlk kısımdaki mektupların kâtiplere, çeşitli makâmlara bir mektup yazarken hangi

⁴ “Kaptan-ı Deryâ Hasan Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: “Cezayirli Gazi Hasan Paşa’ya Dair”, Türkiyat Mecmuası, (Uzunçarşılı, 1942)

⁵ ‘ ‘Ruslar Çeşme muvaffakiyetinden sonra, Limni adasına asker çıkarıp, muhasara etmişlerdi; bunu duyan Hasan Paşa ufak kayıklara 700-800 kişi doldurup, kendisi de beraber olduğu halde adaya geçip, düşmanı mağlup ederek yedi topunu almış ve bundan sonra Maydos limanı tarafına gizlenen düşmanı tard ve Mondros limanına çıkanları da perişan ile, boğaz ve tarafını düşmanın tecavüzünden kurtarmış ve bu büyük hizmete karşı altun çelenk ve gazi unvanı ile taltif edilmiştir. İşte Hasan Paşa bu hizmetinden sonra, vezirlikle Cafer Paşa’nın yerine kapudan-ı deryalığa getirtilmişti (zilhicce 1183= nisan 1770)’’(Uzunçarşılı, 1942, s. 20-21).

üslûpla yazılmalı, hangi mertebelere/makâmlara hangi unvânlarla hitâb edilmeli vs. gibi bilgileri öğretmek amacıyla eklendiği âşikârdır. İnşâ' - i Mergûb eserlerinin çalışmamıza konu olan örneğinde de görüldüğü üzere kâtiplere üslûp öğretmek amacıyla oluşturuldukları anlaşılmaktadır.

"İnşâ'-i Mergûb adlı eserlerin bilhassa 18. yüzyılın sonlarından itibaren çok sayıda örneğini görmekteyiz. Bu eserlerin hemen hepsinde aynı üslûbun gözetildiğini söyleyebiliriz. Buna göre eserin tertibinde evvelâ "İlm-i İnşâda Müstâmel Olan 'Arabî ve Farsî Lugatler" başlığı altında inşâ ilminde sık kullanılan sözcüklerin genel bir sözlüğü verilmektedir. Daha sonra ise kâtiplerin vasıfları ve riâyet etmeleri gereken kurallardan bahsedilen kısa bir giriş bölümü; Arabî ayların remizleri, hesap cetvelleri, ednâdan 'alâya, 'alâdan ednâya mektuplar, âile bireylerinin mektuplaşmaları gibi bölümler yer almaktadır. Bu öğretici mâhiyetteki bilgiler ile "İnşâ'-i Mergûb" eserlerinin kâtiplere el kitabı olma gâyesi taşıdığını anlamaktayız. Ayrıca bu eserlerde gözetilen üslûbun ve tertibin birbirine çok benzer olması, hattâ bâzılarının neredeyse aynı olması ise bu eserlerin birbirinden istinsah edildiğini de düşündürmektedir."(Gültekin, 2015, s. 250)

Eserin hem zahriyesinde hem de ikinci kısmında bulunan 92a sayfasında aynı imzânın (Humbaracı Mustafa) bulunması bize mecmû'anın tek bir eser olduğunu kanıtlar niteliktedir. Buraya kadar eserdeki tarihler hakkında tartışmamızın sebebi eserin ilk kısmında tarih olmayışı ve iki künye numarasıyla arşivlenişidir.

3. Eserin Muhtevâsı

3.1. Eserdeki Mektupların Muhâtapları

Mecmû'anın muhtevâsını resmî ve özel mektuplar oluşturmaktadır. Resmî mektuplar, Kaptan-ı Deryâ, Defterdâr, Şeyhülislâm, Paşa, Kaymakam, Sadrazam, Vezirler, Müftü, Serasker, Vâli gibi çeşitli makâm sahiplerine yazılan arz-ı hâl, elkâb, kâ'ime, tezkere, unvân gibi mektuplardan oluşmaktadır. Özel mektuplar ise vâlide, peder, oğul, akrân, hanımlar... arasındaki yazışmalardan oluşmaktadır.

Eserde ilm-i inşâ' hakkında lugat, kâtiplerin sâhip olması gereken vasıflar, ebced manâları, hicrî ayların remizleri gibi bilgiler de yer almaktadır. Eserdeki diğer tüm yazışmaların, gerek resmî gerek özel olsun, bu bilgilerin nasıl uygulanması gerektiğini öğretici mâhiyette örnekler olduğu anlaşılmaktadır.

3.2. Eserin Ser-nâmeleri/İçindekiler:

Bu başlık altında eserdeki ser-nâmeler sıralanmıştır. Bu ser-nâmelerden aynı zamanda mektupların muhâtapları tafsîlatlı biçimde anlaşılacaktır.

1. Şevketlü Mehâbetlü Kudretlü Pâdişâh-ı 'Âlem-penâh Hâzretlerine 'Arz-ı Hâl Bu Minvâl Üzre Tahrîr Olunur (1b-2a)

2. Kıpudân-ı Deryâ Devletlü Ğâzî Hasan Paşa Hâzretlerinden Defterdâr Efendiye Tahrîr Olan Elkâb-ı Mektûb (2a-2b)

3. Kırım Hanlarına 'Arz-ı Hâl Bu Minvâl Üzre Yazılır (2b-3a)

4. Kıpudân-ı Deryâ Devletlü Ğâzî Hasan Paşa Hâzretlerinden Aydoslu MeĞmed Paşa Hâzretlerine Tahrîr Olunan Tavşîye Kâ'imesidür (3a-4a)

5. Çapudân-ı Deryâ Devletlü -ve Mütevekkî'dur- Hasan Paşa Hazretlerinden Şadr-ı Sâbık Devletlü Yigen Paşa Hazretlerine Yazılan Kâ'imedir (4a)
6. Devletlü Çapudân-ı Deryâ Hasan Paşa Hazretlerinden Melek Paşa Hazretlerine Yazılan Mektûb (4a-5b)
7. Devletlü Ğâzî -Hazretlerinüñdür- Hasan Paşadan İki Tuğla Başlara Kâ'imedir (5b)
8. Ğâzî Hasan Paşadan Vüzerâya Tahrîr Olunan Mektûbların Elkâblarıdır (5b-6b)
9. Devletlü Ğâzî Hasan Paşadan Yanğodos Oğlı Bölük Başısına Yazılan Kâ'imedir (6b-7a)
10. Yeñişehir Monlâsına Yazılan Kâ'imedir (7a)
11. Tavaş Kâğisine Yazılan Kâ'imedir (7a)
12. Kethudâ Begden Çapudânlara Yazılan Kâ'imedir (7a-7b)
13. Vüzerâya Yazılan Tavşiyeye Mektûbların İntihâsıdır (7b-8a)
14. Ğâzî Hasan Paşadan Şadr-ı 'Âlilere Tahrîr ü İrsâl Olunan Kâ'imeniñ Ser-nâmesidir (8a)
15. Çapudân-ı Deryâ Devletlü Ğâzî Hasan Paşadan Semâhatlü Şeyhu'l-İslâm Efendi Hazretlerine Yazılan Mektûb (8b-9a)
16. Çapudân-ı Deryâ Devletlü Ğâzî Hasan Paşadan Aydın Kâ'im-mağâmına Yazılan Kâ'imedir (9a-10a)
17. Çapudân-ı Deryâ Devletlü Ğâzî Hasan Paşadan Devletlü Cezzâr Aħmed Paşaya Yazılan Mektûbdur (10a-12b)
18. Çapudân-ı Deryâ Devletlü Ğâzî Hasan Paşadan Şâhib-i Devlete Tahrîr Olunan Mektûb-ı Elkâbdur (12b-13a)
19. Çapudân-ı Deryâ Devletlü Ğâzî Hasan Paşadan Tatar Ğanlarına Mektûb-ı Elkâbdur (13a-14a)
20. Çapudân-ı Deryâ Hasan Paşadan Celâdetlü Ğan-ı 'Âlî-şânlara Yazılan Kâ'imedir Ve's-selâm (14b)
21. Çapudân-ı Deryâ Devletlü Ğâzî Hasan Paşa Hazretlerinden Şadr-ı Rum Fazîletlü Efendiye Tahrîr Olunan Mektûbdur (14b-15b)
22. Çapudân-ı Deryâ Devletlü Ğâzî Hasan Paşadan Cezâyir Dârü'l-Mücâhidîn Müftisine Yazılan Kâ'imedir (15b-17a)
23. Çapudân-ı Deryâ Devletlü Ğâzî Hasan Paşa Efendimiz Hazretlerinden Semâhatlü Nağîbü'l- Eşrâfa Yazılan Mektûbdur Yâ Hü(17a-18a)
24. Ğvâceğân-ı Dîvân-ı Hümâyüñdan Çapucı Başılara Bu Minvâl Üzre Yazılır (18a-19a)
25. Çapudân-ı Deryâ Ğâzî Hasan Paşa Hazretlerinden Çapucı Başılara Kâ'imedir (19a-19b)
26. Ğvâceğân-ı Dîvân-ı Hümâyüñdan Çapudân-ı Deryâ Devletlü Ğâzî Hasan Paşa Mührdârından Dergâh-ı 'Âlî Çapucı Başılıarından Filibe A'yanına Yazılan Kâ'imedir Tesvîd-i 'Aţâ Efendi (19b-21b)
27. Çapudân-ı Deryâ Ğâzî Hasan Paşa Efendimiz Hazretlerinden Sa'âdetlü Silahdâr Hazret-i Şehr-yârî Ağa Hazretlerine Tebrîk Kâ'imesidir (21b-23a)
28. Çapudân-ı Deryâ Hasan Paşadan Sa'âdetlü Şeyhu'l-belede Yazılan Kâ'imedir (23a-23b)

29. Çapudân-ı Deryâ Hasan Paşadan Dârü's-sa'âde Ağasına Mektûb (23b-24a)
30. Çapudân-ı Deryâ Devletlü Hasan Paşadan Devletlü Şadr-ı A'zam Hâzretlerine Yazılan Mektûb (24a-24b)
31. Çapudân-ı Deryâ Ğâzî Hasan Paşadan Devletlü Şadr-ı A'zam Hâzretlerine Kâ'imedür (24b-25b)
32. Çapudân-ı Deryâ Ğâzî Hasan Paşadan 'İsmetlü Sulţân-ı 'Aliyyü's-şâna Yazılan Tezkeredür (25b-26a)
33. Devletlü Çapudân-ı Deryâ Hasan Paşadan Şerîfe Kâ'imedür (26a)
34. Çapudân-ı Deryâ Devletlü Ğâzî Hasan Paşa Hâzretlerinden Şerîfe Mektûbdur (26a-26b)
35. H'âceğândan Vüzerâya Yazılan Kâ'imedür (26b-30b)
36. Çapudân-ı Deryâ Ğâzî Hasan Paşa Efendimiz Hâzretlerinin Hâzinedârlarından Devletlü Şadr-ı A'zam Yûsuf Paşa Hâzretlerine Kâ'imedür (30b-31b)
37. Çapudân-ı Deryâ Ğâzî Hasan Paşadan Burusada Hâzinedâr-zâde Hüseyin Ağaya Yazılan Kâ'imedür (32a)
38. Çapudân-ı Deryâ Ğâzî Hasan Paşadan Tırhala[lı] 'Ömer Bege (32a)
39. Tersâne-yi 'Âmire Eminlerine Yazılan Kâ'imedür (32a-34a)
40. Bu Dağı Cenâb-ı Mağdûm-ı Me'âlî-yi Mersûm Hâzretleri Cânib-i Şeref-câlibine Yazılmışdur (34a-35a)
41. İşbu 'Arz-ı Hâl-i Süziş-iştimâl Dağı Püser-i Ser-efser-i Çakerî Müşârü'n-ileyh Hâzretleri Taraf-ı Bâhirü's-şerefine Yazılmışdur (35a-35b)
42. Der-kenâr Yazılmışdur (35b-36a)
43. Bu Dağı Mağdûm-ı Şeref-mersûm Cânib-i Meyâmin-lüzûmlarına Tahrîr Olunan Niyâz-nâmedür (36a-37a)
44. Hâmiş Hülûş-nâme Nüvişte Em (37a-38b)
45. Elsine-yi Nâsda Kemâl-i Ma'ârif ve Eşnâf-ı Fünûn İle Ma'rûf u Mevşûf Olan Kânî Efendi Ahlâk u Küttâbda İken Taraf-ı Mîr-i Muhteşemden İbrâ'il Müftîsi Efendiye Tahrîr Eylediği Nikât-ı Üslûb-ı 'Ârifânelidür (38b-40a)
46. Bir Hoşça Şüretdür (40a-41b)
47. Râğıb Paşa Merhûmuñdur (41a-44b)
48. Donanma-yı Hümâyûn Kalyonları İhrâc Olunduğda Yazılan Takrîrdür (44b)
49. Donanma-yı Hümâyûn Kalyonları Tersâne-yi 'Âmireden Alarğa Olunmalarıyiçün Yazılan Takrîrdür | 2210 | (44b-46a)
50. Şüret-i Evvel (46a-46b)
51. Mısr Vâlîsine Bu Münâsibdür (46b-47a)
52. Tarz-ı Âhar (47a)

53. Ser-‘Asker Olan Vüzerāya Böylece Elyakdur (47a-47b)
54. Bu Dağı Ta‘zımlüce D[ı]ger Tarz-ı Müsvedde (47b)
55. Bu Dağı Kezālik Tevķırlüce Dıger ‘Unvāndur (47b)
56. Vüzerāya Tahrıri Elyakdur (48a)
57. Vüzerādan Devlet Kethudāsı Olana (48b)
58. Şüret-i Āhar (48b-49a)
59. Nişāncı Efendiye Tahrıri Ehaķķdur (49a-49b)
60. Dıger (49b)
61. Tezkere-yi Evvel ü Şānı Efendilere (49b)
62. Tarz-ı Āhar (49b)
63. Kethudā Kātibi Efendiye (49b-50a)
64. Darbhāne-yi ‘Āmire Nāzırı Ağaya Elyakdur (50a-50b)
65. Hemvāre (50b)
66. Dārü’s-sa‘ādeti’ş-şerıfe Ağası ‘Unvānı Böylece Ensebdür (50b)
67. ‘Arz-ı Hāl Silaħdār-ı Cenāb-ı Şehr-yārı Ağaya (50b-51a)
68. Rikābdār-ı Şehr-yārıye (51a)
69. Başka ‘Unvāndur (51a)
70. Ser-çuķadār-ı Şehr-yārı Ağaya (51a-51b)
71. Dıger (51b)
72. ‘Ulemā-yı A‘lāmdan Olanlara (51b)
73. Aķrāndan Aķrāna (51b-52a)
74. Dıger (52a)
75. Meşāyıħdan Birine (52a)
76. Şadr-ı A‘zam Erenlerine (52a-52b)
77. Şeyhu’l-islām Efendiye (52b-53a)
78. Kāđı-‘Askerler Çelebisine Vüzerādan (53a-53b)
79. Mışr Vālīsine (53b)
80. Esb İrsālinde ve Gerek Esb Vürüdında Tahrıri Olunur (54a-55a)
81. Serdār-ı Ekrem-i Celādet-şiyem Hāzerātına (54a-54b)
82. Hāzretlerinüñ Hāk-pāy-i Celilü’l-i‘tibārlarına (55a)

83. Yeñiçeri Ağasına Tebrîk Žımnında Yazılan Mektübdur (55a-55b)
  84. H̄vānende Maķūlesinüñdür (55b)
  85. Sikke ve Kefçe Nāzırlarına (55b)
  86. Berāy-ı Tebrîk-i ‘İydiyye (56a)
  87. Medīne-yi Münevvere Ferāšet Vekiline (56a)
  88. Ehibbādan Ehibbāyadur (56a)
  89. Sulṭānlara (56b)
  90. Āḫar Tavṣiye (56b)
  91. Dīger Tebrîkdür (57a)
  92. Şadr-ı A‘zamdan Konyada Seccāde-nişin Çelebi Efendiye Tahrîr Olunan (57a-57b)
  93. Bu Daḫı Taraf-ı Müşārü’n-ileyhden Kādiriyye Şeyhine Tahrîr Olunur (57b-58b)
  94. Koca Muştafâ Paşa Şeyhine (58b-59a)
  95. Tarikat Meşāyihlarına (59a-60a)
  96. Konyada Seccāde-nişin Çelebi Efendiye (60a-62a)
  97. Bu Daḫı Meşāyih-ı ‘İzāma (62a-63b)
  98. Ser-nāme (63b-64a)
  99. H̄azretlerinüñ Nādī-yi Sa‘ādet-mevfurlarına (64a)
  100. Devletlü ‘İnāyetlü ‘Aṭūfetlü Re’fetlü Veliyyü’n-ni‘am Efendim Sulṭānum H̄azretleri (64a-64b)
  101. Şevketlü Mehābetlü Kudretlü Pādişāh-ı ‘Ālem-penāh H̄azretlerine ‘Arz-ı Hāl Bu Minvāl Üzre Tahrîr ü Terķim Olunur (64b-65a)
  102. Şadr-ı A‘zam H̄azerātına Bu Daḫı Ba‘zı Ta‘zımlüce ‘Unvāndur (65b)
- Hāzā İnşā’-i Mergüb*** (67b-100a)
1. Ednādan A‘lāya Mektübdur (68b-69b)
  2. A‘lādan Ednāya Mektübdur (68b-69b)
  3. Aḫrāndan Aḫrāna ve ‘Aziz Yārāna Mektübdur (70b-72a)
  4. Benim Karındaş-ı ‘Azizim Aḫmed Efendi H̄azretleri (72a-73b)
  5. Merḫūm Meḫammed Eşref Defterdār-ı Esbak H̄ānesi Tarafına Mektübdur (73b-75b)
  6. Vālidesinden Oğlına Mektüb (75b-76b)
  7. Hālilesinden Zevcine Mektüb (76b-77a)
  8. Bu Def‘a Taraf-ı ‘Ālilerine İsmā‘il Ketḫudā Yediyle İrsāl Buyurulan Tahrîrāt (77a-78a)

9. Rikâb-ı Hümâyûna 'Arz-ı Hâl (78a-78b)
10. Şadr-ı A'zam ve Sâ'ir-i Vüzerâya 'Arz-ı Hâl (78b-79a)
11. Şeyhu'l-islâm Efendilere 'Arz-ı Hâl (79a-79b)
12. İltizâm Temessüki (79b-80b)
13. Tapu Temessüki (80b-81b)
14. Deyn Temessüki (81b-82a)
15. Edâ Temessüki (82a)
16. Bir Hanimdan Bir Hanıma Tezkeredür (82a-82b)
17. Maḥabbet-nâme (82a-85a)
18. Ebced Ma'naları Budur ki Taḥrîr ü Beyân Olunur (85b)
19. Ser-nâme ki Yuḡarıda Zıkr Olındı (86a)
20. 'İlm-i İnşâ'da Müsta'mel Olan 'Arabî Luḡatlerdür (87a-91b)
21. Ednâdan A'lâya (92b)
22. Patrike Yazılan Elkâb-ı Tezkeredür (92b)
23. Ednâdan A'lâya (92b)
24. Ferâşet-i Şerîf Şüretidür (94b-95a)
25. Pâdişâh[a] 'Arz-ı Hâl Şüretidür (95a-95b)
26. Paşaya 'Arz-ı Hâl Bu Minvâl Üzre Taḥrîr Olunur (95b-96b)
27. Ednâdan A'lâya 'Arz-ı Hâl Bu Minvâl Üzre Taḥrîr Olunur (96b-97a)
28. Ednâdan A'lâya 'Arz-ı Hâl Bu Minvâl Üzre Taḥrîr Olunur Efendim (97a-97b)
29. Ednâdan A'lâya 'Arz-ı Hâl Bu Minvâl Üzre Taḥrîr Olunur (97b-98a)
30. A'lâdan Ednâya Mektûb Şüretidür Benim Efendim (98b)
31. Evḡâf-ı Hümâyûn Nâzırı Devletlü Ḥas[î]b Paşa Ḥazretlerine 'Arz-ı Hâl Bu Minvâl Üzre Taḥrîr Olunur (99a)
32. Fazîletlü Semâhatlü Mürüvvetlü Efendim Sulṡânım Ḥazretleri (99b)
33. Ḥulûş-nâme (100a)

Der-kenâr Ser-nâmeler

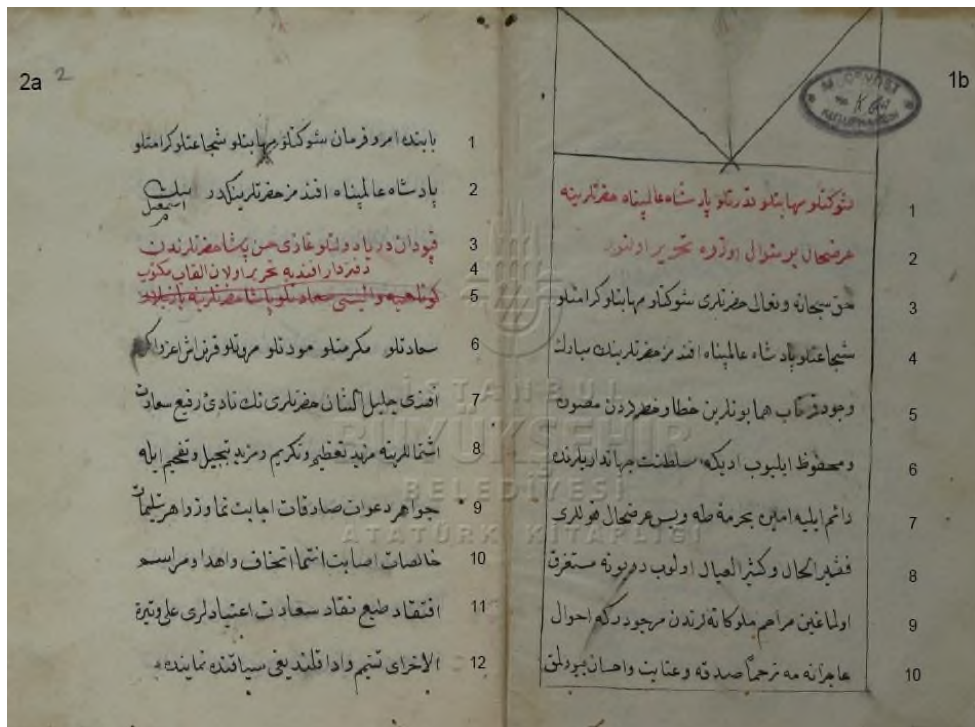
1. Ferâşet-i Şerîf Vekîline Mektûbdur (68b-70a)
2. Benim Sulṡânım Efendim Ḥazretleri (70a-71a)
3. Üzeri Böyle Taḥrîr Olunur (71a-71b)

4. Mekke-yi Münevvere Vekiline ve Zemzem-i Şerif Saqqalarına Mektübdür (71b-74a)
5. Hālā Mekke-yi Mükerrre Şerifine (74a-74b)
6. Arpalık veyāhud Manşib Şāhibinden Nā'ibe Mürāsele (74b-75b)
7. Oğlından Pederine Mektübdür (76a-79b)
8. İfāde-yi Hāl Zımnında Tezkeredür (79b-81a)
9. İtq-nāme Bu Siyākda Tahrīr Şüd (81a-83a)
10. Dükkān Kirāsını Peşinen Kıymetini Müş'ir Tahvīldür (83a-84a)
11. A'yan Vilāyetinden Mürūr Tezkeresidür (84b-85a)
12. İzn-nāme Kāđilerden Tahrīr ü Terķim Olundı (85a)

Sıralamamıza göre 26. ve 45. Ser-nâmeler sayfa sonuna gelip, diğer sayfa başında devam etmiştir. Sona gelen kısımlarında harfler noktasız, başa gelen kısımlarda noktalı olarak yazılmıştır. Bu durum kâtibin dalgınlığından veya sonradan noktaların konulmasının unutulmasından kaynaklanabilir. Ayrıca 28. 29. ve 31. Ser-nâmelerin sayfa kenarlarındaki zencireklere atılması da dikkat çekicidir.

4. Mecmû'a'da Bulunan İlk Mektubun İncelenmesi: Bu başlık altında mecmû'ada bulunan ilk mektup yapı ve muhtevâ bakımından incelenmiştir.

4.1. Mektubun Orijinal Metni:

(1b-2a)

4.2. Mektubun Transkripsiyonlu Metni:

[1b]

(1) **Şevketlü Mehâbetlü Kudretlü Pâdişâh-ı 'Âlem-penâh Hazretlerine (2) 'Arz-ı Hâl Bu Minvâl Üzre Tahrîr Olunur**

(3) Hağ sübhânehu ve te'âlâ hazretleri şevketlü mehâbetlü kerâmetlü (4) şecâ'atlü pâdişâh-ı 'âlem-penâh efendimiz hazretlerinin mübârek (5) vücûd-ı kamer-tâb-ı hümâyûnların hağâ vü hağarlardan maşûn (6) u mağfûz eyleyüp erîke-yi saltanat-ı cihân-dârîlerinde (7) dâ'im eyleye âmîn bi-hürmeti Tâ-hâ ve Yâ-sîn 'arz-ı hâl-i kulları (8) fakîrû'l-hâl ve keşîrû'l-'ıyâl olup düyûna müstağrak (9) olmağın merâhim-i mülükânelerinden mercûdur ki ahvâl-i (10) 'acizâneme terağhûmen şadağa vü 'inâyet ü ihsân buyurulmak [2a] (1) bâbında emr ü fermân şevketlü mehâbetlü şecâ'atlü kerâmetlü (2) pâdişâh-ı 'âlem-penâh efendimiz hazretlerininüdür. M. İsmâ'îl Bende.

4.3. Mektubun Bölümleri

Mektup, 12 satır ve 79 kelimededen oluşmaktadır. Bu kelimelerden 57'si Arapça, 12'si Farsça, 8'i Türkçe, 2'si de Rumca'dır. Bu kelimelerin çoğu unvân ve sıfatlardan oluşmaktadır.

Satır araları seyrek, harfler ve kelimeler birbirine sıkı bir şekilde yazılmıştır. Bu üslûp kâtipliğın gerekliliklerinden olarak eserin içinde de belirtilmektedir: " [68a] (1) evvelâ kâtib olanlara gerekdür ki her kişînüñ (2) merâtîbin bilüp mertebesine lâyıq du'â ve şenâ tahrîr (3) eyleye vü harfleriñ şığ ve satırlarıñ seyrek yaza..."⁶

4.3.1. Ser-nâme/Elkâb

"Şevketlü Mehâbetlü Kudretlü Pâdişâh-ı 'Âlem-penâh Hazretlerine 'Arz-ı Hâl Bu Minvâl Üzre Tahrîr Olunur"

Mektubun ser-nâmesi kırmızı mürekkeple (sürh) yazılmıştır. Ser-nâmede toplam 14 kelime bulunmaktadır ve mektubun bir arz-ı hâl olduğı ve muhâtabın/makâmın pâdişâh olduğı anlaşılmalıdır. Burada sıfatların yoğunluğu dikkat çekmektedir. Gönderilen makâma yani pâdişâha lâyıq ve münâsib sıfatların sıralanması bu kısmın elkâb kısmı olduğunu da göstermektedir. "Elkâb daha çok unvan ve büyüklük bildiren sözler olarak bilinir." (Şahin, 2005, s. 42)

Yukarıda eserden yaptığımız alıntıda kâtiplerin vasıflarından olarak herkesin mertebesine uygun duâ ve şenâ yazmaları gerekliliğı elkâb bölümü için kastedilmiş olmalıdır. Bu bölümde sıfatlar peş peşe sıralanarak tensîkü's-sıfat yapılmaktadır. Sıralanan unvânlara baktığımızda özellikle "şevketlü" unvânının pâdişâha has bir sıfat olduğunu görüyoruz: "...Zât-ı hazret-i pâdişâhiye mağşûş 'unvân-ı celîldir..." (Şemseddîn Sâmî, 2006, s. 789)

"Görünüşü ihtirâz u hürmet ve ta'zîm hissini veren, heybetli, mehîb, şanlı." (Şemseddîn Sâmî, 2006, s. 1435) anlamındaki "mehâbetli" sıfatı ise pâdişâhlara münâsib olup eserde diğeri devlet adamlarına yazılan mektupların ser-nâmelerinde kullanılmamıştır.

⁶ Adı geçen mecmû'anın 67b-68b sayfaları arasında "Hâÿü İnşâ-i Mer'ûb" başlığı altında kâtiplerin sahip olması gereken bâzı vasıflar sıralanmıştır.

æudretlü; ‘İnşâ’ lisânında selâfîn-i ‘izâm hâzerâtına verilen ‘unvânlar cümlesindedir.’ (Şemseddîn Sâmî, 2006, s. 1057) Açıklamasına göre bu sıfatın da pâdişâhlara has bir unvân olduğunu anlıyoruz. Şevketlü, mehâbetli, kudretlü unvânları ser-nâmelerde sadece pâdişâh için kullanılmıştır. Bu mertebeye münâsib kullanılan unvânlardan mektubu kaleme alan kâtip, münşî veya muharririn ilm-i inşâ’nın kâ’idelerini bildiğini söylememiz mümkündür.

‘Âlem-penâh sıfatı ise pâdişâhın büyüklüğünü ve merhametini gösteren bir unvândır. Âlemin ona sığındığı azametli pâdişâh anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu sıfatla, mektubu yazan kişinin merâmdaki isteğine bir hazırlık yaptığı düşünülebilir.

Metindeki diğer mektup ser-nâmelerinde çeşitli makâmlara karşı kullanılan bazı unvânlar ve bunların sıraları ise şöyledir: (Bakınız: İçindekiler)

Şeyhülislâmlara: Semâhatlü (15)

Paşalara: Devletlü (5, 17)

Sadrazamlara: Fazîletlü (21); Devletlü (30,31,36)

Nakîbüleşrâfa: Semâhatlü (23)

Silâhdâra: *Sauâdetlü* (27); Cenâb-ı Şehr-yârî (65)

Şeyhülbelede: Sa’âdetlü (28)

4.3.2. Duâ/Niyâz

“*Hâk sübhânehu ve te’âlâ hazretleri şevketlü kerâmetlü şecâ’atlü pâdişâh-ı ‘âlem-penâh efendimiz hazretlerinüñ mübârek vücûd-ı kamer-tâb-ı hümâyûnların haşâ vü haşarlardan maşûn u mahfûz eyleyüp erike-yi salţanat-ı cihân-dârîlerinde dâ’im eyleye âmîn bi-hurmeti Tâ-hâ ve Yâ-sîn*”

Mektupta isteğe geçmeden önce âdet olduğu üzere gönderileceği kişiye duâlarda ve hoş niyâzlarda bulunulur. Bunun aynı zamanda alt makâmdan üst makâma (ednâdan a’lâyâ) gönderilen mektuplarda saygı ve hürmet rûknü olduğunu söylememiz mümkündür. Buradaki duâda pâdişâhın sıfatları tekrar sıralanmış ve onun yanlışlıklar, kötülükler, tehlikelerden korunması ve cihânı kaplayan saltanat tahtında dâim olması için Allâh’a niyâzda bulunulmuştur.

Duânın “*âmîn*” kelimesi ile bittiği görülmektedir.⁷ Bilindiği gibi Tâ-hâ ve Yâ-sîn hem sûre isimleri hem de Hz. Peygamberin isimlerindedir; yani Hz. Peygamberin tavassutuyla duânın kabûlü arzulanmaktadır.

İslâm geleneği gereği ve Dîvân Edebiyatı töresince “Sen duyurmazsan ben duyamam. Sen göstermezsen ben göremem. Sen bildirmezsen ben bilemem. Sen söyletmezsen ben söyleyemem. Sen istemezsen ben isteyemem...” (Atik, 2016, s. 102) düstûru ve şî’ârı vardır. Bundan mütevellid şâirlerimiz ve münşîlerimiz bir eser kaleme alırken, bir yazıya başlarken ilk iş olarak Allâh’ı ta’zîm etmek ve ona

⁷ “Münşeatlarda şahsa yöneltilen duaların âmîn lafzı ile bittikleri görülmektedir.” (Şahin, 2005, s. 48)

şükürlerde bulunmak maksadıyla tahmîd bölümünü yazmaya veyâ tahmîd yerine geçecek remizler kullanmaya gayret etmişlerdir.

Mektupta tahmîd bölümü bulunmamaktadır, ancak tahmîd yerine geçebilecek duâ bölümünün muhâtap fâilini işâret eden “*Hakk sübhânehu ve te‘âlâ hâzretleri*” ibâresi alınabilir.

4.3.3. Merâm/ Mektubun Yazılış Sebebi ve Hâtıme

Duâdan sonra mektubu yazan asıl isteğini söyleyip mektubu bitiriyor. Bu kısımda isteğe geçişte ‘*arz-ı hâl-i kulları* [şudur ki:] ifâdesi yer alarak mektubun yazılış sebebi açıklanıyor:

faķîrû’l-hâl ve keşîrû’l-‘iyâl olup dÿyûna müstağrak olmağın merâhim-i mülükânelerinden mercûdur ki ahvâl-i ‘acizâneme teraħħumen şadaķa vü ‘inâyet ü ihsân buyurulmaķ bâbında emr ü fermân şevketlü mehâbetlü secâ‘atlü kerâmetlü pâdişâh-ı ‘âlem-penâh efendimiz hâzretlerinü’dür. M. İsmâ‘îl Bende

Burada mektubun istek kısmının en kısa bölümlerinden olduğunu görüyoruz. Çünkü üst makâma yazılan mektupların gereksiz sözlerden ‘ârî olması elzemdır. Maksad neyse tıpkı burada olduğu gibi kısa ve öz bir şekilde söylenir.

Buradaki merâmın maddî bir beklenti olduğu görülmektedir. Maddî ihtiyâcın sebepleri ise şunlardır:

1. *Faķîrû’l-hâl olmak*

2. *Keşîrû’l- ‘iyâl olmak*

3. *Dÿyûna müstağrak olmak*

Bunları **engelleyci güçler**; talebin yerine getirilmesini ise **destekleyici güç/ler** olarak düşünebiliriz.

Fakîr bir vaziyette ve hânesindeki nüfusun kalabalık olması sebebiyle pâdişâhın yüce merhametine sığınp, onun kendisine acıyarak, sadaka ve ‘inâyet ü ihsân nâmı altında maddî bir yardım etmesi isteğinde bulunuluyor. Bu, bir kereliğe mahsûs bir yardımdan ziyâde büyük ihtimâlle maaşının artması isteğidir.

Burada anahtar kelime olarak “*dÿyûna müstağrak olmağın*” kısmını alabiliriz. Bu, isteğın öz ve etkili bir şekilde açıklandığını gösteren bir nişândır âdetâ. Çünkü yazan kişinin pâdişâh gibi en üst makâmda olan birinden isteğı var ve bunu en etkili bir şekilde söylemesi gerek. Böylece maddî ihtiyâcın en büyük sebebi ve mektubun can alıcı ifâdesi olan anahtar kelimemizden şu anlamları çıkarabiliriz: “Eğer bana ihsânda bulunmazsanız borç batağından çıkamayacağım; sizden maddî beklentide olmamın sebebi daha fazla borçlara batmamaktır”.

4.3.4. Mektubu Kimin Yazmış Olabileceği ve Kaptan-ı Deryâ Hasan Paşa'nın Yazmış Olamayacağı Meselesi

Mecmû'anın ilk kısımlarında Kaptan-ı Deryâ Hasan Paşa'nın mektuplarının yoğunluğu bize ilk mektubun da onun tarafından yazıldığı/yazdırıldığı düşüncesini verebilir. Ancak aşağıdaki bilgiler bunun çok zayıf, neredeyse imkânsız bir ihtimâl olduğunu gösteriyor:

"Hasan Paşa öldükten sonra, üzerindeki mirî mukataalardan gerek başlı başına ve gerek müşterek olan malikânelerin miktarı ve gelirleri pek mühim bir yekûn tutmakta olduğu görülmüştür. Terkettiği atlarının adedi kırk sekiz olup, hepsi muhtelif renkte cins atlardı; içlerinde 555, 400, 300 kuruşa satılan kıymetlileri vardı. Yalnız atların satılmasından hasıl olan para 13508 kuruş etmiştir ki, zamanına göre, mühim bir paradır."(Uzunçarşılı, 1942, s. 37)

Kaptan-ı Deryâ Hasan Paşa'nın bu kadar serveti görev süresince biriktirdiği, daha önceleri maddî ihtiyâcı olduğu düşünülebilir ancak Uzunçarşılı'nın verdiği bir diğer bilgiye göre görevinin başındayken de oldukça servete sâhip idi: "1204 senesinde Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya sadaret tevcihi fermanı ile kürk ve kılıcı teslim memur olan küçük Hüseyin Ağa'ya Hasan Paşa⁸, ikramen, senevî 40 kese akçe getiren bir malikâne ile bir mücevherli hançer ve 1000 altın verilmiştir (Yazma mecmua,71). Bu kayıt Hasan Paşa'nın serveti hakkında ufak bir misaldir."(Uzunçarşılı, 1942, s. 37) Mektubun, evkâf memûru gibi ednâ dereceyi hâiz herhangi bir devlet kademesindeki görevli tarafından yazıldığı düşünülebilir.

4.3.5. Maddî Beklentinin Sebepleri

Mektubu yazanın 3 sebebi olmasının yanı sıra şunları da göz önünde bulundurabiliriz:

1. Mecmû'anın 19. yüzyılda yazıldığı, derlendiği âşikârdır. Bu, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine yaklaştığı, dış borçlarının olduğu bir zaman dilimidir. Devlet kademesindeki görevlilerin maaşlarında düşüş olduğu ve bundan dolayı mektubu yazan şahıs gibi hânesi kalabalık olanların geçimini zor sağladığı muhtemeldir.

2. Pâdişâhın temsilcisi hüviyetinde olan bir devlet görevlisinin geçim sıkıntısı yaşamasının halk tarafından hoş karşılanmayacağı ve devletin itibârının zedeleneceğinden dolayı böyle bir talepte bulunulmuş olabilir.

3. Yaşam kalitesinin artması; dolayısıyla vazîfesini daha iyi bir şekilde yerine getirme iştihâkiyle böyle bir beklenti içinde olabilir.

Tüm bunlardan şunu çıkarabiliriz: Talebin yerine getirilmesi sonucunda aslında pâdişâhın kendisine -devletin ve makâmının itibârını zedeleyecek bir durumu ortadan kaldırmasıyla- yardım edeceği hissi verilmeye çalışılmış, istek reddedilemeyecek bir şekilde kuvvetlendirilmek istenmiştir.

⁸ Hasan Paşa[ya] olmalı.

Mektuptaki hâtime bölümü istekle birleştirildiği için ayrı bir başlık altında incelemeyeceğiz. Hâtime olarak alabileceğimiz cümle şudur: **“emr ü fermân şevketlü mehâbetlü şecâ'atlü kerâmetlü pâdişâh-ı âlem-penâh efendimiz hazretleriniñdür”**

Mektup biterken de pâdişâhın sıfatlarının sıralandığını görüyoruz. Ser-nâme, duâ ve hâtimedeki tekrarlanan sıfatlarla bir ritim oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilir. “Ritme dair farklı kabullerin olduğu edebî dünyada kimileri ritmin esasını belli aralıklarla tekrara bağlamışken kimileri de bunun zıddı bir görüşle düzenli aralıklarla tekrarlanan hareketlerin dışındakileri de ritim olarak kabul etmiştir.”(Şahin, 2005, s. 30)

Sıfatların sıralanışındaki yer değişimleri de dikkat çekmektedir:

Ser-nâme/Elkâb bölümünde: *Şevketlü Mehâbetlü Kudretlü*

Duâ/Niyâz bölümünde: *Şevketlü Mehâbetlü Kerâmetlü Şecâ'atlü*

Hâtimedeki: *Şevketlü Mehâbetlü Şecâ'atlü Kerâmetlü*

Talep bölümündeki ritmin diğer bölümlere göre daha zayıf olması ise normaldir. “Talep, mektubun gönderiliş amacı olduğundan ahenkten çok anlama önem verilir, belki bu sebeple mektubun diğer bölümleri hemen hemen aynı üslûp özelliğini gösterebilir de talep bölümü mektuptan mektuba farklılık arz eder.”(Şahin, 2005, s. 31)

Ancak buna rağmen talep bölümünün başlangıcında *faķîrû'l-hâl ve keşîrû'l-ıyâl terkîbleri* arasında ritim unsuru olarak sec'- i mutarraf bulunmaktadır.

Mektubun sonunda imzâ bulunmaktadır ve yazının bitimine, sol tarafa atılmıştır. “Unvanlar denk ise imza mektubun bitiminde sağ taraf, alt rütbeden birisi gönderirse sol tarafa yazılmalıdır”(Haksever, 1995, s. 10) Bende kelimesi de alt makâmdan üst makâma yazıldığını belirten bir nişândır ve saygı ve hürmet bildirisiidir.

5. Sonuç

Çalışmamızla, yüksek lisans tezimize konu olan İBB Atatürk Kitaplığı'nda MC_Yz_K0069 arşiv numarası ile kayıtlı münşe'at mecmû'asının genel bir tanıtımı yapılmıştır. 19. yüzyılda derlenmiş olan eserin künye bilgilerinden bahsedilmiş, muhtevâsının dökümanı eksiksiz verilmeye gayret edilmiş, içinde bulunan ser-nâmeler ilmî transkripsiyon harfleriyle aktarılmış ve mecmû'anun geniş çaplı olarak tanıtılması hedeflenmiştir. Çalışma, eserde yer alan ilk mektubun yapı ve bilhassa muhtevâsının incelenmesiyle son bulmuştur.

Bu çalışmadan şu sonuçlar çıkarılabilir:

1. Münşe'at mecmû'aları resmî mektuplaşma, özel mektuplaşma veya her iki türü de kapsayan metinlerden oluşabilir.

2. İnşâ mecmû'alarının, bilhassa “İnşâ-i Mergûb”ların kâtiplere veya talebelere ilm-i inşâ'nın esaslarını öğretmek amacıyla derlenen mecmû'alar olduğu anlaşılacaktır.

3. İncelenmiş olan mektuptan hareketle pâdişâha yazılan bir arz-ı hâl örneğinin özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunulabilir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

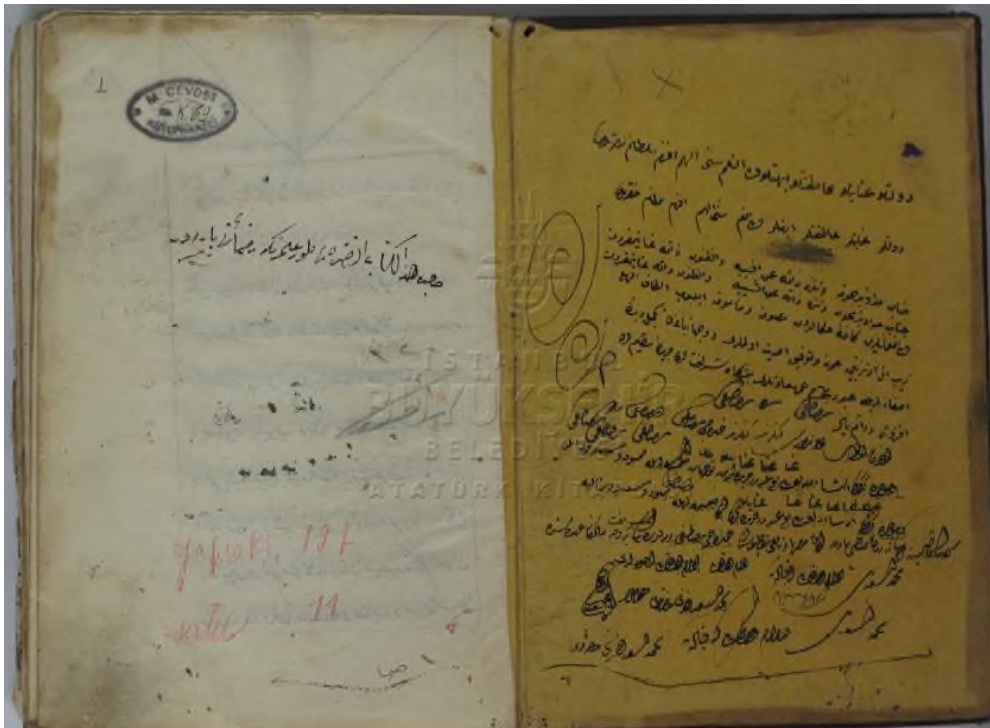
Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

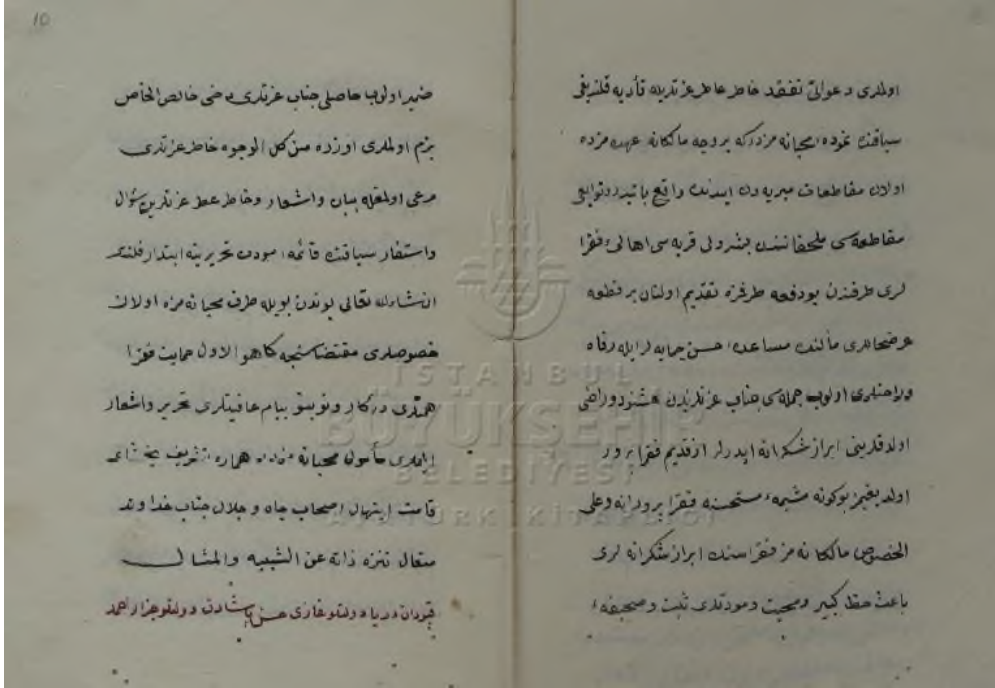
Ekler

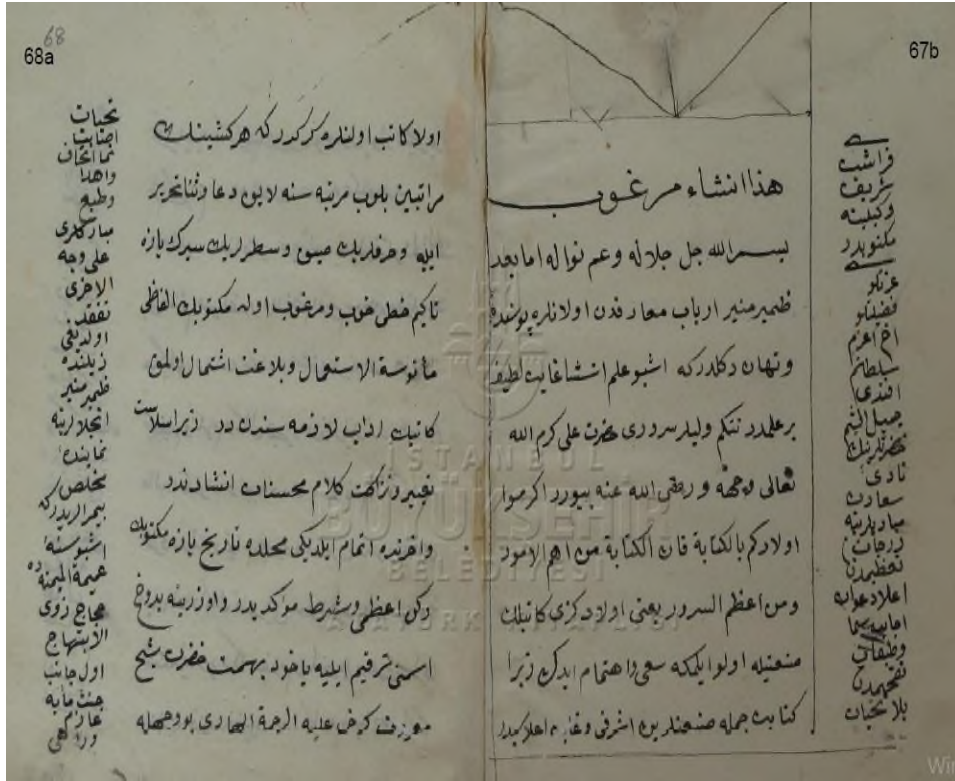
(Dış kapağın üzerine ebrûlu kâğıt yapıştırılmış.)

(Zahriyede mecmûanın içindeki mektuplarla aynı üslûpta yazılmış bir mektup bulunmaktadır. 1a sayfasında ise temellük kaydı bulunmaktadır.)

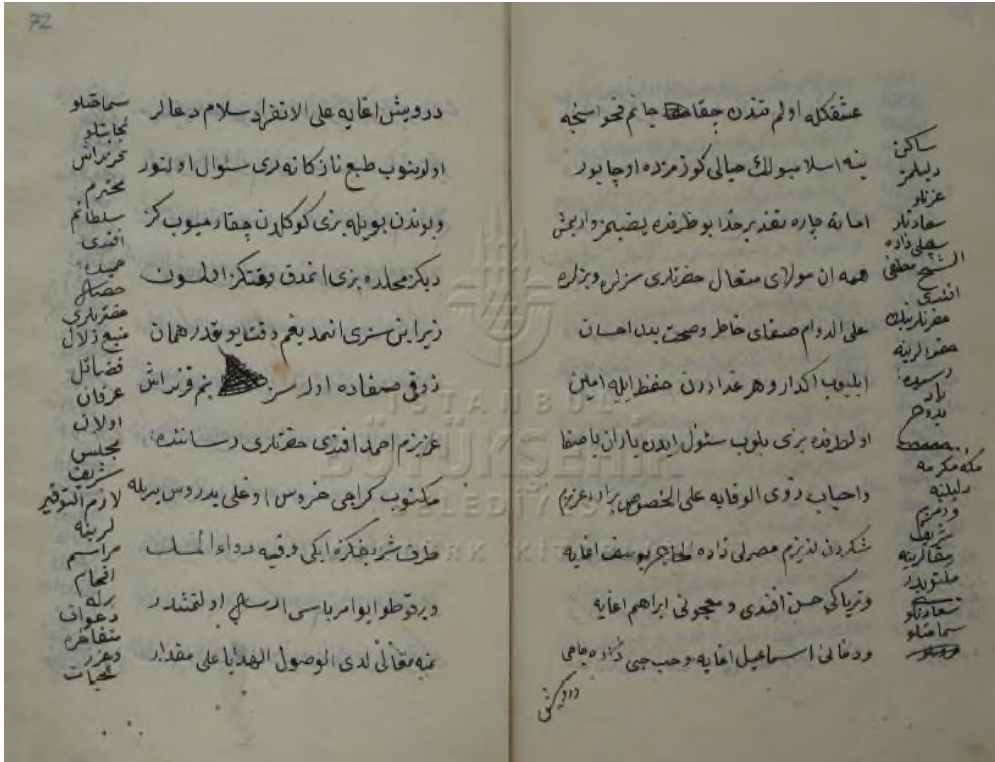

(9b-10a varağında Kapudân-ı Deryâ Gâzî Hasan Paşa'dan Aydın Kaymakamına yazılan mektubun devâmı ve Cezzâr Ahmed Paşa'ya Yazılan Mektup yer almaktadır.)

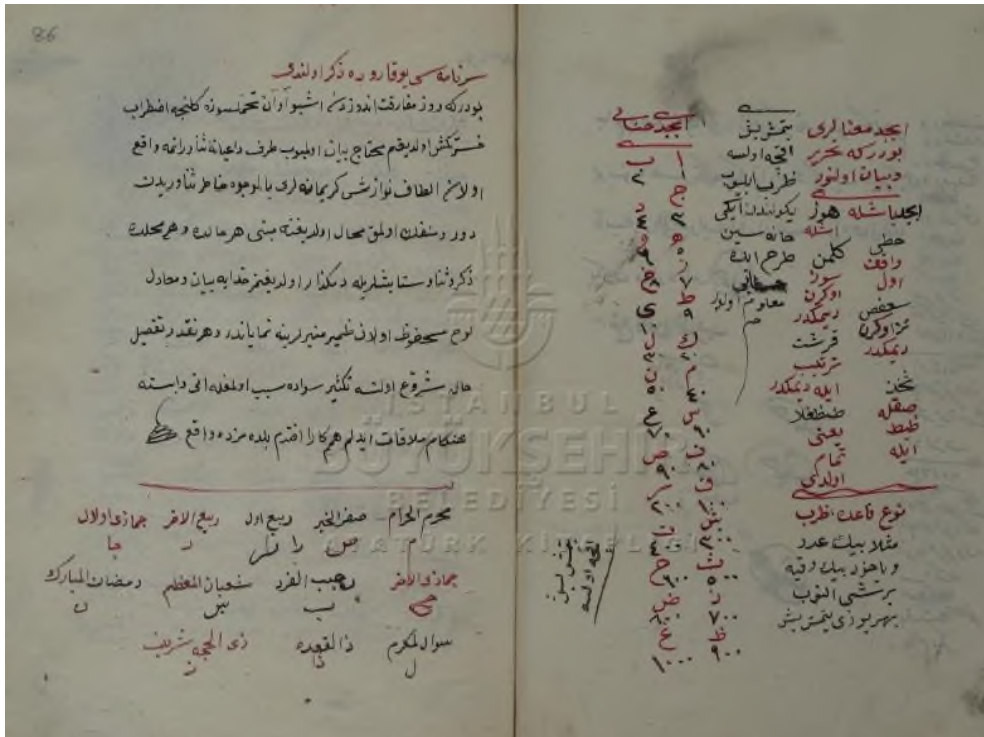

(67b-68a varağında "İnşâ-i Mergûb" bölümü başlamaktadır.)

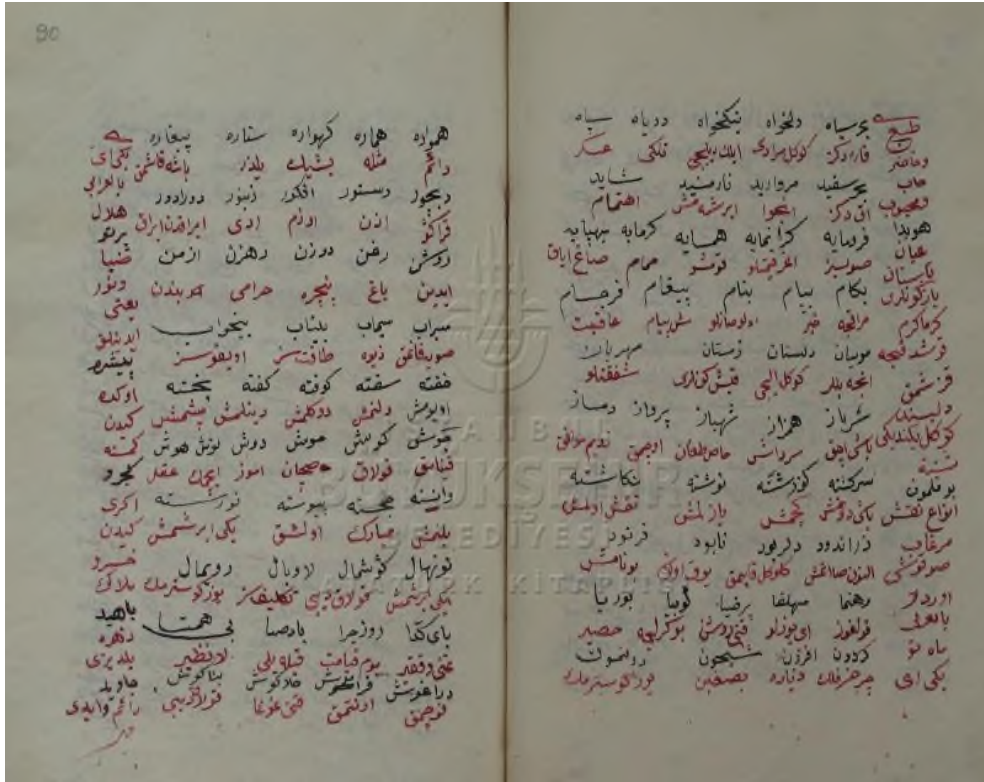

(71b-72a varağında "Akrândan Akrâna ve Azîz Yârâna" ser-nâmesini taşıyan mektubun devâmı yer almaktadır.)

(85b-86a varağında Ebcet Mânâları, Ser-nâme ve Arabî ayların remizleri yer almaktadır.)

(89b-90a varağında İlm-i İnşâ’da Müstâmel Olan Arabî Lugatler görülmektedir.)

(95b-96a varağında “Pâdişâha ‘Arz-ı Hâl Sûretidür” ser-nâmeli yazının devâmı ve “Paşaya ‘Arz-ı Hâl Bu Minvâl Üzre Tahrîr Olunur” ser-nâmeli yazı bulunmaktadır.)

Kaynakça

- Atik, N. (2016). Elmalılı'nın "Hak Dini Kur'ân Dili" adlı tefsiri'nin mukaddimesi'nin edisyon kritiği. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi Journal of Divinity Studies*, 6, 99-131.
- Bozkurt, N. (2004). *Mektup*. TDV İslam ansiklopedisi, 29, 13-14.
- Dağlar, A. (2013). Türkçe mektupları ışığında Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin beşerî münâsebetleri. *Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies*, 41, 279-320.
- Dağlar, A. (2016). İsimlendirme hengâmesinde bir isim savunması: Dîvân Edebiyatı. *Hikmet- Akademik Edebiyat Dergisi*, 164-179.
- Dağlar, A. (2018). Gün gecelidir/ gün akşamlıdır meseline dâir. *Hikmet- Akademik Edebiyat Dergisi*, 103-113.
- Dağlar, A. (2022). *Edebî töre çatısı altında: Törelî Türk Edebiyatı*, İslara Uluslararası İslam Araştırmaları Kongresi.
- Gültekin, H. (2015). *Türk edebiyatında inşâ: Tarihî gelişim-kuram-sözlük ve Münşeât-ı Koca Râgıb Paşa*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Haksever, H. İ. (1995). *Eski Türk edebiyatında münşe'âtlar ve Nergisî'nin münşe'âtı*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, A. (2012). *Mecmûa tasnifine dâir''*, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları, VII: Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru ve Ali Emre Özyıldırım (Eds.) Turkuaz Yayınları. 75-96.
- Kılıç, A. (2018). *Mecmû'a tasnifine katkı: Şehir Mecmû'aları veya tezkire benzeri Mecmû'alar ve bu kalemden olmak üzere kayserili Başkâtib-zâde Râgıb Güven Bey Mecmû'aları*. *Klâsik Türk Edebiyatı Yazıları*. Sefa Salih Bildirici (Ed.) İksad Yayınları. 5-41.
- Köprülü, F. (1999). Türk Edebiyatı Tarihi'nde usûl. *Edebiyat Araştırmaları*, TTK, 3-47.
- Özyıldırım, A. E. (2017). *Bir metni neşretmek, Eski Türk Edebiyatı çalışmaları, XII: Metin Neşri: Problemler, tespitler, öneriler*. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru ve Ali Emre Özyıldırım (Eds.) Klasik Yayınları, 16-25.
- Şahin, O. (2005). *Mecmû'a-i Münşeât*, TDK Ktb. A.363/1: *İnceleme-metin-ıpkıbasım*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şemseddîn Sâmi. (2006). *Kâmûs-ı Türkî*. Çağrı Yayınları.
- Uzun, M. (2000). *Türk Edebiyatında inşâ*. TDV İslam Ansiklopedisi, 22, 338-339.
- Uzun, M. (2003). *Mecmua*. TDV İslam ansiklopedisi, 28, 265-268.
- Uzun, M. (2006). *Münşeât*. TDV İslam ansiklopedisi, 32, 18-20.
- Uzunçarşılı, İ. (1942). *Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya dair*. *Türkiyat Mecmuası*, 7 (0), 17-40.
- Ünlü, D. (2017). *Münşe'ât Mecmû'ası (İBB Atatürk Kitaplığı- T 816 T 816 1) (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünlü, D. (2018). *18. Yüzyılda Osmanlı Balkan şehirlerindeki resmî yazışmaları ihtivâ eden bir Münşe'ât Mecmû'ası üzerine notlar*. USBIK, Bildiriler Kitabı, 279-298.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN ÇİN ÜZERİNE ETKİLERİ: EKONOMİK GÖSTERGELERLE BİR PERSPEKTİF

 Ali KÜÇÜKLER^a

 Didem YILMAZ^b

 Kenan GÜLLÜ^c

Özet

Uluslararası ticaretin, üretimin ve mali akımların serbestleşmesi Çin'i küreselleşme sürecinin zirvesine taşımıştır. Çin 1978'den beri uyguladığı dönüşüm programları sayesinde GSYH'sını kayda değer oranlarda artırmış, gelişmekte olan orta gelirli ülkelerin üst gelir grubuna yükselmiştir. Günümüz itibariyle Çin GSYH büyüklüğü bakımından, geri sıralardan yükselerek İngiltere, Almanya ve Japonya'yı geride bırakmış ABD'den sonraki büyük ekonomi olmuştur. İktisadi kalkınma sürecinde kaydettiği gelişme Çin'in küreselleşme sürecine entegrasyonunun bir sonucudur. Küreselleşme olgusunun etki alanlarını siyasi, iktisadi, sosyo-kültürel, coğrafi ve ekolojik-teknolojik olmak üzere beş farklı boyutta incelemek mümkündür. Bu çalışmada, küreselleşmenin ekonomik boyutları (üretim yapısı, ticari yapısı, mali yapısı ve gelir dağılımı) itibarı ile Asya Bölgesinde ve Çin özelinde ekonomik göstergeler üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Sosyalizm, Çin.

THE EFFECTS OF THE GLOBALIZATION PROCESS ON CHINA: A PERSPECTIVE BY ECONOMIC INDICATORS

Abstract

The liberalization of international trade, production and financial flows has brought China to the top of the globalization process. Thanks to the transformation programs it has implemented since 1978, China has increased its GDP at significant rates and has risen to the upper income group of developing middle-income countries. As of today, China has risen from the back ranks in terms of GDP, surpassing England, Germany and Japan, and has become the second largest economy after the USA. The progress made in the process of economic development is a result of China's integration into the globalization process. It is possible to examine the impact areas of the phenomenon of globalization in five different dimensions: economic, political, socio-cultural, geographical, ecological and technological. In this study, an evaluation has been made in terms of the economic dimensions of globalization (production structure, commercial structure, financial structure and income distribution) on the basis of economic indicators in the Asian Region and specifically in China.

^a Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, akucukler@erciyes.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, didem@erciyes.edu.tr

^c Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, kgullu@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 20.10.2022, Makale Kabul Tarihi: 28.12.2022

Keywords: Globalization, Socialism, China.

Giriş

Günümüzde bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmeler bireylerin hareket alanlarını ulusal sınırların ötesine taşımış, toplumların siyasi, iktisadi ve kültürel farklılıklarını insanlığın ortak potasında buluşturmuştur. Küreselleşme olarak tarif edilen süreç bireyleri, işletmeleri, sivil toplum örgütlerini ve hükümetleri yeni ürünler, yönetim biçimleri, sorunlar ve piyasalarla karşı karşıya bırakmıştır. Ülkeler, yeni şartlara uyum sağlayabilmek; riskleri azaltıp fırsatları değerlendirebilmek amacıyla büyük çabalar sarf etmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerden bazılarının uluslararası ticaretten daha fazla pay almak suretiyle küreselleşme sürecini fırsata dönüştürmeyi başardıkları görülmektedir. Dünya Ticaret Örgütü'nün verilerine göre son 40 yıllık süreçte uluslararası ticarete katılmak suretiyle iktisadi kalkınma sürecinde bir üst gelir grubuna çıkan gelişmekte olan ülke sayısı artmıştır. 2000'li yılların başında 2000 doların altındaki Kişi Başına Gelirini çeyrek yüzyıldan az bir süre içinde on bin doların üzerine çıkarmış olan Çin bu ülkeler için önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Çin 1978'den beri, uyguladığı reformlarla dış dünyadan kopuk olmayan bir dönüşümü kendi içinde gerçekleştirmiş, ürünleri, doğrudan yatırımları ve yeni üretim sistemleriyle dünya piyasalarında yerini almıştır. Mal ve hizmet üretiminin, mali akımların ve gelişen piyasaların Batı'dan Doğu'ya yönelmesine aktörlük etmiştir. 1980'li yıllarda hız kazanan küreselleşme süreci 2021 yılı itibariyle 3.363 milyar dolarlık ihracat ve 2.688 milyar dolarlık ithalat hacmi, 1 milyar 425 milyonu aşan nüfusu ve 17.298 milyar dolarlık Gayri Safi Yurtiçi Hasılası olan Çin'i, Amerika Birleşik Devletlerinden sonra dünyanın ikinci sırasına taşımıştır.

Çin uygulamakta olduğu ekonomi modelini, "Sosyalist Pazar Ekonomisi" olarak tanımlamaktadır. Günümüzde Çin, Dünya Ticaret Örgütü Üyesi, uluslararası ticaretten liberal politikaları savunan, ASEAN ve Şanghay İşbirliği Örgütü üyesi olarak bölgesel güvenlik ve işbirliğine önem veren, küresel ölçekte markaları olan, son yıllardaki "Bir Kuşak Bir Yol" projesiyle de küresel ticarete yön vermeye aday bir ülke konumundadır.

1. ÇİN'İ GÜNÜMÜZE TAŞIYAN KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN ÖZELLİKLERİ

Küreselleşme genel olarak, iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda değerlerin ulusal sınırları aşarak dünya geneline yayılmasıdır. Diğer bir ifade ile küreselleşme, dünya ölçeğinde bir ekonomik, politik ve sosyal bütünleşme sürecini temsil etmektedir (Lehu, 2012, s. 362). 1980'lerden itibaren hız kazanmış olmakla birlikte başlangıcı, insanlığın tarımsal üretime geçişine kadar uzanan oldukça eski bir süreçtir. Eski Mısır'dan Antik Yunan'a, Ortaçağ'dan Sanayi Devrimine ve günümüze uzanan sürecin her aşamasında küresel bir köye geçişi çağrıştıran örnekler bulmak mümkündür. Tekerleğin, buharlı makinenin, elektriğin, telefon ve bilgisayarın icadı gibi olaylar bilgi akışı ve kültürler arası geçişi kolaylaştırmıştır.

1.1. Küreselleşme

Küreselleşme yeni bazı aktörleri, piyasaları, araçları ve kuralları içeren kapsamlı bir süreç olması dolayısıyla oldukça geniş bir açıdan tanımlanabilmektedir. Kişi ve kuruluşlara ait farklı bakış açılarından bazı tanımlamaları aşağıda sıralanmıştır.

Küreselleşme, kavram itibarı ile ilk defa “Globalization of Market” isimli makalesinde 1983 yılında Levitt tarafından ortaya atılmıştır (Levitt, 1983, s. 92-102). Küreselleşme, üretim faktörleri ile mal ve hizmetlerin ülkeler arasında serbestçe dolaşmasının sonucu olarak dünya ekonomilerinin yakınlaşarak bütünleşmesi olarak şeklinde tanımlanmaktadır (Campbell, 1994, s. 185). Dünyanın küçüldüğünü ifade eden süreç olarak küreselleşme, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel değerlerin ve bu çerçevede ortaya çıkmış olan birikimlerin küresel biçimde yayılması olarak değerlendirilmektedir (Tutar, 2000, s. 18).

OECD’ye göre küreselleşme terimi genellikle mal ve hizmetler, üretim araçları, finansal sistemler, rekabet, şirketler, teknoloji ve endüstriler için pazarların artan bir şekilde uluslararasılaşmasını ifade etmektedir (OECD, 2002, s. 170). İnternet ve elektronik ticaretin gelişmesi de dahil olmak üzere ulaşım, bilgi işlem ve telekomünikasyon alanlarında son birkaç on yılda yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler, işletmelerin üretim için daha uzak kaynaklardan yararlanmalarına ve daha geniş pazarlara hizmet etmelerine olanak sağlamıştır (OECD, 2002, s. 21).

Küreselleşmenin “İktisadi faaliyetlerin piyasalar aracılığıyla kenetlenmesi (Wolf, 2004, 19)” ve “**Dünya ekonomisinin entegrasyonu** (Gilpin, 2012, s. 413)” şeklindeki tanımlamalarda finansal krizler örneklerinde olduğu gibi geçiş kolaylığına ve araçlardaki homojenleşmeye dikkat çekilmektedir.

Küreselleşme kavramı, bazıları için, kapitalizmi ifade ederken, bazıları için de dünyanın batılılaşması anlamına gelmektedir (Talas, 2019, s. 8). Bir kısım düşünür küreselleşmenin hibritleşmeyle birlikte heterojeniteye neden olduğunu, bir başka grup düşünürse homojeniteyi arttırdığını düşünmektedir.

Uluslararası işletmelerin hareketliliği sonucunda küresel pazar yaklaşımı ortaya çıkmış ve bu yaklaşım pazarların globalizasyonunu, yani uluslararası ticaret ve yatırımlardaki engellerin azalması ve pazarlar arasındaki entegrasyonların artması sonucunu doğurmuştur (Güllü, 2008, s. 121). Bu sonuca bağlı olarak 80’lerden sonra, liberalleşme ve özelleşme eğilimlerinin artması ve 90’lardan itibaren bu ivmenin sürat kazanması işletmeleri, faaliyetlerini uluslararası pazarlarda küresel perspektifte planlamaya yöneltmiştir.

Dünya ticaretini evrensel boyutlarda serbestleştirme çabaları olarak adlandırılan küreselleşme (globalization), bilhassa 1980 sonlarından itibaren sıkça dile getirilmeye başlanmıştır. Esasen sosyal, siyasal, kültürel yönleri bulunan çok boyutlu bir gelişme olup sadece iktisadi bir mahiyet arz etmemektedir (Seyidoğlu, 2015, s. 229). Ekonomik anlamda küreselleşme firma, sermaye ve fikirlerin ulusal sınırları aşarak, serbestçe ve hızlı bir şekilde küresel pazarla kenetlenme şeklidir. Diğer bir ifadeyle iktisadi açıdan küreselleşmeyi, “Ekonomik faaliyetlerin pazarlar aracılığıyla entegrasyonu” olarak tanımlamak mümkündür (Wolf, 2004, s. 19).

Yukarıda sözü edilen tanımların yanı sıra küreselleşme kavramını Amerikalılaştırma, Batılılaşma, liberalleşme ve homojenleşme gibi daha pek çok terim ile ifade etmek mümkündür.

Küreselleşmenin önemli iki göstergesi MERCOSUR, NAFTA, AFTA ve AB gibi bölgesel ticaret alanlarının hızla gelişmesi ve Doğu Avrupa, Latin Amerika ve Asya’daki gelişmekte olan ülkelerde serbest Pazar sisteminde (liberalizasyon) geçilmesi olarak gösterilebilir (Yağcı, 2009, s. 6). Küreselleşme ve küresel ticaret ile birlikte uluslararası ticaret artarken artan ticaret hacmi yeni bölgesel ticari anlaşmaları beraberinde getirmiş bu sonuç da küreselleşme sürecini hızlandırıcı etki yapmıştır.

1.2. Küreselleşme Sürecinin Özellikleri

Küreselleşme birçok boyut itibarı ile tartışılmakla birlikte diğer boyutlarına göre daha derin bir geçmişe sahip olması sebebiyle tartışmaların odağını iktisadi boyutu olmuştur. Ulusal sermayelerin yabancı sermayelerle birleşmesi ve bu türden etkinliklerin artması işletmeleri ulusal çevrelerinin dışına taşıyarak dünya ekonomisi ile entegresine imkân vermiştir. Küreselleşmenin aktörleri, kararlarını uygularken hedeflerini yakalayabilmek için araçlarını küreselleşme sürecinin şartlarına uyarlamaktadırlar. Bu bakımdan küreselleşme süreci ekonomilerin kendilerine has özelliklerinin küresel ekonominin genel özelliklerini oluşturacak şekilde dönüşümünü ifade eden özel bir süreçtir.

Wolf (2004) küreselleşmenin egemenliği baltaladığı, demokrasiyi zayıflattığı, eşitsizliği derinleştirdiği, çokuluslu şirketlere ayrıcalık tanıdığı ve çevreyi mahvettiği iddialarını çürütmekte ve küresel ekonomik ilerlemenin önündeki en büyük engelin zengin ülkelerde olduğu kadar fakir ülkelerde de piyasanın değil, siyasetin ve hükümetin başarısızlığı olduğunu belirterek ikna edici bir şekilde uluslararası ekonomik bütünleşme ilkelerini savunmaktadır.

Küreselleşme, piyasalarda üretim, dağıtım, iletişim gibi faaliyetlerde sürekliliği ifade etmekle birlikte süreç itibarı ile ülkelerin gelişmişlik seviyelerinden kaynaklı farklı sonuçları söz konusu olmaktadır. Altyapı vb., yetersizliklerle karşı karşıya olan gelişmekte olan ülkeler süreçte birçok soruna göğüs germek durumunda kalmakta iken gelişmiş ülkeler süreci menfaatleri ölçüsünde değerlendirebilmektedirler. Bakıldığında gelişmiş ülkeler açısından küreselleşme süreci, homojenleşmeyi, hızlı oluşumu, kendine has tanımlayıcı teknolojileri, pazarların, ulus-devletlerin ve teknolojilerin bütünleşmesini, serbest piyasa ekonomisinin hemen her ülkeye yayılmasını ve kendine has bir demografi kalıbını ifade etmektedir.

Özelde uluslararası ticaret, ülkelerin üretim faktörlerinin verimliliğini artırırken küreselleşme süreci içinde değerlendirildiğinde, gelişmekte olan ülkeler açısından bazı olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Gelişmekte olan ülkeleri verimlilik farkları nedeniyle olumsuz yönde etkilemektedir:

- Gelişmekte olan ülkelerin, tüketmek zorunda oldukları yüksek kaliteli ithal girdiler yerli girdilerin rakibi durumundadırlar.
- Gelişmekte olan ülkeler, AR-GE çalışmalarına yeterince kaynak ayıramamaları nedeniyle yerli sanayilerinin verimliliği konusunda yabancı yatırımcıların AR-GE faaliyetine bağımlı kalmaktadırlar.
- Japonya ve Uzakdoğu'daki bazı ülkelerin taklit yöntemiyle ürün kalitesini geliştirmiş olmaları bilinmekle birlikte uluslararası ticaret ve yatırımların, maliyetleri düşürmek amacıyla gelişmekte olan ülkelerdeki yabancı ürün ve üretim metotlarını taklide yönlendirmeleri gelişmekte olan ülkelerde ürün kalitesine yol açmamaktadır.

Küreselleşmeye ilişkin eleştirilere bakıldığında bir kısım yazar küreselleşmenin refah düzeyinin artmasını, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkların azalmasını sağlayacağını iddia ederken bir kısım yazar da küreselleşmeyi çağdaş sömürgecilik olarak tanımlamıştır. Küreselleşmeye ilişkin ilişkin yaklaşımlara bakıldığında bunları üç grupta ifade etmek mümkündür, iyimserler olarak ifade edebileceğimiz "aşırı küreselleşmeciler", katı biçimde eleştirenler olarak ifade edebileceğimiz "küreselleşme karşıtları" ve son olarak da sürece tarafsız yaklaşanlar olarak ifade edebileceğimiz "dönüşümselciler" sayılabilir (Dumanlı Kürkcü, 2013: 1).

Ulus devlet temelinde örgütlenmiş dünya düzeninde küreselleşme sürecini şekillendiren çoklu aktörler söz konusudur. Ulus devletler yanında uluslararası kuruluşları, sivil toplum örgütlerini, çok

uluslu şirketler küreselleşme sürecinin temel aktörleri arasında saymak mümkündür. Uluslararası piyasaları da etkileyen bu aktörlerin rolü çok uluslu firmaların yaptıkları doğrudan yabancı yatırımlardaki payları üzerinden görülebilmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Çok Uluslu Firmaların Yaptıkları Doğrudan Yabancı Yatırımlardaki Payları (2005-2016)

Kaynak: Alternatives Economique (2022).

Şekil 1 'de 2005-2016 döneminde dünyada ilk 500 arasında bulunan firma sayılarının gelişimi görülmektedir. 2005 yılında ABD ve Batı Avrupa olmak üzere Batı dünyasının ağırlığının on yıllık bir sürecin sonunda Çin başta olmak üzere Doğu'ya ve gelişmekte olan ülkelere kaydığı görülmektedir. 2005 yılında ABD 176 firmaya sahipken firma sayısı on yıllık süreç sonunda 132'ye düşmüş, Batı Avrupa'nın firma sayısı ise 174'ten 138'e inmiştir. Buna karşın Çinli firma sayısı 16'dan 109'a yükselmiştir. Büyük bölümü Batı dünyası dışında kalan gelişmekte olan ülkelerdeki (Çin hariç) firma sayısı ise 17'den 33'e yükselmiştir. Firma sayısı 81'den 51'e düşen Japonya'da da dikkate değer bir azalma söz konusudur. Dünya ekonomisi Batı'dan Doğu'ya doğru genişleme söz konusudur. Diğer bir ifadeyle küreselleşme sürecinin başat aktörleri çok uluslu firmalar Doğu ülkelerini küreselleşme sürecine entegre etmişlerdir. Öte yandan 17'den 33'e yükselen firma sayısı, küreselleşme sürecinin gelişmekte olan ülkelere (Çin hariç) sunduğu gelişmeleri ifade etmektedir.

2021 yılı kazançları Küresel Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın üçte birine karşılık geliyor olması, ilk 500 firmanın küreselleşme sürecindeki rolünü ortaya koymaktadır. Fortune Dergisi (Fortune, 2022) tarafından 2022 yılı ticaret hacimleri (ciro) dikkate alınmak suretiyle yapılan sıralamada dünyada ilk on sırada yer alan firma sıralaması (Global 500) aşağıdaki gibi sunulmuştur.

Tablo 1. Fortune 500 Küresel Firma Sıralaması (İlk 10, 2022)

Sıra	Firma	Ülke	Sıra	Firma	Ülke
1	Walmart	A.B.D.	6	Saudi Aramco	Suudi Arabistan
2	Amazon	A.B.D.	7	Apple	A.B.D.
3	State Grid	Çin	8	Volkswagen	Almanya
4	China National Petroleum	Çin	9	China State	Çin
5	Sinopec Group	Çin	10	Construction Engineering CVS Health	A.B.D.

Kaynak: Fortune, (2022).

Amerikan perakende devi Walmart elde ettiği kazanç bakımından birinci sırada olurken, A.B.D. kökenli toplamda dört adet firmanın ve Çin kökenli toplamda dört adet firmanın ilk on sıralamada yer aldığı görülmektedir. Söz konusu listede Almanya ve Suudi Arabistan kökenli sadece birer firma yer almıştır.

2. ÇİN'İN KÜRESELLEŞME ALGISI

Çin'in, "Sosyalist Pazar Ekonomisi" olarak adlandırdığı planlı ekonomiden serbest ekonomiye geçiş süreci, piyasaların kenetlenerek para akımlarının, mal ve hizmetlerin, ulusal sınırların ötelere taşması gibi çok sayıda olayla eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Çin küreselleşme sürecine paralel bir dönüşüm gerçekleştirmiştir.

2.1. Çin'in Küreselleşme Vurgusu

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping 2017 Davos görüşmelerinde Dünya ekonomisinin adeta, damlaların birleşerek oluşturduğu uçsuz bucaksız bir okyanus olduğunu, günümüz itibariyle bu okyanusun dilimlenerek tekrar göllere bölünmesinin mümkün olmadığını vurgulamıştır. Yapılması gerekeni de "pazarlardan oluşan bu geniş okyanusta yüzmesini öğrendik o halde ona göre bir strateji izlemek makuldür" olarak açıklamıştır (Barre & Vittori, 2017). 2009 yılında düzenlenmiş olan Davos Ekonomi Forumu'nda dönemin Çin Başbakanı Wen Jiabao, "...sığınmacılar, finansal krizler gibi dünyanın sorunlarının bir nedeni olarak ekonomik küreselleşmenin görülmesi yanlıştır. Ekonomik küreselleşme, küresel büyümeyi teşvik etmiş, sermaye ve mal hareketliliğini kolaylaştırmış ve bilim ve teknolojinin gelişmesini sağlamıştır. Elbette dengesizliklere de yol açmıştır fakat bu, tüm bu gelişmeleri silip atmamak için bir gerekçe değildir." Aslında Xi Jinping ve Wen Jiabao tarafından ifade edilen strateji, Çin'in 1970'lerin sonundan beri benimsemiş olduğu dönüşümün bir parçasıdır.

Deng Xiaoping'in 1978 yılında yapılan Çin Komünist Partisi'nin iktidara gelmesiyle, Mao döneminde dış dünyada tecrit olmuş Çin, planlı ekonomiden vazgeçerek pazar ekonomisine doğru geçişi başlatmıştır.¹ Deng Xiaoping, "*Kedinin renginin önemli olmadığı, önemli olan şeyin kedinin fare yakalaması*" anlayışıyla Çin'de yapılması gereken dönüşümü ifade etmiş, 1992 yılından itibaren atılan adımlarla sosyalist pazar ekonomisine dönüşüm sağlanmıştır. Sosyalist pazar ekonomisi modeline dönüşümle, tarım, sanayi, bilim-teknoloji ve savunmada modernleşmenin sağlanması hedeflenmiştir. 1997 yılında Deng Xiaoping'in ölümünden sonra onun yerini alan Jiang Zemin ve daha sonra Jintao tarafından sürdürülmüş olan sosyalist pazar ekonomisi politikaları 2013'ten itibaren görevi devralan Xi Jinping tarafından da devam ettirilmiştir (Flouzat, 2005, s. 57).

Çin'in küreselleşme sürecine katılımı ve uluslararası ticarete liberal kurallardan yana tavır alması tesadüfi değildir. Çin, 1978'den günümüze pek çok reformu gerçekleştirmiştir. Mao tarafından 1950'lerden beri uygulanmakta olan kollektivist üretim alanlarında 1978-1984 döneminden itibaren kısmi özelleştirmeleri başarmıştır. Bazı eyalet ve şehirlerde kurulan işletmelerle kırsal endüstrinin gelişmesini

¹ 1970'lerin sonunda Çin'in, Mao'nun bıraktığı mirastan vazgeçmesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır: Mao dönemi politikaların başarısız olması, fakirliğin ortadan kaldırılamamış olması, Çin ordusunun geri kalmışlığının ortaya çıkması bu nedenler arasında sayılabilir (Daniel, 2005).

sağlamıştır. Karar verme sürecinde yerel yönetimlere alan açmıştır. 1980’de Shenzhen, Zhuhai, Shantou ve Xiamen olmak üzere ülkenin güneydoğusunda dört özel ekonomik bölge kurmuştur. 1997 yılında Hong Kong’un entegrasyonunu gerçekleştirmiştir. 1984’te denize kıyısı olan 24 şehrin, 1985 yılında da 3 bölgenin, 1988’de deniz kıyısındaki tüm şehirleri, 1992’de ise sınır şehirlerinin tamamının dış ticarete açılışını sağlamıştır.² Çin, 2001’de Dünya Ticaret Örgütü üyesi olmuş, 2008 yılında Dünya Olimpiyat Oyunlarının ev sahipliği yapmış, 2013 yılında “Bir Kuşak Bir Yol” adıyla küresel nitelikteki stratejisini ilan etmiştir. 2022 yılı itibariyle dünyanın birinci büyük ekonomisi ABD, dünyanın ikinci büyük ekonomisi ise Çin olmuştur.

2.2.Çin Üretimini Küreselleşmesi

Üretim küreselleşmesi, ulusal üretimin önemli bir kısmının çok uluslu firmalar tarafından ana ülke dışında gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Çok uluslu firmaların asıl gelişimi, İkinci Dünya Savaşı sonrası, özellikle 1960’larda Amerika Birleşik Devletleri’nin Avrupa’ya yaptığı yatırımlarla varlık göstermiştir. Gelişmiş ülkelerin sermayelerinin kendi aralarında karşılaşma sürecinde 1970’li yıllardan itibaren Avrupa ve Japonya yatırımlarını ABD kendine çekmiştir. Üretim küreselleşmesinde söz konusu olan, şartların daha iyi ve daha ucuz olduğu ülkeler yönünde yer değiştirmesi ayrıca üretim ve ticari etkinliklerin, talebin yoğun ve maliyetlerin düşük olduğu bölgelerde yoğunlaşmasıdır.

Uygulanan liberalleşme politikaları, teknolojilerdeki hızlı gelişmeler, üretim ve pazarlama bilgi ve becerilerinin artması küresel üretimi artıran başlıca etkenler olarak sayılabilir (Seyidoğlu, 2003, s. 741).

1950’lerdeki yeniden yapılanma dönemini takiben 1960’lar ve 1970’lerin ilk yıllarında eş görülmemiş bir ekonomik büyüme oranı gerçekleşmiştir. Yaklaşık kırk yıllık dönem boyunca dünya gayri safi milli hasılası üçe katlanmıştır (Gilpin, 2012, s. 413). Çin, GSYH’sını 2000 yılından önceki yirmi yıllık süreçte altı kat, 2000 yılından sonraki yirmi yıllık süreçte ise yaklaşık 15 kat artırmıştır. Çin’in kaydettiği hızlı gelişim, 1970’lerin sonunda başlayan dönüşüm politikalarının esri olup dış ticaret hacmi, mali akımlar gibi diğer temel göstergelere de yansımıştır. Günümüz itibariyle Çin GSYH büyüklüğü bakımından, geri sıralardan yükselerek İngiltere, Almanya ve Japonya’yı geride bırakmış ABD’den sonraki büyük ekonomi olmuştur.

Çin’in GSYH’sı 2021 yılında bir önceki yıla oranla yüzde 8,1 oranında artmıştır. Çin’in uzun bir süreden beri yüzde 10 civarında büyüme gerçekleştirmiş olması Doğu Asya ve Pasifik bölgelerinin üretim hacminin artmasını da sağlamıştır. 2003 yılından önce 1000 Doların altında kalan Kişi Başına Gelirini 2021 yılı itibariyle 12 bin doların üzerine çıkarmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı orta gelir tuzağı şeklinde ifade edilen sorunu aşmayı başarmıştır.

² “La Chine dans la mondialisation”, Intervention de Sébastien Colin, maître de Conférences à l’INALCO (Institut National des Langues et Civilisations Orientales) dans le cadre de la 1ère Automnale de la régionale de Picardie de l’APHG (Association des Professeurs d’Histoire et de Géographie) organisée à Amiens le mercredi 25 novembre 2009. ss.1-5

Tablo 2. Çin'in GSYH Gelişimi (milyon ABD Doları)

	2005	2010	2015	2021
GSYH (Cari fiyatlarla)	2 285 962	6 087 188	11 061 570	17 298 593
Kişi Başına GSYH (Cari fiyatlarla)	1 752	4 515	7 937	12 132
Reel GSYH Büyümesi (%)	11.39	10.64	2.65	6.449

Kaynak: UNCTAD 2021.

2021 yılı itibariyle GSYH içindeki paylara bakıldığında; tüketim malları yüzde 38, kamu harcamaları yüzde 16,4, brüt sermaye oluşumu yüzde 43,5, ihracat yüzde 18,5 ve ithalat yüzde 15,9 oranlarından oluşmaktadır (UNCTAD, 2021).

2.3. Çin Ticaretinin Küreselleşmesi

Çin'in 1978'den sonra uyguladığı reformların sonuçları, 1983'ten itibaren dış ticaret hacmine de yansımıştır. Tablo 2'de Çin'in 1948-2020 dönemi mal ihracat ve ithalatındaki yıllara bağlı olarak büyüme oranları görülmektedir. Çin, dış ticaretinde 1983'te yüzde 2,3, 2003 yılında yüzde 11,3 ve 2020 yılında ise yüzde 27 oranında büyüme gerçekleştirmiştir. Çin tarafından kaydedilen ticaret hacmi büyümesinde, küreselleşmenin temel aktörleri kabul edilen çok uluslu firma sayılarındaki artışta da görülmektedir. Çin'in dünyada ilk 500'e giren firma sayısı 2005 yılında 16 iken on yıllık bir süre sonunda 109'a çıkmıştır.

Çin'in ihracat ve ithalat toplamının GSYH'sı içindeki yeri açısından değerlendirildiğinde dışa açıklık oranının yıllar itibariyle azaldığı görülmektedir. Dış ticaret hacminin GSYH'ya oranı 2006 yılında yüzde 60'tan fazla iken bu oran yıllar itibariyle azalarak 2015'ten sonra yüzde 40'ın altında gerçekleşmiştir. Özellikle son beş yıldaki dış ticaret politikalarında ABD tarafından izlenmekte olan korumacı politikaların ve Çin'e karşı çeşitli yaptırım uygulamalarının etkili olduğu da söylenebilir.

Tablo 3. 2021 Yılında Çin'in İhracatında İlk Beş Ülke

Ülkeler	Dış Ticaret Hacmi (milyon ABD Doları)
Amerika Birleşik Devletleri	577 125
Çin (Hong Kong)	349 442
Japonya	165 823
Kore Cumhuriyeti	148 847
Vietnam	137 905

Kaynak: UNCTAD (2021).

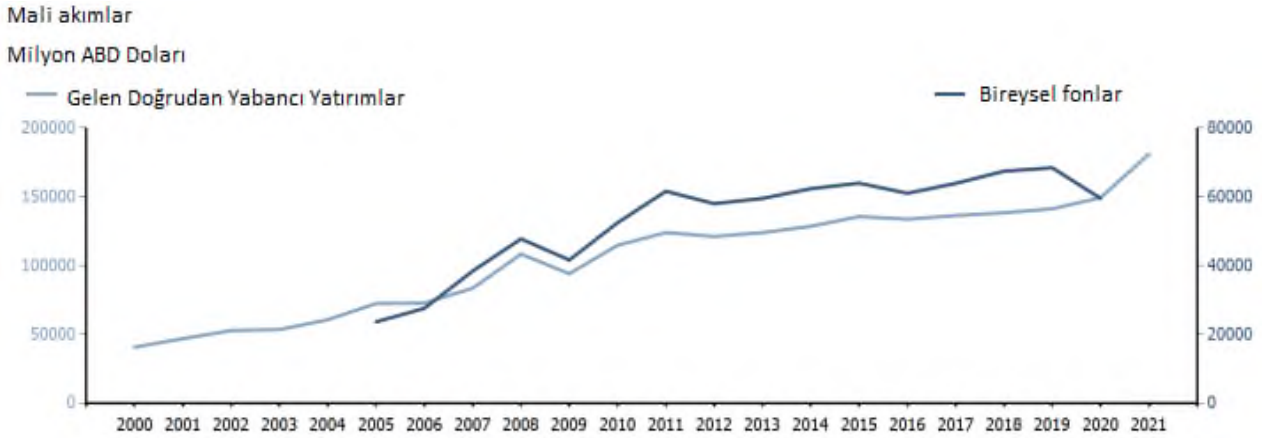
Çin 2021 yılı mal ihracatında bir önceki yıla oranla yüzde 29,9 oranında artış gerçekleştirmiştir. Çin'in ihracatına konu olan malların yüzde 95'i sanayi malı olması, her geçen yıl teknolojik alandaki gelişmelere de işaret etmektedir. Bilgisayar ve yazılım teknolojileri alanındaki ürün çeşitliliği küresel pazarda kabul görmektedir. Öte yandan 2021 yılı itibariyle ihracat yaptığı ilk beş ülke arasında 577 125 milyon dolar ile ABD birinci, 349 442 milyon dolar ile Hong Kong ikinci ve 165 823 milyon dolar ile

Japonya üçüncü sırada yer almaktadır (UNCTAD, 2021). Bu durum Çin'in bölgesel ve küresel açıdan dünya ekonomisinde önemli bir ağırlığa sahip olduğunu göstermektedir.

2.4. Çin'in Mali Küreselleşmesi

Çin, mali yapısında uluslararası piyasalarla bütünleşmesini kolaylaştıracak bazı düzenlemeler yapmıştır. Kısa ve uzun vadeli sermayeyi ülkesine çekebilmek amacıyla sermaye hareketlerine yönelik kısıtlama ve engelleri kaldıran düzenlemeler yapmıştır. Esasında dünyadaki mali küreselleşme, İkinci Dünya Savaşı sonrası uygulamalarla (Nezeys, 1985, s. 67-74); (1) uluslararası ödemeler, (2) uluslararası borçlanmalar, (3) uluslararası spekülasyonlar şeklinde mali küreselleşme gerçekleştirilmiş, Çin 1978 sonrası politikalarıyla sürece dahil olmuştur. Günümüzde bazı mal hizmet gruplarında kısıtlamalar olmakla birlikte finansal akımlarda neredeyse bütün engeller kaldırılmış bulunmaktadır. Küreselleşen mali sistem içinde özellikle gelişmekte olan ülkeler doğrudan yabancı yatırımların yanı sıra borçlanma ve krediler yoluyla finansman ihtiyaçlarını karşılayabilmektedirler. Ayrıca menkul değerler borsalarının yaygınlaşmış olması sayesinde yatırımcı ve işletmeler, güvenlik ve karlılık gibi kriterleri dikkate almak suretiyle birinden diğerine geçiş yapabilmekte ve spekülasyon faaliyetlerinden kazanç sağlayabilmektedir.

Çin'in mali küreselleşme sürecine entegrasyonu, doğrudan yabancı yatırımları ticaret yoluyla büyüme modelinin lokomotifine dönüştürmüştür. Grafik 1'de Çin'in 2000-2021 döneminde kaydettiği doğrudan yabancı yatırımlar görülmektedir.

Grafik 1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) ve Dış Mali Kaynaklar (Milyon ABD Doları)

Kaynak: UNCTAD (2021).

Çin, yabancı yatırımları özendirmek amacıyla özellikle 1990'lı yıllardan itibaren politikalar uygulamış ve ABD başta olmak üzere dünyanın değişik bölgelerinden doğrudan yabancı yatırımlar çekmeyi başarmıştır. 1990 yılında 2 600 milyon dolar değerindeki ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımları 1995 yılında 35 milyar doları aşmış ve 2005 yılında 75 milyar dolara yaklaşmıştır.

Tablo 5. Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) ve Dış Mali Kaynaklar (Milyon ABD Doları)

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2021
Gelen DYY	2 600	35 800	40 700	74 406	114 734	135 577	180 957
Giden DYY	-	-	-	12 261	68 811	145 667	145 190
Bireysel Fonlar				1,03	0,86	0,58	-

Kaynak: UNCTAD(2021), NU, World Investment Report.

Söz konusu doğrudan yabancı yatırımlar 2010 yılında ise 115 milyar dolara yaklaşmış ve 2021 yılı itibariyle 180 milyar doları aşmıştır. Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliği, Dünya olimpiyat oyunları gibi küresel faaliyetlerde rol alması, Bir Kuşak Bir Yol Projesi gibi meydan okuması uluslararası fon sahiplerinin kendisine olan güvenini güçlendirmiştir. Öte yandan 2005 yılında 12 milyar dolar civarındaki ülkeden çıkan doğrudan yabancı yatırımların 2021 yılında 145 milyar doları aşmış olması Çin'in çok uluslu firmalarının sayısındaki artışla da orantılıdır (UNCTAD, 2021). Çin firmalarının adeta dünyayı atölyeye dönüştürdüğünün bir göstergesidir.

2.5. Çin'de Küreselleşme Sürecinde Gelir Dağılımı

Küreselleşme üzerinde tartışılan konulardan birini de gelir dağılımına ilişkin farklılıklar meydana getirmektedir (Özdemir ve İslamoğlu, 2017: 118). Küreselleşme sürecinde gelir dağılımı ve yoksulluk parametrelerinin ülkeler ve ülke grupları itibarı ile bozulduğu görülmektedir. Küreselleşme ile birlikte neo-liberal politikaların uygulanmaya başlanması, gelir dağılımındaki dengenin büyüme adına göz ardı edilebileceği düşüncesini öne çıkarmış, böylece politika yapıcılar gelir dağılımında adalet, kalkınmada denge gibi politika hedeflerini önceliklerinden çıkarmışlardır. (Şenses, 2004: 17; Arslan, 2013: 48). Eşitsizlik ve yoksulluk kıskacında küreselleşmeden kaynaklanan tartışmalar derinleşerek artmaktadır. Son yıllarda, küreselleşmenin Güney yarımküredeki ülkelere fayda sağladığı (Çin küresel gelişimiyle gelir eşitsizliğini azaltarak yoksulluğun düşmesine yardımcı olmuştur) buna karşılık zengin ve yoksul ülkeler arasındaki uçurumu artırdığı gözlenmektedir (Özdemir ve İslamoğlu, 2017: 229).

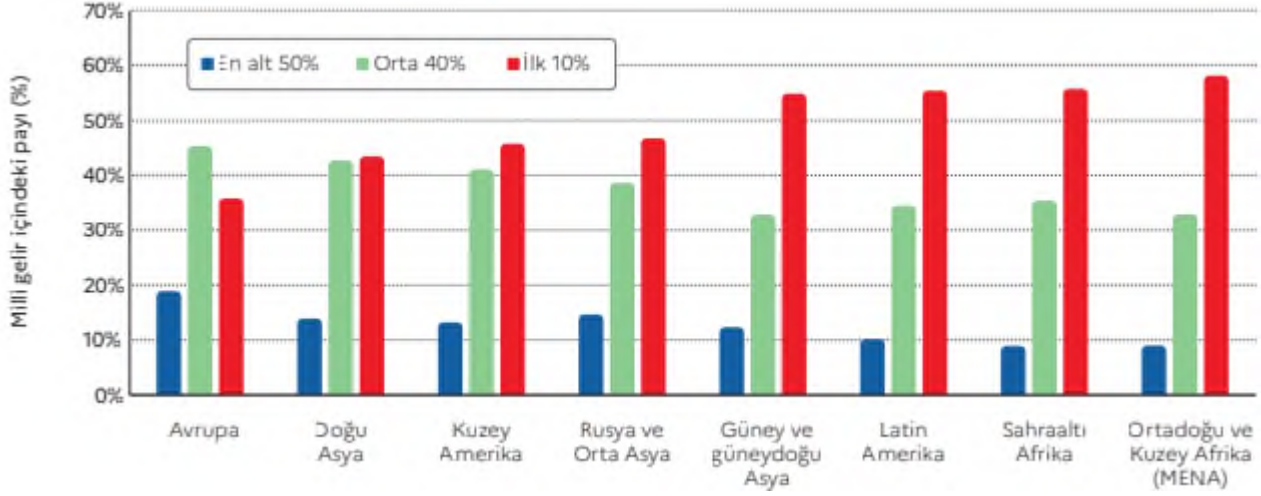
1980-2020 yıl aralığında Çin'in gelir dağılımının küreselleşme sürecindeki durumu grafikler aracılığı ile incelenmiştir. İncelemede başlangıç noktası olarak 1980 sonrası dönem alınmıştır. Eşitsizlik Veritabanı yer verilerle en zengin yüzde 10, en yoksul yüzde 10, en yoksul yüzde 50, en zengin yüzde 1, orta yüzde 40 gibi çeşitli gelir gruplarının toplam gelirden elde ettikleri payın küreselleşmedeki değişimleri grafiklerle ortaya konmuştur.

Dünya Eşitsizlik Veritabanı'nın gelir eşitsizliği alanındaki verilerinin diğer veri tabanlarına göre oldukça güvenilir olduğu söylenebilir. Hanehalkı anketi gibi tek bir kaynak yerine vergi, anket, servet ve ulusal hesap veri kaynaklarının tutarlı ve sistematik bir bileşimine dayanan bir havuzdan yararlanması söz konusu güvenilirliği sağlamakta, bunu "Dağılımsal Ulusal Hesaplar" (DINA) olarak tanımlamaktadır. Haliyle, gelir ve servet hakkındaki resmi veriler anketlerden daha güvenilir bir bilgi kaynağı ortaya koymaktadır (Koşar Karataş, 2019: 50).

Günümüzde, küresel nüfusun en zengin yüzde 10'u küresel gelirin yüzde 52'sini alırken, nüfusun en yoksul yarısı bu oranın ancak yüzde 8,5'ini kazanmaktadır. 1980'li yıllardan beri, farklı ülkelerde değişik biçimlerde ortaya çıkan bir dizi deregülasyon ve liberalleştirme programını takiben neredeyse dünyanın her yerinde gelir ve servet eşitsizlikleri artış göstermiştir. Fakat söz konusu artışın tüm

ülkelerde aynı biçimde ortaya çıkmadığı görülmektedir. ABD, Rusya ve Hindistan gibi bazı ülkeler eşitsizlikte olağanüstü artışlar olurken diğerlerinde (Avrupa ülkeleri ve Çin gibi) nispeten daha küçük artışlar gözlemlenmiştir (Dünya Eşitsizlik Raporu, 2022: 6).

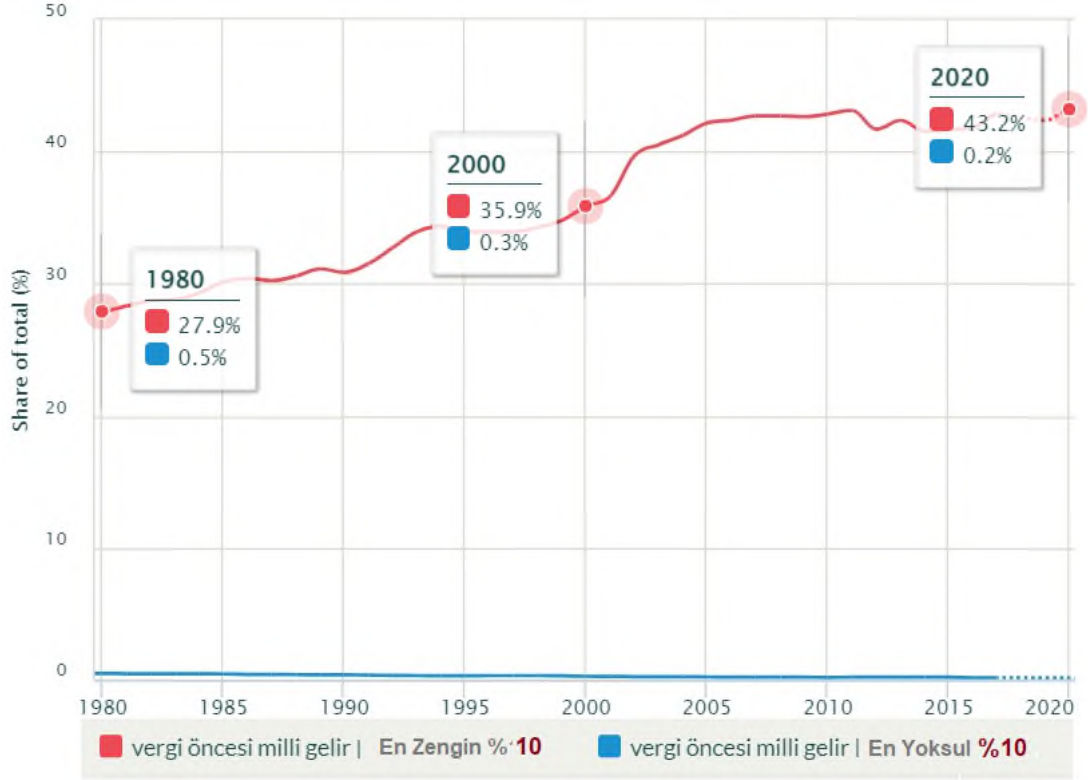

Grafik 2. Dünya genelinde gelir gruplarının payları (en alt %50, orta %40 ve en yüksek %10), 2021

Kaynak: Dünya Eşitsizlik Raporu, 2022, s.6.

Çin'in de içinde yer aldığı Güneydoğu ve Güneydoğu Asya bölgesinde, en yüksek yüzde 10, Avrupa'daki yüzde 36'ya kıyasla, ulusal gelirin yüzde 53'ünü elinde bulundurmaktadır. Eşitsizlikteki artış eski komünist ya da aşırı devlet denetimi olan ülkeler olan Rusya'da yüksek, Çin'de orta derecede ve Hindistan'da ise aşamalı biçimde gerçekleşmiştir (Dünya Eşitsizlik Raporu, 2018: 10). Bu durumun geçtiğimiz otuz yıllık süreçte bu ülkelerin takip ettiği bir takım liberalleşme ve dışa açılma politikalarını yansıttığı söylenebilir.

Grafik 3'te Çin'de en zengin ve en yoksul yüzde 10'luk kesimlerin gelir düzeyindeki değişimler görülmektedir.

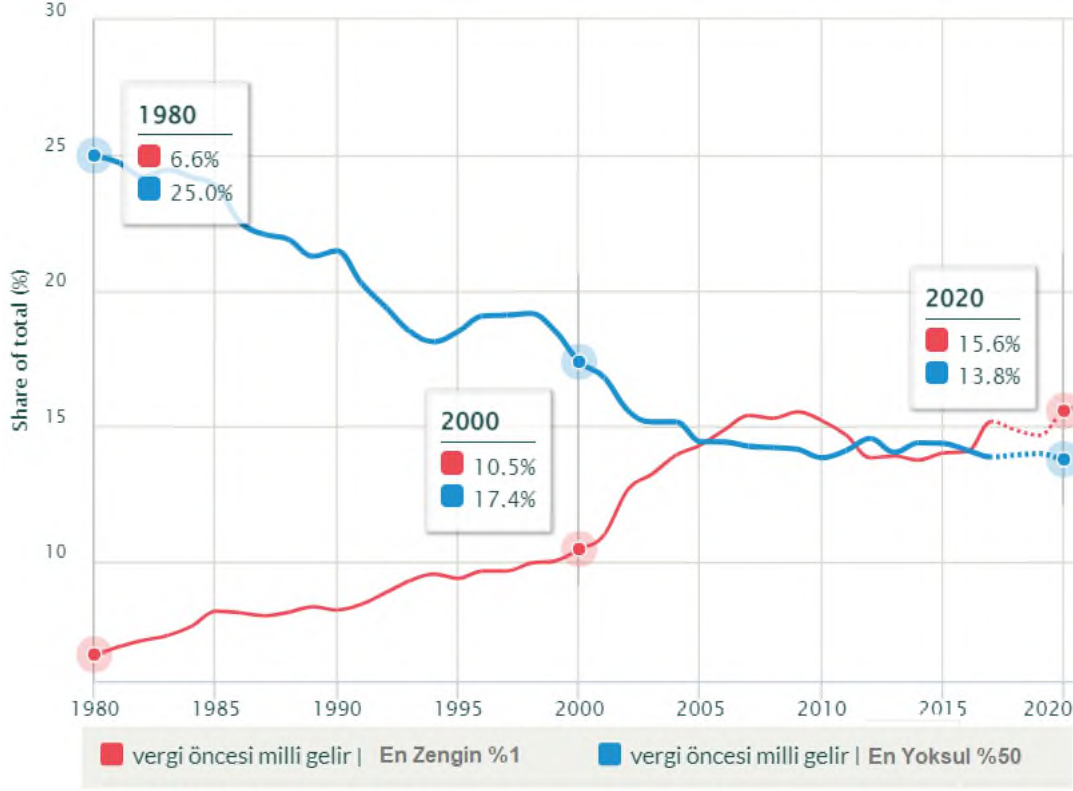

Grafik 3. Çin’de Kesimlerinin Toplam Gelirden Aldığı Payın Yıllara Göre Değişimi (En Zengin ve En Yoksul %10)

Kaynak: World Inequality Database (2022).

1980’de en zengin yüzde 10’luk kesimin toplam gelirden aldığı pay yüzde 27,90 olurken bu oran 2022 yılında yüzde 43,20’ye yükselmiştir. En yoksul yüzde 10’luk kesimin toplam gelirden aldığı pay 1980 yılında yüzde 0,50 iken 2022 yılında bu pay yüzde 0,20’ye kadar düşmüştür.

Grafik 4’te Çin’de en zengin yüzde 1 ve en yoksul yüzde 50’lik kesimlerin gelir düzeyindeki değişimler görülmektedir.

Grafik 4. Çin’de Kesimlerinin Toplam Gelirden Aldığı Payın Yıllara Göre Değişimi (En Zengin %1 ve En Yoksul %50)

Kaynak: World Inequality Database (2022).

1980’de en zengin yüzde 1 toplam gelirin yüzde 3,9’unu alırken 2020 yılında bu oran yüzde 15,67’ye çıkmıştır. En yoksul yüzde 50’lik kesime baktığımızda ise 1980 yılında toplam gelirden aldığı pay yüzde 25,00 iken bu oran yüzde 13,44’e kadar düşmüştür.

Grafik 5’te Çin’de orta yüzde 40’lık kesimlerin gelir düzeyindeki değişimler görülmektedir.

Grafik 5. Çin’de Kesimlerin Toplam Gelirden Aldığı Payın Yıllara Göre Değişimi (Orta %40’lık)

Kaynak: World Inequality Database (2022).

Orta gelirli kesim olarak belirtilen yüzde 40’lık dilimin de toplam gelirden aldığı pay dalgalanmalar göstermekle birlikte belirgin şekilde düşmüştür. Bu kesim 1980 yılında toplam gelirin yüzde 46,65’ini alırken 2020 yılında yüzde 42,74’ünü almaktadır. Kırılma, keskin bir şekilde söz konusu olmamakla birlikte orta sınıfın gelirlerinde bir düşme söz konusudur.

Grafik 6’da Çin’de Gini katsayısındaki yıllara göre değişimler görülmektedir. Gini katsayısı ülkelerdeki gelir dağılımındaki eşitsizlikleri ortaya koymasından önem arz etmektedir. Eşitsizlik düzeyini tek bir sayı ile ifade Gini katsayısı, farklı gelir dağılımlarının karşılaştırılmasına imkân vermektedir (Özdemir, 2020: 99-100).³

³ Gini katsayısı 0 ile 1 arasında bir değer olup, sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımında eşitliği, bire yaklaştıkça ise gelir dağılımında bozulmayı anlatmaktadır. Gini katsayısının 1 olması durumu tüm geliri bir kişinin aldığı ve gelir dağılımının adaletli olmadığı, 0 olması durumu ise tüm gelirin tüm nüfus tarafından eşit paylaşıldığı ve gelir dağılımının daha adaletli olduğu anlamına gelmektedir.

Grafik 6. Çin’de Gini Katsayısının Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: World Inequality Database (2022).

Grafik 6’ya bakıldığında 1980 yılında 0,38, 2000 yılında 0,50 olan Gini katsayısı 2020 yılında artarak 0,56 düzeyine geldiği, yani gelir dağılımındaki eşitsizliğin küreselleşme sürecinde Çin’de arttığı görülmektedir.

Çin’deki gelir dağılımındaki eşitsizliği 1980-2020 yıl aralığında farklı kesitlerden ortaya koyan yukardaki grafikler küreselleşmenin etkisini gözler önüne sermektedir. Diğer bir ifade ile küreselleşmenin Çin üzerine etkisi gelir dağılımı itibarı ile görülmektedir.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan dünya düzeninin kurumsal aktörlerinden Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi kurumlar, küreselleşmenin iktisadi boyutunu şekillendirmişlerdir. Özellikle Dünya Ticaret Örgütü bünyesinde yürütülen serbestleştirme girişimleri ve yaygınlık kazanan bölgeselleşme hareketleri sayesinde ticari küreselleşme gerçekleşmiştir. Üretimin, ticaretin ve mali akımların küreselleşmesi, gelişmekte olan ülkelere iktisadi kalkınma sürecinde daha üst gruplara yükselme fırsatı sunmuştur.

1950’lerde başlayan yeniden yapılanma dönemi 1970’lerde sonuç vermiş, yaklaşık kırk yıllık dönem boyunca dünya gayri safi milli hasılası üç kat artmıştır.

Çin ise, küreselleşme sürecini fırsata dönüştürecek değişimi 1970’lerin sonlarından itibaren başlatmıştır. Çin, GSYH’sını 2000 yılından önceki yirmi yıllık süreçte altı kat, 2000 yılından sonraki yirmi

yıllık süreçte ise yaklaşık 15 kat artırmıştır. Çin'in kaydettiği hızlı gelişim, 1970'lerin sonunda başlayan dönüşüm politikalarının esri olup dış ticaret hacmi, mali akımlar gibi diğer temel göstergelere de yansımıştır. Günümüz itibariyle Çin GSYH büyüklüğü bakımından, geri sıralardan yükselerek İngiltere, Almanya ve Japonya'yı geride bırakmış ABD'den sonraki büyük ekonomi olmuştur.

Bununla birlikte Çin'in, meydan okur mahiyette "Bir Kuşak Bir Yol Projesini" uygulamaya koyması kayda değer olmakla birlikte, küreselleşme süreciyle birtakım risklerle de karşılaşması olasıdır. Söz konusu devasa projenin sonuç vermesi İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD'nin Avrupa'ya sunduğu Marshall yardımı benzeri devasa yardım paketlerini güzergâhtaki ülkelere uygulamasını gerektirmektedir.

Çin, ABD karşısında, yanında Rusya, Brezilya gibi başka ülkelerle birlikte küresel bir aktördür. Aksi durumlarda siyasi, askeri ve iktisadi belirleyiciliği sorgulanmaya açıktır.

Çin'in göz kamaştırıcı yükselişi ve mevcut üretim sistemi komünist rejimin beklentileri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Tarif edilen Sosyalist Pazar Ekonomisi sistemi, Çin'in içinde şekillenen ve dış dünyada Batılı tarzda yaşam biçimini sürdüren iki ayrı burjuvazi türünün potansiyel tehdidi altındadır. Çin'in günümüzde küreselleşme sürecinin vitrinini dolduruyor olması, kaydettiği gelişim sürecinin sancısız olduğu ve geleceğe dair Çin Komünist Partisi'nin hedeflerinde olduğu üzere müreffeh bir toplum sonucu doğuracağı tartışmaya açık bir konudur.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için Editör ve iki anonim hakeme teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Amable, B. (2005). Les cinq capitalismes. Diversité des systèmes économiques et sociaux dans la mondialisation, *Seuil*, p. 384.
- Alternatives Economique (2022). Les 500 premières firmes du monde dans le classement Fortune, par chiffre d'affaires, *Alternatives Economique*, <https://www.alternatives-economiques.fr/500-premieres-firmes-monde-classement-fortune-chiffre-daffaires-0110201781092.html>, Erişim Tarihi: 31.10.2022.
- Arslan, G. E. (2013). Ekonomik büyüme, kalkınma ve gelir dağılımı, *Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), Aralık, 45-52.
- Barre, N. & Vittori, J. M. (2017). Le président chinois défend la mondialisation à Davos. *Les Ecos*. <https://www.lesechos.fr/2017/01/le-president-chinois-defend-la-mondialisation-a-davos-159576>, Erişim Tarihi:17.01.2017
- Campbell, D. (1994). Foreign investment, labour immobility and the quality of employment. *International Labour Review*, 133(2), 185-204.
- Daniel, J. M. (2005). Quand la Chine s'étire et... attire. *Sociétal*, (48), 2e trimestre, 56-56.
- Dumanlı Kürkcü, D. (2013). Küreselleşme kavramı ve küreselleşmeye yönelik yaklaşımlar, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication- TOJDAC*, April,3 (2), 1-11.
- Dünya Eşitsizlik Raporu, (2022). https://wir2022.wid.world/www-site/uploads/2021/12/Summary_WorldInequalityReport2022_Turkish.pdf Erişim Tarihi: 18.11.2022
- Dünya Eşitsizlik Raporu, (2018). <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-summary-turkish.pdf> Erişim Tarihi: 18.11.2022
- Flouzat, D. (2005). Transition économique et défis sociaux. *Sociétal*, (48), 57-61.
- Fortune (2022). "Global 500", <https://fortune.com/ranking/global500/>, Erişim: 31.11.2022.
- French China, http://french.china.org.cn/business/txt/2019-10/15/content_75304138_10.htm, Erişim Tarihi: 20.11.2022.
- Gerber, J. (2017). Uluslararası iktisat. *Nihal Tuncer Terregrossa (çev.)*, 1.
- Gilpin, R., Duran, M., Oktay, S., Ceyhan, M. K., & Polat, G. (2012). *Uluslararası ilişkilerin ekonomi politiği*. Kripto.
- Güllü, K. (2008). Uluslararasılaşmanın dinamikleri uluslararası pazarlar ve perakendeci işletmelerin uluslararası pazarlama etkinlikleri, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(2), 119-140.
- | 2242 | Kopuk, E., & Bayraç, H. N. (2021). Bir Kuşak Bir Yol Projesi ve Ekonomik Etkileri. *Alanya Akademik Bakış*, 5(3), 1353-1374.
- Koşar Karataş, M. (2019). Gelişmekte olan ülkelerde küreselleşmenin gelir dağılımı üzerindeki etkileri, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.
- Lehu, Jena-Marc (2012). *L'encyclopédie du marketing & illustrée*, Eyrolles: Deuizième édition, Paris.

- Lelart, M. (2010). *Le système monétaire international*. la Découverte.
- Levit, T. (1983). "The globalization of markets", *Harvard Business Review*, May, 64(3), 92-102.
- Michel, A. (1992). *Kapitalizme karşı kapitalizm*. Cemil Oktay ve Hüsnü Dilli (çev.), İstanbul: Afa Yayınları.
- Nezeys, B. (1985). La Stratégie de l'indépendance technologique: une impasse pour les PVD (Note). *Études internationales*, 16(1), 67-74.
- OECD (2002). The manual on statistics of international trade in services, *Statistical Papers Series M No. 86*, New York, USA.
- Özdemir, Ç. (2017). Gelir eşitsizliği ölçüm yöntemleri içinde Edit (Özdemir ve İslamoğlu) *Gelir dağılımı ve yoksulluk*, Güncellenmiş 2. Baskı: Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Rainelli, M. (2010). L'Organisation mondiale du commerce. *La Découverte*.
- Rodrik, D. (2011). *Akıllı küreselleşme*, çeviren: Burcu Aksu, Efil Yayınevi, Ankara.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası iktisat*. Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası iktisat*. Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Şenkal, A. (2017). Küresel yoksulluk sorunu, içinde Edit (Özdemir ve İslamoğlu) *Gelir dağılımı ve yoksulluk*, Güncellenmiş 2. Baskı: Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Şenses, F. (2004), Neoliberal küreselleşme kalkınma için bir fırsat mı, engel mi?, *ERC Working Paper in Economic* 04/09, August, 1-27.
- Topakkaya, Ö. (2017). Küresel gelir dağılımı, içinde Edit (Özdemir ve İslamoğlu) *Gelir dağılımı ve yoksulluk*, Güncellenmiş 2. Baskı: Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Talas, M. (2019). *Küreselleşme, siyasal gruplar, siyasal kültür-siyasal iletişim ve Türkiye*, İKSAD.
- Tutar, H. (2000). *Küreselleşme sürecinde işletme yönetimi*, Hayat Yayıncılık, İstanbul.
- UNCTAD (2021), <https://unctadstat.unctad.org/countryprofile/GeneralProfile/fr-FR/156/index.html>, Erişim Tarihi: 20.11.2022.
- Yağcı, M. İ. (2009). Küresel pazarlama stratejisinin gelişimi ve genel ilkeler, Edit. (Timur ve Özmen) *Stratejik Küresel Pazarlama içinde*, Eflatun Yayınevi, 1. Basım, Ankara.
- Wolf, M. (2004). *Why globalization works*, Yale University Press.
- World Inequality Database (2022). <https://wid.world>, Erişim Tarihi: 18.11.2022.

